TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

ANDREAS TIETZE

azmak = entarten
= stören, verstören } Blau Bor
az- ZajKD 28 32
~~aracton~~, aufbegehren M.Kaşg. 16
se revolter, s'égarer Abu Hayyān 9
Turfan Index 467
Radl I 556
(tadeln ?) Eşref 8 11 5
(starke Schmerzen erzeugen) Kıvırcık 74 15
(sich losreissen, Schiff) AC Gün 46,13

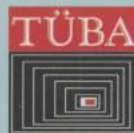
bir arada
Pembe 142 6
bir araya toplanmak Pembe 143 9
bir araja gäldilär Giese AP 34 12
bir araja cäm' oldylar Giese AP 204 10
bir araya toplayıp (?) Muharrem ayı Giresun
hep bir arada Çulluk 207 9 342 8

Ağaca çıkan keçinin
ağaca çıkan oğlağı olur
H. Cevat

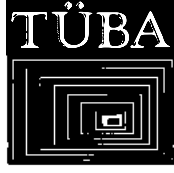
az kaldı 141
O söylemeseydi az kaldı sarımsaklı cacığı yemiş gitmiştim
Pembe 74 16
az kaldı ölüyordum Pembe 67 11
az kaldı alacaktım Pembe 94
Bâz-ı hicâb az kaldı beni ezecekti Fuhş 88 4
az kalmış dizim parçalanacakmış Fuhş 221 7
az qaldy-ki häläk ola TQyrq 117 4

azıcık (adv.)
Diş kiras. 47
vgl. ıcık Δ

ÜÇÜNCÜ CİLT
F-J

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

ANDREAS TIETZE

Üçüncü Cilt

F – J

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

Türkiye Bilimler Akademisi
Piyade Sokak No 27, 06690
Çankaya – Ankara
Tel: 0312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

ISBN: 978-9944-252-78-2 (tk.)
ISBN: 978-9944-252-81-2 (3. cilt)

Proje Yöneticisi
Ahmet Cevat Acar
TÜBA Başkanı

Editör
Semih Tezcan

İletişim ve Koordinasyon
Aynur Odabaş

Dizgi
Sena Dogan
Ece Yavuz

Grafik Tasarım
Ece Yavuz

Birinci Baskı
1100 adet

Baskı Yeri, Tarihi
Ses Reklam Matbaacılık, ANKARA
Aralık 2016

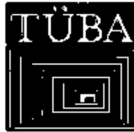
TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATI

Üçüncü Cilt

F – J

ANDREAS TIETZE

TÜBA Yayını Editörü: Semih Tezcan

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Ankara
2016

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin
2009 yılında yapılan, F–J harflerini içine alan
ikinci cildinin hazırlanmasında yardım edenler:

Ben TIETZE, Sena DOĞAN,
Helga ANETSHOFER, Kerstin TOMENENDAL,
Diana KARABINOVA, İnanç ATILGAN,
Hakan T. KARATEKE, Walter POSCH,
Sevim YILMAZ–ÖNDER

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA Yayını Editörü: Prof. Dr. Semih TEZCAN

TÜBA Yayını Editör Yardımcıları:
Doç. Dr. Helga ANETSHOFER, Prof. Dr. Nurettin DEMİR,
Dr. Sena DOĞAN, Dr. Meriç KURTULUŞ,
Rubabe TAGHİZADEZONUZ M. A., Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ
Doç. Dr. Nuran TEZCAN, Prof. Dr. Emine YILMAZ,
Doç. Dr. Sevim YILMAZ–ÖNDER

Bu cildin hazırlanmasında
kendilerine yöneltilen sorulara
cevap vererek katkıda bulunanlar:
Prof. Dr. Uwe BLÄSING, Prof. Dr. Marcel ERDAL,
Dr. Ingeborg HAUENSCHILD, Prof. Dr. Christos TZİTZİLİS

İÇİNDEKİLER

HURUFAT

Kitabımıza esas olan bugünkü standart Türkiye Türkçesi (BSTTk.) olduğu için, transkripsiyonda (yazı çevrimi) kullanılan harfler de mümkün olduğunca BSTTk.nde geçerli hurufattan seçilmiştir. Mesela "cīm" harfi için Arap dili çalışmalarında yaygın olduğu şekliyle "**ğ**" değil "**c**" harfi kullanılmıştır. Latin alfabesini kullanmayan dillerdeki kelimeler (mesela Slav dillerinden alınan kelimeler) transliterasyonla (harf çevrimi) Türk harflerine aktarılmış ve icap ederse telaffuzları fonetik işaretlerle gösterilmiştir.

Yunanca kelimeler orjinal imlaları ile tespit edilmiş ve ardından telaffuzları Türk harfleriyle gösterilmiştir. Klasik Yunanca ve Yeni Yunanca kelimelerde bu dillere ait bilim dallarında yaygın olarak kullanılan telaffuz şekilleri kaydedilmiş, nadiren her iki telaffuz şekli de verilmiştir.

Arap hurufatlı dillere, yâni Arapça, Farsça, Kürtçe ve Osmanlıcaya, ait kelimelerde Türkiye'de yaygın olan transkripsiyon (yazı çevrimi) sistemi uygulanmıştır. Mesela Anglo–Sakson sisteminde ligaturla /**sh**/ ve *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'ın sisteminde köşeli ters şapka (*haček*) ile **ˇs** olarak transkribe edilen harfi biz **ş** ile gösterdik. Diğer harfler için aşağıdaki listeye bakınız.

Ermenice, bu eserde Ermenicenin Anadolu şivesi anlamında kullanılmaktadır.

Ermeniceden Türkiye Türkçesine geçen kelimeler genellikle şivelerden kaynaklandığı için Türkçede bu diyalektlerin telaffuzunu muhafaza etmişlerdir.

Batı ve Doğu Ermeniceleri Eski Ermeniceden (Klasik Ermenice) gramer bakımından farklıdır. Bununla beraber Batı Ermenicesi diğer şivelerden telaffuzda ayrılır; ms. *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k***)* yerine *media (tonlu kapantı sesleri* **b**, **d**, **g***)* telaffuz edilir (/**b**/ yerine /**p**/, /**c**/ yerine /**ç**/ vs.), *aspirata (soluklu ünsüzler)* aynen telaffuz edilir. Ama Batı ve Doğu Ermenicesi arasındaki fark en çok edebî dilde görülür. Şiveler bu ayrımı bütün noktalarda açık bir biçimde ortaya koymazlar, yâni Ermenicenin Anadolu şivelerinin hepsi Batı Ermeniceye ait değildir. Örneğin Van'da konuşulan Ermenice en azından fonetik olarak Doğu Ermeniceye denk düşmektedir. Bunların dışında öbür diyalektler de Batı/Doğu ayrımı kurallarına uymazlar. Bu nedenle biz diyalektlerin konuşulduğu yerleri de gösteriyoruz: **Erm. (diyal. Van).**

Burada Ermenice kelimeler transliterasyonla (harf çevrimi) aktarılırken kısmen Ermenicenin milletlerarası transkripsiyon sistemine uymayan kullanımlar yaptık (ms. /**j**/ harfi yerine /**dz**/ kullanılması vs.). Bu kitapta aspirata (soluklu ünsüzler) bir apostrof ile gösterilmiştir (ms. /**p'**/, /**k'**/, /**ç'**/, /**t'**/, /**ts'**/). Ermenice *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k***)* ve *aspirata (soluklu ünsüzler)* Türkiye Türkçesi'ne *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k***)* olarak yansır, yani /**p**/ ve /**p'**/: /**p**/; /**ç**/, /**ç'**/, /**ts**/ ve /**ts'**/: /**ç**/; /**k**/ ve /**k'**/: /**k**/; /**t**/ ve /**t'**/: /**t**/).

ARAP HARFLERİ İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

harf	adı	transkripsiyon (yazı çevrimi) DMG'ye göre	sözlükte kullandığımız	Arapça Ar. telaffuz	Farsça Fa. telaffuz
ء	hemze	ʾ	ʾ	hafif kesme	~
ا	elif	ā	a, ā	/a/ ile /e/ arası	~
ب	be	b	b	/b/	~
پ	pe	p	p	—	/p/
ت	te	t	t	/t/	~
ث	se	ṯ	ṯ	İng. bath gibi	/s/
ج	cîm	ǧ	c	/c/	~
چ	çîm	č	ç	—	/ç/
ح	ḥâ	ḥ	ḥ	aspirasyon ile çıkan kuvvetli /h/	/h/
خ	ḫı	ḫ	ḫ	kuvvetli ve frikatif /h/, Alm. doch gibi	~
د	dâl	d	d	/d/	~
ذ	ẕâl	ḏ	ḏ	İng. there gibi	/z/
ر	re	r	r	/r/	~
ز	ze	z	z	/z/	~
ژ	je	ž	j	—	/j/
س	sîn	s	s	/s/	~
ش	şîn	š	ş	/ş/	~
ص	ṣâd	ṣ	ṣ	kalın /s/	~
ض	ḍâd	ḍ, ż	ḍ	/d/ ile /z/ arası	/z/
ط	ṭı	ṭ	ṭ	kalın /t/	~
ظ	ẓı	ẓ	ẓ	kalın /z/	/z/
ع	ʿayın	ʿ	ʿ	sert kesme	~
غ	ġayın	ġ	ġ	arka damağa yakın, kalın /g/	~
ف	fe	f	f	/f/	~
ق	ḳâf	q	ḳ	sert /k/	~
ك	kef	k	k	yumuşak /k/	~
گ	gef	g	g	—	/g/
ل	lâm	l	l	/l/	~
م	mîm	m	m	/m/	~
ن	nûn	n	n	/n/	~
ه	he	h	h	/h/	~
و	vâv	w,u	v,w,ū	İng. why gibi; uzun /u/,/v/	~
ی	ye	y,ī	y,ī	/y/, uzun /i/	~

DMG: Alman Doğu Araştırmaları Derneği
* ~ işareti telaffuzun Farsçada aynı olduğunu gösterir.
* — işareti harfin Arapçada bulunmadığını gösterir.
* Farsça alfabede *he* harfi *vâv* harfinden sonra gelmektedir.

OSMANLICA

harfler	transkripsiyon (yazı çevrimi)	telaffuz
ا/آ	ā, a	uzun /a/, /a/
ء	ʾ	hafif kesme
ع	ʿ	sert kesme
ب	b	/b/
ج	c	/c/
چ	ç	/ç/
د	d	/d/
ذ	ẕ	sert /d/
	e	/e/
	ė	EOsm. ve Az. Tk.nde /i/ sesine yakındır
ف	f	/f/
گ	g	/g/
غ	ġ	arka damağa yakın, kalın /g/
ه	h	/h/
ح	ḥ	/h/
خ	ḫ	sert /h/
ژ	j	/j/
ك	k	/k/
ق	ķ	sert /k/
ل	l	/l/
م	m	/m/
ن	n	/n/
و	v, ō, ū, o, u, ö, ü	/v/, uzun /o/, uzun /u/,/o/,/u/,/ö/,/ü/
ڭ	ŋ	genizden gelen /n/
پ	p	/p/
ر	r	/r/
س	s	/s/
ص	ṣ	kalın /s/
ث	s̱	/s/
ش	ş	/ş/
ت	t	/t/
ط	ṭ	sert /t/, velar (arka damaksıl) ünlülü Tk. kelimelerde kalın /d/ veya /t/ ms. *dağ* veya *toz*
ى	y, ī, i, ı	/y/, uzun /i/, /i/, /ı/
ز	z	/z/
ذ	ẕ	/z/
ظ	ẓ	sert /z/
ض	ż	sert /z/

* 19. asır metinlerinde ünlüler için bugünkü Türkiye Türkçesindeki harfler kullanılmış, ünsüzler ise metinde bulundukları gibi aktarılmışlardır. Bu kurala yalnızca birkaç kelime istisna oluşturmaktadır (ms. **alub**, **içün** gibi).

* Osmanlıca kelime ve metinlerin transkripsiyonunda 19. asrın başına kadar iki ünlü arasındaki **/g/** ve **/k/** harfleri **/g/** ile, 19. asırdan sonra ise **/ğ/** ile gösterilmiştir. (*degil* > *değil* gibi)

* Azerbaycan Tk. açık **/e/** fonemi (**ə** harfi), **/ä/** ile gösterilmiştir.

Ferec ba'd eş-şidde'nin Budapeşte nüshasındaki özel yazım ve transkripsiyon (yazı çevrimi) biçimleri için b. **â** ⊡.

YUNANCA İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

	Klasik Yunanca (EYun.)	Yeni Yunanca (BizYun.* ve Yun.)
α	a	a
β	b	v
γ	g	ġ (/e/ ve /i/ sesinden önce y)
δ	d	ḑ
ε	e	e
ζ	z	z
η	ē	i
θ	th	ṯ
ι	i	i
κ	k	k
λ	l	l
μ	m	m
ν	n	n
ξ	ks	ks
ο	o	o
π	p	p
ρ	r	r
σ, kelime sonunda ς	s	s
τ	t	t
υ	u,ü	i
φ	ph	f
χ	kh	h (ardından /e/ veya /i/ gelirse Alm. ich gibi)
ψ	ps	ps
ω	ō	o
Birleşik harfler		
ει	ei/ē	i
αι	ai	e
αυ	au	av/af (sessiz ünsüzlerden önce)
ευ	eu	ev/ef (sessiz ünsüzlerden önce)
οι	oi	i
ου	ou/ū	u
μπ	mp	b/ mb
ντ	nt	d/ nd
γγ (γκ)	ng (nk)	g/ng
τζ	c	c

**BizYun.* Bizans Yunancası*

ERMENİCE İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

harfler		Doğu Ermenice	Batı Ermenice	Sözlükte kullandığımız
Ա	ա	a	a	a
Բ	բ	b	p	p (b)
Գ	գ	g	k	k (g)
Դ	դ	d	t	t (d)
Ե	ե	e	e	e
Զ	զ	z	z	z
Է	է	ē	ē	ē
Ը	ը	ä/ə	ä/ə	â
Թ	թ	t‘	t‘	t‘
Ժ	ժ	ž	ž	j
Ի	ի	i	i	i
Լ	լ	l	ł	l
Խ	խ	x	x	ḫ
Ծ	ծ	c	j	dz (ts)
Կ	կ	k	g	k (g)
Հ	հ	h	h	h
Ձ	ձ	j	c	ts (dz)
Ղ	ղ	ł	ł	ğ
Ճ	ճ	č	ǰ	c(ç)
Մ	մ	m	m	m
Յ	յ	y	y	y
Ն	ն	n	n	n
Շ	շ	š	š	ş
Ո	ո	o	o	o
Չ	չ	č‘	č‘	ç‘
Պ	պ	p	b	p (b)
Ջ	ջ	ǰ	č	ç (c)
Ռ	ռ	ṙ	ṙ	ṙ
Ս	ս	s	s	s
Վ	վ	v	v	v
Տ	տ	t	d	d(t)
Ր	ր	r	r	r
Ց	ց	c‘	c‘	ts‘
Ւ	ւ	w	w	w
Փ	փ	p‘	p‘	p‘
Ք	ք	k‘	k‘	k‘
Օ	օ	ō	ō	ō
Ֆ	ֆ	f	f	f
	ու	u	u	u

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Maddelere göre

Üçüncü Cilt

falyazen	Fa.dan alınma kelimelerdeki '(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan' manasındaki **-zan**.
ferahnak	Fa. '**-li**' manasındaki isimden sıfat yapan **-nāk** eki.
ferіştah I	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde, kökte mevcut olmayan bir /**h**/ sesinin ortaya çıkması.
fîemanillahi	Ar. 'içinde, arasında, bir şey hakkında' manasındaki **fī-** ön takısı (preposition).
fitneengiz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek' manasındaki **-angīz**
fol I / **hol**	halk ağzında ve diyalektlerde /**f**/'nin /**h**/'ye ve /**h**/'nin /**f**/'ye dönüşmesi
frigidaire	yabancı kelimelerin orijinal imlâsının Tk.deki yazılışına tesir etmesi
fur-	diyalektlerde baştaki /**v**/ sesinin /**f**/'ye dönüşmesi
galiyasa / galiyesa	isimlere eklenen Fa. **-sā/-āsā/-sān/-sār** eki 'gibi olma, benzeme' manaları yükler
geber-	hayvanlar ve insanlar için farklı fiillerin kullanılması
gel- X	zarf fiilden (gerundium) sonraki yardımcı fiil
gevde	/**ev**/ → /**öv**/ → /**öy**/ → /**ö**/ labialisation'u (dudaksıllaşma)
gıybet	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerdeki uzun /**ī**/'nin /**ıy**/'a dönüşmesi
gûşe / **kûşe** / BSTTk. **köşe**	Fa.dan alınma kelimelerin başındaki /**gū**/ veya /**gu**/'nun BSTTk.nde /**kū**/ veya /**kö**/'ye dönüşmesi
gülşen	Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten **-şan** eki
habazan	kelime başındaki aspiration'un (soluklama) kaybolması
hadşinas	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'bilen' manasındaki **-şinās**
hakendaz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'atan, fırlatan' manasındaki -**andāz**.
Hakka/hakka	klasik Fa.daki vocativus (ünleme) eki **-ā/-yā**
haracgüzar	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'icra etme, geçirme, ödeme' manasındaki **-guẕār**.
hemşo	Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki **-o**

hurdefüruş	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘satan, satıcı’ manasındaki **–furüş**
huriveş	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘benzerlik’ manasındaki **–vaş/–veş** sontakısı
ınan– / BSTTk. **inan–**	kelime başındaki **/ı/**’nın → **/i/**’ye dönüşmesi
imparatoriçe	Slav dillerinden alınmış **–iça/–içe** müennes ekiyle neolojizmleri yaratılması
İsa / **İsī**	Ar.da **–ā** olarak okunan, Fa. ve Osm.da **–ī** olarak okunan sondaki **ya** harfi
İstanbul	Yun.dan alınma yer isimlerdeki ‘içine’ manasındaki **is/iz** unsuru
falyazen	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan’ manasındaki **–zan**.
ferahnak	Fa. ‘**–li**’ manasındaki isimden sıfat yapan **–nāk** eki.
ferıştah I	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde, kökte mevcut olmayan bir **/h/** sesini ortaya çıkması.
fîemanillahi	Ar. ‘içinde, arasında, bir şey hakkında’ manasındaki **fī–** ön takısı (preposition).
fitneengiz	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek’ manasındaki **-angīz**
fol I / **hol**	halk ağzında ve diyalektlerde **/f/**’nin **/h/**’ye ve **/h/**’nin **/f/**’ye dönüşmesi
frigidaire	yabancı kelimelerin orijinal imlâsının Tk.deki yazılışına tesir etmesi
fur–	diyalektlerde başdaki **/v/** sesinin **/f/**’ye dönüşmesi
galiyasa / **galiyesa**	isimlere eklenen Fa. **–sā/–āsā/–sān/–sār** eki ‘gibi olma, benzeme’ manaları yükler
geber–	hayvanlar ve insanlar için farklı fiillerin kullanılması
gel– X	zarf fiilden (gerundium) sonraki yardımcı fiil
gevde	**/ev/** → **/öv/** → **/öy/** → **/ö/** labialisation’u (dudaksıllaşma)
gıybet	Ar ve Fa.den alınma kelimelerdeki uzun **/ī/**’nin **/ıy/**’ya dönüşmesi
gūşe / **kūşe** / BSTTk. **köşe**	Fa.dan alınma kelimelerin baştaki **/gū/** veya **/gu/**’nun BSTTk.nde **/kü/** veya **/kö/**’ye dönüşmesi.
gülşen	Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten **–şan** eki
habazan	Kelime başındaki aspiration’un (soluklama) kaybolması
hadşinas	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘bilen’ manasındaki **-şinās**

hakendaz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'atan, fırlatan' manasındaki **-andāz**.
Hakka/hakka	klasik Fa.daki vocativus (ünleme) eki **-ā/-yā**
haracgüzar	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'icra etme, geçirme, ödeme' manasındaki **-guẕār**.
hemşo	Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki **-o**
hiç mi hiç	zarf ve sıfatların anlamınının soru edatıyla ikilemeli pekiştirilmesi
hurdefürüş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'satan, satıcı' manasındaki **-furüş**
huriveş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'benzerlik' manasındaki **-vaş/-veş** sontakı
ınan- / BSTTk. **inan-**	kelime başındaki /**ı**/nın → /**i**/'ye dönüşmesi
imparatoriçe	Slav dillerinden alınmış **-iça/-içe** müennes ekiyle neolojizmler yaratılması
İsa / **İsī**	Ar.da **-ā** olarak, Fa.da ve Osm.da ise **-ī** olarak okunan sondaki ya harfı
İstanbul	Yun.dan alınma yer isimlerdeki 'içine' manasındaki **is/iz** unsuru

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Takılara göre

Üçüncü Cilt

Açıklama sonlarında bulunan parantez içindeki kelimeler ilgili paragrafın geçtiği maddeyi göstermektedir

-ā	Ar.da son harfi **ye** ile yazılan fakat **-ā** olarak okunan, Fa.da ve Osm.da **-ī** olarak okunan kelimeler (**‘İsa/İsī**)
-ā/-yā	klasik Fa. vocativus (ünleme) eki (**Hakka/hakka**)
-endāz	Fa. ‘atan, fırlatan’ manasındaki fiil unsuru (**hakendaz**)
-engīz	Fa. ‘heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek’ manasındaki fiil unsuru (**fitneengiz**)
/f/⇄/h/	Halk ağzında ve diyalektlerde /**f**/’nin /**h**/’ye ve /**h**/’nin /**f**/’ye dönüşmesi (**fol** I **/ hol**)
fī -	Ar. ‘içinde, arasında, bir şey hakkında’ manasındaki **fī-** ön takısı (**fîemanillahi**)
-furüş	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘satan, satıcı’ manasındaki fiil unsuru (**hurdefürüş**)
/f/←/v/	diyalektlerde başdaki /**v**/ sesinin /**f**/’ye dönüşmesi (**fur**-)
/gü-/gu-/ →/ku/kü/	Fa.dan alınma kelimelerin başındaki /**gü**/ veya /**gu**/ hecesinin BSTTk.nde /**kü**/ veya /**kö**/’ye dönüşmesi (**gûşe/kûşe**)
-güẕār.	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘icra etme, geçirme, ödeme’ manasındaki ***guẕār*** unsuru (**haracgüzar**)
-h	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde kökte bulunmayan bir /**h**/ sesinin ortaya çkması (**ferіştah** I)
/h/⇄/f/	Halk ağzında ve diyalektlerde /**f**/’nin /**h**/’ye ve /**h**/’nin /**f**/’ye değişmesi (**fol** I/**hol**)
-ıy-	Ar ve Fa.dan alınma kelimelerdeki uzun /**ī**/’nin /**ıy**/’ya dönüşmesi (**gıybet**)
/ı/ → /i/	kelime başındaki /**ı**/’nın → /**i**/’ye dönüşmesi (**ınan-/** BSTTk. **inan**-)
-ī-	Ar ve Fa.den alınma kelimelerdeki uzun /**ī**/’nin /**ıy**/a dönüşmesi (**gıybet**)
-ī, b. **-ā**	
-iça/-içe	Slav dillerinden alınmış müennes ekiyle neolojizmler yaratılması (**imparatoriçe**)
is/iz	Yun.dan alınma yer isimlerdeki ‘içine’ manasındaki **is/iz** unsuru (**İstanbul**)

/ku-/kü-/← /gü-/gu-/ Fa.dan alınma kelimelerin başındaki **/gü/** veya /**gu**/ hecesinin BSTTk.nde /**kū**/ veya /**kö**/'ye dönüşmesi

-nāk Fa. '**-lI**' manasındaki sıfat eki (**ferahnak**)

-o Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki (**hemşo**)

-sā/-sā/-sān/-sār isimlere eklenen Fa. bu ek 'gibi olma, benzeme' manaları yükler (**galiyasa**)

-sār, b. **-sā**

-şan Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten ***-şan*** eki (**gülşen**)

-şinās Fa. 'bilen' manasındaki fiil unsuru (**hadşinas**)

-u + gel- Osm.da **-u**'la biten zarf fiili (gerundium) + yardımcı fiil (**gel**- X)

/v/→/f/ diyalektlerde baştaki /**v**/ sesinin /**f**/'ye dönüşmesi (**fur**-)

-veş Fa.dan alınma kelimelerde 'benzerlik' manasındaki -**vaş** son takı (**huriveş**).

-yā, b. **-ā**

-zan/-zen Fa. '(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan' manasındaki fiil unsuru (**falyazen**)

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Konulara göre

Birinci - İkinci - Üçüncü - Dördüncü ciltler bir arada

ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu)	açmazdan
akrabalık terimleri	ana II, anneanne, annemler
alınma kelimeler	attarcı, buhurdanlık
alliteratif (tekrarlamalı)	çırlak çıplak
argo	aban– II, alızla–, asıl– II, dikiz geç–, çepakin
Arapçada dört köklü fiiller (afʿāl rubāʿiya)	kahkaha
Arapçada *lā* ve *lam* ile deyimler	kellim kellim, lâ yenfâ
backformation (yanlış ayırma)	abar–
balık isimleri	akya
beynelmilel terminoloji	adrenalin
bileşik eylemler	b. **mürekkep fiiller**
calque (ödünçleme çeviri)	abl/âv[3]
coğrafya isimleri	âbâdî kâğıt, Abanoz, Abya, Alman, Ceneviz
consonant cluster (ünsüzler grubu)	âbrîz/abiriz, acz/aciz, blânko
çift sözler	abidik gubidik[1,2], abuk sabuk, af küf, ahım şahım, ala bele, alaş dolaş ol–, alavere (alavere dalavere), alay malay, algan– ve çalgan–, allem et– kallem et–, apar topar, çırlak çıplak, hiç mi hiç
çoğul	ahbab/ahbap, acaib/acayip[1], annemler, büyut, canan
çocuk dili	adda git–
dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu)	abes yere
degemination (ünsüz tekleşmesi)	akke/ake
diftong	beyhude
disimilasyon	ahçı
echoword (m- önsesli ikileme)	alay malay
enversiyon (ters çevirme)	acı, alaşağı et–
Eski Türkçe	ad, buy–
Farsça *-sāz* ile yapılmış	kârsâz

Farsça kelimelerde -*ān* eki	keşân keşân
Farsça kelimelerde -*nişīn* ile yapılmış bileşik isimler	keştinişin
Farsça-*ḫʷār* (-*ḫʷāra*) ile yapılmış bileşik isimler	köftehor/küftẹhūr
figura etymologica (kökendeşler deyimi, iştikak)	ad- (adım ad-)
fiil →isim	alver, ayart, bastı
fiil unsuru	falyazen, ferahnak, fitneengiz, hadşinas, hakendaz, haraçgüzar
fonksiyon zayıflaması	açdur-/açtır-/açtırt-/apart-
fonoloji	abl/âv[1], âbıru, acab I/acayib[2], ad, ageh, al I, âl IV, ayıt-/ayd-/eyit-/eyd-, buy-, cami
geçlşlllk-geçişsizllk	aç- I
gemlnation	amman
halk dlll	abdest II/aptes[1], aferim
halk etimolojisi	atlu karaca/atlı karınca
ikileme	b. **çift sözler** ve **reduplication**
imlâ	â, arp/harp, frigidaire
lnternal object	diz (diz çök-)
isim-sıfat	baba I
isim tamlaması	abdülbatn
isim terkipleri	abudane, açıkgöz, adamakıllı, ahuçeşm, asudedil, ataşemiliter, cer cehiz, destiraz
İslamî terimler	abdest II/ aptes[2]
izafet	abd[1], abd[2], abıhayat, Der-i Sa'adet/ Dersaadet
kadın dili	ayol
krasis	acabola, af küf, algit-
labiallsatlon (dudaksıllaşma)	abidik gubidik[2], abuk, ala bele, alaş dolaş ol-, gevde
Lingua Franca	abáşo,acente/acanta[1], Abya
locatlvus adverblalls (zarf işlevli bulunma durumu)	akab (akabinde)
metatez	albız, bacaluşka
mürekkep fiiller	alıko-/alıkoy-, artakal-
müzik terimleri	acitato
müstahzarat isimleri	lizol
neolojizm	andaç
nezaket unsurları	abd[2]

pekiştirme ön takısı	apakçıl, besbelli
possessivum (iyelik, mülkiyet) eki	barısı, anneanne, annemler
predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma)	apal apal
prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi)	arasta
reduplication (ikileme)	apakçıl, apal apal, besebelli, hiç mi hiç
renk sıfatları	ak I, altunî
ses dönüşümü	âb I/âv[2], abajur, abes, adale/adele, aforos/ aforoz/ aforoz[2], ^{c}agel[1], ^{c}agel[2],ağnall, ahçı, ahize, ambar, amelikan, amib/ amip, arın/arıŋ, avşar, avul, azine, bạhdeniz, bakara II, baydak, beyhude, çakal I, Çankırı/Osm. Kângırı, çekeleve, çeyne–/ çeğne–, daban I/ taban, fol I /hol, ınan-/ BSTTk inan-, fur-, gıybet, gûşe, kûşe / köşe, İsa /İsî
ses düşmesi	abdest II/aptes[1,], ağda, ağız I, alengilli/ alengirli, ameskene/amesken, arlan– II, arslan/aslan[2], atlık, boşalt–/boşat–, bül'acab, habazan
ses taklidi	cartadak, çat I[1,2]
ses türemesi	abrîz/âbiriz, acz/aciz, alakesa/alankese, alengilli/alengirli, atlambaç, arasta, blânko
spor terimleri	abandone[2]
syntagmalar (dizimler, terkipler)	adamakıllı[1], adlı adınca, akl, aklı (*x* akılda), aklı karalı, alaşağı etmek, anneanne, gel- X
tabirler	Abbâs yolcu, acemi çaydanlık
terkipler	b. **sytagmalar**
telaffuz	b. **fonoloji**
tıp terimleri	adenit
vurgu	abáşo, asgari
yansılama	b. **ses taklidi**
yardımcı fiiller	afişe et–, alaşağı et–, aldırış et–, alıko–/ alıkoy–, artakal–, aşinalık et–, dikiz geç–, gel- X
zarflar	abes yere, acaba I, aceleten, açmazdan, adamakıllı, adlı akıllı[1] adınca, akab (akabinde), anca I, arkuru/arkır, ayıkla, başlı başına, birdenbire, cartadak, çıldırasıya
z'li ikileme örnekleri	kanbur zanbur

Arapçadan Alınan Kelimeler ve Ekler

1, 2, 3 ve 4 rakamları Ar. kelimelerin kök harflerini temsil etmektedir

Madde isimlerine göre

âbld	participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) 1ā2i3 vezni (1,2,3 kök harfleri)
ablak I	a12a3 vezni, anlamca elativus olmayan (karşılaştırma [comparativus] ve mübalaga [superlativus] anlamı taşımayan) sıfatlar
abraş	a12a3 vezni, renk sıfatları
abus	1a2ū3 vezni, öznenin çarpıcı bir vasfını belirten sıfatlar
a'cab	a12a3 vezni, elativus (karşılaştırma ve mübalaga)
aceze	1a2a3a vezni, Ar. participium activum'un (etken sıfat fiil, aktif partisip) (1ā2i3 kalıbı) bir insanı tavsif ettiği hâllerde çoğulu
acîb	1a2ī3 vezni, sıfat
akavll	gruplaşma (distributiv) e1ā2i3 veya e1ā2ī3 vezni
akkâm	1a22ā3 vezni, nomina actoris ve nomina fabricatoris (üreten isimleri)
alâ-rivayetin	Ar. genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki belirsiz kelimelerin sonuna ***–in*** eki alması
allmallah	Ar. Allah'ın ismiyle kullanılan geçmiş zaman çekimli fiiller
anllgıyab	Ar. ***'an*** ön takısı: bir yerden ayrılma, hareket etme, vs. manaları verir
arzullahi vasıa	Ar. i'râbı genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinde ***-i*** olan kelimeler
ba'd/ba'de	'sonra' manasındaki ***ba'de*** preposition'u (edat, ilgeç)
barekallah	optatif
batran	Ar. yapım eki ***–ān*** sıfat veya nomen actionis türetir
besmele	1a23a4a vezni dört kök harflidir; Allah lafzı ile ilgili tabirlerde kullanılır
beyne	'arasında' manasındaki *beyne* preposition'u (edat, ilgeç)
beynennehreyn	dualis (ikil, tesniye) eki *–eyn*
buluğ/bülûğ	1u2u3 vezni geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar
büruc	1u2u3 vezni, tek heceli kelimeleri çoğul yapar
büyut	çoğul yapma şekilleri

Kalıplara göre

a12a3	elativus (en üstünlük, ismi tafdil) (**a’cab**)
a12a3[1]	elativus anlamca elativus olmayan (karşılaştırma [comparativus] ve mübalaga [superlativus] anlamı taşımayan) sıfatlar (**ablak I**)
a12a3[2]	renk sıfatları (**abraş**)
e1ā2i3 veya e1ā2ī3	e12ā3 kırık çoğul halinden tekrar kırık çoğulu, gruplaşma (distributiv) (**akavil**)
1a2a3a	Ar. participium activum’un (1ā2i3 kalıbı) bir insanı tavsif ettiği hâllerde çoğulu (**aceze**)
1ā2i3	participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) (**âbid**)
1a2ī3	sıfat (**acîb**)
1a2ü3	öznenin çarpıcı bir vasfını belirten sıfatlar (**abus**)
1a22ā3	nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) ve nomen fabricatoris (üreten ismi) (**akkâm**)
1a23a4a	dört kök harflidir; Allah lafzı ile ilgili tabirlerde kullanılır
1u2u3	geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar (**buluğ/bülûğ**)
1u2u3	tek heceli kelimeleri çoğul yapar (**büruc**)

İŞARETLER VE KISALTMALAR

< >	Kelimenin ödünç alınma yolunu gösterir
??	Mana veya etimoloji meçhul
‼	Çağ.da ve Osm.da ortak kelime olduğuna dikkat
※	Kelimenin geçtiği örnek cümleye işaret eder
※※	Kelimeye örnek cümle bulunamadığını gösterir
*	Aslında var olmayan, uydurulmuş, düşünülmüş kelime veya tabirler
⊡	Toplu bakış maddesi

Kısaltmalar

Genel Kısaltmalar

(Bibliyografik kısaltmalar için b. Bibliyografya)

AD.	Anadolu Türk diyalektleri
a.e.	aynı eser
Alm.	Almanca
Alt.	Altayca
a.m.	aynı manada
Ar.	Arapça
Arn.	Arnavutça
Arom.	Aromunca
Asur.	Asurca
a.y.	aynı yerde
Az. Tk.	Azerbaycan Türkçesi
b.	bakınız
BizYun.	Bizans Yunancası
b.m.	bugün bilinen manada
BSTTk.	Bugünkü Standart Türkiye Türkçesi
Bulg.	Bulgarca
Cerm.	Cermence
civ.	civarı, civarında
Çerkes.	Çerkesçe
Çağ.	Çağatayca
Çek.	Çekçe
Çin.	Çince
diyal.	diyalekt/leri
EAlm.	Eski Almanca
ECerm.	Eski Cermence
EFa.	Eski Farsça
EFr.	Eski Fransızca
EErm.	Eski Ermenice
EFlem.	Eski Flemenkçe
EHind.	Eski Hintçe
Eİng.	Eski İngilizce
Eİt.	Eski İtalyanca
EOsm.	Eski Osmanlıca
Erm.	Ermenice
ESür.	Eski Süryanice
ETk.	Eski Türkçe
EYun.	Klasik Yunanca
Fa.	Farsça

Flem.	Flemenkçe
Fr.	Fransızca
Gag.	Gagavuzca
gaz.	gazetesi
Gürc.	Gürcüce
Hakas.	Hakasça
Hind.	Hintçe
HvarTk.	Hvarezm Türkçesi
İbr.	İbranice
İng.	İngilizce
İsp.	İspanyolca
İsv.	İsveççe
İt.	İtalyanca
Kalm.	Kalmükçe
KazTat.	Kazan Tatarcası
Kırg.	Kırgızca
KırTat.	Kırım Tatarcası
Kom.	Komanca
krş.	karşılaştırınız
Kumuk.	Kumukça
Kürt.	Kürtçe
Kürt. (Zaza)	Kürtçe–Zazaca
Lât.	Lâtince
Leh.	Lehçe (Polonezce, Polonya'da konuşulan dil)
Mac.	Macarca
Malay.	Malayca
Mo.	Moğolca
m.ö.	milattan önce
ms.	mesela
no.	numara
Osm.	Osmanlıca
OOsm.	Orta Osmanlıca
OAlm.	Orta Almanca
Özb.	Özbekçe
Pehl.	Pehlevice
Protobulg.	Proto–Bulgarca
Port.	Portekizce
Prov.	Provansal
RD.	Rumeli Türk diyalektleri
Rom.	Roma dili, Kıptice, Çingenece
Rum.	Rumence
Rus.	Rusça
Sansk.	Sanskrit

Slavo-Mak.	Slavo-Makedonca
Sırp-Hırv.	Sırpça-Hırvatça
Sl.	Slav/Slavca
Slo.	Slovakça
Slov.	Slovence
Sogd.	Sogdca
Şor.	Şorca
Süry.	Süryanice
TBM.	Toplu Bakış Maddesi
Tk.	Türkçe
Tob.	Tobol diyalekti
Tsak. diyal.	Yunancanın Tsakonia diyalekti
TTk.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuvaca
Türkm.	Türkmence
T.Y.	Türkçe Yazmalar
t.y.	tarih yok
Ukr.	Ukraynaca
vs.	ve saire
Yak.	Yakutça
YLât.	Yeni Lâtince
Yun.	Yunanca
YUyg.	Yeni Uygurca
y.y.	yayın yeri yok
yy.	yüzyıl

BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR

AAS *Asian and African Studies* (Haifa)

AO *Acta Orientalia* (Copenhagen)

AOH Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)

ArchOtt *Archivum Ottomanicum* (Wiesbaden)

ArOr *Archív Orientální* (Praha)

BS *Balkan Studies* (Thessaloniki)

Belleten *Türk Tarih Kurumu Belleten* (Ankara)

CAJ *Central Asiatic Journal. International periodical for the languages, literature, history and archaeology of Central Asia* (Wiesbaden)

FO *Folia Orientalia* (Krakauw)

GR *Graeco-Romanica* (Thessaloniki)

isi *Islamica* (Lipsiae)

JT *Journal of Turkology* (Szeged)

JTS *Journal of Turkish Studies* (Cambridge, Mass.)

KCsA *Kőrösi Csoma-Archivum* (Budapest)

KSz *Keleti Szemle* (Budapest)

LMO *Le Monde Oriental* (Uppsala)

LBalk *Linguistique Balkanique* (Sofia)

MT *Materialia Turcica* (Bochum)

Oriens *Journal of the International Society for Oriental Research* (Leiden-New York-Köln)

OS *Orientalia Suecana* (Uppsala)

RO *Rocznik Orientalistyczny* (Warszawa)

SHD *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* (İstanbul)

STC *Studia Turcologica* Cracoviensia (Kraków)

StTu *Studia Turcica* (Budapest)

TAD *Tarih Araştırmaları Dergisi* (İstanbul)

TD *Türk Dili* (Ankara)

TDAY *TDK, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara)

TDED *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul)

TDiA *Türk Dilleri Araştırmaları* (Ankara)

TDK *Türk Dil Kurumu* (Ankara)

TKA *Türk Kültürü Araştırmaları* (Ankara)

TM *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul)

Turc *Turcica* (Paris/Louvian)u

TüDer *Türkoloji Dergisi* (Ankara)

UAJb *Ural-Altaische Jahrbücher* (Wiesbaden)

WZKM *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Wien)

YH *Yeni Hikâyeler* (Ankara)

YTH *Yeni Türk Hikâyeleri*

ZDMG *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Wiesbaden)

ZBalk *Zeitschrift für Balkanologie* (München)

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATI

Üçüncü Cilt

F – J

F

faal 'hareketli, enerjik, aktif' < Ar. ***fa'āl*** 'tesirli' [/***f'l***/ kökünden]. ※ ***Çinlilere göre, zamanı şuurlu bir tembellikle geçiren adam kültürlü adamdır. Akıllı ve faal olmak, birbirinin zıddı şeylerdir.*** (Reşat Enis 1947 s. 82).

faaliyet 'canlı bir çalışma safhası, çalışkanlık, hamaratlık, hareket' < ***faal*** sıfatına dayanan Ar. usulü soyut isim (nomen abstractum) (b. ***âciliyet*** ⊡), fakat Ar. ***fa'āl*** 'tesirli' sıfatından soyut isim ***fā'ilīya*** 'tesirlilik'. ※ ***Vāhimesi ṣoŋ derece fa'ālīyete başlayub 'acīb 'acīb sesler duymaḳla ḳorḳudan tir tir titrer.*** (P.N. Boratav 1995 s. 275).

fabrika 'makinelerle mücehhez büyük imalâthane' < İt. ***fabbrica*** a.m. [Lat. ***fabrica*** 'usta işçiliği' < ***faber*** 'usta zenaatçı'] G. Meyer 1893 s. 13. ※ ***Bu devirde İngilterede Mançesterde fabrikalar mantar gibi yerden fışkırdamaktadırlar***. (Nâzım Hikmet 1936a s. 16). ※ ***Fabrika sahibi ekseriya altıda, pek pek altıyı çeyrek geçe, fabrikaya gelirdi.*** (Orhan Kemal 1952c s. 8).

fabrikatör 'fabrika sahibi' < Fr. ***fabriquateur*** < Lat. ***fabricator*** 'imal eden'. ※ ***Üç beş açıkgöz fabrikatörün kömür masrafından kurtulmaları için elektrik santralleri kuruyorlardı***. (İ. Tarus 1961 s. 18).

facia 'trajedi, hüzünlü, acıklı olay; korkunç olay' < Ar. ***fāci'a*** a.m. ※ ***Facia, 3 kısım, 15 bap.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 1).

AD. **faç** 'içinde üzüm ezilen dört köşe taş tepsi' < Yun. diyal. ***βάχη*** (vāhi) 'hamur teknesi'. ※※

faça I (gemicilik terimlerinden) 'seren yelkenlerinin bir taraftan prasya olduğu hâlde kapatılışı' L. Gürçay 1943 s. 159 < İt. ***in faccia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 347. ※※

(Argo) **faça** II 'yüz, çehre, surat' H. Aktunç 1990 s. 101 < Yun. ***φάτσα*** (fátsa) < İt. ***faccia*** < Lat. ***facies*** a.m. M.L. Wagner 1943 s. 27. ※ ***Bu gençlik, bu güzellik, bu faça! İstese, mangır demetle gelecek, şerefsizim!*** (Orhan Kemal 1950a s. 5). ***faça aç–*** '(yüzünden) yaralamak' H. Aktunç 1990 s. 101: ※ ***Berber Ali, Madam Eleni'nin kendisine gösterdiği ilgiden heyecanlanıp Fil Hamit'in yüzüne küçük bir faça açtı***. (M. Kaçan 1990 s. 28). ***faça façaya gel–*** 'yüzyüze gelmek': ※ ***"Kel Mahmut geliyor!" diye sinyali verdi. Çocuklar merdivenlere hürya edince Kel Mahmut'la bir çoğumuz faça façaya geldik.*** (R. Ilgaz 1950 I, 14).

(Kumarbazlar argosu) **faça** III 'iskambil destesinin en altındaki kâğıt' (H. Kodaman 1944 s. 247) < ***faça*** II. ※ ***Bazı hilekârlar kâğıtları dağıtırlarken façaya bakarlar. As, ikili varsa çekip alırlar.*** (a.e. s. 88).

façeta/faseta 'elmasın yontulmuş düz yüzü' < İt. ***faccetta*** a.m. [***faccia*** 'yüz' + ***–etta*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]; ikinci kelime Fr. ***facette*** a.m. < İt. ***faccetta***, yalnız sonundaki /***a***/ İtalyancanın tesirini gösterir. G.

Meyer 1893 s. 47. Mecazî manada: ※ ***Yazarımız konunun tüm façetalarına ışık tuttuktan sonra da lafı ne diyeceğine getirir.*** (S. Birsel 1993 s. 50).

(Argo) **faço** 'dostluk maskesi altında dolandırma veya yankesicilik' H. Aktunç 1990 s. 101 < ??. ※※

façuna et- (gemicilik terimlerinden) 'halatların ve tel halatlardan yapılmış sabit armaların üzerlerine çabuk çürümemeleri için, tel veya mürnel sarmak' L. Gürçay 1943 s. 159 < Yun. ***φασίνα*** (fasína) < İt. ****fascina*** 'sargı' Kahane–Tietze 1958 no. 377. ※※

Osm. **fadıl/fazıl** I 'faziletli' < Ar. ***fāḍıl*** a.m. (**/ḍ/** harfin Tk.deki iki ayrı telaffuzu için b. ***adale*** ⊡). ※ ***Benüm ḳatumda fāżıl u kāmil ṭabiybler vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 88a). ※ ***Güzel, fadıl, muktedir bir genç. Kumarı, sarhoşluğu, çapkınlığı yoktur.*** (Fazlı Necip 1930 s. 109).

Osm. **fadılân/fazılân** 'faziletliler' < Fa. ***fāżılān*** a.m. [***fāżil*** + Fa. ***-ān*** çoğul eki, b. ***Abbasıyan*** ⊡]. ※ ***Baŋa bir oġrı oġradı şeb-i tīr, | Düzd idi liyk ʿılm ıçınde‿habīr. | Aŋa oġrasa fāżılān-ı cihān, | Gelseler cümle nāḳıldān-ı başīr, | Ḳamusın ḥüccetiyle yėyŋeydi.*** (Ferec 855/1451 v. 105a).

AD. **fadıkle-** '(bir şeyden) ufak parçalar koparmak' (?) < ***fat-*** fiili + fiilden iteratif-frequentatif (tekrarlamalı) fiil yapan ***-ıkle-*** genişlemesi, b. ***didikle-*** ⊡ ※ ***Yaşa ula ölüm! Önce bırez fadıklediydin emme, gine de erkekmişsin, boynu bükük komadın bizi, yaşa!*** (F. Baykurt 1961k s. 69).

Osm. **fagafire** 'fağfurlar' < Ar. ***faġāfira*** a.m. [***faġfür*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Çīnde bir faġfür varıdı, özge faġāfireden vücühile güzīnidi, pādişāh-ı bā-āfirīn idi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b).

fagot 'bir çeşit nefesli çalgı' < İt. ***fagotto*** a.m. asıl manası 'çalı çırpı demeti' [Lat. ***fagus*** 'kayın ağacı']. ※ ***Çınar ağacı, yapraklarının arasına bir fagot saklamış gibiydi. Ağaçları birer çalgı gibi kullanan bu rüzgâr çok genç olmalıydı.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1994 s. 85).

fağfon, b. ***fakfon***.

Osm. **fağfur** 'Çin imparatoru' < Fa. ve Ar. ***faġfür*** a.m. ※ ***Bu vilāyet Çīn vilāyetidür. Pādeşāhumuzuŋ adı faġfürdur.*** (Ferec 855/1451 v. 131a).

Osm. **fağfurî** 'Çin'in en iyi çinisi' < Fa. ve Ar. ***faġfürī*** a.m. ※ ***Feraḥ gül‿hün döker, süsen anuŋ-çin | Götürür elde faġfürī çanaġı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 121).

fahar, b. ***fahr***.

fa̮hı, b. ***fakı***.

fahır, b. ***fahr***.

Osm. **fahırlan-** 'övünmek, böbürlenmek' Meninski 1680 II, 3476 < ***fahr/fahır*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi ve dönüşkenlik (reflexivum) hâli, b. ***abaplan-*** ⊡. ※※

Osm. **fahir** 'şerefli, ihtişamlı' < Ar. ***fāḫir*** a.m. ※ ***Andan gözsüz fāḫir donları geydi.*** (Ferec 855/1451 v. 217a). ※ ***Fāḫir ṭaʿāmlar yaraḳlasun.*** (a.e. v. 246b).

fahişe 'erkeklerle para karşılığında birlikte olan kadın, orospu' < Ar. ***fāḥişa*** a.m. ※ ***İ nā-bekār fāḥişe! Ḳardaşumı bed-nām eyledüŋ, evini yıḳduŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 175a). ※ ***Mehpeyker o derece meşhüre bir fāḥişedir ki memleketiŋ içinde kendiyle hem-meclis olmadıḳ belki sizden başḳa bir deli-ḳanlı yoḳdur.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 53).

Osm. **fahr/fahar/fahır** 'şöhret, şeref'< Ar. ***faḫr*** a.m. ※ ***'Işḳum demin ururlardı, sevdām dīgin ḳaynatmaġı faḫar görürlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 107a).

(Argo) **fahrettin kerim** 'küçük boy rakı şişesi' < kısa boylu olan psikiyatri hekimi ve 1949–57 yılları arasında İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın adından H. Aktunç 1990 s. 101. ※※

fahrî 'şeref getiren, şerefli; gönüllü, ücretsiz' < ***fahr*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Misafir bulunduğum arkadaş, sınıfımızın ve aynı zamanda okulumuzun filâtelist klübü fahrî başkanıdır.*** (B.G. Güney 1953 s. 41).

(Halk ağzı) **fahriyet** 'kıvanç, iftihar, gurur' < ***fahr*** + ***-iyet*** soyut isim (nomen abstractum) genişlemesi, krş. ***āciliyet*** ⊡. 19. asır tipik halk kelime yaratıcılığı semeresidir. ※ ***Ay, Mösyö Aleksander, sizi bugün görmekliye müyesser olduğum için fahriyetimi vasf etmekten acizim.*** (E. Misailidis 1986 s. 62).

Osm. **fahte** 'boynunda halka olan güvercin cinsi' < Fa. ***fāḫta*** a.m. ※ ***Eṭrāfda ḳafesler āvīḫte, her birinde ḳuşlar bėslemişler: Fāḫte vu bülbül u ḳumrī...*** (Ferec 855/1451 v. 115a). Krş. ***fattıke***.

faide/fayide/BSTTk. **fayda** 'kâr, kazanç' Meninski 1680 II, 3460 < Ar. ***fā'ida*** a.m. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***İ ḳāżī, çoḳ sözi ḳo! Fāyidesi yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 104a). ※ ***Ben varayım, sarāydan zeri getüreyim naḫḫāsa vėreyim, ḥācibe iletsün. Ḥācib iki yüz diynār fāyide göricek ne gümān ki rāżī olısar.*** (a.e. v. 223a). 'faiz (?)': ***Bu ṭarīḳ-ıla hem vāḳıfı vebāle ḳoyub altı ay intifā'ı olmayan māluŋ rıbḥın alurlar ve gendüler ṣūret-i tevliyetde ticāret ėdüb onı on beş fā'ide üzre metā'-ı kāsid munżamm ėderler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 147). ***fayda et-*** 'yaramak, boşuna olmamak': ※ ***"Ben bu işi bitürmezem," dėdi. "Hey Mukbilek mere, hey devletsüz!" dėmek fāyide ėtmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 69a). ***faydasız*** 'işe yaramayan, boş': ***Ne kadar yaşasam faydasız, | Sular akıyor, bulutlar geçiyor.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 188).

Osm. **faidement ol-/faydement ol-** 'istifade etmek' < Fa. ***fā'idamand*** 'faydalı'. ※ ***Ben korkarım ki, onun aşkı, zannı gibi, mukabele görmekden behreyab, bu beldeye seder etmekden asla faidement olmasın.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dc s. 9). ※ ***İşsizlikden fenalık doğar; Anadollular hayda huyda fuzuli geçirdikleri kıymetli vakti kitaplar ve gazeteler mutalaasına sarf etmiş olsalar, ne kadar faydement olurlar bellersiniz!*** (E. Misailidis 1986 s. 338).

faik 'üstün' < Ar. ***fā'iḳ*** a.m. ※※

faikiyet 'üstünlük' < ***faik*** + sıfattan soyut isim (nomen abstractum) yapan ***-iyet*** eki, b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Ve tıkız fabrikatör bu zarurî girizgâhtan sonra tekrar notlarına dönüp imal edeceği termosifonların emsaline faikiyetini izaha girişti.*** (H. Taner 1951t s. 85).

fail I (gramer terimlerinden) 'özne' < Ar. ***fā'il*** a.m., asıl manası 'yapan, eden'. ※※

fail II (hukuk terimlerinden) 'cürmü işleyen' < Ar. ***fā'il*** 'yapan'. ※ ***Şimdi komiserim, hani geçen ay bir faili meçhul gasp olayı olmuştu ya tren istasyonunda, hani gasptan sonra adam da öldürülmüştü ya, işte o gaspı yapan da benim, o adamı öldüren de benim.*** (M. İzgü 1993 s. 97). ※ ***Cinayetlerin çoğu çok akılsızca işlenir, hemen ertesi gün faili belli olur.*** (M. Mungan 1996 s. 407). ※ ***Osmanlılığın bir çeşit kaynaşma yaratan müspet yanlarının ne kadarı, Harb-ı Ûmumî yıkımlarına, Türkçe dilini konuşan İnsanların uğradığı ve faili olduğu zulümlere dayanabilmişti.*** (E. Atasü 1996 s. 129).

Osm. **fait ol-** 'geçmek' < Ar. ***fā'it*** 'geçen, geçmekte olan' [**/fwt/** kökünden] ve ***ol-***. ※ ***Ve eger anuŋ-ıla ġażabum fā'it ve tevehhürüm sākit olmazsa...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 121). 'üstün gelmek, baskın çıkmak': ※ ***Mā-dām-ki bu şaḫṣda bu maḳūle ḫiṣāl ẓāhir u bāhir u ber-kemāl olmaya, ḥüsn-i ḫulḳı s̱ābit ve aḫlāḳ-ı ẕemīmesini fā'it olmaz.*** (a.e. s. 236).

faiz b.m. (işletilen paraya katılan kâr) < Ar. ***fā'iż*** 'feyezan'. ※ ***Hadiye Hanım'a kalsa, Bankaya yatıracaklardı, ellerinde, avuçlarında kalanları. Banka, verse verse, yüzde üçten, yüzde beşten çok bir faiz mi verecekti!*** (R. Ilgaz 1969g s. 62).

Osm. **faiz ol-** 'başarmak, galip çıkmak' < Ar. ***fā'iz*** 'başarılı; galip'. ※ ***Görelüm, ḳapabilürüz, fā'iz oluruz, yoḫsa ḫaṭā ėderüz, 'āciz oluruz.*** (Ferec 855/1451 v. 134a-b).

AD. **fak** 'küçük kuş yakalamak için tahta parçalarından ve bir kirişten yapılan kapan' C. Avcı 1937 s. 57, Meninski 1680 II, 3534 < Ar. ***faḫḫ*** a.m. ※ ***Dü tā ėtmişdi ḳaddüm bār-ı fāḳa, | Yoġ idi kim ṭaḳam bir ḥabbe fāḳa.*** (Ża'īfī 1950 [1555] s. 137). Mecazî manada: ※ ***Ḥareme girmege muḫālif ėderler ise gendümüz fāḳa düşdügümi bilürem.*** ('Alī 'Azīz 1268 [1851] s. 206). ※ ***Gene mi beni faka bastırdınız, kutu kapalı diye gene mi aldattınız?*** (İsmail Galib 1932dk s. 17).

Osm. **faka** 'yoksulluk < Ar. ***fāḳa*** a.m. ※ ***Sūḫtelikleri 'āleminden berü faḳr u fāḳa ile kes̱īrü l-iḥtiyāc iken, anuŋ gibi ac gözlüler...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I [1581] , s. 164).

fakar, b. ***fakr***.

EOsm. **fakat** I 'ancak, yalnız' TS 1602 < Fa. < Ar. ***faḳaṭ*** a.m. ※ ***Ehl-i insaf olduğumdan fakat yüzde yiyirmi ticaret zam eder idim.*** (E. Misailidis 1986 s. 592). ※ ***Sakın şüphe buyurmayınız! Bendeniz fakat bugünden meclubunuz değilim, öteden beri yanar gezerim.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ta s. 46).

fakat II 'amma, şu var ki' < ***fakat*** I. mana gelişmesi şu örnekten anlaşılır: ※ ***Depening başında yatmaya ġarar vėrdik. Faḳat ki çoḫ acıḫmışdıḫ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 38).

fakfon/fağfon 'çinko, nikel ve bakırdan müteşekkil, gümüş görünüşlü bir maden' < Fr. ***packfond*** a.m. < Çin. ※ ***Annemin bir hafta evvel İstanbuldan gönderdiği hediyeler içinde çıkan fakfon kaşağı pırıl pırıl parlıyordu.*** (Ömer Seyfettin 1956 s. 118). ※ ***Babam kocaman parlak fakfon tabakasından çıkardığı sapsarı, kız saçı gibi tütünü ince***

ince kâğıtlara sarar, sonra yasemin ağızlığına yerleştirirdi. (H. Özkan 1979 s. 24). Krş. ***bafon.***

AD. **fakı/fa̯hı** 'köyde din bilgisi olan adam; hoca, imam' DS 1831 < ***fakih***. ※ ***Bu köy halkı gelüb eydürler: "Fakı iseŋ gel berü, bize bir cenāze namāzı ḳılıvėr!" dėmişler.*** (P.N. Boratav 1995 s. 135).

fakır, b. ***fakr***.

fakih 'fıkh bilgini' < Ar. ***faḳīh*** a.m. ※ ***Pīr–i faḳīh ḥāżır eyledi. Cemā'at oḳıdı, żiyāfet ėtdi, şer'–i muṭahher mūcibince nikāḥ–ı ṣaḥīḥ ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 113b).

fakir 'yoksul' < Ar. ***faḳīr*** a.m. ※ ***Bu ṭarīḳ–ile 'asker faḳīrü l–ḥāl olub, iki başdan 'ırż–ı mülk u millet˯halel–pez̲īr olur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 136). ***Ahmet fakirlere sadaka dağıtılmasından değil, fakirliğin ortadan kalkmasından yana***. (Ç. Altan 1975 s. 164). ***bu fakir*** 'müellif, bu yazıyı yazan': ※※ ***fakir fukara*** 'yoksullar, dilenciler': ※ ***Fakir fukaraya verilmek üzere her gün kasadan 40 tane dantelli kuruş, 10 tane beşlik çıkarır, masanın üzerine dizer.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 6).

fakirane 'fakirce, fakir insanların tarzında' < Fa. ***faḳīrāna*** a.m. [***faḳīr*** + ***–āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡]. ※ ***Evde kaldığı günler sade ve fakirane bir hayata kanaatle sükûnet içinde asude yaşar, kendini sade ve kanaatkâr gösterirdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 202).

fakirhane (tevazu tabiri) 'evim' < fakir ve ***hane*** (b. ***abdesthane*** ⊡ ve nezaket unsurları için b. ***abd***[2] ⊡); krş. ***bendehane***. ※ ***Safalar getirdiniz beyim, fakirhaneye şeref verdiniz!*** (A. Yurdakul 1989 s. 180).

Osm. **fakr/fakar/fakır** 'yoksulluk' < Ar. ***faḳr*** a.m. ※ ***Faḳar donıdur, babayı anuŋ icinde buldum. Anı temīz dutuŋ, dütsüleŋ, ṭībleŋ, Firengī ṣandūḳa ḳoyuŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 217a).

faks 'bir resim veya yazıyı, telgrafla ya da telsizle uzak bir yere nakletme' < İng. veya Fr. ***fax*** a.m. [20. asır ***faksimile*** kelimesinden yanlış bölme (b. ***abar–*** ⊡, ***adaş*** ⊡[2]) ile uydurulan terim.] ※ ***Danca'ya çevrilmek üzere dört şiir istediler. Bir de toplantıda yapılacak dört sayfalık bir konuşma metni. Faksladık.*** (H.B. Başaran 1999 s. 25).

faksimile (matbaacılık terimlerinden) 'tıpkıbasım' < Fr. ***facsimilé*** a.m. [19. asırda Lat. ***facere*** 'yapmak' fiilinin emir hâli olan ***fac*** 'yap!' ile ***simile*** 'aynı şey' kelimelerinden yapılmış terim]. ※※

fakt 'olmuş şey, hakikat' < Rus. ***fakt*** a.m. [Lat. ***factum*** 'yapılan']. ※ İşin bir fakt (metin: ***faktı***) ***olduğuna hayret mi ediyorsun?*** (Nâzım Hikmet 1935 s. 45).

faktör 'âmil' < Fr. ***facteur*** a.m. [Lat. ***factor*** 'yapan']. Nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–ör*** eki için ***adaptör*** ⊡. ※ ***Tabiî, bu toplumun geri kalmasına sebep olan başka faktörler de vardır.*** (M. Yağmur 1957 s.73).

fakülte (üniversite terminolojisi) 'üniversitenin esas bölümü' < Fr. ***faculté*** a.m., asıl manası 'profesörlerin hepsi, tedrisat heyeti' [Lat. ***facultas*** 'ehliyet'; profesörler, tedris ehliyeti olanlar']. ※ ***Kenan fakültedeki anılarından açmıştı.*** (V. Türkali 1977 s. 50).

Osm. **fal** I 'geleceği bildiren alâmet' < Ar. ***fa'l*** a.m. ※ ***Fīrūz Beg oğlı Meḥemmed Beg ol cebelü kāfirleri gönderüb, Sulṭān Murād bu***

kāfirleri görüb bu fāl-i yevm dutub işümüz rāstdur dėdi. (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 56). ※ ***Yüzü yenik bir avcı. Aynada görüyor onu, bir fal gibi görüyor.*** (M. Mungan 1996 s. 426). ***fal-i hayr*** ʻuğurlu alâmetʼ: ※ ***Ha! Aferin, tam üstüne bastın! Eh, falihayırdır inşallah, doktor bey, beraber iyi işler yapacağımıza alāmet...*** (C.F. Başkut 1963 s. 30).

fal II ʻgeleceği öğrenmek için remizlerden mana çıkarma usulüʼ Meninski 1680 II, 3457 < ***fal*** I. ※ ***Dėdiler idi baŋa-kim ʿışḳ kitābın oḳıma, | Fāla baḳayım dėdüm, ol ṣaḥīfe açıldı yine.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 75). ※ ***İşte Çıngāne ḳarıları geliyor. Bārī onlara fāl baḳdırayım!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1339/1341 s. 34). ※ ***Cevdet efendi, işi bir türlü kestiremiyor, sakal falı bakmak ādeti olduğu için, çenesini sıvazlıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 379).

EOsm. **falak** ʻfalakaʼ < ***falaka*** kelimesinin varyantı. ※ ***İkisinüŋ daḫı göŋli ḳalaḳda, | Ḳısılmış cān ayaḳları falaḳda.*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 415 no. 7570). Başka kaynaklarda bulunamadı.

falaka I ʻtabana vurma cezasını tatbik için iki iple tutturulan tahtaʼ Meninski 1680 II, 3542 < Ar. ***falaḳa*** a.m. < Yun. ***φάλαγγας*** [fálangas] ʻ??ʼ G. Meyer 1893 s. 46–47. ※ ***Ben süre-i Falaḳa çıḳınca pāyumı biŋ kerre bend-i falaḳa çıḳarmaḳ vāḳıʿ olmışdı.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 177).

Osm. **falaka** II ʻbir tahtaya bağlı iki iple yapılan çekme ve yük kaldırma cihazıʼ ZTS 1976 s. 69 < ***falaka*** I. ※ ***Lākin zaḫm-ı ṭopdan raḫnedār olub şuyı yeŋilmemegile vāfir kāfiriyle ġarḳ-ı āb olub ve birezi falaḳalar ile şu yüzinden*** (metinde: ***üzinden***) ***devşürildi.*** (Siliḥdār Meḥmed Aġa 1928 II, 500).

falan b.m. (ismi söylenmeyen kişi, şey) < Fa. ***falān*** < Ar. ***fulān*** a.m. ※ ***Orta boylu, yanık tenli, kıvırcık saçlı genç bir adamdı. Spor ceketinin yakasında bir rozet, boynunda çiçekli falanlı bir kravat.*** (N. Meriç 1957 s. 33). ***falān festān*** a.m. ※ ***Ben her dem ḫʷācadan işāret umarıdüm ki "Öldür bu falānı festānı!" dėyeyidi, anı-daḫı öldüreyidum, gendözümi töhmet mevḳıʿinden çıkarayidüm.*** (Ferec 855/1451 v. 184b). ***falan festekiz*** a.m. ※ ***Şakir, Kadri, bodrumdaki kömürlüğü, odunluğu, kuyuyu, sarnıcı, falanı festekizi adamakıllı bitirmeden yukarıya çıkmayın; üst katı ben arayacağım.*** (S.M. Alus 1933p s. 160). ***falan fıstık*** a.m.: ※ ***Bakkala borcum, yüz otuz sekiz lira. Taksitler, iki yüz lira. Falan fıstık, üç yüz lira.*** (A. Nesin 1960a s. 85). ***falan filân*** a.m. ※ ***Hülāsa mürurü zaman, falan filānsız, 15 yıl sürüp giden bu dava Meşrutiyetin ilk seneleri bizim akrabanın lehine halledilmişti.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Nisan 1941). ***falan fıstık*** a.m. ※ ***Molla beyden parayı çekmişiz, avuç dolusu lirayı cebe atmışız; fistanları, falan fıstıkları tamamlayıp donandıktan sonra, avucunu yala der gibi yüz çevirmişiz.*** (S.M. Alus 1933p s. 115). ***falan fıştırık*** a.m. ※ ***Bu gün fasılcısı, soloya çıkanı, garsonları, mutbak eratı falan fıştırık, en azından beş yüz kişi, bir tek Meserret hanımın sayesinde ev geçindiriyor.*** (N. Meriç 1957 s. 9–10). Krş. ***filān.***

falan feşmekân, b. ***fulān***.

falanj I ʻeski Romalıların kullandıkları bir savaş tekniğiʼ < EYun. ***φάλαγξ*** (phálanks) ʻline of battleʼ. ※※

falanj II/**Falanj** 'Franko İspanyasında bir paramiliter teşkilât ve siyasi sembol' < Fr. ***phalange*** < İsp. ***falange*** a.m. ※ ***Özenerek sulu boya ile boyadığı, Franco'nun bayrağını, Falanj armasını ve Falanj kuvvetlerinin ünlü logosunu taşıdığı bir yumurta.*** (G. Scognamillo 1990 s. 74).

falçeta/falçata 'eğri kunduracı bıçağı' < Yun. ***φαλτσέτα*** (faltséta) a.m. < İt. ***falcetto*** 'orak'. ※ ***Sarraçlık damarı pek kabarmıştı. Amma işte dağ başında, ne falçata, ne kendir, ne ibrişim, ne de deri parçası vardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 169). ※ ***Falçatayı aldı. Köseleyi göğsüne dayayıp, kuvvetle bastırdı, kesti.*** (M. Özünal 1991 s. 72).

falihayır, b. ***fal*** I.

faliya, b. ***falya***.

AD. **falla–** 'küfretmek, azarlamak; büyük abdest yapmak' DS 1832–33, (argo) 'anasını bellemek' H. Aktunç 1990 s. 102 < Ar. (lûgat maddesi olarak) ***faʿala*** 'yapmak; (örtmece) ırzına geçmek'. ※ ***Ulan Hoca, git işine! Şu dinini falladığımız gâvurlar için bizi şu mübarek günde belâya sokacaksın.*** (E. Misailidis 1986 s. 316).

AD. **fallik** 'sürtük, orospu' DS 1833 < Ar. ***faʿala*** (b. ***falla–*** maddesine), ※ ***Fallik! Dayandığın yer muhkem olmasa, böyle fort ataman ya!*** (Orhan Kemal 1954b s. 129).

falso I 'müzikte nota yanlışlığı' < İt. ***falso*** a.m. < Lat. ***falsus*** 'yanlış'. ※ ***Nargilesini fokurdatarak piyanoda falso yapan büyük kızını paylardı.*** (Peride Celal 1991 s. 435). Mecazî manada 'yanlış, hata': ※ ***Peşine zenpāre ṭaḳub gitmek mühim bir falṣo idi. Anıŋ için gözcülere ḳarşı dürlü dürlü göz bağcılıḳ tertībātı aḫẕine mecbūr bulunurdu.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 363). ※ ***Her sözüm yanlış, her hareketim falso.*** (Orhan Kemal 1965f s. 283). ***falso yap–*** 'yanlışlık yapmak, kendisini utandıracak bir hatada bulunmak': ※ ***Yoksa kocası şöyle bir rahatlayıverse, Trabzon ağzıyla konuşmaya başlayacaktı da, Batı edebiyatı öğrenimi görmüş İstanbullu karısının yanında falso yapmamak için her an kendisini denetim altında mı tutuyordu?*** (E. Atasü 1996 s. 194).

falso II, yalnız ***falso et–/fanso ver–*** (gemicilik terimlerinden) 'dinmek, kesilmek (rüzgâr hakkında); yarıda bırakmak' L. Gürçay 1943 s. 160 < İt. ***in faccia*** ve ***falso*** I, Kahane–Tietze 1958 no. 347. ※※

falya/falye (topçulukta) 'ateşlemekten topta açılan delik' L. Gürçay 1943 s. 160, Meninski 1680 I, 1297 < İt. (Venedik diyal.) ***fala*** < İt. ***falla*** 'noksan, sakatlık' Kahane–Tietze 1958 no. 275 (metinlerden örneklerle). ***falya ver–*** (mecazî manada) 'meydana çıkmak' (örnekler Kahane–Tietze'de). ***falyaya ver–*** 'meydana çıkarmak': ※ ***"Ben bu babamı ġardaşıma‿haber verim" diyir. Bunnar baḫtılar ki, bu bizi faliyaya vereca̮h.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 322).

Osm. **falyazen** 'delinmiş, bekâreti bozulmuş, kızlığı bozulmuş' < ***falya*** + ***–zen*** 'vurulmuş'. ※ ***Ḥüsni nāḳış, teni nā–mevzūndur; | Falya–zenler aŋa heb mevtündur.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 106) Başka kaynaklarda bulunamadı.

⊡ Fa. ***zadan*** 'vurmak, bir enstrüman çalmak' fiilinin bir fiil kipi olan ***–zan*** (Tk.de ***–zen*** şeklinde telaffuz edilir) eklendiği kelimelere '(bir

müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan' manasını kazandırır. Örnekleri şunlar: ***borazan***, ***falyazen***, ***fortazen***, ***giriftzen, harazan*** I/***harazın, hıştzen, kademzen ol–, kalbezen/kalpazan, kavarazen, lafazan/lâfzan, neyzen, şestazen***.

falye, b. ***falya***.

Osm. **fâm** 'renk' < Fa. ***fām*** a.m. ※※

fam 'bir esans markası' < Fr. ***femme*** < Lat. ***femina*** 'kadın'. ※ ***Burası cennet, kapısındayım. Fam kokulu kadınlar geçiyor önümden. Solr de Parls'te genç kızlar.*** (R.T. Ünlü 1959 s. 125).

familya 'aile' < İt. ***famlglia*** a.m. < Lat. ***familia*** 'ev halkı' [***famulus, famula*** 'hizmetçi']. Tipik bir 19. asır kelimesi. ※ ***Taallukatden olmadıkca bir familya ile dostluk ėdlb görüşmek pek güc maddedir.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 12). ※ ***Geçen gün bağ arabalardan birine rāklb olan bir famllya͜ halḳı arabanıŋ devlrllmesi yüzünden az çoḳ ra̯hnedār, cerīḥadār oldular.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 46). ※ ***Halebin esas familyalarının asılları Türklerdir.*** (F.R. Atay 1938 s. 42). 'zevce': ※ ***Halk içinde evli kadının iki adı vardır: aile, familya. Aile demek familya demek, evli kadın demektir.*** (A. Nesin 1960a s. 35).

EOsm. **fan–** 'kırılmak' TS 1602, Meninski 1680 II, 3459 < ***ufan–*** fiilinin varyantı. ※※

fanatik 'aşırı derecede taraftar olan (biri)' < Fr. ***fanatique*** a.m. < Lat. ***fanatlcus*** 'meczup, mecnun', sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adrlatlk*** ⊡. ※ ***Yine de keyifsizdi. O sıralar ülkenin bir iç savaşa sürüklenişiyle kaygılanıyor; ellerinde silahla hak dağıtmaya kalkan fanatik öğrencilere karşı çıkıyordu.*** (B. Uzuner 1994 s. 40–41).

fanela/fanlla/fanlle 'ten üzerine giyilen iç çamaşırı' < Yun. ***φανέλλα*** (fanéla) a.m. < İt. ***flanello*** < İng. ***flannel*** 'yünlü pamuklu kumaş' < Welsh ***gwlān***. ※͜ ***Holera vaktinde karnın sıcaklığını bir kararda tutmalı lçerden konyak ve taşradan fanela istimal etmeli.*** (E. Misailidis 1986 s. 527). ※ ***Ayağında fanlle bir pantolon, sırtında kısa kollu, açık bej bir gömlek vardı.*** (Ç. Altan 1974 s. 12). 'ten üzerine giyilen iç gömlek': ※ ***... ve ta'ām üzerine bir fincān çay içmek ve fanelasız gezmemek ve...*** (Nāmıḳ Kemal 1967 [1865] I, 26). ※ ***Sokağa çıkarken, belki soğuk alırım diye içine yün fanile, üzerine yelek, daha üzerine kazak, daha üzerine palto giyermiş.*** (Ç. Altan 1975 s. 194). Krş. ***flânel***.

fanfan/fanfin/fanfinfon < (çok nazal sesleri bulunan bir yabancı dili –yâni Fransızca– konuşan biriyle alay etmek amacıyla) ses taklidi kelimelerden, M. Mikhaïlov 1930 s. 31. ※ ***Türkçe söyle oğlum, burası Türkiye. Ana dilin Türkçe olmasa da anlaştığın dil Türkçedir. Ben fan fin fondan anlamam.*** (İsmail Galib 1932b s. 12). ※ ***Suat hanımla bir kenara çekilip, fanfin fanfin saatlerce fransızca konuşurdu.*** (S.M. Alus 1934 s. 80).

fangri 'bir balık cinsi' < Yun. ***φαγγρί*** (fangrí) a.m. D. Georgacas 1978t s. 134. ※ ***Direk ve bacalarının etrafında sürü sürü orfoslar, lahoslar ve fangri balıkları tembel tembel yüzüyorlardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 74).

EOsm. **fanık** 'kırık' Meninski 1680 II, 3459 < ***fan–*** + fiilden sıfat yapan ***–ık*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※※

fanıs, b. ***fanos***.

fani 'geçici, baki olmayan' < Ar. ***fānī*** a.m. ※ ***Söz ḳalur bāḳī, tavar fānī olur, | Diriyi dut, ḳoğıl anı kim ölür.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226 /1512] s. 17). ※ ***İnsanlar niçin her gün birbirlerini daha fazla öldürerek fani ve geçici olduklarını iyice anlamıyorlar?*** (Peyami Safa 1930 s. 28). ※ ***Varlığı dünyada hiçbir iz bırakmamalıydı. Bu dünya geçiciydi, fanilerindi. Kimseye yük olmamak, farkedilmemek, geçip gitmek isterdi.*** (M. Mungan 1996 s. 491).

fanila, **fanile**, b. ***fanela***.

fanos/fanus/fanıs/fėnos/panas/panaz/punus 'camlarla korunmuş fener' DS 3390, 3486 < Yun. ***φανός*** (fanós) a.m. A. Tietze 1955 no. 279, Kahane–Tietze 1958 no. 868. ※ ***Kelisadan fanoslar ve mumlarla konağımıza avdet ederken, o*** (metinde: ***ol***) ***çarlatan hekimin şayiatı üzere bizi görenler hortlamış kıyası ile kaçıyorlar idi.*** (E. Misailidis 1986 s. 810). ※ ***Çok uzaklardan geliyoruz. | Alevli bir fanus gibi taşıyoruz ellerimizde | İhrak binnar edilen Galilenin | Dönen küre gibi yuvarlak kafasını.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 19). ※ ***Beyaz bir fanus içinde | Yüzen ve yüzen balıklar.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 33). ※ ***Annemin yaşantısı saydamdı, buzlu camdan bir fanusta yanan alevdi o!*** (E. Atasü 1996 s. 201) ***fanus–ı‿hayāl*** 'duvarlara resimler aksettiren dönen fener': ※ ***Bī–nevālar fānüs–ı‿hayāl gibi götlerine mum soḳub dürlü dürlü ṣūretler ile döne döne oynayalar.*** (Ẕātī, M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] II, 149).

fanta 'bir kuş cinsi, Parus caeruleus' < Yun. ***φανετα*** (fanéta) < İt. ***fanetto*** G. Meyer 1893 s. 19. Vurgulu ***/e/***'nin düşmesi anlaşılmıyor. ※※

fantasmagori 'hayal dünyası' < Fr. ***fantasmagorie*** a.m. [EYun. ***φάντασμα*** (phántasma) 'hayal' ve ***'αλληγορία*** (allēgoría) kelimelerinden crasis (kaynaşma), b. ***acabola*** ⊡]. ※ ***Ah, hani nerdeydi şimdi o trampetalar, o tahtadan atlar, o çinkodan askerler, ki beni*** (metinde: ***bana***) ***bir sürü çirkin ve can sıkıcı şeyler dolu bu dünyanın ötesinde, büsbütün başka bir dünyanın, bir hayal ve masal dünyasının fantasmagorileri içine alıp götürürdü?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 26).

fantazi, b. ***fantezi***.

fantaziya I/**fanteziya** 'Arap atlılarının bayramlarda tertip ettikleri gösteri' < Fr. ***fantasia*** a.m. < ***fantaziya*** I, Fransız ressam Delacroix'in 1842'de yarattığı ve bu ismi verdiği tablodan. ※ ***Yolda cirit oynayanlar, deve üstünde rakseden kadınlar, güzel hayvan tüyleri ile süslenmis mızraklar, bütün Afrika fanteziyası...*** (F.R. Atay 1938 s. 47).

fantaziya II/**fantazya** /**fantaziye** 'hayal; şatafat' G. Molino 1641 ***bizarro***, ***capriccio*** ve ***fantasia*** maddelerinde < İt. ***fantasia*** 'hayal' < EYun. ***φαντασία*** (phantasía) 'hayal'. ※ ***Davut Bey bu düşler ardında koşa dursun, onun gibi fantaziyalar içinde yaşayan fakat ona göre epeyce gerçekçi olan Leman Hanım konağın gidişinden kaygılanmağa başlamıştı.*** (M.C. Anday 1965a s. 47). ※ ***Zümrüd, aḳar ṣu paftalı ḳlaptan işleme ve aḳrān u emsāliniŋ türlü fantaziyalarını.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 66). ※ ***Dünyanın bütün zevklerini satın aldığını, alabildiğini düşünmüştü bunca zamandır. Dünyayı da, fantazyayı da sınırlandırmıştı. Kendi ufkuna indirmişti bütün dünyayı.*** (M. Mungan 1996 s. 275).

fantezi/fantazi 'sınırsız hayal; değişik zevk; çok orijinal ve lüks' < Fr. ***fantaisie*** a.m. İkinci mana ***fantaziya***'nın tesiri altında. ※ ***Beyazlar giymiş adam kahkahayla güldü. "Bizim de fantezilerimiz vardır" dedi. "Fantezilerin canı cehenneme! Olanların hangisi gerçek?"*** (A. Yurdakul 1991 s. 122).

fantezist 'muhayyileden çıkmış, muhayyile icadı' < Fr. ***fantaisiste*** a.m. [***fantaisie*** + ***–iste*** nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) eki, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Evin içinde büsbütün hususi bir köşem vardı. Bu, salon içinde fantezist ve akaju bir yazı masasının aitı idi.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 10).

fanteziya I ve II, b. ***fantaziya*** I ve II.

AD. **fanti** (oyun kâğıtlarında) 'vale, bacak' DS 1834 < Yun. ***φάντης*** (fántis) < İt. ***fante*** a.m. < Lat. ***infant–*** 'çocuk'. ※ ***Ben ağzımı açar açmaz bana kurularak "Var, yıkıl!" diye yüzünü döndü, yoluna gitti. Ya Marinet? O da suratını buruşturup "Savul, savul, fanti kıyafetli ekti!" diye reftar ediverdi.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 72). ※ ***Ḳaramaçanıŋ fantisi, ḳupanıŋ aşosu, ispatiniŋ bacağı.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 203).

fantom 'hayalet' < Fr. ***fantôme*** < EYun. ***φάντασμα*** (phántasma, [diyal.] fantauma) a.m. ※ ***Shakespeare'in, Molière'in fantomları gibi...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1874] I, 330). ※ ***Acaba bu Cemil Meriç benim yıllarca sonra hayalimde inşa ettiğim bir fantom mu?*** (C. Meriç 1992 s. 261).

fanus, b. ***fanos***.

fanya 'balık ağının iri gözlü seyrek tarafı' < Yun. ***φανιά*** (fanyá) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 869, D. Georgacas 1978t s. 143. ※※

far I '(otomobil vs.de) uzakları aydınlatan ön lamba' < Fr. ***phare*** a.m., asıl manası 'deniz feneri' < EYun. ***Φάρος*** (pháros) 'meşhur deniz feneri olan Küçük İskenderiyye'deki ada'. ※ ***Karşıdan uzun farlarını yakmış bir araç göründü.*** (A. Yurdakul 1989 s. 198). ※ ***Farları söndürüp atladı yere.*** (F. Erdinç 1973 s. 34).

far II 'göz kapaklarına sürülen boya' < Fr. ***fard*** a.m. ※ ***Gözlerime kuyruk çekeyim mi, ister misin? Mavi far bana gitmiyor. Yoksa böyle mi daha iyi? Söylesene bir şey canım!*** (V.O. Bener 1962 s. 46).

farakata, b. ***parakata***.

faranjit, b. ***farenjit***.

faraş b.m. (süprüntü küreği) < Ar. ***ferraş***, 'süpürücü' degemination (ünsüz tekleşmesi) için b. ***akke/ake*** ⊡). ※ ***Üstü kapalı, şık ve minicik bir faraş, sarı, zarif ve ufacık bir maşa, bir de bunları kullanmak için küçücük bir hizmetçi almıştı.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 36). ***faraş ağızlı*** 'çok büyük ağızlı': ※ ***Çingene falcılar gibi kapkara tenli, suratı ergenlikten pürtük pürtük, faraş ağızlı.*** (S.M. Alus 1944 s. 76).

faraza, b. ***farzan***.

faraziye 'hipotez, varsayım' < Ar. ***farḍī*** 'farazî, hipotetik' + ***–iye*** genişlemesi (b. ***adliye*** ⊡). ※ ***Araştırmanızı yanlış bir yoldan yapıyorsunuz. Faraziyeniz tamamen yanlış.*** (Nâzım Hikmet 1935 s. 41).

farbala/ferbelâ (terzilik terimlerinden) 'fırfır, büzgü' K. Emiroğlu 1989 s. 94 < Yun. ***φραμπαλάς*** (fraballás) Fr. ***falbala***, diyal. ***farbella*** a.m. ※ ***Yatak şatafatlı; üst kısmındaki farbalalar, harçlar lüks.*** (S.M. Alus 1933p s. 85).

Osm. **farda** 'küçük kilim' TS 1602 < Ar. ***farda*** 'quart de l'étoffe appelée platilles royales' R. Dozy 1927 II, 251. ※※

fare b.m. (küçük hayvancık) < Ar. ***fāra*** a.m. ※ ***Böyle felce uğramış fareler gibi ölümü bekleyemeyiz.*** (Ç. Altan 1975 s. 225).

farenjit/faranjit 'anjin' < Fr. ***pharyngite*** a.m. [***pharynx*** 'yutak' + iltihap isimlerinde kullanılan ***-ite*** eki, b. ***adenit*** ⊡]. ※ ***Boğazıma bir şeyler düğümleniyor. Sigara ile içkiyi biraz fazla kaçırdım. Belki faranjitim azdı.*** (A. Yurdakul 1993 s. 277).

farfara 'geveze, ağzı kalabalık' Meninski 1680 II, 3453 < Yun. ***φαρφαράς*** (farfarás) a.m., fakat N.P. Andriotis 1983 s. 397'e göre Yun. kelime Tk. ***farfara***'dan alınmıştır; ***farfara*** kelimesi Bulg. ve Rum.de de aynı manada kullanılır. ※ ***Hem de uymazdı efendim bizim âdetlerimiz sizinkilere. Sonra senin koca nine de olacaktı bizim yüzümüzden farfara.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 292; konuşan bir Roman). ***farfaracı*** a.m. (pléonastique [çoğaltmacı] ***-cı*** b. ***attar*** II ⊡): ※ ***Acele işleri olan kayıkçılar, farfaracı hamallar soğuk tarçınlarını ayakta yudumluyorlar.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 133).

farfatara 'kelebek' DS 1834 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φαρφατάρα*** (farfatára) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 560. ※※

AD. **farı-/feri-** 'bütün kuvvetini harcamak, yorulmak; kuvvetten düşmek, zayıflamak, ihtiyarlamak' DS 1835, 1846, TS 1602–03, Meninski 1680 II, 3454 < ?? ※ ***Ben gayrı eyice farıdım ana, düşünmeye dermanım galmadı.*** (F. Baykurt 1961ı s. 168). ※ ***Ev yapanlar gelip kazarlar, kağnı kağnı götürürlerdi. Gene farımazdı.*** (F. Baykurt 1959y s. 14). ※ ***Dişeyli kısmının bir çocuk doğurması, sağlam yapıdan bir kerpicin düşmesi gibidir. İnsan her çocukta biraz daha farır.*** (F. Baykurt 1971c s. 334).

AD. **farıd-/farıt-** 'çok yormak, tüketmek, mahvetmek; bıktırmak, usandırmak' DS 1836 < ***farı-*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ ***Su getirip zepse ekersek biyol da ekin olmaz, zepse tarlayı farıdır.*** (F. Baykurt 1960 s. 84). ※ ***Bu topraklar üç yüz, beş yüz yıldır susuz, ağaçsızdır. İnsanoğlu suları kuruttu, ağaçları farıttı.*** (F. Baykurt 1967k s. 53).

Osm. **fariğ** 'işsiz, boş'< Ar. ***fāriġ*** a.m. ※ ***Şimdiki-ḥālde ol fāriġ gendü, hālinde oturmışdur.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ***fāriğ düş-*** 'feragat etmek, çekilmek, vazgeçmek' TS 1603: ※ ***Ben bil-külliye erenler sevdāsından fāriġ düşüb dururam.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). ***fāriġ ol-*** 'bırakmak, ısrar etmemek, vazgeçmek': ※ ***Ol söz senüŋ neŋe yarar? Fāriġ ol!*** (a.e. v. 50b).

Osm. **fariğdil** 'müsterih' < Fa. ***fāriġ-dil*** a.m. A. Rubinçik 1970 II, 218 [***fāriġ*** ve ***dil*** 'kalp', krş. ***fariğülbal***], bir sıfat ve onu takip eden bir isimden meydana gelmiş Fa. asıllı sıfatlar için b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Melik vezīr sözinden fāriġ-dil oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 48b). ※ ***Gerekdür ki anlaruŋ ḳatına varasın, ḥāllerini bilesin, beni fāriġ-dil ėdesin.*** (Ferec 855/1451 v. 48a).

Osm. **fariğülbal** ‘rahatça, huzur içinde’ < Ar. ***fāriġu l-bāl*** a.m. (***fāriġ*** ve ***bāl*** ‘gönül’). ※ ***Rāḥata ulaşdılar. İki yıl fāriġu l-bāl müntaẓimü l-ḥāl Yemende oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 206a). ※ ***Fāriġü l-bāl olub evinde ḳarār ḳıldı.*** (P.N. Boratav 1995 s. 163).

Osm. **faris** ‘usta atlı’ < Ar. ***fāris*** ‘atlı’. ※ ***On yėdi yaşında temām hünerleri istikmāl ėtdi. Bir ‘ālim-i zamān, bir fāris-i meydān çıḳa geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

Farisî ‘Farsça’ < Ar. ***Fārisī*** a.m. ※ ***Hüseyin Cahit bütün Arabî ve Farisî kelimelerin ve terkiplerin Türkleştirilmesini, bütün kaidelerinin de Türk kaidesi olmasını istiyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 282–283).

Osm. **fariskûrî alaca** ‘Mısır’da imal edilen bir bez cinsi’ < Dimyat yakınında Fariskûr şehrinde dokunduğundan ve ***alaca***. ※ ***Ol tārīḫde evsāṭ-ı nāsdan biri ki bir devletlüye ibtidā’en buluşmağa gelürdi, hīc olmazsa beş on baş sükker ile bir iki farisküri alaca ‘arże ḳılurdı.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 106).

fark I ‘ayrılık, fazlalık veya eksiklik’ < Ar. ***farḳ*** a.m. ※ ***Bu tarafın da Rizeden farkı ne idi. Rizenin de pazarı böyle kalabalık olmaz mıydı?*** (Y. Ahıskalı 1944 s. 54). ※ ***Kovuğundan dışarı atılmış iptidai bir mahlûktan hiç farkım kalmadı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 303). ***farkında ol-*** ‘ayırt etmek, sezmek, haberi olmak’, krş. ***farket-***: ※ ***Dudakları farkında olmadan dişleri arasında parçalanıyordu.*** (Sabahattin Ali 1935 s. 214). ***fark et-/farket-*** ‘değişmek, azalmak veya artmak’: ※ ***Başınızın ağrısı bir parça olsun farketti mi?*** (Mahmud Yesari 1932 s. 217). ‘ayırt etmek, haberi olmak’: ※ ***Tatmaġuŋ gözi aġuzdur gevdede, | Datluyı açıdan ol gey farḳ ėde.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 23). ※ ***Seni kimse farḳ eyleylmez melekden.*** (Ẕātī 1987 s. 58). ※ ***Yanından geçerken Kübra’nın iri ve parlak gözlerinin kendisine baktığını farketti.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 99).

Osm. **fark** II ‘başın tepesi’ < Ar. ***farḳ*** a.m. ※ ***Güneş yüzüŋ ziyā vėrür felekde necmile aya, | Nola ben ẕerrenüŋ bir gün salarsa farḳına sāye?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 47).

farket-, b. ***fark*** I.

AD. **farla-** ‘ateş birdenbire alevlenmek’ DS 1836 < ses taklidi fiillerden. ※※

AD. **farlat-** ‘ateşi alevlendirmek’ DS 1836 < ***farla-*** fiilinin (causativum, ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ ***Elini çabuk tut, tandırı farlatıver!*** (M. Makal 1957k s. 17).

farmason/Frank manson ‘Farmasonlar Cemiyetine mensup kimse’ < Fr. ***Farmaçon*** < İng. ***Freemason*** a.m. ※ ***Ha koca farmason ha, benzet onu da kendine! Benzet!*** (M. Özay 1957 s. 60). ※ ***Frank manson ocağına dehalet etmiş gibi sır vermediler.*** (E. Misailidis 1986 s. 269).

fars I ‘kaba şakalara müracaat eden komedi’ < Fr. ***farce*** a.m. asıl manası ‘dolma’. ※ ***Üçü de, kötü yazılmış, kötü sahnelenmiş, içler acısı bir farsın beceriksiz oyuncularına benziyorlardı.*** (E. Atasü 1991 s. 30). ※ ***Piyesleri repertuvarda uzun zaman kalamamışlardır. Kalanları ise, orta aydına seslenen, basit entrikalı melodramlar veya farslar olmuştur.*** (S. Eyuboğlu–V. Günyol 1995 s. 83).

fars II, b. ***fars tahtası***.

Fars 'İran'ın güney–batı bölgesi' < Ar. ***Fārs*** < Fa. ***Pārs*** a.m. ※※

Farsî 'İranlı; Farsça' < fars + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***Abbasî*** ⊡. ※ ***Bir bülend āheng-ile ser-āġāz etdi, bir Fārsī ġazel oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 204b).

fars tahtası/fars II/**farş** 'kayık içindeki eğreti döşeme' DS 1837 < Yun. (diyal.) ***φάρσα*** (fársa) a.m. < EYun. ***phársos*** 'eğreti parça' Kahane–Tietze 1958 no. 870. ※ ***Ambarda sarsıntı korkunçtu. Çakıl taşı safrasının altından sular, yalnız farsları değil, güverte braçiyollarını bile yalıyordu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 267). ※ ***Bir göz kırpışı süresinde balığın iri başı kepçenin içindeydi. Kepçe, su sıza sıza kaldırılmasiyle beraber, kayık ambarının farşlarının "Gümmm!" etmesi bir oldu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 65–66).

AD. **farsak** 'dağ köylüsü; akılsız, delişmen' DS 1837 < ?? ※ ***Suçlarcasına baktı Orhan Kemal, "Niye tanıştırdın bu farsağı bana?"*** (M. Buyrukçu 1982 s. 63). (Bu kelime ***Varsak*** boyunun adından olsa gerek. ***v→f*** değişimi için b. ***fur-*** ⊡ [Editörün notu]).

farş, b. ***fars tahtası***.

fartası furtası olmayan 'kimseyi kâle almayan, patavatsız, gelişi güzel iş yapan' < krş. ***fart furt***. ※ ***Bana bak polis efendi! Şu ayak takımını ortadan dehle! Benim fartam furtam olmadığını, Sadrazam Paşadan tut da bütün arkadaşlarım bilir. Gözüm dönecek, bir ikisini ayağımın altına alıp belâya gireceğim.*** (S.M. Alus 1934 s. 210).

fart furt 'kızgınlıkla soluyarak' < ses taklidi tabirlerden. ※ ***Yeni gelen adam, bizim düşmanca tavırlarımızı görerek asabileşiyor, burun delikleri fart furt açılıp kapanıyordu.*** (B.S. Kunt 1937 s. 83–84).

AD. **fartuk/fartok** 'kunduracı önlüğü' K. Emiroğlu 1989 s. 51 < Rus. ***fartuk*** < Alm. ***Vortuch*** A. Tietze 1957 no. 37. ※※

farz I 'yapılması Müslümana şart olan şey, Tanrı buyruğu' < Ar. ***farḍ*** a.m. ※ ***Ṣabāḥ olduḳda durdılar, aru ābdest aldılar, ṣabāḥ farżın iḳāmet ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 55a). ***farż-ı ayn/farż-ı ayın*** 'her Müslümanın şahsen ifa etmeye mecbur olduğu vazife': ※ ***Aṣlā nāmede taḥrīr olunan cevābdan ġayrı ḳabül ėtmeyüb muṣırr olmağla 'ırḳ-ı gayret-i sulṭāni ve ḥamīyet-i cibillet-i cihān-bāni mücibince aḫẕ-ı intiḳām ẕimmet-i pādişāhīye farż-ı 'ayn olmağla nemçe keferesi üzerine sefer fermān buyuruldı***. (Aḥvāl-ı muḥāṣara-ı Peç v. 267b). ※ ***Lutfi yatsı üstü avdetleri bir iki kere daha tekerrür ettirdikten sonra baktılar ki neye teşebbüs edilecekse bir ayak evvel etmek farz-ı ayın.*** (S.M. Alus 1934 s. 43). ***farz-ı kifaye*** 'Allah'ın, bir kısım Müslümanların yerine getirmesiyle, diğerlerinden sâkit olan emirleri': ※ ***Komünizmle mücadele farz-ı kifaye değil, farz-ı ayındır.*** (N. Berkes 1997 s. 426).

farz II 'faraziye, hipotez' < Ar. ***farḍ*** a.m. ※ ***Bir az evvel gördüğü mu'āmelātı düşünerek farżınıŋ ṣaḥīḥ olmasına bir türlü iḥtimāl vermezdi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 43). ***farz et-/farzet-*** 'gerçek olmayan şeyi gerçek saymak': ※ ***Bunuŋ ṭavanı bezdir. Burada kendiŋizi bir çadırda bulunuyor farż edebilirsiŋiz.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 254). ※ ***Daha olmazsa sen beni öldü farż edersiŋ.*** (E.E. Talu 1928 s. 288). ***farz-ı muhal*** 'olmayacağını bildiğimiz bir vaziyet üzerine öne sürülen fikir, diyelim ki'. ※※

farzan/faraza 'tutalım ki, mesela' < Ar. ***farḍan*** a.m. Meninski 1780 III, 883'e göre ***ferzā*** veya ***ferzan***, halk ağzında ***faraza***. Ar. /***ḍ***/ harfin Tk.deki iki ayrı telaffuzu için b. ***adale*** ⊡. ※ ***Bir defterdār nice men'ine ḳādir olur? Farżan*** (veya ***farażā***) ***def'ine mübāşeret ėtse, ḥükm ġālibüŋ iken anuŋ teẕkiresiyle ḳanḳı 'āmil 'amel ḳılur? Farżan*** (veya ***farażā***) ***defterdār şetm u düşnām-ıla ḳorḳıdursa, mīr-i mīrān ḳati u ihlāk-ile taḫvīf ėder.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 161). ※ ***Kalitaryanın göz, gönül nurlandıracak daha zendost harcı tarafları da vardı. Faraza üç beş arkadaş içip kafayı yerine getirmişsin. Yatacağın yeri önceden peylemişsln. Bir de bakıyorsun ki tam senin yatacağın odanın karşısına gelen kapı ardına kadar açık. İçeride emsalsiz bir kadın sesi; Rumca bir türkü...*** (S.M. Alus 1944 s. 155).

farzet-, b. ***farz*** II.

fasa fiso/fasafiso 'saçma, manasız sözler' M. Mikhaïlov 1930 s. 31 < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden, belki ***fasarya***'nın tesiri altında. ※ ***Ben size birşey söyliyeyim mi: hürrlyetmlş, demokrasiymiş insan haklarıymiş, hepsi fasa fiso bunların.*** (H. Taner 1951t s. 94). ***Erkeklerin değişik kadınlardan hoşlandığını, kadınlarınsa bir erkeğe bağlı kalmayı yeğlendiğini söylerler ya, boş laf o. Fasafıso.*** (A. Kutlu 1983c s. 189). 'kıymetsiz, boş herif'. ※ ***"Tornavida nasıl?" —"Bırak şu fasa fisoyu sen de... İki kadeh yuvarladı mıydı, başlar dayak yeyinceye kadar çamurlanmıya."*** (O. C. Kaygılı 1939 s. 219). 'metres': ※ ***Nenin nesi olduğunu bilen yoktu. Kimi Anadolu demiryolları müdürü Hügu'nin son metresi, kimi yaveri hususi Fehim paşanın Marguerite'den sonraki sevglllsl deyip durur, kimi filânca paşanın damadının fasafisosu olduğunu rivayet ederdi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 10.II.1941).

fasahat/fesahat 'dil arılığı, anlatışta düzgünlük ve açıklık' < Ar. ***faṣāḥa*** a.m. ※ ***Andan bu ḳız ulaldı, ylgirmi yaşına degdükde̮ ḫüb-rü vu Ḳur'ān-ḫʷān, 'lim ehil, faṣāḥat issi bulındı.*** (Ferec 855/1451 v. 213b).

fasal, b. ***basal*** I.

fasamen 'saplı gözlük' < Fr. ***face-à-main*** a.m., asıl manası 'el ile tutulan bakış'. ※ ***Madam Savarü bu ithām ve su'āl ḳarşısında kendini artıḳ ṭutamadı. Elindeki "fas-amen" denilen ṣaplı gözlükle ṭabībleri derince bir naẓardan geçirerek...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 312).

(Argo) **fasarya** 'fasa fiso, boş sözler' < Yun. ***φασαρία*** (fasaría) < İt. ***fassaria*** a.m. N.P. Andriotis 1983 s. 397. ※ ***Aya bak. Dünya, yaşamak... Üst tarafı fasarya.*** (Orhan Kemal 1949s s. 44). ※ ***Millî kalkınma, aydın Türkiye ideall, yok bilmem ne. Laf! Fasarya hepsi.*** (N. Meriç 1957 s. 42).

Osm. **fasd** '(eski tababette) 'kan alma' < Ar. ***faṣd*** a.m. ※ ***Eyü sā'atdur, Āfitāb lyzāndadur. Delālet ėder ki faṣd u ḥacāmat, ḥalḳ̮ ḫübdur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b). ※ ***Klmi̮ ḫōş oldı faṣda ėtmedin ḳaṣd, | Kimi olmadı ėtmeyince ol faṣd.*** (Ża'īfī 1950 [1555] s. 150).

faseta, b. ***façeta***.

Osm. **fasık** 'sefih, günah işleyen (erkek)' < Ar. ***fāsiḳ*** a.m. ※ ***Çehresi rāḥat döşeğiniŋ üzerine doġrultulmuş, meyyit gibi soluḳ, evżā'-ı Ḥaḳḳıŋ āsār-ı ġażabını görmüş fāsıḳ gibi maḫūf idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 96).

fasıl, b. ***fasl***.

fasıla 'ara, aralık' < Ar. ***fāṣila*** a.m. ※ ***Yemişçiler alış verişe fāṣıla vererek ṭablalarını —ne olur ne olmaz— köşelere çekiyorlardı***. (R.N. Güntekin 1928 s. 99).

fasır fasır, b. ***fasla fasla***.

Osm. **fasid** 'kötü, uğursuz, meş'um, ayıplı' < Ar. ***fāsid*** a.m. ※ ***Andan fikir ėtdüm, gece varub daḫme ḳapusın acub girüb tābüt ḳapaġın götürüb ol nāziniynüŋ yüzin görüb yüregüm soyudam. Cün bu fāsid endiyşe göŋlümde ḳarār dutdı...*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ***hayal-i fasid/fasid hayal*** 'boş bir hayal, olmayacak bir şey': ※ ***Benüm göŋlüm içün ḥāli beyān eyle tā bunuŋ‿hayāl-i fāsidi zāyii ola!*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ※ ***Gördiler ki ıṣlāḥı muḥal ve hidāyetlenmesi fāsid‿hayāldür; cihetlerini aldılar ve min-ba'd durma dėyü yine şehrden çıḳardılar.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 166). ※ ***Ma'a hāẕā ‿harc-ı yevmīyeleri bir filoriye yetişmek muḥāl ve rüz-merreleri bir altun‿harc göstermek fāsid‿hayāldür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 157). ***fasid daire*** 'kısır döngü' (Lat. ***circulus vitiosus*** tabirinin aynen tercümesi) ※※

fasih 'düzgün ve iyi telaffuz edilen (Arapça); bu tür temiz bir anlatışı olan (kimse)' < Ar. ***faṣīḥ*** a.m. ※ ***Faṣīḥ dilile söyledi:...*** (Ferec 855/1451 v. 101b). ※ ***Bu böyle faṣīḥdür, atası neydi ola?*** (a.e. v. 223b). ※ ***Yalanın fasih Arapçası herkese âyet tesiri verir.*** (F.R. Atay 1938 s. 57).

Osm. **fasihzeban** 'vazih dilli, güzel telaffuz eden' < Fa. ***faṣīḥ*** ve ***zabān*** 'dil', bir isim ve onu takip eden bir sıfattan meydana gelmiş Fa. asıllı sıfatlar için b. ***destdiraz*** ⊡. ※ ***Dürlü dürlü faṣīḥ-zebān bülbüller, ṭūṭīler, tiyhülar altun gümiş ḳafeslerile ol maḳāmuŋ münāsib yėrlerinde ḳomışlar.*** (Ferec 855/1451 v. 72a).

fasihüllisan 'arı dilli, düzgün konuşan' < Ar. ***faṣīḥ***, harfitarîf ve ***lisān*** 'dil'. ※ ***Nādirü l-aḳrān, faṣīḥü l-lisān bir edīb muṣāḥibdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 127).

fasikül 'kitap bölümü' < Fr. ***fascicule*** a.m. [Lat. ***fasciculus*** 'demetçik', ***fascis*** 'demet' + küçültme eki]. ※※

fasile (biyoloji terimlerinden) 'familya, aile, soy' < Ar. ***faṣīla*** a.m. ※ ***Kim yapmış şunu, polis? Kim yapmış bunu, avukat? Bunların hepsi çişi gelen, uyuyan, sevişmek isteyen, acıkan ve ölen aynı fasileye mensup yaratıklardır.*** (Ç. Altan 1965m s. 56). ※ ***Hangi fasileden, hangi soydan olursa olsun, bir yaratık neslini yok etmek için bundan dâhiyane bir usul bulunamaz.*** (Ç. Altan 1975 s. 219).

faska 'zıbının üzerinden, kundak çocuklarının beline sarılan geniş sargı' TüS 1983 I, 399 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φάσκα*** (fáska) A.A. Papadopoulos 1961 II, 453 < Lat. ***fascia*** a.m. ※※

Osm. **fasl/fasıl** I 'ayrılış' < Ar. ***faṣl*** a.m. ※ ***Bunı daḫı dėdi-ki 'ömr-i vaṣl iki gün ḳaldı. Andan gėrü faṣldur.*** (Ferec 855/1451 v. 120b).

Osm. **fasl/fasıl** II (hukuk terimlerinden) 'hüküm, karar' < Ar. ***faṣl*** a.m. ※ ***Meselā iki şaḫṣ ki da'vāyile ḥākim ḥużūrına varalar, faṣl-i‿ḫuṣūmetden soŋra...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 162). ***fasl ol-*** 'halledilmek, sona ermek': ※‿***Halḳ bir oġurdan: "Güvāh olduḳ! Hem şeh-zādeye himmet dutduḳ. Ümiyddür ki bu def'a iş faṣl ola" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 134b).

(Halk ağzı) **fasl/fasıl** III 'çekiştirme, gıybet, mezemmet' Şemseddīn Sāmī 1318 II, 997–998 **<** ***fasl/fasıl*** I ('dostların arasını bozma (?)' Ar.da bu mana yoktur). ***fasl et-/faslet-*** 'çekiştirmek': ※ ***Ay gidi fahişe, sen misin beni böyle fasl eden?*** (E. Misailidis 1986 s. 72). ※ ***Biraz daha ötekini berikini fasl ettiler.*** (*Türk Masalları* 1991 s. 154).

fasl/fasıl IV 'bölüm, kısım; (doğu musikisinde) orkestra veya hanendeler tarafından muayyen musiki parçalarından müteşekkil bir konserin icra edilmesi' < Ar. ***faṣl*** a.m. 'kitap bölümü; (Doğu musikisi) birkaç parçadan ibaret konser' K. Uz 1964 s. 24. 'mevsim': ※ ***Anuŋla̮ hōş geçür faṣl-i bahārı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 158). ※ ***Hanımlar yukarı balkonda, ayakta duruyor, bahçede coşkun bir fasıl yapan sazı dinliyorlardı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 254). ※ ***Otobüs durup yolcu alıyor, fasıl denen o udlu, tefli yaygaralar daha bir belirginleşiyor.*** (B. Duygulu 1963 s. 21).

fasla fasla/fasl fasl/fasır fasır 'yer yer', ms. ***Vücudu fasla fasla kabarmış.*** TüS 1983 I, 399 **<** ***fasıla fasıla*** ※ ***Faṣl faṣl oḳ yarışurlar.*** ('Ālī 1956 s. 25; tam anlaşılmıyor). ※ ***Çitili çarığın içinde fasır fasır kabardı ayaklarım.*** (M. Makal 1950 s. 42).

faslet-, b. ***fasl*** III.

fasl fasl, b. ***fasla fasla***.

fason '(terzilikte) işçilik, imaliye, terzi ücreti' < Fr. ***façon*** a.m. ※ ***Dimo, iki müşterisiyle görüşüyor. Yüzünün sıkkınlığından anladım ki, bu iki genç fasondan beş lira indirmek için adamcağızın gırtlağını sıkacak gibi oluyorlar.*** (Z. Selimoğlu 1950 s. 83).

fasone 'dokunurken yüzünde örnekler husule gelen kumaş' < Fr. ***façonné*** a.m. G. Meyer 1893 s. 54. ※※

fassal 'başkasını çekiştiren kimse' < ***fasl/fasıl*** III'ten Ar. usulüne göre âdetçe veya meslekçe bir şey ile meşgul olanı gösteren fiil şekli, b. ***akkâm*** ⊡. ※ ***Mümtazın diline düştü. Şimdi Mümtaz fassallığın bütün kuvvetile onu her yerde zemmedlyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 125). ※ ***Bir dedikodu, bir fassallıktır tutturmuşlar. Kadın kocasını çekiştirip duruyor.*** (Aka Gündüz 1930 s. 15).

fasulya/fasulye b.m. (bitki ve sebze) < Yun. ***φασούλι*** (fasúli) < EYun. ***φασηόλιον*** (phasēólion) < Lat. ***phasēlus*** a.m. G. Meyer 1893 s. 30, N.P. Andriotis 1983 s. 297. ※ ***Eskiden otuzbir aile oyunu idi. Kış günleri evlerde toplanıp fasulye ile oynarlardı. Bir fasulye tanesine itibarî bir kıymet korlardı. Bu bir paradan başlar, üç parayı aşmazdı.*** (H. Kodaman 1944 s. 106). ***fasulye sırığı*** 'fasulye sürgününün tırmanması için uzun sırık; (mecazî manada) aşırı uzun boylu kimse' (aynı imaj için krş. Alm. ***Bohnenstange*** a.m.): ※ ***Esat dayısının kızı Reyya ve Eclâ teyzesinin kızı Semra, diğer yeğenler ve kuzinler iyi kızlardı. Onların hepsi kültürlü, terbiyeli, marifetli ve akıllı olmakla sınırlıydılar. Aylin'se henüz bir fasulye sırığını andırıyordu.*** (A. Kulin 1997 s. 41). ***fasulyacı*** 'kumar partilerinde hesap tutan' M. Mikhaïlov 1930 s. 31.

Osm. **faş** 'umuma malum, gizli olmayan' < Fa. ***fāş*** a.m. ※ ***Felā-cerem fāş u pinhān, mertebān mertebān, eşribe-i bī-girān berr-i āsitāna doğru baḥr-ı revān olmağa başlar***. ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 155). ***faş et-/faş kıl-*** 'ifşa etmek' (krş. Fa. ***fāş kardan*** a.m.): ※ ***Fāş ḳılm(a)***

ağyāra ol zībā yüzüŋi, luṭf ḳıl, | Ki āfitābı görmege lāyıḳ degül ḫuffāşlar. (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 177). ***faş ol–*** ‘meydana çıkmak’: ※ ***Rüsvālıḳ fāş oldı.*** (Ferec 855/1451 v.175a).

faşırda– ‘faşır faşır gibi ses çıkarmak’ TS 1603 < ses taklidi fiillerden. ※※

faşırtı ‘kuvvetli su sesi’ < ***faşırda–*** fiilinden kılış ismi (nomen actionis). ※ ***Tuvalete giriyor. Faşırtılarla işediği işitiliyor. Sonra sifona asılıyor. Kuru bir takırtı, o kadar.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 204).

(Argo) **faşige** ‘Faşizm yanlısı (kadın, kız)’ H. Aktunç 1990 s. 192 < ***faşo*** + müennesliği (dişilik) ifade eden ek, belki Kürt. ***–ike*** hypokoristik (küçültme ve aşağılama) femininum eki. Türk dillerinde müenneslik ekleri çok nadir olduğu için, kelimeyi buraya koymayı faydalı bulduk. ※※

faşist ‘İtalya’da 1920’li yılların başında kurulan aşırı sağcı partiye mensup ya da onun ideolojisini kabul eden kimse’ < İt. ***Fascista*** a.m. [Lat. ***fascis*** ‘demet; eski Roma’da bazı memurların alâmet olarak taşıdıkları bir cezalandırma aleti ve bu kelimeden ileri gelmiş beynelmilel terim]. ※ ***Kentin her gün bir az daha artan işkenceci gürültüsünden, bu faşist itişkakıştan öç alır gibiydi.*** (A. Ağaoğlu 1981s s. 152).

faşistik ‘faşistlerin ideolojisine uygun’ < ***faşist*** + Fr. isimlerden sıfat yapan ***–ique*** eki, b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Edward Bond, teknolojik ilerlemenin, insanın varlık nedenini dayandıracağı temel değerleri yok etmesi karşısında hayatı hâlâ, böylece sürdürebilmenin “Faşistik” bir yalan olduğunu söylüyor (‘Faşistik’ sözcüğünü galiba şimdi ben uydurdum).*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 22).

faşizan ‘Faşizm ideolojisine yakın olan’ < ***faş***[***izm***] + Fr. ***–isant***, b. ***acente/ acenta*** ⊡². ※ ***O gazete yayımlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra Tan gazetesiyle birlikte tahrip edildi. Faşizan gençler gazetelerle yetinmemişler, Beyazıttaki bir kitabeviyle Tüneldeki bir kitabevini de yıkmışlardı.*** (Fethi Naci 1999 s. 49).

(Argo) **faşo** ‘Faşizm yanlısı kimse (erkek), Faşist’ H. Aktunç 1990 s. 102 < Kürt. ***faşo.*** Krş. ***faşige.*** ※※

AD. **faşoma** ‘çardak, çit v.b. yapılırken kullanılan yaprakları kesilmiş ağaç dalları’ DS 1839 < Yun. ***φάρσωμα*** (fársoma) ‘tahtadan ara duvar’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 559. ※※

AD. **fat**– ‘kırmak, bölmek, ezmek, parçalamak’ DS 1839–40, TS 1603–04 < ***ufat–*** fiilinin varyantı. ※ ***Leb–i yāra şeker ezildügiçün | Başını döge döge fatmışlar.*** (Ẕātī 1967 I, 260).

fatalist ‘kadere inanan, kaderci’ < Fr. ***fataliste*** a.m. [Lat. ***fatum*** ‘kader’ + sıfat ve nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) eki, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Büyük kız kaçağın, korkağın biri. Cesur olmalıydı, oysa miskin, bencil. Ben öyle sanıyorum ki, fatalist biraz da.*** (B. Necatigil 1970 s. 49).

Osm. **fatanet** ‘zekâ, akıl zindeliği’ < Ar. ***faṭīn*** ‘zeki, bilge’ sıfatından Arap usulüyle teşkil edilmiş soyut isim (nomen abstractum). ※ ***Ṣabāḥ olunca —ẕātinde olan faṭānet cihetiyle— kendini ṭoplamağa ve böyle bir gün içinde o ḳadar senelik maḥṣūl–i ‘ömrini terk etdirecek ṣūretde ḳalbine hücūm eden endīşeyi bir ṭarafa atmağa ‘azm eyledi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 23).

fatih 'fetheden' < Ar. ***fātiḥ*** a.m., asıl manası 'açan'. ※ ***Biz eski fatihlerin yolundan değil, Tih üzerinden Hecin develerile geçtik.*** (F.R. Atay 1938 s. 129).

Fatih 'İstanbul'u fetheden Sultan Mehmed' < ***fatih***. ※※

Fatiha 'Kur'an'ın ilk suresinin ismi' < Ar. ***Fātiḥa*** a.m., asıl manası 'başlatan'. ※ ***Ve geçen merḥūm ve mağfūruŋ leh Sulṭān Murād Ḫān rūḥiyçün daḫı du'ālar ve s̱enālar olunub Fātiḥa-i fāyiḥa oḳundı.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 433). ※ ***Tam fatiha bitüb de imam "Yâsîn" dlyince...*** (P.N. Boratav 1995 s. 237). ※ ***Türkler avuçlarını yukarı çevirip el açtılar ve içlerinden fatiha okudular.*** (A. Kulin 1997 s. 16).

Osm. **fatir** 'mayasız yufka ekmeği' < Ar. ***faṭīr*** a.m. Krş. ***fetir***. ※ ***Benüm ki arada ne faṭlyrüm var ne ḫamiyrüm, māni' düşmemegüm biṭṭarīḳi l-evlādur.*** (Ferec 855/1451 v. 124a).

Fatma 'kız adı' < Ar. ***Fāṭlma***. ***Fatma ana*** 'Hz. Muhammed'in kızının adı'. ※※

AD. **fattıke** 'güvercinin küçüğü' DS 1840 < ***fahte*** kelimesinin Methathese'ye uğramış varyantı, b. ***albız*** ⊡. ※※

fatura (ticaret terimlerinden) 'satışa dair hesap pusulası' < İt. ***fattura*** a.m., asıl manası 'yapılış, işçilik'. ※ ***O tipler ki gırtlaklarına kadar borca girmişlerdir, bazan faturalarını zamanında ödeyemiyerek telefonlarının kesildiği bile olmuştur.*** (R.H. Karay 1947 s. 50). ※ ***Lütfi Bey önüme Almanca faturalar yığdı.*** (M. Seyda 1970 I, 84). ***Toplumun kendisine verdiklerl için adına bir fatura çıkarılmamıştı. Ama buna karşılık doğa, almadıklarının bile faturasını ödemesini istiyordu.*** (A. Kutlu 1983c s. 184). ***fatura çıkar-*** (mecazî manada) 'sorumluluğu (birine) yüklemek': ※ ***Bu kadar sene yaptığı fedakârlıktan kimseye fatura çıkarmaya hakkı yoktu.*** (N. Bezmen 1994 s. 31). ***fatura et-*** 'hesap göndererek ödenmesini istemek': ※ ***Doktor soruyor, masrafı nereye fatura edeceğiz?*** (F. Erdinç 1955 s. 186). ***aynı faturadan*** 'aynı kalıptan (mecazî manada)': ※ ***Satberk Nesibe'nin, Binnaz da Satberk'ln burnundan düşmüş. Üçü de aynı faturadan, yalnız başlar muhtelif.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 62).

faul/favul (futbol terimlerinden) 'oyun şartlarına aykırı olan hareket' < İng. ***foul*** a.m., asıl manası 'kötü, bozuk, çürük'. ※ ***Asıl büyük hücum Manâv'la başladı. Baba, Manâv'ın arkasından dolaşarak kasdî bir faul yapmıştı. Zaten sıkışınca hep böyle yapardı.*** (Ç. Altan 1975 s. 21).

AD. **fava** 'bakla püresi' THASDD 1137 < Yun. ***φάβα*** (fáva) < Lat. ***faba*** a.m. A. Tietze 1962 no. 344. ※ ***Patlıcan bulamadık bugün abi; favamız eyidir, vereyim mi?*** (Y. Atılgan 1973 s. 137). ※ ***Gene de kimi yerlerde çeşitli mezeler bulabiliyorsunuz: atom fasulyelerinden yapılma pilakiler, olağanüstü favalar, pazı salataları, patlıcan ezmeler, zeytinyağlı midye dolmaları.*** (O. Duru 1995 s. 33).

favori I 'en çok sevilen, tercih edilen' < Fr. ***favori*** < İt. ***favorito*** 'iltimas edilen'. ※ ***Sanırım Colette'in ilk dönemine ait tüm külliyatına sahipti. İkinci bir favorisi ise önceki yüzyılın "feminist" gözü ile bakılan Fransız kadın yazarı Gyp idi.*** (G. Scognamillo 1990 s. 37). ※ ***İstanbullu, koyu Beyoğlulu başka bir İtalyan ailesiydi Valenti'ler. Bunlardan biri berberdi, İtalyan kolonisinin favori berberi.*** (a.e. s. 127).

favori II ‘yüzün iki tarafında bırakılan sakal’ < Fr. ***favoris*** (çoğul), krş. ***favori*** I. ※ ***Kıvırcık, simsiyah saçlarını, koyu esmer yanaklarında, sivri bir kama ucu gibi uzatıp favoriler bırakırdı; modası çoktan geçmiş olduğu halde, “Rudolf Valântino”luk taslıyarak böbürlenirdi.*** (Reşat Enis 1933 s. 10).

favorita ‘favori (bir sakal modası)’ < İt. ***favoriti*** (çoğul) a.m. ※ ***İngilizlerin pek çok acaip tabiatları vardır, hasılı tuttukları iş ele benzememeli; el sakal bırakırsa bunlar tıraş eder, bıyık tıraş eder ise bu etmez, bir de bakarsın ki sakalı salıvermiş Ayos Onufrios sakalından ziyade uzamış, vazife etmez. Bazı da kusur tarafı tıraş eder, kulak tozlarında favorita bırakıp, bazı da keçi sakalı gibi çenesinde ufak bir şey görürsün.*** (E. Misailidis 1986 s. 740).

favul, b. ***faul***.

fay I ‘ipekten kaba kumaş’< Fr. ***faille*** a.m. Fel. ***falie*** ‘tül’. ※ ***Çay elbisesiyle spor ayakkabı giyiyor. Parlak fay elbise gündüz giyilir mi?*** (1957 s. 54–55).

fay II (jeoloji terimlerinden) ‘toprakta ve taşlarda husule gelen yarık’ < Fr. ***faille*** a.m. ※※

fayans ‘çini’ < Fr. ***faïence*** a.m., İtalya’daki ***Faenza*** şehrinin adından. ※ ***Mutfak baştanbaşa ak fayanslarla kaplıydı.*** (Füruzan 1972k s. 178). ※ ***Adam lavabo almış, klozet almış, musluklar almış, fayans almış, yâni banyosunu baştan yaptırmış.*** (M. İzgü 1993 s. 44).

fayda, b. ***faide***.

faydement ol–, b. ***faidement ol–***.

fayide, b. ***faide***.

AD. **faynapıl** ‘ananas’ < İng. ***pinapple*** a.m. [***pine*** ve ***apple***]; bu meyveye daha evvel, şekli çam kozalağına benzediği için, ***pine cone*** denirmiş. ***p/f*** yayınlığı için krş. ***patik/fatik***, ***paydos/faydos***. Kelime, Anadolu’daki Amerikan askerî üslerinin Anadolu Türkçesine doğrudan doğruya yaptığı tesire bir şahittir. ※ ***Çok geniş bir düzlük meydana gelmiş şimdi. Baştanbaşa faynapıl fidanı dikecekler.*** (F. Baykurt 1967a s. 96).

fayrap ‘(buharla işleyen gemilerde) ateşi harlandırma işi’ < İng. ***fire up!*** a.m. H. Aktunç 1990 s. 103. ***fayrabına*** ‘en üst derecede’: ※ ***Makineyi bile fayrap etmemişti Sadık Reis, basmıştı yelkeni, püfür püfür.*** (R. Ilgaz 1969k s. 135). ※ ***Kasımpaşa’da düdükler fayrabına, dur durak yok öter oldu. İngilizlerin demirden koca gemileri dolanıp gittiler.*** (Füruzan 1982g s. 17). Mecazî manada ‘işi hızlandırmak’: ※ ***Hadi bir fayrap daha yapalım yarıladık koduk. Yarın da erkenden gelir bitiririz bu tarlayı.*** (T. Apaydın 1991 s. 107). ***fayrap et–*** ‘başlamak, girişmek’ ※ ***Tünelin fayrap eden ıskaraları...*** (Reşat Enis 1935 s. 120).

Osm. **faysal bul–** ‘bitirilmek, sona ermek’ Meninski 1680 I < Ar. ***fayṣal*** ‘ara’. ※ ***Ḥāṣıl-ı kelām, mezbüruŋ ‘aẓm-ı s̱ānī ve luṭf u kerem u iḥsānı çün-ki āfāḳa dāstān olmışdur, bu miḳdār iş‘ār-ile iktifā münāsib ġörilüb kelāmumuz fayṣal bulmışdur.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 158).

fayton/payton ‘dört tekerlekli, iki atlı hafif binek arabası’ < Fr. ***phaeton*** veyahut Rus. ***faeton*** a.m. < Lat. ***Phaeton*** < EYun. ***Φαέθων*** (Phaéthon)

'Güneşin arabasını götürmek isteyen, Güneş tanrısının oğlunun adı' G. Meyer 1893 s. 40. ※ ***Kapının önünde jandarma dolu üç fayton beni bekliyordu. Beni ortadaki faytona, jandarmaların arasına oturttular.*** (Fethi Naci 1999 s. 68–69).

Osm. **fazahatmeal** 'utanç verici' < Ar. ***fażāḥa*** 'utanılacak iş' ve ***ma'āl*** 'mahal, makam' kelimelerinden müteşekkil Fa. mürekkeb sıfat. ※ ***Bevā'is̱-i ịhtilāl olan dād-īstād-ı fażāḥat-me'āl 'alā ṭarīḳi l-īcāz ve l-icmāl taḥrīr olunmaḳ münāsib görüldi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 120).

Osm. **fazail/fazayil** 'faziletler' < Ar. ***faḍā'il*** a.m. [***faḍīla*** kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Ve dāyimā pādişāh vezīrlerine, ḥacīblerine üstādı terbiyet ėderdi, şemāyilin, fażāyilin söylerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 19b).

fazal, b. ***fazl***.

fazalat/fazelât 'kazurat, pislikler, dışkı' < Ar. ***fażalāt*** a.m. [***faḍla*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Rengi ḥekīm şerbeti ile ishāl olan ṣafrāvī fażalātdan farḳ olınmaz.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 119).

fazayil, b. ***fazail***.

fazelât, b. ***fazalat***.

fazıl I, b. ***fadıl***.

fazıl II, b. ***fazl***.

fazılân, b. ***fadılân***.

fazî, b. ***fazzî***.

fazilet 'üstünlük, âlâlık, ahlak yüksekliği' < Ar. ***faḍīla*** a.m. ※ ***Seyahatin faziletinden, zevklerinden, eğlencelerinden bahsederek uzun mukaddemeler yaptı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 60). ※ ***Ayılığın faziletlerinden söz açarak övüneceklerdi.*** (Ç. Altan 1975 s. 60).

Osm. **fazl/fazal/fazıl** II 'üstünlük' < Ar. ***faḍl*** a.m. ※ ***Andan pādeşāh buyurdı, ṣoḥbeti gėrü başından dutdılar, her bir sāzı söyletdiler, oyun oynadılar; ammā arada fażl kelüŋdür.*** (Ferec 855/1451 v. 203a). ※ ***Ben anuŋ ḥālinden istikşāf ėtdüm, aḳalda, fażalda bīnaẓīr buldum.*** (a.e. v. 58a). '(Tanrının) lûtfu, keremi': ※ ***Her gāh ki ol yola gideridük, gėrü dönmek ümiydimüz olmazidi. 'Āḳıbet͜ hayr olub Taŋrı fażliyle gėrü çıḳaridük.*** (a.e. v. 54a). ※ ***Kardaşlarum ḥased ucından baŋa anuŋ gibi ḥareket ėtdilerse, fażl-i ilāhī destegiyrüm oldı.*** (a.e. v. 66b).

fazla I 'artan kısım, geri kalan, bakiye'< Ar. ***faḍla*** a.m. ※ ***Bu evde ayruḳ nesne yoḳ. Ammā biraz balçıḳ gibi ortalıḳda nesne var. "Sıvadan artmış balçıḳ fażlası ola" dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ※ ***Üç düzü çektim. Fazlası lâzım değil, o kadarı kâfi ve vafi.*** (S.M. Alus 1944 s. 110).

fazla II (zarf) 'ziyade, daha çok' < ***fazla*** I. ※ ***Ben yine yalnızdım, fakat halime şükrediyorum. Bitişiklerin durub dinlenmeyen kavgalarını dinledikçe hürriyetimin kıymetini daha fazla anlıyordum.*** (F. Aygün 1955 s. 123). ※ ***Ben köşemde uyuklar gibi durduğum uzun dakikalarda onlar mırıl mırıl konuşmuşlardı. En fazla kadın söy-***

lüyordu. (a.e. s. 122). 'misli': ※ ***Nerde bi derin hoca varsa, gotdüle. Oḳuya oḳuya buynuzun birisini kesdi. Kesduğu gibi buynuz, hemen iki fazla böydü.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 10). ***fazladan*** 'üstelik': ※ ***Bildiklerin de vardır fazladan | Çiviye, kalaya dair.*** (R. Ilgaz 1944 s. 11). 'lüzumsuz': ※ ***Karısının gözünde büyümek istemesi zaten fazladandı. Nasıl ki karısı anlayışlı ve sinirlice olmakla beraber güzelliği, fazladan bir apartmanı vardı.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 55). ***fazla eksik*** 'az çok': ※ ***Daha ne yapacaḳsıŋ ki? İstanbulda, yalan yaŋlış ne duyduŋ, ne gördüŋse hepsini fażla eksik deyivermişsiŋ.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 394). ***fazla gel–*** 'tahammül edilemeyecek hâle gelmek, bıktırmak': ***Annem de artık fazla gelmeğe başladı ha! Gece gündüz, ille bu Cibaliden Topçulara eski evimize taşınalım diye boyuna başımın etini yiyor.*** (O. C. Kaygılı 1939 s. 171).

Osm. **fazzî/fazî** (sıfat) 'gök mavisi' < Ar. ***faḍḍī*** a.m. R. Dozy 1927 II, 265. ※ ***Ḳāżī durdı, cāmedāndan Mıṣrī gömlek, fażżī*** (metin: ***fażī***) ***cübbe, Hindübārī şāş, ābyārī fereci geydi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b).

Osm. **febiha** 'ne âlâ!' < Ar. ***fa-bihā*** a.m. ※ ***Baŋa destür vėr, cihānı ben geşt ėdeyin, cehid ėdeyin. Maḳṣūd ele girürse, ̮hōş fe-bihā! Ele girmezise meşaḳ[ḳ]at-i ġurbet çeküb ʿāciz olam, ḥālüme ̮hursend olam, gelem, oturam.*** (Ferec 855/1451 v. 145b).

feci 'çok acıklı, sonu dehşetle biten' < Ar. ***/fcʿ/*** kökünden, fakat Ar. lûgatlerde gösterilmediğine göre belki Osm.ya mahsus bir kelime. ※ ***Bu feci, siyah hâdiseler içinde en az müteessir olanlardan biri Nesrin, digeri Dr. Ārif Hâmit idi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 97). ※ ***Fecriâti gençleri Samimin feci ölümü üzerine dağılmışlardı.*** (a.e. s. 265). ※ ***İşin feci tarafı şu ki, kimsenin kimseye yardım edecek hali yok. Borç isteyebileceğim kimseler, yâni Türk talebeler, borç ve sıkıntı içinde.*** (T. Güner 1951 s. 116).

Osm. **fecia** 'korkunç, feci bir hadise' < Ar. ***/fcʿ/*** kökünden, fakat Ar. lugatlerde gösterilmediğine göre belki Osm.ya mahsus bir kelime. ※ ***Elini uzatmağa cesāret edemedi. Bu perdeniŋ kendisinden setr etmekde olduğu fecīʿanıŋ ḳarşusına çıḳmaḳ içün ḳuvvet bulamadı.*** (̮H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 15).

Osm. **fecr/fecir** 'gün ağarması, tan kızıllığı' < Ar. ***facr*** a.m. ※ ***Biz fecir vakti durur, guruptan sonra kuyularda develerimizi sulayıp tekrar hareket ederdik.*** (F.R. Atay 1938 s. 145). (mecazî manada) 'yeni bir devrin doğması' ※ ***Yeni ve parlak bir hayatın fecri sayılan 93 inkılâbının yalancı bir sabah olduğu acı hâdiselerle anlaşıldı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 96). ※ ***Voltaire'nin kahkahasında, yakın harabelerin rüyasıyla sermest bir baykuş uluyuşunun şeametli ahengi var. Gözler ya doğacak fecirlerin hasretiyle yaşlı, ya muhayyel bir mazinin nostaljisiyle mahmur.*** (C. Meriç 1997 s. 221–222).

feda, b. ***fida***.

fedai 'bir ülkü uğruna ölmeyi göze alan kimse' < Ar. ***fidāʾī*** a.m. ※ ***Ona daha başkalarını da katabiliriz. Örneğin: Ertuğrul Şevket, "Şeriatçı"sı ile aynı yolun fedaisi.*** (Eyuboğlu–Günyol 1995 s. 31). 'bir şahsı veya müesseseyi korumak için para ile tutulmuş güvenlik görevlisi; mafya hizmetinde katil': ※ ***"Fedailik yapacaksın, bar fedaisi..." —"Nasıl bir iş bu?" —"Gece dokuzdan sabahın üçüne kadar barın bir köşesinde oturacaksın. Hesap pusulasına karşı su koyveren olursa yaka-***

sından tutup pataklayacaksın. Sonra enayiyi silkeleyip sokağa bırakacaksın." (A. Nesin 1982 s. 59). ※ ***Bir istasyon lokantasında fedaisiyle yemek yiyen o kadının, etrafta oyun oynarken arada sırada yanına gelen çocuğuna dilim dilim kuru ekmek verdiği bir dünyada, daha ne kadar yaşayacağım?*** (Z. Ankara 1991 s. 161).

fedakâr 'kendini her zaman bir dâva uğruna feda etmeye hazır olan, vaktini ve malını bir hayırlı işe vermekten geri durmayan' < ***feda*** + Fa. ***-kār*** 'yapan, eden', b. ***alımkâr*** ⊡. ※ ***Öğrencilerin şarkıları kulaklarımda çınlayacak; yurdumuzun en çileli, en fedakâr insanlarını, öğretmenleri düşüneceğim.*** (M. Başaran 1964 s. 70).

Osm. **fedakârl** 'fedakârlık' < ***fedakâr*** + Fa. ***-ī*** soyut isim (nomen abstractum) eki, b. ***bazl*** ⊡. ※ ***Sen yalŋız bir ḥlss-l fedākārī ile ḥareket eden bu biŋlerce ādemlerlŋ emvāc seyelānına düşmüşsüŋ, bilā-i̮htiyār öŋe atılıyorsuŋ.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 136).

Osm. **feddan** 'Mısır'da kullanılan tarla ölçüsü (4-6000 metre kare)' Ar. ***faddān*** a.m. ※ ***Anlaruŋ gibi yėrlerüŋ her feddān-ı arżına onar aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 221). ※ ***İstanbulun en işlek yerinde kışla gibi hanlar, hamamlar, apartımanlar, Mısırda feddanlar, çiftlikler, Surlyede bağlar, bahçeler ve bütün bu emlâkin vâridatı Saniye Hanımefendinin kasalarına altın akıtıyordu.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 119).

federasyon 'birçok kuruluşlardan oluşan birlik' < Fr. ***fédération*** a.m. [Lat. ***foedus*** 'anlaşma, muahede']. ※ ***Yapı-İş Federasyonu Ereğli'de protesto mitingine girişince Morlson firması ve öteki patronlarda şafak atıyor.*** (F. Erdinç 1973 s. 26).

AD. **fedire** 'tahta bakraç' DS 1840 < Yun. ***βεδούρα*** (vedúra) < Slav. (Rus., Bulg.) ***vedró*** a.m. A. Tietze 1957 no. 239. ※ ※

Osm. **fehfere** 'küflü' < Fa. ***faḫfara*** a.m. R. Dankoff 1991 s. 37. ※※

Osm. **fehm** 'anlayış' < Ar. ***fahm*** a.m. ※ ***Düşümde görürem ak gökden bir ejdehā başın sarḳıtdı ki anuŋ heyy'eti heybeti hīc ādemī-zād vehmine fehmine şığmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 43a). ***fehm et-/fehmet-*** 'anlamak': ※ ***Şeh-zāde medhüşlıḳdan sü'āli fehm ėdemedi, cevāb vėremedi.*** (a.e. v. 135b).

Osm. **fehva** 'mana, meal' < Ar. ***faḥwā*** a.m. Ekseriya ***fehvasınca*** 'dendiği gibi': ※ ***Böylece Anna dodo ile Akabl dudu sohbet ider ikan, kişi sevdlyl ademin yanınde olur ise vaktın mürur itdiyini duymaz fehvasınce epeyice şefak sökmüş, daha haberleri yok.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 38).

feiz, b. ***feyz***.

RD. **fekel** 'bir çeşit kadın başörtüsü' < Yun. ***φακέλι*** (fakéli) < Lat. ***facialium*** a.m. D. Theodorides 1975 s. 33-35. ※※

Osm. **fek et-** 'bir yerini kırarak açmak' < Ar. ***fakk*** a.m. ※ ***Bağalından nāmeleri çıḳardı, birini fek ėtdi, gördi ki mażmūnı...*** (Ferec 855/1451 v. 132a). ※ ***Ol ḳızuŋ yüzügi ḳaşında mu'abbā zehr varidi. Ol, ṭa'ām getürlnce ḳız ḳaşı fek ėtdi, zehri çıḳardı.*** (a.e. v. 99b).

Osm. **fela akal** 'en az, ondan aşağı olmaz' < Ar. ***fa-lā aḳall*** a.m. ※ ***Felā aḳal ḳazancları seneden seneye yüzer sikke altun.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 150).

Osm. **felâ cerem** 'şüphesiz, muhakkak ki' < Ar. ***fa-lā carama*** a.m. ※ ***Felā-cerem "ûmm-i dünyā" ile müsemmā olan Mıṣr-ı Ḳāhire daḫı emrāż-ı müzmine-i mütenevvi'aya mübtelā oldı.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 92).

felâh 'iyi hâl, iyi gelişme, tabii kuvvet' < Ar. ***falāḥ*** a.m. ※ ***Bir ḳız aldum ki 'ālemde mānendi yoġidi, pārsāyidi, setrile, ṣalāḥile, 'iffet u felāḥile mevṣūfidi.*** (Ferec 855/1451 v. 182b). Bugün ekseriya ***bul-*** fiiliyle '(kötü bir vaziyetten) çıkmak, kurtulmak (çoğu zaman menfi cümlede)' manasında: ※ ***Ḳardaşlarum bī-nevālar, müfsidler oldılar. Neḳadar esirgeyüb murā'ātlar ėtdümise felāḥ bulımadılar.*** (a.e. v. 96a). ※ ***Herife beddua ettim. Bir daha felâh bulmadı.*** (İsmail Galib 1932y s. 20).

felâket I 'feleğin sillesi, büyük üzüntü veren beklenmeyen hadise' < Fa. ***falākat*** a.m., [Ar. ***falak*** 'felek' kelimesine dayanıyor]. ※ ***Oġlanuŋ ṭāli'in gördiler. Şāha eyitdiler: "Hüb ṭāli'dür. Delālet ėder ki 'ömri uzun ola, memleket duta. Āmmā bir ḳac gün felāket u el darlıġın ceke.*** (Ferec 855/1451 v. 52a).

(Argo) **felâket** II (zarf) 'aşırı, çok, son derece (fena ya da iyi)', Ar.dan alınma ***-et*** ile biten ve menfi manalı sıfat olarak kullanılan kelimeler için b. ***beşaret*** II ⊡. ※ ***Felâket bir hızla yürüyecekler.*** (F. Baykurt 1970 s. 44). ※ ***Bostanlar felâket çiçek.*** (a.y.).

Osm. **felâketdide** 'felâkete uğramış biri' < ***felâket*** + Fa. ***-dīda*** 'görmüş'. ※ ***İnsāna ża'f vėren felāketden ziyāde meşkükiyetdir. Bir felāket-dīde ḥaḳīḳat-i ḥāline temāmen emniyet kesb ėtdikden ṣoŋra oŋa muḳāvemet içün nefsinde ḳuvve-i lāzime bulur.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 101–102).

felc/felç 'inme, eli ayağı tutmaz olma hâli' < Ar. ***falc*** a.m. E.W. Lane 1984 II, 2438. ※ ***Fazla mesaiden eline ayağına felç gelen muhabir Recai, sonra posasına kadar suyu sıkılıp bir köşeye sümük gibi atılıveren arşivci Hayri Bey...*** (A. Hünalp 1959 s. 47). ※ ***Böyle felce uğramış fareler gibi ölümü bekleyemeyiz. Toplanın, odun taşıyalım, ateş yakalım!*** (Ç. Altan 1975 s. 225).

AD. **feldirde-** 'hoplamak, zıplamak, yerinde duramamak; titremek' DS 1841 < ***feldir feldir*** ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirden ***-de-*** genişlemesi ile fiil, krş. ***alda-*** ⊡. ※ ***Salih onu görünce toparlandı ya, ne kadar toparlanabilecek? Bacakları feldirdeyerek, duvara tutunarak, ayağı kalktı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 257). ※ ***Uzun bir süre bekledikten sonra ayağa kalktı. Bacakları feldirdiyordu.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 195). Krş. ***fıldır fıldır***.

feldir feldir, b. ***fıldır fıldır***.

AD. **feldir feldir (bak-)** 'alık alık bakınmak; keskin keskin, canlı canlı, dikkatli dikkatli bakmayı anlatır' DS 1841 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) çifte tabirlerden, ***fel fel (bak-***) tabirinin genişletilmiş hâli. Şekil için krş. ***fıldır fıldır, haldır haldır, paldır küldür***. ※ ***Kol uzunluğunda, sapsarı renkte, minnacık gözlerile insanın yüzüne feldir feldir bakan sevimli bir hayvanmış o.*** (Reşat Enis 1945 s. 24–5). ※ ***Âlem süt banyosu yaparken sen belki de kuru ekmeğini suya bandın. Sebep ne? Tembel miydin? Feldir feldir ne bakıyorsun gözlerime?*** (Reşat Enis 1947 s. 253; bir ölüye hitaben).

feldispat (mineraloji terimlerinden) 'bir taş cinsi' < Fr. ***feldispath*** < Alm. ***Feldspat*** a.m. [***Feld*** 'kır; tarla' ve ***Spat*** 'tabakalar hâlinde kırılan taş']. ※※

feleğini şaş–/feleğini şaşır– '(bir tokat yedikten sonra) 'şaşkına dönmek, neye uğradığını anlayamamak' H. Aktunç 1990 s. 103 < ***felek*** ve ***şaş–/şaşır–*** fakat hangi ***felek*** kelimesi, I mi, II mi? ***felek*** kelimesinin burada ne işi var? ※ ***Eski kabadayılar tokat atarlardı. O tokatı yiyen feleğini şaşırırdı.*** (A. Nesin 1961 s. 56–57). ※ ***Böylecene bi köye varsam, millet, vali gelmiş deyi feleğini şaşırır.*** (A. Nesin 1982 s. 54).

felek I 'eski astronomide küre şeklinde düşünülen gökyüzü; gök' < Ar. ***falak*** a.m. ※ ***Yüzüŋ mihri ėder tābān felekde māh–ı tābānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 33).

felek II 'insanlara yıldızlarıyla baht ve bahtsızlık bahşeden kudret; talih, şans' < ***felek*** I. ※ ***Allāh gör neyler, feleki nėce döndürür, kimi nėce ḳaldurur, kimi nėce indürür.*** (Ferec 855/1451 v. 121b) ※ ***Gel gör ki felek bize yâr olmadı. Yani sevincimiz uzun sürmedi.*** (M. Yağmur 1957 s. 35).

(Argo) ***felek** III 'kambur' M. Mikhaïlov 1930 s. 21 < ***kambur felek*** 'şanssızlık' tabirine telmih ya da hatalı kayıt. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

felek IV, b. ***felenk/felek***.

AD. **feleke/felike** 'kaydırak oyunu; bu oyunda kullanılan yassı taş' DS 1841, 1866 < Yun. ***πλάκα*** (pláka) 'yassı' Ch. Tzitzilis 1987g no. 417. ※※

feleksiz 'bahtsız' < manası hakikaten bu ise, ***felek*** II + ***–siz.*** Fakat belki mana gelişmesi var. ※ ***Gene burcu burcu kokuyon feleksiz!*** (Orhan Kemal 1954b s. 90). ※ ***Elinde bir defter bir kalem! Yol mühendisi misin, be feleksiz?*** (T. Yücel 1955h s. 79).

Felemenk 'Hollandalı', BSTTk. 'Hollanda' < Fel. ***Vlāming*** 'Hollandalı veyahut Felemenkçe konuşan Belçikalı [bir coğrafî bölgenin adından]. Kelimenin devlet ismine geçmesi yeni bir gelişmesidir. ※ ***Bütün bilgisi on beş kalemde toplanır: Pırlanta, zümrüd, elmas, Felemenk, gümüş, altın, inci...*** (R. Enis 1957 s. 9).

AD. **felemidi/felemit** 'sandık ya da dikiş makinesi içindeki küçük göz, çekmece' DS 1841 < Yun. (diyal.) ***θαλαμίδι*** (ṯalamíḏi) / ***φελαμίδ*** (felamíḏ) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 137. ※※

felenk/felek/filenk (gemicilik terimlerinden) 'kayıkları karaya çekebilmek için altlarına konan yuvarlak kütükler' R. Dankoff 1991 s. 37 < Yun. ***φαλάγγι*** (falángi) a.m. A. Tietze 1955 no. 278, Kahane–Tietze 1958 no. 866; 'büyük kazanları bindirip indirmeye yarayan sırık' DS 1841–52: ※ ***Ön tekerlekler altına bir kaç filenk döşediler. Filenkleri önüne döşeye döşeye yürütmeye başladılar.*** (F. Erdinç 1969 s. 76). ※ ***Elli altmış metre ilerde üzerinde Karabatak yazılı beş altı tonluk bir sandal duruyordu, feleklerin üstünde.*** (R. Ilgaz 1981 s. 215).

felfelek/ferferek/firferek 'küçük kelebek; pervane' DS 1845 < Yun. ****φαρφαράκι*** (farfaráki) < İt. ***farfalla*** 'kelebek' + Yun. ***–aki*** küçültme eki (b. ***çulaki*** ⊡) yahut da Fa. ***farparak*** 'yarasa'. Mecazî mana 'hayalî fikirler, vehim, kuşku' TüS (İt. kelimenin küçültmesi olan ***farfalletta***'da da bu mana var). ※ ***Hanımefendinin içine bir ferferek giriyorsa da meydana vurmuyor.*** (S.M. Alus 1933k s. 194). ※ ***Arada içine bir firferek te giriyormuş. Ya düşmanlar büyü yaptılarsa?*** (a.e. s. 78). ※

Çapkın, Karamusalda bu çocukçağızla eğlenmiş eğlenmiş, defolup gitmiş. Giderken de "Sen beni bekle, bir gün seni alırım" diye kıza bir felfelek sokmuş. (R.N. Güntekin 1944 s. 66).

AD. **felhan** 'nadas', H.Z. Koşay 1932 s. 134 < Ar. (Suriye diyal.) ***falḥān*** a.m. A. Barthélemy 1935 s. 620. ※ ***Onbirinci yılın başında, öküzlerini kara sabana koşup toprağının felhanını yapmağa giden Karamezarlı Hasan, karşılıklı homurdanan iki çiftekazanlının, tarlasını hallacın pamuğu gibi attığını hayretle görüyor.*** (Reşat Enis 1944 s. 95). ***felhan et–*** 'tarlayı sürüp bir müddet ekilmemiş bırakmak'※ ***Kendimi kasabanın böğründeki tarlalara atıyorum nihayet. Yeni ferhan edilmiş yumuşak topraklar vıcık vıcık.*** (Orhan Kemal 1950â s. 73).

AD. **feli** 'kabak dilimi; dilim, parça' DS 1842, K. Emiroğlu 1989 s. 93 < Yun. ***φελί*** (felí) a.m. < BizYun. ***οφέλλιον*** (ofélion) < Lat. ***ofella*** 'hamur parçası' N.P. Andriotis 1983 s. 398. ※※

AD. **felika/feliga** 'sandal, küçük kayık, balıkçı kayığı' DS 1842 < ***feluka*** kelimesinin varyantı. ※※

felike, b. ***feleke***.

fellâh 'Arap köylüsü' R. Dankoff 1991 s. 37 < Ar ***fallāḥ*** 'çiftçi'. ※ ***Ṣabāḥ olıçaḳ gördi ki bir fellāḥ davara odun yükletmiş, evine gider.*** (Ferec 855/1451 v. 11a). ※ ***Ve fellāḥ sipāhīye el ḳaldurmaya. Ḳaldursa on altun alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 122). ※ ***Herifi bir müddet daha idare edelim, fellâh damarlarını büsbütün ayaklandırmıyalım.*** (S.M. Alus 1933p s. 117).

fellek fellek/fellik fellik/fellim fellim 'telâş ve heyecanla oraya buraya koşarak (aramak)' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, menşei belli değildir. ※ ***Lebip, ne zamandır, dört dönüyor, fellek fellek Suadı arıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 328). ※ ***Üç gündür fellim fellim seni arayorum.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 114). 'saklanacak yer arayarak (kaçmak)': ※ ***Karı senden fellek fellek kaçıyor, gene sen onun peşinden koş!*** (S.M. Alus 1934 s. 11). ※ ***Bostan korkuluğuna mı çıktın da hayvāncıḳların ödünü patlatıp fellek fellek kaçırtacaksın?*** (S.M. Alus 1944 s. 143). 'acele ile, seğirterek': ※ ***Köprü üzerini fellim fellim dolaşdım.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 51).

felsefe 'filozofluk' < Ar. ***falsafa*** < EYun. ***φιλοσοφία*** (philosophía) a.m. [***phílos*** 'dost, seven' ve ***sophía*** 'bilgi, ilim']. ※ ***Bu fikirler yalnız kitap okuyan ve felsefeyle meşgul olan küçük bir kısım halka tesir etmez, fakat temiz veya zehirli bir hava gibi, içinde nefes alan her canlıyı tesiri altında bulundurur ve bir medeniyetin iliklerine kadar işler.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 52–53). ※ ***En güzide liselerde felsefe okutmuş.*** (C. Meriç 1992 s. 180).

felsefî 'filozofça' < Ar. ***falsafī*** a.m. [***falsafa*** + isimden sıfat yapan ***–ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Bu evlerin felsefî mânaları semtlerinden geldiği gibi, tüten mâneviyatı, içlerinde oturanların ruhlarından da tereşşüh ediyordu.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 50).

Osm. **felsefiyet** 'felsefe' < ***felsefî*** sıfatından yapılmış (nomen abstractum (soyut isim), 19. asır halk ağzında çok kullanıldığı gibi ve bu sahnede komiklik maksadıyla. ※ ***Aristatalis ve bütün ehl–i ḥikmet ve felsefiyet artıḳ ne dėrlerse dėsinler, enfiyeniŋ misḻ u menendi ālemde yoḳdur.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dc s. 8).

feluka/filika/fuluka 'gemilerde bulundurulan sandal' Meninski 1680 II, 1547, 3547; R. Dankoff 1991 s. 37 < İt. ***feluca*** < EFr. ***falouque*** < Eİng. ya da EFlem. ***holque*** 'bir gemi tipi' a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 278, Kahane–Tietze 1953. ※ ***İyice bir karnımızı doyuralım, İbrahim, sonra bir filikaya atlar, geçeriz senin gemiye.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 145). ※ ***O da kendisi gibi ufak bir sandaldaydı, bir filikada.*** (R. Ilgaz 1981 s. 179).

Osm. f**em** 'ağız' < Ar. ***fam*** a.m. ***fem-i tahtanî*** 'makat': ※ ***Yellenüb bez̤l-i z̤ırāt ėtmiş o ġāfil nā-ġāh. | Fem-i taḥtānīsi ėtmiş sanasın kim niçe āh.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 155).

fembel kuşu 'bir kuş cinsi' < ?? ※ ***Oraya güvercinler, serçeler, veya sinsin kuşları, fembel kuşları, bir kırıntı bulabilmek için iner.*** (T. Buğra 1964 s. 100).

AD. **femferah** 'çok ferah, büsbütün ferah' < ***ferah*** + kuvvetlendirici ön takı (reduplication + tezat ünsüzü, b. ***apak*** ⊡). ※ ***Gideceğim hanım! Merak etme, bir gün temelli, gelmemek üzere gideceğim. O zaman femferah olursunuz***. (M. Hacıhasanoğlu 1954 s. 63).

feminist 'kadınların sosyal durumunu yükseltmek dâvasının taraftarı' < az çok beynelmilel ***feminist*** terimi Lat. ***femina*** 'kadın' + 'bir şahsın veya bir dâvanın taraftarı' manasını ifade eden ***-ist*** ekinden teşkil edilmiştir, b. ***aferist*** ⊡. ※ ***Bugünkü kadınlar, ne kadar tepkisiz. Bunca feministe rağmen!*** (Z. Ankara 1991 s. 120).

fen 'hüner, sanat; bilgi, ilim; teknoloji, teknik' Meninski 1680 II, 3548 < Ar. ***fann*** a.m. ※ ***Cün eyüyl yavuzdan secdi, göŋli ḳuşı*** (metinde ḳuşını) ***bir fen iyilne daḫı ucdı: Oḳ atmaḳ, ḥalḳa ḳapmaḳ ḥāṣıl ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Andan͜ hallyfe Ṭāhiri söze çekdi, söyletdl: sözi fenninde daḫı Ṭāhirl māhir buldı.*** (a.e. v. 95b). ※ ***Naṣreddīn Efendi Ḥażretlerl, meşhürdur ki, her fende mahāreti var imiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 148). ***fenn-i bāh*** 'seksoloji; cinsel birleşme sanatlarını öğreten kitap': ※ ***S̱ānīyen nīk-nām bir kitāb-ı mu'āşeret-encām daḫı ki fenn-i bāhuŋ fevāyidl...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 184).

Osm. **fena** I 'fanilik, geçici hâl, baki olmayış' < Ar. ***fanā'*** 'yok oluş'. ※ ***Andan melik-l Baṣra ḳadem şāh-rāh-ı fenāda ḳoyub āḫiret ėline gitmek lstedükde oğlını ḳatına oḳıdı*** (Ferec 855/1455 v. 52a). ※ ***Saġ u salāmatlıġıla 'aṣr namāzı vaḳtlnde fenā sarāyını terk ėdüb bāḳī sarāyına naḳl ėtdi.*** (F. Giese 1929 s. 182). ***fena bul-*** 'sona ermek': ※ ***Ol slmāṭuŋ nl'meti tā ustuḫāna varınca fenā bulması mlrāren müşāhede olınmışdur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 127). ***fena ver-*** 'mahvetmek, helâk etmek': ※ ***Ḳullanduḳları͜ huddām ve küttāb bel' u ketm u͜ hıyānete mā'il olmağın evḳāf-ı ḥaremeyne fenā vėrmlşlerdür.*** (a.e. s. 176).

fena II (sıfat ve zarf) 'kötü' < ***fena*** I. ※ ***Çoḳ müdhiş bir suḳūṭ-ı͜ hayāle uğradım. Öyle bir suḳūṭ-ı͜ hayāl ki 'aḳlımdan fenā fenā şeyler geçiyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 342). ※ ***Ġardaşım, acele bu ġarının boş kâğidini gönderesin. Fena yola çḫmışdır.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 160). 'fena hâlde, çok': ※ ***Annemin bu acı sözleri iki gündür beni fena düşündürüyor.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 233). ※ ***Vaḫdı zamanında bi paşanın bi͜ hızmatçısı vamış. O͜ hızmatçı çoḳ fena aḳıllıymış.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 147). ***fena et-*** 'yanlış bir şey yapmak': ※ ***"Bu gün sen neye irken geldiŋ?" —"Fena mı etdim?"*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s.

32). 'hırpalamak, cezalandırmak (tehdit ederken kullanılır)': ※ ***Var, git! Şimdi seni fenā ėderim!*** (*Tārīh-i Ḳırḳ Vezīr* 1393 s. 116). ***fenaya git-*** 'hoşa gitmemek'(krş. ***ged-***III/***get-***): ※ ***Burada artık durmak istemiyorum. Annemin bu hali çok fenama gitti.*** (Musahipzade Celal 1936ms s. 48). ***fena halde*** 'çokça': ※ ***"Dargın mısın kızım?" —"Fena halde."*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 63). ※ ***Hasanın yüreği fena halde çarpıyor.*** (O. C. Kaygılı 1938 s. 96). ※ ***Kadına fena tutkunum, şiddetli bir sevgi ile bağlıyım.*** (S.M. Alus 1944 s. 90). ***fenalık*** 'mide bulantısı; hafif baygınlık': ※ ***Gözleri karardı, başı döndü, fenalık geçirdi.*** (E.E. Talu 1939 s. 19).

fenar/BSTTk. **fener** II b.m. (lamba ve ışığı koruyan mahfaza) Meninski 1680 II, 3551 < Yun. ***φανάρι*** (fanári) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 868. ※ ***Bir altun şem'idān içinde müm yanar, ḳaplamış anı bir ulu fenār.*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ※ ***'Ādet-i ḳadīme ve ḳā'ide-i me'lūfeleri üzre ḥażret-i Ḳapudan Paşa alçaḳdan fenār gösterüb.*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 286). 'deniz feneri': ※ ***İki cānibinde iki yüce ḳulleler vardur. Ol ḳulleler her gėce fenār ėderler.*** (Pīrī Re'īs 1935 (927) 1521 s. 567). Krş. ***fener***.

Osm. **fend** I/**fent** 'hile' < Fa. ***fand*** a.m. ※ ***Kim nasihet etdi sana bu fendi?*** (E. Kömürciyan 1981 s. 138).

(Halk ağzı) **fend** II < ***fen*** kelimesinin varyantı Meninski 1680 II, 3548. ※※

(Kumarbaz argosu) **fendbaz** 'kumar hırsızı; kumarın bütün hilelerini bilen adam' H. Kodaman 1944 s. 247 < ***kumar*** + Fa. ***-bāz*** 'oynayan, b. ***aşkbaz*** ⊡. ※ ***Fendbazlar zara bir çok isimler takmışlardır.*** (H. Kodaman 1944 s. 19). ***fendbazlık*** (Fa. ***bāz*** 'oynayan' fiil unsuru için b. ***ateşbaz*** ⊡) 'hilekârlık': ※ ***Güzellik, çirkinlik Allahtandır deyip haydı oraları geçelim. Ya fendbazlığı, allâklığı, numaracılığı? Bu biçim kadından hayır mı gelir?*** (S.M. Alus 1944 s. 76).

AD. **fendik fendik** 'fıldır fıldır (gözler hakkında)' < ?? ※ ***Korku girdi yüreğime. Adam sırıttı, belimden sarıldı. Gözleri fendik fendikti.*** (D. Akçam 1978 s. 32).

fener I (gemicilik terimlerinden) 'bir çeşit düğüm' L. Gürçay 1943 s. 162 < Yun. ***φανάρι*** (fanári) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 867. ※※

fener II, b. ***fenar***.

(Argo) **fener** III 'uzun sakal' < ***fener*** II, asılı feneri andırdığı için. ※ ***Osman Ağam, çenendeki kırçıl fenerin kıllarını, bak bakalım, birem birem yolmaz mı?*** (Kemal Tahir 1961 s. 104). ***fenerli*** 'sakalı göğsünde (kimse) H. Aktunç 1990 s. 103.

AD. **fengo** 'sevgili' < Yun. (Karadeniz diyal) ***φέγγος*** (féngos) 'ay' Ch. Symeonidis 1973 s. 230. ※※

fenih-, b. ***fenik-***.

fenik 'Alman parası (bir Mark'ın yüzde biri)' < Alm. ***Pfennig*** a.m. Kelimenin menşei için çeşitli nazariyeler vardır. ※ ***Bunlar da ellişer fenik işte. Hadi bakalım, bir ekmek parasından aza bir gömlek al da göreyim seni.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 212). ※ ***Nereden avukat bulup, çevirmen bulup, fenik fenik biriktirdiğim paralardan 500 markı, 1000 markı ödeyeceğim?*** (F. Baykurt 1982 s. 39).

AD. **fenik-/fenih-** 'telaşa düşmek, acele etmek' DS 1844, E. Gemalmaz 1978 III, 110 < ETk. ***ėvin-*** 'acele etmek' Clauson 1972 s. 12–13 + ***-Ik-*** genişlemesi (b. ***acık-*** ⊡). ※ ***Buyurun, çobanlar sürülerin önünde, buyurun işimiz acele. Ayvaz: "Bey baba, ben de geleyim" deyip babasına feniktı. "Hayır oğlum, Kâtipler ile beraber dur!"*** (Behçet Mahir 1973 s. 50). ※ ***Onnar oynamaya durdi. Bi tenesi fenihmeye başladi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 382).

Fenike 'Eski Çağda Suriye'de bir devlet' < EYun. ***Φοινική*** (Phoiniké/Fiyniké) a.m. ※ ***Sanırım Argos'a çıktıklarından bu yana Fenikelilerin | Yapayalnız bıraktılardı beni.*** (E. Cansever 1966 s. 39).

AD. **fenli** 'hilekâr' < ***fendil*** kelimesinin varyantı. ※ ***Kimbilir ne domuzluklar düşünüyor? Ne videlidir, ne fenlidir oooo!*** (F. Baykurt 1967k s. 382).

fennî 'sanatın usulüne göre yapılmış; teknik' < Ar. ***fannī*** a.m. [***fann*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki]. ※ ***Eṭrāfına baḳınır ise gözünüŋ öŋünde ṭabī'ī, ṣınā'ī, fennī nice yüz biŋ türlü bedāyi'den mürekkeb bir başḳa 'ālem görür.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 (1867) s. 13).

fenn-i bah, b. ***fen***.

fenol (kimya terimlerinden) 'birçok işlerde tatbik edilen bir kimyevi müstahzerat' < uluslararası kimyevi ilaç sanayisi terimlerinden; ilk hece için krş. ***asid fenik***; sonundaki ***/ol/*** < Lat. ***oleum*** 'zeytinyağı', krş. ***kolesterol, lizol***. ※※

fenomen 'hadise, tecelli, sahne' < Fr. ***phénomène*** a.m. [EYun. ***φαινομενον*** (phainomenon) 'kendini gösteren şey']. ※ ***Sonuçta, Türkiye tarihinde nadir görülen bir fenomen olarak, örgütlü bir halk hareketi kendi tercihini toplumun egemenlerine kabul ettirdi.*** (B. Criss 1993 s. 240).

fėnos, b. ***fanos***.

fent, b. ***fend*** I.

Osm. **fer/ferr** 'parlaklık, debdebe; azamet, kudret' < Fa. ***fer*** a.m. Kelimeyi Ar.dan alınmış kelimelere benzeten ikinci varyant Osm.ya mahsus bir gelişmedir. ※ ***Gördi ki üc cüvāndur. Pākīzeler, ḫūb-rūlar, ululuḳ ferri cebhelerinde ẓāhir, devlet nūrı yüzlerine bāhir.*** (Ferec 855/1451 v. 120b). ※ ***Cün şāh ol ferr-i firāsete, ferheng-i riyāsete baḳdı, mihir göŋline düşdi.*** (a.e. v. 63b). ※ ***Kime kim ėrişe nūruŋ, ėrişür ferr-i subḥānī.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 33). ※ ***Evin bütün ışıkları sönüktü. Yalnız bir odanın pancurlarından fersiz bir ışık sızıyordu.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 185).

ferace, b. ***ferrace***.

ferade ferade 'teker teker' < Ar. ***farādan/farādā*** a.m. ※ ***Birisi dizini masa etmiş, mektup yazıyor, köyüne ferāde ferāde selām ediyor.*** (F. Otyam 1957 s. 26).

feragat 'sükûn, huzur, tatil' < Fa. ***farāġat*** a.m [Ar. ***farāġ*** 'boşluk, aralık; tatil, dinlenme']. ※ ***Bu cihetden göŋlüŋi fāriġ dut ki benüm 'ālemde ferāġatüm vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ***feragatle/feragat*** 'sükûnetle, rahat rahat müsterih olarak': ※ ***Ol kişi varur aġaca 'alāmet eylerimiş; kış olıcaḳ varurimiş, ferāġatile keserimiş.*** (a.e. v. 147a). ※

Gendüler maḳāmlarına vardılar, ferāġat yatdılar, uyıdılar. (a.e. v. 22b). ***feragatkâr*** 'her şeyden vazgeçen' ※ ***Kafamda bir yanda prensle oğlu, bir yanda romanın kahramanı o genç, feragatkâr adam...*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 75).

feragat et–/feragat gel– '(hakkından) kendi isteğiyle vazgeçmek' < ***feragat*** ve yardımcı fiiller (b. ***gel–*** X ⊡). ※ ***Ammā bir kimesne taṣarruf ėtdügi yėrlerinden ferāġat ėtmek mürād ėdüb sipāhī ma'ārifetiyle bir kimesneden ḥaḳḳ-ı ḳarār içün bir miḳdār aḳça alub ferāġat ėtdükde sipāhī ol kimesneye tapuya vėrürse mu'teberdür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 326). ※ ***Başıma bir kaza geleli, bu hünerlerden feragat geldim.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933db s. 15). ※ ***Beni dinlerseniz, komşular, bu işten gelin, hep birden feragat gelelim!*** (H. Aytekin 1945 s. 115).

Osm. **ferağ** 'boşluk, tatil; vazgeçme, el çekme (krş. ***feragat et–***) < Ar. ***faraġ*** a.m. ※ ***Andan ḳāżī geldi. Ol maḥfili vaẓā'ifinden ferāġ bulıcaḳ ḳāżī durdı, Levvāḥaı aldı, eve vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Saŋa dėr Aḥmedī kim seni seven | Gerekdür dünyi 'uḳbīden ferāġı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 115). ***ferâġ–ı bāl ile*** 'gönlünde bir ağırlık olmadan, kalbinde bir şüphenin gölgesi bulunmadan, gönül rahatlığıyla' (krş. ***fāriğül-bal***): ※ ***Göŋlümi fāriġ eyle tā ferāġ-ı bālile͝ hidmet ėdem!*** (Ferec 855/1451 v. 38a). ※ ***Ebül-fevāris anı iti vėrdi, başı aşaġa deŋize gitdi, öldi. Andan Ebül-fevāris ferāġ-ı bālile gemiyi yürütdi, üc ayda Baṣraya geldi.*** (a.e. v. 230b).

ferah I 'sevinç' < Ar. ***feraḥ*** a.m. ※ ***Pīr pādişāh oğlını esen gördüginleyin feraḥdan öldi. Oğlan pādişāh oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 34a.). ※ ***Andan şāh-ı Ġaznīn şeh-zādeye eyitdi: "İ ferzend-i dil-pedīr! Senüŋ feraḥuŋa mātemden cıḳmaḳ revādur." dėdi. Andan yas donların cıḳardı.*** (a.e. v. 36a). ***ferah ferec*** 'sevinçler': ※ ***Gendözümi firāḳ odına göyündürdüm, göydüm, feraḥa, ferece küydüm.*** (a.e. v. 140a).

ferah II (sıfat) 'sevinçli, şen < ***ferah*** I ※ ***La'lüŋüŋ bir büsesini almışam biŋ cān vėrüb, | Yoḥ ziyānum, gey ferāḥvan b(u) aṣṣılu bāzārdan.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 222).

ferah III 'geniş, bol; külliyetli, mebzul' < Fa. ***farāh*** a.m. ***ferah fahur*** 'rahat rahat, serbest serbest' (krş. ***ferih fahur***): ※ ***Ne mes'ut günler geçirir, sıcak çorbanı içip yatağına girdin mi, asma, basma korkusundan uzak ne ferah, ne fahur bir uyku çekersin!*** (R.H. Karay 1939a s. 88). ※ ***Seni güzelce, ferah fahur dönesin diye yerleştireceğiz. Üstünün toprağını ata ata bitiremiyeceğiz.*** (A. Kutlu 1995 s. 25). ***ferah ferah*** 'bol bol, en aşağı': ※ ***Ufak tefek olduğu için pek göstermiyor amma ferah ferah otuz beşinde var.*** (S.M. Alus 1944 s. 74). Krş. ***fersah fersah.***

ferah ferah, b. ***ferah*** III.

ferah ferec, b. ***ferah*** I.

ferahfeza (Doğu musikisi terimlerinden) 'bir makam ismi' K. Uz 1964 s. 24.< ***ferah*** I + Fa. ***–afzā*** 'artıran'. ※※

ferah feza 'bol bol, geniş geniş, sıkılmadan' < Fa.dan alınan ***ferahfeza*** kelimesinin, ***ferah ferah*** tabiri kalıbından sanılarak ona göre manalandırılmışı. ※ ***Rahat bir askerlik yaptı. Döndükten sonra, baktım, asker-***

de verdiği imtihanı biraz abartmış, aldığı teskereyi, bütün hayatı için kazanılmış bir hak gibi fazla ferah feza yaşıyor. (M. Mungan 1996 s. 437).

Osm. **ferahi/feraiye** ‘bazı zabit ve memurların taşıdıkları bir çeşit marka’ < Fa. ***faraḥī*** ‘kayış, kemer’. ※ ***Fes tārīḫinde bir de ferāḥī denilen dökme pirİncden ma‘mül bir mādde vardır. Ferāḥī eski gümüş mecīdiyeden az büyük, alt ṭarafında üç yerinden ḥalḳalı olub püskül bu ḥalḳalalara dikİlİrdİ.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 13). ※ ***Eşikte duran beli tabancalı, göğsü feraiyeli*** (metinde böyle) ***kanun çavuşu karşılık vermedi.*** (Kemal Tahir 1961 s. 10).

ferahla-/ferahlan- ‘sıkıntısı, tasası dağılmak’ < ***ferah*** III + ***-la-*** veya dönüşkenlik (reflexivum) hâlinde ***-lan-*** ekleri; aynı manada esas hâlde ve dönüşkenlik hâlinde kullanılan fiiller için b. ***afalla-*** ⊡. ※ ***Nihayet babası da kahveye diye çıkıyor. Büsbütün ferahlanıyorum.*** (Orhan Kemal 1950â s. 68).

ferahnak (Doğu musikisi terimlerinden) ‘bir makam ismi’ K. Uz 1964 s. 24. < Fa. ***faraḥnāk*** ‘sevinçli’ [***ferah*** I + isimden sıfat yapan ***-nāk*** eki]. ※※

⊡ Fa. ***-nāk*** takısı bir keyfiyeti veya zihinsel durumu gösteren sıfatlar yapar. Ms. ***ḫaṭar*** ‘tehlike’, ***ḫaṭar-nāk*** ‘tehlikeli’ gibi. Osm. geçen diğer bazı örnekler şunlardır: ***endişenak, ferahnak, gamnak, hatarnak, ḫışmnāk /hışminak /hışımnak, kedernak, maraznak, revnak, sa‘bnāk, sehmnak, suznak, vehmnak, zahmnak, zehirnak.***

feraiye, b. ***ferahi***.

Osm. **feraiz/ferayiz** ‘fıkha göre mirası taksim etme kaideleri’ < Ar. ***farā’iḍ*** a.m. Ar. ***ā’i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Güy-i sabaḳ aḳrānından ḳapdı, envā‘-ı ‘ulümı, fıḳhı, ferāyiżı, ḥadīsİ, te’viyli temāmet ḥāṣıl ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

Osm. **feramuş et-** ‘unutmak’ < Fa. ***farāmüş dādan*** a.m. ※ ***Ferāmüş ėt meyike gendüŋi kim | Bulasın ḳamu ḳayġudan ferāġı.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 116) ***feramuş ol-*** ‘unutulmak’: ※ ***Sāġarı pür ḳıl, unutma baŋa geldükce müdām, | Sāḳīyā, göster bize ġuṣṣa ferāmüş olduġı!*** (Ẕātī 1987 III, 65).

feraset, b. ***firaset***.

Osm. **ferasiyun** ‘bir bitki adı’ < Ar. < EYun. ***πράσιον*** (prasion) G. Meyer 1893 s. 11. ※※

ferayiz, b. ***feraiz***.

ferbelâ, b. ***farbala***.

Osm. **ferbih** ‘şişman, yağlı, tıkız’ < Fa. ***farbih*** a.m. ※ ***Bu mesned-i ḥükümetde, bu manṣıb-ı şerī‘atda ki oturursın dervīş u tüvāngerüŋ, müslim u kāfirüŋ, ferbih u lāġaruŋ meṣāliḥin görürsin, benüm daḥı ḥālüme baḳ!*** (Ferec 855/1451 v. 15a).

ferbiyon otu, b. ***fırfiyun***.

ferc/ferç ‘dişilik uzvu, vajina’ < Ar. ***farc*** a.m. ※ ***Fercümi yığdum zinādan iḥtirāż | Eyledüm kim yarlıġaya bī-niyāz.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 298).

ferd/fert 'çift olmayan; tek kişi; her biri' < Ar. ***fard*** a.m. ※ ***Fertler kitlelerden daha ileridir der dururduk. Bazan kitle fertlerden daha ışıklı, daha candan, daha samimi oluyordu.*** (Ç. Altan 1975 s. 144). ※ ***Aile fertleri Leylâ Hanım'ın bu direnişi karşısında biraz sükûnet buldular.*** (A. Kulin 1997 s. 55). ***ferd-i vahid*** (menfi cümlede) 'hiç kimse': ※ ***Odada benimle mümeyyizden başka ferd-i vâhit yok. Masaların hepsi bomboş.*** (S.M. Alus 1944 s. 97).

Osm. **ferda** 'yarın' < Fa. ***fardā*** a.m. ※ ***Gel beri, imrüza gir! Bizi yeter ferdāya sal.*** (Ẕātī 1970 II, 323). ※ ***Ol ḳıyāmet beni ferdāya salub, Āhī, yine, | Yarına ḳaldı işüm vaʿde-i dīdār gibi.*** (Āhī, A.N. Tarlan 1949 IV, 81). ※ ***Bu kararı verdikleri günün ferdası Nesrin büyük bir tehalükle kırlara çıktı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 71).

ferdası (sıfat) 'ertesi' < ***ferda*** + 3. şahıs mülkiyet eki; krş. ***ertesi*** (***erte*** II maddesinde). ※ ***Ferdası akşam Necibe Hanımefendinin köşkünde yarı alafranga, yarı alaturka bir âlem daha yaptılar.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 60).

Osm. **ferden ba'de ferdin/ferden ba'de ferd** 'birer birer, teker teker' < Ar. ***fardan baʿda fardin*** a.m. ※ ***Vālidesinden kendini bileli her ne ḥareket müşāhede eylediyse cümlesini ferden baʿde ferdin gözünüŋ öŋüne getirdi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 89).

ferdî 'ferde mahsus' < Ar. ***fardī*** a.m. [***fard*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki]. ※ ***Nasıl ferdî hayatta, insan birçok kez kendine rağmen başkalarını inciten davranışlara zorlanırsa, tıpkı onun gibi uluslar da bazen şiddet kullanmak zorundadır.*** (E. Atasü 1996 s. 190).

ferdiyet 'şahsiyet' < Ar. ***fardīya*** a.m. ※ ***Onların ferdiyetlerindeki en mahrem maktâları herkese göstermekten sizi alıkoyan hiç bir duygunuz yok mu?*** (N.F. Kısakürek 1938 s. 58).

AD. **fere** 'civcivlikten çıkıp yenilebilecek hâle gelmiş tavuk' DS 1844 < Ar. ***farḫa*** a.m. A. Tietze 1958 no. 155. ※※

EOsm. **ferec** I 'erkek üstlüğü' < ***ferrace***'nin varyantı (veya o bunun varyantı ?). ※ ***Ḳāżī durdı, cāmedāndan Mıṣrī göŋlek, fażżī*** (metin: ***fażī***) ***cübbe, Hindübārī şāş, ābyārī fereci geydi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Neden senüŋ Mıṣrī göŋlegüŋ, fa[ż]żī cübbeŋ, ābyārī ferecüŋ ola, benüm olmaya?*** (a.e. v. 104a.). ※ ***Ben ferecüm çıḳarınca baḳdum ferc mekşūf olmış.*** (a.e. v. 117a). Krş. ***ferrace***.

Osm. **ferec** II 'sevinç' < Ar. ***farac*** a.m. ※ ***Ḳāżī ḳorḳusuz sālim ḳaldı, şiddetden soŋra ferece yėtişdi***. (Ferec 855/1451 v. 105b).

ferece, b. ***ferrace***.

AD. **ferecik** 'çoban kepeneği' DS 1844 < ***ferec*** I + Kürt. ***-ik*** küçültme eki. ※※

Osm. **feres** 'at' < Ar. ***faras*** a.m. ※ ***Haziynedāra buyurdı ki ḳatır yüki aġır bėzler... dört yüz 'arabī feres... ḥāżır ėdeler.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ※ ***Ẕātī, ṣanuram indi felekden ʿĪsā | Gördükce ol cān-baḫşı inerken feresinden.*** (Ẕātī 1987 III, 70).

AD. **feretiko/forotiko** 'kendir ile pamuk karışık, iç çamaşırı yapılan kumaş' DS 1845, 1876 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φορετικό*** (foretikó) 'giyim dikmeye yarayan kumaş' Ch. Tzitzilis 1987g no. 563. ※※

AD. **ferfene** 'ortaklaşa yapılan yemekli içkili toplantı' DS 1845 < ***herifane*** kelimesinin varyantı. /***h***/⇄/***f***/ değişmesi için b. ***fol*** I/ ***hol*** ⊡. ※ ***Ferfene yiyorlar. Düğün gibi giyinmişlerdir, ha Mustafa?*** (Kemal Tahir 1955s s. 6).

ferferek, b. ***felfelek***.

AD. **ferferle-** 'yorgunluktan düşecek hâle gelmek' DS 1845 < ?? ※ ***Şeytan düğün ederlken döşeğin üstünde ferferleyip yuvarlanıverdi koskoca Hüsrev bey, amanın öldü mü ne?*** (P. Kür 1997 s. 94).

ferforje 'dövme demir' < Fr. ***fer forgé*** a.m. [***fer*** 'demir' ve ***forgé*** 'çekiçle dövülmüş']. ※ ***Bahariye'de alınan, bahçe girişi ak yağlıboyalarla boyalı ferforje demirden havagazı fenerleriyle süslü, mermer heykelli, çlft fıskıyeli havuzu olan Fuat Paşaların konağı.*** (Füruzan 1972k s. 320). ※ ***Yaldızlı ferforje takımlar, maun, ceviz, ağır tahtadan yemek takımları...*** (S. Soysal 1978 s. 73).

Osm. **ferhan** 'memnun, mutlu' < Ar. ***farḥān*** a.m. ※ ***Gördi, bir gözsüz. pāre pāre muraḳḳa' geymiş, ferḥān oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 216b).

Osm. **ferheng** 'üstünlük, en yüksek derece' < Fa. ***farhang*** a.m. ※ ***Çün şāh ol ferr-i firāsete, ferheng-i riyāsete baḳdı, mihir göŋline düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 63b).

Osm. **ferhunde** 'mutlu' < Fa. ***farhunda*** a.m. ※ ***Dīdār-ı ferhundeŋi ārzūlarlar, gözleri, ḳulaḳları yoldadur.*** (Ferec 855/1451 v. 121b).

Osm. **ferhundefal** 'iyiye alâmet olan, uğurlu' < ***ferhunde*** ve ***fal*** kelimelerinden Fa. tipte terkip. ※ ***Ol sāl-i ferhunde-fālüŋ eş'ār u ḳaṣā'idden vāridātı müstaḳıl defter ṭutulub dīvān-ı sābıḳa idhāl olunmadı.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 195).

feri-, b. ***farı-***.

feribot 'araba vapuru' < ***ferryboat*** a.m. [***ferry*** 'bir sahilden öbür sahile geçiren kayık' ve ***boat*** 'tekne, kayık']. ※ ***Şirket-i Hayriyenin feribotlarının çoğunun makineleri bozulmuştu.*** (B. Criss 1993 s. 50). ※ ***Yolculuk sorunsuz geçti. Martılar uzun süre feribota eşlik etti.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 106).

Osm. **ferîdüddehr** 'zamanının en önde olanı' < Ar. ***farīdü d-dahr*** a.m. [***farīd*** 'tek, emsalsiz' ve ***dahr*** 'zaman' kelimelerinden terkip). ※ ***Bu ḳamusını ögrendi, şöyle ki 'adīmü l-misl ve ferīdü d-dehr oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

ferih fahur 'rahat rahat, sükûnetle' < Ar. ***fariḥ*** 'mutlu, sevinçli' ve onun methatese'ye ve kısmen labialisation'a (dudaksıllaşma) uğramış varyantı (onun ***faḥūr*** 'gururlu' olması mana itibarıyla uymaz, methathese için b. ***albız*** ⊡). ※ ***Bütün bu sademelerle vücutları sarsılan halk, nihayet iskele, zincir gürültüleri arasında vapur hareket ettiğinden çark seslerinl dinliyerek artık ferih fahur istirahat ediyordu.*** (R.H. Karay 1940k s. 24). Krş. ***ferah fahur.***

AD. **ferik/firik** I 'piliç' DS 1846, 1870, K. Emiroğlu 1989 s. 94, TS 1603–04 < Fa. ***farük*** 'a young bird that has not yet laid' F. Steingass 1930 s. 924. ※ ***Pungara cellr bu ġız bir seda aldırır. Türkü söylir ki bu ferik daa sedası ortalığı alır. Padişahın oğlu da bunun sadasına vurulir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 241–242).

AD. **ferik/firik** II/**feruk** 'genç, taze, körpe; kuma, ortak' DS 1846, 1870 < ***ferik/firik*** I. ※ ***Ben nasıl ayrılayım | Senun gibi ferukden?*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 136). ※ ***Hani gendi üstümüze geldi, ferik ya.*** (C. Atay 1964 s. 49). ※ ***Buyur, bir emrin mi var ferik?*** (a.e. s. 52).

AD. **ferik/firik** III 'olgunlaşmaya başlayan tahıl, çerez olarak yenen tahıl kavurgası' DS 1846, 1869–70, R. Dankoff 1991 s. 38 < Ar. ***farīk*** a.m. A. Tietze 1958 no. 167. ※※

Osm. **ferik** IV 'ordu teşkilâtında bir bölüm; o bölümün kumandanı olan zabit' < Ar. ***farīḳ*** a.m. ※ ***Griviça tabyasında cesaret göstererek kısa zamanda ferik olmuş.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Şubat 1941). ※ ***İki gün sonra Enver Paşa Cemal Paşanın birinci ferikliğini tebrik ediyordu.*** (F.R. Atay 1938 s. 86).

feriştah I 'melek' < ***ferişte***, Ar. yazılı kelimenin son harfi /***h***/ de okunabilir, fakat neden /***eh***/ değil /***ah***/? ※ ***Şimdi sırf kendi adlarına bir daha tohumlayacaklarını, sonra cedleri için, sonra feriştahlar namına yine tohumlayacaklarını anlattılar.*** (A. Kutlu 1995 s. 127).

⊡ Halk ağzı ve arasıra BSTTk.nde dahi Ar. ve Fa.dan alınmış kelimeler arasında birkaç kelimenin sonunda, kökünde mevcut olmayan bir /***h***/ sesini gösteren varyantlar bulunur. Bu varyantlardaki /***h***/ seslerin bazıları Ar. ***'ayn*** sesini yerini almıştır. Örnekler: ***feriştah, fizah*** (b. ***fiza/fizâa/fizah***), ***matah, nizah, peydah*** (b. ***peydahla–***), ***talih, tamah*** (b. ***tamahkâr***), ***temennah***. Bu fenomenin müşterek bir semantik değeri yoktur, yalnız ***matah*** kelimesinde açık bir menfi etkisi vardır.

(Halk ağzı) **feriştah** II '(bir işi) en iyi yapan kimse' H. Aktunç 1990 < ***feriştah*** I ※ ***Onlarla beraber işlemeye başladı. Manyelcilik, aynacılık derken, yaptığı işin kısa zamanda feriştahı oldu.*** (M. Kaçan 1990 s. 76). ※ ***Bey olmayan ne? Feriştah mı?*** (Orhan Kemal 1954b s. 131). 'bir şeyin en iyi çeşidi' H. Aktunç 1990 s. 103: ※ ***Canlak köyünün tabancası dedin mi, memlekete nam vermiş, şimendifer marka saat nasıl saatlerin şahı ise, bunların malı da tabancaların feriştahı.*** (A. Nesin 1961z s. 157). ※ ***Bozlakların feriştahı Asaf ağabeyimin bozlağıydı.*** (F. Otyam 1957 s. 34). 'sertlik, hort zort' (?): ※ ***Seni idareye şikâyet ederim diyor. Etsin, korkum mu var? Onun feriştahından korkmam ben.*** (Orhan Kemal 1952c s. 19). ※ ***Dil bilmez kefere çavuşu karının tadına bakmasıyla feriştahını kaybediyor.*** (Kemal Tahir 1961 s. 300).

ferişte, b. ***firişte***.

(Argo) **ferle–** 'kaçmak' F. Devellioğlu 1959 s. 87, H. Aktunç 1990 s. 103 < Ar. ***farra (ferre)*** a.m. kelimesinden Scherzbildung (şaka yollu türetme) mu, yoksa ***fertik*** kelimesinden backformation (yanlış ayırma) mı? ※※

ferma/firma II 'av köpeğinin gizlendiği yerden avı gözlemesi' < İt. ***ferma ti*** 'dur!' ※ ***Ormanda avcılar ve fermaya kalkmış köpekleri.*** (M. Özay 1950 s. 48). ***ferma/firma et–*** 'ferma kumandasına göre tetikte durmak (köpek hakkında)': ※ ***Bizim Hektor firma eder etmez, bıldırcınlar havalandı. Tetiğe parmağımı bastım.*** (S.M. Alus 1944 s. 140).

ferman 'emir' < Fa. ***farmān*** a.m. ※ ***Andan döndi, 'acüza eyitdi: "Fermān senüŋ" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 21b). ※ ***O ferman dinlemez koskoca Aygır Fatma, kızdığı vakit vurduğunu deviren koca yürük***

kızı, yirmi dört saat içinde nasıl erimiş, çöp gibi kalmıştı! (O. C. Kaygılı 1938 s. 170). 'yazılı Sultan emri': ※ ***Alınmamaḳ üzere fermān-ı 'ālī vārid olmaġın deftere ḳayd olındı.*** (Ö.L. Barkan 1943 [16. asır] s. 180). ***fermanlı*** 'elinde fermanı olan, imtiyazlı': ※ ***"Bu da senin yanına kalmaz elbet!" —"Elinden geleni yap. Benden yana fermanlısın."*** (E.E. Talu 1935 s. 146). ***fermansız*** 'eşkiya, kanun dışı (kimse)': ※ ***Bir çete ama, güzü kara, fermansızın biri.*** (F. Erdinç 1958 s. 48).

fermanâ, b. ***fermande***.

Osm. **fermanberdar** 'itaatli, hizmet etmeye hazır' < Fa. ***farmān-bardār*** a.m. [***farmān*** + ***bardār*** 'taşıyan']. ※ ***Bihrüz fermān-berdārlik gösterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 106b). ***fermanberdar et-*** 'vazifelendirmek': ※ ***Hemānen beglerbegi-yi nāmdār iki bellü başlu oŋmaduġı ol ḫidmete fermān-berdār ėdüb biri aġa ve ol biri keḏhudā naṣb olınur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 130).

AD. **fermande/fermanâ** 'kuvvetsiz, çaresiz, âciz' DS 1847 < Fa. ***firö-mānda*** a.m. A.Tietze 1967 no. 47, fakat ***dermande*** kelimesinin tesiri ile. ※ ***Dānişmendler te'emmül ėde görürler, hīç bundan nesne çıḳmaz. 'Āciz, fermānde ḳalurlar.*** (P.N. Boratav 1995 s. 173–174).

Osm. **fermandih/fermandeh** 'emretme salâhiyeti olan, devleti idare eden' < Fa. ***farmān-dih*** a.m. [***farmān*** + ***-dih*** 'veren']. ※ ***Ferruḫşād atasını anasını göresi geldi. Ferruḫrüzı yėrinde nāyib ḳodı, fermān-dehligi eline vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

Osm. **fermanrevan** 'hükümdar' < Fa. ***farmān-ravā*** a.m.; Tk.deki sondaki /***n***/ çok kullanılan ***-revān*** fiil unsurunun tesirini gösterir. ※ ***Māla, mülke, pādeşāhlıġa, fermān-revānlıġa i'timād yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 141b).

fermejüp 'çıtçıt' < Fr. ***ferme-jupe*** a.m. ***ferme*** 'kapa!, ört!' ve ***jupe*** 'uzun eteklik' < Ar. ***cubba*** 'uzun üstlük'. ※※

Osm. **fermele/fermene** 'işlemeli kolsuz esnaf yeleği' R.E. Koçu 1967 s. 111–112 < Yun. ***φέρμελη*** (férmeli) < Arn. ***fermelé*** a.m. ※ ***O Cezāyirli, gümüş fermelili...*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 [1869] s. 32). ※ ***Mintanının üstüne fes rengi fermele giymiş, Bulgar çobanlarına benziyor.*** (A. İlhan 1988 s. 216). ※ ***Ṣoluḳ ḳırmızı astarlı mā'ī çuḫa fermene...*** (Ebübekir Ḥāzım 1326y s. 28). ※ ***Kısacık fermenesinin kolları kırmızı kaytanla işlenmişti. Sırtında saç örgüleri sarı sarı parlamaktaydı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 103).

fermuar b.m. (pantolonun, ceketin önünü kapatan zımbırtı) < Fr. ***fermoir*** a.m. [***fermer*** 'kapatmak' fiilinin müştaklarından]. ※ ***Genç mühendis, gömleğinin fermuarını, cırrrt diye çekti.*** (R. Ilgaz 1969g s. 65). ※ ***Bana fermuarı bozuk olmayan bir pantolon alamadın.*** (L. Tekin 1990 s. 164).

ferr, b. ***fer***.

Osm. **ferrace/ferace/ferece** 'bol yenli üst kaftan; (erkek için); kadınların sokakta yaşmakla beraber giydikleri üst esvabı' Meninski 1680 II, 3480, R.E. Koçu 1967–69 s. 107, 108–111 < Yun. ***φορεσιά*** (foresiá) 'elbise G. Meyer 1893 s. 52. Krş. ***ferec*** I. ※ ***Hoca eşeğine binüp giderken eşekden aşağı iner, dahı ferrâcesin eşeğin üzerine kor.*** (P.N. Boratav 1995 s. 125). ※ ***Benüm arkamda ferrâcem yok. Bâri evden ferrâ-***

cemi alup geleyim. (a.e. s. 147). ※ ***Karısı feracesinin iki ucunu uçkurlarına sokmuş. Başına beyaz mahramayı bağlamıştı.*** (İ. Tatarlı 1957 s. 59). ※ ***Ayşe abla, feraceni unuttun!*** (Y. Kerimof 1957 s. 115).

Osm. **ferraş** 'süpürücü' < Ar. ***farrāş*** a.m. ※ ***Duhter gelecek vakt hādımlar, ferrāşlar geldiler, bāğı süpürdiler, suladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 201b). ***ferraşlık*** 'süpürücülük vazifesi': ※ ***Menziline geldügi gibi aş-pezligini ve ferrāşligini ve bunlaruŋ emsāli ba'ż-ı hidmetlerini ṭāliblere bey' ḳılur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 137).

Osm. **ferruh** 'uğurlu, uğur getiren' < Fa. ***farruh /faruh*** a.m. [***far*** 'ferli' ve ***ruh*** 'yanak; yüz']. ※ ***Nola eger ol bī-çāre yigidi esirgeyesin, ferruh ruhuŋı aŋa gösteresin, anı sevindüresin?*** (Ferec 855/1451 v. 29a).

Osm. **fersah** 'takriben 5 kilometrelik uzaklık ölçüsü' < Ar. ***farsah*** < Fa. ***farsang*** (kelimesinin eski şeklinden) a.m. ※ ***Yeŋiçeri dil-āverleri Ḳā'ide-i ḳadīme-i salṭanat üzre iki fersah yėre yüridiler.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 27–28). ※ ***Bir fersah mesāfedeki ḳandilden ısınmaḳ mümkin olur da, üç arşın mesafedeki ḳazanı ḳandil ḳaynatamaz mı?*** (P.N. Boratav 1995 s. 251).

fersah fersah 'bol bol, dolu dolu' < ***fersah***; aslında uzaklık için (örneğimiz yoktur) fakat ***fersah***'ın manası unutulduğu için bugün umumi manada kullanılır; manaya yakın olan ***ferah ferah***'ın tesiri vardır. ※ ***Gelinciğim kulak ver: benden sana fersah fersah izin. Her yemek arası bir bardak çek, şöyle yüzüne suratına kan gelsin!*** (S.M. Alus 1934 s. 112).

Osm. **ferseng** 'eski bir mesafe ölçüsü' < Fa. ***farsang*** a.m. ※ ***Ulu ceziyredür. Yüz ferseng ėni uzunı vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 96b). ※ ***Ben varacağum pādeşāh Cinden yüz ferseng yoldadur.*** (a.e. v. 131a). Krş. ***fersah.***

Osm. **ferş** 'halı, hasır' < Ar. ***farş*** a.m. ※ ***'Ālī sarāydur, elvān ferş döşenmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 127a). 'oda tabanı; köprü gibi üzerinde yürünen geçit': ※ ***Ḳandaḳuŋ ortasında pulād tahtalarından ferş döşenmişdür.*** (a.e. v. 38b).

ferşiyat '(boru, kablo vb. için) döşeme ameliyesi' < ***ferş*** + Ar. usullü ***-īyāt*** genişlemesi, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Bize yardım temin etsinler, boru ferşiyatını hızlandıralım.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 191).

fert, b. ***ferd***.

(Argo) **fertik** 'kaçış' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 103 < Alm. ***fertig*** 'tamam, hazırdır!' (ms. trenin kalkmasına izin verirken). Almanlar'ın bazı demiryollarını idare ettikleri zamanlardan bir yadigâr olabilir. ※ ***Ertesi gün haydi yine fertik! Damdan dama uğurlar ola!*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 157). ***fertiği çek-/fertiği kır-*** 'kaçmak, ayrılmak' H. Aktunç 1990 s. 103: ※ ***Şaḳın araŋızda bir ṭadsızlığa sebeb olmayım. Öyle bir ihtimāl varsa, ben iki tek daha zıḳḳımlanır, fertiği çekerim.*** (E.E. Talu 1928 s. 192). ※ ***"Aman etme, ağzını öpeyim!" dememle birahaneden fırlamam bir oldu. Gürültüye getirerek fertiği kırdım.*** (S.M. Alus 1944 s. 21). ***fertiği ver-/fertiğini ver-*** 'kaçmak': ※ ***Şu dökmek behānesiyle hemān fertiğini verdi.*** (H.R. Gürpınar 1316 [1898] s. 582). ※ ***Arabacı farkına varıncaya kadar, biz, keçe parçasını sırtladığımız gibi, fertiği veririz, arkamızdan sapan taşı yetişmez.*** (Mahmud Yesari 1937 s. 31). ***fertikle-*** 'kaçmak' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 103–104. ※※

Osm. **fertut** 'ihtiyarlıktan eli ayağı tutmaz' < Fa. ***fartüt*** a.m. ※ ***Bir fertüt ḳocayı gördi ki bir köy yėrinde bāġ diker.*** (Ferec 855/1451 v. 231a). ※ ***Fāriġ ol, hey fertut cadı!*** (E. Kömürciyan 1981 s. 123).

feruk, b. ***ferik*** II.

feryad/feryat 'meded! (nida); haykırış' < Fa. ***faryād*** a.m. ※ ***"İki dene bar kızı kapattı." —"Zollu mu bari?" —"Ne diyon bire ağa? Lokman Hekimin yı dediği! İki dene ki feryat! Biri sarı saçlı, biyaz; ötekinin saçları zümrüt gibi, esmer."*** (Orhan Kemal 1952c s. 37). ***feryadı bas-*** 'bağırmak': ※ ***Hoşor feryadı basarken, kıvırcık saçlı gene yerinden sıçrayıp yetişti.*** (S.M. Alus 1944 s. 108). ***feryad er-/feryad eriş-*** 'yardıma gelmek, yardıma koşmak' (krş. Fa. ***faryād rasīdan*** a.m.): ※ ***Beni bu maḳāmda basalar, kimdür ki baŋa feryād ėre?*** (Ferec 855/1451 v.116a). ※ ***Ġarīb kışıyem, feryād ėriş! Elüm dut ki ayaḳdan düşdüm!*** (a.e. v. 12a–b). ***feryad et-*** 'çığlık atmak, haykırmak': ※ ***Dağ başında feryat etmek nasıl bir âdet?*** (Kemal Tahir 1957 s. 6). ***feryad u figan et-*** 'yanıp yakılmak, bağırıp çağırmak': ※ ***Donın yırtar, feryād u fiġān ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 176b). ***feryad gör-*** 'yardımına gelinmek', ***feryad iste-*** 'yardım talep etmek': ※ ***Ḳız feryād isteyü gördi, feryād göremedi.*** (a.e. v. 64b). (halk ağzı) ***feryadı ver-*** 'âşık olmak': ※ ***İşittiğime göre zavallı, yaşlı ve mütekait, bir defa gençliğinde bunlardan birine nasılsa feryadı vermiş; bugün elli beş yaşına geldiği halde hâlâ kendisini kurtaramamış.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 176).

Osm. **feryadkünan** (zarf) 'yüksek sesle feryat ederek' < ***feryad*** + Fa. ***-kunān*** 'ederek'. ※ ***Melik u ulular ser u pā birehne cenāze öŋince feryād-künān gelürler.*** (Ferec 855/1451 v. 108a).

Osm. **feryadres** 'feryat erişen, yardımına koşan' < Fa. ***faryād-ras*** a.m. [***faryād*** + ***-ras*** 'getiren']. ※ ***İ feryād-res-i müteẓallimān!*** (Ferec 855/1451 v. 173b).

feryat, b. ***feryad***.

Osm. **ferz** (satranç oyununda) 'vezir' < Fa. ***firz*** a.m. ※ ***Bire! Ferzi şu cānibe gel ki māt ėdersin!*** (P.N. Boratav 1995 s. 146).

Osm. **ferzane** I 'bilge, hakim' < Fa. ***farzāna*** a.m. ※ ***Bil u āgāh ol ki Bağdādda bir yegāne, ferzāne, çoḳ eylüklü dōstum vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 113a). ※ ***'Āşıḳ-ı ferzānenüŋdür cān u dil ṭarḥ eyleyüb | 'İşve şaṭrancın bısāt-ı ġamda āsān oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 190). 'sivrilen, mümtaz': ※ ***Tāc-zādelerden İsma'īl-i dīvāne ki her cihet-ile ṭavr-ı 'aḳldan bīgāne ve çavuşān içinde meymünbāzlıg-ıle ferzāne iken...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 129).

Osm. **ferzane** II '(satranç oyununda) vezir' Meninski 1680 < Fa. ***firzān*** a.m. F. Steingass 1930 s. 917. ※ ***Ehālīy-i İslāmuŋ naṭ'-ı ġazādaki ferzāneleri açmazdan şāh eline sürülmedi.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 132). Krş. ***ferz.***

Osm. **ferzend** 'evlat, çocuk' < Fa. ***farzand*** a.m. ※ ***İ ferzendler! ... Melikümüz gelmiş, sizi yatur görmiş, bilmiş kim er u 'avratsız.*** (Ferec 855/1451 v. 48a–b). ※ ***Ḳız eyitdi: "Ben Siymurġuŋ ferzendiyem" dėdi.*** (a.e v. 195b). ***ferzend getür-*** 'çocuk doğurmak': ※ ***Senüŋ keniyzeküŋ ferzend getürmiş.*** (a.e. v. 143a).

fes b.m. (bazı memleketlerde kullanılan kenarsız kırmızı başlık) Meninski 1680 II, 3519 < ismi, imal edildikleri Fas ülkesinden alındığı hâlde, ***/e/*** ünlüsü ve nisbesizliği, Türkçeye Arapçadan değil, Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) getirildiğini gösterir. Fransa'da ***fez*** (ve ***fez*** kelimesi) 17. asırda ortaya çıkar ve Meninski ona İstanbul'da rastlayınca "Marsiglia ve başka yerlerde Fransız gemicilerinin başlarına taktıkları kırmızı yün başlıklara benzer" (berettini rossi di lana, come portano li marinari Francesi di Marsigha ecc.) diyor. Ondan birkaç sene evvel Kladovo ahalisinin "serhadlı esbaplarıyla giydikleri kırmızı kalpakları" tarif eden Evliya Çelebī (VII, 457) henüz ***fes*** kelimesini kullanmıyordu. 19. asırda resmiyete kavuşunca fes–Osmanlılık sentezi doğar. (*Seyahatname*'de 'başlık' olarak ***fes*** için 30'dan fazla veri vardır. Bu verilerin 23'ünde ***ḳırmızı fes*** geçer. [Editörün notu]). ※ ***Ey Sitanbulda gezen serv-i sehī, | Ki siyeh perçeminde fes pādişehi.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 69) ***fesi bas-/fese bas-*** 'cesaretini ele almak': ※ ***Fesi basıp bir solukta Beyazıddan Aksaraya indim. Tevekkül Hamamının sokağına saparken ayaklarım yürüyememeğe, geri geri gitmeğe başlamasın mı?*** (S.M. Alus 1944 s. 76). ※ ***Doktorun etekleri tutuşmuş, bizim süfli derdimizi dinleyecek halde değil. Ama evlat acısı sırayı, saygıyı unutturuyor insana. Fese basıp içeri girdik.*** (M. Körükçü 1954 s. 44).

Osm. **fesad** I 'çürüme, çürüklük, bozukluk' < Ar. ***fasād*** a.m. ※ ***Fesāddan saḳlayıcı nesneyile saḳlanub tāze gibi ol vaḳte degin sararmadın dururmış.*** (Ferec 855/1451 v. 95a). ***fesada var-*** 'çürümek, bozulmak': ※ ***Her rüstāyīnüŋ dimāġı bu ṭarīḳle fesāda varub, 'adle māyil olanları ẓulmi tercīḥe başlayub...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 164).

fesad II/**fesat** 'kötülük, ahlak bozukluğu; tehlikeli karışıklık, fitne' < Ar. ***fasād*** a.m. ※ ***Fesād u ḥarām yöresine yörenme ki fesād u ḥarām 'ömri ḳısa ėder, evleri‿harāb ėder, düşmenleri sevindürür.*** (Ferec 855/1451 v. 91a). ※ ***Bu mel'üne dārdayiken daḫı fesādını ḳomadı.*** (a.e. v. 225b). ***fesād et-*** 'kötülük etmek, sataşmak, sarkıntılık etmek': ※ ***Nā-gāh bir ḳara çıḳa geldi, ol‿halvet yėrde beni dutdı, fesād ėtmek istedi.*** (a.e. v. 97b). ***fesad kop-*** 'karışıklık olmak, fitne çıkmak': ※ ***Nā-ehldür; anuŋ ucından bir gün bir fesād ḳopısardur.*** (a.e. v. 58a).

Osm. **fesadat/fesedat** 'yaramazlıklar, kötülükler' < Ar. ***fasādāt*** (pek kullanılmaz, fakat mümkün) a.m. ※ ***Şirretleri ve fesedātı ẓāhir olan nāyibleri bi'l-esāmī defter ėdüb dergāh-ı mu'allāma gönderesin.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 382).

fesahat, b. ***fasahat***.

fesat, b. ***fesad*** II.

Osm. **fesede** 'yaramazlar, mücrimler' < Ar. ***fāsid*** kelimesinin çoğulu olan ***fasada,*** b. ***aceze*** ⊡, Osm.nın icadı olmalı). ※ ***Tellāk kıyafetli, fesede ḳılıklı, firenk bozuntusu bir firavun var, onu arıyoruz.*** (S.M. Alus 1933p s. 160).

fesedat, b. ***fesadat***.

fesh/fesih 'kaldırma, bozma; dağıtma' < Ar. ***fasḫ*** a.m. ***fesh et-/feshet-*** '(bir anlaşmayı) bozmak, iptal etmek': ※ ***Hiç bir zorlama ve cebir yok!***

Bir zaman sonra, yeni bir hayat hikâyesine hazır olduğun zaman kendin dilediğin şartlarla feshedersin bu anlaşmayı. (M. Mungan 1999 s. 138).

(Argo) **fesle-** ‘aldatmak, kandırmak’ S. Özel 1993 s. 39 < menşe için izahat verilmemiştir. ※※

fesleğen, b. ***fesliğen***.

AD. **feslek** ‘bir çeşit bezelye; nohut’ DS 1848 < Yun. ***φασολάκι*** (fasoláki) ‘yeşil fasulye’. ※※

fesliğen/fesleğen/feslikân ‘güzel kokulu bir ot, reyhan’ DS 1848, Meninski 1680 II, 3522 < Yun. ***βασιλικόν*** (vasilikón) a.m., asıl manası ‘krala ait’. ※ ***Ötekine gelince: O da fesleğen demeti saçlı, Habeş denecek kadar karayağız, 35, 38’lik bir omuzdaş.*** (S.M. Alus 1944 s. 104). ※ ***Sen her türlü muradına nayil ol. Gül yüzlü Sunalar, feslikan kokulu Döneler versin Allahım sana!*** (F. Baykurt 1961ı s. 163).

festival ‘geniş programlı kültür şenliği’ < Fr. ***festival*** < İng. ***festival*** < EFr. ***festival*** a.m. [Lat. ***festivus*** (sıfat) ‘bayrama yakışır’]. ※ ***Festival için paramız yoktu aslında, ama çitlerden atlayarak girebiliyorduk.*** (L. İpekçi 1998 s. 50). (Argo) ‘gürültülü toplantı, curcuna’. ※※

Osm. **feşafeş** ‘sahile çarpan dalgaların çıkardığı sesler’ < Fa. ***faşāfaş*** ‘the whizzing of arrows’ F. Steingass 1930 s. 930, ses taklidi kelimelerden. ※ ***Yapraḳlarıŋ arasında oynayan bir rüzgârıŋ, sāḥili oḳşayaraḳ geçen mevceleriŋ feşāfeşl glbl͜ hafīf bir sesle dedi ki...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 [1889] s. 94).

AD. **feşer/feşal/feşel** ‘yaramaz (çocuk)’ THASDD 574, DS 1848, A. Caferoğlu 1946 s. 320 < Ar. (Suriye diyal.) ***faşşār*** ‘yalancı; kötü huylu’ A. Barthélemy 1935 s. 609, P.J.B. Belot 1929 s. 573. ※※

Osm. **feterat** ‘iki intizamlı devir arasında geçen bozuk asayişli ara devir’ < Ar. ***fatarāt*** a.m. [***fatra*** kelimesinin çoğulu). ※ ***‘Acem vilāyetini Cengiz͜-hānīler ḍutmışdı. ‘Âlem feterāt olduġı sebebden Oġuz ṭāyifesi göcmel yürük ṭāyifeslyldi.*** (Oruc b. ‘Ādil 1343/1925 s. 5). Krş. ***fetret***.

Osm. **feth** I ’açma, açış’ < Ar. ***fatḥ*** a.m. ***feth et-/fethet-*** ‘açmak’ ※ ***Fetḥ ėder ciddlle her kim ḥalḳa-yı der depredür.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 228). ***fetḥ-l kelām*** ‘sohbetin açılması, söze başlama’ ※ ***Mecālls-l şerīfelerine dāḫll olanlara daḫı gerekdür ki anlardan fetḥ-l kelām ṣādir olmadın söylemeyeler.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 231).

feth II/**fetih** ‘harp ile alınma, zorla işgal etme’ < Ar. ***fatḥ*** a.m. [< ***feth*** I]. ※ ***Saŋa Ḥaḳdan ‘aṭādur bu ‘ināyet fetḥ ile nuṣret.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 38). ※ ***Ol fetḥ-i cedīdüŋ iḳṭā‘-ı arāżī ve ḳabül-i ẕimmet ėden ehālīsine ṭarḥ-ı rüsüm-ı cizye vu͜ harāc lāzım geldükde...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1081/1670] s. 351). ***feth et-/fethet-*** ‘harp ile almak, işgal etmek’: ※ ***Eger bir ‘avrat hünerile cehānı temāmet fetḥ ėderse, ersüz nāḳıṣdur, hīcdür.*** (Ferec 855/1451 v. 136b). ***feth ol-/feth olun-*** ‘harp ile alınmak, zabt edilmek’: ※ ***Bunda fetḥ oldı yine bir niçe cüng.*** (Enverī 1929 [869/1464] s. 45).

Osm. **fethname/fetihname** ‘fethi bildiren yazı (mektup veya kitap)’ < ***feth*** ve ***name***. ※ ***Memālik-i maḥrüse ḥükkāmına ve eṭrāf u eknāf***

aḳālīmde ḥükümet ėden selāṭīn-i ẕevi l-iḳtidāra fetḥ-nāmeler yazıldı. (Selānikī 1989 (1599) I, 35).

fethet-, b. ***feth*** II.

fetih, b. ***feth*** II.

fetihname, b. ***fethname***.

fetil, b. ***fitil*** I.

AD. **fetir** 'mayasız yufka ekmeği' DS 1848–49 < Fa. ***fatīr*** < Ar. ***faṭīr*** a.m. A. Tietze 1958 no. 169. Krş. ***fatir***. ※※

fetişist 'bir şeyi taparcasına seven veya hürmet eden kimse' < Fr. ***fétichiste*** a.m. [***fétiche*** 'ilkel kavimlerin taptıkları şey' < Port. ***feitiço*** 'büyücülük' + nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) yapan ***-iste*** eki, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Sen benim hâtira meraklısı, yarı fetişist bir kadın olduğumu bilmez misin? Biz burayı bırakıp koca apartımanâ taşınırken hayatımızın bir daha tekrarlanamıyacak en saadetli günlerini geçirdiğimiz evden elbette bir hâtıra götürmek istiyecektim.*** (R.H. Karay 1947 s. 220).

fetret 'tarihte iki intizamlı devir arasında geçen bozuk asayişli ara devir' < Ar. ***fatra*** a.m. ※ ***Doḳuz buçuḳ ay ḥükümetden ṣuŋra mülk-i Yemenüŋ fetreti def'ine gönderildi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 181). Krş. ***feterat***.

fettan 'cilveli, ayartıcı, gönül alıcı (ekseriya kız hakkında)' < Ar. ***fattān*** a.m. ※ ***Yüzüm suyın yėle vėrüb bu işler kim baŋa oldı | Ḳamu sen şūḫ u fettāndan bilürem, sen de bilürsin.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 90). ※ ***Şüphesi kalmadı. Mektubu yazan bu fettan kızdı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 88). ※ ***İşlek bir caddenin karşı tarafına geçerken otuz üç kişiyi çarpıştırabilecek fiziki güzelliğe, fettan tavırlara sahipti.*** (M. Kaçan 1997 s. 14).

Osm. **fettane** 'cilveli kadın' < ***fettān*** + ***-e*** Ar. müenneslik eki, b. ***âbide*** II ⊡. ※ ***Fettāneler gülüşerek çekilip gitmişlerdir.*** (P.N. Boratav 1995 s. 237).

fetva 'dinî meselelerde hüküm' < Ar. ***fatwā*** a.m. ※ ***Dedem‿Höca Mes'üd-ı Kāzurünīdür ki ḳadem-i taḳvāsı ve ḳalem-i fetvāsınuŋ Maşrıḳdan Maġribe ṣīti yėtişmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 1220a). ※ ***Müftī olan Mevlānā Dede‿Ḫalīfeden istifsār ėdüb 'öşr-i şer'ī cümlesine lāzımdur dėyü fetvā vėrüb…*** (Ö.L. Barkan 1943 [978/1570] s. 209). Mecazî manada 'sonu gelmiş, işi bitmiş': ※ ***Tuğla evlerin hemen hemen hepsi çatlak, gidiyor işte, denize yolcu bir şehir. Fetvası verilmiş.*** (M. Mollova 1958 s. 73).

feureris, b. ***fevreris***.

Osm. **fevaid/fevayid** 'faydalar, kazançlar; bir hadiseden ya da hikâyeden çıkarılan dersler' < Ar. ***fawā'id*** a.m. [***fā'ida*** kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡[2]. ※ ***Daḫı nice fevāyidler daḫı ma'lūm oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 192b). ※‿***Ḫātime-i kitāb ki fevā'id-i vāfire ve naṣāyiḥ-i mütekāsire beyānında on faṣli müştemildür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 225).

Osm. **fevakih** 'meyveler' < Ar. ***fawākih*** a.m. [***fākiha*** 'meyve' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Besātīnden ve fevākihden ḳānūn-ı şer'-i nebevī üzre 'öşr vėrürler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 239).

fevayid, b. ***fevaid***.

Osm. **fevc** 'kıt'a, müfreze' < Ar. ***fawc*** a.m. ※ ***Müsülmān oldılar, er u 'arvat, barcası. Fevc u fevc, mevc u mevc, cavḳ u cavḳ, gürüh gürüh Örviyyenüŋ ayaġına döküldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 179b).

feveran 'duyguların kaynaması, heyecan' < Ar. ***fawarān*** 'kaynama; heyecan'. ※ ***İki kardeş arasındakl bu fırtınalı karşılaşmaların birinde babamın feveranlı sesiyle kulağıma çarpan bazı sözlerden, Hakkı amcamın İstanbula dönmek zorunda olduğu halde bir türlü dönmek istemediği kanaatine varır gibi olmuştum.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 71).

Osm. **fevk** 'üst, yukarı' < Ar. ***fawḳ*** a.m. ※ ***Bu 'amüduŋ dört ciheti var ki düşmen ol cihetlerden belürür. Fevḳ u taḥta ḥükmi yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 242a). ***fevkinde*** 'üstünde': ※ ***Tekniḳumlarıŋ fevḳinde "politeknlḳum" denilen medāris vardır ki bunlar ṣanāyi' mekātlb-l 'ālīyesldlr.*** (Cenâb Şahâbeddîn 1335 s. 182). ***fevkine*** 'üstüne': ※ ***Bu hal böyle tesadüfe takılı bir tehlike içinde durdukça üzüntüm tahammül fevkine çıkıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 179). ※ ***Ve ekseriya tahammülün fevkine çıkarak şakayı kaka ederiz.*** (a.e. s 251).

fevkalâde 'beklenilenin üstünde, olağanüstü' < Ar. ***fawḳ*** 'üstünde, ***al-'āda*** 'âdet'. ※ ***Fevḳ al-'āde ḳorḳub, peşīmān olub, cānı yandığından nāşī yağmur gibi göz yaşı dökerek...*** (P.N. Boratav 1995 s. 271.) ※ ***Kendine gelince gerek yüz, gerek endam, gerek fırıldaklık itibariyle fevkalâdelerden.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 10.VII.1941).

fevkal'arz** 'fevkattabia, doğaüstü, gaipten gelen' < ***fevk, harfitarif, ***arz*** [Belki Alm. ***überlrdlsch*** 'yeryüzü üstü' kelimesinden bir calque (ödünçleme çeviri), b. ***âb*** **I** ⊡]. ※ ***İptidai kavimler kendi yüksekliklerinin, dlgerlerlne göre tefevvuklarının esbabı mucibesini fevkalarz kuvvetlerinin, allahların iradesinde bulurlardı.*** (Nâzım Hikmet 1936a s. 5; kitap belki Almancadan bir tercümedir). Başka kaynaklarda bulunamadı.

fevkalbeşer 'insanüstü, bir insanın katlanamayacağı' < ***fevk***, harfitarif, ***beşer*** II. ※ ***Düşüne, düşüne bir akıl çarpıklığına uğramış, Hüsniye'yi fevkalbeşer bir mahlûk haline sokmuş.*** (R.H. Karay 1964 s. 153).

Osm. **fevkanî** 'üst, daha yüksek olan; üst katı olan (bina)' < Ar. ***fawḳānī*** a.m. ※※

Osm. **fevkanlye** 'birden fazla katı olan bina' < ***fevkanî*** + müenneslik eki, b. âbide II. ※ ***Mıṣr evlerlnüŋ ḥavlileri vüs'ati ve fevḳānīyelerinüŋ sekiz doḳuzar ṭabaḳada 'imāreti...*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 104).

Osm. **fevreris** (metinde ***feurerls***) 'Şubat' G. Molino 1641 (Febraro maddesinde) < ***Φλεβαρης*** (fleváris) < Lat. ***februarius*** a.m. N.P. Andriotis 1983 s. 402. ※※

fevrî 'derhâl, o ânda, görür görmez' < Ar. ***fawrī*** (sıfat) a.m. ※ ***Fevrī virubdır gönluni.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 119). ※ ***Memleketimizde cinayetlerin yüzde seksen nisbetinde fevrî şekilde işlendiğini kendisinden öğrendim.*** (Akşam Gaz., 1941 yazı).

Osm. **fevt et–** ‘kaçırmak, (ânı, müddeti, fırsatı) kullanmadan geçirmek’ < Ar. ***fawt*** a.m. ※ ***‘Ābide ser-güdeştini daḳīḳa fevt ėtmedin temām söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 66a). ※ ***Bugün bu furṣati fevt ėtme, vėrgil cānuŋa ruḫṣat, | Ki yarın aṣṣı eylemez bu efsüsuŋ peşīmānı.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 29).

Osm. **fevt ol–** ‘geçmek, sona ermek, bitmek’ < Ar. ***fawt*** a.m. ※ ***Bir yėrden baŋa peyġām geldi: “Cum‘a gel, bir dem biri birimüzi görelüm!” dėdi. Bu şitāb anuŋ icünidi. Cüm‘a ḫōd üş fevt oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 208b-209a). ※ ***Ve bir ra‘īyet fevt olub evlād-ı ẕükürı ve ḳarındaşı kalmasa, sipāhī ṭāyifesi yėrlerin ol ḳaryede ṭālib u rāġıb ra‘īyet var ise ḫāricden sipāhīye vėrmeyüb gėrü ra‘īyete vėre ki ra‘īyet yėre mużāyaḳa çekmeye.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 342).

Osm. **fevvare** I ‘fıskiye’ < Ar. ***fawwāra*** a.m. ※ ***Giderken bir daġ dibine yėtişdiler. Gördiler, ol daġuŋ başında fevvāre gibi bir su çıḳmış, gök yüzine ‘amüd gibi atılmış.*** (Ferec 855/1451 v. 244b).

Osm. **fevvare** II ‘makat, arka’ < Ar. ***fawwāra[tu l-wark]*** a.m. E.W. Lane 1984 II, 2457. ※ ***Türkce fevvāreyi ve osuruġı ‘Arab ṭāyifesi ne bilürler?*** (P.N. Boratav 1995 s. 102).

feyezan ‘su basması, taşkın, sel, seylâb’ < Ar. ***fayaḍān*** a.m. ※※

AD. **feyl/feyil** ‘akıl, düşünce; niyet, kalpten geçen istek’ DS 1819 < Ar. ***fi‘l*** ‘iş’ ※ ***Düşünmeden danışmadan gelip kazma vurdun elin evinin önüne. Elin insanı bırakır mı seni kendi feyline?*** (F. Baykurt 1959y s. 97). ※ ***Şimdiye kadar canlarımızın kıymatını heç bilmemişiz! Onca sızıları, onca sancıları kendi feyline bırakıp dininceye kadar çekmişiz.*** (F. Baykurt 1971c s. 336).

Osm. **feylesuf/feylezof** ‘filozof, hakim’ < Ar. ***faylasüf*** < EYun. ***φιλοσόφος*** (philosóphos) a.m. [***phílos*** ‘seven, dost’ ve ***sofía*** ‘hikmet, bilgi’], G. Meyer 1893 s. 38. İkinci kelime ***filozof*** kelimesinin tesirini gösterir. ※ ***Feylesüflar ṭāli‘ini gördiler, melike ba‘żı aḥvāl-i müstaḳbelini ḫaber vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Büyükannemin ölümü kendisi için büyük bir yıkım olmuş; yırtıcı, atılgan bir toprak adamıyken durgun, düşünceli bir feylezof durumuna geçivermiş.*** (Ç. Göçmen 1959 s. 52).

feyyum kürk ‘bir cins kürk’ < bir kürk cinsinin Mısır’daki Feyyum (Ar. ***al-Fayyüm***) şehrinden gelmesi inanılacak şey değildir. Tüyleri beyaz ve kara olduğuna göre acaba ***kakum*** mu? ※ ***Beği bir dīger iskemleye iḳ‘ād ile ṣoydu. Sincābī ḫāreden bir gecelik üzerine gene o ḳumāşa ḳaplanmış bir feyyüm kürk giydirdi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 69). ※ ***Şezlongun üstüne bir gecelik hırkası, bir de feyyum kürk koymuşlar. Feyyum kürk galiba Molla beyin giyilmiş kürkü olacak. Tüylerinin beyazları sarımtırak olmuş, karaları fare sırtına dönmüş.*** (S.M. Alus 1933p s. 85–86). ※ ***Sırtında üst üste feyyum, elma, samur kürk; başı, kulakları, boynu koca yün atkıya sarılı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.I.1943).

feyz/feiz ‘bolluk, verimlilik, bereketlilik < Ar. ***fayḍ*** a.m. ※ ***İ üftāde! Muştuluḳ kim Ḥaḳ ta‘ālā feyż-i fażlından seni esirgedi, kesük elüŋi, ayaġuŋı saŋa baġışladı.*** (Ferec 855/1451 v. 65b). ※ ***Gehī mīnā döşer cüdı ser-ā-ser bāġ u bostāna, | Gehī incü ṣaçar feyżi ser-ā-ser ḍaġ u ṣaḥrāya.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 39). ※ ***Bu***

yerlerin hepsine hâkim olan Çamlıcada tabiat, ihtişamlı ve geniş manzaralardan başka sanki Çamlıcayı saran, muttasıl kabaran, taşan, yeşil bir deniz gibi emsâlsiz bir bahar feyzidir. (A.Ş. Hisar 1956 s. 56).

feżā 'uçsuz bucaksız mekân; uzay' < Ar. ***faḍā'*** a.m. ※ ***Arada sırada ağzıyla motor sesi de yaparak fezaya gidiyordu.*** (Ç. Altan 1975 s. 247). ***fezā'-ı ḥācet*** 'helâ': ※ ***Bilmek ister ki ol halāları kim boḳlar. Vaḳtā ki vaż'-ı vaḳār ile mu'īd-l büzürgvār feżā'-i ḥācete girür. Çıḳduğı gibi ardınca ferrāş daḫı duḫül ḳılur. Görse ki ol āne dek olan boḳ işler 'umüman ol murdāruŋ imiş.*** ('Ālī 1956 s. 197).

Osm. **feza** II 'korku, ürküntü' < Ar. ***faza'*** a.m. ※ ***Bir 'aẓīm āvāz peydā oldı, daġa vu ovaya feza' düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 228a).

Osm. **fezleke** 'hülasa, özet' < Ar. ***faḏlaka*** a.m. ※ ***"Personel müdürlüğüne kopyaları verildi miydi?" —"Derhal, beyefendi, fezleke ile beraber."*** (İ. Tarus 1961 s. 86).

AD. **fıcı-** 'çok hızlı hareket etmek' DS 1849 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) fiillerden. ※※

AD. **fıcıt-** 'atıvermek, fırlatmak' DS 1849 < ***fıcı-*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli. ※ ***Beriki, esmer, simsiyah saçları kıvır kıvırdı. Arada nehre çakıl taşları fıcıtıyor, parlak güneşin altında bulanık ve homurtulu akan suların üzerinde çakıl taşları üç, dört, bazan beş sefer sekiyordu.*** (Orhan Kemal 1949e s. 56).

fıçı, b. ***fuçl***.

fıçıda/fıçıta 'bir çeşit palamut balığı' DS 1850, R. Dankoff 1991 s. 37 < Yun. ***πετσούδα*** (petsúđa) a.m. ※※

AD. **fıdın** 'yeni dikilen bağ' DS 1850, TS 1607 < Yun. ***φυτόν*** (fitón) < EYun. ***φυτόν*** 'nebat, bitki' Ch. Tzitzilis 1987g no. 578, fakat mana farkı zorluk yaratıyor. ※※

fıfla- 'solumak' (?) < ses taklidi fiillerden. ※ ***Bir tekir kedi aldım, boyuna bana fıflıyor. Beni sevsin diye ciğer alıp veriyorum.*** (A. Kutlu 1987 s. 107).

fık 'horlayıcı bir gülüş sesi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Nazife bu söze "fık" diye gülmüştü. Sonra birden "saygısızlık etme" korkusiyle susmuştu.*** (N. Üstün 1968 s. 86). ***fık fık*** I 'kısık kısık, sessiz sessiz gülmeyi anlatır' DS 1851. ※ ***Yatakta Asiye fık fık gülüyor, Hocayı bir türlü uyutmuyordu.*** (N. Üstün 1970 s. 27).

AD. **fıka** 'küçük su testisi' DS 1851 < Yun. ***βίκα*** (víka) 'iki kulplu küçük su testisi' A. Tietze 1955 no. 41. Krş. ***fıkı***. ※※

fıkara, **fıkarala-**, b. ***fukara*** II.

fık fık I, b. ***fık***.

fık fık II/**fıkfık** 'cinsel ilişki' S. Özel 1993 s. 39 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden (hızlı hızlı kayan kısa hareket). ※ ***Elin adamları bizi alıp fık fık doğurtmasını biliyorlar. Sonra da, sen onları emzireceğim, mamasını yapıp kakasını yıkayacağım derken, kendini geçindirecek bir iş de tutamayacaksın.*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 168).

Osm. **fıkdan** 'yokluk, bulunmayış, gaybubet' < Ar. ***fiḳdān*** a.m. ※ ***Zevcinin fıḳdānına ağlamaḳ gibi eŋ memdūḥ olan bir ḥālini ḳabāḥat yollu ketm etmeğe mecbūr olduğundan dolayı.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 19).

fıkh/fıkıh 'İslâm dinine ait diyanet ve hukuk ilmi' < Ar. ***fiḳh*** a.m. ※ ***Envā'-ı 'ulūmı... fıḳhı, ferāyiżi, ḥadīs̱ī, tefsīri, te'viyli temāmet ḥāṣıl eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

AD. **fıkı** 'küçük su testisi' DS 1851 < Yun. ***βικί*** (vikí) a.m. Krş. ***fıka***. ※※

fıkıh, b. ***fıkh***.

fıkır fıkır 'ses çıkararak (kaynamak)' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Göŋülde fayż-i maḥabbet fıḳır fıḳır ḳaynar; | Şarāb-ı köhnedir, elbet fıḳır fıḳır kaynar.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] [1841] s. 313). 'cilveli cilveli ve kesik kesik (gülmek)': ※ ***Kanarya, kapı aralığında fıkır fıkır gülüyor, adamcağızın pusulayı şaşırdığını işaret ediyordu.*** (S.M. Alus 1933p s. 122). (sıfat olarak) 'neşeli, sevimli, sıhhatli': ※ ***Kılavuzluk hakkımı, ayak terimi isterim, doğrusu. Kızoğlan kızlardan körpe, tombul tombul, fıkır fıkır bir tazeyi adama kolay kolay aldırmazlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 70).

fıkırda- 'fıkır fıkır kaynamak' < ses taklidi fiillerden. Mecazî manada 'cilvelenmek (kadın hakkında)'. ※※

fıkırdak 'cilveli (kadın hakkında)' < ***fıkırda-*** + fiilden etken fiil sıfatı [participium activum] manasında sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Tām bu esnāda, bir duraḳda, içeriye doğru şūḫ, fıḳırdaḳ*** (metinde ***fıḳraḳ***) ***bir Türk kızı girdi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928 s. 300). ※ ***Kendine gelince gerek yüz, gerek endam, gerek fıkırdaklık itibariyle fevkalâdelerden.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 10.VII.1941).

AD. **fıkoku/fukuku/fukoku** 'diken çileği; böğürtlen' DS 1851, 4505, B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 270 < Yun. (Tsakon. diyal.) ****φυσκόκκο*** (fiskókko) 'orman çileği' [***φύσκη*** (físki) a.m. + küçültme eki] Ch. Tzitzilis 1987g no. 576. ※※

fıkra 'kanun maddesi, paragraf; gazetede kısa not; küçük latife' < Ar. ***fiḳra*** a.m. ※ ***Kuleli'de geceleri, açık saçık fıkralar anlatır, böyle kıkırdarlardı on üç on dört yaşındayken.*** (E. Atasü 1996 s. 130).

AD. **fıkra-** 'ekşimek, ekşiyerek kabarıklar çıkarmak (yiyecekler hakkında)' DS 1851–52 < ?? Krş. ***fıtla-***. ※※

AD. **fıkrak** 'insanın içinden gelen, tutamadığı ağlama' DS 1851 < ***fıkra-*** + fiilden etken fiil sıfatı [participium activum] manasında sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Sümbül: —"Yaşımı sileyim, Sabır ile kısmetin sonunu bekleyip durayım." Hamza: —"Ey, kız bayağı şey değil! Pek fıkrak!"*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933db s. 22). (İkinci veri ***fıkırdak*** yerine dizgi veya okuma yanlışı olabilir. [Editörün notu]).

AD. **fıldıra-** 'gözleri parıl parıl yuvalarında' DS 1852 < ***fıldır fıldır*** + ***-a-*** genişlemesi. ※※

fıldır fıldır/feldir feldir 'canlılık, hareketlilik, çabukluk anlatır; mütecessisane gözleriyle araştırarak' DS 1852, Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 83 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Anarya, iki parmağının arasında sigara, gözleri fıldır fıldır, bir***

kulp düşünürken birden bir kahkaha attı. (S.M. Alus 1933p s. 139). ※ ***Feldir feldir bakıyordu Elif'in yüzüne.*** (Reşat Enis 1944 s. 142). ※ ***Darbukacı kız sabahtanberi bayram yerinde fıldır fıldır onları arıyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 14). Mecazî manada: ※ ***Güneşin heç derdi tasası yoktu yukarda. Fıldır fıldır batıp çıkıyordu. Boyuna akşam oluyordu, gün geçiyordu.*** (F. Baykurt 1971c s. 260). Krş. ***feldir feldir bakmak.***

AD. **fındık** I 'küçük altın külçe' DS 1853 < ***funduk*** I. ※ ***Kaynanamın üç beş fındığı vardı. Bana teslim etmedi, güvenmiyordu. Ölümlük dirimliği bunlardı. İkimiz beraber gittik, kuyumcuda bozdurduk. İyi para verdi herif.*** (A. Kutlu 1995 s. 98).

(Argo) **fındık** II 'cıvalı zar' < ***funduk*** I. ※ ***Fındık, kumarbazların civalı zara taktıkları bir isimdir.*** (H. Kodaman 1944 s. 19).

fındık III, b. ***funduk*** I.

fındıkî 'fındık rengi' < ***fındık*** + isimden renk adı yapan ***–î*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※ ***Andrlya mallarını gözden geçirdi: iki top alaca, üç top ince fındıkî boyalı ensiz basma, on tane hasır...*** (Nâbî–zâde Nâẓım 1943 s. 35).

AD. **fındıklı** 'küçük kareli yerli dokuma kumaşı' DS 1853 < ***fındık*** + ***–lı***, fakat niçin? ***–lı*** için b. ***atlı*** ⊡). ※ ***Çitari: Kırk kalem, fındıklı, makaslı, heklr hlklr, selimlye, aşağı çitari de derler.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 328).

fınduk, b. ***funduk*** I.

AD. **fınl** 'yardakçı' (?) < ***fino*** (?) ※ ***Eyice Amarikan fınisi olup çıktınız ula!*** (F. Baykurt 1967a s. 297). ***fınilik et-*** 'yardakçılık etmek': ※ ***Kendi öz köylülerinl bırakmışlar da, Evcili Kabak Musduya fınilik ediyorlar. Allah sizin heplsInlzIn belâsını versin!*** (F. Baykurt 1971t s. 69).

fır I 'hızlı dönmeyi anlatır' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, aslında ses taklidi. ※ ***Kandilzadenin yazıhanesindeki iki kâtip de, durup dinlenmeden, evin içinde fır dönüp duruyor, hazırlık ve tertibata nezaretten ziyade, terzi kızlara göz kırpıp bıyık büküyorlardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 307). ***fır fır dön–*** 'hızlı dönmek' Meninski 1680 II, 3503.

(Argo) **fır** II 'piç' H. Aktunç 1990 s. 104 < ***fırlama*** a.m. kelimesinin kısaltılmışı. ※※

fırafır 'döndürüp durmayı anlatır' R. Dankoff 1991 s. 37 < ***fır ha/a fır***, krş. ***fır*** I. ※※

fıra̮htı, b. ***frahtı***.

AD. **fırambul** 'ıhlamur ağacı' K. Emiroğlu 1989 s. 96 < ***filamur*** kelimesinin metathese'ye uğramış varyantı, b. ***albız*** ⊡. ※※

fırap 'bir cins iskambil oyunu' < ?? ※ ***Fırapla baun Karadeniz kıyılarında, lâskine de Edirne ve havalisinde oynanılırdı.*** (H. Kodaman 1944 s. 225).

fırapan, b. ***frapan***.

Fırat, b. ***Furat***.

(Argo) **fırça** I 'azar, paylama' H. Aktunç 1990 s. 104. < ***furça*** I. ※※ ***fırça at–*** 'azarlamak' (krş. ***fırçala–***): ***"Önce şu köpeklerini çek de ne istediğimi söyleyeyim," diyerek reise küçük bir fırça attı.*** (M. Kaçan 1990 s. 42). ***fırça ye–*** 'azarlanmak': ※ ***"Bari Hülyayı arayıp bir fırça yeseydim!"*** (M.Ü. Kıvanç 1995 s. 47).

fırça II, b. ***furça***.

(Argo) **fırçala–** 'azarlamak' H. Aktunç 1990 s. 104 < asıl manası 'fırça ile temizlemek'. (İsimden fiil yapan ***–la–*** için b. ***acabla–*** ⊡). ※ ***Güler, görüşü kes, dercesine Asumana bakıyor, ama Asumanın umurunda değil. Şevket beyin kızını fırçalaması akşama kadar sürse yine görüşü kesmeyecek.*** (S. Soysal 1978 s. 134).

fırda 'ekmek kırıntısı' < Fa. ***ḫurda*** a.m. ***/ḫ/*** → ***/f/*** için b. ***fol*** ⊡. ※ ***Masanın üstünde bir ispirto ocağı, ocağın yanında ekmek fırdalariyle yarım dilim bir ekmek ve ortasında yenmiş yumurtanın artığı görünen çinko bir tabak vardı.*** (Ç. Altan 1976v s. 27).

fırdolayı 'çepeçevre' Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 83 < ***fır*** I ve ***dolayı***. ※ ***Dört tarafta, fırdolayı, dağ gülleri, gecesefaları, ayçiçekleri.*** (S.M. Alus 1933p s. 193).

AD. **fırdöndü** 'at takımında vs. yerlerde kullanılan demir halka' ZTS 1976 s. 69 < ***fır*** I ve ***dön–*** fiilinin geçmiş zaman şeklinden yapılan isim, b. ***bastı*** ⊡. ※ ***Yaşlı koca analar, bazı da gelinler, kızlar, ellerine birer eski demir alıp, "Şundan bir maşa yap, şundan bir çapa yap! Kapıya irze, eşeğe halka, danaya fırdöndü, kuyuya bir çengel!" diyorlardı.***(F. Baykurt 1961o s. 235).

fırfıgıç, b. ***ıldırgıç***.

fırfır 'gömlek vs. kenarına dikilen büzgülü süs' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, krş. İng. ***frill*** a.m. ※ ***Naciye Hanım, yakası fırfırlı dekolte geceliğiyle kapıda.*** (A. Yurdakul 1989 s. 58). ※ ***Kucağında siyah taftadan, kat kat fırfırlı uzun bir etek vardı.*** (A. Altan 1985 s. 211).

AD. **fırfır/fırfıra** 'topaç, fırıldak' DS 1854 < Fa. ***farfar/farfara*** a.m. F. Steingass 1930 s. 920, ses taklidi kelimelerden. ※※

AD. **fırfırık** 'topaç' DS 1854, ZTS 1976 s. 69 < Fa. ***farfarük*** a.m. F. Steingass 1930 s. 920, A. Tietze 1982z no. 74. ※ ***Ömer'e elma şekeri, fırfırık aldı. Hulûsi direndi; elma şekeri de, koz helvası da istemedi.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 101). Krş. ***fırfır.***

Osm. **fırfiyun/ferbiyon otu** 'sütleğen, Euphorbium' I. Hauenschild 1989 no. 483 < Ar. ***furfür*** R. Dozy 1927 II, 258 < EYun. ***εὐφόρβιον*** (euphórbion) a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※※

fırıldak (çocuk oyuncağı) < ****fırılda–*** + fiilden etken fiil ismi [nomen concretum] manasında sıfat yapan ***–k***, b. ***acuk/acık*** ⊡. ※ ***Rudolf Nureyev havada dev bir sıçrama yaptıktan sonra, kendi ekseni çevresinde, kollarını kavuşturup, fırıldak gibi döndü.*** (N. Eray 1990 s. 94). 'hile, dolan, dalavere': ※ ***Seni vālidesiniŋ evine celb etdikden ṣoŋra ne fırıldaḳ çevirecekse çevirecek.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 245). ※ ***Bir dolap dönüyor amma fırıldağına aklım yatmadı.*** (S.M. Alus 1934 s. 341).

fırıl fırıl 'devamlı ve hızlı dönmeyi anlatır' < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Yere kıçüstü serilmiş olan madam, topaç gibi bir kaç kere fırıl fırıl döndü.*** (S.M. Alus 1934 s. 333). ※ ***Deliklere yapışmış dışarıya bakan gözler. Fırıl fırıl oynayan deli gözleri bunlar.*** (M. İzgü 1992 s. 12).

fırıltı 'fırıldanma sesi' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***fısıltı.*** ※ ***İki ördek, tam başımın üzerinden telâşla uçup geçtiler. Kanatlarının ne tuhaf bir fırıltısı vardı.*** (T. Ağaoğlu 1955 s. 55).

fırın, b. ***furun***.

fırışka (gemicilik terimlerinden) 'sert rüzgâr' < İt. ***fresco*** 'canlı, kuvvetlice, serin' Kahane–Tietze 1958 no. 310. ※ ***Kayık fırışka bir rüzgârla biçilen sularda lâçka skota uçuyordu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 35).

AD. **fırk**, b. ***vurgoz***.

fırka I '(ordu teşkilâtında) tümen' < Ar. ***firḳa*** a.m., asıl manası 'bölüm'. ※※

fırka II '(politikada) parti' < Ar. ***firḳa*** a.m., asıl manası 'bölüm'. ※ ***Koca cami nasıl da doldu, sokaklara taştı. İyi oldu bu. Lâzımdı. Amele Fırkası aldı ağzının payını!*** (A. Yurdakul 1989 s. 242).

AD. **fırka III** 'saça takılan, üzeri boncuklu bir çeşit toka' DS 1855 < Yun. (diyal.) ***φούρκα*** (fúrka) a.m., asıl manası 'çatal' [Lat. ***furca*** 'çatal'] Ch. Tzitzilis 1987g no. 566. ※※

Osm. **fırkata/furkata** 'küreklerle yürütülen büyük harp gemisi' Meninski 1680 II, 3505 < İt. ***fregata*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 308 (birçok örnekle). ※※

Osm. **fırkatın/fırkateyn** 'fırkatadan büyük yelkenli harp gemisi (18. asırda)' < İt. ***fregatone*** a.m.; ikinci varyant ***–eyn*** tesniye ekinin (b. ***Beynennehreyn*** ⊡) tesirini gösterir; Kahane–Tietze 1958 no. 309 (örnekler orada).

A.D. **fırk fırk** I 'yerinde duramayıp sürekli hareket etmeyi anlatır' DS 1855 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Senden ayru ḳayġu ile ağlaram ben şırḳ şırḳ, / Görüb āh engel sevinüb daḥı güler fırḳ fırḳ.*** (Naẓmī 1928 s. 78). Krş. ***fık fık*** I ve II.

AD. **fırk fırk** II 'ikide bir burun çekmeyi anlatır' DS 1955 < ses taklidi kelimelerden. ※※

AD. **fırkla–** 'soluyarak burnunu çekmek < ***fırk fırk*** II'den ses taklidi fiil. ※ ***Dün gece karısı gene sabaha kadar inleyip durmuştu. "Nedir senden çektiğim ulan? Nedir bu? Bütün gece domuzlar gibi fırklayıp durdun!"*** (M. Buyrukçu 1961 s. 65–66).

fırla– 'ani olarak kalkıp bir yere koşmak' < ses taklidi fiillerden: ***fır*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Adam birden yataktan fırlayıp elektriği yaktı.*** (Ç. Altan 1974 s. 42). 'yerinden oynayıp bir çıkıntı teşkil etmek': ※ ***Gözleri fırlamış, dişleri fırlamıştı.*** (A. Kutlu 1995 s. 96).

fırlak 'dışarı doğru fırlamış, çıkık' Meninski 1680 II, 3506 < ***fırla–*** + fiilden etken fiil sıfatı [participium activum] yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Mısır Prensi, alt dudağını bıyığının içine geçirmiş, gözleri fırlak, sanki Nil kenarında bir timsaha bakıyordu; "Ooh Paşam, bir tadını bil-***

seniz! Emsalsizdir!" (F.R. Atay 1938 s. 18). ※ ***Alnın fırlaklığı, saçların azlığı, kirpiksiz gözleri, hep Babaanne.*** (M. Seyda 1958 s. 77).

(Argo) **fırlama** I 'piç' < ***fırla–*** + geçişsiz fiilden etken fiil sıfatı [participium activum] manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***–ma*** eki, b. ***aşıla–*** ⊡. ※ ***Ulan heç işlerin civcivlendiği bir zaman, düğün sahabının oğlu arkadaşlarıyla içkiye oturur mu? Kaldırıp getirin şu fırlamayı!*** (F. Baykurt 1971t s. 346). Krş. ***fırlatma***.

(Argo) **fırlama** II 'çok kurnaz, açıkgöz, anasının gözü' < ***fırlama*** I. ※ ***Cem'in yüzü beliriveriyor karşımda. Üzerinde soluk tişörtü, şort mayosu ve kirpi gibi saçlarıyla Cem'in en kopuk, en fırlama, en bıçkın hali.*** (M. Gülsoy 2000 s. 13).

fırlan– I 'kaybolmak, uzaklaşmak, kaçmak' Meninski 1680 II, 3506 < ***fırla–*** fiilinin dönüşkenlik [reflexivum] hâli, b. ***acın–*** II ⊡. Bu manada örnek bulamadık. ※※

fırlan– II 'hızla dönmek' < ***fırla–*** fiilinin dönüşkenlik [refleksivum] hâli, b. ***acın–*** II ⊡. ※ ***Kızın başında bir belâ fırlanıyor.*** (Orhan Kemal 1952c s. 107). ※ ***Ayakta duracak halde değilim. Başım fırlanıyor. Can burnumun ucunda***. (M. Makal 1954 s. 96). 'etrafında yürümek, dolanmak': ***Şimdi ben o konağın etrafında fırlanırım.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 185).

fırlat– 'havaya atmak' Meninski 1680 II, 3506. ※ ***Zekiye, tuttuğu balıkları öldükten sonra bir bir denize fırlatıp atardı.*** (S. Ayverdi 1940 s. 114).

(Argo) **fırlatma** 'piç' S. Özel 1993 s. 40 < ***fırlat–*** + geçişli fiilden edilgen sıfat fiili [participium passivum] manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***–ma*** eki (b. ***aşılama*** ⊡), Krş. ***fırlama***. ※ ***Onun gibi bir kaç fırlatma daha vardı, her geçişte alay ediyorlardı. Ustalarına söyliyelim derdi, sonra vazgeçerdi. Çocukturlar.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 79).

fırsant, b. ***fursant***.

fırsat, b. ***fursat***.

Osm. **fırsatcu** 'fırsat kollayan (birisi)' < Fa. ***furṣat–cü*** a.m. [***fursat*** + ***–cü*** 'arayan', b. ***behanecu*** ⊡]. ※ ***Bir gazetenin muharririyim, yani, aşağı yukarı, her gördüğünü dile getiren bir fırsatcû.*** (S. Ayverdi 1941 s. 47).

fırt 'kısa bir hava cereyanı sesi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Baksana kız şu pestillerin nefasetine! Ver hele şurdan bir fırt, tadayım!*** (A. İlhan 1973 s. 43). ※ ***Bekçiler fırt fırt düdük öttürüyorlardı.*** (M. Seyda 1974 s. 43). 'ağza çekilen tadımlık (sıcak çay vb.)' ※ ***Bulgar konyağı, çek bir fırt. Pavloviç getirmiş gelirken.*** (L. Erbil 1977 s. 89). ※ ***Çaylarımızın fırt fırt sesi duyuluyor, tıs yok.*** (M. İzgü 1992 s. 173).

(Argo) **fırt–** 'kaçmak' S. Özel 1993 s. 40. Krş. ***fırttır–***. ※※

fırt fırt I/**fırt zırt** 'sürekli yer değiştirmeyi anlatır' < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, krş. ***fırt.*** ※ ***Gelen adam meşhur zenginlerden biri idi. Kâh sağından, kâh solundan fırt fırt dolaşan siyah elbiseli adam yanına yaklaştı ve sevincini anlatmak için dudaklarını aralıyarak bir şeyler söyledi***. (S.E. Ertem 1936 s. 72). ※ ***Fırt zırt sokağa girip çıkan hususi otomobiller ve rengarenk kostümlerle asfalta dökülen varlıklı insanlar-***

la yüksek sosyete, bu dağ başını istilâ edivermişti. (H. Taner 1951 s. 87).

fırt fırt II 'bir çeşit kâğıt oyunu, kapalı pastranın başka bir adıdır' H. Kodaman 1944 s. 113 < hızlı oynanan kâğıtların çıkardığı sesleri taklit ettiğinden bu adı almış. ※ ***Fırt fırt zekâ ve hesap oyunlarından değildir. Kâğıdı çek çek oyna, şansın varsa kazanırsın.*** (a.e. s. 114).

fırt zırt, b. ***fırt fırt*** I.

AD. **fırtık** I 'hoppa, oynak' DS 1857, TS 1606 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, krş. ***fırt fırt*** I. ※ ***Fink urma iki yanına fırtıḳ köçek gibi!*** (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 [1841] s. 203).

AD. **fırtık** II 'sümük' DS 1857 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Ahşam olir, bu Kalihll Memmed fırtığını çeke çeke gelir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 203).

fırtına, b. ***fortuna***.

fırtla- 'höpürdeterek içmek' < ses taklidi fiillerden, krş. ***fırt***. ※ ***Çay önünde soğumuştu. Bardak ağzına değene dek akla karayı seçti. Bir yudum fırtladı, aynı zorlukla indirdi.*** (D. Akçam 1978 s. 13).

(Argo) **fırttır-** 'çıldırmak' H. Aktunç 1990 s. 105. < ***fırt-*** 'kaçmak' fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli, krş. ***kaçır-*** a.m. < ***kaç-***. ※ ***Kunuri'den dökülüşen Amerikalıların Pyeng-Yang istikametine geçip de, Türklerin kalmaları yok mu, adamı hilâfsız fırttırır!*** (A. İlhan 1982 s. 72). ※ ***Ahmet o sıradaki tavrına göre artık, 'annem iyi değil'den 'valdanım gene fırttırdı'ya değin çok çeşitli biçimlerde tanımlardı durumu.*** (P. Kür 1983 s. 194–195). Krş. ***fıttır-***.

fısdıgla-, **fısdlkle-**, b. ***fıstlyẖle-***.

fıs fıs 'fısıltı sesleri' < ses taklidi kelimelerden. ***fıs geç-*** 'fısıltı ile söylemek, kulağına söylemek' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 105. ※ ***Bu defʿa Meḥmed ʿAlī'ye fıs geçerek...*** (H.R. Gürpınar 1336k [1917] s. 103).

fısfıs 'koku veya ilaç püskürtücüsü' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Yine fısfısı kullandın! Fısfıslar çok pahalı. Ayağınla ezemez misin sanki?*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 310).

AD. **fısga** 'tohumluk küçük soğan, arpacık soğanı' DS 1858 < Ar. ***ḳizḥa*** a.m. A. Tietze 1958 no. 178, fakat Ch. Tzitzilis 1987g no. 144'e göre Yun. ***ίσκα*** (íska) a.m. kelimesinden. ※※

fıs geç-, b. ***fıs fıs***.

fısıl fısıl/fısır fısır 'fısıldamayı anlatır' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Sağında iki kadın fısıl fısıl bir şeyler konuşuyordu.*** (Reşat Enis 1947 s. 220). ※ ***Sınıfta bir hareketlenme oldu, sonra fısır fısır konuştular, kimse şaşkınlık göstermedi.*** (L. İpekçi 1998 s. 35).

fısılda-/fislldl-/fisilde-/fısırda-/fisirde- 'fısıltı ile konuşmak' DS 1871, TS 1608, A. Püsküllüoğlu 1974 s. 39 < ***fısıl fısıl***'dan ses taklidi fiil. ※ ***"Şanlı şahsiyet, şanlı şahsiyet!", diye dişlerinin arasından fısırdıyordu.*** (İ. Tarus 1947t s. 54).

fısıldaş- 'aralarında fısıltı ile konuşmak' < ***fısılda-*** fiilinin müşareket hâli, b. ***bayramlaş-*** ⊡. ※ ***Kimi görsem durup saygıyla selâm veriyordu. Arkamdan da, "Bakanlık emrinde." diye fısıldaştıklarını du-***

yuyordum. (A. Nesin 1982 s. 96). ※ ***Ağa Maruf parmağıyla çağırdı kadınları. Kadınlar yanına gittiler, fısıldaştılar, tartıştılar.*** (A. Kutlu 1995 s. 140).

fısıldu/fisildi/fısıltı/fisilti/fısırtı 'fısıl fısıl konuşma' Meninski 1680 II, 3522, A. Püsküllüoğlu 1974 s. 39 < ***fısılda-*** fiilinden kılış ismi [nomen actionis], b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Bular bu fısıldudayiken*** (***fisildüdeyiken*** ?) ***ḥācibler, muḳarrebler ilerü yüridiler.*** (Ferec 855/1451 v. 182a). ※ ***Gelüri gideri vāfir͜ hānenüŋ͜ hiẕmetkārları efendilerine ikide birde fisildi ile ḳarīb u maḥrem olmazlar.*** ('Ālī 1587 v. 127b). ※ ***Bu fısırtıda gömülü olan hiddeti farketmemek imkânsızdı.*** (İ. Tarus 1947t s. 54). 'boş lâf': ※ ***Demokrasiden, memokrasiden, hürriyetten, mürriyetten, her bişeyden önce yol. Yol olmayınca üst yanı hep fısırtı.*** (A. Nesin 1972m s. 175).

fısıltı, b. ***fısıldu.***

fısırda-, b. ***fısılda-***.

fısır fısır, b. ***fısıl fısıl***.

fısırık 'peltekçe konuşan, /***s***/'leri İng. /***th***/ gibi söyleyen'< belki ***pısırık*** kelimesine benzetilerek bir yazar tarafından uydurulmuş ses taklidi sıfat. ※ ***İki öŋ dişiniŋ suḳūtundan fışırıḳ.*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 65). Başka kaynaklarda bulunamadı.

fısırtı, b. ***fısıldu***.

Osm. **fısk** 'ahlaksızlık, sefahat' < Ar. ***fisḳ*** a.m. ※ ***Gördüm ki bir nā-maḥrem-ile oturmış, fısḳa meşġūl olmışlar.*** (Ferec 855/1451 v. 180a). **Ekseriya** ***fısḳ u fücur*** veya ***fısk [u] fesad*** alliteratif (aliterasyonlu) terkiplerde kullanıldı: ※ ***Ḳardaşlarum müdbir kopdılar, fısḳa, fücūra, fesāda meşġūl oldılar.*** (a.e. v. 96a).

fıska I, b. ***fiske*** II.

fıska II, b. ***fuska***.

fıskırık 'su fışkırtan çocuk oyuncağı tulumba' TS 1606 < belki ***fışkırık*** yerine bir istinsah hatası krş. ***fışkırık***. ※※

fıskiye I 'havuzlarda suyu havaya fırlatan tertibat' < ses taklidi kelimelerden; sonundaki ***-iye*** eki ***raptiye, şemsiye*** gibi alet isimleri akla getirir. Krş. Ar. ***fasḳīya/fisḳīya*** a.m. ※※ Mecazî manada: ※ ***Kadın şimdi özgürdür. Fıskiye gibi sıçrar, çağlayan gibi dökülür, sakin bir çay gibi uysalca kıvrılır erkeğinin saydam gözlerinin ışığında.*** (E. Atasü 1991 s. 83).

(Argo) **fıskiye** II 'erkeklik organı' H. Aktunç 1990 s. 105 < ***fıskiye*** I. ※※

Osm. **fıskiye** III 'Mısır'da oda şeklinde yer altı mezarı' R. Dankoff 1991 s. 37. ※※

fıs kos/fiskos 'alçak sesle konuşma' < ses taklidi ve kafiyeli çift söz. ※ ***Fış ḳoş, fış ḳoş.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 15). ※ ***Tam karşıma, benden üç dört metre kadar açığa kuruldular ve kurulmalarile beraber hemen aralarında bir fiskos geçtiler.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 281). ※ ***İmam, ak sakallı sarsağa bir fiskos geçti.*** (S.M. Alus 1944 s. 62). ※ ***Biribirile fiskos konuşuyor[lar].*** (R.H. Karay 1940k s. 25). 'gizliden gizliye devam eden dedikodu': ※ ***Bu fiskos, efendinin sarhoş geldiği geceden sonra büsbütün alıp vermişti.*** (S.M. Alus 1934 s. 140).

fısla-/fisle- 'fısıltı ile söylemek' R. Dankoff 1991 s. 38 < ses taklidi fiillerden. ※ ***Sinanın bütün dostları eserin muvaffak olamamasını arzu ediyor, kulaktan kulağa fısladıkları istihzalarla bunu yekdigere ifhamdan çekinmiyorlardı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 276).

fıstık, b. ***fustuk***.

fıstıki, b. ***fustuki***.

AD. **fıstıẖle-/fısdikle-** 'kaçmak; sıçramak' DS 1859, B. Seyidoğlu 1975 s. 435 < krş. ***bızdıkla-*** 'kaçmak'. ※ ***Bạhdi bi tene dana, ama nası olduġu? Bi tene heybet. O dana o daġda bi o yana fısdıgilir, bl bu yana fısdıgilir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 269).

RD. (Edirne) ***fışarlan-*** 'atıp tutmak, gevezelik etmek' R. Dankoff 1991 s. 38 < Ar. ***fişār-*** H. Wehr 1958 s. 638 < Fa. ***afşārdan*** 'to speak idly or obscenely' F. Steingass 1930 s. 83. ※ ***Aḥmed Çibo(?)-gilde idik, anlarda vāfir fişarlandıḳ.*** (Evliyā Çelebī 1314 [17. yüzyıl], krş. K. Kreiser 1975 s. 245 Evliya Çelebi kelimeyi ***"ẕevḳ ėtdik"*** diye izah eder). Krş. ***fışarlık, füşarat, feşer.***

Osm. **fışarlık** 'taşkınlık' TS 1606 < b. ***fışarlan-***. ※※

AD. **fışdılık** 'sidik torbası' DS 1859 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φουσκυλλίδιν*** (fuşkilíḏin) < EYun. ****φυσκυλλίδιον*** (fuskullídion) a.m. A.A. Papadoupoulos 1961 II, 467–468. Tk. kelimede halk etimolojisinin tesirleri görünüyor: ***fıs*** ses taklidi unsuru ve ***-ılk*** eki. ※※

AD. **fışfış** 'zerdali' DS 1859, R. Dankoff 1991 s. 37 < belki yaygın olan Fa. ***kişmiş*** 'dried grapes, corinths, or currants; the Armenian apricot with a bitter kernel' F. Steingass 1930 s. 1034 kelimesinin refleksi. ※※

AD. **fış fış** 'fışır fışır' < ses taklidi tabirlerden. ※ ***Dökelüm bunuŋ ḳanını fış fış.*** (Mesʿüd b. Aḥmed 1991 no. 2172). 'kürek çekerken çıkarılan su sesi': ※ ***Ne çekecekdlk? Lā-ḥavle mi? Fış fış ḳayıkcı mı?*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 187; küçük çocuk oyun tekerlemesi). 'buhar sesi': ※ ***Köhne lokomotifler gibi fışfışı savura savura yol alıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s.288). ***fış fış et-*** 'fısıldamak' K. Emiroğlu 1989 s. 94.

AD. **fışgırık** 'düdük; filit aleti' DS 1860, ZTS 1976 s. 70 < ***fışkır-*** + fiilden sıfat ve isim yapan ***-ık*** eki, b. ***akık*** ⊡. A. Tietze 1982z no. 75. ※※

fışıltı 'hafif homurdanma sesi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Odanın penceresinden dışardakl geceye baktı; fabrikanın iniltili fışırtısı gelmekteydi.*** (Orhan Kemal 1950â s. 117). 'hafif su sesleri': ※ ***Ḳan gevde'l götürdl şöyle-kim at kişnemesi, küs u naḳāra āvāzı dạhı ḳılıç çaḳıldusı, gürz köpüldüsi, oḳ fışıldusı, erenler āvāzı ʿāleme bir ṣadā bıraḳmışidl.*** (I. Mélikoff 1960 s. 263). ※ ***Susun, bir kayık yanaşıyor bize. Kürek fışıltısını duyuyorum.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 160).

fışırda- 'fışır fışır ses çıkarmak' < ses taklidi fiillerden ※ ***Biraz ötede dalġalar, beşik sallayan dāye ittirād ve mạhmürluġiyle fışḳırdıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 124).

fışırtı 'ipek kumaş bir yere sürtünürken veya su hafif hafif akarken çıkan ses' ※ ***Hamdi Bey geniş salonu boş bırakmadı. İpek böcek işine girişti, berhaneler gibi koskoca salon, bir baştan bir başa, fışırtılara boğuldu.*** (İ. Tarus 1957 s. 42).

fışka et– (gemicilik terimlerinden) 'demiri kaldırmak' L. Gürçay 1943 s. 173 < ??. ※※

AD. **fışka/fışkı** I 'ince fındık çubuğu' DS 1860 < krş. ***fışkın***. ※ ***Üzengiye ayağını koyunca sıçradı üstüne. Dizginleri toplayıp, fışkayı usulca çaldı ata. Hayvan hemen tırısa kalktı.*** (İ. Balaban 1968 s. 351).

AD. **fışkan** 'sürgün, filiz' DS 1860 < ?? ※ ***Eşeğin binicisini iplemediği belliydi. Biçimine getirdikçe eğreltiler arasından koparacak birşeyler arıyor, bulamayınca da huysuzlanıp kestane fışkanlarına uzanıyordu.*** (R. Ilgaz 1969k s. 41). ※ ***Kestane fışkanlarına tutuna tutuna yamaca tırmandılar.*** (a.e. s. 48).

fışkı I, b. ***fışka***.

fışkı II 'gübre' Meninski 1680 II, 3524 < Yun. ***φουσκί*** (fuskí) a.m. G. Meyer 1893 s. 58–59, Ch. Symeonidis 1973 no. 232. ※ ***Dervīş̮ havf ėdüb bir buçaḳda at fışḳısı var idi, anuŋ içinde gömülüb, şöyle ki hemān iki gözi görinürdi.*** (Tārı̮̄h–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 311). ※ ***Sokaklar toz, gübre, fışkı ile dolu idi.***(K. Bilbaşar 1961 s. 9).

fışkın 'ağacın dibinden süren ince dal' < ?? ※ ***Akşam eve gelince, senden ince, sağlam bir fışkın istemişti hani, "Ne yapacaksın?" diye sorunca, "Ördeklerin ayaklarını bağlıyacağım," dememiş miydi?*** (Reşat Enis 1933 s. 108). ※ ***Yer yer cadılaşmış üzüm kütükleri, anaları kesilmiş yemiş ağaçlarının kökünden sürmüş fışkın ocakları görünüyordu.*** (M.Ş. Esendal 1958o s. 25).

fışkır– b.m. (suyun sütun hâlinde atılması) < ses taklidi köke gürültü ifade eden ***–kır–*** fiil genişlemesi ilave edilmiştir, krş. ***haykır–*** (b. ***afgur–*** ⊡). ※ ***Avludaki taşların arasından otlar fışkırmış.*** (C. Kavukçu 1998 s. 13). ※ ***Denizin içine yer yer demir borular dikilmesi, bu boruların ucundan da çıkması, bana çok acayip gelmişti. Denizin dibinde kaynaklar varmış, o borulardan da tatlı su fışkırıyormuş meğer.*** (M. Urgan 2000 s. 88).

fışkırık '??' < ***fışkır–*** + fiilden sıfat ve isim yapan ***–ık*** eki (b. ***akık*** ⊡). Krş. ***fışgırık***. ※ ***Zehir gibi çocuktur. Garanti markizleri sıralarken Nolwfolk'daki fışkırık kızı düşünürdü.*** (A. Hünalp 1962 s. 16). Başka kaynaklarda bulunamadı.

***fışkırla–** 'su sıçratmak, bol su serpmek' Meninski 1680 III, 3527 < kelimenin teşekkülü anlaşılmıyor. ※※

fışkırt– 'su sıçratmak' < ***fışkır–*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli. ※ ***Değirmenin önünde erkek çocuklarla su fışkırtmaca oynıyan akranlarına istek dolu gözlerle bakmıştı.*** (Sabahattin Ali 1935 s. 15).

fışla– 'akan su gibi ses çıkarmak, tıslamak, ıslık çalmak' DS 1861 < ses taklidi fiillerden. ※ ***Şimendifer düdüğü gibi "düüüt!" diye ötenler, baş parmağını avurduna sokup havaî fişeği gibi fışlıyanlar...*** (S.M. Alus 1944 s. 101).

AD. **fıştakla–** 'kışkırtmak, tahrik etmek' < ***iştahlat–*** (?) + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi (b. ***acabla–*** ⊡). Krş. ***fiştikle–***. ※ ***Seni fıştaklayan şu itlerin derdinin ne olduğunu anlamıyor musun?*** (A. Kutlu 1995 s. 45). Edilgenlik (passivum) hâlinde: ※ ***O sırada, kahvede bir başka acıklı oyun hazırlanıyordu: Hediyenin küçük kardeşi Şahid fıştaklanıyordu.*** (A. Kutlu 1995 s. 41).

fıştık '??' < ?? ※ ***Bu akşam TV'de müzikli bir fıştık seyrederken aklım birden Flaubert'e kaydı.*** (S. Birsel 1995 s. 94). Başka kaynaklarda bulunamadı.

fıta, b. ***futa***.

AD. **fıtı** 'bulgur kırığı' DS 1861 < ***fıtır ekmek*** 'mayasız hamurdan yapılan ekmek' DS 1862 üzerinden ***fetir*** kelimesine bağlanabilir. ※ ***Soğuk kış gecesi, Berber Ali ve ailesi, Kolera insanlarının hiç bilmediği yiyeceklerden yemeye devam ettiler. Reco ve Salih fıtı çorbasını severek içtiler. Fıtı pilavından ağızları ekşiyince, tatlıya hemen düştüler.*** (M. Kaçan 1990 s. 40).

fıtık 'karın bölgesinde bir şişkinlik' < Ar. ***fatḳ*** a.m. (/***ftḳ***/ kökünden). ※ ***Karnım üşürse maaşallah! Üstelik fıtığım da var, yâni kasığım çıkık.*** (S.M. Alus 1934 s. 361). ※ ***Aynı tiyatroda "Godot'yu Beklerken"de oynarken trajik durumlara gülmenin zoruyla sahnede fıtık oldu.*** (A. Ağaoğlu 1981s s. 100). Mecazî manada 'sinir bozucu şey' H. Aktunç 1990 s. 104. ※※

EOsm. ***fıtırtı/fıtrama** 'fısıltı (?)' TS 1607 < verilen örnekler kelimenin manasını şüpheli bırakıyor. ※※

AD. **fıtla–** 'ekşimek (yiyecekler hakkında)' DS 1862 < ***fıkra–*** fiilinin varyantı mı? ※ ***Tam dört hafta, güneşin alnında, içerileri götürmeyen fıtlamış eşki ayranı tarlaya döküp kara somuna eyvallah ederek, batak bir derenin kan gibi sıcak suyile hararetlerini dindirmeğe uğraşarak didinmişlerdi.*** (Reşat Enis 1944 s. 155).

EOsm. **fıtrama**, b. ****fıtırtı.***

fıtrat 'yaradılış, karakter, tabiat' < Ar. ***fiṭra*** a.m. ※ ***Bu ḥāller ʿAlī Beğin fıṭratına, terbiyesine bütün bütün muġāyir olmaḳ cihetiyle bu eğlenceden bayağı bir felāket ḳadar müteʾez̠z̠ī idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1876] s. 21). ※ ***Meziyet ve kıymet hanedan evlâdı olmakta değil, fakat fıtratte, iktidarda olmak lâzımdır.*** (Fazlı Necip 1930 s. 54).

fıtrî 'doğuştan, yaradılıştan olan' < Ar. ***fiṭrī*** a.m. ※ ***Kendisi ile teklifsiz ve lâubali görüşünüz! O zaman meziyetlerini, fıtrî ve tabiî hasletlerini görür ve takdir edersiniz.*** (Fazlı Necip 1930 s. 105).

(Argo) **fıttır–** 'aklını kaçırmak, çıldırmak' H. Aktunç 1990 s. 105 < ?? ※ ***Iraz Bacı Kevser'in yaptığı çılgınlığı ağlıyarak anlattı. Haline bakanların gözleri yaşardı, "Kız fıttırmış," diye düşündüler.*** (T. Yücel 1954u s. 78). ※ ***Bir ara Bakırköy'de dediler. Fıttırmış oğlancık.*** (V. Türkali 1977 s. 20). Krş. ***fırttır–.***

(Argo) **fıttırık** 'deli, kaçık' < ***fıttır–*** + fiilden edilgen fiil sıfatı [participium passivum] manasında sıfat yapan ***–ık*** eki, b. ***acuk*** ⊡. ※ ***"Sapık, sapkın, sapıtmış, fıttırık" diyenler olmuş.*** (M. İzgü 1992 s. 104).

AD. **fıy–** 'kaçmak' DS 1862, H. Aktunç 1990 s. 105 < Yun. ***φυγή*** (fiyí) 'kaçış' kelimesini andırıyor, fakat alınma kelimenin fiil kökü olması çok nadirdir. ※※

AD. **fıydır–** 'atıvermek, kaldırıp atmak, fırlatmak' DS 1862 < ***fıy–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***"Kolundan tutup fıydıracaksın ki ikisini birden!" —"Nereye fıydırıyorsun? Yerine getirip koyacağın kim var ki?"*** (R. Ilgaz 1969k s. 196).

fi I ‘bir zaman, eskiden’ yalnız Ar. tabirlerde ve ***fi tarihte/fi tarihinde*** < Ar. ***fī*** ‘–de’ ait olduğu kelimeden önce gelir, b. ***an*** III ⊡. ※ ***Ahmet, Trabzonlu zengin bir babanın tek oğluydu. İstanbula fi tarihte göç etmişlerdi.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 133). ※ ***Fi tarihinde serasker Hüseyin Avni Paşaya yaverliği vardı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Şubat 1941). ※※

Osm. **fi** II (nida) ‘tuuu’ Meninski 1680 II, 3562 < şüphelidir. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

fiat/fiyat b.m. (bir mal için istenilen para) < Ar. ***fi’a*** a.m. [/***f’y***/ kökünden]. ※ ***Peynir ekmek değil ama | Acı su bedava; | Kelle fiyatına hürriyet, | Esirlik bedava.*** (Orhan Veli [Kanık] 1994 s. 110).

fiberglas ‘modern teknolojide suni bir madde’ < İng. ***fiber glass*** a.m., herhâlde Fr. üzerinden. ※ ***Bir görünüp de hemen silinen gölge! Hamburgercinin kırmızı fiberglas çerçeveli geniş camlı kapısı önünde. Tam kapıyı açmış, ama giremiyor.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 15).

AD. **ficek** ‘kur’a, yazı tura’ DS 1863 < Erm. ***viçak*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 690. ※※

AD. **fiçiko** ‘su kabağı’ DS 1850, T. Günay 1978 s. 317 < Yun. (Tsakon. diyal.) ****βατσικό*** (vatsikó) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 551. ※※

fiçyo ‘bir deniz bitkisi’ < Yun. (diyal.) ***φύτσο*** (fítso) ‘bir çeşit deniz yosunu’ Kahane–Tietze 1958 no. 873. ※※

fida/feda ‘bir şey uğruna başka bir şeyden vazgeçme’ < Ar. ***fidā’*** ‘fidye vererek bir esiri esaretten kurtarma’ (/***fdy***/ kökünden). ※ ***Māl u mülk–i melike cümle saŋa fidādur.*** (Ferec 855/1451 v. 73a). ※ ***Mendilin ne hükmü olur, kaç paralık şey? Öyle âdileri değil, ipeklileri, tentenelileri feda olsun, fakat o mendilin üstünde ablamın markası vardı!*** (S.M. Alus 1944 s. 72). ***feda et–*** ‘bir şey için her şeyini, hatta hayatını, vermek’: ※ ***Ben daḫı cānumı fidā rıżāŋa ėdem, göŋlümi vefāŋa piyş–keş cekem.*** (Ferec 855/1451 v. 31a). ※ ***Ben senin servetini değil, ruhunun inceliğini seviyorum. Her şeyi feda ederek hayatımı sana bağlamağı saadet sayarım.*** (Fazlı Necip 1930 s. 216)

fidan ‘yeni yetişmekte olan ağaç; başka yere dikmek için topraktan çıkarılan genç ağaç’ < Yun. ***φυτάνη*** (fitáni) G. Meyer 1893 s. 30. ※ ***Ertesi gün, bağa gittiler. Genç fidanlar diri diri ayaktaydı. Dalları tomurcukları parlıyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 269). ***fidan boylu*** ‘ince ve uzun boylu’: ※ ***Oruç’umu görsen tanımaz mısın? Fidan boyludur.*** (D. Akçam 1978 s. 47).

fide ‘başka yere dikmek için hazırlanan körpe çiçek’ < Yun. ***φυτειά*** (fitiá) a.m. ※ ***Kutunun içinden, tepelerinde ak, ince, minicik çiçeklerin titrediği küçük fideler çıkardığını gördüm.*** (Peride Celal 1985 s. 30). ※ ***Bahçeye domates, biber ve patlıcan fideleri dikmiştik; onları sulamak, büyümelerini izlemek başlı başına bir keyif.*** (Fethi Naci 1999 s. 124).

AD. **fidit** ‘yeni dikilen bağ’ DS 1863 < Yun. ****φυτίδιον*** (fitíḏion) ‘küçük bitki’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 577; b. ***fıdın*** ve oradaki not. ※※

AD. **fidya** ‘en çok üç senelik bağ’ THASDD 580 < Yun. ***φυτεία*** (fitía) a.m. A. Tietze 1955 no. 286. ※※

fidye 'esirin salıverilmesi için ödenen para' < Ar. ***fidya*** a.m. ※ ***Pazarlık müdürü, âzraile elini uzatıyor, pazarlığa hazır olduklarını, beyefendinin canına istenen fidyenin, şey pardon paranın ne denli olduğunu bir an önce öğrenmek istediklerini söylüyor idi.*** (M. İzgü 1993 s. 50).

Osm. **fîemanillahi** 'Allahın himayesinde' < Ar. ***fī'emāni l-lāhi*** a.m. [***fī*** 'içinde', ***emān*** 'aman', ***l-lāhi*** 'Allahın']. ※ ***Gemi daḫı deperendi, yolına vardı fī emāni l-lāhi.*** (Ferec 855/1451 v. 245a).

⊡ Ar. ***fī*** birincil, yâni başka bir kelimeden türetilmemiş bir prepositiondur. Başına getirildiği kelimelerin yer olarak bir şeyin, bir yerin içinde veya bir zaman birimi içinde/arasında; bir şey hakkında olduklarını belirtir. Diğerlerinde olduğu gibi, bu harf-i cerri takip eden kelimeler de Genetivus (genetif, ilgi hali) hâl eki alır, b. ***an III*** ⊡. (b. W. Fischer 1972 s. 139). F-J cildinde bulunan örnekler şunlardır: ***fîemanIllahl, fîla'netillahi, filmesel, fimabad, finnart/ finnar, fîseblIlllah, fi zamanina***. Ayrıca Ar. iyelik hâline dair b. ***ankastan*** ⊡ ve ***arzullahi vasia*** ⊡.

fifre 'bir nevi flüt' < Fr. ***fifre*** < EAlm. ***pfifa*** a.m. ※※

figan 'ağıt, bağırmakla tutulan yas' < Fa. ***fiġān*** a.m. ※ ***Siymürg yüriyü geldi, bėşigi mInḳārına aldı, havāya dügdi.͜ Halḳdan be-yekbāregī nefīr u fiġān ḳopdı.*** (Ferec 855/1451 v. 188a). ※ ***Ağıt, figan günlerce sürdü.*** (A. Kutlu 1995 s. 113). ***figan et-*** 'bağırarak yas tutmak, acı veya korku ile bağırmak': ※ ***Çün ol ḥāleti gördiler, ḳamusı ağlaşdılar, fiġān ėtdIler.*** (Ferec 855/1451 v. 141a).

Osm. **figar eyle-** 'yaralamak' < Fa. ***figār kardan*** a.m. ※ ***Bunı dėdi vu ağladı ol nIgār, | Şehüŋ eyledi yüregin figār.*** (Mes'ūd b. Aḥmed 1991 no. 572).

figür I 'şekil' < Fr. ***figure*** < Lat. ***figura*** a.m. ※ ***Sedir boyunca yan yana uzanan sırt yastıkları, onların üzerinde el emeği, göz nuru ve onaltı numaralı tığla işlenmiş kuş figürlü danteller.*** (M. Margosyan 1996 s. 66). 'bir edebiyat eserinde (roman, piyes) gösterilen şahıslardan biri'. ※※

figür II 'dans ederken icra edilen hareketlerden biri' < Fr. ***figure*** a.m. < Lat. ***figura*** 'şekil'. ※ ***Gerçekten iyi dans ediyor. O benim küçük odada ne figürler yapıyordu, bir görseydin!*** (M. Balaban 1950 s. 67).

figüran (tiyatro terimlerinden) 'sahneye yalnız kalabalıktan biri olarak ya da minik rollerde çıkan kişi' < Fr. ***figurant*** a.m. [***figurer*** fiilinin partisipi, b. ***acente/acenta*** ⊡²]. ※ ***Orta Ticaret okulu arkadaşlarım arasında Cemal Sahir operetinde figüran olarak sahneye çıkanlar...*** (B. Arpad 1976 s. 20). ※ ***Sonunda biri yanına gelip soruyor: "Figüranlık için mi gelmiştin?"*** (A. Yurdakul 1991 s. 31).

fiğ/fiy 'hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki, Vicia sativa' TS 1607, A. Caferoğlu 1951 s. 239 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***βικ, βίκιν*** (vik, víkin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 52; krş. A. Tietze 1955 no. 43, R. Dankoff 1995 no. 185. ※ ***Ve fig ve burçaḳdan 'öşr üzre.*** (Ö.L. Barkan 1941 [1518] I, s. 97). ※ ***Bir ḳaç gündür 'Alīniŋ fiğ yemiş üveyk gibi ḍalġın ḍalġın düşünmesi͜ Haccānıŋ şübhesini mūcib oluyor, ḥużūr-ı ḳalbini iḫlāl ediyordu***. (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 192). Krş. ***fink / finik***.

fihrist 'bir kitabın içindekileri gösteren liste' < Fa. ***fihrist*** a.m. Beş ünsüzlü kelime Ar. sistemine fazla geldiği için Ar.da **/t/** kalkar. ※※

fiil I ve II, b. ***fi'l*** I ve II.

fiiliyat, b. ***fi'liyat***.

fika göster– 'müstehcen bir el işareti yapmak, nah işareti göstermek' H. Aktunç 1990 s. 318 < İt. ***fica*** a.m. (krş. ***fico*** 'incir') P. Skok 1971 I, 516. ※※

fike çek-, b. ***fiko çek–***.

AD. **fik fik yap–/fikfikle–** 'çiftleşmek' DS 1864, H. Aktunç 1990 s. 105 < Aktunç kelimeyi Alm. ***ficken*** ve İng. ***fuck*** ikisi de a.m., mukayese ediyor, fakat onu ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden saymak daha doğru olacak, krş. ***fing/fink***. ※※

AD. **fiki** 'meyve' < Ar. ***fākiha*** a.m. ※ ***Yer yüzinde ne keder fiki varsa hepi masada bulıni.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 169).

fikir, **fikir et-**, b. ***fikr***.

AD. **fiko çek–/fike çek–** 'ıslık çalmak' DS 1864 < Kürt. ***fik/fiḳ*** a.m. [***fikandin/fiḳandin*** fiillerinden, Wahby–Edmonds 1966 s. 50]. ※※

fikr/fikir 'düşünce, buluş, ilham' < Ar. ***fikr*** a.m. ※ ***Ben ol sevdādan gecdüm, ol biyhüde fikri dimāġumdan çıḳardum.*** (Ferec 855/1451 v. 40). 'niyet, plân': ※ ***Naṣıl, yeŋiden tekrār münāsebete mi başlamaḳ fikrindesiŋ?*** (Meḥmed Ra'ūf 1330 [1911] s. 77). ※ ***Letif Şah baẖdı ki pātşahın fikri pozuẖdu.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 126). ※ ***Dīger bir maḥalle naḳl ḳābil olamadığından köylü te'mīn-i maḳṣad fikriyle ḳaṣden bu ağacları yaḳar ve ḥarīḳ bütün ormanâ sirāyet ėder.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 28) 'düşünme, mütalâa, teffekkür': ※ ***Vezīr bu fikirdeyiken dārü işledi, biyhüş olub düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 22a). ※ ***Ol‿höca gördi anı, fikre düşer.*** (Şeyyād Ḥamza 1945 s. 26). ***fikr–i sabit*** 'sabit fikir, saplantı' (Fr. ***idée fixe*** tabirinden calque (ödünçleme çeviri), ***âb*** I ⊡): ※ ***Börklüceye tatbik olunan en müthiş işkenceler bile onu fikri sabitinden çeviremedi.*** (Nâzım Hikmet 1936s s. 12). ※ ***Son iki sene içinde ikisini de aramak, bulmak, yardıma muhtaç iseler azamî derecesini yapmak fikri bir fikri sabit halini alalıberi meseleyi yüzlerce defa düşünmüştü.*** (R.H. Karay 1964 s. 73). ***fikr et–/fikret–/fikir et–*** 'düşünmek, tefekkür etmek': ※ ***Ol cüvān gėrü ardına düşdi, ümiydini‿höd üzdi ammā mekr fikr ėde başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 178b). ※ ***Bir gün bir gölgecükde Feruẖrüz ḥālin fikir ėderek uyıdı.*** (a.e. v. 37b). ※ ***Ol düşden uyandı. Düşimi fikr ėderek, Allāha ẕikr ėderek, ṣabāḥ ḍurdı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 8). ***fikre var–*** 'düşünceye dalmak' Meninski 1680 II, 1539: ※ ***'Acīb u ġarāyib binālar gördi. Anları temāşā ėdüb ḥayrān olub fikre vardı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 16).

Osm. **fikret** 'düşünceler, vehimler' < Ar. ***fikra*** a.m. ※ ***Bu ḥasretde ḳaldum, bu fikretde buŋaldum, büküldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

fikret–, b. ***fikr***.

fikrî 'kafa işi olan' < Ar. ***fikrī*** a.m. [***fikr*** + isimden sıfat yapan ***–ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Kolunu kaldıracak hali kalmamışdı. Yorgunluk. İş bir yandan, fikrî çalışma bir yandan. Sabahtan akşama kadar.*** (C. İlhan 1959 s. 29–30).

Osm. **fikriyat** 'fikir âlemi' < Ar. ***fikrīyāt*** a.m. [***fikrī*** + sıfattan nomina abstracta collectiva (soyut topluluk isimleri) yapan ***–āt*** eki; krş. ***abesiyat*** ⊡]. ※ ***Sus ulan hadi, gına geldi aynı plâğı dinlemekten. Fikri de, fikriyatı da Arabın yaleline çevirdin!*** (Ç. Altan 1975 s. 129).

fiks I 'sabit, değişmez' < Fr. ***fixe*** a.m. ※ ***Ama tam bir saat fiks bir tur. Bir ku fazla oynamam.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 12).

(Argo) **fiks** II 'uyuşturucu enjeksiyon' H. Aktunç 1990 s. 105 < İng. ***fix*** a.m. ※※

fiksaj (fotoğrafçılıkta) 'tespit etme' < Fr. ***fixage*** a.m. [***fixer*** 'tespit etmek' fiili + fiilden kılış ismi [nomen actionis] yapan ***–age*** eki, b. ***ambalaj*** ⊡]. ※ ***Fiksaj banyosu üzerine konuşuyorlardı.*** (H. Taner 1954 s. 42).

fikse et– (fotoğrafçılıkta) '(filmi) tespit etmek' < Fr. ***fixer*** a.m. fiil mastarı, b. ***afişe et–*** ⊡. ※ ***Ben metasülfit ilave ediyorum. Hem filmi iyi fikse ediyor, hem de banyonun ömrü uzuyor, kısa zamanda kirlenmiyor.*** (H. Taner 1954 s. 42).

fil b.m. (malum hayvan) < Ar. ***fīl*** < Fa. ***pīl*** a.m. ※ ***Sacı kenāra çekdiler, bir fili hezār ḥıyleylle içine ḳoydılar, salıvėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). ※ ***Filler sultanı bir ak güvercinden daha ak, iri, görkemli bir fildi.*** (Yaşar Kemal 1993f s. 5). ***fil hastalığı*** 'bir kurdun sebep olduğu cilt hastalığı' < Ar. ***dā'u l–fīl*** a.m. kelimesinden calque (ödünçleme çeviri), hastanın derisi filin derisine benzediğinden; krş. Fr. vs. ***éléphantiasis*** a.m. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***âb*** I ⊡. ※ ***Fil hastalığına tutulmuş gibi enine–boyuna ziyadesiyle büyümüş olan ağa, mosmor et keseleri içinde batıp gitmiş.*** (F. Erdinç 1973 s. 112). ***fil kuyruğu/ fil siki*** 'kırbaç' R. Dankoff 1991 s. 37: ※ ***Fil kuyruğu kırbaca dayandım mı can alıncaya kadar bırakmam.*** (S.M. Alus 1933p s. 157).

fi'l/fiil I 'iş, hareket, davranış' < Ar. ***fi'l*** a.m. ※ ***Her çend ki senden bu fi'l u bu sıyret muḥāl görinür ammā ẓāhir–i ḥāl saŋa yüz dutar.*** (Ferec 855/1451 v. 177b). 'faaliyet, meşgale': ※ ***Ben ol 'avratuŋ fi'linden ḳorḳdum: her gece giderdi, her ėrte gelirdi gėrü.*** (a.e. v. 60b). 'kötü hareket, kötülük': ※ ***Şimdiki–ḥālde anuŋ˯hiyāneti ẓāhir oldı, sen şeh-zādeye, bunuŋ gibi fi'l işledi!*** (a.e. v. 34a). (hukuk terimlerinden) 'yolsuzluk, cürüm, suç': ※ ***Gerçekten isyan fiili bulunsaydı... Yok, basit bir seçim kavgası.*** (R. Bilginer 1964 s. 66). ***fi'l–i münker*** 'yolsuzluk, kanunsuz icraat': ※ ***Bilmem yevmü s–sü'ālde bunuŋ cevābını kim vėrür? Ẓāhir budur ki bu fi'l–i münkerüŋ icrāsına emr eyleyen ḥākim vėrür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 154). ***fi'l–i şenī'*** 'ırza tasallut' M.Z. Pakalın 1946 I, 629.

fi'l/fiil II (gramer terimlerinden) b.m. (morfoloji bakımından ayrı bir kelime cinsi; sentaks bakımından muayyen bir cümle kısmı) < Ar. ***fi'l*** a.m. ※ ***"İstedim, yapamadım," derdi. (İstemiş ve yapamamıştı. İstemek ve yapmak: iki ayrı fiildir).*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 55). ※ ***Kısaca "beklemek" diye tanımladığınız o boktan fiilin, sonuçsuzluğa sürekledıği insanlarda ne denli derin kuşku uçurumları yarattığını bileniniz acaba var mı?*** (A. Yurdakul 1996 s. 41).

filador/flador (gemici terimlerinden) 'çarmıkları istenilen vaziyette bulunduran halatlar' L. Gürçay 1943 s. 164 < İt. (Venedik diyal.) ***filador*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 281. ※※

filâfil 'çizgili, ipekli, ince kumaş' < Fr. ***fil-á-fil*** a.m. ※ ***Gri filâfil bir pantolon, sarı gömlek, mavi boyunbağı. Kahverengi püsküllü mako makosenler...*** (R. Ilgaz 1991ç s. 140).

AD. **filal** 'çocukların giydiği yazlık sandalet' DS 1864, s. Akalın 1993 s. 67 < ***filar*** kelimesinin varyantı, Ch. Tzitzilis 1987g no. 561. ※※

filâma, b. ***flâma***.

filaman 'elektrik ampullerinin ortasındaki tel' < Fr. ***filament*** a.m. ※※

filamur, b. ***ıhlamur***.

filân, filân kolan, b. ***fulân***.

filandra/filandıra (gemicilik terimlerinden) 'direk tepesindeki dar, uzun bayrak' R. Dankoff 1991 s. 37 < İt. ***filandra*** 'saçak, şerit' Kahane–Tietze 1958 no. 282. ※ ***Bir geminüŋ filandrası ve bayrağı ḥarīr olursa, ikiyüz ġurūşa ancaḳ olur.*** (Kātib Çelebī 1329 [1911] s. 157).

Osm. **fîla'netillahi** 'Tanrı lânet etsin!' < Ar. ***fī laʿnati ilāhi*** a.m. [***fī*** 'içinde' (b. ***fîemanillahi*** ⊡), ***laʿna*** 'lânet', ***–ilāhi*** 'Allahın']. ※ ***İ ḳız! Bu gemiyde bağlu yatan kimdür?" dėdi. Ḳız eyitdi: "Ḫōcamdur." dėdi. Şaʿlük eyitdi: "Fī laʿneti ilāhi!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 99b).

AD. **filankes** 'filanca' < Az. Tk. ***filankâs*** a.m. [***filân*** ve Fa. ***kas*** 'kimse, kişi']. ※ ***Boş kağidini gönderesin. Babasıgile gėssin. Desinner ki filankesin ġızı sevilir. Dėmesinner ki Necibin ġarisi sevilir.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 160).

filar 'Yeniçerilerin giydiği kısa çizme' TS 1607–08, Meninski 1680 II, 3542, R. Dankoff 1991 s. 37 < BizYun. ***φελλάριον*** (felárion) 'bir ayakkabı cinsi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 561. ※ ***Naʿlbek nāmında filār, ulu ayaḳ, ġāyet aʿlā, saḫtiyān-ı Ḳayserīye... 45 aḳça.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 191).

filâri/flâri (gemicilik terimlerinden) 'bir halatın çımasını bir yerden dolaştırarak birkaç doblin teşkil etme' < İt. ***filare*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 283. ※※

filarmanik 'müzik sevenler derneğine ait, müzik sevenler derneği tarafından verilen (konser)' < Fr. ***philharmonique*** a.m. [EYun. ***φίλος*** (phílos) 'seven, dost' ve Lat. ***harmonic[us]*** '***armoni***'den sıfat, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※※

filasa (gemicilik terimlerinden) 'halatı teşkil eden ince ipliklerden biri' L. Gürçay 1943 s. 165 < İt. ***filaccia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 280. ※※

filatelist 'posta pulu koleksiyonu yapan heveskâr' < Fr. ***philatéliste*** a.m. < EYun. ***φίλος*** (phílos) 'seven, dost' ve ***a-*** (alpha privativum, olumsuzlama öneki), b. ***abana*** ⊡) + ***τέλος*** (télos) 'vergi'. mana gelişmesi için b. OED s. 775. ※ ***Misafir bulunduğum arkadaş, sınıfımızın ve aynı zamanda okulumuzun filatelist klübü fahrî başkanıdır.*** (B.G. Güney 1953 s. 41).

filatür/flâtor 'iplikhane, iplik fabrikası' < Fr. ***filature*** a.m. ※ ***On yaşındaki kızım gene burada, bir duvar ötedeki flâtorda iplik büzüyor.*** (Reşat Enis 1945 s. 6).

Osm. **filavta** 'flüt' < İt. ***flauto*** a.m. G. Meyer 1893 s. 61. Krş. Bulg. ***fláuta*** a.m. ※※

filbahar/filbahrî 'güzel kokulu çiçekleri olan bir bahçe ağaççığı, Philadelphus' < Ar. ***fili*** + ***bahar*** T. Baytop 1994 s. 24. ※ ***Panjurların ötesinden kuş cıvıltılarıyla gül, filbahri kokuları bana ulaşırken...*** (E. Atasü 1991 s. 9).

Osm. **filbend** (satranç terimlerinden) 'bir kale ve iki piyonla kurulan hat' < Fa. ***fīl-band/pīl-band*** a.m. [***pīl/fīl*** 'fil, satrançta kale' ve ***band*** 'bağlayan', b. ***bazuband*** ⊡]. ※ ***Diledi bağlaya filbend (?) u ferzīn.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 128).

filcan, b. ***fincan***.

Osm. **filcümle** 'toptan, cem'an, umumen' < Ar. ***fi l-cumla*** a.m. [***fī*** 'içinde', harfitarif ve ***cumla*** 'bütün, yekûn']. ※ ***Bir tārīḫde ṣoruldı, ya'nī ki kilār ve maṭbaḫ iḫrācātı fil-cümle görüldi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 155). 'kısacası': ※ ***Fi l-cümle, iki ṭāyife biri birini alımadı. İki gün iki gece ceng eylediler*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

fildekos/fildakos/firdekos/firdekoz 'bir cins iplik; böyle iplikten dokunmuş pamuklu bez' < Fr. ***fil d'Ėcosse*** a.m. [***fil*** 'iplik' ve ***Ėcosse*** 'İskoçiya'] G. Meyer 1893 s. 54. ※ ***Belki bir hamam görüyordur. Gül kokulu sabun, tas tas su, iyi bir kese. Sonra kollu fildakos fanila, sedef düğmeli.*** (F. Otyam 1957 s. 12). ※ ***Gümüş muskalı kaiın boynundan kenarları gözüken kavuniçi firdekos fanilâsı...*** (Ömer Seyfettin 1949 s. 38).

fildlrfIş, b. ***ıldırgıç***.

fildişi 'fil dişinden yapılan; fil dişi renginde' < ***fil*** ve ***diş.*** ※ ***İpek kumaşları çok ucuzdu. Sokak terzisinde, hemen kendime fildişi renkli bir elbise diktirmiştim.*** (N. Eray 1994 s. 30). ***fildişi kule*** 'insanlardan uzak, yüce bir tefekkür âleminde yaşayanın mevkii' < Fr. ***tour d'ivoire*** a.m. 1804–1869'da yaşayan Fransız yazar ve şairi Charles Augustin Sainte–Beuve'ün sözü. ※ ***Hayata fildişi kuleden bakıp, ağıt yakmaya benzemiyor bunları yaşamak. Hiçbir şey yaşamazsan, işliğe de bulaşmazsın; ama bu, seni gene de temize çıkarmaya yetişmez.*** (A. Yurdakul 1993 s. 341). ※ ***O aryada anlıyordu erkeğin onu görmeden de sevebilen yeteneğini. Ve o, fildişi kulesinde kış uykusunu uyuyordu...*** (N. Bucak 1994 s. 57).

file 'ince iplikten ağ' < Fr. ***filet*** a.m. ※ ***Şut çekecekmiş gibi kaleciyi yatırıp üç rekât namaz kıldırdıktan sonra softaların kalecisinin solundan topu filelere gönderdi.*** (M. Kaçan 1990 s. 64). ※ ***Mini etek giymiş. Siyah, file çorabın içinde biçimli ve düzgün bacakları, oldukça cüretkâr.*** (A. Yurdakul 1993 s. 331).

file et– 'iskambil kâğıtlarını masaya dizmek' < Fr. ***filer*** a.m. ※ ***Oyuna gayet tatlı başlanırdı. Hayri, ilk beş kâğıdı büyük bir zevkle file etmeden evvel...*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 12). ※ ***Ara sıra poker oyna! (Kâğıdı, Dündar'ın file edişi gibi tut!***). (M. Seyda 1958n s. 14).

filema, b. ***flâma***.

fi'len/filen (zarf) 'iş görerek, maddeten; gerçekten'< Ar. ***fi'lan*** a.m. ※ ***Söylemesi kolay, fakat filen muvaffakıyet yolunu bulmalı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 155).

filenk, b. ***felenk/felek***.

filet (gemicilik terimlerinden) ‘üzerinde met ve cezir akıntıları cereyan eden sığ su’ (L. Gürçay 1943 s. 1165) < Kahane–Tietze 1958 no. 284’e göre İt. ***filetto*** ‘akıntı’ kelimesinden, fakat eski kaynaklarda bulunmadığına göre belki İng. ***flat*** ‘sığlık’. ※※

fileto/fleto (kasaplıkta) ‘bonfile’ < İt. ***filetto*** a.m. [***filo*** ‘iplik’ + ***–etto*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※ ***“Filetoları iyi çevrilmiş... Fiyongaların inişi bozuk... Fardosları daha geniş tutsun!” dedi.*** (R. Enis 1957 s. 126).※ ***Süpermarkete inip Asaf’a hazırlık yapmayacak mı? Süt, yoğurt, balık fleto, dondurma, kek, meyve, salata, peynir, çok iyi marka iki şişe de şarap almayacak mı?*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 133).

AD. **filfil/filfili** ‘yonca otu’ DS 1865 < ***tirfil*** kelimesinin varyantı, Ch. Tzitzilis 1987g no. 540. ※ ***Yeşil yoncalıklar maşallah! Doyurun garnınızı ulan! İşte ot, işte yonca, filfili, marsıma, guşdili, yavraz, gadın düğmesi!*** (F. Baykurt 1961ı s. 15).

Osm. **filhakika** ‘hakikaten, gerçekten’ < Ar. ***fi l–ḥaḳīḳa*** a.m. ※ ***Pes bu bābda kesel u kelāl gösteren fi l–ḥaḳīḳa er degüldür.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 245).

Osm. **filhal** ‘derhâl, hemen, bir ân evvel’ < Ar. ***fi l–ḥāl*** a.m. ※ ***Andan bu beyti anda fi l–ḥāl inşā eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 104b). ※ ***Ḫ̮öca–ı cihān dạhı fi l–ḥāl yerinden ḍurdı, istiḳbāl eyledi.*** (Vāḥidī 1993 [929/1522] v. 103a). ※ ***Fi l–ḥāl bir behāne īcād ėderler ve ḳaç nefer ādem göndermek murādları ise ulaġ–ıla gönderürler.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 152).

AD. **fili** ‘kapı sürgüsü; kapı mandalı’ DS 1865 < Yun. ***φηλί*** (filí) ‘anahtar deliği’ A. Tietze 1962 no. 345. Yun. kelimenin menşei için b. N.P. Andriotis 1983 s. 399. ※※

Filibe ‘Bulgaristan’daki şehrin adı, bugün Plovdiv’ < Yun ***Φιλιππόπολις*** (Filippópolis) a.m. [***Filippos*** ‘erkek adı’ ve ***polis*** ‘şehir’]. Şehir, Makedonya kralı II. Philippos [EYun. ***φιλ–*** (phil–) ‘seven’ ve ‘***ίππος*** (‘íppos) ‘at’] tarafından M.Ö. 342 tarihinde fethedildi ve bir zaman sonra onun şerefine bu isim verildi. ※※

filibit, b. ***flebit***.

AD. **filik** I ‘Karadeniz havalisinde oynanan otuzbir kâğıt oyununda kazanan bir kâğıt çifti’ H. Kodaman 1944 s. 35 < ?? Krş. ***filiz*** II. ※※

AD. **filik** II ‘tiftik; tiftik keçisi’ DS 1865 < ?? ※***Tiftik iki türlüdür: keçinin derisinden kırkılarak yapılan tiftiklere “filik” derler. Bu, o kadar iyi olmaz. Asıl bir keçinin kılını demir tarakla tarayarak ince tüylerini almak suretiyle çıkan tiftik var ki, ipek gibi oluyor ve asıl tiftik budur.*** (M. Körükçü 1950 s. 97).

filika, b. ***feluka***.

filike, b. ***filk***.

filiki, b. ***filk***.

(Argo) **filim** I ‘seyredilecek şey, manzara’ H. Aktunç 1990 s. 106 < ***film/filim.*** ※ ***Buralarda bunca filmi görür de bayılmaz mı?*** (Füruzan 1982g s. 94). Krş. ***film/filim***.

filim II, b. ***film***.

filinta I ‘bir nevi küçük tüfek’ < Mac. ***flinta / filinta*** < Alm. ***Flinte*** a.m. Krş. İng. ***flint*** ‘çakmak taşı’. ※ ***Sabah olunca Ali Çavuş giyindi kuşandı, yanına yepyeni bir Alman filintası, bir torba da kurşun aldı, dağın yolunu tuttu.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 16).

filinta gibi/filinta/filinte gibi II ‘yakışıklı, ince, uzun boylu’ F. Devellioğlu 1959 s. 88 < ***filinta*** I; krş. ***alabarda*** ⊡. ※ ***Geniş omuzlu, toplu yüzlü, filinta delikanlı cevap verdi.*** (F. Baysal 1944 s. 172). ※ ***Ulan, lâcivert elbise, kıravat, ruganlar... Adama döndün be! Ha? Şuna bak yahu, filinta gibi oldu hergele!*** (Orhan Kemal 1950â s. 130). ※ ***Filinte gibi iki kız belirdi merdivenlerden***. (F. Baykurt 1970 s. 33). ※ ***Filinta gibi kızlarsınız. Ben bu köyde hiç tombul kız görmedim.*** (R. Ilgaz 1981 s. 90).

Osm. **filipot/fillpota/flipot** (17. asır denizcilik terimlerinden) ‘bir gemi tipi’ R. Dankoff 1991 < İt. ***flibotto/filippotto*** < Fr. ***flibot*** < Fel. ***vlieboot*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 285. ※※

filiskin ‘yarpuz, pireotu, Mentha pulegium’ DS 1866, I. Hauenschild 1989 no. 736 < Yun. ***φλησκούνι*** (fliskúni) a.m. A. Tietze 1955 no. 282. ※ ***Havayı tedbll eden nane şekeri, karın ağrısına birebir filiskin suyu, demlrindi, limonata, gazoz ve sinalko... Hulâsa ne ararsanız burada.*** (F. Erdinç 1947 s. 37)

fillsplt I, b. ***follsplt***.

(Argo) **fillsplt** II ‘aşırı sarhoş’ M. Mikhaïlov 1930 s. 24, H. Aktunç 1990 s. 106 < ***fillsplt*** I. ※※

Fillstln b.m. (memleket adı) < Ar. ***Filastīn*** < Lat. ***Palaestina*** (Roma İmparatorluğu’nda vilayet adı) EYun. ***Παλαιστίνη*** (Palaistínē) ‘Filistinlilerin ülkesi’. ※※

fillt, b. ***flit***.

filltre, b. ***filtre***.

fi’llyat/fiillyat ‘icraat, amelî tatbikat’ < ***fi’lî*** ‘amelî, pratik’ + ***–at*** çoğulu (b. ***abeslyat*** ⊡). ※ ***Ben size olan bağlılığımı fi’liyatımla göstereceğim.*** (M. Makal 1965 s. 62).

filiz I ‘yeni sürmüş körpe dal, sürgün’ Meninski 1680 II, 3544, 3547 < EYun. ***φυλλις*** (fülis/filis) a.m. ※ ***Geyik uzanıp, küçük bir ağaçtan bir filiz kopardı, çiğnedi.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 87).

filiz II ‘otuzbir adlı kâğıt oyununda kazandırıcı sayılan bir kâğıt çifti‘ (H. Kodaman 1944 s. 102) < ?? Krş. ***filik*** I. ※※

filiz III ‘en yüksek yerde donanan üçgen yelken’ THASDD 1659 < İt. (Venedik diyal.) ***frlza*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 311. ※※

fillz IV ‘maden ocağından ve henüz işlenmemiş maden ve taş birleşiği’ < Ar. ***filizz*** a.m.

filizî ‘açık yeşil’ < ***filiz*** I + isimden renk sıfatı yapan ***-ī*** eki (b. ***altunî*** ⊡). ※ ***Hemen her yaz ufacık kameriye, filizî yağlı boya ile baştan aşağı boyanırdı.*** (Umran Nazif 1953 s. 23). ※ ***Etekleri yanlara savruluyor, filizî donu bacaklarına yapışıyordu.*** (A. Kutlu 1995 s. 143).

filizkıran ‘ilkbaharda görünen bir fırtına’ < ***filiz*** ve ***kır–*** fiilinin etken fiil sıfatı [participium activum]. ※ ***Geçen bahar az daha batıyordu. Hani***

o birdenbire bir hava patlamıştı, tam filizkıran zamanı. (S.F. Abasıyanık 1944 s. 25).

AD. **filki/filiki/filike** (sıralanış rastgele) 'musluk' DS 1866, ZTS 1976 s. 70 < krş. Yun. (Karadeniz diyal.) ***φίλκη*** (fílki) a.m. A.A. Papadopoulos 1961 II, 457, fakat bunun etimolojisi bilinmiyor ve Tk.den gelmesi mümkündür. ※ ***Muallimiŋ ġafasını gözünü sabunlamış, bütün filikelerden suları kesmiş. Muallimiŋ asasını eline alarak muallimiŋ ġafasına gözüne vurmuş.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 118).

AD. **Fille** 'Kürtlerin, Ermeniler ve bütün Hristiyanlar için kullandıkları tabir' < Kürd. ***fıle*** < Ar. ***fallāḥ*** 'çiftçi' Jaba–Justi 1879 s. 294–295. ※ ***Türkçe "gâvur"un karşılığı Kürtçe "Fille"yidi.*** (M. Margosyan 1996 s. 53).

film/filim II b.m. (resim çekilen saydam şerit ve onunla ekrana atılan resimler) < Fr. ***film*** < İng. ***film*** a.m., asıl manası 'ince tabaka, zar'. Kelime sonunda consonant cluster (ünsüzler grubu) olan ödünç kelimelerin Tk.deki telaffuzu için b. ***acz/aciz*** ⊡. Krş. ***filim*** I. ※※

Osm. **filmesel** 'mesela, faraza' < Ar. ***fī*** '–da, içinde' (b. ***fîemanillahi*** ⊡), + harfitarif, + ***maṯal*** 'misal'(/***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡). ※ ***Līk kim gelse ṭaşradan içerü | Getürür ṣanur idüm aḳ yā ṣaru. | Fi l-meṯel kelbi gelse, ̮hōş ta'ẓīm | Ėdüb eyler idüm aŋa tekrīm.*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 151).

filo 'bir grup savaş gemisi' < İt. (Venedik diyal.] ***filo*** 'hat' Kahane–Tietze 1958 no. 286. ※ ***Amerikan filosunu protesto için yapılan mitinge katılmış.*** (Füruzan 1975 s. 11). 'bir grup savaş uçağı': ※ ***Mağaradaki ufak müfrezemize İngilizler iki süvari bölüğü, bir makineli tüfek, bir cebel topu ve bir tayyare filosiyle taarruz etti.*** (F.R. Atay 1936 s. 160). ※ ***Dalgıç filosu çarçabuk Kara Ada'ya ulaştı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 10).

filok/filoka, b. ***flok***.

filoksera/floksera/fulusgara 'bağ çubuklarına ârız olan böcek, asma biti; onun sebep olduğu bağ hastalığı' < YLat. ***phylloxera*** [EYun. ***φύλλον*** (phüllon) 'yaprak' ve ***ξηρός*** (ksēros) 'kuru']. ※ ***Memleketimde insanlar | Bağcılıkla da geçinir, | Yerli asmalara | Amerikan çubuğu aşılanır, | Filokseraya karşı...*** (F. Erdinç 1956 s. 93). ※ ***Bağ nasıl dikilir, asma nasıl budanır, Filoksera nedir?*** (F. Baykurt 1967 s. 45). ※ ***Floksera baş belâsı, insanın trahomu, veremi gibi bir meret.*** (F. Otyam 1960 s. 39). ※ ***Bilen bilmeyen "fulusgara" diye bir hastalıktan söz etmiş.*** (F. Baykurt 1961ı s. 13).

filoloji 'dil ve edebiyat ilmi' < Fr. ***philologie*** < Lat. ***philologia*** a.m. [Yun. ***φιλο–*** (philo–) 'seven, dost' ve ***λόγος*** (lógos) 'söz']. ※※

filonya, b. ***filunya***.

filorcin, b. ***florcin***.

filoronya 'bir kuş cinsi' R. Dankoff 1991 s. 37 < ***florya*** kelimesinin İt. varyantı. ※※

filorya, b. ***florya***.

filotillâ 'küçük filo; torpido filosu' < İt. ***flottiglia*** < İsp. ***flotilla*** a.m. [***flota*** 'filo' + ***–illa*** küçültme eki] Kahane–Tietze 1958 no. 292. ※※

filoz/filyoz (balıkçı terimlerinden) 'olta mantarı, ağı yüzdüren mantar' < Yun. ***φελλός*** (felós) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 871. ※※

filozof b.m. (felsefe ile uğraşan) < Fr. ***philosophe*** < Lat. ***philosophus*** < EYun. ***φιλόσοφος*** (philósophos) a.m. ※ ***Filozoflar, bilginler insanı mutluluğa ulaştırmanın yollarını ararlar. Ben de onların verdiği ilâçlardan faydalandım.*** (A. Nesin 1960a s. 84).

filtre/filitre 'süzgeç' < Fr. ***filtre*** < Ortaçağ Lat. ***filtrum*** (alkimistlerin kullandığı bir alet) a.m. [EAlm. ****filtlr*** 'süzmek']. ※ ***Filitre ile deponun temizliğine dikkat ediliyordur elbet.*** (İ. Tarus 1961 s. 247). ※ ***Düğünlerde tabancalar atılmasa, viskiler, filitreli sigaralar içilmese, motor motor keresteler kaçırılmasa, İstanbul'daki apartımanlar nasıl yükselecekti?*** (R. Ilgaz 1981 s. 107).

Osm. **filunya/filonya** 'bir zaman kullanılan uyuşturucu maddelerden' < Ar. ***filüniyā*** < EYun. ***φιλωνεια*** (filöneya) 'Tarsuslu Philon tarafından icad edilen bir ilaç ismi' R. Dozy 1927 II, 282. ※ ***Ve bu iki birāder tenāvül-i berşde biri birlerine hem-ser olub gāhī aylıḳ nāmına ḳazanla berş u filönya bIşürürler imiş. Biri birlerine ḳıvām u çāşnī göstererek cümlesini ḳapışurlar imiş. Biż-żarūre ėrtesi tekrār eczā ḳayırub bir ḳazan daḫı tedārük ḳılurlar imiş.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 249).

Osm. **filvarls/filüvarls** 'Şubat ayı' Meninski 1680 II, 3547 < Yun. ***φλεβάρις*** (flevάris) < Lat. ***februarlus*** a.m. ※ ***Sene 1003 cumādel-āḫiresinüŋ ġurreslnde Şubat ve filvarls evveli idi.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 446).

filya/AD. **filye** 'sardunya çiçeği' DS 1866 < ?? ※ ***Evliya Çelebi'nin tabirince, NIşantaşı'nı kaplayan, şeddadî apartmanlar arka taraftan yavaş yavaş Beşlktaş'takl filya tarlasına, Beşiktaş bostanlarına doğru iniyor.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 278).

filyoz, b. ***filoz***.

Osm. **fimabad** 'o zamandan sonra, ondan itibaren' < Ar. ***fī*** '–da, içinde' (b. ***fīemanlllahl*** ⊡), ***mā*** 'ne ki', ***ba'da*** 'sonra'. ※ ***Niçe ehl-i 'ırżuŋ hidmetkārları ol belāyı iḫtiyār ėder. Yazılduḳdan ṣoŋra ise ḫalāṣı mümkln olmaz. Gendüler daḫı firār ėtmek ėtse yaḳasın ḳurtaramaz. Ġıbbe żālik ḫafī olmaya-ki fī-mā-ba'd yazılacaḳ māddeler Mıṣr cündīlerl erāzlllnüŋ aḥvāl-l nā sezasıdur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 131).

final (müzik terimlerinden) 'bir müzik parçasının, bir yarışmanın, bir spor müsabakasının ya da bir filmin son kısmı' < Fr. ***finale*** a.m. [Lat. ***finis*** 'son, nihayet' + ***–alis*** sıfat eki]. ※ ***"Senaryo nasıl gidiyor?" —"İyi. Az kaldı. Final sahneleri."*** (A. Yurdakul 1991 s. 128).

fincan/filcan 'kahve içilen küçük kap' < Ar. ***fincān*** < Fa. ***pingān*** a.m. ※ ***Kahve fincanım elimde, çalışma odama yöneldim.*** (A. Yurdakul 1996 s. 47).

AD. **findos et–** 'sineklerin saldırısından kaçmak' DS 4504 < EYun. ***βινητιω*** (binētiö), diyal. ***βιντώ*** (vindö) 'büvelek tarafından sokulmak (öküz hakkında)' Ch. Tzitzilis 1987g no. 54. Tk. kelimenin manalandırılışı tam anlaşılmıyor. ※※

fing/fink II, 'bazı tabirlerde geçen ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) unsur' < tabirin menşei meçhul, fakat bir ipucu var: 16. asra ait bir kaynakta 'küçük, atılıp da insana isabet ettiği zaman çok

zarar vermeyen ***fink taşı*** (mermi)' zikrediliyor. ※ ***Atılan ṭop u tüfengi fink taşı yėrine ṣaymayub...*** (Ta'līḳī–zāde 1983 [1596] s. 277). ***fink at–/fink ur–*** 'gönlünce gezip eğlenmek' TS 2608: ※ ***Ḳız, ḳac, yanımda vızlama sivri siŋek gibi! | Fing urma iki yanuŋa fırtıḳ köcek gibi!*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 48). ※ ***Gelinimiz olacak taze, kadın değil sokak sürpüntüsü. Bu saatlere kadar nerelerde sürtüp fink atar bilmem ki?*** (S.M. Alus 1934 s. 197). ※ ***İhtimal Prens Bragin'le Petrograd'da fink atmaktadır. Bizi mi düşünecek?*** (A. İlhan 1988 s. 13). ***fink fink*** 'çiftleşmek': ※ ***Kendini beğenmiş, onunla bununla fink fink.*** (Peride Celal 1991 s. 473). Krş. AD. ***fik fik yap–/fikfikle–.***

fingirde– 'kırıtmak' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) fiillerden, krş. ***fingir fingir***. ※ ***"Bu kadar fingirdemenin sonu budur," diyenler oldu***. (M. Seyda 1974 s. 43).

fingirdek 'oynak, kırıtkan' < ***fingirde–*** + fiilden etken fiil sıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Büyüğü Eleni kumral, narin, donukçaydı. Küçüğü Katina ise esmer, sıcak kanlı, gayet fingirdekti.*** (S.M. Alus 1944 s. 130).

fingirdeş– 'flört etmek' < ***fingirde–*** fiilinin müşareket hâli. ※ ***Pencereden iki halı silkele, cam siliyorum diye şoförlerle fingirdeş eteklerini açıp gün boyunca, sonra da kucak dolusu para iste, şu işe bak sen!*** (Peride Celal 1985 s. 41).

fingir fingir 'oynak, fingirdek' < ekspresif kelimelerden, krş. ***fing/fink***. ※ ***Genç, hoppa, oynak, fingir fingir bir karı.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 57).

fingirnoz 'oynak, fingirdek' H. Aktunç 1990 s. 105 < ***fingir*** ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) unsurdan, Yun. ***–oz*** (b. ***aforoz*** ⊡) ekinden ilhamlı ***–noz*** hecesiyle yapılmış sıfat (S.M. Alus da kelimeyi kullanır). ※ ***Bize geldiler. Annesi ḳızından dahā süslü, fingirnoz.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 235).

finik, b. ***fink***.

Finike 'Antalya vilayetinde bir kasaba' < Yun. ***Φοινικέα*** (Phoinikéa/Finikéa) a.m. (?) D. Georgacas 1971 s. 111. ※※

finiküler, b. ***füniküler***.

finiş (spor terimlerinden) 'yarışın son kesimi' < İng. ***finish*** a.m., asıl manası 'bitirmek, bitmek' < Fr. ***finir*** < Lat. ***finire*** 'bitirmek'. ※※

AD. **fink I/finik** 'böğrülce; içlenmemiş olan fasulye, nohut, bezelye vs.' DS 1867 < ***fiğ*** kelimesinin varyantları, Ch. Tzitzilis 1987g no. 52. ※※

fink II, b. ***fing***.

Finlandiya 'Baltık Denizi üzerindeki memleket ve devlet' < İt. ***Finlandia*** a.m. ※※

Osm. **finnart/finnar** 'Cehenneme (gitsin)!' < Ar. ***fi*** 'içine' (b. ***fîemanillahi*** ⊡) ve harfitarif ile ***nār*** '(Cehennemdeki) ateş'. ※ ***Havāya kāh–veş uyma, yoluŋ ṣu gibi pāk eyle, | Türāba düşicek tā kim kimesne dėmeye fi n–nār.*** (Ẕātī 1967 I, 146). ※ ***Zehrâ hanımın lâfları aklına gelince dayanamayıp gülümsedi. "Kız finnari" diyordu. Kız kısmısına öyle ressamlık müssamlık ne olacakmış*** (N. Meriç 1951kt s. 60).

AD. **finnas/hinnas** 'kerpiçten yapılmış üstü açık ambar' DS 1867 < Yun. ***ληνός*** (linós) 'üzüm ya da inciri güneşte kurutma deposu', asıl manası 'üzüm presi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 297. Halk ağzında /***h***/⇄/***f***/ değişmesi için b. ***fol*** I/ ***hol*** ⊡. ※※

fino I 'küçük ve ince' < İt. ***fino*** a.m. G. Meyer 1893 s. 39. ***fino fes/fino fesi*** 'kadınların başörtülerinin altından giydikleri küçük fes' K. Emiroğlu 1989 s. 96. ※ ***Şar bir degirml, pullu yemeni fino fese!*** (Vāṣıf 'Osmān 1257 [1841] s. 49). ※ ***Cevārīnüŋ bir ṣınfı 'ādetā llbās-ı zenān ve bir ṣınfı şalvār ve yelek ve nīm-ten ve fino fes ile...*** ('Alī 'Azīz 1268 [1851] s. 101).

fino II (süngercilik terimlerinden) 'yüksek kalite sünger' Kahane–Tietze 1958 no. 287 < ***fino*** I. ※※

fino III 'eve alıştırılmış köpek; koruyucu köpek' < ***fino*** I; belki aslında köpeğin çağırıldığı ad. ※ ***Onların bir fino varmış. Çocuk cebindeki taşlardan birini atıyor köpeğe. Fino o taşı alıp götürüyor, padişanın masasının üstüne koyuyor.*** (M. Tuğrul 1969 s. 339). Mecazî manada 'sahibinin emriyle başkasına saldıran köpek veya adam'; ※ ***Otobüsün gerisinde yedi yaşlarında esmer bir çocuk ve ondan daha küçük kızıl saçlı çilil bir kız; bir de çocuğun ayakları dibinden ayrılmayan bir fino köpeği.*** (N. Cumalı 1970 s. 77). ※ ***Eskiden pencere önünde oturup sokağı seyreden finolar vardı.*** (Peride Celal 1991 s. 177). ※ ***Utanmaz sensin, terbiyesiz sensin, kapı bekçisi, Pırpırlının finosu!*** (D. Akçam 1978 s. 54).

(Argo) **fino** IV 'yüksek nitelikli esrar' H. Aktunç 1990 s. 106 < ***fino*** I. ※※

AD. **fino V/finye** 'huni' DS 1868 < ***huni*** kelimesinin varyantlarından, A. Tietze 1955 no. 299. ※※

AD. **fint** I 'balmumundan yapılmış mum' DS 1868 < krş. Ar. ***find***, Kürt. ***find***, Erm. ***fintlk*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 104 (aslını tespit etmeksizin). ※※

AD. **fint** II/**fintl** 'vida; vidanın girdiği halka, cıvata somunu' DS 1868, 4504 < Rus. ***vlnt*** a.m. < Alm. ***Gewlnde*** 'vida hatvesi' [***winden*** 'sarmak' fiilinden isim]. ※※

finye I, b. ***fino*** V.

finye II, b. ***folya***.

finyoş (spor nidası) '??'< ?? ※ ***Fen müdürü ikramiye verdi Murtaza'ya. Üç gün de istirahat... Finyoooş!*** (Orhan Kemal 1952m s. 141).

(Halk ağzı) **firade firade/firede firede** 'birer birer, teker teker' < Fa. ***furāda furāda*** < Ar. ***furāda furāda*** a.m. ※ ***Haydi, sağlıcakla git. Bizim köye de uğra, hepsine firade firade selâm!*** (S. Engin 1948 s. 47). ※ ***Nişan sepeti yollamak usulden. Evdekilere de firade firade birer çift terlik.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 2.VIII.1941). ※ ***Ellerinizden öperim. Sahibi, Sarıçlzmell Memet Ağanın firede firede selāmları var.*** (F. Erdinç 1960 s. 12).

Osm. **firah** 'horoz' < Ar. ***firāḫ*** 'kümes hayvanları' R. Dankoff 1991 s. 38. ※※

firak 'ayrılış, vedalaşma' < Ar. ***firāḳ*** a.m. ※ ***Firāḳlarını ögine düşürüb ağlamağa başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Cün ol sözi işitdüm, firāḳ ḳorḳusından yapraḳ gibi ditredüm.*** (a.e. v. 35b). 'ayrılış acısı': ※ ***Gün günden teb u süz u firāḳile, iştiyāḳlle naḥīf oldı.*** (a.e. v.

89b). ※ ***Her piyāle ki içerdi, firāḳda dü-beytī ırlardı ve zār u zār ağlaridi.*** (a.e. v. 120a). ***firaklı*** 'üzüntülü; beter': ※ ***İkinci hayal kırıklığı evvelkinden de firaklı oldu.*** (Reşat Enis 1944 s. 274).

Osm. **firakname** 'veda şarkısı' < ***firak*** ve Fa. ***name***, b. ***ahdname*** ⊡. ※ ***Bildiler ki çalınan rebābdur, eydilen firāḳ-nāmedür.*** (Ferec 855/1451 v. 120a).

firançile, b. ***frencille***.

firar 'kaçış' < Ar. ***firār*** a.m. ※ ***Doktorun ümitlerini mahveden Nesrin'in firarı bilâkis İhsan Kâmilin ümitlerini canlandırmıştı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 166). ※ ***Bizim enişte de meydanlarda yok. Muhakkak ikisi, kol kola, firara kadem bastılar.*** (S.M. Alus 1933p s. 223). ***firar et-*** 'kaçmak': ※ ***Ve arāżī-yi̮ harācī ṣāḥibi firār ėdüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1081/1670] s. 352).

Osm. **firari** 'kaçak, kaçkın' < Fa. ***firārī*** a.m. [***firār*** + isimden sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***O dakikadan itibaren, istemese de artık firari olmaya mecburdur.*** (A. Yurdakul 1996 s. 9).

firaset/feraset 'anlama inceliği, zekâ' < Ar. ***firāsa*** a.m. ※ ***Çün şāh ol ferr-i firāsete, ferheng-i riyāsete baḳdı, mihir göŋline düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 63b). ※ ***Bunca işi çeviren ufak tefek, suratsız biri olacağını kim umar? Yüzünde dalavereci bir ferasetten ziyade, bönlük var.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 87).

Osm. **firaş** 'döşek, yatak' < Ar. ***firāş*** a.m. ※ ***Odalarında cümle mā-melekleri bir Mıṣr ḥaṣīri ile bir iḥrāma münḥaṣırdur, sā'ir sipāh gibi firāş u cāme-̮höb u bālīne ḳādirleri nādirdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 I, 132). ※ ***Furū-māye ḳaravaşlar firāş̮ hidmetin ėtmegile aṣīle ve nesīle merdüm-zādeler yėrin ḍutamazlar.*** ('Ālī 1956 s. 142). ***firāş vasiyeti*** 'ölüm döşeğinde verilen vasiyet': ※ ***Ġarābet bundadur ki̮ hayrātuŋı bile bozmaḳ ḳaṣdın ėderler ve vaṣīyetuŋı̮ höd firāş vaṣīyetidür, maraż-mevtinde ṣayıḳlama ḥālindeki kelimātdur dėyü ḳabül eylemezler.*** (a.e. s. 180).

firaşkon, b. ***fraşkon***.

Osm. **firavan** 'büyük miktarda, bol, külliyetli' < Fa. ***farāvān/ferāvān*** a.m. ※ ***Meger ol yaḳınlarda Ebü Beker Mü'ez̤z̤in adlu bir maḥalle imāmı varidi. Anuŋ ḳuluḳcısı uġrayu gelmiş, ḳapu ni'metlerinden firāvān götürü bildügince eve götürmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 57a).

Fir'avn/Fir'avun 'Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Şerif'te bahsi geçen Mısır hükümdarı' < Ar. ***Fir'awn*** < İbr. ***Par'öh*** a.m. ※ ***Ayağım senin yanında dev bir firavun heykelinin ayağı gibiydi.*** (N. Eray 1990 s. 12). Mecazî manada 'çok zalim kimse, despot': ※ ***Anuŋ ḥālini sormaŋı bir fir'avn anuŋ üzerine musallaṭ olub durur. Üş dört aydur ki anuŋ ḳorḳusından ḳapusından ṭaşra çıḳamaz.*** (Ferec 855/1451 v. 212b). ※ ***Ol fir'avun gelmedin durayın, varacağum yėre varayın.*** (a.e v. 209b). ※ ***İşte benim baş firavunum odur.*** (S.M. Alus 1934 s. 378). ***firavunluk*** 'zalimlik, hainlik, inatçılık': ※ ***Bir dediğini iki etmezdi. Bugün neden böyle firavunluğu tuttu?*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 81).

Osm. **fir'avnî** (alay sözü) 'Çingene' Murhard (Konstantinopel und St. Petersburg, I. Jahrgang, 7. Heft, St. Petersburg 1895, s. 120). ※※

Osm. **firʿavniyet** ‘despotça karakter ya da hareket’ < ***fir’avn*** + ***–iyet*** (b. ***aciliyet*** ⊡). ※ ***Cinsi Arnavüd ve͜ hilḳatinde ʿanüd bir lā–yaʿḳıl şaḫṣ olmaġın bir yıl ḥükümetden ṣoŋra firʿavnīyeti ẓāhir olmış.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 [1581] s. 158).

Fir’avun, b. ***FIr’avn***.

AD. **firde** ‘hayvan vergisi’ DS 1868 < Fa. ***firda*** F. Steingass 1930 s. 917 < Ar. (Suriye) ***fırda*** < ***furda***, (Mısır) ***farda*** ‘Müslüman olmayanlardan alınan haraç’ A. Barthélemy 1935 s. 599. ***firdeci*** ‘hayvan vergisini toplayan memur’: ※ ***“Firdeci yola çıkmış derler.” —“Firdeci mi?” —“He ya! Sayım vergisini hazırlamak gerek, kocabaş hayvanlara yılda otuzbeş kuruş kesmişler.”*** (Reşat Enis 1944 s. 74).

firdekos, b. ***fildekoz***.

Osm. **Firdevs** ‘Cennet’ < Ar. ***Firdaws*** a.m. < EFa. ***pairidaēza*** ‘duvarla çevrilmiş arazi’. ※ ***Bir cezlyredür Firdevs gibi bezenmiş, ṣad hezār reyḥān–ı rengīn yėrden baş ḳaldurmış…*** (Ferec 855/1451 v. 55a). ※ ***Çamlıca’ya Firdevs–I aʿlā’nıŋ yere inmiş bir ḳıṭʿası denilse şāyestedir.*** (Nāmıḳ Kemal 1944 [1876] s. 15).

fire (ticaret terimi) ‘ağırlık kaybı’ DS 1868 (***fire düş–***) < Yun. ***φύρα*** (fíra) a.m. ※※ Mecazî manada ***fire ver–*** ‘yanlışları olmak, açık vermek, gözden düşmek’ S. Özel 1993 s. 41: ※ ***Bu hizmetçinin on, on beş gün içinde bir yanından fire vereceğini bilir.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 108). ※ ***Kalbi, aklı ve bedeni bu hIkâyeyi detaylı bir şekilde aktaracak, insanlık tümden düşmekte olduğu bu hummalı geçiş sürecini belki de çok az fire vererek atlatacaktı.*** (M. Kaçan 1997 s. 11).

firede firede, b. ***firade firade***.

firek I, b. ***firenk***.

AD. **firek** II ‘ekin saplarından yapılan deste’ DS 1869 < Kürt. ***fırik*** a.m. K. Kurdoyev 1960 s. 264.

firengi I, II ve III, b. ***frengi*** I, II ve III.

FIrengī, b. ***Frengī***.

Firengistan, b. ***Frengistan***.

Firenk, b. ***Frenk***.

AD. **firenk/firek** ‘asma kilit’ DS 1868–69, ‘kapı sürgüsü’ K. Emiroğlu 1989 s. 96 < ***Frenk kilidi*** veya ***Frengî kilit***’den kısaltma, fakat Emiroğlu kelimeyi ***frengl/firengi*** III’e bağlıyor. ※ ***Bir anahtar uydursam, | Kardan beyaz Zeyneblm, | Kapının firengine***. (K. Bilbaşar 1953 s. 29).

Firentin ‘İtalya’daki Floransa şehri’ < Toscana dukalığı manasındaki ****Firentino*** yerine [***Firenze*** isminden memleket manasında bir sıfat]. ※ ***Firentin şehri ḳaraya dört ḳonaḳdur.*** (Pīrī Reʾīs 1935 s. 440). ※ ***Meẕkür ṣuya Arno dėrler, bir ḍaġdan çıḳar. Andan Firentin şehrinüŋ ortasına uġrar.*** (a.e. s. 558).

AD. **firez** ‘biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri’ DS 1869 < Yun. ***φύρες*** (fíres) a.m. [***φύρα*** (fíra) kelimesinin çoğulu]. ※ ***Firezlerin arasında karınca şeritleri geçip ta uzaklara gidiyorlardı.*** (Yaşar Kemal 1955i s. 41). ※ ***Firezleri, biçerdöverlerin oraya buraya fırlattığı sapları tepeleyerek geçtiler.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 23). Krş. ***frezlenmiş.***

firferek, b. ***felfelek***.

Osm. **firfirî** ‘erguvanî’ < Ar. ***firfīrī*** a.m. [***firfīr*** ‘erguvan’] < EYun. ***πορφύρα*** (porphüra) G. Meyer 1893 s. 54. ※※

Osm. **firib** ‘aldatma’ < Fa. ***firīb*** a.m. ※ ***Bunuŋ üzerine ḳırḳ gün gecdi, ḳızuŋ ṣabrı ḳarārı ḳalmadı. Bildi ki arada vāḳıʻ olan firībdür.*** (Ferec 855/1451 v. 73b).

firigidaire, b. ***frigidaire***.

(Argo) **firigo** ‘ilişki kurulması güç kimse, soğuk nevale’ H. Aktunç 1990 s. 106 < Fr. ***frigo*** [***frigorifique*** ‘soğutucu’ kelimesinin kısaltılmışı, < Lât. ***frigor*** ’soğuk hâl’] ‘soğuk bir içkinin ticarî markası’. ※※

firik I, II ve III, b. ***ferik*** I, II ve III.

AD. **firik** IV ‘turfanda’ DS 1870 < ***ferik/firik*** III (?). ※ ***Tenleri bahar çiçeklerinin yaprakları gibi koku saçıyor. Kendi tenine her şey bir ağırlık gibi kolay geçmez çizgiler çekerken onlara dokunmamış gibi. Firik meyvenin tadında.*** (A. Kutlu 1991 s. 167).

firikik, b. ***frikik***.

Osm. **firistade** ‘elçi’ < Fa. ***firistāda*** a.m. [***firistādan*** ‘göndermek’ fiilinin edilgen fiil sıfatı [participium passivum]. ※ ***Zümre-i mülāḥide eṭrāfındaki sā᾽ir ḥükkām-ı dīndāra kārdān u şīrīn-zebān firistādeler-ile aḥkām-ı ʻālīyeler gönderilüb geregi gibi istimālet vėrilmek gereg-idi.*** (ʻĀlī 1979 (988) 1581 I, 115).

firişka, b. ***frişka***.

Osm. **firişte/ferişte** ‘melek’ < Fa. ***firişta*** a.m. ※ ***Ol kimdi ki ādemī degüldi, perī degüldür, firişte degüldür, ḫalḳına münẕir oldı?*** (Ferec 855/1451 v. 136a). ※ ***Melike dėdügi ʻavrat ādemī degüldür, feriştedür, feriştede daḫı bu maʻnī yoḳdur.*** (a.e. v. 185b).

firma I (ticaret terimlerinden) ‘şirket’ < Alm. vs. ***Firma*** a.m. < İt. ***firma*** ‘imza’ [Lat. ***firmare*** ‘katılaştırmak; katileştirmek’]. ※ ***Şekerci istediğinden daha güzelini yaptı. Sardı, sarmaladı. Sırmalı iplerin düğümlendiği yere de firmasının yaldızlı etiketini yapıştırdı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 76) (Argo) ***firma ol-*** ‘ün kazanmak’ H. Aktunç 1990 s. 107. ※※

firma II, **firma et-**, b. ***ferma***.

AD. **firten** ‘papatya’ THASDD 583 < Yun. ***πύρεθρον*** (píreṯron) ‘bazı çiçeklerin adları’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 443. ※※

firuze ‘mavi renkli kıymetli bir taş; o taşın renginde olan, turkuvaz’ < Fa. ***fīrūza*** a.m. ※ ***Nasıl renkli iki kalem —Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi— durmamacasına canlı İstanbul yaşamını sergilemişlerse, Aydıntaşbaş’ın duyarlı fırçası da bu firuze iklimin gözcüsü saymış kendini.*** (U. Kökden 1995 s. 39).

Osm. **firye** ‘yalan’ < Ar. ***firya*** a.m. ※ ***Bular cün ol-dem Örviyyenüŋ sözini süzını işitdiler ve firyesüz miryesüz giryesini gördiler, özleri göyündi.*** (Ferec 855/1451 v. 177a).

Osm. **Fisagor** ‘Pitagoras adlı eski Yunan filozof ve matematikçisi’ < Ar. ***Fītāğūras*** < EYun. ***Πυθαγόρας*** (Phithagóras) a.m. ※ ***“Fisagor dâvası geometride geçer.” —“Aaa! Biz bu sene geometri okumadık.”*** (A. Nesin 1960a s. 79).

Osm. **fisebilillâh** 'Allaha hizmet ederek (yâni bir ücret beklemeden, Allah rızası için)' < Ar. ***fī sabīli ilāhi*** a.m. [***fī*** 'içinde' (b. ***fîemanillahi*** ⊡) ve ***sabīli ilāh*** 'Allahın yolu']. ※ ***Adamcağız bu işin ehli imiş, beş yüz elli kuruşa —fisebilillah!— hattı siyakatli kuyudatı okur durarmuş.*** (F·C. Göktulga 1953 s. 50).

AD. **fiseter** 'bir çeşit körük' DS 4505 < Yun. ***φυσετέρ*** (fisetér) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 572. ※※

fisgil, b. ***fistll.***

fisilde–, **fislldi–**, b. ***fısılda–***.

fisildl, b. ***fısıldu***.

AD. ***fisile–** 'fısıldamak' < ***fislIde–*** yerine tertip hatası mı? ※ ***İnceden de bir yel fiseleylp geçiyor, burunlarına tuzlu bir deniz kokusunu belli belirsiz getiriyordu.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 57).

fisilti, b. ***fısıldu***.

AD. **fislltl** 'hafif hafif esen serin rüzgâr, esinti' DS 1870 < ses taklidi kelimelerden, ***fısıltı*** kelimesinin varyantı. ※ ***Başlarını otlardan yastıklara koyar koymaz, fisiltlslz, ağır sıcağa karşın uyuyuverdiler.*** (Yaşar Kemal 1993 s. 100).

fislrde–, b. ***fısılda–***.

fiske I 'parmağı fırlatarak dokunma' Meninski 1680 II, 3521 < EYun. ***φύσκη*** (físki) a.m. ※ ***Murād, Hayrl'nlŋ yanağına bir fiske vurdu.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 113). ※ ***Küçük bir fiskede bütün cennetlerim yok olur.*** (M. Seyda 1974 s. 26). 'iki parmakla tutulan küçük miktar, bir çimdik': ※ ***Beş bin yıldan beri kullanılan türden basit bir yağ kandili soluk aleviyle limonluğa ve avluya birkaç fiske ışık damlatıyor.*** (A. Kutlu 1995 s. 236). ***fiske şamdan*** 'küçük el şamdanı' (krş. AD. ***fiske*** 'kandil' DS 1871–72): ※ ***Aydınlıḳ gitdikce yaklaşıyordu. Nihayet elinde fiske şam'dānla bu geleni ṭanıdı.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 319). ***fiske taşı*** '(pencereye atılan) ufacık taş': ※ ***Yerden aldığı bir fiske ṭaşını "ṭıḳ!" ānāneslniŋ cumbasına fırlatdığı ve içeriden ince ḳadın sesiyle: "Kimdir o?"...*** (a.e. s. 320). ***fiskeli ses*** 'çatlak ve ince ses (Fistelstimme)': ※ ***Adam fiskell bir sesle: "İçerdeyken mi daha çok çekiyorsun, dışardayken mi?" dedi.*** (Ç. Altan 1974 s. 39).

fiske II/**fıska** 'ciltte çıkan ufak kabarcık' DS 1859 < Yun. ***φούσκα*** (fúska) a.m. ***fiskelen–*** 'kabarcıklarla kaplanmak, fiske fiske olmak; kabarcıklar dökmek': ※ ***Vücudunun orası burası fiskeleniyor. Elin saçlarına, kollarına, omuzlarına gidiyor, kaşınıyorsun sinirli.*** (Peride Celal 1991 s. 536).

AD. **fiske** III 'böğürtlen' DS 1872 < Yun. (diyal.) ***φούσκα*** (fúska) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 574. ※※

fiskell, b. ***fiske*** I.

AD. **fiskene** 'sümüklü böcek' DS 1872 < Yun. ****φύσκαινα*** (fískene) 'bir cins sümüklü böcek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 573. ※※

fisket (gemicilik terimlerinden) 'silistre, düdük < İt. ***fischietto*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 288. ※※

fiskos, b. ***fıs kos***.

fisle–, b. ***fısla–***.

AD. **fison** 'değirmende suyu çarka döken ağaç boru' DS 1872 < ***sifon*** kelimesinin varyantı. Metathese için b. ***albız*** ⊡. ※※

fistan, b. ***fiston***.

AD. **fistil/fisgil** 'ufak çıban başı; iltihap, cerahat' DS 1871, K. Emiroğlu 1989 < Fr. ***fistule*** < Lat. ***fistula*** a.m. ※※

fisto 'işlemeli süs şeridi; bez kenarında yarım daire şeklinde süsler dizisi' < Yun. ***φεστόνι*** (festóni) < Fr. ***feston*** (?) N.P. Andriotis 1983 s. 399. ※ ***Sırtında yakası, kolları ve eteği fistolu beyaz ve uzun bir gecelik vardı.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 100). ※ ***Kısacık bebek giysisinin altından fistolu donun görünüyor.*** (Peride Celal 1991 s. 335). ※ ***Başı, fistolu yüzler geçirilmiş, ucları mavi canfesten uzun, ince yastıklar üstünde dinleniyor.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1938 s. 350). 'eteklik' (***fiston/fistan*** kelimesi ile karıştırılmış?) ※ ***Rengi ṣolmuş bir fisto diz ḳapaḳlarını ʿuryān bıraḳmış.*** (Aḥmed Rāsim 1316 s. 18).

fiston/fistan 'kadın etekliği' DS 1872, F.E.Karatay 1961 1936–1940 [1505] vesika 21 (***fistün***), H.Z. Koşay 1944 s. 330 (Çorum'da ***fiston*** derler), Meninski 1680 II, 3520 < Yun. ***φουστάνι*** (fustáni) a.m. < İt. ***fustagno*** 'aslında Kahire'de (b. ***Fustat***) imal edilen bir kumaş cinsi' Kahane–Tietze 1958 no. 314, N.P. Andriotis 1983 s. 406. ※ ***Ėle ġarrā firengīler, bize bir eski ṣūf fistān.*** (Monlā Ġazālī, ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 250). ※ ***Sahnenin önündeki çalgı, oynak havalar çalıyordu. Renk renk boncuklu fistanlarıyla ışıl ışıl kantocular şarkılar söylüyordu.*** (B. Arpad 1961 s. 12).

fiş I 'küçük kâğıt, pusula; not' < Fr. ***fiche*** a.m. ※ ***Topladığı bütün bu cevherler küçük kâğıtlar üzerine yazılmış fişler şeklinde tasnif edilmiştir.*** (Fazlı Necip 1930 s. 191). ***fişlen–*** 'kara listeye geçmek': ※ ***İş bulmak senin için kolay, sen alt tarafı âdi sabıkalısın ama bizim yeğen fişlendi. Şimdi nereye gitse kolay kolay almazlar, siyasi polis peşinden şıp diye damlar.*** (Ç. Altan 1965 s. 64).

fiş II 'kumarda para yerine kullanılan marka' < Fr. ***fiche*** a.m. ※ ***"Kumar neyle oynanıyor?" | "Fişlerle."*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 76).

fiş III b.m. (kablonun prize takılan ucu) < Fr. ***fiche*** a.m. ※ ***Doğru evde aldım soluğu! Taktım fişi, koydum ızgaraya bonfileleri.*** (R. Ilgaz 1969g s. 53). ※ ***Osman eğildi, fişi prize taktı, buzdolabı gürültüyle çalıştı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 445).

AD. **fişan** 'yulaf' DS 1872 < ***şifan*** a.m. kelimesinin varyantı. Metathese için b. ***albız*** ⊡.※※

fişenk/fişek I 'tüfek mermisi, kurşun; şenliklerde kullanılan patlayıcı veya yanıcı maddeler' DS 1873, Meninski 1680 II, 3524 < krş. Fa. ***fişang*** a.m. (F. Steingass 1930 s. 930'a göre Tk.den, fakat G. Doerfer 1963–75'de zikredilmemiştir). ※ ***Basamakları üçer dörder atlaya atlaya, fişek gibi odaya girdi.*** (S.M. Alus 1933p s. 166). 'etrafı aydınlatmak için ya da şenliklerde havaya atılan fişekler': ※ ***Hemān-ki muḥtesib ʿaẓamet u vaḳār ile ẓāhir olur, yemīn u şimālinden gün-ā-gün fişekler atılur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 [1581] s. 196–107). ※ ***Singapur'dan ayrıldıktan sonra, tayyareler geldi, tenvir fişekleriyle her tarafı gündüz gibi aydınlatıp gemiye yol gösterdiler.*** (E. Atasü 1996 s. 154).

AD. **fişek** II 'külah, kesekâğıdı' DS 1873 < ***fişek*** I. ※ ***Okuyucu bir fişek şekerile bir tane mumu tepsiye dizer, koltuğunun altına alır gider.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 63).

(Argo) **fişek at–** 'beli gelmek, boşalmak' F. Steinherr 1932, H. Aktunç 1990 s. 107 < ***fişek*** I, erkeklik organı silâh olarak: ※ ***Baktın cünupluktan canına tak dedi, verirsin üç, beş kâğıt, atarsın bir fişek, rahat ondan sonra.*** (H.E. Bener 1969 s. 71–72).

(Argo) **fişek patlat–** 'tokat atmak' < ***fişek*** I ve ***patlat***– fiili, ses benzerliğinden dolayı. ※ ***Karagöz: "Ay, herif yine sızmış be!" (Tiryakiye tokat atar). Tiryaki: "Aman efendim, böyle mahalle arasında fişek patlatmak olur mu?*** (M. Rona 1944a s. 33).

AD. **fiştikle**– '(birine) takılmak, alay etmek; kışkırtmak' < krş. ***fıştakla–***, fakat manaları tam aynı değildir. ※ ***"Ben her gece isterim kari." Tekirdağlı katıldı söze, fiştikledi: "Burda kalırsın karısız. Ne yaparsın?"*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 173). 'kötülemek, lakırdı yetiştirmek, gammazlamak: ※ ***Habibe'ye, adama onu fiştikleyip durmuşlar.*** (S. Soysal 1978 s. 136).

fit I 'razı' < İt. ***fitto*** 'uygun' G. Meyer 1893 s. 59. ※ ***Başarılı olmak buysa hazret, ben başarısızlıkların en boktanına fitim, hem çoktan!*** (A. İlhan 1973 s. 3226). ※ ***Duvak düşkününün halini, vaziyetini anlattık. O da zaten evlenmeğe, gün görmeğe dünden fit.*** (S.M. Alus 1934 s. 26). ***fit ol–*** 'razı olmak, yetinmek': ※ ***"Fazla param yok. Size ancak ekmek peynir alabilirim." —"Bir paket de cigara. Nerdeyse izmaritlere fit olacağım."*** (Orhan Kemal 1950â s. 30).

fit II 'müsavi, barışık; borç alacak kalmamış' < ***fit*** I (?) ※ ***Ben bu yara ile zannediyordum ki Esna ile fit olduk. Ne gezer? Ne kinmiş, ne sönmez ateşmiş bu!*** (S.E. Ertem 1931 s. 246). ※ ***Arkadaşının karısını elinden almıştı. O da şimdi kendisini vurmuştu. Fit idiler.*** (E.E. Talu 1935k s. 168).

fit III 'ihtilâf tohumu' < ***fitil*** kelimesinden. TüS 1983 I, 412'ye göre ***fitne*** kelimesinden. ※ ***Neden şimdi seniŋ naẓarında ben tu ḳaḳa oldum? Ortaya fit ḳoyan mı var***? (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 382). ※ ***Yoo, ben etmedim, vali duymuş köye fit soktuğunu.*** (R. Bilginer 1964 s. 26). ※ ***Bir zamandan beri orada şantiye ahalisi arasına bir fit girmişti. Üç ev halkının ikisi birbiriyle dargındı.***(İ. Tarus 1961 s. 233). ***fit sok–*** 'birini başkasına karşı kışkırtmak' ※ ***Bak bak aramızda fit sokmağa çalışıyor.*** (C. Fehmi 1963 s. 148). ***fitçi*** 'dostları ayıran, entrikacı': ※ ***Acaba kim "Ben bir münakaşalarını duydum" diyebilir? O imansız fitçi halayıkların hangi birisi "Hanımefendi Paşafendiye şu sözü dedi de, ondan sonra darılıştılar" der.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 171–172). Krş. ***fitle–***.

AD. **fit** IV 'kuşku, endişe' < ***fit*** III (?). ※ ***Kızkardeşleri bakıyorlar öğle oldu kız gelmedi, akşam oldu kız gelmedi, bunları bir fit alıyor, bu nasıl kaldı orada diye.*** (U. Günay 1975 s. 457).

fi tarihte/fi tarihinde, b. ***fi*** I.

AD. **fitik** 'temizlenmiş yünden yapılan yumak' ZTS 1976 s. 70 < Kürt. ***tefilek*** a.m. A. Tietze 1982z no. 76 veya ***tiftik*** kelimesinden. ***fitik fitik burnundan getir–*** 'intikamını almak' (krş. ***fitil fitil burnundan gel–***): ※ ***Onun halka yaptıklarını fitik fitik burnundan getiriyor muyum, getirmiyor muyum?*** (H. Aytekin 1945 s. 30).

fitil I/**fetil** 'birkaç telden ibaret ince bir yün lülesi' Selâhattin Batu, *Türkiye Koyun Irkları* s. 91; 'petrol lambasının ve mumun fitili; derin yaralara sokulan gaz bezi' Meninski 1680 II, 3469 < Ar. ***fatīl*** a.m. ※ ***Lâmbanın arkasındaki aynayı ayarladı. Şişesini çıkarıp fitilini bir kaç kez yukarı aşağı oynattıktan sonra kibriti çıkardı, yaktı, fitilini yavaş yavaş kıstı, açtı, fitilin yanmasını, yer yapmasını bekledi.*** (H. Özkan 1979 s. 28). ※ ***Cerrāḥ-zāde, oḳlarını zaḫmuma fetīl | Eger ki ėtmese olmazdı rāḥatum.*** (Ẕātī 1970 II, 419). 'kalın pabuç bağı': ※ ***Fitillerinden birbirine bağlı top ayakkaplarımız omuzlarımıza atılı, yalınayak, hâlâ fırın külü kadar sıcak tozları çiğniye çiğniye düştük yollara.*** (Orhan Kemal 1949b s. 122). ***fitil fitil burnundan gel-*** 'yaptığı bir şeyin nahoş neticelerini veya cezasını çekmek': ※ ***Gündüzkü o tatlı eğlentiler şimdi fitil fitil burnumdan gelmeğe başladığı için bugün bunlarla buralara geldiğime bin kere pişman oluyordum!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 175).

(Argo) **fitil** II/**fitil gibi** 'tamamen sarhoş, içkiden sızmış' < ***fitil*** I; fitilin kandil veya lambada gazyağı ile meşbu hâlinden. ※ ***Sarhoş mu sarhoş, fitil mi fitil!*** (S.M. Alus 1933p s. 179). ※ ***"Üzülme, nuru aynım! Sarhoş değilim." —"Ben kör müyüm be? Fitil gibisin."*** (S.M. Alus 1934 s. 361). ※ ***Yanıbaşında oturan orta yaşlı adam, fitildi.*** (Reşat Enis 1957 s. 189).

fitil III 'mumları yakmak için kullanılan alet; eskiden topları ve lağımları ateşlemekte kullanılan şerit' < Ar. ***fatīl*** a.m. Meninski 1680 II, 3469 ※ ***Babam fitilli çakmağını ateşleyip sundu.*** (F. Erdinç 1961 s. 71.) ※ ***Dinamit paketlerine fitil ve kapsül taktık.*** (F.R. Atay 1938 s. 146) ***fitili al-*** 'ateşlenmek' (ekseriya mecazî manalarda): ※ '***Işkuŋla fetīl alalı mānend-i ḳandīl | Yaḳduŋ beni. Bārī, ā begüm, cānumı yaḳma!*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 68). ※ ***Cān u göŋülden meftūnı olub 'āşıḳ-ı dīvāne vu bī-çāresi oldum. Bu gitdi ammā ben ġayrı aldum fetīli.*** (Ş. Elçin 1976 s. 188). ※ ***Raif bey için fitili aldım. Nihayet bir gün dayanamıyarak gizlice aşıkıma kaçtım.*** (H.R. Gürpınar 1942 [1337] s. 207). 'öfkelenmek': ※ ***Lebip, sabırsızlanarak ayağa kalkmış, hemen fitili alacakmış gibi yüzünü ekşitiyor, gözünü oynatıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 355). (Argo) ***fitil ol-*** 'çok kızmak, öfkelenmek' ※ ***Eğer bir daha teşebbüs ederlerse, tetiği çekip kurşunu göbeklerine boşaltacağım! Boşaltmazsam adam değilim yani. İleşlerini sereceğim şuraya! Upuzun! Öyle fitil oluyorum ki…*** (F. Baykurt 1959y s. 132). ***fitil ver-*** 'kışkırtmak': ※ ***Ah erkekler, yaramaz erkekler! Çok fena adamlarız! Şeytan ne fitil veriyor, biliyor musunuz?*** ('Ālī Beg 1961 s. 38).

fitil IV 'bir kâğıt oyunu' H. Kodaman 1944 s. 127–134 < ?? ※ ***Bir kahveye kendini dar atmıştı dedik. Bir masaya oturmuş iki kişi bağırdı: "Emin efendi yahu, gel bir fitil yapalım!"*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 80). ※ ***Haftada bir iki gün et kesiyor, diğer günlerde vaktini kahvede geçiriyordu, fitil oynuyordu, tavla oynuyordu.*** (M. Hacıhasanoğlu 1954 s. 110).

fitille-/fitle- 'kışkırtmak' < ***fitil*** III. ※ ***Huriyenin bu sözlerden maksadı, kocasını adam akıllı fitilleyip Tahirin üzerine saldırmak idi.*** (E.E. Talu 1939 s. 37). ※ ***Kimiŋ fitlediğini biliyorum.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 388). ※ ***Babam yanıma geldiğinde sözü açmışlar odada. Fitlemişler babamı adam akıllı. Gelip dikildi karşıma: "Bundan soona namaz gılmıyacak olursan, şinciden itibaren evlâtlıktan iret ediyorum seni."*** (M. Makal 1950 s. 121).

Osm. **fitne** I 'iğva, günah olan bir şeyi yapmaya heveslenme' < Ar. ***fitna*** a.m. ※ ***Söyleşürken ḥareketden lisāmın düşürdi, yüzüni bezzāza gösterdi. Bezzāz fitneye düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 218a). ***fitne-i âlem*** 'harikulâde güzel kimse': ※ ***Ulaldı, bir fitne-i ʿālem ḳopdı. Bağdād͜ halḳı cümle er u ʿavrat anı sevdiler.*** (a.e. v. 206b). ***fitne fücur*** 'sefahat, çapkınlık': ※※

fitne II 'entrika, dolap' < Ar. ***fitna*** a.m. ※ ***Yine bir fitne ḳaynatıyorsun ġālibā?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 345). 'kargaşalık, ayaklanma' ※ ***Bezm yaraġın göre dururken birbir ġavġā belürdi. Şeh-zāde sandı ki şehrde fitne belürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 205b). ***fitne et-/fitne kopar-*** 'ayaklanmak': ※ ***Bu gėce ṣabr ėtmek gereksin tā görevüz ki ėrte şehr͜ halḳı melik öldügin bilicek fitne ėtmeyeler.*** (a.e. v. 47a). ※ ***Öyleden gėrü evine ac gelüridi, derdlenecek isteridim fitne ḳoparurdı.*** (a.e. v. 57a).

Osm. **fitnecu** 'entrikacı; kötü maksatlı, entrika kabilinden' < Fa. ***fitna-cü*** a.m. [***fitna*** + ***-cü*** 'arayan', b. ***behānecu*** ⊡]. ※ ***Ne erāzilüŋ güft u güsına ḳulaḳ ḍutar, ne esāfilüŋ mez̠emmet-i fitne-cüsına iltifāt ėder.*** (ʿĀlī 1956 s. 219).

Osm. **fitneengiz** 'fitne yaratan, fesatçı' < Fa. ***fitna-angīz*** a.m. [***fitna*** + ***-angīz*** 'yaratan', krş. ***esrârengiz***]. ※ ***Bu dürüġ-ı maṣlaḥat-āmīz rāst-ı fitne-engīzden yėgdür.*** (Ferec 855/1451 v. 48b).

⊡ Fa. ***angīhtan*** fiilinin şimdiki zaman hâli olan ***-angīz*** isimlere eklenir. Bu ekin oluşturduğu bileşik kelimelere kattığı mana 'heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek'tir. Osm.daki örnekler şunlardır: ***esrârengiz, fitneengiz, hayalengiz, şehrengiz.*** Buradaki örneklerden ***esârengiz*** ve nâdiren ***dehşetengiz*** BSTTk.nde kullanılmaya devam etmektedir.

fitnelen- 'kötü fikirleri gelmek, şeytana uymak' < ***fitne*** I + ***-len-*** genişlemesi (b. ***âdemlen-*** ⊡). ※ ***Cün baŋa naẓarı doḳundı, fitnelendi.*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

AD. **fitoz** 'çalımlı; güzel' DS 1874, R. Dankoff 1991 s. 38 < ??. ※※

AD. **fitra** 'sürgün, filiz' THASDD 585 < Yun. ***φύτρα*** (fítra) a.m. A. Tietze 1955 no. 287. ※※

fitre 'Ramazanın sonunda verilen esaslı sadaka' < Ar. ***ṣadaḳatu l-fiṭra*** a.m. ※ ***Eger hâfız ederse, bütün harman Hocanın! Artık kuzusu, tavuğu, yağı, yumurtası, fitresi, zekâtı da caba...*** (F. Erdinç 1961 s. 204).

AD. **fitruka** 'filiz' DS 1862 < Yun. ****φιτρούκα*** (fitrúka) a.m. [***φύτρα*** (fítra) a.m. + ***-ούκα*** (-uka) küçültme eki, b. çulaki ⊡] Ch. Tzitzilis 1994 s. 188. ※※

(Konuşma dili) **fiyaka** 'gösteriş, çalım' M. Mikhaïlov 1930 s. 11, Meḥmed͜ Hālid [Bayrı] s. 85, A. Püsküllüoğlu 1974 s. 40 < İt. ***fare fiacco*** 'fare grande impressione'. Grande Dizionario della Lingua Italiana V, 900. ※ ***Kadına ufaktan ufaktan lâf attı. Bir de kerhanede içmiş olduğu yaldızlı sigaradan aldırarak fiyaka yapmak istedi.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 43). ※ ***Evet, bundan ḳırḳ, ḳırḳ beş sene evvel hemān her semtiŋ böyle bir fiyaḳacı ḳabadayı ṭaḳımı var idi.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 327). ※ ***Milyoner bey, madamın yanında da bermutat fiyakalı ve cakalı***

palavralara koyulmuştu. (S.M. Alus 1934 s. 301) ※ ***Boynum bükük, maamafih gene fiyakayı bozmamağa çalışarak, onun şerefine kadehleri tokuşturduk.*** (S.M. Alus 1944 s. 83). ※ ***Hadi lan hadi! Bize fiyaka söker mi? Ben bizim mahalledeki İdrisi bile tuşa getirdim. Fazla konuşursan…*** (Orhan Kemal 1954y s. 100).

fiy, b. ***fiğ***.

AD. **fiyango/piyango** 'kelebek kravat' DS 4650 < ***fiyonga***, Ch. Tzitzilis 1987g no. 562. (Argo) ***fiyangolu*** 'süslü püslü' H. Aktunç 1990 s. 107 < ***fiyonga*** + ***-lu*** sıfat eki, b. ***adamakıllı*** ⊡. Krş. ***fiyongalı***. ※※

fiyasko 'çok özenilen ve ümit bağlanan teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlanması' < Fr. ***fiasco*** < İt. ***far fiasco*** 'fiyasko yapmak'; ***fiasco***'nun asıl manası 'şişe'dir, fakat tabirin menşei için b. Cortelazzo–Zollo 1980 II, 429. ※ ***İşte burası, bu tesis, fiyasko veren eserlerden biri.*** (İ. Tarus 1961 s. 225). ※ ***Fazıla, önemli olmayan biriyle evlenilebileceğini düşünmezdi bile. Ama ben Fazıla açısından tam bir fiyaskoyum, önemli olmayı bırak, adam bile olamadım.*** (A. Altan 1985 s. 198).

(Argo) **fiyaskos** 'falso, başarısızlık' F. Devellioğlu 1959 s. 88 < Yun. ***φιάσκος*** (fiáskos) < İt. ***fiasco*** a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 231. Krş. ***fiyasko***. ※※

fiyat, b. ***fiat***.

AD. **fiyo** 'ördek' DS 1874 < Yun. ***αίθυια*** (éṯia) 'bir kuş cinsi (martı ?)' Ch. Tzitzilis 1987g no. 4. ※※

fiyonga/fiyonk 'kelebek şeklinde bağlanmış kurdele' < Yun. ***φιόγκος*** (fióngos) < İt. ***fiocco*** a.m. < Lat. ***focus*** 'bir tutam yün'. İkinci varyant daha yeni bir kısaltma. ※ ***Ayakkabısı dümdüz, lacivert, küçük kırmızı bir fiyongu var.*** (A. Kutlu 1995 s. 215–216) (Argo) 'erkeklik uzvu': ※ ***Seyit'in erkekliği yokmuş, kadın ondan kaçmışmış sütçüye. Tek kolluymuş sütçü ama olsun. Erkekti, "fiyongası" tamamdı ya.*** (F. Baysal 1955 s. 103). (Halk ağzı) ***fiyongalı*** 'parlak, edebî sözlerle' (krş. ***fiyangolu***): ※ ***Şāʿir değilim ki size bunu "fiyongalı" bir taʿrīf edeyim.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 3564).

AD. **fiza/fizâa/fizah** 'sızlanma, inilti' DS 1874 < Ar. ***fiẓāʿ*** a.m. Son varyanttaki Ar. kökünde mevcut olmayan /***h***/sesi için b. ***feriştah*** ⊡. ※ ***Soyundi, yatağa girdi. Az ıssınmaz bir fizah ġopardı. Ağladı ağladı, neyetdimse susduramadım.*** (metin ***sunduranadım***). (B. Seyidoğlu 1975 s. 237). ※ ***Çocuk sızılara dayanamıyarak başladı fizaha.*** (M. Yağmur 1957 s. 21). ※ ***Köpekler yılmak bilmiyor. Taş ağızlarına değdikçe fizahları Ur Deresini çınlatıyor.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 21). ***fiza figan*** 'feryatlar, feryat u figan': ※ ***Anası başlar fiza fiġane, | Vay ḳızım meded! Nişledin bize?*** (E. Kömürciyan 1981 [17. asır] s. 110) ***fiza fiza*** 'acı acı bağırma ve sızlamayı anlatır' DS 1874.

Osm. **fi zamanina** 'zamanımızda' < Ar. ***fi*** 'içinde' (b. ***fîemanillahi*** ⊡) ve ***zamāninā*** 'zamanımız'. ※ ***Selāṭīn-i sābıḳa zamānlarında Ekrād u Etrāke beglerbegilikler vėrilmezdi. Ammā fi zamāninā ol güne ṭabaḳāt riʿāyeti meslūbdur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 158).

fizibilite 'icra kabiliyeti, gerçekleştirilebilirlik' TüS 1983 I, 413 < Fr. ***faisibilité*** a.m. [***faisible*** 'kabiliicra' sıfatından soyut isim [nomen abstractum]. İlk hecedeki ünlü belki İng. ***feasibility*** a.m. kelimesinin tesirini gösterir. ※ ***Demek fizibilite raporunu imza etmiyeceksin?*** (R. Ilgaz 1981 s. 19).

fizik I (sıfat) 'tabii, maddî' < Yun. ***φυσικός*** (fisikós) a.m. ※ ***Ankarada, eski Gülhane hastanesinde yattığım bir buçuk yıl süresince artık fizik acıya alıştığımı sanıyordum. Ama işte o 29 Ekim günü Londra'da acıdan ağladım.*** (N. Eray 1994 s. 84).

fizik II (isim) 'hareket ve enerji kanunlarını araştıran tabiat bilgisi; fizik dersi' < Fr. ***physlque*** a.m. < ***fizik*** I. ※※

fizik III 'bünye, beden yapısı; endam, cüsse' < Fr. ***physique*** a.m. < ***fizik*** I ※ ***Yaşınızdan çok daha genç bir fiziğe sahipsiniz, kutlarım sizi madam.*** (Peride Celal 1991 s. 183). ※ ***Gerçek bir yıldızdı o. Kim Novak dişiliği ile Katherine Hepburn oyunculuğu arasında, Avrupaî fiziği sayesinde, sinemamızın o güne dek görmeye pek alışık olmadığı hızda bir kariyer edinmişti.*** (A. Yurdakul 1996 s. 67–68).

fizikî 'fizik bilgisi ile alakalı; tabii, maddi' < ***fizik*** **II** + isimden sıfat yapan ***–î*** eki (b. ***adalî*** ⊡). ※ ***Arabayı kaldırmaya gücüm yetecek gibi değildi. Fizikî imkânsızlıkla çocuğumun belki de can çekişmekte olduğu önsezisi benliğimi çökertiyordu.*** (Ç. Altan 1975 s. 229).

fizyoloji 'vücut organlarının fonksiyonlarını araştıran ilim' < Fr. ***physiologle*** a.m. [EYun. ***φύσις*** (phüsis) ve Lat. ***–logla***, b. ***antoloji*** ⊡]. ※※

fizyolojik 'fizyoloji sahasına ait' < Fr. ***physlologique*** a.m. [***physiologie*** + isimden sıfat yapan ***–lque*** eki, b. ***Adriatlk*** ⊡]. ※ ***Ölüm gayet kuru, gayet basit, eşekçeslne basit fizyolojik bir olay.*** (Ç. Altan 1975 s. 228).

fizyonoml 'yüz ifadesi' < Fr. ***physionomle*** a.m. < ***physiognomonie*** < Lat. ***physlognomonla*** 'yüz ifadesinden insanın karakterini anlama bilgisi' [EYun. ***φύσις*** (phüsis) 'tabiat' ve ***γνώμων*** (gnömön) 'bilen, anlayan, vâkıf olan']. ※ ***Ben onların eserlerinden ruhlarını inceliyorum, sonra bu ruha yakışan çehreyi çizerek sanatçının portresini ortaya çıkarıyorum. Flzyonomlden karakteri bulmak mümkün oluyor da, karakterden fizyonomiyi bulmak neden mümkün olmasın?*** (Ç. Altan 1975 s. 198).

flador, b. ***filador***.

flâma/filâma/filema (gemicilik terimlerinden) 'küçük işaret bayrağı' < İt. (Venedik diyal.) ****flama*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 289. ※ ***Ricardo, pembe bulutların arasından süzülen Viking kadırgasıyla, Çamlıca tepesine demir atmış. Yelken direğinde korsan flaması...*** (A. Yurdakul 1993 s. 271). 'yol tamir işlerinde kullanılan işaret bayrağı' ※ ***Bir ara gözlerl, flamalarla karşıda duran işçilere takıldı: "Sakın bunlar, yol mühendisleri olmasın!" dedi.*** (R. Ilgaz 1969g s. 63). 'spor müsabakalarında kullanılan küçük bayrak': ※ ***Bu soğukta, yarı çıplak filema kullanan bir denizci, hakemlere yol açıyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 33).

Flâman 'Felemenkçe'ye yakın bir dil konuşan Belçikalı' < Fr. ***Flamand*** a.m. ※ ***Günün bazı saatlerinde değişik açılardan odalara süzülen ışığın mekânda yarattığı tonlar, gölgeler, beni Osman Hamdi'den Flâman ressamlara dek açılan geniş bir yelpazeye hazırlayan şeylerden biri sanırım.*** (M. Mungan 1996 s. 28).

flamenko 'İspanya'dan etrafa yayılan bir dans; o dansla çalınan bir cins gitar' < İsp. ***flamenco*** a.m., asıl manası 'İspanyol Çingenesi' [***Flamenco***

'Flâman']. ※ ***Oktay teybin düğmesine dokunuyor. Kastanyet sesleriyle birlikte flamenko gitar.*** (A. Yurdakul 1991 s. 44).

flamingo 'balıkçıla benzeyen pembe renkte bir kuş' < İng. veya Alm. ***flamingo*** < Port. ***flamenco*** a.m. Kelimenin menşei tartışma konusudur. ※※

flânel 'keten ve yünden dokunan kumaş' < Fr. ***flanelle*** < İng. ***flannel*** a.m. < Welsh ***gwlanen*** 'yünlü kumaş'. Krş. ***fanela/fanila.*** ※※

flânşör (otomobilcilikte) '??' < Fr. ***flancheur*** a.m. (nomen instrumentis yapan ***–ör*** eki için b. ***adaptör*** ⊡). ※ ***Akşamın yeni çöken karanlığına karşı otobüsümüz farlarını, flanşörlerini yakıyor.*** (M. Güler 1990 s. 156).

flâri, b. ***filâri***.

flâster/plâster 'yara üzerine yapıştırılan bant' < Alm. ***Pflaster*** < İt. ***empiastro*** < Lat. ***emplastrum*** < EYun. ***ἔμπλαστρον*** (èmplastron) 'yakı'. ※ ***Onbaşı, ocaktan çıkmış gibi kuruyup kalmış bacağını pamukla alkolledikten sonra, dayandı iğneyi. Seromun işleyip işlemediğini kontrol ettikten sonra, iki tarafını flasterle bantladı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 24).

flâş (fotoğrafçılıkta) 'kısa süren aydınlatma' < Fr. ***flash*** < İng. ***flash*** a.m., asıl manası 'şimşek'. ※ ***Uzaktan peşpeşe iki flâş patladı.*** (N. Eray 1986 s. 11). ※ ***Sonra ilanlar: Birdenbire patlayan flaşla beraber çok ünlü bir sinema yıldızının güzel yüzü. "Mintaksla yavrum, mintaksla," diye şakıyan sevinç dolu bir ses.*** (Peride Celal 1985 s. 15). ※ ***Kafasının içinde birdenbire sanki bir flâş yandı, dimağı apaydınlık oldu. Bir fikir nurlandı. Acaip bir fikir, delice bir fikir belki de.*** (R.H. Karay 1964 s. 149).

flâtor, b. ***filatür***.

flavta 'flüt' < İt. ***flauto*** < Prov. ***flāut*** a.m. ※※

flebit/filibit (tıp terimlerinden) 'toplardamar iltihabı' < Fr. ***phlébite*** a.m. EYun. ***φλέψ*** (phléps) 'toplar damar' + iltihaplı hastalıkların isimlerinde kullanılan ***–it*** eki (b. ***adenit*** ⊡). ※※

fleto, b. ***fileto***.

Osm. **flipot**, b. ***filipot***.

flika, b. ***feuka***.

flit/filit 'püskürtülen sinek vs. ilacı; onu püskürtmeye yarayan alet' < ***Flit*** 'bu ilacın ve aletin ticarî markası', belki İng. ***to flit*** 'ok süratiyle hareket etmek'. ※ ***İtalyan kondüktör, şaşkınlığımı görünce, iki elini havaya kaldırıp, bir flit pompasıyla sivrisinek öldürüyormuş gibi hareketler yaptı. Hırsızlıkta en son yöntemlerden birini uygulayıp, beni fısfıslamışlar meger, yâni yüzüme doğru vaporizatörle bir ilâç sıkarak, derin bir uykuya daldırmışlar.*** (M. Urgan 2000 s. 145).

flok/filok/filoka (gemicilik terimlerinden) 'cıvadraya çekilen üçgen yelken' < İt. (Venedik diyal.) ***floco*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 290. ※ ***Soğan kayığını bir sabah hareket için hazır buldum. Yelken serene çekilmişti. Filoka hazırdı.*** (S.F. Abasıyanık 1936 s. 39).

flokon (gemicilik terimlerinden) 'cıvadraya çekilen üçgen yelken' < İt. (Venedik diyal.) ****flokín*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 292. Krş. ***flok***. ※※

floksera, b. ***filoksera***.

Osm. **flor/fuluri** 'bir altın sikke' < ***florin*** 'eskiden bazı Avrupa memleketlerinde basılan altın paraların adı' < İt. ***florino*** 'Floransa'da basılan ve Floransa'nın arması olan bir zambak resmini taşıyan altın sikke' [Lat. ***flor-*** 'çiçek'ten sıfat]. ※ ***Gelen ve giden bāzırgān gemisinden muḳaddemā bir fulürī alınub sancaḳ begi ile ḳapudan üleşeler*** (!) (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 19b). ※ ***Ḥāṣıl-ı kelām Mıṣr hazīnesine sa'y ėtmesi ve sāl be-sāl beş kerre yüz biŋ flürī irsāl olunurken anuŋ zamānında altı yüz bıŋ gidüb fī mā-ba'd ol miḳdār irsālīye muḳarrer olması ile gendüye vizāret gönderildi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 164).

Floransa 'İtalya'da bir şehir' < Fr. ***Florance*** < Lat. ***Florentia*** a.m., asıl manası 'çiçek açanlar'. ※ ***Ertesi gün Toskana ḥükümetiniŋ pāy-ı taḫtı olan Floransa şehrine bil-vuṣūl çend rūz daḫı orada ḳarār olunmuş.*** (Muṣṭafā Sāmī Efendi, YTEA 1974 [1840] I, 75). ※ ***Tek sözcükle yıpranmış insanlar. Onlar Floransa'dan değil, Türkiye'den gerçek görüntüler.*** (U. Kökden 1995 s. 43).

florcln/filorcin/flürcün 'bir kuş cinsi, Coccothraustes coccothraustes' < İt. ***frongillo*** 'bir kuş ismi' G. Meyer 1893 s. 20 veya ***florya*** II + kuş isimlerinde görülen ***-cln/-çln*** vs. eki, krş. ***balıkçın*** ⊡.

floresan/floresant/fuleresantlı 'ayrı bir çeşit ışık veren (lamba)' < Fr. ***fluorescent*** a.m. (participium activum (fiilsıfat) yapan Fr. ***-ant/-ent*** eki için b. ***acente*** ⊡²).※ ***Sonunda insanların ve ışıkların daha bol olduğu bir caddeye vardı. Floresant lambalariyle aydınlatılmış ışıklı bir kahve vardı.*** (A. Altan 1985 s. 73). ※ ***Yazlık bir sinemanın fuleresantlı ilânı.*** (A. Özyalçıner 1960 s. 26).

florin (kimya terimlerinden) 'unsurlardan biri, "F" elementi' < İng. ***fluorine*** a.m. ※ ***Sen yine de unutma, yatmadan önce dişlerini florinli ipanayla fırçala, mor çizgilisiyle evet, en iyisi o.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 41). Krş. ***flüor***.

florya/fllorya 'bir kuş ismi, Choloris choloris' < Yun. ***φλώρια*** (flórya) a.m. G. Meyer 1893 s. 19. ※ ***Florya, kül rengidir, karaya çalan, serçeden az biraz küçüktür.*** (Yaşar Kemal 1993k s. 7). ***İçlerinden elebaşlıları olduğu anlaşılan biri kocaman kafesteki yeni tutulan bütün kuşları yegân yegân tetkik ettikten sonra arkadaşlarına izahat verdi: Bir tane kenesetli var... Lâkin filoryalar aynalı.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 291–92). Krş. ***frllya.***

floş 'bir çeşit suni ipek' < Fr. ***floche*** a.m. ※ ***Ateşinin çıkmasına, soluk aldırmayan öksürüğüne karşın süslenip boyanacak. Solmuş ipek geceliği, omuzlarında mavi floş atkısı, dizlerinde pasiyans kâğıtları...*** (Peride Celal 1991 s. 444).

flört b.m. (aşıkbazlık) < İng. ***flirt*** a.m. ※ ***"Flörtlerim oldu tabii." —"Flört başka. Benim de çok flörtüm oldu. Hattâ biri..."*** (A. Nesin 1970 s. 23). ※ ***Cem'le arkadaşlıktan "flört"e flörtten sevgiye geçişlerimiz bile Özer'in yanında olmuştur.*** (P. Kür 1984 s. 15) ※ ***Öyle sıradan bir flört falan olsa, bırak oğlum şu kızı der, sorunu çözerdim. Gel gör ki oğlan karasevdaya tutulmuştu!*** (A. Ümit 1996 s. 181).

flû (ressamlık ve fotoğrafçılık terimlerinden) 'keskin hatları olmayan, net olmayan, sisli, muğlak' < Fr. ***flou*** a.m. [< Lat. ***flavus*** 'sarı; soluk renk']. ※※

flûlaş– (isimden fiil yapan ***–laş–*** eki için b. ***bayramlaş–*** ⊡) 'sislenmek, netliğini kaybetmek': ※ ***İşte bu noktada görüntü iyice flulaşıyor, karışıyor.*** (G. Scognamillo 1990 s. 47). ***flûluk*** 'alaca karanlık' ※ ***Yarı yolda telâşla geri dönüp kumsala çıkmak istedim. Sonra yıldızsız gökyüzünde bir fluluk içinde görünen aya bakıp mağaraya doğru kulaç atmaya devam ettim.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 46).

fludeks 'bir ilaç ismi' < ticaret markası. ※ ***Bir gece zamanı "Zaten sende iş yokmuş!" demez mi? Tansiyonum fırladı. Fludeksle zor düşürdük.*** (N. Eray 1990 s. 135).

flûlaş–, b. ***flû***.

flüor (kimya terimlerinden) 'F elementi' < Fr. ***fluor*** a.m. Krş. ***florin***. ※※

flürcün, b. ***florcin***.

flüt b.m. (bir nefesli çalgı) < Fr. ***flute*** < Prov. ***flāut*** a.m. ※ ***Köşede orkestra için yer. Bir piyano, viyolonsel ve flüt.*** (A. Yurdakul 1993 s. 220). ※ ***Fonda Kızılderili flütçü Carlos Nakai'nin müziği de duyulmuyordu.*** (B. Uzuner 1997 s. 19).

flütist 'flüt çalan kimse' < Fr. ***flutiste*** a.m. [***flute*** + meslek sahibini gösteren ***–iste*** eki, krş. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Onun için, siz yalnızca flütüyle sevişebilen kadınlara âşık olabilirsiniz. Yoksa altıncı karınız flütist miydi?*** (Z. Ankara 1991 s. 126).

fobi '(ruh hastalarında) olağandışı güçlü korku' < Fr. ***phobie*** a.m. [Yun. ***φόβος*** (phóbos /fóvos) 'korku']. ※ ***Sende Drakula fobisi başladı. Gündüzleri yatakta, geceleri ayakta.*** (A. Yurdakul 1993 s. 162). ※ ***Nasıl olur yahu, kapının ziline basmakla, yahu zil fobisi mi var yahu? Zehirli zil mi yahu?*** (M. İzgü 1992 s. 29).

AD. **foça** 'fok balığı' DS 1874 < Yun. ***φώκια*** (fókya) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 579. ※※

Foça 'İzmir vilayetinde bir kasaba' < Yun. ***Φώκια*** (Fókya) a.m. D. Georgacas 1971 s. 111. ※※

Osm. **fod/fot** 'yeter artık, ödeşildi!' DS 1878 < Ar. ***faḍḍ*** 'yatıştırma, barıştırma' R. Dankoff 1991 s. 38. Ar. ***/ḍ/*** için b. ***adale*** ⊡. ※ ***Siz anlara temessük vérüŋ. Biz anlar ile foḍ oluruz.*** (Evliyā Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 575).

fodere/fodra 'astar; geminin iç kaplaması' < İt. ***fodera*** (Venedik diyal.) ***fodra*** a.m. < Alm. ***Futter*** 'astar' Kahane–Tietze 1958 no. 293. ※※

fodla, **fodlacı**, b. ***fodula***.

fodra, b. ***fodere***.

fodul 'üstünlük taslayan (biri), hodpesent, iddialı; başkasının işine karışan, üstüne vazifesi olmayan şeyleri ısrarla soran' < Ar. ***fuḍūl*** 'sırnaşıklık' etymon olarak pek uymaz: Meninski 1680 II, 3529'da teklif ettiği '***fuzūlī***'nin halk ağzındaki şekli' mana itibarıyla çok iyi (A. Tietze 1958 no. 158); nisbe'nin düşmesiyle kısalan sıfat için krş. ***eflâtun*** II. Bugün eskimiş olan bu sıfat eskiden çok kullanılırdı. ※ ***Velī çün ki oġluŋ yėrüŋde ḳala | Nėte her bir ādem fużullıḳ*** (***foḏullıḳ*** ?) ***ḳıla*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 5256). ※ ***Bu fodul, yalancı, utanmaz herife ne dersiniz?*** (F.C. Göktulga 1943 s. 19). (Hem ***kel hem fodul*** yaygın deyimlerdendir. [Editörün notu]).

fodula/fodla 'fakirlere dağıtılan imaret ekmeği' < Ar. ***fuḍūla*** 'artakalan, artık (artakalan karışık undan yapıldığı için); ortadaki uzun ünlünün düşmesi için krş. ***ağda*** ⊡, Ar. /***ḍ***/ için b. ***adale*** ⊡. ※ ***Foḍūlaları‿hāk-i siyāh rengine girüb meder ṣūretinl bağlamışdur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 144). ※ ***Esasen kaç gündür ki iki fodla ile geçiniyorduk; koskocaman eczacı talebeleri fodla ile!*** (F.C. Göktulga 1953 s. 9). ***fodlacı*** 'fodla ile geçinen; medrese talebesi'. ※ ***İnsan oğlu bu, hele gönlü birini sevmesin, kötüler de kötüler. "Burada seneler senesi ekmek elden, su gölden ense yapmış, oturmuş, fodlacı yobaz!" deyip dururdu.*** (S. Kilimci 1949 s. 54–55).

AD. **foduma** 'keçeden yapılmış çizme' DS 1875 < Yun. ***πόδημα*** (póḏima) a.m. A. Tietze 1955 no. 218. ※※

foga I, b. ***foko***.

fogo/foga II (gemicilik terimlerinden) 'büyük yelkenlilerde bir serenin adı' < İt. (Venedik diyal.) ***fogo*** [***penón de fogo*** kelimesinden kısaltma] a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 294. ※※

fok b.m. (bir deniz hayvanı) < Fr. ***phoque*** < Yun. ***φώκη*** (phókē) a.m. ※ ***Yunus, suya ne oldu diye şaşarak bakarken kemerin altından büyük bir fok balığı içeri girdi. Ama Yusuf'u görünce korktu ve yallah gerisin geriye dalıp dışarıya fırladı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 226).

foko/foga I '(topçu komutası) ateş!' R. Dankoff 1991 s. 38 < İt. ***fuoco!*** (Venedik diyal.) ***fogo!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 295. ※ ***Geminin zabitleri hiddetlenerek "Foko, foko!" yani "ateş!" deyü topçulara emreylediler***. (E. Misailidis 1986 s. 474).

fokstrot 'bir dansın ismi; o dans için bestelenmiş müzik' < İng ***fox trot*** a.m. [***fox*** 'tilki' ve ***trot*** 'tırıs']. ※ ***Kiracının deli kızı cızırtılı bir fokstrot plâğının temposuna uyarak tepiniyordu.*** (Reşat Enis 1933 s. 32). ※ ***Ferah Tiyatro'nun kırmızı kadife perdesi açılmadan orkestranın çaldığı Leyla fokstrotunu da öğrenmiştim.*** (B. Arpad 1976 s. 20–21).

fokurda- 'kaynayan su gibi ses çıkarmak' < ses taklidi fiillerden, krş. ***fokur fokur***. ***fokurdat-*** '***fokurda-*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli (b. ***acıt-*** ⊡)': ※ ***Doğulu kadını görür görmez beğenmişti. Kanını ilk bakışta fokurdatan bir ateş vardı kadında.*** (E. Atasü 1996 s. 135).

RD. (Edirne) **fokye** 'el ve yüz şişmesiyle beliren ve bu şişliklerde kanın hareketi hissedilen bir çeşit hastalık' DS 1875 no. 580 < Yun. ***φώκιου*** (fókyu) 'yanık kabarcığı' Ch. Tzitzilis 1987g no. 580. ※※

fol I/AD. **hol** 'kuş yuvası; tavuk yuvasına konan alçıdan yumurta' DS 2396 < Yun. ***φωλίον*** (folíon) a.m. A. Tietze 1955 no. 346, Ch. Tzitzilis 1987g no. 581. Başka izah için b. H. Eren 1958 s. 13–15. ※ ***Ġara ağacun dalında | Buldum ġuşun folini.*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 105). BSTTk. kelimeyi yalnız ***fol yok folluk yok/fol yok yumurta yok*** 'ortada belli hiçbir şey yok' deyiminde tanır: ※ ***Siz pek acele gidiyorsunuz, daha durun bakalım ortada fol yok, yumurta yok.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 114).

⊡ Halk ağzında ve diyalektlerde /***f***/'nin /***h***/'ye ve /***h***/'nin /***f***/'ye değişebildiğini görüyoruz. Kelime başındaki böyle değişimler için birkaç örnek: ***finnas/hinnas, fol/hol, herifane /ferfene, hurma / furma*** (Bulgarcada ***furma*** hurma meyvesinin en normal adıdır),

furya /hurya (b. ***hürya /hurya*** maddesinde), ***füc'eten /fücceten /hücceten, fuluri /hülüri***, (b. ***flor /fuluri*** ve ***hülüre muhtaç*** maddelerine). Bu gibi değişmeler kelime içinde ve kelime sonunda da bulunabilir: ***aflaz, coh/cof, comfur, culah/culfa, kuluf (< gluh), suhte/softa, sulh/sulf, tahta/tafta.***

(Argo) **fol** II 'cüzdan, portföy' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 107 < ***fol*** I. ※※

fol III 'uğur, şans' < Fa. ***fol*** R. Dankoff 1991 s.38. ※※

folispit/filispit I '(buhar gemilerinde) tam sürat kumandası' W.A. Thompson 1892 s. 181 < İng. ***full speed*** a.m. ※ ***Oğlan çok hızlı yürüdüğü için ben de folispiti tutturdum.*** (S.M. Alus 1944 s. 38).

folklor 'halk ananesi, nesilden nesle ağızdan ağza intikal eden halk kültürü' < Fr. ***folklore*** < İng. ***folklore*** a.m. [***folk*** 'halk; okumamış kimseler' ve ***lore*** 'ataların ananeye dayanan bilgisi'] Bu yabancı kelime Tk.de manasını oldukça genişletmiştir. ※ ***'Kafadar' Hakkı'nın önünde renkli bir kitapçık, kapağında folklor giyinmiş çekik gözlü bir kızcağız, iri iri Kore harfleri, İngilizce bir başlık: "Guide of Korea".*** (A. İlhan 1982 s. 52).

folkon/pilakon (gemicilik terimlerinden) 'ağaç gemilerin teknelerini kuvvetlendirmek için postalarına vurulan demir veya çelik enli lâmalar' L. Gürçay 1943 s. 174 < İt. ***forcone*** ve ***porca*** kelimelerinden Kahane–Tietze 1958 no. 303.

(Argo) **folluk** 'dişilik organı' F. Steinherr 1932 s. 186, H. Aktunç 1990 s. 107–108 < ***fol*** I; asıl manası 'kuluçkanın yumurtaların üstünde oturduğu yuva'. ※※

folya/finye/fulya/funya/fünya/fünye/BSTTk. **huni** '(harp gemilerindeki topçu terimlerinden) top ateşlemeye yarar kapsül; huni' < BizYun. ***φωλέα*** (foléa) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 874, DS 1868; ※ ***İçindeki yaşam isteğini harekete getirecek, onu ortaya çıkaracak iradesi ve gücü yoktu. Fünyesi olmayan bir bomba gibiydi.*** (A. Altan 1985 s. 38).

fon I 'zemin; arka plân' < Fr. ***fond*** < Lat. ***fundus*** 'dip, temel'. ※ ***Dalgaların sesi ne güzel! Aslında, ses mes yok. Onlar, benim hayal ürünüm. Mademki orada huysuz, kıpır kıpır bir deniz var: dalga sesleri de olmalı. Aksi halde "fon" eksik kalır.*** (A. Yurdakul 1993 s. 314). ※ ***Oraya gitmeliydim. Eski, küçük, tabii ki oval bir alanda durmalıydım. Kentin barok önyüzü, içinde yuvarlandığım kaygan/kaotik günün yerleşik fon perdesi olmalıydı.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 9).

fon II 'bir işe kullanılabilsin diye ortaya konmuş toplu bir para ya da o parayı sağlayan kurum' < Fr. ***fonds*** a.m. b. ***fon*** I. ※ ***O zaman biz her hâlükârda fon oluşturmaya başlayalım. Abidin'den hayır çıkmasa da bir başka şekilde olur bence bu iş.*** (M.Ü. Kıvanç 1995 s. 12). ※ ***Dileğimiz, kongrenin fon oluşturmak için karar almasıdır.*** (L. Tekin 1990 s. 86).

fonda/funda I (gemicilik terimlerinden) 'demiri denizin dibine indirme komutası' < İt. (Venedik diyal.) ***fonda!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 296. ***funda et–/funda demir et–*** 'demir atmak': ※ ***Kaptanlık eden Teleskop Mehmet Reis, kayığın sürüklenmemesi için kayıkta ne kadar***

demir varsa hepsini de denize funda etti. (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 82). ※ ***Ateşoğlu'nun sesi "Funda demir!" emriyle gürledi. Sünger avında dalgıç motoru hiç demir atmazdı. Çünkü gündüzün dalgıç dipte gezerken motor onu sağa sola izleyebilirdi. Ama o geceki dalış ancak bir yoklama dalışı olduğu için, demir funda edildi.*** (a.e. s. 107).

fonda/funda II (gemicilik terimlerinden) 'denizin dibi' < İt. (Venedik diyal.) ***fondo*** < Lat. ***fundus*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 297. ※※

fondan 'ağızda kolayca eriyen şekerleme' < Fr. ***fondant*** a.m. [***fondre*** 'erimek' fiilinin edilgen fiil sıfatı (participium activum) hâli, b. ***acente*** ⊡²]. ※ ***Kenan ... gidip camekânlardan kendi zevkine göre seçerek büyük bir kutu pasta hazırlattı; karısına da sevdiği naneli taze fondanlardan aldı.*** (R.H. Karay 1947 s. 74). ※ ***Elimde bir kutu fondan vardı.*** (M. Mungan 1989 s. 160).

(Argo) **fondlple–** 'sonuna kadar, dibine kadar (içip bitirmek)' H. Aktunç 1990 s. 108 < Aktunç'a göre Alm. ***von*** '–dan/–den' ve Tk. ***dip***, fakat bu izah tatmin edici değildir. ※ ***Yürüyüp, aldatıcı ışıkların çağırdığı birahaneye daldılar. Dandik ibnelerin isterik bakışları altında biralarını fondlpledller.*** (M. Kaçan 1990 s. 83).

Osm. **fondo** 'fonds publics, dette publique' < İt. ***fondo*** a.m., krş. ***fon*** II; G. Meyer 1893 s. 69. ※※

fondöten 'bir nevi yüz kremi' < Fr. ***fond de teint*** a.m. [***fon*** I ve ***teint*** 'yüz rengi']. ※ ***Aşağılık bir kadın bu Nilüfer! Nasıl boyanmış, palyaço glbll İğrenlyorsun ondan. Kızıl saçlarının aklaşmış dipleri, yüzüne sıvadığı kaiın fondöten, dudaklarının parlak kırmızısı, kocamışlığının kırışıkları içinde ateşle, tutkuyla yanan sürmeli gözleri...*** (Peride Celal 1991 s. 220–221). ※ ***Fondöten ile elmacık kemiklerini iyice belirtip gözlerine derinlikler vererek makyaj yapmasını öğrenmişti.*** (A. Kulin 1997 s. 53).

fonem (dil bilimi terimlerinden) 'bir dilin birbirinden farklı olan bütün seslerinden her biri' < Fr. ***phonème*** a.m. [EYun. ***φωνή*** (phōnē), suni terim]. ※※

for (spor terimlerinden) 'futbol müsabakalarında sahanın ön kısmı' < İng. ***fore*** 'ön kısım' ※ ***Takımların kuvvetleri müsavi değildi. Zavallılar takımının for hattında sâdece kuvvetli bir Baba vardı.*** (Ç. Altan 1975 s. 20).

fora (gemicilik terimlerinden) '(yelkeni) aç!' < İt. (Venedik diyal.) ***fora***! (krş. İt. ***fuori*** 'dışarıya!' Kahane–Tietze 1958 no. 299. ※ ***Gördiler, enginden dört dane kalyon fora yelken imiş, biri birine uyub, ikisi bir ṭarafdan ve ikisi bir ṭarafdan iki ḳol olub gelürler.*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 197). Mecazî manada 'meydanda': ※ ***Sırtımda kolları sıvalı, göğsü fora gömlek.*** (S.M. Alus 1944 s. 120). ***fora et–*** '(yelkeni) açmak': ※ ***Nihayet iskeleler alınır, kaiın halatlar fora edilir, filama indirilirdi.*** (Reşat Enis 1947 s. 75). Mecazî manada 'tabancayı, gömleği çıkarmak' H. Aktunç 1990 s. 108: ※ ***Hemān Efendi daḫı ḳadıncığı altına alub ve uçḳurın çözüb fora-çeltiyān eyledi.*** (P. Boratav 1995 s. 162). ※ ***Cehennem gibi sıcak bir gündü. Bir de baktım, sağ şakağımdan aşağıya siyah siyah bir şeyler iniyor. Hemen mendili fora ettim, yüzüme yapıştırdım.*** (C.F. Başkut 1963s s. 87).

fora roba (gemicilik terimlerinden) 'her şey hazır! komutası' R. Dankoff 1991 s. 38 < İt. (Venedik diyal.) ***fora roba*** a.m. ***fora*** 'dışarıya!' ve ***roba*** 'şeyler']. Kahane–Tietze 1958 no. 300. ※※

fora tente (gemicilik terimlerinden) 'tenteleri açın!' R. Dankoff 1991 s. 38 < İt. (Venedik diyal.) ***fora tenda*** a.m. [***fora*** 'dışarıya!' ve ***tenda*** 'tente']. Kahane–Tietze 1958 no. 301. ※※

fora vele (gemicilik terimlerinden) 'yelkenleri açın!' < İt. (Venedik diyal.) ***fora vele*** a.m. [***fora*** 'dışarıya!' ve ***vele*** 'yelkenler']. Kahane–Tietze 1958 no. 302. ※※

(Argo) **ford at–/fort at–** I 'haddini bilmemek, efendilik satmak, böbürlenmek' < b. ***fors*** II. Krş. Kürt. ***fort*** 'hakaret; sitem' K.K. Kurdoyev 1960 s. 268. ※ ***Olur mu? Ağa ne dir? Gücüne gider. Bak dir, kendini adam belledik, otomofilimize aldık, bana ford atıyor dir. Gücüne gider!*** (Orhan Kemal 1954b s. 16). 'fazla ileri gitmek': ※ ***Ford atıyon Araboğlu. Kırk deel, tek öküzü de değişmem ben bunnan.*** (F. Erdinç 1969 s. 63).

(Şoför argosu) **ford at–/fort at–** II '(bir otomobili başka bir otomobile değdirerek) sürtünmeye sebep olmak' H. Aktunç 1990 s. 108 < bu hususta sakınılan bilhassa "halk otobüsleri" imiş ve onlar ucuz Ford marka arabalarmış. ※※

forgetminat '??' < İng. ***forgetmenot*** (?). ※ ***Bakıyorsun, bu kadın sana ne duyuyor? Öyle rahat... Omuzunda taşıdığı çantası şimdi forgetminatına takılı, masanın yanında.*** (A. Kutlu 1995 s. 203).

fori (vurgu ilk hecede) 'kantocu ya da oyuncu kadın sahneyi terkettikten sonra, seyircinin yaptığı davet tezahüratı' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 108. < İt. ***fuori!*** a.m. ※ ***Bu dürlü 'arbede–āmizāne alḳışlarıŋ adı "fori" idi; "fori ḳoparmaḳ", "bir foridir gitmek" ıṣṭılāḥ olmuşdu.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 52). ※ ***Perde açıldığı zaman tiyatro foriden sarsılıyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 188).

forkatela (gemicilik terimlerinden) 'ıskarmoz' (?) < İt. ***forcatella*** a.m. (?) ※ ***Hemen Rodoslu kürekleri Hıfzı Hoca'ya bırakarak çatalların üzerine uzanan – çatallar ya da fo[r]kadella'lar kayığın iki yanında, ikisi başta, ikisi kıçta, 'Y' kılığında çatal dallardır. Kullanılmadığı zaman, direk, serenler ve zıpkınlar bu çatalların birinden ötekine uzatılır. Böylece kayığın takım taklavatı kayıkta kalabalık etmez. Üç beş kulaç uzunluğunda zıpkını Paluko'ya verdi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 208).

form I 'şekil' < Fr. ***forme*** < Lat. ***forma*** a.m. ※ ***İnsanların baskı altında tutuldukları feodal toplumun her türlü varyasyonunda kabilelerde, aşiretlerde, ya da ümmet toplumlarında insan davranışları fazla zenginlik göstermez. İnsan bedeni, anlatımda iletişim sağlayacak asgari formlar içerisinde hareket eder.*** (M. Mungan 1996 s. 294). ***formunda ol–*** 'kendini gösterebilecek hâlde' (Fr. ***être bien en forme'***dan calque (ödünçleme çeviri), belki spor terimlerinden): ※ ***(Fikret'e) Formundasın bakıyorum.*** (G. Sümer 1962 s. 24). ※ ***O gün formundaydı Leylâ.*** (R. Ilgaz 1996 s. 73).

form II 'istenilen şeylerin yazılması, doldurulması için hazırlanmış basılı belge' < İng. ***form*** a.m. < Lat. ***forma*** 'şekil'. ※ ***Baba, acemiyim, şu formu nasıl dolduracaktım?*** (M. İzgü 1993 s. 31). ※ ***İki kişilik oda***

istiyorum. Form doldururken kaç gün kalacağımı soruyor. (A. Yurdakul 1993 s. 372). ※ ***Belli yerlerde açılan resmi Tekel bayilerinden adımızı yazdığımız bir formu doldurarak mesai saatleri içinde içki alabileceğiz bundan böyle. Günde yalnızca bir litre.*** (İ. Aral 1997 s. 146).

forma I (gemicilik terimlerinden) 'ağaç gemilere omurgaya muvazi olarak vurulan lâma' < İt. ***forma*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 204. ※※

forma II 'öğrencilerin ve sporcuların giydikleri tek tip giysi' < ***forma*** II. ※ ***Mukoşka, ah, Mukoşka! Benim lâcivert formalı, soluk, liseli resmim.*** (L. Tekin 1990 s. 114).

forma IV (matbaacılık terimlerinden) 'tek kâğıt tabaka üzerine basılan on altı sayfalık kitap bölümü' < İt. ***forma*** a.m. Krş. ***forma*** II. ※ ***Yastığının yanına yığılmış kalın kitaplar, düzeltilmesi gereken çeviri formaları, kara saplı büyütücü aynası.*** (Peride Celal 1991 s. 444).

formalite 'aslında mühim olmayan, sadece yasaya ya da âdete uymak için icra edilen şey' < Fr. ***formalité*** a.m. [Lat. ***formalis*** 'şekle göre' sıfatından soyut isim (nomen abstractum)]. ※ ***Eski günleri hatırlayanlar, formalite ve kırtasiyecilik belâsının artık tamamiyle yeni, hattâ modern bir kılığa büründüğünü sezmiyor değillerdi.*** (İ. Tarus 1961 s. 230). ※ ***Bu tören de bizim parti toplantıları gibi bir formaliteden ibaret.*** (A. Ümit 1993 s. 31).

formika 'mobilya imalinde kullanılan bir nevi vernik' < ticaret markası [Lat. ***formica*** 'karınca']. ※ ***Kahveye girdi. Lâmbaların çiğ ışığı formika masaların yüzüne vurup yansıyordu.*** (A. Altan 1985 s. 93). ※ ***Ispanaklı börek, dilimlenmiş olarak servis tabağına dizilmiş, formika kaplı masanın üzerinde yerini almıştı.*** (N. Cehiz 1996 s. 42).

formül (kimya, cebir gibi sahalarda) 'her yerde kullanılabilen, hazır, kısa anahtar cümleler veya rakamlar' < Fr. ***formule*** < Lat. ***formula*** a.m. [***forma*** 'şekil' + küçültme eki]. ※ ***Matrak Seyfullah kimya formüllerinin altına son derece garibime giden bir şeyler çizmeğe başlar. Hayretle onu seyrederim.*** (B.G. Güney 1953 s. 41). ※ ***Şu senin özel formül votkandan ona biraz koklatmaya geldim, aklı başına gelsin!*** (A. Yurdakul 1987 s. 83). Mecazî manada 'hâl çaresi, çıkar yol': ※ ***Herkesi memnun edecek bir formül bulamıyoruz.*** (Ç. Altan 1975 s. 285). ※ ***Generalle konuşmalı, bir formül bulmalı.*** (M. Seyda 1974 s. 50). ※ ***Cevap formülü son derece basit idi: "...'e nefyolunması münasiptir." Yalnız kasaba ismini açık bırakıyorum.*** (F.R. Atay 1938 s. 98).

formüle et- 'formül hâline getirmek; düzgün cümleler hâline getirmek' < Fr. ***formuler*** a.m. ※ ***İstanbul'a kendisini getiren gerekçeyi bulmuş muydun sonunda? Yok yok bu da gerekçe olamazdı. İstanbul'a alt hiçbir şey kolay formüle edilemezdi. O varıldığı kadar uzaklaşılan, bilindiği kadar yitirilen bir değişkenliğin anlatımsızlığın adıydı.*** (M. Güler 1990 s. 106–107).

forotiko, b. ***feretiko***.

foroz (balıkçılık tabirlerinden) 'bir ağ atmada çıkarılan balık miktarı' < Yun. ***φορός*** (forós) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 872, D. Georgacas 1978t s. 143. ※※

fors I ‘kuvvet, şiddet’ < Fr. ***force*** < Lat. ***fortia*** a.m. ※ ***Bir saat sonra hava patlamıştı. Rüzgâr fazla forsta esiyordu.*** (Reşat Enis 1937 s. 111). mecazî manada ‘nüfuz’: ※ ***Karakoldan nasıl çıkıldığı bilinmiyor... Galiba biri Koca K’ya haber uçurmuş. O kişisel forsunu kullanmış da bıraktırmış bunları...*** (P. Kür 1984 s. 151).

(Argo) **fors** II ‘kendini üstün görme, tekebbür, haddini bilmeme, küstahlık’ < Fr. ***force*** (Fr.da bu mana varsa) veya Az. Tk. ***fors*** < Rus. ***fors*** ‘gurur’ < Fr. ***force*** (b. ***fors*** I). ※ ***Kantara geçer geçmez, gözüne incirci kızlardan birini kestirmiş. Fors koyuyor durmadan yanında. Bağırıyor, çağırıyor, gözünün kuyruğuyla da Çiçi’ye bakıyor: “Bak lan, ben ne adamım, gör anla işte...” gibilerden.*** (Tarık Dursun K. 1957 s. 22). Krş. Az. Tk. ***fors at-/fors sat-*** a.m.: ※ ***Māşādi İbadın arvadı Püstā āllārini belinā ġoyub bizā fors atırdı. “Ay yazığlar, Allah sizi piti bişirmāyā, çāhrā āyirmāyā yaradıbdır. Siz evdā ġalıb gecā-gündüz işlāyirsiniz, ārlāriniz dā tratirlarda kef çākirlār!*** (S.S. Ḁhundov 1968 I, 134). ※ ***Daha, Hanım onu yedirdib içirān, sığallayan, şişirdib-kökāldān āri ilā iki gündü ki, acı dillā danışır, fors satıb nazlana-nazlana: “Ay bāy,” deyā sāsini uzadırdı, “biz sānin yetimçālārinlā lap iki aylığa da yaylağa gālārik, tāki sānin yerin genālsin!”*** (S. Rähimov 1959 I, 68).

fors III (gemicilik terimlerinden) ‘sancak sahibi zatların gemilerinin grandi direklerine çekilen alamet’ L. Gürçay 1943 s. 175 < Fr. ***force*** (?) ※ ***Bayraklar ve forslar dedikleri yosunlardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 83).

Osm. **forsa** ‘kadırgalarda kürek çeken savaş esiri’ R. Dankoff 1991 s. 38 < İt. (Venedik diyal.) ***per forza*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 403. ※ ***On altı oturaḳ sekizer ḳat yarar müzeyyen ‘azeb yigitleri ve andan aşaġa yarar forsalar çekdürüb Yeŋi-Ḥüsār boġazına çekdürdiler.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 591). ***forsa kayık*** ‘forsa kürekçileri olan kayık’: ※ ***Ol balıḳcı ḳayığı yanında bir dört çifte bir forsa ḳayıḳ durur ki cümle posadı ve ālātı tamām.*** (Ş. Elçin 1975–76 [1876] s. 194).

forseps (tıp terimlerinden) ‘güç doğumlarda kullanılan bir alet’ < Fr. ***forceps*** a.m. < Lat. ***forceps*** ‘ateş maşası’. ※ ***“Doktor Bey, Ahmetlerde bir kadın doğuramıyor, zatınız teşrif buyurun, 10 kâğıt verecekler...” Çantama davrandım. Forseps, klordetil, pamuk paketlerini, neşterimi, makaslarımı bir daha gözden geçirdim.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 85).

fort ‘futbol ayakkabısının üst kenarı’ s. Akalın 1993 s. 70 < Fr. ***contrefort*** kelimesinin kısaltılmışı ya da kelimenin backformation’a (yanlış ayırma) uğramış hâli (krş. ***abar-*** ⊡), a.m. ※ ***Kulüpten aşırdığı ızgaraları silinmiş, fortları çökmüş futbol ayakkaplarını da takmış ayağına.*** (R. Ilgaz 1959 II, 52). ※ ***Fortlarına basılmış külhan işi yemenilerini silkeledi, ayaklarına geçirdi.*** (Orhan Kemal 1968 s. 47). ※ ***Yol yol akmış kara çoraplı bacaklarının ucuna fortları kesilmiş büyük erkek ayakkabıları geçirmişti.*** (L. Erbil 1984 s. 169).

AD. **forta** ‘yalan, palavra’ DS 1876, Meninski 1680 II, 3556 < Yun. ***χωρατό/χωρατά*** (horató/horatá) a.m. (ikinci kelime birincinin çoğuludur) A. Tietze 1962 no. 347. ***forta at- / forta kır-*** ‘palavra atmak, mübalağa etmek’ DS 1876, Meninski 1680 II, 3675. ***fortacı*** ‘yalan söyleyen, palavra atan’ DS 1876, Meninski 1680 II, 3556. ※※

fort at-, b. ***ford at-***.

fortazen 'fortacı, palavracı' Meninski 1680 II, 1680 < ***forta*** + ***-zen***, b. ***falyazen*** ⊡. ※※

fortissimo (uluslararası müzik terimlerinden) 'son derece hızlı çalınan' < İt. ***fortissimo*** a.m. [***forte*** 'kuvvetli' sıfatının superlativus hâli, zarf olarak kullanılır]. ※※

AD. **fortman** 'para kesesi' DS 1876 < Fr. ***porte-monnaie*** a.m. [***porte!*** 'taşı!' ve ***monnaie*** 'para']. ※※

fortuna/furtuna/BSTTk. **fırtına** b.m. (yağmur getiren kasırga) TS 1609 Meninski 1680 II, 1556, R. Dankoff 1991 s. 37; son varyantta vurgu son hecede; bu vurgu ilk defa 1794'de kaydedilmiştir, C.C. Carbognano s. 573 < İt. (Venedik diyal.) ***fortuna*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 305. ※ ***Gemi̮ havfı ḳaradan artuḳdur, | Fortuna esdügince renc-i ʿaḳīm.*** ('Ālī 1977 s. 139 no. 175). Mecazî manada '??' (Erkekler için kullanıldığında kelime 'kabadayı' anlamına gelir. Refi Cevad Ulunay'ın *Sayılı Fırtınalar* başlıklı kitabında eski İstanbul kabadayıları anlatılır. [Editörün notu]).: ※ ***Sayılı fırtınalardan Firdevs hanım da sesini çıkardı***. (S.M. Alus 1934 s. 318).

foryaz/BSTTk. **poyraz** 'kuzey-doğudan esen soğuk rüzgâr' TS 1608–09, Meninski 1680 I, 949 < Yun. ***βοριάς*** (voryás) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 750 (eski örneklerle). ***poyraz kalıp*** 'çok büyük ayakkabı': ※ ***Ḳadınlarda tek tük görünen küçük ayaḳlara muḳābil bil̮-ḫāṣṣa ʿaskerī ḳısmında poyraz ḳalıb giyecek ayaḳlar var.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 20). ***poyrazı kesil-*** 'öfkesi dinmek, yatışmak': ※ ***Ayşe gelinin poyrazı keslllverdl: "Hah şöyle, din kardeşi gibi lâf çıksın ağzından."*** (F. Erdinç 1955 s. 120).

forum 'eski Roma'da halkın toplandığı, şehir ve devlet işlerinin konuşulduğu meydan; parti ya da gençlerin toplantısı' < Lat. ***forum*** a.m. ※ ***Oğlana iyice yaslanıyor. "Ne günlerdi! Ne coşku! On binlerce afiş, dergiler, forumlar. Ben TİP paralelindeydim o sıra..."*** (Peride Celal 1991 s. 167).

forvert/forvet (futbol terimlerinden) 'maçta ön hatta olan oyuncu' < İng. ***forward*** a.m., asıl manası 'öne doğru. ileri'. /***r***/ sesinin düşmesi için b. ***arslan/aslan*** ⊡. ※ ***Futbolda eski kurdum. | Fenerbahçenin forvertleri | mahallede kaydırak oynıyan birer piçkurusuyken | En ağır hafbeklerl yere vururdum*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 4).

fos I/**pos** 'gür ve uzun (yalnız bıyık hakkında)' DS 1877, TS 1609 < ?? ※ ***Fos bıyıklı benzer Dobrucallye.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 144). ※ ***Pek foṣ bıyıḳlı bir perīye eylemem heves.*** (Vāṣıf ʿOsm̱ān 1257 [1841] s. 54). ※ ***Saçları dökülmüş, kırdı; yumuşak bakışlarının altında beyaz pos Rum bıyıkları vardı.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 76).

(Argo) **fos** II 'yanlış, değersiz, boş; kötü, sahte' F. Steinherr 1932 s. 186, Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1934 s. 85, H. Aktunç 1990 s. 108 < Fr. ***fausse*** M.L. Wagner 1943 s. 29 (fakat bu femininum şekli hangi terkibe dayanır?). ※ ***Geldüŋ yetişdüŋ işte, a foṣ, uṣlı dur biraz!*** (Vāṣıf ʿOsm̱ān 1257 [1841] s. 49; kelimenin 18. asırdaki manasını tam tespit etmek zordur). ※ ***Bazan da fos, pestenkerani ihbarlar oluyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 170). ***Bu sefer fosa çarptık bir de ayık kafayla tecrübe edeceğiz bacımızı.*** (Orhan Kemal 1952c s. 112). ※ ***Eşrafzade öteye***

beriye el attı, fos çıkınca çırakmanlara çıktı. (S.M. Alus, Akşam Gaz. 19.VII.1941). ※ ***Bizimkiler çok güvendiler ama fos çıktı.*** (T. Apaydın 1991 s. 241). ***fosla–*** 'kendisinden beklendiği gibi davranmamak' H. Aktunç 1990 s. 108: ※ ***Ülen, bu işi benden iyi yapmağa kudretin var da orada ne foslayıp duruyorsun? İşin başına geçsene!*** (M. Baler 1944 s. 91). 'boş vermek, ihmal etmek': ※ ***Beyamca haklı canım. Elektrikliler çıktı, fakir fukara berberliği fosladı. Sen Almanya'da hiç bir işçinin berbere gittiğini gördün mü?*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 243).

fosfor I (kimya terimlerinden) 'karanlıkta ışıldayan bir element' < Fr. ***phosphore*** a.m. < EYun. ***φωσφόρος*** (phös–phóros) a.m. [***φῶς*** (phōs) 'ışık' + ***–φόρος*** (–phóros) 'taşıyan']. ***fosforlu*** 'hafif ışıldayan': ※ ***Şeytanca sırıtır fosforlu camlar.*** (B. Necatigil 1956 s. 48).

Osm. **fosfor** II 'kibrit' < ***fosfor*** I < Fr. ***allumettes phosphorées*** a.m. Le Robert VII, 357. ※ ***Aḳabi dudu çayıre yaklaşdıkde fosfor ile elindeki feneri yaḳub ḳarağoḻhanenin önünden cesaret ile geçdi.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 140).

AD. **fosi** 'herhangi bir şey dikmek için açılan çukur' DS 1877, K. Emiroğlu 1998 s. 98 < Yun. ****φοσσίον*** (fosíon) (***φοσσα***) 'çukur, hendek' kelimesinin küçültme hâli < Lat. ***fossa*** a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 564. ※※

fosil 'taşlaşmış eski biyolojik kalıntı' < Fr. ***fossile*** a.m. [Lat. ***fossilis, fossa*** 'çukur' kelimesinden sıfat]. ※ ***Beyaz duvarlarda çiçek fosillerini andıran sarı lekeler belirmiş.*** (A. Ümit 1996 s. 34). ※ ***Otomobil adı Latince kökenli sonradan uydurulmuş bir sözcük. Eskiden Ataç "kendi gider" demişti. Otomobil kendi kendine gitmiyor. Sürekli olarak fosil yakıt tüketip havayı kirletiyor.*** (O. Duru 1995 s. 67). Mecazî manada 'eskimiş, canlılılığını kaybetmiş': ※ ***"Eve gidecem vallaha kardaş, tahta mahta silecem." —"Bütün fosilmişsin bire bacı! Bir iki bardak at, sonra git...*** (Orhan Kemal 1952c s. 54). ***fosilleş–*** 'taşlaşmak': ※ ***Levantenler, kuşaktan kuşağa, bu tür bir özel çevre, bu tür bir ayrıcalıklı bölgenin içinde yetiştiler ve giderek fosilleştiler.*** (G. Scognamillo 1990 s. 71).

AD. **foskulak** 'içinde siyah toz bulunan bir çeşit mantar' DS 1877 < Yun. ****φουσκαλάκι*** (fuskaláki), ***φουσκάλι*** (fuskáli) kelimesinin küçültme hâli, b. çulaki ⊡. Ch. Tzitzilis 1994 s. 199.

AD. **fosuk** 'porsuğun eştiği yer' K. Emiroğlu 1989 s. 98 < ***porsuk***; ***/r/*** sesinin düşmesi için b. ***arslan/aslan*** ⊡. ※※

fosurda– 'tütün içerken dumanı üflemek' < ***fosur fosur*** ses taklidi kelimeden normal fiil, b. ***alda–*** ⊡. ※ ***Babam fitilli çakmağını ateşleyip sundu. Dramalı bir iki fosurdattı.*** (F. Erdinç 1961 s. 71).

fosur fosur 'tütün içip dumanı üfleyerek' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Başını koltuğa yaslamış, fosur fosur sigara içiyor ve durmadan konuşuyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 313).

foş 'fahişe' Meninski 1680 II, 3557 (corroptissimum scrotum/ puttana sfondata) < ?? Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

fot, b. ***fod***.

fota, b. ***futa*** II.

AD. **fotanak** 'kara lahanaya benzeyen, değirmi yapraklı ve yalnız çorbası yapılan bir bitki' DS 1878 < Yun. ***βοτανάκι*** (votanáki) 'otçuk' [***βοτάνη*** 'ot, bitki' + Yun. küçültme eki ***–áki*** < EYun. ***–ákion***, b. ***çulaki*** ⊡]. A. Tietze 1962 no. 311. ※※

fotin 'bir cins kapalı kadın pabucu' < ***botin/potin***. ※ ***Tavsiye kartından başka ne ararsan var. Tramvay bileti mi istersin, sinema bileti mi yoksa avukat kartı mı? Düğme çıkıyor, fotin bağı çıkıyor, yalnız benim tavsiye kartı çıkmıyor!*** (A. Nesin 1972m s. 93).

foto I 'fotografi' < Fr. ***photo***, ***photographie***'nin kısaltılmışı ya da backformation'a (yanlış ayırma) uğramış hâli (b. ***abar–*** ⊡).※※

(Argo) **foto** II 'kötü, olumsuz' H. Aktunç 1990 s. 108 < ??. ※※

fotoğraf 'fotoğrafçı' < Fr. ***photographe*** a.m. [Yun. ***φῶς*** (phṓs) 'ışık' ***γράφειν*** (gráfeyn) 'yazmak']; 'fotoğraf makinesi': ※ ***Rüy–i arżda mevcüd olan āsār–ı teraḳḳīniŋ fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet–i ḥāżırayı, ancak Londra ḳadar gösterebilir.*** (N. Kemal, YTEA 1978 [1872] II, 193). BSTTk. 'fotoğraf' (hypercharacterization için b. ***attar*** II ⊡, ***fotoğrafçı*** ve backformation (yanlış ayırma) için b. ***abar–*** ⊡, ***fotoğraf*** husule getirir). ※ ***Şu gönderdiğim fotoğrafı iyice incele bakalım. Ne dersin, başımda iyi duruyor mu yarım aylı taç?*** (L. Tekin 1990 s. 146). ※ ***Bir tek fotoğrafını almıştım yanıma, en çok sen olanı. Ben çekmiştim, kitaplığın önünde, hatırlıyor musun?*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 73).

fotoğrafhane 'fotoğrafçı atölyesi, fotoğrafçı dükkânı' < ***fotoğraf*** ve ***hane***, b. ***apdesthane*** ⊡. ※ ***Şimdi, karşı kapının üstünde, gözlerimin takıldığı resmi, işte, böyle bir fotoğraf kartonundan, nice eski zaman insanının "Beyoğlu'nda, Doğru yolda" ki Febüs fotoğrafhanesinde çektirmiş oldukları resimlerden tanıyordum.*** (Z.O. Saba 1957 s. 15).

fotoğrafi/fotografi 'foto, resim; fotoğrafçılık, fotoğraf sanatı' < Fr. ***photographie*** a.m. ※ ***Teyzesinin fotoğrafisi yerine onun kartını yerleştirdi.*** (M. Mungan 1989 s. 188).

fotokopi b.m. (aslına benzeyen çoğaltılmış evrak vb.) < ***foto*** ve Lat. ***copia*** 'çokluk, furya' ※ ***Şekerim listenin bir fotokopisini yollar mısın bana...*** (D. Asena 1987 s. 113).

fotoroman 'bir metinle, bir dizi fotoğraftan ibaret roman' < Fr. ***photoroman*** a.m. ※ ***Filmlerde görmedin mi sen? Fotoroman da mı okumadın be mübarek!*** (A. Yurdakul 1991 s. 138) ※ ***Aşkımız fotoroman; | Okunmuş, bitmiş artık, sürünüyor yerlerde.*** (Hilmi Yavuz 1992 s. 10).

fotör, **fotür**, b. ***fötr***.

foya 'parıltısını artırmak için elmas taşlarının altlarına konan ince metal yaprak' < İt. ***foglia*** 'yaprak' G. Meyer 1893 s. 47, yahut (etnososyal sebeplerden) Sefard İsp. ***foya*** a.m. ※ ***İşledüb mendīline zerrīn oya, | 'Āriż–ı tābānına vėrmiş foya.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 105). Mecazî manada 'saklanan kabahat, hile, yalan': ※ ***Ha ha hay! Güleyim bari! Foyası meydana vurmuş, daha hâlâ saklıyor, saklanmaya çalışıyor.*** (Recaizāde Ekrem 1941 s. 55).

fön 'yıkanmış saçları kurutmakta kullanılan sıcak hava püskürten elektrikli alet' < ticaret markası < Alm. ***Föhn*** 'sıcak rüzgâr, lodos' < Lat. ***favōnius*** a.m. [***favēre*** 'ısıtmak']. ※※ ***fön çek-*** 'fön makinasıyla saçlara şekil vermek, düzleştirmek' ※ ***Toparlanması gerek, saat on iki. En azından saçını yıkayıp kurutacak. Sonra fön çekecek. Çok şık olmalı.*** (A. Yurdakul 1991 s. 137).

fötr/fotör/fotür 'ince keçeden yapılan erkek şapkası' < Fr. ***feutre*** a.m., asıl manası 'keçe' [EAlm. ***filz*** 'keçe']. ※ ***Çok sıcak! Arada sırada başını kaldırıp fötr şapkasıyla yelpazeleniyor.*** (E. Atasü 1995 s. 167). ※ ***Karşısında Humprey Bogard'ın gözleri. Sağ kaşına yatırdığı fötr şapka ve yakası kalkık beyaz pardösü.*** (A. Yurdakul 1991 s. 173). ※ ***Tam o sırada Adliyeye girmekte olan eli çantalı, kafasında fotör olan kalın gözlüklü birini gözüne kestirdi. Avukatın ta kendiydi bu işte.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 89). ※ ***Epeyden beri giymediği açık renk bir ceket pantalon ile fotür şapkasını çıkardı.*** (F. Baykurt 1969 s. 140).

föy 'liste, kâğıt' < Fr. ***feuille*** a.m., asıl manası 'yaprak'. ※ ***Muhaberat servisinden geçişini, geldi-gitti defterlerine kaydını, sevk föyüne işlenme muamelesini, ben adamlarım vasıtasiyle takip ettirdim.*** (İ. Tarus 1961 s. 149).

AD. **frahtı/fıraḫtı** 'bahçe çevresine yapılan çit' DS 1853,1879, TS 1604 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φραχτή*** (fraḫtí) a.m. A. Tietze 1955 no. 284, Ch. Tzitzilis 1987g no. 569. ※※

frak 'bir nevi resmî erkek elbisesi' < Fr. ***frac*** a.m. < İng. ***frock*** ya da Fr. ***froc*** 'rahip kisvesi'. ※ ***Cumhuriyetin ilk yıl dönümlerinde Gazi Mustafa Kemalin frakla Meclisten girdiğini görür gibi oluyorum.*** (F.R. Atay 1953 s. 15). ※ ***Babam siyah frağının içinde pek yakışıklıymış.*** (E. Atasü 1991 s. 48).

frambuaz 'ağaççileği' < Fr. ***framboise*** a.m. < EAlm. ***bramberi*** 'böğürtlen'. ※ ***Bir kahve yapayım. Ve tabii yanında frambuaz likörü.*** (O. Baydar 1998 s. 88).

francala, b. ***frencille***.

França/BSTTk. **Fransa** 'Fransa (Batı Avrupa'daki devletin adı)' Meninski 1680 II, 3487 < İt. ***Francia*** a.m. İkinci varyant kelimenin Venedik diyalektindeki telaffuzunu aksettirebilir. Ar. ***Faransā*** a.m. ile olan münasebeti incelenmeye muhtaçtır. ※ ***Terk-i diyār ėdüb França memleketine gitmek tedārükinde olduḳlarında Bozca adada binā ėtdükleri ḳalʿaı yıḳub͜ harāb ėdüb andan ṣoŋra gitmişler imiş.*** (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 89). ※ ***Fransadan gelen ʿaḳreb sāʿat -2000 [aḳça]-***. (M. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 231). ※ ***Mösiö di Longvil daḫi Fransalı olub elçi ile dostlukleri ve aḳrabalıkleri oldığından Fransaye gitdiler.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 102).

frangoborda, b. ***franko porto***.

frank 'Fransa ve İsviçre'de para birimi' < Fr. ***franc*** a.m. G. Meyer 1893 s. 64. ※ ***Ol vaḳıt baḳi ḳalan mücevheratımı satub iki bin frank idüb bir tüccar eli ile gönderdim.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 103).

Frank manson, b. ***farmason***.

frankoporto/frangoborda (deniz ticareti mefhumlarından), b. ***porto franko.*** ※※

Fransa, b. ***França***.

Osm. **Fransevî** 'Fransız' < Ar. ***Faransawī*** a.m. [***Fransa*** + isimden sıfat yapan ***-wī*** eki, b. ***Abbasî*** ⊡ ve ***abidevî*** ⊡]. ※※

Fransız b.m. < İt. ***françese*** ya da (Venedik diyal.) ***fransese*** a.m. [***Fransa*** + isimden sıfat yapan ***-ese*** eki, b. ***Ceneviz*** ⊡]. ※ ***Faḳat songradan Fransızlerin zorbalığı zuhur itdi ise, birden bire mektubleri kesildi.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 103).

Fransisken/Fransızken 'Assisi'li Franciscus'un 13. asırda kurduğu bir katolik tarikatın keşişi' < şahıs isminden sıfat. ※ ***Assisi'li San Francesco'nun kurduğu Fransızken mezhebinin beyaz cüppesi vardı sırtında, belinde tahtadan kalın bir zincir, çıplak ayaklarında da sandallar.*** (M. Urgan 1998 s. 75).

frapan/fırapan 'göze çarpan, gözalıcı; çiğ (renk hakkında)' < Fr. ***frappant*** a.m. [***frapper*** 'vurmak, çarpmak' fiilinden fiil sıfatı (participium), b. ***acente*** ⊡²]. ※ ***Ehemmiyet derecelerine göre mizanpaj'da yerlerini tayin etti. Frapan başlıklar yaptı.*** (Reşat Enis 1933 s. 86). ※ ***Neden sonra odanın kapısı açılıyor. Odadan frapan giyimli iki güzel kadın, kokular saçarak çıkıyorlar.*** (A. Yurdakul 1991 s. 99).

fraşkon/firaşkon (gemicilik terimlerinden) 'üçer dilli iki makaradan müteşekkil palanga' < İt. (Venedik diyal.) ***frascón*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 307. ※※

fren (otomobil aksamından) 'arabanın hızını kısan tertibat' < Fr. ***frein*** < Lat. ***frenum*** a.m. ※ ***Münasip bir yol arkadaşı seçtim. Bol saçları vardı, ilk frende biçimine getirir, burnumu sokabilirdim içine.*** (R. Ilgaz 1962n s. 3). ※ ***Levent, freni patlamış bir kamyon gibi, önüne serilen tüm değerleri çiğnemeye karar vermiş. "Yeter artık, midem bulandı" diyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 130). ***frenle–*** 'freni çekmek, durdurmak': ※ ***Alabrus saçlı adam fena sinirlendi. Ama durdu, düşündü. Kendini iyi de frenledi.*** (H. Taner 1954 s. 80).

frenclIle/firançIle/francala 'bir çeşit beyaz ekmek' Meninski 1680 II, 3510, R. Dankoff 1991 s. 37 < Meninski'ye göre İt. ***frangella*** 'pan di Padova' kelimesinden, fakat G. Meyer 1893 s. 56 etimon (köken) göstermeden Rumenceden der. Fakat Rum. ***franzelå*** Tk.den olabilir. ※※

Osm. **Frengî/FIrengî** 'Avrupa malı' < ***Frenk*** isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***Abbasî*** ⊡. ***Frengî bulad*** 'Avrupa malı çelik': ※ ***Şerīf ḍurub eline Frengī büläddan çekre alub ḥāżır ėdüb ol cānever kim ḳarşudan gelürken göksinde nişānlayüb rāst bir oḳ ile urdı.*** (Ṣaltuḳ-nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] s. 127). ※ ***Bir gün gördi ki bir Firengiyce fülürī eskisine berkidi yorur.*** (Ferec 855/1451 v. 216b). ***Firengî sandık*** 'bir nevi sandık': ※ ***Anı temīz dutuŋ, dütsüleŋ, Firengî ṣanduḳa ḳoyuŋ, ḳuful uruŋ!*** (a.e. v. 217a). ***Frengî sicimi*** (!) 'iyi, kuvvetli sicim' (krş. İngiliz ipi, İngiliz sicimi) R. Dankoff 1991 s. 38: ※ ***Var, bir kavi ip al, frengî sicimi olsun, var da çabuk kendini as!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933 s. 84).

Osm. **frengi/firengi** I 'bir Osmanlı parasının adı' < ***Frengî/Firengî.*** ※ ***Pādişāhüŋ sipihr-i ḳadrinde | Şems dīnār u şāhi me-pāre. | Bu ṣadedden firengi hāricdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 s. 192–183).

frengi/firengi II 'bir zührevi hastalığın adı' < ***Frengî/Firengî***; krş. ***Frenk uyuzu, Frenk zahmeti***. Bundaki ***Frenk*** belki 'Fransız' manasındadır (krş. Alm. ***die Franzosen*** a.m.). ※ ***ORUSPU — "Çok fena bir hastalığı var. Frengi. Kendimi bile bile ateşe atmam."*** (Nâzım Hikmet 1933 s. 23). ※ ***İçelim! Sağlığımıza içelim! Sana bir şey söyliyelim mi? Yarı nüfusu veremli, frengili, sıtmalı, trahomlu bir memlekette ancak sağlığımız için kadeh kaldırılır.*** (R. Ilgaz 1962n s. 83).

frengi/firengi III (gemicilik terimlerinden) 'denizlerden güverteyi basan suları denize akıtmak için açılan delikler' L. Gürçay 1943 s. 171 < İt. (Venedik diyal.) ***veringola*** a.m. (?) < Cerm. ***wrangel*** Kahane–Tietze 1958 no. 708. ※※

Osm. **Frengistan/Firengistan** 'Frenkler'in memleketi, Avrupa' < Fa. ***Frangistān*** a.m. [***Frang*** + ***–istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡]. ※ ***Cām-ı Cem nüş eyle, ey Cem, bu Firengistāndur.*** (Sa'dī, 'Ālī 1994 [1591–99] s. 137). ※ ***Efendim, küçük beyefendiyi sevdiği kadını görmiyecek, haberleşemiyecek surette buradan uzaklaştırmak lâzım. Bunun için Frengistana yahut Mısıra kadar bir seyahat yapmalı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 69).

Frenk/Firenk 'Avrupalı' < EAlm. ***Frank*** 'mühim bir Alm. kabileye veya hanedanına mensup kimse' krş. Ar. ***İfranc*** 'Batı Avrupalı'. ※ '***Aẓīm bahāya dānei satdı. Geldi Firenge, cāriye bahāsını vėrdi. Cāriyei aldı, evine iletdi.*** (Ferec 855/1451 v. 246b). ※ ***İvlaḳdan ve Firengden ve Dobrevnikden ve ġayri yėrlerden her ne gelse yüzde iki aḳca alına.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 18a). ※ ***Eṭrāf u eknāfı Frenk 'askeri gelüb iḥāṭa eylemişdür.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 705). ※ ***Bu aḫşam benim ile bir zengin Frenk gelecek.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 23). ***frenk gömleği*** 'yakası kravat takmaya uygun erkek gömleği' ※ ***Fötr şapkasını ensesine doğru yıktı, frenk gömleğinin yakasını ve kravatını biraz gevşetti.*** (E. Atasü 1996 s. 228). ***frenk kepengi*** 'demirden dükkân kepengi': ※ ***İstasyonda beş, altı dükkân var yoktu. Frenk kepenkleri inik.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 24.I.1945) AD. ***Firenk patlıcanı*** 'domates' DS 1869: ※ ***Başı eşek başına, burnı firengī bādincāna, delüklerinden çıḳan ḳıllar doŋuz ḳılına beŋzer.*** (Ferec 855/1451 v. 146b; domates, Amerika kıtasından Eski Dünyaya 16. yüzyıl başlarında getirildiğine göre 14. veya 15. yüzyılda yazılmış olan Ferec'deki ***firengī bādincān*** başka bir bitkinin adı olmalıdır. [Editörün notu]). ***Frenk uyuzu*** 'frengi (hastalık)' Meninski 1680 II, 3510: ※ ***Ḳalatada Fireng dilberlerin sevenler fireng uyuzı olalar.*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 151). ※ ***Uyuzuŋ ḳamudur Frenk uyuzı.*** (Ġazālī 1973–75 s. 238). ***Frenk yatağı*** 'karyola üstünde yatak': ※ ***Kutnu perdeler ile bir frenk yatağı, sedirin döşemesi ve perdeler kezalik ol bir eşyaye uyġun, ortada bir yuvarlak sofra, üzerinde bir çınġırdak, lakin haylıca böyük, deve çınġırdaġine yaklaşır.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 49). ***Frenk zahmeti*** 'frengi (hastalık)' Meninski 1680 II, 3510: ※ ***Ṭodori elli sekiz yaşında, | Hem fireng zaḥmeti var başında.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 [1869] s. 105).

fresk 'duvarın sıvası kurumadan üzerinde yapılan boya resmi' < Fr. ***fresque*** < İt. ***afresco*** a.m. [***a fresco*** 'taze üzerinde']. ※ ***Bu keşiflerin sonuncusu Lascaux mağarasındaki freskler. Büyük sanat, dinin tesiri altında gelişmiş.*** (C. Meriç 1992 s. 156).

fresko ‘bir kumaş cinsi’ < muhtemelen bir ticaret markasından; İt. ***fresco*** ‘taze, serin’ < EAlm. ***frisc*** a.m. ※ ***Çıkıp otobüs durağına yürüyorum. Serin bir gece. Freskoların içinde titriyorum.*** (B. Duygulu 1961 s. 49).

freze ’tornacılıkta bir deliğin ağzını genişletmeye yarayan çelik alet’ < Alm. ***Frāse*** < Fr. ***fraise*** ※ ***Seyircisi çoğunlukla küçük kızlar ve oğlanlar olan bu kıyasıya maçlarda, top arada bir yolunu şaşırıp frezeci Ahmet Ustanın bahçesine düşerdi.*** (M. Seyda 1974 s. 38–39).

AD. **frezlenmiş** ‘tahıl kökleriyle kaplı (ekini biçilmiş tarla hakkında)’ < ***firez*** + isimden fiil yapan ***–len***– genişlemesi, b. ***âdemlen–*** ⊡ ※ ***Onunla o harman zamanının sonunda, frezlenmlş tarlalarda “bitli çoban” oynaya oynaya dünya evine girdi.*** (L. Tekin 1984 s. 18).

frezya ‘aslı Güney Afrika’da yetişen bir bahçe çiçeğinin adı’ < Alman doktor F.H.T. Freeze şerefine 1866 ***Freesia*** adlandırılmış. ※ ***Artık başka bir şey söylememişti. Gabrlelle’e en azından bir demet çiçek vermiştir. Frezyaların beyazından.*** (A. Ağaoğlu 1982h s. 131). ※ ***Kitap arasında kurutulmuş frezya. Ne işi var burada? Dağılıp gitti işte.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 105).

frlgldalre/firlgldalre (6 heceli)/**frijder** ‘elektrikle işleyen buzdolabı’ < Fr. ***frlgldalre*** (ticarî marka) [***frlgide*** < Lat. ***frlgldus*** ‘soğuk, donuk’ +***–aire*** < Lat. ***-arlum*** eki, krş. ***Inventaire*** < Lat. ***Inventarium*** ‘envanter’]. ※ ***Frlgldalreden bir salkım aldım şimdi.*** (S.F. Abasıyanık 1954a s. 65). ※ ***Belki de en büyük boy renkli televizyon, en büyük frijder, en pahalı mikser, bizi tuhaf bir biçimde birbirimizden ayırdı.*** (N. Eray 1990 s. 7).

⊡ Türkiye’nin 1928 senesinde Ar. alfabesinden Lat. alfabesine geçmesi sayısız yabancı kelimenin orijinal yazılışlarıyla Tk.ye girmesine yol açtı. Daha önce bu gibi kelimeler Ar. yazısına aktarıldığında fonetik esastan başka çare yoktu, fakat artık yabancı imlâları güçlük yaratıyordu. Yukarıdaki örnek buna da bazı hâllerde bir çare bulunduğunu gösterir. Sözlükte şu örnekler geçmektedir: ***brovnlng/browning***, ***frlgldaire/firigldalre, liste, litre.***

frijit ‘(kadın hakkında, cinsel ilişkide) soğuk, hissiz’ < Lat. ***frigida*** ‘soğuk’. ※ ***Bir yerde okumuştum, frljit kadın tarifine tıpatıp uyuyorum. O üzülmesin diye, iki-üç dakika sonra ahlayıp, uhlayıp, inleyip, sarsılıyorum.*** (D. Asena 1987 s. 177).

friklk/firlklk I (spor terimlerinden) ‘serbest vuruş’ < İng. ***free kick*** a.m. [***free*** ’serbest’ ve ***klck*** ’vuruş’]. ※ ***Sen onun kadar yüzebilir misin? Kürek çekebilir misin? Frikik atabilir misin?*** (Orhan Kemal 1963 s. 40). ※ ***Eşref abl yirmi metreden bir firikik atmıştı, vay anam vay! Top kaleciyle filân girmişti içeri.*** (Orhan Kemal 1954k s. 12).

(Argo) **frlklk/firlklk** II ‘bacak veya göğsün bir kısmını örtüsüz bırakmak’ H. Aktunç 1990 s. 106, S. Özel 1993 s. 41 < ***frikik*** I. ※※

frilya ‘yeşil bir kuş’ J. Redhouse 1968 s. 378 < ***florya*** kelimesinin varyantı. ※※

AD. **frisa** ‘kurutulmuş Karadeniz ringası’ < Yun. ***φρίσσα*** (frísa) ***θρίσσα*** (ṭṝísa) ‘tirsi balığı’) D. Georgacas 1978t s. 134. ※※

frişka/firişka '(gemicilik terimlerinden) 'sürati 5 ile 12 metre arasında olan rüzgâr' L. Gürçay 1943 s. 173, R. Dankoff 1991 s. 38 < İt. ***fresco*** 'taze' Kahane–Tietze 1958 no. 319. ※※

friz (mimarlık terimlerinden) 'duvarda sağdan sola uzanan çerçeveli bir sahada resim veya kabartmalar' < Fr. ***frise*** a.m. < Lat. ***frisum / frigium*** 'işlemeli bezin kenarı' < güzel işlemeleriyle meşhur olan ***Phrygia*** (Batı Anadolu). ※ ***Bir anda bütün cazibesiyle sanat çıkıyor karşımıza. Parthénon frizlerini hatırlatan ren geyiği boynuzundan at başları.*** (C. Meriç 1992 s. 156).

fuar 'İzmir fuarı gibi muayyen aralarla tertip edilen büyük pazar' < Fr. ***foire*** a.m. [Lat. ***feriae*** 'dinî bayram günleri'; eski zamanlarda fuarlar her sene tekrarlanan dinî bayramlarda yapılırdı]. ※※

fuaye 'tiyatro, opera, konser binası gibi toplantı yerlerinde aralarda gezinmek için hazırlanmış salon veya koridorlar' < Fr. ***foyer*** a.m., asıl manası 'ocak başı, sobalı oturma odası' < Lat. ***focarius*** 'ocak hizmetçisi [***focus*** 'ocak']. ※ ***Aynı dehlizimsi koridorlardan ve aynı loş sahne altından geçip Maksim'in fuayesine çıkıyorum. İstanbul Opereti'nin orkestrası bütün gürültüsüyle çalıyor.*** (B. Arpad 1974 s. 19).

AD. **fuçan/fuçani/fusan** 'arpa, buğday ve tahılların rüzgârla ayrılan boş tane ya da kabukları; mısır tozu' DS 1879, K. Emiroğlu 1989 s. 99 < Yun. (diyal.) ***φουτζάν*** (futzán) 'kepek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 442. ※※

fuçi/BSTTk. **fıçı** b.m. (varil) Meninski 1680 II, 3555 < Yun. ***βουτσί*** (vutsí) a.m. G. Meyer 1893 s. 50, Kahane–Tietze 1958 no. 752. ※ ***Şu yüzinden ve ḳurudan fuçiyile süci gelse ṣatandan on bėş aḳca ve alandan daḫı ṣatarsa on iki aḳca alına.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 20a). ※ ***Beynimin emir defterinde yalnız bir emir var: | Boş oturmak!!! | Kımıldanmadan, kımıldanmaksızın, | Boş bir fıçı gibi boş oturmak. | Boş, bomboş.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 25).

(Çocuk dili) **fufu** 'yara' DS 1879, K. Emiroğlu 1989 s. 98 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φουφού*** (fufú) a.m. A.A. Papadopoulos 1961 II, 469. ※※

fuhş/fuhuş 'para karşılığında cinsel ilişkide bulunma' < Ar. ***fuḥş*** a.m.; müstehcen konuşmalarda bulunma, ağız bozma'. ※※

Osm. **fuhul** 'mümtaz şahıslar, üstatlar, dâhiler' < Ar. ***fuḥūl*** a.m. [***faḥl*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***'Ulemā ve fuḥūl begendiler, āferīn dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 137b).

fuhuş, b. ***fuhş***.

fujer/füjer 'eğrelti otu' < Fr. ***fougère*** < Lat. ***filicaria*** a.m. ※ ***Saksısı çatlamış, toprağı dibe inmiş. İnce, dantel dalları sararıp diş diş dökülmüş füjer.*** (Peride Celal 1985 s. 10).

Osm. **fuka** 'şerbet, boza' < Ar. ***fuḳḳā'*** 'bira'. ※ ***Ol döstlar kim loḳma-yiçün yā͜ ḫırḳa içün ola, çün loḳma bulmayalar, düşmenden beḋter olurlar, anlaruŋ meseli fuḳā' bardağı gibidür, niçe kim ḍolu ola, ağzında, dudağında öperler; çün boş ola yėre vururlar.*** (Ş. Şeyhoğlı 1973 s. 219–220). ※ ***Ḳoydılar dutub fuḳā bardağına.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1207). ※ ***Meger kim bāğ-ı cennetdür eşigüŋ kim ağacından | Fuḳā' bitürdi emrüd u şeker getürdi şeftālü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 54). ※ ***Lebüŋle ağzuŋa, cānā, fuḳā' u şerbet öykünmiş, | Birine içürmiş şerbet fuḳā'a ḳoydılar birin.*** (Ẕātī 1987 III, 49).

Osm. **fukara/fıkara** I 'fakirler' < Ar. ***fuḳarā*** a.m. [***faḳīr*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Nihāyet ba'ż-ı yol uğrağı yėrlerde menzil bārgīrleri ḳonuldı ki bahāları fuḳarā-ı müslimīnden ve beslenüb gözedilmeleri ol menzilde mütemekkin olan kāsibīnden ta'yīn olunub...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 151).

fukara/fıkara II 'fakir, dilenci; acınacak kimse, zavallı' < ***fukara*** I; Ar. isim çoğulu olan kelimelerin Tk.de sıfat olması konusunda b. ***acaib/acayib*** ⊡. ※ ***Anam bi şaşar ki, fıkara. Ona da bi yazmaynan eyi bir anterilik almalı. Ana dimek, ata dimek. Sevindirmeli fıkarayı...*** (Orhan Kemal 1954b s. 189). ***fıkarala-*** 'fakirleşmek, düşkünleşmek': ※ ***Böyük mekteplerde okumuş, sırtı kürklü, başı tuğlu, heybetli bir vezir olmuş. Koyündeki bubasını hiç düşünmemiş. Bubası köyde ehtiyarlıḫ yüzünden fukaralamış.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 92).

fukuku, b. ***fıkoku***.

ful 'bir bakla cinsi' I. Hauenschild 1989 no. 1140 < Ar. ***fūl*** a.m. 'bakla ya da fasulye çiçeği; güzel kokulu beyaz bir bahçe çiçeği' ※ ***Teras bahçe gibiydi. Fuller, sardunyalar ve saymakla bitmeyecek birçok bitki vardı.*** (İ. Aral 1997 s. 57-58).

Osm. **fulâd** 'çelik' < Ar. ***fūlāḏ*** a.m. Krş. ***pulad***. ※※

fulân/fülân/filân 'adı anlatan tarafından söylenmeyen kimse, herhangi biri' < Ar. ***fulān*** a.m. ※ ***İ aḥmaḳ! Ne kişi, ne fülān?*** (Ferec 855/1451 v. 211b). (sıfat olarak) ※ ***"Fülān kāravān-sarāda oluruz." dėdi.*** (a.e. v. 4b). ※ ***Ol-dem ol ṣanem bir cāriyeye buyurdı: "Var, fülān yėrde fülān şiyşe vardur, getüri" dėdi.*** (a.e. v. 38a). ***Dil-teng oldum, şeherden çıḳdum, şol fülān yėrde oturdum.*** (a.e. v. 130a). (zarf ?) 've saire ve onun gibi şeyler': ※ ***Köylü me'müruŋ ġayrı-meşrū' emirlerini ḳabül ve icrā eder. Onuŋ 'indinde me'müra, ḥükümete i'tirāż büyük günāhdır. Zīrā bu köylü anadan doğma bir cāhildir, ḳānūndan filān haberi yoḳdur.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 309). ***falan feşmekân*** 'falan filan' ※ ***Kadıncağız Allahın emri, peygamberin kavil ile başlayıp, senin kızı bizim Kapıcı Salih efendiye falan feşmekân demiş.*** (F. Erdinç 1961 s. 142). ***filân kolan*** 'falan filan ve saire ve saire': ※ ***Gûya Fadimenin suyu kaçıkmış, köy delikanlılarile fingirdeşiyormuş, evine girenler çokmuş, filânmış, kolanmış.*** (Feridun Osman 1936 s. 52). ***fülân füstân/fülân fistân*** 'falan filan, şu bu' Meninski 1680 II, 3520: ※ ***Kişi baş terkin urıycaḳ ne fülān füstān gerek?*** (Ferec 855/1451 v. 67b).

fulâr 'ipek eşarp' < Fr. ***foulard*** a.m.; kelimenin kökeni tartışma konusudur. ※ ***Kalkıp giyinmeye başladı. Siyah kadife pantolon, şaraprengi, yakalı kazağı, boynunda şık bir fular.*** (A. Yurdakul 1991 s. 203).

(Argo) **fularcı** 'erkek travestilerle ya da transseksüellerle cinsel ilişkiye girmekten hoşlanan kadın veya kız' H. Aktunç 1990 s. 109 < ***fulâr*** + ***-cı*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki, b. ***aḫşam*** ⊡. ※※

ful ***as*** 'bir çeşit poker tabiri' < İng. ***full house*** a.m. ※ ***Demek kaybediyorsun? Hem de ful asla? Öyleyse bu işin içinde bir bit yeniği var demektir!*** (E. Bener 1999 s. 19).

fule I 'sıçrayış (dört nala giden at hakkında)' < Fr. ***foulée*** a.m. ※ ***Doktor lisedeyken bir ara 800e çalışmış. Şimdi geniş fulelerle bayır aşağı***

koşarken "Aferin be, pek hamlamamışız" diye düşünüyordu. (H. Taner 1951 s. 99).

AD. **fule** II 'sabanın kulaklarını açık tutmak için kulaklar arasına konulan kazık' DS 1879 < BizYun. ***βουκλί*** (vuklí) 'sabanın kısımlarından biri' < Lat. ***buccula*** 'toka' Ch. Tzitzilis 1987g no. 58. ※※

AD. **fule yap–** 'herhangi bir şeyi ağzına kadar doldurmak' DS 1879 < Fr. ***foulé*** 'tıka basa dolu'. ※※

fuleresantlı, b. ***floresan***.

fuluka, b. ***feluka***.

fuluri, b. ***flori***.

fulûs, b. ***fülus***.

fulya I 'nergis; bir nergis cinsi bahçe çiçeği' < İt. ***puglia*** a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※※

fulya II, b. ***folya***.

fulya balığı 'bir balık cinsi, Myliobatis' < Yun. ***φωλιά*** (folyá) a.m. (?) D. Georgacas 1978t s. 134. ※※

fulusgara, b. ***floksera***.

funda I 'süpürgeotu' Meninski 1680 II, 1559 < İ.Z. Eyuboğlu 1991 s. 267'e göre Yun. ***φούντα*** (funda) 'bir çeşit tepelik'. ※※

funda II ve III, b. ***fonda*** I ve II.

fundo/funda IV (gemicilik terimlerinden) 'atılmaya hazırlanmış demiri akıtmak için verilen kumanda' L. Gürçay 1943 s. 175 < İt. ***fondo!*** a.m. [***fondo*** 'dip, denizin dibi'] Kahane–Tietze 1958 no. 198. ※ ***Kaptan ikinci demiri atması için emir vermeyi unutmuştu. Harun'a "Funda!" diye bağırınca Hayri acı acı güldü.*** (R. Ilgaz 1981 s. 241). ***fundala–*** 'demiri dibe salmak': ※ ***Kaptan Tomruk Ömer, bir hava bindirmesini düşünerek iskeleye yanaşırken çapayı kıçtan fundalamayı da boşlamamıştı.*** (a.e. s. 180).

funduk I/BSTTk. **fındık** III b.m. (malum meyve) TS 1604, Meninski 1680 II, 3551 < EYun. ***ποντικόν κάρυον*** (pontikón káryon) 'Karadeniz cevizi' G. Meyer 1893 s. 30. ※ ***Bir ceziyreye ėrişdiler, çıḳdılar. Ni'met–i vāfir buldılar: encīr u͜ hurmā, bādām u fınduḳ fustuḳ, ney–şeker, daḫı bir dürlü yėmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 147a). ***fındık faresi*** 'küçük fare': ※ ***Enişte, fındık faresi gibi, kapı aralığından dışarı kaçmıştı.*** (S.M. Alus 1933p s. 208). ***fındık kır–*** 'cilveli hareketlerle erkekleri ümitlendirip, sonra kendine yanaştırmamak' S. Özel 1993 s. 40: ※ ***Karısı boyuna fındık kırar dururdu. Abayı yakanlardan bir vezirzadeyi senelerce dertli etmiştir.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1.VI.1944). ***fındık kurdu*** 'hem ufak tefek hem de güzel ve sevimli': ※ ***Beni kim görse şaşırır: "Aman ne güzel, ne fındık kurdu, ne şen kızcağız!" diye ağzı açık kalırdı.*** (S.M. Alus 1933p s. 23). ***fındık küfü*** 'bir renk adı': ※ ***Fındık küfü renkli gözlerini kısmış adamakıllı.*** (M. Seyda 1963 s. 51). ***fındıkçı*** 'cilveli, oynak (kadın)' H. Aktunç 1990 s. 104: ※ ***Söyle Ali'ye, toplasun aklini paşuna. Findikçidur o Fatma. Yer yer, koklatmaz adama!*** (Orhan Kemal 1954b s. 110). ※ ***Bir erkekle yatmanın büyük bir özveri olduğunu sanan, bunu yatakta bile sürdürüp, nazlanmalar, sarılıp***

kaçışlarla karşısındakini ağına düşürmek için çırpınan bir sürü fındıkçı! (Peride Celal 1985 s. 91). 18. asırda yazılan bir eserde kelime birkaç kere geçer, fakat manası anlaşılmıyor; ms. ※ ***Teni fısduḳ, gözi olsa bādām, | Yine funduḳcı olur niçe ġulām.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 131).

Osm. **funduk** II 'tüfek kurşunu' Meninski 1680 II, 3551 ***funduk*** I. ※ ***Ḳırḳar ellişer dirhem funduḳlar atar tüfengler atılub...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 296). ※ ***Ve eger ḳalʿa-ı mezbüreden günde elli bin ṭop, yüz bıŋ tüfeng atılsa, yüz yıla degin barutına ve funduġına noḳṣān lḥtimāli olmaya.*** (Taʿlīḳī-zāde 1983 [1596] s. 149).

funduk III 'misafirhane, han' (?) < Yun. ***πανδοκείον*** (pandoheyon) a.m. ※※

funya, b. ***folya***.

AD. **fur-** 'vurmak' < ***vur-*** fiilinin varyantı. ※ ***Kahbe avrat! Babamı furdular, haftasına ere vardı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 242). ※ ***"Biz de onu anlatmaya çalışıyoruz ya," dedi Orhan Kemal, "Hadi, furalım!" Yudumladık rakılarımızı.*** (M. Körükçü 1982 s. 15).

⊡ Tk. asıllı kelimelerde (ses taklidi kelimeler hariç), baş harfi olarak ***/f/*** kullanılmadiği hâlde diyalektlerde bir ***/v/***'den sonorisation'la (tonlulaşma) husule gelmiş ***/f/***'ye mâni yoktur.

Furat/BSTTk. **Fırat** 'Türkiye ve Irak'taki en büyük nehrin adı' < Ak. ***al-urāt*** < Asur. ***Purātu***. ※ ***Ol dört bahşuŋ biri Niyldür, biri Furātdur, biri Seyḥāndur, Adana suyı, biri Ceyḥāndur, Mıṣṣıyṣa suyı.*** (Ferec 855/1451 v. 194b). ※ ***Ṣıdḳ suyı kim az durur, ḳurıya; | Çoḳ degül kim Furāt gibi yorıya.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 14).

furça/BSTTk. **fırça** I b.m. (temizleme aleti) Meninski 1680 II, 3490 < Yun. ***βούρτσα*** (vúrtsa) a.m. (onun menşei için b. N.P. Andriotis 1983 s. 57 ve K.H. Menges 1977 ZBalk. s. 175). ※ ***Elinde bir büyük badana furçası gibi şey' ḍutub ẕekerlnüŋ üzerine ḳoyub zuʿmınca setr-i ʿavret eylemiş.*** (Siliḥdār Meḥmed Ağa 1928 I, 542).

AD. **furgon/fürgen/vurgon/gurgun** 'kağnı; öküzle çekilen dört tekerli at arabası; marşandiz vagonu' THASDD 1448, DS 1880, ZTS 1976 s. 66, 86 < Az. Tk. ***furgon*** < Rus. ***furgon*** < Fr. ***fourgon*** 'yük arabası; cephane arabası'. A. Tietze 1957 no. 38, A. Tietze 1982z no. 107. Kelimenin menşei belli değildir. ※ ***Niçin trende mevkiye, vapurda kamaraya, otobüste koltuğa oturmamızı çekemiyorsunuz? Öyle ya, trende vurgon, vapurda güverte, otobüste de bagaj mahalli bizim neyimize yetmiyor.*** (M. Yağmur 1957 s. 70).

Osm. **Furkan** 'Kur'an-ı kerimin diğer bir adı' < Ar. ***Furḳān*** a.m.; asıl manası 'ayıran, yâni hakkı batıldan ayıran'. A. Topaloğlu 1978 II, 219.

Osm. **furkat** 'ayrılma, ayrıllık' < Ar. ***furḳa*** a.m. ※ ***Şeb-i vaṣlet āḫır oldı, vaḳt-i furḳatdur.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

furkata, b. ***fırkata***.

AD. **furla-** 'hızlı solumak (at hakkında)' < ses taklidi fiillerden, b. ***ağla-*** ⊡. ※ ***Güneşli, aydınlık sonbahar günü bayrama yakışmıştı. Atlar keyifle burun çaldılar, furladılar.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 103).

furma, b. ***hurma***.

AD. **furnas/furno** 'bir çeşit kurbağa' DS 1880, K. Emiroğlu 1989 s. 99 < Yun. ***φρούνος*** (frúnos) 'karakurbağa' Ch. Tzitzilis 1987g no. 570. ※※

AD. **furokal** 'süpürge' K. Emiroğlu 1989 s. 99. < Yun. ***φροκάλι*** (frokáli) a.m. ※※

fursant/fürsant/fırsant 'fırsat' TS 1606, G. Molino 1641 (***occasione*** maddesinde) < ***fursat/fırsat*** kelimesinin varyantı. **/*n*/** epenthesis'i (kelime içinde ses türemesi) için b. ***alakesa*** ⊡. ※ ***Sen bu ḳurd inine şaḫın geleyim dime; ben furṣant bulduḫca gelir, saŋa ḳavuşırım, e mi, yavrum?*** (Ebü–Bekir Ḥāzım 1326y s. 186). ※ ***Elimde bi fürsant olsa, şu simsar milletini tekmil et makinesinden geçiririm!*** (Orhan Kemal 1951s s. 59).

fursat/BSTTk. **fırsat** '(bir iş için) uygun an, uygun zaman' < Ar. ***furṣa*** a.m. ※ ***Bu furṣatı gözetürdüm tā seni‿hālī bulayıdum. Şükür ki Taŋrı baŋa bugün raḥmet eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 236b). ※ ***Bennāyı pādeşāh gözinden düşürmege eyü furṣat, eyü behāne buldum!*** (Ferec 855/1451 v. 20a). ※ ***Geçer çün ʿömr, furṣatlar geçürme, | Ümīdüŋ kārvanın dut, göçürme!*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 5590). ※ ***Göz kamaştıran bir yosmaya kendini kaptırdın mı, fırsatı düşürüp yanına da yerleştin mi, hemen yiyecek gibi göz dikmek çiğliktir.*** (S.M. Alus 1944 s. 158). Osm. '(harpte) iyi şans, zafer: ※ ***Eṭrāfuŋ kāfirleri ġāzīlerle uğraşdılar. Furṣat ʿOs̱mān Ġāzīnüŋ oldı. ʿĀḳıbet ol vilāyeti daḫı aldı.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 13). ※ ***İlāhī, devletin, furṣatın artur!*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 183). ***fırsat bu fırsat*** 'bu fırsattan istifade etmeli': ※ ***Tam sırası, fırsat bu fırsat. Kadın kısmına karşı mümkün olabildiği kadar serbest, girgin, pervasız olmalıdır.*** (S.M. Alus 1944 s. 31).

furş 'çatal (bisikletin bir kısmı olarak)' < Fr. ***fourche*** a.m. < Lat. ***furca*** 'çatal'. ※※

furtuna, b. ***fortuna***.

furun/BSTTk. **fırın** b.m. (ekmek vs. pişirmeye yarayan cihaz) Meninski 1680 II, 3509 < Ar. ***furn*** < Yun. ***φούρνος*** (fúrnos) < Lat. ***furnus*** a.m. G. Meyer 1893 s. 44. ※ ***İki ḳıṭʿa ṣāb maʿdeni daḫı iḥdās̱ ėdüb, her maʿdende yigirmi dörder furun ṣāb ẕaḫīresi iḥrāḳ ėdüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 72). ※ ***Zavallıcık başını vurup serildi, sabaha kadar fırınlar gibi yandı.*** (S.M. Alus 1933p s. 108).

furusiyet, b. ***füruset***.

furya 'en bol zaman (ms. avlanan balık için)' < İt. ***furia*** 'doruk' Kahane–Tietze 1958 no. 312. ※ ***Ahmet gençti, dinçti, âşıktı ama işsizdi. Daha doğrusu sanatı olan işin furya zamanına daha hiç değilse iki ay vardı.*** (B.G. Güney 1953 s. 53).

fusan, b. ***fuçan***.

AD. **fuska** I**/fıska** 'kabarcık' DS 1880, THASDD 577, R. Dankoff 1991 s. 37, K. Emiroğlu 1989 s. 99 < Yun. ***φούσκα*** (fúska) a.m. A. Tietze 1955 no. 283, Ch. Tzitzilis 1987g no. 575. ※ ***Encamki usul üzere vücudunun üzerine ateş korlar: eğerçi derisi kabarırsa, tende can var idüğü anlaşılır. Eğerçi çatlar ise, malum olur ki artık seyahati bitirmiştir.*** (E. Misailidis 1986 s. 745).

fuska II 'denizin dibinde bulunan yumurta şeklinde ve yenilebilen bir bitki' < ***fuska*** I. ※ ***[Denizcilerin] mezeleri deniz dibinden taze devşirilmiş istirldiye, tarak, fuska (fuskalar yirmi otuz kulaç dipte kara keçeden yapılma bir yumurta gibidir; bıçakla yarıldığı zaman içi yumurta sarısı, ekşi bir mezedir.)*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 214).

Osm. **fusta** 'bir çeşit kadırga' < İt. (Venedik diyal.) ***fusta*** a.m.< Lat. ***füstls*** 'sırık' Kahane–Tietze 1958 no. 313. ※※

fustuk/fıstık b.m. (meyve adı) TS 1609 < Ar. ***fustaḳ/fustuḳ*** < EYun. ***πιστάκιον*** (pistákion) a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※ ***Bir ceziyreye ėrişdiler, çıḳdılar. Ni'met-i vāfir buldılar: encīr u ḫurmā, bādām u fınduḳ fustuḳ, ney-şeker, daḫı bir dürlü yėmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 147a). ※ ***Aynı etejer çekmecesindeki bir paket fıstıklı çikolatayı çantasına koydu.*** (B. Uzuner 1997 s. 26). ***fıstık gibi*** 'dolgun, besili': ※ ***Afacanlar fıstık gibi tos tombay oldular.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 74). 'hoş, alımlı bir kız': ※ ***Koltuk arkadaşın Ankara'da iniyor. Onun yerine bir fıstık oturturuz, üniversiteli. Sıkılmazsın o zaman.*** (M. Güler 1990 s. 186).

fustukî/fıstıkî 'fıstık renginde, sarıya çalan açık mavi, deniz mavisi' Meninski 1680 II, 3520 < Fa. ***fustuḳī*** a.m. (krş. ***altunî*** ⊡) ※ ***Öyle sammür-ı siyāha yaraşur fustuḳl yoḳ.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 96). ※ ***Hanımlara, kokonalara gelince onlar da rengârenk. Beyaz, pembe, havai maşlahlılar, krem, leylakî, fıstıkî yeldirmeliler, göğüslerl, kolları apaçık, boyları kıpkısacık fistanlar giymiş madamalar, matmazeller.*** (S.M. Alus 1944 s. 100). ***fıstıkî makam/ağır ezgi fıstıkî makam*** 'ağır ağır, çok yavaş (ilerleme, hareket etme hakkında)': ※ ***İncirlerin altından, Etem önde, onlar arkada, fıstıkî makamla bize doğru geliyorlardı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 206). ※ ***Ayıcı parsayı toplar. Koltuğunda sopası, bir elinde tef, ötekinde zincir, ağır ezgi fıstıkî makamla yürür.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 83).

AD. **fuşkulu** 'yanma sonucu ciltte olan kabarıklık' DS 1880 < Yun. ***φουσκάλα*** (fuskála) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 567. ※※

futa/fıta I 'hamamda bağlanan bel havlusu' DS 1861, ZTS 1976 s. 70, TS 1609 < Ar. ***fūṭa*** a.m. ※ ***Yoldaşlarum oşbu ḥavżda gizlenüb dururlar. Beni çıplaḳ eyleŋ, fūṭa dutunayım, gireyim, bunları çıḳarayım.*** (Ferec 855/1451 v. 243b). ※ ***Her ehl-i 'ilmüŋ öŋine sini ḳodılar. Bu 'ulemānuŋ ḫldmetkārları futalar ḍoldurdılar. Faḳir daḫı bir futa ḍoldurdum.*** (F. Giese 1929 s. 140).

futa/fıta II 'içinde şarap yapılan bir nevi fıçı' < Yun. ***βούτα*** (vúta) 'küçük fıçı' Kahane–Tietze 1958 no. 751. ※※

futa/fota/fıta III 'hafif bir yarış kayığı' < ***futa/fıta*** II 'küçük leğen veya tekne' Kahane–Tietze 1958 no. 751. ※ ***Kuşdili çayırı mahşer; dere sandalla, futa ile tıklım tıklım; iğne atsan yere düşmiyecek.*** (S.M. Alus 1933p s. 132). ***"Ayten" dere kenarına çekilmiş irili ufaklı kulûp fotalarını, sandallarını görünce ellerini çırptı.*** (Burhan Cahit 1941 s.80). ***Bu akşam kulübun iki fıtasile "Kalamış"a bizim eski komşulara gittik, küreklerde "Ayten" ile "Ferit Kâmi" bey var.*** (Burhan Cahit 1941 s.81)

futbol 'ayak topu; ayaktopu oyunu' < İng. ***football*** ya da Fr. ***football*** < İng. ***football*** a.m. [***foot*** 'ayak' ve ***ball*** 'top']. ※ ***Koskoca adamlar,***

bir futbol uğruna bu kadar çocuklaşsınlar, birbirlerine girsinler, kabalaşsınlar, dünyayı gözleri görmesin. (D. Asena 1987 s. 106).

(Argo) **futbolcu** 'sağa–sola ilgi duymayan, siyasal–toplumsal sorunlar hakkında bilgisi, görüşü olmayan' H. Aktunç 1990 s. 108. < ***futbol*** + ***–cı*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan). ※※

AD. **futga/futtu** 'küçük çömlek, ağaçtan yapılmış su maşrapası' THASDD 587, DS 1880 < Yun. ***φουτόκ κο*** (futók–ko) 'su testisi' Hist.Lex. 1953 IV, 92. ※※

AD. **futsanis et–** 'karın çok ve rüzgârlı havada yağması, tozlak' K. Emiroğlu 1989 s. 51–52 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***φουτσανίζω*** (futsanízo) a.m. (asıl manası 'kepek saçmak') fiilinin geniş zaman hâli (aorist) kökü, Ch. Tzitzilis 1990 s. 191. ※※

futtu, b. ***futga***.

Osm. **fuzulî** I 'kendine ait olmayan işlere karışan (kimse)' Meninski 1680 II < Ar. ***fuḍūlī*** a.m. [***fuḍūl*** 'tecessüs, sırnaşıklık' + isimden sıfat yapan ***–ī*** eki, b. ***adâli*** ⊡], krş. ***fodul,*** Ar. ***/ḍ/*** harfin Tk.deki iki ayrı telaffuzu için b. ***adale*** ⊡. ※ ***Bu Ebü Bekir fużūlī, şerr–engīz, sitiyze–rüy, herze–güy, ʿavān–ṭabʿ, bed–enderün er–idi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ※ ***Bu fużūlī–yi bed–baḫt ucından bāzārda ġavġā ḳopdı.*** (a.e. v. 210a). 'meşru olmayan': ※ ***Fużūlī ḥükümet ėdüb ol riyāsetden müteleẕẕiẕ oldukları niʿmet–i ġayr–ı müteraḳḳıbeden ol ihānet telḫ–kāmlığı her birinüŋ ḥiṣṣesidür.*** (ʿĀlī 1956 s. 250).

fuzulî 'II 'lüzumsuz, gereksiz, zait' < ***fuzulî*** I. ※ ***Abla, sen kültürlü insansın, seni uyarmam fuzulî ama gene de diyeceğim. Sakın harp havadislerini sağda solda konuşmayın.*** (E. Atasü 1996 s. 163).

füc'eten/fücceten/(halk ağzı) **hücceten** 'âni olarak (ölmek)' < Ar. ***fac'atan*** 'birdenbire'. Halk ağzında ***/h/⇄/f/*** değişmesi için b. ***fol*** I/ ***hol*** ⊡. ※ ***Evliya gibi ehlim böyle gelini görünce yüreğine inip hücceten gitmez mi?*** (S.M. Alus 1933p s. 223).

Osm. **fücur** 'sefahat, çapkınlık'< Ar. ***fucür*** a.m. Tk.de yalnız ***fitne fücur*** tabirinde (b. ***fitne*** maddesine). ※※

füjer, b. ***fujer***.

fülân, **fülan fistân**, **fülân füstân**, b. ***fulân***.

Osm. **fülfül** 'karabiber' < Ar. ***fulful*** < Sanskrit ***pippali*** a.m. ※ ***Fülfül–i Hindî gibi māderine hem–reng bir veled ẓuhūra getürüb yüz ḳaralığını ḥāṣıl ėderler.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 128).

Osm. **fülk** 'gemi' < Ar. ***fulk*** a.m. ※ ***Hidāyet necmi, yā Rab, ḳani, oldı | Göŋül fülki güneh baḥrinde güm–rāh.*** (Ẕātī 1987 III, 147).

Osm. **füls** 'bakır sikke, mangır' < Ar. ***fals*** < EYun. ***φόλλις*** (phóllis) a.m. < Lat. ***follis*** 'para kesesi'. Ünlünün değişmesi çoğul şeklinin tesiri ile izah edilebilir (krş. ***fülûs***). ***füls–i ahmer*** 'en ufak para' (krş. İng. ***a red penny***, Alm. ***ein roter Heller*** a.m.): ※ ***Nür–ı ʿizzet–le pāre ʿos̱mānī | Beŋzer anda nücüm–ı bīdāra. | Füls–i aḥmer de döndi ol gökde, | Şafaḳ evcinde necm–i seyyāre.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 182).※ ***Nihāyet bütün mālını muṣādere ėderek cas–cavlaḳ ṣoyar, füls–i aḥmere muḥtāc bir ḥāle ḳoyar.*** (P.N. Boratav 1995 s. 261).

Osm. **fülus** ‘para’ < Ar. ***fulūs*** a.m. [***fals*** kelimesinin çoğulu]. ***fülûs-u ahmer*** ‘füls-i ahmer’in aynı’: ※ ***Her şey tamam, bir bu eksikti. Bir şeycik demem, getiren fulûsu ahmere muhtaç olsun inşallah!*** (S.M. Alus 1934 s. 77). ※ ***Ya dediklerini yapıp herkes gibi para kazanmak, yahut fülûsu ahmere muhtaç olmağı göze almak lâzımdı.*** (Feridun Osman 1936 s. 38).

füme I ‘duman rengi, koyu gri’ < Fr. ***fumée*** ‘duman’. ※ ***Bacak bacak üstüne attım. Füme file çoraplarım iyice gerildi, kürküm sırtımdan büsbütün arkaya kaydı.*** (N. Eray 1986 s. 10). ※ ***Özel günler için sakladığı lacivert yeleği, beyaz gömleği ve füme ceketi kıyafetlni tamamlıyordu.*** (A. Yurdakul 1987 s. 159).

füme II ‘tütsü ile kurutulmuş (balık veya et)’ < Fr. ***fumé*** a.m. [***fumer*** ‘tüstülemek’ fiilinin fiilsıfatı (participium)]. ※ ***Birkaç dilim sucuğa kırılmış yumurtanın kokusu ne büyük bayram estirirdi evde harp yıllarında. O günleri düşünürken, kızının hazırladığı sucuk, pastırma, füme balık tabaklarına içerleyerek bakıyordu Emine. Bütün bu lezzetlerin, nimetlerin bir öğünde yenmesi olur muydu.*** (N. Bezmen 1994 s. 48).

fümuar ‘tütün içenlere mahsus salon’ < Fr. ***fumoir*** a.m. [***fumer*** ‘tütmek; sigara içmek’ + ***-olr*** eki, b. ***aksesuar*** ⊡]. ※ ***İki fasıl arasında on dakikalık teneffüsten istifade ederek fümuara çıkanların kalabalığı arasından bir el omuzumdan tuttu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 65).

fünlküler/finlküler ‘havai hat’ < Fr. ***funiculaire*** a.m. [Lat. ***funis*** küçültme ekiyle ***funlculus***]. ※ ***Bir yerlere kaçmak isteği sarıyor içini. Mont-Pélerl’ne örneğin. Küçük, oyuncak finikülerle dağın tepesine tırmanmak...*** (Peride Celal 1991 s. 423). ※ ***Salzburg’un dik bir tepesinin üstünde görkemli bir şato vardı. Tepe öyle dikti ki, ancak fünlkülerle rahat çıkılıyordu oraya.*** (M. Urgan 2000 s. 128).

Osm. **fünun** ‘ilimler, bilimler’ < Ar. ***funūn*** a.m. [***fann*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bu ṭarīḳ-ile ṭarīḳ-ı ‘ilm-i şerīfe sālik ve ‘ulūm-ı ‘aḳlīye vu fünūn-ı naḳlīye fevā’idlne mālik olub...*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 177).

fünye, b. ***folya***.

Osm. **fürce** ‘açıklık, gedik, giriş yeri’ < Ar. ***furca*** a.m. ***fürce bul-*** ‘imkân bulmak, fırsat bulmak’: ※ ***Bu ḥāl-ile ḳul oldı ṣatıldı niçe ‘abīd | Girdi sarāya aŋsuzın, oldı hemān sa‘īd | Buldı vücūd, üremez ṭavāşīden olmağın | Nisvāna dāḫil olmağa bir fürce bulmağın.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 118). ※ ***Kime teklīf olunsa, biz gitmezüz dėmege fürce bulmışdı.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 135).

fürgen, b. ***furgon***.

fürsant, b. ***fursant***.

Osm. **fürudaşt et-** ’elinden bırakmak, bitirmek’ < Fa. ***firū dāşt*** ‘son verme’. ※ ***Andan duḫter fürū-dāşt ėtdüginden soŋra ‘anḳāyı kelüŋ öŋlnde ḳodılar. Kel ‘anḳayı eline aldı, çaldı, bir bülend āheng-ile ser-āġāz ėtdl, bir Pārsī ġazel oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 204b).

Osm. **füruht** ‘satış’ < Fa. ***furūḫt*** a.m. ※ ***Fürūḫt içün biçdükleri otlıḳlardan ‘öşr alına.*** (Ö.L. Barkan [Üçüncü Mehmed devri] 1943 s. 314).

Osm. **fürumande** 'kaygılı, ümitsiz, kırılmış' < Fa. ***firü-mānda*** a.m. [***firü*** 'aşağı, basık, alçak' ve ***mānda*** 'bırakılmış', Fa. ***-de*** için b. ***aferide*** ⊡]. ※ ***Nā-gāh uyḳudan durdum, ḳapuya yöneldüm, ḳapuyı daşradın bağlu buldum, furü-mānde oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 48a).

Osm. **fürumaye** 'alçak, soysuz; türedi' < Fa. ***firü-māya*** a.m. [***firü*** 'aşağı, basık, alçak' ve ***māya*** 'madde, cevher; maya']. ※ ***İ fürü-māye! Yigirmi kişimüzi düşürdüŋ. Ben dükelinüŋ öcin senden aluram, gel!*** (Ferec 855/1451 v. 206a). ※ ***Niçe furü-māyelere rağbet ve istiḫdām ėtmeg-ile...***(ʻĀlī 1982 (988) 1581 II, s.119).

Osm. **füruset/furusiyet** 'süvarilik, binicilik' < Fa. ***furüsat/furüsīyat*** < Ar. ***furüsa/furüsīya*** a.m. ※ ***Dükeli hünerlerde ārāstedür, ḫaṭda, debīrlikde, nerdde, şaṭrancda, fürüsiyyetde mehāreti vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 199b).

Osm. **füruş** 'halılar; ev eşyası' < Ar. ***furüş*** a.m. [***farş*** kelimesinin çoğulu). ※ ***Bu gez ʻaḳār satmağa başladı. Andan fürüşa vu ālāta el urdı, anları daḫı düketdi.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Ol sarāyı, fürüşı, ālātı gördi, müteḥayyır oldı.*** (a.e. v. 93b).

Osm. **füruzan** 'parlak, aydınlık' < Fa. ***furüzān*** a.m. ***füruzan et-*** '(mumu, kandili) yakmak': ※ ***Aḳvāl-i fāsideleri nār-ı fitne vu fesādı fürüzān ėdüb...*** (ʻĀlī 1979 (988) 1581 I, 149).

Osm. **füsun** 'büyü' < Fa. ***fusün*** a.m, krş ***efsun.*** ※ ***Yüzünde ilâhî bir parlaklık, vecd içinde dua ediyor. Manzaranın füsunu ile büyülenmiş gibiyim.*** (T. Güner 1951 s. 91).

Osm. **füşarat** 'atıp tutma, caka satma, tıraş, ötüş' < Ar. ****fuşārāt*** a.m. [***fuşāra*** 'hareketsiz' kelimesinin çoğulu, R. Dozy 1927 II, 269]. ※ ***Yıldan yıla ki reʼs-i sene ʻumümen Mıṣra gelürler, bī-edebāne evżāʻ-ile ṣöḳāḳlarına ṣığışmazlar yėyüb içüb füşārāt-ile gezerek...*** (ʻĀlī 1975 (1007) 1599 s. 135). Krş. ***feşer, fışarlan-, fışarlık.***

Osm. **fütur** 'gevşeme, üşenme, bezginlik' < Ar. ***futür*** a.m. ※ ***Yarın ḳız ḫatuna gelüb begenmeyecek olursaŋ, mehri vėrmeyisersin. Bu cemāʻat ṭanuḳ olsunlar-mı ki fütursuz, ḳuṣürsuz meblağ dege?*** (Ferec 855/1451 v. 16a).

fütursuz 'çekinmez, umursamaz' < ***fütur*** + isimden menfi sıfat yapan ***-suz*** eki, b. ***adsuz/adsız*** ⊡. ※※ ***fütursuzca*** 'çekinmeden, umursamadan'. ※※

Osm. **fütüvvet** 'mertlik, soylu bir erkekten beklenilen faziletlerin hepsi' < Ar. ***futüwa*** a.m., asıl manası 'gençlik, yiğitlik'. ※ ***Mürüvvetde, fütüvvetde ḥaẓẓ-ı vāfirüm var sanurdum. Hīç-imişem. ʻĀlemde bunuŋ gibi vücüd var-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 51b). ※ ***İşte mürüvvet, işte fütüvvet, | İşte riʻāyet, işte ʻināyet!*** (ʻĀlī 1975 (1007) 1599 s. 106).

füze I 'havaya atılan ve kendi kuvvetiyle hareket eden mermi' < Fr. ***fusée*** a.m., asıl manası iplik sarılmış iğ' [Lat. ***fusus*** 'iğ']. ※ ***Ateş gibi adamdı kahveci. Dört kat merdiveni füze gibi çıkmış, getirmişti kahvesini.*** (R. Ilgaz 1969g s. 31).

(Argo) **füze** II 'meme'< ***füze*** I. S. Özel 1993 s. 41. ※※

füzen 'resim çizmek için kullanılan ve taflan ağacının çubuklarından yapılan kömür kalem; kömür kalemle çizilen resim' < Fr. ***fusain*** a.m., asıl manası

'taflan ağacı' < Lat. ***fusago*** [***fusus*** 'iğ', çünkü bu ağacın tahtasından eskiden iğler kesilip oyulurdu]. ※ ***Bu bir eski füzen ve Picasso'nundur.*** (Peride Celal 1985 s. 148).

G

AD. **gab** 'kağnı ya da döven çekecek hayvanların boyunlarına geçirilen ters çevrilmiş U biçiminde, alt iki ucu birbirine bağlanan ağaç araç' ZTS 1976 s. 71 < Erm. ***gap/kap'*** 'bağ' R. Dankoff 1995 no. 328. (Tietze 1982z no. 77 hükümsüzdür!).

AD. **gabalcı**, b. ***kabal***.

AD. **gaban/kaban** 'dağ geçidi, yokuş' DS 1884, 2580–81 < Erm. ***kapan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 330. ※※

AD. **gabar** 'demet yapan adam' DS 1884 < EErm. ***gabrar*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 329. ※※

gabardin 'sık dokunmuş ince kumaş' < Fr. ***gabardine*** < İsp. ***gabardina*** a.m. [Ar. ***ḳabā*** 'bir nevi uzun ceket']. ※ ***Fildişi gabardin takım elbisesinin içine siyah ipek gömlek giymişti.*** (N. Eray 1986 s. 9). ※ ***Fötr şapkası, uzun saplı şemsiyesi, yakası aşınmış gri gabardin yağmurluğu, cebinde Fransızca bir kitap.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 100).

gabari 'teknik ölçüleri gösteren örnek, model, plân' < Fr. ***gabarit*** a.m. ※※

Osm. **gabavet** 'kalın kafalılık, anlayışsızlık' < Ar. ***ġabāwa*** a.m. [/***ġbw***/ kökünden]. ※※

Osm. **gabavetnişan** 'anlayışsızlık gösteren' < ***gabavet*** + Fa. ***–nişān*** 'işareti olan, gösteren'. ※ ***Pes ḳużāt–ı zamān ve vulāt–ı ġabāvet–nişānuŋ bu maḳüle ẓulmlerine ḥadd u ġāyet yoḳdur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 180).

RD. **gaber/gobar/kobar** 'gürgen ağacı, ufak yapraklı ve odun kısmı sert olan bir cins meşe' DS 1885, 2890, THASDD 342 < Bulg. ***gabır*** 'meşe'. BER 1971 I, 220, Tietze 1957 no. 39. ※※

gabgab/gapgap 'gerdan, sakak' < Ar. ***ġabġab*** a.m. ※ ***Bu şekker gibi dudaḳda ve bu ḳamer gibi ġabġabda hīc noḳṣān var mıdur?*** (Ferec 855/1451 v. 15b). ※ ***Şahika Hanımın bu sözlerinden bir kelime anlamıyan şişman hanım iki kat gabgablı boynunu kısmış, uyuklıyan anaç bir güvercin gibi bekliyordu.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 124). ※ ***Gapgaplı, çifte gerdanlı kadının yolu açmasını boşu boşuna bekledim.*** (S. Birsel 1995 s. 70).

ġab ġacak, b. ***kab kacak***.

gabi 'anlayışsız, kalın kafalı' < Ar. ***ġabī*** a.m. Krş. ***gabavet***. ※※

AD. **gabiç**, b. ***kapis***.

gabin I, b. ***gabn***.

AD. **gabin** II, b. ***kabin***.

Osm. **gabinet/gabiynet** 'sıkıntı ve utanç veren hâl, rezalet' (?) < Ar. ***ġabīna*** 'keder; pişmanlık' ("peinem tristesse, regret") R. Dozy 1025 II, 201. ※ ***Ḳāżī[yi] ol ḥālde gördi, diledi ki buŋa don getüre. Ḳāżī ġabiynetden muḳayyed olmadı; doġru ḥavża yöneldi, suya düşdi, ʿavratını seter ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 104b). ※ ***Bunı bir ḫaṭarnāk yėre vėribiŋ, gelmesün, ġabiynetinden ölmeyeyim, yoḫsa ölürem.*** (a.e. v. 240a).

AD. **gabiz**, b. ***kapis***.

Osm. **gabn/gabin** 'fahiş fiyat' < Ar. ***ġabn*** a.m. ※ ***Ġabn-i fāḥiş ile kimesneye nesne ṣatmayub ... ėderse ḥaḳḳından geline.*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 85). Fakat malın kıymetine uymayan 'düşük fiyat' dahi olabilir: ※ ***Erbāb-ı ḥācātda gördügi yüz altunlıḳ atı yigirmi fülürīye almaġıla ve ellişer altun degen deve ve ḳatırı keẕālik ġabn-ı fāḥişile alub, baʿdehü bāzāra ḳoyub satub, bu ṭarīḳı mekseb ėdinüb...*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 137).

Osm. **gabuk** 'sabahleyin içilen bir bardak şarap' < Ar. ***ġabūḳ*** a.m. İbn Manẓūr 1991 X, 282. ※ ***Şarāb içdiler dört gece gündüz mütevālī ṣabūḥ ber ṣabūḥ, ġabūḳ ber ġabūḳ ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 140b).

gabya (gemicilik terimlerinden) 'ana direğin üzerine sürülen çubuk ve onun üstündeki seren ve yelken' < İt. ***gabbia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 315 (eski ve yeni örneklerle). ※※

gaca, b. ***gaco*** I.

AD. **gacak/gıcık** V 'saksağan' DS 2026 < Sırp-Hırv. ***gàčac*** 'alaca karga' Tietze 1957 no. 40. ※※

AD. **Gacar/Gacara** 'Çingene' DS 1887, Gacır a.m. J. Redhouse 1890 s. 1337 < ***gaco*** G. Doerfer 1975 IV, no. N 114'e göre kelimenin menşei belli değildir. ※※

AD. **gacar/gacara** 'hileci; inatçı; kavgacı' DS 1887 < ***Gacar/Gacara*** mecazî mana ile. ※ ***"Geliyorum. Köpeği tutun!" —"Çok gacara bir köpek gibi..."*** (F. Baykurt 1950 s. 111). ***gacaralık*** 'çingenelik': ※ ***Sıra Orhan Beye geldi. Onunkini de yaptık. Sıra paraya gelince Orhan Bey gacaralık yapmasın mı! Göz göre göre yirmi liramı kesti.*** (F. Baykurt 1961o s. 201).

gacele, b. ***kacele***.

gacı I 'Çingene kadın; kız kardeş; Müslüman olmayan hacı' DS 1887 < Rom. ***gaci*** 'yabancı, (yâni Çingene olmayan) kadın' N.G. Paspati 1870 s. 235. ※※

(Argo) **gacı** II 'metres' H. Aktunç 1990 s. 110 < ***gacı*** I. ※※

gacırda- 'kulak tırmalayıcı ve düzensiz ses çıkarmak' < ses taklidi fiillerden, krş. ***gacır gucur.*** ※ ***Ḳapu ġacırdayordu. Oḍadan naṣıl çıḳdığımı bilmiyorum, kendimi yandaki oḍaya atdım.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 228).

gacır gucur/gacur gucur 'kulak tırmalayıcı ve düzensiz sesler' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Yerimde oṭuramayor, eviŋ içinde bir aşağı bir yuḳarı ṭaḳım ṭaḳlavāt, yeŋi botinlerimiŋ ġacır ġucurlariyle geziniyordum.*** (Aḥmed Rāsim 1927 s. 25–26). ※ ***Güppedek kapıya yaslandım. Koca kapı gümbürdedi, gacur gucur etti. Kapı açıldı.*** (S.C.

Ertem 1931 s. 254). ※ ***Tahta tabut, iki komşuyla bekçi ve sakanın belini çökerterek gacur gucur taşınmaktaydı.*** (B. Arpad 1975 s. 50–1)

gacırtı 'kulak tırmalayıcı ve düzensiz ses' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gacır gucur***. ※ ***Bir balıkçı gecenin bir saatlerinde sandalının dipten dibe kara bir gacırtıyla titrediğini, yüzerek karaya vardığını ve tam o anda sandalının gözlerinin önünde sulara gömüldüğünü söyler oldu.*** (L. Erbil 1968 s. 72).

(Argo) **gaco** I/**gaca** 'kadın; sevgili; metres; kahpe' DS 1887, H. Aktunç 1990 s. 110 < Rom. ***gaco*** 'yabancı (erkek)' krş. ***cacı***. ※ ***Aynalı ġaca imiş be!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 230). ※ ***Cebinde mangiz suyunu çekince gaco buna yan çizmeye başladı.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 90).

AD. **gaco** II 'torik yavrusu, çingene palamudu' DS 1887, H. Aktunç 1990 s. 110 < ***gaco*** I. ※ ***300–325 gram gelenler çingene palamutu sayılır. Ama en hoppaları, en çelimsizleri de gacodur. Pavuryaların küçüklerini sorarsanız, onlar da çingene pavuryasıdır.*** (S. Birsel 1993 s. 17).

gacur gucur, b. ***gacır gucur***.

gaçaburga, b. ***kaçabruk***.

gada–, b. ***kada–***.

AD. **gadama** I, b. ***kadama***.

AD. **gadama** II, **gadamaya**, b. ***kadamaya***.

AD. **gadar**, b. ***katar*** IV.

gaddar 'acımasız, insafsız, eziyet edici' < Ar. ***ġaddār*** 'hayın'. ※ ***Her ki beni bu ḥālde göre gerekdür ki gözin aça, bu cihān–ı ġaddāruŋ māline mülkine aldanmaya.*** (Ferec 855/1451 v. 95a). ※ ***Cezaevlerinde gaddar bir bunalımdı kadın özlemi. Bu en doğal haktan yoksun kalacaktı.*** (Ç. Altan 1974 s. 83).

Osm. **gaddare** I/**gaddariye/gaddari** 'bir nevi kılıç' H. Aktunç 1990 s. 110 < Ar. ***ġaddāra*** a.m. (?), bugün 'tabanca'※ ***Çādır eṭrāfında muraṣṣa' ġaddāreler ve kemer–i şemşīrler ve bozdoġan ve miġferler ḍururdı.*** (Selānikī 1989 (1599) I, s. 151). ※ ***Tavandaki lâmbalara iskemleler fırlatılarak her taraf zifiri karanlık kesilince usturpalar, saldırmalar, gaddariler*** (metinde böyle), ***söğüd yaprakları işleyip duruyor.*** (S.M. Alus, Son Posta gaz. 25.9.1943).

AD. **gaddere** II 'bir çeşit şapka' < Fa. ***ġadāra*** 'a copper vessel', krş. ***ġidāra*** 'an iron helmet' F. Steingass 1930 s. 881. ※ ***Ġapıya bacıya cidip celen olmasın; valla kimin çişi celirse bu ġaddereme sıcsın, ben cötürür töçerem.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 384).

gadebos (gemicilik terimlerinden) 'omuzluklardan uskundura gibi dışarı çıkmış kütükler' L. Gürçay 1943 s. 177 < İt. (Venedik diyal.) *****cao de posta*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 150. ※※

Gādelan, b. ***Kedalan***.

gadın, b. ***kadın*** II.

gadr/gadir 'hıyanet, zulüm, haksızlık; ziyan, zarara sokma' < Ar. ***ġadr*** 'hayınlık, hıyanet'. ※ ***Ẓāhir budur ki bu kişi‿Halefe manṣıbını ėlçiligini vėrdügi göŋlindenIdi, ġadre,‿hıyānete ḳaṣd yoġidi.*** (Ferec 855/1451 v. 131b). ※ ***Bir köyüŋ içinde bir yürük ve yā‿hüd iki yürük olsa, ol köyüŋ hergelesInde bulınan yava mīrīnüŋdür, yürükler gendü subaşılarına vėrmeyeler. Māl-i mīrīye ġadr olur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 287). ***gadret-*** 'haksızlık etmek, ziyana sokmak': ※ ***Sevmedim, sevmiyorum seni, kış mevsimi; | Fakir fukaraya gadrediyorsun.*** (C.S. Tarancı 1957 s. 69).

gaf 'yersiz söz, farkında olmadan ağızdan kaçırılan söz' < Fr. ***gaffe*** a.m., asıl manası 'sandalcıların kullandıkları ucu kancalı sırık'. mana gelişmesi anlaşılmıyor. ※ ***HurşIt, Yengenin arkasında, elinde yemek tabağı, bekliyordu servis yapmak için; yüzü kıpkırmızı, bıyıkları oynayarak. Yenge perişan olmuştu, "Dünya hırsızlarla dolu," diye yaptığı gafı düzeltmeye çabaladı.*** (Peride Celal 1991 s. 98). ***gaf yap-*** 'farkında olmadan yersiz söz söylemek veya davranışta bulunmak': ※ ***Görgüsüz yetişmiş rical kadınlarının oralarda nasıl gaflar yaptıklarını biliyordu, gözleriyle de görmüştü; utancından yere geçmişti.*** (R.H. Karay 1947 s. 36).

Osm. **Gaffar** 'hataları, günahları bağışlayan (Tanrı)' < Ar. ***ġaffār*** a.m. ※ ***'Ömr u Iḳbālile ėrgürsün Murādına anı, | Dilegüm budur Kerīm-i ẕü'l-mInen Ġaffārdan.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 221).

AD. **gafiga** 'güğüm' < Yun. ***καύκα*** (kavka) 'içmeye yarayan kap' Ch. Tzitzilis 1987g no. 194. ※※

gafil 'kendi etrafını görmeyen, bir şeyleri fark etmeyen, her şeyden habersiz' < Ar. ***ġāfIl*** a.m. [/***ġfl***/ kökünden]. ※ ***Gördüm, bir manẓarada bir cāriye oturur. Bir naẓarda göŋlüm elden vardı. Ammā bu cāriye benden ġāfIl bir demden durdı, ol manẓaradan gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 12a). 'cahil': ※ ***Vezīr ġāfil degüldi, 'āḳılidi.*** (a.e. v. 98b). ***gafIl avla-/gafIl bul-*** 'beklenmedik bir zamanda yakalamak': ※ ***Bunlar ġāfIl ṭururlardı ve hem az leşkerdi ve ġarīblerdi. Ol mel'ün bunları ġāfil avlayub üzerlerine geldi, Müslimāndan‿hayli şehīd oldı.*** (F. Giese 1929 s. 178). ※ ***Meger bir gün gelmişler, bu bizüm‿halḳumuzı ġāfil bulmışlar, bu cezīreye‿harāb iş ėtmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 60a). ***gafil avlan-*** 'beklenmedik bir zamanda yakalanmak': ※ ***Meğerse yanılıyormuşum, işin ehemmiyetini anlıyamamışım, gafil avlanmışım.*** (S.M. Alus 1933p s. 153).

Osm. **gafir** '(Mısır'da) bekçi' R. Dankoff 1991 s. 39 < Ar. ***ġafīr*** a.m. [/***ġfr***/ kökünden, Wehr'de ***ġfr*** II]. ※ ***Ve bu şehri her gėce ḳā'im maḳām-ı ṣancaḳ ṭarafından üç yüz pāsbān ġafirlik ėderler.*** (Evliyā Çelebī 1938 X, 738).

gaflet 'gafillik, ihtiyatsızlık, ihmalkârlık' < Ar. ***ġafla*** a.m. ※ ***Vaḳt-i furṣatinde nIçe murādāta dest-res müyesser iken, ġafletleri ucından ne anlara vāṣıl olurlar ne‿huṣül-i merāma vesīle bulurlar***. ('Ālī 1956 s. 218). ※ ***Sonuçta, Barbie bebeğini alır gelir, önüne iki Fatoş, bir Ayşegül koyarım, biraz çizgi film seyreder, biraz da şekerlemelerle oyalanır, olur biter sanıyordum. Ne gaflet!*** (M. Mungan 1996 s. 482). ***gaflet uykusu*** (gaflet uykuya benzetilir, krş. Fa.‿***hʷāb-i ġaflat*** < Ar. ***ġaflatu nawmin*** a.m.: ※ ***İmdi oş size dėrven: ġaflet uyḳusından uyanuŋ ve ḳulağuŋuzdan pamuğı çıḳaruŋ!*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 86). ※ ***On yıldan ṣoŋra degirmenüŋ muḥarriki***

muḫallel oldısa mu'aṭṭal ḳaldı. Manṣūr ġaflet uyḳısından uyandı. (Ferec 855/1451 v. 91b). ※ ***Her şey ḥükümet! Teba'a derin bir ġaflet uyḳusu uyuyuyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 25). Halk ağzı ***gaflet bas–*** 'uyku basmak, uyumak niyetinde olmadan uyuyakalmak': ※ ***Affetsinler, zira gaflet basıp uyuyakalmışım. Ancak ecrimi icra ve geregi gibi tazmin ederim.*** (E. Misailidis 1986 s. 69). ※ ***Ben acıklı kadınım. Kırk yılda bir gaflet basmış***. (M.Ş. Esendal 1958 II, 189). ※ ***Yıkık evin duvarına dayanmışım. İçim geçmiş. Yani arada gaflet basıyor. Arada uyanıyorum.*** (Kemal Tahir 1957 s. 236).

gafte, b. ***kafte***.

(Argo) **gaftici**, b. ***kafteci***.

(Argo) **gaftile–**, b. ***kaftele–***.

AD. **gag/kak** II 'esnekliğini kaybetmiş, içeriye doğru kıvrık kalmış (parmak hakkında)' DS 2599 < ?? ※ ***Dişler, diş değil kazma. Her zaman açıkta. Ağız pencere, açık pencere! Gag diş. Pörtpört gözler.*** (M.G. Anadol 1984 s. 57).

gaga I, b.m. (kuşların sert dudakları) < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gagala–***. ※ ***Dâva vekili İstrati, 60–65'lik kel kafalı, gaga burunlu, şehlâ gözlü pinponun biriymiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 88). ※ ***Şahin gagası gibi kıvrık burnunun yanında yuvarlak gözlerine doğru yastıklı yeniçeri bıyığı, kalkık durmağa alışıktı.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 13). (Argo) 'ağız' H. Aktunç 1990 s. 110: ※ ***Keloş, kapa gaganı! Zafer'in meselesi özeldir ve iyi etmiştir.*** (Füruzan 1982g s. 89).

(Çocuk dili) **gaga** II/**kaha/kaka** III 'meyve, kuru yemiş, fındık' DS 1892, 2597, 2599, K. Emiroğlu 989 s. 101; çocuk dili için b. ***adda git–*** ⊡. Krş. Az. Tk. ***gağa*** '(çocuk dilinde) her türlü tatlı, şekerleme' ADİL 1968 I, 389. Krş. Erm. ***kaka*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 180 no. E93. ※※

AD. **gaga** III/**kaka** II 'ağabey; kardeş' DS 1891, 2599 < krş. Az. Tk. ***gağa*** 'ağabey' ADİL 1968 I, 389. ※※

AD. **gagaç/kakaç** 'gelincik; dağlarda bulunan kırmızı bir çiçek' DS 1892, U. Bläsing 1992 s. 40 no. 39 < Erm. ***gagaç'/kakaç'*** < EErm. ***kakaç'*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 317. ※※

gagaç, b. ***kagart***.

AD. **gagal** 'yeşil kabuğundan çıkarılmış ceviz' DS 1892 < Erm. ***gagal*** < EErm. ***kakal*** 'kabuğu ile beraber ceviz' R. Dankoff 1995 no. 315. < Gürc. ***qaqal*** a.m. Tietze 1982z no. 79. Kelime EYun. ***κακκάλιον*** (kakkálion) 'meyve çekirdeği' diminutivum'a da bağlanabilir, Ch. Tzitzilis 1987g no. 213. ※※

gagal, b. ***kagart***.

AD. **gagala/kakala** 'ortası oyuk, ufak, yuvarlak, kalınca tandır ekmeği' DS 1892, 2600 < kelimenin, ***gagal*** ve başka yuvarlak şeyleri isimlendiren bir leksikal gruba ait olabileceği ileri sürülüyor, Tietze 1982z no. 79. ※※

AD. **gagart**, b. ***kakart***.

Gagauz/Gagavuz 'Bulgaristan, Romanya ve Moldavya'nın bir bölgesinde yerleşik olan ve Türk dillerinden Gagauzcayı konuşan halka mensup kişi' < İsimleri, konuştukları dille alay etmek için komşu milletler tarafından onlara takılan bir ses taklidi tabir olarak kabul edilmişken, P. Wittek (1951–52), onu Konya Selçukluları'ndan Keykâvus'un adına bağladı. ※※

gâh I/geh 'bâzen, kimi vakit' (tekrarlanarak iki cümleyi veya cümle kısmını birbirine bağlar) < Fa. ***gāh/gah*** a.m., asıl manası 'vakit'. ※ ***Sevdāsı bunuŋ gibi işler başarurdı, gāh olurdı yėrine düşerdi ola***. (Ferec 855/1451 v. 54a). ※ ***Şādānıŋ şu'ūru, üzerine gāh gelir gāh gider bir şekil aldı.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 659). Tekrarlanarak: ※ ***Gāh şarābdan icer, gāh kebābdan yėr.*** (Ferec 855/1451 v. 45b). ※ ***Şehzāde ol ṣaḥrāda geh ol yaŋa, geh bu yaŋa sürer.*** (a.e. v. 131b).

gâh II, b. ***kah***.

Osm. **gahî** 'bâzen' < Fa. ***kāhī*** 'bir vakit' [***gāh*** 'vakit' + ***–ī*** 'bir']. ※※

ġahp'anaII, b. ***kahbe***.

Osm. **gâhubIgâh** 'zaman zaman' < ***gâh*** ve ***bIgâh***. ※ ***İ şāh–ı cihān–penāh! Gāh u bIy–gāh der–I niyāz ḳapusın ḳaḳarsın. Var imdi ki ḳapu açıldı, maḳṣūduŋı kenāruŋda ḳodılar.*** (Ferec 855/1451 v. 62b–63a). ※ ***Bu güne mütemevvülüŋ leşker–i İslāma‿hidmet ėtmemesi, gāh u bī–gāh ḫhrācāt–ı beytü I–māle mu'āvenet u muẓāheret ḳılmaması cidden münāsIb degüldür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 160).

Osm. **gaIb/gayIb/kayıp** 'hazır olmayan, göze görünmeyen' < Ar. ***ġā'ib*** a.m. [/***ġyb***/ kökünden]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Lebüŋ esrārını bir ẕerre deŋlü yoḳ bIlür kimse, | Bu gün ben sirr ile ġā'ib erenlerden‿haber çekdüm.*** (Ẕātī 1970 II, 486). 'göze görünmeyen âlem' ※ ***Ayruḳ benüm ortaḳlıġum ile ben ġāyIbIken ḳımār oynama!*** (Ferec 855/1451 v. 232a). ※ ***Ġāyıbüŋ ve meyyItüŋ yėrIne āher kimesne gösterilüb 'ulūfesI alınmaḳdan ziyāde ḥażer ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 381). ***gayIb et–*** 'kaybetmek': ※ ***Cum'ada ġā'ib namāzı ḳıldılar bir 'āşıḳa, | Ḥasret–I müy–I mIyānuŋ ġā'ib ėtmiş aradan.*** (Ẕātī 1987 III, 90). ***kayıplara karış–*** 'hiçbir iz bırakmadan ortadan yok olmak': ※ ***AgavnI!...NeredesIn ayol? Kayıplara mı karıştın?*** (S.M. Alus 1933p s. 100). ※ ***Miri kelâm zatın rengi kül gibi olmuş, ihtiyar paşanın gözlerinin karası kayıplara karışmış, şişman bey ise elindeki kâğıtları yere düşürmüştü.*** (S.M. Alus 1933k s. 113). ***gayib ol–*** 'ortadan yok olmak, uzaklaşmak, görünmez olmak': ※ ***Bir laḥẓa benden ġāyIb olmazIdI.*** (Ferec 855/1451 v. 112a). ※ ***Nā-gāh şāhuŋ‿hāṣ doġanı pervāz ėderken gözlerden ġāyIb olur.*** (a.e. v. 130a). ※ ***Bunı‿höş dut, eyü saḳla! Eger ġāyib ola, seni siyāset ėderem.*** (a.e. v. 293b).

Osm. **gaibane** 'gıyaben' < Fa. ***ġā'ibāna*** a.m. [***ġā'ib*** + ***–āna*** zarf eki, b. ***âcizane*** ⊡. ※ ***SevmIşem küyında ol şūḫ–ı cihānı görmeden, | NItekim‿halḳ–ı cihān ḥūr–ı cinān görmeden.*** (Ẕātī 1987 III, 107).

gaile 'sıkıntı, dert; sıkıntılı vazife, pürüzlü iş' < Ar. ***ġā'ila*** [/***ġwl***/ kökünden] 'belâ, felâket'. ※ ***Şimdi içinden diyeceksin ki, sen Padişahsın, ver cezalarını bir daha yapmasınlar. Kürtleri cezalandırsam, doğuda Bedirhan aşireti ayaklanır, Araplarla anlaşır, bir küçük meseleden başımıza büyük gaileler açılır; ordular göndermek mecburiyetinde kalırız...*** (A. Altan [t.y.] s. 37).

AD. **gaj** 'kurumuş, (bir şeyin) kurusu' DS 1895 < ***kak*** 'meyve kurusu'. ※ ***O gün analığı gömbe yapmış, külün içine pişirmişler, gaj olmuş. Gaj olmuş ya, öyle demir gibi olmuş.*** (U.Günay 1975 s. 371). ※

AD. **gajgın/kağcın** 'kil, killi toprak' DS 1895, 2593 < Erm. ***gaġcin*** < Erm. ***kaġçin*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 318. ※※

gak 'kısa bir gırtlak sesi (ms. bir karganın)' < ses taklidi kelimelerden. ※※ ***gakla–*** 'böyle sesler çıkarmak': ※ ***Artık vagonlardaki insanların neşeli neşeli yaygarasını, kahkahalarını dinle! Şimendifer düdüğü gibi düüüt! Ötenler, gak gak gaklıyanlar, alaturka gazeller, şarkılar okuyanlar...*** (S.M. Alus 1944 s. 101). ※ ***Kargalar, havaya boşaltılmış bir çuval canlı kömür ellemeleri gibi karmakarışık geçiyorlar, sükûtu parçalıyan keskin sivri seslerile gaklıyorlardı.*** ('Ömer Seyfeddīn 1943 s. 72).

AD. **gakgamak/galkamak/galgamak/kalkamak** 'set; kuruyan bataklığın üst kısmında çatlayarak ayrılan parça; ocak ve tandırların üst kenarlarına yapılan küçük raflar' DS 1902, 2609; verilen manalardan net bir imaj çıkmıyor; < ?? (Yapışık ve bitişik olduğu parçadan ayrılıp yükselmek anlamına ***kalk–*** fiili ve müşahhas isim yapan ***–amak*** eki olabilir mi? Krş. ***basamak*** [Editörün notu]). ※ ***Giderken Keloğlu kovanlığı yanında galgamaktan bir böce çıktı. Arkadaşlar: "Kaplan! Kaplan!" diye kaldılar.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 113).

AD. **gakkı** 'yumurta' DS 1896 < H. Eren 1963 s. 107 no. 75'e göre kelime, Anadolu'ya göçüp oraya yerleşen Karaçaylıların tesirine bağlanıyor, fakat kelimenin Anadolu'daki yayılışına bakılırsa buna inanmak zordur. ※※

gakla–, b. ***gak***.

gala 'resmî elbiseyle gidilen açılış töreni; bir operanın, piyesin, konserin törenle yapılan ilk temsili' < Fr. ***gala*** < EFr. ***gale*** 'festival, bayram'; daha eski bir görüşe göre Ar. ***ḫil'a*** 'gelen elçilere verilen kıymetli elbise, hil'at' kelimesinden. Verilen ikinci mana ***gala gecesi*** tabirinin kısaltılmışı olmalı. ※ ***Suarelerde Melek Sineması'nın galalarında parfüm kokan tuvaletli hanımlar, siyah takım elbiseli beylerle birlikte Tyron Power'la Rita Haywort'un oynadığı "Kanlı Meydan", Cahide Sonku ile Muhsin Ertuğrul'un oynadığı "Şehvet Kurbanı" filmlerini izlerdim.*** (N. Bucak 1994 s. 18).

AD. **gala–/kala–** 'sobaya ya da ocağa odun koyup yakmak' ETk. ***ḳala–*** 'yığmak, istiflemek' Clauson 617. Krş. Az. Tk. ※※

Osm. **galaba** I/**galebe** I/**kalaba** 'insan çokluğu, kalabalık', Meninski 1680 II, 3418 < Ar. ***ġalaba*** 'çokları, çoğu' [***ġālib*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Benüm ḫalvet ile barışur başum, | Ġalaba olan yėrde yoḳdur işüm.*** (Mes'ūd bin Aḥmed 1991 no. 3030). ※ ***Nā–gāh bir gėce bir ṭarafdan bir ġalaba belürdi.*** (F. Giese 1929 s. 155). 'fazlalık, üstün kuvvet': ※ ***Zengīlere meded yetişdi, ġalebe ḳatı oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 46b). 'izdiham, itişme kakışma; gürültü patırtı, sesli hareketler': ※ ***Hemīn ki tekvur ḥiṣārdan çıḳdı, ḳapular ġalaba oldı.*** (F. Giese 1929 s. 29). ※ ***Bāğda ġalebe ḳopdı, ḫādımlar geldiler, şeh–zādei çoḳ dögdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 201a). ※ ***Ol dānişmend germiyyetile elin ṣalub başını depredüb ol yigide söyler, ḳatı ḳatı gülişürler. Ġalabaları ḫalīfenüŋ ḳulağına degdi.*** (a.e. v. 113b). ***galebe et–*** 'üşüşmek, toplanmak'; ※ ***Ġalaba ėtdiler, beni dutdılar, bir ağac ḳafeṣe ḳoydılar.*** (a.e. v. 150a). ※ ***Bir gün siliḥdārlar ġalebe ėtdiler paşalaruŋ üzerine kim pādişāhumuz ḳanı? Noldı, çıḳmaz? dėdiler.*** (F. Giese 1929 s. 84). Krş. ***kalabalık***.

Osm. **galaba** II/**galebe** II 'zafer' < Ar. ***ġalaba*** a.m. ※ ***Bir gün bir gece ceng ėtdiler. 'Aḳıbet ġalaba cādü leşkerinüŋ idi.*** (Ferec 855/1451 v. 102a). ***ġalaba ėt–/ġalaba ḳıl–/ġalaba ḳal–***/BSTTk. ***galebe çal–*** 'galip

olmak, yenmek': ※ ***Şeyṭānlığın vesvese vėrüb göŋline girüb ġalaba ḳaldı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 44).

AD. **galacoğ/gelecoş** 'bir çeşit yağlı hamur yemeği' DS 1897, 1973–74 < Erm. ***kalacoş*** < EErm. ***galaçoş*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 87. ※※

galagan, b. ***galyan***.

AD. **galak** I/**kalak** I 'tezek yığını; öbek, yığın' DS 1897, 2608 < ***gala-/kala-*** + fiilden edilgen fiil sıfatı (participium passivum) manasında sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Evlerin önlerine, iki adam boyunda, tezek yığınları yapmışlar. Bu tezeklerin üstlerini güzelce tezekle sıvayıp bir kapı bırakmışlar. Kışın bu kapıdan tezeği alıp alıp yakıyorlar. Tezek yığınlarının adı "kalak"tır. Her evin önünde bir kaç tane kalak var.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 59–60). ※ ***Gülbahar, sönmekte olan ocağa tezek almak istedi. Kalak yarı olmuştu.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 95).

AD. **galak** II 'kilit' DS 1898 < Ar. ***ġalaḳ*** a.m. ※※

AD. **galak** III 'erkek at ve eşeğin cinsiyet organı' DS 1898 < ?? ※ ***Ağaçlar vardı, sanki geyik boynuz ve galaklarıydı da, çıldırasıya gelişerek dal dal ormanlaşmışlardı. Boynuzlarını hemen renk renk ponponlu deniz sarmaşıkları sarmışlardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 93).

galaksl (astronomi terimlerinden) 'sis parçası görünüşünde olan yıldız' < Fr. ***galaxle*** < Lat. ***galaxlas*** < EYun. ***γαλαξίας κύκλος*** (galaksías kýklos) a.m. [***γαλα*** (gála) 'süt']. ※※

galaktoz/kalaktoz (kimya terimlerinden) 'bir çeşit şeker müstahzarı' < Fr. ***galactose*** a.m.< EYun. ***γάλα*** (ġála) 'süt'. ※ ***Öyle bir tutku ki bu, insanı sesinden eden Faşizm bile geçicidir, gülünçtür ona kıyasla. Bir kukladır, hemen alaşağı edilecektir zamanın sürekliliği, ileri akışıyla. Ölümün pası, ilkyazda gelen pamukçukların, kalaktozlarının avuçlara konmasıyla giderilecektir.*** (T. Uyar 1985 s. 39).

galalit 'bir nevi plastik madde' < Alm. ***Galalith*** a.m. [Yun. ***γάλα*** (ġála) 'süt' ve ***λίθος*** (líthos) 'taş'], bir ticarî markadan, 1897 senesinde ilk defa imal edildi. ※※

AD. **galan** I 'evlendirilen kız için alınan başlık' DS 1898 < Erm. ***halan,*** diyal. ***ġalan/kalan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. E78 (fakat Erm.si Tk.den alınma da olabilir ve o zaman ***kaiın*** II kelimesine bağlanabilir). ※※

AD. **galan** II 'yaman' DS 1898 < Fa. ***kalān*** 'iri, gürbüz'. ※※

(Argo) **galan** III 'çok para ile kumar oynayan' H. Aktunç 1990 s. 110, S. Özel 1993 s. 42 < Fr. ***galant*** 'hoş tavırlı, arkadaş canlısı' H. Aktunç 1990 a.y.). ※※

AD. **galan** IV/**kaian** 'artık, başka, bundan sonra' < ?? ※ ***Yeter Ahmet ağa. Açma galan!*** (Reşat Enis 1944 s. 137). ※※

AD. **galandar**, b. ***kalander***.

galaş, b. ***galoş***.

Osm. **galat** I 'hata, yanlış' < Ar. ***ġalaṭ*** a.m. ※ '***Alāmeti hem görem, tā yarğuda ġalaṭ vāḳi' olmaya.*** (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Her iḥsān ki senüŋ ḥaḳ[ḳ]uŋda ėderem, ġalaṭ degüldür, mihrübānlıḳdan(dur).*** (a.e. v. 98b). (sıfat veya zarf) 'hatalı, yanlış, sahte; yanlış olarak,

yanlışlıkla': ※ ***Bu ġulām bī-gümān baŋa ġalaṭ gelmişdür, bu yükler ayruḳ kişinüŋdür.*** (a.e. v. 121b). ※ ***Sandum ki ġalaṭ gördüm. Gözüm sildüm, gėrü baḳdum.*** (a.e. v. 68b). ***galat et-*** 'yanılmak, yanlış bir şey yapmak': ※ ***Ėtdi öz 'aḳılıyla münāfıḳ ġalaṭ, | Dīn u dünyāsını pes ėtdi‿halaṭ.*** (Şeyhī 1291 [1874] s. 2). ***galat söyle-*** 'yalan söylemek': ※ ***Her kimse kim dėye, Ḥācı Bektaş Ā̱li 'Os̱māndan kimse ile muṣāḥabet ėtdi, ġalaṭ söylerler.*** (F. Giese 1929 s. 214). ***galat-ı fāḥiş*** 'affedilmez hata': ※ ***Ṣadr-nişīn olan söylemezden evvel, bezm aṣḥābından birinüŋ tekellümi, 'ilm-i ādābda ġalaṭ-ı fāḥişdür.*** ('Ālī 1587 v. 133a). ***galat-ı meşhur*** 'yaygın bir dil yanlışı': ※ ***Aŋa lisān-ı 'Arabda ġāsül dėrler; ġalaṭ-ı meşhür ḳāsül daḥı dėrler.*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 665). ※ ***Bu iki davranış karşısında Ziya Gökalp'ın tutumu nedir? Sözcüklerin kullanılış anlamları ile yetinmemizi, galat-ı meşhuru lûgat-i fasihaya yeğlememizi öğütlüyor o.*** (M.C. Anday 1961 s. 27).

Galata 'bir zamanlar Cenevizlilerin, İstanbul'dan Haliç ile ayrılan kolonisi; bugün İstanbul şehrinin bir kısmı' < BizYun. ***Γαλάτης*** (Galátēs) adında, bugünkü Galata'nın bir yerinde 6. asırda evi ya da arsası olan bir kimsenin adından evvelâ mahallesi ve sonra bütün saha ismini almış, Achneider-Nomidis 1944 s. 1. ※※

AD. **galata** 'genelev' < ***Galata***, İstanbul'un Galata semti taşralılarca ucuz genelevleri ile tanınır. ※ ***Kızlarım Çorum galatasında müşteriye çıksınlar ki...*** (Kemal Tahir 1957 s. 85).

AD. **galaz** 'kuru rüzgâr' DS 1899 < Yun. ***γάλος*** (ġálos) 'sıcak rüzgâr' Ch. Tzitzilis 1987g no. 69. ※※

ġalbur, b. ***kalbur***.

AD. **galçın**, b. ***kalçın***.

galdır galdır/galdır guldur (**et-**) '(arabanın) sallanarak, takırdayarak gitmek, hafif ve devamlı ses çıkarmak' DS 1899 < ses taklidi tabirlerden; ikinci varyantta labialisation (dudaksıllaşma) var. ※ ***Bir gün Şehzade başındaki bahçemizde, galdır guldur arabayla hiç görmediğimiz, bilmediğimiz, kösemsi, kaddi büyük biri belirdi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 6.II.1941). ※ ***Alacağın kızımızda daha başka nelerim yok, nelerim? Lisanı Fransevinin elenikası; piyanoda galdır guldur marşlar, kasap havaları; udda zımbır taksimler, peşrevler...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 2.VIII.1941).

gale (matbaacılıkta) 'dizilmiş harflerin konulduğu tekne' < Fr. ***galée*** a.m. < BizYun. ***γαλέα*** (ġaléa) 'kadırga'. ※※

galebe, b. ***galaba*** I ve II.

ġaleci, b. ***kalayı***.

galecoş, b. ***kalacaş***.

galek, b. ***kalek***.

galeri 'süslü geniş koridor' < Fr. ***galerie*** < İt. ***galleria*** a.m., belki ***galilaea*** 'kilise kapısındaki üstü kapalı geçit' kelimesinin varyantı. 'yüksek bir salonun kenarında daha yüksek seviyede bulunan geçit': ※ ***Uzun dükkânın içi iki kattan oluşuyordu. Alt katta oyuncaklar ve züccaciye, balkon ya da galeri şeklindeki üst katta ise giyim eşyaları satı-***

lırdı. (G. Scognamillo 1990 s. 54). 'güzel sanatlar müzesi, sergi salonu': ※ ***Dünyanın en güzel şehrinde uzun yürüyüşler yapıyor, resim ve heykel galerilerini, müzeleri geziyor.*** (A. Kulin 1997 s. 59). 'otomobil satış salonu': ※ ***Galerinin önüne yanaştığımda, akşam olmak üzere. Beni gördü. Camın gerisinden el sallıyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 312). 'maden ocaklarında açılan yeraltı yolu': ※ ***Sırtını galerinin soğuk duvarına yaslayıp bekledi ki, geçsinler.*** (M. Seyda 1970 I, 96). ※ ***Hemen her yirmi dört saatte bir, bir galeri çöküyor, molozu temizlemek için, boş yere iki gün, üç gün harcanıyordu.*** (İ. Tarus 1961 s. 137). ***galerici*** 'araba tüccarı': ※ ***O geçen günkü galerici geldi yine. Çıkıyorlar beraber.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 22).

galerya/kalarya (gemicilik terimlerinden) 'yolcu gemilerinde kıç üstü güvertesi' < İt. ***gallerla*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 320. Krş. ***galeri***. ※※

AD. **galeslz** II 'her şeye üzülmeyen, kaygısız (kimse)' DS 1900 < ***gaile***. Belki ***gailesiz*** yerine bir hatalı kayıt, ms. ※ ***Ne galesizdir o! Uyur kalır dağ başında.*** (C. Tuncer 1960 s. 67).

galeta 'peksimet' < İt. ***galletta*** < Fr. ***galette*** a.m. [***galet*** 'yuvarlak çakıl taşı' kelimesinden]. Gemici dili terimi olarak Akdeniz'de yayılışı için b. Kahane–Tietze 1958 no. 321. ※ ***Güvertede yolculara çay ve galeta sunuldu.*** (A. Kulin 1997 s. 106).

galeyan 'heyecan, coşma' < Ar. ***ġalayān*** 'kaynama' [/***ġiy***/ kökünden]. ***galeyana getir-*** 'coşturmak; kışkırtmak': ※ ***Asıl amacım halkı galeyana getirip karışıklık çıkarmak mı?*** (İ. Aral 1997 s. 160).

galgamak, b. ***gakgamak***.

AD. **galıç/kalıç/kaluç** 'küçük orak' DS 1901, 2609, 2611, ZTS s. 108 < R. Dankoff 1995 s. 165 no. D23'e göre Erm. ***gal-*** 'kavramak' fiiline bağlanabilir. Erm. ***gallç'*** 'plug stopper', ***kaliç*** 'tıkaç'. ※※

gallb/gallp I 'üstün, çok güçlü' < Ar. ***ġālib*** a.m. ※ ***Melikün̡ şefḳati oğlancuġa gāllbidl.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ***galib gel-*** (krş. Fa. ***ġālib āmadan*** a.m.) ***gallb ol-*** 'üstün gelmek, yenmek': ※ ***Münāẓara ėdüb ġālib geldügün̡ dem ben ol yigidi şefā'at ėdiserem.*** (a.e. v. 134b). ※ ***Gendüye ve atına 'ataş ġāllb oldı. Cāndan ümiydi üzüldi.*** (a.e. v. 131b).

Osm. **gallb** II 'galiba' < ***galiba*** zarfının varyantı; belki yalnız şiir dilinde. ※ ***Zünnün-ı ebrüy-ı nigār anlara himmet ėtmese | Ġālib naṣīb olmaz idi māhīlere çoḳ aḳca pul.*** (Ẕātī 1970 II, 363).

galiba I 'muhtemelen, görünüşe göre' < Ar. ***ġāliban*** a.m. ※ ***Bu söylediğim menkıbenin geçtiği tarihte daha mağazasını açmamıştı galiba.*** (S.M. Alus 1944 s. 28).

Osm. **galiba** II 'ekseriyet kararı ile' < Ar. ***ġālib*** ve ***-an*** eki. ※ ***"Şu çocuk sendendir" deyu galiba hükm eylemenize taaccüp ederim.*** (E. Misailidis 1986 s. 223).

galibarda 'mora çalan kırmızı' < 19. asrın ortalarında şöhret kazanan İtalyan general ve millî kahraman Giuseppe Garibaldi'nin (1807–82) adından. Krş. ***garibaldi*** 'a kind of blouse worn by women, orginally made of a bright red stuff, in imitation of the shirt worn by Garibaldi and his followers, but later also of other colours.' OED. 1971, s. 1116. < Yun. ***γαριβαλδί*** (garivaldí) 'bir çeşit kırmızı renk' Hist.Lex. 1953 IV, 245. ※※

galibiyet 'üstünlük, zafer' < Ar. ***ġālibīya*** 'üstünlük, ekseriyet'. ※ ***Bu topal sıpa yüzünden bizim aile ayan beyan iki müsavi grupa ayrılmıştı: Babamla ben, annemle ablam. Ve tabii, reis babam olduğu için, eninde sonunda bütün münakaşalar bizim tarafın galibiyetiyle biterdi.*** (M. Özay 1957 s. 60).

AD. **galik** I 'arpacık soğanı' THASDD 591 < krş. Yun. (Sakız Adası diyal.) ***γαλάκι*** (ġaláki) a.m. HistLex 1953 IV, 205; Yun. kelimenin etimolojisi bilinmediğine göre kelime Yun.dan Tk.ye ya da Tk.den Yun.ya girmiş olabilir. ※※

galik II, b. ***kalik***.

galip, b. ***galib*** I.

Osm. **galiya/galiye** 'bir çeşit parfüm, Galia moschata' Ar. ***ġāliya*** a.m. ***galiya misk / kalemisk (yağı)*** 'birkaç maddeden mürekkep bir çeşit parfüm': ※ ***Yenicami havlısındaki seyyar berberlere saç kestirip traş olurlar. Saçlarına tarçın lavantası, bıyıklarına kalemisk yağını fazla sürmesi için berbere mutat olan fiyattan birer kuruş ziyade verirler.*** (H.R. Gürpınar 1933i s. 6–7).

Osm. **galiyasa/galiyesa** 'miske benzeyen' < ***galiya/galiye*** Fa. ***-sā*** 'benzeyen'. ※ ***Eger-çi kim muṭavveldür saçuŋuŋ hīç ucı yoḳdur, | Sor ḁhır ḳıl-be-ḳıl dėsün nesīm-i ġāliye-sāya.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 42).

⊡ Fa. ***-sā*** eki (ve varyantları ***-āsā***, ***-sān***, ***-sār***) eklendiği isme 'benzeme, gibi olma' anlamını yükler, msl. Fa. ***dīv-sān/dīv-sār*** 'dev gibi', yâni 'kötü ve çirkin' (b. Fleischer 1875 (1847) s. 80, Tisdall 1959 (1902) s. 172). Osm.daki örnekleri şunlardır: ***bihiştasa/ bihişt-āsā, devasa, galiyasa / galiyesa***, ***haksar/hakisar, yeksān***. 'Gibi' anlamındaki diğer Fa. bir ek için krş. ***büzürgvar*** ⊡.

galiye, b. ***galiya***.

Osm. **galiyedan** 'galiye kutusu' < ***galiya/galiye*** + Fa. ***-dān*** 'tutan, muhafaza eden', b. ***abdan*** ⊡. ※ ***Hancerīn dejen gördi, ġāliye-dān dendān gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

Osm. **galiyemuy** 'saçları mis gibi kokan' < ***galiya/galiye*** + Fa. ***müy*** 'saç'. ※ ***Ol ḳız bėş yaşında ḥüsn bağladı, pākiyze-rüy*** (metinde ***-müy***), ***ġāliye-müy belürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 188b).

galiyesa, b. ***galiyasa***.

Osm. **galiz** 'kaba, katı, ham, sindirilmesi zor' < Ar. ***ġalīẓ*** a.m. ※ ***Ra'āyā ve ehl-i şehrüŋ ġalīẓ yėmekler yėmeleri, yaz güni eyyām-ḥarrede ṣığır başını ve pāçesini ve ciger u işkembe gibi hażme ḳābil degül yėmekleri.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 118) ※ ***Mektubun baş tarafı çok uzundur. Ama hep sözcük oyunları ve çok kez galiz anlamlarla dolu o bölümünü dilimize çevirmek bize ne öğretir!*** (N. Nadi 1989 s. 55).

Osm. **galk** 'kapı sürgüsü' < Ar. ***ġalḳ*** a.m. Krş. ***galak***. ※ ***Ḳapuya vardum ki acam, ḳacam. Ḳapu ġalḳı düşmiş, muḥkem bağlanmış.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

galkamak, b. ***gakgamak***.

gallankop, b. ***kallankop***.

Osm. **gallât** 'hububat' < Ar. ***ġallāt*** a.m. [***ġalla*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve ġallāt ve sā'Ir ḥubūbātdan ve bil-cümle mā-nebete fil-arżdan 'öşr alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Üçüncü Murad devri] s. 307).

gallavî, b. ***kallavî***.

Osm. **galle** 'mahsul, hasıl; hububat' < Ar. ***ġalla*** a.m. ※ ***Çoḳ zamān ol sarāyda oldum, köylerüŋ ġallelerini götürdüm,‿harcuma sürdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). ※ ***VIlāyet-i mezbüreden çift başına beşer ikle-i Ruhayī ġaile alınur imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 156).

gallengop, b. ***kallankop***.

Osm. **gallevat** 'hububat çeşitleri' < ***gaile*** kelimesinin çoğulu, b. ***abesiyat*** ⊡ ·※ ***Ve ġallevātuŋ ḳıymeti‿ḫuṣūṣı daḫı İstanbul kīli üzre ḥisāb olınub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [922/1516] s. 182).

galmagal, b. ***kalmakal***.

AD. **galo** 'sütü çok ve yağlı olan en iyi manda' DS 1904 < Yun. ***ἔγγαλος*** (éngalos) 'süt veren, sütlü' Ch. Tzitzilis 1987g no. 107. ※※

galon (askerlik terimlerinden) 'kol şeriti' < Fr. ***galon*** a.m. ※ ***Kolunun üstünde müşür galonlarını hamil olan süt gibi (beyaz) sakallı ihtiyar, dalma gözleri kapalı, tespihini çekiyor.*** (S.M. Alus 1933k s. 108).

galoş/galaş/kaloş 'tabanı tahtadan deri ayakkabı; çocuk yuvası, hastane vb. binalara girilirken giyilen kenarı lastikli naylon terlik' ZTS 72 < Fr. ***galoche*** a.m. (gerçi son asırda lâstikten yapılır). Tietze 1982z no. 80. Kelimenin etimolojisi hakkında henüz herkesin üzerinde anlaştığı bir fikir yoktur. ※ ***Belki de şu öte başta iki büklüm oturan bir gözü sargılı, ayaklarındaki ev yapısı yün terliklerin üstüne siyahlığı artık gümüşîye çalan kaba yamalı kaloşlar geçirmiş seksenlik ihtiyar, Hüsnlye'nln vardığı yüzbaşı Niyazi efendidir.*** (R.H. Karay 1964 s. 68).

AD. **galovrlya** 'mıymıntı, uyuşuk' K. Emiroğlu 1989 s. 101 < ***kalovriya*** 'evde kalmış kız' kelimesinin varyantı, Ch. Tzitzilis 1990 s. 191. ※※

Osm. **galtan** 'yuvarlanan; yuvarlak' < ***ġaiṭān*** a.m. ※ ***Dendān gördi, mervārīd-l ġaiṭān***. (Ferec 855/1451 v. 151b). ***gaitan ol-*** 'yuvarlanmak': ※ ***Baḳarlar, görürler: Oğlancuḳ başı ḳara ḳanı icinde ġaiṭān olmış yatur.*** (a.e. v. 176b).

galvaniz/galveniz 'madenî şeyleri içine batırmak maksadıyla hazırlanan erimiş çinko banyosu' < Yun. ***γαλβάνιση*** (ġalvánisi) a.m. < Fr. ***galvaniser*** 'galvanizlemek'; bu usulü icat eden İtalyan fizikçisi Luigi Galvani (1737–98)'nin adından. ※ ***Tavukların üşümesini engellemek için kurulan tesisatın olduğu bölmeye vardı. İşin, cam yünüyle sarılmış sıcak su borularının üstüne galveniz saç kaplama işi olduğunu anlayınca donup kaldı.*** (L. Tekin 1984 s. 177).

AD. **galve** 'tarla ve bostan bekçileri için tahtadan yapılmış kulübe' DS 1901 < Yun. ***καλίβα*** (kalíva) 'kulübe' Tietze 1955 no. 105, Ch. Tzitzilis 1987g no. 154. ※※

galveniz, b. ***galvaniz***.

Galya ‘eski Roma imparatorluğunun bir parçası olarak Fransa’ < Lat. ***Gallia*** a.m.; sakinleri olan Gal’ler (Selt’ler)’in etnik adından. ※ ***Güvertede, kenti, limanı ve ufku seyre daldım. Yumuşak bir Fransız akşamı sona eriyordu. Kendinden hoşnut, mutlu, iyimser bir Galya akşamı.*** (U. Kökden 1994 s. 118).

AD. **galyan/galyen/galyon** II/**galagan** ‘pipo; nargile’ DS 1902, Meninski 1680 II, 3596, A. Püsküllüoğlu 1973 s. 41 < Fa. ***ḳalyān*** < Ar. ***ġalyūn*** a.m. Tietze 1958 no. 164. ※ ***Mürüver dalından yaptığı kocaman çubuğunda kalın kâğıda sarılmış galagan içiyordu.*** (Şahap Sıtkı 1960 s. 75).

Osm. **galyon** I/**kalyon** ’yelkenli, büyük eski zaman harp gemisi’ < İt. (Venedik diyal.) ***galión*** a.m. [Lat. ***galea*** + ***–on*** büyütme eki]. Kahane–Tietze 1958 no. 818. (birçok örnek ile). ※ ***Bu yüzden yapmış olduğum şey bazen ufukta kaybolan yabancı bir kalyon gibi benden gittikçe uzaklaşıyor.*** (O. Pamuk 1999 s. 23).

galyon II, b. ***galyan***.

Osm. **galyota/kaliyota** ’bir çeşit eski zaman harp gemisi’ < İt. (Venedik diyal.) ***galiota*** a.m. [Lat. ***galea*** + ***–ota*** küçültme eki] Kahane–Tietze 1958 no. 319 (birçok örnek ile). ※※

gam I ’keder, üzüntü, kaygı’ < Ar. ***ġamm*** a.m. ※ ***Kimseye ḥālümi dėyemezem, ḳorḳaram; cününa, ḥamāḳate nisbet ėdeler. Ġamı göŋlümde saḳladum.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ***gam değil*** ’üzülecek şey değildir, aldırma’: ※ ***Eger ḳāżī senüŋ vāsıṭaŋile bize bu istihzāyı ėtdise ġam degül, muḳayyed olma!*** (a.e. v. 15a). ※ ***Kişi evinde ʿavratı yanında bu ḳadar lāf u güẕāf ėtmek ġam degüldür.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 85). ***gam ye–*** ‘kederlenmek’ Meninski 1680 II, 3424: ※ ***Ġam yėme, göŋlini fāriġ dut!*** (Ferec 855/1451 v. 50a). ※ ***Baḳub o yalan vaʿdine gerçekden, inandum | Aldatduğuŋa ġam yėmem ammā pek utandum.*** (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 [1841] s. 63). ※ ***İnşallah, hayırlısile bir de can ve yürekden “Yaşasın müsalaha!” demeğe muvaffak olurum, Ondan sonra ölsem de gam yemem!*** (R.H. Karay 1939a s. 20). ***gamını ye–*** ‘(birisine) mukayyet olmak, bakmak; (bir işe) bakmak, (onu) üzerine almak’: ※ ***Ben senüŋ ġamuŋ yėsem gerekdür, senden cüdā olacağum yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 209b). ※ ***Mülk ġamın yėmedi, meṣāliḥ muʿaṭṭal oldı.*** (a.e. v. 52b). ***gamsız*** ‘kaygısız; lâkayd’: ※ ***Ḳırḳ gün ġamsuz meşaḳḳatsüz deŋiz yüzinde gitdiler.*** (a.e. v. 146a).

gam II (müzik terimlerinden) ’ses dizisi, ıskala‘ < Fr. ***gamme*** < İt. ***gamma*** a.m. [Yun. ***γάμμα*** (gámma) ’g harfinin adı’; bu harfi Gui d’Arezzo 12. asırda gam’ın ilk notasının adı olarak kullanmış]. ※※

gama ’Yunan alfabesinin 3. harfinin adı’ < Yun. ***gamma*** ‘g harfi’. ***gama Sualarıgama ışınları*** (fizik terimlerinden). ※※

(Argo) **gamato/gamata** ’küfür, sövgü’ S. Özel 1993 s. 42 < Yun. ***γαμώτο/γαμώτα*** (ġamóto/ġamóta) a.m. ***gamatoyu bas/bir gamato salıver–*** ‘küfretmek, bir küfür atmak’ H. Aktunç 1990 s. 110: ※ ***Bobi, şarap şişesinin içeri kaçan mantarına bassın gamatoyu.*** (Orhan Kemal 1965f s. 13). ※ ***Okkalı bir gamato salıverirdin işine de, diplomasına da, ruj, kalemler, pudriyerine de.*** (a.e. s. 68).

gambo, b. ***kambos***.

gambot 'küçük savaş gemisi' < İng. ***gunboat*** a.m. [***gun*** 'top' ve ***boat*** 'kayık, gemi']; ***/nb/*** → ***/mb/*** gelişmesi için b. ***ambar*** ⊡. ※ ***Olay büyültülerek İstanbula duyurulduğunda, Osmanlı Hükûmeti Havza'ya "Musul" gambotu ile avcı taburları yolladı.*** (M. Seyda 1970 I, 74).

gam gam/gangala/gangava/kankava 'istridye veya sünger avında kullanılan bir cins ağ; o avlarda kullanlan kayık' DS 1907, 1923 < EYun. ***γαγγάμιν*** (gangámin)/***γαγγάβα*** (gangáva) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 754, D. Georgacas 1978t s. 138. ※ ***Cevri Kaptan kangavayla avlanmamızı teklif etti. Kangava, ağla sünger avlamağa diyorlar.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 594). ※ ***Mehmet bir eliyle kaşlarını gölgeliyerek ve gözlerini hafifçe kısarak bakışını Kara Ada'ya doğru sivriltmişti, "Hayır! Hayır! Karakulak değil, üç tekne, Hacı Hasan'ın, Dırdıroğlu Remzi'nin, bir de Ahtopot Ali'nin gangavaları," dedi***. (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 15).

Osm. **gamgin** 'mahzun, müteessir, üzgün' < Fa. ***ġamgīn*** a.m. [Ar. ***ġamm*** 'keder' + Fa. isimden sıfat yapan ***-gīn*** < ***āgīn*** 'dolu']. ※ ***Çün bu sözi işitdiler, ġamgīn oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 133b). ※ ***Çün ki şādībaḫşdur ġam-gīne oynamaḳ, Nebī, | Hüblar ẕevḳ ehli öŋinde ne noḳṣān oynamaḳ?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 190).

Osm. **gamgüsar** 'gamı dağıtan' < Fa. ***ġam-gusār*** a.m.; 'sevgili' [Ar. ***ġamm*** + Fa. ***-gusār*** 'gideren']. ※ ***Diridür kimesne kim yār öldürür, | Ne ġam aŋa kim ġam-güsār öldürür?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 248). ***gamgüsarlık et-*** 'teselli etmek': ※ ***Hoş-vaḳt olub oturdılar, biri birine ġam-güsārlıḳ eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 150b).

Osm. **gamhor** 'üzüntü çeken' < Fa. ***ġam-ḫʷār*** a.m. [Ar. ***ġamm*** + Fa. ***-ḫʷār*** 'yiyen']. b. ***köftehor/küftehür-*** ⊡ ※ ***Ne ġam-ḫʷār u ḥaḳīr oldıysa Şemsī, | 'Azīz olsun cihānda pādişāsı***. ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 144). ***(birinin) gamhoru ol-*** '(biri için) endişelenmek, üzülmek': ※ ***Ben bunuŋ ġam-ḫʷārıyam, ġamından eriyüb dururam.*** (Ferec 855/1451 v. 212b).

AD. **gaminato** 'ocak' < İt. ***caminetto*** 'şömine' [***camino*** a.m. + ***-etto*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡.]. ※ ***"Kaldır şunları, Mehmet!" dedi, "Yak gaminato'yu!"*** (R. Ilgaz 1969g s. 42).

gammaz/AD. **kamaz** 'ihbar eden, muhbir, söz taşıyan' DS 2614 < Fa. ***ġammāz*** a.m. [Ar. ***ġamaza*** 'gözle bir işaret vermek']. ※ ***Buŋa devligeç dėrler. Ḫāṣiyyeti oldur kim evde ne görse ev issine eydivėrür, ġammāzdur*** (S. Şeyh-oğlı 1973 s. 242). ※ ***Bu Ebü Bekir bir fużūlī, şerengīz, ḫām-ṭama', ġammāz u ṭannāz eridi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ※ ***Ėdindi memleket-i Arż-ı Rūmı menzil-gāh | Bu iki zümre-i nā-cins u fırḳa-ı ġammāz.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 140). ***gammazla-/gammazlık et-*** 'ihbar etmek': ※ ***Bunlar kalleş adamlardır. Onları benim gammazladığımı anlarlarsa, başım belâya girer.*** (A. Ümit 1996 s. 87). ※ ***Ol 'ahdsuz döst ki ḥasedden ġammāzlıḳ ėtdi...*** (Ferec 855/1451 v. 67b).

Osm. **gamnak** 'mahzun, üzüntülü' < Fa. ***ġamnāk*** a.m. [Ar. ***ġamm*** + isimden sıfat yapan ***-nāk*** eki, b. ***ferahnak*** ⊡. ※ ***Durdı, dil-i ġamnākile, diyde-i nem-nākile şehr dervāzesinden çıḳdı, bir yėrcügezde oturdı, ḥālini ağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 129b).

gamsele, b. ***kamisela***.

AD. **gamut** 'at boyunduruğu' ZTS 73 (krş. ***hamut***) < Rus. ***homút*** a.m. Tietze 1982z no. 81. Rus. kelimenin etimolojisi için b. M. Vasmer 1958 III, 259. ※※

Osm. **gamze** I 'yan bakış, göz süzme' < Ar. ***ġamza*** a.m. ※ ***Eger ġamze-i zehr-ālüdumı ẓuhūra getürem, 'ālemi odlara yaḳub ütürem.*** (Ferec 855/1451 v. 73b).

gamze II 'gülümserken çene veya yanakta zuhur eden çukurcuk' < ***gamze*** I; yüz ifadesinin bir yan fenomeni. ※ ***"Bak, Haydar geldi," dedi Meryem. Gamzeleri çukurlaşarak tatlı tatlı gülüyordu.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 81). ※ ***Gülümserken dudaklarının hafifçe yukarı kıvrılışını, yanağında belli belirsiz çukurlaşan gamzeyi, onu, her şeyiyle onu, Mine'yi özlüyorum.*** (A. Ümit 1996 s. 35).

AD. **gamze** III 'tenekeden yapılmış fitilli lamba' < ??. ※ ***Kadir ağa aptest ibriğini kapının dışındaki peykeye bırakarak gamzenin yarımyamalak aydınlattığı odanın eşiğinden içeri girdi.*** (M. İlhan 1983 s. 45).

Osm. **gamzede** 'dertli' < Fa. ***ġam-zada*** a.m. A. Rubinçik 1970 II, 212 (Steingass başka mana verir) [***ġam*** + -***zada*** 'vurulmuş', b. ***âfetzede*** ⊡]. ※ ***Ġam-zedelerüŋ dili derdinden bī-haber olma, hastalaruŋ ārzūsı yüzine perde germe!*** (Ferec 855/1451 v. 107a).

gamzele, b. ***kamisela***.

Osm. **gamzet-** 'ihbar etmek, gammazlamak< Ar. ***ġamz*** 'iftira atmak' ve ***et-***. ※ ***Şeh-i 'ālemüŋ 'ömri müzdād ola, | Beni ġamz ėden kimse dil-şād ola!*** (Keçeci-zāde 1269/1853 s. 14).

Osm. **gana** 'zenginlik, servet; tehlikeyi karşılayacak kudret' < Ar. ***ġanā*** 'servet, yetenek' (/***ġny***/ kökünden). ※ ***Ḳāḍī ḳorḳduġına uġradı, ġanāsı kifāyeti yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Ḥikmet 'amelde ve 'aḫż-ı 'ibret ġanā'-ı ḳalb-ile terk-i emelde olub...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 s. 144).

ganara, b. ***kanara***.

gana ver- 'usanmak' < ***gana***. ※ ***Eger meyden ġanā vėrseydi lāle, | Tehī 'arż ėtmek olmazdı piyāle.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 180).Krş. ***gına getir-***.

(Argo) **ganayim** 'metres' H. Aktunç 1990 s. 110 < Ar. ***ġanā'im*** 'ganimetler' (/***ġnm***/ kökünden). Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib*** ⊡². mana inkişafı kolayca anlaşılmıyor. ※※

AD. **gancoz** 'cimri' DS 1910 < Yun. ***γάντζος*** (ġáncos) 'kanca, çengel' < İt. (Venedik diyal.) ***ganzo*** a.m., fakat Yun. (Karadeniz diyal.) ***κάντζα*** (kánca) < Tk. ***kanca*** 'kanca' kelimesinden ***καντζούρης*** (kancúris) 'cimri' (b. Ch. Tzitzilis 1994 s. 207). ※※

gandara, b. ***kantara***.

gandiref, b. ***kandirif***.

Osm. **ganem** 'davar (koyun, keçi)' < Ar. ***ġanam*** a.m ※ ***Altmış re's ġanemden resm alınmayub ve ziyādesi ḥisāb olunub her ḳırḳ ġanemde cemā'at başılarından birer öngi rüġan-ı sāde alınub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [989/1581] s. 245-246). ※ ***Yāra ḳurbān olayın, 'īddür, ey Ḫıżr,***

yetiş! | Bir duʿā eyle, girem ola ki şekl-i ġaneme! (Ẕātī 1987 III, 181).

ganete, b. ***kanata***.

gang (madencilik terimi) 'bir maden cevherini saran değersiz taşlar' < Alm. ***Ganggestein*** a.m. kelimesinin kısaltılmışı (Backformation, yanlış ayırma için b. ***abar-*** ⊡) [***Gang*** 'maden galerisi' ve ***Gestein*** 'taşlar, külte'. ※※

gangala, **gangava**, b. ***gam gam***.

AD. **gangel** 'dönemeçli yol' DS 1912 < Yun. ***γαγγλί*** (ġanglí) < EYun. ***γάγγλιον*** (gánglion) 'dönemeç' HistLex 1953 IV, 181. ※※

gangren/kangren/kangıren 'vücudun bir yerindeki doku ölmesi' < Fr. ***gangrène*** < ***jangraena*** < EYun. ***γάγγραινα*** (gángrayna) a.m. İkinci varyantın baş harfi Tk. ***kan*** kelimesinin tesirini gösterir (kısmî halk etimolojisi, b. ***atlu karaca*** ⊡) ※ ***Bir ermiş yörük kesti attı benim bacağı. Nasıl kesmesin, kangıren olayazmış, geberecekmişim!*** (F. Erdinç 1961 s. 112). ※ ***Fransız ordusunda çarpışan Senegalli askerlerden birinin kolu aldığı yaralardan ötürü kangren olunca doktorlar, adamın kolunu keserek, yerine bir tahta kol takmışlar.*** (N. Üstün 1970 s. 77–78).

gangster 'kanuna aykırı işler yapan gizli bir teşkilâta mensup kimse, mafyacı' < İng. ***gangster*** a.m. [***gang*** 'çete' + ***-ster*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki]. ※ ***Akılıı adamdır. Filmlerdeki, gözünü kan bürümüş manyak gangsterlere benzemez.*** (A. Yurdakul 1993 s. 363).

ganım, b. ***kanım***.

ganır-, **gaŋır-**, b. ***kanır-***.

ganırt-, b. ***kanırt-***.

Osm. **gani** I 'zengin' < Ar. ***ġanī*** a.m. ※ ***Sen anuŋ ucından ġanī olısarsın.*** (Ferec 855/1451 v. 207a). ※ ***Ve cerāyim dạhı üç ḳısımdır: aʿlā ve evsaṭ ve ednā. Ġanīsinden üç yüz aḳca, evṣaṭından iki yüz aḳca ve faḳīrinden yüz aḳca alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [İkinci Selim zamanı] s. 321). ※ ***Bak Hurşit Ağa'ya. Dağ taş onun, parası pulu gani.*** (R. Ilgaz 1981 s. 205). ***gani et-*** 'zengin etmek': ※ ***Eger bu işi başarursaŋ, sebi ġanī ėdem.*** (Ferec 855/1451 v. 220b). ***gönlü gani*** 'gönlü zengin, cömert, eli açık' ※※

gani II 'çokça, mebzul, bol' < ***gani*** I. ※ ***Görüştük, üç aylığını peşin almış, para gani.*** (M. Seyda 1969 s. 52–53). ***gani gani*** 'çok bol': ※ ***Senin şaraba da, soğana da, karpuza da yoktur ihtiyacın. Bahçende hepsi gani gani yetişiyor. Allah versin.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 127).

AD. **gani** III 'izmarit balığına benzer bir balık' DS 1914 < Yun. ***χαννί*** (ḫanní) 'levrek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 585. ※※

Osm. **ganim** 'muvaffak, başarılı' < Ar. ***ġānim*** a.m. ***sālim ġānim*** 'sağ salim' < Ag. ***sāliman ġāniman*** a.m.: ※ ***Menzil menzil gitdi. Melik Sīmçür ḫidmetine sālim ġānim ėrişdi***. (Ferec 855/1451 v. 241b).

ganimet 'savaşta ele geçirilen düşman malı' < Ar. ***ġanīma*** a.m. ※ ***Dört pāre ḳadırġası melāʿīn ile ḳaraya dökülüb cān ḳurtulmayub cümle esbāb ve māl u menālleri ġanīmet olub, ḳapudanın ve güzī-***

delerin Südde-i saʿādete gönderdügi ʿarż olundı. (Selānikī 1989 (1599) I, 176). ʻbeklenmeyen kazanç, ele geçen fırsat, hayırlı sürprizʼ: ※ ***Gel ġanīmet görelüm bu furṣati | Kim geçer ḳalmaz bu dünyā devleti.*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ※ ***Ġanīmet bil bu ḥüsnüŋi, ki yėl gibi geçer dėrler.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 53). ※ ***Şāh-ı güm-rāhuŋ iki aylıḳ yol memālikinden iki menzil içerü girüb dolaşmaġı ġanīmet bilürler.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 117). ʻbolluk, ucuzlukʼ R. Dankoff 1991 s. 39. ※※

gannı, b. ***ḳanlu*** II.

gaŋşa-, b. ***geŋşe-***.

gantama, b. ***kantarma***.

gantarma, b. ***kantarma***.

gante/gant ʻeldiven; boksör eldiveniʼ < Fr. ***gant*** a.m. İki heceli ve daha eski varyant belki Yun. ***γάντι*** (ġánti) a.m. kelimesinin tesirini gösterir. ※ ***Elleri ġanteli beğ, beğzāde.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 110). ※※

ganyan ʻat yarışlarında kazanan (at)ʼ < Fr. ***gagnant*** a.m. ***gagner*** fiilinin etken fiil sıfatı (participium activum) hâli, b. ***acente/acenta*** ⊡². ※※

(Argo) **ganyot/ganyato** ʻkumarhanenin kumardan kazandığıʼ < Fr. ***cagnotte*** a.m., asıl manası ʻbağ bozumunda kullanılan küçük küfeʼ (Fr.nin Gascogne diyalektinde bunun adı ***cagnoto*** – acaba ikinci varyant bu veya buna benzer bir kelimeden mi?). ※ ***Bitirimhanedeki kumarda biriken ganyato Gılı'nin hesabına toparlanırken...*** (M. Kaçan 1991 s. 106).

ġan yu̯hu, b. ***kan uyku***.

AD. **ganzi** ʻsarmısak dişi; fındık içi, ceviz içiʼ DS 1916, 2628 K. Emiroğlu 1989 s. 102 < Yun. (diyal.) ***καντζίν*** (kantzín) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 161. ※※ ***ganzile-*** ʻfındığın içini çıkarmakʼ K. Emiroğlu a.y. ※※

gapgap, b. ***gabgab***.

gapsın, b. ***kapsül***.

AD. **gar** I ʻdefne ağacı, defne yaprağıʼ < Ar. ***ġār*** a.m. [/***ġwr***/ kökünden]. Yapraklarından güzel kokulu bir yağ çıkarılır (Ar. ***duhnu l-ġār***, Suriye diyal. ***zēt*** + ***gār***) ve bu yağ sabun imalinde kullanılır, A. Barthélemy 1935 s. 587. ※ ***Ağa Maruf yakın bir köyden gar yağını almıştı. Evdeki sabun pişmişti. Kalıplar hazırlanıyordu.*** (A. Kutlu 1995 s. 144). ※ ***En kötü gar sabunumuz bu olacak.*** (a.e. s. 142).

Osm. **gar** II ʻmağaraʼ < Ar. ***ġār*** a.m. [/***ġwr***/ kökünden]. ※ ***Ġār-ı Cehennem deŋiz kenārında bir ḳaya delügiyidi. İkiyüz arşun deriŋligi varıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 96b).

gar III ʻbüyük tren istasyonunun binasıʼ < Fr. ***gare*** a.m. [***garer*** ʻyanaştırmak, yerleştirmekʼ fiilinden yapılmış] Cerm. köklü bir kelime. ※ ***Tren büyük bir şehrin garına girdiğinde kadın çocuğunu kucaklayıp yürüdü. Erkek de ardından.*** (B. Duygulu 1961 s. 57). ※ ***Haydarpaşa garını Almanlar yapmıştı.*** (N. Eray 1992 s. 173–174).

garac, b. ***garaj*** I.

AD. **ġara-ġucak**, b. ***karakucak***.

garah, b. ***grah***.

garaj I/**garac** ‘otomobil barınağı; otomobil tamir müessesesi; otogar’ < Fr. ***garage*** a.m. [***garer*** ‘yanaştırmak, yerleştirmek’ fiilinden yapılmış] Germ. köklü bir kelime. + ***-age*** eki, b. ***ambalaj*** ⊡. ※ ***Anadolu garajındaki arabalar çakılıp kalmıştı. Kar kapamıştı yolları.*** (F. Baykurt 1970 s. 26). ※ ***Garaca kadar gidelim barabar. Bana yardım et!*** (a.e. s. 25).

(Argo) **garaj** II ‘dişilik organı’ H. Aktunç 1990 s. 110 < ***garaj*** I. ※※

AD. **garamanca**, b. ***karamanca***.

Osm. **garamet** ‘ceza’ R. Dankoff 1991 s. 39 < Ar. ***ġarāma*** a.m. ※ ***Bu ḥāli͜ halīfe Işldürse lābüd ġarāmet, melāmet ėrişiserdür.*** (Ferec 855/1451 v. 119b). ‘para cezası; karşılık, taviz’: ※ ***Gölük issi eyitdl: ͜“Harumı sa‘īb eyledüŋ. Ġarāmetin çek!” dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 234b).

garanti I (ticaret terimlerinden) ‘teminat, güvence’ < Fr. ***garantie*** a.m < Cerm. ****wārya,*** ‘garantilemek’. ※※ ***garantiye al-*** ‘teminat altına almak, sağlama bağlamak’: ※ ***“Bulgar anayasasının dibacesinde de Sovyetlerle ebedî dostluktan söz ediliyor.” —“Sovyetler amma da garantiye almış bu dostluğu!”*** (Cemal Süreya 1991 s. 362).

garanti II ‘muhakkak’ < Fr. ***garanti*** a.m. [***garantir*** ‘garantilemek’ fiilinin edilgen fiil sıfatı (partricipium passivum) hâli]. ※ ***“Ankara” batı Akdeniz seferinden dönüyordu. Garanti gene bir miktar tabanca mermisi çıkardı. Gümrüğü yoklamalıydı.*** (A. Hünalp 1962 s. 34). ※ ***Ben garanti seviyordum. Fazlaca güzelleştlriyordum kızı gözümde.*** (F. Baykurt 1961k s. 290).

AD. **ġaranuẖla-**, b. EOsm. ***karaŋu***.

garas, b. ***garoz***.

garat, b. ***gırat***.

AD. **garavat** ‘karyola’ DS 1921 < Az. Tk. ***kravat*** < Rus. ***krovaty*** < BizYun. ***κραββάτιον*** (kravátion) a.m. Tietze 1982z no. 82. ※※

AD. **garavola** ‘salyangoz’ DS 1921 < Yun. ***καράβολας*** (karávolas) < İt. (Venedik diyal.) ***cara-guol*** a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 170. ※※

Osm. **garaz** I ‘hedef, gaye, niyet’ < Ar. ***ġaraḍ*** a.m. ※ ***Biz bunda gelmekden ġaraż buyldi ki Bu’l-ḳāsimi görüb anuŋla müşerref olayduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 6b). (cümlenin başında ‘demek isterim ki’) ※ ***Yazı kış eyleyeyldl, kışı yaz, | Ġaraż ma‘küs olaydı dünyā işi, | İşüŋde hīç kimse medẖal ėtmez.*** (Fąhrī 1974 s. 258 no. 6981). ‘gizli maksat, tarafgirlik’: ***Anlaruŋ sözi ġarażduġı bilindi. Muḳayyed olma, gitme!*** (Ferec 855/1451 v. 20b). ※ ***Ġarażuŋ vardur. İnanmazam.*** (a.e. v. 30a). ※ ***Ẓāhir budur ki bu ḥaḳīre sü’-i ẓann ėderler, belki i̯htiyārāt-ı ebnā’-i zamāna göre ġaraż u nisbet-ile yazmışdur dėyü söylerler.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 [1581] II, 174].

garaz II/**garez** I ’kin, düşmanlık’ < ***garaz*** I. ※※

garaz III/**garez** II (sıfat) ‘küs, düşman’ < ***garaz*** I. ※ ***Bu adama ben garazdım, bana öyle geliyordu ki o da bana garazdır.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 73).

garb/garp ‘gün batısı’ < Ar. ***ġarb*** a.m. [/***ġrb***/ kökünden]. ※※

Garb/Garp ‘Batı, Avrupa, garbî Avrupa, Batı kültürü olan memleketler’ < ***garb/garp.*** ※※

garbi I 'batı tarafında olan, batı istikametine giden' < ***garb*** + isimden sıfat yapan ***–î*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※※

AD. **garbi** II 'garp rüzgârı' < ***garbi*** I veya Ar. (Suriye diyal.) ***ġarbī*** a.m. A. Barthélemy 1935 s. 572; krş. İt. ***garbino*** 'güney–batı rüzgârı'. ※ ***Yazyeri çıkarılırken çift iki kere koşulur: Biri şafaktan iki saat önce, öteki ikindin, garbi yeli çıktıktan sonra.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 170–171). ※ ***Garbi yeli köyün içindeki tozları oradan oraya savuruyordu.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 63).

Osm. **Garbiye** 'Vilayet–i Garbiye, Mısır'daki vilayetlerden biri' (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 360). < Ar. ***Ġarbīya*** a.m.

garç 'öhö öhö! (hançere sesi)' < ses taklidi kelimelerinden. ※ ***Gülleri yakuttan, yaprakları zümrütten bir çift küpe çıkardı. Bir defa garç diye dokuz boğum gırtlağından tükürüğünü geçirip gök gürler gibi yutkunduktan sonra "Müsaade ederseniz takayım" dedi.*** (İsmail Galib 1932ed s. 18).

garç gurç 'öhö öhö! (hançere sesleri)' < ***garç*** + labialisation (dudaksıllaşma), b. ***abidik gubidik*** ⊡. ※ ***Asıl bire asıl! Garç gurç, herif soluk soluğa; diş hâlâ yerinde.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Nisan–Mayıs 1941).

gardenparti 'bahçe partisi' < İng. ***garden party*** a.m. ※ ***Şimdi Ofis veya buna benzer bir yerde memur olan Fettah dayı da onun sayesinde asrileşmiş, kibarlaşmış. Hatta Kıymet'in kardeşleriyle birlikte beni Süvari mahfelinde verilen bir gardenpartiye bile götürdiler.*** (M. Körükçü 1954 s. 96). ※ ***Hiç istemediğim teyzem evde kalsın, ama artık işte ısrar billah üçümüz bu gardenpartiye gittik.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 75).

gardenya 'aslen Çin'den gelen çiçekli bir süs ağaççığı' < Fr. ***gardénia*** a.m.; 1731–1790 senelerinde yaşamış olan İskoçyalı biyolog Alexander Garden'in adından. ※※

gardıfren 'demiryollarında vagonların frenlerini işleten kimse' < Fr. ***garde-frein*** a.m. [***garde*** (***garder*** 'muhafaza etmek' fiilinin emir hâli) + ***frein*** 'fren']. ※※

gardırob/gardrob/gardrop 'elbise dolabı; bir kimsenin sahip olduğu bütün giyecekler'' < Fr. ***garde–robe*** a.m. [***garde*** (***garder*** 'muhafaza etmek' fiilinin emir hâli) + ***robe*** 'elbise']. ※ ***Kalktı, beyaz çam tahtasından yapılmış gardrobun iç taraflarına asılmış bir yünlü robun geniş cebine attı yüzüğü.*** (İ. Tarus 1961 s. 240). ※ ***Sofadan vuran ışıkta gardrobun aynasını gördün.*** (İ. Aral 1997 s. 299). 'umuma açık binalara girenlerin üst giysilerini bıraktıkları yer': ※ ***Eski Maksim Bar'dan bugüne kalan tek köşe, iç gardrobun arkasındaki duvarı boydan boya kaplayan bir kompozisyondur.*** (B. Arpad 1974 s. 16).

gardiyan 'hapishane bekçisi' < İt. ***guardián*** veya Fr. ***gardien*** a.m.; kelimenin aslı Got. ***wardya*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 699. ※ ***Nöbetçi gardiyan çalımıyla göründü karşıdan.*** (R. Ilgaz 1962s s. 84). ※ ***Esrar abi ve arkadaşları saklambaç oynuyorlardı. Gardiyanlar ise hep oynadıkları körebe oyununu sürdürüyorlardı.*** (M. Kaçan 1997 s. 11).

(Halk ağzı) **gardolap** 'elbise dolabı' DS 4506 < ***gardırob*** kelimesinin, halk etimolojisi tesirini gösteren varyantı. ※ ***Yoksul akrabalarını koşturur gitgel işine. Tam camları silerken, gardolaptan cüzdanını getirtir.*** (T. Uyar 1981 s. 200).

gardrob, **gardrop**, b. ***gardırob***.

AD. **ġarer**, b. ***karar*** III.

Osm. **garet** 'soygun, yağma' < Ar. ***ġāra*** a.m. [/***ġwr***/ kökünden]. ※ ***Gözüŋ ġāretle ėder cāna̯ hasāret, | Kimesne görmedi bu resme yaġı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 116). ***garet er-*** 'soymak, yağmalamak': ※ ***Ṣarrāf eteglne yapışdı, "Ḥarāmī misin? Baġdād şehrini ġāret ėtmege mi geldüŋ?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 214a). ***ġāret ol-*** 'soyulmak, yağmalanmak': ※ ***Bezzāz dükkānı ġāret olmış buldı.*** (a.e. v. 215b).

Osm. **garetgeran** 'yağmacılar, çapulcular' < Fa. ***ġāratgar*** + ***-ān*** çoğul eki, b. ***Abbaslyan*** ⊡ a.m. [***ġārat*** + ***-gar*** nomen actoris eki, b. ***afedigâr*** ⊡]. ※ ***Gāh u bī-gāh ġāretgerān-ı sipāh-ı ḳızıl-bāşrāyihesin istişmām ėtdükleri cibāl u tilāle 'azīmet ėtmek...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 116).

garez, b. ***garaz*** II ve III.

gar gar (**geğir-**) 'sesli sesli geğirmek' < ses taklidi fiillerden. ※ ***Davetliler yemek aralarında "sünnettir" iftiraslle gar gar geyirirler ve ne yapsalar şükrederlerdi.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 214). Bir Arabın konuşma sesini tarif ederken: ※ ***Açtı mı ağzım başladı mı gar gar gar çeneye — hani karagözde, orta oyununda Lâz taklidi yaparken, nefes almadan lâf söylerler.*** (S.M. Alus 1933p s. 136–137). Krş. ***gart gurt (geğir-)***.

gargafunda, b. ***kargafundo*** II.

gargara I 'su ile boğazı çalkalama ameliyesi; bu arada çıkarılan ses' < Ar. ***ġarġara*** a.m.: Ar.daki ses taklidi kelimeler için b. ***bukbuka*** ⊡; b. ***kahkaha*** ⊡ vurgudan dolayı kelime Yun. ***γαργάρα*** (ġargára) a.m. kelimesine bağlanamaz, Ar. kelimenin ise EYun. ***γαργαρίζω*** (gargarízö) 'gargara yapmak' fiiline ancak ses taklidi fiillerde icap eden kaydı ihtiyatla söylenebilir. ※※

(Argo) **gargara** II 'lâf kalabalığı' H. Aktunç 1990 s. 111 < ***gargara*** I. ※※ ***gargara et-*** 'lâf kalabalığı yapmak; kanmamak, bir hileyi yutmamak' H. Aktunç 1990 s. 111 (fakat F. Steinherr 1932 s. 1186'ya göre 'kanmak, yutmak'). ***gargaraya gel-*** 'kanmak, aldanmak; başka sözler arasında anlaşılmamak, güme gitmek (söz hakkında)' H. Aktunç 1990 s. 111: ※ ***İyi ki o sırada adam sıkışmış, helâya gitmek istedi de, lâf gargaraya geldi.*** (A. Nesin 1968 s. 132). ***gargaraya getir-*** 'aldatmak' H. Aktunç 1990 s. 111: ※ ***(Yakasına yapışarak) Beni gargaraya mı getireceksin? Söyle bakalım nereden geldin sen?*** (R. Erduran 1963 s. 24).

gargari (gemicilik terimlerinden) 'yan yelkeni arya edip toplayan selviçe' L. Gürçay 1943 s. 179 < İt. (Venedik diyal.) ****carghera*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 172. ※※

AD. **gargaris** 'yaygara, gürültü' T. Günay 1978 s. 318 < BizYun. ***γαργαρίζω*** (ġargarízo) 'bağırmak' fiilinin geniş zaman (aoriste) hâlinden Ch. Tzitzilis 1987g no. 70. ※※

AD. **gargarizma** 'bağırarak konuşma' DS 1923 < Yun. ***γαργάριζμα*** (ġarġárizma) 'harıltı' Ch. Tzitzilis 1987g no. 71. ※※

(Kumarbazlar argosu) **gargı et-** 'kazanılan bütün parayı bir seferde ortaya sürmek' H. Aktunç 1990 s. 111 < Aktunç'a göre İt. ***carga***'dan; kastedilen belki ***carica!*** 'yükle!' ※※

gargıla–, b. ***kargıla***–.

AD. **gargut/gırgat** 'dolu (tanesi)' DS 2056 < Erm. ***gargud*** < EErm. ***karkut*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 41, R. Dankoff 1995 no. 337. ※※

gater, b. ***kıtar*** I.

gato 'hamur tatlısı' < Fr. ***gateau*** a.m. ※ ***En külfetli bir sofra, en nadide yemekler, içkilerin en bulunmazı! Büyük gatoların, şekerlerin ve şekerlemelerin envaı, yemişlerin her çeşidi!*** (R.H. Karay 1964 s. 166).

garı gısrag, b. ***karı kısrak***.

garib/garip I 'yabancı, gurbete düşmüş olan; kimsesiz, zavallı' < Ar. ***ġarīb*** a.m. ※ ***Ol zamān͜ halḳ-ı ʿālem, ġarīb u şehrī, bu ḥāleti gördiler, girye vu zārī ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 185a). ※ ***Küffāruŋ üzerine hücüm ėtdi. Yanında ġarīb yigidler ḥāżırdı, pādişāhla bile yüridiler.*** (F. Giese 1929 s. 139). (***bir yerin) garibi ol***– 'yabancısı olmak': ※ ***Baba, sen gediyorsuŋ, amma ben buranın garibiyem. Bāa bir isim öğret de öyle gėt!*** (A. Caferoğlu 1945 s. 164). ***gariblik*** 'uzaklar, yad eller': ※ ***Ol sebebden esīrbend-i ʿışḳ olduğını ve ol ucdan ġarīblıġa düşüb ṭalebgārlıḳ ėtdügini bit-temām melike dėyüvėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 37a). ※ ***Ol ġarıyblıḳ ėllerde yürürken nā-gāh bir gün bir şehre çıḳa geldi.*** (a.e. v. 238b).

garib/garip II 'tuhaf, alışılmamış, acayip, şaşılacak (şey)' < Ar. ***ġarīb*** a.m. ※ ***Anuŋ ölüminüŋ sebebi ġarīb sebebdür.*** (Ferec 855/1451 v. 36b). ※ ***Garip olarak, bu müteassıp eski zaman adam, bir bakımdan, kendinden sonraki nesillerin öncüsüydü.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 88). ※ ***Garibi neresi, deminki ateş püskürmesi geçmiş, yumuşamış gibiydi; hattâ yüzü bile gülmeğe başlamıştı.*** (S.M. Alus 1944 s. 122). 'apayrı, kendine has': ※ ***Bundan ṣoŋra geldiler, Aḍanada bir ġarīb ḥiṣār yapdılar, bir dahı Ṭarsusda yapdılar.*** (F. Giese 1929 s. 232). ※ ***Eger-çi ki ʿāḳıl olanlara bu maḳūle eyyām mücib-i͜ hasāret ėtdügi mā-lā-kelāmdur, ammā nüfūs-ı żāyıʿa ḳısmına bāʿis̱-i ferāḥ u şādmānī ṣūretinde bir ġarīb mevsim u hengāmdur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 126).

AD. **garib/garip** III 'krizantem çiçeği' DS 1927 < Ar. (Suriye diyal.) ***ġarīb*** 'üç renk çeşidi olan bir çiçek' A. Barthélemy 1935 s. 671 < ***garib*** II. ※※

gariban 'garip, kimsesiz, acınacak hâlde olan' < ***garib*** I kelimesinin hypocoristique (sevgi ve acıma belirten) varyantı; şekil itibarıyla Fa. ***ġarīb*** kelimesinin ***-ān*** ekiyle yapılmış çoğulu (b. ***Abbasiyan*** ⊡), fakat çoğul manası yoktur ve sıfattır (b. ***canan*** ⊡). Fa. ***-ān*** ekinin böyle kullanıldığı ***cānān*** ve ***yārān*** kelimelerinden başka örnek yoktur; ***gariban*** belki Tk. de yaratılmıştır. ※ ***"Dertli kaldum, aldum bu kaveli elume, çalāyirum, bu issuz dağlari şenletiyrum." —"Bağa da ole lāzim, ben da ġaribanim."*** (T. Günay 1978 s. 229). ※ ***Bir tascaz yoğurt çaldım da götürüyorum şinci. Yanmıştır yüreciği, yiyiversin garip, gariban.*** (F. Baykurt 1971t s. 229). ※ ***Boyuna yatağına kaçırıyor. Kendinden geçmiş gariban.*** (R. Ilgaz 1962s s. 66). ※ ***Komiserim, hırsını sade benden mi alacaksın? Ah anam, ah! Vurma yahu! En arkasızı, en garibanı ben miyim?*** (M. Seyda 1969 s. 54). ※ ***Onun da saçı sakalı birbirine karışmıştı, uğursuz görünümlü bir yüzü, birbirine yakın gariban bakışlı gözleri vardı.*** (N. Eray 1986 s. 24).

Osm. **garibanece** 'gurbete düşmüş ve yalnız kalmış biri gibi' < Fa. ***ġarībāne*** 'bir garibin tarzında' [***garib*** II + Fa. ***–āna*** zarf ekinden gelen Tk. ***–ane***, b. ***acizane*** ⊡] + Tk. ***–ce*** zarf eki (b. ***anca*** I ⊡). ※ ***Melikei͜ halāṣ ėden yigitdür. Ḳonuġumuzdur, şunda ġariybānece oturub şarābcuḳ içüb göŋülcügin egleyü durur.*** (Ferec 855/1451 v. 150b–151a).

Osm. **garibdidar** 'kibar yüzlü' < ***garib*** II ve ***didar*** kelimelerden Fa. usulü bir terkip, b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Yārā! Sen bir͜ hüb-rüy, hünermend, ṣāḥib-ṭab', ġarīb-dīdār yigitsin, ammā ḥālüŋ 'acebdür. Bu ḥāle, bu aġlamaġa sebeb nedür?*** (Ferec 855/1451 v. 120b).

garibine git– 'garip görünmek, garip bir şeye benzemek' < ***garib*** II ve ***git–***, krş. ***ged–*** III/***get–***. ※ ***Bu söz namzetlerin o kadar garibine gitti ki hep birden itiraz ettiler.*** (R.H. Karay 1940k s. 84). ※ ***Pek mi garibine gitti? "Belediye" kelimesini duyunca şaşkına döndün!*** (M. Yesari 1943 s. 164).

Osm. **garibşeki** 'güzel şekilli, fevkalâde güzel' < ***garib*** II ve ***şekl*** kelimelerinden müteşekkil Fa. usulü bir terkip, b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Şeh-zāde gözin acdı, gendözin bir ġarīb-şekl ḳubbede gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 30a). ※ ***Pādişāhuŋ bir ġarīb şekl oġlı varidi. Ol ḳalmadı.*** (a.e. v. 36a).

garibse–/garipse– I (geçişsiz fiil olarak) 'kendini garip görmek, çevresini yabancı bulmak, yerini yadırgamak' < ***garib/garip*** I + ***–se–*** verbum simulativum (benzerlik) genişlemesi, b. ***ayruksı–*** ⊡. ※ ***Son tekeyi satarken, çıngırağı boğazından çıkarıp cebime attım. Ne yapayım, çıngırak sesine alışmıştım. Çıngırtısız bir dünya içinde garipseyordum.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 40).

garibse–/garipse– II (geçişli fiil olarak) 'garip bulmak, alışılana aykırı görmek' < ***garib/garip*** II + ***–se–*** verbum simulativum (benzerlik) genişlemesi, b. ***ayruksı–*** ⊡. ※ ***Bihter sofaya çıkıp etrafı tetkike başladı. Manzaradan garipsemekle beraber hoşlanıyordu.*** (Aka Gündüz 1940 s. 240). ※ ***Zekiye "Garipsedim köyü!" diye bir ağıt tutturdu.*** (L. Tekin 1984 s. 198).

garibsi/garipsi 'kendini biraz garip hissederek' < ***garib/garip*** I + adjectivum simulativum (benzerlik sıfatı) yapan ***–si*** eki, b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Garipsi garipsi bir şarkı mırıldanıyordu. İçin için çektiği bir hasreti anmakta olduğu besbelli idi***. (Halikarnas Balıkçısı 1947). ***garipsile–*** 'garipsemek': ※ ***Uzaktan denizleri, bayırları gördükçe bütün bütün garipsileyerek artık kendimi tutamaz oldum.*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 14). ***garibsilik*** 'yalnızlık hissi': ※ ***Bir araba iki beygir ile orada yapayalŋız ḳalan Fettāḥıŋ ḳalbini bir ġarībsilik, bir vehm, daha düzcesi ince bir ḳorḳu aldı.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 79).

Osm. **garibşumarlu** 'garib gibi' < ***garib*** ve Fa. ***şumār*** [asıl manası 'sayı, rakam, çokluk'] + ***–lı***, b. ***aklı karalı*** ⊡. ※ ***İmdi işitdüm ki bir ġarīb şumārlu kişi bu maḥallede ḳonmış.*** (Ferec 855/1451 v. 57)

Osm. **garik** 'suda boğulan' < Ar. ***ġarīḳ*** a.m. [/***ġrḳ***/ kökünden]. ※ ***Ol bīgünāh yigit deŋize düşdüginde batdı çıḳdı ol ḥālde bir māhī [-i] Yūnusī anda ḥāżırmış, işi ġarıyḳı ḳurtarmaġimiş Zeynü l-aṣnāmı arḳasına alur, çıḳarur.*** (Ferec 855/1451 v. 60a).

Osm. **garim** I 'borçlu' < Ar. ***ġarīm*** a.m. [/***ġrm***/ kökünden]. ※ ***Ġarīmüm vardur. Ḥaḳ[ḳ]umı vėrmez. Alıvėrüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 126a).

Osm. **garim** II ‘aleyhtar, hasım, karşı taraf ‘ < Ar. ***ġarīm*** a.m. ※ ***Ol, cemālin ʿarż ėder, ġarıymı bī-hūş ėder, andan oynamaġa şürūʿ ėder. Elbette ġālib olur.*** (Ferec 855/1451 v. 239b). ‘düşman’: ※ ***Başı altında bir kiremit yastuḳ yaslanub yaturken, Muvaffaḳ ġarıymı ḳāżī-yi aġdād gördi, “Ne kişidür şu? Anı soruŋ” dėdi.*** (a.e. v. 13b). ***(biri ile) garimlik et-*** ‘(birine) kötülük etmek’: ※ ***Ol benümile ġarīmlıḳ ėden keniyzeki ͜ hōr u şermesār ḳatuma getürdi, eyitdi: “Bu yaramaz saŋa vu baŋa ėtdügi yaramazlıḳlaruŋ cezāsını vėr!” dėdi.*** (a.e. v. 73b). ※ ***Ol senüŋile ġarīmlıḳ ėden ḳuluŋ benden [ḳatı] düşmeni yoḳdur***. (a.e. v. 139a).

Osm. **garimet** ‘senet’ < Ar. ****ġarīma*** a.m. ※ ***Elbette ben bu ġarıymeti imżā ėderem.*** (Ferec 855/1451 v. 239b).

garip, b. ***garib***.

garipse-, b. ***garibse-***.

garipsi, garipsile-, b. ***garibsi***.

Osm. **gark** I ‘(suya) batma’ < Ar. ***ġarḳ*** a.m. [/***ġrḳ***/ kökünden]. ※※ ***gark et-/garket-*** ‘(suya) batırmak, boğulmasına sebebiyet vermek: ※ ***Bu maʿrūflardan bir kişiymiş. Bunı ġarḳ ėtmezüz.*** (Ferec 855/1451 v. 225b). Mecazî manada ‘(birine bir şeyleri bol bol vererek) onu bunlara boğmak’: ※ ***Gördi ki bėş on atlu ͜ hātün kişiler durlar. Aralarında bir ṣanem var, bir bidevīye binmiş, gendüyi zer u ziyverile ġarḳ ėtmiş.*** (a.e. v. 37b). ***gark ol-/garkol-*** ‘(suya) batmak’: ※ ***Şeh-zāde gemisini yėl aldı, gitdi. Sāʿid gemisi ġarḳ oldı.*** (a.e. v. 146a). ‘boğulmak’: ※ ***Dāye vu şeh-zāde suya düşdiler. Dāye ġarḳ oldı. Şeh-zāde yüzdi, bir taḫta dutdı, aŋa bindi.*** (a.e. v. 32a). ‘batmak’: ※ ***Baḥr-ı ʿışḳuŋ rüzigār atdı beni gird-ābına, | Bu vücūdum zevraḳı ġarḳ oldı eşküm ābına.*** (Ẕātī 1987 III, 174). Mecazî manada: ※ ***Siyāh cıḳa geldi, demüre ġarḳ olmış. ͜ Hudādād anı gördi, üstine at saldı.*** (Ferec 855/1451 v. 64a).

AD. **gark** II ‘bina yapımında her sıraya verilen ad’ DS 1927 < Erm. ***garg*** < EErm. ***karg*** ‘sıra, dizi’ R. Dankoff 1995 no. 335. ※※

Osm. **garkab ol-** ‘(suya) boğulmak’ < ***gark*** I ve ***āb*** ‘su’, krş. Fa. ***ġarḳāb*** şudan a.m. ※※

Osm. **garkaya düş-** ‘(suya) boğulmak’ < Fa. ***ġarḳa*** ‘boğulmuş’ + datif + ***düş-*** fiili, krş. Fa. ***ġarḳa şudan*** a.m. ※ ***Gözüme, kim seni ister yüz sürüyü, | Meded ėrgil ki ġarḳaya düşübdür.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 127).

garket-/gark et-, b. ***gark*** I.

garklık-, b. ***kaklık*** .

garkol-, b. ***gark*** I.

garlangoç/garlangoş uşakları, b. ***karluğaç***.

AD. **ġarlộḫ çek-**, b. ***karaġul***.

AD. **garmangaruş**, b. ***karman karış***.

(Argo) **garmircur** ‘şarap’ M. Mikhaïlov 1930 s. 30, H. Aktunç 1990 s. 111 < Erm. ***garmir*** < EErm. ***karmir*** kırmızı [ve ***cur*** ‘su’]. R. Dankoff 1995 no. 338. ※※

garnitür 'süsleyici uygun ilaveler, ms. etin yanındaki sebze, gömleğin cebindeki süs mendil' < Cerm. asıllı Fr. ***garniture*** a.m. [***garnir*** 'ilavelerle süslemek' fiilinden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve nomen concretum (somut isim), b. ***akupunktur.*** ⊡]. ※ ***Şöyle bir tadına baktım ıstakozun. "Nefis! Üstünün süslemesi, yanındaki garnitürü de nefis!*** (N. Eray 1992 s. 17).

garnizon 'görev gereği bir şehirde konaklayan askerler; kışla' < Fr. ***garnlson*** a.m. [Cerm. asıllı Fr. ***garnlr*** 'muhafaza etmek' + ??] ※ ***Garnizon kumandanı kapının önünde selin akışına bakıyordu. Koşar-adım gelen erler yanından geçerken ağırlaşıyor selâm veriyorlardı.*** (Mustafa Şerif 1959 s. 31).

garoz/garas 'torik balığının ahşası' THASDD 594 < Yun. ***γάρος*** (ġáros) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 755, D. Georgacas 19 D. Georgacas 1978t s. 129. ※※

garp, b. ***garb***.

Garp, b. ***Garb***.

AD. **garpuca** 'elle yapılan demir çivi' ZTS 74 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***καρφούτζα*** (karfútza) 'topluiğne' [***καρφί*** (karfí) 'çivi' + küçültme eki] Papadopoulos 1958 I, 413. ※※ Krş. **karpize/karpuca**

Osm. **garra** 'parlak, göz kamaştırıcı; çok güzel' < Fa. < Ar. ***ġarrā*** a.m. [***aġarr*** sıfatının müennesi] a.m., asıl manası 'alnında beyaz lekesi olan (at)'. ※ ***Ġırre olmasun bllüb ol māh-rü ġarrālıġın!*** (Ẕātī 1987 III, 15).

AD. **gars** I 'odunun özü ile kabuğu arasındaki bölüm; kerestelik ağacın iki yan tahtası' DS 1929 < ?? ※ ***Seçin burda, bunlar iyi çamlar. Düz. Her birinden çıkar gene iki gars beş tahta.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 139).

Osm. **gars** II 'ağaç dikme' < Ar. ***ġars*** a.m. [/***ġrs***/ kökünden]. ※ ***Cemreler düşmeden evvelki "Izdlvac-ı tuyur" ve "gars-i eşcar" günlerine sanki balmumu yapıştırmış.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 30.I.1941).

garson b.m. (lokanta vs. hizmetçisi) < Fr. ***garçon*** 'erkek çocuk; adam, erkek'. ※ ***İçerlek bir masadaydık. Garsonlar mezeleri verip ilk kadehleri doldurduktan sonra çekildiler.*** (F. Erdinç 1961 s. 232).

garsonyer 'küçük bekâr dairesi; özellikle evli erkeklerin sevgilileriyle birlikte olmak için kiraladıkları küçük daire' < Fr. ***garçonnière*** a.m. [***garçon*** + mahfaza eki]'. ※ ***Ben yeni bir ev döşeyecek olsam, yâni bir garsonyer, işe yatak odasından başlardım.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1994 s. 45).

gart gurt (**geğir-**) 'sesli sesli geğirmek' < ses taklidi tabirlerden ※ ***Af buyurun, içim kaynaya kaynaya, ağzıma kadar ekşi sular çıka çıka, gart gurt geylre geylre hal oluyorum.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1.VII.1941). Krş. ***gar gar (geğir-), gert gert (geğir-)***.

gartkun 'bir çeşit mantar' < Yun. ***αγαρικόν*** (aġarikón) a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※※

gartof, b. ***kartof***.

gasavruk, b. ***kaçabruk***.

Osm. **gasbeanek/gaspaanek** 'zorla, zoraki, zorlayarak' DS 1933 < Ar. ***ġaṣban*** 'anak 'senden zorla alarak'. Krş. ***kaspanak***.

AD. **gasil** 'hayvan yemi olarak kullanılan ve başakları olgunlaşmadan biçilen arpa' DS 1932 < Ar. ***ḳaṣīl*** a.m. Tietze 1958 no. 181. ※※

gaspaanek, b. ***gasbeanek***.

AD. **gaspar** 'Hristiyan erkek' (A. Caferoğlu 1941 s. 158, 1943 s. 223) < ?? ※※

Osm. **gassale** 'ölüleri yıkayan kadın; bir cins şarap (?)' < Ar. ***ġassāla*** a.m.; 'çamaşırcı kadın' ※ ***Sāḳīyā, öldüm, meded, āh u fiġān u nāleden, | Dil ḳarardı ġuṣṣadan, ṣun bāde-i ġassāleden!*** (Ẕātī 1987 III, 10). ***ġassāle-i beyżā*** 'beyaz şarap': ※ ***Ṭab'ı ġāyetle nāzük olmaġın, 'ayş u nüşa raġbetden müdām mey-i ḥamrā, bulınmaduġı taḳdīrce ġassāle-i beyżā ile mu'āşeretden ḫālī ḳalmazdı***. ('Ālī 1994 [1591–99] s. 321).

gastra, b. ***kastara***.

gastrit 'bir mide hastalığı' < Fr. ***gastrite*** a.m. [EYun. ***γαστήρ*** (gastēr) 'karın' + tıb terminolojisinde iltihaplı hastalıklar için kullanılan ***-it*** eki, b. ***adenit*** ⊡]. ※ ***Gastriti vardı, nefes darlığı çekiyordu.*** (A. Özakın 1982 s. 12). ※ ***Kırkyedi yaşında. İçince efkârlanır, sol bacağında romatizma var. Fazla içince gastrit şikâyetleri de oluyor.*** (N. Eray 1990 s. 123).

AD. **gastros** 'bir balık cinsi, Mugil saliens' < Yun. ***γάστρος*** (ġástros) a.m. D. Georgacas 1978t s. 127. ※※

Osm. **gasul** 'Mısır'da sabun olarak kullanılan bir bitki, Euphorbia spinosa' < Ar. ***ġāsūl*** R. Dankoff 1991 s. 39. ※ ***Bir güne müczem çengelli morakları vardur. Anuŋ ile meẕkür ġāsül dikenlerin kesüb ḫırman ḫırnab yıġarlar. Ba'ż-ı ādemler bu ġāsüli esvāb yıḳamaḳ içün isti'māl ėderler*** (metin: ***itmel***). (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 665).

AD. **gaşgana** 'tencere' ZTS 74 < ***kuşhane*** kelimesinin varyantı Tietze 1982z no. 84. ※※

Osm. **gaşim** 'işlenmemiş, ham' < Ar. ***ġaşīm*** a.m. [/***ġşm***/ kökünden]. ※ ***Ve mercān-ı ma'mülden ki silsile ola, her rıṭl-i Şāmīden üçer aḳça; ve mercān-ı ġaşīm ya'nī ḫām olan her ṣandüḳdan beşer aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [995/1548] s. 224).

Osm. **gaşiye/haşiye** '(merasimlerde ata binenin önünden yürüyen bir hizmetçi tarafından taşınan) uzun at örtüsü' < Ar. ***ġāşiya*** a.m. Dozy 1935 II, 214 [/***ġşy***/ kökünden]. ※ ***Zeynü l-Aṣnām süvār oldı. Mübārek düşına ġāşiye götürdi, öŋince yüridi.*** (Ferec 855/1451 v. 53b). ※ ***Oğlan haşiyei omuzına götürdi, bāġ saru gitdiler.*** (a.e. v. 103b) ※ ***Ne-kim vura ġāşiyeden ḳur eyerden, | Muraṣṣa' hep cevāhir, sīm u zerden*** (Aḥmed-i Dā'ī 1973 v. 98a). ※ ***Harcı saḫtiyāndan naḳşlı, üzengisi ve ḳolanı ve ġāşiyesi ve ḳusḳunı mükemmel eyer: 380 aḳça.*** (M. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 240).

AD. **gaşmin** 'ipekli kadın kumaşı' ZTS 74 < Fr. ***cachemire*** a.m. Hindistan'ın ***Kaşmir*** eyaletinin isminden.

Osm. **gaşy et-/gaşyet-** 'bayıltmak; ekstatik bir hâle düşürmek' < Ar. ***ġaşy*** 'baygınlık'. ※ ***Zola gençliğimin tanrılarından. Korkutmayan, gaşyetmeyen bir tanrı.*** (C. Meriç 1997 s. 268).

AD. **ġatmer**, b. ***katmer*** II.

AD. (Tokat) ***gatnabur** 'sütlü aş' (Evliyā Çelebī ***atnabur***, /***ġ***/ harfinin noktası unutulmuş) < BatıErm. ***gatnavur*** a.m. [***gat'/gat'n*** 'süt' ve ***abur*** 'çorba']. ※※

AD. **gatneraç** 'basit bir nevi sütlü aş' < ***gatneri*** ve ***aş***, b. ***bazlamaç*** ⊡. Başka bir etimoloji için b. U. Bläsing 1992 no. 40, R. Dankoff 1995 no. 309. ※※

AD. **gatneri** 'büyük kazan' DS 1936 < Erm. 'süt kaynatmak için kullanılan kazan' [***gat'/gat'n*** 'süt'] U. Bläsing 1992 no. 40, R. Dankoff 1995 no. 309. ※※

AD. **gatti** 'kati, kesin' < ***kat'î*** kelimesinin varyantı. ※ ***Geçmiyorum dedim, gatti cuyabımı verdim.*** (F. Baykurt 1961ı s. 131). (Zarf olarak, müspet ve menfi cümlelerde) 'herhâlde, mutlaka, yüzdeyüz': ※ ***Güzün gatti bir öküz alıyoruz valla.*** (a.e. s. 40). ※ ***Resmiyetinen hususiyeti gattI birbirinden ayır!*** (a.e. s. 74). 'katiyen, asla': ※ ***Şeherlerde, eskeriyede, hastanelerde gatti sinek olamaz.*** (a.e. s. 180).

Osm. **gav** I 'sığır, inek, öküz' < Fa. ***gāv*** a.m. ※ ***Bir gün ev ıssı ʿavratiyle otururken bir ġāv getürdiler. Gölük yanında bağladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 192b). ※ ***Ve Beç cānibine giden satılıḳ gāvdan her birinden on iki buçuḳ aḳça gümrük alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Kanunî Süleyman devri] s. 303).

AD. **gav** II, b. ***kav*** III.

AD. **gavanka** 'tahtadan yapılmış tuz kutusu' DS 1937 < Bulg. ***gavanka*** [***gavana*** 'çanak' + ***-ka*** küçültme eki, b. ***ayka*** ⊡] < İt. ***gavagno*** < Lâh. ****cavaneus*** BER 1971 I, 221, Tietze 1957 no. 42.

AD. **gavar/gever/kavar** 'ark; suyun önündeki bent; bahçe ve tarla sulamak için açılan ince su yolu' THASDD 596, SD 2009–19, 2687 < krş. Erm. ***kavarn*** 'ark, su yolu' R. Dankoff 1995 no. E97. Kelimenin menşei henüz tespit edilemedi. ※※

gavara I ve II, b. ***kavara*** I ve II.

gavat, b. ***kavvad***.

AD. **gavelete** 'tabaklıkta üzerinde deri kazınan kütük' ZTS 75 < İt. ***cavalletto*** 'destek, sehpa' [***cavallo*** 'at' + ***-etto*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※※

Osm. **gâvers/gâverse** 'çok küçük bir tane, darı tanesi' < Fa. ***gāvers*** vs. a.m. ※ ***Zer gibi oda köze düşüp cānlar eritdüm / Gāversece meyi eylemedi baŋa o cevher.*** (Ẓātī 1967 I, 314).

Osm. **gavga**/BSTTk. **kavga** 'sokağı dolduran kalabalık; kargaşalık, şamata, patırtı' Meninski 1680 II, 3436 < Ar. ***ġawġā*** a.m. ※ ***Bir ḳāzur bunı bilürmiş, dutdı, cefālar eyledi. Ġavġā üşdi. Dalle epsem oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 215b). ※ ***Bezm yarağın göre dururken bir ġavġa belürdi. Şeh-zāde sandı ki şehrde fitne belürdi.*** (a.e. v. 205b). ***gavga galaba/gavga galebe*** a.m.: ※ ***Hezār endīşeyle otururken taşrādan ġavġā vu ġalaba ėşidildi.*** (a.e. v. 121b). ※ ***Feryād eyledi, ʿavrat şiyvān urdı. Maḥalle‿halḳı geldiler, ġavġā ġalaba oldı.*** (a.e. v. 221a). ***gavga kop-*** 'halk üşüşmek: gürültü patırtı başlamak, fitne kopmak': ※ ***Nā-gāh bir ġavġā ḳopdı,‿halḳ dükānların yapdılar, şehrden ṭaşra geldiler.*** (a.e. v. 33b). ***kavga döğüş*** 'kavga ederek, zorlayarak' (iki

sinonim, eşanlamlı kelimeden müteşekkil tabir, zarf olarak kullanılır): ※ ***Çocukları, bir ekmek parası kazanmağa başladıkları güne kadar babalarını aradılar, kavga döğüş biraz para aldılar.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 67). ***kavga kaşağısı*** 'kavga arayan, kavga çıkaran': ※ ***Kırmızı, yeşil, turuncu, mavi dört tane harem arabasından inadına mavi koçuyu hazırlatıyor! Bana nispet ha, kavga kaşağısı karı.*** (Musahipzade Celal 1936ak s. 59).

Osm. **gavgaşur** 'fitneci' < ***gavga*** + ***–şör/-şür*** 'karışmış'. ※ ***Biraz şehr icinde yüridüm. Nā–gāh bir‿harbende gāv–zür ġavġā–şür ardumdan yėtişdi, bir ḳac muḥkem müşt başuma, yüzüme, gözüme ėrişdürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

(Argo) **gavgav** 'husyeler, haya' < Erm. ***gogow*** a.m. H. Aktunç 1990 s. 111. ※※

gavila, b. ***kavilya***.

gavla– 'havlamak' < ses taklidi fiillerden. ※‿***Hüb āvāz ile ol şām u seḥer mavlar idi, | Aŋa öykünmez idi şīr, ʿabes‿gavlar idi.*** (Meʾālī 1982 [ölm. 942/1535–36] s. 177).

gavlat–, b. ***kavlat–***.

Osm. **gavr** 'dip, derinlik' < Ar. ***ġawr*** a.m. ※ ***Her sözde mubālaġa ėtmek sezā degüldür. Eger pādeşāh bu sözüŋ aṣlını teftīş ėdüb ġavrına yėterse, sözüŋde‿haṭā dutarsa ve bu sözi dėyenüŋ ḳanını yėre dökerse niycedür?*** (Ferec 855/1451 v. 2a–b). ※ ***Emīr–i Sāmire, ḳızınuŋ ʿiffeti ġavrını bilüb taʿaccüb ėtdi.*** (a.e. v. 65b). ※ ***Niçelere suʾāl ėtdüm ve istimāʿ–ile ḳomayub taḥḳīḳ üzre ġavrına yetdüm ki meẕkür İbn–i Kerekī beş yüz deve ile geldi.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 160).

gavrala–, b. ***kavrala–***.

AD. **gavran** I **/kavran** 'un konulan tahta kutu; içi çürümüş olan ağaçlardan yapılmış fıçı; arı kovanı' DS 1940, 2691, ZTS 113 < Yun. ***γαβράνι*** (gavráni) 'içi çürümüş ağaçta bulunan arı kovanı' HistLex 1953 IV., 180. ※※

AD. **gavran** II 'leş kargası' DS 1940 < Bulg. ***gavran*** 'karga, kuzgun' Tietze 1957 no. 43. ※※

gavşak, b. ***geŋşek***.

Osm. **gavş u galaba et–/gavş galebe eyle–** 'dikkati çekmek için karışık seslerle şamata koparmak' < Ar. ***ġawş*** R. Dozy 1935 II, 231 ve ***galaba/galebe.*** ※‿***Höca Muẓafferi yayḳara vu ġavş u galaba ėtdiler, ḳażiyeyi ḳāżīye ʿarż eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 119a). ※ ***Türkmen, ġavş ġalebe eyledi.*** (a.e. v. 123a). ※ ***Dünle ḳapusına dėrildük, ġavş ġalaba eyledük. Ḳonşılar geldiler. "Ol ḳızı bir yigidile dutduḳ," dėdük.*** (a.e. v. 185a).

gavuk, b. ***kavuk***.

gâvur, b. ***gevür***.

gâvur 'Müslüman olmayan, kâfir' < Fa. ***Gebr*** 'ateşperest, Zerdüştî'. ※ ***Ol ay yüzüŋi gördüm, gāvur gözüŋe sordum, | Aytdum: "Ne çıḳarur sen bir gezde bini dīnden?"*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 33). 'Hristiyan': ※ ***Kim sini bir bilmeye, cānlar cānı, | Oldı gāvur, boynına***

asıldı̮hāç. (a.e. s. 38). ***gâvur et-*** 'boşuna harcamak, çarçur etmek': ※ ***Sen ayda bir iki defa kasabaya gidip her seferde dört beş günün gâvur edersen tarlanı kim eker, işine kim bakar?*** (Sabahattin Ali 1936 s. 5). ※ ***İşlemeli perdeleri o işledi. Kocasıyla birlikte bütün bir pazarı gavur edip zor zor yerlerine astılar.*** (A. İlhan 1963 I, 104). ***gâvur eziyeti*** 'manasız zahmet çektirme, bile bile verilen zahmet': ※ ***'Müdür bey üç yazımı geri çevirdi, iki virgülle bir nokta unutmuşum. Hepsini yeni baştan yazmak gerekti. Tam gâvur eziyeti.*** (Ç. Altan 2978 s. 82). ***gâvurluk et-/gâvurluk yap-*** 'gaddarlık etmek, insafsızca davranmak': ※ ***Kalk Hasanım kalk! Salhaneye gideceksin hani?" - "Aman be Nine, sabah sabah sen de hep böyle gâvurluk yaparsın!"*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 14).

Gâvuristan/Kâfirlstan 'gâvurların memleketi, Avrupa' < ***gâvur/kâfir + -istan***, b. ***Acemlstan*** ⊡. ※ ***Beni Büyükada'ya attılar ve onlar İngiliz donanması ile Gâvurlstana gittiler.*** (E. Misailidis 1986 s. 477). ※ ***Belki bizim hocalar buna bir çare bulurlar, ama öyle keskin hocayı, ben bu Gâvurlstan'da nerede yakalayayım?*** (M.B. Kanok 1984 s. 112). Krş. ***Kâfirlstan***.

Osm. **gavvas** 'dalgıç' < Ar. ***ġawwāṣ*** a.m. [***/ġwṣ/*** kökünden]. ※ ***Benem ġavvāṣ-ı çābük kim gözümüŋ yaşı deryādur.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 72). ※ ***Ẕātī'yā! Ġavvāṣ gibi başı olsun aşaġa | Kim ki naẓmuŋ var iken, baḥre ḍalub ararsa dür.*** (Ẕātī 1967 I, 287).

Osm. **gavzur** 'sert, haşin, dürüşt, kaba' < Fa. ***gāv-zör/gāv-zür*** a.m. [***gav*** 'öküz' ve ***zor*** 'kuvvet']. ※ ***Biraz şehr Icinde yüridüm. Nā-gāh bir ̮harbende gāv-zür ġavġā-şür ardumdan yėtişdi, bir ḳac muḥkem müşt başuma, yüzüme, gözüme ėrlşdürdl.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

AD. **gay-/kay-** 'yığmak, üstüste koymak, istiflemek' DS 1948, 2703 < ??. ※※

Osm. **Gayb** 'göze görünmeyen âlem' < Ar. ***Ġayb*** a.m. ※ ***Ricāl-i Ġayb da bu slrden olamaz āgāh.*** (Ẕātī 1987 III, 175). ※※

AD. **gaybat/gaybent** 'dedikodu' < ***ġıybet*** kelimesinin varyantı. ***/n/*** sesinin epenthesis'i (kelime içinde ses türemesi) için b. ***alankese*** ⊡. ※※

Osm. **gaybet** 'gaybubet, yerinde bulunmayış' < Ar. ***ġayba*** a.m. ※ ***Şeh-zādeler ġaybetl uzatdılar, bir nice gün gelmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 63b). ※ ***Faġfür hezār nevbet ġaybetüŋde*** (metin: ***ġaybetüŋden***) ***anuŋ-lle senden ötürü savaş ėtdi.*** (a.e. v. 139a). ※ ***Bir iki ayaḳ lc, andan dur, ġaybet-lle teşrīf eyle!*** (a.e. v. 236b).

gaybubet 'yokluk, yerinde bulunmayış' < Ar. ***ġaybüba*** a.m., asıl manası bugün 'baygınlık, şuursuzluk' krş. ***beytute***. ※※

AD. **gayçı/kayıçı** 'makas, dikiş makası' DS 1914, 2700, ZTS 75 < BatıMo. ***ḳayçl*** a.m. G. Doerfer 1963 I no. 318; Mo. ***galçi*** a.m. Tietze 1982z no. 78. ※※

gayda 'zurnalı körüklü bir çalgı' < İsp. ***gaita*** a.m. (Ar. üzerinden) kelimenin kökü Cermen (Got.) ***galt*** 'keçi' (tulumlar keçi derisinden yapılırdı) Corominas VI, 612-615. ※※

gaye 'en yüksek yer, doruk' < Ar. ***ġāya*** a.m. ※ ***Ken'ān tehevvürüŋ, 'aṣabīyetiŋ ġāyesine gelmişdi. İçeride sergin ḳadın erkek saṟhoşlarıŋ ḳoyun ḳoyuna naṣıl sızmış olduḳlarını görmek merāḳiyle yürü-***

dü. Oḍa ḳapısı açıḳdı. (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 537–538). 'hedef, maksat': ※ ***Onlar işportaya konan bir elma gibi onu süsleyip temizlemişler, parlatmışlar, sonra yağlı bir müşteriye okutmuşlardı. Kız yetiştirmekten de gaye bu değil miydi ya?*** (Sabahattin Ali 1937k s. 13).

AD. **gayer/kayar** '(atın nallarını veya nalların çivilerini) değiştirme işi, değiş tokuş etme' DS 2697 < Ar. ***ġiyār*** a.m. Tietze 1958 no. 165. ※※ ***kayar et-/kayarla-/gayarla-*** 'hayvanın eski nallarını onarmak, eski nalın çivilerini yenilemek; keskinletmek, bilemek' DS 2697. ※ ***Nal düşmüş; çakılması elzem, yahut aşınmış veya gevşemiş. Kayar edilmesi, çivilenmesi lâzım.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 8.VI.1944). ※ ***Tavında yetişen arpanın maşallahı var. İki çalmada tırpanın ağzını döndürüyor, çekiçleme, kayarlama derken iş ağır gidiyordu. Böylece bir hafta yoluştular.*** (H. Olcay 1951ak s. 39).

ġayıg, b. ***kayık***.

Osm. **gayet** I 'en yüksek nokta, doruk; en uzak nokta, nihayet, son' < Fa. ***ġāyat*** < Ar. ***ġāya***, krş. ***gaye*** (b. ***adalet*** ⊡). ※ ***Cüvānmerdlikde ġāyet-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 3a). ※ ***Bu bir yavuz pādişāhdur. Ẓulmi ġāyetdedür.*** (a.e. v. 48b). ※ ***Bendeye biraz altun olursa ki yolda nafaḳa ėdinem, ġāyet-i kerem u bende-nevāzlıḳ ola.*** (a.e. v. 130b). ***ġāyet ile/ġāyetle*** 'pek çok': ※ ***'Azeb ve yeŋiçeri Kāfirüŋ ḳal'a gibi 'arabasına üşdiler, ġāyetle ceng oldı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 58). Krş. ***begayet.***

gayet II (zarf) 'son derece, pek çok' < Belki ***gayet ile/gayetle***'nin kısaltılmışı. ※ ***Haliyfeye geldüm, yeŋi menşür vėrdi, ġāyet hȫş göndürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 12a). ※ ***Yoḳsul olursa elli aḳça, ġāyet faḳīr olursa ḳırḳ yā otuz aḳça cürm alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [İkinci Mehmet devri] s. 388). ※ ***Her gün hem kendi gazetesini hem İkdamı gayet dikkatle okurdu.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 100). ※ ***Başdaki ḳuvvetler bir birleriyle aŋlaşdıḳça işler ġāyet ṭıḳırında gidiyordu.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 97).

Osm. **gayetencam ol-** 'hedefe götürmek, muvaffak olmak' < ***gayet*** I ve ***encam.*** ※ ***Gürcistān cevānibine müsāra'atleri kemā-yenbaġī behre ve iġtinām-ile ġāyet-encām olmadı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 114).

Osm. **gayetülgaye** 'en son dereceye kadar' < Ar. ***ġāyatu l-ġāya*** 'gayetin gayeti'. ※ ***Ve tenāsüb-i a'żāları şaḥmesi gibi yumuşaḳ olub...*** (Evliyâ Çelebi VII, 317). ※ ***Ḥāl ġāyetu l-ġāye vaḥīmleşmişdi.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 408–409).

gayfaltı, b. ***kahve altı***.

AD. **gayfe**, b. ***kahve***.

AD. **gaygana**, b. ***kaygana***.

AD. **gayganaḫ/gayganak** 'yumurta yemeği' DS 1945m ZTS 75 < Fa. ****ḫayginak*** a.m. [***haygina*** + ***-k*** küçültme eki, b. ***bardak*** ⊡] Tietze 1982z no. 89. ※※

AD. **gayılı/kayılı** 'yığılı, öbekli, pek çok' (??) DS 2700 < ***gay-/kay-*** istiflemek' + ***-ılı*** genişlemesi, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***İri, şişman vücudünü korkunç bir karakuş gibi, üstüste kayılı yün yatakların üzerine yaymış, yırtıcı bir nazarla gerile gerile odadakieri süzüyordu.*** (H. Aytekin

1945 s. 16). ※ ***Şu gayılı gâvur kitaplarını okumayacan bundan gilli.*** (M. Makal 1950 s. 121).

AD. **gayıt/kayıt** I 'kışlık yiyecek ya da yakacak hazırlığı' DS 1947, 2702 < ***gay-/kay- + -ıt*** eki, b. ***ayırd*** ⊡. (Bu köken açıklamasına katılmak mümkün değildir. [Editörün notu]). ※ ***Ramazan yaklaşırken evler bir yiyecek gayıtı düzerler. Elden geldiği kadar ihtiyaçları temin edip eve koymak âdettir.*** (M. Makal 1954 s. 86).

gayıt II, b. Osm. ***kayd*** I.

gayib, b. ***gaib***.

AD. **gayma/gayme**, b. ***kaime***.

gayret 'kıskançlık; şevk, çalışma isteği, işe sarılma' < Ar. ***ġayra*** a.m. ※ ***Er bu sözl ėşldlcek bed-gümān olur, göŋlInde eydür: "Meger bu ʿavrat bu oġrıyı sevüb durur." Ġayret üzerine geldi, müstevlī oldı. Cāmeḫābdan durdı, bıcak cekdi, bir͜ hac yėrde beni zaḫmladı.*** (Ferec 855/1451 v. 111b). ※ ***Dėmem sipāhī ol ġayretsüze, | Gelüb ġayrete bir ẓlyāfet ḳıla, | Yā bol yā uzun bir iki cāmesin | O meclisde ͜ huddāma himmet ḳıla.*** (ʿĀlī 1587 v. 128a-b). ※ ***"Darağacına götürülenler bile dişini sıkıyor; ben ne oluyorum?" deyip bir gayrete geldim; alt tarafını da bacaklarıma geçirdim.*** (S.M. Alus 1944 s. 35).

gayretkeş 'gayret gösteren, işgüzarlık gösteren' < Fa. ***ġayratkaş*** 'kıskanç' [***ġayrat + -kaş*** 'çeken', b. ***abkeş*** ⊡]. ※ ***Mutfak dolabından çıkardığı kadehleri yan yana sıralayıp sırasıyla dolduruyor. Anlaşılmaz bir gayretkeşlik içinde.*** (A. Yurdakul 1991 s. 189).

gayretullaha dokun- 'Allahın garetine dokunmak, Allahın gazabını üzerine çekmek' < Ar. ***ġayratu ilāh*** 'Allahın gayreti' + ***dokun-***. ※ ***Bir kandil gecesi Gülsüm aşırılmış bir kaç kandil çöreği ile akide şekerlerini bohçaya yerleştirirken tepeden inme bir baskına uğradı. Haramilerin, katillerin tövbe istiğfar ettikleri böyle mübarek bir gecede bu tuz ekmek düşmanının velinimetinin evinde yaptığı hırsızlık besbelli gayretullaha dokunmuştu.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 46).

gayrı, b. ***gayri*** I ve II.

gayrık, b. ***gayrlk***.

gayrım, b. ***gayrim***.

gayri/gayrı I (zamir eki ile) 'başka(sı)' < Fa. ***ġayr*** (< Ar. ***ġayr*** a.m.) ***+ -l*** izafet eki (b. ***asgari*** ⊡). İzafet terkiplerinden başka bu ***/i/*** 3. şahıs zamir eki manasına alınıyor (b. ***dükel***). ※ ***Bu ṭaʿāmlardan ve ġayrinden yėdük.*** (Ferec 855/1451 v. 115b). ※ ***Manṣūra elli misḳāl ḳızıl altun vėrdi, Mıṣra gönderdi. Manṣūr gayrile yola girdi.*** (a.e. v. 92a). ※ ***Esmā'dan ġayrisl ile evlenmek,͜ hayāl ḥālinde iken bile, Murād'ı zehirliyordu.*** (M. Yesārī 1928 s. 298). ※ ***Çardağın altındaki kerevetlerde veya duvar dibine serilen hasırlarda gecelemekten gayri çaren yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 154). İzafet terkiplerinde sıfatın (veya ismin) manasını aksine çevirir, krş. ***gayriihtiyari, gayribariz***.

AD. **gayri/gayrı** II 'artık' DS 1949-50 < ***gayri*** I. ※ ***Virmeyiz. Canımızı alın gayrı... Virmeyiz. Aha, bir kuru canımız kaldı!*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 286). ※ ***Leylekler gitmeye hazırlanıyor. Gumpanya gelmez gayri.*** (K. Bilbaşar 1943i s. 13).

Osm. **gayribariz** ‘ihtimali olmayan, beklenmez, umulmaz’ < ***gayr-i*** ve ***bariz***. ※ ***Ol miḳdār temekkün u tevaṭṭun ‘alāḳasından geçüb ḳadīmī yurdlarına göçmeleri ġayr-ı bārizdür***. (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 158).

gayriihtiyari ‘elinde olmayarak’ < ***gayr-i*** ve ***ihtiyari***. ※ ***Ben Nüzhetin kahkahalarından ürkerim. Ağzından bu kısa, kesik ses parçasının dışarıya sıçrayışı kendisi için o kadar gayri ihtiyarîdir ki infilâktan sonra o da her zaman şaşırır, bazan utanır ve nadir olarak ta açtığı yaraya acır.*** (Peyami Safa 1937 s.28). ※ ***Bunlardan en kenarda olanına gayriihtiyarî girivermiştim.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 72).

AD. **gayrik/gayrık** ‘artık’ DS 1950 < ***gayri/gayrı*** II + küçültme eki ***-k***, b. ***bardak*** ⊡. ※ ***Yüz yirmi liram olunca dedim ki: “E, varıp bi çift öküz alır, tarlayı sürer, geçinirim gayrık”.*** (K. Bilbaşar 1953 s. 43).

AD. **gayrim/gayrım** ‘artık’ < ***gayri/gayrı*** II + ***-m***, b. ***aferim*** ⊡. ※ ***Bre efendi, biz kendimiz siper bulduk ta uçağı kaldı gayrim...*** (H. Aytekin 1945 s. 107). ※ ***“Bitleniyorlar gayrım. Baar geldi de...” —“Evlerinde bitlenseler olma mı canım!” —“Şinci evde durulur mu? Günler döndü gayrım.”*** (M. Makal 1950 s. 63).

Osm. **gayrima’ruf** ‘meçhul, şüpheli’ < ***gayr-i*** ve ***ma’ruf/mâruf/maruf.*** ※ ***Bu cihetden ḳahve-ḫāneleri memdūḥ u mevṣūfdur, ammā aṣḥāb-ı cem‘īyet olan cühelāya göre vaṣfe liyāḳati ġayr-i ma‘rūfdur.*** (‘Alī 1975 [1599] s. 108).

Osm. **gayrimezkûr** ‘zikredilmemiş’ < ***gayr*** ve ***mezkûr*** ile Fa. ***izafet***. ※ ***Bir ġayr-i meẕkür vāḳı‘a daḫı ki dükelinden aḳvādur...*** (Ferec 855/1451 v. 185b).

Osm. **gayrimevsuf** ‘methedilmemiş, tavsiye edilmemiş’ < ***gayr-i*** ve ***mevsuf***. ※ ***Mülük-i Çerākise ḫiyānet-ile ma‘rūfdur; bu fitretde aŋa Mıṣr ısmarlanması ġayr-i mevṣūfdur.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 157).

gayri müslim/gayrimüslim ‘müslüman olmayan (kimse)’ < ***gayr-i*** ve ***müslim***. ※ ***Bu ülkede milyonlarca gayri müslim vatandaş yok mu? Biz yalnız İslam’a dayanırsak onları karşımıza almış olmaz mıyız?*** (H. Topuz 1998 s. 144).

Osm. **gayrimüyesser** ‘imkânsız’ < ***gayr-i ve müyesser***. ※ ***Vilāyet-i Rūm gibi yıldan yıla iki ‘īd-i şerīf şādmānīsine münḥaṣır olması ġayr-i müyesserdür.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 107).

Osm. (**ve**) **gayrihi** ‘(ve) başkası, (ve) benzeri’ < Ar. (***wa***) ***ġayruhū***/(casus obliquus): ***ġayrihī*** a.m. [***ġayr***, ***-i*** casus (durum) eki ve ***-hī*** zamir eki]. ※ ***Çoḳ ni‘met var: cevz, levz, encīr, ḫurmā ve ġayri-hī bī-ḥad.*** (Ferec 855/1451 v. 150a).

gaysefe, b. ***kaysefe***.

gayşa, b. ***geyşa***.

Osm. **gaytan** I ‘bostanlar, tarlalar’ < Ar. ***ġīṭān*** a.m. (***ġayṭ*** kelimesinin çoğulu) R. Dankoff 1991 s. 39. ※※

gaytan II, b. ***kaytan***.

AD. **gaytan** III ‘öküz giderken söylenir’ DS 1951 < Yun. ***Γαιτάνης*** (ġaytánis). ‘bir öküzün adı’ < ***gaytan*** I Ch. Tzitzilis 1987g no. 68. ※※

Osm. **gayur** 'gayretli, vazifesini gayretle ifa eden' < Ar. ***ġayūr*** 'kıskanç'. ※ ***Niçe mīr–i ġayur vardur ki 'āyidesi͜ harc–ı lāzimesine vefā eylemez, yine ġayret–I kāmllesini terk ėtmeyüb rezminde şīrāne ve bezminde Ardeşīrāne geçine gelmişdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 145).

Gayya 'Cehennemde bulunan çok derin bir çukur' ※ ***"Hay yeri, gayya kuyusu olasıca melun!" diye ilendi Cemile.*** (S. Yemni 1997 s. 42).

gaz I 'tül; ince ve seyrek dokunmuş sargı bezi; ince tülbent' < Fr. ***gaze*** a.m. < Filistin'deki Gazze şehrinin adından. ※ ***Başındaki ġazi, arḳasındakl ferāceyi, ellerinde eldiveni, hep enṭarisinin renginde inti̮hab ederek yukarıdan aşağı beyāżlara ġarḳ olmuşdu.*** (Nāmıḳ Kemal 1944 [1876] s. 60). ***gaz boyaması*** 'koyu kırmızı boyalı kolalı tülbent' (terkip Tk.den izah edilemiyor; belki Fr. ***gaze colorée***'den calque (ödünçleme çeviri), b. ***âb*** I ⊡): ※ ***Pembe papatyalı, kocaman dallı ince bir kumaştan dokuz endaze entarilik, bir kaç gaz boyaması aldı, biraz da nevale düzdü.*** (R.H. Karay 1940m s. 22). ※ ***Memduh beyin geldiğini duyunca aynanın önüne seğirtiyor, hemen gözüne kuyruklu sürmeler, yanağına gaz boyamasından allıklar, göğsüne lavantalar serpiyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 285).

gaz II 'hava mahiyetinde madde' < Fr. ***gaz*** a.m. 1577–1644 senelerinde yaşıyan Jean–Baptiste van Helmont adlı Belçikalı kimyager tarafından Lat. ***chaos*** < EYun. ***χάος*** (kháos) 'intizamsız ve şekillenmemiş madde' kelimesinden ilham alınarak uydurulmuş suni terim. ※※ 'petrol' (***gazyağı*** kelimesinden kısaltma): ※ ***Güneşin Keldağ ardına doğru gidişini seyre gidiyorum. Gaz ocağı alevi gibi maviş maviş oluyor ortalık***. (B. Duygulu 1963 s. 18). ※ ***Nilüfer, içki geceleri elektrik yakmaz. Konaktan kalan karpuzlu gaz lâmbalarını çıkartıp köşelere yerleştirir, onların ışığında rakı içilsin, söyleşi yapılsın ister.*** (Peride Celal 1991 s. 18).

gaz III (otomobilde, uçakta v.s.) 'benzin; gaz pedalı, akseleratör' < İng. ***gas, gasolln*** 'benzin' kelimesinin kısaltılmışı; /***s***/ → /***z***/ gelişmesi ***gaz*** II kelimesinin tesirinden. ※ ***Uçak Atlas okyanusunun üzerinde on üç bin feet'de tam gaz sekiz motor on–on iki havariyle gidiyordu.*** (M. Kaçan 1997 s. 14). ***gaza bas–*** 'gaz pedaline basmak' ※ ***"Hadi hoşçakal" deyip, basıyorum gaza.*** (D. Asena 1987 s. 216). (Argo) 'hızlanmak; hızlı savuşmak' H. Aktunç 1990 s. 111. (Argo) ***gaza gel–*** 'fitili almak, heveslenmek': ※ ***"Nasıl da heveslendik çocuk gibi" diyecektim, "Gaza geliyoruz" dedim.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 24). (Argo) ***gaza getlr–*** 'kışkırtmak, fitlemek; heveslendirmek': ※ ***Halil denen puşt, bizi boyuna gaza getiriyor. Yanlarına bırakmamak lâzım, diyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 215). ※ ***Ben sadece onu seviyorum. Onun dışında beni takdir eden, gaza getiren, destekleyen, yönlendiren filan kimse yok.*** (L. İpekçi 1998 s. 60).

gaza 'akın' < Ar. ***ġazā'*** a.m. (/***ġzw***/ kökünden). ※ ***Baş ḳalduran kāfirlerl öldürdl, ġazā eyledi, bezlrgānlaruŋ mālini ḳurtardı, gėrü döndl.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 33). ※ ***Eyledüm 'azm–i ġazā, gelsün baŋa yoldaş olan!*** (Ẓātī 1987 III, 119).

gazab/gazap 'öfke, hiddet; Allahın öfkesi' < Ar. ***ġaḍab*** a.m. (/***ġḍb***/ kökünden). ***gazab et–*** 'öfkelenmek': ※ ***Bunuŋ gibi ġażab ėdecegüŋüzi ne bilürdüm?*** (Ferec 855/1451 v. 62b). ***gazaba gel–*** 'öfkelenmek' Meninski 1680 II, 3409–10: ※ ***Melik bu sözi işidicek ġażaba geldi, bir ḳac***

ulu begi ağır leşkerile ḳaçanlar ardınca vėribidi. (Ferec 855/1451 v. 42a).

gazal I 'ceylan, ahu' < Ar. ***ġazāl*** a.m. ※ ***Neden küserdi, gözleri neden üşürdü öyle, bakışı gazal bakışı susardı?*** (İ. Aral 1997 s. 130).

AD. **gazal** II/**gazel** I 'dökülen kuru yaprak' K. Emiroğlu 1989 s. 103 < ***hazan.*** ※ ***Bir sigara molası verdi. Karşıdaki yıkık duvara doğru yürüdü. Gazelleri hışırdatarak çöktü.*** (C. Akın 1956 s. 107). ※ ***Anadolunun bu herkes tarafından ihmal edilmiş kasabacığında, karanlık bir kuyunun içine düşmüş gazal yaprağı gibiyim.*** (E.E. Talu 1937 s. 5). 'mısır koçanı yaprakları; darı sapı' DS 1953: ※ ***Emriye, ablasının gazelden ördüğü çantaya kitaplarını, defterlerini yerleştiriyordu merdiven başında.*** (R. Ilgaz 1981 s. 75). ***gazellen–*** 'kuru yapraklarla dolmak': ※ ***Eylülde sular gazellendikten sonra, hazirana kadar çeşme istop eder.*** (M. Makal 1950 s. 57).

gazap, b. ***gazab***.

AD. **gazarma** 'büyük taş bina' DS 1953 < Rus. ***kazarma*** < İt. ***caserma*** 'kışla'. ※※

gazeke/gazeki, b. ***kazake***.

gazel I, b. ***gazal*** II.

gazel II 'sevgiliye hitap eden şarkı' < Ar. ***ġazal*** a.m. ['iplik eğirmek' manasından /***ġzl***/ kökünden, fakat mana gelişmesi izah edilmemiştir]. ※ ***Kel tanbürını eline aldı, ḳulaḳların burdı, rāst eyledi ve bu ġazeli ḥazīn āvāzile eyitdi***. (Ferec 855/1451 v. 204b). ※ ***Ḳopuzuŋ kulağın burmış, meger muṭrib ġazel söyler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 [840] 1437 s. 85). (klasik Arap, İran ve Türk edebiyatında) muayyen şekilde olan tek kafiyeli kısa şiir': ※ ***Bir ġazel dėdüm ol ebrüy–ı muḳavves üstine; | Tīr yazdı anı bu ṭāḳ–ı muḳarnes üstine.*** (Ẕātī 1987 III, 1312). ***gazel oku–*** 'gazel terennüm etmek; dinleyenlere bir gazel (şiir) ezberden ya da kâğıttan, kitaptan okumak': ※ ***Andan bir maṣnū' 'Arabī ḳaṣīde ve bir muraṣṣa' Fārsī ġazel oḳudı.*** (Ferec 855/1451 v. 116b). (Argo) 'yalanlar atmak': ※ ***"Münevvere ne ġazel oḳuduŋ?"– "Babamdan mektüb aldığımı söyledim.*** (M. Yesārī 1927 s. 59).

(Halk ağzı) **gazel yaprağı gibi titre–** < ***hazan yaprağı*** tabirinin varyantı. ※ ***Uzun lāfın kısası yüreğim gazel*** (metinde ***kazel***) ***yaprağı gibi tir tir titriyordu. Yaklaştıkça gözüme ilişen yosma kızları hemen gelip boynuma atılacak, baba diye dil dökecek sanıyordum.*** (S.E. Ertem 1931 s. 237).

gazelhan 'gazel okuyan (kimse)' < Fa. ***gazel̮hʷān*** (***gazel*** II +̮***hʷān*** 'okuyan'). ※ ***Arada bir çalgıcılara katılan gazelhan, yüksek perdeden okuduğu gazellerle ortalığı inletirdi.*** (N. Güngör 1998 s. 38).

gazellen–, b. ***gazal*** II.

AD. **gazerne** 'el tezgâhında dokunmuş bir çeşit kumaş veya bez' < ?? ※ ***Bizler de kuyular yaptırıp tüccarlara gazerne dokuyup iyi kötü sebepleniyorduk.*** (M. İlhan 1983 s. s. 88–89).

gazeta (Barbier de Meynard 1886 II, 3855, Redhouse 1990 s. 1344) /BSTTk. **gazete** (Şemseddīn Sāmī 1318 II, 966) b.m. (mevkute) < İt. ***gazzetta*** < Venedik diyal. ***gazeta*** a.m., asıl manası 'ufak bir paranın adı, ki bu fi-

yata satılırdı'. ※ ***Londra'da müte'addid ġazetalar vāsıṭasiyle neşr-i ḥavādis̱ olunur.*** (YTEA 1974 [1269/1852] I, 101). ※ ***Şināsī Efendi'yle ne ḳadar eyi görüşürseŋiz o ḳadar memnūn olurum. Ammā, kendi başḳa, ġazeta başḳa.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1867] I, 103). ※ ***Süleyman "Genel Ayakyolu"na saptı. "İçerde dört duvara bi resimli elifba donatmışlar ki, bedava gazete!"*** (F. Erdinç 1961 s. 189).

gazetedanlık 'gazeteyi elde tutmaya yarayan nesne' < ***gazete*** + ***–danlık***, b. ***abdan*** ⊡. Kelime belki bir idiolekttir. ※ ***Köpüklü Viyana kahveleri içilen, yalnız gazeteleri hafifçe hışırdayan, sessiz koltuklarında geçkin Viyanalıların elleri ve sarı tahtadan gazetedanlıkları farkedilen bir Viyana kenar mahalle kahvesi keyfi ve sinirsizliği ile bu oda.*** (S.F. Abasıyanık 1953k s. 22).

gazıl, b. ***gazil***.

gazıma, b. ***gazoma***.

AD. **gazınç/kazınç** 'şikâyet; bir kimsenin, gücendiği kimsenin kulağına gitsin diye başkasına yaptığı şikâyet' DS 1954, 2713 < Kürt. ***gazin*** a.m. I. Osm. Farizov 1957 s. 183 (***jaloba*** maddesinde) + ***–ç*** ? ※※

AD. **gazın et–** 'şikâyet etmek' DS 1954 < Kürt. ***gazin kirin*** a.m. I. Osm. Farizov 1957 s. 183 (***jalovatysya*** maddesinde). ※※

gazi 'din düşmanıyla savaşan kimse; kahraman' < Ar. ***al–ġāzī*** a.m. ※ ***Kirpükleri ġāzīler oḳı gibi zehr-ālüde, teni nāzüklükden titrer nite-ki pālüde.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). ***gaziler helvası*** 'bir nevi un helvası'dır (tarifi için b. s. Ünver 1948 s. 17)': ※ ***Ve vācibü r–ri'āye müsāfirlere göçdükleri zamānda ḳüt-ı cān gibi birer ḳutı ġāzīler ḥelvāsiyle raġbet–i bā-ṣavābı...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 145).

AD. **gazil/gazıl/kazil/kazıl** 'kıldan yapılan ip, kıldan bükülmüş çuval dikmekte kullanılan sicim' DS 1954–55, 2712, ZTS 76 < Ar. ***ġazi*** 'iplik' Tietze 1958 no. 159. ※※

gazino 'yemekli, müzikli eğlence yeri; büyük kır kahvesi' < İt. ***casino*** 'köy evi; kulüp lokali; eğlence müessesesi' [***casa*** 'ev, bina' + ***–ino*** küçültme eki, b. ***albino*** ⊡].※ ***Ramażānın sekizinde Karakulak̠-hanı açıldı. Biliyorsuŋuz ki İstanbulda andan başḳa ġazino yoḳdur. Müste'ciri her Ramażān bir ṭaḳım çalġı tutuyor ve duḫūlīyesi beş ġuruşa olduğundan ḥammāl ṭaḳımı giremiyor. Evāsıṭ–ı nāsıŋ en güzel eğlence maḥallidir.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1283] I, 80). ※ ***Bir gün Buda'dan tarafa köprü başında bir gazinoda bir kaç göz aşinası ile eğlenir iken, üç beş ḳral yaverleri bir ademin koltuğuna girmişler ve Buda'dan Peşte'ye köprüden geçirmek isterler.*** (E. Misailidis 1986 [872] s. 260). ※ ***Gazinonun bahçesi gibi cadde mahşer.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 19.IV.1944)

(Argo) **gazla–** 'gitmek, koşmak; kaçmak' H. Aktunç 1990 s. 111–112 < ***gaz*** III + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi (b. ***acabla–*** ⊡); krş. ***gaza bas–***. ※ ***Gazla diyorum sana***! (R. Ilgaz 1959 II, 100). ※ ***Yerde ayılıp ayılıp bayılan Şenol'u Gaftici Fethi'nin yardımiyle atın arkasına koyup dolu dizgin hastaneye gazladı.*** (M. Kaçan 1990 s. 16). ※ ***Kolera'nın bitirimleri çaldıkları arabalara atlayıp Gaftici Fethi'ye ve Tilki Orhan'a geçmiş olsun demek için hastaneye gazladılar.*** (a.e. s. 87). 'vermek' (H. Aktunç 1990 a.y.): ※ ***Artık sırf kendinin üç ayrı stüdyosu vardı. Birinde arabesk, ikisinde pop alanında piyasaya gazlana-***

cak yeni sesler tornadan geçiriliyor, efekt hâleleriyle taçlandırılıp beyazlatılıyordu. (Ü. Kıvanç 1995 s. 81).

gazoma/gazıma/kazuma (kunduracılıkta) 'ayakkabı altındaki dikiş oyuğu' ZTS 1976 s. 114, s. Akalın 1993 s. 98 < Yun. ***γάζωμα*** (ġázoma) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 67. ※ ***Bugün patoma ve gazımanın nasıl yapıldığını beş senelik bir işçi kadar biliyor.*** (R. Enis 1935 s. 235).

gazoz I 'şekerli, meyve sulu ve karbonlu alkolsüz içecek' < Fr. ***(eau) gazeuse*** 'karbonlu su'. ※ ***Sonra bir gazoz içerdim ki, yâni ben | Kısaca söylemek gerekirse, bazı şeyleri hip geciktirirdim.*** (E. Cansever 1966 s. 34).

(Argo) **gazoz** II 'aptal, bön; değersiz; jigolo' H. Aktunç 1990 s. 112 < ***gazoz* I**; yavanlığından ve nispeten ucuz oluşundan. ※※

Osm. **gâzür/kâzur** 'keçeci (Tuchwalker)' < Fa ***gāzur*** 'bleacher' F. Steingass 1930 s. 1072. ※ ***Gine bir gün Dalle bāzāra çıḳdı. Bir kāzür bunı bilürmiş, dutdı, cefālar eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 215b). ※ ***Ḳavm kāzürı bağladılar, biymāristāna iletdiler, boynına ġül gecürdiler.*** (a.e. v. 216a). ※ ***Sordı kim "Bu gülük kimüŋdür?" Eyitdiler: "Bu bir gāzruŋdur. Ḳarıdı, işden ḳaldı. Ol dạhı bėslemez oldı. Şöyle yorur, ḫalḳ esirger, saman çoḳ vėrürler, yėr yorur" dėdiler.*** (S. Şeyh–oğlı 1973 s. 245).

(Arabistan'da) **gazve** 'akın' < Ar. ***ġazwa*** a.m. ※ ***Gelir kaynaklarından biri de gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır.*** (F.R. Atay 1938 s. 104).

gazya 'Mimosa farnesiana (bir bitki adı)' < Lat. ***cassia*** a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※※

gaz yağı/gazyağı 'ham petrolden hazırlanan akaryakıt' < ***gaz*** **II** ve yağ; "gazın yağı değil (Şemseddīn Sāmī onun için bu terkibe "galat" der); daha önceleri lambalarda kullanılan zeytinyağı, bezir yağı gibi maddelerin 19. asrın ortasından sonra yerini aldığı için buna da ***gaz yağı*** denmiştir. ※ ***Akşam eve dönerken boya alması gerekiyor, birkaç fırça, biraz da gazyağı. O resmi mutlaka yapmalı.*** (C. Kavukçu 1998 s. 137).

geb, b. ***keb***.

gebe 'hamile' < ETk. ****kebe*** 'karnı şişmiş' Clauson 691 (***keber–*** maddesinde), T. Tekin 1994 s. 273. ※ ***Kofur muvaffakıyetinden ne yapacağını şaşırmıştı. Yüzünü yağlı bir gülümsemeyle buruşturuyor, mavi bir kuşağın bohçaladığı iki çocuğa gebe karnını, içinde fokurdıyan kahkahalarla oynatıyordu.*** (F. Baysal 1944 s. 67). Mecazî manada: ※ ***Saat beşbuçuğu vurunca o da girdi kahveden içeri. Ali, çayını uzatırken gebe bir lâf etti: "İç de yüzünde güller açsın! Neye somurtuyorsun benimle yatmış gibi?"*** (F. Erdinç 1948rg s. 29). ※ ***Üç yüz yirmi lirayı zor kurtardım. Ne yaparsın? Kavga edemem ki... Biz de onun karşısında gebeyiz.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 82). ***gebe kal–*** 'gebe hâle girmek, hamileliği başlamak': ※ '***Alī Bekiriŋ annesi ihtimām etdiği her türlü ḳuyüd-ı tạhaffuẓīyeye rağmen onuncu çocuğuna gebe ḳalmışdı.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 8). ※ ***Nāmıŋıza doğacaḳ çocuḳların babaları siz değilsiŋiz; seniŋ ḳarıŋ filāndan, ötekiniŋki de filāndan gebe ḳaldı.*** (H.R. Gürpınar 1340c [1322] s. 620). AD. ***gebiye ġal–*** a.m. ※ ***Sen gebiye ġalmışın.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 23). ***gebe zar*** 'hileli zar', H. Kodaman 1944 s. 248: ※ ***Gebe***

zarlar yarım liradan başlıyarak bir, bir buçuk liraya kadar satılır. (a.e. s. 23). ※ ***Ne kıyak dalga! Yoksa bu kayarto araya gebe zar mı karıştırdı? Ben bu yaşa geldim, bu kadar düşeş görmedim.*** (Kemal Tahir 1961 s. 157). ***gebele–*** 'gebe hâle sokmak; yavrusunu düşür– (hayvan hakkında)' DS 4507: ※ ***Olİmpos'un bayırında, Promete deye bir tanrıoğlu oturuyor. Köylü anasını vaktiyle Zeüs baba gebelemiş.*** (F. Baykurt 1961o s. 169).

gebe gebe, b. AD. ***kebe***.

geber– 'ölmek' (hayvan hakkında; kaba ve aşağılayıcı konuşmada insan için de kullanılır) < ETk. ***keber–*** a.m. Clauson 691. ※ ***Kāşkī doġmayadum yā ḥacc yolında öleyidüm, gebereyidüm, bunuŋ gibi ḥācet dile[me]ge mużṭar olmayadım.*** (Ferec 855/1451 v. 215a). ※ ***Sen geber, hey kokmuş cadı!*** (E. Kömürciyan 1981 s. 128).

⊡ Birçok dillerde eşref–i mahlûkat ile hayvanın, yâni iki ayaklı actor ile dört ayaklı actor'ın tabii faaliyetlerinden bahsederken, mertebelerine riayeten farklı fiiller kullanılageldiği hâlde, — ms. Alm.da ***sterben*** ile ***verrecken***, ***gebāren*** || ***werfen***, ***essen*** || ***fressen***, ***trİnken*** || ***saufen*** vs. (yahut isimlerden ***Mund*** || ***Maul***, sıfatlardan ***schwanger*** || ***trāchtig***) — Tk.de böyle bir ayrılış galiba yalnız ***öl–*** || ***geber–*** fiillerinde vardır ve bu da her iki taraftan, sevilen bir hayvan veya nefret edilen bir insan uğruna bir tarafa atılabilir. Bu durumda Türklerin tabiata daha yakın olduklarına hükmedilebilir mi?

AD. **gebere/gebre** 'ilaç yapılan ve yenilen, yuvarlak boz renkli dikenleri olan bir bitki' DS 1956, 1957, R. Dankoff 1991 s. 39 < Yun. ***κάπαρη*** (kápari) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 168. ※※

geberesi 'gebermesi istenen (küfür olarak kullanılır)' < ***geber–*** + ***–esi*** participium futuri eki, b. ***çıldırasıya*** ⊡. ※ ***Benim de karnım acıkmıştı, acıktığımı geberesi bir acı ile hissettim.*** (F. Baysal 1944 s. 70).

AD. **geberük/geberİk** 'zayıf ve güçsüz (aşağılayıcı tabir)' DS 1956 < ***geber–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Bu apartmanın kapıcısı: "Gel seni everelim," dedi. "Bu geberik halimizle bize hangi beyinsiz karı varır?" dedim. "Bulunur," dedi.*** (A. Nesin 1960g s. 59). 'ceset, ölü': ※ ***Peki, Allah senden razı ossun, aslanzâdem. Babamın geberüğünü ġalduruŋ!*** (A. Caferoğlu 1944 s. 19).

geberyatlık/yatgeberlik 'yatsı yemeği' DS 4199 < ***yat geber***, belki de metathétique varyantı olan ***geber yat*** 'yat ve uyu!' tabiri ***–lık*** eki, b. ***ahfadiyelİk*** ⊡. ※ ***"Geberyatlık" yenip herkes evine dağılınca bizim münevver, "neme lâzım, ne olur olmaz" diye, şehirden beri yanında taşıdığı resim ve kitap basılı çantasının içinden bir iki renkli paket çıkardı.*** (H. Aytekin 1945 s. 96).

gebeş I 'hamile (kimse), hamileliği pek belli olan (alaylı tabir)' < ***gebe*** + hypocoristque (sevgi ve acıma belirten) ***–ş*** eki, b. ***dadaş*** ⊡. ※※

AD. **gebeş** II/**göbeş** 'kısa boylu ve şişman; elinden iş gelmeyen, beceriksiz, aptal' DS 1956, 2116, 2122–23 < ***gebeş*** I veya ??. ※ ***Onun yaşında olanlar, değil Şaziment Hanım'ların peşinde koşmalar, "âhır ömürlerinde" mezar parası, kefen parası biriktiriyorlar. Nesine zamparalık şişko göbeğinin, gebeş suratının, değil mi ama?*** (Tarık

Dursun K. 1957v s. 26). ***gebeşçesine*** 'aptalcasına': ※ ***Hiç biriniz cinsel hayatınızı açıklamadınız. Gebeşçesine yalan söylüyordunuz.*** (Ç. Altan 1968 s. 176).

(Argo) **gebeşaki** 'aptal, enayi' Devellioğlu 1950 s. 90 < ***gebeş*** + Yun. ***–aki*** küçültme eki, b. ***çulaki/çulhaki*** ⊡. ※ ***Ulan gebeşaki, sen Zarzarın oyuncusu musun?*** (Kemal Tahir 1961 s. 68).

geb geb, b. ***keb keb***.

AD. **gebiç**, b. ***kapis.***

AD. **gebiye ġal–**, b. ***gebe***.

AD. **gebol** 'beyaz darıdan yapılan ayran çorbası' DS 1957 < krş. Erm. ***gabol*** 'tarif edilmeyen bir yemek' R. Dankoff 1995 s. 192 no. E95, kelimenin menşei belli değildir. ※※

Gebr 'Zerdüştî, ateşperest' < Fa. ***Gabr*** a.m. Krş. ***gâvur***. ※※

Osm. **Gebran** 'Zerdüştîler, ateşperestler' < Fa. ***Gabrān*** a.m. [***Gebr*** + ***–ān*** çoğul eki], b. ***Abbasiyan*** ⊡. ※ ***Ḳānūn–ı cebelüyān bā Ḳānūn–ı müzevvec–i Gebrān*** (Ö.L. Barkan 1943 [İkinci Mehmet devri] s. 393).

gebre I/**gepre** 'at tımarında kullanılan kıldan eldiven' DS 1957, 4508 < Ar. (Mısır diyal.) 'yazın giyilen pamuklu' R. Dozy 1927 II, 437, krş. (Suriye diyal.) ***kabra*** 'kumaşın dayanıklılığı' A. Barthélemy 1935 s. 700. ※ ***Büyük oğlu atları dışarı çıkarmış, ikindi güneşinde gebre vuruyordu. Her gebreyi yedikçe deli deli tepiniyordu deli atlar. Tepiniyor, kişniyordu. Gebre hoşlarına gidiyordu.*** (F. Baykurt 1959y s. 234). ***gebrele–/geprele–*** 'hayvanı tımar ettikten sonra kıl bir kese ile tozunu silmek' DS 1957, ZTS 78. ※※

gebre II, b. ***gebere***.

Gebze (EOsm.da ***Gegibuze/Gegbuze***, fakat telaffuzu meçhul) 'Kocaeli vilayetinde bir kasabanın adı' < EYun. ***Δακίβυζα*** (Dakíbuza) > ***Κίβυζα*** (Kíbuza). ※ ***Köyüŋ birisi Gegi–buzeden (?) öte Herekedür.*** (F. Giese 1929 s. 83). ※ ***Bir de halam ve eniştem var, ama onlar da Gebze'de oturuyorlar.*** (L. İpekçi 1998 s. 49).

gec/geç b.m. (erken'in aksi) < ETk. ***kėç*** a.m. Clauson 692–693. ※ ***Ne eglendüŋ, ne gec geldüŋ? Coḳ müntaẓır oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 124a). ※ ***Görüb ḥüsnüŋ beḳāsın olma maġrūr, | Gėc olur ṣanma, tīz ėrer fenāsı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 144). ***geç erken*** 'geç olsun, erken olsun': ※ ***"Şefik Bey bu gece gelmedi." —"E ne olur?" —"Hiç dışarda kalmazdı. Geç, erken eve gelirdi."*** (M.Ş. Esendal 2934 s. 392). ***geç geçten/geçten geç*** 'çok geç, iş işten geçtikten sonra': ※ ***Dev, İğ Eğirene nasıl bir kepçe vuruyorsa olan orada düşüp bayılıyor. İğ Eğiren geç geçten ayıkıyor, bakıyor, yemek yenmiş, ateş sönmüş.*** (U. Günay 1975 s. 331). ※ ***Geçten geç akıllarına getirecekler ki, ben kaçmışım!*** (F. Baykurt 1961o s. 308). ***gėce kal–/geçe kal–*** 'geç kalmak': ※ ***Ne var gėce ḳalduŋ–ise, yür[i] cüst, | Gėc olsa varıcaḳ revādur dürüst.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340–42 s. 84 no. 1034). ※ ***Sen geçe mi ḳalacaḳsıŋ? Tez gel emme! Ṣofrada bekletme!*** (M. Yesārī 1927 s. 393). BSTTk., ***geç kal–*** : ※ ***Siz bu işte geç kalmışsınız.*** (H. Aytekin 1945 s. 91). ***geçe koy–*** 'sırasını geriye atmak, sıra vermemek, bekletmek': ※ ***Bu gardiyan nedense hep geçe koyardı, öyle sessiz bir karşıtlık doğmuştu aralarında.*** (L. Erbil 1961 s. 62).

gec–, b. ***geç–***.

EOsm. **gece** I (EOsm.da kapalı **/ė/** ile) 'akşam (***gün*** ile ***tün*** arasındaki zaman)' < ETk. ***kėçe*** a.m. Clauson 694–695. ※ ***Bolıya geldi. Hemān gün gėcesile ḳaldı. Dünle Ḳaraman yolın ele aldı, gitdi.*** (F. Giese 1929 s. 154).

gece II b.m. (gündüzün aksi) < ***gece*** I. ※ ***Gėce evümüzde dügün varldl, uyuyımadum. Uyḳusuzam.*** (Ferec 855/1451 v. 218b). ※ ***Gėceler ve gündüzler küffāra rāḥatlıḳ vėrmediler.*** (F. Giese 1929 s. 176). ※ ***H̯āṣṣa'ya gėce girdik.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 249). ***günü*** gibi, ***gecesi*** de zarf olabilir: ※ ***Babanıŋ, yangın gėcesi, 'Orfī dedeyi rü'yāsında ziyāret etdlğlne dā'ir bir rivāyet çıḳmışdı.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 201). ***geceyi diri tut–/geceyi ihya et–*** 'geceyi uykusuz geçirmek, bütün gece uyumamak': ※ ***Ger ol ḍuta uzun gėceyi diri | H̯alāyıḳ yata uyuya her biri.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 [1922-1924] s. 10 no. 124). ※ ***Bunca ṣafālarile geceyi iḥyā ėdüb ṣabāḥa çıḳardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 186b). ***geceleri çorapsız yat–*** 'sevda çekmek': ※ ***Kalem All'nln aşkı da Erol'un aşkına benzerdi. Kalem Ali şair çocuktu, geceleri çorapsız yatardı.*** (T. Yücel 1958 s. 67). EOsm. ***gece lle/geceylle/geceyilen*** 'geceleyin', krş. ***dünile/dünle***: ※ ***Bu da͟hı furṣat buldı, gėceylle ḥiṣāruŋ͟ handaḳlarına girdi.*** (F. Giese 1929 s. 231). ※ ***'Os͟mān Ġāzī yėtmiş kişiyilen geldi kim gėceyilen Eynegöl'i oda ura.*** (a.e. s. 9). ***gece mavisi*** 'siyaha çalan mavi' (Fr. ***bleu de nult*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri), b. ***âb*** I ⊡): ※ ***Aynı renkten bir masada altı. Hep gece mavisi***. (A. Ağaoğlu 1982h s. 20). ***gece yanığı/glce yanığı*** 'yüzde ya da elde çıkan bir cilt rahatsızlığı' DS 2071: ※ ***Çocuklardan biri düştüğü, bir yerini kanattığı, bir başkasının gözünde arpacık, elinde gece yanığı çıktığı zaman fen ne diyorsa onu yapmak tabiî lâzımdı.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 64). ***gececi*** 'gece çalışan, gece nöbeti tutan': ※ ***Gececi olmadığı zamanlar şafakla beraber fabrlkanın yolunu tutardı.*** (Reşat Enis 1947 s. 199). ***gecelik*** 'gece yatarken giyilen uzun gömlek' ※ ***Artık yüzlerine sabah ağartısı vuran bu gecelikli adama, bu ak tülbentli kadına baktın mı, ikisi de her kirden yunmuş, arınmış, salt kanatları eksik melek.*** (F. Erdinç 1961 s. 61).

gece III, b. ***geçe*** II.

gece gece 'gece ortasında (yâni bu beklenmeyen, münasebetsiz zamanda)', krş. ***sabah sabah***: ※ ***Gece gece bu saatte sizi rahatsız ettiğim için özür dilerim***. (E. Öz 1960 s. 49). ※ ***Ama gelmezler! Hem gece gelip n'apacaklar? Gece gece yıkamazlar ki!*** (Tarık Dursun K. 1967 s. 145). Bu tabirin eski kaynaklarda aynı manaya gelip gelmediğine hükmetmek zordur: ※ ***Yüriyelüm mi şöyle āşikāre | 'Alemler açılu çalub naḳāre? | Yā͜ höd gėce gėce pinhān aşalum, | Ḳamu maḫlūḳ gözinden hem yaşalum?*** (Şeyḫoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 302 no. 4581–82).

EOsm. **gėcegi**/BSTTk. **geceki** 'dünkü, akşamki' < ***gece*** I + ***–ki*** eki, krş. ***ertegi***. ※ ***Gėcegl zaḥmetümüzden nitesin?*** (Ferec 855/1451 v. 121a).

gece gündüz b.m. (durmadan, kesilmeden) < ***gece*** II ve ***gündüz***; krş. ***erte gec.*** ※ ***Ebü l–fevāris gėce gündüz͜ hidmet ėtdi, su getürdi, aş bişürdi, ev süpürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 229a).

geceki, b. ***gėcegi***.

gecele– ‘geceyi geçirmek’ TS 1813 < ***gece*** + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi. ※ ***Gece ėrişdi. Ol gece ol yėrde gecelediler.*** (Ferec 855/1451 v. 126b).

geceleyin (Carbognano 1794 s. 507’ye göre vurgusu sondan üçüncü hecede), bugün de böyle, TüS 429 (zarf) ‘gece vakti’< ***gece*** + ***–leyin*** genişlemesi, b. ***akşamlayın*** ⊡ ※※

gecemek, b. ***geçemek***.

AD. **gecenes/gecene**, b. ***kaçına***.

AD. **gecere/keçere** ‘dokumacılıkta ipliği sarmakta kullanılan çıkrık’ DS 1961–62 < Erm. ***gacrar*** < EErm. ***gaçrar*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 320. ※※

gecerek, b. ***gecirek***.

AD. **gecig** ‘yün yumağı’ < Erm. ***gdzig*** a.m. U. Bläsing 1992 s. 41 no. 44, R. Dankoff 1995 no. 353. ※※

gecik– ‘geç kalmak’ < ***gec/geç*** + isimden fiil yapan ***–ik–*** genişlemesi, b. ***acık–*** ⊡. ※ ***Gėcikdi, gelmedi. Ḳorḳaram derdden ölem.*** (Ferec 855/1451 v. 65a). ※ ***Saʿy u s̱ebāt bütün maẓara–ı memleketi değişdirmekde gėcikmedi: ḳaryeler birer pāyıraḫt cesāmetini alıyor, sarāylardan muḥteşem mevḳıflar demir yollar üzerinde yükseliyordu.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 176). ※ ***Yabanla yerli arasındaki uçurumu kaldırmak için en büyük gayreti gösteriyor. Günden güne bunun güzel yemişlerini vermede gecikmiyor.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 208).

EOsm. **gecim/geçim** III/**kecim** ‘cenkte atlara giydirilen zırh; zırh’ TS 2394–95 Meninski 1680 III, 3881 < Mo. ***kacim*** ‘at örtüsü’ G. Doerfer 1963 I, no. 326. Krş. ***geyim*** I.< BatıMo. ***kecim*** ‘at örtüsü, eyer altı örtüsü’ J. Ramstedt 1935 s. 222, M. Räsänen 1969 s. 246. ※ ***Gācim bār āsb ändāḫt.*** (Abū–Bakr–i Ṭihrānī 1962 II, 488).

EOsm. **gecirek** ‘geç, pek geç’ TS 1614 < ***gec/geç*** a.y. + sıfata takılan ***–rek*** compaerativus eki, b. ***acırak*** ⊡; aradaki ***/i/*** için krş. ***azırak***. ※ ***Gėcirek geldüklerinden iʿtiẕār ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 58b). ※ ***Biz āḫır gelürdük size ṭapuya, | Gėcirek ėrişmesevüz ḳapuya!*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 n. 969).

AD. **gecirge**– ‘geç kalmak, gecikmek; geride kalmak, oyalanmak’ DS 1960 < ***gec–/geç–*** sıfattan fiil yapan –***irge***– genişlemesi b. ***azırga***– ⊡. ※ ***“Sen oturakoy! Sana ekmek, su getireyim,” demiş. İhtiyar gittikten sonra biraz gecirgemiş. [Sonra] “Bana ihtiyarın hakkı geçti. Bunun ekinini biçivereyim,” demiş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 240). Krş. ***gecürgen–/gecirgen–.***

EOsm. **gecirgen–** ‘geç görmek, gecikmiş saymak’ TS 1614. (A. Zajączkowski 1937 II, 83 (fakat metinde s. 29–30 sadece ***göçürürem*** gözüküyor ki o da ***görürem*** olsa gerek) < ***gec/geç*** + ***–irge–*** (b. ***azırga–*** ⊡) genişlemesinin dönüşkenlik (reflexivum) hâli, krş. ***azırgan–, eşirgen–***.

geç, b. ***gec***.

geç– I (geçişsiz fiil olarak) ‘bir yerden bir yere gitmek, hareket etmek’ < ETk. ***keç–*** a.m. Clauson 6934. ‘yanaşıp oturmak’: ※ ***Karşılıklı geçtiler. Ben, Ahmet, Reşat ve öteki işçi arkadaşlar da etraflarını aldık.*** (Orhan Kemal 1950a s. 76–77). (zaman hakkında) ‘geçip gitmek,

cereyan etmek': ※ ***Dīger merākize naẓaren az çoḳ ma'mür ṣayılabilir. Ḳış̮ hafīf geçiyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 296). ※ ***Pis bir yerde ḳalmağa mecbür ḳaldum ve bu gėceler kāmilen uyḳusuz geçdi.*** (a.e. s. 297). 'sona ermek, dinmek; vakti artık geçmiş olmak' DS 1963: ※ ***Nasıl oldunuz hanım efendi? Başınız geçti ya?*** (Aka Gündüz 1940 s. 46). ※ ***Artık gitmek geçti. Duymadın mı, bizimle eğleniyor.*** (Kemal Tahir 1955s s. 11). (Dativus ile) 'varmak, girmek': ※ ***Ḳalġıdı. Bir kişi yaturimiş, üstüne indi. Ayağı ḳarnına gecdi.*** (Ferec 855/1451 v. 234a). Mecazî manada 'elde etmek, kazanmak': ※ ***Fakat o devirde birdenbire maaşa geçmek kolay mı? Fahim Bey Babıâli'ye fahrî olarak gidip gelmlye başlamış.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 18). ※ ***Hiç bir yerde mütekaitlere böyle muamele yapıldığını görmedim. Bilhassa memleketine hizmeti geçmiş bir adam...*** (K. Bilbaşar 1939 s. 71). (Ablativus [ayrılma durumu] ile) '(birinin, bir şeylerin) yanından, arasından, içinden hareket etmek': ※ ***[Deŋizden] zevraḳsuz nicesi geceyin?*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ※ ***Senüŋ ḳılıcuŋ bişmiş çükündüre kār ėtmez, oḳuŋ bürlyādan gecmez.*** (a.e. v. 100b). Mecazî manada 'geçerek geride bırakmak, baskın çıkmak': ※ ***Derecesi yükseldi tā kim cümle cerlden ve ḳamu yaḳınlardan ve̮ hāṣṣekīlerden geçdi.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 14). 'vazgeçmek, bırakmak': TS 1619: ※ ***Gevdeden geç, ḳatı dut bunda cānı!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 25). ※ ***Bu lşden vāz-gec, Taŋrıdan ḳorḳ, bu muḥāl sevdādan gec!*** (Ferec v 178b). ※ ***Her şeyi göze aldım, tatlı canımdan bile geçtim.*** (S.M. Alus 1933p s. 221). ※ ***Hayvanlarımızdan geçtik; hastalıktan kırılıp gidiyoruz. Bize bir çare bulun!*** (Reşat Enis 1944 s. 76). 'cezalandırmaktan vazgeçmek, kabahatini bağışlamak': ※ ***Ger yazuḳluvan bağışla, e kerīm, | Ḳuluŋa dutma ḳatı, bu gez geç!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 37). ※ ***Cān u göŋülden niyāz ederim, benim cürmümden bu sefer geçiŋl, cānımı yoluŋuza fidā ederim!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 [19. yüzyılın ikinci yarısı] s. 65). ***geç/geçtim/geçtik/ geçelim*** 'vazgeçtim, şöyle dursun': ※ ***Geçdlm heyecān ile yaŋlış bir iş görür, adamcağızıŋ işini büsbütün ḳarışdırırız.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 242). ※ ***Gelip geçenlerden geçtim, biz bir şey anlıyamaz olduk.*** (S.F. Abasıyanık 1936 s. 142). ※ ***Mektubu geçtim, bir kartpostal olsun yazamıyor mu?*** (S.M. Alus 1933p s. 22). ※ ***Çanta avcılıkta en mühim şeydir. Avrupa yapısı, dellkil küçük sepetleri geç öteye. Bizler için en muvafığı kıptllerln yaptığı sepetlerdir.*** (S.M. Alus 1944 s. 142). ※ ***Dışarı kaçmağı geçelim, ayağa kalkacak, bir adım atacak kudretim yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 129). ※ ***Otellerde, tek odayı geçelim, üstüne uzanacak tek ot minder bulamazsın.*** (a.e. s. 154). ※ ***Geçtim çocuklar okumasın, karım ve annem basma entarilerine senelerce yamalık araya dursunlar. Fakat karın doyurmak mümkün mü bu para ile?*** (İ. Tarus 1950â s. 72). ※ ***İçi sıkılmaktan geçtim, türkü çağrıyor!*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 26). ※ ***Duyar duymaz insanın dell olası, geçtik katli olası geliyor.*** (Tarık Dursun K. 1947 s. 62). 'artık yapılamamak, çağı geçmiş olmak': ※ ***Artık hammallık ondan geçmişti; sokağa ikinci çıkışında, ağır yükleri taşırken sırtına koyduğu arkalığını attı.*** (S. Ayverdi 1940 s. 41). ※ ***Ben Yamörene hiç gider miyim! Yamören bizden geçti arkadaş.*** (Kemal Tahir 1955s s.174).

geç- II (geçişsiz fiil olarak) 'muteber olmak; revaçta olmak' < ***geç-*** I, ※ ***Aylıklarımızı o zaman elli altı kuruşa geçen kremis altını olarak verir ve bunu da silik olarak ayırırdı. Bu silik kremis altınlarında beş altı kuruş zarar ederdik.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 101). Krş. ***geçer***.

geç– III (geçişli fiil olarak) '(bir şeyi) yanından geçerek geride bırakmak' < ***geç–*** I. ※ ***Ol kişi evine vardı, bir ḳac ḳapu gecdi, āḫır bir yėre vardı, şeh-zādeye eyitdi: "Gir, bunda otur!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 238b). ※ ***Dünüŋ bir bạhşını gecdüginden soŋra biyşenüŋ bir ṭarafından görür ki od ışır.*** (a.e. v. 45b). ***Hiç durmaksızın karanlığın içinde yol alıyorduk. Nereden, nasıl geldiğini bilmediğim bir korku içimi doldurmuştu. Bir tek ışık geçsek biraz rahatlayacaktım.*** (N. Eray 1992 s. 65).

EOsm. **geç**– V (geçişli fiil olarak) 'geçirmek' < ***geç–*** III. ※ ***Andan beni aldılar, tạhta gecdiler, üstüme sacu sacdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 73b). '(vakit) geçirmek': ※ ***Dünüŋ bir bạhşını gecdüginden ṣoŋra biyşenüŋ bir ṭarafından görür ki od üşür.*** (a.e. v. 45b). ※ ***Yėdiler, icdiler, ol gėce͜ höş gecdiler.*** (a.e. v. 129a). ※ ***Ol gėce hezār derd u ġam-ile gecdiler.*** (a.e. v. 129b).

geç– VI (geçişli fiil olarak) 'bildirmek, öğretmek' < ***geç–*** III. ※ ***Mürüvvetin, emānetin, ʿiffetin şerḥ eyledi, çoḳ āferīnler, maḥmedetler gecdi.*** (Ferec 855/1451 v. 149b). ※ ***Ana kadına sıkı sıkı "Başkasının eline verme!" tenbihini geçtim.*** (S.M. Alus 1944 s. 66). ※ ***Bak ben sana bir masalcık geçivereyim şimdi.*** (İ. Tarus 1952 s. 58). (Argo) 'gizlice sezdirmek': ※ ***Dükkān tenhaydı ama kurtça olsun diye Kirkora bir kaş işareti de ben geçtim.*** (a.e. s. 37). ※ ***Kamarota çeyrek bahşişi toka edip işmarı geçtim.*** (a.e. s. 63). Müzik için 'çalmak, söylemek': ※ ***͜Hʷānende Artin'iŋ meşḳından ʿavdetinde arḳadaşı Kirkor'a tāze tāze pārçalar geçdiği olurdu.*** (H.R. Gürpınar 1340 s. 4). ※ ***Bu şarkıyı üç, dört kere beraber geçtiler ve ihtiyar adam da bu havayı çok sevdi.*** (Peyami Safa 1931 s. 10). Terkipler için b. ***dikiz geç–*** ⊡. Krş. ***gır geç***.

geç– VII (geçişli fiil olarak) 'kötülemek, leke sürmek, gamzetmek' DS 1963, TS 1620, R. Dankoff 1991 s. 39 < ***geç–*** I. ※ ***Yāre biŋ kerre beni aġyār geçsün, ġam degül!*** (Nevʿī 1977 s. 169). ※ ***Sizi şu bu çekemeyip istihfafa cür'et ediyor. Artık size de bizi geçmezler mi?*** (Ferā'izcizāde M.Ş. 1979 s. 105).

geçe I 'geçtiğinde, geçince (dakikalar hakkında)' < ***geç–*** II fiilinin fiil zarfı (gerundium) hâli. ※ ***Sāʿat beşi geçe öŋde fenār, yola düzüldük.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 71). ※ ***Adam kitaplarını satmaya karar verdi. Müthiş bir gönül rahatlığı içinde, gecenin üçünü geçe dalabildi.*** (Orhan Kemal 1949e).

AD. **geçe** II/**gece**/**keçe** II 'yan, kıyı' DS 1960, TS 1614–15 < ?? ※ ***Giderken bir ulu suya uġradı. Bir oġlancuġı bu gecede ḳodı, birini götürdi aŋaru ḳodı.*** (Ferec 855/1451 v. 246a). ※ ***At depdi, ṣuya girdi. Ol cüyibāruŋ ḳarşu geçesi yār-imiş. Aŋa͜ höd taḳdīrde suya boġulmaḳ var-imiş.*** (İbn Kemāl 1970 s. 41). ※ ***O ḳoca ṣofada hīç ses yoḳdu. Yol geçesini taʿḳīben yürüdüler.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 43). ※ ***͜Hurşut bir gül agacının dubine oturdu, elini yozüne atdı, arḫasını ġızlardan geçiye döndü.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 233). ※ ***Demirci dükkānı kasabaya giren anayolun solunda, yāni deniz geçesindeydi.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 12). ※ ***Bilirdi tilkilerin, tavşanların fasulyeyi sevdiklerini. Ektikleri yeşerene kadar çayın bu geçesinde avlanmalı, bu muzur yaratıklarının köklerini kurutmalıydı.*** (R. Ilgaz 1981 s. 7). ※ ***Beş on dakika sonra, ayni meraklı kişiler, o keçeden mühendis Artin'in de şantiyeye doğru yaklaştığını farketmişlerdi.*** (İ. Tarus

1961 s. 92–93). ***iki geçeli/iki keçeli*** 'sağlı sollu iki saf (teşkil ederek): ※ ***(Şarkı ile Yahudi gelir): Balat kapisinda yirdim içeri, | Yuzeller oturmuş iki keçeli.*** (H. Ritter 1953 III, 564).

EOsm. **geçegen** 'iyi kesen, keskin' TS 1615 < ***geç–*** I + fiilden sıfat yapan ***–egen/–eğen*** eki, b. ***depegen.*** ※※

AD. **geçemek** 'dar geçit; atlama taşlarıyla kolaylaştırılan geçit' DS 1961 < ***geç–*** I + fiilden müşahhas isim yapan ***–mek*** eki, b. ***artmak*** ⊡; aradaki /***e***/ için krş. ***basamak***. ※ ***Çay kabarıyordu. Gecemekler eğreti duruyordu. Bazısı oynuyor, suyun ortasında insanı korkutuyordu.*** (F. Baykurt 1961o s. 112).

geçen 'geçmiş olan; geçmiş zaman, mazi' < ***geç–*** I fiilinin ***–en*** partisipi. ※ ***Gecene ėrişilmez, gelecek işüŋ tedbiyrine meşġūl olalum!*** (Ferec 855/1451 v. 243a). (zarf olarak) AD. 'geçen gün': ※ ***Geçen, arabayı koştuk, beraber gittik bağ yoluna.*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 32). ***geçende/geçenlerde*** 'çok olmadı, yakın bir zaman önce': ※ ***Geçende ölen Sulṭān gendüyldl, bir tābūt diri ʿavratuŋ idi.*** (Ferec 855/1451 v. 245b). ※ ***Geçende köye gelen jandarmalar bütün bunlardan başḳa içecekleri raḳınıŋ pārasını bile bize verdirmek istediler.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 49). ***geçenki*** 'geçen güne ait olan, bir önceki': ※ ***Geçenkl mektübda da yazdığım vechile...*** (a.e. s. 51).

geçer 'muteber olan, revaçta olan' TS 1615 < ***geç–*** II + ***–er*** geniş zaman partisipi, b. ***açar*** I. ※ ***İhtiyarlığından, sakilliğinden üzerine toz kondurmaz. Hâlâ kendini geçer akça bir kadın sayar.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 8–9).

AD. **geçgel** 'yaşlı; müessir, dinlenen (söz hakkında)' DS 1961 < ***geç–*** II + fiilden sıfat yapan ***–gel*** eki (krş. M. Räsänen 1957 s. 126; ***döngel*** kelimesinin etimolojisi belli olmadığı için, onunla mukayese yapılamaz), b. ***alver*** ⊡. ※ ***Bu memmet benim eniştemdir ha! Ama gene de sözümüz geçgel olmuyor. Bir de sizler söyleseniz çok iyi olur.*** (M. Makal 1960 s. 10) ※ ***Kardeşlerinl öpmeyecek misin, oğul? Onların duası daha geçgeldir. Öp oğul ki dua etsinler.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 16).

AD. **geçgere** 'taş, toprak, kum taşımaya yarayan sedye şeklinde teskere' DS 1961–62 < ***gezgere*** a.m. kelimesini varyantı. ※※

geçik I 'geçmiş, ilerlemiş (zaman hakkında)' < ***geç–*** I + fiilden etken fiil sıfatı participium activum manasında sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Dėr burn–uclle: "Aġzı büyük, dişi seyrecik, | Yoḳ, yoḳ, yaşı da, aŋlayışım, ḳırḳını geçik.*** (Vāṣıf ʿOsm̱ān 1257 [1841] s. 52).

geçik II 'geçirilmiş' < ***geç–*** III + fiilden (participium passivum) manasında sıfat yapan ***–Ik*** eki, b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Onun elinde, sapı bileğine geçik, kendisini okula getiren hayvanın kırbacı.*** (M. Seyda 1962 s. 68).

geçilme– '(...) kalabalığından insan ilerleyemiyor, tarif edilemez bir çokluk var' < ***geç–*** I fiilinin gayrı–şahsî edilgenlik (passivum) hâli. ※ ***Aman efendim nedir bu çektiğim? Mütekaitten geçilmiyor.*** (A. Dino 1944 s. 10). ※ ***Sabah, akşam trenlerine bin de gör. Ahbarlardan geçilmiyor. Sanki kuyumcu çarşısındasın.*** (S.M. Alus 1944 s. 23). Mecazî manada: ※ ***Teṣādüfe baḳıŋ ki botinim de ġıcırdılı düşdü. Yürüdüm mü, cart curtumdan geçilmiyordu.*** (Aḥmed Rāsim 1342/1924 s. 68). ※ ***Kibirinden, azametinden geçilmiyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 141).

geçim I 'geçinme, gelir, kazanç' < Sureten ***geç–*** fiili, fakat mealen ***geçin–*** fiili + fiilden kılış ismi (nomen actionis) yapan ***–im*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ***geçimsiz*** 'kazancı olmayan, sıkıntıda olan': ※ ***Erkek şimdiki işinden iyi bir aylık almasına rağmen geçimsizdi. Avrupadaki serginin açılmasından sonra boşta kalacaktı.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 50).

geçim II 'uyuşma, anlaşma' < ***geçim*** I. ※ ***İnsānıŋ yüreğinde 'ayāline ḳarşı bir inanı bulunmasa geçim olmaz ki!*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 53). ※ ***Allah vere de geçim ehli biri olsaydı!*** (F.C. Göktulga 1948 s. 46). ***geçimsiz*** 'başkasıyla geçinemeyen': ※ ***O rahmetliden gerek valide, gerekse bütün akraba ve taallukat pek memnundular. Gelgelelim ikincisinden hepsi yangındı. Görgüsüz, çaçaron, geçimsiz, aşağılık biriydi.*** (S.M. Alus 1944 s. 73).

geçim III, b. ***gecim***.

geçimkârlık 'birbiriyle iyi geçinme durumu' < ***geçim*** II + Fa. ***–kār*** 'yapan' eki (b. ***alımkār*** ⊡, + ***–lık*** nomen abstractum (soyut isim) ekim, b. ***ağırlık*** ⊡). ※ ***İkisi vahşi hayvanlar arasındaki geçimkārlığı tetkik ederlerken...*** (R.C. Ulunay 1941 s. 178).

geçin– I 'taslamak, kendine o süsü vermek' TS 1617 < ETk. ***keçin–*** a.m. Clauson 698 [***geç–*** II fiilinin dönüşkenlik (reflexivum) hâli] ※ ***Kafamızın kavrayış kabiliyeti bir noktaya kadar. En inkılāpçı geçinenlerimizin beyni daha ilerisine gidemiyor.*** (Burhan Cahit 1934 s. 42). ※ ***Avrupanın çavuşu orada ferik yaşar, sülükçüsü hazık etibbadan geçinir.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 197).

geçin– II 'geçimini temin etmek, yaşamak' TS 1617 < g***eçin–*** I. ※ ***Öyle yā, geçinme dünyāsı bu! Hepsiniŋ politiḳasına göre dil ḳullanmalı. H̬öş görünmeli. Başḳa çāre var mı?*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 154). ※ ***Biz üçbin liraya zor geçiniyoruz.*** (L. Erbil 1961 s. 41).

AD. **geçin**– III 'ölmek' DS 1962–63, TS 1617 < ***geç–*** I 'sona ermek' fiilinin dönüşkenlik (reflexivum) hâli . ※ ***Arilar aramilar derdine derman bulamilar. Güni saati tamam olunca oğlan geçini.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 156).

geçir– I, b. ***geçür–*** I.

(Argo) **geçir–**II 'erkeklik organını dişilik organına sokmak' H. Aktunç 1990 s. 112. < ***geçür–/geçir–*** III.

geçir– III, b. ***geçür–*** III.

geçirili 'geçirilmiş' < ***geçir–*** + geçişli fiilden fiil sıfatı (participium passivum) manasında sıfat yapan ***–ili*** genişlemesi, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***Cesedi bir az yan üstüne yuvarlayarak boynundan ḳırmızı ḳordona geçirili anẖtarı aldı.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 298).

(Neolojizm) **geçişli** (gramer terimlerinden) 'accusativus'lu nesnesi olan (fiil hakkında)' < ***geç–*** **I** fiilinden ***–iş*** ekiyle yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi) (b. ***akış*** ⊡) + isimden sıfat yapan ***–li*** eki: Fr. ***transitif*** < Lat. ***verbum transitivum*** a.m. [***verbum*** 'söz', ***trans*** 'geçerek' ve ***ire*** 'yürümek' fiilinden sıfat'] teriminden calque (ödünçleme çeviri), b. ***āb*** I ⊡. ※※

geçiştir– I '(birbirine) geçirmek' < şeklen ***geç–*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli, fakat mealen ***geçir–*** fiilinin (diathesis kaidelerine aykırı olan) causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Barmaḳlarını biri birine geçişdirdi, hilālladı.*** TS 1617.

geçiştir– II 'üstünde durmadan başından savmak' < ***geç–*** III fiilinin frequentativum (sık sık tekrarlama) hâli, b. ***anıştır–*** ⊡. ※ ***Öğle yemeklerini sandviçlerle, kebaplarla ayaküstü geçiştirirler.*** (T. Uyar 1982 s. 162). ※ ***Mesleğini söylemedi. Sorduğunda gülümsedi ve geçiştirdi soruyu.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 30).

geçit, b. ***geçüd***.

AD. **geçkin** I/**geçken** 'müessir, dinlenen (söz hakkında)' < ***geç–*** II + fiilden etken fiilsıfatı (partcipium activum) manasında sıfat yapan ***–ken*** ve ***–kin*** ekleri, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Güveyi kimseye sezdirmeden gelinin ayağına basar (bu suretle sözü geline geçken olur)***. (H.Z. Koşay 1944 s. 291). ※ ***Karımın üç günlük yolda olan mevcudiyeti, kucağıma atılmış olan bu kadının yakınlığından bana daha yakın ve sözü geçkin.*** (S. Ayverdi 1951 s. 36).

geçkin II 'yaşı ilerlemiş (kimse); en iyi hâli geçmiş olan (kimse veya meyve)' < ***geç–*** I + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***-kin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. Accusativus'la 'geçmiş': ※ ***İmam, ellisini pek geçkin, saç ve sakal içinde, sevimsiz gözlü bir adamdı.*** (R.H. Karay 1940m s. 138). ※ ***Gök Ahmet yüzünü geçkin öldü***. (Yaşar Kemal 1971 s. 487).

geçkin III 'sızmış, sarhoş' Meninski 1680 III, 4881 < ***geçkin*** I. ※ ***'Aḳlınca tedennī ėtdürmek, ya'nī ki geçkin tiryākī olmayayın dėyü bir mıḳdār nāḳış yėyüb lndürmek, dāyimīye bā'is̱ olur.*** ('Ālī 1956 s. 78). ※ ***Geçkin iken zehr-l ḳātil kündīdür (?) her südları, | Otları bltdükde āteş-bār olur tiryākīler.*** (a.e. s. 81).

geçmiş I 'geçen, maziye ait olan, artık muteber olmayan' < ***geç–*** I fiilinin etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat. ※ ***Geçmiş gün, bu adama benzeyen biri, böyle dakikalarca vitrini seyrettikten sonra, ansızın, olanca gücüyle cama bir yumruk indirmiş, kanlar içindeki elleriyle bileziklerin üstüne atılmış, kapıp kaçmağa savaşmıştı.*** (H.E. Bener 1960 s. 67–68). İsim olarak 'mazi, önceleri': ※ ***Kandilzade ile geçmişi de vardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 314). ※ ***Demek ki çocuğun mayasında iyi taraflar varmış. Sen de tabiî ufak bir geçmişten dolayı bu işe karşı komazsın.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 74).

geçmiş II/**geçmişler** 'ölmüş olanlar, ölmüş aile efradı, ecdat' TS 1621 < ***geçmiş*** I. En çok (kaba veya hafif) —çok azı müstesna, açık bir manası olmayan— küfürlerde geçer: ***geçmişi Beykozlu*** (***geçmişi Kandilli'***den kinaye): ※ ***Ulan geçmişi Beykozlu! Şimdi tokadı yedin, hâlâ akıllanmadın!*** (Aka Gündüz 1940 s. 16). ***geçmişi çıngıraklı*** H. Aktunç 1990 s. 112: ※ ***Ulan, ulan! Vay, geçmişi çıngıraklı, vay, koca traktörü herifler vinçle gık demeden çıkarıyor be!*** (A. İlhan 1953 s. 150). ***geçmişi kandilli*** (mezarların üstüne konan kandillerden kinaye): ※ ***Geçmişi kandilli ne dedi bilir misiniz?*** (Aka Gündüz 1940 s. 8). ***geçmişi katranlı***: ※ ***Hey geçmişi katranlı herifler, yeter artık!*** (A. Dino 1944 s. 10). ***geçmişi kınalı*** (belki de İstanbul'da Kandilli gibi bir vapur iskelesi olan Kınalı'dan kinaye): ※ ***Geçmişi ḳınalı ṭop ṣalaṭası seni!*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 54). ※ ***Ulan bu geçmişi kınalı da eyice dindi be***! (F. Baykurt 1961k s. 96). ***geçmişine maval okuduğum*** : ※ ***Vay geçmişine maval oḳuduğumuŋ pezevengine! Aç ḳapuyu yoḳsa şimdi omuzlar gireriz!*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920]. s. 68). ***geçmişini nalla–*** (atalarını hayvanlaştırmak maksadına ve örtmece): ※ ***Oğlan, böyle bir ḥīle yapıyorsaŋ geçmişini nallarım seniŋ!*** (H.R. Gürpınar 1341

[1922] s. 515). ※ ***geçmişini siktiğim***: ※ ***Seni gidi geçmişini... diğimiŋ pezevengi seni!*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 263). ***geçmişi tenekeli***: ※ ***Ulan İbrahim, geçmişi tenekeli, neredesin?*** (S.M. Alus 1934 s. 108). ***geçmişi tırakalı***: ※ ***Vay geçmişi tırakalı! Ulan, dayak yiyoruz be!*** (B. Felek 1947 s. 181). ***geçmişine üfle–*** (örtmece): ※ ***Bu geçmişine üflediğimiŋ çizmelerine ne olmuş?*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 385).

geçmiş ola I/geçmiş olsun (hastalık, kaza gibi kötü bir hâlden kurtulana söylenen hayır dileği) 'kurtuldunuz artık, tebrik ederiz!' < ***geçmiş*** I ve ***ol–***. ※ ***Geçmiş ola, ḳurtılavuz!*** (Ferec 855/1451 v. 31a, metinde bozukluk var). ※ ***Erbain tamam olur olmaz sağ selâmet kurtulduk diye kurban kesenler, adadıkları adakları okuyanlar, eşe dosta geçmiş olaya, göz aydına koşanlar çoktu.*** (S.M. Alus, Akşam gaz. 23.I.1043). ※ ***Vah vah, sen ne kadar değişmişsin, hasta mıydın? Vah vah, geçmiş olsun!*** (S.M. Alus 1944 s. 178).

geçmiş ola II 'o zaman her şey bitmiş olur, o zaman hiç çare kalmaz' < ***geçmiş ola***'nın ironik ifadesi. ※ ***Ḳızını alır götürürse bir daha buralarda iş tutamazdı, her şey geçmiş ola idi, bir karanlığa doğru atılıyordu.*** (M. Seyda 1970 I, 246). ※ ***İḫtiyārlıḳ bir kerre insānıŋ yaḳasına çöker ise, artıḳ geçmiş ola! Sen ġayrı istediğiŋ ḳadar ṣaçıŋı, ṣaḳalıŋı boya...*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 11).

geçmiş olsun, b. ***geçmiş ola*** I.

geçti 'eski bir hadiseden doğan kin ve düşmanlık' < ***–di*** geçmiş zaman ekinden yapılan isim, b. ***bastı*** ⊡. ※ ***İş alevlenmiş. Kimin kime var geçtisi, hıncı varsa defter edilecek. Yazık!*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 57).

geçtim ola/geçtimola 'Allah esirgesin, Allah göstermesin' Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1034 s. 86 < Belki aslında ***geçtim olsun*** tabiri ile aynı, fakat 1. şahısla alakası gevşemiş. ※ ***Yazarsın, çizersin bilirim, fakat bir de bakarsın ki geçtimola, yazıp çizdiklerin fena anlaşılmış, başına dert açılmış.*** (Bayrı'nın örneklerinden.).

geçtim olsun 'kendimi tutayım tehlikeli durumlardan sakınayım, çok ileri gitmeyeyim' < krş. ***geçmiş ola*** II. ※ ***Utanmadan bir de kendini kız gösteriyor. Aman geçtim olsun, böylesine kapılmıya gelmez!*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 40–41). ※ ***Bir içimi boşaltmağa başlarsam sonu gelmez. Geçtim olsun, gene zülfü yâre dokunurum.*** (İsmail Galib 1932mb s. 4).

geçüd/BSTTk. **geçit** 'geçiş; geçecek yer; iki dağ arasında dar yol, derbent' < ETk. ***keçüt*** a.m. Clauson 696 [***keç–*** + ***–üt*** kılış ismi (nomen actionis) eki, krş. M. Erdal 1991 I, 308–316]. ※ ***Daha bir ḳaç aḳşām ol cān-güdāz feryādlarla bu̮hāneyi iŋletiyordu. Ḳaç gün ḥayātla memāt arasında geçidler atlatdı.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 209). ※ ***Bu geçit pek ḳorḳuludur: | Öğrenmezsek yolu, izi. | Yolda ḳurtlar ḳapar bizi!*** (Tevfīḳ Fikret 1958 s. 25). ***geçid gemisi*** 'büyük suların bir yakasından öbür yakasına geçmekte kullanılan gemi' TD 1618 ※※ ***resm-i geçüd*** 'bir taraftan öteki tarafa geçmek için verilen vergi' ※ ***Öteden berü yaḳaya ve berüden öte yaḳaya gelen piyādeden iki aḳca resm-i geçüd alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Kanunî Süleyman devri] s. 302). ***geçit ver–*** '(birinin) geçmesine müsaade etmek': ※ ***Ḳanlu ḳanlu sulardan geçer olsa geçid vėrsün.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 34). ※ ***Nehir geçid vermediğinden ḳayıḳ ile geçmek lāzım geliyordu.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 297).

geçür–/BSTTk. **geçir**– I 'geçmesine sebep olmak, geçmesine müsaade etmek' TS 1621, C. Brockelmann 1917 s. 49 < ***geç–*** I fiilinin ettirgenlik (causativum hâli), b. ***artur–/artır–*** ⊡. ※ ***Bāḳī ʿömrümi pādişāh̬ hidmetinde geçürem.*** (Ferec 855/1451 v. 21a). ※ ***Birkaç gününü kasabada geçirmeğe giden muhtar, bir takım havadisler ve bir takım yeni fikirlerle döndü.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 46). ※ ***Şişko, dakika geçirmeden sokağa fırladı.*** (S.M. Alus 1944 s. 127). '(hastalık ve ona benzer hâller) yaşamak': ※ ***Şişko çömelekalmış, baygınlıklar geçiriyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 119). ※ ***Etrafına bakmıyarak, acele acele, evinden modistraya, modlstradan evine koşar, gene peşime biri mi katılacak, beni biri mi baştan çıkaracak diye heyecanlar geçirirmiş.*** (a.e. s. 114). ***(aklından) geçir–*** 'söylemeden mülâhaza etmek, düşünmek': ※ ***İnsan menfaatlerini kollamalı diye geçirdi.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 86).

geçür–/BSTTk. **geçir**– II '(birini) teşyi etmek' < ***geçür–/geçir–*** I. ※ ***Yol mu̬havvlfdür. Sizi bedraḳa–lle geçürem.*** (Ferec 855/1451 v. 233b). 'bir yere götürüp oturtmak': ※ ***Ferru̬hşāduŋ elin aldı, ta̬hta geçürdl.*** (a.e. v. 42b).

geçür–/BSTTk. **geçir–** III '(bir şeyi) sokmak, içinden geçirmek' < ***geçür–/ geçir–*** I. ※ ***H̬ancer ucıla burunını deldi, ḳıl geçürdi, eline aldı.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). ※ ***Ḳamışdan ip burdı, arış bağladı, arġac geçürdl.*** (a.e. v. 238b). 'bir şeyin üstüne geçirmek': ※ ***Bir eşkenbe getürdller, yudılar, başına geçürdller.*** (a.e. v. 202a).

EOsm. **geçürü/geçerü** 'geç, vaktini geçirerek' TS 1617 (***geçiri***) < ***geçür–*** I fiilinin ***–ü*** zarf fiil (gerundium)'u tutmayan izahlar A. Zajączkowski 1934 I, 123'de ve A. Topaloğlu 1975 II, 226'da. ※ ***[İḥsān] ḳılam kim āferīn dėye işlden, | Geçerü āferīn ḳalur kişiden.*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 345 no. 5736). ※ ***Geçerü şehre ėrdi. Bir yėr istedi kim düneye.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 14). 'aşırı, fazla': ※ ***Orandan geçürü çoḳ yazmağı ʿādet ėdlnesin tā ki varduḳca yazıda māhir olasın.*** (Mercimek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 320).

EOsm. **ged–** I 'kertmek, diş diş, gedik gedik yapmak' TS 1623 < ETk. ***ket–*** a.m. Clauson 700–701. ※ ***El–ḳışşa, Ciypur biżāʿati aldı, menzilden menzile gide gide, mesāfetl gede gede, maşlaḥati güde güde, ol varacağı yėre yaḳın vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 240a).

ged– II/**get–**/BSTTk. **gid–/git**– I '(bir yerden bir yere) hareket etmek' < ETk. ***kėt–*** a.m. Clauson 701 ※ ***Kâğıdı kapatan 66'yı dolduramazsa, mütekabil taraf 2 gider.*** (H. Kodaman 1944 s. 122). Dativus ile: ※ ***Git işine! Enāyī miyim ben? Burada bir ḍamla raḳı ḳaldıḳca bir yere gitmem.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 107). Dativus eki olmadan (halk ağzı): ※ ***Hele bi su dökmâne gideyim!*** (Orhan Kemal 1954b s. 88). 'uzaklaşmak, ortadan kaybolmak': ※ ***Seni görüb gitmiş ḳayġum gėrü geldi, oŋulmış yaralarum tāzelendi.*** (Ferec 855/1451 v. 113) 'uyuyakalmak, ölmek' ※ ***Memed başını kor komaz gitti.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 256). ※ ***Taklid maklid değil, ayol; yavrucak gidiyor!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 29.X.1941). 'devam etmek, sürmek' ※ ***Yolcular, havalar çok kurak gidip Kızılırmak geçit verirse kestirmeden bu köye uğrıyarak iki gün yol kazanırlardı.*** (R.H. Karay 1940m s. 86). ※ ***Köyde kıtlık alabildiğine gidiyordu.*** (F. Baykurt 1944 s. 90). ※ ***Karısı şuraya buraya, çamaşıra, badanaya giderdi.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 54). 'bir yere bir şey olarak gitmek' (krş. 'bir şey olarak girmek, bir şey olarak

oturmak'): ※ ***Bir odacı var, Erzincanlı imiş, peşim sıra dolaşıp duruyor. Metris gideyim mi?*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 55). 'davranmak': ※ ***Hükûmeti idare etmek kolay mı? Karım gelinle, ben oğlumla pençe pençeye gidiyoruz.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 27). ※ ***Keko rast gele tekme tokat gidiyordu.*** (F. Baysal 1944 s. 145). ***git- gel-*** 'muntazaman gidip gelmek': ※ ***Bir 'ādet-i mecbūrīye olduğu içün mekteblere gitmiş gelmiş.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 140). ※ ***S̱ervet͜ hanım, gündüz uykusu 'ādeti olmayan ḳızınıŋ böyle gec vaḳit ḳalḳmamasından merāḳa düşerek bir ḳaç def'a yatağıŋ başına gitdi geldi.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 409). ※ ***Ġızın ābeyi ava gedip gelmekteykene bi gün sabununu suya attı.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 72). ※ ***Midesi şişkinlik alâmeti gösterdikçe, kendini zorlayıp geğiriyor, arkasından "Estahfurullahı" basıp gene önündeki tabağa gidip geliyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 94–95). ※ ***Tüfekçi, tabanca önünde bir iki kere daha binliğe gidip geldikten sonra gene yerinden fırladı, odadan çıktı.*** (S.M. Alus 1944 s. 129).

ged–III/**get–/**BSTTk. **gid–/git–** II (gayrışahsi fiil olarak) dativus'tan sonra 'iyi gelmek, uymak ve dolayısıyla böyle tesir etmek, böyle görünmek' < ***ged***– vs. I. ※ ***İnsanın gülesine gidiyor.*** (F. Baykurt 1959y 56). İlk dört ciltte şu tabirler geçmektedir. ***acayibine git–, ârına git–/ağrına git–, aybına git–, bedine git–/betine git–, cinine git–, eyisine git– fenasına git–, garibine git–, gıcığına git–, gücüne git–, hazzına git–, hoşuna git–, hoşafına git–.*** Daha sonraki ciltlerde: ***keyfine git–, kolayına git–, kötüsüne git–, sinirine git–, taaccübüne git–, zevkine git–, zıddına git–, zoruna git–.***

ged– IV/**get**–/BSTTk. **gid–/git**– III (yardımcı fiil) 'bir hâlin veya faaliyetin katiyet kespettiğini ifade eder' < ***ged–*** vs. I. ※ ***Beni zencīr–i 'ışḳa ṣanma kim bağlanmadum gitdüm, | Senüŋ dīvāneŋ oldum, ey perī, uşlanmadum gitdüm.*** (A.N. Tarlan 1948 II, 25). ※ ***Biri bir yandan, biri öbür yandan, erittiler beni. Yufkaldım aralarında.*** (F. Baykurt 1955 s. 69). Krş. Az'da: ※ ***Män biyabır oldum gėtdim***. (*Azärbaycan Nağılları* 1960 I, 299). Yardımcı fiil bugün ekseriya gayrı şahsîdir: ※ ***Çāre yoḳ ġayr, iş oldı bitdi, | Saŋa ben göŋlümi vėrdüm gitdi.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 89). ※ ***Hakikatini size anlatamadım gitti.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 63). ※ ***Başımıza öyle bir dert çıktı ki mahvolduk gitti idi.*** (S.M. Alus 1933p s. 153). ***İsmail denilen terese söz anlatamıyacağım gidecek.*** (S.M. Alus 1933k s. 14). ※ ***Alışırlar giderler.*** (H.R. Gürpınar 1934t s. 69). ※ ***Hani traştan sonra bıyıklarımı kozmatikleştirecektim? Onu da unutmuş gitmişim.*** (S.M. Alus 1944 s. 36). Bir fiilden sonra ***gider,*** bir faaliyetin devam ettiğini anlatır: ※ ***Yolda giderken görürler ki bir at issini düşürmiş ḳaçmış gider.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). ※ ***Dalle aldı gitdi, dah̠ı gide yorur.*** (Ferec 855/1451 v. 224a). ※ ***İşi anlar anlamaz, o da ortadan, gitti gider dahi gider.*** (S.M. Alus 1933p s. 177. ※ ***Ne demekmiş sonra bulunur? Şimdi bulunmazsa, gitti gider, daha gider!*** (Sabahattin Ali 1943 s. 31). Bir fiilin emir hâlinden sonra ***gitsin!,*** tereddütleri bir yana atmayı tavsiye eden ifade eder: ※ ***Öyle bir civelek şey, hemen vurul gitsin!*** (S.M. Alus 1944 s. 25). ※ ***Mâlum a akşama bizdesin. Seninle çakıştıralım gitsin.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 45) ※ ***Eski düşman sakın dost olur sanma, | Arkasından bıyık buruver gitsin!*** (M.F. Köprülü 1940 s. 659).

Osm. **geda** 'dilenci' < Fa. ***gadā*** a.m. ※ ***Eger pādeşāhsın, eger gedāsın, maḥbūbum, maṭlūbumsın.*** (Ferec 855/1451 v. 15a). ***gedalık /***

gedaylık 'dilencilik' (ikinci varyantın şekli için b. ***âbıru*** ⊡): ※ ***Ben sizi satayım, bī-nevālikde, gedālikden ḳurtılalum.*** (a.e. v. 129b). ***Döstlıḳ var-ise muṣāfāt ėt, tā ki sen-dạhı pādeşāhlıḳdan gedāylıġa, kāmrānlıḳdan bī-nevālıḳa düşmeyesin.*** (a.e. v. 106b–107a).

AD. **gedakıl/dedegülüç** 'boyunduruğu sabana tutturmak için saban okunun ucundaki deliğe sokulan ağaç çivi' DS 1398, 1964 < Yun. ***κατακλείδι*** (kataklíd̲i) 'boyunduruğun bir parçası' Ch. Tzitzilis 1987g no. 180. İkinci varyant Tietze 1957 no. 30'da Bulg. ***tegliç*** 'saban oku çivisi' kelimesine bağlanmıştı. ※※

AD. **gedal** 'ağdan balık almak için kullanılan ağ kepçe' DS 1964 < Erm. ***darkal***, (diyal. ***gdal***) 'kaşık' R. Dankoff 1995 no. 701. Kahane–Tietze 1958 no. 793 kelimeyi Yun. ***κουτάλι*** (kutáli) 'kaşık' kelimesine bağlamıştı. Krş. ***kıtal***. ※※

AD. **gedavet**, b. ***kedavet***.

gedaylik, b. ***geda***.

AD. **gede** 'anası babası olmayan' DS 1964 (orada başka manalar da verilmiştir) < krş. Az. Tk. ***gädä*** 'uşak; oğlan' ADİL 1963 III, 148–149. ※ ***Tarlaları yanaşmalar ekerdi. Abbuş bunlardan biriydi. İki senedir Musa ağanın yanında kapılanmıştı Gedeydi Abbuş. Anası vardı, bir de kız kardeşi.*** (A. Alp 1959 s. 82)

AD. **gedebot** 'musluk' DS 1964 < Yun. ***καταπότης*** (katapótis) 'sulama oluğunun başındaki açıklık' Ch. Tzitzilis 1987g no. 184. Sonra vereceğimiz örnekte ***gedebot*** kelimesine DS 1965'te ***gedeboz*** maddesinde verdiği manada göreceksiniz, yâni 'deniz araçlarını karaya çekmek için tekneye takılan tel'. Bu karışıklığı çözmek için elimizde çare yoktur. ※ ***Semender'in karnını iki yandan saran, kaiın gedebot*** [aslı ***gedeboz***] ***dört kollu ırgata dolanmıştı. Irgatın dibinde oturan yaşlı bir gemici, motor feleklerin üzerinden kaydıkça halatı kaloma ediyordu. Halat elinden bir kurtuldu mu, ne motorun hayırı kalırdı, ne fındık çuvallarının.*** (R. Ilgaz 1969k s. 124). ※ ***Çekekteki motorlar, kasım yüz der demez gedebotlarını, halatlarını kazıklardan kurtarmışlar, yeni kalafatlarını Karadeniz'in sularında şişirmeye başlamışlardı yeni yeni.*** (a.e. s. 294**).**

AD. **gedeği** 'kiler; koridor, ahır; salon' DS 1965 < Yun. ***κατώγι*** (katóyi) 'bodrum katı' Tietze 1962 no. 320. ※※

AD. **gedek** 'kadar' < ***geder*** 'kader; *kadar' DS 1965 < ***kadar*** kelimesinin ***/r/*** düştükten sonra varyantı + edatlara takılan ***-k*** eki, krş. ***ancak*** ⊡ ※ ***Merdıvanlnın yanına dizlerine gedek ġazıp gömüyo.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 127).

Gedelan, b. ***Kedelan***.

gedele, b. ***gedergl***.

AD. **gedeleç/kedeleç** 'ok kuburu, sadak' DS 1965, TS 1621–22, R. Dankoff 1991 s. 39 < Yun. ***κατακληίς*** (kataklēis) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 181. ***kedeleçll*** 'yay ok ile mücehhez asker, okçu': ※ ***Bizüm refīḳlere iḥsānlar ėdüb bize yigirmi kedelecli ḳoşub, vedālaşub…*** (Evliyā Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 301).

AD. **geder** 'eşek' DS 1966 < Yun. ***γάιδαρος*** (gáyd̲aros) a.m. Tietze 1955 no. 51, fakat kelime yeniden düşünülecektir, çünkü Yun. kelimenin kendisi problemlidir (b. N.P. Andriotis 1982 s. 60) ve ***geder/gider*** kelimesi Asya'da, menşei Yun.dan muhtemel sayılamayacak geniş bir yayılışa maliktir (b. Ladstätter–Tietze 1994 s. 95). ※※

AD. **gedergi/gedele** 'bağ çubuklarını toprağa daldırarak çoğaltma yolu' DS 1965, 1966 < Yun. (diyal.) ***κατωρύγι*** (katoríyi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 190. ※※

gedik, **gedikli**, b. ***gedük***.

AD. **gedil–** I 'gedik açılmak; bıçağın ağzı aşınmak, tırtıklanmak' DS 1967, TS 1622 < ***ged–*** fiilinin edilgenlik (passivum) hâli. ※ ***Ḳazan oġlan avda idügin andan bileyin kim yorġun atuŋ–ile, gedilmiş cıdaŋ–ile ardıŋa düşeyin.*** (Dedem Ḳorḳut 1958 [14.–15 yüzyıl] s. 167).

EOsm. **gedil**– II 'eksilmek' TS 1622 < ***gedil–*** I ※ ***Bir gezden ol su çıḳar, gider. Pes ol ḥavż gedilür, anuŋ tamāmlıġı ḳalmaz.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 2).

AD. **gedime**, b. ***kerdime***.

Gediz 'Kütahya vilayetinde bir kasabanın adı' < EYun. ***Κάδους*** (Kádous, ***Καδοι***'un accusativus'u) a.m. ※※

gedücük, b. ***gedük*** II.

gedük/gedik I 'eksiklik, boşluk; diş arasındaki boşluk, aralık; duvarın yıkık yeri, rahne' TS 1622 < ***ged–*** + fiilden edilgen sıfatfiili (participium passivum) manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***-ik*** eki, b. ***acuk*** ⊡). Krş. G. Doerfer 1975 IV, no. 1708. ※ ***Eve girdi, bir gedükden ol–daḫı yüriyü vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 222b). ※ ***Ve anuŋ ölmekligile olan gedük senüŋ vücüduŋ birle gėrü yapıladı.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 64). Mecazî manada: ※ ***Bu son tafsilatı verince birden hafızamda bir gedik açılmış gibi oldu. Lakin bu gedikten yalnız bana doğru uzanan kafayı görebiliyordum.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957, s. 87–8).

gedük/gedik II 'birisine verilen bir hak, imtiyaz; onu tasdik eden senet, patenta' < ***gedük/gedik*** I. ※ ***Ademlerinüŋ kibār u ṣıġārını gāh mürde yėrine ve gāh emr–i şerīf–ile maḥlül gedüge ḳayd ėdüb...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 187). ***gedücük*** 'küçük, mütevazi bir gedik' (b. ***acıcık*** ⊡): ※ ***Neyler ise eyleyüb bir 'azeb gedücügin becermiş.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 145). Mecazî manada 'bir yeri devamlı oturacak yer edinmek': ※ ***İki üç hafta, Tanrının her cuması, her pazarı, Millet Bahçesine devam ettim; o köşenin gediğini satın aldım.*** (S.M. Alus 1944 s. 29). ***gedikli*** 'müdavim': ※ ***Fener'in, altı ay yaz, bir gün bile eksik olmıyan bir kaç gediklisi vardır.*** (S.M. Alus 1933p s. 143). ※ ***Server Beyin oğlu Galatasaray talebesinden Cemalettin Bey de bu güzel meydanın gediklilerindendir.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 229).

Gegbuze, b. ***Gebze***.

AD., RD. **gege** 'çengelli uzun sırık' DS 1968 < ?? krş. Bulg. ***gega*** a.m. (Tk. den, BER 1971 I, 235). ※ ***Sandık yanlarına yaklaşınca gegeleri ile sandığı kenara çekip kıra çıkarmışlar.*** (*Rodop Türk Halk Masalları* 1963 s. 58).

AD. **gegek** '(tınazdan kuru ot çekmekte kullanılan ucu çengelli sırık' DS 1968 < ?? Krş. ***gege.*** ※ ***(bilmece) Yalabık soktum, tüylü çıktı. — (gegek).*** (şifaî bir kaynaktan).

Gegibuze, b. ***Gebze***.

gegma, b. ***kukma***.

geğir-/geyir- 'midedeki havayı sesle ağızdan çıkarmak' < ETk. ***kekir-*** a.m. Clauson 712; ***-kir-*** genişlemesiyle teşkil edilen ses taklidi fiillerden M. Erdal 1991 II, 466, b. ***bağır-*** ⊡. ※※ Krş. ***genir-***.

AD. **geğrek/geyrek/gevrek** II 'yumuşak kaburga kemikleri; kıkırdak' DS 1970, 2016–17, 'kıkırdak' TS 1623–24, Meninski 1680 III, 4113, R. Dankoff 1991 s. 39 <Çağ. !! ***kökrek*** 'göğüs' Clauson 712; /***ğ***/ → değişimi için b. ***avul*** ⊡. ※ ***"Ḳuzum hekim Yāsef efendi, azıcıḳ şu küçük oḍaya gir de beni de mu'āyene ėt!" —"Ne var? Yine ne olduŋ, ḳalfa Hanım? Eski derdlŋ-ml tepreşdl?" —"Bilmez-misiŋ, doḳtor? Şoŋ geğreğimlŋ altında şancı…*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 182). ※ ***"Keşki yirmi beş senedir kesilmiş olan ümidim bugün yenilenmemiş olaydı!" diye kahrından geyreklerlnl bastırıp kıvrandığı anda…*** (Aḥmed Midḥat 1942 s. 70). ※ ***Hülâsa öyle mükemmel bir bahçe oyunu oynattı ki geyreklerlmlzi bastıra bastıra katıldık.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 2.III.1942). ※ ***Öyle blr Çerkes taklidi yapma ki gülmeden böğürlerimiz tutuldu, gevreklerimiz birbirine girdi!*** (S.M. Alus 1933p s. 192).

AD. ***geğlrlk/gekrik/gekrek/geklik** 'kursak, mide' DS 1971 <Çağ. !! ***käkllk/käkrük*** a.m. Sanglạh v. 300b. ***geğir-*** + fiilden kılış ismi (nomen actionis) (b. ***becerik*** ⊡) veya edilgen fiilsıfatı (participium passivum) manasında sıfat (b. ***acuk*** ⊡) yapan ***genrik/ganrık*** 'balgam' DS 1915. 'hıçkırık' DS 4507. ***gekllk az-/acıgeyrek*** 'mide bozulmak, mide ekşimesi' DS 45–46, TS 1646.

geh, b. ***gâh***.

geh bili bili, b. ***geh geh***.

geh… geh 'bâzen… bâzen' < Fa. ***gah.*** ※ ***Gerçi 'Ulvī'ye vişālüŋ luṭfi geh geh ėrlşür, | Ḥamdü lillāh firāḳuŋ ḳahrı bārī kem degül.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 218).

geh geh/geh bili bili 'kümes hayvanları çağırmak için kullanılan ünler' DS 1971 < ses taklidi tabirlerden. ※ ***Ellerinde sırık, sürülerin arkasından koşarak, "büüüvt" diye bağırışırlar, iki parmağı birleştirerek ıslık çalarlar, "gehgehler, bilibililer…*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 24.V.1944). ※ ***Āh, bir hoşur ḳarıya rāst gelsem! Geh bili bili bili! Geh bili bili!*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 108–109).

Osm. **gehî** 'bâzen' < Fa. ***gahī*** a.m., (***gāhī***'nin varyantı). ※※

AD. **gehte** 'bir çeşit üzüm' DS 1971 < Gürcistan'daki ***Kahetia*** vilayetinin adında; krş. Erm. ***gahet'*** EErm. ***kahet'*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 180 no. E92. ※※

EOsm. **gehürge** 'kös, nakkare' TS 1624 < Mo. (***köhürge***) ***körge*** a.m. G. Doerfer 1967 III, 1963 no. 339. ※※

Osm. **gehvare** 'beşik' < Fa. ***gahvāra*** a.m. ※ ***Mağrib ḳızını heft rüzeyiken ḳapdum, gehvāresiyle iletdüm, ṭaraf-ı 'ālemde ḳodum.*** (Ferec 855/1451 v. 198a).

Osm. **gehvarenişin** ‘beşikte yatan (biri)’ < Fa. ***gahvāra*** ‘beşik’ + ***nişīn*** ‘oturan, yerleşik’. b. ***keştinişin ol-*** ⊡※ ***Şanuruz gendümüzi küdek-i gehvāre-nişīn***. (‘Ālī 1956 s. 236).

AD. **gej** ‘beynin uyuşuk hâli’ DS 1971 < Erm. ***kij*** < EErm. ***gij*** ‘sersem’ R. Dankoff 1995 s. 35 no. 99. ※※

AD. ***gek–** ‘gagalamak, gaga ile toplamak (tavuk hakkında)’ DS 1971 < Belki ***gekmek*** ‘gaga’ ismi yanlışlıkla fiil zannedilmiş olabilir. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

gek gek (**geyir–**) ‘çok sesli olarak (geğirmek; kibir ve alay ifade eden bir hareket)’ < ses taklidi tabirlerden ve predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) olması da mümkün. ※ ***Yeşil örtülü, telefonlu bir masanın önünde oturup gek gek geyireceğim, rakiplerim de hasetlerinden ağustos böcekleri gibi çattadak ortalarından ayrılsınlar***. (İsmail Galib 1932p s. 22). ※ ***Yakut yüzüğümü de parmağıma takar, dostuma düşmanıma karşı gek gek geyiririm.*** (İsmail Galib 1932dk s. 20).

geklik, **gekrek**, **gekrik**, b. ***geğirik***.

AD. **gel** I ‘gelecek, bundan sonraki’ < ***gelecek*** kelimesinin kısaltılmışı. ※ ***Böğün ne datlı iş oldu! Gel cumē gene toplanaḳ!*** (A. Caferoğlu 1945 s. 160). ※ ***Bu hafta geçti. Gel hafta işbaşı yapalım, iki gün geçsin, karavanayı yallah edip devirecem.*** (Orhan Kemal 1954b s. 206). ※ ***Irgat başının sinirine dokundu. “Gel sefer böyle istemem.” dedi.*** (a.e. s. 230).

gel II (dikkati çeken nida) ‘bak, bana bak’ (çok defa bir ricadan ve bilhassa menfi bir ricadan önce kullanılır) < ***gel–*** I fiilinin emir hâli. ※ ***Gel bana verme bu işi! Masada oturursam deli olurum.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 889). ※ ***Babası “Ölum, gel gėtme!” dėdise, dinnemedi.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 34). ***gel de*** (ve arkasında — bâzen önünde — cümlenin vurgusunu taşıyan kelime, ekseriya gayrı şahsî bir ***sen***) herkesin bu vaziyet karşısında gösterdiği davranış istisnasızdır: ※ ***Gel de sen buna kızma!*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 96). ※ ***Gel de şimdi bu yaptığını beğen!*** (S.M. Alus 1944 s. 85). ※ ***Türlü türlü nüfuslar içinde bocalıyan bu memlekette sen gel de programlı, Avrupaî bir memleket kur!*** (Burhan Cahit 1934 s. 140–141).

gel– I b.m. (konuşana doğru yaklaşmak) < ETk. ***kel–*** a.m. Clauson 715. ※ ***Bir kişi dahı geldi, ol bayağı kişiyden hezār bār yegrek hidmetler ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). ※ ***Atası anı görmege geldi. Gördi, hastadur.*** (a.e. v. 35a). ***gelip çat–*** ‘varmak, ulaşmak’: ※ ***Ḥaso çocuğuŋ kendinden haberdār olduğu ilk senelerde ḳara ṭāli‘i çabuḳ geldi çatdı.*** (H.E. Adıvar 1928 s. 76). ***gelüb geç–*** ‘mürur etmek’: ※ ***Göz yumub açınca yigirmi gün gelüb gėçecekdür, ḳāżī ‘avrata bilā ihmāl ṭalāḳ vėrecekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ***gelen geçen*** ‘gelip geçen(ler)’: ※ ***Ölenleri saymaya başgelemiyor gelen geçen.*** (M. Makal 1960 s. 17). ***gelen giden*** ‘her uğrayan, işlek yerin halkı’: ※ ***Bir dükān dutdı, alış vėriş eyledi. Gelene gidene ṣadaḳa vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 246b). ***gelip geliş–*** ‘yetişmek, yetişkin hâle gelmek’: ※ ***Artık, maşallah, geldin geliştin. Sana münasip bir koca bulup evlendirelim.*** (M. Rona 1944g s. 25).

gel- II 'olmak, vaki olmak' < ***gel-*** I. ※ ***Öldürmege ḳaṣd eyledi. Menüçir eyitdi: "Bundan ne gele? Bunı baŋa bağışla!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Kişi! Ben āzādam. Āzādlar satuya bāzāra girdügi yoḳdur. Baŋa ne geldi ki satıldum?*** (a.e. v. 178b). ※ ***Almayı soydum, bıcaḳ ucıyla sunıvėrdüm. Taḳdīr-i Rabbānī buŋa bir aḥşurmaḳ gelür, bıcaḳ dimāğına batar.*** (a.e. v. 44a). 'netice olarak vermek': ※ ***Ey Anaḍolu meb'ūs̱ları! Şimdi bu ḳarışıḳlar, yoḳsuzluḳlar arasında ayağında iki oḳḳa gelen çarığı, dizinde yırtıḳ donu ile kīsesine pāra girdiğini pek nādir gören köylüyü düşünüŋüz.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 98).

gel- III 'iyi gelmek, uymak, (bir işe) yaramak' < ***gel-*** II. ※ ***Eğer eski elbiseleri dayısına gelseydi, Hüsnü Tapar onu çoktan bu çul çaputtan kurtaracaktı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 49). ※ ***Londradan gelen nakliye sefineleri hastahaneden başka işe yaramıyor. Hoş, ona da şükretmeli, ya hastahaneye de gelmezse?*** (R.H. Karay 1940k s. 25). 'tahammül edebilmek (ekseriya menfi cümlede)': ※ ***Gizli ḳuvvet depoları vardır. Şıḳıya geldikce onları açub açub ḳullanır.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 286-287). ※ ***Ben öyle uykusuzluğa gelemem. Bir iki saat vücudumu dinlemezsem bütün gün başım ağrır...*** (M. Yesari 1932 s. 103). Krş. ***zora gel-***.

gel- IV (datiften sonra, ekseriya menfi cümlede) 'mümkün olmak, imkân vermek' < ***gel-*** II. ※ ***İçeriden Feṛhunde Hanım'ıŋ gür, 'Āṭıfet'iŋ cılız, dadınıŋ mütevassıṭ sadālarından müteşekkil bir ḳaç oḳtav arasında bir ġavġā armonikiniŋ bütün perdeleri bağırıyor gibi ṣanki müdhiş bir operanıŋ bir ṣaḥne-i 'arbedeyi mütaṣavvir hīç bir noṭaya gelmez elḥān-ı bī-intiẓāmī işidiliyordu.*** (H.R. Gürpınar 1340 s. 521). ※ ***Her şeyin az çok bir ifade yolu vardır. Ancak vicdanî zevktir ki ne harfe ne heceye ne sese ne de söze gelir.*** (S. Ayverdi 1941 s. 34). Krş. ***imlâya gelme-, kaleme gelme-.***

gel- V (datiften sonra) 'olmak, bir hâle girmek' < ***gel-*** I. ***aşka gel-*** 'coşmak': ※ ***Recep aşka geldi. Masanın üstündeki çulu çekti. Üstündeki bardaklar, şişeler lâmba ile devrildi.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 56). Krş. ***cezbeye gel-, gayrete gel-, iştaha gel-, merhamete gel-.*** 'karşılıklı bir hâle gelmek': ※ ***Bâzen onuŋla yumruk yumruğa gelecek kadar kızardım.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 7) ※ ***Elele tutuşurlar mı? Dudak dudağa gelirler mi?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 36). 'bir engele rastlamak (iş hakkında)': ※ ***Hiç olmazsa ikinci rütbe bir Şefkat nişanı da bulsaydım mükemmel olacaktı amma aceleye geldi.*** (S.M. Alus 1933p s. 73).

gel- VI (datiften sonra ve ekseriya menfi cümlede) 'söylenen şeyi kabul etmek; (bir söze) kanmak, aldanmak, ona itiraz etmemek' < ***gel-*** IV. ※ ***Ẓann ėtme oldı va'd-i viṣālüŋle dil-firīb, | Vāṣıf gelür mi, ey gül-i zībā, bu deklere?*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 348). ※ ***Ẕāten cadı gören bir adam görülmemişdir. Ben böyle maṣallara gelemem.*** (Meḥmed Ra'ūf 1331 s. 94). Krş. ***alaya gel-, şakaya gel-.***

gel- VII (gayrı şahsî fiil olarak, datifli mastardan sonra ve ekseriya menfi cümlede) 'yapılması iyi (olmaması), yasak veya tehlikeli (olması)' < ***gel-*** II. ※ ***İşte baḳıŋız! Bu sözüŋüzle benim ḳalbime de büyük bir ḫavf ve ḫalecān vėrdiŋiz. Yoḳ! Yoḳ ḳaṭ'īyen gevşek bulunmaya gelmez!*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 83). ※ ***"Bu, uzun bir hikâyedir." —"Sana da birşey sormağa gelmiyor!"*** (M. Yesari 1938 s. 23). ※ ***Tamir saat-***

lerce sürdü. Başkasını bulmadıkça baştan savmaya imkân yok. "Kızdırmağa gelmez. Yüz üstü kalır," diyorlar. (H.Z. Ülken 1941 s. 114).

gel– VIII 'görünmek' < ***gel–*** II. ※ ***Zeynü'l-aṣnāmı gördi, güldi. Zeynü'l-'aṣnām: "Saŋa geŋgel gelür!" [dėdi].*** (Ferec 855/1451 v. 62a). ※ ***Ḳız 'ā'ilesine ḳarşı maḥcüb düşmek baŋa ölüm gelir.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 425). Krş. ***ağır gel–, dar gel–, giran gel–***. (Ablativus (ayrılma durumu) ile) 'bir şey yapar görünmek': ※ ***Bir iki ibhāmda, telmīḥde bulundu. Zevcesi hīc oralardan gelmedi.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 114). ※ ***En iyisi, söğüp saysa bile cevap vermemeli, o değelden gelmeli.*** (Orhan Kemal 1954b s. 285). Krş. ***inkârdan gel–, işitmezlikten gel–, tecahülden gel–***.

gel– IX (geçişli fiil olarak) '(satrançta bir taşı) hareket ettirmek, oynamak' < ***gel–*** I. ※ ***Ferzi şu cānibe gel kim māt ėdesin!*** (P.N. Boratav 1995 s. 146). ※ ***Kalktığımızda saat yarımı geliyordu nerdeyse.*** (Tarık Dursun K. 1957 s. 84; ***yarıma*** yerine mürettip hatası mı?).

gel– X (zarf fiilden [gerundium] sonra yardımcı fiil) 'uzun zaman devam ederek' < bir fiilin ***–i/–ü/–a*** gerundium'u (zarf fiil, ulaç, konverb) ve ***gel–***, krş. ***olagelmek, süregel–***. ※ ***Kāfir ol söze inanu geldi.*** (Elvān Çelebī 1984 [1358–59] s. 77 no. 879). ※ ***Bir semā'dur kim evvelden olı gelmişdür...*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 62). ※ ***Feraḥşād anı gördi, münbasıṭ oldı, ėyitdi: "Ī birāder! Beni göre gelmedüŋ, revā mıdur?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). ※ ***Yazık ki o vakit te Leylânın bu fazla serbestliği bir âdet muhkemliği, zaman ile sağlamlana gelmiş bir hak kuvveti halini almış bulunuyordu.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 144–145).

gel– fiilinin yardımcı fiil olduğu başka mürekkep fiiller de vardır. Fiilzarflı (gerundium) fiilden sonra: ***çıkagel–***; bunda zaman unsuru yoktur, sadece çıkmak ve ***gelmek*** mefhumları vardır. EOsm.da ***–u*** ile ***gel***– tipi mürekkep fiiller vardı, ms. ***uyanu gel–***. Nominal kökleri takip eden ***başgel–, rastgel–*** ve ***vazgel–*** Fa. tabirlerin calque'leridir (genel anlamda calque [ödünçleme çeviri] için b. ***âb*** I ⊡). Aynı şey belki ***feragat gel–, lâzım gel–, razı gel–*** için tahmin edilebilir. Argoda sıfatlarla ***gel–*** ile teşkil edilmiş tabirler var, ms. ***serin gel–, yavaş gel–.***

AD. **gelberi** I 'ateş küreği; tırmık; çapa; maşa' DS 1972, Meninski 1680 IIII, 3987 < ***gel–*** fiilinin emir hâli ve ***beri***. ※※

(Argo) **gelberi** II 'hırsızlık', **gelberi et–** 'hırsızlık etmek' H. Aktunç 1990 s. 112–113 < ***gel–*** fiilinin emir hâli ve ***beri***. ※※

Osm. **gelate** 'Eflâk vilayetinde alınan bir verginin ismi' < Rum. ***gāleátā*** 'kova' F. Miklosch 1889 s. 7. Krş. ***kelete*** I/***gelete*** (?). ※※

AD. **geldeç** 'gelecek; gelecek zaman, istikbal' DS 1973, TS 1624 < ***gelecek*** kelimesinin métathétique–dissimilatif varyantı ? (ET'de ve EO'da ***–daçı*** gelecek zaman partisipinden kalıntı olması ihtimali de vardır. [Editörün notu]). ※ ***Biri geçmiş zamānı yād ėderdi, | Biri söylerdi geldeç rüzigārı.*** (Fahrī 1974 s. 417 no. 3283–84). ※ ***Eger ol farż olan yıl varmasa geldeç yıla ḳosa günāhkār olur***. (Ḳuṭbeddīn İzniḳī 1433 v. 32a).

AD. **gelder** 'süt vs. konulan tahta kap' DS 1973 < Yun. ***καρδάρι*** (kardári) a.m. Tietze 1955 no. 113.

geldi geçti (**gönüllü**) 'sebatsız' < ***gel–*** I ve ***geç–*** I fiillerinin geçmiş zaman hâllerinden mürekkep sıfat. ※ ***Herhangi bir işi ve dersi bitirmek için kimi gün olağanüstü dirişken duralı, kimi gün pek geldi geçti gönüllü.*** (M. Seyda 1966 s. 146). Krş. ***gelgeç.***

EOsm. **geldük** (hikayenin içinde yer değişimi için narratif tabir) 'Gelelim...' < ***gel–*** I fiilinin geçmiş zaman hâli. ※ ***Hayır̯ habere muntaẓır oturdılar. Geldük bunlara: Çün 'ifrīt Seyfi arḳasına alduğınlayın...*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ※ ***Pādeşāh Işidüb 'amel–i̯ hayr ḳıldı, raḥmet buldı. Geldük ol yaŋa. Şeh–zāde yolı dutub gitdi, bir şehre yėtIşdI...*** (a.e. v. 192b).

EOsm. **gele/gelesi** 'bir dahaki, önümüzdeki; istikbal, gelecek' TS 1625–26, R. Dankoff 1991 s. 39 < ***gel–*** I fiilinin ***–esi*** gelecek zaman partisipi, b. çıldırasıya ⊡. ※ ***Var git, şimdi vaḳti degüldür. Gelesi nevbet öŋdenIrek gelesin, seni bāġa ḳoyayım, bir yėrde gizleyem.*** (Ferec 855/1451 v. 200b) ※ ***Anuŋ ol cihān görüci gözlerin oyam tā geleside benüm gözüm nürları ve göŋlüm yėmişleri anuŋ ḳaṣdından emīn ola.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 19).

gele at– '(tavla oynarken) zarları gidemeyeceği bir haneye götüren bir rakam atmak' < ***gel–*** I fiilinin emir hâli ve ***e*** nidası, evvelki yerine geri gelmesi gerektiğinden mi? (Bu tavla deyimi ***gel–*** I fiilinin 3. kişi için dilek biçimi olarak da açıklanabilir: ***gel–e!*** "Bu defa gelmedi, bundan sonraki atışta uygun zar gelsin!" anlamına. [Editörün notu]). ※ ***Attığı zarlar, açık hanelerin sayısına göre gelmezse, "gele" atmış sayılır, pul konamaz.*** (H. Kodaman 1944 s. 26).

gelecek 'müstakbel; bir dahaki' < ***gel–*** I fiilinin gelecek zaman partisipi, b. ***açacak*** ⊡. ***gelecek marta kal–*** 'hiçbir zaman gelmeyecek bir tarihe tehir edilmek, ertelenmek' (Eski Roma ve Osmanlı takvimlerine göre yılbaşı 1 Mart'ta olurdu; krş. Lat. ***ad ḳalendas graecas*** tabiri): ※ ***Ben ḳapunuŋ öŋünde sulṭānıŋ ḥarem ağası gibi nevbet bekleyorum da ṣoŋra ṣıra baŋa gelince, 'aksīlik bu–yā, bir mānı' ẓuhür ėder de bizim iş gelecek marta ḳalır!*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 556).

gelecoş, b. ***galacoğ***.

AD. **gelek** I 'kâkül, zülüf' DS 1974 < ?? ※ ***Dün Hamza Cavuş geldi buraya, "Ülfet kadın" dedi bana; eğilip saçımın geleğinden öptü.*** (M. Güler 1990 s. 175).

gelek II, b. ***kalek***.

gelelim 'narratif (anlatımlı) hâlk edebiyatında yer değişimini gösteren tabir' < ***gel–*** I fiilinin 1. şahıs çoğulu optativus hâli. ※ ***Değirmen işlemekte olsun, biz gelelim Keloğlanla değirmencinin konuşmasına:...*** (Keloğlan 1939 s. 67). ※ ***Neyse, şimdi onları uzatmıyalım da gelelim o gece çektiğim azaba.*** (S.M. Alus 1944 s. 130). Krş. ***geldük***.

AD. **gelemağrı** 'bir çeşit ayrık otu' DS 1974 < Yun. ***καλαμάγρωστις*** (kalamaġrōstis) 'bir çeşit bataklık otu' Ch. Tzitzilis 1987g no. 150. ※※

gelembe, b. ***keleme***.

AD. **gelembur/kalembur** 'ocağın içine kazan asılan zincir' DS 1974, THASDD 817 < Yun. ***κρεμούλι*** (kremúli) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 271. Fr. ***crémaillère*** a.m. ile fonetik yakınlığı göze çarpar. Krş. Erm. ***glmbur,*** EErm. ***klmpur*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 181 no. E99. U. Blāsing 1995 s. 64–65 no. 27 bu Yun. etimolojiyi kabul etmiyor. ※※

AD. **gelemgen** ‘kamıştan yapılmış kalın ve uzun ip bobin’ DS 1975 < Yun. ***καλαμοκάνι*** (kalamokáni) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 153. ※※

AD. **gelemiye**, b. ***keleme***.

(Neolojizm) **gelenek** ‘eski âdet, ana’ne’ < Aynı manada olan ***görenek*** kelimesinin ***gel–*** fiil kökü üzerine Cumhuriyet devrinde yapılan varyantı; herhâlde atalardan ***gelen*** şey olduğu düşünülmüştür. ※ ***Bu adam da parayla istese, kimse süt vermezdi. Gelenekti, evden dışarı çiğ de olsa, pişmiş de olsa sütün çıkmaması.*** (R. Ilgaz 1981 s. 72). ※ ***O yıllara kadar Osmanlı Sarayı’nda kötü bir gelenek vardı. Şehzâdenin tahta çıkmadan önce baba olması yasaktı.*** (H. Topuz 1998 s. 14).

AD. **gelengi** ‘tarla faresi’ DS 1975 < ?? (Krş. ET ***kelegü*** Clauson 718 ‘firavun faresi’ [Editörün notu]). (※ ***Ağaçsız yeryüzü, kül rengi toprak. Arasıra sağa sola gelengiler de olmasa kendimi Ay’da falan sanacağım.*** (N. Üstün 1970 s. 64).

gelesi, b. ***gele***.

AD. **gelete**, b. ***kelete*** I.

AD. **gelgeç** ‘sebatsız’ DS 1976 < ***gel–*** I ve ***geç–*** I fiillerinin emir hâlinden mürekkep sıfat. ※ ***“Sen ihtiyar olunca bütün huyların değişti.” —“Sen ihtiyar oldun da huyun değişmedi mi?” —“Elbette değişmez. Ben gelgeç tabiatli değilim.”*** (M.Ş. Esendal 1956m II, 190). ‘geçici’: ※ ***Bıyıksız suratlı erkeği ne yapayım? Gel geç işi dersen böylesi ālâ, fakat temelli koca istersen, saçı sakalına karışmalı, kılları aklaşmalı, hülāsası, elliyi aşmalı.*** (S.M. Alus 1933p s. 220). ※ ***“Bölge Tiyatroları”, gezginci, gelgeç truplara benzemediği, yāni 3–5 gecelik misafir tiyatrolar olmadığı için, bulundukları bölgenin manevî iklimi acaba bu tiyatroları beslemeye yetecek midir?*** (S. Taşer 1956 s. 109).

gelgeçen hanı ‘yolgeçen hanı, herkesin geçerken uğradığı yer’ < ***gel–*** fiilinin emir hâli + ***geç–*** fiilinin fiil sıfatı + ***han.*** ※ ***Adeta bir gelgeçen hanı gibi kalabalıktı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 102).

gelgel, b. ***gilgil***.

gelgelelim ‘ancak, şu var ki’ < ***gel–*** fiilinin emir hâli ile 2. şahıs optativus’undan rabıt fonksiyonunda bir mürekkep tabir. ※ ***Naṣıl ḳızmam Gül gibi ḳız… Nesi var? Gelgelelim ṭāliāi yoḳ.*** (M. Yesārī 1928 s. 61). ※ ***Çehrece emsalsiz, vücut ve endamına da söz yok; gelgelelim geçimsiz, zırdeli, bir facire.*** (S.M. Alus 1944 s. 46).

gel gel eyle–/gel ha et– ‘yanına çağır–, davet et–’ TS 1626 < ***gel–*** I fiilinin emir hâli, ***ha*** nidası, ***eyle–/et–.*** ※ ***Eger birisi martıma dokunacak olursa, dokunursa, ben de hançeri onun karnı budur diye, gelha edeceğim.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 401).

gel git/gelgit ‘boşuna gidip gelme’ < ***gel–*** I ve ***git–*** I fiillerinin emir hâllerinden müteşekkil tabir. ※ ***Zülfikar: —“Ah yine mi geleceğiz? (Bu sırada bütün memurlar kāğıtlarını toplamakla meşguldür.) — Kadri: “Ah bu gel gitin arkası gelmez…”*** (Musahipzade Celal 1936pp s. 28). ‘deniz suyu seviyesinin yükselip alçalması, met ve cezir’ ※※ Mecazî manada: ※ ***Tütün tarlalarını dalgalandıran rüzgār; toprağı okşayan dalgaların gel giti*** (E. Atasü 1991 s. 85).

gel ha et-, b. ***gel gel eyle-***.

Gelibolu 'Çanakkale vilayetindeki şehir ve limanın adı' < Yun. ***Καλλιουπολις*** (Kalliúpolis) a.m. [***καλλι-*** (kalli-) 'güzel' ve ***πόλις*** (pólis) 'şehir']. ※ ***Anlar dahı Geliboll ma'berinden geçüb Van'a revāne oldılar.*** [Selānikī 1989 (1599) I, 360].

gelici geçici 'sabit ve temelli olmayan, geçici (kimseler)' < ***gel-*** I ve ***geç-*** I fiillerinden ***-Ici*** gelişmesiyle yapılan sıfat terkibi. ※ ***Bizim vişāllmlzlŋ ṭāllbleri nev-heves, gelici geçici kimselerdir. Bunlardan hīç birini cidden sevmeye gelmez.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 307).

AD. **geliç** 'ayrık otu cinsinden, zehirli, boğumlu bir çeşit ot, ekili tarlalara zarar veren bir tür ot' DS 1977, (Reşat Enis 1944 s. 295) < ?? ※ ***Bir şubat günüydü. Bir çift öküzü üç demirliye koşup, kızı Elif'le birlikte, ayrık, gellç, kındırga köklerini yok etmek için Kurbağasızdere boyundaki tarlaya gitti.*** (Reşat Enis 1944 s. 85–85).

gelik, b. ***kalik***.

gelim 'geliş' < ***gel-*** fiili + fiilden kılış ismi (nomen actionis) yapan ***-im*** eki. Krş. ***söz gelimi***.

gelin 'ailenin bir erkeği ile evlenmekle aileden olmuş kadın; (düğünde) evlenecek olan kız ya da kadın' < ETk. ***kelin*** a.m. Clauson 719, M. Erdal 1991 I, 302. ※ ***Törelerince üç gün dügün eylediler. Andan ol yiglt meliki vu gelini çoḳ altun cevāhirile gendü maḳamına getürdl.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***Ulan, genç olsam gider tarla hendeğinde sabahlardım. Dinle karıdan şimdi küfürleri. Anama da nasıl benzemiş! Gelin kaynana toprağındandır derler. Doğrudur.*** (M.Ş. Esendal 1958 I, 184). 'genç kadın' ※ ***Ġannı çoḳ acıḳmış. Bi evin ġapusuna yanaşmış, baḳmış ki, bi gelin inek sağıyı.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 74.). ※ ***Bu parayı al, baa bir oda ile, bir-de gelin bulacaḳsın, bu gėce yatmaġ için.*** (a.e. s. 92). ***gelin almakçı*** 'gelini babasının evinden alıp güveyin evine getirenlerin alayı': ※ ***Köyden kasabaya gelin almakçıya gidecekler hazırlandılar.*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 92). ***gelinbudu*** 'bir cins armut': ※ ***Damalı'nın insanları en çok gelinbudunu istiyorlardı.*** (F. Baykurt 1961o s. 264). ***gelin havası*** 'çok güzel hava, kız gibi hava': ※ ***O gelin havasında bir kıyametin kopacağı kimin aklına gelirdi?*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 20). ***gelinlik et-*** 'bir müddet kayınpederi önünde konuşmamak': ※ ***Feride'nin gelinlik ettiği için kendisine cevap vermediğini hatırlıyarak yumuşadı.*** (Kemal Tahir 1957 s. 32).

(Argo) **gelin alayı/gelin alıcılar** 'baskına giden polis devriyesi' H. Aktunç 1990 s. 113 < ***gelin*** ve ***alay*** veya ***alıcı***. ※ ***Polisten de pek korkumuz yoktu. Bir çokları görmemezliğe gelirdi. Tezgâhtan uzaklarında duran erketecllerlmlz bir gelin alayı, bir aynasız gördü mü, hemen parolayı verlr[dl].*** (H. Kodaman 1944 s. 139).

gellnbudu, b. ***gelin***.

gelince I (dativus'tan sonra) 'sorulursa, hususunda' < ***gel-*** I fiilinin ***-ince*** zarf fiil (gerundium). ※ ***Muṣannefātını yazan kâtibe küllī 'ināyet u rl'āyet ėtdi, ammā mü'ellife gelince denā'et u hisset ve kātibe 'aṭā eyledügi tefārlḳuŋ 'öşrıyle iktifāya cüll-i himmet ėtdl.*** ('Ālī 1587 v. 130b–131a). ※ ***Endamına gelince dalyan mı dalyan, eti budu da yerinde mi yerinde.*** (S.M. Alus 1944 s. 103). ※ ***Sana sen***

diye hitap etmeme gelince, bunu merbutiyet ve samimiyete en büyük bir delil addetmelisin. (E.E. Talu 1939 s. 21).

AD. **gelince** II 'gelinden büyük ve evli bir kadın için gelin–abla veya yenge manasında kullanılır' DS 1979 < ***gelin*** + ***–ce,*** b. ***böğrülce*** ⊡. ※※

gelir, b. ***gelür***.

gelirat 'gelirler, kazanç' < ***gelir*** + Ar. ***–at*** çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Yalnız İbrahim'in geliratiyle ev dönmez.*** (Kemal Tahir 19 1955g s. 26). ※ ***Sekizer lireylen bir köyün idaresi döner mi? Bissürü masarıf çıkıyor. Boççaya gelirat bulmak şart!*** (F. Baykurt 1959y s. 144).

AD. **gelis** 'düğün çağırıcısı' DS 1983 < Yun. ***καλεστής*** (kalestís) a.m. Tietze 1955 no. 102.

geliş I 'gelme, varma; geri dönüş' < ***gel–*** I fiilinden ***–iş*** ekiyle nomen actionis (oluş ve kılış ismi). ***geliş gidiş*** 'zamanla': ※ ***Geliş gidiş durum ciddileşti, ciddileştikçe —garip şey— Prens'in tutumu değişiyor: karşılığında olmadık şeyler bekler oldu.*** (A. İlhan 1988 s. 331).

geliş II 'hadise, vukuat' < ***gel–*** II fiilinden ***–iş*** eki ile nomen actionis (oluş ve kılış ismi). ※ ***Geçen salı akşamı, dairedeki odamda nargile içerken, nazır paşanın odacısı soluk soluğa damladı. "Paşa serian sizi istiyor!" dedi. Baktım geliş fena geliş, odacı Abdullah ağanın yüzü kireç, beti benzi gitmiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 170). ***gelişi güzel/ gelişigüzel*** (sıfat ve zarf) 'rastgele': ※ ***Böyle sıkıntılı zamanların acısı çok defa ondan çıkar. Köhne çadırın altından güzelim hayvanın üstüne sıçrar, gelişi güzel, alabildiğine sürersin. Gelişigüzel olunca, ya bir dere, ya da sık bir çalılık yolunu keser. Kabahat hayvanındır***. (B. Akınsar 1943 s. 94). ※ ***Zamanı sözsüz bırakmamak için, gelişigüzel sorulmuş bir soruydu. Hande de zaten yalnız başını sallayıp evetledi.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 106).

geliş III 'gelişme' < ***geliş–*** + ***–iş*** ekiyle nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve haplologie (hece yutumu), b. ***apış*** ⊡. ※※ ***gelişli*** 'iyi gelişmiş, olgunlaşmış': ※ ***Yarı yolda kalabalığın içinde bir omuz yedi. Yerinde bir kere döndükten sonra, karşısına dikilen iri yarı, gelişli delikanlıyı tanıdı.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 43).

geliş– 'bedeni inkişaf etmek, büyümek, yetişmek' < ***gel–*** fiilinin müşareket hâli, b. ***azguruş–*** ⊡. ※ ***Maşallah büyüyüp gelişmişsin! Nasıl büyür bunlar? Kavak gibi uzayıp giderler köy yerinde!*** (R. Ilgaz 1981 s. 137). Mecazî manada 'olgunlaşmak, ilerlemek': ※ ***Akpelit'te hiç bir şey raslantı sonucu ortaya çıkmazdı. Tüm olaylar bu Raşit Bey'le Hurşit Ağa'nın düzenlediği gibi gelişirdi.*** (R. Ilgaz 1981 s. 1689).

(Halk ağzı) **gelişat** 'gelişler' K. Emiroğlu 1989 s. 103 < ***geliş*** II + Ar. ***–āt*** çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ***sözün gelişatı*** 'sözü gelmişken': ※ ***Bellerini daracık korsa ile sıkarlar. Sanki vücutları böyle bozulmaz değil mi, ne ise, neme lâzım, sözün gelişatı diye söylüyorum, yoksa kimseyi çekiştirmek istediğimden değil.*** (İsmail Galib 1932ed s. 8).

gelişigüzel, b. ***geliş*** II.

geliym, b. ***gilim***.

AD. **gelmeç/gelmiç/kelmiç** 'balığın büyük kılçıkları' DS 1734, TS 1628, J. Redhouse 1890 s. 1564, TüS 436 < ?? Krş. G. Doerfer 1975 IV, no. 1717.

AD. **gelmiş** 'olmuş, olgun' < ***gel–*** II. ※ ***Bu iş gününde, toprak böyle tavlıyken, afyon böyle "gelmiş" beklerken, çeşmenin sırası değildir.*** (F. Baykurt 1955 s. 50).

gelsin (coşkunluk ifade eden nida) 'getirin bize! başlayın!' < ***gel–*** I fiilinin 3, şahıs emir şekli. ※ ***Önlerinde mangal, içinde kahve cezvesi, çay ibriği. Gelsin kahve, gelsin çay.*** (S.M. Alus 1934 s. 394). ※ ***Arkadaşın karısının udu da varmış. Gelsin taksimler, gazeller, şarkılar.*** (S.M. Alus 1944 s. 64). Başka vaziyetlerde de kullanılabilir: ※ ***Gençliğimde fazla kuruntululardandım. Gelsin düşüncelerin türlüsü!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 15.VII.1942).

EOsm. **geltekele** 'kertenkele' TS 1628 < ***kertenkele*** kelimesinin metathese'ye uğramış varyantı, b. ***albız*** ⊡.

gelür/BSTTk. **gelir** 'kazanç' Meninski 1680 III, 4004 < ***gel–*** fiilinin geniş zaman partisipinden yapılmış isim, b. ***açar*** ⊡ ※ ***Kimse bu vażʿı pesend u taḥsīn ėtmez ve gelürlne göre͜ harcanmaz dėyü gün olmaz ki gendüyl meẕemmet u nefrīn ėtmez.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 242). ※ ***Aŋma ol derdi kim gelür az ola, |͜ Harc–ı ġālib ġamında mülzemsln.*** (ʿĀlī 1977 s. 129 no. 38). Krş. ***gelirat***.

AD. **gelvir** 'kalbur' < ***kalbur*** kelimesinin varyantı. Krş. Tietze 1982z no. 90.

gem I 'atın ağzına takılan demir çubuk' < Ch. Tzitzilis 1987g no. 203 kelimeyi EYun ***κημος*** (kēmós) 'at ağızlığı, köpek ağızlığı' kelimesine bağlar, fakat bunun için fonetik zorluklar var (ona uygun olan beklenirdi). TTk.nden başka Türk dillerinde ***gem*** şekli yalnız Az. Tk.nin bir diyalektinde (Naḫçıvan ADDL 1964 s. 281) kaydedilir. Kürt. ***ghem*** (Jaba–Justi 1879 s. 365) ve Fa. ***gām*** (Steingass 1072) a.m. da dillerin kendi lûgatlerine benzemiyor. E.V. Sevortyan 1980 III, 18 kelimeyi Tk. ****gem–*** 'kemirmek' ile birleştiriyor. ※ ***Muṣṭafā Aġa işi ġāyet aʿlā gem 80 aḳça.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 241). Atı zaptetmeye yarayan alet çok defa mecazî manalarda zikredilir: ***gem tak–/gem vur–*** 'geri çekmek, zaptetmek, gemlemek': ※ ***Bu püsküllü belâya bir gem ṭaḳmaḳ lāzımdı.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 119). ※ ***Beşerî kanunlar, görülen ahlâkî mübrem lüzumlar üzerine tabiatın bu haşarı hürriyetine gem vurmak için hadler tayin etmiştir.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 47). ***gem gev–/gemi ye–*** 'sabırsızlıktan yanmak; hıncını alamayan kimse kendini yemek' DS 1987: ※ ***Bu esb–l dil ṣafālar ile gem gever, anuŋ | Yėlüb yopurmaġa reh–i vaṣlında dāʾimā.*** (Ẓātī 1967 I, 31). ※ ***Köy delikanlısı, avrat görüpte gemini yiyen aygıra dönünce şehre iner. Etrafı polis, jandarmayla noktalanmış umumhaneye girer ve eğlenir.*** (Reşat Enis 1944 s. 58). ***gemi azıya al–*** 'zaptedilemez hâle gelmek': ※ ***Kan, ırk ve milliyet hisleri gemi azıya almış, dünyanın en geri cemiyetlerini harekete getirmişti.*** (Burhan Cahit 1934 s. 113).

AD. **gem/kem/kam** II 'harmanda kullanılan döven; harman yeri' DS 1985, TS 1629 < Erm. ***gamn*** < EErm. ***kamn*** a.m. Tietze 1982z no. 91, R. Dankoff 1995 no. 321.

AD. **gem** III 'ekin demetlerini bağlamaya yarayan uzun buğday sapları' DS 1985 < Erm. ***gem*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 342.

AD. **gembi** 'tırtıl' DS 1985 < Yun. ***κάμπη*** (kámbi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 157.

AD. **geme/keme** 'büyük fare' DS 1986, 2737–38, TS 1629, K. Emiroğlu 1989

s. 104, Meninski 1680 III, 4023 < ??. ※ ***Gide gide bir kemeye rasgelir. Ona da adını, nereye gittiğini anlatır. O da saçı uzun server kadın, boyu uzun perver kadını ister. Ona da "Karını neyle döversin?" der. Fare kuyruğumla okşayıveririm cevabını verir.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 65–66). ※ ***Yufka alıp ocağın başına gitti. Sabırlı sabırlı gevretti yufkayı. Bir tabağa koydu, çocuğun yanına oturdu. "Bak, sana ne yaptım, keme gibi kıtır kıtır yiyiver haydi!" dedi.*** (F. Baykurt 1967k s. 281–282).

AD. **gemek**, b. ***kamak***.

Gemerek 'Sivas vilayetinde bir kasabanın adı < Lat. ***Armaxa*** D. Georgacas 1971w s. 112 (etimolojisi birçok ses değişimleri icab ettirir). ※※

AD. **gemgenç** 'çok genç, taptaze' < ***genç*** + kuvvetleyici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apak*** ⊡. ※ ***Gız, öldün mü sen? Gemgenç isan, neye gidüp oturu oturuveriyon? Hasta mısın yoğsa?*** (H. Sayın 1965 s. 67).

gemi, b. ***gemü***.

geminti/gömeni 'döveni boyunduruğa bağlayan ağaç' DS 1987, 2149 < Erm. ***gamnday*** / EErm. ***kamntay*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 322. ※※

gemir-, b. ***kemür-***.

gemiş-, b. ***kemiş-***.

EOsm. **Gemleyik** 'Bursa vilayetindeki Gemlik kasabası ve limanının eski adı' TS 1630 < krş. ***gemilik.*** ※※

AD. **gemre**, b. ***kemre***.

gemü/BSTTk. **gemi** b.m. (nehir ve deniz vasıtası) TS 1629, 1630 < ETk. ***kemi*** a.m. Clauson 721–722. ※ ***Yėl esdi, deŋiz oynadı. Gemimüz sındı, helāk oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 32b). ※ ***Bu esn̠āda emr-i ilāhī bir ḳızıl bulıt peydā oldı, yağmur yėrine od yaġdurdı. Ne-ḳadar deŋiz yüzinde gemi vu gemici var-ise, heb yandurdı.*** (a.e. v. 46b). ※ ***Gendöziçün bir gemi Nūḥ eyledi.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 20 no. 46). ※ ***Her kim-ki odun ḥāceti olursa odun ṣatan gemilerden alalar.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 65b). EOsm. ***gemilik*** 'liman' TS 1630. ***gemi sür-*** 'gemi ile gitmek, kayığı sürmek': ※ ***Gözetgil bizi, i gemiler süren!*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 11).

gemük, b. ***kemük***.

geŋ, b. ***kek***.

gėŋ/geŋ/gen I/geyŋ/geyiŋ 'geniş, enli' DS 1989, TS 1630–33, Argenti 1533 s. 74, R. Dankoff 1991 s. 39 < ETk. ***gėŋ*** a.m. Clauson 724–725. ※ ***Bir eski gevür sinlesi varidi, geŋidi, anda eküb dururdum.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Dibinde bėş yüz kişi oturacaḳ geyiŋ yėr var-idi.*** (a.e. v. 96b). ※ ***Ḳapuyı açdum, girdüm. Gördüm, bir aru maḳāmdur, gėŋ meydān gibi.*** (a.e. v. 117a). ※ ***Rūm ėli leşkeri çekilüb gėŋ yėre çıḳdılar.*** (F. Giese 1929 s. 122). 'bol (giyecek şeyler hakkında)': ※ ***Gördiler, bir kişi bir geyn cübbe geymiş, bir ulu ʿimāme [...] başına urmış.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). ***geŋ yaḳadan*** 'uzaktan, tehlikeden uzakta' TS 1650–51, R. Dankoff 1991 s. 39: ※ ***Baḥr-ı ʿışḳ içre olan ʿāşıḳa pend, ey zāhid, | Ḳaradan ālet oŋarmaḳ gibidür geŋ yaḳadan.*** (Tietze 1951 [16. yüzyıl] s. 115). ※ ***Aldı aŋsuz beni bir ḫarti***

şüratlu maryol; | Nİçe demdür ki göŋül ṭaḳla urur gėŋ yaḳadan. (Tietze 1950–55 [16. yüzyıl] s. 454).

AD. **gen** II 'işlenmemiş tarla, sürülüp dinlenmeye bırakılmış tarla' DS 1988–89, TS 1633 (***geŋ***) < ***gen*** I ? ('geniş' anlamına olan kelime kapalı ***ė*** ile bu ise açık ***e*** iledir. Dolayısıyla ikisi arasında bir ilişki olamaz. Üstelik anlamca birleştimek de mümkün değildir. [Editörün notu]). ※ ***Şimdi bütün makine, motur, fen onlarda. Bizim de tarlalar gen! Vaktiyle gözümüzü açıp da bunları kaptırmasaydık!*** (F. Baykurt 1967a s. 91). ※ ***Dikenli düzdeki tarlaya varıp çifte başladı. Kaç yıldır sürülmemiş gen tarlalar zor sökülüyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 88).

AD. **gen** III 'şeker' DS (Kars) 1989 < Az. Tk. ***ğānd*** < Fa. ***ḳand*** 'şeker' < Ar. ***ḳand*** 'kamış şekerinin kurumuş usaresi'. ※※

gen IV 'bir canlının yumurtasında bulunan ve şeklini almasında müessir olan en küçük parçacıklardan biri' < Alm. ***Gen*** a.m. 1911'de biyolog Johannsen tarafından EYun. ***γένος*** (génos 'soy') kelimesine binaen icat edilen tesmiye. ※ ***Gece yatacağım yeri peylemeden Viyana'yı fethe, şey, keşfe, çıkmıştım. — Yoksa genlerimde çapaçul fetih tohumları mı gizli?*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 19).

EOsm. **geŋ-** 'genişlemek' J.Th. Zenker 1876 II, 786, (A. Zajączkowski 1937 II, 83 < ***gėŋ*** sıfatının bir fiil kökü olabileceğine dair başka kaynaklarda bir delil bulamadık. Zajączkowski'nin dayandığı metindeki kelime yanlış okunmuştur. Bir metinde geçen ***genirken*** kelimesi, bir tertip hatası değilse, ya ***yen-*** ya da ***yeni-*** (TK 1640) fiillerinden gelebilir: ***Dimağıŋ bir Iştİhānıŋ āteşiyle yanarken, sinirleriŋ muḳāvemetsüz bir ārzünuŋ arḳasından genİrken, vücüdüŋ dīger bir vücüdüŋ incizābiyle titrerken, rüḥuŋ ḳaynaşarak ḥall-olmaḳ için başḳa bir rüḥa atılmaḳ isterken hangi ḳuvvet seni ṣavletiŋden men'edebilir?*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 307).

genc I/BSTTk. **genç** 'yaşı ilerlememiş olan' Meninski 1680 III, 4032 < ETk. ***kenç*** a.m. Clauson 727. ※ ***Neçün bėsleye kişi genc ilanı, | Ki ulalduḳca andan ḳorḳa cānı?*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 543). ※ ***Nİçe pīri yİgİt gibi ḳılur genc.*** (Meḥmed 1965 [1398] s. 79 no. 710). ※ ***'Ārıżın 'arżėtdİ baŋa bir güzel maḥbüb genc.*** (Ẕātī 1967 I, 95). ※ ***Gencsİn, ey pīr olası, yıḳ cefā bünyādını, | Göŋline gir 'āşıḳuŋ, gencüŋ yīrİ vīrānedür.*** (a.e. s. 343). 'genç adam': ※ ***Bu çocuk ele avuca sığmaz bir gençtir.*** (H. Topuz 1998 s. 13). ***gençten*** 'genç denebilen, genç nesilden (kimse)': ※ ***Siyāh ḳasketli, gencden arḳadaşı da geliyor.*** (M. Yesāri 1928 s. 166). ※ ***Gençten bir efendi bana doğru gelerek "İçerden sizi istiyorlar." dedi.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 438). ***genc ay*** 'hilâl' TS 1633: ※ ***Uyaḥdı girü sanki genc ay idi.*** (Mes'üd bin Aḥmed 1991 no. 519). ***genç irisi*** 'yaşına göre çok irileşmiş (delikanlı veya genç kız)': ※ ***Peşkİrcibaşının oğlu, zaten güçlü kuvvetli, genç irisi, kapı gibi delikanlıdır.*** (S.M. Alus 1933p s. 148). ※ ***O aralık, kaşlı gözlü, akça fakat pakça değil, genç irisi kirli bir kız alı al moru mor bir telaşla geliyordu.*** (H.R. Gürpınar 1940h s. 24–25). ***genç-işi*** 'gençlerin zevkine uygun': ※ ***Kırmızı gül işlemeli pembe genç işi bir şal giymişti. Elli beş yaşlarında vardı.*** (F. Baysal 1944 s. 74). ※ ***Bu sıkı perhizden biriken parayı, genç-işi bluzlara, ekose eteklere yatırırlar.*** (T. Uyar 1982 s. 162). EOsm. ***genc kişilik*** 'gençlik çağı, şebabet': ※ ***Ẓāyİ' ḳalub dururam. Ne ben genc kişiligümden berḫurdaram, ne kimse benden kāmgār.*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

Osm. **genc** II 'define, hazine' < Fa. ***ganc*** a.m. ※ ***Rencsüz genc ele girmez. Kişi gendüden geçmeyince ma'büdını görmez.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). ※ ***Anası balta bulıvėrdi. Der-ḥāl durdı, evi ḳazıdı, genc es̱erin bulımadı.*** (a.e. v. 53a).

gencecük/BSTTk. **gencecik** 'pek genç' TS 1633 < ***genc/genç*** I + ***-cik*** küçültme eki (b. ***acıcık*** ⊡); aradaki ünlü iki **/c/** sesine birbirinden ayırmaya yarar (krş. ***azıcık***). ※ ***Gencecik yüksek mühendislerden bir tanesi, postalının ucu ile iliştiği bir yalçın yarmadan seslenmiş. "Buldum, buldum!"*** (İ. Tarus 1961 s. 68). ※ ***Başımı kaldırdığımda göz göze geliyoruz gencecik bir kızla.*** (A. Ümit t.y. s. 35).

AD. **gencel-** 'gençleşmek' DS 1989, < g***enc*** I + sıfattan fiil yapan ***-el-*** genişlemesi, b. ***alal-*** ⊡. ※ ***Pātişah genceldiyini gören bu vezir, gencelecē'm zandiyle suyun içine girdi. Vezirin dişleri sırtara ġaldı.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 120). ※ (Bilmece) ***On beşinde gencelir, otuzunda kocar. — (Ay).*** (Güngör–Ozanoğlu 1939 s. 115).

AD. **gencer** 'bayramlarda yapılan eğlence; panayır; güreş' DS 1989, R. Dankoff 1991 s. 39 < Erm. ***gacar*** < EErm. ***kaçar*** 'tören, kalabalık, toplaşım' R. Dankoff 1995 s. 165 no. D25 (istifhamla). ※※

Osm. **genchane** 'hazine binası, hazine odası' < Fa. ***ganc-̱hāna*** a.m. [***ganc*** ve ***̮hāna***, b. ***abdesthane*** ⊡]. ※ ***Atamuŋ genc-̱hānesi vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 53b).

genç, b. ***genc*** I.

Osm. **gende** 'pis kokan, **kirli'** < Fa. ***ganda*** a.m. ※ ***Gece bir ḥācete çıḳdum. Nā-gāh bir ̮har-bende-i gende [v]u günde baŋa yumruḳ vurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

EOsm. **gendi**, b. ***gendü***.

gendi gendiye/BSTTk. **kendi kendine/kendi kendisine** 'kendinde, kendi içinde; kendiliğinden': ※ ***Bu gendi gendiye düşündü, her har bu ġalanın içinde bi-ey bi-şey olmazsa bu asger beklemez.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 4). ※ ***Onuŋ 'aleyhinde söyledikleri̮ hāṭırına gelince ḳızınıŋ yüzüne baḳamayor, kendi kendine utanub ḳızarıyordu.*** (M. Yesari 1928 s. 123). ※ ***Çocuklar kumlukta kendi kendilerine oynarken, o arabanın tekerleği dibinde çömelip oturur; etrafta bir iki Arnavut helvacıdan başka erkek dolaşmamasına rağmen namaz bezini burnunun altından iğnelenmiş tutardı...*** (R.N. Güntekin 1944 s. 137). ※ ***Tedris usulü nekadar fena olursa olsun, bir çocuk çok okursa kendi kendi kendisine doğru yazabilmek kaabiliyetini alıyor.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 25).

AD. **gendime/kendime** 'buğday kırması, yarma' DS 1990, 2741 < Fa. ***ganduma*** 'kind of grain deprived of the husk' (F. Steingass 1930 1099) a.m. Tietze 1967 no. 48, krş. U. Bläsing 1995k 25. ※※

EOsm. **gendözi/kendözi** (sondaki ünlü mülkiyet zamiridir) 'kendisi' TS 1634, 2412–18 < ***gendü*** ve öz, iki synonym'den (eş anlamlı) hasıl olan crasis (kaynaşma) için b. ***acabola*** ⊡) ※ ***Anda diyde pür-āb, sīne pür-tāb oturdı, gendözine eyitdi:...*** (Ferec 855/1451 v. 64b). ※ ***Şeh-zāde yaluŋuzca şarāb içerdi, sāzını çalardım ırlardı, gendözini eglerdi.*** (a.e. v. 202a). ***gendözinden bī-̱haber*** 'aklı başında değilken, şuuru gitmişken': ※ ***Gendözinden bī-̱haber eyle ne zehreyile bunuŋ gibi***

güstāḫlıḳda bulunduŋ? (a.e. v. 20a). ***gendözinden var-*** 'aklını, şuurunu yitirmek': ※ ***Sen Leylīyi görenlerüŋ mecnūn olub ḳalanlaruŋ | Gendözinden varanlaruŋ kimse ḥālin bilmez imiş.*** (Sulṭān Veled 1286 s. 31). ***gendözine gel-*** 'ayılmak' ※ ***Şeh-zāde gendözine gelicek eyitdi:...*** (a.e. v. 135b). ***gendözini kes-*** 'kendini hadımlaştırmak': ※ ***Gendözümi kesüb dururam, ādemīyet şehvetini gendözümden giderüb dururam.*** (a.e. v. 62b). ***gendözini oğurla-*** 'sıvışmak' (krş. İng. ***to steal away***, Alm. ***sich fortstehlen***): ※ ***Gendözüŋi oğurla, ol maḳāmda durma, ilerü yüri!*** (a.e. v. 194a). ***gendözini ur-*** 'intihar etmek': ※ ***Andan bıçağın çıḳardı, gendözini urmağa ḳaṣd eyledi.*** (a.e. v. 152a).

gendözin (bir şeye) ur-/BSTTk. **kendini (bir şeye) vur-** 'kendisini sağırlığa, deliliğe vurmak' Meninski 1680 I, 506. ※ ***Yarın evleniyorum diye bu akşam kendimi içkiye vurdum.*** (İsmail Galib 1932bb s. 19). ※ ***Halbuki Rukiye içinden kendisine öteki kızlar gibi iştahlı bakılmasını çok arzu ediyordu. Bunun için kendisini hâlâ çocukluğa vurarak delikanlılara yanaşır ve onlarla diğer kızlardan daha serbest konuşmak çarelerini bulurdu.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 77).

EOsm. **gendü/gendi**/BSTTk. **kendi** (yazılı kaynaklarda bu imlâ, telaffuz ***kendi*** olduktan sonra da uzun zaman devam etti, ms. 1794'de Carbognano s. 29 vd. ***gendü, gendüyi, gendüden*** için telaffuz ***kendi, kendini, kendinden*** diyor). (pronomen reflexivum, dönüşlülük zamiri) 'kendisi' Meninski 1680 III, 4037 < ***kentü*** a.m. Clauson 728-729. 16.-18. asırlarda kelimede 3 değişim ortaya çıkıyor: baştaki ***/k/*** → ***/g/***, sondaki ***/ü/*** → ***/i/*** olup 3. şahıs mülkiyet ekiyle karışıyor ve oblique casus'larda bu eke mahsus ***/n/*** ilavesini alıyor. Bu değişimlerin kronolojisinin tespiti, yazı ile telaffuz arasındaki fark yüzünden çok güçtür. ***kendi*** şekli ayrı bir madde olarak ele alınacak. ※ ***Gendü, Fażluŋ yanına oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Māhyār, Muvaffaḳı pādeşāhlıḳ taḫtına geçürdi. Gendü bir güşe iḫtiyār ėdüb 'ibādete meşġūl oldı***. (a.e. v. 18b). ※ ***Atını ota ḳodı, gendü seküde yatdı, uyıdı.*** (a.e. v. 37a). ※ ***Vezīrleri, ra'iyyetleri oḳıdı. Dīvāna geldiler. Gendü perde ardında oturdı.*** (a.e. v. 73b). ※ ***İş ėtdüŋ, ėtmedüŋ tedbīr aḥsen, | Meseldür: ağlamaz gendüsi düşen.*** (Meḥmed 1965 s. 129 no. 2859). ※ ***Bu muḳābeleden rüzgār daḫı ḫayli bī-ḥużūr u bī-ḳarār olub bir niçe dün u gün durmayub esüb ṣavurub ḳaldı ve ḳopdı. Zühre-misāl gendü çaldı, gendü oynadı.*** (A. Bombaci 1946 s. 281). Çoğul: ※ ***Der-ḥāl durdılar, cārvāları dėrşürdiler. Gendüler silāḥlanub atlarına bindiler.*** (a.e. v. 42a). (pluralis maiestatis, saygı gösterme çoğulu): ※ ***Gendüler ne kişidür beyān eylesün tā bu 'āciz bī-çāreye söylemek imkān ola.*** (a.e. v. 28b). (casus, durum ekleriyle): ***gendüyi*** 'kendini': ※ ***Cāmehāy-ı melikāneyile, zer u ziyverile gendüyi bezedi.*** (a.e. v. 139a). ***gendüye*** 'kendine': ***Beni gendüye 'āşıḳ eyledi.*** (a.e. v. 115a). ※ ***Ve ol bilād ehli 'ibād, Ḫāliḳ-ı şemsüŋ vücūdine ėdüb 'inād, şemse gendüye da parlardı.*** (a.e. v. 180b). ***gendüde*** 'kendinde': ※ ***Bakdı, gendüde iki göz gördi mülevveṡ.*** (a.e. v. 196a). 'daha kendinden geçmemiş': ※ ***İkisi de avuçları göğüslerinde, çok halecanda olduklarını işaret ediyorlar; gözlerile de "Daha kendinde, aman görmesin!" diye Badiyi gösteriyorlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 71). ※ ***Ben şimdi kendimde değilim. 'Aḳlım başımda yoḳ. Ölümden beter ḥāller geçiriyorum***. (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 46). ***gendüden*** 'kendinden': ※ ***Bir gendüden yėg dėmelü kenīzeküŋ eline yapışmış ḍuta geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). ***gendünüŋ*** 'kendinin': ※ ***Gendünüŋ memleketini vu şeh-***

zādeleri heb aŋa bağışladı. (a.e. v. 66b). ***gendünüŋi*** ‘kendininkini’: ※ ***Bir ḫilʿat, biŋ diynār, Kele vėrdiler, gėrü ḳalan muṭriblere, nedīmlere hem ḫilʿatlar vėrdiler. Kel ʿādetince gendünüŋi cemāʿate bağışladı.*** (a.e. v. 203a). 1. ve 2. şahıs mülkiyet ekleriyle: ※ ***Gendümüze iʿtimādum varidi.*** (a.e. v. 117a). ※ ***Odada bulunan duvarlarda bütün altun yaldızla işlenmiş levhalar görmüş, bütün gendiyi ġaybetmiş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 95).

EOsm. **gendü** II (zarf olarak ondan sonraki kelimeye takılan mülkiyet ekine kuvvet veriyor) ‘kendi’: < ***gendü*** I. ※ ***Gendü ḥālini gendü diliyle saŋa şerḥ eylesün.*** (Ferec 855/1451 v. 30a). ※ ***Ḳapusına ḳuful urdılar, kiliydini reʾīs gendü ḳatında ḳodı.*** (a.e. v. 109b).

gendüden geç–/BSTTk. **kendinden geç–** ‘kendini kaybetmek, bayılmak’: ※ ***Anlara daḫı ol resme ʿaẕāb ėtdüklerin görüb ḳorḳusından gendünden geçdi.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 213). ※ ***Bir aralıḳ başını yavaşça sol taraftaki pencerenin kenarına dayadı ve derhal kendinden geçti.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 211). Krş. ***gendüden var–***.

EOsm. **gendüden var–** ‘aklı başından gitmek, şuurunu kaybetmek’ < g***endü*** I ve ***var–*** ‘gitmek’. ※ ***Zengī bu ḫışmı bilicek hemān cānından el yudı, cānı, tenini vidāʿ ėtdi, gendüden vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 186b). ***Bir çoḳ degersiz meʾmūr ṣabāḥdan aḳşama ḳadar lāfla vaḳit geçiriyorlar. Ṣalonda bir ḳahve ocağı var ki ārzū eden meʾmūr ḳahvesini kendi pişirüb içiyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 4).

gendü gendüden ‘gönüllü olarak, zorlanmadan’ Meninski 1680 III, 4037. Krş. ***gendi gendine***.

gendü halinde/BSTTk. **kendi halinde** ‘attender a fatti suoi, viver privatamente, quietamente, secondo la sua professione o conditione’ Meninski 1680 I, 1712: ※ ***Hīç andan umum yoḳdur ve yardım istemezin velī şunı isterin andan kim münāfıḳlıḳ ėdüb şeyṭānlıḳ ėtmesün, gendü ḥālinde otursun...*** (F. Giese 1929 s. 124). ※ ***Öŋümüzden inenlere baḳ, gözlüklü Ḥikmetle Ṣarı Emīne... Güyā kendi ḥāllerinde gidiyorlarmış gibi dönüb baḳmayorlar, amā ḳulaḳları bizdedir.*** (M. Yesari 1928 s. 17).

EOsm. **gendüligine gel–** ‘kendine gelmek’ < ***gendü*** I + ***–lik***, mülkiyet eki ile datif eki ve ***gel–*** I. ※ ***Ḳamusı ağlaşdılar, fiġān ėtdiler. Çün gendüliklerine geldiler, pādeşāh anları nüvaḫt ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 141a).

Osm. **gendüm** ‘buğday’ < Fa. ***gandum*** a.m. ※ ***Gendümden ve cevden ve ʿalefden ve çavdardan... onda bir taʿşīr oluna.*** (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 200). ※ ***Ḥamām–ı cāna ṭavḳ–ı gerden oldı | Bu gendüm–göz ki ṣaldı bend–i kākül.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 141).

gendünüŋ/BSTTk. **kendinin** ‘takip eden ismin mülkiyet ekinin manasını kuvvetlendiren genitifli bir zamir: ※ ***Şāh yaḳīnen bildi–ki gendünüŋ oġullarıdur.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 145). ※ ***Yā bu üzügü getürsin, yoḫsa gendinin başını vururum.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 98). ※ ***İhtiyar kadın evvelâ genç kızın, sonra da Ahmet Reşidin, daha sonra da kendinin kadehine doldurdu.*** (Burhan Cahit 1934 s. 58). ※ ***Kendinin bahçesinden padişah oğlunun yüz numarası-***

nın önüne kadar lağım eştirmiş yerin altından.. (M. Tuğrul 1946 s. 31–32).

EOsm. **gendüye ėt-** 'edinmek' < ***gendü*** I ve ***et-***. ※ ***Bir‿handa hücre ḍutdı ve gendüye ten-cāme ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 117a).

gendüyi/BSTTk. **kendini**: ※ ***Uykumun arasında bir sesler işidiyorum, kendimi açamıyorum.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 288). ※ ***Ömer bey mi? Ona kalsa fesini bile havaya atacak. Lâkin öteki hırçın. Kendisini ağıra alıyor.*** (Aka Gündüz 1940 s. 70). ※ ***Erīke‿hānım bir kere sevdimi, para, yol esirgemez. Faḳaṭ bidāyeten kendini ağır ṣatar.*** (H.R. Gürpınar 1340 s. 238). ※ ***Kendini çok ağıra satmaya başlamıştı.*** (M. Güler 1990 s. 31). ※ ***Biz üç arkadaş akıntıya kendimizi kaptırmış, sersem sersem giderken, bir de baktık ki biraz ötemizde bir koşuşma, ileriye doğru bir kalabalıktır hurya ediyor.*** (S.M. Alus 1944 100). ※ ***Ölümüŋ bir giyotin maddīyetiyle hemān eŋsesine ineceğini bilse yine memnū' yere el ṣoḳmaḳdan kendini alamayacaḳdı.*** (H.R. Gürpınar 1926 s. 515). ※ ***Doğrulup gözlerine uzun uzun bakmadan kendini alamıyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 215). ※ ***Eyvah, genç kendini ateşe attı!*** (S.M. Alus 1944 s. 146). ※ ***Müdhiş bir cān sıḳıntısile kendini ṣoḳağa atar.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928 s. 186). ※ ***Halam, muhitine uyarak, okumayı da âdet edinmiş değildi. Gündüzleri kendini avutmak için okumanın ilâcını kullanmıyor ve geceleri uyumak için, okumanın afyonunu yutmuyordu.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 167–168).

EOsm. **gendüyi uyura vur-** 'kendini uyura vurmak, kendini uyuyormuş gibi göstermek' < ***gendü*** I, ***uyı-*** fiilinin geniş zaman partisipi + datif eki, ***vur-***. ※ ***Gördiler, cāriye yatur, gendüyi uyura vurdı. Uyandurdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 237b).

AD. **genegerçek** 'hintyağı tohumu' DS 1990 < Fa. ****kana-karçak*** a.m. [***kana*** 'kene' ve ***karçak*** 'meyvelerinden hintyağı çıkarılan bitki'] O.A. Rubinçik 1970 II, 318, 362, krş. Lat. ***ricinus*** hem 'kene' hem de 'hintyağının çıkarıldığı bitki'. ※※

AD. **geneksi/genişke** 'bahşiş' DS 1990, 1992 < Yun. ***κανίσκι*** (kaníski) 'hediye', asıl manası 'sepetçik' Ch. Tzitzilis 1987g no. 163. ※※

AD. **geŋel-/genel-** 'genişlemek' DS 1990 < ***gen*** I + sıfattan fiil yapan ***-el-*** genişlemesi, b. ***alal-*** ⊡. ※ ***Çü göçdü, ḳalmadı burada şenlik, | Geŋeldi ol aralıḳda ekinlik.*** (TS 1640).

AD. **genem/ginem** 'yine' < ***gene/gine*** + ***-m***, b. ***aferim*** ⊡. ※ ***Genem Deli Yusuf ünlüyoo.*** (Nābī-zāde Nāẓım 1943 s. 38). ※ ***Beni ginem nöbet bastırıyor.*** (Reşat Enis 1944 s. 141).

general b.m. 'yüksek askerî rütbe' < Alm. ***General*** < Fr. ***général*** a.m., ***capitaine général***'in kısaltılmışı. ※※

Osm. **geŋeş**, b. ***keŋeş***.

AD. **genevit/genevirt/engevirt** 'ıstakoz; yengeç' DS 1753, 1991 < Yun. ***καραβίδα*** (karavíḏa) 'yengeç' Tietze 1955 no. 110, fakat kelimenin başı ***engeç*** 'yengeç' kelimesinin tesiri altında değişmiştir. Krş. ***karavida***. ※※

genez, b. ***ginez***.

AD. **geŋez/genez** I (zarf) 'kolay' DS 1991, TS 1634–37, Meninski 1680 III, 3986 < ETk. ***geŋes/keŋez*** a.m. Clauson 734. ※ ***Kim sėni ol ulu Ḥaḳa degüre, | Ḳorḳulu köprüden geŋez geçüre.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 11). ※ ***Bu gün ki bu ʿömrüm ılduzı ḳarardı ve dirligüm güneşi fenā sayrulığına degdi, öŋüme bir yol oğradı ki gėrü dönmek yoḳ, nāçār varmaḳ gerek. Ammā baŋa gėtmek geŋez gelür, zīrā ki soŋunda sizüŋ gibi oğlanlarum var***. (S. Şeyẖoğlu 1973 s. 209–210. ※ ***Iraḳdur ḳoyunumuz, süde biz aç; | Geŋez alalum südi, bir sehl yol aç!*** (Faẖrī 1974 s. 402 no. 2985). ※ ***Ėy benüm pādişāhum, dilerem kim ḥac ėdem. Baŋa sen geŋez ėdi-ver.*** (Ḳuṭbeddīn İzniḳī 1433 v. 96b).

AD. **geŋez/genez** II (sıfat) 'kolay' < ***geŋez / genez*** I. ※ ***Memleket sulṭān ġehe ḳaldı bu gez, | Müşkil işleri aḳ ḳıldı geŋez.*** (Enverī 1928 [869/1464] s. 10). ***Elüŋ altındağıya raḥm ėde gör, | Kim geŋez ola saŋa ḳabruŋda gör.*** (J. Németh 1919 [15. yüzyıl] s. 168). ***geŋezligile*** 'kolaylıkla': ※ ***Bir iş ʿunfile, gücile olınca geŋezligile, āsānligile olsa yėgdur.*** (Ferec 855/1451 v. 137a).

genezime, b. ***ginez***.

EOsm. **geŋezin** 'kolayca' < ***geŋez*** II + ***–in*** vasıta hâli (instrumentalis) eki, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Çün bennā ʿavratı geŋezin ele girürmiş, ben-daẖı anı görüb gideyim.*** (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Geŋezin ṣanma ki ʿālemde revān cān vėrilür.*** (Ẕātī 1967 I, 198).

EOsm. **geŋezrek/geŋezirek** 'daha kolay TS 1638, 1639–40 < ***geŋez*** + ***–rek*** comparativus (karşılaştırma) eki, b. ***acırak***; ikinci varyanttaki ***/i/*** için krş. ***azırak.*** ※※

AD. (Kars) **genfit** 'kâğıtlara sarılmış küçük şeker, bonbon' (A. Ağaoğlu 1942 s. 250) < Az. Tk. ***konfet*** < Rus. ***konfeta***, çoğul ***konfetıy,*** < İt. ***confetto*** a.m. < Lat. ***confectum*** 'hazırlanmış ilaç'. ※※

Osm. **gengel** I 'şaka' < Fa. ***gangal*** a.m. ※ ***Saŋa gengel, sen ne bilürsin?*** (Ferec 855/1451 v. 107b). ***gengel ėt–*** 'şaka yapmak': ※ ***Ḳız, gengel ėdersin ola mı? Perī ādemīyile ḳanda cift olduğı var ki şimdi daẖı ola?*** (a.e. v. 151a).

gengel II/**genger**, b. ***kenger***.

EOsm. **genik–** 'arkada kalmak' TS 1640 < ETk. ***kėnik–*** a.m. Clauson 731, M. Erdal 1991 II, 495 [***kėn*** 'peşinde' + isimden fiil yapan ***–ik–*** genişlemesi, b. ***acık–*** ⊡].

AD. **genir–** 'geğirmek, geyirmek' DS 1992 < ***geğir–*** fiilinin varyantı; ***/ğ/*** → ***/n/*** değişimi için krş. ***deniş–***. ※ ***Bir gün‿Höca ā̱her diyārdan bir kimse [ile] oturub muṣāḥabet ėderken ḥerīf genirür.‿Höca aydur: "Ayıb degül mi? Niçün şöyle ėtdüŋ?" Ḥerīf aydur: "Bu genirmek bizüm diyārda ʿayıb degüldür." dėr.*** (P.N. Boratav 1995 s. 172). ※ ***Günün en keyifli saatlerini yaşıyordu. Geniriyordu hafiften.*** (M. Güler 1990 s. 149).

geniş b.m. (enli) < Çağ. ‼ ***giŋiş*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 489. ※ ***O zamanki vapurlar bugünküler kadar geniş değil. Doluluktan ha battık ha batacağız. Suyla beraber yolu tuttuk.*** (S.M. Alus 1944 s. 98). Mecazî manada ***geniş/geniş havsalalı/geniş karınlı*** 'kıskanç olmayan, kıskançlık göstermeyen': ※ ***BALABAN —"Nereden buldukları-***

nı sormadın mı?" DĀNA —"Neme lâzım, sağ ve sālim sevgili zevcemi buldum a, nesini sorayım?" BALABAN —"Ne geniş adam!" (Musahipzade Celal 1936ba s. 31). ※ ***"Seniŋ oğluŋ benim ḳarımla yatmış. Benim oğulluğum seniŋ zevceŋle. ʿA'ileye yabancı ḳarışmıyor ki!" —"Yoḳ, yoḳ, ben bu ḳadar geniş ḥavṣalalı olamam!"*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 1616). ※ ***Mamir bir adam kıskanç olur. Senin benim gibi fazla geniş karınlı değildir.*** (F. Baykurt 1959y s. 199).

AD. **genişel-/genşel-** 'genişlemek; rahatlamak' < ***geniş-*** + sıfattan fiil yapan ***-el-*** genişlemesi, b. ***alal-*** ⊡, fakat iki heceli bir fiil kökünden. ※ ***Övünler yaklaştı mı, eskisi gibi daralmıyorlar. Elleri genişeldi.*** (M. Başaran 1992 s. 279). Krş. ***genişle-, genşelt-***.

genişke, b. ***geneksl***.

genişle- b.m. (geniş hâle gelmek) < ***geniş*** + isim veya sıfattan fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡, ***ağla-*** ⊡. Mecazî manada 'rahatlamak', krş. ***genlşel-/genşel-***. ※ ***Aralarına yabancı karışmadığı için genişlemiştir. Elinde tuttuğu gazeteyi işaret ederek gene sohbete koyulur.*** (S.M. Alus 1934 s. 159). ※ ***Aç ölen balıkçıların ruhu, | Mavi daireler gibi genişler sahlllere.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 158).

geniz 'ağız ve burun boşluğunun arka bölümü' < ??; ünlü ile başlayan ek takılırsa kelimenin ikinci ünlüsü düşer, b. ***ağız*** I ⊡. ※ ***Ḳapu açıldıḳca, ormandaki ʿayni keskin, kekre şehvet ḳoḳusu sinirlerimizi ġıcıḳlayaraḳ ʿaynı şiddetle genzimizi yaḳıyordu.*** (M. Yesārī 1928 s. 15). ※ ***Berberin sürdüğü kolonya, genizlerine bir kadın kokusu halinde çarptı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 40). ※ ***Kadın içinse, çocukluğunun tütün tarlalarında geçen bölümü, baharın başlangıcında esintiyle gelen ve hemen kayboluveren duyumlar gibidir. Hep genizde duyulan, ama bir türlü bir daha yakalanamayan***. (E. Atasü 1991 s. 81).

gėŋllk/genllk I 'genişlik, en' < ***gen*** I + ***-lik***. ※ ***Hālid bir sarāy gördi, gėŋllgl heştād ender heştād-ldl.*** (Ferec 855/1451 v. 209b).

EOsm. ****geŋllk*** II 'mide' TS 1646 < ***geklik*** yerine okuma yanlışı; ****geğirlk*** maddesine bakınız.

genneş-, b. ***gerneş-***.

AD. **geŋşe-/gaŋşa-** 'gevşemek' DS 1915 TS 1649–50 < ***geŋşet-*** fiilinden backformation (yanlış ayırma)? ※ ***Bir ḳac büse yüzinde gözinde yanağında dudağında ḳodı. Şeh-zāde hīc anı görüb geŋşemedl. Öpmek ḳucmaḳ hevesin ėtmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 139b).

geŋşe-, b. ***gevşe-***.

AD. **geŋşek/gavşak/**BSTTk. **gevşek** 'gergin olmayan, yumuşak; sarkık; çözük' DS 1941, TS 1648–49, Meninski 1680 III, 3987 < ***geŋşe-/gaŋşa-/ gevşe-*** + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***-(i)k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Dişleri dibi berk midür, yoḳsa geŋşek mldür?*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 132). ※ ***Ben çadırımı büyük bir incir ağacının gevşek kollarına astım.*** (F.R. Atay 1938 s. 168). ※ ***Çocuk bile düşürmüştür, rahmi gevşek.*** (Füruzan 1975 s. 13).

genşel-, b. ***genişel-***.

AD. **genşelt-/geŋşet-** 'genişletmek' TS 1650 < g***enşel-/geŋşel-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Beri bak arkadaş, Baytar. Cevap ver:***

İrim'deki yeri genşeltmişsin. Yola doğru on adımdan fazla enmişsin. Geri al! (F. Baykurt 1961o s. 32). ※ ***Kapıları genşeltmeyin!*** (F. Baykurt 1971t s. 73).

geŋşet–, b. ***genşelt–***.

AD. **genzek** 'genizden konuşan, hımhım' DS 1993 < ***geniz*** + ?? Krş. Az. Tk. ***gänzik/känzik*** a.m. ※※

geometri 'hendese' < Alm. ***Geometrie*** < Lat. ***geometria*** a.m. Lâtincesi < EYun. ***γεωμετρία*** (geömetria) [***γη*** (gē) 'toprak, arazi' ve ***μετρειν*** (metreyn) 'ölçmek']. ※※

gepegenç 'pek genç' (ekseriya acımaklı ifadelerde) < ***genç*** + kuvvetlendirici sıfat ön takısı, b. ***apak*** ⊡. ※ ***Koru kendini. Gepegençsin. Toysun. Mimlisin. Karışma bu köylünün işine bırak, yesinler birbirlerini.*** (F. Erdinç 1958 s. 197). ※ ***Gepegenç yaşlarında, çoğu yeni doğmuş çocuklarını bırakarak tutukevlerine konulanların sayıları on binleri, yirmi binleri aştı.*** (A. Ağaoğlu 1985 s. 220).

(Argo) **gepçir–** 'erkeklik organını dişilik organına sokmak' H. Aktunç 1990 s. 113 < (Argo) ***geçir–*** fiilinin varyantı; alışılmamış fonetik değişim izaha muhtaçtır (belki ***teptirmek*** gibi, şekil ve mana bakımından biraz benzeyen bir fiilin tesiri düşünülebilir). ※※

gepgeniş 'çok geniş' < g***eniş*** + kuvvetlendirici sıfat ön takısı, b. ***apak*** ⊡. ※ ***Gepgeniş bir salon, saray gibi dayalı döşeli. Denize bakan geniş pencerenin yanına gittim, aşağısı derin, belki altta daha dört kat var.*** (A. Nesin 1975 s. 57).

gepgergin 'son derece gergin, dümdüz' < ***gergin*** + kuvvetlendirici sıfat ön takısı, b. ***apak*** ⊡. ※ ***Bir kadın divana şöyle bir yatıyordu. Bir ayağı yere sütun gibi inmiş, öteki ayağı dişice altına kıvrılmıştı. Kıvrılan ayağının gepgergin çorap içindeki yuvarlak diz kapağı...*** (Ç. Altan 1975 s. 269). ※ ***Karşıdan karşıya buzlu güneşle hâlâ gepgergin ve yatalak köprü titremekte.*** (L. Erbil 1985 s. 269).

gepre, **geprele–**, b. ***gebre***.

Osm. **ger** I 'eğer, şayet' (ekseriya şiirde vezin icabı) < Fa. ***gar*** a.m. [***agar*** 'eğer' kelimesinin varyantı]. ※ ***Ger nīm cev ağırı zeri kimseye vėrseŋ | Cān u dilile medḥ u s̱enāŋı ėde tekrār.*** (Ferec 855/1451 v. 121b). ※ ***Teŋri ėrdi ne kim anlar ėtdiler, | Teŋri ḥāżırdur, ger anlar gitdiler.*** (Sultan Veled 1958 [1226/1512] s. 21). ***ger... ger...*** 'ya... veyahut': ※ ***Ger terbiyet–i 'adl ėdesin eyledesin, | Ger ėtmeyesin, ol kim ėder, ol ėylede.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Her biri nā–maḥalde, vallāhi, heb zevāyid. | Nā–dānda olanda neyler ger ş̱urre ger cevālī?*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 161).

AD. **ger** II 'uyuz hastalığı' DS 1994, R. Dankoff 1991 s. 39 < Fa. ***gar*** a.m. F. Steingass 1930 s. 1076, krş. Kürt. ***hwur/gur/gör/ġir*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 357, İ.Osm. Farizov 1957 s. 750, K. Kurdoyev 1960 s. 294. ※ ***Halḳı eks̱eriyā gerdür*** (metin: ***gez***; tashih R. Dankoff'undur) ***ya'nī uyuzdur. Ḍarb–ı mes̱el: bir ādem çoḳ ḳaşınsa "Banaz uyuzı mı olduŋ?" dėrler, zīrā ābı havāsı ġāyet s̱aḳīldür.*** (Evliyā Çelebī IX, 37–38; Banaz kazası hakkında).

AD. **ger** III 'çengelli iğlerin ucundaki tel çengel' DS 1994 < Erm. ***geṙ*** 'çengel' R. Dankoff 1995 s. 77 no. 343. ※※

AD. **ger** IV 'dağ ve tepelerin üzerindeki yüksek burun' DS 1994 < Kürt. ***ġir*** a.m. (colline, cime, sommet) Jaba–Justi 1879 s. 357. ※※

ger- 'gergin duruma getirmek, uzatmak' < ETk. ***ker-*** a.m. Clauson 735. ※ ***Girdiler. Gemici tīz yelken gerdi, gemi sürdi, az vaḳtde öte gecdi, gemi ḳıraŋında bağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 55a).

AD. **geradil** 'harmanda öküzlerin başına takılan ip' DS 1994 < Yun. ***κερατίδ*** (keratíḏ) 'öküzün boynuzlarına bağlanan yular' [***κέρατα*** (kérata) 'boynuzlar'] Ch. Tzitzilis 1987g no. 200.

AD. **geran** II 'kuyu' DS 1994 < Yun. ***γεράνι*** (yerani) 'kuyu üstü tulumba kolu' Ch. Tzitzilis 1987g no. 74.

geranbeha, b. ***giranbeha***.

AD., RD. **gercik** 'güzel, yakışıklı, zarif, şık' DS 1994–95 < Gag. ***gercik*** a.m. N.A. Baskakov 1973 s. III ※ ***Gelenler komşu çingenelerdi. Miyrem abla bir bohça açarak, oyalı çember ve krep çıkarıyordu. Onlar da "Ah ne islâ, ah ne gercik!" diye bir elden bir ele gezdiriyorlardı.*** (M. Mollova 1958 s. 76). ※ ***Onnardan Ganiş tā ürenmiş dikmää gercik ayakkapları.*** (Budjaktan seslār 1959 s. 126).

gerçek (sıfat ve zarf) 'doğru, hakiki' TS 1651–1652 < ETk. ***kertü*** 'hakikatli, sadık, vefadar' Clauson 738–739, E.V. Sevortyan 1980 III, 29–30 fakat aralarındaki münasebet anlaşılmıyor; krş. Tob. ***kärçäk*** M. Räsänen 1969 s. 256. ※ ***Bu dėdügüŋüz gercegise, anuŋ bed-baḫtılığı nişānıdur.*** (Ferec 855/1451 v. 20a). ※ ***Hey͜ Hān, gerçek eydürsin. Bu gün ne ėdersem, yarın anı baŋa ėderler.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 36). 'haklı': ※ ***Gördüŋ-mi ki gerçegem?*** (Ferec 855/1451 v. 30a). (isim) 'hakikat': ※ ***İstemezem bir nefes senden cüẕā olmaḳlığı, | Gerçegin dėrem, sözümde yoḳ yalanum, sensedüm.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 234). ***gerçekten*** 'hakikaten' (ablativus adverbialis, b. ***açmazdan*** ⊡): ※ ***Ḳāżī beni saŋa yalandan nisbet ėtdise, ben seni baŋa gėrcekden nisbet ėdeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Baṭn-ı s̱ānī vu s̱ālisde, yaʿnī evlādınuŋ evlādı olan ḥavādisde, ḥudūs̱-ı renc u ʿanā gerçekden taʿayyün bulur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 117). ※ ***Bir melek-mi ẓann ėdiyorsun? Gerçekden bir melek olsam, yine semevātı bıraḳırım, senüŋ arḳaŋa düşerdim.*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 107). ***gerçekçi*** 'doğru söyleyen; hakiki, yalancının aksi; hayalci olmayan': ※ ***Yalancı zannettiğiniz İhsan Bey gerçekçi İhsandır.*** (Recā'ī-zāde Ekrem 1941 s. 57).

EOsm. **gerçekle-** 'tasdik etmek' TS 1654–55 < ***gerçek*** + sıfattan fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Yalanda bellüyidi gün bigi ol, | Velī girçekler idi şāh anı bol.*** (Şeyḫoğlı Muṣṭafā 1979 s. 380 no. 6662).

gerçi 'her ne kadar; şüphesiz ki, muhakkak ki' < Fa. ***gar-çi*** a.m. [***gar*** 'eger/eğer' ve ***çi*** 'ne'), krş. ***egerçi/eğerçi.*** ※ ***Her nese kim sėnde andan yoḳdurur, | Ol nese gerçi cihānda çoḳ durur.*** (Sulṭān Veled 1958 [1540] s. 18). ※ ***Doğrusu ben doktor olacak bir adammışım. Bilmem ki, vaktiyle ne diye avukatlığa heves ettim? Kazandığım para kadar da ah alırım. Gerçi doktorlukta da can yakarak para kazanılır.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 26). ※ ***Gerçi Arlette'in hala o adamla düşüp kalkmakta devam ettiğini isbat mümkün değildi. Fakat bunun aksini isbat da mümkün değildi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1936 s. 304). ***gerçi-kim*** a.m.: ※ ***Eyü bendergāhdur, tüccār gemileri eksük***

olmaz. Gerçi-kim açuḳ yėrdür, velī demür duvar ḍaġ dibi olduġıçün ḳaba deŋiz gelüb girmez. (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 736).

Osm. **gerd** 'toprak, toz' < Fa. ***gard*** a.m. ***gerd-i rah*** 'yolun tozu' (elbise ve pabuçlarda): ※ ***Gelen yaġıya ḳarşu durdılar, gerd-i rāh [ile***, metinde yoktur] ***bī-tevaḳḳuf cenge başladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 42a).

Osm. **gerdan** I 'dönen' < Fa. ***gardān*** 'dönen; döndüren' b. ***keşan keşan*** ⊡. ※ ***Raḳṣa girdükçe cihān pür-fitne vu āşüb olur, | Senden ögrendi meger bu çarḫ-ı gerdān oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 189). ***gerdān eyle-*** 'devrettirmek, dolandırmak': ※ ***İki māh-rüyi kemend-müyi sāḳīlıġa durdılar, mürevvaḳ bādeyile ḳadeḥleri gerdān eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

gerdan II '(kasaplıkta) boyun; çene altı, boyunun ön cephesi ve gövdeye oturduğu yerin çevresi' < ***gerden***. ※ ***Gerdanının altı kat kat, çifte de değil de üç dört adet katmer. Saçları kuzguni siyah.*** (S.M. Alus 1944 s. 49). ***gerdan kır-*** 'boynu ile cilveli hareketler yapmak': ※ ***Uzadub boynını gerdān ḳırarak, | Güşe başında bıyıḳlar buraraḳ...*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 113). ※ ***Lûtfi bey can-ciğer arkadaşı Şaşı Saimle gece gündüz sokak sürtmede.*** (S.M. Alus 1934 s. 290).

AD. **gerdane/gerdene** 'büyük zincirleri birbirine tutturan demir çengel; ibrik kapağını bağlayan düzen; saraçların kullandığı bir çeşit toka' DS 1995, 1996, ZTS 78 < Fa. ***gardāna*** 'bir şeyin bağlandığı demir halka'. F. Steingass 1930 s. 1079. ※※

gerdaniye (Şark musikisi ıstılahı) 'bir nota' K. Uz 1964 < Fa. ***gardānīya*** a.m. ※ ***Kanunun bitmez tükenmez akordu arasında gerdanesi gerilen ud inliyor.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 109). 'bir telin adı (?)': ※ ***İrfan ey, dün bir yay çekiyordum, derken gerdaniyesi ḳopmasın mı?*** (F.C. Göktulga 1943 s. 106).

gerdan tatlısı, b. ***gerden*** II.

gerdek/gerdeklik 'gelin ve güveyin düğün gecesi yalnız kaldıkları oda' TS 1656–57, M. Şerefeddin 1934 s. 127 < Fa. ***girdek*** a.m., asıl manası 'yuvarlak çadır' [***gird*** 'yuvarlak; çadır' + ***-ak*** küçültme eki].※ ***Dāye'i şehre vėribidüm benüm-çün dermān istemege, gerdek gėcesi güyegüden utanmayam dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 69b). ※ ***'Ālī dügünler eyledi. Çün gerdek gėcesi oldı, murādı ḥāṣıl oldı, ṣabāḥın ḍurub...*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 9). ※ ***Gerdek resmi bākire ḳızdan ra'iyyet ṣāḥibinüŋdür.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 34a).

gerdel, b. ***gerder***.

AD. **gerdele** 'içine süt sağılan, kova biçiminde tahta kap' THASDD 613 < Yun. ***καρδάρα*** (karḏára) a.m. Tietze 1955 no. 112, krş. Kahane–Tietze 1958 no. 781. ※※

AD. **gerdeliç** 'çift sürerken saban okunu duruma göre uzatmak ya da kısaltmak için ok deliklerine takılan ağaç çomak' DS 1996 < Yun. ***κατακλείδι*** (kataklíḏi) a.m., asıl manası 'kapı sürgüsü' Ch. Tzitzilis 1987g no. 180. ※※

AD. **gerdeme**, b. ***kerdeme***.

Osm. **gerden** I 'boyun' < Fa. ***gardan*** a.m. ※ ***Şüküfe ola dāyim gerdenüŋde erġavān şāḫı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 30). ※

Boyn-altunını gerdenüŋe ṭaḳ dizin dizin! (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 [1841] s. 50). Krş. ***gerdan*** II.

AD. **gerden** II/**gerdan tatlısı** 'kuru üzümle pişirilmiş et' H.Z. Koşay 1944 s. 92, K. Emiroğlu 1989 s. 104 < ***gerden*** I. ※※

gerdene, b. ***gerdane***.

Osm. **gerdenefraz** 'uzun boylu, iri yarı < ***gerden*** I + Fa. ***-afrāz*** 'yüksek', krş. Fa. ***gardan-afrāḫta*** a.m. ※ ***ʿĀlem‿halḳı bilürler ki erenler ser-bülend olduğı, gerden-efrāz olduğı ʿavratları eyüligiyledür.*** (Ferec 855/1451 v. 126b).

Osm. **gerdenkeş** 'kibirli' < Fa. ***gardan-kaş*** a.m. [***gardan*** 'boyun' + ***-kaş*** 'çeken', b. ***abkeş*** ⊡]. ※ ***Ne bileydüm ki sen bir gerden-keş imişsin, gendözüŋü yuḳaru ḍutmağa yüz ḍutduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 114a).

Osm. **gerdenkeşl** 'gurur' < Fa. ***gardan-kaşī*** a.m. [***gardan-kaş*** + nomen abstractum (soyut isim) eki olan ***-ī***, b. ***bâzî*** ⊡]. ※ ***Ṣad hezār nāz-ı‿hōşī vu gerden-keşīylle geldi, altun başmaġ ayağında taḫt üzerine çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

AD. **gerder/gerdel/kerdel/*kerder** 'kova şeklinde tahta kap' DS 1995–96, 2752, ZTS 78, TS 1657, Meninski 1680 III, 3912, R. Dankoff 1991 s. 39 < Yun. ***καρδάρι*** (karḏári) a.m. Tietze 1955 no. 113, Kahane–Tietze 1958 no. 781. ※ ***Ve içecek ṣuyı geminüŋ anbārına dökerler, gerder ile bıŋar mlsālInde daldırub ṣatarlar.*** (Pīrī Re'īs 1935 [1501] s. 424). ※ ***Gerdel-I sentlne, gerdel-I güverte, gerdel-i alabanda.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 292). ※ ***Bostan gerderi.*** (a.e. s. 293).

AD. **gerdime**, b. ***kerdeme***.

Osm. **gerdlş** 'dönme, dönüş; girdab' < Fa. ***gardiş*** a.m. [Fa. ***gard*** fiil kökü + ***-iş*** nomen abstractum (soyut isim) eki, b. ***aferiniş*** ⊡]. ※ ***Bizüm gemlmüzl ol gemlylere bağladuḳ, şāyed bizüm gemiymüz gerdiş-de dağ eteglne yaḳıncaḳ vara, kemend atavuz, ḳuruya düşevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 227b). ※ ***Görür-misin gerdişde n'ėder bu çarḫ-ı gerdānı?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 22).

Osm. **gerdun** 'felek, gök' < Fa. ***gardün*** a.m. ※ ***Ne heybet gösterür gerdün ki dün ėtdl Eflāṭūnı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 32).

Osm. **gerdûnlştlhâr** 'şöhreti bütün dünyayı tutan' < ***gerdün*** ve ***iştihar*** isimlerinden yapılmış Fa. usulü bir terkip, b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Bu ẕerre-I bī-vücūd pāy-ı taḫt-ı gerdün-iştlhārda sākin...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 228).

Osm. **gerdunmenzllet** 'yeri çok yüksekte (gökte) olan' < ***gerdün*** ve ***menzilet*** isimlerinden Fa. usulü bir terkip, b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Pes ol müşīr-I ʿālī-rütbet pādişāh-ı gerdün-menzilet ile şāh-rāh-ı rāy u tedbīr-de yek-dil u yek-cihet olub...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 141).

Gerede 'Bolu vilayetinde bir kasabanın adı' < Yun. ***Κράτεια πόλις*** (Kráteya pólis) a.m. ※ ***İbn Batuta Kraduböli ismini veriyor.*** (D. Georgacas 1971 s. 111.) ※※

EOsm. **gereği gibi** 'icap ettiği gibi, usulünce; esaslı' < ***gerek*** II ve ***gibi***. ※ ***Revende gendüyi ḳuşuŋ ḳıc barmağı üzerine berkitdi. Ḳuşuŋ‿haberi olmadı, ḳalḳdı, eṭrāf-ı ʿālemden bir ṭarafa vardı, ceziyrede ḳondı. Revende gendüyi şeşdi, ol yėri daḫı geregi gibi teferrüc-***

lendi. (Ferec 855/1451 v. 244b). ※ ***Andan ṣoŋra ikinci gün fuḳarā ṭāyifesi da'vet olundı. Anlara dahı geregi gibi ta'ẓīmler ve ḥürmetler olundı.*** (F. Giese 1929 s. 140). ※ ***Ger ḋedükleri vāḳi' olur ise geregi gibi ḥaḳlarından geline.*** (F. Kraelitz 1921 [15. yüzyılın ikinci yarısı] s. 90). ※ ***Bi-ḥaseb-i şer' anlaruŋ dahı kesbi ḥelāl olub ṭa'ām u şarābları rāyiḥa-i ḥürmetden geregi gibi ḳurtıla.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 151).

gerek I 'lâzım' < ETk. ***kergek*** a.m. Clauson 742. ※ ***Saŋa ne gerekdür?*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ※ ***İ ḥaccām! Bu keleciler benüm neme gerekdür? Tīz dut!*** (a.e. v. 207b). ※ ***Nevāle bağladılar "Mescidde gerek ola" ḋėyü Şābüra vėrdiler.*** (a.e. v. 118a). ※ ***Her gāh ki gerek olam, ḳılumı dütüz, geleyin.*** (a.e. v. 62b). ※ ***Bu derdüŋ dermānını ben gerek bilem. Bu işiçün Baṣraya ben varam, gelem.*** (a.e. v. 2b). ※ ***Ali Bey Halebe getdi. İki bin altın gereg-olmuş, ben-de seni minasib gördüm.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 224). ※ ***Canım, parkın ortasında seraya ne gerek var?*** (M. İzgü 1993 s. 24).

gerek II 'ihtiyaç, lüzum' < ***gerek*** I. ※ ***Gerek olıcaḳ gėrü bunda bunı bulavuz.*** (Ferec 855/1451 v. 203b). ※ ***Gereklerince yėmişler.*** (a.e. v. 147a). ※ ***Eger beni geregince bileleridi yüz ferseng yoldan beni karşulayalardı.*** (a.e. v. 207b). Krş. ***gereği gibi***. ※ ***Andan nice ėtmek geregin ḍanışdılar.*** (a.e. v. 120b).

gerek III 'borç, vazife' < ***gerek*** I. ※ ***Gerekdür ki ol ḳızı saŋa nikāḥ ėdevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 118a). ※ ***Bu 'acüze'i bendden‿halāṣ ėtmegümüz gerekdür. Üstümüzde çoḳ haḳḳı vardur.*** (a.e. v. 47b). ※ ***Ḥamiyyet ėdüb şol köşke bu degin varmaġumuz gerekdür.*** (a.e. v. 66b). Zamir ekleriyle: ※ ***Sen anda varmaḳ gereksin, ḥālüŋi aŋa dėmek gereksin.*** (a.e. v. 152a). ※ ***'Alī Ḳuṭnī ḥāldārdur, bahīldür, anuŋile bir oyuncuḳ oynamaḳ gerekem.*** (a.e. v. 224b). ※ ***Sen-dahı benümle döstlıġuŋı getürmek gereksin.*** (F. Giese 1929 s. 77). ※ ***Baḳub ḍurmaġla olmaz. Gendümüzi iki leşkerden birine urmamaġla bir cānibe mu'āvenet ėtmek geregüz***. (İbn Kemāl 1970 [16. yüzyıl başı] s. 45). Şart cümlesinden sonra: ※ ***Benüm dahı işüm olursa lābüd ben dahı saŋa dėsem gerekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). ※ ***Ol gelen‿halḳ atamuŋ begleri idiler ve gelseler, beni alsalar gerekdür.*** (a.e. v. 44a). ※ ***Elbette Ḥicāza gitsem gerekdür.*** (a.e. v. 49b). Krş. ***olsa gerek***.

EOsm. **gerek** IV (accusativus ile) 'muhtaç' < ***gerek*** II. ※ ***Benüm varumı dahı ḳulluḳcılaruŋa vėr! Māli nėderem, baŋa seni gerek, seni!*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ※ ***Eger sizi size geregise ikiŋüz dahı vefādārlıġum bendinde oluŋ!*** (a.e. v. 47a). ※ ***Baŋa senden seni gerek. Māl-ı muḥaḳḳarumuz ol-ḳadar vardur ki saŋa vu baŋa ölince yeter.*** (a.e. v. 17b, ablativus comparationis ile ??).

EOsm. **gerek-** 'lâzım olmak' TS 1662–65, yalnız geniş zamanın menfi hâlinde < ***gerek*** I; mukayese için krş. EYun. ***χρη*** (khrē) 'lâzımdır' → fiil husule gelmesi, Jacob Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, 71 f. ※ ***İ Müsülmān! Şimdiye dek baŋa şāyiste-vu bāyisteyidüŋ. Bu günden böyle seni baŋa gerekmez.*** (Ferec 855/1451 v. 50a). ※ ***Eger olise ki 'ahduŋdan döndüŋ, peşiymān olduŋ, beni saŋa gerekmez, mübārek olsun, seni saŋa bağışladum. Anuŋ gibi degülem ki senüŋ gibi bulmaḳdan 'āciz olam.*** (a.e. v. 74a; accusativus için krş. ***gerek*** I). ※ ***İ kişi,dur git, baŋa baş yülitmek gerekmez.*** (a.e. v. 208a.) ※ ***Nėki ben dėrem dutmaḳ gerek, utanmaḳ gerekmez.*** (a.e. v. 220b).

EOsm. **gerek... gerek...** I ‘ister... ister...’ TS 1669–61 < ***gerekse... gerekse.../gerek... gerekse...*** ※ ***Taht-ı taṣarrufındaki yėrler ve mezraʿalar ise gerek‿hālī gerek tohm u maḥṣūl -ile māltdür, bil-küllīye kāşiflere ḳalmışdur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 173).

gerek... gerek... II ‘hem... hem...’ < ***gerek... gerek...*** I ※※

gerek gerekmez, b. ***gerekse gerekmezse***.

gerek... gerekse..., b. ***gerekse... gerekse...***.

AD. **gereklen-** ‘itina ile kullanmak, elde bulunanlarla gereksinimi karşılamak’ DS 1997, K. Emiroğlu 1989 s. 104 < ***gereklü*** sıfatına dayanan refleks fiil.

EOsm. **gereklü** ‘lüzumlu’ TS 1661–62 < ***gerek*** II. + isimden sıfat yapan ***-lü*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡. ※ ***Gemimüz su kenārında bağludur. İcindegi ḳumāş bize gereklüdür, żāyiʿ olmaḳ revā degül.*** (Ferec 855/1451 v. 48a). ※ ***ʿİlm ögrendi. Melik-zādelerliŋ gereklüsini temām ḥāṣıl ėtdi.*** (a.e. v. 27b). ※ ***Hemān-dem tekvoruŋ başını kesdiler ve şol nesne-kim pādişāha gereklüyidi aldılar.*** (F. Giese 1929 s. 47).

EOsm. **gerekse gerekmezse/gerek gerekmez** ‘ister istemez’ DS 1661 < ***gerek*** I. ※ ***Beglerine daḫı gerek gerekmez süci vėrdi, niʿmetler bağışladı.*** (Ferec 855/1451 v. 139a).

gerekse... gerekse.../gerek... gerekse... ‘ister... ister...’ TS 1880–61 < ***gerek*** I. ※ ***Ol zemm ėtdükleri gerek gendülere peder u māder, gerekse iḫvāndur, yaʿnī ki al aşağa dėyüb sevṭ-ı mezemmetle taʿzīrlerine şāhlar gedālar yeksāndur.*** (ʿĀlī 1956 s. 226). ※ ***O rahmetilden gerek valide, gerekse bütün akraba ve taallûkat pek memnundular.*** (S.M. Alus 1944 s. 73).

AD. **gerel** ‘karar’ DS 1997 < ***karar*** kelimesinin varyantı; **/r/** → **/l/** değişimi için b. ***amelikan*** ⊡. ***gerel koy-*** ‘karar vermek’, krş. ***karar koy-***: ※ ***Bular gerel ġoyuflar, nikah kesifler.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 7). ※ ***Hepsi gerel goydı ki Halvacı gözel söylesin.*** (a.e. s. 150).

AD. **gerelti** ‘engel, perde’ DS 1997 < ***karartı*** kelimesinin varyantı mı? ※ ***Camdan baktım, bir şey göremedim. Çit var, ora bize gerelti geliyor, görünmez.*** (F. Baykurt 1961o).

geremsiri, b. ***germsiri***.

AD. **geren/keren** I ‘damların üzerine konulan su geçirmez killi toprak’ DS 1998, 2753 < ?? ※ ***Ev dört kuru dıvardan ibaretti. Tavan kamışlar ve deniz yosunları üzerine serpilmiş geren, tabansa toprak üzerine döşenmiş kayrak taşları idi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 146). ※ ***“Baksana, dam akmış.” —“Akıyor. Arabacı Musa’ya kaç kere söyledim, bir araba geren toprağı getirsin de bastıralım diye.”*** (F. Erdinç 1958 s. 90).

AD. **gereŋ** ‘lezzetsiz, acı (su)’ DS 1999 < ?? ※ ***Velī ortada olan ṣu gibi ġāyet ḍatlu degüldür, zīrā aŋa gereŋ ṣular ḳarışur.*** (Pīrī Reʾīs 1935 s. 780).

AD. **gereŋce** ‘biraz acı’ < ***gereŋ*** + ***-ce*** küçültme eki, b. ***ahça*** ⊡. ※ ***Ol ḳuyuda bir miḳdār gereŋce ṣu bulunur*** (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 697).

AD. **gerendi/gerinti/kerendi/kerenti** 'küçük tırpan; orak' DS 1999, 2753, ZTS 78 < Erm. ***keranti*** < EErm. ***gerandi*** a.m. Tietze 1982z no. 152, R. Dankoff 1995 no. 96, U. Bläsing 1995 s. 76 no. 38. ※ ***Bayirundan ukari | Gelurum kerendilan.| Terledi memelerun, | Sil oları mendillan!*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 76).

AD. **gerevit** 'çöplü yün' DS 2000 < Yun. ***κροκύδι*** (krokíḏi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 274. ※※

EOsm. **gerey** 'ustura' A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 124 < ETk. ***kerey*** a.m. Clauson 748. ※ ***Cerrāḥ ḳaḳıdı, gereyi bıraḳdı, "Āh, burnum!" dėyüb feryād ḳıldı.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 17).

gergâf, b. AD. ***kergah***.

gergedan 'burnunda boynuzu olan mâlum hayvan' < Fa. ***kargadān*** a.m. < Sanskrit ***ḫadga-dhenu*** Steingass 1024. ※ ***Dağlara düşmüş acemi bir gergedan gibi, sağa sola kızgın kızgın bakınmaktansa çekip gitmek en iyisiydi.*** (N. Üstün 1970 s. 96). Mecazî manada: ※ ***Hıncını alıyordun. Seni, o akşam, gergedanların büyük bir otelde verdikleri partiye sürüklemişti. Ertesi gün, bir kurt gazetesinde, büyük bir kurtun şöleninde toplanan kurtlar arasında adının çıkacağını biliyordun.*** (Peride Celal 1991 s. 453). ※ ***Lozan kahramanı, ülkeyi savaşa sokmadı, Atatürk'ün arkadaşı, akıllı bir devlet adamı evet, ama gergedanlarla sarmaş dolaş.*** (a.e. s. 475).

gergef, b. AD. ***kergah***.

AD. **gergelek** 'dere ve ırmakların getirdiği küçük ağaç parçaları' DS 2000 < Yun. ***καρκαλάκ*** (karkalák) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 173; /***r***/ → /***l***/ gelişimi için b. ***amelikan*** ⊡. Krş. ***kerkenek.***

AD. **gergeme** 'orgazm, cinsel doyum, boşalma' < ***ger-*** fiilinden mahiyeti şüpheli bir kılış ismi (nomen actionis) mi? ※ ***Seni mahcup öğrenci. Oraya gittin de gergemeye gelemedin mi yoksa?*** (M. Güler 1990 s. 188). ※ ***İyi muamele yapsınlar sana. Bak gör o zaman şıp diye. Hemen gergemeye gelirsin. İstersen ikinciye, üçüncüye de var gel.*** (a.e. s. 188–189).

AD. **gergi** '(araba vs.de) germe işini yapan tahta veya ağaç parçası' DS 2000–2001, ZTS 78 < ***ger-*** + fiilden alet ismi (nomen instrumenti) yapan ***-gi*** eki M. Räsänen 1969 s. 254, Tietze 1982z no. 92. 'bir işkence aleti' TS 1665–66. ※※

AD. **gergicek** 'gergi; tandır ya da mangal üzerine konulan tahta' DS 2001, ZTS 94 < ***gergi*** + ***-cek*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡, belki Erm. ***haçırkat*** a.m. kelimesinin tesiri altında. Tietze 1982z no. 122.

gergin 'gerilmiş' < g***er-*** fiilden edilgen fiilsıfatı (participium passivum) manasında sıfat yapan ***-gin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Bakışları alıcı kuş gibi birden iniverdi ağacın dibine. Üçünün dudaklarında da gülümsemeye varamıyan bir gerginlik.*** (F. Erdinç 1961 s. 30).

geri I, b. ***gerü***.

geri II (***geri*** I, b. ***gerü/geri*** maddesine) (sıfat ve isim olarak) b.m. 'geride kalmış olan': ※ ***Yalnız üstüme doğru pertav ettiğini biliyorum, geri tarafından haberim yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 134). ***geri zekâlı*** 'aptal; aptalca': ※ ***Nesrin'in rahat yaşamasını sağlayan, sabahları erken***

yola düşmesini, aptal insanlarla geri zekâlı konuşmalar yapmasını, bir masada sıkıntıdan patlamasını önleyecek sarı kâğıtları yolluyordu. (I. Özgentürk 1981 s. 36). Mekân isimleri 'arka': ※ ***Onun girdiği açık pencere önünde durdum. Erol sağ gerimdeydi.*** (K.B. Manâv 1949 s. 79). ※ ***Benimki karşıdan çıktı. Yanında ilk defa beraberinde gördüğüm yaşlı kadın; biraz geriden yürüyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 29). ※ ***O derece kafa çektikten sonra, o kadar dumanlıkla nasıl mı geriye perende atıp kurtulabilmiştim?*** (a.e. s. 135). 'arka, kıç': ※ ***Yallah, yellerine ṣapan ṭaşı yetişmez. Geriŋize neft yağı-mı sürdiler? ... Gemi azıya almış küheylānlar gibi ḳoşuyorduḳ.*** (H.R. Gürpınar 1929m s. 199). 'öncesi, geçmiş zaman': ·※ ***Olmuş bitmiş bir şey için artık gerisini soruşturup karıştırarak ortaya bir mesele çıkarmaya ne lüzum var?*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 64–65).

AD. **gerik** 'gerili' < ***ger-*** + fiilden edilgen fiilsıfatı (participium passivum) manasında sıfat yapan ***-Ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Emine, daha iğildi, gerik, sinirli parmaklarile, onu entarisinin yakasından kıskaç gibi yakaladı, sarstı, tartakladı.*** (M. Yesari 1930 s. 66).

geril- I 'uzatılmak' < ***ger-*** fiilinin edilgenlik (passivum) hâli, b. ***açıl-*** ⊡. ※ ***Ḳaṣruŋ gird-ā-girdinde bir 'aẓīm‿handaḳ, kenārında ulu ağaclar gölge bıraḳmış ve bir köprü‿handeḳ üzerine gerilmiş ve bu ṭarafda bir ulu meydān yapılmış.*** (Ferec 855/1451 v. 55a–b).

geril- II 'uzanmak, gerinmek, asılmak' < şeklen ***ger-*** fiilinin edilgenlik (passivum) hâli, fakat mana bakımından dönüşkenlik (reflexivum) hâli, krş. ***ayıl-*** ⊡. ※ ***İki ayağum durduḳlu durduğı yėrde berkindi. Ḳaldurımadum, gerildüm durdum.*** (Ferec 855/1451 v. 101b).

gerile- 'arkaya çekilmek, geri dönmek; geri kalmak' < ***geri*** I + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※※

AD. **gerilek** 'biraz geri' DS 2002, TS 1666 < ***gerile-*** + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***-(i)k*** eki, b. ***akık*** ⊡. Krş. ***içerlek, yukarlak***. ※※

gerili 'gerilmiş, gergin' < ***ger-*** + fiilden edilgen fiilsıfatı (participium passivum) manasında sıfat yapan ***-ili*** genişlemesi, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***Gerili serili gassıŋ şindiki gelinner! Ne iş biliyler, ne aş.*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 342).

gerillâ 'çete; çete mensubu, çeteci' < Fr. veya İng. ***guerrilla*** < İsp. ***guerrilla*** a.m. [***guerra*** 'harp' + ***-illa*** küçültme eki]. ※ ***Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Tam gerillâ taktiği aslında, öyle değil mi?*** (Ç. Altan 1975 s. 70).

AD. **gerim** (dokumacılıkta) 'tezgâhın gerilen çözgü ipleri' DS 2002 < ***ger-*** + fiilden kılış ismi (nomen actionis) yapan ***-im*** eki, b. ***adım*** ⊡. ※ (Bilmece) ***Öte gider, beri gelir, | İşledikçe geri gelir. — Tezgâh, mekik, gerim.*** (Güngör–Ozanoğlu 1939 s. 116).

gerim gerim (geril-) 'son haddine kadar (gerilmek)' < ***geril-*** I, predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) ile beraber, b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Bir at başı gördüm. Ağzındaki demirler gerim gerim gerilmiş, kocaman başı sağa kaymış büyük bir çaba içinde.*** (F. Otyam 1962 s. 94).

gerin gerin 'arka arka, kıçın kıçın (yürümek)' < ****geriyin geriyin*** a.m. ? ※ ***Maraz Ali gerin gerin giderek kapının yanında duvara dayandı.*** (Kemal Tahir 1957 s. 28). Başka kaynaklarda bulunamadı.

gerin– 'uzanmak' < ***ger–*** fiilinin dönüşkenlik (reflexivum) hâli. ※ ***Der-ḥāl kenīzek cāmı ele aldı, şeh-zādeye sundı. Şeh-zāde gerindi, sündi, cāmı aldı, nüş ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 139b).

gerinti, b. ***gerendi***.

gerip, b. ***grip***.

gerisin geri/gerisin gerisine/gersi gersiye 'geriye dönerek, geldiği yere doğru giderek'< İki ***geri***'den ibaret olan tabirin izahı güçtür. (Tâbirde daima bir muvaffakiyetsizlik, bir utanacak veya gülünç duruma düşmek gibi kapalı bir mana sezildiği için acaba ilk ***geri*** ile insanın kıçı mı kastediliyor) Tâbire eski kaynaklarda şimdiye kadar rastlayamadık. ※ ***Arabayı gerisingeri tekrar Erenköyüne çevirtmiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 277). ※ ***Gerisin geri dönüp gene eski yerimize geldik.*** (S.M. Alus 1944 s. 108). ※ ***Bu deliġannı çıḳmasın deyelek guyunun üstünü ġapatdıla. Bu deliġannı orda ġaldı. Ordan gersi gersiye döndü, o ġapıdan dışarı çıḳdı.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 38). ※ ***Mahanın güzel bir çėreni vardı. Çėren herdayım dağa gėder, yayılır, gerisi gerisine çadıra gelirdi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 231).

AD. **geriz** I 'su yolu, boru; kuyu, çeşme; baraj' DS 2003, ZTS 78 < Fa. ***kārīz*** a.m.

AD. **geriz** II 'insan dışkısı, pislik, bok' DS 2003 < ?? ※ ***Maazallah karakol haber alıp da, bunları ondan kaldırmasaydı, sabaha değin geriz içinde donacaklardı.*** (E. Misailidis 1986 s. 617).

(Argo) **geriz** III/**keriz** 'aptal' < ***geriz*** II'den? ***kerizcilik*** 'daha saf veya aptal olan insanları kandırmak, dolandırmak': ※ ***Artık enayi kalmadı ağabey! Artık halk yutmuyor. Manitacılık, kerizcilik, papelcilik, dızdızcılık, kaldırımcılık gibi sanatlar, mürekkebcilik, divitçilik, tezhibcilik, deve derisi kara gözcülük, kuklacılık gibi tarihe karıştı. Arada tek tük geriz düşmüyor değil, fakat bununla geçinilir mi?*** (H. Kodaman 1944 s. 139).

Osm. **germ** 'sıcak' < Fa. ***garm*** a.m. ※ ***Çün Ḳamer muttaṣıl [–ı] 'Uṭārid ola, germ nesneleri yėmek yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b). ***germ germ*** 'şefkatle': ※ ***Çün ol māh Ferruḫ-rüz'ı gölgede yatur gevşer gördi, tīz tīz, germ germ aŋa baḳdı.*** (a.e. v. 37b). ***germ ol–*** 'alakadar olmak, cezbedilmek': ※ ***Melik benüm ḥaḳ[ḳ]umda şöyle germ oldı ki ṣabrı ḳararı ḳalmadı.*** (a.e. v. 112a).

Osm. **germabe** 'hamam' < Fa. ***garm-āba*** a.m. [***garm*** 'sıcak' ve ***āb*** 'su']. ※ ***Meclis–i żiyāfetleri cem'iyet–i sür gibi kes̱ret ... ve bölük bölük muṣāḥebet–ile germ–ābe–i zenān gibi izdiḥām–ı pür–germiyyet olub...*** ('Ālī 1587 v. 125a).

AD. **german**, b. ***kerman***.

germe 'sur, duvar, tahta perde' DS 2004, TS 1667, R. Dankoff 1991 s. 39 < ***ger–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve dolayısıyla nomen concretum (somut isim) yapan ***–me*** eki, b. ***akıtma*** ⊡. ※※

AD. **germeç** 'ateş üzerinde tavuk, hindi, ya da kuzu pişirme' DS 2004, ZTS 78 < ***ger–*** fiilinden ***–me*** ekiyle participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında yapılan ***germe*** sıfatı ve ***aş***, b. ***bazlamaç*** ⊡. ※※

AD. **germen**, b. ***kerman***.

Osm. **germî** 'hararet, sıcaklık, sıcak; gayret' < Fa. ***garmī*** a.m. [***germ*** + sıfattan nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-î*** eki], b. ***bazî*** ⊡]. ※※ ***germi ver-*** 'gayret etmek': ※ ***Büyük hanım, ortanca hanım, Bedriye hanım da giyinme kuşanmaya, takıp takıştırmaya germi vermişler.*** (S.M. Alus 1934 s. 277).

Osm. **germiyet** 'hararet, sıcaklık < Fa. ***garmīyat*** a.m. R. Dankoff 1991 s. 40 [***garm*** 'sıcak' + sıfattan nomina abstracta (soyut isimler) yapan ***-īyat*** genişlemesi, krş. ***âciliyet*** ⊡]. ※ ***Germ-ābe-i zenān gibi izdiḥām-ı pürgermiyyet olmaya.*** ('Ālī 1587 v. 125a). Mecazî manada: ※ ***Ol dānlşmend germlyyetile elin ṣalub başını depredüb...*** (Ferec 855/1451 v. 114a). ※ ***Anda ifrā-ı nefāyls u ni'met ve sāyirlerüŋ ḥicābına bā'ls olur germlyyet degüldür.*** ('Ālī 1587 v. 126b). ※ ***Bir ḳırmızı āb-ı nābı ḳaṭre ḳaṭre aḳub nüş ėderler. Ve keyfiyyeti ve germiyyeti yokdur.*** (Evliyā Çelebī 1938 X, 512).

Osm. **germsīrī/geremsīrī** 'sıcak iklimi olan (memleket)' < Fa. ***garm-sėrī*** a.m. [***garm*** 'sıcak' ve ***sėr/sīr*** 'doymuş, tok, dolu' + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki], b. ***âbî*** ⊡. ※ ***Suyı delerler, aġac geçürürler. Doŋduġından soŋra gerem-slyrī yėrlerde buŋa hīc ınanmazlar.*** (Ferec 855/1451 v. 103a).

Osm. **germtek** 'hızlı koşan, yüğrük' < Fa. ****garm-tak*** a.m. ['***garm*** 'sıcak' ve ***tak*** 'yürüyüş, koşuş']. ※ ***Bir gün Rıżvān-şād ṣaḥrāda av ḳovar-iken bir ḳulan belürdl, nerm-reg, germ-tek...*** (Ferec 855/1451 v. 27b–28a).

AD. **gerneş-/genneş-** 'gerinmek' DS 3005–06, TS 1667 < ****gerineş-*** ?? krş. ***sırnaş-*** ※ ***Bunu bir, beş, on defa tekrarladıktan sonra müthiş bir can sıkıntısıyla içini çekip gerneşti.*** (Orhan Kemal 1954y s. 28) ※ ***Ekilmemiş topraklar, şehvetli şehvetli gerneşiyorlar.*** (M. Yağmur 1957 s. 76). ※ ***Fatma gerneştl. Örgülü uzun saçları yatağa, yorgana dökülmüştü.*** (F. Baykurt 1959y s. 43).

Osm. **gerni/ve gerni** 'yoksa, aksi takdirde' < Fa. ***ger-nī*** a.m. [***gar*** 'eger/eğer' ve ***na*** 'hayır!']. ※ ***'Āḳı, dānişmend kişisin, ayruḳ bunuŋ gibi söz söyleme ve ger-nī halīfe ḳapusına varuram, başuma ṭopraḳ ḳoyara.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

gersi gerslye, b. ***gerisin geri***.

gert gert (geğir-) 'sesli sesli geğirmek' < ses taklidi ve predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma). b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***İşte, mel'ün bir ḥerīf. Gün olur ki böbürlenir, gert gert geğirir, arslan olur, fil olur. Īcāb ederse büzülür, köstebekleşir, yerlerde sürünür, her ḥaḳārete ḳatlanır.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 261). Krş. ***gart gurt (geğir-)***.

gert gert (gerin-) 'gururla kurulmak' < predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) (b. ***apal apal*** ⊡) ile kuvvetlendirilmiş ***gerin-*** fiili. ※ ***Heyri, göz göre göre, evime hükûmet erkânı geldi diyerekten bütün kasabayı kandıracak, he mi? Sonra da hükûmete akıl verdim diye gert gert gerinecek.*** (A. Nesin 1961z s. 13). ※ ***Belki de bu belâ horozlar, bu gösterişçiler, küçük dağları biz yarattık diye gert gert gerinerek gezinenler, belki de Salihe inat ötmemişlerdir.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 101–102).

(Argo) **gerzek** 'aptal, salak' H. Aktunç 1990 s. 113 < ***geri zekâlı*** a.m. tabirinin kısaltması, b. ***akü*** ⊡. ※ ***Benim önümde bir vişne suyuyla bir***

ayran vardı. Büfedeki herif de vişne suyuyla ayranı birlikte mi içecek bu gerzek kız diye tuhaf tuhaf suratıma bakmıştı. (A. Ümit 1993 s. 149).

(Argo) **gerzekleş-** 'aptallaşmak' < ***gerzek*** + isim veya sıfattan bir şey olmak manasında fiil yapan ***-leş-*** genişlemesi, b. ***bayramlaş-*** ⊡. ※ ***Geldik de ne oldu sanki? Besiye çekilmiş hayvan gibi gerzekleştik. Ye, iç, yat uyu.*** (T. Uyar 1980 s. 108).

gerü/BSTTk. **geri** (mekân zarfı) b.m. (arkaya doğru) < ETk. ***kėrü*** a.m. 736–737.; ***-rü/-ri*** directivum eki için b. ***aŋaru*** ⊡. ※ ***Andan selām ėtdi, gėrü döndi.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***Lebip, bu vazıh ve kesip atıcı söze karşı duralıyacağı esnada kendini topladı. Geri basmağa, fiyakayı bozmağa hiç gelmez.*** (S.M. Alus 1934 s. 347). ***geri durma-*** '(bir şey yapmaktan) kaçınmamak': ※ ***Oŋa da ḳulaḳ aṣmaz iseŋ, her dürlü vesā'iṭ-i tehdīdīyeye mürāca'atdan da geri ḍurmam.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 111). ※ ***Zırzop, uğrıyacağı bu taḥarrī muamelesini bildiği için meyhaneden artan parayı pek gizli bir yerine saklamak ihtiyatına riayeten geri durmazdı.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 25). ***geri geri*** 'yavaş yavaş arkaya doğru': ※ ***Mel'un beni böyle zıppadak karşısında görür gömez, kurşun yemiş domuz gibi, başı yerde, sendeliye sendeliye, geri geri çekilip sırtını duvara verdi.*** (S.M. Alus 1944 s. 93–94). ※ ***Elini geri geri çekerek sırtındaki cübbenin uçlarını arkaya doğru attı.*** (H. Aytekin 1948 s. 24). ***gerü kal-/ geri kal-*** 'arkada kalmak' ※ ***Bir͜ hil'at, biŋ diynār Kele vėrdiler, gėrü ḳalan muṭrıblara, nedīmlere hem͜ hil'atler, zerler vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 203a). ※ ***Kimi sayru oldı vu ḳaldı gėrü, | Kimisi varımadı hīc ilerü.*** (M.F. Köprülüzāde 1934 s. 25). Mecazî manada ***(bir işten) geri kalma-*** 'bir şeyi yapmaktan kaçınmamak; aynı şekilde olmak, birine benzemek': ※ ***Her biri ayrı dā'ire olan oḍalar havāsızlıḳda ḥabs-ḫāneden geri ḳalmaz.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 323–324). ※ ***Saltanatı bu haris kuvvetlerden temizlemek için günü fırsat bilerek ne lâzımsa yapmadan geri kalmıyordu***. (H.Z. Ülken 1951 s. 229). ***(bir işten) geri ko-*** 'bir işine mani olmak': ※ ***Beni rencür eyledüŋ. Murāddan gėrü ḳoduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 209b). (zaman zarfı) 'yine, bir daha' TS 1667–71: ※ ***Nā-gāh ol cāriye gėrü manẓaraya geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 12b). ※ ***Oları ki biz ḳıravuz, gėrü cānların vėrevüz. | Ol ėli ki biz yıḳavuz, gėrü anı biz yapavuz.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 36). ※ '***Acab͜ halvetde gėrü şeyḫ ne ḥiyletler düzer dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 49). ***Ḥasan-ı Dirāz bu ḥīle'i ėdüb gėrü belürsüz oldı.*** (F. Giese 1929 s. 172). 'yine de, buna rağmen': ※ ***Bu'l-Ḳāsimüŋ başına, arḳasına doḳınur-idi. Cān açısından bu yaŋa ol yaŋa ḳacar-idi, gėrü ḍaş zaḫmı şerbetin icerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 7a). ***geri doğru/geriye doğru*** 'geçmiş senelere doğru': ※ ***Her gün bir ölünün, bir hastanın arkasından geri doğru gidiyoruz. Hatıradan hatıraya kaynanam yeni baştan doğuyor, büyüyor, evleniyor...*** (A. H. Tanpınar 1955 s. 122). ***sonra andan gerü*** 'ondan sonra' TS 143. ***imden geri*** 'bundan sonra' TS 3666–67: ※ ***İmden gėrü dirilgümden baŋa ne rāḥat ve cāndan ve dünya görmekden ne fāyide?*** (A. Zajączkowski 1934 I, 63). Krş. ***geri***. II.

AD. **ges** 'orta, vasat' THASDD 618 < Erm. ***gēs*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 344. ※※

AD. **gesgesi** 'işe yaramaz (şey); ölçüye uymadığından ve bir işe yaramadığından küçümsenen şey' DS 2007, Ö.A. Aksoy 1946 III, 319 < Erm. ***gēs*** 'yarım' R. Dankoff 1995 no. 344.

AD. **gesir** 'hasır' ZTS 79 < Az. Tk. ***hāsir*** < Fa. ***ḥaṣīr*** < Ar. ***ḥaṣīr*** a.m. Tietze 1982z no. 93.

AD. **geş-** 'geçmek' DS 2007 < ***geç-*** kelimesinin varyantı; /***t***/ harfiyle başlayan bir ekten önce dissimilation (benzeşmezlik) tesiriyle /***ç***/ → /***ş***/ gelişmesi husule gelir. ※ ***Geşdi bir yıl. Yine ric'at ḳıldılar.*** (Enverī 1928–29 s. 13). Krş. ***geç-***.

(Argo) **geştapu** 'polis; trafik polisi; belediye zabıta memuru' H. Aktunç 1990 s. 113 < Alm. ***Gestapo***, Almanya'da Naziler zamanında gizli emniyet teşkilâtı' [Geheime Staatspolizei tabirinin kısaltması]. ※※

Osm. **geşt et-** 'dolaşmak' < Fa. ***gaşt*** 'dolaşma' ve ***et-*** II. ※ ***Baŋa destür vėr, cihānı ben geşt ėdeyin!*** (Ferec 855/1451 v. 145b). ※ ***Deşd u ṣaḥrā geşt ėdüb 'ışḳuŋ yolında rüz u şeb | Kimse bėnüm gibi sergerdān u ḥayrān olmasun!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 200).

AD. **get** oyuk, gedik, dağ ve tepelerdeki çukurluklar' DS 2007–2009 < Kürd. ***ghed*** Jaba–Justi 1879 s. 357. ※※

get-, b. ***ged-***.

AD. **getbeget/getmeget** 'gittikçe' E. Gemalmaz 1978 III, 132 < ***get-*** fiilinin emir hâli, iki defa ve ortada ***be*** I; ikinci varyanttaki /***b***/ → /***m***/ gelişmesi için b. ***bakara*** II ⊡. ※ ***Gėtme gėt bu ġızıŋ ġarnı böyümüş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 69). ※ ***Aradan bi ay gader geçir, baḫir ki bu getbeget ilerledi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 156).

getdükce/gitdikçe 'gitgide, zamanla, tedricen', krş. ***vardukça*** < ***get-/ git-*** + ***-dükce/-dikçe*** genişlemesi. ※ ***Ḥuḳūḳ isbāt eylemiş erbāb-ı ḫidemāt ki vardur, gėtdükce merātibleri ziyāde olması mühimmāt-ı dīn u devletdendür.*** ('Âlī 1979 (988) 1581 I, 160).

AD. **getgüt** 'düz olmayan, çukurlu tümsekli (yer)' DS 2008 < Kürd. ***kort-kortî*** a.m. I.A. Orbeli 1957 s. 213. ※※

getir, b. ***getr***.

getir-, b. ***getür-***.

getirt-, b. ***getürt-***.

getmeget, b. ***getbeget***.

getr/getir 'pabucun üstünü ve bacağı örten tozluk' < Fr. ***guētre*** a.m. < Frenk. *** wrist*** Bloch-Wartburg 1932 s. 309. Kelimenin aslı bilinmiyor. Krş. İng. ***wrist*** ve Alm. ***Rist.*** ※※

getto 'şehrin ekalliyet (azınlık) mahallesi' < Fr. veya İng. ***ghetto*** a.m., aslında 'Yahudi mahallesi' < İt. ***ghetto*** a.m. Kelimenin asıl menşeine dair çeşitli nazariyeler vardır, b. Cortelazzo–Zollo 1979 II, 489. ※ ***Taşra köylüsünün hemşehri gettolarına dönüşmüş sokak aralarına bakarak Beyoğlu'nun geçmişine yanmamak gerçekten elde değildir.*** (N. Güngör 1992 s. 102).

getür-/BSTTk. **getir-** I (geçişli fiil olarak) b.m. (yaklaştırmak) TS 1673–74 < ETk. ***keltür-*** a.m. [***kel-*** 'gelmek' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡]. ※ ***Ter-dimāġ olalum, ey sāḳī, getür peymāneyi!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 210). 'vücuda getirmek, doğurmak': ※ ***Bir yıl gecdüginden ṣoŋra bu perī ḳızı aydan naġzter bir oğul getürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***Her kim bir nesne eke, lā-cirem***

anı getüre, niceme peşīmānlige düşer-ise. (A. Zajączkowski 1934 I, 60). '(zor beklenen bir zamana) yetişmek': ※ ***"Bir kere o gün gelse! Āh, gelse!" diye diye getirdim. Cum'a ṣabāḥı erkenden ḳalḳdıḳ...*** (Aḥmed Rāsim 1342/1924 s. 22). ※ ***Perşembeyi güç getirdim.*** (S.M. Alus 1944 s. 57). 'haber vermek': ※ ***Aḫbārīler şöyle getürmişler ki Hārūn-ı Reşīd zamānında bir üstād müneccim var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 213a). ※ ***Boyuna "Dile benden ne dilersin?" diyor, bir türlü alt tarafını getirmiyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 112). 'dinî bir formülü söylemek': ※ ***Bir gezden tekbīr getürdiler, küffāruŋ üzerine hücüm ėtdiler.*** (F. Giese 1929 s. 108). ※ ***Çocuk bu, vardan yoktan anlar mı, bulaşırlar ağlamaya "Ekmek de ekmek!". Kadın illallah getirir, komşulardan biraz kepek uydurur, beş on dene ekmek yuvarlar.*** (Orhan Kemal 1952ç s. 67). (Dativus ile) 'bir hâle gelmesine sebep olmak': ※ ***Fizan pilici körpelik ve leṭāfetinde bir ḳadın sīmāsı, genc iḫtiyār bütün maḥalleliyi cezbeye getirir.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 177). 'bir hareketi, dikkatleri başka taraflara çekerek fark ettirmemek': ※ ***Gürültüye getirerek fertiği kırdım.*** (S.M. Alus 1944 s. 21). ※ ***Üstelik İncili el çabukluğuna getirmek isteyen biri!*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 44).

getür-/getir- II 'bir hâletiruhiyeye düşmek' < ***getür-/getir-*** I. ※ ***Ḳorḳmayınız, cinnet getirmedim ve çıldırmaḳ isti'dādında bir adam değilim.*** (H.R. Gürpınar 1929m s. 248). ※ ***Her hangi bir çocuk sana "Artık şekerden bıktım. Bir daha yemiyeceğim." derse inanma! İnsan bazan canından da usanç getirir.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 81). ※ ***Hiç hicap getirmeyin! İnsan başına gelir bunlar.*** (F. Erdinç 1949d s. 33).

getür-/getir- III (yardımcı fiil olarak) ***emniyet getir-*** 'tecrübelerden sonra güvenmek': ※ ***Artin bana emniyet getirmiş, küçük bir hesabı cari açmıştı.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 12). ※※ ***halel getir-*** 'zarar vermek': ※ ***'Irżlarına͜ halel getürmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 15a). ※ ***kanaat getir-*** 'aklı yatmak': ***Gazete için icap eden parayı kendimizi sıkarak aramızda toplıyabileceğimize kanaat getirdik.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 77). ***kibir getir-*** 'gururlanmak': ※ ***Büyükler ve kibārlar onu çoḳ severlerdi. Böyle olduğu ḥālde o hīç kibir getirmez, faḳīr ahālīye ve köylülere ḳardaş, evlād gibi mu'āmele ederdi.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 164). ***tahammül getireme-*** 'katlanamamak': ※ ***Acı onu pek vaḥşī yapdı, pek͜ haşīnleşdirdi. Yıḳılan 'aşḳından ṣoŋra bu münāsebetden hīç bir şey'in ayaḳ üstünde ḳalmasına taḥammül getiremiyor, hepsini devirmek, yoḳ etmek istiyordu.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 612). ***Bir gecelik ayrılığına taḥammül edemediği beğiniŋ iftirāḳ-ı mü'ebbedine naṣıl taḥammül getirecekdi?*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 188). ***takat getir-*** 'kuvveti yetmek, muktedir olmak' Meninski 1680 II, 3073: ※ ***Sulṭān Meḥmed͜ Ḫān ġāzīnüŋ naẓarına döymedi ve ḳatı zebün olub ṭāḳat getüremedi.*** (F. Giese 1929 s. 175). ※

getürt-/BSTTk. **getirt-** '(birisine) getirmesini söylemek' < ***getür-/getir-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Oğlanuŋ başı ucında oturdı, Bir iplik getürtdi. Ol ipligi on yėrde dügdi.*** (Ferec 855/1451 v. 39b).

AD. **gev-** 'ağızda çiğnemek, katı bir şey kemirmek' DS 2013, TS 1677, Carbognano 1794 s. 709, 716 < ETk. ***kev-*** a.m. Clauson 686. ※ ***Çavuş, başı önde, habire yüzünü buruşturup, dudaklarını geviyor, habire geviyor.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 139). ※ ***Fıçılara peynirini bastırdığın gibi, iki karın da yağ yaptırırsın. (Sen yaptırırsın emme biz gemimizi geveriz yaz kış, o da başka).*** (F. Baykurt 1959y s. 136).

Osm. **gevāre** 'arı kovanı' < Fa. ***gavāra*** a.m. ※ ***[Resm-i] gevāre: Ḳadīmü z-zamāndan her ḳovandan birer aḳça alınub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 112).

gevde/göğde/BSTTk. gövde 'beden (baş, kol, bacak dahil olmadan); ağacın esas kısmı (kök ve dallar dahil olmadan)' TS 1674–75, Meninski 1680 III, 4059 < Tk. dillerinde yayılış için b. M. Räsänen 1969 s. 259, E.V. Sevortyan 1980 III, 52. ※ ***Cān oyanuḳdur eger gevde yatur.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 22). ※ ***Şeh-zāde der-ḥāl gögercinüŋ başını gövdeden cüdā ḳıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 148b). ※ ***Der-ḥāl gezlik çıḳardı, mürgüŋ başını kesdi, ḳāżī öŋinde ḳodı. Boyını kesdi, ḫātün öŋinde ḳodı. İki ḳanadı kesdi, iki oğlı öŋine ḳodı. İki ḳuru ayağı kesdi, iki ayağın duran ḳuluḳcıya vėrdi. Gövdei gendü öŋine ḳodı.*** (a.e. v. 126b). ***gövdeye at-*** (veya ***indir-, yuvarla-***) 'oburca yemek, yutmak': ※ ***Bir oturuşta koca bir kuzuyu gövdeye atarmış.*** (S.M. Alus 1944 s. 15). ※ ***Köfte soğursa paçavraya döner. Sıcak sıcak şunu göğdeye yuvarlıyalım!*** (S.M. Alus 1934 s. 107). ※ ***Hindi budunu, kaymaklı kadayıfı bulmuşum, şişerim elbet. Hepsini göğdeye indirdim ki daha kımıldamaya gücüm kalmadı.*** (A. Nesin 1965 s. 20). Argo ***gövdele-*** 'yemek, gövdeye indirmek' H. Aktunç 1990 s. 118. ***gövdelü / gövdeli*** 'iri yapılı, cüsseli' TS 1794, 'hamile' A. Püsküllü 1973 s. 43.

⊡ TTk.nde, Az. Tk. ve başka Türk dillerinde ünsüzler arası ***/ev/ → /öv/ → /öy/ → /ö/*** labialisation'u (dudaksıllaşma) âdeta bir kaide hâline gelmiştir. Şu tipik örneklere bakınız: ***gevde / göğde / gövde, gevher / gövher, güherçile / gevherçile / göerçile / gögerçile, nöbet, tövbe.*** (Terkiplerdeki labialisation (dudaksıllaşma) için krş. ***ala bele*** ⊡, ***abidik gubidik*** ⊡², ***af küf*** ⊡, ***alaş dolaş ol-*** ⊡, Fa.dan alınma unsurlardaki labialisation (dudaksıllaşma) için krş. ***bendenevaz*** ⊡)

AD. **geve** 'halı' DS 2008, ZTS 79 < ***kebe*** Tietze 1982z no. 94. ※※

gevele- 'bir şeyi ağızda evirip çevirmek; bir sözü ağızda çevirmek, yâni tam ve açıkça söylememek' < ***gev-*** + fiili verbum iterativum (tekrarlama) yapan ***-ele-*** genişlemesi, b. ***çabala-*** ⊡. ※ ***Hele şu pis pasaḫlınıŋ gevelediği lāfa baḫ!*** (Ebū-Bekir Ḥāzım 1326 [1922] s. 224). ***"E 'mamkata'dan sonra geveledikleri neydi?" "Orasını anlıyamadım." "Senin Bulgarcan bu kadar mıydı?"*** (F. Erdinç 1961 s. 28).

AD. **geven**, b. ***keven***.

gever, b. ***gavar***.

geveze I 'boş lâf eden, çenesi düşük, lâf ebesi' < ***gev-*** + ?? E.V. Sevortyan 1980 s. 7. ※ ***Bunları fenalık olsun diye değil, hem çok meraklı, hem de çok geveze olduğu için yaptığını sanıyorum.*** (Sabahattin Ali 2001 s. 158). ***gevezelen-*** 'gevezelik ederek anlatmak: ※ ***Bunları sana hep işsizlikten gevezelendim.*** (E.N. Gökşen 1949 s. 22).

AD. **geveze** II 'aşılanan (metinde aşınan) parçanın görevini yapmaması' DS 2010 < Erm. ***kavazan*** < EErm. ***gawazan*** 'çubuk' R. Dankoff 1995 no. 94. ※※

AD. **gevgeç** 'dik durmayan, sarkık (kulak hakkında), düşük kulaklı hayvan' DS 2010, TS 1676–77 < krş. ETk. ***kevgin*** 'iyice çiğnenmiş' [***kev-*** 'çiğnemek' + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-gin*** eki]. ※※

Osm. **gevher/gövher** 'cevher, inci' < Fa. ***gavhar*** a.m. Krş. ***gûher, güher*** ve Ar. üzerinden ***cevher***, labialisation (dudaksıllaşma) için b. ***gevde*** ⊡. ※ ***Aʿmā elin yėre sundı, nesne ister gibi oldı. Eyitdi: "Yā emīr! Gevherdür, oġurlandı" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 173a). ※ ***Saʿādet ordısunuŋ mīr u̯ḫānı, | Leṭāfet gevherinüŋ kānı Aḥmed!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 156). ※ ***Gördi ki bir putdur. İki gövher-i şeb-çirāġ gözleri yėrinde ornanmış.*** (Ferec 855/1451 v. 39a).

gevherçile, b. ***güherçile***.

Osm. **gevherdar** 'mücevheratla ya da incilerle süslenmiş' < Fa. ***gavhar-dār*** a.m. ***gavhar*** 'cevher' + ***–dār*** 'tutan, taşıyan', b. ***abdar*** ⊡. ※ ***Ol gevher-dār aġacları kirbās-püş eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 191b; meyve yerine mücevherat taşıdıkları için ***mīve-dār*** yerine ***gevher-dār*** idiler).

geviş 'geviş getirme işi' < *****geviş–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–iş*** eki, b. ***aldırış et–*** ⊡, Haplologie (hece yutumu) ile bir /–***iş***/ düşer, b. ***apış*** ⊡. AD. 'ağızda çiğnenen şey, lokma' DS 2012. ***geviş at–*** 'tükürük atmak (kızan deve hakkında) a.y. ***geviş getir–*** b.m., mecazî manada 'işi uzatmak, uzun konuşmak': '※ ***Ne zamandır geviş getirdiği içkiye siftahı çekmiş.*** (S.M. Alus 1934 s. 125–126).

geviş–/**RD. **ceviş**– 'geviş getirmek' O. Blau 1868 s. 217 < ***gev– fiilinin reciprocum (işteşlik) hâli, b. ***azguruş–*** ⊡. Mecazî manada 'bir iş hakkında çok konuşmak' DS 2012. ※※

(Argo) **gevişle**– 'çiğnemek, ağzını burnunu oynatmak; derdini, meramını anlatamamak; konuşmayı ya da bir şey yemeyi bitirememek' H. Aktunç 1990 s. 113, S. Özel 1993 s. 43 < ***geviş*** + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡.※※

AD. **gevle** I 'yeni uzayan asma dalı' DS 2013 < Yun. ***καυλί*** (kavlí) 'sap' Tietze 1955 no. 119. ※※

AD. **gevle** II 'saban oku ile saban tabanını birbirine bağlayan çivi' DS 2008 < Yun. ***κατακλείδι*** (kataklíḏi) 'sürgü' Ch. Tzitzilis 1987g no. 180. ※※

gevre– 'incelmek, kurumak' < ETk. ***kevre–*** 'zayıflamak' Clauson 691. AD. 'olgunlaşmak (ekin hakkında); ölmek, gebermek' DS 2014. ※ ***Geceleri de uyku girmez oldu gözüne. Aklı fikri Leyleğin gözündeki tarlada. "Leyleğin gözündeki tarla çabuk gevrer geçer. Bir tane bile alınmaz. Geç kalınırsa."*** (Yaşar Kemal 1955i I, 34).

gevrek I 'kuru olan ve kolayca parçalanan (şey)' < ***gevre–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※※ 'kurutulmuş ekmek, galeta'. ※※

gevrek II, b. ***geğrek***.

gevrek gevrek (gül–) 'neşeli neşeli (gülmek)' < ***gevrek*** I; sesi ince bir camın kırılmasını andıran bir gülme şekli. ※※

gevret– '(ekmek dilimini ateşte ya da tost makinesinde) kızartmak' < ***gevre–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli) ※ ***16 kişi ekmek gevredip yemiş öyleyin.*** (M. Makal 1950 s. 125).

AD. **gevşe–/geŋşe–** I 'geviş getirmek' DS 2014, TS 1649–50, 1677, Meninski 1680 III, 4082 < ETk. ***kevşe–*** [***kev–*** 'çiğnemek' fiilinin reciprocum hâli] 'çiğneyerek yumuşatmak' Clauson 692; ikinci varyantı Clauson yanlış

sayar, fakat b. ***deniş–*** ??. ※ ***Yėr altında yılan gevşedügini ḍuyar ol dilber.*** (Ẕātī 1967 I, 374). ※ ***Yattığın yerde gevşiyorsun hıncını almışçasına.*** (Peride Celal 1991 s. 31). 'tembel tembel yatmak': ※ ***Çün ol māh Ferruḫ-rüzı gölgede yatur gevşer gördi, tīz tīz, germ germ aŋa baḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Beg ḍanası bigi yatub gevşer.*** (V. İzbudak 1936a no. 684).

gevşe– II 'gerginliği azalmak, yumuşamak' < ***gevşe–*** I. ※※

(Argo) **gevşe–** III '(birisine) zaaf duymak, meyletmek, sevgi duymak' H. Aktunç 1990 s. 113, S. Özel 1993 s. 43 < ***gevşe–*** II. ※※

gevşek, b. ***geŋşek***.

gevşet–/gevşelt– 'gerginliğini hafifletmek' < ***gevşe–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli; ikinci varyant için b. ***acıt–*** ⊡. ※ ***Komşunun hayali kaybolmuştur. Baba dehşet ve ıstırap içinde yakasını gevşeltmeye uğraşır.*** (A.M. Dranas 1947 s. 82).

gevür/gâvur/AD. **cavır** 'Müslüman olmayan; Hristiyan' < ***gebr.*** ※ ***Yoḳ-mı dėrsin, seni Gevüre sataram, işletmekden cānuŋı bağruŋı çıḳarur. Gevür müşterī bulmıyacaḳ olursam, başuŋı kesmek sehel işdür.*** (Ferec 855/1451 v. 105b). ※ ***Bir eski Gevür sinlesi var-idi, geŋldl, anda eküb dururdum.*** (a.e. v. 123b). ※ ***Kim sėni bir bilmeye, cānlar cānı, | Oldı gāvur, boynına asıldı‿hāç.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 38). ※ ***Cavırın ekmeğini yiyen, Cavırın kılıcını çalar.*** (F. Baykurt 1967a s. 300). ***gâvur et–*** 'boşuna harcamak': ※ ***Sen ayda bir iki defa kasabaya gidip her seferde dört beş gününü gâvur edersen, tarlanı kim eker, işine kim bakar?*** (Sabahattin Ali 1936 s. 5). ***gâvur eziyeti*** 'bile bile verilen zahmet': ***Hepsini yeni baştan yazmak gerekti. Tam gâvur eziyeti.*** (Ç. Altan 1978 s. 208). ***gâvur müslüman seçilmesi*** 'din kaidesine göre sabahın başlangıcı' (aslında ak ile kara ipliklerin seçilmesi): ※ ***Kalkıp giyindiği zaman tan yeri daha bulanmamıştı. Gâvur-müslüman seçilmesine epey var.*** (Kemal Tahir 1957 s. 114). ***gâvurluk yap–*** 'acımasızca iş buyurmak': ※ ***Aman be Nine, sabah sabah sen de hep böyle gâvurluk yaparsın!*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 14).

Osm. **gevzlne** 'cevizlerle yapılan bir tatlı' < Fa. ***gawzīna*** a.m. [***gauz*** 'ceviz' + ***-īna***, krş. 'anberīna]. ※ ***Levzīne u gevzīne, envā'-ı şekkerīne, irādetce bu ṭa'āmlardan ve ġayrinden yėdük.*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

EOsm. **gey** I (zarf) 'çok, gayet, epeyce' TS 2458–64, Meninski 1680 III, 4107 < ETk. ***keḏ*** < Sogd. ***k'dy*** a.m. Clauson 700. ※ ***Zinhār gey saḳın, bu ḥāle kimse vāḳıf olmasun***. (Ferec 855/1451 v. 6a). ※ ***Buyurdı-kim "Gey eyü fikr eyle-kim Iġrıboz fetḥine ne gerekdür anı müheyyā ėt!" dėdi.*** (F. Giese 1929 s. 164).

EOsm. ***gey*** *II (sıfat) 'iyi, münasip, uygun' TS 2464 <* ***gey*** *I.* ※ ***Kim Veledi severse, gey göz ile baḳarsa, | Teŋri anuŋ başından sava belā, sava belā!*** *(Sulṭān Veled 1958 s. 10).* ※ ***Muṣṭafā gökde nėte yardı ayı, | Nėte ayırdı yavuzlardan geyi?*** *(a.e. s. 19).* ※ ***Düşmene varmağa gey er gerekdür, | Hem adın ṣaḳınan server gerekdür...*** *(F. Giese 1929 s. 226).* ***gey ol–*** *'iyileşmek, şifa bulmak':* ※ ***Senden çāre istedükde duru gel, oğlanuŋ üstüne var, ögretdügüm afsünı oḳı, oğlan gey olsun ve dükeli‿halḳ senüŋle cān ḳarışdursunlar.*** *(Fe-*

rec 855/1451 v. 39a). ※ ***Gemiye götürdiler, başın gövdesin yudılar, aruca geyecek geydürdiler, aruca yėyecek yėdürdiler. Gey oldı, ḳuvvetlendi.*** *(a.e. v. 181b).*

gey– (geniş zaman ***–ür/–er***)/BSTTk. **giy**– (geniş zaman ***-er)*** I ‘vücuduna geçirmek’ < ETk. ***keḏ–*** a.m. Clauson 700. ※ ***Yarındası gün Ferruḫ–rüz silā[ḥ] geydi, yėl ayaḳlu ata bindi.*** (Ferec 855/1451 v. 37a). ※ ***Bu ruhbān donını gey, bėlüŋe zün(n)ār bağla!*** (a.e. v. 38b). ※ ***İki yüzügi var–idi. Birni baŋa teberrük vėrdi. Geydüm.*** (a.e. v. 46b). ※ ***Taçlar geyür maṣbū‘ u maṭbū‘ ṣanemler otururlar.*** (a.e. v. 93b). ※ ***Saru don geyerdi.*** (a.e. v. 67a). (Datif ile) ‘dökmek’ ※ ***Nükhet şaşkınlıktan kokteylini yeni yaptırdığı kiremit rengi bolerosuna giydi.*** (H. Taner 1951 s. 20). ※ ***Elimin titremesinden handiyse bardakdakini üstüme giyeceğim.*** (S.M. Alus 1944 s. 129).

gey–/giy– II ‘bir şeyi ister istemez kabullenmeye mecbur olmak’ < ***gey–/giy–*** I. ※ ***Muhakemem oldu, idam giydim.*** (F. Baysal 1944 s. 42).

geycek, b. ***geyicek***.

geydür–/geydir–/BSTTk. **giydir–** I ‘birisinin giyinmesine yardım etmek; birisine giyecek şeyler vermek’ < ***gey–/giy–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur***– ⊡; krş. ***geyür–***. ※ ***Der–ḥāl ol ḫātün kişi Fażluŋ bendini şeşdi, bir eski büskü kürkcügez geydürdi, eline bir degenek vėrdi, ḳoynına bir ḳaç ėtmek ḳoydı.*** (Ferec 855/1451 v. 9b). ※ ***Der–ḥāl buyurdı, fāḫır donlar Ferruḫ–rüza geydürdiler.*** (a.e. v. 38a). ※ ***O saatdan leleynen vezir, ġalḫdılar, getdiler, bir ḫaznanın ağzın aşdılar. Ajları doydurdular, çılpaḫları gėydirdiler.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 20).

geyecek/giyecek ‘esvap, üstbaş, giysi’ < ***gey–/giy–*** I fiilinin ***–ecek*** gelecek zaman partisipi, b. ***açacak*** ⊡. ※ ***Aruca geyecek geydürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 181b). ※ ***Bütün köy halkının kıçını kapayacak başka giyecekleri yoktu. Muhtarın dediği gibi köyde hepsi hepsi bir tek don vardı.*** (K. Hulûsi 1944 s. 60).

EOsm. **geyesi/geysi/giyesi** ‘giyecek, esvap’ DS 2017–18, TS 1682–84 < ***gey–/giy–*** I + ***–esi*** gelecek zaman partisipi, b. ***çıldırasıya*** ⊡. ※ ***Yürimekden ayaḳları ḳabardı, geyesi yunmamaḳdan üstünde çüridi.*** (Ferec 855/1451 v. 92a). ※ ***Bir boġça ḍon geyesi getürdiler.*** (a.e. v. 122a). ※ ***Donsuz geysiysüz namāz revā degül.*** (a.e. v. 104b). ※ ***Bir ġırtik sabunla ġoca bir giyesi yıḫar.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 96).

EOsm. **geyicek/geycek** ‘geyik yavrusu’ < ***geyik*** + ***–cek*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡. ※ ***Ferruḫ–rüz bir nice gün ol geyicekler–ile otladı, yüridi.*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Ol–dem bu geycekler geldiler, Ferruḫ–rüżuŋ etegin ısırdılar, māni‘ düşmek ṣüretin gösterdiler.*** (a.y.).

geyik/geyük I b.m. (maruf av hayvanı) TS 1678 < ETk. ***kėyik*** a.m. Clauson 755. ※ ***Āḫır dişi geyik dutuldı. Erkek geyik hīc muḳayyed olmadı. Ṣayyād geldi, dişi geyügüŋ başın kesdi.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). ※ ***Ṣayyād gelür, dişi gėygi boġazlar.*** (a.e. v. 36b). ※ ***Geyik uzanıp, küçük bir ağaçtan bir filiz kopardı, çiğnedi.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 87).

(Argo) **geyik** II ‘karısı tarafından aldatılan erkek, boynuzlu’ H. Aktunç 1990 s. 113 < ***geyik*** I; krş. ***boynuz*** maddesi. ※ ***Ḳıtlıḳ ṣovuḳ odun yėrine bu diyārda | Ancaḳ hemān geyiklerinüŋ boynuzı biter.*** (Yaḥyā Beg 1977 s. 107). ※ ***İyi amma, ağa, biz burda neyiz? Geyik miyiz yâni?***

(Orhan Kemal 1950d s. 49). ※ ***Kanaatine göre bu pezevenklik, yâni kavatlık, yâni kodoşluk, yâni geyiklik, yâni kibarcası deyyusluk, gayet ince zenaatti.*** (Kemal Tahir 1957r s. 56).

(Argo) **geyik muhabbeti** 'gevezelik; yararsız, uzun uzadıya konuşma' H. Aktunç 1990 s. 113 < ***geyik*** I (?) + ***muhabbet***. ※※ ***geyik muhabbeti yapmak/geyik yapmak*** 'gevezelik yapmak; uzun ve boş konuşmak'. ※※

EOsm. **geyim** I/BSTTk. **giyim** 'elbise, urba' TS 1679–81, 'at süsü; at zırhı' Meninski 1680 III, 4121, krş. ***gecim*** < ***gey-/gi-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve dolayısıyla nomen concretum (somut isim) yapan ***-im*** eki, b. ***adım*** ⊡. ※ ***Konuşması yaşlı aydın konuşması ama giyimi genç balıkçı giyimi.*** (A. İlhan 1982 s. 400). ***giyim kuşam*** 'kılık kıyafet': ※ ***Billâhi yarım elmanın yarısı sen, yarısı o. Kaşlar, gözler, bıyıklar. Giyim kuşam, alım çalım, aynı.*** (S.M. Alus 1933p s. 123). ***geyimlü/giyimli*** 'temiz giyinmiş': ※ ***Kāfirlerden de giyimlü kāfirler armaġanla bile gönderdiler.*** (F. Giese 1929 s. 122). 'giyinmiş olarak, soyunmadan': ※ ***Usul usul merdivenleri çıktı, hâlâ aç olarak, giyimli döşegine uzandı.*** (E.E. Talu 1935 s. 34). ***bir giyimlik*** 'bir üstbaşa yetecek parça'. ※※

AD. **geyim** II 'belirli parçalara ayrılmış gön parçalarından her biri' DS 2010 < ***geyim*** I. ※ ***Şehrede debbāġam. Gelesin, saŋa bir geyim gön vėrem.*** (Ferec 855/1451 v. 240b). ※ ***Ve şehirde olan babuççı işlemek içün kesdükleri gönden her gön başına bir geyim gön alurlar imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 173). ***bir giyimlik*** 'bir çift çarık için yeterli gön parçası':※ ***Kışın İsmail'in tosunu öldüydü, değirmenci İsmail var ya, işte onun. Bir giyimlik de Memed aldıydı ondan.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 91).

AD. **geyim** III 'bir çift öküz nalı' DS 2016 < ***geyim*** I. ※ ***Ver şurdan kırk elli giyim nal!*** (F. Erdinç 1958 s. 91; hayvanları nallamak için malzeme).

geyin-/BSTTk. **giyin-** 'kendi üzerine giymek' DS 2016 < ***gey-/giy-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, b. ***acın-*** II ⊡, geçişli olabilen dönüşken fiillerden, b. ***biçin-*** ⊡. ※ ***Fażlullāh ḳullarile, nökerlerile geyindiler. Kārvān͜ halḳı hem yaraḳlandılar, atlandılar ḳarşu durdılar, muḥkem ceng ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 9b). ※ ***Dalla daşra çıḳdı, bir yėrcügezde oturdı, bir ḳat geyesi çıḳardılar, geyyindi, donandı.*** (a.e. v. 219a). ***giyin- kuşan-*** 'itina ile ve eksiksiz giyinmek': ※ ***Traş oldum. Kokular süründüm. Giyindim kuşandım.*** (S.M. Alus 1944 s. 109).

geyiŋ, b. ***gėŋ***.

geyn, b. ***gėŋ***.

AD. **geyindir-/ giyindir-** 'giydirmek' < ***geyin-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, fakat manası ***gey-*** fiilini causativum (ettirgenlik) hâli gibi. ※ ***Tekkeler aç, ajları doyur, çılpaḫları geyindir, vergileriŋi ef eyle. İnşallā cenaballāh bol͜ haznasınnan bir evlet vėrir.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 20). ※ ***Bir işe yaramaz bir kocakarıyı giyindir, kuşandır, sonra ilk fırsatta atsın sana tekmeyi...*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 76).

geyir- I, b. ***geğir-***.

geyir- II, b. ***geyür-***.

AD. **geyirt-** 'giydirmek' < ***geyür-/geyir-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, fakat mana itibarıyla ***geyir-*** fiilinin aynı. ※ ***O da terzi imiş. Oŋa bir elbise biçiyor, geyirdiyor.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 25).

EOsm. **gey ise/geyise** 'velev ki, olsa bile' TS 2464–65 (***key ise***) < ***gey*** II ve ***ise***, yâni '(bu) iyi ise'. ※ ***Vėrmeyecek olursaŋuz dahı ben anı öldüriserem, geyise siz dahı beni öldüresiz.*** (Ferec 855/1451 v. 177a).

AD. **geyiz/giyiz** 'acı soğuk; soğuktan ellerde ve yüzde görülen çatlaklar' DS 2016, 2086 < Yun. ***αγι Γεώργις*** (ay–Yeóryis) 'aziz Georgis ve onun yortusunun kutlandığı gün' Tietze 1962 no. 304.

AD. **geymene** 'nalbant dükkânı' DS 2016 < ***geyim*** III ***-hane*** 'ev', b. ***abdesthane*** ⊡.

geyrek, b. ***geğrek***.

geysi, b. ***geyesi***.

Osm. **geysu/gisu/giysu** 'kâkül' < Fa. ***gėsü/gīsü*** a.m. ※ ***Bedrenüŋ başı yėrdeyiken Ya'ķūb der-ḥāl Bedrenüŋ başı üzerine oturdı, ħancerile Bedrenüŋ geysülarını kesdi.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). ※ ***İki giysü çıķardı müşk-reng 'anber-ṣıfat, eyitdi: "Hīc oşbunda 'ayb var-mıdur?"*** (a.e. v. 15a).

geyşa/gayşa '(Japonya'da) oyuncu kız' < Jap. ***gıişa*** a.m. ※ ***Geyşalar, gece müşterilerine çiğ balık ve çay servisi yapıyorlardı.*** (N. Eray 1992 s. 106). ※ ***Gayşalar, Japon hamamları uğruna gönüllü yazılmış Necati bir kolunu orada bırakmış, gelmiş.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 47).

geyük, b. ***geyik*** I.

AD. **geyür-/giyür-/geyir-** 'giydirmek' DS 2016, TS 1684 < ***gey-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli < ETk. ***kedir-*** a.m. Clauson 705–706. Krş. ***geydür-***. ※ ***Ķonukladılar. Çoķ ħidmetler eylediler. Fāhir donlar geyürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 62a). ※ ***Üçine dahı ħil'at giyürdi, ni'met vėrdi ve ħuṣūṣiyyet-ile Ṭāhire aṣra begligin in'ām eyledi.*** (a.e. v. 103a). Krş. ***geyirt-***.

Geyve 'Kocaeli vilayetinde bir kasabanın adı' < Yun. ***Κάβαια*** (Káveya) a.m. D. J. Georgacas 1971 s. 112. ※※

gez I 'kertik (oklarda, ya da nişan almak için tüfekte)' DS 2018, TS 1688–89 < ETk. ***kez*** a.m. Clauson 756. ※ ***Ses açık gelmeğe başladı. Bağ hendeğine sinip, tüfeği geze aldım. Tetiğe dokundum.*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 76). ***gezle-*** '(okun gezini) kirişe koymak': ※ ***Oķları gezleyüb, siymurġı gözleyüb, ol yaŋa bu yaŋa durdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 188a). ※ ***Eline yār alub bir nice gez oķ | Benüm-çün gezledi ve gözledi çoķ.*** (Naẓmī 1928 s. 31).

EOsm. **gez** II 'defa, kere' < Fa. ***hargiz*** 'daima' kelimesinden backformation (yanlış ayırma)? ※ ***Ol yıl eyü yıl oldı, ķoyun iki gez ķuzuladı.*** (Ferec 855/1451 v. 51a). ※ ***Dişisi gelür, anı üc geze degin ķurtarur. Dördünci kerretde dişi geyik duzağa düşer.*** (a.e. v. 36b). ※ ***Gel o beglerbegiyi gör-ki hemīn | Şāhını ayda, yılda bir gez aŋar.*** ('Ālī 1977 s. 135 no. 113). ***bir gezden*** 'aynı zamanda': ※ ***Bu üçinüŋ biri birile ħöd ittifāķı varmış. Anuŋ-çün bir gezden iki ṭarafdan yüridiler.*** (F. Giese 1929 s. 107). ※ ***Bu ṭarafdan ehl-i İslām ġāzīleri dahı bir***

gezden tekbīr getürüb yayanuŋ üzerine at ṣaldılar. Hemān bir gezden tīr-bārān ėtdiler. Eslemediler... (F. Giese 1929 s. 115).

AD. **gez** III 'duvar taşları arasına konulan harç' DS 2019 < Kürd. ***ghéz*** 'alçı' Jaba–Justi 1879 s. 362.

gez- I (geçişsiz fiil olarak) 'plânsız ve maksatsız dolaşmak' < ETk. ***kez-*** a.m. Clauson 757. ※ ***Gündüz gezeridi, teferrüclenürdi; gėce gelüridl, anda yaturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 92a ※ ***Gördl ki deŋizde bir zevraḳ gezer, lcinde bir ḳarı var, ağlar***. (a.e. v. 31b). ※ ***Bėş gün gėce gündüz deŋlzde gezdüm yürldüm. Altıncı gün bir ceziyreye ėrişdüm.*** (a.e. v. 32b). ※ ***Başkâtip çaldığı paralarla iki ev aldı da yine kolunu sallıya sallıya geziyor. Hapislik bize düştü.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 28). Mecazî manada 'umulmayan, şaşılacak bir yerde bulunmak': ※ ***Mektūbu çıḳardım, verdim. Fenā hālde şaşaladı. "Bu seniŋ eliŋde ne geziyor?"*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 317). ***gez- tez-/gez-toz-*** 'doya doya gezmek': ※ ***Bu çocuk da İstanbula gitmiş, gezmiş tezmiş, gitmiş kabristana yatmış.*** (U. Günay 1975 s. 475). ※ ***Ālem, seyirlerde seyranlarda gezip tozuyor. Biz, bu karanlık evin kûhî odalarında mumhala gibi mi bekleyeceğiz?*** (S.M. Alus 1933 s. 181).

gez- II (geçişli fiil olarak) '(bir yeri) gezip teferrüçlenmek, görüp incelemek' < ***gez-*** I. ※ ***Bir kişi şarḳı ġarbı gezerse, bī-ġam isterse, bulmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 70b). ※ ***Bütün gece Parḳ otelinde diŋlendikden ṣoŋra şimdi büyük şehri gezmeğe çıḳıyordum.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 118).

gezdür-/gezdlr- 'birisini gezmeye götürmek' Meninski 1680 III, 3941 < ***gez-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Bizi azuḳlandurdı, dün içinde bir zevraḳa koydı, deŋiz yüzlne salı-vėrdi. Ol gemiycük bir ḳac gün deŋlz yüzlnde bizi gezdürdl.*** (Ferec 855/1451 v. 99a). ※ ***Bu oğlanı zindāna lletsünler. Ėrte şehrde gezdüreler, "Her ki ḳaṣd-ı ḥarem-l şāhān ėder, cezāsı budur" dėyeler.*** (a.e. v. 201a).

gezdlrik 'yabancı turistlere benzeyen, turistik' < ***gezdir-*** + fiilden sıfat yakan ***-lk*** eki. Kelime, Fr. ***tourlstique***'den alınmış ***turistik***'in bir semi-calque'ı (yarı ödünçleme çeviri), yazarın uydurduğu bir idiolekttir. ※ ***Hemen gezdlrlk kenarlı şapkasını başına geçirir ve dağ taş demez günlerce yol alır.*** (S. Birsel 1961 s. 110).

AD. **gezeğen** 'çok gezen (kimse)' DS 2019–20, TS 1689 < ***gez-*** I+ fiilden devamlı sıfat yapan ***-eğen*** eki, b. ***depegen*** ⊡.

AD. **gezek** 'sıra, nöbet' DS 2021, TS 1689 < ETk. ***kezig*** a.m. Clauson 758–759. ※ ***Hīç blmezem gezek kimüŋ; aramuzda gezer ölüm; | Halḳı bostān ėdlnmlşdür dlledügin üzer ölüm.*** (Yunus Emre, b. A. Gölpınarlı 1934 s. 274). ***gezek cem'īyeti*** 'bir grubun âzâları tarafından nöbetleşerek verdikleri ziyafetler': ※ ***Bir bölük āvāreler ḳılduḳ gezek cem'īyetln: | Her biri çekdi simāt-ı derd u miḥnet ni'metin. | Geldi nevbet içlerinde bir civān ḳaṣṣāba çün, | Süfresin çekdi hemān, | Ol daẖı ṣavdı nevbetln.*** ('Ālī 1587 v. 127a).

gezele- 'oraya buraya koşturmak': ※ ***Yanlarından geçen yaşlıca bir köylü, gecenin onunda gezeliyen bu iki yabancıyı görünce merakla oracıkta durdu.*** (H. Aytekin 1945 s. 85). ※ ***Şayeste, elinde meze tabakları, içeri dışarı gezeleyip duruyordu.*** (H. Taner 1951 s. 51).

AD. **gezen** ‘su bölümü çizgisinin iki tarafındaki deve boynu iniş çıḳışlar’ DS 2022 < Erm. ***gadzan*** < EErm. ***katzan*** ‘dağ geçidi’ R. Dankoff 1995 no. 314. ※※

Osm. **gezend** ‘zarar, ziyan’ < Fa. ***gazand*** a.m. F. Steingass 1930 s. 1888. ※ ***Bundan maʿādā taḫt–ı taṣarruflarında olan vilāyet ve ḳaryelerin daḫı̮ ḫıṭṭa–ı memāliki ʿos̱mānī ile maḥdūd ve memleketlerine ve gendülerine żarar u gezendden bir şeyi olunmamaḳ şarṭıyla ʿahd olunub irsāl olunduḳdan ṣoŋra pādişāhı taḥrīk ėdüb...*** (Aḥvāl–i muḥāṣara–ı Peç v. 2).

Osm. **gezende** ‘börtü böcek; ufaklık’ < Fa. ***gazanda*** a.m., asıl manası ‘sokan, ısıran’. Tietze 1967 no. 49. ※ ***Ol zindānda bir ay miḳdārı ḳalduḳ. Ḥālümüze kimse baḳmadı. Ṣad hezār gezende tenüme üşüb mecrūḥ eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 111a).

AD. **gezengevi/gezengi/gezo** ‘kudret helvası’ DS 2022, 2023 < Fa. ***gazangubīn/gaz–angü*** a.m. [***gaz*** ‘ılgın’ ve ***angubīn*** ‘bal’] Tietze 1967 no. 50. ※※

AD. **gezer** ‘havuç’ DS 2022 < Fa. ***gazar*** a.m. ※※

AD. **gezgere** ‘toprak, saman vs. taşımaya yarayan araç’ DS 2023, TS 1690 < ***teskere*** a.m. kelimesinin Fernassimilation (uzak benzeşme) ile değiştirilen varyantı. Krş. ***geçgere***. ※※

gezgin ‘çok gezen, gezmeyi seven, yerinde duramayan’ < ***gez–*** I + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–gin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Gezginliğime ve haşarılığıma rağmen ben işime muntazaman devam eder, âmirime söylemeden kalemi sermezdim.*** (S.M. Alus 1944 s. 97).

gezginci ‘gezgin; gezerek iş gören, seyyar’ < ***gezgin*** + ***–ci***, sıfatın ***–ci*** ekini alması şayanı dikkattir; ilk mana için belki ***–cilik*** diye mürekkep bir genişleme (krş. ***attar*** ⊡) düşünülebilir [örneğimiz ***–cilik***’le biter); ikinci manada belki meslek sahibi eklerinin tesiri vardır. ※ ***Hemşireler gencin fazla gezginciliğinden, ele avuca sığmazlığından yangın.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 8.VII.1941).

AD. **gezi** I ‘seyahat’ DS 2023, J. Németh 1965 s. 389 < ***gez–*** I + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ī*** eki, b. ***acı*** I ⊡. ※※

gezi II ‘hareli ipek kumaş’ DS 2023, TS 1689 < Fa. ***gazī*** ‘a coarse kind of cotton cloth’ F. Steingass 1930 s. 1088 < Hind. ***gazī*** a.m. [belki bir ***gaz*** olduğundan Hobson–Jobson 1968 s. 405, ***guzzy*** maddesinde]. ※ ***Aldır babaŋa ʿanterilik māʾī gezī.*** (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 [1841] s. 48).※ ***İpekli mintan, ṭuruncu gezī kürk ḳabı, açıḳ bārūdī piniş.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 4–5). ※ ***Gezi kaplı yorganı, kuştüyü yastıkları, sırmalı kırlantları koyduk.*** (S.M. Alus 1933p s. 116).

gezici ‘yaya dolaşan’ < ***gez–*** I + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***–ici*** genişlemesi, b. ***alıcı*** ⊡. ※ ***Rinġ, Ġrāben, Kertnerştrase; bā–ḫuṣūṣ bu ṣoŋ cādde günüŋ hemān her sāʿatinde gezicilerle memlūdur.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 244). ***gezici tozucu*** ‘haylaz, sürtük’: ※ ***Annemin bekâr bir amcazadesi vardı. Biraz gezici tozuculardan; arada bir karşıya, Konkordiya’ya. Osmanbey’e filân kaçamak yapanlardandı.*** (S.M. Alus, Akşam gz. 10.VII.1941).

RD. **gezim gezim (gezin-)** 'habire gezinmek, durmadan gezinmek' **< *gezin-*** ve ondan önce predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Altın sininin üstündā altından tavık isterim, etrafında da piliçleri gezim-gezim gezinsinnār. Bunu yaparsa varırım.*** (J. Eckmann 1940 s. 181).

ETk. **gezin**, ekseriya bir sayı sıfatından sonra, 'kere, defa' TS 1689 **< *gez* + *-in*** instrumentalis (araç durumu) eki, b. ***açın*** ⊡. ***bir gezin*** 'bir kerede, hep birden': ※ ***Eger bir ulu sürçe, sen eyle bil, | Üşürür ḳamu bir gezin aŋa dil.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340-42 s. 68). ***ikinci gezin*** 'ikinci defada': ※ ***Ögütle Işltmezse vėr güş-māl, | İkinci gezin bağla, zindāna ṣal!*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340-42 s. 17).

gezin- b.m. (teferrüçlenmek, dolaşmak) < ***gez-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Başkasının yemek ısmarlamadığı günlerde gene lokantanın önünde gezindiği, camekândan içeri bakıp yutkunduğu olmuştur ama, Içerden çağıran olmadıḳça girmemiştir hiç. Hele hele iki lokma ekmek, bir yudum su için yalan söylediğini kasabada kimse görmemiştir.*** (N. Eruz 1969 s. 64).

gezinti 'gezme, dolaşma' **< *gez-*** + ***-inti*** b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Bu son gezintiden sonra hakikat Parlsin o gamlı kışı başlamıştı.*** (Burhan Cahit 1934 s. 151). ※ ***Bir hafta bu proğramın üçüncü numarasını yâni sokak sürtmeyi yaptım; yürüdüm. Yokuş çıkmak hariç gezinti, eğer sokakla ahbaplık içinse, mutlak tabana bağlı olmalı.*** (H.E. Adıvar, bir gazete yazısından).

Osm. **gezlr** 'vezir, idareci' **<** Fa. ***gazīr*** a.m. ※ ***Andan gėrü saŋa ne vezīr u gezīr gerek? Memleketüŋl bu tedbīr eylesün*** (Ferec 855/1451 v. 89b). Krş. ***glzlr***.

EOsm. **gezlik/kezllk** 'bıçak' Meninski 1680 III, 3897, 3942 (***gezlek/kezlek***) **<** Fa. ***gizlik / gizlīk*** a.m., aslında ***gezlik/kezlik*** DS 2780 < Tk. ***gez/kez*** 'okları kesmekte kullanılan bıçak' G. Doerfer 1975 IV, no. 1714. Krş. H. Eren 1999 s. 155. ※ ***ʿAcīb, ġarīb ṭabaḳlarile, ṣaḥınlarile ṭaʿāmlar cekdiler. Bavurçlyler laʾl u yāḳūṭ saplu gezliklerile et doğramağa cokdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 3a-b). ※ ***Levvāḥa der-ḥāl gezlik çıḳardı, murġuŋ başını kesdl, ḳāżī öŋlnde ḳodı.*** (a.e. v. 126b).

gezo, b. ***gezengevl***.

AD. **gezyarma/gezyazma/gezyaz**'iki, üç yaşına kadar kısır kalan keçi, koyun' DS 2023 **< *gez*** 'bir yaşında keçi, oğlak' DS 2019 + Ar. ***yaʿmür*** (?) F. Steingass 1930, s. 1531, krş. ***yarnak*** 'ilk kez yavrulayacak manda' DS 4189 ve ***yazmış*** 'doğurma yaşına giren doğurmamış keçi' DS 4219. Krş. Az. Tk. ***gāzazdıran*** a.m. ※ ***Gözcü böyle seslenende kurbanlıklar çekildi ortaya. ... Belikırık'ın gezyarması daha da ürkekti***. (Ü. Kaftancıoğlu 1983, 164).

AD. **gı/kı/gl** (nida veya hitap şekli) 2024, 2780 **< *kız!*** nidası ve hitap şekline müteradif görünür, fakat sondaki ünsüzün düşmesi izaha muhtaçtır. (Dīvān luġāti't-türk'te [11. yüzyıl] Al-Kāşġarī, ***ḳı*** kelimesini 'Exclamation(seslenme ünlemi)' olarak açıklamıştır, Clauson 1972, s. 578. [Editörün notu]). ※ ***Konuşurken, Anadolunun kimi yörelerinde kadınların kullandığı şekliyle "gii" diye konuşmaktan vazgeçmemişti.*** (M. Mungan 1996 s. 435). ※ ***Fadime gı! İmine ağlıyor. Niye bakmıyon kı?*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 110).

Osm. **gıbbettahkik** (hukuk terimlerinden) ‘hakikat olduğu anlaşıldıktan sonra, tahkikat yapıldıktan sonra’ < Ar. ***ġibbe t-taḥḳīḳ*** a.m. (***ġibba*** ‘sonra’, ***t*** harfitarif ve ***taḥḳīḳ***].

Osm. **gıbbe zalik** ‘ondan sonra’ < Ar. ***ġibba ḏālika*** a.m. ※ ***Ġıbbe ẕālik ḫafī olmaya fī mā-baʿd yazılacaḳ māddeler Mıṣr cündīleri erāzilinüŋ aḥvāl-i nā-sezāsıdur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 131).

gıbra, b. ***gıdıra***.

gıbta/gıpta ‘hayranlık, imrenme’ < Ar. ***ġibṭa*** ‘sevinçli hâl, imrenilecek vaziyet’. ※ ***Rakı âlemlerinden, kadın vak’alarından bahsederek dinliyenlerin ağızlarını hayret ve gıpta ile açık bırakıyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 28).

gıbta et-/gıpta et- ‘imrenmek, hayranlıkla kıskanmak’ < ***gıbta*** ve ***et-*** fiili. ※ ***Gökde melekler saŋa ġıbṭa ėderler.*** (Tārīḫ-i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 121).

gıcık I ‘boğazı gıdıklayan ve insanı öksürten hafif kaşıntı’ Meninski 1680 II, 3632 < ****gıcı-/gici-*** ‘kaşınmak’ + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Şiddetli soğuk algınlığı, bronşit filân desem öksürük değil, gıcık bile yok. Baş ağrısına köyde böyle telâşlı telâşlı doktor çağırılmaz.*** (S.M. Alus 1933p s. 121). ***gıcığı tut-*** ‘aralıksız öksürmeye mecbur olmak’: ※ ***Kahkahaları ardarda sıralarken, yüzü pancar gibi kızarıyor, gözleri yaşarıyor, gıcığı bile tutuyordu.*** (S.M. Alus 1933p s. 139).

gıcık II ‘sinirlilik hâli’ < ***gıcık*** I. ※ ***Pencere açtırmam elbette, cereyan oluyor. Gıcığım kalkıyor.*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 188). ***gıcık al-*** ‘sinirlenmek’ DS 2026: ※ ***Puştun biri herif. Gıcık alıp duruyordum zaten. Kapıştık geçenlerde.*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 85). ***gıcığına git-*** ‘sinirine dokunmak’(krş. ***ged-***III/***get-***): ※ ***Bu dümbük de öyle gıcığıma gidiyor ki...*** (O. Kemal 1954b s. 173).

gıcık III (sıfat) < ***gıcık*** II. ‘sinirlenmiş, kızmış’: ※ ***Ben o herife zaten başından beri gıcıktım!*** (L. Erbil 1985 s. 282). ‘sinire dokunan’: ※ ***Şu insanlar içinde bu çocuk kadar gıcık olduğum, zıddıma giden birisi olmadı.*** (Y. Kemal 1993 s. 92). ‘hain’: ※ ***Ben o dürzünün babasını bilirim! O da böyle gıcık idi. Arkadan vururdu.*** (F. Baykurt 1961o s. 145).

gıcık IV ‘çelimsiz, çok ufak’ < ?? ※ ***Çekirdekten çıkan fidan gıcık olur. Aşılamak ister.*** (F. Baykurt 1961o s. 88).

gıcık V, b. ***gacak***.

gıcıkla-/kıcıkla- ‘gıdıklamak’ Meninski 1680 II, 3632 < ***gıcık*** I + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Kıskanç olduğumdan mıdır nedir, gayet gıcıklanma tabiatim vardır. Birisi karşıdan parmağını uzatsa, gıcıklıyacak diye zıp zıp zıplıyarak kaçarım.*** (S.M. Alus 1944 s. 35). Mecazî manada: ※ ***Kübra ile annesi evde tabii birer hizmetçi oluvermişler, diğerlerini kendilerine bu gözle bakmıya alıştırmışlardı. Bunun için herkesin tecessüsünü fazla gıcıklamıyorlardı.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 66). ※ ***Boş inanlar insanları tıkır mıkır ediyor. Onları çokça gıcıklıyor, çokça felfelliyor, ama kimse üstünde durmuyor.*** (S. Birsel 1995 s. 31).

gıcıklan- 'gıdıklamak' < ***gıcıkla-*** fiilinin dönüşkenlik (reflexivum) veya edilgenlik (passivum) hâli. Örnek için b. ***gıcıkla-*** maddesine. Mecazî manada 'kuşkulanmak, huylanmak': ※ ***"Benim kızın karşısına geçti, yüzüne baka baka suretini çekiyor, Bak şu başımıza gelene! Dillere düşürecek kızımı". diye gıcıklandı.*** (Balaban 1968 s. 355).

AD. **gıcıla-/kıcıla-** 'hücum etmek, saldırmak, zorlamak' DS 2027, 2783 < ?? ※ ***'Ādetā ḳorḳuyor gibi idim. Ne 'Anber, Tefārīḳ, ne de bir başḳası böyle birden bire keşf-i cemāl ederek üzerime ġıcılamamışlar idi.*** (Aḥmed Rāsim 1922 s. 86). ※ ***Beni ḳolumdan ṭutaraḳ "Çocuğuŋ üzerine bu ḳadar ne ġıcılayorsuŋuz?" diye çeküb oḍasına götürdü.*** (Aḥmed Rāsim 1927 s. 118). 'acele etmek' DS a.y.): ※ ***Zavāllı ḳadın şaşırır, bayġınlıḳlar geçirir. Ḥerīf de "Çabuḳ ol!" diye ġıcılar.*** (Aḥmed Rāsim 1334 [1916] s. 199). ※ ***Üstüme gıcıleyp gelmesiŋ mi? Ben de ona āzıma geleni söyledim, yürēmi söttum.*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 378).

AD. **gıcılda-** 'saldırmak' < ***gıcıla-*** fiilinin fonetik bir varyantı mı yoksa mürettip hatası mı? ※ ***Herif bir celāllandı, bir köpürdü..."Bana bak, kadın!" diye üstüme bir gıcıldadı.*** (Orhan Kemal 1950â s. 50).

(Argo) **gıcır** 'çok iyi, âlâ' H. Aktunç 1990 s. 114 < ***gıcır gıcır*** tabirinin degemination'u, krş. ***abuk, araç.*** ※ ***– Keyifler gıcır palikaryalar, sizinki?*** (S.F. Abasıyanık 1940, s. 38) ※ ***"Keyfin gıcır bakıyorum!" —"İşim fena sayılmaz, arkadaşlarımı da seviyorum, elbet gıcır olacak!"*** (M. Buyrukçu 1982 s. 53). ※ ***Pazarda zembilim dolunca, her gün koltuk altıma somunumu koyunca, keyfim gıcırdır benim.*** (M. Seyda 1974 s. 18).

gıcırda- 'sert şeylerin birbirine sürtünme sesi (dişler veya karyola hakkında)' < ***gıcır gıcır*** üzerine yapılmış ses taklidi fiil. ※ ***Gıcırdayan karyolaya uzandı. Kitap okuyacaktı.*** (B. Arpad 1975 s. 17).

gıcır gıcır 'sürtünme sesi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***İpek fanilayı başımdan geçirdim. Vay efendim vay, sen misin geçiren? Öyle bir gıcır gıcırdıyor ki tüylerimin hepsi diken diken.*** (S.M. Alus 1944 s. 3). 'tertemiz, pırıl pırıl (tahtaları silerken çıkan sesten)': ※ ***Haydı bakalım, doğru mutfağa, kadehleri, bardakları sabunlu sudan geçir, gıcır gıcır!*** (R. Ilgaz t.y. s. 63). 'yepyeni, daha hiç kullanılmamış': ※ ***Arkasında gıcır gıcır mum gibi elbise.*** (S.M. Alus 1933p s. 112). ※ ***Eskiden beri duruyor ama daha yepyeni, gıcır gıcır!*** (A. Nesin 1970c s. 38).

gıcış-, b. ***giciş-***.

gıç, b. ***kıç***.

AD. **gıçı gıçı** 'köpekleri çağırmakta kullanılan sesleniş' DS 2030 < krş. Bulg. ***kuçe*** 'köpek' ve başka Slav. diller, köpekleri çağırmak için seslenişler, E. Berneker 1924 I, 636–637. ※ ***Dürü, çıkıp girip, "Gıçı gıçı gıçı!" diyordu köpeklere. "Akış Akış! Moruş Moruş" diyor, katmer veriyordu.*** (F. Baykurt 1971t s. 365).

gıda, b. ***gıza***.

gıdakla- b.m. (tavuğun, yumurtladığını ilân eden bağırması) < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Bir kaç ev ötede bir tavuk gıdaklayor, bir horoz da ona yardım ediyor, sanki ona dem tutuyor.*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 192).

AD. **gıdal/kotalı/kudal** ‘balık ağı, ağdan balık almak için kullanılan ağ kepçe’ DS 1964 < Yun. ***κουτάλι*** (kutáli) ‘kaşık, kepçe’ Kahane–Tietze 1958 no. 793; ‘tahta kepçe’ Tietze 1955 no. 152; fakat Erm. (diyal.) ***gdal*** ‘spoon’ R. Dankoff 1995 no. 701. ※※

(Çocuk dili ve konuşma dili) **gıdı** ‘çene altı, gerdan’ DS 2031 < küçük çocukla oynanan bir gıdıklama oyununda kullanan bir nidadan veyahut ***gıdık*** kelimesinin kısaltılmışı. ※ ***Sedat'ımı çağırırdım. Uçlarını kırıp içirirdim iki yumurtayı hemen. Gıdısı oynardım yutardı minik civcivler gibi.*** (Füruzan 1981 s. 150) ※ ***Ziyafetlerde tıkınmaktan şişmanlamış, gıdım sarkmış, etlerim gevşemiş, hareketlerim ağırlaşmıştı.*** (O. Pamuk 1985 s. 140).

gıdık I ‘çene altı, gerdan’ < ***gıdı*** maddesine bakın. ※ ***Avukat Mustafa, hindi boynu gibi sarkan “gıdığını” ikide bir tutup çekiştirerek, bir gün Avrupaya gidip ameliyat masasına yatacağını, yüzüne lifting yaptıracağını söylemeye başlamıştı. Ondan on yaş küçük olduğunu düşünüp biraz ferahladı Tarık.*** (Peride Celal 1985 s. 75). ***gıdıkla-*** b.m. ※※

AD. **gıdık** II, b. ***kıdık*** I.

AD. **gıdık** III ‘keçi yavrusu, oğlak’ DS 2032–33 < Yun. ***γίδι*** (gídi/yíḏi) a.m. Ch. Symeonides 1973 no. 39. ※※

AD. **gıdık** IV, b. ***kutik***.

AD. **gıdıla-** ‘gereksiz ve devamlı söylenmek’ DS 2033–34. Fakat örnekte daha ziyade ‘tazyik etmek, söyletmek anlamındaki ***gıcıla-*** fiilinin varyantı olabilir. ※ ***Bu kez onun usta bir edebiyatçı olduğunu görmüştüm. Beş saat boyunca beni gıdıladı, gıdıladı, bülbül gibi öttürdü.*** (S. Birsel 1995 s. 94).

AD. **gıdım/gıyım** ‘parçacık; pek az’ DS 2034 < ***kıy-*** < ETk. ***ḳıḏ-***. ※ ***Bu mekâna karmaşık cinsel kimlikleri olan, çoğu birbirleriyle akraba Roma kişileri yerleştireceksiniz, biraz Freud katacaksınız, bir gıdım teknoloji, biraz da kadın hakları ama ille de kanser.*** (T. Uyar 1985 s. 81). ※ ***Şehirdeki manâva fileyle, markete kesekâğıdıyla bağlanırsak, nasıl yetiştiririz bir gıdım maaşımızı yiğenim?*** (M. Güler 1990 s. 183). Krş. ***kıyım***.

AD. **gıdım gıdım**, b. ***kıdım kıdım***.

AD. **gıdıra/gıbra** ‘iki kulplu seramik tencere’ ZTS 79, 80 < BizYun. ***κύτρα/χύτρα*** (kítra/hítra) a.m. İkinci kelime bir hata mı? Ch. Tzitzilis 1987g no. 277. ※※

Osm. **gıf**, b. ***kıft***.

AD. **gıfıl**, b. ***kıfıl*** I.

AD. **gıfır/kıfıl** II ‘böceklerden korumak için asma çubuklarının muhtelif yerlerine sürülen macun’ DS 2788, Ö.Ā. Aksoy 1946 III, 323, < Ar. ***ḳafr*** ‘bitüm, yersakızı’ Tietze 1958 no. 185. ※※

AD. **gıfır gıfır** ‘gayretli ve becerikli’ DS 2035 < ?? ※ ***Şuna bak şuna! Nasıl da gıfır gıfır! Benim anam gelince ayılır bayılır, komşuları başına toplar,... Sevinçten göbek atacak nerdeyse.*** (M.G. Anadol 1984 s. 80) ※ ***Gül gibi taze, gıfır gıfır. Camlar çerçeveler, kapılar bacalar, pırıl pırıl. Yere yoğurt dök yala.*** (a.e. s. 88).

(Çocuk dili) **gıgı** I 'çene altı, boyun' DS 2036 < ***gıdı*** kelimesinin ilk hecesinin gemination'u. Çocuk dili için b. ***adda git-*** ⊡. ※ ***Annesi "Kız çekil üstümden, hay Allah!" dedikçe, daha çok sarılır: "Acıık ta gıgıdan öpIm, acık ta şurdan öpim!" diye şımarırdı.*** (N. Meriç 1951o s. 72).

(Çocuk dili) **gıgı** II 'keçi vs. hayvanların pisliği' DS 2036 < ***gığ/kığ*** kelimesinin gemination'u. ※ ***Var mı gücün onu söyle, el öpmekle, etek öpmekle, beklemeyle kimse avucumuza bir gıgı koymuyor.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 26). ※ ***O sabah Atiye, Dirmit'in yatağında üç gıgı buldu. Kaldırıp bir kenara koydu. Gıgılar dörtledi, beşledi.*** (L. Tekin 1984 s. 26).

AD. **gıgırda-** 'gıdaklamak' < ses taklidi fiillerden; krş. ***gıdı***, seslere ait fiiller yapan ***-gır-*** genişlemesi, b. ***bağır-*** ⊡. ※ ***Yerde ayakları bağlı tavuklar gıgırdıyordu. Yanında yöresinde de horoz dik dik sesler çıkarıyordu.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 51).

AD. **gıjan** 'karışık saç' DS 2037 < Erm. ***gncirn*** karışık, düğümlü' R. Dankoff 1995 no. 356. ※※

ETk. **gıǰgır-/kıǰgır-** 'haykırmak, gürlemek; fısıltılı ses çıkarmak' TS 1691–92, R. Dankoff 1991 s. 40 < ***gıǰ*** ses taklidi kelimeden (b. ***gıjla-***) ***-gır-*** genişlemesiyle (b. ***bağır-*** ⊡) teşkil edilen ses taklidi fiil. ※ ***Ejderhā gujgurub daḫı ḳarşu gelüb ağzın açub ṭurdı.*** (Saltuḳ-nāme 1974 I, 243b).

EOsm. **gıǰılda-** 'gürlemek; gıcırdamak' TS 1692, R. Dankoff 1991 s. 40 < ***gıǰ*** ses taklidi kelimenin uzatma ve tekrarlama şekli olan ****gıǰır gıǰır***'dan ***-la-*** dissimilatifi ***-da-*** ile yapılan fiil, b. ***alda-*** ⊡. ※※

EOsm. **gıǰla-** 'keskin, sert sesler çıkararak saldırmak' TS 1692–93, R. Dankoff 1991 s. 40 < ***gıǰ*** ses taklidi kelimeden ***-la-*** genişlemesiyle yapılmış ses taklidi fiil, b. ***ağla-*** ⊡. ※※

gık 'en ufak ses' < ses taklidi isim. ※ ***Bu yüzden banka ya da postaneden para çekerken Özyalçıner adına da, Çelik adına da para çekebIlIyorum. Kimsenin gıkı çıkmıyor. İkisi de ben değil miyim nasılsa?*** (A. Özyalçıner 1991 s. 8). ※ ***Hele o mektebden ḳurtuldum. Gıḳ desem ḳoca ṣopa başıma iniyordu. Burada öyle şey yoḳ.*** (Aḥmed Rāsim 1316 [1898] s. 12). ***(bir şeyden) gık de-*** 'bıkmak': ※ ***Evlendim evleneli pelte gibi vücut okşamaktan gık dedim.*** (S.M. Alus 1934 s. 127). ※ ***Bıldırcına gık mı dedin, başka hangi avdan istersin? Keklik, çulluk, tavşan, hepsi tezgâhın arkasındaki pencerenin önüne asılmış.*** (S.M. Alus 1944 s. 155). ***gık deme-*** 'ses çıkarmamak, karşı çıkmamak, şikâyet etmemek': ※ ***Katlanılması gereken zorunlu bir görevdi. Gık demeden katlanıyordum.*** (B. Arpad 1976 s. 31). ***gıkı çıkma-*** 'ses çıkarmamak, karşı çıkmamak, şikâyet etmemek': ※ ***Toplum neymiş... Kleopatra zamanında yaşasaydık, kardeşimizle evlensek bile toplumun gıkı çıkmazdı.*** (A. Kutlu 1983c s. 78). ※ ***Günlerce, hattâ aylarca yürüsem gıkım çıkmazdı.*** (A. Ümit 1994 s. 38). ***gık deyip git-*** 'ani olarak ölmek': ※ ***Bu oğlan beni ecelsiz öldürecek, haberiniz olsun. Gıp deyip gideceğim.*** (S.M. Alus 1934 s. 202). '

AD. **gıkgılık** 'ağacın en yüksek yeri, ağaç doruğu' DS 2037 < Erm. ***gḳ'gllg*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 407. ※※

gılan 'cylindrical pieces of wood placed under heavy stones to make them roll' (ağır taşları yuvarlamak için altlarına yerleştirilen silindir şeklinde ağaç parçaları) < Erm. ***klan*** < EErm. ***glan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 101. ※※

AD. **gılava/gılavan** 'anlayışı kıt, düşüncesiz' DS 2038 Yun. ***γκλάβα*** (gláva) a.m. < Slav. (Bulg. vs.) ***glava*** 'baş, kafa' Tietze 1957 no. 45. ※※

gılay, b. ***gulan***.

AD. **gıldik** 'kömür tozu ile hayvan gübresi karıştırılarak yapılan bir çeşit yakacak' DS 2041 < Erm. ***glig*** < EErm. ***klik*** 'koyun, keçi vs. gübresi' R. Dankoff 1995 s. 78 no. 350. ※※

AD. **gıldırda–** 'tok sesler çıkarmak' < ***gıldır gıldır*** üzerinden ses taklidi fiiller tipinden bir fiil; R. Dankoff 1995 no. 102, bu tip kelimeleri Erm. ***klor***, EErm. ***glor*** 'yuvarlanan' köküne bağlar, fakat ona benzeyen leksikal tipler çok yaygındır (Ladstätter–Tietze 1995 s. 69). ※ ***Öyle içilmez. Üst dudağını içeri al. Hah! Gıldırdasın şöyle... Ver şimdi bana, bak eski askerler nasıl içer.*** (F. Erdinç 1955 s. 105).

gıldırgıç, b. ***ıldırgıç***.

gıldır gıldır 'tok ve yüksek bir ses çıkararak' < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Büyük cāddede belediyeniŋ ma'hüd el arabalı tenẓīfātcısı da iltiḥāḳ etdi. İki tekerlek, yan yana, ġıldır ġıldır, oh, ne a'lā oldu!*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 167–168).

AD. **gılgıl I/gelgel/gilgil I/gilgil darısı** 'mısır tanesi, ak darı; küçük taneli darı' DS 2041, 2077 < Krş. Erm. ***gilgil*** (diyal. ***gılgıl***) 'darı' R. Dankoff 1995 no. 346, Kürt. ***gılgıl*** 'yabani darı' Jaba–Justi 1879 s. 364, Ar. ***cülcül*** 'susam' (Suriye diyal.), ***cılcol*** 'arpacık' Tietze 1958 no. 43. Krş. ***culcul/cülcül***. ※ ***Dayım, daracık tarlalarında boy atmış darı, buğday başaklarını, arpa, darı, gılgıl ve yulafları, yine kendi elleriyle yaptığı bu keskin orak ve tırpanlarla biçiyordu.*** (M. Margosyan 1996 s. 105).

AD. **gılgıl/gilgil** II 'testi' DS 2041, 2077 < testinin dar ağzından dökülen suyun çıkardıgı sesten. Krş. Erm. ***glgl*** a.m. ※※

AD. **gılgır** 'küçük hamur teknesi' DS 2042 < Bulg. ***krıg*** a.m. Tietze 1957 no. 109. ※※

(Argo) **gılır** 'erkeklik uzvu' F. Steinherr 1932 no. 187, H. Aktunç 1990 s. 114 < Erm. ***glir*** a.m. R. Dankoff 1995 no 352. (DS.de ***gıller*** ve ***kılir*** varyantları da vardır. [Editörün notu]). ***gılırında ol–*** (ekseriya menfi cümlede) 'umurunda olmak'. ※※

AD. **gılısa** 'mandaların boğazlarında meydana gelen bir çeşit hastalık' DS 2042 < Bulg. ***gırlitsa*** a.m. P. Miyatev 1969 s. ※※

(Çocuk dili) **gıli/gıligıli** 'keçi dışkısı'< ***gığ/kığ*** a.m. Krş. ***gıgı*** II. ※ ***Keçilerle birlikte, ovanın girilmesi yasaklanmayan ağaçsız yamaçlarına tırmanıyorlardı. Kıl çadırlarda keçi gıligılileri hiç kurumuyordu. Süleyman'ın karısı Selvinaz, keçileri isli bir tavaya sağıyordu. Baharda ağızını alıyordu. Ağızı alınmış keçi sütüne keçilerin gılileri karışıyordu.*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 169).

AD. **gılima** 'kullanılmış küçük sabun' DS 2043 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***γλύμαν*** (ġlíman) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 78. ※※

gıllı gışsız, b. ***gıl u giş***.

AD. **gıllik/hıllik** 'keçeden yapılmış çoban kepeneği' DS 2359, ZTS 1976 s. 80, 95 < ?? A. Tietze 1982z no. 95. ※※

AD. **gıllıngış** 'sözünde durmayan, kalleş' DS 2044 < ***gıl u giş/gıllügiş*** ***/n/***'nin ilavesi için b. ***alankese*** ⊡. ※※

gıllügiş, b. ***gıl u giş***.

AD. **gıloşa/gıloyşa** 'müzevvir, dalkavuk' (A. Caferoğlu 1942 s. 251) < Yun. ***γλωσσα*** (ġlósa) 'geveze', asıl manası 'dil' Ch. Symeonidis 1973 no. 40. ※※

AD. **gıltık**, b. ***kılt***.

gıl u giş/gıllügiş 'kin, gizli kin' < Ar. ***ġill*** 'garaz, kin', Fa. ***u*** 've', Ar., Fa. ***ġīş*** 'kaygı, tasa'. ※ ***Gerçekten üzüldüğünü anladığım Dündar Beyden başka gıllı gışsız kimse yok muydu aramızda? Bana insanlardan nefret gelmişti, herkesten kuşkulanıyordum.*** (M.C. Anday 1965a s. 2190).

Osm. **gılzet et-** 'taciz etmek, sıklet vermek' < Ar. ***ġilẓa*** 'gaddarlık'. ※ ***Bir manḳur içün nām-ı̮ Hudāyı biŋ kerre yād ėdüb andlar vėrürler. Ḥattā bir mertebe de ġılẓet ėderler ki taṣadduḳ ėtmege and içersin.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 126–127).

AD. **gımı**, b. ***kımı***.

AD. **gımıl**, b. ***kımıl***.

AD. **gımra-/gımraş-/kımraş-** 'hareket etmek, kımıldamak' DS 2045, TS 2489 < ?? ※ ***Her ḳaçan ḳulum ėre ḳırḳ yaşına, | Üc belā gelmez bularuŋ başına: | Ṣaḳlarum dėr üc belādan ol ḳulı, | Ḳırḳ yaşından ṣoŋra ḳımramaz ḳılı. | Biri bu kim ol kişi olmaz delü, | Bir dạhı olmaz cüẕām, ne bạhtulu!*** (J. Németh 1919 s. 161). ***gımraştır-*** 'harekete geçirmek': ※ ***Bu ırahı, adamın damarlarını, neyini gımraştırlyl.*** (E.E. Talu 1937 s. 50). ※ ***Amacım çok ıraklarda kımraşır.*** (F.N. Çamlıbel 1957d s. 14). ※ ***Çevreyi şöyle bir kolaçan etti. Kadın gürüzlerin arkasına geçti. Bir de el etti gözden yiterken. Haceli bir tuhaf oldu. İçine tatlı bir titreme geldi. Kasıkları kımraştı.*** (T. Apaydın 1991 s. 59).

Osm. **gına** 'zenginlik, varlıklılık' < Ar. ***ġınā/ġanā*** ' a.m. ※ ***Ġanī olanlar gınālarına göre ve evsaṭul-ḥāl olanlar miḳdārlarına göre ve faḳīrü l-ḥāl olanlar hāllerine göre̮ hidmete dutub gönderdükleri ādeme̮ harclıḳların vėrüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 55). ***(Birine) gına gel-, (biri) gına getir-***'bıkmak, usanmak': ※ ***Her gün önümüzden aktara taşınıp durur. Göre göre gına geldi.*** (S.M. Alus 1944 s. 52). ※ ***Kapan eve, günlerce, gecelerce oradan çıkma, sevglllnln karşısından ayrılma. Üçüncü günü değilse de, dördüncü günü, bilemedin haftasında gına gelir, içine heyheyler basar.*** (a.e. s. 136). Krş. ***gana ver-***.

AD. **gınclk** 'buruşuk, karışık, dolaşık' İ.C. Atılcan 1977 s. 54 < Erm., (diyal.) ***gnclṙn*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 79 no. 356. ※※

gındazo (gemicilik terimlerinden) 'gabya ve babafingo çubuklarını yerine sürmekte kullanılan selviçe' L. Gürçay 1943 s. 183 < İt. (Venedik diyal.) ***ghindazzo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 328. ※※

AD. **gındıl** 'yuvarlak, toparlak, şişman' İ.C. Atılcan 1977 s. 48 < Erm. ***kuntul*** < EErm. ***gundul*** 'yuvarlak' R. Dankoff 1995 s. 39–40 no. 120, fakat krş. ***gındılo*** DS 2049 ve Ch. Tzitzilis 1987g no. 220. ※※

AD. **gındırlan-** 'yuvarlanmak' DS 2050 < ****gıldır*** (b. ***gıldırda-***) + ***-lan-*** genişlemesi, b. ***ademlen-*** ⊡. Başka bir etimoloji için b. R. Dankoff 1995 no. 102. ※ ***Külünü silkeleyip biraz koparıp yiyecekmiş. Külünü silkeleyeyim derken gömbesi gındırlanmış gaj olmuş ya öyle demir gibi olmuş.*** (U. Günay 1975 s. 371).

AD. **gındırğa**, b. ***kındırga***.

gıpta et-, b. ***gıbta et-***.

gıpgri 'büsbütün gri' kuvvetlendirici ön takı (b. ***apaksı*** ⊡). ※ ***Yağmur, içindeki meyveleri kolayca yıkayabilmek için ağzına kadar suyla doldurulup, dibine delikler açılmış plastik bir torbadan akan su gibi boşalıyordu, gıpgri gökyüzünde açılan sayısız yarıktan***. (E. Şafak 2001, s. 164).

AD. **gır** I 'zift' DS 2051 < Ar. ***ḳīr*** a.m. ※※

(Argo) **gır** II 'şaka, eğlenceli söz; yalan, uyduruk' M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 114 < ses taklidi kelimelerden ?? ※ ***Bir ḳaç kişi var, ḳahveniŋ öŋüne iskemleleri atıyorlar. Gelsün ġır, gelsün ḥarf-endāzlıḳ!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 9). ***gıra boğ-*** 'çok lâf ile insanı şaşırtarak asıl söyleyeceğini unutturmak: ※ ***Hīç cevābını veremiyeceği bir su'āl bile olsa bilā-fütür uzun-uzadıya bir söze başlayarak işi gıra boğmaḳ ister.*** (Aḥmed Midḥat 1945 s. 55). ***gır geç-*** 'bol bol sohbet etmek': ※ ***"İş olmadığı vaḳitlerde aḳşama ḳadar ne yaparsıŋız orada?" —"Tatlı ġır geçeriz." | "Ne ġırı?" —"Ḳarı lāfı."*** (H.R. Gürpınar 1926 s. 32). '(birisi ile) alay etmek' H. Aktunç 1990 s. 115: ※ ***Gözleri kızın pencerelerinde, sabah bir fasıl, akşam iki fasıl. Millet benimle gır geçmeğe başladı.*** (M. Seyda 1969, s. 125). 'bana mısın dememek, hafife almak': ※ ***Bana bak, gır geçme! Yarın mahkemeye verdim mi, senden de sorarlar bu hesabım ha!*** (V.O. Bener 1953 s. 68).

gıra/gra 'bir çeşit tüfek' < Fr. ***Gras*** a.m. Fransa'da 1874'ten beri imal edilen bir tüfek cinsi, b. Jaroslav Lugs II, 122. ※ ***Atılan silāḥlar bir değildi. Murād sesine alışḳın olduğu içün ḳulaḳ verdi; Martin, Gıra, Mavzer, çaḳmaḳlı, çifte, cins cins tüfeng āteş ediyordu.*** (M. Yesārī 1927 s. 310). ※ ***Bozuk gözlü, orta boylu bir adam olan şeyh, belindeki kısa palasiyle ve omuzunda gra tüfeğiyle masamın kenarına oturdu.*** (F.R. Atay 1938 s. 144).

gırado, b. ***grado*** II.

gırah, b. ***grah***.

AD. **girag**, b. ***kıraŋ***.

gıran, b. ***kıran*** I.

Osm. **gırare/garare** 'hububat için kullanılan büyük çuval' < Ar. ***ġirāra*** a.m. ※ ***Ve bādemüŋ içinden her çuvālına ki bir deng ola dörder aḳça ve funduġuŋ her çuvalına birer aḳça ve buğdayuŋ her ġarāresinden on sekiz aḳça ve arpanuŋ her ġarāresinden doḳuz aḳça...*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 225). Krş. ***harar***.

gıraş, b. ***groş***.

AD. **gırat/garat** 'altı kiloluk tahıl ölçeği' DS 2053, A. Caferoğlu 1945 s. 281, 282 < Yun. ***κεράτιον*** (kerátion) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 80. ※

Vaḫtıŋ zamanında bir garının bir oğlu vàrmış. "Ōlum dėmiş iki garat arpamız var. Eşşege yükle-de degirmene elet." (A. Caferoğlu 1945 s. 64).

gırav gırav 'dan, dan' (ateşli silâh sesleri için) < ses taklidi kelimelerden. ※※ 'altıpatlar denilen bir çeşit tabanca' DS 2053.

AD. **gıravat** 'kağnının iskeletini oluşturan çatal ağaç; kağnıda oturulacak ya da yük taşınacak yer' DS 2053, ZTS 80 < Rus. ***krovaty*** 'karyola'.

AD. **gıravgavga** 'bir kuş cinsi' < Rus. ***krovavka*** 'kan–kırmızılı', ***kravka*** 'Haematopus ostralegus' kuş isminin etimolojisi için teklif edilmiş, b. ***kravka*** M. Vasmer 1953 I, 653 ※ ***"Yaz gelmiş hele bak!" Rengârenk uçuşan gıravgavgayı gösterdi Ali.*** (Balaban 1968 s. 47).

AD. **gırba** 'kambur' DS 2053 < Bulg. ***gırba*** a.m. Tietze 1957 no 56. ※※

Osm. **gırbal** 'kalbur' < Ar. ***ġirbāl*** < Lat. ***cribrum*** a.m. ※ ***Arpa ġirbāli, büyük 30 aḳça.*** (M. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 246). Krş. ***kalbur***.

gırcala 'gemicilerin kullandığı iki ile beş mum kalınlığında ziftli ip' DS 2054 < İt. (Venedik diyal.) ***griséle*** 'yelkenli gemilerde çıkıp inmek için kullanılan kısa ip basamakların her biri' Kahane–Tietze 1958 no. 337. ※※

(Argo) **gırcı I** 'yalancı, atmasyoncu' M. Mikhaïlov 1930 s. 31 < ***gır*** II + ***-cı*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki. ※※

AD. **gırcı** II 'küçük taneli dolu' DS 2054 < ses taklidi kelimelerden. ***gırcı gırcı*** 'yağmurun ince ince yağmasını anlatır' DS 2054. Mecazî manada: ※ ***Kadınlar saçlarını yoldu. Tırnaklarını yüzlerine geçirip kan akıttı. Erkekler gözlerinden gırcı gırcı yaş döktü.*** (L. Tekin 1984 s. 19). ※※

AD. **gırcon**, b. ***kırçon***.

gırç I 'bıçak keserken ya da iğne batarken çıkan sesi anlatır' DS 2055 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Dadımın da gençliğinden kalma bir tezgâhı olacak. Cumbalı odaya getirdim onu. Yalancıktan, gırç gırç tülbent dokumağa kalkarım. Mekiği bir tek, bir çift atarsam biliniz ki Bahri herifi evde; mekiği hep tek atarsam, yok.*** (S.M. Alus, Son Posta 27.XI.2943).

AD. **gırç** II 'hayvan yeminin yendikten sonra arta kalan kısmı' DS 2055 < Erm. ***gṙcel*** < EErm. ***kṙçel*** 'doğramak' fiilinin bir müştakı R. Dankoff 1995 no. 403. ※※

AD. **gırdan** 'burulmuş manda' DS 2055 < Erm. ***gṙdan*** a.m. vardır, fakat kelimenin menşei ne olduğu belli değildir R. Dankoff 1995 s. 182 no. E112. ※※

gırgat, b. ***gargut***.

gır gır/gırgır I 'motor gürültüsünü anlatır' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Kömür boşaltılan vapurdan mayna sesleri gelir. Vinçler gırgır işler, halatlar başlarının üzerinden kavisler çizerek geçer.*** (Şahap Sıtkı (İlter) 1949 s. 28).

gırgır II (balıkçılık terimlerinden) 'derin sularda balık avlamakta kullanılan bir nevi ağ; balıkçı sandalı' DS 2056, L. Gürçay 1943 < ***gır gır*** I. ※ ***Onun, hayatını kazanmak için, gırgırlarla Marmara'da balığa çıktığını, dönerken gırgırın baş altında ders hazırladığını biliyorum.*** (Reşat Enis 1955 s. 280). ※ ***Babamın gırgırı başında bomba savurur, balık avlardım.*** (Reşat Enis 1944 s. 282).

AD. **gırgır** III 'testi' DS 2041 < Yun. ***γουργουρι*** (ġurġúri) a.m. yahut ***gırgır*** I Ch. Tzitzilis 1987g no. 82. Krş. R. Dankoff 1995 no. 104. Krş. ***gılgıl*** II ve ***gurgur.*** ※※

gırgır IV 'fermuar' < ses taklidi somut isimlerden (nomina concreta). ※ ***Konuşması yaşlı bir aydın konuşması ama giyimi genç bir balıkçı giyimi: Yelken bezinden, paçaları sıvalı pantolon, gırgırı açık Amerikan mont, ayakları da çıplak.*** (A. İlhan 1982 s. 400). Krş. ***cırcır***.

(Argo) **gırgır** V '(birisiyle) alay etme, eğlenme' H. Aktunç 1990 s. 115 < ***gırgır*** I fakat mana itibarıyla ***gır*** II'nin tesiri altında. ※ ***"Dört teker üstünde gidiyim de ne bok olursa olsun, razıyım." Kahvedekilerin gülüşmesi. Bayram'ı gırgıra almaları.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 155–156). ***gırgırına*** 'alay olsun diye, şakadan, güleyim bari' H. Aktunç 1990 s. 115 (dativus adverbialis, zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡): ※ ***"Size kesici alet vermek yok." Gırgırına "Peki o zaman Orduevi kuaförünü getirin." diyorum.*** (S. Soysal 1979 s. 122). ***gırgır geç-*** 'alay etmek' H. Aktunç 1990 s. 115: ※ ***Kimi balık avcıları da "Köpek balığı yakalandı!" diye gırgır geçerek gülüşüyorlardı.*** (A. Nesin 1976d s. 120).

(Argo) **gırgır** VI (sıfat) 'neşeli, güldürücü (kimse, olay veya nesne)' H. Aktunç 1990 s. 115 < ***gırgır*** II. ※ ***"İnanamazsın Anton! Çok gırgır işler oluyor aşağıda" dedi Georg Bender, iç haberleşme aracına eğildi.*** (F. Baykurt 1982 s. 54).

gırgırı < ***gırgır*** VI gibi sıfat, fakat mana apayrı. ※ ***"Gırgırı" kelimesi huysuz, temiz, titiz, geveze, dırdır, geçimsiz daha bunlara benzer dünyada insanı canından bîzar etmek manâsına mevzu ne kadar söz varsa işte bunların cümlesine şamildir.*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 110). Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **gırgıt** 'cimri' DS 2056, İ.C. Atılcan 1977 s. 54, E. Gemalmaz 1978 III, 137; 'mert olmayan' Behçet Mahir 1973 s. 597 < Erm. ***grgit*** 'sert, çetin (ceviz)' (?) R. Dankoff 1995 no. E113. ※ ***Bu devriş ülke-be-ülke dolanıp benim yiğitliğimi, senin de gırgıtlığını söyler.*** (Behçet Mahir 1973 s. 282).

gırıl gırıl 'devamlı işleyen bir motorun sesini anlatır' < ses taklidi kelimelerden, ***gır gır/gırgır*** I'in durativum şekli. ※ ***İki ḳonağıŋ bütün oḍalarına ḳurulu ṣoba bacaları dā'imā tüter fırıldaḳlar gırıl gırıl döner.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 14–15). ※ ***Sanki bu hasbihali o anlar? Kaynana zırıltısı gibi gevre, çabuk, gırıl gırıl bir sesle cevap verir. İfadesi ne eski harflere uyar ne yeni yazıya gelir.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 81).

gırıltı 'işleyen motorun çıkardığı ses' < ***gırıl gırıl*** üzerinden yapılan ses taklidi isim. ※ ***İki dakika sonra da, mahallenin sükûtunu keskin bir kepenk gırıltısı parçalar.*** (F. Erdinç 1955 s. 139).

AD. **gırış**, b. ***kırış***.

AD. **gırinzil** 'diş etleri' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 271 < Yun. ***γριντζίλιν*** (ġrintzílin) < Gürc. ***ġızil*** < Laz. ġinzgil a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 85 ve 1995. ※※

gıriva, b. ***griva***.

AD. **gırk**, b. ***kurk***.

gırla 'çok bol, alabildiğine' < ***gır*** II ve ***ile***. ※ ***Taşlıkta, makaralar çözüldüğü, çene gırla işlediği halde kapının çalındığını kimse duymuyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 101). ※ ***Şehrin birçok yerlerinde müsamereler, nutuklar, monoloğlar, temsiller gırla gidiyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 163).

AD. **gırman dut–**, b. ***kırman dut–***.

AD. **gırmıt**, b. ***kırmıt***.

AD. **gırmiçya/kırmıtça** 'küçük su testisi, topraktan yapılan, harareti saklayan küçük kulpsuz bardak' krş. DS 2060, H.Z. Koşay 1932 s. 232 < Rum. ***gărniţa***. ※※

gırnata, b. ***kırnata***.

gırtlak/hırtlak 'hançere, nefes borusunun üst kısmı' DS 2374 < kelimenin aslı ve yayılışı için b. G. Doerfer 1975 no. N. 88 = 2033. ※ ***Sōna yılan boyununa dolanaraḳ, ağzını hırtlağının altına dayadı.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 8).※ ***Hırtlak aitını: İki parmak eninde muşambalı, bazı hilâl şekllnde dlkerek, üzerine renkli kumaş parçası çekerek iki sıra yapılır. Boğaza asılır.*** (H.Z. Koşay 1943 s. 332). ※ ***Yakalıkların enleri kısa, önleri muskavari, yana kırık; gırtlak rahat, serbest. Hoş o cihet bana göre değil, orasını yumruk gırtlakiı sıskalar düşünsün.*** (S.M. Alus 1944 s. 16–17). ※ ***Arada bir tromboncu soluk alıyor, klarnetçl gırtlağını temizliyor ve davulcu kolunu dinlendiriyordu.*** (B. Arpad 1975 s. 32). ***gırtlak gırtlağa gelmek*** 'iyice dövüşmek'※ ***Ayak takımı erkeklerin biribirlerine küfürlerini, gırtlak gırtlağa gelmelerini mi?*** (S.M. Alus 1933p s. 200). ***gırtlağına bas–/bin–*** 'bir şey yapmaya zorlamak' ※ ***En büyüğü dayatıyor, gırtlağıma basıyor, ona vermlye mecbur oluyorum, fakat ötekilerin dördü de kız, ellerinden ağlamaktan başka bir şey gelmiyor.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 78). ※ ***Önden, peşinen 'komünistim' diye bağırmış olanın gırtlağına binmezler ml?*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 92–93). ***gırtlaklaş–*** 'birbirinin boğazına sarılıp kavga etmek' ※ ***Onikilerin başı Arab Abdullah olsa gırtlaklaşmağı, kozumu paylaşmağı gözüme aldırmıştım.*** (S.M. Alus 1944 s. 94).

AD. **gırziya** 'tarlayı iki, üç karış derinliğinde kazmak' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 271 < Yun. ***γριζέα*** (ġrizéa) Ch. Tzitzilis 1987g no. 83. ※※

AD. **gış**, b. ***kış***.

AD. **ġışle–**, b. ***kışla–***.

AD. **gıvalak**, b. ***kığalak***.

gıvan–, b. ***kığan–***.

gıvıl gıvıl, b. ***kıvıl kıvıl***.

AD. **gıvız** 'hafif (buğday hakkında)' DS 2054 < Yun. ***κούφος*** (kúfos) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 260. ※※

AD. **gıvrag–**, b. ***kıvrad–***.

gıybet 'çekiştirme, kötüleme, arkasından kötü şeyler söyleme' < Ar. ***ğīma*** 'iftira'. ※※ ***gıybet et–*** 'çekiştirmek, (birisi hakkında) kötü şeyler söylemek': ※※

⊡ Ar. veya Fa.dan alınma kelimelerdeki uzun ünlüler Tk.de umumiyetle uzunluğunu muhafaza eder. Şu var ki uzun ***/i/***'lerde bazen (uzun bir ***/ı/*** mümkün olmadığından) bir müşkül durum olabilir, eğer ***/ī/***'den evvelki fonem ünlünün velar (arka damaksıl) olmasını icap ettiren bir fonem ise ne yapmalı? Harekeli EOsm. yazmalarda böyle hâllerde çok defa ***/ī/*** yerine ***/iy/*** yazıldığını görürüz. Böyle olunca, şimdi kısa olan ***/i/*** bir zorluk olmadan velar (arka damaksıl), yâni ***/ı/*** olarak, telaffuz edilebilir. Bu şekilde değişmiş kelimelerden birkaçı BSTTk.ne de geçmiş: ***gıybet, kıymet, sıyga, tıynet*** gibi.

AD. **gıygı** 'bir çeşit keman' DS 2066, krş. Alm. ***Geige*** 'keman'. ※※

AD. **gıy gıy/gıygıy** 'keman gibi yaylı çalgıların seslerini anlatır' < ses taklidi kelimelerden; bir çeşit keman' DS 2066, ZTS 81, ikinci mana için krş. ***gıygı***, iki kelime birbiriyle karıştırılmıştır. ※※

gıyım, b. ***gıdım***.

AD. **gıyım gıyım**, b. ***kıdım kıdım***.

AD. **gıynaşık**, b. ***kıynaşık***.

AD. **gıynaştır**–, b. ***kıynaş-***.

gıza/BSTTk. **gıda** 'besleyici madde' < Ar. ***ġiḏā'*** a.m. ※※ 'mideye uygun olan gıda ve gıda miktarı': ※ ***Derbeder: — Aleko yavrum, bu gece beni rakı tutmuyor, içiyorum, içiyorum, sarhoş olmuyorum... Sabri: — Yoldaş, şu merede müptelâyım. Fakat gıdamı bilirim, hiç kaçırmam.*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 47).

AD. **gız**, b. ***kız*** II.

AD. **gızır** 'köy bekçisi' DS 2070 < Fa. ***gizīr*** a.m. Krş. Erm. ***kzir***, EErm. ***gzir*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 173 no. E26. ※※

gi, b. AD. ***gı***.

gibi I (postposition) b.m. (benzer) < ETk. ***kib*** 'kalıp, örnek' Clauson 686. Öteki postpositionlarda olduğu gibi kelime umumiyetle casus (durum) eki olmayan (casus absolutus'da bulunan) ismi takip eder: ※ ***Bir gün bir parmaklığa ipsiz bir hamal gibi dayanıp sapsarı keseceğini kendi kendisini bir aynada gibi görmeden evvel şehirden uzaklaşıp gitmeli.*** (S.F. Abasıyanık 1948 s. 45). ※ Casus eki olan isimden sonra: ※ ***Akşam gazetelerini, Son Dakika'ları koltuklarının altına sıkıştırmış çocukların Babıâliden aşağıya doğru çığrışarak, bir okul paydosunda gibi, dağıldıklarını görüyorum.*** (Z.O. Saba 1952 s. 27). Başka bir postpositiondan sonra ***gibi***: ※ ***Demin sensiz, kalem kâğıtsız, seninle ve kalem kâğıtla gibi, oturup birçok şeyler konuştum, yazdım. Bu yazdıklarımın, konuştuklarımın çoğunu beğenmiş olacağım ki, kalktım, kalem kağıt aradım. İşte oturdum, yazıyorum.*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 82). ※ ***Cıgarasını iki parmağile uzağa fırlattı. Birdenbire ayağa kalktı. Atılmış cıgarayı söndürmek üzere gitti.*** (S.F. Abasıyanık 1948 s. 74–76). Bütün postpositionlarda olduğu şekilde ***gibi*** postposition'undan evvel şahıs zamirleri, işaret ve soru zamirleri umumiyetle (fakat –***lar/–ler*** ile bitenler hariç) genetivus (genetif, ilgi hali) hâlini alır: ※ ***Māl u esbāg vėribirse hezār benüm gibiye yėte vu arta.*** (Ferec 855/1451 v. 119a). ※ ***Ve niçe bunuŋ gibi sözler ile medḥ ėtdüginden...*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 121).

nenüŋ gibi şekli yalnız EOsm.da vardı BSTTk. onun yerine ***ne gibi***'yi kullanır, krş. ***nenüŋ gibi/ne gibi***: ※ ***Ammā sen baŋa eyit ki nenüŋ gibi ḫayrātda ḥasenātda bulınub durursın ki Taŋrı saŋa bunuŋ gibi ḳadr u menzilet vėrdi?*** (Ferec 855/1451 v. 125b). Genetivus'suz (genetif, ilgi hali) cümlelerden örnekler: ※ ***Sen gibi ders şerīklerimizlŋ ve 'ulemāmızıŋ el birliğiyle onu ḳaṭl ėdüb ṭoprağa gömdük.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 46). ※ ***Biz gibiler bu düdükleme işleminin orospu çocuklarıyız.*** (Füruzan 1982g s. 89). ※ ***Çaparya da sen gibidir tıpkı. Oltaya çok güç gelir.*** (F. Baysal 1955 s. 6). ※ ***O gibi kimselere tavsiye ederim Ankaraya gelmesinler. Zira, buraya ne tarafından baksalar ayrı bir hayal inkisarına uğrarlar.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1958 s. 100). Mukayese postposition'u olan ***gibi*** yalnız ayniyeti değil, görünüşü de ifade eder: ※ ***Firāḳ Nev'īyl şol resme telḫ-kâm ėtdi | Cihānda leẕẕet-i 'ışḳa ėdem gibi inkār.*** (Nev'ī 1977 s. 311). ※ ***İşler kötü gibi...*** (S.E. Erten 1931 s. 234). ※ ***Her ikisi de memnün gibi idiler.*** (E.E. Talu 1928 s. 77). Krş. ***gibilerden, gibi gel-, gibi yap-.*** Ayniyetin zımnî reddi bu ifade tarzını beddualara müsait kılar: ※ ***"Yol gibi Allah belânı versin!" dedi Azime, "Bitecek halin yok."*** (F. Baykurt 1970 s. 195). Mukayeseden başka ***gibi*** ile bir ilave malumat da verilebilir: ※ ***Gazinonun bahçesi gibi cadde mahşer.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 19.IV.1944).

gibi II (isim) 'benzeri' < ***gibi*** I. ※ ***Ḳırḳ yıl arasa onuŋ gibisini bulamazdı.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 408). ※ ***Bir dönüm toprağın verdiğini beyler vermez adama. Toprak gibisi yoktur! Onun kadrini bilen bilir.*** (F. Baykurt 1967a s. 46). ※ ***Ne söylersin birader! 2500'den aşağı yok. Onu da Allah köşk eyliye! Şöyle oturulabilecek gibisi 2500, 3000 lira.*** (8. Felek 1947 s. 36). Çoğul: ※ **Ḳoḳoniçā anları göreli, ẓannıma göre, Ağa Dandini gibiler artıḳ ḳumda oynar.** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 40). ※ ***Ahālīden yabancılara, ḫuṣūṣiyle bizim gibilerine ḳarşı bir ictināb var***. (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 219). ※ ***Külâhıma anlat sen benim! Çok gördük sen gibileri.*** (F. Baysal 1944 s. 37).

EOsm. **gibice** 'biraz benzer, gibilerden' TS 1693 < ***gibi*** + ***-ce*** küçültme ek, b. ***ahça*** ⊡. ※ ***Bir yuva düzdi ve bir taḫt gibice mürtefi' yėrcügez düzdi, bėşigi anda ḳodı.*** (Ferec 855/1451 v. 188a). ※ ***Satu gibice nesne ėtdüŋ mi?*** (a.e. v. 241a).

gibi gel- 'görünmek, zannedilmek' < ***gibi*** II. ※ ***Raif Efe güldü. "İlâhi çok yaşa Çavuşum, boşuna zahmet ederiz gibime gelir."*** (K. Bilbaşar 1944 s. 80). ※ ***Havadan geçen hafif rüzgârlar sanki ağaçları, evleri ve insanları sadece okşamak için gibi gelirdi.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 117).

gibilerden/gibilerde 'çeşidinden' < ***gibi*** II. ※ ***Beni kapının önünde gördü, karşıdan: Geldimi gibilerden işaret etti.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 23). ※ ***Bana da "Sordurturum sana..." gibilerden, çıktı gitti.*** (O. Kemal 1949 s. 37).

gibim 'gibi' < ***gibi*** I + /***m***/, b. ***aferim*** ⊡. ※ ***O, Fırıncı Mustafa'nın büyük kızını bilin mi, Hacer'i? Konak gibim kız.*** (M. Seyda 1962 s. 24).

gibin 'gibi' < ***gibi*** I + /***n***/, belki ***gibim***'in varyantı. ※ ***Ḳayuğumu yüḳledim | Hep Rizeli Rizeli | Adam çėbinde besler | Senin gibin güzeli.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 180).

gibisine 'gibilerden' < ***gibi*** II + dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Fakat Cemil de ona: Çık git... gibisine kapıyı işaret eder.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 66).

gibi yap- 'yaptığı izlenimini vermek, iddia etmek' < ***gibi*** I + ***yap-***. ※ ***Sözünü bitirince alt dudağını ısırmış ve kalkacak gibi yapmıştı.*** (M. Seyda 1966 s. 305). ※ ***Öldü gibi yapıp aldattı beni be.*** (F. Baysal 1955 s. 7). ※ ***Gözlerime tutuyordum; üstüste burnumu çekerek ağlıyor, hıçkırıyor gibi yapıyorum.*** (S.M. Alus 1944 s. 30). ※ ***Ben de sıkışmışım gibi yaparak fırladım.*** (a.e. s. 26).

AD. **gibrin**, b. ***kibrin***.

gic-** 'kaşınmak' < hapax legomenon (tek veri), yalnızca Ẕātī'nin bir beytinde geçiyor (b. ***gici maddesine). Okunuşun doğru olup olmadığı bilinmiyor. Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **gici** 'kaşıntı, uyuz hastalığı' DS 2071 < ***gic-*** fiilinden ***-i*** ile yapılan kılış ismi (nomen actionis), b. ***alu-satu*** ⊡, yahut da ***gicik***, son ünsüzün düşmesiyle, buna başka örnek var mı? ※ ***Çekdük, ey cān, giçmegüŋ āḫır elemin, | Evvel anuŋ gicisinden acısın ḍuyamaduḳ.*** (Ẕātī 1970 II, 170).

AD. **gici-/girci-** 'gicişmek, kaşınmak' DS 2071, TS 1695, 1704 < ETk. ***kiçi-*** a.m. Clauson 695; ikinci varyanttaki ***/r/*** ilavesi için b. ***alemgirli*** ⊡. ※ ***Gicir başum. Elüm degmez ki ḍuram | Ferāġatla başuma dırnaḳ uram.*** (Faḫrī 1974 s. 395 no. 2836). ※ ***Şöyle müstaġraḳ durur ḳaşına peyveste göŋül | Ki mecāli yoḳ ki başı gircir ise ḳaşına.*** (Kadı Burhaneddin 1980, s. 29).

AD. **gicik** 'uyuz hastalığı' DS 2070, TS 1693–95, Meninski 1680 III, 3880. R. Dankoff 1991 s. 40 < ***gici-*** + fiilden kılış ismi (nomen actionis) ve çeşitli manada isim yapan ***-k*** eki, b. ***adak*** ⊡. Mecazî manada 'çok kıpırdayan, yerinde duramayan' DS 2071: ※ ***Ne biçim giciktir bu, anlayamadım gitti, der. Köyün açlığı şehrin tokluğundan iyi der. Lâkin üç gün okşar onu köy. Sonra Muharrem gine başlar. Tavuk tüyü diken oluyor demeğe.*** (F. Erdinç 1958 s. 177).

AD. **gicimik/gicümük** 'uyuz hastalığı, kaşıntı; kaşıntılı, uyuz' DS 2071–73 < ***gici***- + fiilden somut isim (nomen concretum) yapan ***-mik/-mük*** eki, b. ***çelmik*** ⊡. ※ ***Çiğidin gicimiği ne bıktırıcıdır, ne acı verir! Irgadın yorgunluğuna bir de bu berbat kaşıntının ıstırabını eklemeli.*** (Reşat Enis 1944 s. 224).

AD. **giciş-** 'kaşınmak' DS 2072–73, TS 1696, Meninski 1680 III, 3880 < ETk. ***kiçiş-*** a.m. Clauson 695; ***kiçi-*** fiilinin reciprocum hâli, fakat dönüşkenlik (reflexivum) manasında. Krş. ***gidiş-***. ※※

AD. **giciş-/gıcış-** 'kaşınmak' DS 2029, 2072–73, TS 1696, Meninski 1680 II, 3632, III, 3880 < ETk. ***kėtiş-*** 'ayrılmak, ayrışmak' Clauson 707. ※※

gicümük, b. ***gicimik***.

AD. **giç et-** (çocuk dili) 'hafifçe ısırmak' DS 2073 < Erm. ***gic/gidz*** 'ısırmak, sokmak' R. Dankoff 1995 no. 347. ※※

gid 'yol gösteren, gözü görmeyen veya ruhen olgunlaşmamış birinin rehberi' < Fr. ***guide*** a.m. < EProv. ***guida*** a.m. [EAlm. ***gitan*** 'yol göstermek']. ※ ***Buydu benciliği annesinin. Onun gidiydi tıpkı. Yalnız kendisi vardı. Gerçekten de çevresinde kimse yoktu.*** (A. Kutlu 1983 s. 85).

gid-, b. ***ged-/get-***.

AD. **gidar** I 'horoz ibiği' DS 2073 < Yun. (diyal.) ***κιτάρι*** (kitári) 'horozun gagasındaki deri parçası' Ch. Tzitzilis 1987g no. 205. ※※

AD. **gidar** II, b. ***katar*** IV.

gide gide 'yürüye yürüye, ilerledikçe; gittikçe, gitgide; zamanla' < ***git-*** fiilinin ***-e*** zarf fiil (gerundium) hâli, mükerrer. ※ ***Bu sözleri işitdiği ṣırada yerinden ḳalḳar. Gide gide telāşa başlar.*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 85). ※ ***Bir birini vefādār sevdiler ki bu muḥabbete ġıbṭa etmedik ḳalmadı. Faḳaṭ ma'a t-te'essüf gide gide erkeğiŋ sevgisine i'tidāl geldi.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 56). ※ ***Artık gide gide insana değil, ine cine bile tesadüf edemez olduk.*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 14).

gideko-/gidekoy- 'gitmiş olmak; aynı şekilde devam etmek' (?) < ***git-*** fiilinin zarf fiil (gerundium) hâli + ***ko-/koy-*** yardımcı fiili, b. ***alıko-*** ⊡. ※ ***Rüşvet verdiği adamlar, "Temizlik işlerinde çalışacaksın." dediler, "Şimdilik gidekoy! İlerde rahat bir işe atlarsın. Orada adamlarımız var, sana yardımcı olurlar"***. (F. Baykurt 1982 s. 140).

AD. **giden** I 'geçen, geçmiş (zaman tabirlerinde)' DS 2074 < ***git-*** fiilinin hazırzaman partisipi. ※ ***Gidende pilâvdan taş çıḳmış. Senin Zeyneldir size söğdü saydı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 235). ※ ***Herifçioğulları, bir çakmaklık elektrik üretmeden, giden yıl da, bu yıl da, dünya kadar zerzevat yetiştirmişler.*** (İ. Tarus 1961 s. 105). ***gidennerde*** 'geçmiş günlerde' DS 2074.

AD. **giden** II 'etraf, çevre' DS 2074 < ?? ※ ***Köylüler için bu gidenlerde ancak iki mevsim vardır: kış ve yaz.*** (S. Kocagöz 1949 s. 53). ※ ***Siz heç görüyor musunuz bu gidenlerde deve var mı?*** (F. Baykurt 1971t s. 96).

gider- '(istenmeyen bir şeyin) gitmesine, yok olmasına sebep olmak' TS 1697–1700 < ETk. ***kėter-*** a.m. [***kėt-*** + onu ettirgenlik (causativus) hâline koyan ***-er-*** genişlemesi, b. ***çıkar-*** ⊡.]. ※ ***Yėre otur, ḳılıcı elüŋden gider, ben vaṣf-ı ḥālümi saŋa şerḥ ėdeyin.*** (Ferec 855/1451 v. 110a). 'uzaklaşmasına müsaade etmek': ※ ***Şeb u rüz şeh-zādei yanından gidermez idi.*** (a.e. v. 149b).

giderayak 'ayrılmak üzere iken' < ***git-*** fiilinin geniş zaman partisipi ve ayak. Krş. ***koşar ayak.*** ※ ***Giderayak, olanı biteni anlatalım bari.*** (Feridun Osman 1936 s. 99). ※ ***Fakat bir de giderayak elini kana bulamamalıydı.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 34).

EOsm. **giderek** 'gittikçe, zamanla' TS 1697 < ***git-*** fiilinin ***-erek*** fiil zarfı (gerundium); krş. ***varuraḳ***. ※ ***Ol delüge sürtdi. Biraz balcıḳ içinde sürtündi. Andan ayağı suya ėrişdi. Giderek su boğazına çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 227a). ※ ***Ve bil-cümle naḳd-i 'os̱mānīye cümleden ziyāde rağbet vācib iken giderek i'tibārdan ḳaldı.*** ('Ālī I 1979 [1581] I, 183). ※ ***Aldığım haftalıḫ giderek artmağa başladı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 81). ※ ***Giderek ḥāli fenālaşıyor.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 77). ※ ***Nadya kendini giderek daha daha rahat hissetmekte.*** (A. Yurdakul 1991 s. 43). ※

Osm. **gidi** I 'karısı tarafından aldatılan koca' TS 1701–1702, Meninski 1680 III, 3893 < Fa. ***gīdī*** 'bön, anlayışsız, aptal' F. Steingass 1930 s. 1108, krş. Az. Tk. ***gidi*** 'alçak yaramaz' ve Kürd. ***gīdī*** 'korkak, alçak' Jaba–Justi 1879 s. 373. ※※

AD. **gidi** II 'pezevenk' DS 2074 < ***gidi*** I. ※※

gidi III (nida) yalnız şu tabirlerde: ***Seni gidi!/Seni gidi seni!*** (şaka yollu azarlamada kullanılır). ***hey gidi...*** (eseflenerek veya eski günleri hatırlayarak ve özleyerek kullanılabilir) ※ ***"Āh gidi geçmiş zamānlar!" tahassüriyle içini çekdi.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 163).

gidici 'ayrılmak üzere olan; ölmeye yakın, ölüm döşeğinde bulunan' < ***git-*** fiilden etken sıfatfiil (participium activum) manasında sıfat yapan ***–ici*** genişlemesi, b. ***alıcı*** ⊡. ※ ***Kendi söylediğin gibi gidiciydin. Artık hastalığın son devresindeydin.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951 s. 10).

gidiş 'gitme işi; yola çıkma, kalkış, azimet' < ***git-*** + fiilden kılış ismi (nomen actionis) yapan ***–iş*** eki, b. ***aldırış et-*** ⊡. ※ ***Körolası! İlâhi bir şeyycik demem. Sezmezine gelsin! Gidişi olsun da gelişi olmasın!*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 21). ***gidiş o gidiş*** 'gidenin bir daha geri dönmediğini ifade eden bir tabir': ※ ***Bir Kurbanbayramı günü, arkadaşlariyle Samatyadan kayığa binmişler, adaya gezmeye gidiyoruz diye yola revan olmuşlar. Gidiş o gidiş. Ne gelen var ne giden.*** (S.M. Alus 1934 s. 27). ※ ***Bir iki dakika kadar yanımda sessiz oturduktan sonra yine hiç ses çıkarmadan hiddetle fırladı gitti. Gidiş o gidişti. Ne ertesi günü, ne daha ertesi günü, ne gece hiç görünmedi.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 40). 'vaziyet, durum. : ※ ***Gidiş fena. Biraz daha dişini sıkmağa devam etse midesindeki bakiye yükü olduğu gibi dışarı deviriverecek.*** (S.M. Alus 1934 s. 117). EOsm. ***gidiş et-*** 'yola çıkma (b. ***aldırış et-*** ⊡): ※ ***Çün‿Horāsān kāravānı gidiş ėder oldılar, Bihrüz-ı mervezī cüvān-ı Baġdādīye eyitdi...*** (Ferec 855/1451 v. 106a).

AD. **gidiş-** 'kaşınmak' < ***giciş-*** fiilinin varyantı. ※ ***Tam dönüp gidecekken avucunun kaşındığını hissetti. Kaşıntıyı hayra yordu. Avucunun ayasını kaşıdı. "Vay namussuz, emme de gidişiyo ha!" dedi içinden.*** (O.Z. Özturanlı 1959 s. 119).

gidişat 'işlerin gelişme durumu; umumi gelişme' < ***gidiş*** + Ar. ***–āt*** çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***İçtin mi çenen açılıyor, rakı pek söyletiyor seni. — Rakı değil, dert, gidişat söyletiyor beni.*** (F. Erdinç 1961 s. 64).

gidon 'bisiklette dümen vazifesini yapan çubuk' < Fr. ***guidon*** a.m. < İt. ***guidone*** 'yol gösteren, kılavuz'. ※ ***Mantosunu çıkarıp Lanfa'ya giydirir, şapkasını da Lanfa'nın gidonuna koyar.*** (A. Nesin 1970t s. 11). ※ ***Arada duruyor, seleden kadroya inip ayakları iki yana açık yere basarak, elleri gidonda, soluk soluğa dinleniyor.*** (C. Kavukçu 1998 s. 115).

Osm. **gil** 'kil' < Fa. ***gil*** a.m. ※ ***Güristānda ekilen buġdayuŋ nişānı oldur ki emegini yėyicek baş gili ḳoḳusı*** (metinde ***ḳoḳusın***) ***maḥsüs olur.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Hevā-yı ḳāmet-i dilberle servüŋ | Ḳalubdur bend-i gil içre ayaġı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 121).

gil, b. ***igil***.

gilâdora, b. ***koladire***.

Osm. **ġilal** 'hububat' < Ar. ***ġilāl*** a.m. [***ġalla*** 'ekin mahsulü' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Der-anbār ėtdikleri ġilālüŋ cümleden muḳaddem furūḫ-***

tını tenbīh ėtmeleriyle ʿaceze ve mesākīne ʿacz-i tām olub... (ʿĀlī 1982 (988) 1581 [1599] II, s. 162).

AD. **gllamaç**, b. ***kilamaç***.

AD. **gllamada**, b. ***kılamada***.

AD. **gllar** 'kışlık yiyeceğin saklandığı oda' DS 2076, ZTS 81 < Yun. ***κελάρι*** (kelári) a.m.; krş. ***kiler***. ※※

AD. **gllâvadar** 'üzüm çubuklarını yüksekte tutmak için yapılan ağaç iskele' DS 2076 < Yun. ***κληματαριά*** (klimataryá) a.m. Tietze 2955 no. 129. ※※

Osm. **glle** 'şikâyet' < Fa. ***glla*** a.m. ※ ***Ḳāżī eyltdi: "Necün durub gitmezsin, meger bizden glleŋ vardur?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 236a). ***gile et-*** 'şikâyet etmek': ※ ***Taŋrı ḳılmasun ki ben senden gile ėdem!*** (a.y.).

AD. **gilemaç** 'bağlarda üzüm çubuklarına sarılarak onları kurutan bir çeşit sarmaşık, Convulvulus arvensis' DS 2076, I. Hauenschild 1989 no. 346 < Yun. ***κληματίς*** (klimatís) a.m. Tietze 1955 no. 1130. ※※

AD. **glleylen-** 'şikâyet etmek' DS 2076 < ***glle*** + ***–len***– genişlemesi, b. ***ademlen-*** ⊡.※※

AD. **glleyll** 'şikâyet eden' DS 2076 < ***gile*** + isimden sıfat yapan ***-li*** eki, b. ***adam akıllı[2]*** ⊡.※※

gllgll, b. ***gılgıl*** I ve II.

AD. **glllk/klllk** 'saçta pişirilen küçük ekmek, çörek; çocuklar için yapılan ekmek' DS 2077, 2871 < Erm. ***gilik/gllk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 351 (orada zikredilen varyantların bazıları ***kullk*** kelimesine ait olabilir). ※※

Osm. **glllm/glllym/gellym/**BSTTk. **kilim** b.m. (havsız yün dokuma) < Fa. ***gllīm*** a.m. ※ ***Vezīr buyurdı: halı gllīm, örti döşek, yüz diynār-ı Maġribī ol eve lletdller.*** (Ferec 855/1451 v. 223b). ※ ***Gövdeyi bir glliyme ḳoyduḳ.*** (a.e. v. 126b). ※ ***Bu geliymde ne var?*** (a.y.). ※ ***Pis pasanaklı! Bir gün tahta fırçaladığını, bi gün kilim kebe silktiğini gören olmamıştır.*** (N. Meriç 1965 s. 92). ***kilimini suya sal-*** 'her şeyi bırakmak, acz göstermek' (krş. ***keçenin dört ucunu suya sal-)*** E.K. Eyüboğlu 1975 II, 312: ※ ***Zülfine göŋül bağlama yaşuŋ yeŋemezin (yeŋemezüŋ ?), | .Ẕātī gibi, ey ebr, ṣuya ṣalma kilimüŋ! .*** (Ẕātī 1970 II, 216).

AD. **gllime/kellme** I/**kılama** 'bağ çubuğu, ağaçlardan kesilerek bağa dikilen çubuk' DS 2078, 2092, 2733 < Yun. ***κλήμα*** (klíma) a.m. Tietze 1955 no. 128.

glllndlr, b. ***kllindlr***.

glllym, b. ***glllm***.

Osm. **gilman** 'erkek köleler' < Ar. ***ġilmān*** a.m. [***ġulām*** kelimesinin çoğulu]. 'cennetteki güzel oğlanlar': ※ ***Göstericek hūblar çün ḥūr u ġllmān oynamaḳ, | Yaraşur ayaḳlarına başıla cān oynamaḳ.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 188). 'eşcinsel erkekler': ※ ***İzdiyād-ı huyūl u devāb ḥayvān-perestlige müteʿalliḳ tedbīr-i nā-ṣavābdur. İttiḥād-ı fevāḥiş u ġilmān u ḳıḥāb ve imtidād-ı mecālis-i fisḳ u fücūr ve bezm-i şarāb ʿiyāẕu billāhi taʿālā şarṭ-ı İslāma muvāfıḳ degüldür.*** (ʿĀlī 1587 v. 138a).

Osm. **gilmaniye** ‘erkek köleler üzerinden alınan bir nevi mahallî vergi’ < ***gılmān*** + bazı vergi isimlerinde kullanılan ***–iye*** genişlemesi, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Emr–i humāyūn vārid olub resm–i ġilmānīye… küllīyen ref‘ olunub***. (Ö.L. Barkan 1943 [979/1571] s. 215–216).

ginem, b. ***genem***.

AD. **ginez/genez** III/**ginezim/genezime** ‘görünüşe göre, galiba, anlaşılan’ DS 1991, 2079 < ***genez*** I? İki varyanttaki ***–im*** için b. ***aferim*** ⊡; son varyantta dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) var, b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Bu kancık da herifi tavlıyor habire! Bu gece de koynuna girecek ginez?*** (F. Baykurt 1961o s. 52). ※ ***Nerdesin ula efe? Böyün çok yoruldun ginezim? Irbığı getir de elime bir su dök bakalım!*** (F. Baykurt 1961ı s. 40).

AD. **gimi**, b. ***kimi*** III.

(Halk ağzı) **gipur** ‘kumaş parçası’ (?) < ***kupür*** < Fr. ***coupure*** a.m. ※ ***Gazetede ne haberler var. Gipur dantel elbisesi ve lâme pabuçlarıyla çok güzel bir gecesindeydi. İlgiyle izleniyor diyorlar.*** (T. Uyar 1982 s. 29).

gir– b.m. (içeri dalmak, bir şeyin içine geçmek) < ETk. ***kir–*** a.m. Clauson 735–736. Geniş zamanı EOsm.da ***girür***, BSTTk.nde ***girer***: ※ ***Bu şehre geleli üc gündür bāzāra girürem, ḥammāllar icinde otururam, kimse baŋa raġbet göstermedi.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Kim bunı ėtdi, ḳorḳudan geçdi, | Uçmaḳa girdi, bol süçü içdi.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 14). ※ ***Girince şol ḳara sına, ‘acab ḳoyam mı sen cānı?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 35.) Dativus yerine ablativus (ayrılma durumu) da mümkün: ※ ***Zehra Sıdıka’nın boynuna sarılırken Hasan gecelik entarisi ile odadan girdi.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 162). Bir aileye ya da müesseseye bir şey olarak girmek, krş. ***gelin gir–***: ※ ***Bankaya daktilo girmek istiyormuşsunuz?*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 250). ‘başlamak ※ ***Eylül girince Fenerbahçe’deki kibar kalabalığı da tavsar.*** (S.M. Alus 1944 s. 150). ※ ***Biz raḳınıŋ hıziyle yine muḥabbete ḍaldıḳ. Ḥattā bir ara uşül uşül şarḳıya bile girdik.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 226). ‘giymek’: ※ ***Anlaruŋ ehi u ‘iyālleri pelās u kirpāsa ve bāzārī manâvlaruŋ ‘avrāt u etfālleri kem̮hā vu aṭlāsla girüb…*** (‘Āli 1982 [1581] II, 142). ‘Mecazî manada ‘birisinin zayıf tarafını öğrenip onu oradan vurmak’: ※ ***Bennāyı mest ėdelüm, oŋa iẓhār–ı muḥabbet ėdelüm. Ol ḥālde‿hānumānınuŋ, ehlinüŋ, ‘ayālinüŋ‿haberini, nişānını andan alalum. Aŋa ol bābdan girelüm!*** (Ferec 855/1451 v. 20b). ***birbirine gir–*** ‘heyecana tutulmak, kavgaya başlamak’: ※ ***Evdekiler biribirine girdi.*** (S.M. Alus 1933 s. 23). ***halden hale gir–*** ‘üst üste değişime uğramak ‘: ※ ***Suat renkten renge giriyor, terler döküyordu***. (S.M. Alus 1934 s. 181.) ※ ***O mahut dayızade olduğunu öğrenince, kalıptan kalıba giriyorlardı.*** (a.e. s. 153).

AD. **giraboğlu/girabolu/gireboğlu/girenoğlu** DS 2079 ‘bir ağaç cinsi, viburnum opulus’ T. Baytop 1994 s. 119 < ?? ※ ***Giraboğlu ağaçlarının dibine doğru sürüne gitti, kendisini kimseler görmesin istiyordu.*** (N. Üstün 1970 s. 155). ※ ***Bütün su kıyıları Giraboğlu ağaçlarıyla kaplıdır.*** (N. Üstün 1968 s. 35). ※ ***Bu ağaçların adı neydi? Gireboğlu ağaçlarını gösteriyordu. –Girenoğlu*** (metinde böyle)***. – “Ne demek o?” - “Bilmem, dedim. Adı öyle işte.” – “Meyva verir mi bunlar?” – “Verir.” – “Tatlı mı olur meyvası? – Ekşi olur.”*** (a.e. s. 48).

Osm. **giran** I/**geran** I 'ağır, okkalı; ağır hareketli' < Fa. ***girān*** a.m. ※ ***Benüm-dahı bir yanum anca uy bilmez girān olmışdur. Ben-dahı sizüŋ-ile varayım; bāşed ki şifā bulam.*** (Ferec 855/1451 v. 181b). ※ ***Sitemler geran ve katmer oldı.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 120). ***giran gel-*** 'güç gelmek, zoruna gelmek': ※ ***Basit ruhlular sefahate, her hangi bi uyuşturucu zehlre alışır gibi alışırlar. Ondan ayrılmak, uzaklaşmak, kendilerine giran gelir. İrade kuvvetleri yoktur ki silkinip te kurtulsunlar.*** (E.E. Talu 1937 s. 234). ※ ***Masraf bir şey değil, paket yapıp göndermek, postaya vermek bize giran geliyordu.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 9)

AD. **giran** II /**giren** I/**eğran**/**eğren**/**güren** 'kızılcık' DS 1767, 2235–36 < Yun. ***κράνο*** (kráno) Tietze 1955 no. 155. ※※

Osm. **giranbeha/geranbeha** 'kıymetli, pahalı' < Fa. ***girān-bahā*** a.m. [***glrān*** ve ***bahā***]. ※ ***Tavuḳları öŋmüze alduḳ. Deşdügümce icinden cevāhir-l glrān-bahā çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 67b). ※ ***Bir gün, artık büsbütün kendini iyi hisseden efendi, gelininin şefkatkâr ihtimamatına bir mukabele-i şükran olmak üzere, kendisine, ötedenberi kendi parmağında taşımakta olduğu geranbeha bir pırlanta yüzüğü verdi.*** (E.E. Talu 1939 s. 51–52).

Osm. **giranmaye** 'kıymetli' < Fa. ***girān-māya*** a.m. [***girān*** 'ağır' ve ***māye*** 'servet']. ※ ***Elüml yüzümi yudum, girān-māye donlarumı geydüm.*** (Ferec 855/1451 v. 172a).

Osm. **giranmikdar** 'kıymetli' < Fa. ***girān*** 'ağır' ve ***miḳdār*** 'ölçü, miktar': ※ ***Dürer-l şāh—vār ve cevāhlr-i girān-miḳdār...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 172).

AD. **girap** 'ipek kadın başörtüsü' DS 2080 < Fr. ***crēpe*** 'çok ince atkı' [Lat. ***crlspus*** 'kıvırcık']. ※※

AD. **girava ver-** 'malını ipotek ederek para almak' DS 2080 < Fa. ***girau*** 'rehin' [***glrau dādan*** 'rehine koymak'] ve ***ver-***. Tietze 1967 no. 51. Krş. ***girev***. ※※

girebo/girebolu, b. ***kirebolu***.

AD. **gircala** 'gemicilerin kullandığı iki ile beş mum kalınlığında ziftli ip' DS 2054 < İt. (Venedik diyal.) ***grisele*** 'ratlines' Kahane–Tietze 1958 no. 337. ※※

girci, b. ***glcl***.

Osm. **gird** 'daire, çevre' < Fa. ***gird*** a.m. ※ ***Ruhuŋ girdinde maẓhardur gümānsuz |Haṭ-ı hübuŋ Sipāhān u Hicāza.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 125).

Osm. **girdab** 'su çevrintisi, anafor' < Fa. ***gird-āb*** a.m. '***gird*** 'yuvarlak, dairevi' ve ***āb*** 'su']. ※ ***Oş geldük, düşdük. Gird-ābdur. Bunda gemi halāṣ olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 227b).

Osm. **girdagird** 'çepeçevre; etraf çevre' < Fa. ***gird-ā-gird*** a.m. [***gird*** 'daire' ve tabirin ortasındaki ***ā*** rabıtası için b. ***beraber*** ⊡. ※ ***Ḳızuŋ bėşigi ol taht üzerindeyidi. Dāyeler, keniyzekler gird-ā-gird otururlardı.*** (Ferec 855/1451 v. 188a). ※ ***Ḳaṣruŋ gird-ā-girdinde bir 'aẓīm handaḳ kenārında ulu ağaclar gölge bıraḳmış.*** (a.e. v. 55a).

AD. **girde** 'sacda pişirilen yağlı ince ekmek, gözleme' DS 2080, 2182< Fa. ***girda*** 'bir çeşit yuvarlak fakat ince olmayan) ekmek', ***gird*** 'yuvarlak' kelimesinden). ※ ***Bizüm ḳul[l]uḳcı götür[ü]bildügince lavāş, girde, küliyceler, biryānlar, cüẕāblar, ḥalvālar, nuḳullar aldı, eve geldi. Yėdük, saŋa daḫı ḳoduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 57b).

Osm. **girdibad/girdibat** 'tornado, kasırga' < Fa. ***gird-bād*** a.m. [***gird*** 'yuvarlak, daire' ve ***bād*** 'rüzgâr']. ※ ***Karanlıkta el yordamıle yürümeye çalışarak okumuştum kitabı. Sanki ruh dünyasının bütün girdibatlarını ışığa kavuşturacaktı eser.*** (Ç. Eriç 1992 s. 185–186).

girdi çıktı (aslında ticaret muhasebesi terimleri) 'gelir ve gider' < ***gir-*** ve ***git-*** fiillerinin ***-di*** mazi eki ile vapılan nominalisation'ları, b. ***bastı*** ⊡. ※ ***Defterin olmalı senin. Alış verişin, girdisi çıktısı yazılmadı mı hesap karışır.*** (Kemal Tahir 1957k s. 150). ※ ***Yirmiiki lira seksen kuruş masarif. Cem'an yekûn kırkbir lira otuz kuruş. Bâkisi girdimiz:75 kayme, çıktımız 41 lira 30. Geriye 23 lira 70 kuruş kalıyor.*** (a.e. s. 157). Mecazî manada 'açık ve kapalı teferruat': ※ ***Ağaçların birbirine geçmiş dalları, yerdeki irili ufaklı kütükler, odun parçaları, ormanın binbir girdi çıktısı koşmamızı güçleştiriyordu.*** (S. Soran 1950 s. 62). ※ ***Bir de, sanırsam, bizimkilerin şehirle, şehrin gürültüsü, patırtısı, girdisi çıktısı ile temas etmemeleri...*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 169). 'gizli faaliyetler, gizli münasebetler': ※ ***Sikke tebdilinin konağında öyle girdili çıktılı işler var ki!*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 55). ※ ***Kasabadaki dedikoduları düşünerek bankacı ile girdisi çıktısı olduğunu açıkça göstermekten çekinmişti.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 5–6).

girdir- 'girmesine müsaade etmek' < ***gir-*** fiilinin ettirgenlik (causativum) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡. Bu fiilin causativum (ettirgenlik) manasında umumiyetle ***sok-*** fiili kullanılır; bunun yerine nadir olan ***girdir-***'in kullanılması daha dolaylı yoldan bir ameliyeyi anlatmak içindir. ※ ***Dükkân saçaklarının sakat oluklarından bilek kalınlığında dökülen yağmuru, ense köklerinden girdirip kuyruk sokumlarına dayatmamak için, bu dûrendişliğe ihtiyaç vardır.*** (Reşat Enis 1933 s. 79).

gireboğlu, b. ***giraboğlu***.

AD. **gireği** 'Pazar günü' DS 2080–81, TS 1704 < Yun. ***κυριακή*** (kiryakí) a.m. Tietze 1855 no. 159; krş. R. Dankoff 1995 s. 161 no. B5. ***gireği ėrtesi***/ AD. ***gireytesi*** 'Pazartesi' DS 2082, TS 1704. ※※

AD. **girek** I 'kapı' DS 2081 < ***gir-*** + fiilden yer ismi (nomen loci yapan) ***-ek*** eki, b. ***akak*** ⊡. ※※

AD. **girek** II 'seyrek salkımlı ufak taneli siyah bir çeşit üzüm' DS 2081 < krş. Erm. ***gṙeg,*** EErm. ***kṙek*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 182 no. E110; kelimenin menşei belli değildir. ※※

giren I, b. ***giran*** II.

giren II, b. ***kiren***.

Giresun 'Karadeniz bölgesindeki liman ve vilayet adı' < EYun. ***Κερασούς*** Kerasús (accusativus) ***Κερασούντα*** (Kerasúnta) a.m. D. Georgacas 1971 s. 112. ※※

Osm. **girev** 'rehin' < Fa. ***gireu*** a.m. ※ ***Dalle zeri girev ḳodı. "Varayım. Begenürlerse‿hoş, piyrāye bizüm, altun senüŋ. Begenmezlerse piyrāyei getürem, zeri alam," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 218b). Krş. gırava ver-.

AD. **girevüt/gürgüt** 'yapağı ve yünün tarandıktan sonra kalan posa ve firesi' DS 2082, 2236 < Yun. ***κροκύδιον*** (krokíḏion) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 274. Krş. ***karavit.*** ※※

gIreye, b. ***gIrye***.

AD. **girgina** 'yıldız çiçeği' DS. 2083 < Bulg. ***gergina*** < Rus. ***georgIna*** < Alm. ***Georgine*** a.m.; 1802 Profesör Georgi'nin adından dolayı isimlendirilmiş. Tietze 1957 no. 44. ※※

Osm. **giriban** 'gömleğin üst kenarı, yakanın ön tarafı' < Fa. ***girībān*** a.m. ※※

Girid/Girit 'Akdeniz'deki büyük adanın adı'. ※※

girida 'bir deniz balığı' < ?? ※ ***Fuat, kaya kovuklarında o kocaman gIridayı yakaladığı zaman Hasan ilk kez geçmişe, çok değil, beş on yıllık bir geçmişe, iyice sakınarak değmişti.*** (A. Ağaoğlu 1981 s. 163).

Osm. **girift** I 'yakalayış, yakalanış, el koyma' < Fa. girift a.m. ※ '***Ādet-i ḳadīmeye muḫālIf gelen meṭā'uŋ ṣatılmasına ruḫṣat buyurmasalar, belki żarar-ı 'ām ḳabīlinden olmaġ-ıla giriftine icāzet ėtseler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 163).

Osm. **girift** II 'dokuz delikli bir kamıştan ibaret olan bir nefesli saz' K. Uz 1964 s. 27 < Fa. ***girift*** a.m. ※ ***Dilsiz düdükler çığırtma, ḳaval, nıṣfīye, girIftden ṭutdurarak nāya ḳadar varır.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 118).

girift III (sıfat) 'birbirine girmiş, karışık (süsler veya Arap yazısı)' < Fa. ***girIfta*** 'tutulmuş, kapanmış, sıkıştırılmış' ※※ ***girift et-*** 'birbirine karıştırmak' ***Sanki ansızın bir rüzgâr, yaprak kümelerini birbirine girift ediyormuş gibi bu altı kişi dertop olmuşlardı.*** (R.H. Ulunay 1994 s. 6–7).

Osm. **giriftar** 'tutulmuş, yakalanmış' < Fa. ***giriftār*** 'esir, tutsak'. ※※ ***giriftār et-/eyle-*** 'yakalamak, esir etmek, tevkif etmek': ※ ***Rūḥ-efzāy-ı Bānū anı giriftār ėdüb durur.*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Bir gün beni ġāfil buldı, dutdı, getürdi, beni bu ağır bende giriftār eyledi.*** (a.e. v. 41b). ***giriftar ol-*** 'yakalanmak, esir edilmek' (Fa. ***giriftār būdan*** a.m.): ※ ***Çün ol serv-i sīm-endāmı gördüm, gendözümde ḥayātdan eser̲ bulımadum, giriftār oldum, müteḥayyir u vālih ḳaldum, ne elüm ayaġum ḥareket ėtdi, ne dilüm söyleyü bildi.*** (a.e. v. 115a).

AD. **gIrIfterI/gIrIftIrI** 'orak' < Yun. ***κλαδευτήρι*** (klaḏeftíri) a.m. Tietze 1955 no. 126. ※※

O **giriftzen** 'girift çalan' K. Uz 1964 s. 27 < ***girift*** II + Fa. ***-zan*** 'vuran, çalan', b. ***falyazen*** ⊡. ※※

Osm. **girih** 'düğüm' < Fa. ***girih*** a.m. ※ ***Giysü gördi kemend-i müşkīn ki girihine düşen olur miskīn.*** (Ferec 855/1451 v. 151a).

girik 'içeri girmiş, gerilek' < ***gir-*** +geçişsiz fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-ik*** eki, b. ***akık*** ⊡ ※ ***Şu başı göğsüne sarkan, girik alınlı ihtiyarı görüyor musun? Şeyhin eli ayağı gibi bir şeydir.*** (F.R. Atay 1952 s. 38).

AD. **girimker ol-** 'girmeye hevesli olmak, girmeye hazır olmak' < ***gir-*** + fiilden kılış ismi (nomen actionis) yapan ***-im*** eki (b. ***adım*** ⊡) ve ***-kâr/-ker*** (b. ***alımkâr/alımker*** ⊡). ※ ***Bu kızın saklanmasına yardım etmeli, Saniye. Sana geldim ki, ben böyle bir işe girimker olsam, sen de saklar mısın bir kaç gün? Hiç olmazsa iki gün?*** (F. Baykurt 1971t s. 254).

girindi, b. ***girindü***.

girindi çıkındı 'gizli faaliyetler, gizli ilişkiler' < ***girindü*** ve ***çıkındu***. ※ ***Biz vaḳtiyle söyledik, o ḥerīfe vermeyiŋ, anuŋ yek oğlunda girindisi, çıḳındısı var diyorlar, dedik. Diŋlemediler, verdiler. Meger varmış: Yavrucuḳ farḳına varmış.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 12). 'ayrıntı, detay'※ ***Ne o, ne de ben buranın girindisini, çıḳındısını biliyorduḳ. (a.e. s. 182).*** Krş. girdi çıktı.

EOsm. **girindü/girindi** 'veledizina, piç' A. Zajączkowski 1934 I, 1937 II, 83, TS 1705 < ***gir-*** + ***-indü/-inti*** eki, b. ***akıntı*** ⊡. mana için krş. ***girinti***. ※ ***Girindüye ya'nī veled-i zināya muṭī' olma.*** (a.e. s. 60).

AD. **girinti** '(aileye karışmış) yabancı, el; içgüveyi; boğaz tokluğuna çalışan (kimse)' < ***girindü***. ※※

giriş- 'bir faaliyete başlamak, bir işe kalkışmak; saldırmak, hücum etmek' TS 1705 < ***gir-*** fiilinin reciprocum hâli, b. ***alış-*** I ⊡. ※ ***Yumşaḳlığıle iş başarımadum, buŋa erligile girişeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 100b). ※ ***Bir gėce üc yėrden şebīhün ėdüb kāfirler leşkerine girişdiler.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 7). Krş. ***girşür-.***

AD. **girişgin/girişkin** 'sokulgan, girgin; becerikli' DS 2084 < ***giriş-*** + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***-gin/-kin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Suavi kurnaz, zeki, girişkin ve hepsinden fazla da edepsiz bir adamdı.*** (C.S. Gürler 1939 s. 28).

Osm. **girişme** 'bakışlarla yapılan cilve' < Fa. ***karaşma*** a.m. G. Doerfer 1967 III, no. 1627. ※ ***Ol āhū gözüŋüŋ girişmesine | Döyemez bebr u ḳaplan u ġazanfer.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 97). ※ ***Girişmelerle nigāh ėdicek o şehr-āşüb | Ḳalur-mı, Nev'ī, dil ki olmaya ḫarāb u yebāb?*** (Nev'ī 1977 s. 245).

Girit, b. ***Girid***.

Osm. **girive** 'ilerlenmesi zor olan dağ yolu, derbent' < ***ġirīva*** a.m. ※ ***Şāhrāhı ḳoyub leşkeri ġirīvelere çekmeye.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 122). ※ ***Durġunlara ġirīveler ile geçid vėrmez ṣular ne deŋlü bā'is̱-i meşaḳḳat u żarar olması bil-bedāhe mefhümdur.*** (a.e. 133).

Osm. **giriz et-** 'kaçmak' < Fa. ***gurīz*** 'kaçış, firar' ve ***et-***. ※ ***Tedbiyrümüz oldur ki ḳaralara sitiyze ėtmedin girīz ėdevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). ※ ***Hemān evlā ki ġamdan girīz ve 'abüsdan perhīz ėdem.*** (a.e. v. 120a).

girizgâh 'mukaddeme, giriş' < Fa. ***gürīz-gāh*** 'sığınacak yer, kaçacak yer' [***gürīz*** firar, kaçma' ve ***gāh*** 'yer', b. ***âdemîgâh*** ⊡].Tk. ***gir-*** fiilinin tesiri olabilir. ※ ***Ve tıkız fabrikatör bu zarurî girizgâhtan sonra tekrar notlarına dönüp imal edeceği termosifonların emsaline faikiyetini izaha girişti.*** (H. Taner 1951 s. 85). ※ ***"Bak hemşehrim, bir mesele var da… Şu karşındaki bey savcı yardımcısı…" Sonra bu kadar girizgâhı aşırı bularak, damdan düşer gibi: "Bakıver şuna, ta-***

nırsın belki, bu senin ayağın mı?" diye bir solukta soruverdi. (H. Taner 1954 s. 35). ***Ben düşüncelerime daldım, üstat hep anlatıyor, ama bunlar girizgâh faslıydı tabiî. Arkasından bir hikâye çıkacağını siz anlardınız.*** (M. Körükçü 1954 s.6–7). ***girizgâh yap-*** 'sadede girmeden mevzuya bir girişle hazırlanmak': ※ ***Yusuf İzzeddin, Ekrem Beyi perişan ve asabî bir halde kabul ederek hiç bir girizgâh yapmaksızın: "Ekrem Beyefendi... "*** (M.Z. Pakalın 1946t s. 308).

(Argo) **girizle–** 'girmek' H. Aktunç 1990 s. **115** < ***gir–*** + ***–izle–*** genişlemesi, b. ***alızla–*** ⊡. ※※

AD. **glrizme/kirizme/kirizma/kırızma** 'ormandan açılan tarla; toprağı alt üst etme' DS 2084 < Yun. ***γύρισμα*** (yírizma) 'toprağı çevirme, altüst etme, tarlayı sürme', Yun. ***κύλισμα*** (kílizma) 'toprağı derin beleme' Ch. Tzitzilis 1987g no. 88 ※ ***Havuzun etrafında, kameriyenin yanlarında gezinir, bitişikten konağa ilave edilen arsanın kirizmesine bakardı.*** (S.M. Alus 1933k s. 37). ※ ***Arkada şöyle bir iki dönümlük bir kirizmeleri vardı. Su orada dizlerime geliyordu.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 69). ※ ***Bir toprağı bele kadar kazıp alt üst etmeye kirizma derdi Irauf hoca. Tozak köyü bu Purluğu kirizma etti mi, üzüme de kavuşur, şaraba da.*** (F. Baykurt 1967k s. 54).

girme çıkma/girme–çıkma 'girme ve çıkma mekanizması olan' < ***gir–*** ve çık– fiilleri + fiilden sıfat yapan ***–ma/–me*** eki, b. ***aşıla–*** ⊡. ※ ***Ceketimin ceplerinde de az şey taşımazdım. İçerdekinde bir yuvarlak ayna, bir girme çıkma kurşunkalem, beş altı tane zarf kâğıt ve küçük bir zımbalı defter.*** (S.M. Alus 1944 s. 19).

AD. **glrman/glrmen**, b. ***kerman***.

EOsm. **girşür-** 'acele ettirmek, hızlandırmak; saldırmak, hücuma geçmek' H. Vambery 1901 s. 170; belki daha doğrusu 'müdahale etmek, karışmak' < ***giriş–***, b. ***derşür–*** ⊡. ※ ***Yolda Bedre‿hıyralıḳ ėderidi, yürimezlenürdi. Ya'ḳüb degnekle glrşürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). Krş. ***giriş–***.

Osm. **glryan** 'ağlayan' < Fa. ***giryān*** a.m. b. ***keşan keşan*** ⊡※ ***Dil giryān, gözi giryān, bir ḳac gün gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ※ ***Ol ṣaḥrā-yı bī-pāyānda 'uryān u giryān ḳaldılar.*** (a.e. v. 128b).

Osm. **glrye/gireye** 'ağlama, ağıt' < Fa. ***girya*** a.m. ※ ***Gördüm, şehr lcl ġavġā ġalebe girye vu zārī dolmış...*** (Ferec 855/1451 v. 108a). ※ ***Cün ol māh-rüydan, zencīr-müydan bu sözleri işitdüm, ol gireye vu zārī gördüm‿hacāletden oda yandum.*** (a.e. v. 74a).

Osm. **glsu**, b. ***geysu***.

AD. **glş** 'çirkin, kötü' DS 2085 < Erm. ***kēş*** < EErm. ***gēş*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 97. ※※

gişe b.m. (kapıda bilet vs. satılan küçük daire) < Fr. ***guichet*** a.m., aslında 'hapishanenin ufak kapısı'. ※ ***Gişedeki yaşlı kadından bilet alıyor. Yer gösterici kımıldamıyor iskemlesinden, "İstediğin yere otur," diyor, "kimsecikler yok".*** (A. Yurdakul 1993 s. 129).

git-, b. ***ged–/get–***.

gitar/gitara 'bilinen çalgı' < Fr. ***guitare*** < Lat. ***cithara*** < EYun. ***κιθάρα*** (kithára) 'bir müzik aleti'. İkinci varyant İt. çalgı isimlerinin tesirini gösterir, b. ***aforizm/aforizma*** . ※ ***Sahneye benzer küçük platonun üze-***

rinde iki genç kız. Flüt ve gitar çalıyorlar. (A. Yurdakul 1993 s. 356). ※ ***Bir tarafta lâternalar, lâterne tefleri; mandolinli gitarali Rum çalgıları.*** (S.M. Alus 1944 s. 99).

gitdikçe, b. ***getdükce***.

(Argo) **gitgel** 'cinsel ilişki' H. Aktunç 1990 s. 115 < ***git–*** ve ***gel–*** fiillerinin emir hâllerinden müteşekkil tabir, b. ***alver*** ⊡.

gitgit/git git 'gitgide' < ***git–*** fiilinin tekrarlanan emir hâli. ※ ***Gitgit yüzü ufalmıya başladı. Burnu kocamanlaştıkça kocamanlaşıyordu***. (A. Özyalçıner 1980 s. 17). ※ ***Onun telâşlı ve öfkeli konuşmasını, alnında beliren siyah ter boncuklarını seyrediyorum; git git daha derinleşen genizden gelen sesini dinliyorum.*** (A. İlhan 1981 s. 288). ※ ***Allahın aslında kendisini mühendis olsun diye yarattığını diline dolar oldu. Git git, kendisinde mühendis ruhu bulunduğundan söz açmaya başladı.*** (L. Tekin 1984 s. 187).

Osm. **give** 'terlik; altı dokumadan hafif pabuç' < Fa. ***gīva*** a.m. ※※

Osm. **giveduz/giyveduz** 'terlikçi; hafif pabuç yapan kimse' < Fa. ***gīva-düz*** a.m. '***gīva*** ve ***düz*** 'diken, dikici', b. ***çuvaldız*** ⊡. ※ ***Bir pīr giyve-düz atam vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 58b).

EOsm. **givür–/givir–** 'sokmak, ithal etmek' TS 1706–12 < ETk. ***kigür–*** a.m. Clauson 712–713, M. Erdal 1991 s. 750, T. Tekin 1994 s. 277 (kelimenin tahlili ile). ※ ***Aldılar anı, ʿizzetile şehre givürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). ※ ***Geldügin‿haber vėrdiler. Buyurdı, içerü givürdiler.*** (a.e. v. 30b). ※ ***Şeh-zādei faġfür ḥużūrına givirdiler.*** (a.e. v. 138a). 'içeri taşımak, sokmak': ※ ***Cenāzei şehrüŋ dervāzesinden ṭaşra bir melikāne daḫmeye, bir şāhāne ḳubbeye getürdiler. Kāşāneyimiş. Anda givürdiler, ḳodılar.*** (a.e. v. 108a).

giy–, b. ***gey–***.

Osm. **giyah** 'hayvan yemi olan ot, kuru ot' < Fa. ***giyāh*** a.m. ※ ***Resm-i giyāh ot biçiminde alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 283).

giydir– I , b. ***geydür–***.

(Argo) **giydir**– II 'birisini yermek; birisine ağzına geleni söylemek' H. Aktunç 1999 s. 115, S. Özel 1993 s. 44 < ***giydirmek***– I. ※ ***O aşağı iniyordu. —"Merhaba" dedi. "Yukarı mı çıkıyorsun?" —"Evet" dedim. Herhalde aşağıda bir işi var, yapıp gelecek... Demek dargın değil... Bir sürü şey geçiyor bir kıpıda insanın aklından... —"İyi öyleyse, ben aşağı iniyorum, belki de bu vapurla hiç gelmem." dedi. Hızlaca uzaklaştı... Tam Oktay'ca...Şaka yollu bir giydirme...*** (Memet Fuat 1998 s. 497).

giyecek, b. ***geyecek***.

EOsm. **giyeceklen–** 'üzerine giyecek almak, giyinmek' TS 1708 < ***giyecek*** + isimden fiil yapan ***–len–*** genişlemesi, b. ***ademlen–*** ⊡. ※※

giyesi, b. ***geyesi***.

AD. **giygi** 'giyecek' DS 2086 < ***giy-*** + fiilden somut isim (nomen concretum) yapan ***–gi*** eki. ※ ***Kızın al-yeşil giygileri göze batıyordu.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 27). ※ ***Gitti gitmedi, yolluyor. Paradır, puldur, pırtıdır, giygidir, eskidir, püsküdür. İyi kötü, az-çok eksiğimizi körledi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 121).

giyim, **giyimli**, b. ***geyim***.

giyin–, b. ***geyln–***.

glyinti kuşantı 'giysi' < ***giyin***– ve ***kuşan***– fi'illerinden. ※※

AD. **giyit** 'giyecek, esvap' < ***giy–*** + fiilden somut isim (nomen concretum) yapan ***–it*** eki, b. ***ayırd*** ⊡ (?) ※ ***Balıkçıların muşambaları hep turuncuydu. Kaiın, geniş kırışıklı, kolay kıvrılmayan giyitlerdi bunlar. Balıkçılar içlerinde zor devlnebIlIyorlardı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 14). ※ ***Kendisine büyük gelen giyitleri ıslak ıslak bedenine yapıştı.*** (a.e. s. 34). Başka kaynaklarda bulunamadı. İdiyolekt mi?

AD. **giyiz**, b. AD. ***geylz***.

giyotin 'bir idam makinesi' < Fr. ***gulllotlne*** a.m.; 1790'da onu icat eden Doktor Joseph Ignace Guillotin'in [1738–1814] adından. ※ ***Makina, birinci ve ikinci tabakaların oturdukları dalları kesen bir giyotin rolünü oynadı. Giyotin, birinci ve ikinci tabaka mümessillerinin kafasını uçuran bir makina oldu.*** (Nâzım Hikmet 1936a s. 12). ※ ***Şimdi ne söylesin Yusuf? Zafer'in korkularını gidermeye mi çalışsın? Yoksa insanlar hangi nedenlerle sokaklarda birer serseri giyotine dönüşür, bunu mu anlatsın?*** (A. Yurdakul 1989 s. 219).

glysu, b. ***geysu*** .

glyür–, b. ***geyür–***.

glyveduz, b. ***glveduz***.

giz (gemicilik terimlerinden) 'yan yelkenlerinin üst yakaları bağlanmak üzere direkler üzerine kaldırılan yarım serenlerin her biri' L. Gürçay 1943 s. 182 < İt. ***ghls*** 'bumba' Kahane–Tietze 1958 no. 329). ※※

glzdln, b. ***gizlin***.

glzlr/kizir 'köy kâhyası; vergi toplayan' DS 2087, 2888 < Fa. ***gizīr*** a.m.; Erm. gızır 'assistant of village chief' R. Dankoff 1995 s. 173 no. E26. Krş. ***gezlr.*** ※ ***Glzlr olmaḳsa seniŋ köyde, oğul, ġaşduŋ eger, | Ġasṭamanuda bi ġoycu terese çaṭmaludur.*** (Gālib Paşa t.y. s. 19).

gizle– I b.m. (saklamak) < ETk. ***klzle–*** a.m. [***kiz*** 'kutu, bohça, sandıḳ'] Clauson 1972 s. 756, 760 ve M. Erdal 1991 I, 172; II, 439. ※ ***Ol bilmedin sizi getürdüm, gizledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ※ ***Bir şekenbe getürdiler, yudılar, başına gecürdiler, sacını gizlediler. Gören anı kel sandı.*** (a.e. v. 202a).

gizle–** II 'gizlenmek' < Belki hata. ※ ***Ṣoŋra ırmaḳlar vardur. Ol ırmaḳlarda içinde levend ḳayıḳları gizlerler. (Pīrī Re'īs 1935 s. 226). Başka kaynaklarda bulunamadı.

gizlen– b.m. (saklanmak) < ETk. ***kizlen–*** a.m. Clauson 761. ※ ***Taht altına glrdüm, glzlendüm.*** (Ferec 855/1451 v. 13a). ※ ***Yoldaşlarum oşbu ḥavżda glzlenüb dururlar.*** (a.e. v. 243b).

AD. **gizlenci** 'gizlenmiş kıymetli şey, define; sır' DS 2087, TS 1712–13, A. Zajączkowski 1934 I, 124 < ETk. ***kizlençü*** a.m. Clauson 761. ※ ***Fülān yėrde benümile Ḳalīlanuŋ gizlencisi vardur.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 64).

gizli, b. ***gizlü***.

gizliden 'gizlice' < ***gizli*** + ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu). ※ ***Şöhret, pek gizliden, marifetlerini çevirmeğe başlamış. Rütbeli ve mevkili, genç ve yakışıklı paşalarla ve paşa oğullariyle mercimeği fırına vermek yolunu tutmuş.*** (S.M. Alus 1944 s. 175). ***gizliden gizliye*** 'gizlice': ※ ***Vagonda gizliden gizliye başladık çakıntıya.*** (a.e. s. 153). ※ ***Hafiyeler tarafından gizliden gizliye bir Jöntürk takibatıdır gidiyor.*** (a.e. s. 183–184). ***gizli çıkın*** 'sır küpü': ※ ***Meğer Abdullah Dayı, ne gizli çıkınmış! Vergi borçlarını ödeyebilmek için hanidir ikiyüz kâğıt lirayı saklar dururmuş.*** (Reşat Enis 1944 s. 77). ***gizli kapaklı*** 'gizli tutulan' (ekseriya menfi cümlede): ※ ***Bunlarıŋ işleri gizli ḳapaḳlı değildir.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 85). ※ ***Bu gizli kapaklı bir şey değildir ki. Sen sıkılıyorsan, dur, ben söylüyeyim!*** (H. Aytekin 1940 s. 92).

AD. **gizlin/gizdin** 'gizlice' DS 2086, (A. Caferoğlu 1942 s. 254 < Az. Tk. ***gizlin*** a.m. ADİL 1983 II, 162 kelimesinin varyantı.) ※ ***Letif şahnan lele bu soyġuntu malı, şeherin içinde, götdü bir anbara gizdin ġoydular.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 26). ※ ***Ġız pusulanı yazdı, lelenin eline vėrdi. Lele͜ hızmatçılarnın birisinnen yolladı. Gül-bąhçasında dėdi Letif şahın gizdin eline vėr.*** (a.e. s. 45).

gizlü/BSTTk. **gizli** b.m. (bilinmesi istenmeyen, saklı tutulan) < ETk. ****kizlüg [kiz*** 'kutu; bohça; sandık' Clauson 756 + isimden sıfat yapan ***-lüg*** eki; b. ***adam akıllı²*** ⊡]. ※ ***Ḳışṣa-ı ġuṣṣaı saŋa ʿarż ėdeyim, gizlü rāzumı saŋa iẓhār ḳılayım.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). Ablativus (ayrılma durumu) ile: ※ ***Ben[üm] senden gizlü ne işüm ola?*** (a.e. v. 148b). ※ ***Mektubu senden gizli posta kutusuna attım.*** (M. Yesari 1932 s. 321). (İsim olarak) 'gizli bir şey, sır': ※ ***Ben seniŋ esrārını aŋlamaḳ istemiyorum. Herkesiŋ gizlisi kendine.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 172). ※ ***Bir insanın yalnız kendisine mahsus böyle bir gizlisi olduğunu kabul etmez misin?*** (N.F. Kısakürek 1938 s. 14).

glase 'yumuşak deri' < Fr. ***glacé*** 'yumuşak deriden eldiven'. [Lat. ***glacies*** 'buz']. ※ ***Bir on kuruş, glase bir deriye vurulan Nüget cilası gibi, parlatıvermişti ya şu çocuğun gözlerini. Daha ne isterdim Allahtan***. (F. Baysal 1956 s. 31).

glayöl 'bir bahçe çiçeği, kuzgunkılıcı, Gladiolus' I. Hauenschild 1989 no. 529 < Fr. ***glaïeul*** a.m. ※ ***Hani senin bana İzmirde yolladığın ilk hediyen yok mu, pembe glayöl buketi...*** (R.H. Karay 1947 s. 85). ※ ***Sonunda yalnızca bir unutkanlık olan, o tüller, o kediler, o pervazlar içerisinde solgun bir unutkanlık olarak duran o son kadına her zamanki gibi bir kutu fondan ve bir tek glayöl götürmekten geldi.*** (M. Mungan 1996 s. 281–282).

glin 'mafsal' < Yun. ***γλήνη*** (ġlíni) a.m. G. Meyer 1893 s. 41. ※※

gliserin 'birçok işlerde ve bilhassa gıda teknolojisinde kullanılan renksiz bir madde' < Fr. ***glycérine*** a.m. [EYun. ***γλυκύς*** (glykýs) 'tatlı' sıfatı üzerine kurulmuş yeni bir terim]. ※ ***Odanın oturulacak tek iskemlesi üzerinde bile boya tüpleri, boya kalemleri, fırçalar, zamklar, terebentin, karanfil yağı, alkol, aseton, gliserin, kısacası bir sürü resim malzemesi vardı.*** (M. Balaban 1959 s. 65).

gliyanoz 'bir nevi balık' < Yun. ***γλιανός*** (ġlianós) a.m. D. Georgacas 1978t s. 127. ※※

glosa 'bir balık cinsi' < Yun. ***γλώσσα*** (ġlósa) a.m., asıl manası 'dil' D. Georgacas 1978t s. 127. ※※

AD. **ġo–**, b. ***ko–***.

goadıra, b. ***koladlre***.

AD. **gobal**, b. ***kopal***.

AD. **gobar**, b. ***gaber***.

AD. **gobat**, b. ***kobat***.

AD. **gobel/göbel** I 'çocuk, uşak; piç, kimsesiz çocuk; yaramaz çocuk' DS 2088, 2114–15, 2946 < Yun. ***κοπέλι*** (kopéli) a.m. Tietze 1955 no. 143. ※ ***Her nekadar acele işe şeytan karışırsa da, fakat, Kurtömer gibi şeytana pabucunu ters giydiren bir adamın bu işte şeytandan üstün çıkacağını Sorsavuş'un bir karış boylu göbelleri de bilirdi.*** (H. Aytekin 1947b s. 124). ※ ***Ah ne diyem? Bir gobel kaymakam yıktı gitti bizl!*** (F. Baykurt 1959y s. 198). ※ ***"Anasını sattığımın göbell!" diye abuk sabuk söyleniyordu.*** (F. Baykurt 1961ı s. 29). ※ ***Yanında Hurşlt ağanın o besmelesizi, Ākif! Buraların belālılarıydı bu kaçakçı göbellerl.*** (R. Ilgaz 1981 s. 8).

AD. ***gobene** 'bir cins balık (hangi balık olduğu belli değil)' < Yun. ***κοπάνα*** (kopána) 'ucu topuzlu değnek' D. Georgacas 1978t s. 129. ※※

AD. **goclk** I, b. ***koclk***.

AD. **goclk** II, b. ***koçlk***.

gocuk I/**kocuk** 'tek parça hayvan postundan yapılan üstlük' DS 2892 < Sl. (Bulg., Sırp–Hırv.) ***kojuh*** a.m. [***koja*** 'deri, kabuk'] F. Miklosich 1889 s. 8, E. Berneker 1924 I, 597. ※ ***Kapıyı yumrukluyorum. Önce ışık yanıyor lçerde. Neden sonra kapı açılıyor. Naci Amca... Üzerinde yün pijama, hırka; sırtında gocuğu...*** (A. Yurdakul 1993 s. 401).

AD. **gocuk** II 'iri yapraklı ve sonbaharda beyaz çiçekleri olan bir bitki' < Erm. ***gots'uk*** Spina arabica' U. Bläsing 1992 s. 48 no. 55, R. Dankoff 1995 no. 393. ※※

AD. **gocuk** III, b. ***koçik***.

AD. **gocun–/kocun–** 'sakınmak, çekinmek, kaçınmak; ürkmek, huylanmak' DS 2090, TS 2592, Meninski 1680 II 3784. < ??. ※ ***İşin iç yüzüne vâkıf olan halka bir ürkeklik geldi. Satılmıştan, namuslu adamlar, kendi hallerindekiler kocunuyorladı.*** (E.E. Talu 1937 s. 139) ※ ***Delikanlının bu garip teessürü bizi meraka düşürdü. Karı koca derin derin birlbirimize bakıştık. Halisin bu kocunması nedendi acaba?*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 248).

AD. **goç**, b. ***koç*** II.

AD. **goççlk**, b. ***kocik***.

AD. **god** 'bir tahıl ölçeği' DS 2091 < Gürc. ***kodi*** a.m., aslında bir ağacın gövdesinden oyulmuş tahıl sandığı. Tietze 1982z no. 100; krş. U. Blāsing 1995a s. 79–80. Krş. Erm. ***god*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 385. ※ ***Getirsinler iki god. Dolu ambarları.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 133).

AD. **godaz** 'horoz' DS < Yun. ***κόττος*** (kóttos) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 238. ※※

AD. **godazlan–** 'gururlanmak, böbürlenmek' DS 2092 < ***godaz*** + ***–lan–*** genişlemesi, b. ***ademlen–*** ⊡. Kelimenin başka bir etimolojisi için b. R. Dankoff 1995 no. 387. ※※

AD. **godesbana** 'hamarat kadın' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 272 < Yun. ***κοδέσποινα*** (kod̲éspina) a.m. < BizYun. ***οικοδέσποινα*** (ikod̲éspina) 'ev sahibesi' [***οἶκος*** 'ev' ve ***δέσποινα*** (déspoyna) 'sahibe']. ※※

AD. **godik** 'altı okkalık bir tahıl ölçeği DS 2092 < Erm. ***god*** (b. ***god***) + ***–ik*** küçültme eki R. Dankoff 1995 no. 385. ※※

AD. **godila** 'düz yer' K. Emiroğlu 1989 s. 106 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***κοτύλα*** (kotíla) 'çukur yer' Ch. Tzitzilis 1990 s. 191. ※※

godoş, b. ***kodoş***.

AD. **gofal–** 'gururlanmak, kendini beğenmek, övünmek' DS 2093 < ?? ※ ***Hidayetin oğlu kendini bir şey sanıyor Mahmut Dayı. Zenginiz diye gofalıyor Oysa ödleğin teki.*** (T. Apaydın 1991 s. 285).

gofret 'üzeri bal peteği gibi şekilli olan bir çeşit bisküvi' < Fr. ***gaufrette*** a.m. ※ ***Tadımlık peynir ve zeytinlerden dilediğimce tadabilir; bisküvileri***, ***gofretleri***, ***cipsleri açıp yiyebilir***; ***buzdolaplarındaki soğuk içecekleri içebilirdim***. (E. Şafak 2001, s. 77).

AD. **gogar**, b. ***gugar***.

AD. **gogarina/gogorina** 'bir kuş adı; sutavuğu' A. Caferoğlu 1946 s. 324, K. Emiroğlu 1989 s. 107 < BizYun. ***κακαρίνος*** (kakarínos) 'Phalaris' Ch. Tzitzilis 1987g no. 149. ※※

AD. **goginap** 'kırmızı renkli armut türü' K. Emiroğlu 1090 s. 106 < Yun. ***κόκκινο*** (kókino) 'kırmızı' ve ***άπιον*** (ápion) 'armut' Ch. Tzitzilis 1990 s. 188–189. ※※

(Argo) **gogo** I 'kokain' H. Aktunç 1990 s. 116 ***kokain*** < Fr. ***cocaïne*** [Güney Amerika kabilelerinden birinin dilinde ***kuka*** olarak anılan bir ağacın yapraklarından elde edilen bir madde] kelimesinin kısaltılmışı ve varyantı. ※※

AD. **gogof/gogo** II 'yeşil kabuğundan ayrılmış ceviz' DS 2094 < Erm. ***gogow*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 364. ※※

AD. **gogof/gogo** III 'husye, haya' < Erm. ***gogow*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 364. Krş. ***gogof/gogo*** I. ※※

gogorina, b. ***gogarina***.

gogoroz, b. ***kokoroz*** I.

AD. **goguca** 'boğmaca' DS 2094 < Yun. ***κοκκύτις*** (kokítis) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 216. ※※

AD. **gogum**, b. ***kokom***.

AD. **goğ** 'tandırın ağzı' DS 2094 < Erm. (diyal.) ***goġ*** a.m., asıl manası 'yan, kenar' R. Dankoff 1995 no. 365. ※※

AD. **goğur**, b. ***konur*** II.

gol (spor terimlerinden) 'top oyunlarında topun kaleye isabet etmesi' < Fr. ***goal***< İng. ***goal*** a.m., asıl manası 'hedef'. ※ ***Gol, ortak bir çabanın ürünü. O kadar. Görmemişin oğlu olmuş gibi bu bayram taşkınlığı***

niye? Sevinçten ağlıyorlar, gol yiyince ağlıyorlar. (H. Taner 1969 s. 109).

AD. **golastar/golaskar/golester/koladire** 'tomruk biçmeye yarayan ve iki kişi tarafından kullanılan bıçkı aleti' DS 2097, 4510, 4564, ZTS 82 < Yun. ***κοραστάριν/κουραστάρι*** (korastárin/kurastári) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 229. ※※

AD. **golbut** 'parça et' K. Emiroğlu 1989 s. 108 < ***kol*** ve ***but.*** Krş. ***dal-bud et-***.※※

AD. **golester**, b. ***golastar***.

golet 'büyük bir yelkenli tipi, uskuna' < Fr. *****golette*** < İt. ***goletta*** a.m. ※ ***Martı adlı büyük bir golet vardı ya, onunla sefere çıkacaktım.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 8). ※ ***Deniz kenarına indim. Karaya çekilmiş goletler, tlrandiller, baltabaş, kemanbaş tekneler arasından yürüyerek, kahvelere geldim.*** (a.e. s. 120).

golf I 'küçük bir topla oynanan bir oyun' < İng. ***golf*** a.m. ※※ ***golf pantalon***, krş. ***goliflI*** (***golf*** II) 'paçaları büzgülü geniş pantolon': ※ ***Sağ eliyle golf pantalonunun diz hizalarına varan derin cebinden kırmızılı, yeşllll bir mendil çıkardı, ka!ın dudaklarını sildi.*** (İ. Tarus 1961 s. 8–9).

golf II 'golf pantolon' < ***golf pantalon*** terkibinin kısaltılmışı. ※ ***Çabucak çekti golfunu dizlerine. Yün çoraplarını giydi. Botları sımsıkı bağladı. Kapıyı arkasına dayıyarak Erdoğan'ın lojmanına doğru yürümeğe başladı.*** (İ. Tarus 1961 s. 101). ***golifli*** 'golf pantolon giymiş': ※ ***Geçen gün Yamıkların Dursun Ağa elifi şalvarla geldi ya? Elifi değil, santrançlı biti kara gollfli olacak.*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 6).

golklp (futbol tabirlerinden) 'kaleci' < İng. ***goalkeeper*** a.m. [***goal*** 'kale' ve ***keeper*** 'tutan, saklayan']. ※ ***5 numro top | Açık ağzından girer golkiperin karnına.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 4).

AD. **gollanza** 'küçük boylu bir tür ördek' K. Emiroğlu 1989, s. 108 < belki Alm. ***Glanzente*** 'bir ördek cinsi'. ※※

AD. **golle**, b. ***koliva***.

AD. **golof**, b. ***kolopa***.

AD. **golohdiba** 'pavurya, karavida' < Yun. ***κωλοχτύπα*** (kolǫhtípa) a.m. D. Georgacas 1978t s. 129. ※※

AD. **golop**, b. ***kolopa***.

Golos 'Yunanistan'da bir şehir ve liman adı' < Yun. ***Γόλος/Βόλος*** (Gólos/Vólos). ※ ***Golos hegbesl, iri boy... 70 aḳça.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 245).

AD.**golot**, b. ***kolot***.

AD. **gom/kom/kon/köm** 'ağıl, davar ahırı' DS 2913, ZTS 123, Tietze 1982z no. 159, R. Dankoff 1991 s. 41 < Erm. ***kom*** < EErm. ***gom*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 109; krş. U. Bläsing 1905a s. 87–89 no. 43. ※ ***"Baba, ben hepsinin başına iş getirmesem, hepsi benim başıma iş getiremezler. Bak, yedi sürü kattım davara, getirdim! Kom açıl, davar gir!" Davar çekiliyor, zorla sığıyor.*** (U. Günay 1975 s. 371–372) ※ ***Kurtlardan koyunları muhafaza etmek için, köm denilen ahırlar çok mazbut ve dikkatli yapılıyor. Mamafi bunlardan da aşıp yetmiş seksen***

koyunu boğdukları çok oluyor.Bu yüzden şimdi köylüler köme bir nöbetçi bırakıyorlar. (M. Körükçü 1950 s. 71).

gomalaka 'mobilya ve yer tahtaları cilâlatmak için kullanılan bir madde' < İt. ***gommalacca*** a.m. [***gomma*** 'reçineden çıkarılan madde' ve ***lacca*** 'lake']. ※※

gomandos, b. ***komando*** III/***komandos***.

AD. **gomar** 'beşiklerin üst kısmının bir ucundan öbür ucuna uzatılmış odun' DS 2099 < Yun. ***γομάρ*** (gomár) 'tezgâhtaki taşıyıcı tahta', asıl manası 'eşek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 80. ※※

gomena/gomine/gomene/gonine (gemicilikte) 'halat' R. Dankoff 1991 s. 41 < İt. ***gómena*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 332 (birçok örneklerle). 'bir gomena uzunluğunda mesafe', son varyant yazarın idiyolekti olabilir: ※ ***Şeiroğlu adasına doğru gidiyorduk, bir gomine önümüzde bir uçar balık denizden fırladı, şimşek gibi parladı battı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954y s. 32). ※ ***Köyden iki gonine kadar ayrıldıktan sonra bizim eşek çifte telli oynuyormuş gibi yavaş yavaş yandan bir yana yalpa vurmağa koyuldu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 141). ※ ***Karşıya, sola bakın! Bir gomene uzakta bir adacık var, gördünüz mü?*** (B. Necatigil 1970 s. 66).

gomeneta (gemici terimlerinden) 'küçük halat' < İt. ***gomenetta*** a.m. [***gomena*** + ***–etta*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※※

gomine, b. ***gomena***.

AD. **gomsile–** 'çekiştirmek, dedikodusunu yapmak' K. Emiroğlu 1989 s. 109 < ***gamz eyle–/gamz et–*** 'gammazlamak'. ※※

gonca, b. ***gonçe*** I.

gonce, b. ***gonçe*** II.

goncolos, b. ***karakoncolos***.

gonçe I/BSTTk. **gonca/konca** I 'tomurcuk, daha açmamış çiçek' < Fa. ***ġunça*** 'gül goncası' ※ ***Lebüŋüŋ şevḳıla ġonçe nola dil–teng gitdiyse | Ḳamu teşne–ciger olan bulur mı āb–ı ḥayvānı?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 23).

gonçe II **/gonce** 'haşiş, haşhaş' Behcetü l–fetāvā [18. asır] < ***gonçe*** I, herhâlde o zamanın argosu. ※ ***Haşīş envā'ından ġonca dėmekle ma'rūf olan şey'uŋ ve ekl u şürbi ḥarāmdur.*** (J. Benzing 1977 s. 16). ※ ***Sen nasıl kaçakçısın? Hint kenevirine sarı kız deriz, gonce deriz, banotu deriz. Hiç mi duymadın bunları?*** (Reşat Enis 1957 s. 164).

(Argo) ***gondel** 'göz' F. Steinherr 1932 < ?? Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

gondol 'Venedik şehrinde kullanılan bir kayık cinsi' < Fr. ***gondole*** a.m. Krş. ***gondola /kondola.*** ※ ***Alıp içinde sesler uçuşan bu akşamdan | Hâfızamı bir deniz kıyısına çeken yol, | Aydınlık rüyaların peşine düşen gondol | Mavi bir denizde yüzer gibi yanan şamdan.*** (O. Veli 1994 s. 140). ※ ***Pek pis kokuyor amma, aman ne ıncık boncuk var orada, eğer ki ıncık boncuk alacaksan Venedik'e gideceksin. Gondol mondol da var ama, ıncığı boncuğu bol böyle bir şehir görmedim ben.*** (M. İzgü 2000 s. 186).

gondola/kondola 'Venedik'e mahsus kayık tipi' < İt. ***gondola*** a.m.< BizYun. ***κοντούρα*** (kondúra) 'bir gemi tipi' Kahane–Tietze 1958 no. 334, 16–17. asırlardan örneklerle. ※※

gong/gonk 'bir çeşit vurgulu çalgı' < İng. ***gong*** < Malay dili ***gong*** Hobson–Jobson 1968 s. 385–386. ※ ***Gene gonk ve gene, gene gonk. Sonra paydos. Alkıştan inledi geniş salon.*** (Reşat Enis 1933 s. 284).

AD. **goni** 'torun' DS 2101 < Yun. ***έγγόνι*** (engóni) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 108. ※※

gonine**, b. ***gomena.

gonk, b. ***gong***.

gonokok 'hastalık bulaştıran bir mikrop' < Fr. ***gonocoque*** < YLat. ***gonococcus*** a.m. [EYun. ***γόνος*** (gónos) 'döl' ve ***κόκκος*** (kókkos) 'yuvarlak çekirdek']. ※ ***Ben de bIllyordum penisilin tedavisi ile bu hastalığın kökünün kurutulduğunu. Ben de inkâr etmiyordum sulfamIde Ilâçlarının gonokok mIkroplarını tırpanladığını.*** (M. Yağmur 1957 s. 23).

gonore 'bir zührevi hastalık' < Fr. ***gonorrhée*** a.m. (EYun. ***γόνος*** (gónos) 'meni' ve ***re–*** 'akmak'). ※ ***Şu adam, kapması muhtemel hastalığı karısına aşılamaktan korkar, gizli fuhuş muhitlerine sokulmazdı vaktiyle. Şimdi bir penisilin iğnesiyle gonoreden aitı saatte kurtulacağını sanıyor.*** (Reşat Enis 1957 s. 198).

AD. **gont**, b. ***kont*** I.

gonur, b. ***ḳoŋur***.

AD. **goŋur,** b. ***konur*** II.

AD. **gonuşuk**, b. ***konuşuk***.

AD. **gop,** b. ***kop***.

AD. **ġop**–, b. ***kop–***.

gopça, b. ***kopça***.

AD. **gopes/gupes** 'bir cins balık, Box salpa' D. J. Georgacas 1978t s. 128 < Yun, ***γωπες*** (gōpes) [***γωπα*** (gōpa)'nın çoğulu] a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 66. ※※

AD. **gor** 'mezar' E. Gemalmaz 1978 III, 142 < Fa. ***gür*** a.m. ※※

AD. **goraf** 'topluluk, birikinti, yığın' DS 2104 < ?? ※ ***Babası bu kızcağızı okutup eylemiş, el verip emek vermiş, meydana getirmiş. Eli hüneril, görgülü, bilgili bir padişah kızı, dört yandan goraf goraf her gün gorücüler gelir, bakarlar, boynu bükük ters geri giderlermiş.*** (B.A. Yanıkoğlu 1939 s. 153).

AD. **gorana** 'zavallı' < Yun. (Karadeniz diyal.) ***κορώνα*** (koróna) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 234. ※※

gorceta (gemicilik terimlerinden) 'gemilerde alt güverte' < İt. ***corsietta*** a.m. [***corsia*** 'geçit, pasaj' + ***-etta*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡] Kahane–Tietze 1958 no. 252. ※※

AD. **gore** 'çorap' DS 2104 < Kürd. ***gore*** U. Bläsing 1995k s. 188–189 no. 26. ※※

gorena, b. ***gorona***.

goregan, b. ***göreğen*** II.

AD. **gor̯h–**, b. ***kor̯h–***.

AD. **gorgu,** b. AD. ***görgü***.

AD. **gor̯hu**, b. ***korku***.

goril 'en iri maymun cinsi' < Fr. ***gorille*** a.m. < YLat. ***gorilla***, krş. ***gorillâ.*** Fr. kelimede ***/ll/ /y/*** olarak telaffuz edildiğine göre Tk. kelimedeki ***/l/*** sesi Fr. imlâsının (yazılışının) tesirini gösterir (krş. ***frigidaire*** ⊡).※ ***2. SERSERİ (Kocaoğlanın altında nefes nefese) — "Vay anasını, insan değil bu İbo. Goril mubarek. Yardım et. Yoksa boğacak bu herif beni..."*** (O. Asena 1962 s. 28)

gorila 'en iri maymun cinsi' < YLat. ***gorilla*** a.m., 1847'de Fransa'da, EYun. edebiyatında ***Gorilai*** diye bahsedilen "tüylü bir Afrika milleti"nin adına dayanarak icat edilen isim. ※※

AD. **gork** 'kuluçkaya yatmış kümes hayvanı' DS 2105 < Erm. ***gork*** a.m. U. Bläsing 1995a s. 93–94. ※※

gorkala, b. ***korkala***.

gorklat–I, b. ***kurk/gurk***.

AD. **gorona/korona** 'zavallı' THASDD 645, 959, **gorena** 'kadınlar hakkında müstehziane tabir' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 272 < Yun. ***γουρούνα*** (ġurúna) 'dişi domuz; aşağılık kadın' Tietze 1955 no. 56; krş. Ch. Tzitzilis 1987g no. 234 ve K. Emiroğlu 1989 s. 159. ※※

goroş, b. ***groş***.

AD. **gort**, b. ***kort*** II.

AD. **gört–**, b. ***koyuvert–***.

gorukla– 'kuğurmak (güvercinler hakkında)' < ses taklidi fiillerden. ※ ***Güvercinler hep bir ağızdan goruklayıp duruyorlardı.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 74).

AD. **gorulda–** 'guruldamak' DS 2106 < ses taklidi fiillerden, ***gurulda–*** fiilinin varyantı. ※ ***Fakat şimdi rahattı, göbeğinin içi burkulmuyor, karnı, barsakları goruldamıyor, sancılardan kıvranmıyordu.*** (M. Yesari 1938 s. 90).

AD. **gorunga** 'yonca' DS 2106 < Erm. ***gorngan*** < EErm. ***kornkan*** 'Origanum vulgare' R. Dankoff 1995 no. 392. (botanik açısından kesinliği?), I. Hauenschild). (Origanum vulgare'ye Tk.nde 'keklik otu' dendiğine göre bu birleştirme şüphelidir. [Editörün notu]). ※※

AD. **gorzit**, b. ***korsil***.

AD. **gosa**, b. ***kosa*** I.

goska 'erkek kaz' DS 2107 < Bulg. ***gıska*** 'kaz' Tietze 1957 no. 57. ※※

Osm. **gospodar/kospodar** 'efendi, Boğdan ve Eflâk ülkelerinde hükümdar' < Sl. ***gospodar*** a.m.; kelimenin etimolojisi belli değildir (M. Vasmer 1953 I, s.299. ※ ***Oğlı̮ Husrev, ḳızı 'Alī Bālī, | Ḳulı Pervīz ḳospodar eyü mi***. (Ġazālī 1974 s. 229).

goşdik, b. ***goştik***.

goşe, b. ***guşa***.

AD. **goşla-**, b. ***koşla-***.

AD. **goşt**, b. ***koşt***.

goştlk/goşdlk 'üzüm ya da duttan yapılan tatlı' DS 2107 < Erm. ***goşdlg*** < EErm. ***koştlk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 376.

goşist (politika terminolojisi) 'solcu' < Fr. ***gauchiste*** a.m. [***gauche*** 'sol ve ortanın solunda olan partiler' + bir ideolojiyi veya ekolünü takip eden kimse manasına gelen ***-ist*** eki, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Artık on dokuz yaşımın her şeyin goşist eylemde olduğunu inandıran at gözlüklerini attım gözümden.*** (A. Kutlu 1987 s. 43).

AD. **got**, b. ***kod*** I.

gotik (sanat tarihi ve mimarlık tarihi terimlerinden) 'Ortaçağın son asırlarına mahsus bir mimarî üslûba ait' < Fr. ***gothique*** a.m.; aslında 'Gotlara ait'. ※ ***Gotik mimarinin yanında daha sade kalan ve Osmanlı inceliğinin örneği süslemeler, kuşkular, bu yabancıları büyüleyen öğelerden blrkaçı...*** (N. Güngör 1992 s. 84).

AD. **govan**, b. ***kovan***.

AD. **govla-**, b. ***kovla-***.

AD. **govlk** 'huni' DS 2110 < Em. ***kovik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 383. ※※

AD. **govlt/kohlt** 'kıyıda yaşayan 'bir çeşit balık' DS 2110 < Yun. ***γωβίδι*** (ġovíḏi) a.m. Tietze 1955 no. 160, D. Georgacas 1978t s. 129. ※※

AD. **govof et-** 'cevizin yeşil kabuğunu soymak' DS 2110 < Erm. ***gogow*** 'ceviz' R. Dankoff 1995 no. 364. ※※

goygoycu 'muharrem ayında kapı kapı dolaşıp ilâhiler okuyarak dilenenler' M.Z. Pakalın 1946 I, 673 < Birinin okuduğu ilâhinin her mısranın sonunda ötekiler ***hoy goy goy canım*** derlerdi, Pala 2003 s. 97'e göre ***hey kaygulu canım*** tabirinden. ※ ***Goygoycular***. (Kitapta bir bölümün başlığı; Abdülaziz Bey 1995 s. 320).

AD. **goyuk**, b. ***koyuk*** II.

AD. **goz**, b. ***koz*** IV.

göbek I 'karnın ortasındaki çukurluk' < ****köbek*** a.m. Clauson 688. ※ ***Andan ḳız gögsln acdı, eyitdi: "İ Müsülmānlar ḳāżīsi! Bunuŋ gibi slyne, bunuŋ gibi meme, bunuŋ gibi göbek gördügüŋ var mıdur?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 15b). ※ ***Nā-gāh gördüm, deŋiz ḥareket ėtdl, bir şaḫṣ baş ḳaldurdı, ʿacab şūret boyı ḳaya berāberi oldı, henüz göbegl sudayldl.*** (a.e. v. 45a). Göbekle alakalı eski ve garip bir inanışa göre, korkudan veya aşırı fizikî meşakkatten göbeğin yerinden oynaması, çatlaması ya da ortasından kan dökülmesi durumunda onun tekrar yerine konması gerektiğine inanılır. ※ ***Hāy nolduŋ? Göŋlüŋi̯ hōş ḍut, tereddüdi gider!"... Şābür çün mesʾelei bildi, göbegi yėrine oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ※ ***Geyik gibi şehüŋ göbegi düşmiş.*** (Fa̱hrī 1974 s. 452 no. 3975; mana?). Mecazi manada: ※ ***Oyuncaḳları elinden ḳurtarıncaya ḳadar göbeğim düşdü.*** (Ebu-Bekir Ḥāzım 1326 s. 216). ※ ***Yüz liraya rāżı edinceye ḳadar göbeğim çatladı.*** (H.R. Gürpınar

1926b s. 125). ※ ***"Göbeğinden atıyorsa sen de gel!" "Atıyor," dedim, "Haydi! Nereye gidiyoruz?"*** (Orhan Kemal 1950i s. 57). ※ ***Selim efendiyi iki şey sinirlendirdi: Biri soloz olmak. Öbürü de yüzüne karşı açıktan açığa "Çingene" demesi. Yüzünün meşin gibi olması bu ada hak kazandırıyordu ama, var mıydı göbeğinden işeyen kabadayı*** (R. Ilgaz 1962s s. 72). Mecazî manada 'bir şeyin tam ortası': ***Gelgelelim orada sürülen keyif Direklerarasındaki Fevziyede, Divan yolundaki Arifin kıraathanesinde, hattâ Beyoğlunun göbeğindeki Kafe Komers yahut Kafe Ruayalda sürülür mü acaba?*** (S.M. Alus 1944 s. 140).

göbek II 'şişman karın' < ***göbek*** I. ※ ***Yüzü esmerdi ama yanmamıştı. Kolu, boynu et. Belli belirsiz bir de göbek bağlamıştı.*** (F. Baykurt 1961o s. 245). ※ ***İsterler ki karıları güzel güzel yemekler pişirsinler, tatlılar yapsınlar, onlar da tatlı tatlı yiyip göbek şişirsinler.*** (İsmail Galib 1932yd s. 10). ※ ***Muhtarın sözü Koturun yüzünü sevinçten kızarttı. Göbeğinin yağları eridi.*** (F. Baysal 1944 s. 68). ***göbeklen–*** 'göbeği yağlanmak, karnı büyümek; göbeğe kadar inmek (sakal hakkında)': ※ ***Hacı gene ayni kıyafetle, fakat sakalı uzatmış ve göbeklenmiş halde damlamasın mı?*** (S.M. Alus Akşam Gazetesi, 15.IV.1941). ***göbeklice*** 'azıcık göbekli' [***göbekli*** + ***–ce*** küçültme eki']: ※ ***Kırk yaşlarında, orta boyludur. Boğazına düşkün ve göbeklicedir.*** (F. Kakınç 1950 b. 30). ***göbek atma/göbek kıvırma*** 'jimnastiği ve dansı': ※ ***Burnundaki hırızmadan uzanan zincir Kıptinin elindedir. Bağıra çağıra göbek atmaktan başka çare yoktur.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 80). ※ ***Zurnanın, krenetenin kabadan çiftetellilerile elleri kaldırıp göbek kıvırmalar.*** (S.M. Alus 1944 s. 99).

göbek III 'karnındaki dölü, annenin organizmasına bağlayan kordon' < ***göbek*** I. ※ ***Kendi hesābına ne isterseŋ yap! Ben seni ṭanımıyorum. Seniŋle berāber gelmedim. Göbeklerimiz birlikde kesilmedi.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 84). ※ ***Onunla göbeğimiz bitişik değil ki!*** (Orhan Kemal 1949b s. 110). ※ ***Muhtarın genç karısı, küçük kızın göbeğini kesmek için, lohosadan isim soran ihtiyar komşusuna "Deniz koy, Deniz!" diye bağırmış. Kızın göbeğini Deniz kesmişlerdi.*** (S. Ayverdi 1940 s. 105). ※ ***Ayşe hanımın dediği gibi, göbeğimiz sanki sokağa atılmış. Bir haftadır, Tanrının günü sokak sürtüyoruz.*** (S.M. Alus 1933p s. 236). ※ ***Her memleketde göbekleri ʿanʿaneye bağlı zavallılar vardır. Bunlar māżī ile ʿalāḳaları ḳaṭʿ edilince yaşamazlar.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 191).

göbek IV 'nesil'< ***göbek*** I. ※ ***Yedi göbek İstanbulluyuz.*** (N. Bucak 1994 s. 18). Krş. ***kuşak***.

göbel I, b. ***gobel***.

AD. **göbel** II 'sınırları ayırmak için tarla kenarlarında yapılan toprak tepecikler' DS 2115 < ?? ※ ***Yüreğinde başka, çok daha başka, ne olduğunu kendisinin de bilmediği öylesine acaip bir sızı vardı. Bitkin bir halde, bir tarla göbelinin dibine çöktü...*** (O. Hançerlioğlu 1954 s. 83).

AD. **göbele** 'hizmetçi kadın' THASDD 646 < Yun. ***κοπέλα*** (kopéla) a.m. Tietze 1955 no. 141. ※※

AD. **göbelek/köbelek** 'yenilen bir çeşit mantar' DS 2115, 2946, TS 1714 < ?? krş. Az. Tk. ***göbǟlǟk*** a.m. ※※

göbeş, b. ***gebeş*** II.

AD. **göbeşlen–** 'yığılmak' < ***göbek*** II + okşama eki ***–ş*** b. ***dadaş*** ⊡ + ***–len*** b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Bir elile sakalını sıvazlarken diğer eli, dizinin üzerine sarı yılan gibi, göbeşlenen kehribar tesbihinde, vücudunu birkaç defa ileri, geri yaylandırdı.*** (H. Aytekin 1945 s. 17).

AD., RD. **göblez/gölbez/göğlez** 'köpek yavrusu; kurt yavrusu' DS 2117, 2131, 2140–41, R. Dankoff 1991 s. 41 < ?? ※ ***Sıkıla tüfeğini, çek besmeleni, çık yoluna! Karat göğlezlerini!*** (*Rodop Türk Halk Masalları* 1963 s. 105; ***karat–*** 'yok etmek, öldürmek').

AD. **göbre**/BSTTk. **gübre** 'verimini artırmak için toprağa dökülen hayvan dışkısı' < Yun. ***κόπρια*** [kópria] a.m. ※※ Krş. ***gübür***.

AD. **göbül/göpül** 'köpek yavrusu, bir yaşına gelmemiş köpek' DS 2117, 2140–41, 2157 < ?? Krş. Rus. ***kobely*** 'erkek köpek' M. Vasmer 1953 I, 582. ※※

EOsm. **göbüt/köbüt** 'fena, kızgın, sert, kaba, pis' TS 1714 < Erm. ***gobld*** < Erm. ***koplt*** 'kaba, sert' R. Dankoff 1995 no. 379. ※ ***Köbüt dildür, bu dlll lrdedüm çoḳ, | Aġacdur yā̯hö ḍaşdur kim ḍaşur çoḳ.*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 s. 424 no. 7802).

göc, b. ***göç***.

göc–, b. ***göç–***.

AD. **göce** 'tarhana' DS 2118, < Yun. ***κοκκί*** (kokkí) 'dane; buğday' Tietze 1955 no. 133. ※ ***Götürüp Ortaköy'ün okuluna yazdırmak, güzün... Eskici Mehmet ustanın evine yerleştirmek... Erіştesini, bulgurunu, tarhanasını, göceslnl götürmek:...*** (F. Baykurt 1961ı s. 105).

AD. **göcek** 'bir karış boyunda büyümüş ekin' DS 2119 < ***gök*** + ***–cek*** küçültme eki; krş. ***gökçeklen–/göceklen*** R. Dankoff 1995 no. 369'a göre kelime Erm. ***gocag***, EErm. ***koçak*** 'tomurcuk'tan geliyormuş, fakat semantik güçlükler vardır. ※ ***Sonra da iki üç defa üstüste sürersin tarlayı. Sonra bir ekin olur. Her göcek kaplan pençesi gibi toprağa yapışmış.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 163–164). ※ ***Daha ekinler göcekteydi, başak vermeğe daha aylar vardı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 161). ***göcekle–/göceklen–*** 'uygun koşullar içinde büyümek, yükselmek (ekin hakkında)' DS 2119: ※ ***Bu arada koyunlarını, öteki hayvanları yeni göceklemiş ekinlere geceleri sokuyorlar, arkalarında ezilmiş, bitirilmiş tarlalar, düşmanlıklar, öfkeler bırakıyorlardı.*** (Yaşar Kemal 1971bb s. 149). ※ ***Güya ormandan geçiyoruz. Yamaçtaki toprakları akıp çakılları çıkmış, verimsiz taş tarlalar arasında bir eğri büğrü çam ağacı. Biraz daha gayret etseler çalılar gibi çamlar da toprakta göceklenecek.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 362).

göceklen–, b. ***gökçeklen–***.

AD. **göcen** 'tavşan yavrusu' 2119–20, C. Avcı 1937 s. 137 < ETk. ***küçln*** a.m. Kelimenin yayılışı için b. S. Tezcan 1993 s. 2602–61. ※ ***Ḍutulmaz güc ile göcen, bilürsin.*** (Meḥmed 1965 s. 202 no. 6047).

göcmel, b. ***göçmel***.

göç 'eşyalarla taşınma, muhaceret' < ETk. ***köç*** a.m. Clauson 693. ※ ***Āḫiret ėline gitmek istedükde, oğlını ḳatına oḳıdı, eyitdi: "İ baba cānı! Göç vaḳtidür, göcerem, saŋa vaṣīyet ėderem, ḳulaġuŋda, göŋ-***

lüŋde dut!" (Ferec 855/1451 v. 52a). 'göç edenlerin kafilesi' TS 1717: ※ ***Bir menzilde Ferruh-rüz göci ḳonmışidi. Cārvālar ṣaḥrāya ṣalınmışidi. Cemā'at müsterīḥlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 42a). '(yazlığa) eşyalarıyla gelenler': ※ ***Bu sene balık yoktu. Bu seneki göçler evvelki senekiler gibi bol keseden para harcamamışlardı.*** (S.F. Abasıyanık 1936 s. 14). 'merhale, bir günde kat'edilen mesafe' TS 1717: ※ ***Ḳapu ‿halḳıyile‿hundgâr bir göc gerüde ḳondı.*** (F.Giese 1929 s. 149). ※ ***Bir niçe göc kim göcdiler, bir gün 'ala ṣ-ṣabāh yortdılar. Toḳaduŋ üzerine çıḳa geldiler.*** (a.e. s. 169).

göç- 'eşyalarla taşınmak, yerleşilen yerden başka yere geçmek' TS 1720–23 < ETk. ***köç-*** a.m. Clauson 694. Fiilin kökü, manası yakın veya fiilin nomen actionis (oluş ve kılış ismi) fonksiyonunda olan isim ile aynı olan fiillerdendir (b. ***acı*** I ⊡). ※ ***Ḳardaşlarum bir ġulāma sımarladılar, eyitdiler: "Kārvān göçiçek oşbunı öldür, ardumuzca tīz gel, ėriş!" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 98a). ※ ***Aḳşam oldı ḳon, ṣabāḥ oldı göç!*** (V. İzbudak 1936a no. 30). (çeşitli tabirlerde) 'vefat etmek': ※ ***Cümlesi bu sarāydan göcdiler, bu cihān-ı 'āriyetī köprisinden gecdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 141b). ※ ***Siz saġ oluŋ, ḳarısı göcdi velī, O Başīrī el‿humār ėyüdür.*** (Ġazālī 1974 s. 246). EOsm. ***göçdük yurt*** 'göçülen yurt, geride bırakılan yurt': ※ ***Göcdük yurduŋ ḳadri ḳonduḳ yurtda bilinür.*** (V. İzbudak 1936a no. 55).

göç- II 'çökmek' < ***göç-*** I. ※ ***Ev başımıza göçecek nerdeyse. Geçen günün yağmuruyla duvarın yarısı eriyip aktı. İki de mertek değişecek yukardan. İyice bel verdiler.*** (T. Apaydın 1991 s. 296).

göçebe 'yerleşik olmayan çadırları ve hayvanlarıyla bir yerden başka bir yere geçen' < ***göç*** ve ***oba*** W. Radloff 1899 II, 1604, krş. ***göçer oba*** TS 1718. Krş. Az. Tk. ***köçābā*** a.m. ADİL 1983 III, 116. ***göç-*** I + ?? ※ ***Orta hizmetçileriyle öyle ellerini kalçalarına dayıyarak bir kavga edişi vardı ki göçebe çingenelerine parmak ısırtırdı.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 127).

AD. **göçelge** 'göçülen yer' DS 2121 < ??. ※※

göçer 'göçebe' TS 1717 < ***göç-*** I fiilinin geniş zaman partisipi, b. ***açar*** I ⊡. ※ ***Ve Şāruhān ėlinde göçer yürükler vardı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 24). ***göçer ev*** 'göçebe' TS 1718; Neşrī ZDMG XIII, 188–190. ***göçer evlü/göçer evli*** a.m. TS 1718. ***göçer-konar*** 'göçebe': ※ ***Göçer ḳonar idi, adı‿hürmüz, | Ḳatı gey pehlevān idi vu gürbüz.*** (Meḥmed 1965 s. 233 no. 7405).

(Neolojizm) **göçer-** '(birine) geçirmek, havale etmek' < ***göç-*** fiilinden normal causativum (ettirgenlik) hâli olan ***göçür-*** yanında daha dar manada ikinci bir causativum (ettirgenlik) hâli ileri sürülür. ※※

EOsm. **göçgün/göçkün** 'göçebe' TS 1719 < ***göç-*** + fiilden sıfat yapan ***-gün/-kün*** eki (b. ***akkın*** ⊡). BSTTk. 'çok yaşlı' (***geçkin*** kelimesiyle karıştırılmışa benziyor): ※ ***Gül'i-zār, bu dedesi yerindeki göçgüni ḳoca diye sevmiyor, aṣlā ḳıṣḳanmıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 217).

EOsm. **göçmel/göcmel** 'göç hâlinde' TS 1723 < ***göç-*** I + ?? ※ ***'Acem vilāyetini Cengiz‿hānīler ḍutmışdı. 'Ālem feterāt olduğı sebebden Oġuz ṭāyifesi göcmel yürük ṭāyifesiyidi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 5).

göçtür- 'göçmesine sebep olmak' < göç- I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. Krş. ***göçür-***. ※ ***O zaman atalarımız bize köyün eskiden daha bi güzel ve uğrak yerde olduğunu, velâkin rüşvetçi kadılar ve imanı yok aşarcılar ve de zalim zaptiyeler belâsından oraya göçüldüğünü, söylerdi. Benim çocukluğumda da candarma ve tahsildar belâsına köyü işte bu kaya sivrisine göçtürdük.*** (A. Nesin 1965 s. 127).

göçük 'çökmüş (yer)' < ***göç-*** II + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-ük*** eki, b. ***akık*** ⊡. 'maden ocaklarında zuhur eden çöküntü': ※ ***Sık sık, âdeta gün aşırı, birkaç - bazan beş on - insanı boğan göçük kazalarından birinde o gün Kayayı ezmiyeceğlnl kim bilirdi?*** (Reşat Enis 1945 s. 213). ※ ***"Göçük oldu ocaktal" —"Ölen var mı?" —"Yirmi sekiz kişi kaybettik."*** (Reşat Enis 1957 s. 140). 'basılmış, vıcık vıcık': ※ ***Sadece duvar diplerinde, ağaç altında, güneşin sokulamadığı delik deşik çamurlu, göçük kar birikintileri kalmıştı.*** (E. Öz 1960 s. 36).

göçür- '(birinin) bir yerden bir yere göçmesini temin etmek, (onu) göçmeye zorlamak' < ***göç-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. Krş. ***göçtür-***. ※ ***Ol-dem Belḳīs buyurdı, orduyı göçürdiler, bir münāsib yėre, otlu sulu nl'metlü ābādānlığa yaḳın menzile iletdi, ḳondurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 89b). ※ ***Ve Şāruḫān ėlinde göçer yürükler vardı. Anları heb göçürüb Siroz ṭarafa getürdiler.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 24). (Argo) 'gövdeye indirmek': ※ ***Bir dāne ṣulu ḳonyaḳ ṣundu. Bir ḥamlede göçürdüm.*** (Aḥmed Rāsim 1340 / 1922 s. 117). ※ ***Demin samanlığa uğrayınca ne görsün? Sarı öküz, samanlarla birlikte iklyüz kâğıt lirayı da göçürmüş gitmiş.*** (Reşat Enis 1944 s. 77).

göçür- II 'yıktırmak, yıkılmasına sebep olmak' < ***göç-*** II fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Ön duvar, cümle kapısının yanından başlayıp olduğu gibi çökmemiş mi? Yağmur göçürdü dediler.*** (M. Makal 1950 s. 124).

AD. **göde** 'kısa boylu ve şişman' DS 1222–23, TS 1724 < Fa. ***kütāh*** 'kısa, kısa boylu, cüce' ※ ***Yamaların arasında ve donunun uçkur evinin kıvrışık yerlerinde kaynaşan göde göde bitlerden söz açıp ta yürekleri bulandırmak istemem.*** (M. Makal 1952 s. 60). ※ ***Zibidi Yusuf'un yüzüne mi âşığım? Göde Senem'i görmesem ne çıkar?*** (F. Baykurt 1967k s. 145).

göden 'kalın bağırsağın son bölümü, rectum; karın, işkembe' DS 2125 < ??. ※※

Gödene 'Antalya vilayetinde bir yer adı' < Yun. ***Kότενα*** (Kótena) a.m. D. Georgacas 1971 s. 112. ※※

göerçlle, b. ***güherçile***.

gög ala, b. ***gök ala***.

gögcek, b. ***gökçek***.

göge, b. ***köke***.

gögercin/BSTTk. güvercin b.m. (bilinen kuş ismi) Meninski 1680 III, 4086< ***göger-/göver-*** + hayvan ve bilhassa kuş isimlerinde çok rastlanan ***-cin*** eki, b. ***balıkçıl*** ⊡. ※ ***Cün ṣanduḳuŋ ağzın acdılar, gördiler bir gögercin var. Şeh-zāde der-ḥāl gögercinüŋ başını gövdeden***

cüdā ḳıldı. (Ferec 855/1451 v. 148b). ***güvercin gögsü*** 'bir renk çeşidi': ※ ***Meẕkür eşyā yeni ḥālinde olub astārları güvercin gögsü cānfestendir.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 52). ***güvercin kanı*** 'kırmızı bir renk': ※ ***Meliha hanımın ayağında ne de güzel iskarpinler var; hem de kırmızı. Anladınız ya kırmızı, kıpkırmızı, güvercin kanı gibi iskarpini var.*** (S.E. Ertem 1936 s. 68). ***gögercinlik/güvercinlik*** 'güvercinler kümesi': ※ ***Naẓara ḳāni'saŋ, ben seni gögercinlikde saḳlayam. Delükden temāşāŋı ėt!*** (Ferec 855/1451 v. 201b).

gögerçile, b. ***güherçile***.

gögüz, b. ***göğüs***

AD. **göğ/göv** 'mavi, masmavi' < ***gök*** II. ※ ***Yuvarlak yüzünü ağır bir sessizlik örtüyor, göv gözlerinden bir meydan okuma, tuttuğunu koparan bir ifade taşıyordu.*** (K. Şipal 1962 s. 50–51).

AD. ***göğ–/göv–** 'acele etmemek' DS 2170 ※ ***Onların düşündüğü bile yok. Boy friend, girl friend, bulmuşlar dünyanın kolayını. Böyle şeyler bizde dert. Onlar böyle göye göye oynuyorlar işte.*** (F. Baykurt 1967 s. 201). < ETk. ***küḏ–*** 'beklemek' Clauson 701, krş. ***güy–***, fakat ünlü? Örnekteki cümlenin de manası şüpheli olduğu için, kelimeye şüpheli damgasını vurduk.

göğçek, b. ***gökçek***.

göğde, b. ***gevde***.

AD**. göğel/gövel/güvel** 'yeşil', yalnız göğel ördek 'yeşil başlı yaban ördeği' DS 2128, 2167 terkibinde < ***gök*** II a.m. + ***el*** , varyantlar ve yayılış için b. I. Laude–Cirtautas 1961 s. 78. ※ ***Kısaltsa diyorum saçlarını, toplasa başının üstüne, taraklı kuş olmazsa, göğel ördek olsun. Yapmıyor. Acaba boynunda dudak izi, boğazında diş yarası mı var?*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 74). ※ ***Hiç bir kuşun başı bu kadar güzel olamazdı, güvel ördeğin başı bile.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 320).

göğelâ, b. ***gök ala***.

AD. **göğem** I/**gövem** I/**güvem I** 'bir çeşit ekşi dağ eriği' DS 2128, 2240, TS 1726, R. Dankoff 1991 s.41 < ***gök*** + ?? ※ ***Fağfure, güvem gözlü, esmer tenli, bileğinde kırmızı yassı boncuk bilezikler bulunan sıcak kanlı bir avrattı.*** (K. Bilbaşar 1969 I, 124). ※ ***Yanında bir çakaleriği, bir karaağaç ya da bir iki top güvem var mıydı?*** (M. Başaran 1992 s. 144).

AD. **göğem** II/**göğen** I/**gövem** II/**güvem** II 'yapraklanmış ekin; yeşillik, bitki yeşilliği' DS 2128, 2168, 2240 < ETk. ****köke–*** 'yeşermek' fiilinden isim. ※ ***O zaman denizin dibinde Fenerbahçeyi geçtikten sonra bir zaman vapurdan denizin dibi gözükecek kadar sığ olduğu, orada yeşille güvem arası renklerin birbiri üzerine konmuş cam levhalar azaltılıyor, çoğaltılıyormuş gibi, açık koyu renk oyunları yaptığı sezilir.*** (S.F. Abasıyanık 1952s s. 11). ※ "***Bu nacak neyin nesi?" —"Güvem yolacaktım, Ablan yufka yapacak da fırın kızdırmak için gövem istedi".*** (A.Nesin 1961z s. 105).

AD. **göğem** III/**göğen** II/**göveğen/gövem** III 'sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek' DS 2128, 2167, 2168 < ETk. ***kökegün*** 'at sineği, büvelek'. ※※

AD. **göğen** III 'yeni yapılan ekmek tandırının iç yüzeyini parlatmak için kullanılan yuvarlak pürüzsüz taş' 2128 < Erm. ***gogan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 362. ※※

göğen I, b. ***göğem*** II.

AD. **göğer/göver** 'arpacık soğanı' DS 2128, 2168–69, TS 1727 < Yun. ***κοκκάρι*** (kokári) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 214. ※※

göğer-/gövер- 'yeşermek' DS 2128–29, 2169, TS 1727 < ETk. ***köker-*** a.m. ***kök*** 'gök renginde' + isim/sıfat'tan fiil yapan ***-er*** genişlemesi, b. ***ağar-*** ⊡. ※※

AD. **göğerl/göverl** 'sebze; eskiden toprak ürünlerinden alınan onda bir oranında vergi' DS 2128, 2169 < ***gök*** + ?? ※ ***İhtiyār pederi, emāneten clbāyet olunan a'şārıŋ bedelen istīfā edilen göğeri ya'nī͜ hażravāt ḳısmından beş ġurüşa bāliġ olan borcu bu sene mevcūda 'ilāveten bir 'asker zevcesiyle iki çocuġunuŋ da i'āşesiyle mükellef olduġuna merḥameten olsun imhāl edilmeyerek tażyīḳ olunuyordu.*** (Ebū-Bekir Ḥāzım 1326 s. 263).

göğerte, b. ***koverta***.

AD. **göğerti** 'yeşillik, yeşerti' DS 2130 < ***göğer-*** + fiilden nomen abstractum (soyut isim) ve concretum yapan ***-tı*** eki, b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Akşam iyice yakınlaşmıştı. Sağında solunda uzanan harımlara göğerti oturmağa başlamıştı. Birazdan dağların doruklarına kızarıklık çökerdi.*** (C. Tuncer 1960 s. 53). ※ ***Küçük Galip'e bakmadığı için geçenlerde kötü bir dayak yemişti babasından. Bacaklarının omuzlarının göġertlsl daha geçmemişti.*** (T. Apaydın 1991 s. 297).

AD. **göğez** 'koyu mor, lâciverde yakın mavi renk' DS 2131, TS 1728 < ETk. ***kökrl-z*** krş. M. Erdal 1991 I, 323–4. ※※

göğleme, b. ***gökleme***.

göğlez, b. ***göblez***.

göğnü- I, b. ***küynü-/köynü-***.

göğnü- II, b. ***göynü-*** II.

göğnük, b. ***göynük***.

göğs, b. ***göğüs***.

AD. göğül- 'giydirilmek' U. Günay 1975 s. 532 < ***giyürül-*** a.m. ?? ※ ***Kurbanlar kesildi, sadakalar verildi, açlar doydu, çıplaklar göğüldü, dünya tenge tenge gitti.*** (a.e. s. 443).

göğüs/(ünlü ile başlayan ekten evvel) **göğs / göks/göns** b.m. (erkek ve kadında gövdenin üst kısmı) < ETk. ***kögüz*** a.m. Clauson 714. ※ ***Bir burc gibi ḥerīf temām silāḥlu͜ hanceri dartub gögsi üstlne oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 11b).※ ***Dopraġı üzerinde oturmışlar, dopraḳ başlarına sacarlar, daşile gögüzlerin dögerler.*** (a.e. v. 108a). ※ ***Ey ġızım, şu göksüŋü sökersiŋ memeleriŋi eliŋe alırsıŋ, bu oğlanın yüzüne gözüne sürtersiŋ, o zaman oğlanın aḳlı başına gelir.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 232). ※ ***Vücutca da çok iyiliğini gördük, diyorlar. Önsürek falan tutmayor. Gönsümüz saray gibi.*** (M. Makal 1950 s. 72). ***göğüs bağır açık*** 'giysisi önde kavuşmamış, aradan teni görünerek': ※ ***Molla bey, başında takke, arkasında gecelik, göğüs bağır açık, elinde***

dürbin, sabahtan akşama kadar pencereme bakmakta. (S. M. Alus 1933p s. 194). ***göğüs geçir-*** 'içini çekmek': ※ ***İşidüb feryādumı göğsin geçürdi ḍağlar.*** (Ẕātī 1967 I, 163). ***göğsünü kavuştur-*** 'giysisiyle göğsünü örtmek': ※ ***Her ḳaçan gögsüŋ ḳavuşdurasın, | Dėr gören, gün ḳavuşdı, ey meh-rü.*** (N. Tarlan 1948 II, 27). EOsm. ***göğüs ötür-:*** 'göğüs geçirmek, içini çekmek': ※ ***Gögsin ötürü ötürü oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 17a). ***göğsü kıllı*** 'yumruğuna sıkı (kimse)': ***Babayiğit olaydı göğsü ḳıllısına çatardı.*** (S.M. Alus 1944 s. 107–108).

göğüş, b. ***göküş***.

gök I 'sema, gökyüzü' < ETk. ***kök*** a.m. Clauson 708–709. ※ ***Düşümde görürem ki gökden bir ejdehā başın sarḳıtdı.*** (Ferec 855/1451 v. 43a). ※ ***Bundan böyle göresin ki ḥürmetüŋ göke*** (veya ***göge) çıḳısar.*** (a.e. v. 122b). ***gök yüz/gökyüzü*** 'göze görünen gök kubbesi': ※ ***Nā-gāh gök yüzinden bir ṣāḥib-cemāl ay gibi ḳız peydā oldı, yanında cāriyeler bī-ḥisāb.*** (a.e. v. 56a).

gök II 'gök mavisi; nebat yeşili' < ETk. ***kök*** a.m. Clauson 708–709, krş. ***gök*** I. ※ ***Dāneden gördi yėr pāk olmış, | Gök ekinligi ḳara͜ ḫāk olmış.*** (M.F. Köprülüzāde 1934 s. 86)***. gök demir/timur*** 'çelik gibi parlayan (zırh)' ※ ***Açuban ḳapuyı çıḳdı on biŋ er, | Gök demür geymiş ḳamusı ol nefer.*** (Enverī 1928–29 s. 39). ※ ***Ve bir ḳaç alay daḫı gök tīmüra müstaġrıḳ.*** (Na'īmā 1280 I, 159). Yas tutanların giysisi bu renk olurdu: ※ ***Cānumı odlara mı yandurursın? | Ḍonumı göklere mi bandurursın?*** (Şeyḫoġlı Muṣṭafā 1979 s. 358 no. 6069). ※ ***Ḳara ḍopraġa ısmarladı bayıḳ, | Ḳaraya, göke ġarḳ oldı͜ halāyıḳ.*** (a.e. s. 391 no. 6968). ***gök kandil*** 'sarhoş, körkütük' TS 1738: ※ ***Gök ḳandīl olub ṣubḥa dek, ey māh-ı şeb-ārā.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 95).

gök ala/gög ala/gök elâ/göğelâ/gövelâ 'bir göz rengi' Meninski 1680 I, 372 < gök II ve ***ala/elâ*** I. ※ ***Ḳıya ḳıya baḳışın cānı derd-nāk eyler, | Gök ala sürmeli gözlerüŋi helāk eyler.*** (Āşıḳ Çelebī 1971 v. 49b). ※ ***Kaşları atkılı atkılı, gözleri ya yeşil ya da gövelâ ve ceylânınki gibi kendiliğinden sürmeli.*** (S.M. Alus 1944 s. 161).

gökçek/göğçek 'güzel, şirin' DS 2127, TS 1732–36, Meninski 1680 III, 4086 < ‼ ***gökçek*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 472. ※ ***Bir yıldan ṣoŋra perī ḳızı hezār-bār ol oğlandan gögcek bir ḳız doġurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***Andan bir daḫı gögcek sarāya iletdiler.*** (a.e. v. 39b) ※ ***İşitdüm, on biŋ anuŋ gökçegi var, | Ḳamu şekker ḍuḍaġlu, yüzi gülzār.*** (Fāḫrī 1974 s. 323 no. 1361). Zarf olarak: ※ ***Pādeşāhlar iḥtiyāṭ bābında sa'yı gögcek görmek geregimiş. Düşmen belüricek i'timād gerekmezimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 90a).

EOsm. **gökçeklen-/göceklen-** 'süslenmek, güzelliği ile meydana çıkmak; övünmek, böbürlenmek' TS 1715–16 < ***gökçek*** + ***-len-***, b. ***ademlen-*** ⊡. ※ ***Anuŋ üzerine binürdi ve anuŋla göceklenürdi*** (metinde ***göcüklenürdi***). (A. Zajączkowski 1934 I, 95).

gök elâ, b. ***gök ala***.

AD. **gökleme/göğleme** 'yeşil yaprakları kurutulup kıyılarak içilen tütün' DS 2131 ※ ***Tosduk Bayram doğruldu. Yeleğin cebinde sarkıp duran tabakayı çıkarıp bir gökleme sardı.*** (M. Makal 1957k s. 51–52).

AD. **göklen-** '??' < ?? ※ ***Boyna atışıyoruz karıyla. Orakta, harmanda neyle gökleneceğimizi soruyor. Haklı***. (F. Baykurt 1971c s. 291).

göks, b. ***göğüs***.

AD. **göküş/göğüş** 'mavi gözlü (kimse)' DS 2134, 2138–2139 < ***gök*** II + ***-üş*** okşama eki, b. ***dadaş*** ⊡. ※ ***Çayır çimenin yeşili kızların gözüne yansır. Bu yüzden göküş olurlar. "Eğer elinde üç beş kuruşun var da kendine yeni bir karı arıyorsan, Gökçimen'e git, kız al!" derler.*** (F. Baykurt 1971t s. 9).

gökyüzü, b. ***gök*** I.

göl b.m. (büyükçe su birikintisi, havuz, göl) < ETk. ***köl*** a.m. Clauson 715 ※ ***Diledi kim bıŋar başı şuyından ki ḥlşāruŋ ḍaşra yanında göl eylemişlerdi, diledi kim ol gölüŋ şuyını ḳurudalar.*** (F. Giese 1929 s. 76).

AD. **göl–** 'bağlamak, (atı arabaya) koşmak' < ETk. ***köl–*** a.m. Clauson 715. ※ ***Saç ile göldi yār anı ḳolından, | Delü göŋlini hem aldı elinden.*** (Fa̱hrī 1974 s. 421 no. 3363).

AD. **gölbe**, b. ***kollva***.

gölbez, b. ***göblez***.

Gölde 'Manisa vilayetinde bir yer adı' < BizYun. ***Κόλιδα*** (Kólid̠a) a.m. D. Georgacas 1971 s. 112). ※※

göleç, b. ***gölek***.

AD. **göleğez**, b. ***kolakas***.

AD. **gölek I/göleç/gölembeç** 'gölcük' DS 2141, TS 1739 < ***göl*** + ?? küçültme ekleri. ※ ***Bağların kıyılarında bir gölek su varmış. Ara sıra oraya girermiş temizlenmek için.*** (M. Makal 1957h s. 48). ※ ***Sonradan babası olduğunu öğrendiğimiz adam kanlar içinde yatıyordu yerde. Kan göleği kurumamıştı daha.*** (M. Başaran 1992 s. 154).

AD. **gölek** II, b. ***külek*** III.

gölembeç, b. ***gölek***.

gölemez, b. ***göremez***.

AD. **gölet** 'suyu biriktirmek için üstüne yapılan büğet; akar su yataklarında suların toplandığı çukur' DS 2144, TS 1739 < ***göl*** + ?? ※ ***Kırk fırın ekmek çıkaralım, kırk gölet su dolduralım, bunlara buyurun edelim. "Yerseniz kız sizin" diyelim.*** (M. Tuğrul 1969 s. 322). ※ ***Sanıyordu ki, lâciverdi katılaşmış bir gecede, yıldızların tek tek yolladığı ışıkların altında, kendisinden önce kimse bulunmadığı, can değmediği bir gölette yıkanmaktadır.*** (A. Kutlu 1983 s. 40). ※ ***Göletlerin çevresi dikene benzer sazlar, sık ve ince kamışlarla çevrildi.*** (A. Kutlu 1991 s. 106).

gölge/kölge/körge b.m. (ışık görmeyen yer) TS 1739–40 < ETk. ***köllge*** a.m. Clauson 718. ※ ***Dağuŋ üstüne çıḳdı. Gördi, bir ağac bitmiş ki hīc āferlyde anuŋ gibi yoğun ve uzun ağac gördügi yoḳdur. Şöyleki gölgesi*** (veya ***kölgesi) ol dağı bürümiş.*** (Ferec 855/1451 v. 195b). ※ ***Bekcinin bizi görmesi pek fena oldu; mahitab olmamış olsa idi, kölgemiz görünmez idi!*** (Vartan Paşa 1991 s. 33). ※ ***Dırnak gadar çocuk. Gelsin otursun kölgeye!*** (F. Baykurt 1961ı s. 15). ※ ***Depenin körgesine kadar gıldırır namazı.*** (M. Makal 1950 s. 82). Sıfat olarak: ※ ***Ḥüriye Hanım, gölge*** (veya ***kölge) yer arayordu.*** (M. Yesari 1928 s. 116). ※ ***Dinlenmek için gölge bir yer aradık.*** (F. Baysal 1944 s.

90). ***gölgede bırak–*** 'çok daha iyi olmak': ※ ***İngiliz usturasını kayışa vurup besmeleyi çektim mi değme perukârı gölgede bırakırım.*** (S.M. Alus 1944 s. 15.). ***gölgesinden kaç–*** '(birisinden) uzaklara kaçmak': ※ ***Lala İsḥaḳ âġanın gölgesinden ḳaçıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 35). ***gölgesine sığın–*** 'himayesinden istifade etmek': ※ ***Çoğu, Serhafiye Kel Ahmet Paşa gibilere sırt vermişlerdir. Onlara dayanıp gölgelerine sığınarak çapkınlık ve hovardalık etmişlerdir.*** (S.M. Alus 1944 s. 11). ***gölgele–*** '(gözlere) sürme çekmek': ※ ***Gözlerime belli belirsiz sürme çektim, göz kapaklarımın altını gölgeledim.*** (S.M. Alus 1933p s. 117). ***gölgelen–*** 'güneşten kaçarak gölgeye sığınmak': ※ ***Teferrüclenerek bir ḳaya dibinde gölgelenmege oturdı, yėmek çıḳardı, yėmecük yėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 244b). ***gölgelik*** 'çardak, kulübe': ※ ***Ey māh, olursa gölgeligüm menzilüŋ bu şeb, | Sāyem felekde gün gibi aya żiyā vėrür.*** (Ẕātī 1967 I, 295).

EOsm. **gölin–** 'bağlanmak, hapsedilmek' < ETk. ***kölün–*** 'uyuşmak, felç olmuş' Clauson 719, M: Erdal 1991 II, 832; ***göl–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Gümiş tenlü, ḍaş yüreklü yārum, | Senüŋdür göŋlümüŋ icinde varum. | Güher mānendisin ḍaşda gölinmiş.*** (Fa̲hrī 1974 s. 413 v. 3210–11).

AD. **gölle**, b. ***koliva***.

AD. **gölük** 'eşek, beygir gibi yük hayvanı, yük taşıyan ve binilen hayvan (eşek, katır vs.)' DS 2145–46, TS 1740–41 < ETk. ***kölük*** a.m. [***köl–*** /TT. göl– + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–ük*** eki, b. ***alık*** ⊡.]. ※ ***Bir pīr, gölüge cömlek bardaḳ yükledüb güydan şehre gide yorurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 232a). ※ ***Bir gün ev issi 'avratıyla otururken bir gāv getürdiler. Gölük yanında bağladılar. Gav ile͜ har söze geldiler.*** (a.e. v. 192b).

göm– 'bir çukura koyup üstünü (toprakla, kumla vs. ile) örtmek; defnetmek' < ETk. ***kom–*** a.m. Clauson 721. ※ ***Bir çukur eşmişler, ol mercüme–i merḥümei gögsine degün gömdiler, üstüne ḍaş yumdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Geldiler. Ehreni gömdiler.*** (a.e. v. 39b).

gömbe, b. ***gömme***.

gömeç/kömeç I/ **gümeç/kümeç** 'bal peteği' DS 2148, 2222, 2956, TS 1741–42

AD. **gömeç/kömeç** II 'ebegümeci, Malva' DS 2148, 2956, I. Hauenschild 1989 no. 713 < ***ebe*** ve ***gömeç*** I. ※ ***Çınarın yeni filiz veren taze yeşil yapraklarının arasında tüylü, kuru meyveleri kümeç kümeç sallanıyor...*** (Peride Celal 1991 s. 153). ※ ***Öyle bir nar ağacı olmuş olsaydı ovada, çoktan kökünü kömecini, yaprağını dalını torlar toplar çekilir giderdi başka yerlere, başka dünyalara.*** (Yaşar Kemal 1993 s. 106).

gömeç III/**gümeç/kümeç** 'kül poğaçası, kül ekmeği' DS 2148, 2222, 3034 TS 1742, 2222 < ETk. ***komeç*** a.m. G. Doerfer 1967 III, 602 no. 1643, Clauson 722, ***–maç/-meç*** ile biten yiyecek isimlerinin (b. ***bazlamaç*** ⊡) tesiri altında M. Erdal 1991 I, 319. BSTTk. 'peteği teşkil eden, balı tutan hücrelerin her biri' TS 1741–42. ※ ***Gündüz vardiyasının paydos eden işçileri, kulübelerine çekildiler. Saç üzerinde kömeçlerini pişiriyor, karınlarını doyuruyorlar.*** (Reşat Enis 1945 s. 220).

EOsm. **gömeko-** 'gömmek' < ***göm-*** fiilinin gerundiumu (zarf fiil, ulaç, konverb) ve ***ko-*** yardımcı fiili (b. ***alıko-*** ⊡). ※ ***Beni bunda ḳuma koma, göme ḳoma, al git, ammā beni Ḳandahāra iletme!*** (Ferec 855/1451 v. 113a). ※ ***Anı toprağa ısmarla, ya'ni göme ko!*** (Mercimek Ahmed 1944 s. 164).

AD. **gömele** 'bağ kulübesi; avcı kulübesi' DS 2149, TS 1742–44 < krş. Gürc. ***gomuri*** 'köy evi, ambar' V.I. Abayev 1958 I, 52; krş. U. Bläsing 1995a s. 88.

gömeni, b. ***geminti***.

gömi, b. ***komi*** I.

AD. **gömme/gömbe** 'mayalı ya da mayasız, yağlı ya da yağsız yapılan bir çeşit kül pidesi' DS 2146–47, ZTS 84 < ***göm-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat ve dolayısıyla nomen concretum (somut isim) yapan ***-me*** eki, b. ***akıtma*** ⊡. ※ ***Köylerinden, kül gömbelerinden çok uzaklara düşmüşlerdi. Karılarını ve tezek kokan yataklarını özlemişlerdi.*** (F. Baykurt 1971t s. 272). ※ ***O gün de analığı gömbe yapmış, külün içine pişirmişler*** (U. Günay 1975 s. 371).

gömgök I/**gömgöv** 'masmavi' < ***gök*** + kuvvetlendirici sıfat ***—öm*** takısı (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apak*** ⊡. ※ ***Çeri göçinde etmek bayat olub olsa gömgök küf, | Eline girse bir acuŋ, anı yėr, gider, eyler of!*** (Naẓmī 1928 s. 78). ※ ***Gün akşama devrildi. Dağlar kayalık, dağlar kızarık, dağlar göm göv...*** (F. Otyam 1957 s. 54).

gömgök II 'çok aşırı derecede' TS 1745 < ***gömgök*** I. ※ ***İncinürsem saŋa, göm gök delüyln, rüḥum, eger | Cismümi ḍaşlar ile döge döge eyle kebüd!*** (Ẓātī 1967 I, 127). ※ ***Şeh-nāz Paşakapısının harem dairesine yerleşti. Her gün kuyumcular elmas taşıyor. Bu gidişle üçümüz de gömgök zengin olacağız.*** (Musahipzade Celal 1936kd s. 61).

gömgöv, b. ***gömgök*** I.

gömlek, gömlek sarmasi, gömlek sazı, b. ***göŋlek***.

gömlekçek, b. ***göŋlekcek***.

gömrük, b. ***gümrük***.

gömü 'toprak altına gömülerek saklanan şey, define' DS 2150 < ***göm-*** + fiilden nomen abstracrum / concretum yapan ***-ü*** eki, b. ***acı*** I ⊡. ※ ***Ha gördün mü? Babamın da, gömü bulacağım diye, kırmadığı çeşme taşı, kazmadığı beylik köprü, körletmediği hayrat kalmadı ya!*** (M.Ş. Esendal 1958 I, 183). ※ ***Yazık... Gençliğin de var... Ne diye bir gece gömünün yerini söyletemedin?*** (Sabahattin Ali 1943 s. 107).

gömük I 'gömülmüş' DS 2151 < ***göm-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat ve dolayısıyla nomen concretum (somut isim) yapan ***-ük*** eki, b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Antep'in gelir kaynaklarından biri olan dericiliğin işlem yeri. Dere koyu koyu akıyor. Gömük gömük iş yerleri, içerisi epey karanlık.*** (F. Otyam 1960 s. 34).

AD. **gömük** II 'bataklık, sazlık; çamurlu su' DS 2150–51 < ***gömük*** I. ※ ***Batağa düşenlerin yüzüne elbet gömük bulaşır evlât. İnsanlar da ellerine böyle bir maskara geçirdiler mi yakasını koyuverirler mi hiç?*** (S. Kilimci 1948 s. 64–65).

gömül– I ‘bir şeyin içine konmak’ < ***göm–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli (b. ***ayıl–*** ⊡). ※ ***Oşbu kücenüŋ ilerüsinde bir sırcalu mescid vardur. Anuŋ miḥrābı ardında gömülmişdür. Var, cıḳar, al!*** (Ferec 855/1451 v. 225a–b).

gömül– II ‘bir şeyin içine yerleşmek’ < ***göm–*** fiilinin passivum (edilgenlik) şeklinde reflexivum (dönüşlülük) hâli, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***Kışları çalışmazdık. Tandıra gömülür, gerekmedikçe çıkmaz, işimizi bitirir bitirmez yine girerdik.*** (A. Kutlu 1995 s. 101–102).

AD. **gömüldürük** ‘palan ve eyer geri gitmesin diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük’ TS 1745–46 < ETk. ***kömüldürük*** a.m. Clauson 722–723. Clauson’a göre ***kömül***, ***köŋül*** kelimesinin varyantıdır; ***–dürük*** için b. ***boyunduruk*** ⊡. ※ ***Billāh bu yolda saŋa ne ḳusḳun gömüldürük, | Zāhidler anı görse helāk ola Ẕātī’yā.*** (Ẕātī 1967 I, 31). ‘madenden yapılmış kemer tokası’ DS 2151. ※※

AD. **gömülgen** ‘bataklık’ DS 2151, 1746, TS 1746 < ***gömül–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–gen*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Buyurdı ki: “Siz bu gömülgeni aŋa geçüŋ, biz berü yaŋa ṭuralum. Çün bunlar size ḥamle ḳılalar, ol ḳuru yėrde çevre çevre segirdişüŋ, dağıluŋ, ḳaçuŋ.*** (S. Şeyh–oğlı 1973 s. 259).

gömüt (Neolojizme) ‘mezar’ < ***göm–*** + ??, ***tabut*** gibi mi? ※ ***Senin olsun o tarla! Eş, kaz, gömüt olsun, içine gir!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 71). ※ ***Ben ölende, bana gömüt yapmasınlar, gömmesinler, varsın dikili bir taşım olmasın. İstemem.*** (a.e. s. 72). ***gömütlük*** ‘mezarlık’: ※ ***Ortalık kararırken iki kızanla, gömütlüğün karşısındaki şu toprak oyuğa sokulmayacaktı.*** (M. Başaran 1992 s. 36–37).

gön ‘işlenmemiş deri’ TS 1746–48 < ETk. ***kön*** a.m. ※ ***Şehrede debbāġam. Gelesin, saŋa bir geyim gön vėrem.*** (Ferec 855/1451 v. 240b). ※ ***Sen geyelden lāciverdī cāme vu gül–gün ḳabā | Cübbesin ‘uşşāḳ ėder, ey ruḥları gül, gön ḳabā.*** (Ẕātī 1967 I, 6). ※ ***Şığır göni ṣatılsa yarım aḳça alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s.32).

AD. **gön–** ‘yanmak’ DS 2132–33, 2135 < ETk. ***küŋ–*** a.m. Clauson 726, veya ***göğün–/göyün–*** fiilinin varyantı. ※ ***Derdsüzleri görür gözüm, yanar içim, göner özüm.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 64).

AD. **göncü** ‘susam’ < Fa. ***kuncīd*** ‘susam yağı’. ※※

gönder, b. ***könder***.

gönder–, b. ***göndür–***.

gönderi çık/git–, **gönderü çık–**, b. ***göndürü çık–***.

AD. **göndöndü** ‘gündoğdu, ay çiçeği’ DS 2153 < gündöndü a.m., retrogressif (gerileyici) assimilation ile. ※ ***Kimbilir nerelerde keyf çatıyordu kocası olacak dürzü. Evi, göndöndüyü düşünecek değildi ya!*** M. Başaran 1992 s. 66.

göndür–/BSTTk. **gönder–** ‘yola koymak, yollamak; ayrılıp gitmesine müsaade etmek; uğurlamak, teşyi etmek’ TS 1751–52. Meninski 1680 III, 4095 < ETk. ***köndger*** a.m. Clauson 730. ※ ***Haber vėrdiler kim ḳāżī kişisi ḳapuda durur. Fażlullāh gelini daşra göndürdi, geleni içerü oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ※ ***Ḳāżī ol hōş–nefes hevesinde iki***

vekīl oḳıdı, reng-rezi oḳımaġa gönderdi. (a.e. v. 16a). ※ ***Eri bennādur, sefere gitmişdür. Ol öŋ gelen uluyile ṣoḥbet ėdüb‿ḫöşnüd gönderüb durur.*** (a.e. v. 24b). ※ ***Bir ay deŋizde yüridi. Āḫıru l-emr sāḥile cıḳdılar. Mihter-i keştī Ebü'l-fevārisi Başraya göndürdl. Ebü'l-fevārls evine geldi.*** (a.e. v. 229b). ※ ***Ḳaraca Ḥiṣār tekvurına‿haber göndürdiler.*** (F. Giese 1929 s. 11). ※ ***Her yıl üç beş-yüz flūrī Ḳuds-ı şerīfe gönderürdi.*** (a.e. s. 210). ※ ***Baŋa ḥattā‿haber göndüreceklermlş, üşenmişler.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 64). ※ ***"Mektup falan mı göndereceğin?" —"Yoh! Seni göndüreceğim."*** (E.E. Talu 1937 s. 82).

EOsm. **göndürü çık-/gönderü çık-/gönderi çık-/gönderi git-** 'teşyi etmek, uğurlamak' DS 2153, TS 1750-51 < ***göndür-/gönder-*** fiillerinin gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli ve çık-/git-. ※ ***Bu'l-ḳāsim yėr öpdi, 'öẕürler diledi. Ḍaş ėşige degln yalın ayaḳ gönderü çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 5a). ※ ***Cüvān-ı aġdādī Bihrüzuŋ zād u rāḥilesl ḳaydını temām gördi, Küfeye-degln gönderü çıḳdı.*** (a.e. v. 105b). ※ ***Şeh-zādeylle Ṣā'ld Ḥāṣ gemiye girdiler. Pādeşāha ve ḳalan gönderi cıḳan‿halḳa vidā' ėtdiler.*** (a.e. v. 145b). ※ ***İki menzil yėr Naṣr-ı 'ayyār şeh-zādei gönderü çıḳdı.*** (a.e. v. 50b).

RD. **göne** 'renk, çeşit, nasıllık' THASDD 659 < Fa. ***güna*** a.m. Tietze 1967 no. 54.

EOsm. **gönel-** 'yönelmek, teveccüh etmek; yüzünü döndürmek' TS 1752-55 < ***Yönel-*** fiilinin varyantı. ※ ***Gördiler kim bir ḍoŋuz cıḳa geldi. Dāvuduŋ öŋlnde baş ḳodı. Göneldi. Dāvud gördi, gendüyi ol yılandan ḳurtaran cānavardur.*** (Ṣaltuḳ-nāme 1974-84 s. 202).

EOsm. ***göŋelcük** (metinde ***göŋelcuḳ***) 'merhamet, iyilik, sadaka' H. Vámbéry 1901 s. 170 < ***göŋlecük*** 'gömlekçik' yerine yanlış okuma. ※※

AD. **gönen-** 'refaha kavuşmak, mutlu olmak rahat yaşamak, iyi geçinmek' DS 2154-55, TS 1755-56 < ?? ※ ***Uyur baḫtı uyandı, diŋlendi, gönendi.*** (Ferec 855/1451 v. 138b). ※ ***Adana'da, mütegallibe toprak sahibi tarafından uydurulmuş bir efsane vardır: bir yabancının Adana'da daha çok göneneceğini, yerlinin onmıyacağını ifade eder.*** (Reşat Enis 1944 s. 289). ※ ***Mustafa Kemal'in cihan siyaseti üzerine düşüncelerini açacak kadar kendisini değerli bulmasıyla göneniyor.*** (E. Atasü 1996 s. 110).

gönl, **gönlinde**, **gönlü don-**, b. ***göŋül***.

göŋlek/BSTTk. **gömlek/göynek** b.m. (gövdenin üst kısmını örten bezden yapılmış giysi) Meninski 1680 III, 4088 < ETk. ***köŋlek*** a.m. Clauson 732. ※ ***Ḳanını donumuŋ gövdemüŋ yudılar. Bir göŋlek pāreledller, clrāḥatlerümi baġladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 98a). Ekseriya ***daha*** kelimesi ile beraber 'basamak, derece': ※ ***Her insān, 'aḳlen kendinden bir gömlek aşağısını görünce ḳandırır.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 55). ※ ***Nişānlı, zevceden bir ḳaç gömlek ḍışarıdır.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 262). ***gömleğinden geçir-*** 'evlat edinmek' (bir eski bir âdete dayanan halk tabiri): ※ "***Bizlm zaten zürriyetimiz yok idi. Bunu evlât edelim biz!" Bu oğlanı kendilerine evlât ederler, göynekten geçirirler; besleyip büyütürler.*** (S. Sakaoğlu 1973 s. 575). ※ ***Dedi. "Eger bacı edersizse ben ç̱hardim, yo̱h yo̱hsa ç̱hatmim." O dedi: "Bacı ederik. Dünya ahi̱retde bacımız olsun, ç̱hart, köynegimizden geçira̱h!" Ç̱hartdı, dünya üzüne getirdi. Her biri bir köyneḫlerinden***

geçirdi. Ġıṟhını da bir bacı etdiler ki bir bele dellendiler bacımız olsun. (B. Şeyidoğlu 1975 s. 253). ***gömlek sarması*** 'bir yemek cinsi': ※ ***Büyük ateşlerde kuzular çevrilmiş, konuklara gömlek sarması, yumurta sarması, iç pilâvlar sunulmuştu.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 366). ***gömlek sazı*** 'mısır koçanını saran yapraklar': ※ ***Arkalarında birer gömlek sazı göbeği kabarıyordu. Bir arabaya yakın soyulmuş mısır vardı harmanın içinde.*** (M. Başaran 1955 s. 90).

göŋlekcek/gömlekçek 'üstünde sadece gömleği bulunan' TS 1760 < ***göŋlek/gömlek +-cek***, b. ***doncak*** ⊡. ※ ***Gözsüz corlu donını, dülbendini cıḳardı, göŋlek-cek, ṭaḳıya-caḳ oldı, ḳalan bāzār̬ halḳı gibi oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 217b).

göns, b. ***göğüs***.

göŋül/gönül (kelimeye ünlü ile başlayan bir morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) takılınca) kelime **göŋl/gönl/göyn** şekline girer, insanın zihin, istek ve duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalp' < ETk. ***köŋül*** a.m. Clauson 731–732. ***gönlünce*** 'arzusuna göre, istediği gibi': ※ ***İmdi cāme-̱hābe girelüm, göŋlümüzce ol işi görelüm!*** (Ferec 855/1451 v. 139b). ***gönlinde*** 'zihninde, hiç açığa vurmadan': ※ ***Reng-rez göŋlinde eyitdi: "Kim-bile bunı bir kimse bāzīye vėrübdurur."*** (a.e. v. 16a). ***gönlünü berkit-*** 'kat'î bir karar vermek': ※ ***Göŋlini bu ḥadīs̱-i nefs üzerine berkitdi, cāriye cihetinden 'iffet bendinde oldı.*** (a.e. v. 106b). ***gönlüne düş-*** 'aklına gelmek, hatırlanmak': ※ ***Pādişāhuŋ bennāya özi göyündi, ṣıdḳı göŋline düşdi.*** (a.e. v. 20b). ***gönül bulandır-*** 'şühpelendirmek': ※ ***Terbiyeli bir kadıncağız diye tanıtmıştım amma konuşması, halleri, tavırları galiba yavaş yavaş annemin gönlünü bulandırmıya başlıyor.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 125). ***gönlünü çel-*** 'kandırmak': ※ ***Ma'ṣūm bir ḳadına çatacak, onuŋ göŋlünü çelecek ḳocasından boşatacak ve izdivāc edecekdiŋ. Çoḳ eğlenceli ṣafḥaları seçilen bir roman!*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 88). ***gönlü don-*** 'fenalık gelmek': ※ ***Kız eli ayağı zangır zangır, kapıdan dar attı kendini. Ali'nin gönlü dönmüştü.*** (Tarık Dursun K. 1959 s. 29). ***gönlü düş-*** 'âni olarak sevdalanmak, aşka tutulmak': ※ ***Düşe, kim bile, birisine göŋül, | Nice olur gör imdi ṭa'n-ı raḳīb!*** ('Ālī 1977 s. 141 no. 201). ※ ***Onun bir tene ġızı vardı. Bir gün seyahata çıhtılar. Geri gelirken, babasının zindanından geçerken, oğlanı gördü, onun göynü düşdü.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 105). ※ ***Benim kınalı kızımın hiç suçu yok. Göğnü düşmüş, o gâvur yapılı İnce Memed'len kaçmış... Herkesin kızı kaçar.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 124–125). ***gönül düşür-*** 'âşık olmak': ※ ***Bu bir çadır bocusuna göynümü düşürmüş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 234). ***gönül eğle-*** vakit geçirmek, oyalanmak; gönlünü eğlendirmek': ※ ***Hīç gün yoḳdur ki Dicle kenārına varub güzellerile söyleşmeyem, göŋlümi eglemeyem.*** (Ferec 855/1451 v. 114a). ※ ***Bulsalar gün başına bir ḳac biŋ fesād peydā ėderlerdi ve ol ḥavādis̱ ẕevḳ u ṣafāyile birbirlerine naḳl ėdüb göŋüllerin eglerlerdi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 125). ***gönlü geç-*** 'hevesi geçmek': ※ ***Her şeyden göynüm geşdi.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 96). ※ ***Harb-i Umumîden sonra yirmi sene Rüsuhi elbise yaptırmadı. Hem gönlü geçmişti, hem de zamane terzilerini beğenemedi.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 69). ※ ***Bir zaman sonra Zübük'ün Yekdane'den gönlü geçiyor.*** (A. Nesin 1961z s. 42). ***gönlinden geç-*** 'tasavvur edilmek, tasarlanmak': ※ ***İnşā'allāh pādişāhuŋ göŋlinden geçen gibi iş bite!*** (Ferec 855/1451 v. 19b). ***gönül hoşluğiyle*** 'kendi

isteğiyle': Meninski 1680 III, 4088: ※ ***Göŋül͜ hoşlıġile 'avratuŋa ayağı yolın vėrseŋe! Yoḫsa anı mı istersin-ki buyuram, ağac zaḫmile iḳrāruŋı alalar?*** (Ferec 855/1451 v. 119b). ***gönlü ol–*** 'canı istemek': ※ ***Bir gün Mıṣırda göŋli oldı ki bir şīyrīn-bāzlıcaḳ ėde. Çıḳdı, gezerken bir 'Alevī evine girdi.*** (a.e. v. 226a). ***gönlünde tüt–*** 'özlemek': ※ ***Artık on beş gün var, Nazlıyı görmedim. İçli, mahzun, durgun kadın, baygın sonbahar günlerinde gönlümde öyle tütüyor ki...*** (O.C. Kaygılı 1949 s. 184). ***gönüle uğra–*** 'sevdalanmak': ※ ***Söylenenleri anlamıyorsun, bir şeyi kırk defa soruyor, gene yanlış yapıyorsun. Gönüle mi uğradın nedir?*** (M. Yesari 1930 s. 135).

EOsm. **gönül–** 'yola çıkmak, yönelmek'< ETk. ***kön–*** 'to go along the (right) road' Clauson 726, reflexivum (dönüşlülük) manasında passivum (edilgenlik). Plene imlâsı veya harekeleri olmayan yazmalarda onu ***yönel–*** fiilinden ayırt etmek imkânsızdır ve bu yüzden bu iki fiil arasındaki münasebetin aydınlanması için ayrı bir araştırmaya ihtiyaç var. TS 1752–55'de gösterilen kaynakların hepsi harekeli mi, hepsi ikinci ünlünün mahiyetini tebarüz ettiriyor mu? ※ ***Andan vüzerānuŋ birisi yaraḳlandı, çoḳ altunlar, cevherler,͜ hil'atlar götürdi, Bem şehrine gönüldi.*** (Ferec 855/1451 v. 21a). ※ ***Buyurdı, sefer yarağın düzdiler. Şeh-zāde yola gönüldi.*** (Ferec 855/1451 v. 50b). ※ ***Bu söz eydildi. Gönüldi çeriler, | Süleymān gibi bir bölük perīler.*** (Fạhrī 1974 s. 289 no. 695). ※ ***Gönlidi bir sefere dạhı bunlar.*** (F. Giese 1929 s. 34).

AD. **gönül alçak/gönül alçaktan** 'lütfen, rica ederim' DS 2155 ※ ***Beğim, kusura kalmayın, siz gönül alçaktan kapuda azıcık gezeleyin de ben odayı yakıyım!*** (H. Aytekin 1945 s. 85).

gönülcüğüm 'gönlüm' < ***göŋül*** + küçültme eki, tevazu şekli, krş. elceğizim. ※ ***Göŋülcüğüm şöyle olmak diler. Yoḳ dėme!*** (Ferec 855/1451 v. 51b). ※ ***Deŋiz kenārında teferrücleneyim, göŋülcügüm açılsun, egleneyim!*** (a.e. v. 196a).

EOsm. **göŋüldaş** 'yakın dost, içten dost' TS 1466 < ***gönül*** + ortaklık gösteren ***–daş*** eki, b. ***adaş*** ⊡¹. ※ ***Bes eyle olsa yoldaşum degülsin, | Gözümsin sen, göŋüldaşum degülsin***. (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 s. 230 no. 2724).

EOsm. **gönülle–** 'gönlünü almak, memnun etmek' < gönül + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi. ※ ***Ataŋ ol altundan götürü bildügince yükledürdi. Mıṣra iledürdi. Kulluḳcıları dạhı göŋülleridi.*** (Ferec 855/1451 v. 56b).

EOsm. **gönüllen–** 'darılmak, gücenmek' DS 2156 < ***gönül*** + ***-len–*** genişlemesi, b. ***ademlen–*** ⊡ ※ ***Ṭaḳıldı zülf-i semen-sālarına͜ hübānuŋ | Göŋüllenürse n'ola ġonçesi gülistānuŋ.*** (Nev'ī 1977 s. 369).

EOsm. **gönüllü** I 'kibirli' TS 1770 < ***gönül*** kelimesinden sıfat. ※ ***Yıldırım͜ Hānı ol ḳafeṣe ḳoydı, bir deveye yükletdi gitdi. Yıldırım͜ Hān ġāyet göŋüllü idi ve tīz-nefes idi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 34–36). ***gönüllü gönülsüz*** 'ister istemez, pek istekli olmayarak': ※ ***Şerīf hemān yėrinden ḍurub göŋüllü göŋülsüz muṣāfaḥa ėtdiler.*** (Ṣaltuḳ-nāme 1974–84 s. 229).

gönüllü II 'bir işi kendi isteği ile üzerine alan' < ***gönül*** kelimesinden sıfat. ※ ***Rahmetli, 313 deki Yunan muharebesine gönüllü gitmiş. Dömekede şehit olmuştur.*** (S.M. Alus 1944 s. 150). ※ ***Gülser gönüllü çıktı: "Ben giderim baba," dedi.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 15).

gönülsüz I 'kibirli olmayan, dargın durmayan' < ***gönül*** + menfi sıfat yapan privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Melekler müzevvir da'vālara gelmezler. Hem onları da'vet zördur. İblīsler göŋülsüzdür. Çağırmadan ḳoşarlar.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 107). ※ ***Bizim Etem babamız, tıpkı bizim gibi gönülsüz adamdır. Buradaki Loncalılar ise kibar oldukları için onların evliyaları olan Hoca Ali de kendileri gibi kibardır.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 190). ※ ***Hareketleri, yüz çizgileri, karşısındakine —dost-düşman— kat'iyen cesaretsizlik vermezdi. Yumuşak başlı, gerçekten gönülsüz mü gönülsüzdü.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 15).

gönülsüz II 'isteksiz; istemeyerek' < ***gönül*** + menfi sıfat yapan privativum (olumsuzluk) eki. ※ ***O, gönülsüz ve isteksiz davranıyor, yalnız Ayaşlının hatırı hoş olsun diye gelip gidiyordu.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 351).

gönye I b.m. 'hendese aleti' < Yun. ***γωνιά*** (gonyá) a.m. G. Meyer 1893 s. 47, Kahane–Tietze 1958 no 761. ※ ***Ölçülerim, pergellerim, | Gönyelerim, cetvellerim...*** (Tevfīḳ Fikret 1958 s. 29).

gönye II, b. ***kunya***.

AD. **göpgözel** 'çok güzel, gayet güzel' < *g*özel + kuvvetlendirici sıfat ön takısı (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apak*** ⊡. Krş. Az. Tk. ***göp-gözel*** a.m. ※ ***Kaynatıyorlar, altındaki ataşı ölçerip ölçerip kaynatıyorlar bu köyü İzzet! Göpgözel köy çivisinden çıkıp gidiyor, habarın olsun!*** (F. Baykurt 1967a s. 179).

göpül, b. ***göbül***.

gör- I (esas manada) b.m. (gözle seçmek) < ETk. ***kör-*** a.m. Clauson 736. ※ ***Cün gördi ki iş böyle oldı, āciz ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Seni bu akşam iyi görüyorum.*** (M. Yesari 1943 s. 6). 'bir şey olarak görmek': ※ ***Ekse̱r-i̯ halḳ ol biy-cārei ol ḥālüŋ ehli görmediler ammā şer'e mu̯hālefet ḳapusından girmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Melik şehre, şehri bezemege kişi gönderdi. Melik şehre girdükde hep bu buyruḳ yėrine gelmiş gördi.*** (a.e. v. 66a). ※ ***̯Halḳ ol ḳızı anda 'ibādet ėder gördiler, ziyāretine raġbet ėtdiler.*** (a.e. v. 65a). ※ ***Beni deŋize o ḳadar sa̱bit, ġarīb bir naẓarla baḳıyor görmüş ki, ḳorḳmuş.*** (Meḥmed Ra'üf 1331 s. 68). ※ ***Mağlübiyeti böyle güler yüzle ḳabül etmesi beni de ehemmiyetli düşmān gördüğüne delīldir.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 114). 'arayıp bulmak': ※ ***"Bize bir güzel gör!" dėdi. "Bunda ḳonışılıḳda bir güzel vardur. Eri sefere gitmişdür."*** (Ferec 855/1451 v. 24b). 'gözetlemek': ※ ***Ne ġadar para isterse bende, diyerek, gelinin ġonağını görmē dėvam ėtdi.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 43). 'başkasından görerek öğrenmek': ※ ***Kız, kuyu kovalarının akıttığı en son sularla çıplak ayaklarının çamurunu yıkamaya başladı. Delikanlı da, ondan görerek, yerden aldığı bir değnekle, çarıklarının altına yapışan çamurları temizlemeğe koyuldu.*** (S. Kocagöz 1946 s. 17).

gör- II (mecazî manalarda geçişli fiil olarak) 'bir işi ele almak, bir şey ile meşgul olmak, bir vazifeyi ifa etmek, bir meseleyi neticeye vardırmak' < ***gör-*** I. ※ ***̯Hondgār da̱hı gelinüŋ cihāzı neyise temām gördi. "Hele benüm töremde degüldür", dėdi, hem "azdur" dėdi. ̯Hondgār gendüsi bir cihāz gördi, pādişāhlara lāyıḳ, gelinüŋ cihāzına żam ėtdi.*** (F. Giese 1929 s. 127–128). ※ ***Düğünün gününü kararlaş-***

tırırsak, urba görmeye ne gün gideceğimizi, okuntu işini ne gün halledeceğimizi kararlaştırmak daha kolay olur. (F. Baykurt 1971t s. 114). ※ ***Bırak, dinin hakkı için bırak, şu deyyusun işini göreyim!*** (A. Dino 1944 s. 70). ※ ***Kübranın yatağını üst tarafında, duvarda bir delik ve bu delikte kireçle sıvanmış cam parçası vardı. Her halde bu, pencere vazifesi görecekti.*** (Sabahattin Ali 1937 s. 46). '(bir hayvanın) bakımıyla ilgilenmek' ※ ***Kilimi söken ġarı dėyir ki: "Bir at da baŋa vėriŋ," dėyir. "Sen göremezsin." O da dėyir ki "Görerim! Vėriŋ!"*** (A. Caferoğlu 1944 s. 70). '(birine) bakmak, para vermek' ※ ***Yahu baba, hiç param yok, biraz görsen beni!"*** (N. Meriç 1956 s. 21). ***görüp gözet-*** 'himaye etmek, kayırmak': ※ ***Üçinci lāzime, ecdād-ı ahyār ve ābā'-i büzürgvārları hidmetinde olanları görüb gözetmekdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 135). ※ ***Komşucuğum, Hak erenler muradını versin! Eksik olma, beni her zaman görür gözetirsin.*** (Musahipzade Celal 1936ms s. 16). ※ ***İhtiyar kocanı gör, gözet! Allahın indinde zayi olmaz.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 20).

gör- III (pasif mānalarda) 'bir şey verilmek, bir muameleye uğrama, tesirine maruz kalmak': ※ ***Ġālibā ḍoğdu ḍoğalı ḥamām görmemiş, kir iliklerine işlemiş.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 20). ※ ***Kanadlarının tam ortalarındaki çocuk yumruğu oyulmuş ağır ceviz kapı, gün görmiyen sokağın rutubet kokan en kuytu yerine gıcırdayarak açıldı.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 3). ***Bu ḳupḳuru, ḳasḳatı bir şeydi, yağ nāmına ẕerresi yoḳdu. Şimdi ateşi görünce büsbütün ḳurudu, büzüldü, simsiyāh ḳazıḳ kesildi.*** (O.C. Kaygılı 1339 s. 30). ※ ***Ve ilk hediyeni | Kendin çekersin kalıba; | Budur gördüğü göreceği.*** (R. Ilgaz 1944 s. 31). ※ ***Bir az da mekteb gördüm, mürekkeb yaladım.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 538). ※ ***Hepsi tarafından sevilmiş, iltifat görmüş bir ehlidir.*** (S.M. Alus 1944 s. 11).

gör- IV (yardımcı fiil olarak) 'bir kere... olursa, (bu, filān neticeyi getirmeye yeter)' < (herhangi bir fiilin kısa mastarı + accusativus veya dativus eki + ***gör-*** fiilinin emir hâllerinden biri. ※ ***Cinlerin bir başıma üşüşmeyi görsün, alimallah hepsine koca Sarıyer dar gelir.*** (S.M. Alus 1933p s. 213). ※ ***Fakat dedik ya, insanın talihi bir kerre dönmeye görsün, düzelmez vesselâm.*** (İ. Devrim 1943 s. 73). ※ ***Bir kere mimlenmiye gör!*** (M. Yesari 1928 s. 198).

gördür- 'görmeye yollamak, teftiş ettirmek' < ***gör-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, krş. ***göster-***, fakat ekseriya fiilin tali manalarında (b. ***acıkdur-*** ⊡). ※ ***Emr-i 'ālī mücebince yigirmi gün va'deden ṣoŋra ādem gönderüb gördürgül!*** (F. Kraelitz 1921 [877/1473] s. 60–61). '(birisinin) önüne getirip göstermek': ※ ***Ben gėldiyim, onu size ġarşı getiriyor gimi getiriyim, yarı yolda öldürüyüm, ġannı esbabını size gördürüyüm.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 57). ※ ***Süha buraya annesiyle gelmek isterdi. Sungur çevreyi anlatıyor, Süha bir türlü gözünün önünde getiremiyordu. Annesi olsaydı, iki üç sözcükle eski anıları çağrıştırarak anlatıverirdi. Süha'ya güzelliği gördürürdü o.*** (A. Kutlu 1983 s. 91). 'icra ettirmek, yaptırmak' krş. ***gör-*** II. ※※

göre I (dativus'tan sonra) 'nazaran, uygun olarak' < ***gör-*** fiilinin gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli. Fakat ***gör-*** fiili hep akusativus ile kullanıldiği hâlde, neden ***göre*** dativus'u alır? Aynı şey ***nazaran*** için de sorulabilir, fakat o Ar.da da ***ilā*** ile kullanılır. ※ ***Elli ḳatır yüki zeri var-idi. Ḳalan esbābı aŋa göreyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 106b). ***Ẓāhir budur ki bu ḥaḳīre sü'-i ẓann ėderler, belki iḫtiyārāt-ı ebnā'-i zamāna göre***

“ġarażı u nisbet ile yazmışdur” dėyü söylerler. (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 174). ‘alakadar eden, dokunan’: ***Tekrār İstanbula gidersin, istediğin kızla evlenirsin, göŋül eğlendirirsin... Saŋa göre ne var?*** (M. Yesari 1928 s. 408). ***Yakalıkların enleri kısa, önleri muskavari, yana kırık; gırtlak rahat, serbest. Hoş o cihet bana göre değil, orasını yumruk gırtlaklı sıskalar düşünsün.*** (S.M. Alus 1944 s. 16–17). ※ ***Siz erkeksiniz ve size göre hava hoş; gelgelelim ben bir kadınım, üstelik te dul bir tazeyim. Dula arka eteği bile düşmandır derler.*** (S.M. Alus 1944 s. 59). ‘bakılırsa, mukayese edilirse’: ※ ***Bayramlarınuŋ ve sāʾir mesīrelerinüŋ sāʾir bilāda göre kes̱reti.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 107). ‘sorulursa, fikirlerine bakılırsa’ ※ ***Bu cihetden ḳahve-ḫāneleri memdūḥ u mevṣūfdur. Ammā aṣḥāb-ı cemʿīyet olan cühelāya göre vaṣfa liyāḳati ġayr-ı maʿrūfdur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 108).

göre II (nomen olarak) ‘(bilmem neye) göre olan’ < ***göre*** I + mülkiyet eki. ※ ***Hanımefendi soysuz köpekle istemem, huyu bozulur, dedi. Bütün köşkleri dolaştım, ona göresini buluncıya canım çıktı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 62). ***Yerine yenisini kavanca için ev kilaçandayken meşrebine göresini gözü kestirdi mi, sözü dayardı: “Anam babam, seni dost tutacağım!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16.I.1944).

görebi, b. ***körepi***.

göreceği gel– ‘özlemek’ < ***gör–*** fiilinin gelecek zaman partisipi + mülkiyet eki ve ***gel–***. ※ ***Bir buçuk yıl ḥükümetden soŋra der-i devlete çekildiler. ʿAle l-ḫuṣūṣ rağbet-i pādişāhī ile māh-be-māh daʿvet olınurlardı, “Seni görecegümüz geldi. Niçe bir gelmezsin?” nāmelerini irsāl buyururlardı.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 163). ※ ***Kâfir oğlanın da her halde beni göreceği gelmiştir, kim bilir ne derece özlemiştir!*** (S.M. Alus 1933p s. 196). ※ ***Bilsen ne kadar göreceğim geldi seni!*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 33).

AD. **göreğen** I ‘iyi gören (kimse)’ DS 2158, TS 1773 < ***gör–*** + ??. ※※

AD. **göreğen** II/**goregan/göreken** ‘güveyi’ DS 2158, TS 1773 < Mo. ***küregen*** a.m. G. Doerfer 1963 I, no. 340. ※ ***Gerkük’de göregân yol verdikten sonra kaç tane don gömlek yapması icab edeceğini gelin tarafına bildirir.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 105).

AD. **görek**, b. ***körek***.

göreken, b. ***göreğen*** II.

AD. **görekle–**, **görekleyü ḳo–**, b. ***körek***.

AD. **göremez/gölemez/kölemez** ‘yeni doğurmuş hayvanın sağılan ilk sütü, ağız’ DS 2143, 2159, R. Dankoff 1991 s. 41 < Fa. ***gür-māst*** ‘new cheese prepared from wild asses’ milk’ F. Steingass 1930 s. 1102 [***gür*** ‘yaban eşeği’ ve ***māst*** ‘yoğurt’]. H. Eren 1978 s. 89. ※※

görenek ‘eskiden beri tatbik edilen âdet’ < ***gör–*** + fiilden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–enek*** eki, b. ***boğanak/buğanak*** ⊡. ※ ***Her neyi göreneklerine muġāyir bulurlarsa, muṭlaḳā fenā ẓann ėderler idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1283] I, 79). ※ ***Taʿlīm “Freng īcādı” olduğundan ḳaba ṣōfīler meyānında düşmeni çoḳ idi. Göreneğe ve iʿtiyādāt-ı ḳadīme ṣūretā bağlı olan ʿavām-ı nās böyle ala-franġa bidʿatlerden müteḥāşī idi.*** (Aḥmed Luṭfī 1328 VIII, 361).

AD. **görese–/göresi–/göres–** 'göreceği gelmek, özlemek' DS. 2159–60 < ETk. ***körse–*** a.m. Clauson 746 [***kör–*** 'gör–' fiilinin desiderativum (isteme) hâli, b. M Erdal 1991 II, 525–531], fakat ***göresi[m] gel–*** tabirinin de tesiri vardır. ※ ***Ben anamı babamı çok göresedim.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 93). ※ ***Ben ġonağımızı çok göresedim.*** (a.e. s. 95). ※ ***Kırat ise eğer sahibini göresmiş, eğer de yerini göresmiş.*** (Behçet Mahir 1973 s. 206).

AD. **göresi gel–** 'göreceği gelmek, özlemek' DS 2159–60 < ***gör–*** fiilinin ***–esi*** gelecek zaman eki (b. ***çıldırasıya*** ⊡) + ***gel–***. ※ ***İ ana, benüm atamı göresüm geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 63a).

AD. **göresle–** 'göreceği gelmek, özlemek' DS 2159–60 < ***görese–/göresi–/göres–*** fiillerinin varyantı yahut doğrudan doğruya ***göresi gel–*** tabiri üzerine kurulmuş teşekkülü zor izah edilebilen bir fiil. ※ ***O arada gelmeyi düşünüyorum. Göresledim oraları. Mektupların daha sık gelsin.*** (O. Arayıcı 1979 s. 80).

AD. **görgü/gorgu** I 'rüya' < ETk. ***körgü*** 'görme, basıra' Clauson 74 [***gör–*** + fiilden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–gü*** eki, b. ***açgı*** ⊡]. ※ ***Ben ylmekte cin otun yirsem ağa, her ġun eyer / Ġaruşuḳ ġorgu ġorup, uy̆huda ġorḳu çekerün.*** (Ġālip Paşa, J. Thury 1885 s. 59).

görgü II 'terbiye, iyi terbiye görmüşlük' < ***görgü*** I. ※ ***Bey olmakta, biraz okuryazarlık, biraz görgü, biraz da Ağa'da bulunmayan bir nitelik olmalıydı. Onu bulup çıkaramıyordu ama, o bulup çıkaramadığı nesnenin, kendisinde biraz kıt olduğunu çok iyi biliyordu.*** (R. Ilgaz 1981 s. 101). ※ ***Hayır beyim, görgü yok. Bunlar böyledir, en kalabalık yerde bile evinin helāsındaymış gibi davranırlar. Öküz gelmişler, öküz gideceklerden.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 26). ***görgülü*** 'memleketin âdetleriyle aşina olan ve onlara uyan, terbiyeli': ※※ ***görgüsüz*** 'terbiye görmemiş (biri), herkesin âdetlerine uymayan (kimse)': ※ ***Gelgelellm ikincisinden hepsi yangındı. Onu doğrudan doğruya kendim bulmuş, kendim almıştım. Görgüsüz, çaçaron, geçimsiz, aşağılık biriydi.*** (S.M. Alus 1944 s. 73).

EOsm. **görik** 'gözetleme, casusluk' < ***gör–*** fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ik*** eki, b. ***alık*** II ⊡. ※ ***Görikden͜ haber nitedür?*** (A. Zajączkowski 1934 I, 93).

görll–/BSTTk. görül–, ***gör–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Hevāyī nefslle ma'büd görilmez. Evvel kişi gendözinden el yumaḳ gerek.*** (Ferec 855/1451 v. 38b).

görin–/BSTTk. ***görün–*** 'kendini göstermek, ortaya çıkmak' ***gör–*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, b. ***acın–*** II ⊡. ※ ***Ḥükm–i ilāhī yėl belürdl, perdel ḳaldurdı. Bir şanem–i dil–rübā görindi ki Fażal 'ömrInce anuŋ gibi cemāl u kemāl gördügi yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 11a). ※ ***Beni yitürdller, istediler, bulmadılar. Ol bir ṭāyife gelicek anlara görindüm.*** (a.e. v. 60b). ※ ***Bizim bir doktor Ragıp vardır, ona da bir görün!*** (Peyami Safa 1937 s. 12). ※ ***Sobanın üzerindeki küçüçük kapaktan hālā görünüyordu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 135). 'intiba bırakmak, benzemek': ※ ***Çok gençsin. Onaltısında ancak görünüyorsun.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 196). ※ ***Ortalık ağarırken gözlerimi açtım. O, uyuyor görünüyordu.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 18). ※ ***Onlar yolda teşādüf etdikleri bütün müşkilāta ḳarşı şikāyet bile etmiyorlar. Bunu pek ṭabī'ī 'add eyliyor görünüyorlardı.*** (Aḥmed Şerīf 1326

[1908] s. 288–289). ‘(bir şey yapar) gibi yapmak, kendine (bir şey yapar) süsünü vermek’: ※ ***Karımla neler konuşuyoruz? Ben, dinliyor görünüyorum ama, karım, dinlemediğimi çok iyi biliyor.*** (M. Yesari 1938 s. 12). ※ ***Ortalığı ne diye idare edeceğim, sevmediklerimi niye sever görüneceğim.*** (B. Duygulu 1963 s. 42–43).

göriş–/BSTTk. görüş– ‘birbirini görmek; selâmlaşmada karşılıklı durup söyleşmek’ < ***gör–*** fiilinin müşakeret hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. ※ ***Ḍuruban tekfur ayaġın görüşür, | Bir birinüŋ hātırını ṣorışur.*** (Enverī 1928–29 s. 40). ‘konuşmak, sohbet etmek’: ※ ***Benim gibi olun. Ben kimse ile görüşüyor muyum? Sakın siz de komşuların hizmetçileriyle, uşaklariyle konuşmayın.*** (Ö. Seyfettin 1953, s. 3). AD. (örtmece tabir) ‘cinsel ilişki kurmak’: ***Güvegiyi, sağducı gelin oda ġapısının ögüne getirip güvegiye lüzum olacaḫ görüşme şekillerini örgedirdi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 89). ※ ***Ġadın: “Sen gebiye ġalmışın” demiş. Ġız-da “Ben hėç kimsēynen görüşmemüşümdür. Benim adımı çıġarıyörsun,” dėmiş, ağlamıya başlamış.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 23). görüş– koklaş– ‘yakından tanışmak, ünsiyet etmek’: ※ ***Hele hele biraz geçsin; görüşelim, koklaşalım, vuslata erelim.*** (S.M. Alus 1933p s. 205).

EOsm. **görk** ‘güzellik’ TS 1775–76, Meninski 1680 III, 3923 < ETk. ***körk*** ‘şekil, endam, güzellik’ Clauson 741. ※ ***Cümle yavuz hüyına ṣabr ėderem | Görk içinde eyüdür, çāre ne?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 246).

EOsm. **görkem I** ‘heybetli, gösterişli’ TS 1776–77 < ?? E.V. Sevortyan 1980 III, 81. Krş. Az. Tk. ***görkām*** ‘bir şeyin dıştan umumi görünüşü’ ADİL 1983 III, 196–197.

(Neolojizm) **görkem** II ‘heybet’ ※ ***Park Avenue tarafından Beşinci caddeye girmiştik. New York tüm görkemi ile çevremizi kuşatıvermişti.*** (N. Eray 1992 s. 147). ***görkemli*** ‘göz alıcı ve gösterişli, haşmetli’ < Az. Tk. ***görkāmli*** a.m. ADİL 1983 III, 197. ※ ***Fantastik Senfoni’nin en görkemli bölümü çalıyordu o sırada.*** (N. Eray 1992 s. 13).

EOsm. **görklü** ‘güzel, iyi, hoş’ TS 1777–81 < ***görk*** isimden sıfat yapan ***–lü*** eki. ※ ***Ol mürġi-zārda bir bāġ var. Ol bāġda bir görklü yüce ḳaṣr var.*** (Ferec 855/1451 v. 37a). ※ ***Ḳanı anuŋ gibi bir görklü hān var-mı kānuŋ | Varlıġın dėye de kim varsa cān-ile diler?*** (Naẓmī 1928 s. 5).

görmemezliğe gel–, b. ***görmezlen–***.

görmemiş ‘hayatında ilk defa görüyormuş gibi davranan, şaşkın; tecrübesiz, toy, terbiye görmemiş, görgüsüz’ < ***gör–*** fiilinin menfi geçmiş zaman partisipi. ※ ***“Ben senin gibi kendimi beğenmiş değilim. İyi ki bir kırmızı manton var. Ona güveniyorsun. Görmemiş!” —“Görmemiş sensin! Annem bana o kırmızı mantonun mavisini de alacak. Hem benim daha nelerim vaaar!*** (Orhan Kemal 1952ç s. 58). ※ ***Gol, ortak bir çabanın ürünü. O kadar. Görmemişin oğlu olmuş gibi bu bayram taşkınlığı niye? Sevinçten ağlıyorlar, gol yiyince ağlıyorlar.*** (H. Taner 1969 s. 109). ※ ***Görmemişler gibi yedik. Katamur bizi seyretti. Oburluğumuz hoşuna gitti galiba, kahkahalar savurdu.*** (F. Baysal 1944 s. 218). ※ ***Mücevher değil mi, hepsini sever desem görmemişlik olacak.*** (S.M. Alus 1933p s. 103). ***görmemişe dön–*** ‘şifa bulmak, eski hâline dönmek’: ※ ***İnşallah şifa bulursunuz, yakında hiç görmemişe dönersiniz!*** (M. Rona 1944a s. 11). ※ ***Aman kendini işitmesin, iyi korusun! İnşallah çabucacık savar, görmemişe döner!*** (S.M. Alus 1944 s. 74).

EOsm. **görmezlen-/görmeze ur-**/BSTTk. **görmezden gel-/görmezcelikten gel-/görmemezliğe gel-** 'görmemiş gibi davranmak' TS 1721, Meninski 1680 III, 4065 < ***gör-*** fiilinin geniş zaman partisipi + ***-len-*** genişlemesi, b. ***almazlan-*** ⊡, sonraki devirlerde menfiyeti ***-me-*** genişlemesiyle ve partisip, ***-lik*** ekiyle kuvvetlenmiş olarak + datif veya ablatif eki ve yardımcı fiil. ※ ***Hele bunları görmeze urayın | Neye urur ser-encāmın göreyin.*** (Şeyhoğlu Muṣṭafā 1979 s. 221 no. 2501). ※ ***Döst kim yeg görürem iki gözümden anı, | Beni görmezlenür ol ah ki düşmen gözedür.*** (Ẕātī 1967 I. 305). ※ ***Beni yindek görür görmezlenürsln.*** (Naẓmī 1928 s. 66). ※ ***Gelin gülümsemekten kendini alamazsa da, görmezden gelerek, eski sert halini alır.*** (V.O. Bener 1962 s. 27). ※ ***Uşak, efendisini görmezcelikten gelmiş veyahut ta gerçekten görmemiş.*** (H. Aytekin 1945 s. 104). ※ ***"Size ait bir şey yok, rahatınızı bozmayın, hiç aldırmayın!" makamında işaretler geçiriyor. Görmemezliğe gelip sıvıştık.*** (S.M. Alus 1944 s. 107).

görmez ol- 'görme kabiliyetini kaybetmek' < *g*ör- fiilinin menfi geniş zaman partisipi + ***ol-***. ※ ***Bir eve girdi, gördü, on yalıncak kişi otururlar, semirmişler, gözleri görmez olmış.*** (Ferec 855/1451 v. 228b).

görmüş geçirmiş (sıfat) 'hayatında çok şey, çok acı görmüş' < ***gör-*** ve ***geçir-*** fiillerinin geçmiş zaman partisiplerinden müteşekkil allitération'lu terkip. ※ ***Görmüş geçirmiş bir͜ hanımdır.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 28). ***Simsiyah ve iri gözleri çok şeyler biliyor hissini veren görmüş geçirmiş bir bakışla ve hiç çekinmeden insanın yüzüne dikiliyordu.*** (Sabahattin Ali 1937 s. 43).

AD. **görset-** 'göstermek' DS 2161, TS 1782, A Bombaci 1938 s. 74 < ETk. ***körse-*** 'görmek istemek' [***kör-*** 'görmek' + ***-se-*** desiderativum (isteme) genişlemesi] Clauson 746 fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Nasıl olsa allah bize bir yol görsedlr.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 59). Krş. ***göster-***.

AD. **görü** 'nişan töreni' DS 2162 < ETk. ****körig*** [***kör-*** + ***-ig*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi)/nomen concretum (somut isim) eki] M. Erdal 1991 I, 172-223.

görücü 'evlenmek isteyen erkek için kız görmeye giden kimse' < ***görü*** + ***-cü***. ※ ***Bendenizi defaten üç mecidiye maaşla emlâk kalemine yerleştirdiler. Valide görücü gezmeğe başladı. Bir yıl sonra evlendim.*** (M.S. Esendal 1958o s. 63).

görük- 'görünmek, gözükmek' DS 2162, Ö.Ā. Aksoy 1946 III, 358 < ***gör-*** + ***-ük*** genişlemesi, b. ***acık-*** ⊡. Krş. Az. Tk. ***görükmāk*** a.m. ADİL 1983, 199. ※ ***Bl depenlŋ başına çı̮hdı̮h. Uzḁhdan bi köy görükürdü.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 38). ※ ***Emi, senden izin istiyorum. Dağıstan'ın yolu görüktü bana.*** (Behçet Mahir 1973 s. 82). ※ ***Dizlerini bi bükecek olsalar, allah mafaza, her yerleri görükecek.*** (F. Baykurt 1967a s. 73).

görül-, b. ***görll-***.

AD. **görüm** I 'hayvanların tımarı' < ETk. ***körüm*** 'görme, görüş' [***kör-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-üm*** eki] Clauson 745, b. ***adım*** ⊡. ※ ***Sabah karanlığında uyanan köylü, suratını yıkamadan, öküz görümü için ahırda soluğu alır.*** (Reşat Enis 1944 s. 35). ※ ***Sabah yaklaşıyor. Öküz görümü zamanı geldi***. (a.e. s. 114). ***görümlü*** 'zarif, parlak' R. Dankoff 1991 s. 41. ***görümlük*** 'yüz görümlüğü' TS 1783.

AD. **görüm** II 'kocanın kız kardeşi, görümce' DS 2163 < ?? ※ ***Başına geleni naḳl ėyledi küççük görümüne.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 197).

görümce 'kocanın kız kardeşi' < ***görüm*** II + isimden isim yapan ***–ce*** eki, b. ***böğrülce*** ⊡.

görün–, b. ***görin–***.

görünür (yalnız datifte ve menfi cümlede kullanılır) 'çevre, etraf, gözün gördüğü kadar' < ***görün–*** fiilinin müspet geniş zaman partisipi, b. ***açar*** I ⊡. ※ ***Saat tam beş. Agavni hâlâ görünürde yok; çıldırmak bir şey değil.*** (S.M. Alus 1933p s. 101). ***Bir daha etrafında bakındı. Çok şükür, görünürde kimsecik yok.*** (S.M. Alus 1934 s. 147).

görüş–, b. ***göriş–***.

görüş– koklaş–, b. ***göriş–***.

görüt, b. ***karot***.

gösdert–, b. ***göstert–***.

gösgötüri 'hepsini birden, tamamiyle' TS 1784–85 < ***götürü*** ve kuvvetlendirici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apak*** ⊡. ※ ***Çeker dünyeden el o gösgötüri. | Yėmez ḳayġu bu dünyeden ötüri.*** (Naẓmī 1928 s. 81). ※ ***Yoluŋda vėrmez isem baş u cānı gösgötüri, | Benümle ḳorḳud, efendi, cihānı gösgötüri.*** (Yaḥyā Beg 1977 s. 556).

göster– I 'gördürmek, (birinin) görmesine imkân vermek, gözüne sokmak' < ***görset–*** fiilinin métathétique varyantı. Fonksiyon bakımından ***gör–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Nola, eger o bī-çāre yigidi esirgeyesin, ferruḫ ruḫunı aŋa gösteresin, anı sevindüresin.*** (Ferec 855/1451 v. 29a). ※ ***Yoḳ idi mālum ḍavarum kim vėrem, | Döstlıġum māl ile bellü gösterem.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 17). ※ ***Paravanın üzerindeki resme daldı; bu resim, bir ağacın altında yarı dişi, yarı erkek bir delikanlı uzanmış uyuyor gösteriyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 201). ※ ***Cebimdeki nüfusu çıkarıp verdim. Orada da 29 gösteriyormuş.*** (Sabahattin Ali 1936 s. 27). 'maruz bırakmak': ※ ***Bak, şu da çayır mantarı; bu da iyidir. Ateşe göster, üstüne tuz biber dök, ye!*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 20). 'el ile işaret etmek; bir (yol veya iş) öğretmek': ※※ '(oturacak yer vs.) tahsis etmek': ※ ***Anı ʿizzetile şehre givürdiler. Deyrde bir‿höş maḳām gösterdiler. Ḳondı.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). ※ ***ʿAṭṭāristānda bir dükānı icindegi edviyeyile aŋa gösterdi.*** (a.e. v. 90b). Tehditli konuşmalarda (ekseriya éliptique cümlede) 'birinin üstüne varmak': ※ ***Dünki gün olan küdekāne sözlere mağrür olduŋ. Hemīn sāʿat söz dürcin açayım, seni saŋa göstermege söz naḳdin sacayım!*** (a.e. v. 135b). ※ ***Bir kere elime geçmesin... Göstereceğim oyun nasıl oynanırmış!*** (M. Yesari 1928 s. 182). ※ ***Alacağı olsun, gösteririm ben ona!*** (S.M. Alus 1944 s. 67). ***doktora göster–*** 'tedavi için doktora gitmek' ※ ***Doktora gösterecek para nerede? Reçeteyi bedava yapacak eczaneyi nereden bulmalı?*** (R. Enis 1945 s. 206).

göster– II (geçişsiz fiil olarak) 'görünüşüne göre tahmin edilebilmek (ekseriya birisinin yaşı için kullanılır): ※ ***Ağa yetmiş yaşında gösteriyordu.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 39). ※ ***"Elli altı. Şöyle böyle elli yediye basacağım." – "Maşallah! Ama kırkında görünüyorsun." Öteki gülümsedi. "Öyle mi gösteriyorum?"*** (Kemal Bekir (Manâv) 1948 s. 45–46).

gösteriş 'başkalarını şaşırtmak, korkutmak ya da kendini beğendirmek için yapılan mübalağalı davranış, göz boyama, caka, debdebe' < ***göster-*** + ***-iş*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki, b. ***akış*** ⊡. ※ ***Gösterişli bir araba gördüm, mağrur atların çektiği bir kale gibiydi.*** (O. Pamuk 1999 s. 14). ***gösterişçi*** 'gösterişi seven, samimî olmayan davranışlarda bulunan, yapmacıklı': ※ ***Kendisi ise, eh, oldukça güzel... Faḳat sāḫtekār, gösterişçi, şımarıḳ bir şey.*** (Meḥmed Ra'ūf 1331 s. 17).

AD. **göstert-/göstet-/gösdert-** 'göstermek' TS 1785 < ***göster***– fiilinin causatif şekli, fakat causativum (ettirgenlik) fonksiyonu yok, b. ***apart-*** ⊡. ※ ***Anası-da, ėvde asılı bir tüfeḳ göstetmiş, "şo tüfeğinden babaŋ ava gidermiş".*** (A. Caferoğlu 1948 s. 116). ※ ***Ġız-da anasına didi ki: "Ana, sen orayı gösdert, ben ġardeşlerime gidėyim," dimiş.*** (a.e. s. 106).

göt 'anüs, büzük; kıç' < ETk. ***köt*** a.m. Clauson 700. G. Doerfer 1967 III, no. 1657. ※ ***Ḥaccām͜ Hālilduŋ başını pāk pākize yülidi ılıcaḳ suylle yudı, naẓīf mīnşefeylle sildi. Donların geydürecek vaḳt dėrdi dėrşürdi, göti altında ḳodı üstüne oturdı, geymege vėrmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 209a). Mecazî manada '(bir şeyin) altı; (bir şeyin) ortası': ※ ***Kāse-bāz eŋsesine sille urur, gāh olur | Kāsenüŋ maʿrekede geh göti, geh başı döner.*** (Ẕātī 1967 I, 333). ※ ***Yarıntāsı gün, zabā ġarşu böyük ġarısına dėdi ki: "Sen avlü götünde āca çığ-da ġuḳ-ġuḳ öti" dėdi.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 36). ※ ***Doldu Küçük Deniz. Kayık demir altında; aç gırgırı, Kudret! Oturacağız. Taşın götündeyiz. Dikkat!*** (Reşat Enis 1947 s. 5). ***göt at-*** 'çok istemek, çok ardında olmak', krş. ***kıç at-***: ※ ***Yanakları aldı. Etine dolgundu. Varsılların oğlanları çok göt attılar ardından.*** (F. Baykurt 1971t s. 148). ※ ***Şu meppus adayları yüzbinleri alacağız diye göt atıyorlar.*** (M. Makal 1975 s. 125). ***göt içi kadar/göt kadar*** 'çok dar (saha hakkında)': ※ ***Şu namussuz Sarılar köyü ne sana, ne bana göt içi kadar torpak vermedi.*** (C. Atay 1964 s. 88). ※ ***Göt kadar dükkân. Üç kişilik iş mi olur burada?*** (A. Kutlu 1987 s. 151).

(Argo) **götçü** 'aktif eşcinsel erkek' H. Aktunç 1990 s. 116 < göt + ***-çü*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki. ※ ***Burada âdettir kardeş, hırsızlıktan geldin mi "iftira" diyeceksin. İftira dedin mi, hangi sebepten geldiğin anlaşılır. Bir de götçülükten gelenler vardır, onlar da iftira derler.*** (M. Seyda 1958).

göte küstü 'bele kadar olan kısa yelek' TS 1785 < ***göt*** ve ***küs-*** fiilinin geçmiş zaman hâli (b. ***bastı*** ⊡). ※ ***Mā-melekleri bir göte küsdi zıbün-ıla bir nacaḳdur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 131). ※ ***Elbette erāzilinüŋ geydükleri göte küsdi ḳısa ḳaftāndur.*** (a.e. s. 134).

götlek 'ibne, puşt' DS 2165, H. Aktunç 1990 s. 117, < ***göt*** + ***–le*** + ***-(ı)k***. Krş. ***açık*** ⊡. (Genellikle küfür amacıyla kullanılır). ※ ***Götlek ula götleeeeeeekki... Boz Omar'ın götleğiiii...*** (F. Baykurt 1961ı s. 64). ※ ***Merak etme. Çok yakında kurtaracağım seni bu derdinden. Diğer götlekleri de!*** (S. Yemni 1997 s. 25).

götrü, b. ***götürü***.

götrül-, b. ***götürül-***.

(Halk ağzı) **götü çöplü** 'mimli, sabıkalı' < ***göt*** ve çöplü . ※ ***Ulan Kör dürzü, heç demiyorsun: "Ben dayanaklı bir adamım, komonislikten fişli,***

götü çöplü bir herifim, yarın başıma bir iş gelirse, gine beni bu Kabak Musdu kurtarır, asmaya kalkarlarsa ipten alır!" (F. Baykurt 1971t s. 331).

götür– 'kaldırmak' TS 1787–93 < ETk. ***kötür–*** a.m. Clauson 706; Clauson'a göre kelimenin esası belli değil. M. Erdal 1991 II, 779'a göre *****köt–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli krş. [Yak. ***kot–*** 'havalanmak, zıplamak' AD. ve Az. Tk. ***göt–*** 'götürmek' DS 2165]. ※ ***Şeh–zādeyi yėrden götürdi, deŋize atdı.*** (Ferec 855/1451 v. 59b). ※ ***Niḳābın götürdi yüzyüzden.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 12). 'mahsulü kaldırmak': ※ ***Ol kim ekdi, delim delim götüre. Vaḳtin hem anı vėre.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 16 no. 186). 'götürmek, uzaklaştırmak': ※ ***Ṭa'ām yėmekden fāriġ olıcaḳ, taşt–u āfitābe–i zerriyne getürdiler, dest–ü dehān yuyub zifir ḳoḳusın götürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 3b). ※ ***Her kim bir yāḳūt bile götüre, hīç aġır yüklü olmaz.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 10). 'kaldırmak, tahammül etmek': ※ ***Atamuz bir yadı ḳaldurdı, bizi anuŋ‿ḫidmetiyle ẕelīl u‿ḫör eyledi. Biz bunı götürmezüz.*** (Ferec 855/1451 v. 63b). ※ ***Dāyim 'işret üzerine olurdı. Ol sebebden meẕkür Cirbe‿halḳı götürimeyüb 'āṣī olmışdı.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 664). 'kaldırmak, yok etmek, öldürmek': ※ ***Taḫta gecdi, melike vu ḥākime oldı. 'Adetleri götürdi 'adi u dād ḳapusı acdı.*** (Ferec 855/1451 v. 179b). ※ ***Bu hastalık Hasan Beyi götürür mü dersiniz?*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 304).

AD. **götürge** 'manivelâ, kaldıraç' DS 2166 < ***götür–*** + fiilden isim yapan ***–ge*** eki, b. ***bilge*** ⊡. ※ ***Arslanın pençesini çivinin arasına koydurmuş ve balta ile çiviyi vurduğu saat, çivi düşüp pençesi kısa kaldıkta, eline götürgeyi alıp, basmış odunu o derece ki, ölüm derecesine getirüp arslanlık kıyafetinden çıkarmış da salıvermiş.*** (E. Misailidis 1986 s. 331).

götürt– 'taşıt–' < ***götür–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Bir ṣurāḥī şarāb–ı mürevvaḳ, nuḳul bir ṭabaḳ, cāriyeye götürtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 139a).

götürü/götrü (alışveriş tabirlerinden) 'bir arada, toptan' DS 2166, TS 1793–94 < ***götür–*** fiilinin ***–ü*** gerundiumu (zarf fiil, ulaç, konverb). ※ ***Müslümānlar, 'āşıḳ oldum, süçü işdüm, delü oldum, | Dükeli çaġıruŋ götrü, devā ḳıldı, devā ḳıldı.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 34). ※ ***Gözüŋ aç cān ḳulaġı birle, oŋat diŋle oŋat, | kim bu sözler götrü saŋadurur, Naẓmī, saŋa.*** (Naẓmī 1928 s. 4). ※ ***Ve eṭrāf–ı şehrde olan bāġ u bāġçe ve büstānları yėrlü yėrinde götürü ṭutub alub meyvelerin dükkāna götürüb...*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, s. 18).

götürül–/götrül– 'kaldırılmak' TS 1786–87 < götür– fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Bu ṭa'āmlardan ve ġayrinden yėdük. ān götrüldi, buyurdı, ṭaşt u ibrīḳ–i zerrīn getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 115b). 'soyulmak, boşaltılmak': ※ ***Ḳapuyı acdılar, gördiler, dükān götürülmiş.*** (a.e. v. 218b). 'sona ermek, dinmek': ※ ***Gündüz kim geldi, şiddet götrüldi, bal limün oldı.*** (a.e. 131b).

(Argo) **götveren** 'puşt, ibne' H. Aktunç 1990 s. 118 < göt ve ***ver–*** fiilinin ***–en*** partisipi. (Genellikle küfür amacıyla kullanılır). ※ ***Şeker yere tükürdü. "Ulan götveren Kâmil! Parayı, silâhı saklamışım? Parayı kumarda ezmeyi biliyordun da, silâhı mı bilmezden geliyon..."*** (S. Soysal 1978 s. 111).

göv, b. ***göğ***.

göv–, b. ****göğ–***.

gövde, gövdele–, b. ***gevde***.

göveğen, b. ***göğen*** II.

gövel, b. ***göğel***.

gövelâ, b. ***gök ala***.

gövem I ve II, b. ***göğem*** I ve II.

gövem III, b. ***göğen*** II.

göver, b. ***göğer***.

göver–, b. ***göğer–***.

göveri, b. ***göğerl***.

AD. **göverlke**, b. ***kuvarı***.

gövher, b. ***gevher***.

göy–, b. ****göğ–***.

göyegü, b. ***güyegü***.

göyen–** 'böbürlenmek' Meninski 1680 III, 4101 < ***günen– fiilinin varyantı yahut yanlış kayıt. ※※

EOsm. **göyln–/göyün–**, ünlü takip ederse **göyn**–, geniş zaman **göyner** 'yanmak' TS 1893–97, Meninski 1680 III, 4101 < ETk. ***küŋ–*** a.m. Clauson 726. ***Ḳanuŋa mı susaduŋ? Yüri tā ki vāḳı'a ṣā'iḳasından vücüduŋ ̮hlrmenl göyünmeyel*** (Ferec 855/1451 v. 12b). ※ ***Özüm saŋa göyner.*** (a.e. v. 23a). ※ ***Deŋlz vekīli bu işi 'ādet ėdinür, ḳamumuz anuŋ ẓulm odından göylnevüz.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 41). ※ ***Şeẖ açar ise gözüŋ, uçmaḳ ola uruzuŋ; | Tamuda göyne özüŋ ger ḳoyasen Teŋrlyl.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 32). ※ ***Senüŋ içüŋ̮habıysḻığı ne suylle arı olur, ne odlle göynür.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 90). 'yanıp yakılmak': ***Ḥayāyı yüzlnden götürdi, gelene gidene göyindi.*** (Ferec 855/1451 v. 17a).

göyn, göynü düş–, b. ***göŋül***.

göyn–, b. ***göyln–***.

göyna 'nevi, çeşit (daima biraz alay ile kullanılır)' < Fa. ***günā*** a.m. Tk. ***gyünā*** telaffuzundan → ***günā*** métathétique değişim. ※ ***Uşak (eğilir, yerden kasımpatlarını toplar): Bu evde herkes bir göynâl*** (A.M. Dranas 1947 s. 51). ※ ***Kar mevsimini sorarsanız, o da başka göyna. Fakat buna karşılık havasına diyecek yoktu hani.*** (H. Taner 1951 s. 85). ***Rasih Bey dinletecek adam değil zaten, Sapı siliğin biri. Oğlu desen bir göyna.*** (H. Taner 1969 s. 43).

AD. **göyne–** 'yara çok fazla sızlamak; yana yakıla ağlamak' DS 2172 < ***göyln–/göyün–*** fiilinin yanlış bölme ile husule gelmiş varyantı, ms. ***göyüner → göyne–r.*** ※※

göynek, b. ***göŋlek***.

göyner, b. ***göyin–***.

EOsm. **göyneş–** ‘yanmak, içi sızlamak, burkulmak’ S. Şeyḫ–oġlı 1973 s. 357 < ***göyün–*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. ※ ***Teke gördi ki bir zişt şekillü ve ḍonı çepel er gelür, alnı yülük ve bir pāre ip yanında bağlu ve çevresinde bıçaḳlar salınur, bir maşat bėline soḳmış. Zirüyanı gördi, ḳorḳdı, teni köyneşüb*** (metinde ***köymeşüb) eyitdi: “İşbu ne çirkin yaraġ–ile yorur. Hīç degül ḳaṣṣāb dėdükleri budur.”*** (S. Şeyḫ–oġlı 1973 s. 235).

AD. **göynil–/göynül–** ‘meyve olgunlaşmak’ DS 2173 < ***göynü–*** fiilinin varyantı. ※ ***Bu zamānda bu havā gey germ olur, | Niçe‿hāmlar göynilüben nerm olur.*** (‘Āşıḳ Paşa, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 26). ※ ***Ol zamānda‿hāṣıl olur cümle iş, |‿Hāmı gider, göynilür cümle yėmiş.*** (a.e. s. 27).

göynü düş–, b. ***göŋül***.

AD. **göynü–/göğnü–**I, b. ***küynü–/köynü–***.

AD. **göynü–/göğnü–** II ‘çok ağlamak, ağlamaktan yorulmak’ DS 2133, 2173 < ***göynü–/göğnü–*** I. ※ ***Yüreği kıyım kıyım kıyılıyordu. Birden bir hıçkırık kopardı. Göynüdü.*** (F. Baykurt 1961ı s. 60).

AD. **göynük/göğnük** I ‘yanmış, yanık; ıztırap, acı’ DS 2132, 2172, TS 1796–98 < ***göyin–/göyün–*** + fiilden partcipium activum manasında sıfat yapan ***–ük*** eki. b. ***akık*** ⊡. ※ ***Delim göynükle yazdı nāme aŋa, | Göyünmiş ḍaŋ mı göynügin ger aŋa?*** (Fa̱hrī 1974 s. 287 no. 651). ※ ***Zāhid oğlan göynüginden benüm ardumca segirdürdi.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 95). ※ ***İşiden dėr, yana yana göynügüŋ şerḥ eylesem | Sözlerüŋ, cihānı yaḳmaġa āẕer yėter.*** (Ẕātī 1967 I 307). ***göynüklü*** ‘acılı; acıklı’ TS 1798–99: ※ ***Bu göynüklü dimāġuma devā ḳıl!*** (Fa̱hrī 1974 s. 259 no. 88). ※ ***Göŋül ayrulıġuŋ derdiyle ṣayrudur, seni özler, | Ėder göynüklü āh ol deŋlü ol kim göyünür, özler.*** (Naẓmī 1928 s. 15).

AD. **göynük/göğnük** II ‘bir şeyin yumuşaması, çürümesi hâli’ DS 2172 < ***göynü–/göğnü–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡.

AD. **göynül**– I, b. ***göynil–***.

AD. **göynül**– II, b. ***küynü***.

göyün–, b. ***göyin–***.

EOsm. **göyündür–** ‘yandırmak, yakmak’ < ***göyün–*** fillinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Ol–dem muraḳḳa‘ı göyündürdiler. Bėş yüz dürüst Maġribī çıḳdı andan.*** (Ferec 855/1451 v. 217b–218a). ※ ***Eger melik buyurursa, beni oda göyündürsünler.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 89).

göz I ‘görme organı; görme kabiliyeti’ < ETk. ***köz*** a.m. Clauson 756. ※ ***Ben ferzendüm elinden ‘āciz olub dururam. Cihānda eri görecek gözi yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 201b). ※ ***Suadın, Lebibi görecek hiç gözü yoktu. Yüzüne bile bakmıyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 318). ***gözü falan şeyde/falan şey gözünde*** ‘falan şeyi merak eder, diler, ister’: ※ ***Ḳoriyā vu yaş üstine ḳona toz, | Dėyesin ki hīc yoġ–idi anda göz.*** (Ferheng–nāme–i Sa‘dī 1340–42 s. 81). ※ ***Onun gözü Kandilzadede idi. Adamakıllı efkârlanmıştı.*** (S.M. Alus 1934 s. 320). ※ ***24 saat rahat nefes alsın, başka şeyde gözü yoktu.*** (a.e. s. 383). ※ ***Cihān gözümde degül, mest–i ceẕbe–i ‘ışḳam, | Ne cām–ı bāde vu ne kāse–i ‘araḳ çekdüm.*** (Nev‘ī 1977 s. 110). ***gözleri belert–/gözleri***

berert- (b. ***belert-/berert-***). ***gözleri çakmak çakmak ol-*** 'gözleri kızarmak': ※ ***Çocuġuŋ yüzü ḳıb ḳırmızı, gözleri çaḳmaḳ çaḳmaḳdı.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 109). ***göz çeşmesi*** 'göz pınarı': ※ ***Ḳıl müşerref gözümüz çeşmesi çün göz yėridür.*** (Ẕātī 1967 I. 305). ***gözü/gözleri dol-*** 'gözü yaşarmak: ※ ***Çün atanuŋ ananuŋ naẓarları ferzend-i dilbendüŋ nām u nāmesi üzerine düşdi, ikisinüŋ daḫı gözleri ḍoldı.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). gözü‿hāk dol- 'ölmek, gömülmek'※ ***Gözüm ‿hāk ḍolmadın bir daḫı seni göremi*** (a.e. v. 145b). ***gözü kamaş-*** 'ışıktan bakamaz olmak': ※ ***Ḥoḳḳadan otuz dāne gevher çıḳardı ki gözler şuʿlesinden ḳamaşdı, yaşardı.*** (a.e. v. 96a). ※ ***Hani güneşe baktıktan sonra gözler nasıl kamaşır da etrafı zifiri karanlık görür, benimkiler de tıpkı öyle kamaşmıştı.*** (S.M. Alus 1944 s. 157). ***göz kuyruğu*** 'gözün kulak tarafındaki ucu': ※ ***Göz ḳuyruġiyle şeh-zādei gözedür.*** (Ferec 855/1451 v. 134b). ※ ***Şeyḫ eyitdi: "Ellerüm baġlu. Naṣıl secde ėdeyim?" Şeyṭān: "Īmā ile ėt, baŋa yetişür" dėdi. Şeyḫ gözinüŋ ḳuyruġiyle şeyṭāna secde eyledi.*** (Tārīḫ-i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 126). ※ ***Bu sözler arasında göz ḳuyruġumla gördüm: Genc bir ḳadın yavaş yavaş ʿamucama ḍoġru yürüyordu.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 122).

göz II 'nazar' < ***göz*** I. ※ ***Pādeşāh, ġam yėme! Buŋa göz degmişdür. Buḫūr gerek, ʿazāyim gerek.*** (Ferec 855/1451 v. 144a). ***göz boncuğu*** 'nazar boncuğu': ※ ***Lāle*** (metin: ***Jāle) ṣanmaŋ ṭaḳdı ṭıfl-ı ġonçeye göz boncuġı, | Ḳılmaġa yavuz naẓar defʿin sirişk-i ʿandelīb.*** (Nevʿī 1977 s. 244). (Burada, Tietze hocanın yanlış olduğunu kabul ettiği ***jale*** 'çiğ tanesi', göz boncuğuna benzetilmiş ve beyte uygun düşüyor. [Editörün notu]).

göz III 'âmâya refakat eden ve ona yol gösteren kimse' < ***göz*** I. ※ ***Yok canım, bizde züriyet ne gezer? Piçin biriymiş de babası tanımamış. Bana göz olsun diye çekerim kahrını. Ona altı mecit yevmiye de verirdim.*** (F. Erdinç 1948r s. 42–43).

göz IV 'kaynak, memba; çeşme' DS 2174–75 < ETk. ***köz*** a.m. Clauson 756. ※ ***Pes bir bıŋar buldılar kim aŋa Ḳamrī dėrlerdi, anuŋ gözi yavlaḳ ḳuvvetlü ve suyı bī-pāyāndı.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 77). ※ ***Biz daḫı açduḳ gök ḳapularını ḳatı iner suyile; daḫı yėriŋüz göz çeşmeler ėtdük.*** (A. Zajączkowski 1937 II, 56). ※ ***Melmekete gelen suyuŋ gözi onuŋ ġulbesinin altında geliyi. Hem de suyu kesiyi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 38). ※ ***Hâdi, dağ rüzgârlarının kamış duvarlar arasında mekik dokuduğu, orta yerlerinde fıkır fıkır kaynıyan göz sularının bir arkla dışarı akıtıldığı bu rutubetli kulübelerde insanların ve hayvanların niçin yaşamadığını, niçin hastalıktan kırılıp gittiğini hemen anlamış, yüreği yaralanmış.*** (Reşat Enis 1944 s. 78).

göz V 'kenar veya bölmelerle çevrelenmiş boşluk, çukur' < göz I. ※ ***Bir gün ḳafes yėre düşdi. Sevindüm. Ḳafes gözlerinden elüm çıḳardum, yėre düşen yiyėcekden aldum, yėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 150a). ※ ***Hulāṣa her şey olmaḳ üzere dört gözden ʿibāret aḫşāb, nihāyet derecede bir‿hāne.*** (Ebü-Bekir Ḥāzım 1326 s. 15). ※ ***Görünürde kimseler yoktu. İki göz olan evlerinin birinci odasına daldı.*** (S. Kocagöz 1941 s. 5).

AD. **göz** VI 'bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer, tomurcuk' DS 174 < ***göz*** V. ※ ***Patlayan gözlere bakıyor, piçleri yoluyor, uğraşacak bir iş, bir eğlence buluyordu.*** (F. Baykurt 1987 s. 274). ***göz aşısı***

'meyve ağaçlarını aşılama işi': ※ ***Gidip Karakuşak Ahmedi buldum. Bahçesindeki elma ağaçlarını budadık. Haziran gelince göz aşısı vuracağız, iyi elmalar, kırmızı, parlak elmalar olacak.*** (F. Baykurt 1955 s. 98).

göz VII 'bir şeyin merkezi, en mühim, en kıymetli tarafı, en kuvvetli vasfı' < ***göz*** I. Krş. ***gözüm***. ※ ***"Şefai dum dum!" diye beni geri çevirmek istiyordu. Ben de dalgının gözüyüm, "Bu karı ne diyor?" diye kendi kendime düşünürken, bir de ne göreyim, bizim baldızın havuzda oturduğunu görünce ikimiz de haykırıştık.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 53–54). ***(rüzgârın) gözüne işle– (yelkenli hakkında)*** 'rüzgâr' burnuna almak, rüzgârı göğüslemek': ※ ***Artık bütün yelkenler rüzgârla dolmuştur. İşte o zaman son emir, yâni ''Aganta burina burinata!" kumandası verilir. Kayık şarıl şarıl rüzgârın gözüne işler.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 38). ※ ***Şu vapura bak, rüzgâra hiç aldırış ediyor mu? Rüzgârın inadına tâ gözüne işliyor.*** (a.e. s. 98). Krş. ***anasının gözü.***

göz açtırma– 'sıkıca meşgul etmek, meşgul olduğu işten bir saniye bile ayrılmasına imkân vermemek; kendi istediğini yaptırmamak'< ***göz*** I ve ***açtır–*** ※ ***Üç gün göz açdurmayub, ġāzīler küffārla dögüşdiler.*** (Saltuknāme v. 590a). ※ ***Hücüm ėdüb yüriyişin ėtdiler ve nerdübānları ḥiṣāruŋ bārüsına ḍayadılar. Küffāra gözlerin açdurmadılar, def'ī ḳonuldılar, bi-iẕni l-lāhi ta'ālā ḥiṣārı fetḥ ėtdiler.*** (F. Giese 1929 s. 106). ※ ***'Urbān atlusına muḳābil olduḳlarında göz açdurmayub hezīmetleri ḥaḳḳā-ki nevādirdendür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 105). ※ ***Göz açtırmadan ellerini hemencecik kaptım. Bu aceleden Servinaz irkildi.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 18).

göz ağart– 'şaşmaktan gözlerini, aklar meydana çıkacak kadar açmak' < ***göz*** I + ***ağart–***. ※ ***Şehzade yine kulağındaki küpeyi çıkarmaz, ne kaşını çatar, ne gözünü ağartır.*** (E.C. Güney 1946n s. 22). ※ ***Ters ters baktı: "Ne o? Niye ağarttın gözlerini?"*** (Orhan Kemal 1950â s. 11).

göz al– 'bakışları kendine çekmek' < ***göz*** I ve ***al–***. ※ ***Ya elbise veya palto, ikisinden biri yeni oldu mu diğerinin eskiliği göz almaz.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 39). ***göz alıcı*** 'cazibeli, sevimli': ※ ***Kadın kalabalığından nefes alınmıyordu. Çoğu da seçme, göz alıcı, iç açacak şeyler.*** (S.M. Alus 1944 s. 48).

göz alabildiğine 'gözün görebileceği en uzak yerlere değin' < ***göz*** I ve ***al–*** fiilinin ***–dik*** partisipinin dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) hâli, b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Etrafında siyah yapraklı zeytinlerin daima kıpırdıyan halısı göz alabildiğine uzanıyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 21).

göz altı I 'gözün altındaki bölüm' < ***göz*** I ve ***alt***. ※ ***Ötekinde, kara kadının erimiş katran parlaklığındaki gözleri, koyu koyu berermiş göz altları, dolgun dudakları, kar dişleri.*** (S.M. Alus 1944 s. 76).

göz altı/gözaltı II 'polisçe nezaret altında bulunma' < ***göz*** I ve ***alt***. ※ ***Başından anlatayım: Efendim, beni gözaltına aldılar.*** (M. İzgü 1992).

göz ardı et– 'görmemezlik etmek' < göz I ve ***ard***, krş. ***kulak ardı et–***. ※ ***Kendine acıyarak, başkalarının, kurtlara yem olanların acılarını gözardı etmek, unutmak işine geliyor.*** (Peride Celal 1991 s. 300).

göz aşinalığı 'zaman zaman görmekten ileri gitmeyen tanışıklık' < ***göz*** I ve ***aşinalık.*** ※ ***Bizim fabriḳada çalışır͜ hanım efendi, o ḳadar göz āşināliğımız vardır.*** (M. Yesari 1928 s. 119–120).

göz bağ–, b. ***göz bay–***.

göz banyosu yap– 'hoşlanarak kadınlara bakmak' < ***göz*** I, ***banyo*** ve ***yap-.*** ※ ***Şoför Şakir, şişkoyla hırlaşmaktansa, küçük Nihal'i seyredip göz banyosu yapmayı yeğledi.*** (Peride Celal 1981 s. 114).

AD. **göz bas–** 'bir hastalığa sebep olan nazarın tesirini yok etmek, nazara uğramış kimseye şifa getirmek' < ***göz*** II ve ***bas–*** I. ※ ***Göz basacak olan kadınları elde edip hastanın başına getirebilmek de mesele. Sıra düşmüyor ki!*** (M. Makal 1954 s. 74; aynı yerde bu durum anlatılıyor).

AD. **göz bay–/göz bayı–/göz bağ–** 'büyü ile veya hokkabazlıkla birisinin gözlerini bağlamak' < ***göz*** I ve ***bay–/bayı–*** II. ※ ***Kahveyi içerken vezirin gözünü bayıyor.*** (M. Tuğrul 1969 s. 289). ※ ***Sen herkesiŋ gözünü bağmışduŋ, güneşi çamurla ṣıvarduŋ!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 63). ※ ***Değirmende ṣaḳal ağartmadım. Baŋa verdikleri͜ haber ḍoğru olduğunu ben eyü bIllyorum. Deminki ḳarġaşalıḳda gözümü bağamadıŋız nāfile.*** (a.e. s. 34). ***göz bayıcı/gözbağcı*** 'büyücü, sihirbaz' DS 2175–2176, TS 1808: ※ ***Onuŋ kesişilen miḳdārdaki ḥiṣṣesinl avucuna ṣıḳışdıraraḳ kendininkini göz bağcı sürʿatiyle serviyetine yerleşdirlr.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 135). ※ ***Birkaç zamandan beri genç adamın ceplerl bir gözbağcının torbaları gibi manâları ve kıymetlerl yalnız ikisi arasında malûm olan bir sürü acayip ufak tefeklerle doludur.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 84). Krş. ***göz bağıcı, göz boyacı*** DS 2175–2176.

göz bebeği/gözbebeğl I 'gözün ortasındaki siyah nokta' < ***göz*** I ve ***bebek***; başkasının gözüne bakan kendi şeklinin aksini ufacık bir adam gibi gördüğü için birçok dillerde göz bebeğine 'küçük adam veya çocuk' manasında tabirler kullanılır, ms. Lat. ***pupilla*** 'oğlancık', krş. C. Tagliavini 1949. ※※ Halk dilinde hayır dualarında ve kaba beddualarda geçer: ※ ***Çok eyi bir adam Gaymakam. Gözümün bebeğini yesin, Murtaza Ağası onu zengin, lord edecek. Gözümün çiçeğini yesin Gaymakam!*** (Yaşar Kemal 1955t s. 24). ※ ***Hüsameddin beye burada metelik veren enayi yok. Hergelenin gözbebeğini...*** (S.M. Alus 1934 s. 202).

göz bebeği/gözbebeğl II 'çok sevilen (kimse veya şey)' < ***göz bebeği*** I. ※ ***Sordum: leb-I laʿlüŋ? Cānuŋ kesegidür, | Dėdüm ki yā͜ ḥālüŋ? Dėdi: Çeşmüŋ bebegldür.*** (Ẕātī 1967 I, 195; çeşm 'göz'). ※ ***Hem kişizade, hem de Babıali terbiyesi görmüş; Ametçi beyin gözbebeğl imiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 14).

göz boya– 'kandırmak, aldatmak' < ***göz*** I ve ***boya–***, fakat aslında ***göz bay–/ göz bayı–*** tabirinin bugünkü dile uyduruluşu. ※ ***Üçüncü keşiş güya Ylsus͜ Hristosun binmiş olduğu merkebin bir gümüşlü ayağı ile manâstırı ismine Efesu ve İliupoleos eparḫiyasında͜ halḳın gözlerini boyar imiş.*** (E. Misailidis 1986 s. 58). ※ ***Senin dünyadan haberin yok, Şakir Bey! Senin gözünü mü boyadılar, nedir?*** (Sabahattin Ali 1937 s. 88). Krş. ***göz bay–***.

gözci/gözcü 'gözetleyici' < ***göz*** I + ***–ci/–cü***. ※ ***Bir gün gemi gözcisi gemi külegInden gördi ki bir gemi ḍolu silāhlu ḳaralar gelürler.*** (Ferec 855/1451 v. 146b). ※ ***Bazan dükkânın önüne gözcü koymayı unu-***

turduk, yahut da gözcü dalga geçerdi; biz pazar günkü maçta iyi veya fena oynayanlar üzerinde tartışmalara dalmış olurduk ki amca ansızın geliverirdi. Basılırdık. (Orhan Kemal 1949b s. 101).

AD. **göz çal–** 'göz kırpmak' < göz I ve ***kırp–***. ※ ***Bu kız da bana göz çalıyor; anlıyorum ki bana gönlü var.*** (S. Sakaoğlu 1973 s. 571).

gözdağı ver– 'sonra verilecek ceza ile tehdit ederek sert bakmak' < ***göz*** I ve ***dâğ.*** ※ ***Hizmetçiyi azarlayıp aşağılıyor, gelinini çağırtıp onun yanında da sürdürüyordu gözdağı vermeği.*** (Füruzan 1972k s. 291). ※ ***Sahne arkasında, genç balerinin peşinden silâhla koşması bir gösterişti, çapkın sevgilisine gözdağı vermek istemişti.*** (Peride Celal 1991 s. 527).

gözde 'sultanın hareminde en çok sevdiği kadın' < ***güzide*** kelimesi ve Tk. ***gözde ol–*** tabirinin tesiri. ※※ Mecazî manada 'üstün sayılan, tercih edilen, en çok sevilen (şey veya kimse)'. ※ ***Asıl ben yeni birisinden söz edildiğini duydum. Yeni bir gözde, daha doğrusu.*** (E. Bener 1999 s. 22).

gözden çıkar– 'bir kaybı sineye çekmek, bir masrafı kabul etmek' < ***göz*** I ve çıkar–. ※ ***Ne pāre var, ne żābiṭ ḳaldı: Allāh bilir ammā devlet bu ḳal'eyi gözden çıḳarmış.*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 95). ※ ***Terkos için sakladığım parayı gözden çıkardım. Müzehheri bir doktora göstermeliyim.*** (M. Yesari 1943 s. 111).

gözden düş– 'birisinin sevgisini kaybetmek; ikbalden düşmek' < ***göz*** I ve ***düş–***. Fa. ***az çaşm uftādan*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Gördügüŋ tınma, gözden düşersin.*** (V. İzbudak 1936a no. 557). ※ ***Gözümüŋ yaşı gibi düşdi gözümden dünyā. | Yārdan ġayrı görünmez gözüme kimse benüm.*** (Şem'ī, A.N. Tarlan 1948 II, 69). ※ ***Pariste bir kaç halis Parisli aile ile tanışmıştı. Onların hayatını, aile münasebetlerini bu kadar yakından tanıdıktan sonra Fransız terbiyesi gözden düştü.*** (Burhan Cahit 1934 s. 168).

gözden kaçır– 'takip edilenin izini bir köşede kaybetmek' < ***göz*** ve ***kaçır–***. ※ ***O söylüyor, anlatıyor ama benim aklım ilerdekinde, gözden kaçırıp kaybedeceğim diye korkudayım.*** (S.M. Alus 1944 s. 28). 'görmeden geçmek' ※ ***Tedris usulü ne kadar fena olursa olsun, bir çocuk çok okursa kendi kendisine doğru yazabilmek kabiliyetini alıyor. Türkçe tedrisatında bu noktayı gözden kaçırmamak iktiza edeceği fikrindeyim.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 25). ※ ***Bir muharririn en büyük endişesi sansörün gözünden kaçıracak surette lisan kullanmaktı.*** (a.e. s. 87).

gözden sürme oğurla–/gözden sürme çal– 'hırsızlıkta çok usta olmak' < ***göz*** I, ***sürme*** 'göz boyası', ***oğurla–/***BSTTk. ***çal–*** III 'sirkat etmek'. ※ ***Bir oğrıdur, bir ḥarāmīdür, bir baş keser, gözden sürme oġurlar 'ayyārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 99b). ※ ***Bu ne? Sen gözden sürmeyi çalarsın! Şu siziŋ oyunlarıŋızı meydāna urmalıyım.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 66).

AD. **göze** I 'suyun çıktığı yer, kaynak; çeşme' DS 2177 < ***göz*** IV + ?? , krş. Fa. ***çaşm*** 'göz, görme organı' → ***çaşma*** 'kaynak, çeşme' ve Ar. 'ayn 'göz, görme organı' ve 'kaynak'. ※ ***Kız sağa sola bakarken baktı ki, yukarda bir göze, ama gözenin etrafı bütün yeşil çimen.*** (Behçet Mahir 1973 s. 154). ※ ***Oraya gitmiş. Etrafı yabani menekşelerle çevrili bir göze görmüş. Dudaklarını suya değdirerek içmeğe ḳoyulmuş.***

(Y. Ahıskalı 1940 s. 7). ※ ***Köyün yarım saat yukarısındaki derenin gözelerinden çıkan kaynak suları köyün içerisine girince bir değirmenlik olur.*** (H. Aytekin 1945 s. 105–106).

AD. **göze** II 'örme, örgü, yama' ZTS 84, TS 1813 < ***göze–*** fiilinden backformation (yanlış ayırma). ※※

AD. **göze** III 'testi' DS 1813 < Fa. ***küza*** a.m. ※※

AD. **göze–** I 'örme ya da dokuma eşyanın delik yerlerini örerek onarmak' DS 2178–79, TS 1814–15 < ETk. ***köze–*** 'to poke the eyes out' [***köz*** 'göz' + isimden fiil yapan **–e–** genişlemesi] Clauson 757, krş. Türkm. ***göze–*** 'çuvalın ağzını dikmek', ***göz*** V + isimden fiil yapan ***–e–***.

AD. **göze–** II 'hububatı gözerden geçirmek, elemek' DS 2179, TS 1815 < ***göze–*** I ile aynı kökten.

göze al–'gelebilecek her türlü zararı önceden kabul etmek' < ***göz*** I ve ***al–***. ※ ***Canına tak demiş. Kurşunu göze almış, başını dağlara vurmuş.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 204). ※ ***Bereket deniz derin değil. Basamaklara inerek ıslanmayı göze alanlar, çocuğu çekip çıkardılar sudan.*** (N. Tirali 1952 s. 72–73).

göze aldır– 'beklenen bir tehlikeye göğüs germek' < ***göze al–*** tabirinin şeklen causativum (ettirgenlik) hâli, fakat fiilen aynı. ※ ***Rāḥatsız etmemek Içün gelmedim. Faḳaṭ rāḥatsızlıḳ uzayınca artıḳ iz'ācı göze aldırdım.*** (H.R. Gürpınar 1340 s. 512). ※ ***Duvara dayanmasam boylu boyunca yere yıkılıvereceğim. Ölümü göze aldırmak para etmiyor vallahi.*** (S.M. Alus 1944 s. 39).

göze çarp– 'dikkati üzerine çekmek' < ***göz*** I ve ***çarp–***. ※ ***Ḳırḳ elli adım ötede "Maḳslm Bar" ıŋ mütemādīyen açılub ḳapanan feneri gözüne çarpdı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928 s. 38). Krş. ***göz al–***.

AD. **gözel**/BSTTk. **güzel** I (sıfat) 'yakışıklı; iyi; (isim) güzel bir kız veya kadın' DS 2178, Meninski 1680 III, 4073 < ***göz*** (?) M. Räsänen 1969 s. 295, E.V. Sevortyan 1980 III, 63–64. ※ ***Hemisi gözel emme, İzzet efendü... Bu ev bize gaça çıhacah.*** (E.E. Talu 1937 s. 69). (zarf) ※※ ***bir güzel*** (zarf) 'istenildiği gibi, iyicene': ※ ***Eskilerden alıkonanlar bir güzel silindi, boyandı.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 67). ***güzel güzel*** (zarf) 'dikkatle, itina ile' ※ ***Alışverişlerine güzel güzel devam ediyorlardı.*** (E.E. Talu 1937 s. 205). 'uslu uslu, yaramazlık yapmadan': ※ ***Bi-iznillahi taalâ gene namusumuzla bu badireden kurtulmak imkânı belirdi. Ancak buradan kalkıp, güzel güzel yerimize yurdumuza avdet etmeliyiz.*** (E.E. Talu 1937 s. 2247). AD. ***gözel hastalık/gözelleme*** (euphemismus) 'verem' DS 2178. ***gözelleme*** 'halk edebiyatında bir nazım şekli' DS 2178. ***gözellen–/güzellen–*** 'güzelleşmek' TS 1890: ※ ***Yine aḳ sāde geymlşsin, yine var māh-peykerllk, | Gözellenmişsin, ey āfet, nedür bu tāzelik, terlik?*** (Nev'ī 1977 s. 386). ***güzellik*** 'yakışıklı olma hâli; iyilik' ※ ***"Ben o ilâçtan korkuyorum!" —"Ama Emine, densizlik ediyorsun. Sen zaten güzellikten anlamıyorsun ki! Hadi iç bakayım!"*** (F.C. Göktulga 1958 I, 108). AD. (örtmece, euphemismus) 'şark çıbanı' DS 2243. 'yüze sürülen boya, allık, düzgün': ※ ***Ömrümde haz etmediğim güzellik çalınan hatunlar idi; ne hikmet ki bazı güzel hatunlar da beğenilelim meramı ile şu mekruh adete alışarak, Allahın binasını hazlanmamışlar gibi güzellik sürünürler de maske takınmış maskaraya benzerler.*** (E. Misailidis 1986 s. 645).

gözelleme, b. ***gözel***.

AD. **gözeni** 'başkasının ilgisini çeken, gösterişli' DS 2179 < ?? ※ ***Validesi dul kaldığında yanına bir besleme kız almış olup, bu kızcağız gözeni ve oğlan da henüz dünyayı anlamaya başlamış olmağ ile, ara sıra kıza takılırmış.*** (E. Misailidis 1986 s. 485).

AD. **gözenek** 'küçük delik; pencere, balkon' DS 2119, TS 1815 < ***göz*** V + ***enek*** veya ***göze-*** I + ***-nek***.※※

AD. **gözer** 'buğday, toprak ve başka şeyler elenen iri gözlü büyük kalbur' DS 2180, TS 1816–17 < ***göze–*** fiilinin geniş zaman partisipinden nomen instrumenti (alet ismi), b. ***açar*** ⊡. ※ ***Ses vermedi Garip. Başkan eğildi, Garip'in paramparça, çiteleri kopmuş, altı gözere dönmüş çarıklarını gördü, durumu kavradı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 37). ※ ***Harmanâ girdim. Bir uçta ürkek ürkek gözer sallayan anam, beni görünce gözeri düşürdü.*** (M. Başaran 192 s. 285).

AD. **göz erimi** 'gözün erdiği mesafe' DS 2180, TS 1817 < göz ve ėr– fiilinden yapılmış nomen actionis (oluş ve kılış ismi). ※ ***Ḳaçan-kim ḳaraŋulıḳda ḳalası, bu aḳ cevheri ağzuŋa alasın, her ṭarafdan bir mīlden artuḳ yėri göresin, elüŋde ṭutasın bir göz ėrimi yėre ḥükm ėde[-sin].*** (Salṭuḳ–nāme 1974 I, 137). ※ ***Her ne zamān seyrāna giderse çavuşlar göz ėrimi yėrden‿halḳı dağıdurlardı.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 211).

göz et–/göz eyle– 'gözle işaret vermek, göz kırpmak' Meninski 1680 III, 4069. ※ ***Ondan souna bi ġārı gāldi toḳtur onbaşıya göz ėtmiş: Götür bunu dėdi.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 20). ※ ***Düğün evinin kapısında, at üstünde, haşa meclisden dışarı, başı kızmış kelpler gibi dolaşıyor, muhadderata göz ediyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 84).

EOsm. **gözet–** 'gözetlemek, bakmak' TS 1818–19 < ETk. ***közed–*** a.m. Clauson 758. ※ ***Kenārda yüriyüb gemi gözedürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 195b). ※ ***Göz ḳuyruġiyle şeh-zādei gözedür.*** (a.e. v. 134b). nezaret etmek, idare etmek': ※ ***Anuŋ kiliydini Dalla eline vėrdi, cümlesi[n] aŋa sımarladı: "Halḳ-ile buları gözedü-dur, biz ferāġat-ile ḳalan işimüzi görelüm!" dėdi.*** (a.e. v. 219b). ※ ***Yėrine āher ḥākim gelince nefs-i Ḳāhirede bulunan Muṣṭafā paşa mülk-i mıṣrı gözetdi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 159).

göz eyle–, b. ***göz et–***.

göz ger–** I (mana?) < ***göz I ve ***ger–.*** Krş. ***göz ger***– II. ※ ***Belā gözler belā gözler gerilmez, | Düşer içine gözler hiç ırılmaz.*** (Meḥmed 1965 s. 122 no. 2534). ※ ***Yüzüŋi görmeyen gözler gerilsün (körelsin ?) | Sözüŋ işitmeyen ḳulaḳ yırtılsun.*** (a.e. s. 148 no. 3687). (Madde başı sözlüğe ***göz geril-*** olarak alınmalıydı. Anlamı, 'göz hareketsiz kalmak' mecazi olarak 'ölmek' demektir. [Editörün notu]).

AD. **göz ger–** II 'kaşları çatarak sert bakmak'(?) < ***göz*** I ve ***ger–***. ※ İşin gürültü çıkarmama***sına çok dikkat eden patron, kapıcıya ismini çağırarak gözlerini gerdi.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 44).

göz gez arpacık (askerlikte) 'nişan taliminde kullanılan emir' < ***göz*** I, ***gez*** I ve ***arpacık***. ※ ***Sen hâlâ eski hamam eski tas — göz, gez, arpacıkta isen yayan kalırsın. Kuşu tüfeğin arpacığından kaybedeceksin, sonra tetiği çekeceksin.*** (S.M. Alus 1944 s. 143).

gözgöre/BSTTk. göz göre göre 'gözün önünde, bilerek, apaçık, şahsen, orada bulunmakla beraber < ***göz*** I ve ***gör-*** I fiilinin ***–e*** gerundiumu (zarf fiil, ulaç, konverb); BSTTk.nde bu gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) mükerrer kullanılır. ※ ***Peki, bu çocuğuŋ ḥaḳḳı ne olacaḳ, göz göre araya mı ḳaynayacak?*** (M. Yesari 1928 s. 107). ※ ***Hafız muvaffakıyetsizlik yasiyla geri döndüğü zaman, teessür ve hiddet en yüksek noktasına çıktı. Gözgöre bir eğlenceden mahrum olmanın hıncıyla, bazıları kaymakama sopa çekmekten bile bahsettiler.*** (K. Bilbaşar 1943i s. 17).

gözgü, b. ***güzgü***.

göz hakkı 'güzel bir yiyeceği tesadüfen görene verilen pay' < ***göz*** I ve ***hak*** I. ※ ***Esmānıŋ ḳardeşinlŋ oğlu İsmā'il bir ḳovacıḳ ṣu istemek içün Ḥacınıŋ ḳonağına gitmiş. Ṭulumba muṭbağıŋ yanında. Ṣu çekerken görmüş, aşcı-başı lçerde baḳlavanıŋ͜ harcını döşeyormuş. Göz ḥaḳḳı ḳalmasın diye oğlana aḳşamdan ḳalma iki dāne yaṣṣı ḳaḍāylfi vėrmişler.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 21–22).

göz habsl/göz hapsi 'hanesinde tevkif' Meninski 1680 I, 1720 < ***göz*** I ve ***habs/hapis***. ※ Mecazî manada 'ısrarla bakmak, gözlerini üzerine dikmek': ※ ***Her ġamzede çeşm-l ṣabrkāhı | Göz ḥabsine almada nigāhı.*** (Riyāżī, A.S. Levend 1943 s. 460). ※ ***Çocuk sofrada nefis yemeklerl görünce lokmanın birini ağzına, öbürünü eline, üçüncüsünü de göz hapsine alarak yemeğe başlar.*** (M. Baler 1944 s. 81).

EOsm. **göz ışıt–** 'sevinmek; sevindirmek' < ***göz*** I ve ***ışıt–*** 'parlatmak, aydınlatmak'. ※ ***Delürdl͜ Husrev çün işitdi, | Ne uyıdı biraz ne göz ışıtdı.*** (Fąhrī 1974 s. 277 no. 442). ※ ***Sevindi cün şeker sözin işitdi, | Güline söyledi, gözln ışıtdı.*** (a.e. s. 419 no. 3315).

AD. **göz il–** 'nazar değmek' < ***göz*** II ve ***il–*** 'ilişmek'. ※ ***Danalar da ölüyor birer birer, altı danesl gine hasta. Bir iş var bu işin içinde. Koca ovanın gözü bizim köyde şimdi. Kıskandı dürzüler. Göz ildi.*** (F. Baykurt 1967a s. 228).

EOsm. ***gözlne getür–** 'hatırlamak, aklına gelmek (?)' sayın üstadımız Osm.Ş. Gökyay 1978 II, 286 no. 422'de manasını bilmediğini yazıyor. ※ ***Ol gemiyi yaḳduğı-çün bī-amān | Gözine getürmez anı çoḳ zaman*** (Enverī 1928 s. 32). ※ ***Meẙhane köşesin feleke virmezdi. | Gözlne getürmeyince ders͜ hāneye girmezdi.*** (Āşıḳ Çelebī 1971 s. 268). ※※

EOsm. **gözine yeŋdür–** 'küçük görmek, gözüne kestirmek, hakkından geleceğini kestirmek, gücünün yeteceğini kestirmek' TS 1834 < EOsm. ***gözl. yeŋ–*** 'gözü kesmek' TS 1835 tabirinin causativum (ettirgenlik)'u. ※ ***Evvelā forṣaya mālik olurlar. Ba'demā gözlerine yeŋdürdüklerl rencber gemilerini başub ġanā semtine dạhı sālik olurlar.*** ('Ālī 1956 s. 54). ※ ***Ḥattā gözlerine yeŋdürdükleri begleri ve ḳāżīlerl şehrlerlnden sürdller; anlara mu'āvenet ḳaṣdın ėdenleri bile tüskürdller.*** (a.e. s. 252).

EOsm. **gözi yeŋ–** 'gözü kesmek TS 1835 < ***göz*** I ve ETk. ***yeŋ–*** 'yenmek, hezimete uğratmak' Clauson 942. ※※

EOsm. **göz kak–** 'göz etmek, göz kırpmak' TS 1823–24 < göz I ve ***kak–*** 'vurmak, çalmak' ※ ***Oğrılayın baḳar idüŋ,͜ hüblara göz ḳaḳar idüŋ | Şimdi gözün ṭopraḳ ṭolup ne͜ höş yatur sen sar-nigün!*** (M. Mansuroğlu 1954 s. 81).

göz kararı ‘göz tahmini’ ***göz*** I + ***karar*** II.※※

gözkaş arasında ‘çabucak, kimseye sezdirmeden (iş görmek ve işini bitirmek hakkında)’ < ***kaş ile göz arası*** tabirinin varyantı. ※ ***Almanyadan uzmanını, yapan fabrikanın adamını getirttiler de yapamadı. Sonra bu bozguncu Nuri “Durun hele!” deyip bir sıvandı, gözkaş arasında koca makinayı onardı çıktı.*** (A. Nesin 1975 s. 10).

göz kıb–/BSTTk. **göz kırp–** ‘gözü yummak’< ***göz*** I ve ***kıp–/kırp–*** ※ ***Varduġuŋ yėr kör ise, sen–daḫı gözüŋ ḳıb!*** (V. İzbudak 1936a no. 94). ※ ***Geveze bir kadınla aynı kamarada yatmış, sabaha kadar gözünü kırpmamıştı.*** (Peride Celal 1991 s. 81). ‘bir gözle işaret vermek, göz etmek’ ※ ***Ḳadınuŋ kellesi germ idi. Ḳadeḥi aldı ve sāḳī yüzine baḳdı ve göz ḳıbdı.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 319). ※ ***Avni Bey, nasıl oldu da bilmem, onu görmemişti. Görse pek durmazdı. Hiç değilse bana takılır, işi çaktığını çıtlatır, usulcacık bir göz olsun kırpardı.*** (S.M. Alus 1944 s. 28). Krş. ***kıpıştır–/kipiştir–.***

göz kulak ol– ‘gözetmek, bakmak, incelemek’ < ***göz*** I ve ***kulak***. ※ ***Etrāfına keyf ehli nola göz ḳulaġ olsa. | Güş u nigehi vaḳf–ı minārāt–ı eẕāndur.*** (Vāṣıf ‘Osm̱ān 1257 [1841] s. 13). ※ ***O zamānlara yetişübde eṭrāfa göz ḳulaḳ olanlar pek a‘lā bilirler ki zen–perestī ‘ālemlerine dā’ir her nev‘ ḥikāyātıŋ ekseriṡi Aḳsarāy ve civārından tereşşuḥ ederek ağır ağır etrāfa ḍağılırdı.*** (Aḥmed Rāsim 1340 / 1922 s. 336). ※ ***Göz kulak olun, birinin şerrine uğramayasınız!*** (H.Z. Ülken 1941 s. 201).

gözle– ‘bakmak, gözlemek, tarassut etmek’ TS 1826–28 < ETk. ***közle–*** a.m. Clauson 760. ※ ***Gördiler, çoḳ izi var. İzlediler, dört yaŋa ḍağılub gözlediler.*** (Ferec 855/1451 v. 7). ‘dikkatle bakmak, gözden geçirmek’: ※ ***Üstümde durmış, diyde–i i‘tibār ile beni gözler.*** (a.e. v. 38a). ‘dikkat etmek, sakınmak’: ※ ***Bu geydüğüm edük Muġālī ökçelü ṣarb edük idi. Düşem dėyü ḳorḳdum, öŋüm gözledüm.*** (a.e. v. 114b). ‘beklemek, intizar etmek’: ※ ***Çözüldü sancaġ u çalındı kösler, | Bu begler bir birin gör nice gözler...*** (F. Giese 1929 s. 57) ※ ***Sulṭān Meḥmedüŋ‿ḫidmetinde ḍurdı; gözler ki gėrü Sulṭān Meḥmed ne buyura.*** (a.e. s. 170). ‘beklemek, muhafaza etmek, nöbet tutmak’: ※ ***Gözciligi daḫı gendü ėderdi. Dāyim deryā kenārında bir çādırı ḳurulmuş ḍururdı. Nā–gāh bir gün gözleyüb ḍururken bir kāfir gemisi geldi.*** (F. Giese 1929 s. 168). ***gözlen–*** ‘habersizce başkaları tarafından izlenmek’ ※ ***Fatma ile babasının aklına gözlendikleri nereden gelirdi.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 44).

AD. **gözleme** ‘sacda pişirilen yağlı ince ekmek’ DS 2182 < ***göz*** V + yemek isimlerinde kullanılan ***–le– me*** genişlemesi, b. ***bazlama*** ⊡. ※ ***Balığı şöyle eliŋize alırsıŋız. Evvelā başından, ṣoŋra ḳuyruġundan ḳırarsıŋız. S̱āniyen şu vaż‘īyetde iki avucuŋuzuŋ arasına yatırırsıŋız, başlarsıŋız gözleme‿hamuru yoğurur gibi‿hafifden sıvazlamaġa.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 3). ※ ***Uyku tutmak ne mümkün. Sanki altındaki altınlar kızıl bir kor haline gelmiş de döşeğini bir gözleme sacı şiddetile kızdırıyormuş gibi, o tarafa, bu tarafa döner, yuvarlanır, bir türlü rahat bir vaziyet bulamaz.*** (H.R. Gürpınar 1933ş s. 35).

gözler/gözleri faltaşı gibi aç– ‘gözleri (hayretten veya korkudan) çok açmak < ***faltaşı*** diye bir kelime bilinmiyor. ***fal*** hecesi ***falya*** ‘eski zaman topların ateşlenmesi için bulunan delikler’ kelimesinden alınmıştır, krş.

fal deliği: ***Gözleri fal deliği gibi açılıp, gülümsiyerek, benden pardon dilediler.*** (E. Misailidis 1986 s. 65) ve ***Bunların ferahından gözleri fal deliği gibi açıldı.*** (a.e. s. 186). ※ ***Kazasker efendi, gözleri faltaşı: "Vah zavallı yavru!" diye diye dinliyordu.*** (S.M. Alus 1933p s. 228). ※ ***Hiç ummadığı halde böyle iki yüzlüğü birden görünce bitik herifin gözleri faltaşı gibi açıldı...*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 291).

gözleri döngün 'cezbe hâlinde' < g***öz*** I ve ***döngün***. ※ ***Tā uzaklardan gözleri döngün, iri vücutlu bir kadının ıslak ağız şapırtıları duyuldu.*** (S.E. Erten 1930 s. 278).

gözleri dört aç– 'çok dikkatli ve uyanık bulunmak' < *g*öz, ***dört*** ve ***aç–;*** krş. Az. Tk. ***gözlāri dörd ol***, ms. ***Padşahın gözlāri heyrātinden bārālib lap dörd oldu.*** (*Azärbaycan Nağılları* 1960 s. 158). ※ ***Herkes gözlerini dört açmış, kadına bakıyordu.*** (B.S. Kunt 1937 s. 23).

gözlük b.m. (gözün önüne takılan alet) Meninski 1680 III, 4074 < ***göz*** I + ***–lük***, b. ***akçalık*** ⊡. ※ ***Madam Savarü bu ithām ve su'āl ḳarşısında kendini artıḳ ṭutamadı. Elindeki "fas-amen" denilen ṣaplı gözlükle ṭabībleri derince bir naẓardan geçirerek...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 312). ※ ***Tam o sırada Adliyeye girmekte olan eli çantalı, kafasında fotör olan kaiın gözlüklü birini gözüne kestirdi. Avukatın ta kendiydi bu işte.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 89).

göz nuru dök– '(yazıyı okumaya çalışmakla) gözleri yormak' < ***göz*** I + ***nur*** +***dök–***. ※ ***Bu lûgat kitabını maatteessüf bastıramadım. Senelerce döktüğüm göz nuru boşa gitti.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 177). ※ ***Her gün göz nuru dök, notlar hazırla, elceğizimle talebeye ver, saatlerce ders anlat; tam müzakere zamanı geldi mi, en ehemmiyetsiz şeyi bilmesinleri*** (F.N. Çamlıbel 1933 s. 87).

EOsm. **gözsüz** 'gözleri görmeyen, kör' < ***göz*** I + adjectivum privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Gördi; bir gözsüz pāre pāre muraḳḳa' geymiş ferḥān oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 216b). ※ ***Ṣoŋra ḳardaşum seferden dönicek gözsüzligüme bir ġayri vāḳi' sebeb eyitdüm.*** (a.e. v. 185a).

gözsüz sepel 'köstebek' DS 2183–84, krş. Fa. ***kür şabak*** a.m. ※ ***Ağlamaḳdan aŋa gözsüz sepel oldı a'mā.*** (Me'ālī 1982 s. 176).

gözü bağlı 'gözler bağlı olarak, bir şey görmeden' < ***göz*** I ve ***bağlı.*** ※ ***Büsbütün yabancı yerlerde, mechül yardımcılara ḳarşı ḳoymaḳ ne merdlik, ne de cesāret işiydi, ḥattā ṭāli'iŋ bile yeri yoḳdu. Bu, gözü bağlı, ayağiyle meẕbaḥaya gitmekdi!*** (M. Yesari 1928 s. 171).

gözü dön– 'çıldırmış gibi gözleri etrafı görememek, kendini zaptedemez hâle gelmek!' < ***göz*** I ve ***dön–***. ※ ***Gözüm dönecek, bir ikisini ayağımın altına alıp belâya gireceğim.*** (S.M. Alus 1934 s. 210).

gözü düş– 'âşık olmak' < ***göz*** I ve ***düş–***, krş. Az. Tk. a.m., ms. ***Ġızlar Āmraha afārin dėdiler. Üstālik Mālāyin Āmraha gözü düşdü.*** (*Xalġ Dastanları* 1961 I, 310). ※ ***Güli görse düşer muḥaḳḳaḳ gözi, | Degül güle, gendüye göynür özi.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 80 no. 983). ※ ***Erzurum'da genç bir delikanlı gözü düştüğü bir kızı babasından ister. Ret cevabı alırsa kızın gönlünü yaparak kaçırır.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 341).

gözügü, b. ***gözünge***.

gözü ile bak–/göziyle bak– 'bir şey olarak görmek' ※ ***İ māh–rüy! Baŋa ḥaḳāret göziyle baḳma!*** (Ferec 855/1451 v. 100b). ※ ***Yanlışın var: bir kere, ben Turanı beğenmedim, o beni beğendi. Sonra, ben ona karı gözü ile bakmadım. Aramızdaki alış verişin de şeklini sana anlattım.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 284).

gözük– 'görünmek, peyda olmak, sökün etmek; kendini göstermek' TS 1832 < ETk. *__közük–__ [krş. ***közün–*** 'görünmek' Clauson 762] a.m. ※ ***Ben anuŋ–ile ʿahd ėdüb dururam ki seni aŋa gösterem. Benüm ve anam şefāʿatiyle aŋa gözük. Yalancı düşmeyeyim, gėrçek utanmayayım.*** (Ferec 855/1451 v. 151a). ※ ***Bu kāfir eydür: "Gözümüze bunuŋ gibi esīrlik gözükecekmiş!" dėdi.*** (F. Giese 1929 s. 125). 'görünmek, görünüşe göre öyle olmak': ※ ***Ḳral gördi, Ḫondgār yanında leşker az gözükdi gözine.*** (F. Giese 1929 s. 122). ※ ***Adam projektörcünün yüzüne tekrar dönüp baktı; yirmi beş yaşlarında ancak gözüküyordu***. (S.F. Abasıyanık 1940 s. 46). ※ ***Bu rençberlere bakar gözükenlere gelelim: Bunlar acaba "Oh, elhamdülillah! Hayatta muvaffak oldum. Zengin oldum. Toprak kazmıyorum. Ya onlar gibi olsaydım?" demiyorlar mı?*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 124). Krş. ***görük–***.

gözü kapalı 'kapalı gözlerle; etrafa dikkat etmeksizin' < ***göz*** I ve ***kapalı***. ※ ***Sakaryayı, Bodağı, Acıdağı yok farzederek, hemen hemen gözü kapalı yürüyorum.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 50). 'görmeden, yakından incelemeden': ※ ***Canım, tarifin lüzumu yok, lâzım değil! İşte gözü kapalı alacağım. Talihime her ne çıkarsa makbulüm.*** (Recāʾī–zāde Ekrem 1941 s. 98).

gözü kara 'hiçbir şeyden korkmayan, ölümü göze alan' < göz I ve ***kara***. ※ ***Kemal Paşa bu işleri kimin sayesinde yaptı bakalım? Bizim gibi üç–beş gözü kara yiğit sayesinde.*** (Kemal Tahir 1957r s. 129). ※ ***Genellikle kestirip atan, kararlı ve gözü kara bir havası var***. (S. Soysal 1979 s. 1332). ***göz kara et–*** 'acımasızca saldırmak': ※ ***Amānsuz ġamzeŋ uş göz ḳara ėdüb | Dil u dīn ḳaṣd ėder. Īmānı yoḳ–mı?*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 134). ※ ***Ḍudaġuŋ ḳanuma göz ḳara ḳılmış. | Şoralum, bu ġarībüŋ ḳanı yoḳ–mı?*** (a.e. s. 135).

gözü kız– 'kızgınlıkla kavgaya girişmek' ***göz*** I ve ***kız–***. ※ ***Murādıŋ gözü ḳızmışdı, ḳulaḳları bir şey duymayor, Kafā, göz, ḳulaḳ rāst gele vuruyor, vuruyordu.*** (M. Yesari 1928 s. 216). 'çiftleşmeye ihtiyaç duymak (hayvan veya insan hakkında)': ※ ***Ḳocası yetmişlik, ḳarısı otuzunda. Gözü ḳızdığı vaḳit kimseyi ṭanımaz, ocaḳ süpürücüyü, saḳāyı, bekciyi içeri alır.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 144).

gözüm (samimiyet edalı hitap şekli) 'kardeşim, dostum' < ***göz*** VII. ※ ***Aman gözüm, lütfen bana helâyı göster!*** (S.M. Alus 1944 s. 41). Krş. ***iki gözüm***.

gözümün nuru (samimiyet edalı hitap şekli) 'dostum, azizim' Meninski 1680 III, 4070 < ***göz*** VII ve ***nür***, Fa. ***nür–i çaşm*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Amma da şakacısınız! Ev içinde katır ne arıyor a gözümün nuru?*** (S.M. Alus 1933p s. 156).

gözün aydın 'mutlu ol' Meninski 1680 I, 587, TTT, 4069 < ***göz*** I ve ***aydın*** 'ışıltılı'. ※ ***Gözüŋ aydın u şād olsun revānuŋ, | Sürisersin yine devrin zamānuŋ.*** (Meḥmed 1965 s. 251 no. 8205). ※ ***Gözlerüŋ aydın, muraduŋ ḳuṭbı üzre döndi çarḫ.*** (Ẕātī 1967 I, 210). ※ ***Baŋa ol nür–ı***

dīdem geldügi ḥīn | Görenler dėdi cümle: "Gözüŋ aydın!" (Yaḥyā Beg 1977 s. 268). ※ ***Ey şevketlim, gözüŋ aydın olsun, valide sultan hemlinl vez ėlledi, bir şahzede dünyeye geldi.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 21).

gözünde büyüt–/gözünde büyült– 'olduğundan büyük görmek, mübalağa etmek' ***< göz*** I ve ***büyüt–/büyült–***. ※ ***Annemin onun hakkında evde ileri geri söyledikleri ise, şimdi Aysel halamı gözümde biraz daha büyütmeme yarıyor.*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 308). ※ ***"Yā ben? Ḳırılmadım mı ṣanki?" —"Gözüŋde büyültüyorsuŋ."*** (M. Yesari 1928 s. 396).

gözünden düşür– 'sevgisini kaybettirmek' ***< gözünden düş–*** tabirinin causativum (ettirgenlik) hâli'. ※ ***Bennāyı pādeşāh gözinden düşürmege eyü furṣat, eyü behāne buldum.*** (Ferec 855/1451 v. 20a).

gözüne diken ol– 'birisine tedirginlik vermek, bir yerde bulunmakla herkesi rahatsız etmek' < ***göz*** I ve ***diken***; calque (ödünçleme çeviri) (?). Krş Az. Tk. ※ ***(Ağlayaraḳ) "Ben gözlerine diken olmuşdum. İşte gidiyorum, artıḳ rāḥatlansunlar," dedi.*** (H.R. Gürpınar 1827n s. 233). ※ ***Ḳarısınıŋ boyu bosu bile ḥerīfiŋ gözüne diken oldu.*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 128).

gözüne dursun/gözüne dizine dursun (kuvvetli bir beddua şekli) '(yediğim ekmek veya başka gıda) gözüme (veya gözüme ve dizime) karşı dursun'***< göz*** I ve ***diz*** (belki echo–word olarak) ve ***dur–***. ※ ***Yėdügüm̆ hün–ı ġamuŋ bilmez isem 'ışḳuŋda | Gözüme ḍursun, efendi, göreyin ḳan olsun!*** (Nevʿī 1977 s. 433). ※ ***Hınzır oğlan beni dövmeğe kalktı. Verdiğim sütler gözüne dizine dursun!*** (İsmail Galib 1932ei s. 11). ※ ***Yalanım varsa şu nimet gözüme dizime dursun!*** (S.M. Alus 1933p s. 169). ※ ***Gözüne, dizine durasıcayı bal, baklava ile besledik, gine de yaranamadık.*** (H. Aytekin 1945 s. 42). Krş Az. Tk., ms.: ***Ey māye–l ḥīlet! | Dutsun çörāglm gözlārüŋüŋ aġ u ġarasın!*** (Sābir 1962 s. 7).

gözüne kestir– 'beğenip seçmek' < ***göz*** I ve ***kestir–***. ※ ***Almanya ḳırlarında serpinti ḥālinde şehirlerden ve ḳaryelerden uzaḳ evler göremezslŋlz; orada insāna beğendiği ve gözüne kesdirdiği yerde ev yapdırtmazlar.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 177). ※ ***Ben, pencere önünde, aygın baygın çırpınırken, her halde dışarıdan gördü; gözüne kestirdi, kafayı çekip bu gece damladı. Beni, kim bilir ne zannetti?*** (S.M. Alus 1933p s. 179).

gözün ellfi 'gözün orta noktası' < ***göz*** I ve ***elif***; Arap yazısında elif harfi şakulî bir hat olduğuna göre gözün elifi, gözün ortasından geçen bir çizgi olmalı, belki bir ışığın aksi olarak görülebilir. ※ ***"Bana buzlu bir kokakola, beye demirhindll" dedim. Garson gözümün elifine baktı.*** (V.O. Bener 1957 s. 143). ※. ***Rıhtıma çıktım, yürüdüm. Karılar, kızlar gözümün elifine bakıyor.*** (A. Nesin 1958g s. 83). ***gözümün elifi*** 'okşayıcı bir hitap şekli': ※ ***Hatuna soralım ama gökten düşer gibi olmaz. Punduna getiririz, kapısını açarız, ondan sonra lâfı açarız, öyle değil mi gözümün elifi?*** (S.M. Alus 1933p s. 48).

gözünde tüt– 'özlenmek (uzaklarda olan şey veya kimse hakkında)' < ***göz*** I ve ***tüt–*** 'güzel kokmak'. ※ ***Annem, kardeşlerim gözümde tütüyor. Hele Leylâ ablam hiç aklımdan çıkmıyor.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 147). ※ ***Eski Tahrirat Müdürü gözlerinde tütüyordu. Ne çapkın bir İzmirliydi!*** (R.H. Karay 1940m s. 35–36).

gözüne yedirme– 'zahmetli bir işi üzerine almak istememek, ona karar verememek' < ***göz*** I ve ***yedir–***; tabirin neye dayandığı anlaşılmıyor. Bundaki ***yedir–*** belki daha eski bir ***yegdir–*** fiilinden çıkmıştır. ※ ***Daha mısır koçanı elinde iken, sancısı tutunca Üsküdarı gözüne yediremiyerek kıvrana kıvrana Cerrahpaşadaki eve düşmüştü. Şimdi yedikleri hazm olmuş, biraz kendine gelmişti.*** (S.M. Alus 1934 s. 123). ※ ***Efendim, zağar zağar, tüysüz İngiliz puanterleridir. İngiltereden getirtmek masrafını gözine yediremiyorsan, daha ehven olan Fransız yahut Alman braklarından şaşma. Köpek, beslediğine, yanında taşıdığına değmeli; görenler de adama tabiat sahibi adammış demeli.*** (S.M. Alus 1944 s. 141).

AD. **gözünge/gözünke/gözüngü/gözügü** 'ayna' DS 2184, TS 1834 < ETk. ***közüŋü/közŋü*** a.m., krş. ***közünük*** 'pencere' Clauson 761–762. ※ ***Siymurġdan bir gözügü iste, getürsün. Baḳın, ṣüretüŋi gör, Siymurġa beŋzer[mi]sin beŋzemezmisin?*** (Ferec 855/1451 v. 195b).

gözünü budaktan esirgeme–/gözünü budaktan sakınma– 'kendini çekinmeden tehlikeye atmak' < ***göz*** I ve ***budak*** 'dal' ve ***esirgemek*** 'korumak' veya ***sakınmak***. ※ ***Dana Meḥmed, gözünü budaḳdan ṣaḳınmaz, ṣaġı ṣolu belli olmayan azġın ataḳlardandı.*** (M. Yesari 1928 s. 298). ※ ***Ve sen, gözünü budaktan esirgemiyen Halil'im, | Kıyı kıyı kaçardın sohbetimizden.*** (R. Ilgaz 1944 s. 13).

AD. **gözünün çayırını aç–** 'yanlış fikirlerinden sıyrılmak, hayallerinden kurtulmak' < ***göz*** I, çayır ve ***aç–***; ***çayır***'dan kast acaba iris mi? Az. Tk.nde aynı tabir sevinç ifade eder, ms.: ***Ġız donu görcāk gözlārinin çayırı açıldı, tez alıb geydi.*** (*Azärbaycan Nağılları* 1960 I, 141). ※ ***Emme kitlemişken birez kapalı dut artık içerde! Heme de ekmek aş verme ki, gözünün çayırı açılsın!*** (F. Baykurt 1971t s. 199). ※ ***Kime almak istiyorsunuz beni? Evli değil mi oğlunuz? Ben kuma üstüne gelecek kıza benziyor muyum? Açın gözünüzün çayırını!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 198).

AD. **gözünü parlat–** 'umduğunu ele geçirememek, avucunu yalamak' < ***göz*** I ve ***parlat–***. ※ ***Kızı kim deldi? Sen. Niye almadın? Şimdi o paralar senin olacaktı. Şimdi gözünü parlat, bizim gibi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 186).

gözü (birisinden) su içme– 'beğenmemek, biraz şüphelenmek' < ***göz*** I + ***su*** + ***iç–***. Az. Tk.nde çok kullanılan bu tabire TTk.de başka yerde tesadüf etmedik. ※ ***Amcası katiyyen memnun olmazdı. Mutlaka bir noksanlık, Yorgi'yi azarlayıp, "Adam olmazsın sen nafile, gözüm hiç su içmiyor senden" demeğe fırsat yaratırdı.*** (Orhan Kemal 1949b s. 101).

gözü tut– 'uygun görünmek, güvenilir gibi olmak, beğenmek' < ***göz–*** I ve ***tut–***. ※ ***İşin asıl fena tarafı, Ali Rıza Beyin, gelini Ferhundeyi de gözü tutmaması idi.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 74). ※ ***Onu kaç kişi istiyormuş, fakat o, annesinin ve ablasının zorlamalarına rağmen bunların birisini gözü tutmuyor, beğenmiyormuş.*** (S.M. Alus 1944 s. 72).

gözü ye– 'zahmete değer diye kabul edilir görülmek' < ***gözüne yedireme–*** tabirinden backformation (yanlış ayırma). ※ ***Hani ben de, adaya gittikten sonra rahat edeceğimi bilsem, gidinceye kadar olan meşakkati göze aldıracağım ama, ondan emin olmadığım için bir***

türlü bu seyahati gözüm yemezdi. (B. Felek 1947 s. 94). ※ ***Böyle bir mevsimde bu yolu hangi babayiğidin gözü yerdi?*** (U. Nazif 1948 s. 79).

EOsm. **gözüne yendir-** 'küçük görmek, hor görmek' TS 1834 < ***göz*** I ve ??. ※※

göz yordamiyle 'göz karariyle' < ***göz*** I ve ***yordam*** ※ ***Naṣıl etmesün ki efendi ḳırḳ adım yürümemesini te'mīn lçün pārasiyle kendisini ṭutduğu ḥālde uşaḳ dellālıŋ verdiği pohpoha isbāt-i liyāḳat lçün yürüyeceği seksān adımı göz yordamlyle bit-taḫmīn iki ṭaraflı bir hesāb yapıyor.*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 39). ※ ***İrili ufaḳlı bir sürü ḳadın gördüler. Ḳomiser göz yordamlyle bunları ṣaydı. 'Adedlerl on iki ḳadar vardı.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920]).

göz yum- 'gözlerini kapamak; görmezlikten gelmek, bağışlamak, hoş görmek' < ***göz*** I ve ***yum-***. ※ ***Bunları gören baba da, oğlunun kusurlarına göz yumuyordu.*** (E.E. Talu 1935 s. 70). ※ ***Küçük oğlu[nun] tanıdığı iki bacağı kesilmiş bir adam vardı. Bu adama Belediye, Galatasarayda artist fotoğrafları camlatıp açık sergide satmasına göz yumuyordu.*** (Y. Ahıskalı 1944 s. 6). ***göz yumub açınca/göz yumup açıncaya kadar*** 'lâhzada, bir ânda': ※ ***Göz yumub açınca yiglrml gün gelüb geçecekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ※ ***Bu kerāmet az mıdur kim sāllk-l eşküm benüm | Göz yumub açınca dünyāyı gül u gülzār ėder?*** (Ẕātī 1967 I, 238). ※ ***Bir hafta nedür? Hiç. Göz yumub açıncaya ḳadar geçiveren bir zamān.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 476).

gra, b. ***gıra***.

gradln (gemicilik terimlerinden) 'dört-köşe yelkenin yan kenarlarının her biri' < İt. ***gradln*** (Venedik diyal.) Kahane-Tietze 1958 no. 335. ※ ***O resim bir gemicinin yaptığı bir gemi resmi idi. Makara sapanlarından tutunuz da mataforalara, hattâ yelkenleri çevreleyen gradin halatlarına varıncaya kadar birer birer gösterilmişti.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 35).

grado I/grad/krado 'derece' < İt. ***grado*** < Lat. ***gradus*** 'basamak'. ※ ***Muhasebeci, yerden temennalar, gevrek kahkahalar arasında vesile getirip kuru üzümden iki çekilme tam yirmi iki grad sert rakısını methetti.*** (R. H. Karay 1940m s. 34). ※ ***Sanırım birkaç lâkırdı konuşacaḳ gradoyu bulduk, beyefendi?*** (İ. Tarus 1957v s. 72). mecazî manada 'itibar': ※ ***Kradom var. Her hafta taze yumurta, yağ ney getirlyom buna köyden.*** (M. Başaran 1992 s. 106).

grado II/gırado 'kredi; mâlî güvenilirlik' < ***grado*** I ile ***kredi*** kelimelerinin karıştırılması. ※ ***Seçim olacak deye pangadaki gıradomu yüselttller avratl*** (F. Baykurt 1961ı s. 55). 'bankaların kredi olarak dağıttığı para': ※ ***Gırado deyerekten etek etek para saçıyorlar.*** (F. Baykurt 1961ı s. 111).

AD. **grafet** 'konfeti' < Az. Tk. ****ganfet*** < Rus. ***konfetti*** < İt. ***confetti*** a.m., aslında 'şekerleme'. ※ ***Yeniceli Dilkburun deli oluyor: "Gökten bin dene grafet yağsa bir teki bizim boynumuza geçmez."*** (F. Baykurt 1967a s. 86).

grafik 'çizgilerle gösterme' < Fr. ***graphique*** a.m. [< Yun. ***γραφικός*** (grafikós) 'yazıyla ilgili']. ※ ***Muhakkak fedakârlıkları, her tahminin üs-***

tünde bir artış grafiği çizerdi. (N. Tirali 1968 s. 31). ※ ***Endüstri ve dış ticaret grafikleri, yıl yıldan üstün.*** (A. İlhan 1972 s. 48).

grafiker ‘bazı teknik usullerle çoğaltılabilen çizgi resimler yapan sanatkâr’ < Alm. ***Graphiker*** a.m., güya Tk. ***grafik*** + ***er*** ‘erkek’. Krş. ***tekniker***. ※ ***Başarılı bir grafikerim, işime çok asılmamakla birlikte fena para kazanmıyorum; bunların bana yettiğine düşünüyor olmalılar.*** (M. Mungan 1996 s. 479).

grah/gırah ‘bezelye; fasulye’ DS 2051–52, Meninski 1680 II, 3386 < Bulg. SırpHırv. ***graḫ*** ‘bezelye’ a.m. Tietze 1957 no. 47. ※ ***Bāḳī ḥubūbātda ki noḫüd ve ġırāh ve mercimek ve baḳla ve penbe ve ketendür, anlardan hemān ‘öşr alınur, sālāriye alınmaz.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 281). ※ ***Ve bunlardan ġayrı garah ve mercimek ve ḳovanuŋ ve şirenüŋ ve sāyir meyvenüŋ daḫı ‘öşürleri alınur.*** (a.e. [932/1552] s. 252–253).

gram ‘ağırlık ölçüsü’ < Fr. ***gramme*** a.m. < EYun. ***γράμμα*** (grámma) ‘harf’ G. Meyer 1893 s. 65, Fransa’da 1799’da kabul edilen desimal ölçü ve ağırlıklar sistemi ile. ※ ***Ayrıca kanunlarımız çoğu kez adaletin terazisinde olayları tartarken geçmişten ders almayı unutan hilebaz, halkın gram gram hakkını çalan pazar esnafına benzemektedir.*** (F. Baysal 1992 s. 138).

gramafon, b. ***gramofon***.

gramer b.m. (dilin kaideleri) < Fr. ***grammaire*** [< Lat. ***grammatika*** < EYun. ***γραμματική*** (grammatikí)]. ※ ***Öğretim, dil ve gramer sorularını babamın nasıl çözdüğünü bilmem.*** (F. Erdinç 1961 s. 96).

gramofon/gramafon ‘plâklarda kaydedilen sesleri duyulur hâle getiren alet’ < Fr. ***gramophone*** < İng. ***gramophone*** a.m., aslında bir ticaret markası. İkinci varyantta başka dillerden alınan kelimelerde sık sık görülen orta hecedeki /***o***/ → /***a***/ değişimi, b. ***aforos*** ⊡². ※ ***Dün gece Berin hep bununla dansetti. İlhan çatladı, çıldırdı, hep gramofonu bozacak oldu. Gülmekten kırıldık.*** (F.C. Göktulga 1958 s. 103). ※ ***Kız sinemada bir arkadaşına rasgelmiş, onlara gitmişler, gramafonu kurup, saat üçe kadar dansetmişler, eğlenmişler.*** (a.y.). ※ ***Gramafon – yâni numara – biter ve bir alkış tufanı kopar.*** (İsmail Galib 1932bb s. 17). ※ ***O günlerde kahvedeki gramafon, kimi yanık, kimi oynak türküleri bütün dağa dinletiyordu.*** (A. Özakın 1989 s. 96).

Osm. **grana** ‘Güney Amerika’da bir böcekten elde edilen ve canlı kırmızı renk veren boya’ Molino 1641 (grana di tintore maddesinde) < İt. ***grana*** a.m. < ***grano*** < Lat. ***granum*** ‘dane’. ※※

grande/grandi (gemicilik terimlerinden) ‘büyük yelkenli gemilerin baştan ikinci direği’ L. Gürçay 1944 s. 183 < İt. ***grande*** ‘a.m., asıl manası ‘büyük’. Kahane–Tietze 1958 no. 336. ※※

granit ‘çok sert bir kaya cinsi’ < Fr. ***granit*** < İt. ***granito*** a.m. < Lat. ***granum*** ‘çekirdek; ‘dane’den sıfat’. ※ ***İşte şu sıra sıra granit kubbelerin altından bir tünel açacağız. Gölün suyunu ovaya akıtacağız.*** (İ. Tarus 1961 s. 7).

graş, b. ***groş***.

gravat, b. ***kravat***.

gravite (kimya terimlerinden) 'özgül ağırlık' < Fr. ***gravité*** 'ağırlık' < Lat. ***gravitās*** a.m. < ***gravls*** 'ağır'dan nomen abstractum (soyut isim). ※ ***38 graviteli petrol, sizin anlayacağınız, nitelik bakımından dünyaca en değerli üç cinsten birine yakın.*** (F. Erdinç 1973 s. 45).

gravür 'kimyevi usullerle hazırlanmış renkli basma resim' < Fr. ***gravure*** a.m. [***graver*** 'çizmek' fiilinden nomen abstractum (soyut isim) ve concretum]. ※ ***Ve ağırca bir konsol, | Tüyleri dökülmüş bir halıyla beraber | Küllükleri, bir gece lambasını, duvardaki gravürü saymazsak.*** (E. Cansever 1966 s. 35). ※ ***Bugün antikacının, gravürcünün, sahafın beş on kadar dükkânının bulunduğu Çukurcuma'yı bulmak için, Tophane'de kaç kişiye sormak gerekiyordu hâlâ!*** (N. Güngör 1992 s. 28).

gravyer/gravyar 'bir peynir cinsi' < Fr. ***gruyère*** a.m., ilk defa İsviçre'nin Fribourg kantonunda bu isimli bir bölgede yapılıyormuş. Tk. kelime belki Ar. harfli bir imlâsının yanlış okunuşundan meydana gelmiştir, krş. ***bervenlk***. ※ ***Bardaklarda buzlu viski, gravyar, sigara böreği. Çatallar, bıçaklar gümüş.*** (R.T. Ünlü 1959 s. 124). ※ ***Sebzeli dana eti için — Dana eti, ... patates, gravyer peynir, bir fiske kırmızı biber, biraz krema, bir bardak su.*** (N. Cehiz 1996 s. 42).

grayder, b. ***greyder***.

Gremls altını, b. ***Kremls altını***.

gren (fotoğrafçılıkta) 'çekilen resmin nokta nokta olma hâli' < Fr. ***grain*** a.m., asıl manası 'tane' < Lat. ***granum*** a.m. ※ ***Ben geçende bir taksim elliye Beyoğlu caddesinde resim çektim. Hayret edersiniz. Bütün detaylar üzerinde idi. Ne gren var, ne bir şey.*** (H. Taner 1954 s. 28).

grepfrut, b. ***greypfrut***.

grev 'işçilerin, çalışma şartlarını ıslah için işi bırakmaları' < Fr. ***grève*** a.m., Paris'te bir zaman işsizlerin toplandığı ***place de Grève*** 'Tahıl meydanı' ismindeki meydandan. ※ ***Bir taḳım bī-çāre öğrendi "grev" maʿnāsını, | Memleketde yoḳ faḳaṭ taṭbīka imkānıŋ adı.*** (Şair Eşref 1958 s. 139). ※ ***"Dikkat edin," diye bağırdı, "grev yapıyorsunuz, grev kanunen yasak, karışmam sonra!".*** (Orhan Kemal 1968g s. 13).

greyder/grayder 'yol yapımında kullanılan bir makina' < İng. ***grader*** a.m. (?). ※ ***Ben de size bir müjde vereyim, dedim, yarın yola greyderler giriyor.*** (R. Ilgaz 1971 s. 38). ※ ***Kenarlarda tırmık tırmık bazı izler vardı. Greyderler gelmiş olmalıydı buraya kadar.*** (F. Erdinç 1973 s. 95). ※ ***Toprağın bağrını homurdanarak yaran grayder öfkeyle durur; nedir bu tekerine takılan Mermer. Atın çöplüğe!*** (E. Atasü 1997 s. 9).

greypfrut/grepfrut/greyfurt 'sıcak memleketlerde yetişen portakala benzeyen bir meyve' < İng. ***grapefruit*** a.m. [***grape*** 'meyve topluluğu, salkım' ve ***frult*** 'meyve'] ※ ***Kardeşim, sen bana bir greyfurt getir. Hattâ iki tane.*** (R. Ilgaz t.y. s. 16). ※ ***"İşte bu çok iyi" derdi, sabahları greyfurt suyu içmeni sağlık vererek... Çünkü o, bin lira da olsa sabahları greyfurt suyu içiyor...*** (Peride Celal 1991 s. 323).

gri 'külrengi' < Fr. ***gris*** < EAlm. ***grīs*** a.m. ※ ***Adımlarımdan kaçan çıyanların kertenkelelerin gri ve yumuşak göğüsleri bir körük gibi***

işliyordu. Kısacası, bir izabe ocağı gibi yanıyordu ortalık. (M. Yağmur 1957 s. 12). ※ ***Elbisesi gri miydi, gravatı nasıldı, üstü başı? Bilmem.*** (R.T. Ünlü 1959 s. 124). ※ ***Son günlerin gri kara bulutları uzaklaşmış, şehrin üzerinde masmavi bir gökyüzü parlıyordu.*** (B. Arpad 1968 s. 49).

grib, b. ***grip***.

grimsi 'griye yakın bir renkte' < ***gri*** + ***–msi*** simulativum (benzerlik) eki, b. ***akordeonumsu*** ⊡. ※ ***Puslu ve gri bir gündü. Yağmurun iyice yıkadığı çamların koyu yeşili bile grimsi bir renge bürünmüştü.*** (B. Arpad 1961 s. 59). ※ ***Aliye Hanım kutuyu kızın eline tutuşturuyor, lambasını biraz eğiyor. Düşen bol ışık, kapaktaki grimsi sedefi aydınlatıyor. Bu bir kadın başı. Bu baş Aliye Hanımın.*** (A. Kutlu 1995 s. 221).

grimtrak 'grimsi, külrengine yakın renkte' < ***gri*** + renk ve benzetme sıfatlarında kullanılan ***–(i)mtrak*** simulativum (benzerlik) eki, b. ***acımtrak*** ' ⊡. ※ ***Yaşama sevinci, bir daha hiç, çocuklukta dokunulan tok mavi atlasa benzemeyecek. Delik deşik bir kumaşın sağlam kalmış parçaları gibi duracak, bundan böyle, bölünmüş. Grimtrak bir şekilsizlikte eprimek üzre.*** (E. Atasü 1996 s. 35).

grip/grib 'ateşli ve bulaşıcı bir hastalık' < Fr. ***grippe*** *a.m.* [EAlm. ***gripan*** 'kapmak, yakalamak']. ※ ***Hastalıḳdan vükelā etdi yine kesb–i şifā, | Böyle bir furṣatı fevt etdi ecel, vā esefā! | Anlara "dank" u "grip" etmedi te'sīr, meger | Erişe ḳahr–ı İlāhī ile dehşetli vebā.*** (Şā'ir Eşref 1958 s. 131). ※ ***Kış ve grip salgını iflâhımızı kesmiş, hepimizi yatağa düşürmüştü.*** (M. Yağmur 1957 s. 30). ※ ***Ayın tam on ikisi olur, haydi bakalım darbeyi yapacaklardan biri gripten yatıyor, iki seksen n'olacak o zaman?*** (M. İzgü 1993 s. 50).

griva/gıriva (gemicilik terimlerinden) 'eski zaman gemilerinde, geminin başında dışarı uzatılan ve demiri kaldırmakta kullanılan matafora' L. Gürçay 1943 s. 184 < İt. ***grua*** a.m., asıl manası 'turna (kuşu)' Kahane–Tietze 1958 no. 339. ※※

grizu 'kömür madenlerinde çıkabilen metan gazı felâketi' < Fr. ***grisou*** a.m. < ***Feu grégeois*** 'Yunan ateşi, yâni Bizans harp gemilerinde düşman gemilerini yakmak için kullanılan ateş silâhı'. ※ ***Sesimizi çıkarmayıp, göçük altlarında kalıp, grizularla yanıp, su baskınlarıyla boğulup, uzvî âlemden madenî âleme göçer miyiz?*** (M. Seyda 1970 I, 41).

Osm. **grof** 'Almanlarda bir asalet unvanı' Meninski 1680 II, 3398 < Alm. ***Graf*** a.m. ※※

gron 'bir kumaş cinsi' < Fr. ***gros grain*** a.m. (?) G. Meyer 1893 s.54. ※ ***Bir ḳandīl aḳşamı bunı yaşmaḳladım. Başına bir elmāsdal ḳoydum. Sırtına gül ḳurusu bir ġron ferāce giydirdim.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 379). ※ ***Siyāh gron çarşafının pelerini altında sakladığı bir mendille, sık sık arkasına dönüp, gözyaşlarını kurulıyan annem, beni yatağın yanına itiyor.*** (Reşat Enis 1933 s. 245).

grosa (ticaret terimlerinden) 'on iki düzine' TüS < İt. ***grossa*** < Fr. ***grosse*** a.m. [Lat. ***grossus*** 'kalın']. ※※

groş Molino 1641 (***grosso*** maddesinde). **groş/goroş/graş/gıraş** Meninski 1680 II, 3387, 3398, **gruş** Carbognano 1794 s. 534, **guruş/kuruş** I 'bakır

para birimi' (ilk defa 1686–87'de basılmış, fakat kelime daha evvel yabancı altın ve gümüş sikkeler için kullanılmış, A.C. Schaendlinger 1973 s. 63–67). < İt. ***grosso*** a.m. < Ortaçağ Lat. ***grossus*** 'kalın' G. Meyer 1893 s. 64. ※ ***Bu melāʿīnler üçü daḫı ġalīẓ yemīnler ėdüb ve ʿahd-nāmeler yazılub Balṭa-oġlına vėrdiler. Ve altun ġroş ile ve sāyir tefārıḳ ile Balṭa-oġlını bī-nlyāz eyledükden soŋra...*** (Ġazavāt-ı Sulṭān Murād 1978 s. 35). ***kuruşu kuruşuna*** 'hesap tam çıkartılarak, tam tamına': ※ ***Nevin aptalın biriydi. Kazandığı paraları kuruşu kuruşuna babasına götürdüğü halde gene de dayaktan kurtulamazdı.*** (Orhan Kemal 1952ç s. 38).

grotesk 'şaşırtıcı şekiller gösteren (sanat eseri)' < Fr. ***grotesque*** < İt. ***grottesco*** a.m. ***grotta*** 'resimler ve figürlerle süslenmiş mağara' + isimden sıfat yapan ek, krş. ***arabesk***. ※ ***Zebani başı malikin bu kat'î cevabını işittikten sonra lmamın yumrukları gevşedi. Mum renkli buruşuk yüzü grotesk bir maske gibi sırıttı.*** (Celâlettin Ekrem 1930 s. 83). ※ ***Fare, bir antikacı camekânında etrafındaki eşyalar arasında yerini bulamamış grotesk bir Buda heykeli görünüşüyle olduğu yerde durmuş, hâlâ kendisine bakmaktaydı.*** (Celâlettin Ekrem 1957 s. 79).

grup/gurub 'takım, küme' < Fr. ***groupe*** a.m. [EFr. (Prov.) ***gropar*** 'birbirine eklemek' < Lat. ***co-*** 'birlikte' + EAlm. ***rēp*** 'ip'] F. Kluge 1975 s. 275. ※ ***Ormanda ilerleyen bir grup savaşçı.*** (A. Yurdakul 1993 s. 325). ※ ***Dipte şömine yanıyor. Şöminenin önünde, oturma grubu, yumuşak, kabarık yastıklar arasına gömülmüş Doktor. Karşısında televizyon ekranı.*** (a.y.).

gruş, b. ***groş***.

guaş/guvaş/guvaj 'bir çeşit sulu boya tekniği' < Fr. ***gouache*** < İt. ***guazzo*** a.m. [***guazzare*** 'su püskürtmek' < Lat. ***aquatio*** 'sulama']. ※ ***O satılması bahis konusu olan bir akuarel, iki guaşla altı yağlıyı odanın duvarlarına yerleştirdim.*** (M. Balaban 1959 s. 66). ※ ***Resim yapmaya düşkünlüğü İstanbul Tevkifhanesinde başlayıp Çankırı cezaevlnde tam anlamıyla patlak verdi. Yağlıboya, guvaş, pastel, karakalem.*** (Memet Fuat 1998 s. 549). ***Sulu boya takımını aldı eline. Beyaz guvajla Hacı'nın karikatürünü çizdi.*** (R. Ilgaz 1962n s. 26).

guatr (tıp terimlerinden) 'boyunun ön tarafında bir şişkinlik yapan hastalık' < Fr. ***goltre*** a.m. < EFr. (Prov.) [***goitron*** 'boğaz' kelimesinden back-formation (yanlış ayırma), Lat. ***guttur*** 'boğaz']. ※ ***Şekeri var. Üstelik koskoca bir guatr yumruğu boğazının ortasında.*** (Peride Celal 1991 s. 272).

Osm. **gubar** I 'toz' < Ar. ***ġubār*** a.m. ※ ***Muḥaḳḳaḳ istedi neşhüŋi taʿlīḳıla Nāmüsī, | Anuŋ lçün ġubār oldı gözinde‿ḫaṭṭ-ı reyhānuŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 80). ***gubar-ı beng*** 'bir çeşit keyf verici madde': ※ ***Fe'ammā berş ve afyün döşenseler ve terkīb u ġubār-ı benge raġbet ėdüb bulduḳların yėseler, muḥkem aġaclamaları vāclbdür.*** ('Ālī 1956 s. 151).

AD. **gubar** II/**kubar** 'verimsiz toprak; henüz yağmur düşmemiş kuru toprak; ilk ekilen ekin' DS 2185, 2986, Reşat Enis 1944 s. 274 < Ar. ġubār 'toz'. ※ ***Evet. İşte böyle bir yağmurdan sonra "buğda"sını gubara gömmüş, üzerine bir de tapan çekip bırakmıştı. Nihayet işte haziran gelip çattı.*** (Reşat Enis 1944 s. 3).

AD. **gubaş-** 'imece ile iş görmek, yardımlaşmak' DS 2185 < ?? ※ ***El kapısına gidip boyun bükmektense, gubaşalım yalvarmaktansa, boyunduruğun bir başına mayagölüğü, bir başına da yeni buzalıyan düvelerini koştular.*** (H. Olcay 1951 s. 37).

AD. **gubat**, b. ***kobat***.

AD. **gucilli** 'tavuk pisliği' DS 2187 < BizYun. ***κουτζουλιά*** (kutzuliá) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 257. ※※

AD. **guçka**, b. ***guşka***.

AD. **gud**, b. ***küt*** II.

AD. (Trabzon) **gudalis** (çocuk oyunlarında) 'oynayanlar çift olmayıp tek olurlar; içlerinden birini *gutalis* tayin ederler, bu çocuk evvela bir tarafın yardımına, yandıktan sonra diğer tarafın yardımına koşar' L. Bonelli 1902 s. 61 < EYun. ***κώταλις*** (kótalis) 'havan eli', Yun. ***κουταλάκι*** (kutalaki) 'kaşık'; Trabzon'daki oyun teriminin manasında Yun. ***κουτάλα*** (kutála) terimi var. Ch. Symeonidis 1973 no. 114). ※※

AD. (Hemşin) **gudeç** 'yığın' U. Bläsing 1992 s. 50–51 no. 63 < Erm. ***gudots'*** < EErm. ***kutots*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 373. ※※

gûden, b. ***kûden***.

AD. **gudi** I/**güdü** 'küçük çömlek, güveç' DS 2213 < Yun. ***γουδί*** (ġuḏí) 'havan' Tietze 1962 no. 313. ※※

AD. **gudi** II/**gudik**, b. ***kutik***.

AD. **gudrup** 'kumbara' DS 2188 < Yun. (diyal.) ***κουτρούβιν*** (kutrúvin) 'küçük testi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 259. ※※

Osm. **gudubet** I 'öfke, kızgınlık' < Ar. ġaḍab a.m. üzerine yapılmış nomen abstractum (soyut isim). ※※

gudubet II/**gudübet**/**kudubet** 'yüzüne bakılmayacak kadar çirkin' < ***gudubet*** I; Ar.dan alınma ***–et*** ile biten ve menfi manalı sıfat olarak kullanılan kelimeler için b. ***beşaret*** II ⊡. ※ ***İçimizde ḥāmile varsa, bu ġudübet ḥayvāna baḳmasın ṣaḳın, ṣoŋra çocuğu böyle olur.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 76). ※ ***Aman ya rabbi! Yaşına başına bakmadan mısırpüskülü gibi boyalı saçlarını Beyoğlu bebekleri gibi kıvırttıran altmışlık gudübetleri görünce gülmemek için dudaklarımı ısırıyordum.*** (İsmail Galib 1932mb s. 8). ※ ***Bizim komşumuz vardı, ne kutubet kocası vardı, nur topu gibi bir kız doğurdu.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 87).

AD. **guduk** I, b. ***kuduk***.

AD. **guduk** II, b. ***kutik***.

gudukdena, b. ***guduktera***.

AD. **guduktera**/**gudukdena** 'ağaçkakan kuşu' DS 2188, K. Emiroğlu 1989 s. 113 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***κουδουχτεράς*** (kuḏuhterás) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 192. ※※

AD. **gudul** 'küçük çömlek, güveç; topraktan yapılmış çocuk lâzımlığı' DS 2188 < ?? ※ ***İkinci gün de daldılar, lakin deryadan bir gudul su çıkma ile derya eksilir mi?*** (Behçet Mahir 1973 s. 330). ※ ***Bunnar da fuḫareymiş. Ablasının da bir çücüḫ gudulda yağları varımış.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 414).

AD. **guduna**, b. ***kutuna***.

gudübet, b. ***gudubet*** II.

AD. **gudüm** 'uğur' DS 2188 < ***kudum***. ***gudümsüz*** 'densiz, sözünü tartmadan konuşan' DS 2188: ※ ***Bu çocuklar yiğit çocuklar. Fahri aynen babası gibi taşaklı bir adamdı. Onca yıl hapis yattık, uygunsuz, gudümsüz bir işini görmedim.*** (A. Ümit 1996 s. 215).

AD. **gugar/kukar/kukarı/kukaçl/gogar** 'ağaçların tepelerindeki meyveleri toplamaya yarayan, ocaktan öteberi çekmekte ya da tavana eşya asmakta kullanılan ucu eğri sırık, çengel veya sopa' DS 2189, 2992, ZTS 125 < Erm. ***kokar/gugar*** < EErm. ***gogar/kukar*** a.m., U. Bläsing 1992 s. 49 no. 58, R. Dankoff 1995 no. 108. Tietze 1957 no.114'e göre Sırp–Hırv. ***kukara*** 'saban okunun çengeli' kelimesinden, fakat orada bu etimolojinin mana ve coğrafî yayılış sahası bakımından Erm.ye bağlanmayışı reddedilmelidir. ※※

guguk I/**guguk kuşu** 'bilinen kuş' DS 2189 < ses taklidi kelimelerden; kolayca tanınan ötüşünden dolayı kuşun adı birçok dilde buna benzemektedir. ※ ***Ben de āya dėdim ki: "Ne vaḳıta gada durayım?" dėdim. Ā da bana dėdi ki: "Guguḳ vaḳtına gada du!" dėdi.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 35). ※ ***Saat başı bir kuş kafasını çıkarıp guguk diye alay ederdi benimle.*** (İ. Aral 1997 s. 150).

guguk II 'hile, oyun yalan şaka'< ***guguk*** I. ※ ***Bıraḳ avalları ya... Aḥmed hiç ġuġuġa gelir mi?*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 141). ※ ***Ne "guguk" var o karıda bel İnsanı baştan çıkarıyor abi. "Bal Lûtfiye"nlnklnl de gördüm. Haslbe'ninki bambaşka abi.*** (F. Baysal s. 42).

AD. **gugula**, b. ***kukula***.

gugurlk/guguruk 'gülünç derecede acayip, eciş bücüş (başlık ya da şapka süsü)' < ***kukurlko*** ya da ***gugula*** + küçültme eki. ※ ***Başındaki guguruğu kaptım mı, sarığı kafana geçiririm!*** (S.M. Alus 1933p s. 77). ※ ***Aklı fikri o guguruklu başlı, tango kılıklı karılarda.*** (S.M. Alus 1934 s. 42).

AD. **gugus** 'küçük dolu tanesi' DS 2190, K. Emiroğlu 1989 s. 113–114 < Yun. ***κούκκος*** (kúkkos) a.m., asıl manası 'dane, çekirdek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 215. ※※

AD. **gugute** 'güvercin' DS 2180 < Bulg. ***gugutka*** a.m. ya da onun bir varyantından. ※※

AD. **guğuçi** 'dolu' < Yun. (diyal.) ***κουκούτσι*** (kukútsi) a.m., asıl manası 'çekirdek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 249, krş. ***kukuçi/guguç***. ※※

guj (tıp terimlerinden) 'cerrahların kullandığı bir çeşit keski, kalem' < Fr. ***gouge*** < Lat. ***gübia*** a.m. ※※

AD. **gukgumak kuşu** 'kukumav' < ***kukumav*** kelimesinin varyantlarından biri. ※ ***Hiç gecenin içinde gukgumak kuşu olur mu? Gukgumak kuşu gelir, Asar kayasında öterdi sevişirken onlar.*** (F. Baykurt 1970 s. 161).

gukla- 'güvercinin, kumruların, çıkardığı sesi anlatır' < ses taklidi fiillerden. ※ ***Artık o koyun gözü papatyalar, o güleç gelincikler, o başı topuzlu genger dikenleri, o defneler, bir de her dalda, her saçakta guklıyan kumrular bu halının şurasına burasına serpilmiş süslerdir.*** (F. Erdinç 1961 s. 43).

gukma, b. ***kukma***.

gul I ‘çölde seyahat edenleri korkutan cin’ < Ar. ***ġūl*** a.m., ***gul yabān-î*** a.m.: ※ ***Sülün: bu Zencî idi. ‘Arabda gözler. Kan çanağı. Ḳalıb ḳıyāfet ġūl yabānī idi.*** (Meḥmed Tevfīḳ,1300 s. 26).

Osm. **gul** II ‘boyun halkası’ < Ar. ***ġull*** a.m. ※ ***Boynına ġül (!) gecirdiler.*** (Ferec, H. Vambéry 1901 s. 171).

AD. **gula** ‘krem rengi, açık sarı; sarı ve kızıl renkli beygir; kulak arkasındaki tüyleri kahverengi olan keçi; yakasında kırmızı lekeler bulunan hayvan’ DS 2190–91, A. Caferoğlu 1946 s. 324 < ***kula*** kelimesinin varyantı; başka bir etimoloji için b. Ch. Symeonidis 1973 no.41. ※ ***Keçilerin içinde | Tanırım ġulayı.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 44).

gulaklaç–, b. ***kulaklaç***–.

Osm. **gulâm** ‘erkek köle’ < Ar. ***ġulām*** a.m. ※※

gulâmbare/(halk ağzı) **kulambara/kulampara** ‘erkek eşcinsel’ Meninski 1680 II, 3418 < Fa. ***ġulām-bāra*** a.m.

AD. **gulan/gülayı/Gülay/gılay** ‘Mayıs ayı’ DS 2191, 2217 < Erm. ***kulan*** < EErm. ***gulan*** ‘sıcaklık, sıcak mevsim; Mayıs’ R. Dankoff 1995 s. 173 no. E27; krş. Kürd. ***gulan*** ‘Mayıs’ Jaba–Justi 1879 s. 364; ikinci ve üçüncü varyant kelimeyi ***gül*** ve ***ay*** unsurlardan ibaret gösterir (halk etimolojisi). ※ ***Ulan Gılay havası çalacak sıra mı şu soğukta. Gücükte sakın Gılay havası çalmaktan. Gücükte ekilen tohum büyümez. Atalardan galmadır.*** (M. Makal 1954 s. 104).

gulaş ‘parça etle yapılan bir yemek cinsi’ < Mac. ***gulyas*** a.m., asıl manası ‘sığırtmaç’. ※ ***“Karnın aç mı?” —“Ne var?” —“Bil bakalım!” —“Maccar gulaşı.” —“Başka?” —“Makarna.”*** (M. Buyrukçu 1959k s. 39).

Osm. **gulât** ‘Şiîler, Rafıżīler’ < Ar. ***ġulāt*** a.m. [***ġālin*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Zümre-i ẕemīme-i ġulāta serdār-ı nīk-nām olduğın işitdük.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 144–145).

gulbe, b. ***kulübe***.

gulgir ‘dolandırıcı’ < Fa. ***gul*** ‘aptal kimse’ ve ***gir*** ‘yakalayan, tutan’: ※ ***Bu benüm bibim şūh zendür, coḳ mekirlüdür, gül-gīrdür, merd-nevāzdur, destān-sāzdur.*** (Ferec 855/1451 v. 23a).

(Argo) **gulgul** ‘nargile; esrar içilen nargile’ M. Mikhaïlov 1930 s. 31, H. Aktunç 1990 s. 119 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gılgıl / gilgil*** II. ※※

gulgulu, b. ***kırkır***.

AD. **gullap**, b. ***kullep***.

AD. **gulya/gurya** ‘yer elması’ DS 2194, 2202 < Bulg. ***guliya*** a.m. Tietze 1957 no. 51, ***/l/*** liquida’sının (akıcı ünsüzler) ***/r/*** liquida’sına (akıcı ünsüzler) dönmesi için b. ***arin*** ⊡. ※※

gulu gulu ‘hindinin çıkardığı sesler; hindi’ DS 2191–92 < ses taklidi kelimelerden. ※※ ***gulu gulula-*** ‘hindi sesi gibi sesler çıkarmak’: ※ ***Ahmet Bey, köpekle Fıtnat Hanımın karşılıklı uluma düetolarını görünce kaynanasının ölümünü unuttu, alelacele cebinden çıkardığı mendilinin içine yüzünü saklayarak hindi gibi gulu gululamak suretile***

sinirlerinin gülme ihtiyacını biraz yatıştırdıktan sonra "Sus Fıtnat Hanımcığım sus!" dedi. (R.C. Ulunay 1941 s. 246).

AD. **guluk** 'hindi' DS 2191–92 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gulu gulu***. ※ ***Ne gıda var pekey keklik etinde? Yemişken gulûk yiyeceksin. Kaz yiyeceksin.*** (F. Baykurt 1971t s. 115). ***gulukla–*** 'hindi sesi gibi sesler çıkarmak': ※ ***Vay geçmişine! Bu nasıl ḳarı be? Baba hindi gibi ġuluḳlayorl*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 145).

AD. **gulun**, b. ***kulun***.

AD. **ġulunc**, b. ***kulunç***.

gulunce al–, b. ***güllnc*** I.

AD. **gulunla–**, b. ***kulunla***–.

Osm. **guluv** 'isyan, ayaklanma, fitne' < Ar. ***ġulüw*** 'taşkınlık'. ※ ***Ḥattā ḥükkām-ı nāfiẕü l-aḥkām bile anlaruŋ-ile müdārā semtinde s̱ebāt ve taḥrīk-l slIsIle-l fitne vu fesād-ile re'āyāyı ġulüv-ı 'āmm ėtdürmelerlnen͜ havf u͜ haşyetlerini is̱bāt üzredürler.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 137).

guma, b. ***kuma***.

AD. **guman/güman** II 'ümit, zan, tahmin, şüphe' DS 2221 < Fa. ***gumān*** a.m. Tietze 1967 no. 53. ***güman et–*** 'ümid etmek' (a.y.). ※※

AD. **gumbuz/gumblk/gümp/kumbuz** 'yumruk; karşıdan atılan yumruk' DS 2194, 2999 < Erm. ***komp*** < EErm. ***gomb***, (diyal. ***gumbik***, ***kumbuz***) a.m. R. Dankoff 1995 no. 110. ※※

gumdarı, b. ***kumdarı***.

AD. **gumul**, b. ***kumul***.

gumulüs, b. ***komünist***.

Osm. **gûnagûn** 'her çeşitten' < Fa. ***gün*** 'renk, çeşit' ***–ā–*** ile birbirine bağlanmış ikili terkip, b. ***beraber*** I ⊡. ※ ***Ebāhā-yi gün-ā-gün dāne vu zerde, slkbāc u zīrbāc biryānlar, şişlikler...*** (Ferec 855/1451 v. 91b).

AD. **gundul** 'ufak tefek' DS 2196 < Erm. (diyal.) ***gundul*** 'yuvarlak' R. Dankoff 1995 no. 130. ※※

AD. (Kıbrıs) **gunna** 'iç, tane, çekirdek (fıstık, badem, bakla hakkında)' DS 2196 < Yun. (Kıbrıs) ***κούννα*** (kúnna) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 253. ※※

AD. **gunna**–, b. ***kulunla***–.

AD. **gunnacı**, b. ***kulunlu***.

AD. **gunut**, b. ***kunut***.

gupa, b. ***kupa*** I.

AD. **gupçe** 'kursak (kuşlar hakkında); guatr' DS 2107 < Sırp–Hırv. ***gubica*** 'ağız' Tietze 1957 no. 49. ※※

gupes, b. ***gopes.***

gupür I ve II, b. ***kupür*** I ve II.

Osm. **gûr** I ‘yaban eşeği’ < Fa. ***gūr*** a.m. ※ ***İ keẕbānü-yı büzürgüvār! Ol gūr-ı şīr-efgen ben-idüm ve ol av ki şāhı şikār ėtdi ve dāma bıraḳdı ben-idüm.*** (Ferec 855/1451 v. 29a).

Osm. **gûr** II ‘mezar’ < Fa. ***gūr*** a.m. ※ ***Gürumuŋ ṣoḥbetini, ḥürmetini yėrine getürdüŋ. Saġ ol, var ol. Taŋrı hayruŋ vėrsün!*** (Ferec 855/1451 v. 233b). ※ ***Yazulu yazusın görse gerek, görmeyince güra girmez.*** (V. İzbudak 1936a no. 326).

gurabiye/kurabiye I ‘bir nevi tatlı küçük çörek’ < Ar. ***ġurābīya*** a.m. R. Dozy 1927 II, 205. ※ ***Ġurābīye. 18. (M. Kütükoğlu 1983 s. 92).*** ※ ***Çaylarla birlikte kekler, kurabiyeler de getirmiş, öğle yemeği çıkarmaya pek niyeti yok galiba.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 111). ‘kızlar için kullanılan bir okşama sözü’ A. Püsküllüoğlu 1996 s. 100: ※ ***Şimdi elinde bir Rum kızı var. Yeme, yanında yat! Kurabiye kardeşim, kurabiye!*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 63).

AD. **gurada**, b. ***kurada***.

gurbet I ‘vatanından uzakta oluş; yabancı yer’ < Ar. ***ġurba*** a.m. ※※ ***gurbet kuşu*** ‘yabancı memlekette olan kimse, gurbetçi’: ※ ***gurbet kuşu*** ‘gurbette kalan, yabancı’: ※ ***Eyitdi Ferruha: “Bu ne kişidür? | Bulaşmışdur toza, ġurbet ḳuşıdur.”*** (Meḥmed 1965 s. 246 no. 7983).

(Argo) **gurbet** II ‘bit’ < ***gurbet*** I. ※ ***“Ahmet Ağa, şunu dışarıda tıraş et yahu!” —“Ne olmuş ki?” —“Daha ne olsun ki? Ufaklık dolu. Dün akşam yemenisinden yukarı çıkarken gurbet kuşunu nah şu gözlerimle gördüm.”*** (Reşat Enis 1944 s. 74).

gurbet III/**kurbet** ‘Çingene, Roman’< Belki eski bir *****gurbet*** ‘yabancı’ kelimesinden; krş. Fa. ***ġurbatī*** ‘Çingene’. ※ ***Kimsenüŋ liyāḳat u istiḥḳāḳı ṣorulmaz oldı. Ḥattā göcer evlü ġurbet cinsinüŋ müteseyyidlerinden baʿżılar Rūma geldi.*** (ʿĀlī 1956 s. 121). ※ ***Hemān-ki mezbūruŋ bu yüzden ẓuhūrı yad ėlden gelme ecnebīlere maʿlūm oldı, her kişi bi-ḥasebi l-vusʿ u ṭāḳati manāṣıb-ı ʿāliye ṭalebinde (metin tālibinde) ihtimām ḳıldı. Ḥattā yine ol ġurbetlerden, yaʿnī ki göçer evler*** (metinde ***adlar***) ***nāmındaki aşmer (?) ṣūretlerden bir remmāl...*** (***aşmer ṣūret*** burada ‘Çingene’ anlamına olmalı, bkz. ***esmer vatandaş.*** [Editörün notu]); a.e. s. 122. ※ ***Oğlan gidip getirmekte olsun; o çeşmeye yakın gurbet evleri varmış, oradan bir gurbet kızı elinde bir testiyle suya gelir. Suya bakar, su içerisine bir şelve vurmuş.*** (U. Günay 1975 s. 427).

gurceta/gurcata (gemicilik terimlerinden) ‘ana direk üzerindeki çubuğun armasını yapmak omurgaya aykırı konan ağaç’ L. Gürçay 1944 s. 186 < İt. (Venedik diyal.) ***croseta*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 262. ※※

AD. **gurçik** ‘böbrek’ DS 2198 < Kürd. ***gurçik*** a.m. U. Bläsing 1995k no. 27. ※※

Osm. **gûreher** ‘yaban eşeği’ Meninski 1680. < krş. Fa. ***gūr̮har*** a.m., Yu.A. Rubinçik 1970 II, 407 [***gūr*** ‘yaban eşeği’ ve ***har*** ‘eşek’]. ※ ***Ve bil-cümle vüzerāya ve ümerāya hiẕmetkārları gibi perīşānī ṣarınmaḳ gūreḫʷār (!) ve ʿadīmü l-vaḳār olmalarına sebebdür.*** (ʿĀlī 1956 s. 203). ※ ***Felā cerem liyāḳatlerine göre neferden gūrehar u kem nā-sezālara müteferriḳa iṭlāḳı nice ṣaḥīḥ olur?*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 147).

AD. **gurgun** b. ***furgon***.

AD. **gurgur** 'bir çeşit yayık' DS 2198 < Yun. ***γουργκούρι*** (ġurġúri) 'dar ağızlı testi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 82; krş. ***gılgıl/gilgil***. ※※

AD. **gurgura** 'gırtlak, ümük' DS 2198 < BizYun. ***γούργουρας*** (ġúrġuras) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 81. ※※

Osm. **gûrhane** 'mezar' < Fa. ***gür-ḫāna*** a.m. [***gür*** 'mezar' ve ***ḫāna*** 'ev, bina']. ※ ***Vezīr atasınuŋ bir ulu gür-ḫānesi var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 6a).

AD. **gurik/kurlk** 'bir tahıl ölçüsü' DS 2198 < Erm. ***gurig*** < EErm. ***kurik*** 'ölçü olarak kullanılan bir tahta kap' [***kur*** 'tas' ***+ -ik*** küçültme eki], R. Dankoff 1995, no. 402. ※ ***"Kırkta bir hak, gurlk, alırken, kodda bir urup almışsın". Değirmenci durdu: "Ula Keloğlan, kim dedi sana? Kodda bir urup hak olur mu? Bir kurik hakkım var, oğlum!"*** (Behçet Mahir 1973 s. 191).

Osm. **gûrlstan/gûrsltan** 'mezarlık' < Fa. ***güristān / gürsitān*** a.m. [***gür*** 'mezar' ve ***-lstān*** mekân eki, b. ***Acemistan*** ⊡]. ※ ***Bu etmegüŋ buġdayını gürlstānda ekmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Gürsitāndın-yaŋa yürldl, anda göz giryān, ciger biryān gezdi.*** (Ferec 855/1451 v. 11b).

gurk, b. ***kurk***.

gurna, b. ***kurna*** II.

gûrsltan, b. ***gûrlstan***.

gurtart-, b. ***kurtart***.

gurtlama 'gırtlaktan çıkan ses' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gırtlak***. ※ ***Boğazında bir gırtlama ile yutkundu.*** (F. Erdinç 1958 s. 51).

AD. **gurtul-** I ve II, b. ***kurtul***- II ve III.

guru 'Hindu kâhini' < Hindustani < Sansk. ***guru*** a.m. ※ ***"Bu da uçan Guru. Ortalık şenleniyor, biz de gldiyoruz,"—"Guru olup konuşur mu? Yani konuşulur bir kişi mi?"*** (B. Karasu 1995 s. 104).

gurub, b. ***grup***.

gurul gurul 'gur gur diye ses çıkararak' < ses taklidi zarflardan. ※ ***Bütün gece karnım bekçi davulu gibi gerildikçe gerildi. Hâlâ da taş, gurul gurul guruluyor.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 22.III.1944).

gurultu 'derinlerden gelen ve aksiseda yapan devamlı ses' < ses taklidi fiillerden, krş. ***gurul gurul***. ※ ***Sarı bir renk dalgası, kurumuş bir insan kafası, Ahmet Şakir'in gözleri ve bir takım belirsiz sesler, çatırdılar, solumalar, karın gurultusuna benziyen soğuk sesler.*** (Peyami Safa 1929 s. 17). ※ ***Kendi çevresinde dönen, kendini boğan ve zehirleyen bir enerji diye devam ediyor gurultu, futbolcılar, beyinsiz güreşçiler...*** (A. İlhan 1963 I, 176).

AD. **gurumsak**, b. ***kurumsak***.

gurur 'kendini büyük görme, kibir' < Ar. ***ġurür*** a.m. ※ ***Ammā sipehsārı bir mertebe ġurür u ġaflet iḥāta ėtmişdür ki bir vech-ile aḫẕ olunan dillere l'timād ve tecessüs buyurulmadı.*** (Eḥvāl-i muḥāṣara-i Peç v. 264a). ***gurur duy-*** 'övünmek': ※ ***Kendimle gurur duyuyorum.***

Başarılı bir işim var ve bunu sürdürmek için hâlâ çok çalışıyorum. (D. Asena 1987 s. 223).

(Halk ağzı) **gururiyet** 'kendini daha yüksek görme, kibir' < ***gurur*** + isim/sıfattan nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–iyet*** eki, b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***"Ben kürsümü Allahın üst tarafına kuracağım," dediği tarza, vahi gururiyete duçar olup...*** (E. Misailidis 1986 s. 333). ※ ***Bir tavırla ayağa kalkıp gururiyetle el çırparak "Kızlar, içeri gelin!" demeye kalmadı...*** (a.e. s. 154).

guruş, b. ***groş***.

AD. **gurut** 'süzme yoğurt' DS 3012m ZTS 86 < ETk. Clauson 1972, s. 649 ***kurut***, ***kuru–*** M. Räsänen 1959. ※※

gurya, b. ***gulya***.

AD. (İstanbul) **gusak** 'erkek kaz' DS 2202< Bulg. ***gusak*** a.m. Tietze 1957 no. 53. ※※

gusale 'bir yaşında olan dana, buzağı' J. Redhouse 1890 s. 1593 < Fa. ***gö-sāla*** a.m. U. Bläsing 1997 s. 99. ※※

gusl/gusül 'cünüplükten kurtaran tam yıkanma' < Ar. ***ġusl*** a.m. ※ ***Ḥamām ḥācetüŋüz var–ise, üstüŋüze su dökeyim, ġusül ėdüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***İşte böylece koca Kavlağın fermanıyla biz sırtımızda gezdirdiğimiz cephane torbasını şuraya attık. Gusüllendim, abdestlendim, silâhı omuzuma astım.*** (Kemal Tahir 1957r s. 32).

Osm. **gussa** 'kaygı' < Ar. ***ġuṣṣa*** 'boğulma hissi'. ※※ ***gussa çek–*** 'kaygı duymak': ※ ***Cihānda loḳma içün ġuṣṣa çekme, | Yėdürme nefsüŋe murdārı, gözle!*** (Eşrefoğlı Rümī 1286 s. 27). ***gussa ye–*** 'dert çekmek' TS 1836: ※ ***Ne ḳarınca miskīn olub ġuṣṣa yėr, | Ne rızḳın bulur nīce güc–ile şīr.*** (Ferheng–näme–i Sa'dī 1340–42 s. 46 no. 553).

gussadaş 'dert ortağı' TS 1835 < ***gusa*** + isimden ortaklık ismi yapan ***–daş*** eki, b. ***adaş*** ⊡. ※※

gusül, b. ***gusl***.

gusülhane 'küçük banyo odası, yıkanmaya mahsus dolap' < ***gusl/güsül*** ve ***hane,*** b. ***abdesthane*** ⊡. ※ ***Kocaman bir yüklüğün kapısını açıyordum, bir de ne görüyordum: daracık, kapkaranlık delik gibi bir yer! Burasını yaramaz çocukların kapatıldığı bir ceza hücresi sandığım için ürkerek geri çekiliyordum. Bana "Korkma, bu bir gusülhanedir' diyorlardı, "burada yıkanılır".*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 62).

Osm. **gûş** 'kulak' < Fa. ***güş*** a.m. ※ ***Cihān erenleri revādur ki ḳulıġuŋ ġāşiyesini düşlarında ve iḫlāṣuŋ‿ḥalḳasını güşlarında dutalar! Ḳıyāmete degin bu ḥikāyetüŋ melikler ḳatında söyleniser.*** (Ferec 855/1451 v. 27a). ***güş–ı hüş*** 'ears of understanding' F. Steingass 1930 s. 1103: ※ ***Eger güş–ı hüşı baŋa dutarsaŋ dėyeyim.*** (Ferec 855/1451 v.41a). ***gûş et–*** 'işitmek; dinlemek': ※ ***Bu‿ḫiṭābı çü Yūsuf eyledi güş | Oldı derd–i firāḳ ile bī–hüş.*** (Ḥamdī, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 123).

(Halk ağzı) **guşa/goşe** 'guatr' < Arn. ***guşē*** < Rum. ***guşă*** < Lat. ***geusiae*** a.m. ※ ***Gırtlak veremi midir nedir, çehresinde damla kan yok, goşeli gibi boyun, hütta gibi karın.*** (S.M. Alus 1933p s. 111).

Osm. **gûşe/kûşe**/BSTTk. köşe 'köşe' Meninski 1680 III, 40882< Fa. ***göşa*** a.m. Krş. ***köşe***. ※ ***Ḳız durdı, yalŋuzca ḳāżī maḥfiline vardı, bir güşede durdı. Nā-gāh ḳāżīnuŋ gözl aŋa düş oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 15a). ※ ***Her͜ hişt üzerinde bir behlşt, her seng üzerinde bir reng, her güşede bir tüşe***. (a.e. v. 114b). ***güşe-i͜ ḫāṭırdan git-*** 'unutulmak': ※ ***Gendülerüŋ͜ hidemāt-ı mebrürelerinde bulunanları güşe-l ͜ḫāṭır-ı 'āṭırlarından gidermeyüb dāyimü l-evḳāt iltifāt u ri'āyetlne küşlş ėtmekdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 135). köşe başı 'iki sokağın birleştiği yer': ※ ***Bezir mürekkebi kırtasiyecilerde, bazı köşe başı aktarlarında bile bulunursa da asıl yeri Beyazıtta Maliye'nin karşısı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. (8.XI.1944). ***köşe bucak*** 'kuytu, göz önünde olmayan yerler': ※ ***Kimi taşralara defedilmiş, kimi köşe bucağa gizlenmiş, kimi ortalıkta sürünmeğe başlamıştı.*** ※ (S.M. Alus 1933p s. 241). ***köşeyi dön-*** 'emek sarfetmeden kısa zamanda zengin olmak' (krş. İng. ***to turn the corner*** a.m., belki calque, ödünçleme çeviri): ※ ***Bir katı var, bir de araba alırsa! Köşeyi döndü demektir.*** (Peride Celal 1985 s. 25). ※ ***Oğlunu futbolcu yapsa, hem kendi köşeyi döner, hem de çocuğu köşeyi döner.*** (M. İzgü 1993 s. 104). ***köşe kadısı*** '??' ※ ***Kalfa ana yan gelip köşe kadılığı yapacak yaşta olmasına bakmıyarak hablre seyahatlere çıkar, vilâyet yollarını aşındırır.*** (İ. Tarus 1947 s. 106). ***köşe kapmaca/*** AD. ***köşe kapmaç*** 'bir çocuk oyunu' (oyun isimlerinde kullanılan ***-maca*** eki için b. ***aldatmaca*** ⊡): ※ ***Daha oyunlarımız çok: Körebe, kovalambaç, saklambaç, köşekapmaç...*** (T. Yücel 1954 s. 37). (Argo) ***köşe ol-*** 'çok para kazanmak' (?) : ※ ***"Yolda Yürüme Zanaatı" adında bir kitap daha yazıp katmerli köşe oldu. Kazandığı parayı esrara yatırıp bir ay evinden dışarı çıkmadı.*** (M. Kaçan 1991 s. 50). ***köşeye otur-*** 'gelin olmak, evlenmek': ※ ***Receblşerlf ayında on üçüne basmışım, aralık ayında köşeye oturmuşum.*** (S.M. Alus 1934 s. 204). ***köşe yazarı*** 'bir gazetede her gün bir yazı yazdığı sütunu olan muharrir': ※ ***Dünyanın hiçbir yerinde bizdeki kadar çok köşe yazarı yok. Köşe yazarlarımız, sanki her konuda bilgilerine başvurabileceğimiz ansiklopediler.*** (T. Uyar 1985 s. 63).

⊡ Fa.da ***/gū/*** veya ***/gu/*** ile başlayan Fa.dan alınma kelimeler arasında eski edebî Osmanlıcada ve bilhassa şiir dilinde bu telaffuzu muhafaza etmekle beraber, halk dilinde ve BSTTk.nde ***/kö/*** ya da ***/kü/*** ile başlayanlar vardır, ms. ***köşe, küstah*** kelimeleri gibi. Bu ses değişiminin Türkçede vuku bulmuş olması için elimizde bir delil yoktur, belki çok eski bir devirde Orta Asya'da Oğuzların o zaman komşuları olan bir İranî halkın tesirini gösterir ve böyle bir temasın kalıntısıdır. Fakat bunun, hangi İranî lehçe olduğu anlaşılamıyor.

AD. **guşka/guçka/kuşka** 'semiz insan veya hayvanların çenesi altından sarkan et parçası' DS 2187, R. Dankoff 1991 s. 77 < Sl. (Bulg., Sırp-Hırv.) ***guşka*** 'guatr' [***guşa*** (krş. ***guşa/goşe***) + ***-ka*** küçültme eki, b. ***ayka*** ⊡]. Tietze 1957 no. 54. ※ ***Eger Nīlüŋ ol yeşil cereyān ėtdügi maḥalde nüş ėden͜ halḳuŋ ekseriyā boğazlarında ur gibi ḳuşḳa ḥāṣıl olur.*** (Evliyā Çelebī 1938 X, 830). Krş. ***gıdık*** I.

AD. **guşluk**, b. ***ḳuşlık***.

Osm. **gûşt** 'et' < Fa. ***güşt***. a.m. ※ ***İtler bir dem ṣabr ėtdiler, nān u güşt umdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 125a). ※ ***Budur baŋa güşt bā gendüm, baŋa getürdüklerüŋde bundan yėgrek nesne yoḳ.*** (a.e. v. 176a, kelime oyunu).

AD. **guşter/guştiri/kuşdiri** 'kertenkele' DS 2202, 3015 < Bulg. vs. ***guştēr*** a.m. Tietze 1957 no. 55. ※※

gut (tıp terimlerinden) 'nikris hastalığı' < Fr. ***goutte*** a.m., asıl manası 'damla' < Lat. ***gutta*** a.m. ※ ***Bu kentte gerçekten kimsenin, üniformalı, üniformasız, aç, guttan acı çeken, kadın, erkek, mutlu yahut hasta, hiç kimsenin yaşamadığını sanıyordu Mehmet Kadri.*** (A. Kutlu 1983 s. 148).

gutmu, b. ***kutnu***.

guvaj, **guvaş**, b. ***guaş***.

AD. **ġuvvet**, b. ***kuvvet***.

Osm. **gûy** 'polo oyununda kullanılan top' < Fa. ***güy*** a.m. ※ ***Bunca zamāndur ki merdān-ı cehān elümde zebünlardur. Şimdiki ḥālde bir ġarīb bir güşeden çıḳa geldi, söz güyını elümden ḳapdı, beni rencür eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 136b).

gûya/gûya ki/güya 'sanki' < Fa. ***güyā*** a.m., asıl manası 'diyerek'. ※ ***Ne bilsün, çın sandı, daşına muvāfıḳ için sandı. Söze, keleciye, ṣoḥbete meşġül oldılar, güyā lehceleri ṣādıḳ, ḳavlleri maḳbül oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 14a). ※ ***Andan melik-i cin bir naʿra urdı, güyā ki İsrāfil ṣūr urdı.*** (a.e. v. 56a). ※ ***Memleket-i Mıṣır güyā ki yėrinden göçüb yıḳılmış gitmiş, ancaḳ dillerde söylenür ismi ḳalmış.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 94). ※ ***Henüz odalarda döşeme namına bir şeyler yoktu. Gûya İstanbuldan düşeme ısmarlanacaktı. Ne zaman amma? Onun orasını Allah biliyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 76). ※ ***Ben mektubu okudum. Acı acı güldüm. Katlayıp cebime koydum. Sonra güya bir sigara yakdım.*** (F. Erdinç 1961 s. 216).

Osm. **gûyende** 'muganni, muganniye, söyleyen' < Fa. ***güyanda*** a.m. [***guftan*** 'söylemek' fiilinin ***-anda*** aktif partisipi], b. ***ayende*** ⊡. ※ ***Ḫʷānende ḫöş-āvāz olub cüz ṣavtla ʿaṣr-ı şerīf ve naʿt-i laṭīf, naḳş u ṣavta müteʿalliḳ āvāzhāy-ı dil-firīb ėdenler iṭlāḳ ḳılınmışdur; nite-kim güyende mücerred murabbaʿ ve bayātī ve varsağı ṭarzındaki muṣannefātı, gerek sāza uyanlar, gerek sāzsız oḳunanlardan, ʿibāret olmışdur.*** (ʿĀlī 1956 s. 126). ※ ***guyendelik et-*** 'taganni etmek, şarkı söylemek': ※ ***Andan cār-pārei ḳodı, ʿanḳayı eline aldı, bir dest güyendelik eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 203a).

AD. **guz** I 'kambur' DS 2238 < Erm. ***guz*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 394. Krş. ***kuzik/guzik.*** ※※

AD. **guz** II, b. ***koz*** IV.

AD. **guzik**, b. ***kuzik***.

gübre, b. ***göbre***.

AD. **gübür** 'gübre; süprüntü, toz, çöp' DS 2206 < Yun. ***κόπρος*** (kópros) 'gübre' Tietze 1955 no. 145. ※ ***Pat dedi, küt dedi, kapu arkasına yat dedi. — Süpürge, gübür.*** (Güngör-Ozanoğlu 1939 s. 116; bilmece). ※ ***Kül, gübür yığılı bir evin önüne gelince durdular. Köylü, toprak bir evi işaret ederek: "İşte begem, köyümüzün odası burası." dedi.*** (H. Aytekin 1945 s. 85). ※ ***Sofa ve merdivenlerin temizliği on sekiz kiracı arasında anlaşmazlık mevzudur. Hemen herkes, çotuk süpürgesini gezdirdiği odasının bütün tozunu, gübürünü***

kapısı önüne çıkarır, öylece bırakır. (Reşat Enis 1947 s. 195). Krş. ***göbre***.

güc/güç I 'kuvvet' < ETk. ***küç*** a.m. Clauson 693. ※ ***Ḳudret-i̮ Hudā̮ Hudādāduŋ eli ayağı dürüst oldı. Ḳız anuŋ ününden uyandı, gördi kim el ayaḳ bitmiş, güc bedene gelmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 65b). ※ ***Atanuŋ ananuŋ ṭāḳatleri ḳalmadı.̮ Halef gāh anı götürürdi, gāh bunı götürürdi.̮ Halefüŋ güci kesildi.*** (a.e. v. 128b). ※ ***Heybetinden mebḥūs̱ oldum, cevāb vėrmege gücüm yėtmedi.*** (a.e. v. 13a). ※ ***Ve bil-cümle gücleri yetdükce çalışurlar, bir nesnenüŋ ifsādını ḳoyub, ıṣlāḥa meyi ėdenleri menʿe dürişürler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 125). ※ ***Hepsi lâf, hepsi! Gücünüz kuvvetiniz varsa Bulgarı ezsenize! Yunanı tepelesenize!*** (R.H. Karay 1940k s. 8). ※ ***Beykozlu Sadık Bey derlerdi. Ense kelle, kalıp kıyafet, güç kuvvet dedin mi bir tane.*** (S.M. Alus 1944 s. 14). ***güçlü/güşlü*** 'kuvvetli': 1991 yazında bu kelimenin reklâmlarda modası vardı: ***güçlü araba*** *(Toyota),* ***güçlü boya*** (ÇBS), ***güçlü optik*** (Şişli'de bir dükkân tabelâsı), ***güçlü sigorta*** *(Merkez Sigorta).* ***güçlü kuvvetli*** 'bedenen kuvvetli': ※ ***Bir ḳırġıl saḳallu yigide uğradılar. Güclü ḳuvvetlü.*** (Ferec 855/1451 v. 190b). ※ ***Zāhid güneşe vardı, eyitdi: "Bu ḳız görklü ṣūratludur. Dilerven kim ḥükmüŋde ola kim benden güşlü ve ḳuvvetlü er diledi."*** (A. Zajączkowski 1934 I, 91).

EOsm. **güc/güç** II 'zulüm, eziyet' TS 1843–44 <Çağ. ‼ ***güc*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 464. ※ ***Naḥḥās gendü özi naḥḥās-̮ hāneye geldi, ̮ hādimi gördi oturur. Eyitdi: "Kimden güc gördüŋ bunda geldüŋ?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 223b). ※ ***Uçmaḳ içre ʿadi olur, güç yoḳ durur.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 29). ※ ***Raʿiyyet çü güc göre ḳaçar ḳayar. | Şehüŋ ẓulm çavını cihāna yayar.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 8 no. 93). ***güc et-*** 'zulüm etmek, kötü muamele etmek: ***Gel, ey ulu, eyleme kiciye güc, | Ki bir resme ḳalmaz bu ʿālem ṣoŋ uc.*** (a.e. s. 12 no. 140). ※ ***Başın kes güc ėdenlerüŋ, Ḥaḳ bilür | Ki ẓulm ėdene ẓulm iŋen*** ʿadl olur. (a.e. s. 31 no. 369).

EOsm. **güc** III 'müşkül hâl, zaruret, çaresizlik' < ***güc*** II karşısında öbür cihet ※ ***Küyüŋ ey ular kim yigitsiz, cüst, | Güc içinde var ḳocalar, ḳatı süst.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 11 no. 134). ※ ***Ögüş ḳatılıḳ göresidür ṣoŋ uc | Oğul kim atadan götürmeye güc.*** (a.e. s. 64 no. 780).

güc IV (sıfat ve zarf) 'zor, müşkül; zorlukla, güçlükle' < ***güc*** III. ※ ***Üç ġuruş muḳābilinde ṣatmaḳ üzre bir merkeb yükü odun getirir. Pāzārda bunu bir ḳaç sāʿat ve güc ḥāl ile ṣatar.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 54). ※ ***Muacciz oğlan Cevher hanımın dairei ismetine ayak atmak bahtiyarlığına ermeden güç hal ile defolup gitti.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 225). ※ ***Ertesi Perşembeyi güç getirdim.*** (S.M. Alus 1944 s. 57).

güc belâ 'zulüm' < ***güc*** II ve ***belâ.*** ※ ***Ḳayurmaz-mı ki gendü ḍutsaḳ ola | Şu kim ḍutsağa güc degüre belā?*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 24 no. 285) ***güc-belâ ile/***BSTTk. ***güçbelâ*** 'zorlukla': ※ ***Hezār ṣuʿübetle güc belā ile murāda ėrdükden ṣoŋra...*** ('Alī ʿAzīz 1268 [1851] s. 199). ※ ***Boynu bir küçük çocuk bileği kadar ince ve narindi, öyle ki bu incecik boyun üstünde başını güçbelâ tutabiliyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1937 s. 97).

AD. **güce** 'kırılmış buğday, yarma' DS 2207 < ??.

EOsm. **güce-** 'zorlamak, güç duruma düşürmek TS 1838–39. (A. Zajączkowski 1937 II, 83 < ETk. ***küçe-*** a.m. Clauson 695. [***küç*** isimden fiil yapan ***-e-*** genişlemesi, b. ***ada-*** ⊡]. ※※

güce gel-, **güce git-**, b. ***güc gel-***.

AD. **güce gör-** 'saldırmak, üzerine atılmak, vurmak' DS 2207–08, TS 1837–38 < ***güc*** II kelimesinin dativus hâli (dativus adverbialis, zarf işlevli yönelme durumu)? ve ***gör-*** II. ※※

AD. **gücek/gücük** 'kuyruksuz hayvan' DS 2208, TS 1840, A. Topaloğlu 1978 II, 272, 'kuyruksuz horoz' Meninski 1680 III, 4056 < krş. ***güdük.*** ※ ***Gücükligine ḥüküm ėden eyitdi: "Çökdügi yėrde ḳığlar-imiş. Poḳı yığıncugiyle durur, dağılmaz-imiş. Ḳuyruğı olsa elbette salınub dağılsa gereg-idi. Andan dėdüm ki gücük-dür" dėdi***. (Ferec 855/1451 v. 123b).

EOsm. **gücel-** 'zorlaşmak' TS 1838 < ***güc/güç*** IV + sıfattan fiil yapan ***-al-*** genişlemesi, b. ***alal-*** ⊡ (ETk. ***küçel-*** Clauson 697'in mana ve etimolojisi başkadır). ※※

EOsm. **gücemle-** 'zorlamak, icbar etmek' TS 1838 < ***güce-*** fiilinden ***-m*** ekiyle yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi) (b. ***adım*** I ⊡) + ***-le-*** genişlemesi (b. ***acabla-*** ⊡). ※ ***Bu‿ḫaṭāyı bellü bilmek içün, seni daḫı bir‿ḫaṭāya düşmege gücemleyem.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 53).

AD. **gücen** 'tavşan yavrusu' DS 2208, Meninski 1680 III, 4058; 'gelincik' A. Zajączkowski 1934 I, 126, fakat C. Avcı 1937 s. 300'e göre 'kokarcanın bir cinsi' < ETk. ***küçin*** a.m. S. Tezcan 1993 s. 260–261. ※ ***Varġıl, bir ḳaç balıḳ dutġıl, ol gücenüŋ ḳapusından tā yılan inine degin degme yėrde bir balıḳ bıraḳġıl, tā ol gücen anı bir bir yėyü yılan ḳapusına gele, yılanı anda bula, anı daḫı depeleye...*** (A. Zajączkowski 1934 I, 46). ※ ***Ḍutulmaz güc ile göcen, bilürsin.*** (Meḥmed 1965 s. 202 no. 6047).

gücen- '(birisine) kırılmak, darılmak' < ***güce-*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Darılma, gücenme amma senin yüzünden benim gençliğim güme gidiyor.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 247).

gücenik 'gücenmiş, kırılmış, darılmış' < ***gücen-*** + geçişsiz fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-ik*** eki, b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Kendine gücenik olan bir polis gece fenersizdir diye şair Eşrefi karakola götürmek için uğraştığı sırada birbiriyle çarpıştıklarından iş mahkemeye düştü.*** (M.Z. Pakalın 1946t s. 208). ※ ***Gücenik, haksızlığa uğramaktan bezmiş gibi susuyor.*** (İ. Aral 1997 s. 33).

güc gel-/güce gel-/güce git- 'ârına gitmek, onuruna dokunmak' DS 2207, TS 1841–42 < ***güc*** III + ***gel-/git-.*** Son varyant için krş. ***ged-*** III/***get-***. ※ ***Orḫān Ġāzīye ġāyetde güc geldi kim bunlar bunuŋ gibi iş ėtdiler.*** (F. Giese 1929 s. 41–42). ※ ***Bu gelen‿ḫalḳa daḫı evlerden vėrdiler. Bu gez şehr ma'mūr olmağa ṣūret ḍutdı. Ve bu‿halḳa vėrdükleri evlere muḳāṭa'a vaż' ėtdiler... Ve gelen‿halḳa güc geldi. Dėdiler kim bizi mülkümüzden sürdüŋüz, getürdüŋüz, bu kāfir evlerine kirā' vėrmeg-içün getürdüŋüz dėdiler.*** (a.e. s. 133). ※ ***Doktorun o kadar sevdiğim kahramanımı beğenmeyişi âdetâ benim gücüme gitti.*** ('Ömer Seyfeddīn 1943 s. 23). ※ ***Yaz ortasında İstanbula avdet etmek Satberkle Binnazın pek güçlerine gider amma bu hal yaptıkları guguğun bir mukabele bilmisli olduğu için seslerini çıkaramazlar.*** (H.R. Gürpınar 1934t s. 72).

AD. **gücigen/gücügen/güçügen** 'kartal; akbaba' DS 2208, TS 1840, R. Dankoff 1991 s. 41, Meninski 1680 III, 4057 < Kıpç. ***köçgen*** 'kartal' < ETk. ***köçgün*** 'göçkün' (?) Clauson 697). ※ ***Al ile arslan dutulur, güc-ile gücigen ḍutulmaz.*** (V İzbudak 1936a no. 332, atalar sözü).

güc ile/gücüle 'zorla, ancak' DS 2210 < ***güc*** II ve ***ile***. ※ ***Bir iş 'unf-ile güc-ile olınca, geŋezlig-ile āsānlıg-ile olsa yėgdür.*** (**Ferec** 855/1451 v. 137a). ※ ***Ġarḳ olub helāk oldılar. Ḳral gendüsi güc-ile ḳurtıldı...*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 28). ※ ***Sizin gelini gücüle razı edebildim. "İlle de yarım lira, aşağı olmaz bacım," diye nazlandı.*** (Kemal Tahir 1957r s. 160).

gücü, b. ***küci***.

gücügen, b. ***gücigen***.

gücük I, b. ***gücek***.

AD. **gücük** II 'Şubat ayı' DS 2209, TS 1841 < ***gücük*** I, sonunda birkaç gün eksik gibi göründüğünden; krş. ***gücek/gücük.*** ※ ***Ulan Gılay havası çalacak sıra mı şu soğukta. Gücükte sakın Gılay havası çalmaktan. Gücükte ekilen tohum büyümez. Atalardan galmadır.*** (M. Makal 1954 s. 104). ※ ***Bugün gücük, yarın mart. Piyasanın açılmasına çok kalmadı.*** (M. Makal 1965 s. 94).

gücüle, b. ***güc ile***.

AD. **gücün** 'zorlukla' DS 2210, TS 1841 < ETk. ***küçün*** a.m. [***küç*** kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli, b. ***acın*** ⊡] Clauson 698. ※ ***Çizmeli adam burnuna mendil tıkayarak "Beni köyün en zengini kimse, oraya götürün!" diye kendini dışarı gücün atmış.*** (H. Aytekin 1945 s. 43). ※ ***İstediklerini gücün kopardılar. Yalnız son dakikada yaşlı kadın gitmekten cayı verdi.*** (V.O. Bener 1957 s. 109).

gücü gücü yetene 'zulmü kendisinden zayıf olanadır, vurun abalıya' < ***güc*** II, ***güc*** I ve ***yet-*** fiilinin ***-en*** partisipi dativus hâlinde. ※ ***Ḫod-perestlik, ẓulüm, ḥīle dolu. Gücü gücü yetene bir kör döğüşüdür gidiyor!*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 576). ※ ***Her sahada gücü gücü yetene kanunu hüküm sürüyor.*** (H.R. Gürpınar 1933kp s. 79).

AD. **gücün gücüne** 'son derece güçlükle, zorlukla' < ***güc*** IV, iki defa güzelin güzeli gibi kuvvetlendirici bir terkipte ve dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Adam, beklenmedik bir anda kalkıverdi. Karyola demirine asılı pantalonunu çekip aldı. Tek ayağında durmaya çabalayarak, gücün gücüne giyebildi.*** (Tarık Dursun K. 1960 s. 72). ※ ***Kan akmış akmış, yastığın yüzünde kurumuştu. Acıyla doğruldu. Don paça, gücün gücüne yataktan çıktı.*** (Tarık Dursun K. 1959 s. 65).

güç, b. ***güc***.

güçügen, b. ***gücigen***.

güç-zor** 'güçlükle, zorlukla' < ***güc/güç IV ve ***zor***; aynı manada olan ve hiçbir fonetik uyumu olmayan terkip şüpheli görünüyor. ※ ***Geçen günkü işe canı sıkılmış. Gözlüklü hâkime güç-zor gönderebildik. Akpınarda alışı-verişi olduğundan, "Komşulukta hâinlik ayıp bir şey!" dedi.*** (Kemal Tahir 1957r s. 20). Başka kaynaklarda bulunamadı.

güd-/güt- I 'arkasından yürümek (ms. bir koyun sürüsünün arkasından),

(hayvanları) önüne katıp sürmek; (bir hayvanı ya da bir sürüyü) otlatmak' < ETk. ***küd–*** 'beklemek; krş. ***küy–*** ※ ***Ebü l–fevāris***, ***ṣahrāda ḳoyunı güderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 229b) ※ ***Senüŋ ne maḥallüŋ vardur ki muvācehe[ten] baŋa bunuŋ gibi söz dėyesin? Varsaŋ deveŋ güdseŋ, gendü işüŋde olsaŋ–a!*** (a.e. v. 176b). ※ ***Yavuz baş issine ḍoŋuz gütdürür'*** (V. İzbudak 1936a no. 104, atalar sözü).

güd–/güt– II (mecazî manalarda) 'bir şeye tutunmak, onu bırakmak istememek; (bir âdeti, kaideyi, siyaseti) takip etmek; (bir hedefi) gerçekleştirmeye çalışmak; elde etmek ardında olmak, kollamak' TS 1883–84. < ***güd–/güt–*** I. ※ ***Ḍilerseŋ yėyesin doyunca çoḳ süd, | Yüri yindek, benüm ḳoçum, ḳoyun güd!*** (Naẓm–i 1928 s. 77). ※ ***Hâlâ eski âdeti güder, senede bir kere olsun ölmüşlerimizin kabirlerini ziyaret ederiz.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 6.VI.1944). ※ ***İstanbuldaki taşralıların, hemşerilik güderek, bir araya toplandığı kahveler Sirkecide, memleketlerinin adını taşıyan otellerin altındaydı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 20.V.1944). ※ ***Dünya düzenini Cermen elile yeni baştan kurmak hülyasını güden Alman imparatoru Vilhelm, Envere bu fırsatı veriyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 183). ※ ***Ben Recep'ten her şeyi umarım. Dürzü, topallığına bakmaz, insan üstüne deve gibi kin güder.*** (M. Seyda 1969 s. 54).

güderan, b. ***güzeran***.

güdeşte, b. ***güzeşte***.

güdü, b. ***gudi***.

güdük I 'sivri tarafı düzleşmiş, kütleşmiş' < ETk. *__*küḏük*__* a.m. Clauson 702 bu kelime yalnız başka manada bulundu, krş. ***iş güç***). ※ ***Tırnağı kemirmekten güdük olmuş...*** (S.M. Alus 1933p s. 84). (Krş. belki Fa. ***kutāh*** 'kısa' [Editörün notu]).

AD. **güdük** II 'kuyruksuz; kuyruğu kesik' DS 2213–14, TS 1850 < ***güdük*** I. ※※

AD. **güdük** III 'kısa ceket; kolsuz yelek; frenk gömleği, mintan' DS 2213–13 < ***güdük*** I. ※ ***Güdük veya işlik: önü açık olup, göbekten yakaya kadar çift düğmelidir.*** (K. Güngör 1941 s. 51). ※ ***Benizleri sapsarıydı. Avurtları çökm***üştü. Yamalı soluk güdükleri kirden muşambalaşmıştı. (Reşat Enis 1944 s. 257).

Osm. **güftar** 'söz, sözler, konuşma' < Fa. ***guftār*** a.m. ※ ***Bihrüz–ı Mervezī bezzāz–ı Baġdādīnüŋ leṭāfet–i güftārından, ṭarāvet–i diydārından müteʿaccib oldı***. (Ferec 855/1451 v. 105b).

Osm. **güft–ü–gû/güftügû** 'sual ve cevap, mükâleme, söyleşme' < Fa. ***guft u gü*** a.m. ※ ***Bu güft u gü içindeyiken...*** (Ferec 855/1451 v. 177a). ***güft–ü–gû et–*** 'gevezelik etmek, her şeyi tenkit etmek': ※ ***Pes neden ki ṣüret–i ṣalāḥda ol maḳüle devlet düşmenleri güft u gü ėdeler?*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 149).

güfte 'sözler; şarkı metni' < Fa. ***gufta*** 'söylenen'. ※ ***Ol köfte–hōruŋ o güfte–i ġarībesi budur.*** ('Ālī 1956 s. 227).

EOsm. **gügegündüzin/gügemgündüzin** 'güpegündüz' Mesʿüd bin Aḥmed 1991 s. 610 < ***gündüz*** kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli, başında kuvvetlendirici ön–eki (réduplication + tezat ünsüzü ve ***–e/–em***, b. ***apak*** ⊡ ve ***besebelli*** ⊡). ※ ***Yemen ḳavmı bigi düzüb gendözin,***

| ***Dün içi degül hem, gügegündüzin.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 2160). ※ ***Nite kim tavuh göremez gėce yol, | Gügemgündüzin eyle olmışdı ol.*** (a.e. no. 3392).

AD. **gügüle**, b. ***kukula***.

AD. **gügüm/güğüm** I 'altı geniş, saplı bakır su kabı' H.Z. Koşay 1932, DS 2216, ZTS 87 < Yun. ***κουκούμι*** (kukúmi) < BizYun. ***κουκούμιον*** (kukúmion), G. Molino 1641 (***cocomo*** maddesinde) < Lat. ***cucuma*** a.m. Tietze 1962 no. 322. ※ ***Esʿār-ı baḳırcıyān. Ḳazġan ve gügüm ve at satılı ve baḳrac... 82 aḳca.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 195). ※ ***Kahvaltı sonrası dayım evden ayrıldı; sırtında güğümle Adapazarı sokaklarında boza satıyormuş.*** (U. İlhan 1993 s. 56).

(Argo) **gügüm/güğüm** II 'meme' H. Aktunç 1990 s. 119.< ***gügüm*** I. ※※

AD. **güğüç** 'pelit meyvesi' DS 2216 < Yun. ***κουκούτζι*** (kukútzi) 'çekirdek' A. Tietze 1962 no. 337; daha şümullü: Ch. Tzitzilis 1987g no. 249. ※※

AD. **güğül/gügül/küfül/kühül** 'ipek kozası' THASDD. 682, 1003, DS 2216, 3026, TS 1851 < Yun. ***κουκούλι*** (kukúli) a.m. Tietze 1955 no. 149. ※ ***Ve noḫüddan ve mercümekden ve baḳladan ve bögrülceden ve gügülden*** (metin: göŋülden) ***ve ergüvāndan ve meyveden ve bostāndan ʿöşr alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Kanunī Süleymān devri] s. 270).

güğüm, b. ***gügüm***.

Osm. **güher** 'mücevher' < Fa. ***guhar*** a.m. ※ ***Anuŋ gibi pādeşāh-ı ʿādil ve raʿlyyet-l munṣıf ʿahdinde ol yėrde dikilen ağaclar yüceldiler, güherler yėmlş vėrdller.*** (Ferec 855/1451 v. 191a-b). ※ ***Veled geldi, size eydür: "Ne lsterslz, sizüŋledür: | Kim usluysa beni bildi, deŋlz oldı, güher buldı.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 35). Krş. ***gevher.***

güherçlle/gevherçlle/göerçlle/gögerçile (kimya terimlerinden) 'güherçile, potasyum azotatı' G. Molino 1641 (salnitro maddesinde), Meninski 1680 III, 4086, 4099 < Fa. ***guhar/gawhar*** ve 'Şili' barut imalinde kullanılan bu kimyevî madde eskiden Şili'den ithal edilirdi. Fa. izafet rabıtının düşmesi için b. ***Dersaadet*** ⊡, Labialisation (dudaksıllaşma) için b. ***gevde*** ⊡ ※ ***Baʿdehü müteḳāʿid ṭāʾifesine güher-çile kār-ḫānesine taʿyīn olunub her sene ḫidmet ėdüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 54).

gükre-, b. ***kökre***-.

gül I 'açmış çiçek, gül, Rosa' < Fa ***gul*** a.m. ※ ***Gülden ḫāra ḳāniʿ olub dururam.*** (Ferec 855/1451 v. 29a). ***Karılarınız güllerini sokunmuş, sizi kapılarda bekilyor sanki. İtiş kakış bir koşu. Koşun koşun, tabakhane sizi bekilyor!*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 28). Mecazî manada: ※ ***ʿAzīzüm, teşrīfüŋüz ḳandan ve ḳangı diyāruŋ gülisiz?*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 [1851] s. 113). ***güller*** 'güzel kadınlar': ※ ***Boyuna İstanbul tarafı yosmalarından bahsedilmez ya, biraz da karşının güllerinden açalım.*** (S.M. Alus 1944 s. 96). ***gül damlası*** 'taze, güzel ve sıhhatli (kimse)': ※ ***Yazık! Canım, yazık! Böyle gül damlası kızcağızı evlerde bırakmak günah!*** (Recāʾī-zāde Ekrem 1941 s. 82). ***gül gibi*** 'parlak, şık, yakışıklı': ※ ***Allah için gül gibi delikanlı; eşe dosta düşecek damat.*** (S.M. Alus 1934 s. 28). ***gül gibi geçin***- 'kazancıyla rahat geçinmek': ※ ***Memnunum kardeşim, günde on beş kuruş para alıyor, gül gibi geçinip gidiyorum...*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 150). ※ ***Yalnız***

başıma kalsam gül gibi geçinirim (H.R. Gürpınar 1940 s. 20). ***güllük gülistanlık*** 'cennet gibi': ※ ***Hasan artık ortalığı güllük gülüstanlık görüyor, candan sevgilisi Mediha ile kırlarda geçireceği mutlu yaz akşamlarının hayallerile avunuyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 91).

(Argo) **gül** II 'dişilik organı, vajina' H. Aktunç 1990 s. 119 < ***gül*** I. ※

gül– b.m. (gülümsemek, kahkaha atmak) < ETk. ***kül–*** a.m. Clauson 715–716. ※ ***Ḍudaġuŋdan‿haber sordum, şehā, ḳand u şeker dėrler, | Ya bu yāḳūt–ı surḫ içün gülicek dür döker dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 52). ※ ***Dururvam u ağlarvam, oturvam u ıŋlarvam, | Eyle ḳomaya Teŋri, hem ben gülevem bir gün!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 32). ※ ***Hahhahhay! Güleyim bari! Elinden geleni ardına koyma, haydi bakalım ne yapacaksan yap ta görelim!*** (M. Rona 1945ç s. 22). ***gülmeden katıl–/gülmeden kırıl–*** 'uzun zaman ve sarsıla sarsıla gülmek': ※ ***Rum sermayelerin ağzıyla konuştum: Kale, sen donmesin yoksam, Giridlisin? diyerek gülmeden kırılıyorlardı.*** (S.M. Alus 1944 s. 118). Dativus eki gülünen kimseyi veya şeyi bildirir: ※ ***Acaba, doğduğu gündenberi, bir defa olsun, hiç bir şeye güldü mü?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 42). ***güle güle*** 'mutlu olarak, mutlu iken': ※ ***İstersen vereyim. Rengi hoşuna gitmişti. Güle güle gey!*** (K. Bilbaşar 1944 s. 88). ***gül– oyna–*** 'çok sevinmek, sevincini izhar etmek': ※ ***Ṭāhire Başra begligini in'ām eyledi. Ḳardaşlariyle güle oynayu Başraya vardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 103a). ※ ***Çocuklar buradan güle oynaya çıkıyorlardı. Birdenbire önlerine koskoca bir taş yuvarlandı.*** (E.E. Talu 1935 s. 79).

Osm. **gülâb/güllâb** 'gül suyu' < Fa. ***gul–āb*** a.m. ['***gul*** 'gül' ve ***āb*** 'su'] ※ ***Odasına iletdiler, yüzine gül–āb sacdılar. 'Aḳlı geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 49b). ※ ***Aŋulcaḳ gül yüze saçdı gül–ābı, | Giderdi gözlerinden cümle‿hʷābı.*** (Meḥmed 1965 s. 105 no. 1854). ※ ***(Berberān) mürüvveten bir aḳçadan ziyāde vėrenlere gülābla ri'āyet ėdeler.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 262).

gülâbdan/AD. ***gülümdanlık*** 'gül suyu koymak için yapılmış kap' DS 2220 < Fa. ***gul–āb–dān*** + kaplar için kullanılan ***–dān*** eki, b. ***abdan*** ⊡]. ※ ***Gülābdān–ı muraṣṣā.*** (Selāniki Muṣṭafā 1989, 159; bir hediye listesinden).

Osm. **gülâbî/güllâbî/güllâbici** 'tımarhanede hastabakıcı' < ***gülâb/güllâb*** + meslek sahipleri için kullanılan ***–î*** eki, b. ***acabrûdî*** ⊡, üçüncü varyantta ***–î*** ekinin fonksiyonu ***–ci*** ekiyle kuvvetlendirilmiştir, b. ***attarcı*** ⊡.

gülâc/güllâç 'şeker, kaymak, badem ve nişasta ile hazırlanan ince yuvarlak tatlı' < Fa. ***gulāc*** a.m. ※ ***Alışırsan yaparsın, kuzum, bu işler göründüğü kadar güç değildir. Dışarıdan ağır görünür amma sırtına yüklenince güllâç küfesi gibi hafifleşir*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 19).

gülay, **gülayı**, b. ***gulan***.

Osm. **gülâle** 'aşağı sarkan uzun saç demeti' < Fa. ***gulāla*** a.m. ※ ***Gülāleŋ yā benefşedür yā sünbül. | 'İẕāruŋ yā semendür yā semenber.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 95).

Gülbahar I 'eskiden tipik halayık adlarından' < ***gül*** I ve ***bahar*** I. ※ ***Gülbahāra, Nev–bahāra "Bunı böyle, anı eyle ėt!" dėyü buyruḳlar buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 217a).

gülbahar Il 'tavla oyununun bir çeşidi' H. Kodaman 1944 s. 28 < belki bir şahıs isminden. ※ ***"Bir Gülbahar?" —"Varım. Neyine?" —"Bir paket Serkldoryanına."*** (Orhan Kemal 1950â s. 76).

Osm. **gülbang** 'ezan' < Fa. ***gulbāng*** 'sesleniş'. ※ Aḥmed–i Dā'ī no. 841. ***gülbang et–*** 'ezan okumak': ※ ***Ḳapu üstünde burc başında pāscılar pās dutarlar, bir birine lIsān–ı insānca söylerler. Bildi–ki ḳavum ebnā–yı clnsden imişler. Gül-bāng ėtdi. Pāsubānlar işidüb "Merḥabā! Merḥabā!" dėdiler. (Ferec 855/1451 v. 245a).***

gülbeşeker/gülbeşekker 'gül tatlısı' < Fa. ***gul ba–şakar*** 'conserve of roses' F. Steingass 1930 s. 1093 [***gul*** 'gül' ve ***ba–*** önekiyle şakar 'şeker'] ※ ***Yanaġuŋ berg–l gülden ter, ḍudaġuŋ gül be–şekkerden, | Vücüduŋ südden aḳ, yumşaḳ; yüregüŋ ḳatı mermerden.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 81). (Mecazî manada) ※ ***Bir dostu, sevgili günlükçümüz Paul Léautaud'nun In Memoriam adlı yapıtını daha önce yayımladığı Amours'dan daha gülbeşeker, kıpırdak bulmuştur. Ama kitapta yer alan ironilerin, kitabı soldurduğunu söyler. Çünkü ona göre bu ironiler coşkunun ipini kesiyordur.*** (S. Birsel 1995 s. 35).

Osm. **gülbu** 'gül kokusu' < Fa. ***gul–bü*** a.m. [***gul*** 'gül' ve ***bü*** 'koku']. ※ ***Seḥer–geh bir Muġal oğlan çapardı ol maŋa ḳarşu, | Mu'aṭṭar atı tozından tüterdi müşk–lle gül–bü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 58).

AD. **gülcer**, b. ***klleçerl***.

güldan 'gülâb kabı' ZTS 37 < Fa. ***guldān*** 'vazo' [***gul*** 'gül' +***–dān*** 'kab', b. ***abdan*** ⊡. veya ***gülâbdan'ın kısaltılmışı.***

Osm. **güldeste** 'gül demeti' < Fa. ***gul–dasta*** a.m. [***gul*** 'gül' ve ***dasta*** 'deste, demet']. ※※ Mecazî manada 'bir makam ismi' K. Uz 1964; 'şiir antolojisi; biyografyalar koleksiyonu': ※ ***Sonraları, bu şiirin bütününü bulmak için günlerce aranacağım. Antolojiler karıştıracağım. Ah, güldeste, evet! O güldestelerin çoğuna fazla güvenmesem de, bir "belki" ile sayfalarını didikleyip duracağım.*** (A. Ağaoğlu 1981s s. 27).

güldür– '(birisinin) gülümsemesine sebeb olmak, sevindirmek, memnun etmek' < ***gül–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Sergüdeştlerini biri birine temām blldürdiler, biri birini gāh aġlatdılar, gāh güldürdller.*** (Ferec 855/1451 v.

güldür güldür 'gürültü ile, çok sesli olarak' < ses taklidi kelimelerden krş. ***haldır huldur, paldır küldür.*** ※ ***Aradan bir hafta geçmeden köşkün bağ kapısı önüne güldür güldür iki araba yanaşır.*** (H.R. Gürpınar 1934t s. 65).

güldürredek 'gürleyerek, çok ses çıkararak' R. Dankoff 1991 s. 42 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***güldür güldür*** ve ***–edek*** için b. ***cartadak*** ⊡.

güle, b. ***kürre***.

gülebl, b. ***körepi***.

gülec, b. ***güleç***.

güleç/güleş 'her zaman gülümseyen' DS 2218, 2219, TS 1853–54, A. Zajączkowski 1937 II, 83, Meninski 1680 III, 4090, Balhasanoğlu 1904

s. 128 < ***gül-*** + fiilden sıfat yapan ***-eç*** eki ?? ※ ***Gülec yüzlü olsa vu gögcek͜hülu | Dėmezler ağır başludur u ulu.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340-42 s. 68 no. 831). ※ ***Güleç güleç bakıştılar...*** (F. Erdinç 1958 s. 83). ※ ***"Aferin Emriye!" dedi en güleç yüzüyle, "Şu buyur demeyi sen kendiliğinden mi öğrendin, yoksa yeni gelen öğretmen mi öğretti?*** (R. Ilgaz 1981 s. 131).

EOsm. **gülef** 'gül' < ***gülâb***. ※ ***Ne yaġmurdur ki yaġdı cān üzerne, | Ki cāndan biŋ gülef, biŋ bāġ bitdi?*** (Sulṭān Veled 1958 s. 42). ※ ***Gülef yüzlüler andan gėrp ḳaldı.*** (Fa̱hr-i 1974 s. 377 no. 2469). ※ ***Da̱hı ḳılmadum aŋa ṭapu lāyıḳ, | Gülef yėrine baġladum şaḳāyıḳ.*** (Meḥmed 1965 s. 170 no. 4075). ※ ***İtmeden bād-i͜hazān ʿömrüŋ telef | Yumma aġzuŋ ġonca-veş ac çün gülef*** (metinde: ***kelef***). (Firdevsī-i Rūmī 1980 s. 189).

AD. **güleğen** 'hep gülen' DS 2218, TS 1854-55 < ***gül-*** + alışılmış vasıflar için kullanılan ***-eğen*** eki (***-gan/-gen*** ekinin varyantı, b. ***depegen*** ⊡). ※ ***Güleç yüzlü ol, velī beyhūde yėre gülegen olma, yaʿnī yoḳ yėre gülme ki yoḳ yėre gülmek delülikdendür ve edebden degüldür.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 113-114).

gülek, b. ***külek***.

güler 'mütebessim' Meninski 1680 III, 4090 < ***gül-*** fiilinin geniş zaman partisipi, b. ***açar*** ⊡. Yalnız ***güler yüz*** tabirinde: ※ ***Ṣıġār u kibāra, bende vu āzāda güler yüz ile ve luṭf u͜hulḳla, vel-ḥāṣıl cümle͜halḳla yoldaşlıḳ u ḳarındaşlıḳ yüzinden zindegānīler ėdüb...*** (A. Bombaci 1946 s. 196-197). ※ ***Pembe cibinlikli bir beşik; bunun içersinde de yumuk, pembe güler yüzlü, sarı saçlı güleç bir yavru!*** (E.E. Talu 1939 s. 43).

AD. **güleş** I, b. ***güleç***.

güleş II, b. ***güreş***.

AD. **güleş-**/RD. **küleş-** 'kavga etmek, savaşmak, (spor) güreşmek' DS. 2219, TS 1855-56, O. Blau 1968 s. 257 < ***güreş-*** fii'linin varyantı; ***/r/*** → ***/l/*** değişimi için b. ***amelikan*** ⊡. ※※

gülfatma 'bir bahçe çiçeği; hatmi, Alcea rosea; Glaucium' I. Hauenschild 1989 no. 43, 530' < ***gülhatmi*** a.m. [***gül*** I ve ***hatmi***]. ※ ***Tourist Information'ın önünde yetiştirilmiş yıldız çiçekleri, ortancalar, kokulu karanfiller, gülfatmalar, bunca maden ve madensel sesin sağ böğründe kargaşaya geliyor.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 60).

gülgen, b. ***gürgen***.

gülhane 'gül yetiştirilen bina, gül serası' < ***gül*** I ve ***hane*** 'ev', b, ***abdesthane*** ⊡. ※ ***Gülhanenin bir kapısından girip bir kapısından çıkan kimsenin bu kokudan dimağında kalan intiba belki de gülhanede muhalled olan kimseninkinden daha canlıdır. Zira işbaʿ halinde olduğumuz için hissetmediğimiz azametler gibi, gülhanede içinde devamlı yaşayan da bu kokudan nasibsizdir.*** (S. Ayverdi 1941 s. 47).

gülibrişim 'bir ağaç cinsi, Albizia julibrissin' Baytop 1994, s. 124 < Fa. ***gul-i abrīşam.*** ※ ***Tasalı bakışlarla işaret ediyordu katmerli begonyaları, saksılardan taşan petonyaları, köşelerden birinde ipekten şemsiyesini açmış gülibrişim ağacını...*** (Peride Celal 1985 s. 57). ※

Bahçenin kıyısındaki gülibrişimlerin pembesi, bulutların arasında mavileşmeye başlayan son pembemsi lekelerle kaynaşıyordu. (A. Altan 1985 s. 216).

EOsm. **gülinc** I 'gülünç hâl, gülünçlük' < ETk. ****külünç*** a.m., krş. ***külinç*** II. ※ ***Görür mlsüz siz ol͜ halḳuŋ gülinci?*** (Şey̱hoğlı Muṣṭafā 1979 s. 305 no. 4655). ***gülünce al-/ gülünce tut-*** 'alaya almak TS 1857, A. Zajączkowski 1937 II, 84 ; krş. ***gülünceğe al-, gülüncin iste-*** 'gülünecek tarafını aramak' TS 1857. ※※

gülinc II/BSTTk. **gülünç** 'gülünecek (şey veya kimse)' < ETk. ***külünç*** a.m. Clauson 719. ※ ***Adı ṣınmış, gülinç olmış cihāna.*** (Şey̱hoğlı Muṣṭafā 1979 s. 320 no. 5048).

EOsm. **güllnce et-** 'alay etmek' A. Zajączkowski 1937 II, 84 < ***gülinc*** I + ***et-***. Metin verilmemiş. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

Osm. **güllstan l/gülsltan** 'gül bahçesi' < Fa. ***gulistān/gulsitān*** a.m. [***gül*** I 'gül' + ***-lstān*** 'mekân eki, b. ***acemistān*** ⊡. ※ ***Aŋub ol rüzigārı kim görürdüm yüzln, ağlaram, | Nite-kim nāl(e) ėder bülbül aŋub tāze güllstānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 26).

(Argo) **gülistan** II 'hamam' H. Aktunç 1990 s. 119 < ***gülistan*** I. ※※

güllş-/BSTTk. gülüş- 'birlikte gülmek, karşılıklı gülmek'< ***gül-*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***ağlaş-*** ⊡. ※ ***Kāzurı͜ haliyfe öŋlne iletdi. Ḥālini, ḥikāyesini söyledi. Güllşdller.*** (Ferec 855/1451 v. 216a). ※※

güllşdürmelü/gülüşdürmell 'güldürücü' < güliş-/gülüş- fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli + ***-me*** mastarı ve isimden sıfat yapan ***-lü/-li*** eki, b. ***acımaklı*** ⊡. ※ ***Nedīm olanda gerekdür ki ḥikāyetler, muṭavvel u muḫtaṣar, güllşdürmelü vu daŋmalu, ser-güẕeştler ve ġarīb leṭāylfler ezberinde ola.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 316).

gül kurusu/gülkurusu 'bir çeşit pembe renk' < ***gül*** I ve ***kuru***, 'kurumuş gülün taç yaprağı renginde'. ※ ***İçeriniŋ ṭarz-ı tefrīşi bütün bütün değişmiş: evvelki gül ḳurusu yataḳ ṭaḳımı āteşī āle taḥavvül etmişdi.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 629). ※ ***Meliha Hanımın omuzlarında gülkurusu yünlü bir şal...*** (T. Uyar 1981 s. 188).

güllâb, b. ***gülâb***.

güllâbi, **güllâbici**, b. ***gülâbi***.

güllâç, b. ***gülâc***.

gülle I 'eskiden taştan veya demirden yuvarlak top mermisi' < Fa. ***gulüla*** a.m. (asıl manası 'yumak, kuka'). ※※ ***gülle gibi*** 'çok ağır': ※ ***Vakıa hazmı kolay, bir, bir buçuk saatin içinde midede, em'ada eriyiveriyor. Gelgelellm gençlere bile gülle gibi oturur, şişkinilk verir.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1.VII.1941).

gülle II, b. ***kürre***.

güllük gülistanlık, b. ***gül*** I.

(Argo) **güllüm** 'birkaç kişi bir araya gelip eğlenme' H. Aktunç 1990 s. 119 < ?? ※ ***Pazarları gelenler "aşk yapmak"tan çok sohbet etmeyi yeğlerlerdi. Bu sohbetlere eşcinsel argoda "güllüm" denirdi.*** (M. Mungan 1989 s. 149).

AD. **gülmez** 'el tezgâhında dokunan pahalı, alacalı bez' DS 2220. < ?? ※ ***Bayramdır, hadi ipeklisinden, gülmezinden vaz geçtik, düz bir entari istemez mi?*** (M. İlhan, 1983 s. 102).

gül pembe/gülpembe 'gülün rengine benzeyen pembe renk' < ***gül*** I ve pembe; sıfat benzediği nesne ile tavsif edilmiştir, krş. ***ip-ince, kum-ufak, un-ufak,*** b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Kaç kez dudaklarınızı uzatıp gül pembe dudaklarınızı öpmek istediniz. Ama her seferinde aynanın yüzü aşılmaz bir duvar gibi dikildi karşınıza.*** (K. Şipal 1971 s. 102). Mecazî manada 'en kötüsü, aşırı olanı': ※ ***Bu da bir felāket ise de, birinciye nisbetle çok ehven ḳalır. Vāḳı'a arada gül pembesi bir imtizācsızlıḳdır başlar. Faḳaṭ bu geçimsizlik taḥammül fevḳına çıḳınca bir birinden ayrılub ḳurtulmaḳ ḳābildir.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 253). ※ ***Şā'iriŋ anası ağlar gibi bir jestle: "İşte saçmanın gül penbesi! Allahım, sen bizi koru! Bu herzeleri dinleye dinleye bir gün biz de evcek kaçırıp böyle olacağız," dedi.*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 78–79).

Osm. **gülruh** 'al yanaklı' < Fa. ***gul-ruḫ*** a.m. [***gul*** 'gül' ve ***ruḫ*** 'yanak']. ※ ***Bu veziyrüŋ bir ārāste bir ḳızı var-idi. Māh-rüy-idi, müşk-büy-idi, gül-ruḫ-idi, şiyrīn-pāsıḫ-idi, güzel-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a).

gülse– 'gülü özlemek' < ***gül*** I + –***se***– desiderativum (isteme) genişlemesi, b. ***aygırsa***– ⊡. ※ ***N-ola bir gün sen daḫı Taŋruŋa baḳub benseseŋ, | Gülsemiş bülbülleyin, ey gülsitānum, sensedüm.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 233).

gülsitan, b. ***gülistan*** I.

gülsüm 'bir bahçe çiçeği < ***Gülsüm*** kadın adından. ※ ***Şimdi gibi aklımda o gün: Annemin katlı küpelerinin, kirli gülsümlerinin, katmerli sardunyalarının birbiriyle gazellendiği balkonun şu ucundan sarkmış, bakmıştım denize.*** (L. Erbil 1985 s. 178).

Osm. **gülşen** 'güllük, gül bahçesi' < Fa. ***gulşan*** a.m. [***gul*** 'gül' + ***–şen*** genişleme]. ※ ***Manṣūr cāriyei bir gülşene iletdi. Anda bir altun taḫt var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 95a).

Fa. ***–şan*** genişlemesi yer isimleri yapar, eklendiği ismin çok bulunduğu bir yeri tarif eder (b. Tisdall 1959 (1902) s. 170). Osm.da ***–şen*** genişlemesini ***gülşen*** 'gülün çok bulunduğu yer', yâni 'gül bahçesi', örneğinde görebiliriz. Yer adı yapan diğer Fa. ekler için krş. ***Acemistan*** ⊡, ***çemenzar*** ⊡.

Osm. **gülşensaray** 'gül bahçeli saray' < Fa. ***gulşan-sarāy*** a.m. [***gulşan*** ve ***sarāy***]. ※ ***Bir gėce gülşen-sarāyumda yaturdum. Düşümde görürem ki gökden bir ejdehā başın sarḳıtdı.*** (Ferec 855/1451 v. 43a).

AD. **gülü** 'gülüş' DS 2220 < ***gül–*** fiili + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ü*** eki, b. ***acı*** I ⊡.

gülücük 'tebessüm; bebek veya küçük çocuk gülümsemesi' DS 2220 < ***gülü*** + ***–cük*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Benim yüzümde beliren müsterḥimāne gülücüğe ḍayanamayub döndü, mu'avvec, ḍolambac çizgilerden 'ibāret olan imżāsını vaż' ederek benimle berāber çıḳdı***. (Aḥmed Rāsim 1333 s. 50). ※※

gülüm 'gülümseme' (yazarın idiyolekti) < ***gül–*** fiilinin alışılmamış nomen actionis (oluş ve kılış ismi), yahut ***gülümse–*** fiilinden backformation (yanlış ayırma), b. ***abar–*** ⊡. ※ ***Valinin karısı hafifçe gülümsüyor.***

Ustasına elbet. Ama arada bir onunla göz göze geldiklerinde o gülümseme hiç de çekilmiyor yüzünden. Oysa çırak, kendisine bakıldığı zaman gülümlerin silinlvermesine çoktan alışmış. (B. Karasu 1995na s. 66).

AD. **gülüm balım/gülüm-balım** (sıfat ve zarf) 'fevkalâde, harika, şahane, ideal' < ***gül*** I ve ***bal*** I kelimelerinin birinci şahıs mülkiyet hâlleri; krş. aynı ekle yapılan ***canım*** sıfatı. ※ ***Gülüm balım bir köy düşünüyordu. Yedi renkli ebemkuşakları altından çocuklar gelip geçiyordu...*** (F. Baykurt 1961ı s. 161). ※ ***Ben böyle insanlıklı bir Kabak Musdu'yum ki, bir müceddet avrat almaya kalkarken emekdar avradımın kalbini kırmak istemem. Senin bu işi anlaman, bu işi gülüm-balım halletmen gereğlr Kâmile.*** (F. Baykurt 1971t s. 82). ***gülüm balım ol-*** 'can ciğer, içli dışlı, sıkı fıkı olmak': ※ ***Karakızın kendisi, kocası, birkaç gün böyle uf puf ettikten sonra, Yazırlı Haydarın bok yedicileriyle gülüm balım oldular.*** (a.e. s. 148).

gülümdanlık, b. ***gülâbdan***.

gülümse- b.m. (sessizce gülmek) < ***gülümsin-*** fiilinden backformation (yanlış ayırma), krş. ***abar-*** ⊡. ※ ***"Akşam geç yattık," diyor anlamlı anlamlı gülümseyerek.*** (A. Ümit 1996 s. 258).

gülümseş- 'birbirine gülümsemek, gülümseyerek bakışmak' < ***gülümse-*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***aglaş-*** ⊡. ※ ***Savcı yardımcısı bunları söylerken, Başaslstana hafiften göz kırpıp gülümsemişti. Başasistan da, onun bu nüktesine gülümsedi. Gülümseştiler...*** (H. Taner 1954 s. 27).

EOsm. **gülümsln-/gülümsün-** 'gülümsemek' TS 1856–57, J. Deny 1921 s. 536, < ETk. ***külümsln-*** a.m. [****külüm*** 'gülüş' nomen actionis'ten (oluş ve kılış ismi) verbum desiderativum'un reflexivum (dönüşlülük) hâli, Clauson 719]. ※ ***Süleymān gülümsündl ol ḳarıncanuŋ sözinden daẖı eyltdl:...*** (A. Zajączkowski 1937 II, 51).

EOsm. **gülüncek** 'gülünç' < ***gülünecek***'in varyantı. ***gülünceğe al-*** 'maskaraya almak, alay etmek' TS 1857. Krş. ***gülünce al-***. ※※

gülünce tut-, b. ***güllnc*** I.

gülünç, b. ***güllnc*** I.

gülüş-, b. ***güllş-***.

gülüşdürmell, b. ***güllşdürmelü***.

Osm. **gülzar** 'güllerle dolu bahçe' < Fa. ***gulzār*** a.m. [***gul*** 'gül' ve bir şeyin çok olduğunu bildiren ***-zār*** eki b. ***çemenzar*** ⊡] ※ ***Bu ḳızı bāğa, gülzāra lledüŋ,...*** (Ferec 855/1451 v. 97). ※ ***Şuya vėrsüŋ bāğbān gül-zārı zaḥmet çekmesün | Bir gül açılmaz yüzüŋ tek vėrse miŋ gül-zāre ṣu.*** (Fużūlī, K. Akyüz 1958 s. 23).

güm I 'derinden ve patlayıcı yankılı gürültü' TüS < ses taklidi kelimelerden. Krş. ***güm güm***. ※※

(Argo) **güm** II 'yalan' H. Aktunç 1990 s. 119 < ***güm*** I. ※ ***"İşte bu küçücük tel ḳapanıŋ içinde seniŋ ḳoca vekīl-ẖarcı öldüreceğim." —"Güm!" —"Güm-mi, değil-mi, şimdi aŋlarsıŋ."*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 227). ***güm at-*** 'yalan söylemek, büyük ilgi çekecek bir yalan haber vermek' F. Steinherr 1932 s. 187, H. Aktunç 1990 s. 119. ※※ ***güme git-*** 'boşa

gitmek, heder olmak' DS 2222: ※ ***Darılma, gücenme amma senin yüzünden benim gençliğim güme gidiyor.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 247). ※ ***Sözleri motor gürültüsünün içinde güme gitti.*** (H. Taner 1954 s. 40). ※ ***Buraya zavallı bir hastayı eğlendirmeye mi geldiniz, ölüm havası çalmaya mı? Gardel'in tangoları bile güme gitti. Ben şimdi ayakta olsaydım...*** (Peride Celal 1991 s. 30). ***gümle–*** 'yumruk atmak; (futbolda) çok sert bir vuruş yapmak; (okul argosunda) sınıfta kalmak; boşa gitmek, heder olmak' H. Aktunç 1990 s. 119: ※ ***Gençlikle birlikte bütün hayat ta gümledi gitti.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 284). 'ölmek': ※ ***Başımıza bir iş açmasın. Anafordan gümleriz vallahi! Pek dalarsa siz dürtükleyiverin!*** (Sabahattin Ali 1943 s. 54).

Osm. **gümān** I/**gümen** II 'emin olmayan veya yanlış fikir, tereddüt, kuşku' A. Topaloğlu 1978 II, 273 < Fa. ***gumān*** a.m. ※ ***Merdümlik eyle, dut ki biz bu-gün bu bāġa gelmedük. Ardumdan kesil! ʿIşḳdur, ʿışḳbāzlıḳ nedür? Ol sebebden ki bir eyü keleci söyledüŋ, ben daḫı bir cevāb vėrmiş oldum, nādānlıġuma gümān iletme! Kerem ėt, bir iki ayaḳ ic, andan dur, ġaybet-ile teşrīf eyle!*** (Ferec 855/1451 v. 236b). Ekseriya gümāna düş– 'kuşkuya düşmek, gizli bir şeyin kokusunu almak': < Fa. ***gumān*** a.m. ※ ***Bu ciddinden, bu cehdinden gümāna düşdi, "Oş-bunuŋ bir ġarażı var ola?" dėr-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 177b). ※ ***Haliyfe bu sözi işidicek gümāna düşdi, "Şāyed rāst eydür ola, günāha girem?" dėdi. Dalleden ʿöẕür diledi***. (a.e. v. 225a). ***gümān et–*** '(birisinden) şüphelenme, şüphe üzerine suçlamak': ※ ***Baŋa bu yavuz gümānı ėtme! Hışm odunı (!) luṭf suyile söyündür!*** (Ferec 855/1451 v. 110a). EOsm. güman tut– 'şüphe etmek, inanmamak': ※ ***Dėdi paşaya: "Āyā şāh-ı cüvān, | Ḳaravaşam ben saŋa, ḍutma gümān!"*** (Enverī 1928 s. 29). ※ ***Ziyāde ola harāblıḳ cihānda, | Bu sözüme saḳın ḍutma gümānı***. (F. Giese 1929 s. 188). ※ ***Sendedür ol genc-i nihān, | Sendedür ol, ḍutma gümān!*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 34).

AD. **güman** II, b. ***guman***.

AD. **gümanlı/gümanni** 'gebe' DS 2221 < ***güman*** I. ※ ***O zaman Mahmud ağnir çi, ben gurbete cidende benim garim gümanni idi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 399). ***gümanlı yat–*** 'doğum yapmak': ※ ***Bunun da dokuz ay olmasına, gümmani (!) yatmasına bir ay galdi.*** (a.e. s. 166).

güm at–, b. ***güm*** II.

gümbedek 'paldır küldür' < ses taklidi kelimelerden; ***güm*** **I** + ***–edek***, b. ***cartadak*** ⊡. ※ ***Her gece, saat elifi elifine üç olur olmaz, gümbedek ara telin üstünden bizim bahçeye atlıyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 138).

AD. **gümbül**, b. ***kumul***.

gümbür gümbür 'gök gürültüsüne benzeyen seslerle' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***güm güm***. ※ ***İki izbandut paldır küldür alt kata saldırdılar. Çatır çutur bir şeyler kırmağa, gümbür gümbür öteberi devirmeğe başladılar.*** (S.M. Alus 1933p s. 157). Mecazî manada. ※ ***Bilmem ne kadar zaman sonra kız gümbür gümbür Hazreti Meryem gibi babasız bir çocuk doğurdu.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 38). ※ ***Böyle gümbür gümbür atmakla vaziyetimi büsbütün ağırlaştırmış oluyordum. Müdafaa sistemim ümitsizdi.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 38).

gümbürde– 'gök gürültüsü gibi ses çıkarmak' < ses taklidi fiillerden, krş. ***gümbür gümbür***: /**r**/den sonra ***–le– → –de–*** gelişimi için b. ***alda–*** ⊡. ※※

gümbürtü 'gök gürlemesini andıran ses < ***gümbürde–*** fiilinden nomen actionis (oluş ve kılış ismi); ***–dü → –tü*** gelişimi için b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Artık yüreğimdeki gümbürtüyü dinle!*** (S.M. Alus 1944 s. 39).

gümeç, b. ***gömeç*** I ve III.

güme git–, b. ***güm*** II.

gümen, b. ***güman***.

Osm. **güm et–/güm eyle–** 'yok etmek; saklamak, gizlemek' < Fa. ***gum kardan*** 'kaybetmek'; mana gelişmesi için krş. ***yitir–***. ※ ***Dört yaŋa yolları düşmen üzerine baġladılar. Ḳamusını güm ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 89b). ※ ***Ḳız bu tedbīyri begendi. Der–ḥāl durdılar, atları güm eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 197). ※ ***Behrām Paşa Diyār–ı Bekre ḥākim oldı. Kürd Yūsuf Bīk nām mīr–i muḥteremi ḳırḳ elli miḳdārı ḫademi ile memālik–i maḥrūsede güm eyledi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 181). Krş. ***güm ol–***.

güm güm 'tekrarlanan patlama sesleri' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***güm*** I. ※ ***Kapı güm güm vuruluyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 155). ※ ***Konağın içinde erkek, kadın kahkahaları, el şapırtıları, güm güm ayak patırdıları.*** (S.M. Alus 1934 s. 330–331). ***güm güm et–*** 'aksiseda yapan sesler çıkarmak': ※ ***Ḍoldurur na'r–ile āfāḳı ġuzāt, | Güm güm ėder yėr yürīdügince at.*** (Enverī 1928 s. 106). ***güm güm öt–*** 'aksiseda yapmak, yansımak' Meninski 1680 III, 4010: ※ ***Mehterlerüŋ varduġı meclis güm güm ötei*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 150).

AD. **gümgüm** 'bakır testi' DS 2222, G. Molino 1641 (***cocomo*** maddesinde) ***gügüm/güğüm*** kelimesinin ***güm güm*** ses taklidi kelimesinin tesiri altında husule gelmiş varyantı. ※※

güm güm gümün–** 'aksiseda yapmak' Meninski 1680 III, 4010. < ses taklidi tabirlerden, predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) için b. ***apal apal ⊡. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

gümiş/BSTTk. gümüş I b.m. (bilinen kıymetli metal) Meninski 1680 III, 4020 < ETk. kümüş a.m. Clauson 723–724. ※ ***Üstād ṭāmemi içinde bir gümişden aġac düzdiler. Yapraḳlarını, yėmişlerini altundan yasadılar.*** (Ferec 855/1451 v. 91b). ※ ***Bir ulu ḳapusı var. Gümiş ḥalḳalu zenbūrī perde üstüne asılmış.*** (a.e. v. 214b). Mecazî manada 'açık renk ve gümüş gibi parlayan': ※ ***Anuŋ ḳolı iki sāḳ, iki gümiş 'amūd gösterür yasaḳ.*** (a.e. v. 116a). ***gümüş göz*** 'para gözlü, para canlısı': ※ ***Alman sefiri, Fransız meslektaşı gibi gümüş göz ve dalavereci değildi.*** (E.E. Talu 1935 s. 149). ***gümüş oluk*** 'bir çeşit üç–etek kadın giysisi' (krş. ***altın oluk*** 'işlemeli kadın pantolonu' DS 232): ※ ***Gümüşoluk üçetekleri...*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 168).

Osm. **gümiş/gümüş** II 'eski bir ufak ağırlık birimi' (bir ***dāng***'ın altıda biri)' < ***gümiş/gümüş*** I'. ※ ***Her giçe bir pāre gümiş*** (metinde gömiş) ***ki terāzūda altısı bir denk olur, ol miḳdār yimek ile orucın açardı. Gėce*** (metinde ***giçe***) ***de gündüz de yidügi ol–idi.*** (Ebü–Leys 1965 s. 104).

gümle–, b. ***güm*** II.

AD. **gümlü**, b. ***gümnü***.

gümmegün, b. ***günbegün***.

AD. **gümnü/gümlü/gümli/gümrü** 'yağ testisi, kavanoz' DS 2222 < Yun. ***κουμνί*** (kumní) a.m. Papadopoulos 1958 I, 481. ※ ***Ḳoyaridi yarsını bir gümniye | Kim ḳacan gerek olur ise yėye.*** (M. Adamović 1994 s. 262). ※ ***Ese, ne yatıyorsun? Ala boğanın altında altın gümlüsü var, kalk, onu al!*** (M. Tuğrul 1969 s. 186). ※ ***Çalı kırmaya başlamış koca karı. Kırarken kırarken, çalı içinde altın gümlüsü varmış, onun içine balta gidivermiş.*** (a.e. s. 273).

Osm. **güm ol–** 'yok olmak, ortadan kaybolmak' < Fa. ***gum şudan*** a.m. ※ ***Güm oldı ẕevḳ u şādi, devr-i 'ālemden vefā gitdi.*** (Ālī 1587 v. 120b).

gümp, b. ***gumbuz***.

Osm. **gümrah** I 'yolunu şaşırmış; doğru yoldan sapmış' < Fa. ***gum-rāh*** a.m. [***gum*** 'kayıp' ve ***rāh*** 'yol']. ※ ***Bir dem gelür, gümrāh olur, miskīn Yūnus ḥayrān olur.*** (Yūnus Emre, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 18). ※ ***'Avām-ı nās ba'ż-ı nā-şāyeste taḫmīn u ḳıyāṣ ile güm-rāhlardan olmaḳ lāzım gelür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 s. 174).

AD. **gümrah** II 'gelişkin, iyi yetişmiş; verimli yer' K. Emiroğlu 1989 s. 116 < ***gümrah*** I; krş. Az. Tk. 'kıvrak, mühkem, sağlam, kuvvetli' ADİL 1982 III, 211. ※※

gümrah III 'gür (saç, ağaç vb. hakkında)' < ***gümrah*** II. ※ ***Ba husus udi Minas'ın bütün kıraathaneyi çınçın öttüren pürüzsüz gümrah sesi ile eviç'tan okuduğu: "Yemenimin…".*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 67). ※ ***Yan yana sıralanan kızıl çamları, gölgeleri birbirine karışan gümrah kestaneleri, ak gövdeli yüzyıllık çınar ağaçlarıyla bu bahçe betonun çölleştirdiği İstanbulun göbeğinde adeta gizli bir cennet.*** (A. Ümit 1996 s. 733).

AD. **gümre–/gümren–** 'homurdanmak, kendi kendine konuşmak' DS 2223, TS 1859–61 < ses taklidi fiillerden, ***güm*** I + ***–re-/-ren***, yâni bir ses taklidi kelimeden yapılmış fiil, b. ***çokra–*** ⊡. ※ ***Bir 'ifrīte uğradum… Pīl͜ horṭümı gibi͜ horṭüm aşmış ve deve ḍudağı gibi ḍudaḳ aşmış, ḍoŋuz diş[i] gibi diş çıkarmış, ra'd gibi gümrer.*** (Ferec 855/1451 v. 136a). ※ ***Cün ṣabāḥ oldı, gendözini ol ḥālde gördi. "Ne ḥāli-ki?" dėyü gümrendi***. (a.e. v. 25b). ※ ***Ra'd ṣanma gümleyen sevdā-yı zülfinden senüŋ, | Dağlara düşmiş bulut, dīvāne olmış, gümrenür***. (Ẕātī 1967 I, 434). ※ ***Gāh olur ki birime incinür, "Baŋa ḍoḳunduŋ!" dėyü gümrenür.*** ('Ālī 1956 s. 81). ※ ***Bir ara gümrendi, sesi duyuldu: "Duduyudum, dul oldum, anaaaam!"*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 85). Krş. ***gümürden–***.

AD. **gümrü**, b. ***gümnü***.

gümrük b.m. (ithal mallarından alınan vergi) < BizYun. ***κομμερκιον*** (kommerkion) a.m. < Lat. ***commercium*** 'ticaret'. ※ ***Efrencden gelen tüccārdan iskeleye çıḳduḳda deger bahālariyle ḳīmete ḍutulub yüzde iki aḳca gümrük alınub…*** (Ö.L. Barkan 1943 [979/1571] s. 211). ※ ***Gümrügi ise kem ḳılur ḳadduŋ, | Bāc͜ hōd 'ayni ile bār-ı girān.*** ('Ālī 1977 s. 141 no. 209). ***gümrükten mal kaçırır gibi*** 'telaş içinde, acele davranarak': ※ ***Yaşayanların çoğu günler ve gecelerini nice zahmetler arasında, ne duymaya, ne düşünmeye, ne de aramaya ve***

hesap etmeye vakit, fırsat ve mekân bulamadan, hep acemi ve aceleci bir halde, gümrükten mal kaçırır gibi yaşarlar! (A.Ş. Hisar 1944 s. 341).

AD. **gümük**, b. ***kümük***.

AD. **gümül** I, b. ***kumul***.

AD. **gümül** II 'düzine; yarım düzine' DS 2223 < ***gümül*** I.

gümüldü/gümürdü/gümürtütü 'uzaktan gelen anlaşılmayan sesler, gürültü' DS 2224 < ****gümülde-/gümürde-*** fiillerinden yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi), b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Ol gün vaḳtlerde çāşt-ı sulṭānīde giderken der-peylerinde ṣadā-yı ṭop ṣāʿiḳa-enārlar (?) peydā olub gümürdüler rüy-I ʿālem-i deryā ḍolub...*** (A. Bombaci 1946 s. 283).

AD. **gümül gümül/gümür gümür** (**söyleş-**) 'yüksek sesle söylenmek; biriyle samimi ve güzel konuşmak' DS 2223, 2224. ※※

AD. **gümürde-** 'bağırmak; sinirli sinirli çok konuşmak' DS 2223 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gümür gümür***; ***/r/'***den sonra ***-le-*** → ***-de-***, b. ***ağla-*** ⊡. ※※

AD. **gümürden-** 'homurdanmak, mırıldanmak' DS 2223–23, TS 1859–61 < ses taklidi fiillerden; ***gümürde-*** fiilinin refleksivum hâli, b. ***acın-*** ⊡. ※ ***Mestlik u ʿāşıḳlıḳ anda es̱er eylemiş, zār zār ağla[r]mış. Oldem Bedlyʿül-cemāl Ilerürek yürür, bu ḥikāyeti, bu zārı, bu arada gümürdemmegl cün dIŋledI, āteş-i ʿışḳ u şevḳ u maḥabbet süveydā-yı dilinde müteżāʿIf oldı; ol yėrde düşdi, uṣṣı gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 151a). ※ ***Her biri bir şīr-i ġarrān mis̱āli ḍurduḳları yėrlerde gümürdenüb...*** (A. Bombaci 1946 s. 289). Krş. ***gümren-.***

gümürdü, b. ***gümüldü***.

gümür gümür (söyleş-), b. ***gümül gümül***.

gümürtütü, b. ***gümüldü***.

gümüş I, b. ***gümIş*** I.

gümüş II, b. ***gümIş*** II.

gümüş III 'balık' < ***gümIş/gümüş*** I, gümüş gibi parlamasından ortaya çıkan satıcı seslenişi; satıcı seslenişleri için krş. ***badem*** II. ※ ***Kayıktan kayığa "Gümüş! Gümüş!" diye bağırıyorlar. Bu "Gümüş!" demek, "Balık satan var mı?" demekmiş.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 213). Ayrıca Evliyā Çelebī (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T–2371 v. 243) ***gümüş*** diye bir balık cinsinden bahseder; bu belki bugün ***gümüş balığı*** adı altında bilinen cins olabilir.

(Argo) **gümüş** IV 'kadın, zevce H. Aktunç 1990 s. 119. ※※

gümüş- 'gümüş gibi parlamak' (idiyolekt) < ***gümüş*** I isminden genişlemesiz fiil; poetic licence. ※ ***Sesler uçuşuyordu uzaklara doğru gümüşen kanatlarında havanın.*** (M. Seyda 1970y s. 37). Başka kaynaklarda bulunamadı.

gümüşî/gümüşü 'gümüş rengi, gümüş renginde olan' < ***gümüş*** I + isimden renk sıfatları teşkil eden ***-î*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※ ***Ayşe... Modaya hiç şaşmadan uyar. Şimdi de üzerinde bol bir ipek elbise var. Aslan***

yelesi gibi taranmış saçları, yer yer gümüşi boyanmış. (Z. Ankara 1991 s. 22). ※ ***Tayfur da orada idi. Güveylik redingotlarını çıkarıp gümüşü bir kostüm geymiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 89).

gümüşsü 'gümüşe benzeyen, gümüş gibi parlayan' < ***gümiş/gümüş*** I + ***-sü*** simultativum eki, b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Abdülmecit İstanbulunun sakinleri bugünkü Boğaz vapurunun aman bilmez curcunası içine düşseler, balıkların soyunun tükenmesine, gümüşsü bir ışıltıyla akan derelerin birer lağım kanalı halinde Boğaza boşalmasına nasıl şaşırır, nasıl dövünürlerdi, kim bilir?*** (N. Güngör 1992 s. 116–117). ※ ***Elini tutuyor senin, gümüşsü bir parlaklık içinde kıvrılan kollarını öpüyor***. (N. Güngör 1998 s. 57).

gümüşü, b. ***gümüşi***.

gün I 'güneş' TS 1861–64, A. Zajączkowski 1937 II, 84 < ETk. ***kün*** a.m. Clauson 725. ※ ***Issıdan anda sovuk artar olur, | Gün yüzin her dem bulut örter olur.*** ('Āşıḳ Paşa, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 27). ※ ***Evlerine geri döndüğü zaman gün epeyce yükselmişti.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 53). ※ ***Gün yıkıldı gitti. Gölgeler upuzun uzadı.*** (a.e. s. 37). ※ ***Gün indim, iniyorum, diyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 96). 'güneş ışığı, güneşte kalan yer': ※ ***Sabahleyin kalkınca pencereleri açarım, şilteleri, yorganları, yastıkları tahtapoşa çıkarırım, güne korum.*** (İsmail Galib 1932s s. 15). ※ ***Çalının gölgesine yattı. Yalnız belden aşağısı günde kalıyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 43). ※ ***Elini güne uzattı, biraz tuttu. Bir ateş, bir belā ateşti ki, yakıyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 164). ※ ***Kuyunun kovası günde kurumuştu.*** (a.e. s. 329). Krş. ***güneş*** I.

gün II 'gecenin aksi, gündüz; gündüz ile gece, 24 saatlik zaman ölçüsü' TS 1864–65 < ETk. ***kün*** a.m. Clauson 725 < ***kün*** (***gün*** I) 'güneş'. 'haftanın günleri': ※ ***Günlerden perşembe idi.*** (S.M. Alus 1933k s. 28). Hafta günlerinin Fa.dan alınma isimleri EOsm.da sıfat gibi ***gün*** kelimesinden önce yer alırdı, sonraları ***gün*** kelimesine mülkiyet eki ilave edilirdi: ※ ***Pencşe-şenbih gün ṣabāḥ Timür‿Hān ḳondı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 34). Cuma için her iki şıkka da tesadüf edilir: ※ ***Gendüsi cum'a gün Edreneden çıḳub...*** (a.e. s. 51). ※ ***Ḳos-ovanuŋ uğraşı şa'bān ayınuŋ yigirmi dördinci güni cum'a güninde idi.*** (a.e. s. 64). Pazar günü için eski metinlerde de ***bāzār güni*** denmektedir, ms. Duda 1930 Q.Vizir 39. 'zaman': ※ ***Her ne kadar bu adamın gününde pek çok safalar sürmüşse de, pek çok cefalara da katlanmıştır.*** (K. Bilbaşar 1943d s. 57). 'mesut bir zaman' TS 1865: ※ ***İttifāḳ düşdi ki vezīr‿haliyfeye ḳız vėrdi, dügün eylediler. Dallenüŋ ḳızları analarına eyitdiler: "Günüŋ doğdı, oturub neylersin? Dur!" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 219b) ※ ***Bir müddet bu cem'-i şeml yaşadı; ata, ana, oğul, gelin gün gördi, aş aşadı.*** (a.e. v. 141a). ※ ***Biraz da gün görelim nedir bu! Dünyanın kahrını hep ben mi çekeceğim?*** (Recā'i-zāde Ekrem 1941 s. 92). ***gününü gün et-*** 'zamanını hoş geçirmek, imkânlarından faydalanarak eğlenmek': ※ ***Yiğirmi üç liraya onu ṣatdım. Gününü gün etmek için paraları getirdim, ḳarımıŋ avucuna ḳoydum.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 259–260). ※ ***Bir güzel gördü mü, çabucak vurulur. "Aman, peşine düşelim, ele geçirelim, günümüzü gün edelim!" der durur ama o kadar.*** (S.M. Alus 1944 s. 24).

gün III 'hükümlünün hapiste yatma müddeti' < gün II. ※ ***18 yıl gün almişem. Küçüği burda doğirdim.*** (S. Soysal 1978 s 95). ※ ***Çingene Mehmet Efendi on yıl gün giymiş biriydi. Her gün tel örgüden***

karısının yoklamasını kabul ediyor. (M. Seyda 1970 s. 311).※ ***Bir köy bekçisi dutiyo, hökümete teslim ediyo. Ağasinen muğakkeme oluyo, buŋa alt-ay gün vėrlyollar.*** (M. Räsänen 1935 II, 56). ※ ***Madem gazetecisin, bizim yanımıza neden verdiler? Burası gün yemiş casuslarla âdilerin.*** (M. Seyda 1958n s. 12). ※ ***Kürt Güllü'nün on sekiz yıl gün yemesi gibi.*** (S. Soysal 1978 s. 119).

günah/güneh b.m. (dinin yasak saydığı fiil) < Fa. ***gunāh*** a.m ※ ***Yaramazlıkda bulınduḳ. Ammā her ne günāh dėrseŋ, bendendür. Bu yoldaşum ylgidüŋ hīc günāhı yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 13b). ※ ***Her uygar kadının bilinç altında bile Havva'dan kalma bir günah duygusu yatar.*** (İ. Aral 1997 s. 157). (sıfat olarak) 'günah sayılan': ※ ***Rakı ile mezelerle türbeye adak vermeğe gitmek. Gece vakti kurban kesmek. Hep bunlar bana pek günah şeyler gibi göründü.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 116). (nida olarak) 'ne yazık! acınacak şey!' (***yazık*** kelimesinin de asıl manası 'günah'tır fakat bugün yalnız nida olarak kullanılır. (Buraya eklemek gerekiyor: ***yazık günah*** ve ***yazıktır günahtır*** deyimlerinde de *yazık* 'günah' anlamınadır. [Editörün notu]): ※ ***Böyle bir günde kalemin tozlu odasına tıkılıp esniye gerine akşamı etmek bIllâhi günah!***. (S.M. Alus 1944 s. 96). ***(birinin) günahını al-*** 'birini haksız yere suçlamak (ve bununla bir günah yüklenmek)': ※ ***Ey felek, döne döne alma günāhum, ḥaẕer ėt, | Yıldırım ḳamçılı bir kimsedür āhum, ḥaẕer ėt!*** (Ẕātī 1967 I, 77). ※ ***Ben Saadettin Beyin nahak yere günahını almıştım. O da beni tutuyor.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 86). ※ ***Görmeden, bilmeden kedinin günahını nasıl alayım?*** (N. Cumalı 1989 s. 222). ***günahı boynuma*** 'günah ise sorumlusu benim, cezasını ben çekeyim': ※ ***'Āşıḳuŋ, boynına ḳol salduġı maḥbūblaruŋ, |Döstum, cürm ise ger, boynuma cümle günehüŋ!*** (Ẕātī 1970, s. 211). ***(birinin) günahına gir-*** 'birini haksız yere suçlamak': ※ ***Baḳsaŋ-a, Ḥasnā Hanım, aḳşamdan beri ḳocamıŋ ne ḳadar günāhına girdim, 'aleyhinde yormadığım fenā şey ḳalmadı.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 243). ※ ***Söylersem belki inanmayıp günahıma girersin: vallahi de, bIllahI de, tallahi de, yemin ederim, rakı denilen mereti bugün ağzıma koydum, o da zorla, çekişe çekişe.*** (S.M. Alus 1934 s. 350). ***günāh et-*** 'günāh işlemek': ※ ***Benüm göŋlüm-içün ol ėtdügi günāhdan gec! Peşīmāndur ėtdügIne.*** (Ferec 855/1451 v. 185a). ***günahı üstünde kalsın!*** 'günahını ağzıma almakla onun günahını üstüme almış olmayayım!: ※ ***'Āṭıf efendi — Allāh raḥmet eyleye! — eyi adamdı. Gencliği için öte beri söylerlerdi, neme lāzım, günāhı üstünde ḳalsın!*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 14–15). ※ ***Yanında bir de şık ve genç kadın vardı. Şüphesiz matmazel Flora olacak. Günahları üstlerinde kalsın! — ya hemşiresi ve yahut her hangi bir sebeple ne ise bu nam altında beraber yaşadığı metresi.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 161). ※ ***Sokağa çıktılar mı, eve gelmek bilmiyorlarmış. Günahı üstünde kalsın, hele Hürmüzün gidişatını hiç beğenmedim.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 180).

günahı kadar sevme- '(birisinden ya da bir şeyden) nefret etmek' < ***günah*** ve ***sev-*** fiilinin menfi hâli; krş. Alm. ***hassen wie die Sünde*** a.m. ※ ***Ben köpek sever miyim? Günahım kadar sevmem.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 149). ※ ***Yahu, patron bu herifi günahı kadar sevmezdi. Şimdi bu ne iştir ki artık kalmış saçını, tırnağını aratıyor?*** (A. Nesin 1975 s. 12).

günahı vebali söyleyenin (boynuna)/AD. ***günahı obalı söylüyenin*** 'mesuliyet bunu bana anlatanındır' < günah, vebali (diyal.) ***obalı***, ***söyle-***. ※ ***At şaha kalkmış. Üstünde tunçtan bir adam. Günahı obalı söylüyenlerin boynuna, bu tunçtan adamları Gazi Paşa hazretlerine benzetirler, bilmem aslı var, bilmem aslı yok.*** (F. Baykurt 1959y s. 70).

günahını verme- 'aşırı derecede cimri olmak' < ***günah*** ve ***ver-*** fiilinin menfi hâli. ※ ***Ben söylemedim mi size bu adam insana günahını vermez diye.*** (N. Kurşunlu 1952 s. 97). ※ ***Acı acı güldü: "İlhami ha? Günahını vermez adama!"*** (R. Ilgaz 1962s s. 66).

günāhkâr/günehkâr 'günah işlemiş olan (kimse)' < Fa. ***gunāh-kār/gunah-kār*** a.m. [***gunāh / gunah*** + ***-kār*** 'yapan', b. ***alımkâr*** ⊡]. ※ ***Ben bir günāh-kār 'avratam.*** (Ferec 855/1451 v. 182b). ※ ***Ben bunı 'adl terāzüsına ḳoyaram. Güneh-kār-ise, bī-günāh-ise anda ma'lūm ola.*** (a.e. v. 44b).

gün başına 'günde bir kere, her gün'< ***gün*** II ve ***baş***. ※ ***Bulsalar gün başına bir ḳaç biŋ fesād peydā ėderlerdi ve ol ḥavādis̱i ẕevḳ u ṣafā-yile bir birlerine naḳl ėdüb göŋüllerin eglerlerdi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 125).

gün batı/gün batısı/gün batışı 'garp, batı' < gün I ve ***batı/batış***. ※ ***Gün doğusından o gün batusına varınca | Aldı her ėli, aŋa dėnse nola İskender?*** (Naẓmī 1928 s. 5). ※ ***Gėce gün-batı tarafınnan bir iŋilti ġopdu; gele gele geldi ki gene bir dev geldi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 175). ※ ***Bazı geceler bir fenerli kalkar, sonra günbatıya doğru çeker gidermiş. Bunlara raslıyanlar çok olmuşmuş.*** (H. Karahüseyin 1957 s. 56). ※ ***Dayı, gün doğuş tarafına gitme, gün batış tarafına gėt; o tarafdan av ço̧h getireceksiŋ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 70).

günbed, b. ***künbed***.

günbegün/AD. **gümmegün** 'günden güne, her gün biraz daha' < gün II, ***be*** I, ***gün*** II. krş. ***gün günden***. ※ ***Ġız gün-be-gün ağırleşmeye başlamış.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 69). ※ ***Nölsun, evin içerisinde bir gözel gördüm, gümmegün beni deli yapacaḳ, sėvdam budur.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 189). ※ ***Ada her iki kıyının ortasında günbegün büyüyen bir tehlikenin adıydı artık.*** (M. Mungan 1996 s. 391).

gün boyu 'bütün gün, sabahtan akşama kadar' < ***gün*** II ve ***boyu*** (zarf). ※ ***Gün boyu yük taşıyan, yol yürüyen, gayesi bir avuç saman olan sıska bir hayvanı hatırlatıyordum.*** (F. Baysal 1944 s. 25).

gün bugün 'mühim olan yalnız şimdiki zaman' (Lat. ***carpe diem***) < gün ve ***bugün*** ※ ***Gün bugündür, 'işret ėt gün yüzlülerle, ey göŋül!*** (Nev'ī 1977 s. 407). ※ ***Bunlar geçti. Ben bugüne bakarım: Gün bugün, saat bu saat!*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 17).

gün bulup gün ye- 'günün kazancıyla geçinmek' < gün II, 'o gün', ***bul-***, ***gün*** 'o gün', ***ye-***. ※ ***Ben fakir bir insanım, ömrüm surların dibinde geçti, gün bulup gün yedim.*** (T. Yücel 1954 s. 84). ※ ***Ben eskiden orada burada amelelik ederdim. Gün bulur gün yerdim. Ne kadar istedimse de öyle temelli bir işe giremedim.*** (N. Eruz 1969 s. 73).

AD. **gün burnu** 'güneş doğarken ya da batarken görünen küçük parçası' DS 2225 < ***gün*** I ve ***burun. gün burnuna*** 'şafakla beraber, gün doğ-

masının ilk alâmetinde'.※ ***Her sabah gün burnuna, düvelerlerini de önüne katıp soluğu tarlada alıyorlardı.*** (H. Olcay 1951ak s. 38).

AD. **güncü**, b. ***küncüt***.

AD. **gün çav-** 'güneş doğmak' < ***gün*** I ve ***çav-***. ※ ***Sabaha ġader durmadan gėtṭi. Gün çavarken bir çobana iras geldi. "Selâmün aleyküm, çoban ġardaş!"*** (A. Caferoğlu 1944 s. 44).

EOsm. **günde gün** 'günden güne' < ***gün*** kelimesi locativus hâlinde ve casus absolutus'da. ※ ***Günde gün kesildi anuŋ ḥeybeti. | Cismi gėtdl, ḳaldı gey̮hör hey'etl.*** (M. Adamović 1994 no. 3355).

Osm. **günde** II 'kaba' < Fa. ***gunda*** a.m. ※ ***Nā-gāh bir̮har-bende-i gende u günde baŋa yumruḳ urdı.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

günde günde I 'her gün' TS 1866 < krş. Az. Tk. ***gündā-gündā*** a.m., ms. ※ ***Ancaġ hār hansı işi blrdān-birā görmāk mümkün olmasa da, gündā-gündā görmāk, bir daşı o biri daşın üstünā ġoymaġ lazımdır***. (S. Rähimov 1959 I, 436). ※ ***"Kime huylanıyor?" —"Bana," —"Niye?" —"Çütlükte kaldığıma. Günde günde bu bok yinmez diyor."*** (Orhan Kemal 1954b s. 137).

gündelik I 'bir günlük işçiliğin ücreti; bir günlük geçim ihtiyacı; bir günde sürülen tarla parçası' Meninski 1680 III, 4096 < ***gün*** II kelimesinin locativus hâli; casus obliquus hâlinde bir bulunan kelimeye denominal (isimden türeten) bir ekin takılması için krş. ***beşibiryerde, dalda, gözde***. ***gündeliği doğrult-/gündeliğl düzelt-*** 'günün geçimini temin etmek': ※ ***"Henüz muayyen bir işim yok. Şurda burda çalışıyorum." —"Gündeliği doğrultuyorsun ya?"*** (Orhan Kemal 1952c s. 4). ※ ***Çocuk artık gündeliği düzeltmeğe gidiyordu. Anası ve kız kardeşi için de yemlştekl işe bakacaktı. Zaten onları buraya getirmesindeki sebep te, motorlardaki yemişlerin çürüklerini ayıklamak işlerinin ekseriyetle oluşu idi.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 83). ***gündelikçi*** 'bir gün çalışmak üzere evlere giden (kadın işçi)': ※ ***Gündelikçi hizmetçi her zamanki akşam yemeğinden çok evvel gitti.*** (S. Derviş 1930 s. 115).

günden güne 'günde, beher gün'< ETk. ***kün künine*** a.m. Clauson 725). ※ ***Benden saŋa vaẓiyfe günde yüz diynār degsün, günden güne yā aydan aya al!*** (Ferec 855/1451 v. 93b). 'her gün biraz daha': ※ ***Pādeşāhlar lclnde ser-efrāzllk eyledi. Günden güne şeṭāreti, şādumānlığı ziyāde oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

günder, b. ***könder***.

gün doğ- 'güneş doğmak' < ***gün*** I ve ***doğ-***. ※※ Mecazî manada 'çok iyi bir sürprizle karşılaşmak': ※ ***Paşaya gün doğmuştu. Neşesinden evvelâ Şehri efendinin, arkasından kör İbrahimin boynuna sarılarak, sonra da Tirlfeleği kucaklıyacaktı. Kendini zor tutuyor, gözünü kızdan hiç ayırmıyordu.*** (S.M. Alus 1933k s. 54).

gündoğdu 'ayçiçeği' < gün 'güneş' + ***doğ-*** fiilinin geçmiş zaman hâli. I. Hauenschild 1989 no. 559. Krş. ***günebakan***, ***gündöndü*** ※ ***Ben köye gider gitmez gündoğduları satacağım. Parayı ya kendim getiririm, ya hemşerilerden birile gönderirim...*** (B. Felek 1145 s. 46).

gün doğrusu/gün doğrısı 'doğu tarafı, şark' < ***gün doğusu*** kelimesinin varyantı. ※ ***Limanı gerçi ḳapulu liman degüldür, ammā gün doğrısından ve poyrazdan ve yıldızdan emīn llman-ı metīndür.*** (Evliyā

Çelebī 1935 [1671] IX, 321). ※ ***Bu sefer de gündoğrudan bir kara bulut gelip yağmurunu boşalttı***. (S.F. Abasıyanık 1942 s. 65). 'doğu rüzgârı': ※ ***Uzakta fırtına bulutuna da benzer bir sis vardı. Bir gündoğrusu bu sisi temizleyiverdi.*** (a.y.). Krş. ***doğru*** III.

gün doğu/gün doğusu/gün doğuşu 'güneş doğması; güneşin doğduğu yer ve taraf, şark' < ***gün*** I ve ***doğu*** [***doğ–*** fiilinden ***–u*** eki ile yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi), b. ***acı*** I ⊡]. ※ ***Ve bu murādı bulmaḳ dileyen, bu meclisden ḳalḳduġuŋuz vaḳt gün doġusına naẓar eylesün; ḳarşusında iki meşʿale gibi nesne ẓāhir ola.*** (Ferec 855/1451 v. 61a). ※ ***Ammā aġzı açıḳ limandur. Ḳıble ve gün doġuşı rüzgārları ġāyet şiddet üzre iṣābet ėdüb baʿż–ı zamān gemilere ve sāḥillerine müṣībet olur***. (Evliyā Çelebī 1935 [1671] IX, 116). ※ ***Sen eve get, ben de gün doğu tarafını gezip gelecem.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 38).

AD. **gündöndü** 'ayçiçeği' DS 2226 < gün I ve ***dön–*** fiilinin geçmiş zaman hâli, b. ***bastı*** ⊡; çiçeklerin heliotropizm ile güneşe doğru dönmesi kastediliyor, krş. ***gündoğdu***, ***günebakan***. ※ ***Karılar da o zamanā kadar eşyaları toplarlar, gündöndülerin yağını çıkarırlar.*** (O. Hançerlioğlu 1951b s. 54–55).

gün dönümü 'yılda iki defa gerçekleşen gündüz ile gecenin eşit olduğu gün, solstis; ekinoks' < ***gün*** I ve ***dönüm***. ※ ***Ayın 11'inde gün dönümü fırtınası.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.I.1943). ※ ***Yay geliyo. Gün dönümünden geri yaylaya çıkarız, ha?*** (Nābī–zāde Nāẓım 1943 s. 9).

gün dutul–/gün tutul– 'güneş tutulmak' < ***gün*** I ve ***dutul–/tutul–***. ※ ***Ve bu fetḥüŋ tārīḫi hicretüŋ sekiz yüz ḳırḳ altısında vāḳiʿ oldı ve bu tārīḫde ʿaṣr vaḳtinde gün temām ḍutuldı.*** (F. Giese 1929 s. 113).

AD. **gün düş–** 'güneş batmak' < ***gün*** I ve ***düş–***. ※ ***Bir gece kurulukta ayak sesleri duydum, yüreğim bulandı. Camın önünden koca bir gölge parçası kaydı, Karaçayı gün düşmeden suladığım yalağa doğru yürüdü.*** (F. Baysal 1944 s. 202).

gün tutul–, b. ***gün dutul–***.

gündüz 'günün güneş gören zamanı, gecenin aksi' < ETk. ***küntüz*** a.m. Clauson 729. ※ ***Gündüz olub ol meşʿale gibi görinen görinmez olıycaḳ ol aracuḳda ḳarār eylesün.*** (Ferec 855/1451 v. 61a). zarf olarak 'gündüzün': ※ ***Yürüdiler gündüz ḳondılar.*** (Ferec 855/1451 v. 54b). ※ ***Kondu mübarek kuşlar gündüzüme, | Nasıl aşinadırlar her sözüme!*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 290). ***gündüz gündüz*** (zarf) 'güpegündüz' (krş. ***akşam akşam, sabah sabah***): ※ ***"Paran var mı?!" dedi. "Hı–ı, var ama çok değil, o kadar" | "İçelim" dedi hemen. "Gündüz gündüz mü?"*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 81). ※ ***Gündüz gündüz uyuyor musun lan?*** (Tarık Dursun K. 1959 s. 20). ***gündüzle–*** 'gündüzü geçirmek' (krş. ***gecele–***): ※ ***Ol adacükde kāfir gemileri gelür, gündüzler.*** (Pīrī Reʾīs 1935 s. 623).

gündüz göziyle/gündüz gözi ile 'gündüz aydınlığında bakıldığında' < ***gündüz*** ve ***göz*** I. ※ ***Gündüz gözü ile bodrum bambaşka bir hal almıştı.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 40).

gündüz gözü/gündüz gözüne 'güpegündüz' < gündüz ve ***göz*** I, ikinci varyantta dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) hâlinde, b. ***abes yere*** ⊡; birinci varyant için krş. Az. Tk. ***gecā gözü***: ※ ***Bu, gecā gözü bu çölün düzünā durub gālmāk hār kāsin işi deyil.*** (M. İbra-

himov 1960 s. 320). ※ ***Akpınar bu zibidiye gündüz-gözü koru kestirmez.*** (Kemal Tahir 1957r s. 21). ※ ***Çukurovanın ortasında, gündüz gözüne candarmanın elinden kız almak? Sen deli misin?*** (Yaşar Kemal 1955i II, 306). ※ ***Gündüz gözüne rüyaya yatmağa başladı.*** (L. Tekin 1984 s. 93).

gündüzin/gündüzün (zarf) 'gündüz vakti' Carbognano 1794 s. 506 < ***gündüz*** kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Şüretdür ki gündüzin şehr u bāzār icinde Rüstem görürse heybetden hey'eten ṣüretden ṣıfatdan ḳorḳa.*** (Ferec 855/1451 v. 103b).

AD. **gündüzleme** 'hayırsız çocuk' DS 2227 < ***gündüz*** + ***–leme*** 'gündüz elde edilmiş' b. ***bazlama*** ⊡; belki de 'annesi babasından gündüz hamile kalmış çocuk' anlamında hakaret ※ ***Çocuklar (içerden) |: Haşlak Ali, Haşlak All, | Senin avrat nlreli? — Haşlak (hırsla döner): Veled bunlar, gündüzleme bunlar!*** (C. Atay 1964 s. 22).

gündüzleyln 'gündüzün' < ***gündüz*** + isimden zaman zarfı yapan ***–leyin*** genişlemesi, b. ***akşamleyin*** ⊡. ※ ***Cimcirik'in iyice gözü döndüğünden gündüzleyln eve gelmek istemiş ya, Nazlı kız "Aman evde iki çocuğum var, onları uyutmamış olmaz. Hem de konukomşu görür," diyerek Clmclrlk'l eve gece gelmeye razı etmiş.*** (A. Nesin 1968 s. 70).

gündüzün, b. ***gündüzln***.

AD. **günebakan** 'ayçiçeği' DS 2227, TS 1869 < ***gün*** I kelimesinin dativus hâli ve ***bak–*** fiilinin partisipi. Krş. ***gündoğdu***, ***gündöndü***. ※ ***Sizi sevecektim. Ve sonra uzaklardaki bir günebakan tarlasını seyredecek ve rüzgârı dlnllyecektlk.*** (Z. Ankara 1991 s. 122).

Osm. **güneh** 'günah' < Fa. ***gunah*** a.m., ***günāh*** kelimesinin varyantı, b. ***ageh*** ⊡.

günehkâr, b. ***günâhkâr***.

AD. **güneküsen/güneküstü** 'gündüz açıp akşam büzülen bir sarmaşık' DS 2227, 'Mirabilis jalapa' I. Hauenschild 1989 no. 748 < ***gün*** I kelimesinin dativus hâli ve ***küs–*** fiilinin partisip veya geçmiş zaman hâlleri. ※ ***Güne küsen çiçeğine döndl; sanki her soludıḫça biraz daha sararıyor, biraz daha soluyor, ince hastalığına yaḫalanmış olmalı.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 30).

AD. **günendl/günlndl** 'gurup zamanı, Batı' DS 2229 < gün I ve ***en–/ln–*** fiilinin geçmiş zaman hâli, b. ***bastı*** ⊡ ※ ***Bu gun-ėndi tarafından devenlŋ öyüne düşlyo, yuralını eline alıyo.*** (M. Räsänen 1935 II, 59–60). ※ ***Orıya gomeller, başını gun-ėndiye getiriller.*** (a.e. s. 75).

AD. **güne karşı lşe–/güneşe karşı işe–** 'birine kafa tutmak' < ***gün*** I ve ***işe–***; güneşe karşı işemenin yasak sayılması herhâlde çok eski bir devirden kalma yaygın bir inanca dayanan bir kaide olsa gerek. ※ ***Bir daha padişahın köpeğine taş atar mısın? Güne karşı işer misin bir daha? Hayvan oğlu hayvan!*** (F. Baykurt 1959y s. 166). ※ ***Bundan sonra güne garşı işemek yok. Kim işemeğe kalkarsa anasını bellerim!*** (F. Baykurt 1961ı s. 226). ※ ***"Bugün birdenbire işime son verdiler." —"Sebep?" | Hiç. sebep mebep yok. Durur dururken..." —"Öyle saçma şey olmaz. Mutlaka bir sebebi vardır. Güneşe karşı filân mı işedin yoksa?"*** (Orhan Kemal 1954y s. 78).

güneş I 'güneş ışığı; güneş ışığının aydınlattığı ve ısıttığı yer' < ETk. ***küneş*** a.m. Clauson 734 Clauson'a göre ilk manası bu). ※ ***Nūr eger ola gözinde, nūr göre; | Güneşüŋ nūrı aŋa gele, dura.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 18 no. 17). ※ ***"Anladım, sizi güneş çarpmış." —"Evet, beni Sana'ya getirdikleri zaman yatağımın başına üşüşen doktorlar da öyle söylemişlerdi, teşemmüs demişlerdi."*** (R.H. Karay 1940g s. 70). ※ ***Sokaklarında güneş yanmışı, baldırı çıplak, yalınayak çocuklar gülüşe gülüşe taklalar atıyorlar, bazan da ayaklar havada, elleri üzerinde yürüyorlardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 130). Krş. ***gün* I**.

güneş II b.m. (büyük gök cismi) < ***küneş*** a.m. Clauson 734. ※ ***Akşam güneş batasıya yakın Kazıklı bağa geldim.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 198). ***güneş doğ–*** b.m. ※ ***Cün güneş doġdı, bacadan şavk indi.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). ***güneş kavuş–*** 'güneşin batmaya yaklaşması' (krş. ***gün kavuş–***): ※ ***Ḳaçan kim aḫşam olub güneş ḳavuşdı, ṭabl-i ārām çalınub çavuşlar araya girüb iki 'asker biri birinden ayrıldı.*** (Gazavāt-ı Sulṭān Murād 1978 s. 21). ※ ***Gölgeliklerde hasırlara uzanılarak mışıl mışıl uyku; güneş kavuşurken akşam yemeği.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz.) ***güneş tutulması*** b.m., krş. ***gün tutul–***: ※ ***Bu yıl içinde güneş küllī ḍutuldı, tamām yıldızlar göründi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 21). ※ ***Sokakta, bir öbek insan varmış. Birikmişler de güneş tutulmasını bekliyorlarmış.*** (F. Erdinç 1961 s. 133).

güneş baba (Çocuk dili) 'gökte görünen güneş' < belki eski bir mitolojiden kalma bir görüş, krş. ***gürbaba/gürgürbaba;*** Leo Frobenius bir kitabında bazı milletlerin dillerinde ve belki de inançlarında güneşin erkek, ayın dişi, diğerlerinde ise ayın erkek, güneşin dişi telakki edildiğine dikkati çekiyor. Ancak birbirine çok yakın olan dillerin (ms. Almanca ile İngilizce) birbirine zıt gruplara düşmeleri bu tefrîkin çok esaslı olamayacağını gösteriyor. ※ ***Üç saat kadar sürdükten sonra güneş baba usul usul sıyrılıp kurtulmaya yüz tuttu.*** (M. Makal 1954 s. 55).

AD. **güneşe karşı işe–**, b. ***güne karşı işe–***.

güneşi balçıkla tut–/güneşi çamurla sıva–/güneşi balçıkla sıva– 'besbelli bir şeyi gözlerden örtmek veya örtmeye çalışmak' < Fa. ***āftāb bagil*** andüdan tabirinden calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Güneşi balçıġile dutmaḳ olmaz bu‿halḳ‿Ḫālid-i Ef'ī‿halkıdur.*** (Ferec 855/1451 v. 210b). ※ ***Sen her kesüŋ gözini baġmışuŋ, güneşi çamurla ṣıvarduŋ hā!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 63). ※ ***Ne diyecek? Hakikat inkâr edilir mi? Güneş balçıkla sıvanır mı hiç?*** (E.E. Talu 1937 s. 180).

AD. **güney** 'her zaman güneş alan yer, dağın güneşe bakan yamacı' DS 2228–29, TS 1869 < ***gün*** I + ?? ※ ***Suyun kaynağında sağlam bir depo var. Demir borularla su buradan kasabanın sekiz yüz metre güneyine kadar tatlı bir meyille iniyor.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 29). ※ ***Erciyes dağının dibindeki büyükçe ovanın adı Yavaş ovasıdır. Kayseriden güneye doğru uzanır gider.*** (N. Üstün 1970 s. 89).

AD. **güneyik** 'Hindiba, Cichortum intybus' DS 2229, TS 1869–60–70, R. Dankoff 1991 s. 42, I. Hauenschild 1989 no. 322 < gün I + ?? ※ ***Güneş yüzüŋi, Nāmūsī, görelden | Güneyik gibi gözi ḳamaşubdur.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 128).

güng/BSTTk. künk I 'yer altına döşenen toprak boru' < Fa. ***gung*** a.m. ※ ***Her cānibde ḥavż mermerden üzerinde ḳubbeler güngler rengāreng düzülmiş ārāste vu pīrāste.*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

Osm. **güng/künk** II ‘işaretlerle anlaşan, dilsiz; tutuk’ DS 3038 < Fa. ***gung*** a.m. ※ ***Budur ‘ādetleri͜ halḳuŋ, kimesne men‘ ėde bilmez, | Aŋa güng u buŋa lāl u kimine kür u ker dėrler.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 50).

gün görmüş ‘hayatında çok şey görmüş, tecrübeli’ < ***gün*** II ve ***gör–*** fiilinin geçmiş zaman partisipi. ※ ***Güzeller çıḳdılar seyre, bile ol māh-ṭal‘at yoḳ. | ‘Aceb gün görmedük şaḫşam, sitāremde sa‘ādet yoḳ.*** (Ẕātī 1970 II, 145). ※ ***Bunun üzerine gün görmüş baba “Görüyorsunuz, ya evlâtlarım: Siz de birbirinizi çekiştirmeyi bırakıp birleşirseniz, düşmanlarınız size bir şey yapamaz,” demiş.*** (N. Akman 1946 s. 9).

gün günden ‘her gün biraz daha’ < ***her gün ondan önceki günden*** ibaresinin kısaltılmışı; krş. ***günbegün***. ※ ***Gün günden teb u süz firāḳ-ile, iştiyāḳ-ile naḥīf oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 89b). ※ ***Görelden yüzinl derd u belā baŋa şikār oldı; | İŋildüm, artdı gün günden göz yaşı, bıŋar oldum.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 55). ※ ***Gün günden iżlāl u iġvā ėderek, az zamānda bir mertebeye varurlar ki naḳdiyeleri fenā bulur.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 s. 147). ※ ***Çımacı Hasan bu şehir kızına gün günden bağlandı.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 23).

EOsm. **gün günin** ‘günden güne, her gün biraz daha’ TS 1866–67 < ***gün*** II, ikincisi instrumentalis (araç durumu) hâlinde; krş. ***gün günden***. ※ ***Gün günln ḳuvveti eksllür.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 29).

AD. **gün günü** ‘günden güne, her gün biraz daha’ < Belki ***vakit vakit*** terkibine uyan ***gün gün*** TS 1866–67 terkibinden. krş ***gün günden***. ※ ***Bu haberden sonra, Hatçe iflah olmadı. Gün günü daha sarardı, daha zayıfladı.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 184). ※ ***Karımın iştahı yerinde. Çocuk karnında büyüyor. Çocuğa karşı bir sorumluluk duygusu gün günü kabarıyor içimde.*** (K. Şipal 1962 s. 27).

AD. **güni/günü** ‘kıskançlık, haset’ DS 2231, TS 1873–75, Meninski 1680 III, 4096–97 < ETk. ***künl*** a.m. Clauson 727. ※ ***Dulundı güneşi, ḳarardı güni, | Ne ġayret şāhlıḳda var ne güni.*** (Fąhrī 1974 s. 374 no. 2416). ※ ***Şu͜ hurmādan ki evinden biterdi | Günisinden delim͜ hurmā yėterdi.*** (a.e. s. 402 no. 2972). ※ ***Günüden beni oda yaḳdı anlar.*** (a.e. s. 298 no. 870). ※ ***Ayağın öpmege yāruŋ eger bir gez öpdi el | Olurdı ḳayġıdan ṣayru ölürdi güniden engel.*** (Naẓmī 1928 s. 37).

AD. **günile–/günüle–** ‘kıskanmak, çekememek’ DS 2231–32, TS 1875–78 < ***künile–*** a.m. [***künl*** + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡] Clauson 733. ※ ***Dėmiş-idi İblīs günileyü | Ki hīc gelmeye iş bulardan eyü.*** (Ferheng–nāme–i Sa‘dī 1340–42 s. 83 no. 1017). ※ ***Halası ne için razı olmasın, başlarından savmak istemez mi? Kızları günülemiyor, yüksünmüyor muydu?*** (İ. İmamoğlu 1949 s. 22). ※ ***Bir kardeşin bir kardeşi günülemesi gibi bir kıskançlık dalayıp geçmişti Bayram’ın içini.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 253).

EOsm. **günilen–** I ‘kıskanılmak’ TS 1878 < ***günile–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli (b. TA’daki misale).

EOsm. **günilen–** II ‘kıskanmak’ < günile– fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, fakat manası esas fiilinki gibi. ※ ***Bular senüŋ erüŋl͜ hoş dutduġum icün günilendiler, anuŋ ayağıŋ almaḳ istediler.*** (Ferec 855/1451 v. 27a).

günindi, b. ***günendi***.

gün kavuş– 'güneş batmak' DS 2229 < gün I ve ***kavuş–***. ※ ***Her ḳaçan gögsüŋ ḳavuşdurasın, | Der gören gün ḳavuşdı, ey meh–rü.*** ('Ubeydī, A.N. Tarlan 1948 II, 37). ※ ***Gün kavuşurken yağmur başladı, sabaha kadar devam etti.*** (A. Kutlu 1991 s. 145).

gün kazanıp gün ye– 'gün bulup gün yemek, o gün kazanılanla geçinmek< gün II 'aynı günde', ***kazan–, ye–*** 'tüketmek'. ※ ***İki el bir baş için değil mi? Gün kazanır gün yirdiniz, ne yapacaksın?*** (F. Baykurt 1971t s. 335).

günlerde bir gün/günlerden bir gün (bir anlatışın başında belirsiz zaman tespiti) 'bir gün' < krş. Ar. ***yawm min al–ayyām*** ※ ***Leyi u nehār, nehār u leyi deryā yüzinde yüridiler. Günlerde bir gün Kefenüŋ limününa girdiler.*** (F. Giese 1929 s. 176). ※ ***Günlerden bir gün İncili'ye bu adamın oğlu gelerek...*** (D.R. Korok 1942 s. 6).

günleri say– '(bellirli bir günü) sabırsızlıkla beklemek' < gün II ve ***say–*** II. ※ ***Patşah çarşanba gününü gözdemeye başdadı, günneri saymağa***. (A. Caferoğlu 1942 s. 21).

günlik/BSTTk. ***günlük*** I 'bir çeşit ağacın reçinesinden yapılan tütsü maddesi' < ETk. ***künlük*** a.m. Clauson 732. ※ ***Ne ḳadar keşişleri ve ruḥbānları var ise, Tekvüra ḳarşu çıḳub ve ādem naşına şem'–i ravġan fürūzān ėdüb ve günlikler yaḳub Tekvürı istiḳbāl ėdüb ḳondurdılar.*** (Ġazavāt–ı Sulṭān Murād 1978 s. 2). ※ ***Camiden tabutla teneşiri getirmişler bile. Burnuma günlük kokusu geldi, kulağıma bir ḳuran sesi, birçok da hıçkırık.*** (F. Erdinç 1961 s. 128). ***günlükle–*** 'günlükle tütselemek' Meninski 1680 III, 4096). ※※

günlük II 'filan gün için yeterli olan' < ***gün*** II + ***–lük***. ※ ***Revendeye üç günlük azık vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 244b). Krş. ***gündelik*** TS 1873.

AD. **günlük** III 'gelin alayında gelin üzerine örtülen uzun örtü; sayvan, gölgelik' DS 2230, TS 1872–73 < gün I + ***–lük*** 'güneşten koruyan'. ※ ***Gelini hazırlanmış olduğu evden alır, çıkarlar. Gelini bir zaman için yürüterek gider, başına günlük gererlermiş. Bunu dört çocuk dört tarafından tutarmış; sonra yolun gelişimine göre ata veya arabaya bindirir götürürlermiş.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 222).

günlük güneşlik 'kapanık olmayan, bulutsuz, aydınlık (hava hakkında)' < gün I, ***güneş + –lük/–lik***. ※ ***Ortalık öyle bir günlük güneşlik, hava da öyle bir durgun ki tam kırlarda, deniz kenarlarında gezilecek hava.*** (S.M. Alus 1944 s. 96). Mecazî manada: ※ ***Cevdet Beyciğim, yarım saatini feda et, bir otomobile atlayıp gidelim. Evi gör, kararı ver. Köşeyi dön, günlük güneşliğe, civcivli hayata karış!*** (S.M. Alus 1934 s. 141).

AD. **günne–/günnendir–** 'güneşlendirmek, güneşte kurutmak' DS 2230 < gün I + isimden fiil yapan ***–le–*** (/***n***/'den sonra assimilation'la ***–ne–***) genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡ ve ikinci varyantta refexivum/passivum (b. ***abaplan–*** I ⊡) + causativum (ettirgenlik) hâli (b. ***acıkdur–*** ⊡). ※ ***Bu padişahın ġızı bir günün birinde sandığını has bḫçaya tǫḫmüş. Elbiselerini günnendirmiş.*** (B. Seyigoğlu 1975 s. 174).

(Neolojizm) **gün oğlu/günoğlu** 'zamanın usullerine uyarak hayatında muvaffak olan (kimse)' < ***gün*** II ve ***oğul***, kelime yeni olmakla beraber mefhum eskidir, aynı manaya gelen ***evlâd–ı zamān*** veya ona mümasil eski bir kelimenin calque'ıdır. ※ ***Salt manevra Erbakan'ın karizmasını***

silikleştirdi. CHP koalisyonunda o kadar değil, ama özellikle 1. ve 2. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde günoğlu bir kimlikle de göründü. (C. Süreya 1991 s. 235).

gün ola/bir gün ola 'insanlar feleğin elindedir; bugün size olan yarın bize olabilir, kimse geleceğinden emin olamaz' < ***(bir) gün*** II ve ***ol–*** fiilinin cohortativum hâli. ※ ***Gün ola ki cān nā–gehān vėresin, | Yeg ol yār ayaġında vėresin.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340–42 s. 39). ※ ***Māyii ol māyilüŋe! Bir gün ola, ey yüzi māh, | "Ol oyunuŋ ṣaḳalı bitdi" dėye saŋa ṣaḳal.*** (Ẕātī 1970 II, 355). ※ ***Cemale teşekkür edecektik, lâfımızı ağzımıza tıkadı: "Değmez be," dedi, "Gün ola…".*** (Tarık Dursun K. 1957 s. 9).

gün olur ki/gün olur 'bazen, öyle günler de var (ki)' < Fa. ***rüz bāşad*** (***ki***) a.m. ※ ***Eks̱erl su ḳısmından ḳahve ve ṭuʿme cinsinden ḳavrılmış bün ile birer ikişer kāk–i̯ huşke ḳanāʿat ėderler. Gün olur ki degmede ġayrı ṭaʿāma el sunmazlar.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 102). ※ ***"Siz şehirleri sevmiyorsunuz galiba?" —"Bilmem, gün oluyor ki, ne şehri seviyorum, ne köyleri.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 370). ※ ***Gün olur, bir raʿlyyeden kemsin.*** (ʿĀlī 1977 s. 127 no. 27). ※ ***Gün olur pek az konuşur, içine kapanırdı. Gün olur, sözünün ardı arkası kesilmez, çözülürdü çenesinin bağları.*** (M. Seyda 1970y s. 140–141).

AD. **gün orta** 'öğle; öğleyin' < gün ortası tabirinin mülkiyet ekinin düşmesiyle kısaltılmışı. Krş. Az. Tk. ***günorta*** a.m. ADİL 1983 III, 216. ※ ***Çarşıya gėdlller, gün–orta olur, bunnar dėyir: "Ar̯hadaş, acı̯hdı̯h," dėyir.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 131).※ ***Arvat dėyif: "Sabā gün–orta–üstü evimi camahatnan çağracam, gele." Sabā gün–ortaya ġeder ġoyun öldürüf, öküz öldürüf…*** (a.e. s. 6).

gün sektirme– 'bir günü bile atlamamak' < ***gün*** II ※ ***Adına eğlenti denilen ve gerçekte gürültüden, yorgunluktan, israftan başka bir şey olmıyan manâsızlıklar, gün sektirmeden boyuna sürüp gidiyor.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 25).

AD. **gün soğuğu** 'kırağı' (?) < ***gün*** I ve ***soğuk*** mana metinden çıkarılmıştır. ※ ***Serçeler gün soğuğu ile tüylerini kabartıyorlardı.*** (F. Baysal 1944s. 141). ※ ***Gün soğuğu tane tane gökten yağıyordu.*** (a.e. s. 204). Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **günt** 'ekmek yapılan hamur topağı' DS 2231 Erm. ***kunt*** < EErm. ***gund*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 119. ※※

gün tutul–, b. ***gün dutul–***.

günü, b. ***güni***.

günü birllk/günüblrliğlne (zarf) 'sabahtan akşama kadar, gün boyunca (fakat geceye kalmadan)' < gün II ve ***birlik*** kelimelerinden ibaret başka örneği olmayan terkip, ikinci manada belki ***bir günlük*** ibaresinin metathesis'i. ※ ***Ben mi karıyı severmişim? Ulan, günü birliğine döverdim be!*** (F. Baysal 1944 s. 103). ※ ***Günü birliğine, hattâ gece yatısına da gidebiliriz.*** (M. Yesari 1932 s. 57). ·※ ***Kuyubaşı şantiyesine ayda yılda bir o da zor duruma düştükleri sıra geliyorlar, çoğu defa günübirlik dönüyorlardı.*** (İ. Tarus 1961 s. 288). ※ ***Baba, bugün günü birlik adada mı oturdun. Yedin de, içtin de, seyrettin de güzel şeyleri. Ne oldu? Döneceğin yer gene bizim sokağımız!*** (Füruzan 1981 s. 214). ※ ***Suzan'la ben Çamlıcaya taşınmamıştık. Anneme günübirlik gidiyordum.*** (Memet Fuat 1998 s. 565).

günü gününe 'derhâl, gecikmeden, aynı gün, sıcak sıcağına'< ***gün*** kelimelerinden ***harfi harfine, sıcağı sıcağına, tıpkısı tıpkısına*** tipinde bir zarf terkibi ki hepsi bütünlüğü ifade eder. ※ ***O, köydeki, ḳaṣabadaki her vāḳʿayı, her ḥādiseyi günü gününe, sāʿati sāʿatine öğrenirdi.*** (M. Yesari 1928 s. 412). ※ ***Kardeşiniz bir haftadan beri beyin hümmasından yatıyor, vaziyeti ağırdır. Arkadaşımızın sıhhati hakkında günü gününe haber vermeğe çalışacağız.*** (F.N. Çamlıbel 1933 s, 116).

günü gününe uyma– 'sağı solu belli olmamak' < bir kişinin bir günkü ruh hâli başka bir günkü ruh hâline benzememek. ※ ***Evet. Saffet Hanımın da sinirli günleri olurdu, onun da her zaman günü gününe uymazmış. Ve böyle vakitlerinde o büyük saatlerin işlemesini beynine vurulan çekiç darbeleri gibi duyarmış.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 63–64).

günü gününe yaşa– 'gün bulup gün yemek, o gün kazandığı ile geçinmek'. ※ ***Balıkçı günü gününe yaşar. Yarının geçimini cebinde saklayan hangi namertse ortaya çıksın!*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 28).

günüle–, b. ***günile–***.

günün günü var 'kötü ihtimaller bir gün hakikat olabilir, kazalar geleceğini önceden bildirmez.' < O kötü günün geleceği bir gün var. ※ ***Eh, ne yapsın Tavik Efendi? Günün günü var, elbette düşünür!*** (Musahipzade Celal 1936pp s. 61–62).

AD. **günün uzunu** 'gün boyu, bütün gün, sabahtan akşama kadar' < ***gün*** II ve ***uzun*** (isim). ※ ***Günün uzunu merdiven başındaki sandalyesine oturur, Müdürü veya filâncıyı soranlara, birazdan geleceğini söyler, olur biterdi.*** (F. Erdinç 1948 s. 21).

AD. **gün üstü** 'güpegündüz, gündüzün' < ***gün*** II ve üst. ※ ***Parka çıkmak gün üstü sinema gibi bir şeydi.*** (Tarık Dursun K. 1960 s. 59).

güpegündüz 'gündüz vakti' < ***gündüz*** + kuvvetlendirici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü, bu kelimede bir ünlü ile genişletilmiş, b. ***besebelli*** ⊡). ※ ***Güpegündüz herkesin gözü önünde de aşna fişne olur mu?*** (A. Nesin 1972m s. 76). ※ ***Bu şamarı yedin mi, gözlerinde şimşek çakardı, güpegündüz yıldızları görürdün.*** (F. Erdinç 1961 s. 97).

güpgüdük/güsgüdük 'büsbütün güdük, her tarafı budanmış' < ***güdük*** + kuvvetlendirici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡). ※ ***Bu varsılların her birinin bin, iki bin dönüm toprağı var. Bizim 150, 160 dönüm toprağı çok gördü dürzüler. Ben hökümet olayım, devlet olayım, analarını beller, ellerini kollarını budar, güpgüdük ederim bu çakalları!*** (F. Baykurt 1971c s. 382–383). ※ ***Arabacınıŋ ḳırbacından māʿadā bir medār–ı ṣanʿatı yoḳ. Onu elinde ṣavurur, ṣavurur, ṣavurur. İpiŋ dört düğümde ikisi ḳopar, ḳarşıdaki ufaḳ āvīzeci dükkānına fırlar. Şimdi ḥerīfiŋ elinde ḳamçı ḳalır mı güsgüdük?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 23).

güp güp at– 'kalbin güm güm atmasını anlatır' < ses taklidi kelimelerden ※ ***"İn misin, cin misin? Nenin nesisin sen?" demeğe kalmadı, önümdeki hayalet kımıldanıp da burnumun iki deliğine bir çift pençe saplamaz mı? Desturun az kaldı ki üstümü başımı ıslatayım. Kokudan yüreğim güp güp atıyor bir yandan; burnumun sızısı ciğerimin başına vuruyor bir yandan.*** (Z. Güvemli 1949 s. 123)

güppedek 'bütün ağırlığı ile bir yere dayanmayı anlatır' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***cartadak*** ⊡. ※ ***Güppedek kapıya yaslandım. Koca kapı gümbürdedi, gacır gucur etti. Kapı açıldı.*** (S.E. Ertem 1931 s. 254).

AD. **güpür güpür** 'tekrarlanan kaba bir gürültüyü anlatır' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***güp güp***. ※ ***Kalktı çabuk. Güpür güpür indi merdivenleri.*** (F. Baykurt 1971t s. 50). ※ ***Güpür güpür koşuyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 244)

gür 'yoğun, sık, koyu; güçlü; bol' TS 1879 < ETk. ***kür*** 'yılmayan, cesur' Clauson 735. ※ ***Hürmüz hanım civanlığında sayılı güzellerdenmlş. Keman gibi kaşlar, gür kirpikli gözler, pembe pembe yanaklar, buğdayî ten...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 23.VI.1941).

Osm. **gürbe** 'kedi' < Fa. ***gurba*** a.m. ※ ***Az çoḳ berkce ögrenüb diyānet u İslāmīyeti muḳarrer bilen, ağı ḳaradan seçen ve gürbeyi fāreden teşhīṣ ėden memlük ḳısmından ḳaçmaḳ cürmini degme kimse iḫtlyār eylemez.*** ('Ālī 1956 s. 184).

gürbüz 'sağlam, kuvvetli, kudretli, sözü geçen' TS 1880 < !! ***gürbüz*** 'daha sakalı çıkmamış genç' A. Pavet de Courteille 1972 s. 465, E.V Sevortyan 1980 IV, 1077 ※ ***Nėce gürbüz ayağa düşer, ḳalur; | Nėce düşmişe baḫt yārī ḳılur...*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 27 no. 325). ※ ***Şunuŋ tek gürbüz ulu pehlevānı | Nėte bir oḳ ile yoġ ėtdi anı.*** (Meḥmed 1965 s. 236 no. 7547). ※ ***Yabanda yüriye Pervīz–i Hürmüz, | Anuŋ taḫtına Behrām ola gürbüz.*** (Faḫrī 1974 s. 363 no. 2188).

Gürclstan/Gürcüstan 'Gürcülerin memleketi' < Fa. ***Gurcistān*** a.m., b. ***Acemlstan*** ⊡. ※ ***Felā-cerem def'a-ı rābi'ada ki Şirvān fütüḥātına mekşüfü l-'alem ve Gürcistān taṭhīriyle ḳal'a–ı Ḳarṣ ta'mīrine me'mür–ı sābltü l-ḳadem ḳılındılar.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 124).

Gürcü 'bir Kafkas halkına mensup kimse' < Fa. ***Gurcī*** a.m. Gürcüler Anadolu'da güzellikleriyle meşhurdur: ※ ***Gürcü gibi*** 'çok güzel', ***dünya Gürcüsü*** 'dünya güzeli (kız)': ※ ***Orada kuyunun içinde durup durur Fatma Hanımcık, gürcü gibi.*** (M. Tuğrul 1969 s. 264). ※ ***Portakalın birini de götürmüş, bir bir sulu derede kesmiş. O portakaldan bir dünya gürcüsü kız çıkmış.*** (a.e s. 336).

Gürcüstan, b. ***Gürcistan***.

AD. **güre I/küre I** 'bir yaşından üç yaşına kadar olan tay, çiftleşmek isteyen kısrak, dişi eşek; DS 2234–35, 3044 < Fa. ***kurra/kura*** a.m. 'the colt of a horse, camel or ass (one or two years old)'. ※ ***Nite-ki ḳoçi ile düz yollara gitmek gendüyi rāḥat ve ḥużür uyḫusına varub istlrāḥat ėtmekdür, be-şarṭ-ı ān ki gürinç ve küre bārgirler olmaya.*** ('Ālī 1956 s. 158).

AD. **güre II** 'dinç, kuvvetli; bağlanmamış, serbest' DS 2235 < ***güre*** I. ***güre ol–*** '(at ve eşek) çiftleşmek istemek' DS 2036, TS 1881–82. ***gürelik*** 'taşkınlık' TS 1881. ※※

AD. **güre–** '(at ve eşek) çiftleşmek istemek'; (dişi hayvan) döllenmek' DS 2235, TS 1881 < krş. ***güre*** I. ※※

gürebi, b. ***körepi***.

AD **gürel–** 'gür hâle gelmek, çoğalmak' DS 2235 < ***gür*** + sıfatlardan fiil yapan ***–el–*** genişlemesi, b. ***alal–*** ⊡. ※ ***Eh, Allah versin. Gözümüz yok emme geliratın güreliyor maşşallah!*** (F. Baykurt 1961k s. 194).※ ***Çalıların arasından bir keçi yolu buldular. Vurdular yokuşa. Kırmızı şafak gürelip geliyordu arkalarından.*** (F. Baykurt 1971t s. 373).

AD. **gürelt–** 'gür hâle getirmek, kuvvetlendirmek' < ***gürel–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Yürekleri kavuran bir çığlık yükseldi. Kadınlar toplaşıp ağıdı güreltdiler.*** (F. Baykurt 1982 s. 178–179).

güren, b. ***giran*** II.

güreş I/AD. **güleş** II b.m. (malum spor) Meninski 1680 III. 4062 < Çağ. !! ***kürāş*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 465, M. Räsänen 1969 s. 310, E.V. Sevortyan 980 s. 79–81, DS 1855; veyahut < ***güreş–/güleş–***; ***/r/ → /l/*** değişimi için b. ***amelikan*** ⊡ ※※ ***güreş tut–*** 'güreşmek ※ ***Güreş ḍutsa, av avlasa, ursa ṭop, | Yürekli olur kişi savaşda ḍutub...*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 22 no. 268). ※ ***Her kim pīl birle güreş duta, tīz aḳdarılur...*** (A. Zajączkowski 1934 I, 73). ※ ***Baçde zamānin muṣāḥebet–i 'ilmīye nefāyisinden maḥẓūẓ olmaḳ üzre iken ol 'azīzleri ḳol ṣıġayub ṣoyunmaġa ser–āġāz üzre buldum. Āyā güreş–mi ḍutarlar?*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 128). ※ ***Ġayfe, tütün işdikden söna bu missafirler sėyr ėyledi ki, kim yėrde güleş dutulüyör, kimi yėrde uzun tura oynaniyör.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 140). ※ ***Civarın en meşhur pehlivanları, güneşin altında parıl parıl yanan kisbetleriyle, esmer gövdeleriyle güleş tuttular.*** (Reşat Enis 1944 s. 124).

güreş–/güleş– 'güreş tutmak' <Çağ. !! ***kürāş*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 465, M. Räsänen 1969 s. 310, E.V. Sevortyan 980 s. 79–81; ***/r/ → /l/*** değişimi için b. ***amelikan*** ⊡. ※ ***Çocukluğunda güreşirlerken, sırtım yere geldi diye başını alıp bütün bir yaz kasabaya uğramadan bir başına kırlarda dolaştığını bilenler hikâye ederdi.*** (R.H. Karay 1940m s. 78).

Osm. **gürg** 'kurt (köpeğin yabani kardeşi)' < Fa. ***gurg*** a.m. ※ ***Baḳdum, gördüm: hezār u hezār pīl u peleng u gürg u bebr ol ḳaṣruŋ yöresine cem' oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 101b).

Osm. **gürgâne** 'kurtlar gibi, kurtvari' < Fa. ***gurg*** 'kurt' + ***–āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Muṭlaḳā͜ hidmetkār zümresinde gürgāne ṭa'ām yėmek, şīrāne cünbüşle ṭu'meye girişmek, sür'atle ḳarnı ḍoyurub süfreden el çekmek, sā'irler ḳarnın ḍoyurmadın evvel ṭa'āmını ḥażm ėdüb ṣuyın içmek her vaż'ınuŋ cüst u çālāk ve taḥṣīl–i rızḳ u tüşede behīmān olmasını mücibdür.*** ('Ālī 1956 s. 247–248).

gürgen/gülgen 'bir ağaç cinsi' < ?? ※ ***"Bacağını nerde kaybettin?" Mustafa dizine bağlı gürgene baktı, şöyle bir sıvazladı.*** (F. Erdinç 1961 s. 111–112). ※ ***Elvāh–ı İznikmid, gülgen...*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 296).

Osm. **gürgsak** 'kurt bacaklı' < ****gurg–sāḳ*** a.m. [***gurg*** 'kurt' ve ***sāḳ*** 'bacak']. ※ ***Bir ḳulan belürdi, āhü–çeşm, gürg–sāḳ, ḳāḳlum–͜hüy***. (Ferec 855/1451 v. 27b–28a).

gür gümrah/gürgümrah 'çok sık (ms. orman, saç hakkında)' < ***gür*** ve ***gümrah***, aynı manada ve alliteratif (aliterasyonlu) olan iki sıfattan müteşekkil terkip; veyahut bu terkip çarçabuk, tortop vs. gibi réduplication

\+ tezat ünsüzü tipinden kuvvetlendirilmiş bir sıfat da olabilir, b. ***apak*** ⊡. ※ ***Salatalıklar, acurlar, gürgümrah serpilmişlerdi. Üç tane taze hıyar kopardı.*** (F. Baykurt 1961ı s. 27). ※ ***Her yanı gür-gümrah ağaçlar kaplamış, doğanın bin bir rengini yansıtarak bir yandan gölü kuşatıyor, bir yandan dağları kucaklıyorlardı.*** (Y. Feyzioğlu 1985 s. 24).

gür gür 'aksiseda yapan yüksek sesli bağırmaları anlatır' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Manâkyanın muzikasını duymuyor musun? Gür gür ortalığı gürletiyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 181).

gürgüt, b. ***girevüt***.

gürinç, b. ***kürinc***.

Osm. **gürizpa** 'kaçmış, kaçak, kaçkın' < Fa. ***gurīz-pā*** a.m. [***gurīz*** 'kaçan' ve ***pā*** 'ayak'.]. ※ ***Hulāṣa-yı kelām, 'abd-i gürīz-pā şer'an ma'yüb ḍutulmışdur.*** ('Ālī 1956 s. 186).

gürle- I 'kalın ve gür ses çıkarmak, bağırmak' < ses taklidi fiillerden, krş ***gür.*** ※ ***"Sildim!" diye gürledi babam. "Benim artık Ferit diye oğlum yok!"*** (F. Erdinç 1961 s. 82).

gürle- II 'genç, güzel ve sağlam olmak, gençliğini yaşamak' < ***gür*** + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi. ※ ***Güzelsin işte. Göğsün, vücudun, her yanın güzel. O ahmak kocanda akıl olsa, gürlediğin sırada seni ortalarda koyup yabana gider miydi?*** (M. Başaran 1992 s. 51).

gürleyip git- 'ölmek' < ***gürle-*** I ve ***git-*** yardımcı fiili. ※ ***Dağ gibi delikanlı, üç günün içinde gürleyip giderse, kimi dertli etmez?*** (S.M. Alus 1933p s. 196). ※ ***Mahmut Efendinin ömrü daha fazla sürmedi. İstanbula yerleştiklerinin altıncı ayı, ansızın gürleyip gitti.*** (Reşat Enis 1933 s. 16-17).

AD. **gürpeden** 'birdenbire, ansızın' DS 2237 < ses taklidi (krş. ***gürp gürpet-***) ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, b. ***cartadak/cartadan*** ⊡. ※ ***Bir deli gibi olduğu yerden fırlıyarak kendisini gürpeden celep tüccarının ayakları dibine attı. Hüngür hüngür ağlamağa, bir çocuk gibi yerlerde sürünmeğe, yalvarmağa başladı.*** (H. Aytekin 1945 s. 21). Krş. ***güppedek.***

AD. **gürp gürp et-** 'kalbin güm güm atmasını anlatır' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***güp güp at-***. ※ ***Işığın yanında yüreği gürp gürp ederek durdu. Eli ayağı titriyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 25).

Osm. **güruh** I 'topluluk, kalabalık' < Fa. ***gurūh*** a.m. ※ ***Baḳdum, gördüm: yüz ola atlu ṣaf bağlayub, ḳoşun olub, alayı düzüb dururlar. Cün ol enbüh gürūhı gördüm, durdum, melik-i Deryā-bār ḳızın uyardum***. (Ferec 855/1451 v. 47b). ***güruh güruh*** 'takım takım, grup grup': ※ ***Halāyıḳ gürūh gürūh gelürler, ol pīre 'azā vėrürler.*** (a.e. v. 33b). ※ ***Er u 'avrat barçası fevc-u-fevc, mevc-u-mevc, gürūh gürūh, Ürvlyyenüŋ ayağına döküldiler.*** (a.e. v. 179b). ***gürūh-a-gürūh*** 'kıt'a kıt'a': (b. ***beraber*** ⊡) ※ ***Sulṭān-ı nādirü l-'aṣr gürūh-ā-gürūh 'asākir-l nuṣret-şüküh-lle Diyār-ı Bekre dek azīmet buyurmaḳ...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 115).

güruh II 'hor görülen kimseler, ayak takımı; kötü niyetli bir takım insanlar' < ***güruh*** I. ※ ***O zamanlar miras yiyip çapkınlığa ve hovardalığa vuran delikanlılar, yanlarındaki dalkavuklar arasında ipsiz sapsız, baldırıçıplak, kabadayı geçinen güruhtan muhafızlar da alırlardı***. (S.M. Alus 1944 s. 106).

gürül gürül ‘bol ve gür akan suların sesini anlatır’ < ses taklidi kelimelerden, krş. ***gür gür***. ※ ***Gürül gürül akan haram çeşmesinin suyu bal gibidir. Damla damla sızan helâl kaynağı zakkuma benzer.*** (H.R. Gürpınar 1933ş s. 79). ***Getirdi, saç sobaya attı. Tahtalar gürül gürül tutuştu.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 1o). Benzetme anlamında ‘akıcı olarak yüksek sesle okumayı’ anlatır: ※ ***Mektep çocukları dağ, nehir, şehir isimleri öğrenir. Padişah adlarını sayar, kerrat cetveli ezberler gibi günlerce vergi adlarını hıfza çalışacak: Adem, İdris, Nuh, Hud ilâh...” Süratile gürül gürül hep onları öğrenecek.*** (R.H. Karay 1940k s. 26).

gürültü ‘kuvvetli ses karışıklığı, patırtı; duyulabilen ses’ < ses taklidi kelimelerden, ***gürülde–*** fiilinden yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi). ※ ***Bana otur dedikleri için kapının yanındaki sandalyaya ilişmiştim. Kendime: “Tosun be, gürültü arasında fırlayıp kirişi kır, bu berzahtan kurtuluver!” diyorum.*** (a.e. s. 127). ***gürültüye gel–*** ‘karışıklık ve telâş yüzünden fark edilmemek veya unutulmak’: ※※ ***gürültüye getir–*** ‘gürültü ve telaş arasında (birini veya kimseyi) bir şeyin farkına vardırmamak’: ※ ***Gürültüye getirerek fertiği çektim. Ver elin “Gün Doğdu” mağazası.*** (S.M. Alus 1944 s. 21). ***gürültüye git–*** ‘yok yere kaybolmak, boşa çıkmak’: ※ ***Şimdi bana bak, sen saçma söylemekten vazgeç te İskenderi darıltmamağa bak anladın mı? Yoksa paralar gider gürültüye!*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 357–358). ***gürültü harıltı*** ‘münakaşalı’: ※ ***Şu kadar cihaz verdi demek ve dedirtmek için kız tarafı altmış kuruşluk bir şeyi altı yüz kuruşa çıkarır. Bir çok dedikodular ve bir çok gürültü harıltıdan sonra cihaz yazılır.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 104). ***gürültü şarıltı*** ‘hızlı akan derenin veya şelâlenin çıkardığı ses’: ※ ***Sā‘at yediye doğru pek gürültülü şarıltılı bir şüretde aḳan yeşil renkli Ceyḫān nehrini bulduḳ.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 316).

AD. **gürün/kürün/kurun** ‘hayvanların su içtiği yalak, çeşme yalağı’ DS 2238, 3948–49 < Erm. ***kuṙn*** < EErm. ***guṙn*** ‘banyo küveti’ R. Dankoff 1995 no. 122, Tietze 1982z no. 171. ※※

AD. **gürüz** I ‘ormanda yeni yetişen çam filizleri’ DS 2238 < ?? ※ ***Çevreyi şöyle bir kolaçan etti. Kimse yoktu gerçekten. Kadın gürüzlerin arkasına geçti. Bir de el etti gözden yiterken*** (T. Apaydın 1991 s. 59).

AD. **gürüz** II ‘kambur’ DS 2238, TS 1882–83 < Erm. ***guz*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 394. ※※

Osm. **gürz** ‘eski silâhlardan ağır topuz’ < Fa. ***gurz*** a.m. ※※

güsgüdük, b. ***güpgüdük***.

güstah/BSTTk. **küstah** ‘atak, atılgan (kimse); çekinmeden konuşan, saygısız, saldırgan’ < Fa. ***gustāḫ*** a.m. ※ ***Hemān-dem na‘re vur, güstāḫ var, ayaġuŋı ṣu üzerine ṣal ve dürtüŋdügüŋ yaġuŋ ḫāṣiyyeti oldur kim suya batmayasın.*** (Ferec 855/1451 v. 38b–39a). ※ ***Pādişāhuŋ bir güstāḫ maşḫarası var-idi.*** (a.e. v. 203b). ‘saygısızca davranan’: ※ ***Sürekli incindiğim halde Eda’ya yakınmadım onun bu küstah bencil, yakışıksız tutumundan***. (İ. Aral 1996 s. 142). ***güstāḫ eyle–*** ‘cesaretlendirmek’: ※ ***Ḫidmetüŋüz evvel beni güstāḫ eylesün, gendüler ne kişidür beyān eylesün, tā bu ‘āciz biy-çāreye söylemege imkān ola.*** (Ferec 855/1451 v. 28b). ***güstāḫ ol–*** ‘(birisine)

alışmak, yabancılığı gidermek, ahbaplaşmak': ※ ***Ebü'l-fevāris 'ādet ėdindi, vaḳtehā rāh-dār evine varurdı. Bilişdi, güstāḫ oldı.*** (a.e. v. 229b). ※ ***Gemiyden ṭaşra geldi. Ḳızdan vefā-dārlıḳ istedi. Ḳız eyitdi: "Henüz biri birimüzden yaduz. Ḳatlan, biri birümüze güstāḫ olalum. Andan işümüz var-ise görevüz."*** (a.e. v. 99b). ※ ***Bu gėce mu'āf olayım. Güstāḫlığum ziyāde olsun.*** (a.e. v. 22a). ***güstāḫlıḳ ėt-*** 'cesaret etmek': ※ ***Ben anuŋ heybetinden ḳorḳaram. Güstāḫlıḳ ėdemezem.*** (a.e. v. 204a).

Osm. **güstahane** (zarf) 'cesurca, korkmadan, çekinmeden' < Fa. ***gustāḫāna*** a.m. [***gustāḫ*** + ***-āna*** farz eki, b. ***acizane*** ⊡]. ※ ***Ḳāżī bu sözi işldicek durdı, ḫāṣ hücreye girdi, ḳızı halvete oḳıdı. Muvaffaḳ ḳızı güstāḫāne içerü girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 15a).

Osm. **güstahvar** (zarf) 'korkmadan' < ***gustāḫ*** + ***-vār*** 'suretinde, gibi', b. ***büzürgvar*** ⊡. ※ ***Vezīr lçerü girdi, güstāḫ-vār itler ḳatına vardı. Ol ėtmegi eti ki götürmlş, idi anlaruŋ öŋine dökdi.*** (Ferec 855/1451 v. 125a). 'teklifsizce, (âşık maşuk tarzında)': ※ ***Durdum, ḳatına vardum. Güstāḫvār beni kenāra cekdi, öpdi, ḳuçdı.*** (a.e. v. 172a).

EOsm. **güstahlıcak ėt-** 'biraz lâubalice davranmak, küstahlık göstermek' < ***güstāḫlıḳ*** + ***-cak*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡. ※ ***Durub gitmek istedi. Ḳomadum, egledüm. Yėmek getürtdüm. Yėdük. Arada güstāḫlıcaḳ ėtdüm. gendözüme cekdüm. Bir ḳac öpdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 69a).

AD. **güşne**, b. ***küşne***.

güt-, b. ***güd-***.

Osm. **güvah** 'şahit, tanıḳ' < Fa. ***guvāh*** a.m. ※ ***Haṣm inkār ėder. Güvāhuŋ var mı?*** (Ferec 855/1451 v. 126a). ※ ***Hudā güvāhdur ki bu ser-güdeşt[d]e kem u blyşüm yoḳdur.*** (a.e. v. 183b).

Osm. **güvāre** 'arı kovanı' < Fa. ***guvāra*** a.m. ※ ***Ve güvārelerinden harman zamānında onda bir 'öşr alına. 'Öşr vėrmege yetmeyüb yedi yā sekiz yā daḫı az olsa her ḳovan başına ikişer aḳça alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Kanunî Süleyman devri] s. 301).

Osm. **güvariş** 'hazme iyi gelen şey, hazım ilacı' < Fa. ***guvāriş*** a.m. ※ ***Hönçeler 'ācdan ābnüsdan ḥāżır getürdiler, ṭabaḳlar 'üddan ṣandaldan, müẕehheb, içleri ḍolu güvārişler, rīçāllar...*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

güve, b. ***güye***.

güveç 'içinde yemek pişirilen toprak kap' < ETk. ***küveç*** a.m. Clauson 687-688, 757, krş. ***küzeç*** a.m. Clauson 757'e göre eski bir İran diyalektinden alınmış. P. Laut 2000 s.187'e göre 'dilenci kabı'.※※

güvel, b. ***göğel***.

güven 'itimat' < ***güven-*** I'den backformation (yanlış ayırma) ?? ※ ***Erkek kısmına güven olur mu, hattâ seksenindekilere, velilere, devletlilere, ḳızı satıver, kurtul!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. t.y.). ※ ***O geceden sonra Eda'yı aklımdan çıkaramadım ve sık sık çalıştığı dükkâna gitmeye başladım. Herhangi bir beklentim yoktu, doğrusu kendime güvenim de yoktu.*** (İ. Aral 1996 s. 141).

güven– I 'itimat etmek, kendinden emin olmak' TS 1884–85 < ET. ***küven–*** a.m. Clauson 690. ***güvene güvene*** 'ümit dolu, neticeden şüphesi olmadan': ※ ***Çocuk oradan güvene güvene deŋizin kenarına gelmiş. Deŋize dizgini sallandırmış. At gelmiş.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 63).

AD. **güven–** II/RD. ***küven–*** 'sevinmek' DS 2241, O. Blau 1868 s. 259 < ***güven–*** I. ※ ***Kimesne ölümine güvenme sen | Ki devrān seni hem ḳomaya esen.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340–42 s. 81 no. 995).

AD. **güven–** III 'ümit etmek; birisinin yardım edeceğini ummak, birisinden bir şey beklemek' DS 2241 < ***güven–*** I. ※ ***Akrabalar vardı. Ben de onlara güvendim zaten; ama nerede?*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 123).

EOsm. **güvenc/güvenç** I 'arzu, emel' TS 1884 < ETk. ***küvenç*** a.m. Clauson 689–690; ***güven–*** III. ※ ***Yola saçdılar uçdan uca genci, | Ki oldı͜ Husrev u Şīrīn güvenci.*** (Fḫrī 1974 s. 463 no. 4203).

EOsm. **güvenc/güvenç** II 'sevinç' TS 1884'< güven– II + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–c/–ç eki,*** b. ***dınç*** ⊡. ※ ***Düzd eyitdi: "Benden ebleh ne kişi ola eger ben naḳdi ḳoyam, nesīyeye güvenem" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 104a). ※ ***"Ol ḳıyāmet ḥaşra dek ġamgīn ėdem anı!" dėmiş. | 'Ömrüm olduḳca yėter ben derdmende ol güvenc.*** (Ẕātī 1967 I, 95). ※ ***Baŋa Naẓmī yėterdi ol güvenc, ol beg güzel bārī | Benüm–çün dėse "Ḳapum ḳullarından bir nevkerdir bu."*** (Naẓmī 1928 s. 53).

AD. **güvenikli** 'güvenilir, emin' < ***güven–*** I + fiilden partisip manasında sıfat yapan ***–ik*** eki b. ***akık*** + ***–li***, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***"Bizim köyün Bakkal Amed'i, güzden güze, bir de bahar zamanları, tutar, bir kıyamet gaput getirir ... Birez datsızdır emme güveniklidir."*** (F. Baykurt 1961o s. 249).

güvem I ve II, b. ***göğem*** I ve II.

güvercin, b. ***gögercin***.

güvercinlik, b. ***gögercinlik***.

güverte, b. ***koverta***.

güvey, b. ***güyegü***.

güvez/güvez rengi/güvez renginde 'morumsu, mora çalan kırmızı' DS 2241 < Bu renkte olan müşahhas bir nesneden alındığı muhtemel olduğu için "yenebilen morumsu meyveleri olan üvez (ağacı)" akla gelir, bahusus ki onun Yun. aslının da bazı diyalektlerinde başında ***/g/*** bulunur. ※ ***O aralık genç irisi bir kız güvez yeldirmesini rüzgâr savurdukça mevzun baldırlarını göstererek alı al moru mor bir telâşla geliyordu.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 24–25). ※ ***"Güvez çarşaflıya baksana!" diye bir çimdik daha attı.*** (S.M. Alus 1944 s. 48).

güvezī 'güvez renginde' DS 2241, TS 1885 < ***güvez*** + renk sıfatlarında kullanılan ***–î*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※※

EOsm. **güvle–** 'gürlemek' TS 1886–87 < ses taklidi fiillerden. ※※

EOsm. **güvleye düş–/güvleyedüş–** 'bir şeyin üzerine aşırı bir istekle atılmak' TS 1885–86 < ***güvle–*** ve ***düş–*** I. A.N. Tarlan ilk fiili ***gevle–*** olarak okur. (Dede Korkut kitabında bu deyim için şu veriler bulunur: ***Dirse͜ Hān istedi kim oğlancuğınuŋ üstine güvleyüb düşeydi*** [Dresden yazma-

sı 13b], ***Atası anası güvldiler, Beyregüŋ ayağına düşdiler*** [Dresden yazması 61b; Editörün notu]). ※ ***Görse göŋlüm ḳanda bir āhü baḳışlı āfeti | Küh-ı ʿışḳa yıldırım gibi hemān güvler düşer.*** (Ẕātī 1967 I, 384). ※ ***Āh, ḳalb-l pür-hevādan nite kim bād-ı ṣabā | Ḳanda bir serv-i revān görse hemān güvvler düşer.*** (a.e, s. 440) ※ ***Ẕātīyā, her dem hevāya yėl gibi güvler düşer; | Görmedüm ben dil ḳadar bir bī-ḥamiyyet ʿārsuz.*** (Ẕātī 1970 II, 59). ※ ***Ḥüsn-i dil-berden yaḳar dėyü çerāğı her gėce, | Şemʿ-l bezmüŋ güvler üstine düşer pervāneler.*** (Ḥāletī 1982 s. 77).

EOsm. **güvünc** 'kendisine güvenilen' TS 1887 ※ ***Geri dönüp geleler Muḥammed'e | Ol yazıḳlılar güvüncü Aḥmed'e.*** (Şeyyād Ḥamza 1945 s. s. 76).

güya, b. ***gûya***.

güy-, b. ***küy-***.

güye/BSTTk. ***güve*** 'yünlü kumaşları yiyen böcek, Tinea pellionella' < ETk. ***küye/güye*** a.m. Clauson 754. ※ ***Ücra adasında Robenson batan gemilerden enkaz taşır. Senden ne kalacak Robensonlara. Zaman bir güve gibi kemiriyor uzviyetini.*** (C. Meriç 1992 s. 170-171). ※ ***Kürklerin birini çıkarıp ötekini giyiyorlar, bakmağı bilmediklerinden hepsini, her yaz güvelere yediriyorlardı.*** (R.H. Karay s. 181).

güyegü/göyegü/güyegl/küvekü/BSTTk. **güvey** '(düğünde) evlenen erkek; (ailede) damat' DS 2239, TS 1887-89, Meninski 1680 III, 4101 < ETk. ***küḏegü*** a.m. Clauson 703. ※ ***El-ḥamdü lIllāhi güyegümüz bir kişi oldı ki Naṣr-ı ʿAyyār aŋa ̮hldmet-kārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 50a). ※ ***Ḳırḳ elli deve bir ḳızuŋ cihāzını götürüb güyegü evine gireler.*** (a.e v. 58b-59a). ※ ***Güyegüyl donadub bir kürsī üstine oturdurlar.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 123). ***güvey ko-/güvey koy-*** '(düğünde) güvey etmek, güvey tayin etmek': ※ ***Bedeli, oğlunuŋ nāmına Emniyet Ṣandığına yatırdı. Ne olur, ne olmaz, yarın öbür gün onu güvey ḳoyduğu zamān para lāzım olacaḳdı.*** (E.E. Talu 1928 s. 45). ※ ***Lāmbalar, mumlar yanıyor, Nihād beğ içeriye güveği ḳonuyor.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 237). ※ ***Ve bu baḳlava da güveği konulduktan sonra gelin ve güveğlnln önüne getirilir.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 253). ***güvey traşı*** 'çok esaslı sakal tıraşı': ※ ***Perşembe akşamları, cumaları, salı geceleri yüzümde güvey traşı. Bu traşın asıl adı sinek kaydıdır.*** (S.M. Alus 1944 s. 15). ***içgüveyi/ lçgüveysi*** 'evlendiği kızın ailesinin evinde oturan erkek' ※ ***Hüseyin Efendi, abus suratı, silik kişiliğiyle, amca evine lçgüveyl geldi.*** (G. Dino 1991 s. 10).

güz I 'sonbahar' < ***küz*** a.m. Clauson 757 ※ ***Bu ay u gün, bu yıldızlar, bu gėceler, bu gündüzler, | Bu yazlar, kışlar u güzler, benüm emrümdedür yeksan.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 72) ※ ***Güz geldi. Tütünün arkasını alıp elimizin zifirini yıkar yıkamaz okullar açılıverdi.*** (F. Erdinç 1961 s. 81). ***güzle-*** 'sonbahara yaklaşmak (teşekkül için krş. ***akşamla-***), sonbahar yağmuruyla (ekinler) gelişmek' DS 2244: ※ ***Davranmak lâzımdı, havalar gün günden güzlüyordu. Bir yağmur düştü mü, iş olmazdı bir daha.*** (M. Başaran 1954 s. 75).

AD. **güz** II 'güneş görmeyen yer' DS 2243 < ***güz*** I. (Belki Clauson 680 ETk. ***kuz*** 'dağın az güneş alan kuzey yamacı' ile karşılaştırılması da uygun olur [Editörün notu]). ※※

Osm. **güzaf** 'manasız, boş, saçma (söz hakkında)' < Fa. ***guzāf*** a.m. ※ ***Bir er var, güzāf keleciler söyler, yanar yaḳılur ancaḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 210b). İsim olarak: ※ ***Bī-aşldan vefā gelmez dėdükleri güzāf degüldür.*** (Duda 1930, Q. Vizir s. 94). Krş. ***lāf u güzāf***.

(Halk ağzı) **güzar et-** 'geçmek' < Fa. ***guzār*** 'geçiş' ve ***et-***. ※ ***Böylece Anna dudu bulunduğu halden ve güzar iden ömründen tacizlik getirmesinde...*** (Vartan Paşa 1991 s. 35).

güzel I, b. ***gözel***.

(Halk ağzı) **güzel** II (kâğıt oyunlarında) 'kupa' < ***gözel/güzel***. ※ ***Emin beyin kâğıdı düştü: Güzel onlu. Hulûsi bey, önündeki ters kâğıdı hızla altına soktu güzel onlunun; şak diye çevirip masaya vurdu.*** (Tarık Dursun K. 1967 s. 38).

güzel güzel, b. ***gözel*** I.

güzelim (sıfat) 'çok güzel' < ***güzel*** + birinci şahıs mülkiyet eki; krş. aynı ekle yapılan ***canım*** sıfatı. ※ ***Samur-kaş: 'Acebā teẕkeremi o güzelim kokoniçaya verdiŋ-mi? — Ḳadinḳo: Evet, şimdi cevābını yazmağa gitdi.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 41). ※ ***Andon, kendisinin orada doğup büyüdüğünü ve alıştığı o güzelim yerden ayrılamadığını anlattı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 200). ※ ***Annenin güzelim eski Türkçesiyle, küçük, ince yazısıyla köşelerini çiçekleyerek bezediği "Hatıra" defterlerini karıştırıyordun.*** (Peride Celal 1991 s. 54). ※ ***Babam, koyu dinci bir bilgin aileden geldiği halde, namaz kılmaz, oruç tutmaz bir güzelim insandı.*** (V. Günyol 1999 s. 32).

güzellen-, b. ***gözel***.

güzellik, b. ***gözel***.

AD. **güzgü/gözgü/küzgü/küzkü** 'ayna' DS 2181, 2243, TS 1819–23, G. Doerfer 1967 III, no. 1674, Tietze 1982z no. 112. (ETk. közŋü Clauson 761 a.m. [Editörün notu]). Krş. Az. Tk. ***güzgü*** a.m. ※ ***Ḳız "Güzgü nolur?" dėdi. Şeh-zāde eyitdi: "Sen iste; getüricek göresin." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 195b). ※ ***Bu gün güneş gözgüsini açdı, | Gėce yüz biŋ gözin yumdı vu ḳaçdı.*** (Fạhrī 1974 s. 101 no. 2960).

Osm. **güzeran/güderan** 'geçici' < Fa. ***gud̠arān*** a.m. [***gud̠aştan*** 'geçmek' fiilinin participium activum'u.]. b. ***keşan keşan*** ⊡ ※ ***"Bir laḥẓa baŋa meşġūl ol! Rüzigār güd̠erāndur." dėdi. Ḥaccām eyitdi: "Hidmet ėdeyim," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 207b).

güzergâh 'geçit; yolun geçtiği yerler' < Fa. ***guzār*** 'geçiş' + ***-gāh*** mahal eki, b. ***ademigâh*** ⊡ ※ ***Sipīd-ile siyāhından güzer-gāh ister olursaŋ, | Ḳoma ịhlāṣı tevḥīd ile, żamm eylegil īmānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 30). ※ ***Ağırlığı bir kaç kişiyle Hilâlî hurmalığına gönderdim. Bu güzergâh sarp ve izbedir.*** (F.R. Atay 1938 s. 150). ***Biz üzerimize düşen işi yaptık. Yolun gerçek güzergâhını Genel müdürlüğe bildirdik.*** (R. Ilgaz 1981 s. 148).

Osm. **güzeşte/güdeşte** 'geçmiş olan' < Fa. ***guld̠aşta*** a.m. ※ '***Atebe-büse varavuz, taḳṣīr-i güdeşte 'öẕürin dileyevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 58a). ※ ***Getürmişler ki rüzigār-ı güẕeştede bir kişi var-idi ki kerāmet ehli kāmil-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 87b). 'faiz': ※ ***Mevcud nakidi mazbut mahalle, ya Millet Pankosuna güzeşte ile verilir.*** (E. Misailidis 1986 s. 742).

AD. **güzey** 'güneş görmeyen yer' DS 2243 < ***güz*** II + ??; krş. ***kuzey***. ※ ***Gezme dağlarımın güzeyinde | Üşütür bir sevgiyi mevsimi.*** (E. Aykız 1992 s. 53).

Osm. **güzide/güziyde** 'seçilmiş, seçkin; fazıl, üstün' < Fa. ***guzīda*** a.m. Krş. ***gözde***. ※ ***Kār-diyde sālārlardan bir güziydesine nāmei vu armaġānı sımarlayub ̮hayr-Ile Ḳaḥṭāna gönderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ※ ***İmdi bildük ki güziyde (v)u pesendiyde-yimişin, söz dutar-lmIşIn.*** (a.e. v. 52b). ※ ***Salṭanat mesnedinde misl̠üŋ yoḳ, | Yaluŋuz bir güzīde ādemsin.*** ('Ālī 1977 s. 127 no. 24). ※ ***En güzide liselerde felsefe okutmuş.*** (C. Meriç 1992 s. 180).

Osm. **güzin/güziyn** 'seçkin; emsalsiz' < Fa. ***guzīn*** a.m. ※ ***Çīnde bir faġfür var-idi, özge faġāfireden vücüh-Ile güziyn-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ***güzīn eyle-*** 'seçmek, intihap etmek': ※ ***Der-ḥāl bėzleri Dalleya 'arż eyledi. Dalle altmış pāre bėzi güzīn eyledi.*** (a.e. v. 218a).

güziyde, b. ***güzide***.

güziyn, b. ***güzIn***.

AD. **güzlek** 'sonbahar yağmuru' DS 2244 < ***güzle-*** + fiilden sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※※

güzleksI 'sonbahar yağmuru gibi' < *g*üzlek + ***-si*** similativum (benzerlik) eki, b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Çırpıntılar çoğalıyor denizde, | Dökülüyor güzleksi kirpiklerine.*** (E. Aykız 1992 s. 30).

AD. **güzük** 'kambur' DS 2244 < Erm. ***guzik*** < EErm. ***kuzik*** a.m. [***kuz*** 'kambur' + ***-Ik*** küçültme eki] R. Dankoff 1995 no. 394; krş. Kürd. ***kuzik*** a.m. Jaba-Justi 1879 s. 349. ※※

H

ha I/**haa/he/heye** '(bir soruya cevap olarak) evet' TS 1891–92. ※ ***"Ḳardaşlaruŋ saŋa yavuzlıḳ ėtdiler-mi?" dėdi. Ṭāhir eyitdi: "Hā, ėtdiler" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 103a). ※ ***"Bu cāriyeler satılıḳ-mıdur?" dėdüm. "Hā!" dėdi.*** (a.e. v. 114b). ※ ***"Meger bu şehirlü degülsin, ḥikāyeti anuŋcün bilmezsin" dėdi. "Hāʾa!" dėdüm.*** (a.e. v. 33b). ※ ***Süleymān Efendi, bizim zeytinliğiŋ ṭapu kāğdı değişecekdi. İlyās Beğe söyledim hā dėdi, emme şoŋu gelmedi.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 288–289). ※ ***Bu ḥerīfiŋ ḳafāsına göre gidelim! Bize her ne ki söyler ise "he!" diyelim.*** (H.R. Gürpınar 1340a s. 58). ※ ***Erkekmişin! Yani senin böyle bir işe he demene çok memnun oldum.*** (F. Baykurt 1971t s. 255). ※ ***Bu adam sizin dokumalarda mı çalışıyor?" —"Heye. Ne biliyorsun?"*** (Orhan Kemal 1950â s. 77). ※ ***Herif deli oluyor. Heye desin diyor, ev, altın bilezik, elmas küpeler, elbiseler...*** (a.e. s. 105).

ha II 'durmadan, mūtemadiyen, tekrar tekrar' TS 1892. ※ ***Hā eydürsiz ki denānīri al, yola gir! Bu ne vaḳt söz olısardur?*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ※ ***Bulışdı hem Çıtāḳ Bik bir göründi, | Öŋince ḳaçıban hā ḍolanurdı.*** (F. Giese 1929 s. 174). Az. Tk.nde çok kullanılan bu kelime Anadolu'da da iki fiil (ms. emir hâlinde) arasında rastlanır: ※ ***İşte Metin orada durmuş kalmış, ağzını açmış gül ha gül diyor.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 104).

ha III/**hay** (nida, kuvvetlendirici, bazen tehdit edici fonksiyonda) 'gerçekten, ne zannettin' TS 1903–05. ※ ***Hā! Ben bilürem ki bu mālı saŋa kim vėrüb durur.*** (Ferec 855/1451 v. 206b). ※ ***Hā, gendözümi behr-i rıżā-yı͜ Hudā anlara fidā ėtdüm-idi.*** (a.e. v. 229b). ※ ***Ḳaba şaḳalına köpekler yestehleyesice melʿün! Sen annemiŋ ḳoynunda hā?*** (H.R. Gūrpınar 1928 s. 329). ※ ***Ha bir gayret Tosun, Rumca bir türkü daha bul!*** (S.M. Alus 1944 s. 133). ※ ***Alma satmıya başladı. Doğru ġızıŋ odasınıŋ önünde "Alma-hā, alma-hā dėyi" bağırdı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 12).

haa, b. ***ha*** I.

Osm. **hab** I 'uyku' < Fa.͜ ***hʷāb*** a.m. ※ '***Işḳum yeŋilendi, biri biŋ oldı, ͜hʷābdan, ārāmdan cüdā oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 72b). ***hab-ı gaflet*** 'şuursuzluk uykusu': ※ ***Cün vezīr͜ hāb-ı ġafletden uyandı, gendözini yėr üzerinde yatar gördi, bilmedi ki noldı.*** (a.e. v. 24b).

AD. **hab** II/**hap** I 'köylülerin yağ, peynir yapmak için sıra ile sütlerini birleştirmeleri işlemi, imece' DS 2276 < Erm.͜ ***hab*** a.m. < Tk. ***kab/kap*** R. Dankoff 1995 s. 56 no. 212. ※※ (Bu köken açıklaması anlamca tatmin edici sayılamaz. [Editörün notu]).

AD. **haba** I 'siyah yünden dokunmuş, önü kaytanlı cepkenimsi kısa erkek ceketi; palto' DS 2245 < ***aba*** I (aspiration'un (soluklama) oluşumu için b. ***akîk*** ⊡) veyahut Yun. ***κάπα*** (kápa) a.m.; belki her ikisi < Lat. ***cappa*** 'kukuletalı üstlük' Tietze 1955 s. 109. ※※

AD. **haba** II/**haba kilim** 'çözgüsü yün, atkısı yün ipliğinden dokunan kilim' DS 2245 < ***haba*** I. ※ ***Yatakları bir habaya sarmışlardı. Haçça da kucaklamış indiriyordu. Kocaman bir denk olmuştu.*** (F. Baykurt 1961ı, s.216). ※ ***Musa ağa çok zengindi ama çok iyi kalbli, çok da eli açıktı. Camiyi tekmil baştan başa kilim, tiftik postu, çaput haba donatmıştı.*** (A. Alp 1959 s. 82). ※ ***Camide ne kadar haba kilim varsa çıkarıp yıkattılar.*** (F. Baykurt 1970 s. 127). ※ ***Deredeki söğütlerin altına haba kilim serdik. Yem yiyecek, her şey orada. İçki de var.*** (a.e. s. 132).

(Argo) **hababamcı** 'bir çeşit yankesici' H. Aktunç 1990 s. 121< ***ha babam*** sözleriyle yabancı bir adama sarılarak işini becerdiğinden. ※※

habanera 'çok kıvrak bir modern dans müziği ve onun dansı' < İng. ***habanera*** < İsp. ***(danza) habanera*** a.m. [***Habanero*** 'Havanalı' kelimesinin müennesi, Küba'nın başkenti olan Havana'dan]. ※※

habar/BSTTk. **haber** I b.m. (malumat, bilgi) < Ar. ***ḫabar*** a.m. ※ ***Yazu yazmaḳdan ḫaberüŋ var-mıdur***? (Ferec 855/1451 v. 203b). ※ ***Sabbānan ġüneş doğmadan ḫabarlı olan aḥbapları Bülek bạhçasına birikmişler.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 157). ※ ***Kuşluk vakti geldi adamın ölüm haberi.*** (A. Kutlu 1991 s. 43). ※ ***Baba, eğer bir izin verme, evden kaçacağım, haberin olsun!*** (D. Asena 1987 s. 55). ***haber söyle-/ haber ver-*** 'malumat getirmek': ※ ***Ayruḳ anlaruŋ yavuzlıḳlarından ḫaber söylemedüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102b). ※ ***Tāli'ini gördiler, melike ba'żı aḥvāl-I müstaḳbelini ḫaber vėrdiler.*** (a.e. v. 128a). ※ ***Beni saŋa bir muḫteşeme ḫaber vėribidi, seni görmek ister.*** (a.e. v. 221a; bugünkü ***haber ver-*** gibi geçişli fiil).

habar/BSTTk. **haber** II '(şifaî) ana'ne' < ***habar /haber*** I. ※ ***Ḫaberde gelmIşdIr ki melül olan Muṣḥaf yüzine baḳa, Ḳur'ān oḳıya, melāleti gide.*** (Ferec 855/1451 v. 126a).

habara, b. ***habere***.

(Argo) **habazan/abazan/habezan/hapazan** 'çok aç; obur; mükeyyefata müptela olanın onu bulamamaktan ileri gelen ıztırabı; uzun zaman kadın bulamayan (adamın hâli)' DS 13, 2245, Mikhaïlov 1930 s. 11, Devellioğlu 1959 s. 59, H. Aktunç 1990 s. 27 < Rom. ***habezánis*** 'aç' A.G. Paspati 1870 s. 310; krş. ***habe***. ※ ***Bir cığara uçlan!... Kaç gündür abazanız!*** (Kemal Tahir 1961 s. 104) ※ ***Bu adam hapazan, aç gözlü, cü'ul-kelbe uğramış bir hastadır.*** (P.N. Boratav 1995 s. 220). ※ ***Bir kaç yıl önce Ağa Maruf'un genç ve güzel bir kızla evlendiğini zaten biliyorlardı. Bazı abazan gençlerin ileri geri sözlerini de duymuşlardı. Ama bunlara kimseler inanmazdı.*** (A. Kutlu 1995 s. 128–129). ※ ***Nerden buluyor, buluyor namussuz; her seferde en az dört beş deste İstanbul'a sokuyoruz. Habezanlara malzeme.*** (A. İlhan 1953 s. 9–10). ***habezanlık*** 'açlık': ※ ***Üç günlük habezanlığın ne demek olduğunu da o pek iyi bilirdi.*** (Reşat Enis 1935 s. 44).

⊡ Kelime başındaki aspiration (soluklama) bazen kaybolur (yâni ***akîk/haklk*** ⊡'de açıklanan dil hadisesinin tam tersi). A–B ve C-E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***abazan < habazan, abdülleziz < ḥabb al-'azīz, abdüsselâtin < ḥabb as-salātīn, afakan < hafakan, akkaş < hakkaş, aluşka < haluşka, ampa < hampa/hempa, asa*** II < ***hasa/hesa, asar*** II < ***hasar, arabati < harabatî, ârifane < herifane, asgısar*** I < ***hasgits'ar, asıl***

IV < ***hasıl, avanak*** < ***havanag, avlu*** < ***havlu*** (özel bir durum), ***aya*** II < ***haya, ayat*** < ***hayat, ayka*** < ***hayka, ık pık*** < ***hıkmık.***

habb/hap II 'ilaç olarak yutulan kimyevi madde' < Ar. ***ḥabb*** a.m., asıl manası 'dane, hububat tohumu'. ※ ***Ḳadınlarımız bir ḥabb, bir şu derler. Hangi ḥabb, hangi şu? İnsānīyet mīlādın hangi senesine erişirse erişsün, dā'imā muḥtāc-ı tedāvī ḳalacaḳ; her devriŋ kendisine maḫṣūṣ bir ḥabbı bulunacaḳdır.*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 161). (Konuşma dili) ***hapı yut-*** 'birdenbire kötü bir duruma düşmek': ※ ***Altmışaltıya bağladım mı ne ālā, yoksa hapı yuttuk.*** (S.M. Alus 1933p s. 167). ***hap yutmuş*** 'susmuş, suskun': ※ ***Cemal bey hap yutmuş. Önünde ayna, ergenliklerini sıkmada.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz., Nisan 1941).

habbak, b. ***kapkap***.

Osm. **habbaz** 'fırıncı' < Ar. ***ḫabbāz*** a.m. ※ ***Ve Konyada muḥtesib olan kimesneler ḫabbāz[dan] işledügi gün iki aḳca alurmış.*** (Ö.L. Barkan 1943 [15/16yüzyıl] s. 43). ※ ***Ve evāsıṭ-ı şehr-i şevvālde sefer-i ẓafer-rehberye ta'yīn olınan orducılar ḥirfetinüŋ erbābı ḫabbāzları... yurd yėrine ḳonmağa çıḳub gitdiler.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 806).

Osm. **habbe** I 'çok ufak ve kıymetsiz şey' < Ar. ***ḥabbe*** 'hububat' ※ ***Gerekdür ki ḳırḳ bedre altun vėre, andan ḳızı ala" dėdi. Cün bu cevābı baŋa getürdiler, ġuṣṣam ziyāde oldı. Ḥabbeye*** (metin: ***cebeye***) ***mālik olduğum yoḳ***. (Ferec 855/1451 v. 72). ※ ***Yıldırım Ḫān ġāyet yasaḳlu pādişāh-idi, kimseye bir ḥabbe aldurmadı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 31). ※ ***Yanlarında ḥabbeye degmez erāzile meselā ḥāṣıl-ı kiştzār nisārı azdan az ve mā-melek u ḫān-u-mān temlīkine müstaḥıḳḳ olan efāżile bir nuḳra īsārı farażā ẕerrāt-ı āfitāb ve ḳaterāt-ı ġimām u seḥābdan artuḳdur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 153). ※ ***Kilere gidip zahireye bakmaya korkuyorum. Bin türlü sıkıntılarla kış için biriktirdiğim öteberiden habbe kalmıyacak.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 73). ***habbeyi kubbe yap-*** 'çok mübalağa etmek, abartmak': ※ ***Evine yanlışlıknan bir erkek gelecek olursa dünyanın dedikosunu çıkarırlar. Habbeyi kubbe yaparlar.*** (İsmail Galib 1932hs s. 7).

habbe II 'sudaki hava kabarcıkları' < ***habbe*** I. ※※

habbe III 'zenci kadın' (?) < Ar. (Suriye diyal.) ***ḥabba*** 'zenci kadınlara verilen ad' A. Barthélemy 1935 I, 142. ※ ***Ten esmerleri ḫöşdur rengī | Olmasa ḥabbede ol-efrengī.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 65).

Osm. **habbülhan** 'kerdeme, Ammomum Cardammomum' < Ar. ***ḥabbu l-hān*** a.m. Trablus pazarında satılanlar listesinde zikrediliyor. (Ö.L. Barkan 1943 [979/1571] s. 213).

habbüsselâtin 'müshil olarak kullanılan Croton tiglium meyvesi' < Ar. ***ḥabbu s-salāṭīn*** a.m., yâni 'sultanların tohumu'; krş. ***abdüsselâtin*** ※ İ***ki tane de —fazlası olmaz ha, dehşetli müshildir— habbüsselâtin almalı.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 113).

(Argo) **habe** 'yemek, öğün' M. Mikhaïlov 1930 s. 23, H. Aktunç 1990 s. 121 < Roma ***habe*** a.m. A.G. Paspati 1870 s. 310. ※ ***Habezanlık lâfı ediyordun. Nah, işte sana bir yirmibeşlik. Beşine habe alırsın. On kuruşluk kayıntıyı katık edersin.*** (Reşat Enis 1935 s. 51). ※ ***Çok zengin bir hanımefendinin evine gideceğiz, orada mangiz, habe, piyiz, saçı gırladır.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 247). ***habe kay-*** 'ekmek yemek, kar-

nını doyuracak şeyler yemek' H. Aktunç a.y. (fiilin de başka dilden gelmesi muhtemeldir): ※ ***Bunlar ṭatlı düşmanıdır. Açıḳ ṣofra buldular mı, öyle hābe ḳayarlar ki Allāh siziŋ efendiye bu aḳşam imdād etsün!*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 64). ※ ***Geçmişi ḳınalı ṭop ṣalaṭası seni! Bu aḳşam saŋa yaġ limon ḳoymadan hābe ḳayarım 'alimallāh!*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 54).

(Argo) **habeci** I 'ahmak, aptal' Devellioğlu 1959 s. 92, S. Özel 1993 s. 46 < ***abeci*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※※

(Argo) **habeci** II 'işi gücü karın doyurmak olan kimse' < ***habe***. ※※

AD. **habennaka/hebenneka** 'ahmaklığı ile meşhur kimse' DS 2246, Meninski 1680 II, 1858. < Ar. ***habannak*** a.m. İbn Manẓūr X, 502. ※ ***Hebennekalarda küçük bir sermaye ile çarçabuk milyoner olmak hülyası vardır.*** (H.R. Gürpınar 1933kp s. 32). ※ ***Zavallı manüskirim aylardan beri ârafta bir hebennekanın vereceği hükmü beklemektedir.*** (C. Meriç 1992 s. 128).

haber I ve II, b. ***habar*** I ve II.

Osm. **haberdar** 'haberi olan' < Fa.‿***habar-dār*** a.m [***habar*** 'haber' + ***-dār*** 'tutan, malik olan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Bu-gün sen ḥüsn mestisin,‿haber-dār olmaduŋ benden; | Ne çāre, ṣabr ėdem ki-anuŋ olısar ėrte maḫmūrı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 76). ***haberdar et-*** '(birinin) gözünü açmak, bilgi vermek': ※ ***Bu gece ululları cem' ėdeyim, ḥālden‿haberdār ėdeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 48b). ***haberdar ol-*** 'malumat edinmek, öğrenmek': ※ ***Cemālinden, u kemālinden, pārsālığından,‿hudā-şlnāslığından‿haberdār oldılar.*** (a.e. v. 179).

Osm. **habere/habara** 'Arap kadınlarının sokakta giydikleri ipekli uzun çarşaf' < Ar. ***ḥabara*** a.m. ※ ***Beledī olan nlsvān ise ḥabere nāmında bir cins baş baġlamaġ-lle egerçi ki ẓāhiren üslūbdan‿hāric görinürler ve Rūmī zenlere ḳıyāsen‿haylīce çirkīn vaż'-ile bürinürler, ḥālā-kl gül-l rengīn-l ṭarī gibi yüzleri ki açılur, şīrīn-zebānluḳları ile dürc-l dehānlarından dürer u le'ālī vu cevāhir saçılur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 106). ※ ***Bir de ne göreyim, babam bürgülü, habaralı bir fellâh kadınla yanyana oturuyor.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 20).

haberleş- 'birbirine haber vermek' < ***habar / haber*** +***-leş-*** genişlemesi, b. ***bayramlaş-*** ⊡. ※ ***Laz oğlı-ile‿haberleşüb Laz oğlı Üngürüs leşkerl ṣāġ olub çıḳub gendi Sulṭān Murād‿Hān gene dönüb Edreneye gelüb ḳarār ėtmişken gėrü bu ṭarafdan Ḳaraman oğlı İbrāhīm Beg gene yürldi***. (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 54).

habersizden 'haber vermeden, sürprizle' < ***haber*** + ***-siz*** + ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu), b. ***açmazdan*** ⊡. ※ ***Sözde biz habersizden gelmiş, baskın yapıyoruz. Oysa onların haberi var, bizi karşılamaya hazırlanmışlar.*** (A. Nesin 1968 s. 16–17). ***"Bu İstanbul'da adamın donunu ayağından habersizden çıkarıp da şayak şalvar diye gene kendine satarlar" diyerek nasıl dolandırıldığını anlattı.*** (a.e. s. 219).

Habeş 'Habeşistanlı, Habeşli' < Ar. ***al-Ḥabaş*** 'Habeşliler; Habeşistan', konuşma dilinde 'Habeşistan': ※ ***Ḥabeşden gelen kefereden nesne alınmaz.*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 219). ※ ***Habeşte harp.*** (Gazete başlığı).

habeşî 'çok esmer' < Ar. ***Ḥabaşī*** 'Habeşliye yakışır'. ※ ***Güvez çarşaflı diye gösterdiği esmer mi esmer, eni konu habeşî; daha doğrusu kirli kara. Doru beygirlerin renginde.*** (S.M. Alus 1944 s. 48).

Habeşistan 'Ethiopia, Afrika'daki memleket' < Fa. ***Habaşistān*** a.m. [***Habaş*** + memleket isimlerinde kullanılan ***–istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡.] Krş. ***Habeş***. ※※

habezan, b. ***habazan***.

habezanlık, b. ***habe***.

AD. **habhab** 'nalın' DS 2246 < Ar. ***ḳabḳab*** a.m. Tietze 1958 no. 171. ※ ***Deve dellāllık ėdiyken, eşşek hamballık ėdiyken, sıçan‿habbaba binmiş şıhır mıhır berberlik ėdiyken, bi varmış bi yokmuş...*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 344).

Osm. **habib** 'dost, sevgili' < Ar. ***ḥabīb*** a.m. ※ ***Bu hem bilindi ki ḥabīb–i ‿habīs‿meker ėtdüginde, 'avrat uymasa bir suciycün iki gez depelenmezdi.*** (Ferec 855/1451 v. 172b). Bu sevgili bir 'hanım' da olabilir: ※ ***‿Hālid keniyzeklere naẓar eyledi. "'Acebā bularuŋ icinde benüm ḥabiybüm ḳanḳısı ola?" dėdi.*** (a.e. v. 210a). 'Allah'ın sevgilisi, Peygamber' de olabilir: ※ ***Ḥaḳ haḳı–çün, ey 'Ömer, ḥaḳḳuŋda dėrler bu sözi: | Ol ḥabībüŋ ḳulıdur kim Muṣṭafādur söylenür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 239).

(Halk ağzı) **habibi şaş–** 'ne yapacağını bilememek, hiçbir kurtuluş çaresi görememek' H. Aktunç 1990 s. 121 < ***habib*** burada Allah yerine duruyor, krş. ***Allahı şaş–***. ※ ***Açlıktan habibim şaşıyor benim.*** (Orhan Kemal 1950â s. 42).

(Halk ağzı) **habibini şaşır–** '(birisini) ne yapacağını bilmez hâle getirme, şaşkına çevirmek' H. Aktunç 1990 s. 121 < ***habibi şaş–*** tabirinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***"Olsa nâpardın?" — Parlak demirli sustalısını şakırtıyla açan Deveci Halil "Habibini şaşırırdım!" dedi.*** (Orhan Kemal 1952c s. 4).

Osm. **habîr** 'haberdar, malumatlı, tecrübeli' < Ar.‿***habīr*** a.m. ※ ***Baŋa bir oğrı uğradı şeb–i tīr, | Düzd idi, liyk 'ilim icinde‿habīr.*** (Ferec 855/1451 v. 105a).

AD. **ha bire/habire** 'mütemadiyen, ara vermeden, tekrar tekrar' DS 2247 < ***ha*** ve ***bre*** II. ※ ***Gayfeci Alinin gayfesindeki hasır peykeler üzerinde yanlayarak rahat edecekleri kış günleri, Allahın ayazında habire kazma sallarlarsa, yazın tarlayı sürecek dermanı nereden bulacaklardı?*** (K. Bilbaşar 1941 s. 46). ※ ***Bu esnada yetişen bekçi, dövüşenlerin başında habire düdük öttürerek onları korkutup dağıtmak istiyor ve aynı zamanda polis çağırmış oluyordu.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 71).

AD. **habire debire** 'durmadan, acele acele' < ***habire*** ve ***debire*** 'hızlı, sürekli' DS 1395, beraber kafiyeli bir çift tabir teşkil ederek. ※ ***Yürürler ha yürürler. Bir takımı ak sakallı ihtiyar, bir takımı tüyü bitmemiş çocuk, bir takımı genç karı kızan. Habire debire. Habire debire.*** (İ. Tarus 1961 s. 286).

habis 'kötü, alçak, hain' < Ar.‿***habīṯ*** a.m., /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Bilindi ki ḥabīb–i‿habīs‿meker ėtdüginde 'avrat uymasa bir suciycün iki gez depelenmezdi.*** (Ferec 855/1451 v. 172b).※ ***Dōst eyit-***

di: "Revā olmaya ki erüŋ bu mürüvveti ėde ḥarāmī bu mürüvvet ėde, ben͜ habīsl̤ik ėdem." dėdi. (a.e. v. 124a). (tıp terimi) 'iyi huylu olmayan': ※ ***Küçük bir parça alınıp tahlil edildi. Habis bir şey yokmuş.*** (H.B. Başaran 1999 s. 28).

Osm. **habl** 'ip, urgan' < Ar. ***ḥabl*** a.m. ※ ***Ḳaçan zülfüŋ hevāsını delü göŋül başa llte | Kim ol zencīr-l bī-pāyān tükenmez ḥabl-i sevdā-dur.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 71).

habs/hapis 'bir yere kapatma, tevkif etme' < Ar. ***ḥabs*** a.m. ※ ***Ol sebebden bizi zindāna buyurdı. Zamāndur ki ḥabs cefāsın çekerüz.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ***habs-i ebedî*** 'kayd-ı hayatla hapis, müebbet hapis': ※ ***Kefīli varsa küfelāsından taḥṣīl olınub, kifāyet ėtmezse ḥabs-ı ebedī ile ḥabs ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 367). ***habs olun-*** 'tutuklanmak, tevkif edilmek': ※ ***Ḳaçḳun ve cāriye tutulsa müseccel olduḳdan ṣoŋra müddeti yetişince ḥabs olına.*** (a.e. [1129/1716] s. 287).

Osm. **habt et-** 'alt etmek, susturmak' < Ar. ***ḥabaṭa*** 'boşa gitmek, muvaffak olmamak, suya düşmek', krş. ***elhap***. ***Ol hicv-ile dillerde destān olub medāyiḥi unudulmış ve şerri͜ hayrını ḥabṭ ėdüb altmış biŋ beyti müteżammin olan mekārimi ferāmūş olınmışdur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 112). ※ ***Saŋa laḳırdı yetişmez ki! İsterseŋ öyle ḳurnaz kesilirsin ki eŋ yamān müzevvirleri ḥabṭ ėdersin.*** (P.N. Boratav 1995 s. 217).

AD. **ha bu/habu/havu** 'bu işte' DS 2247 < ***ha*** III ve ***bu***; teşekkül için krş. ***oṣbu/lṣbu***. ※ ***Clrecek mi ḳoynuna | Ha bu cennetli eller?*** (A. Caferoğlu 1946 s. 1577). ※ ***Nere götüreyim | Ha bu belali başi?*** (a.e. s. 296). ※ ***"Burda canavarlar var, bizi yiyecekler." —"Nasıl canavar?" —"Havu canavarlar!" —"Onnar canavar deyiler, onnar pislḳdiler."*** (a.e. s. 155).

AD. **habura** 'burada işte; buraya işte' DS 2247, K. Emiroğlu 1989 s. 117 < ***ha*** III ve ***bura***. ※ ***Haburada yitirdum | Kese ilen parayi. | Nerde kaldun, sevdüğum? | Gözim seni arayi.*** (K. Emiroğlu, a.y.).

hac 'Müslümanlara farz olan Mekke'yi ziyaret' < Ar. ***ḥacc*** a.m. ※ ***Yigitcükdür. Hengām-ı şādumānīdür, ḥac vaḳti degüldür.*** (Ferec 855/1451 v. 49b). ※ ***Sen klçl ėdüŋ ben sizüŋ evden çıḳdum ḥacca gitdüm anda vardum mücāvir oturdum bu yıl oş gėrü geldüm.*** (a.e. v. 214b). ***hac et-/haccet-*** 'hacca gitmek': ※ ***Bir kerīm var-ise varsam aŋa yüz ursam şāyed baŋa nafaḳa vėrey-ldl ḳaṣdumdan ḳalmayadum ḥacc ėdeydüm.*** (a.e. v. 124b).

hacalet 'utanç' < Ar.͜ ***hacāla*** a.m. ※ ***İ Süleymān, göŋlüŋi fāriġ dut! Oş Slymurġuŋ͜ hacāletlni göresin!*** (Ferec 855/1451 v. 187b). ***hacaletde kal-*** 'utanmak'※ ***Yėri durur ḳulaġuŋda dutasın sözümüŋ dürrin | Ki ol dürden͜ hacāletde ḳalupdur dürr-i 'ummānī.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 28).

hacamat 'bir kan alma usullü' < Ar. ***ḥicāma*** a.m. ※ ***Eyü sā'at-dür āfitāb Miyzāndadur on iki dereceden Zühreye muttaṣıl-dur delālet ėder ki faṣd u ḥacāmat ḥalḳ͜ hübdur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b).

(Argo) **hacamat et-** 'bıçaklamak' < ***hacamat*** ※ ***Çakal Rüstem'in adamları Esse oğlu Musa'yı hacamat etmişler.*** (H. Taner 1971 s. 127). ***hacamat ye-*** 'yaralanmak' ***Bir saniye geçirirsen hacamatı yiyip arka***

üstü serileceksin. (S.M. Alus 1934 s. 360). ***hacamatçı*** 'bıçak kullanan kabadayı': ※ ***Geçen 'aṣırın ṣoŋ yetişdirdiği meşhur Tersāneli ḥacamatçı Rıżā bu ḳabīlden idi!*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 331).

hacana, b. ***hacı ana***.

Osm. **hacat** I 'hacetler, malzeme' ZTS 94 < Ar. ***ḥācāt*** a.m. [***ḥāca*** 'hacet' kelimesinin çoğulu] Tietze 1982z no. 124. ※ ***Ene l-ḥaḳdur münācātum, Ḥaḳḳ oldum, bitdi ḥācātum, | Gel, ey Manṣūr olan, ḳurtul bu dāruŋ gīr u dārından!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 87). AD. 'mutfak eşyası' Ö.Ā. Aksoy 1946 I, 381. ***hacat yeri*** 'dolap' DS 2247.

AD. **hacat** II 'hacet yeri, bok (?)' < ***hacet***. ※ ***Elleri gırılsın Hacatlarından çıbanlar çıksın! Çıbanlarına gurt atsın!*** (F. Baykurt 1961ı s. 68).

Osm. **haccam** 'berber' < Ar. ***ḥaccām*** 'hacamat ustası'. ※ ***Ḥaccām donın cıḳardı, füta dutındı, cābük oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 207b).

hacc, b. ***hac***.

hacce 'kadın hacı, hacı kadın' < Ar. ***ḥācca*** a.m. [***ḥāccin*** 'hacı' kelimesinin müennesi, b. ***abide*** ⊡]. AD.˯***hacce mıncı*** 'bir nevi salata' Ö.Ā. Aksoy 1946 III, 382 < ***hacce*** ve ?? ※ ***Keşge bi lokma da eşgi alėydık. Tamatos bekmeziynen˯hacce mıncı yapardık.*** (a.e. 1946 I. 364).

Osm. **hace**/BSTTk. **hoca** 'köle sahibi' Meninski 1680 III, 1957 (***hoca*** ve nadiren˯***haca***) < Fa.˯***hʷāca*** a.m. Kelimenin Osm.daki okunuşu için: b. 14. asırda yazılan˯Hurşīd-nāme'de kelimenin kafiyesi 2656. beyitte ***uca***. ※ ***Bu˯hōcam beni biŋ diynārdan eksüge vėrmez. Var, bunı şol duran kişiye vėr, satsun, beni alsun. Ol kişi baŋa gerekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 246a). ※ ***"İy ḳız, bu gemiyde bağlu yatan neŋdür?" Ḳız eyitdi: "Hōcamdur" dėdi.*** (a.e. v. 99b). 'din adamı, imam; mektep hocası, muallim, lala': ※ ***Oğlancuğı alur, obaya varur, bėsler, bir˯Hōcaya vėrür.*** (a.e. v. 246a). 'tüccar': ※ ***Deŋiz yüzinde bir gemi gider. Muḥteşimler-imişler,˯hōcalar-imişler.*** (a.e. v. 189a). ※ ***Ben bu şeherde mün'im bir˯hōcanuŋ oğlıyam.*** (a.e. v. 97a). ※ ***Ol ėv bünyāẕında bir sıçan bir in ėdinmişdi ve çevre delüklerden bir ulu˯hōca anbārına yol ėdinmişdi.*** (S. Şeyḫ-oğlı 1973 s. 238).

hacer 'taş' < Ar. ***ḥacar*** a.m. ***hacr-i ṣavvan*** 'bir taş cinsi' < Ar. ***ṣawwān*** 'çakmak taşı; granit': ※ ***Ve ḥacer-i ṣavvāndan elinde ḥarbası ẓāhir māla ḳaṣd ėdenler ile ḥarbe ḥāżır bir ṭılsem vaż' olındı.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 100). ***hacer şecer*** 'cansız nesneler' < ***hacer*** ve ***şecer*** 'ağaç' kelimelerinden müteşekkil kafiyeli çift söz' ※ ***Rūḥuŋ varlığından şübhe edenlere, insānları ḥacer şecer 'add edenlere Yaradana ṣığınub bir ṭoḳat atmalıymış. "Ne vuruyorsuŋ?" dedikleri vaḳit "Mā-dem ki ḥacer şecer ḳabīlinden bir maḫlūḳ imişim, bu ḥareketden niçün dilgīr oluyorsuŋ?" diye ilzām etmeliymiş.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 129). ※ ***Kör kadıya "Körsün!" diyebileceğimiz devir, hak ve hakikatin idraki bize müyesser olmıyacak. Ortada hacerden, şecerden başka bu işi böylece anlamıyan kalmadı.*** (R.H. Karay 1940k s. 132). ***hacerlenmiş*** 'taşlaşmış, katılaşmış, kaşarlanmış': ※ ***Ol diyāruŋ ḥākim-i 'ādiline lā'iḳ olan, ol ḥacerlenmiş maḳūlesi bed-kārlaruŋ biŋin bir dāra ber-dār ėdüb bāzār-ı Mıṣrı taṭhīr eylemekdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 120).

hacet 'ihtiyaç' < Ar. ***ḥāca*** a.m. ※ ***Melik saŋa bir ḥācet 'arż ėdiser.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). ※ ***Ḥammām ḥācetüŋüz var-ise üstüŋüze***

su dökeyim. (a.e. v. 25b). ※ ***Arslanuŋ ḳuvveti ve zörı ve ḥamlesi maʿlümdur, şerḥ eylemek ḥācet degül.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 39). ※ ***hacet bağı*** 'dileği olanın, bir yatırın penceresine bağladığı ipliği veya bez parçası': ※ ***Yatdığı ḳovuğuŋ yaḳınındaki ağacların dalları ḥācet bağları düğümlerinden gözükmezmiş.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 140). ※ ***Pencereniŋ öŋünde ḥużūʿla ḍur. Rūḥ-ı ʿāşıḳa üç i̱hlāṣ ile bir fātiḥa-ı şerīf ihdā ėt. Sen de tele ḥācet bağıŋı bağla.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 54). ***hacet dile-*** 'dua ile Allahtan bir şey dilemek' Meninski 1680 I, 1702: ※ ***Ėrte gece ḥācet diler-idi, Taŋrıdan oğlan ister-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Bes bular ḥācet diler ḳılub namāz, | Ḳalʿanuŋ fetḥi içün ḳılub niyāz. | Ṣubḥ-dem yıḳıldı ḳalʿe nā-gehān.*** (Enverī 1928 s. 83). ***ḥacete gel-*** '(birisine) bir rica ile gelmek' ※ ***İmdi oş ben ḳatuŋa bir ḥācete geldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 53b). ※ ***Komşularımız bir hacete gelmişlerdir.*** (Kemal Tahir 1957 s. 153). ***ḥacete gitmek/ hacete varmak*** 'helâya çekilmek' Meninski 1680 I, 1703. ※ ***Gece bir ḥācete çıḳdum.*** (Ferec 855/1451 v. 109a). ***(birinin) hacetini gör-*** '(birisine) lâzım olan şeyleri vermek, emirlerini yerine getirmek': ※ ***Elli kenīzek ayağın dururlar, ḥācetümüzi görürler.*** (a.e. v. 116a). ***hacetlü*** 'muhtaç olan': ※ ***Eṭrāfa, ʿāleme melikenüŋ bu siyreti̮ haberi işidildi. Iraḳdan yaḳından ḥācetlüler aŋa yüz dutdılar, ḳatına geldiler.*** (a.e. v. 180a).

Osm. **hacetmend** 'zarurette olan, muhtaç' < Fa. ***ḥācat-mand*** a.m. [***ḥācat*** + isimden sıfat yapan ***-mand*** eki, b. ***arzumend*** ⊡]. ※ ***Niʿmet sarāyda̮ harc olan olurdı. Ziyādei ḳapuda ḳorlar idi. Ḥācet-mendler, geliciler geciciler yėrlerdi, götürürlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a).

hacı 'Mekkeyi ziyarete giden veya oraya gitmiş olan' < Ar. ***ḥāccin*** a.m. Başka unvanlardan (krş. ***ağa/aga, beğ/bey, beşe, celebi, efendi***) farklı olarak ***hacı*** unvanı daima isimden önce gelir: ※ ***Hani biri ötekini "Şükür kavuştuğumuza!" diye herkesin önünde kucaklamaya, öpmeye başlayarak lüzumundan fazla gürültücü bir gösteriş yaparsa ona tariz yollu kullanılan bir "Hacı Ömer Kâbeden dönmüş." tâbiri vardır.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 222). ***hacısı hocası*** 'din adamları': ※ ***Bu işe aklı yatanlar: "Canım bunun müslümanlıkla alâkası yok. Alt tarafı başımızı örtecek değil miyiz? Şapkadan iyisi can sağlığı! Hem hacısı hocası giydikten sonra size ne demek düşer Allahaşkına?*** (F. Erdinç 1948s s. 10). ***hacı ninenin evi*** 'insanın kendini evinde gibi serbest hissettiği yer': ※ ***Faḳaṭ diḳḳat et, ṭıngır olmasın! Maʿlüm yā, burası ḥācı nineniŋ evi değil.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 102). ***hacılaş-*** 'çok merasimli bir selâmlaşma': ※ ***Ne olup ne bittiğini bilen, bilmiyen, birbirine sarılmış hacılaşıyordu.*** (S.M. Alus 1933k s. 223). ※ ***Çekinmeseler üçü de boynuma sarılacaklar, hacıya kavuşmuş gibi hacılaşacaklar.*** (S.M. Alus 1944 s. 113).

hacı ağa/hacıağa 'alışveriş ve eğlenmek için büyük şehre gelmiş taşralı zengin' H. Aktunç 1990 s. 122. ※※

AD. **hacı ana/hacana** 'düğünde geline önderlik eden kadın; kadın pezevenk; kerhane maması' DS 2247, 2248, H. Aktunç 1990 s. 122 < ***hacı*** ve ***ana.*** ※ ***Müşterisinin altından henüz kalkmış orospunun elindeki parayı kirli bir mukava marka ile trampa eden şu geçkin kadın Patrona'dır. Biz ona hacâna deriz.*** (Reşat Enis 1944 s. 267).

Hacı Ayvaz, b. ***Hacı İvaz***.

hacı baba/hacıbaba ‘leylek’ DS 2248 < ***hacı*** ve ***baba***; soğuk mevsimlerde uzak yolculuklara çıktığı için, (leyleklerin Hac ziyareti için güneye uçtukları inancı ile ilgilidir. [Editörün notu]): ※ ***Bir yıkık bacanın üstünde bir leylek gagasile yuvasını tamir ediyordu. Bihter uzun uzun baktıktan sonra o hırçın kahkahasile leyleğe haykırdı: “Tamir etme yuvanı hacıbaba leylek! Madem ki yıkılacak.”*** (Aka Gündüz 1940 s. 136).

Hacı İvaz/Hacı Ayvaz/Hacivat ‘Karagöz oyunlarındaki şahıslarından biri’ < ***hacı*** ve ***İvaz*** erkek adı. ※※ ***hacivatlamasına*** ‘Karagöz oyunlarındaki Hacivat’ın tarzında’: ※ ***Motosikletin arkasında sürücünün arkadaşı, sportmen tavurlu biri, hacivatlamasına oturuyordu.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 47).

hacıyatmaz ‘yatırıldığında kendiliğinden ayağa kalkan çocuk oyuncağı’ < ***hacı*** ve ***yat-*** fiilinin menfi geniş zaman partisipi, b. ***açmaz*** I. ⊡. ※ ***Çoḳ oyuncaḳ var idi yanında, | Ḥācı yatmaz daḫı cüzdānında.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 118). ※ ***Ġulām ġā’ib olub iki daḳīḳa mürūrında geldi. Eli üzerinde ḥācı yatmaz ḳadar bir ādem vardı.*** (‘Alī ‘Azīz 1268 [1851] s. 195). ※ ***Baloncular, ḥācı yatmazcılar, fırıldaḳlar, | Ḥoros şekerleri, civ civ öten oyuncaḳlar***. (M. ‘Ā. Ersoy [1911] I, 66). ※ ***Sözüm enişteye değil a, o sırımdan farksızdır, hacı yatmaz gibidir; öbür göbekli devrilecek.*** (S.M. Alus 1933p s. 146).

Osm. **hacib** ‘saray bekçisi, kapıcıbaşı’ < Ar. ***ḥācib*** a.m. ※ ***Ġaznīn şāhı şeh-zādenüŋ ḳudūmı͜ haberin işidicek, ḥācibin vėribidi, “͜Höş geldüŋüz!” dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ※ ***Andan şeh-zāde vezīrleri, müşīrleri, ḥācibleri, kātibleri aḥvālinden sordı. Ḳarıcuḳ dükelinüŋ eyüsin yavuzın ki bilür-idi dėdi.*** (a.e. v. 132b).

Osm. **hacibeyn** (şiirlerde kullanılan tabirlerden) ‘kaşlar’ < Ar. ***ḥācibayn*** a.m., asıl manası ‘iki kapıcıbaşı’ ***ḥācib*** kelimesinin dualis (ikil, tesniye) hâli, b. ***Beynnehren*** ⊡). ※ ***Hācibeynüŋ baş çatub zülfüŋle ḳılmış ittifāḳ.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 179).

Osm. **hacil** I ‘utangaç, sıkılgan, utanmış’ < Ar.͜ ***hacil*** a.m. ※ ***Ḳız utandı, ͜hacil (metinde ḥacil) oldı, söyleyecek bulımadı, durdı, ṭapu ḳıldı, odasına gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ※ ***Niḳābı ṣal cemālüŋden, ͜hacil ḳıl māh-ı tābānı!*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 36).

AD. **hacil** II ‘kederli, üzgün’ DS 2248 < ***hacil*** I. ※※

hacim, b. ***hacm***.

Hacivat, b. ***Hacı İvaz***.

haciz, b. ***hacz***.

Osm. **haclet** ‘utanma’ < Fa.͜ ***haclat*** a.m. < Ar.͜ ***hacla*** a.m. (E. Lane 1984 I, 705) krş. ***hacalet*** ※ ***Ṣābür ol esṉāda͜ haclet derine batub oturırken nā-gāh çavuşlar, serhengler ḳapudan içerü girdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). ※͜ ***Hacletinden ḍaġa düşmişdür cihān keklikleri, | Sen hümā ṭavūs-veş ḳılduḳda cevlān oynamaḳ.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 188).

Osm. **hacletzede** ‘yüzkarasına uğramış, rezil olmuş’ < Fa.͜ ***hacālat-zada*** a.m. [***haclat*** +***-zada*** ‘vurulmuş’, b. ***afetzede*** ⊡]. ※ ***Mīr-i nām-dār şermsār-ı diyār ve͜ haclet-zede-i kibār u ṣıġār olub.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 171).

hacm/hacim 'ebat' < Ar. ***ḥacm*** a.m. ※※

hacz/haciz (hukuk terimlerinden) 'borçlunun malına el konması' < Ar. ***ḥacz*** a.m. ※ ***Hacizli toprak.*** (C. Tuncer 1960, roman başlığı).

haç b.m. (Hristiyanlık amblemi) < Erm.‿***haç*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 221. ※ ***Ṣāfī ḳumlu ṣığlara budur nişān: | Kim dökülmişdür ḳızıl noḳṭa īşān. | Baḥr içinde ṣol görünmez ṭaşları |‿Hac yazarlar tā ḳadīmden bu işleri (?)*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 28). ※ ***Kimse müslümān dėseŋ, haçı ḳoltuġında çıḳar.*** (V. İzbudak 1936a no. 341). ***haç çıkar-*** 'istavroz çıkarmak': ※ ***İhtiyar bir Rum karısı haç çıkardı.*** (S.F. Abasıyanık 1951 s. 80).

haçan, b. ***kaçan***.

AD. **haçanpur** 'mısır ve fasulye ile yapılan ekmek' DS 2249 < Erm. ***haç*** 'ekmek' ve ***apur*** 'çorba' R. Dankoff 1995 no. 421. ※※

AD. **haçırkat/heclrget** 'tandır üzerine tencere koymaya yarayan demir ızgara' 2249, 2325 < Erm.‿***haç*** 'haç' ve ***ererkat*** 'demir' Tietze 1982z no. 122, R. Dankoff 1995 no. 223. ※※

had, b. ***hadd***.

Osm. **hadaik/hadayık** 'bahçeler, bostanlar' < Ar. ***ḥadā'iḳ*** a.m. [***ḥadīḳa*** kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acalb*** ⊡². ※ ***Ḥarīmlerde ve ḥadā'iḳde vāḳi' olan sebzevātdan 'öşürlerine göre bir miḳdār kesim alınur.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 29a).

hadayık, b. ***hadalk***.

hadd/had I 'sınır' < Ar. ***ḥadd*** a.m. ※ ***Ma'lūm oldı ki s̱emerāt-ı 'ilm ḥadden coġ-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 141b). ※ ***Kazasker efendinin keyfine had yok. Ellerini birlbirine vuruyor, oturduğu yerde oynuyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 236). 'gecikmeyecek son kerte, tavan' ※ ***Vel-ḥāṣıl bir ḥad beyān ėdememişler ki 'adālet-ile inṣāfı şāmil ola.*** ('Ālī 1587 v. 122a). ※ ***Felā-cerem taḳṣīrātı serdār-ı muḥterem kibār u ṣıġār I'tibārına göre ḥadden bīrūn idi.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 130). ※ ***Ḥaddlnden ziyāde eṭvāra ve gėcede üç-yüz elli 'alīḳ-ıla ba'ż-ı ḥayvānāta iḥsān-ı bī-şümāra başlayub...*** (a.e. s. 127). ※ ***Olur olmaz kişi bu vech-lle tertīb u tesyīn eylemek ḥaddinden tecāvüz ėtdügine delīl-I ma'ḳūldür.*** ('Ālī 1587 v. 135a). ※ ***Şık Ziya da Memurîni mülkiye komisyonu kalemlerinden birinde mümeyyizdi. Haddinden fazla şıklığa özenirdi.*** (S.M. Alus 1944 s. 54). ***haddini bildir-*** 'çok ileri gittiğini söylemek' Meninski 1680 I, 1731: ※ ***Huzura kadar çıkar, babam olacak bunağa haddini bildirtirim.*** (S.M. Alus 1933p s. 219). ***son haddini bul-*** 'en son sınıra gelmek' ※ ***Tarık'ın hiddeti son haddini bulmadan, bereket, konuşma akımını değiştirmişti.*** (Y. Keskin 1957 s. 90). ***haddine düş-*** 'sosyal durumu herhangi bir şeyi yapmaya müsaade etmek': ※ ***Kimlŋ ḥaddine düşmüşdür ki aġanıŋ 'aleyhine lāf söylesin?*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 263). ***hadhlsab***/BSTTk. ***had hesab*** 'miktar, sayı': ※ ***Anı daḥı fetḥ ėtdiler. Ol ḳadar māl daḥı anda buldılar, ḥaddin u hisābın Allāh bilür ancaḳ.*** (F. Giese 1929 s. 137). ※ ***Her gece ṣabāḥlara ḳadar içki, çalgı çegâne. Girip çıkan kadınların haddi hesabı yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 93). ***haddi varsa*** 'kendine güvenebilirse, cesaret ederse': ※ ***Firār eylediler. Ne haddi var bir fāre delükden ṭaşra baş göstere?*** (Tārīḫ-i ḳırḳ vezīr 1303

[1885] s. 227). ※ ***Kimseye ağız açtırmaḳ değil, soluk almağa vakit bırakmıyor, hattâ haddin varsa yutkun!*** (S.M. Alus 1933p s. 137). ***hadd-i ẕātinde /haddizatında*** 'esasen, kendinden anlaşıldığı gibi': ※ ***Yıldan yıla vaḳt-i mu'ayyende rüz-be-rüz artması sābıḳā ḫulefā-yı 'Abbāsīyeden Me'mūn Ḫalīfe yapdurdığı miḳyāsdan ma'lūm olmışdur. Ḥadd-i ẕātinde maẓhar-ı nübüvvet u 'ilm-i ḥikmet olan İdrīs Peyġamber anı inşā ėtmişdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 97). ※ ***Bir ṣabiy-i rezīl-i ẕemīmetü l-ḫıṣāl ki ḥadd-i ẕātinde ḥarem-i muḥterem-i pādişāhīde ėtmemiş ola!*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 128).

Osm. **hadd/had** II 'şeriatın tâyin ettiği ceza' < Ar. ***ḥadd*** a.m. ※ ***Mu'allimüŋ güş-māli ḥadd mertebelerine varmaḳ mirāren vāḳi' olmışdı.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 177). ***had ur-*** 'dayak cezası': ※ ***Ve eger aġza sögse ḥad uralar; urmazlar ise otuz aḳca alalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 127). ※ ***Nicün ṣucluya urasın ḥadd a̱hı? | Cu ṣuclusın ancılayın sen-da̱hı.*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340-42 s. 71 no. 868). ***had ye-*** 'dayak cezasını çekmek' Meninski 1680 I, 1731. ※※

hadd/had III 'gergin, tehlikeli, nazik < Ar. ***ḥādd*** a.m., asıl manası 'keskin'. ※※

Osm. **hadd/had** IV 'yanak' < Ar. ***ḫadd*** a.m. ※ ***Ḳız cün āyīneye baḳdı, gendüde iki göz gördi mülevvez, iki ḳaş gördi muḳavves, iki ḫad gördi...*** (Ferec 855/1451 v. 196a). ※ ***Bezzāz bunuŋ cemālin, kemālin, ḫadin, ḳaddin görüb bī-direng duru geldi, elin aldı, gendü yėrinde oturtdı.*** (a.e. v. 105b). ※ ***Nigārā, ḫaddüŋüŋ luṭfı ḳomadı gülde reng ü bū.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 55). ※ ***Felā-cerem taḳṣīrātı serdār-ı muḥterem kibār u ṣıġār i'tibārına göre ḥadden bīrūn idi.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 130).

hadde 'telleri inceltmekte kullanılan demirden alet' ZTS 89 < Ar. ***ḥadīda*** a.m. [***ḥadīd*** 'demirden olan' + ***-a*** müenneslik eki, b. ***âbide*** ⊡]; ortadaki uzun ünlünün düşmesi için b. ***ağda*** ⊡. ※※

haddizatında, b. ***hadd*** II.

ha de-/hay de-/he de- 'tek bir şey demek (bir işin olması için kâfi değildir)' TS 1893, 1906 < ***ha*** III ve ***de-***. ※ ***Seniŋ gibi tecrübeli, işden aŋlar, çalışḳan bir makinisti nereden bulacaḳ? Ha deyince bulunsa, eh diyelim.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 247). ※ ***Hā'in, beş yüz altın hā dediğiŋle bulunur mu ṣanıyor***? (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933d s. 70). ※ ***Dedim ya, kırk senedir, içerim bu zıkkımı... He, deyince bıçak gibi kesemezsin ki...*** (R. Ilgaz 1991 s. 58). ***haddeden geçir-*** 'aşırı dikkatle incelemek': ※ ***Kadına rastladım mı, evvelâ şöyle üstünkörü bir süzer, kılım bile kıpırdamıyarak seyrederim. Biraz akça pakça, eli yüzü düzgünce olduğunu gördüm mü, alır gözle bakıp, haddeden geçirip numarasını veririm.*** (S.M. Alus 1944 s. 103).

hadeka 'gözbebeği' < Ar. ***ḥadeḳa*** a.m. ※ ***Yumurta ökçe pabuçlu birinin geçtiğini görürse hemen gözlerinin hadekaları fırıl fırıl dönmeye başlardı.*** (R.C. Ulunay 1994 s. 64).

Osm. **hadem** 'bir evin hizmetçileri' < Ar. ***ḫadam*** a.m. ***hadem u haşem/ hadem haşem*** a.m. (aynı manada olan iki isimden müteşekkil kafiyeli tabir): ※ ***Sürdi, ḫadem u ḫaşemile şāẕān u ḫandān evine geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***Yalının irili ufaklı bütün hadem haşemi silâh altına alınmıştı.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 116).

hademe 'resmî yerlerde, okul ve yazıhanelerde temizlik vs. işçisi' < Ar. ḫadama (E. Lane I, 712) [ḫādim 'hizmetkâr' kelimesinin Ar.da bugün kullanılmayan bir çoğulu]. Osm.da da çoğul, fakat BSTTk.nde tekil (b. ***ahbab*** ⊡). Eski örnekler için b. A.H. Berki 1966 s. 21. ※ ***Bunuŋ gibi eski ḫademel İstiḫdām olunmaḳ külliyyen merfūʿdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 383). ※ ***Az sonra Nahiye Müdürünün hademesi göründü, bir pusla getirdi.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 150). ※ ***İlhami bir tomar anahtar çıkarıyor cebinden. Okul hademesinin odasından aşırdığı anahtarlar.*** (C. Kavukçu 1998 s. 30).

Osm. **hadeng** 'bir çeşit ok' < Fa. ***ḫadang*** a.m. ※ ***Yüregüm delmege ġamzeŋ ḫadengl | Nişāna tīz ėren peykānı gördüm.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 131).

Osm. **hades** I 'bedenden çıkan ve pis sayıldığı için abdesti bozan şey' O.Ş. Gökyay 1978 II, 347 < Ar. ***ḥadaṯ*** a.m., /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ***hades et–*** 'yellenmek': ***Ḥades ėtseŋ eger ṣalātuŋda, | Nola sen gizleseŋ? Bilür o mücāb.*** ('Ālī 1977 s. 140 no. 187).

Osm. **hades** II 'tahmin, faraziye, zan, istidlâl' < Ar. ***ḥadas*** a.m. ※ ***Bu firāsetleri, bu ṣāylb ḥadesleri daŋladı.*** (Ferec 855/1451 v. 123b).

ha deyince 'istendiği anda, lüzum görülünce' ※ ***"Şimdi adamı nerede bulacaksın ha deyince? Bekle, sesini duyunca çıkarsın."*** (S. Dölek 1999 s. 107).

hadhlsab, b. ***hadd*** II.

hadım b.m. (erkekliği yok edilmiş erkek) < Ar. ***ḫādim*** 'uşak, erkek hizmetçi' ※ ***Andan üc blŋ dlynār-lle cāriyei baŋa bağışladı, ḫādımı āzād eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 67b). ※ ***Ḫādim düşin eyitdi. Muʿabbir eydür: "Bir altun vėr, eydlvėreyin." Bir altun vėrdi. Eyitdi: "Var, bu yaḳında oğluŋ ḍoġa." Eyltdi: "Hāy, ne söylersin? Ben ḫādim venl"*** (S. Şeyḫ-oğlı 1973 s. 225). ※ ***Yüzüŋle zülfüŋe baḳdum, gül-ile sünbüli gördüm; | Gėce gündüz ėder ḫidmet iki ḫādım yā lālādur.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 72; bu örnekte kelimeyi Ar. manasında anlamak mümkündür).

hadi/haydl/hayde/hayda (acele ettirmede kullanılan nida) 'çabuk!, davran!' Meninski 1680 III, 5431 < ***ha*** III/***hay*** + deiktik ve kuvvetlendirici fonksiyonu olan ***-dl*** eki, b. ***amanın / amanındı*** ⊡². Onyedinci asırda tespit edilen son iki varyant bir diyalektin damgasını gösterir; krş. ***hayda***. ※ ***Haydi mektebe!*** (Aḥmed Rāsim 1316 [1898] s. 8). ※ ***"Git," dedi ona, "hadi git!"*** (İ. Aral 1997 s. 312). ※ ***Populdak, bunları tramvay caddesine kadar götürmüş, arabalara bindirmiş, "Haydi güle güle!" demiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 179). ※ ***Yoldaşlar, hayda cümbüşe!*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 29). Bu nida bazen kolay olmamış bir kararı, bir ricayı kabullenmişliği hissettirir: ※ ***Haydi öyle olsun...*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 19). ※ ***Padişah: "Vereyim, ama bu çok tehlikelidir." demiş. Köylü "Herkesten saklarım." diyince padişah "Öyle ise haydi verdim" demiş.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 187). Bu kabulü çok defa bir itiraz takip eder: ※ ***Gemi alınacaḳ, zırhlılar yapdırılacaḳ gibi sözlerden ḫalḳımız haydi bir şey aŋlasın. Lākin bir ḳaraġulḫāne inşāsı lçün ondan pāra istemek hīç aŋlamayacağı bir ḥareketdir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 285). ※ ***Haydi madam Viyoleti anladık. Biraz evvel buradaydı. Odanın birine saklanmış ta şimdi meydana çıkmış diyelim. Ya Suadı neyleyelim.*** (S.M. Alus 1934 s. 379). ※ ***Haydi biz ne***

ise, fakat başkaları Dürdane hanımefendinin nazını çekerler mi? (Mahmud Yesari 1932 s. 196).

hadi/haydi II (eliptik cümlede, 'uzaklaşma'yı anlatır) < ***hadi/haydi*** I. ※ ***Haydi mektebe!*** (Aḥmed Rāsim 1314 s. 10). ※ ***Yan kapıdan haydi dışarı.*** (S.M. Alus 1944 s. 26). ※ ***Köpeğim ḳastoru yanıma kattım. Haydi Alibey yokuşundan Kumkapı***. (a.e., s. 152). ***haydi oradan!*** 'çekil! başka yere git! (aynı zamanda inanmamazlık bildirir)': ※ ***Haydi oradan, taḫta ḳurusu rāyiḥalı ḥerīf!*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 73). ※ ***En az yirmi beş sene evvel olmuş bir cinayet... Haydi oradan, işine bak! Zabıta rüya üzerine insan tevkif etmez.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 9).

AD. **hadiç** 'bal kesmekte kullanılan bıçak' DS 2250 < Erm. ***hadiç*** 'coupeur' M. Ohannessian 1925 s. 465. ※※

hadi hadi/haydi haydi I (inanmayışı ifade eden nida) 'yalan! buna kim inanır?; mübalağa! amma da yaptın!' < ***hadi*** nidasının mükerreri). ※ ***"Güççüvken bi gatır başımı depmiş. Bende bi baş dönmesi galmış. Başımı sıhmadan ayağa galhaman." —"Hadi hadi, sen o masalı başkasına anlat!"*** (K. Bilbaşar 1941 s. 107).

hadi hadi/haydi haydi II (mukayeselerde) 'daha çok, daha münasip, daha evvel' < ***hadi / haydi***, mükerrer olarak. ※ ***İzzetî efendi, yedi kat yabancılara bu iyiliği ettikten sonra, velinimetini kurtarması, haydı haydıdır.*** (E.E. Talu 1937 s. 192). ※ ***Bizim kasabamızda beş yaşındaki bir çocuk bile her şeyi bilir. On, on iki yaşındakiler haydi haydiye bilir.*** (T. Yücel 1954 s. 38).

(Konuşma dili) **hadin/haydin/haydiyin** ***haydı*** nidasının çoğulu < bazı nidalar fiilin emir hâli çoğul ekini alabilir, b. ***amanın / amanındı*** ⊡². ※ ***Ahacık bıldır gurduğumuz apartimen. Haydin size içini gezdireyim!*** (B.S. Kunt 1948 s. 77). ※ ***Ne duruyoruz be, haydin gidip Sarı Balı oynatalım!*** (R.H. Karay 1940m s. 58). ※ ***Adeleler makineleşmiş, Haydiyin yahu şunu bitirelim de yiyelim!*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 12). ※ ***"Haydiyin çocuklar, bu bâde, bir tanecik karıcığımın aşkına!" diye kadehi kaldırdım.*** (S.M. Alus 1944 s. 83).

hadindi/haydinbi/haydinizdi 'harekete geçiniz!' < ***hadi/haydi*** ve ***–di*** (deiktik edat) b. ***amanın/amanındı*** ⊡². ※ ***Haydiŋdi, birini beğeniŋ de alıŋız!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1339/1341 s. 44). ※ ***Ülen noldu ki size? Deyiverin be, hadindi!*** (A.F. Karabudak 1950 s. 42). ※ ***Haydinizdi ispençiyar, hastanın bir nabzına bakınız da birazdan sizinle şu illeti üzerine mübahase edelim!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 79).

hadis I 'Hz. Muhammed'e atfedilen söz' < Ar. ***ḥadīṯ*** a.m., ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Envā'–i 'ulūmı esmāyi ef'āli naḥvi ṣarfı fıḳhi ferāyiżi ḥadīsi̱ tefsiyri te'viyli temāmet ḥāṣıl eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Bu ḥadīsi̱ buyurdı Peyġamber: | "Ḳanḳı kişi, ki dirligin ister, | Gendüziden gerek, kim öl öle, | Dirligüŋ ma'nīsin ölüp bula!"*** (Sulṭān Veled 1958 s. 10). ***hadis et–*** ※ ***Ol zamān ehl–i ṣoḥbet her bābda her nev'de tecāzüb–i eṭrāfı ḥadīs‿ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 190a).

hadis II 'yeni' < Ar. ***ḥādiṯ*** a.m., ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Ḳadīmī bendelere ol ḥādisleri żābiṭ u ḥākim naṣb ėdecekleyin ri'āyet, budur ki ḥaḳḳ–ı‿hidmetleri bilinmemege bā'is‿olur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 s. 158). ***hadis ol–*** ※ ***Bu ṣūreti daşradın görür ta'accub ėder oturur "Göreyin ne ḥādis‿olur?" dėr.*** (Ferec 855/1451 v. 45b).

hadise I 'olay' < Ar. ***ḥādiṯa*** a.m., ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Gözln acdı, kendüyi bir zīr-zemīnde gördi, ḳorḳdı. "Ne ḥādiṯe-dür, ne vaḳı'adur bu?"*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ***hadiseye uğra-*** 'kazaya uğramak, belâya uğramak': ※ ***"Nicün va'deye hilāf ėtdüŋ gėc geldüŋ?" dėdl. Hālld eyitdl: "Ḥādiṯeye uġradum yoḫsa ḳuş gibi ucub gelürdüm."*** (a.e. v. 209b).

hadise II 'penis ya da vulva' Molino 1641, s. 181 ***membro dell'huomo*** maddesinde, Meninski 1680 I, 1704. < ***hadise*** I, insanı cünüp kılan hadise. ※ ***Ya'nī-kl ekṯerl debe, ḫuṣṣīyeteynleri bir ḍopḍolu debbe, ḥādiṯe-l şehvet ile ḥādlṯelerine göre fuçı yüklü bir 'arebe gönderdügl ḳatı ẓāhlrdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 117).

hadisene/haydisene/hadisenize 'haydi!' < ***hadi/haydi*** + kuvvetlendirici emir eki, b. ***baksana*** ⊡. ※ ***Bağır bakalım, bağırabiliyor musun? Hadisene, ne duruyorsun?*** (Oktay Rıfat 1961 s. 46). ※ ***Haydisene yahu, hâlâ mı yerinde sayıyorsun?*** (S.M. Alus 1933p s. 180). ※ ***Haydi bakayım, Hanım ablalar! Haydlsenize, gelin!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 28).

hadsiz I 'ettiği lâfı bilmez' < ***had*** I + privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Etme, nolursun etme! Yılık Ali hadsizin biri. Ettiği lâfı bilmez.*** (F. Baykurt 1961k s. 110).

hadsuz/BSTTk. **hadsiz** II 'sayısız' < ***had*** I + privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Dur, Mışra var, anda ḥadsuz ni'metüŋüz vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ***hadsız hesabsız*** 'sayısız'. ※※

Osm. **hadşlnas** 'şahıslara borçlu olduğu müdrik (olan), haddini bilir' < ***hadd/had*** I ve Fa. ***-şlnās*** 'bilen'. ※ ***Ben hadşinas bir muharririm tutup ta şimdi size pek zorlu, pek çetin, pek yüksek bir takım siyasî meseleleri bahis mevzu yapmağa kat'iyyen cesaret edemem. Böyle ciddi, müşkül ve mühim mesail ne haddime?*** (R.H. Karay 1939a s. 95).

Farsçadan Türkçeye geçmiş kelimeler arasında ***-şinas*** ile bitenler var. Bu ***-şlnās*** Fa. ***şlnāḫtan*** 'bilmek' fiilinden yapılmış ve bazı isimlere takılan bir fiil unsurudur. Osm.da daha sonra aynı ek kullanılarak yapılmış -fakat Fa.da bulunmayan- bileşik kelimeler de vardır, ms. ***hatırşinas*** veya ***musikişinas*** gibi. Hatta Osm.da türetilen bu bileşik kelimeler zaman zaman Fa. ve T. başka bir son ek ile tekrar genişletilmiştir, ms. ***hatırşinaslık***; ***hatırşlnasâne***, ***hatırşlnasî***. Osm.da şu örnekler geçmektedir: ***hadşlnas, hakşinas, hudaşlnas, kadrşinas, vazifeşinas.***

AD. **haf** I 'haber, bilgi' DS 2250 < ?? régressif bir mühmel olması mümkündür. ※ ***Feragat neylmlş? Kim uydurmuş bunu? Bizim heçbir "gattan guttan" haffımız, habarımız yok!*** (F. Baykurt 1961ı s. 156).

haf II (futbol terimlerinden) 'orta müdafi' < İng. ***half*** a.m., ***halfback*** a.m. kelimesinin kısaltılmışı. ※ ***Baba bir oraya bir buraya koşuyordu. Evdeki halıyla defansı kuvvetlendirmek istedi. Annenin bileziklerini haf hattına soktu. Hiçbiri hücumu durdurmaya yetmedi***. (Ç. Altan 1968 s. 21). ※ ***Delikanlı, bir haf oyuncusu gibi beni ustaca marke etmişti.*** (R. Ilgaz 1962n s. 5). 'oyun kurucu' TüS 1983 I, 401; anlaşılmıyor.

hafakan/afakan 'yürek çarpıntısı, iç sıkıntısı' DS 68-69 < Ar. ***ḫafaḳān*** a.m. aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡. ※ ***Ḳızum kötrümdür, şildür, keldür, delüdür, ḳulıncı, istisḳānı, ḫafaḳānı, yeraḳānı***

eksük degül. (Ferec 855/1451 v. 15b). ※ ***"Vuṣlat isminde bir ḳadını da seviyormuş." —"Ay, şimdi ͜ hafaḳān boġacaḳ! Sevsin! Allāh mübārek etsin! Lāyıḳı öyle ḳarılardır."*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 204). ※ ***A dostlar, derdimi kimlere anlatayım? Hay, afakanlar boğuyor!*** (Musahipzade Celal 1936y s. 39). ※ ***Petrol satışı düştükçe Bekir efendiyi afakanlar basıyordu. Manda gibi adam zayıfladı, çekirgeye döndü.*** (S.E. Erten 1933 s. 104). ※ ***Orospuyu bütün gün hafakan basıyormuş.*** (F. Erdinç 1961 s. 92).

hafazanallah 'Allah bizi korusun' < Ar. ***ḥafaẓanā ilāh*** a.m. ※ ***Cevdet efendi madamın beline sarıldı, tam sofaya ayak basar basmaz –hafazaallah!– karanlığın ortasında bir gölge.*** (S.M. Alus 1934 s. 127). ※ ***Hafazanallah, amcası bu işi duymuş olsa idi, çoktan evinizi sizin başınıza geçirirdi.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 98).

hafbek (futbol terimlerinden) 'orta müdafi' < İng. ***halfback*** a.m. [***half*** 'yarı' ve ***back*** 'geri']. ※ ***Futbolda eski kurdum. | Fenerbahçenin forvertleri | mahallede kaydırak oynıyan piçkurusuyken | ben | en ağır hafbekleri yere vururdum.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 4).

Osm. **haffaf** 'kunduracı; pabuç dükkânı sahibi' < Ar. ͜ ***haffāf*** a.m., aslında ͜ ***haff*** denilen bir çeşit sandalet yapan kimse. Krş. ***kavaf***. ※ ***Ve şehr-i ramażān-ı şerīfüŋ sekizinci güni ṣalı gėcesi İstanbuluŋ Sarrac- ͜ hāne başında ͜ Haffāflardan nā-gehānī ḳażā-ı ilāhī ile āteş ṭutub Sarrāc-hāne nıṣfı ve cemīʿan ͜ haffāflar ve semerciler iḥrāḳ oldı.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 316).

Osm. **haffar** 'mezar kazıcısı' < Ar. ***ḥaffār*** a.m. ※※

hafız I 'muhafaza eden' < Ar. ***ḥāfiẓ*** a.m. ※※ ***hafız-ı kütüb*** 'kütüphaneci, kütüphane müdürü' ※ ***Bu vakfa göre, cevherin çıktığı toprağın geliri Mekke-i Mükerreme kitaplığındaki hafız-ı kütübe (150 kuruş), birçok kandilde yakılmak üzere 800 okka kandil yağı alması için Medinede Peygamber türbesine bakana...*** (M. Seyda 1970 s. 44).

hafız II 'Kur'anı bütünüyle ezbere bilen (kimse)' < ***hafız*** I. ※ ***Eyübden bir topal hafız getirildi. Allahım o ne behlek behlek sulu gözlü, o ne salak salyalı ağız!*** (F.C. Göktulga 1948 s. 174). ※ ***Müderrisin garısı "Sen ne okuyon baka'm, güççük hafız?" deyi sıkıştırırdı bizi. Bir cuvap kekelerdik: "Emsiledeyim." "Bablardayım" deyi.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 173). ***hafızla-*** (öğrenci argosu) 'dersini anlamadan ezberlemek' H. Aktunç 1990 s. 122. ※※

hafıza 'akılda tutma kabiliyeti' < Ar. ***ḥāfiẓa*** a.m. ※ ***Ben bir görüşün hafızamda tamamlanmasını istiyorum. Az eksiklik olduğunu anladım karşınızda.*** (İ. Tarus 1961 s. 220). ※ ***Telefon başına gidip, parmak hafızasına iyice kaydolduğu anlaşılan bir numarayı tuşladı.*** (B. Uzuner 1997 s. 18).

AD. **Hafızina** 'Hafız adında olan ya da böyle bahsedilen birinin karısı' Meselâ ***Ethemina*** (Ethem'in karısı), ***Muallimina*** (muallimin karısı), ***Topalina*** ("Topal"ın karısı). K. Emiroğlu 1989 s. 132 ***-ina*** maddesinde < Yun. (Karadeniz diyal.) ***Lazarina*** (Lazaros'un karısı) vs. A.A. Papadopoulos 1958 I, 365–366, ***-ina*** maddesinde.

Osm. **hafi** 'gizli, saklı' < Ar. ͜ ***hafī*** a.m ※ ***Bu muttaṣıl ḥareketüŋ bir sebebi vardur. ͜ Hafī, biz aŋa vāḳıf degülüz.*** (Ferec 855/1451 v. 243a).

Osm. **hafid** 'torun' < Ar. *ḫafid* a.m. ※ ***On beş kez nazırlık etmiş bir Tanzimat Paşa'sı hafidi üstelik de Babıâli'nin ünlü bir gazetecisinin oğlu olan...*** (G. Dino 1991 s. 9).

hafif b.m. (ağır olmayan) < Ar. *ḫafif* a.m. ※ ***Hafif vanilya kokusu kadar bol şekerli tadı...*** (B. Uzuner 1997 s. 24). ※ ***Hafif rüzgârda sallanan bezler harika bir sabun kokusu yayıyordu çevreye.*** (H. Akdoğan 1998 s. 34). ***hafife al–*** 'ciddiye almamak, önemsememek': ※ ***İnanmazsın yenge. Nikâh memurunun karşısına çıkana kadar hafife aldım işi.*** (T. Uyar 1981 s. 142). ※ ***Sanırım Oktayı bu gece biraz fazla hafife aldım.*** (A. Yurdakul 1991 s. 69). ***hafiften hafife/hafiften hafiften*** 'yavaştan, çok yavaş sesle': ※ ***Kanarya ellerile dizine tempo tutarak, hafiften hafife şarkıya iştirak ediyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 145). ※ ***Kafilenin sonunda yan yana gelen iki adam hafiften hafiften konuşuyorlar.*** (S.E. Erten 1933 s. 49–50). ***hafif tertib/hafif tertip*** 'hafif; küçük miktarda' (aslında 'düşük dozajlı'): ※ ***Ambarlı'da yiyecek, hattâ içecek te bulunursa da, ihtiyata riayeten, daha açıkçası yolda patlatmak için biraz imam suyu ile hafif tertip meze de lâzım.*** (S.M. Alus 1944 s. 152). ※ ***Ve biribiriyle daima iyi geçinen bu karı koca arada bir ancak bu meseleden dolayı hafif tertip bozuşurlar, biribirlerine, bir iki saat kırgın ve kızgın dururlarmış.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 65).

hafifle– 'rahatlamak (?)' < ***hafif*** + ***–le–*** genişlemesi. ※ ***Ayaklarını, kollarını iki yana açıp kendini bırakarak hafiflemeye çalışıyorsun.*** (Peride Celal 1991 s. 7).

hafifmeşrep 'erkeklerle temastan korkmayan kadın' < ***hafif*** ve ***meşrep*** kelimelerden Farsça gramerine göre müteşekkil terkip ※ ***Bir de büyük kızlarının hafifmeşrep olduğu söylenirdi. Sanırım, erkek arkadaşları eve geldiği için.*** (O. Baydar 1998 s. 70).

hafifse– 'hafife almak, önemsemek' < ***hafif*** + ***–se–*** simulativum (benzerlik) genişlemesi, b. ***aygırsa–*** ⊡. ※ ***Birlikte oldukları her an, vaktiyle çocuk diye hafifseyip reddettiği adamın, kocasından ne kadar vakur, ne kadar rabıtalı ve şayan-ı itimad olduğunu saptayıp yerlere geçiyor.*** (A. İlhan 1988 s. 298). ※ ***Galeriye gider gitmez eşime telefon ediyorum. Sesi kaygılı. Ama ben olabildiğince hafifseyerek aktarıyorum durumu ve merakını gidermeye çalışıyorum.*** (İ. Aral 1998 s. 27).

AD. **hafil hafil** 'çabuk ve kaba bir biçimde yemek yemeği anlatır' DS 1150 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***hap et–***. ※ ***Oturdu, ḥafil ḥafil zoḫumlanmıya başladı*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 378).

Osm. **hafir** 'muhafız, koruyucu' < Ar. *ḫafir* a.m. ※ ***Andan 'Adī eyitdi: "Atam hem şöyle vaṣiyyet ėtdi ki yol muḫavvifdür, sizi bedraḳaylle geçürem, dėdi. Durdı żiyāfet resmi yėrine geldüginden ṣoŋra durdı, kāravānuŋ öŋine düşdi, ḫafirlik eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 233b).

AD **haflek** 'korkak' DS 2251 < ***ebleh*** kelimesinin varyantı Tietze 1958 no. 18. ※※

AD. **haft/havut** 'çeşme yalağı' DS 2251 < Ar. *ḥawḍ* a.m. Tietze 1958 no. 54. ※ ***Hayvanlar bile bu geleneğe uygun davranıyorlardı. Canları su içmek istemediği halde başlarını "hafta" uzattılar. Bir yudum***

bile içmeden de çektiler. (N. Üstün 1970 s. 116). ※ ***Dirmit, her sabah erkenden tulumbanın ağzına sıcak su akıttı, kolunu gövdesini ovdu. Haftını temizledi.*** (L. Tekin 1984 s. 53).

hafta (EOsm.da herhâlde ***hefte***, krş. Az. Tk. ***häftä***) b.m. (yedi gün) < Fa. ***hafta*** < ***haft*** 'yedi'. ※ ***Köye gitdi. Bir hafta dügünleri vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ※ ***Haftalar gecdi, baŋa yüzin göstermedi.*** (a.e. v. 74a). ※ ***Ama aradan haftalar geçiyor ve evliliğin sözü bir daha açılmıyor, ben hâlâ evde esirim.*** (D. Asena 1987 s. 70). ※ ***haftalarla*** 'haftalarca': ※ ***Be-Hudā ki [ne] yarın, ne biri gün, haftalar-ile, aylar-ile yatsaŋ gerekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 24a). ***haftaya*** 'bugünden bir hafta sonra (ileriye yönelmiş dativus temporalis, krş. ***akşama***)': ※ ***Asuman tepesinde sallanan yirmidört yılı hiçe sayarak tahliye bekliyor. Karılara haftaya Pazartesiden önce çıkarım, diye boşuna and vermedi.*** (S. Soysal 1978 s. 102). ***hafta arası*** 'hafta sürerken, haftanın herhangi bir gününde': ※ ***Bir gün, naṣılsa, hafta arası mektebe uğrayan Şerefnāz‿Hanım, orada teṣādüfen muʿallimlerinden biri ile görüşdü.*** (E.E. Talu 1928 s. 43). ***hafta başı*** 'haftanın ilk günü; (zarf olarak) haftanın ilk gününde, haftada bir': ※ ***Eve hafta başı mektup yazıyorum, sizleri unutmadım diyorum, ama keseye göre ev bulamıyorum diyorum.*** (N. Eruz 1969 s. 82). ※ ***Fazıl rüşdiye tahsilini bitirince geceyatısı mektebine kapağı attı. Haftabaşıları çıkmamak için kendini bekâr kaydettirmişti.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 15). ***haftalık*** 'bir haftanın parası, haftada bir ödenen ücret; harçlık', b. ***ahfadiyelik*** ⊡: ※ ***Mizah dergisi için üç dilden çeviriler yapardı, haftalığı kırk liradan. Parasını hemen günü gününe aldığı için yaşamından çok hoşnuttu. Belki de şu kadar yıldır düzgünce aldığı ilk haftalıklardı bunlar!*** (R. Ilgaz 1996 s. 121). ***Onların en büyük sorunu annelerin kıyafetlerine karışması, babalarının da yeterince iyi haftalık vermemesi.*** (L. İpekçi 1998 s. 46). ***hafta sonu*** 'haftanın son iki günü, cumartesi ve pazar': ※ ***Günseli'ye hafta sonunda görücü gelecekmiş, hiçbirimiz ciddiye almadık ama pazartesi günü geldiğinde olay çok ciddileşmişti.*** (D. Asena 1987 s. 51). ***haftadan haftaya/haftadan hafta*** 'her hafta': ※ ***Felā-cerem hefteden hefte birer muḥżir-i şüm-ḳadem yaʿnī‿huddām-i ḳużātdan birer ẓālim-i meẕmümu ş-şiyem köylerüŋ‿halḳına salınmağa, nüzül nice oldı dėyü istiʿcāl mürāselātiyle gönderilmege başlanub...*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 156). ※ ***Hefteden hefteye her‿hamīs güni vālī-yi vilāyetüŋ atlanması ʿādeti muḳarrerdür.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 107).

Osm. **haftan** 'uzun üstlük' < Fa.‿***haftān*** 'zırhın altında giyilen uzun esvap' krş. ***kaftan***. ※ ***İbrāhīm Paşa ḳapusı‿halḳını geregi gibi cebe vu cevşen ... ve‿haftānlar ile tezyīn u tertīb eyleyüb...*** (Selānikī 1989 (1599) II, 806–807).

haftaym/haftayım 'I (spor terimlerinden) maçın iki devresi ortasındaki dinlenme arası' < İng. ***halftime*** a.m. [***half*** 'yarı' ve ***time*** 'zaman']: ※ ***Altmış hararet derecesinde biz top peşinde koşardık. Sabahlardan akşamlara kadar, bitmez tükenmez haftaymlar tamamlardık.*** (Orhan Kemal 1949b s. 117).

(Argo) **haftaym/haftayım** II 'bu seslenişle umumhane kapısında bekleşip, içerisini seyredenler yerlerini başkalarına bırakmaları için ihtar edilir' H. Aktunç 1990 s. 122–123 < ***haftaym*** I. ※※

AD. **hag** 'olgunlaşmamış kavun karpuz' DS 2251 < Erm.‿***hak*** 'olgunlaşmamış (meyve)' U. Bläsing 1995a s. 120 no. 76. ※※

AD. **hagaragort** 'rakip, düşman; cin' < Erm. ***hakaṙagort*** a.m. ※ ***Benim hikâyelerimdeki, romanlarımdaki mizah, hagaragort mizah değildir, beşerî mizahtır, Çehov'un mizahı gibi seviyelidir.*** (M. Buyrukçu 1982 s. 23).

AD. **hagas**, b. ***akos***.

Hagop, b. ***Agop***.

hagos, b. ***akos***.

AD. **hağ** 'üzüm, kiraz gibi yemiş koymaya yarayan sepet' DS 2251 < Erm ***ghak***' 'torba, denk' R. Dankoff 1995 s. 88 no. 410. ※※

ha... ha... I 'fark etmez, ikisi de aynı şeydir, ister... ister...' < ***hah... hah...*** ※ ***Ne olur, ha şimdi yemişim, ha yarın. Mādām-ki sen bu eti͜ hasta babacığıŋ içün aldıŋ... merāḳ etme, doḳunmaz.*** (O.C. Kaygılı 1339 s. 29).

ha... ha... II (aralarında bir fiilin geçmiş zaman, sonra (ekseriya) gelecek zaman hâli) 'onun olacağı hâle yaklaşmayı ifade eder, neredeyse olacak, olması her ân beklenir' < ***ha... ha...*** I; olmuş ile olacak arasındaki dar hududa dayanır... ※ ***Gözler, buharlı bir cam arkasından pili bitmek üzerinde olan bir ampul gibi ha söndü ha sönecek.*** (S.E. Erten 1933 s. 35). ※ ***O zamanki vapurlar bugünküler kadar geniş değil. Doluluktan ha battık ha batacağız. Suyla beraber yolu tuttuk.*** (S.M. Alus 1944 s. 98). ※ ***Evlerin duvarları ha yıkıldım, ha yıkılıyorum diyordu.*** (N. Üstün 1970 s. 143).

AD. **hahalis ol-** 'karışmak (saçlar hakkında)' DS 2252, 2394 < Yun. ***χαχαλεύο*** (ḫahalevo) 'bir şeyin içini karıştırmak' Ch. Tzitzilis 1987 no. 588. ※※

haham 'Yahudi din adamı' < İbr. ※ ***Ağzıŋdan çıḳacaḳ bir irādeŋle bütün kemiklerim ḳırılır, derimiŋ içinde͜ ḫāḫām-başı ṣucuġuna dönerim.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 392).

Osm. **hahan** 'isteyen, talip' < Fa.͜ ***ḫʷāhān*** a.m. [***ḫʷāstan*** 'istemek' fiilinin participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) hâli]. b. ***keşan keşan*** ⊡ ※ ***Ammā cün mübārek ḥużūruŋuz,͜ ḫidmetümüz͜ ḫʷāhān-mışlar, keḏhudālar-ıle 'atebe-büsa varavuz.*** (Ferec 855/1451 v. 58a).

AD. **hahcik** 'Ermeni ya da Rus kızı' DS 2252 < ***ahçik*** kelimesinin aspirasyonlu varyantı, krş. ***akîk*** ⊡. ※※

Osm. **haher** 'kız kardeş, abla' < Fa.͜ ***ḫʷāhar*** a.m. ※ ***Māẓerden,͜ ḫāherden, zen u ferzendden, ḳuldan ḳulukcıdan on beş kişim, dünyāda benden artuḳ ümīydleri yoḳ, sebebleri benem.*** (Ferec 855/1451 v. 68a).

Osm. **haherhande** 'edinilmiş kız kardeş, kardeşlik' < Fa.͜ ***ḫʷāhar-ḫʷānda*** a.m. [***ḫʷāhar*** 'haher' ve͜ ***ḫʷānda*** 'istenilen']. ※ ***Bir gün͜ ḫʷāher-i͜ ḫʷānde-i Seyfülmülük Melike͜ ḫātün şeh-zādeye geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 150b).

Osm. **hah... hah** 'ister... ister' < Fa.͜ ***ḫʷāh...͜ ḫʷāh*** a.m. [***ḫʷāstan*** 'istemek' fiilinin emir hâli]. ※ ***Siz ol güherdār ağacların kerāmetini͜ ḫāh pādeşāhuŋ 'adil, inṣāfı s̱emeresi dut,͜ ḫāh ra'iyyetüŋ ḥelāl-͜ ḫörlıġınuŋ netiycesi dut.*** (Ferec 855/1451 v. 192a).

Osm. **hahnahah** 'ister istemez, zorlanarak, zoraki' < Fa.‿***hʷāh nā-hʷāh*** a.m. [***hʷāstan*** fiilinin müspet ve menfi emir hâlleri]. ※ ***Muvaffaḳ‿hāh nā-hāh rāżī oldı, duhter-i Muvaffaḳı Fażlullāha 'aḳd ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 14a–b). ※ ***Sa'ādetlü pādişāhumuzuŋ gendinden tażaccürine ve ḳulūb-ı 'asākirüŋ‿hāh nā-hāh ḥükümetinden teneffürine 'illet olmış ola.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 128).

AD. **hahol/hahul** 'kaba, bayağı (kimse)' DS 2252, K. Emiroğlu 1989 s. 117 < Rus.‿***hohól*** 'Rusların Ukraynalılar için kullandıkları bir alay sözü', asıl manası 'perçem' M. Vasmer 1958 III, 168. ※※

AD. **hahut** 'çürük, yıpranmış, sağlam olmayan' DS 2252 < Erm.‿***haḥut*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 216. ※※

Osm.‿**hāib/hāyib** 'sükutu hayale uğramış, ümidi boşa çıkmış (kimse)' < Ar. ‿***hā'ib*** a.m. (/***hyb***/ kökünden). Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Maġrib şāhı yemen şāhına ḳaḳıdı, "aram, ḳızını ḳahr-ile alam, Yemen vilāyetini vīrān ėdem," ḋėdi. Bu yaŋa: şāh-ı Yemen elciyi‿hāyib gönderdüginden endiyşe ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 201b). ※‿***hāib u‿hāsir/haib ve hasir*** 'eli boş ve ümitsiz': ※ ***Paşanın elçisi haib ve hasir oradan uzaklaşırken, Kodaman arkasından bakıp omuz silkti.*** (E.E. Talu 1935 s. 23).

Osm. **hail** 'korkunç' < Ar. ***hā'il*** a.m. (/***hwl***/ kökünden). ※ ***Fi l-cümle bir hā'il 'acab cānavār gördi ki hīc nesneye beŋzemez.*** (Ferec 855/1451 v. 17a).

haile 'feci sonu olan tiyatro piyesi' < ***hail*** sıfatının müennesinden isim ve Fr. ***tragédie*** kelimesinin manasını vermek için 19. asrın sonuna doğru icat edilmiştir. Lugatlerde ilk defa 1892 (Tinghir–Sinapian II, 503) kaydedilir; Şemseddīn Sāmī (1318 II, 1505) kelimeye "yeŋi ta'bīr" notunu ilave ediyor. ※ ***İnsanlık kör, görmüyor, görmüyor uçurumu, görmüyor. Bu kozmik haileyi ibret aynasından seyredemezsin. Devran çoktan parçaladı aynanı.*** (C. Meriç 1992 s. 117–118).

hailevî 'feci' < ***hail*** kelimesinden yapılan sıfat. ※ ***Bu Ahmet Nuri, en eski gazetecilerden biri, vaktile Nafiz'in de Şakir'in de patronu idi, hailevî bir vak'anın bile güç tahrik edeceği bu genç ihtirasları nasıl coşturuyordu!*** (Peyami Safa 1929 s. 24).

hain/hayın I 'hıyanet eden, mensup olduğu topluluğa karşı düşmanca hareket eden' < Ar.‿***hā'in*** a.m. (/***hwn***/ kökünden). Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Ḍoḳsan ḍoḳuz şeh-zādei biri birine karşu asılsun,‿halḳ‿hāyinüŋ cezāsını temāşā ėtsünler.*** (Ferec 855/1451 v. 66a). ※ ***"Yahu, bir Müslüman evlâdı yok mu, şu kâfirin dilini kesecek?" —"Hayını susturun!"*** (A. Nesin 1961z s. 176). ※ ***"Doğruyu söylüyorum diye beni neredeyse bir vatan hâini sanıyorsunuz," diye bağırdım.*** (N. Berkes 1997 s. 122).

hain/hayın II 'cevretmekten, üzmekten hoşlanan (kimse), sinsi, şirret, ziyankâr, kötü niyetli' < ***hain*** I. ※ ***Şimdi Hacı Dede beni gördüğü zaman bir şeyler homurdanıp hain hain yüzüme bakıyor.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 168). ※ ***Kuyumcu olan bu gençten intikamını almak için çok hain bir yola başvurmuş.*** (H. Akdoğan 1998 s. 28). ※ ***Kötüsün, çok hainsin, anneannen gibi hainsin!*** (İ. Aral 1997 s. 301). ※ ***Ekber'e nasıl da güvenmiştim. Beni havaalanında tek başıma bırakıp ortadan kaybolması ne hainlik!*** (a.e. s. 337).

Osm. **hâk** 'toz, toprak, yer' < Fa. ***ḫāk*** a.m. ※ ***Andan elini boynum altına soḳdı, ḫāk u ḫūn arasından beni ḳaldurdı, gendünüŋ ḫāṣ ḥücresine iletdi.*** (Ferec 855/1451 v. 109b). ※ ***Ben ol ḫāk-i vefā-dāram ki mihrüŋ ḳoḳusı gele.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 44).

hak I, II, III, IV ve V, b. ***hakk*** I, II, III, IV ve V.

Hak, b. ***Hakk***.

EOsm. **hakan** 'Türklerde en yüksek hükümdar unvanı' < ETk. ***ḳaġan*** a.m. Clauson 611; kelimenin aslı ve tarihi için b. G. Doerfer 1967 III, no. 1161. ※※

hakaret 'izzetinefse dokunan hareket, aşağılayıcı söz' < Ar. ***ḥaḳāra*** 'aşağılık, âdîlik'. ※ ***İ māh,-rüyl Baŋa ḥaḳāret göziyle baḳma! Benüm tiyġum daşa demüre üter, Igne ḥariyre, barmaḳ ḥarīreye ütdügl gibi.*** (Ferec 855/1451 v. 100b). ※ ***Ben konuşurken başka yana bakmak yok! Bir kadın konuşurken başka yana bakmak ona hakarettir.*** (N. Alsan 1957 s. 37).

hakçası 'doğrusu' < ***hakk/hak*** III + ***–ça*** ve mülkiyet eki. ※ ***Hakçası lâzımsa hepsi de uzaktan vurgunu. "Ben sana hayran, sen cama tırmanl" hesabı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 31.VIII.1951).

(Argo) **hak deliği** 'dişilik uzvu, vajina' H. Aktunç 1990 s. 123 < ***hakk/hak*** II ve ***delik***; krş. ***hak yolu***. ※※

hakem b.m. (iki tarafın dâvasını tarafsız bir hükümle halleden) < Ar. ***ḥakam*** a.m. ※ ***Ortaokul müdürü eski bir futbol hakemiydi.*** (F. Baykurt 1969 s. 113).

Hak emrine var- 'ölmek' < ***Hak***, ***emr*** ve ***var-***. ※ ***Ol gün aḫşamda Mūsānuŋ ḳaydın gördller. Haḳ emrine vardı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 41).

AD. **hakendaz** 'tandırdan kül almak için kullanılan kürek' ZTS 89 < Fa. ***ḫākandāz*** a.m. [***ḫāk*** 'toprak' ve ***–andāz*** 'savuran'] Yu.A. Rubinçik 1970 s. 630, Tietze 1982z no. 114.

Fa. ***andāḫtan*** 'atmak, fırlatmak' fiilinin şimdiki zaman kipi olan –***andāz*** hâli bileşik isimler yapar. Bu ek sonuna eklendiği kelimelere 'atan' manası yükler. Ms. ***ḥarfendāz*** 'laf atan'. Osm.daki örnekler şunlardır: ***hakendaz, harfendazlık, lengerendâz, silahendaz, tirendaz, tüfengendâz***.

Osm. **hakeza** 'onun gibi, aynen, keza' < Ar. ***hākaḏā*** 've saire' [***hā*** 'işte', ***ka-*** 'gibi', ***ḏā*** 'o']. ※ ***Önündeki kadehe elini bile uzatmıyor, sanki taştan heykel. Ermeni karısı da hakeza.*** (S.M. Alus 1944 s. 83).

Hak getire/hakgetlre (bir şeyin yokluğunu, hiç bulunmadığını anlatır) 'Tanrı [onu] getirir inşallah!' < ***Hak*** ve ***getir-*** fiilinin desiderativum (isteme) hâli. ※ ***Böyle bir tehlike olub olmadığını telefonla Raṣad-ḫāneden ṣoralım. Orada ālāt edevāt Ḥaḳ getire imiş. Bir çoḳ 'alāmāt-ı cevvīyeyl Fatīn Babamız vücūdunuŋ ba'żı 'użuvlarını yoḳlayaraḳ ḫaber veriyormuş.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 104). ※ ***Cevdet efendi biraz kendine gelmişti. Bir sigara savurayım dedi. Altın tabakayı hak getire; gideceği yere gitmiş.*** (S.M. Alus 1934 s. 390).

hak hukuk 'içli dışlı olma durumu, dostluk < ***hakk/hak*** II ve onun Ar. çoğulu olan ***hukuk***'dan müteşekkil allitératif ve labialisation'a (dudaksıllaş-

ma) yönelik terkip, krş. ***kayıt kuyut, şart şurut***. ※ ***Peki, öyle olsun. Fakat şu Satılmışın derdine çare bul! Aranızda bunca hak hukuk var.*** (E.E. Talu 1937 s. 158).

hakına ko–, b. ***hakkına ko–***.

hakınca, b. ***hakkınca***.

hakında, b. ***hakkında***.

hakından gel–, b. ***hakkından gel–***.

Osm. **haki** 'anlatan; hikâyeci' < Ar. ***ḥākī*** a.m. ※ ***Ṭīb–i nevāḫt–āvāzum āvāzesi rāviyler ḥākīler sebebiyle cihānda münteşir oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

hakî/haki renk 'toprak renginde' < Fa. ***ḫākī*** a.m. ※ ***Henüz terhis edilmiş askerler gibi, hâki külot pantolon ve lâcivert bir ceket giymişti.*** (F. Erdinç 1955 s. 154). ※ ***Evet, arkasındaki hâki renk asker bozması sivil düğmeli elbisesi, çekme potinleri, simsiyah Yeniçeri bıyığı, on beş günlük sabunlanmış gibi bembeyaz tıraşiyle bütün ehli ırz evlerin baş mutemedi idi.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 4).

hakik, b. ***akik***

hakikat I (isim) 'gerçek olan doğrusu, aslında' < Ar. ***ḥaḳīḳa*** a.m. ※ ***Vezīr–i evvel bu vaḳte degin cāriye sözine ümīd dutar–idi. Bu gez bildi ki ḥaḳiyḳat mekr–imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 24b–25a). ※ ***Baŋa her dem ḥaḳiyḳat–i ḥāli bilevüz dėyü va'de vėrürsiz. Hīc bir vefāŋuz görinmez.*** (a.e. v. 190a). ※ ***Meẕkür Ḳıbrīz adası ḥaḳīḳatte(!) sāyir cezāyir gibi degüldür.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 768). ※ ***Hakikat! Farkına vardılarsa muhtara bağırılar.*** (Kemal Tahir 1955s s. 61). ***hakikatsiz*** 'vefasız, sadakatsiz, aldatıcı': ※ ***Ḥaḳīḳatsiz! Sen ölümü benden ziyade seviyorsun.*** (Namıḳ Kemāl 1307 s. 109). ※ ***Sen niçün eẕiyyet ediyorsun? Niçün sen kendiliğinden o ḳapuyı açmıyorsun, ā ḥaḳīḳatsiz?*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1928 s. 10). ***hakikatü l–hal/hakikat–i hal*** 'işin doğrusu': ※ ***Ḥaḳīḳatü l–ḥāl– bir ṣabīy–i rezīl–i ẕemīmetü l–ḫiṣāl ki zen gibi ceng u sitīzden her cihet–ile perhīz–kār ola…*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 128).

hakikat II/**hakkat** (zarf) 'hakikatte, hakikaten, gerçekten' < Ar. ***ḥaḳīḳa*** a.m. İkinci varyantta uzun ***/i/***'nin düşmesi için b. ***ağda*** ⊡. ※ ***Bularuŋ odasına geldüm, gördüm dolaşub yaturlar. Bildüm, ḥaḳiyḳat biri erdür, biri 'avratdur.*** (Ferec 855/1451 v. 48a). ※ ***Bu son gezintiden sonra hakikat Parisin o gamlı kışı başlamıştı.*** (Burhan Cahit 1934 s. 151). ※ ***Hocam, Mustafa hakkat ölmüş müdür?*** (M.Z. Saçlıoğlu 1995 s. 60).

hakikaten 'hakikatte, gerçekten' < ***hakikat*** I + ***–en*** zarf eki, b. ***aceleten*** ⊡. ※※

hakikî (sıfat) 'gerçek' < Ar. ***ḥaḳīḳī*** a.m. ※※

hakile, b. ***hakkile***.

hakim I 'hükmeden, idare eden (erkek); (bir yerin) sahibi, üst mevkide olan kimse; hükümdar' < Ar. ***ḥākim*** a.m. ※ ***Pādişāh gendünüŋ ic ḥāremi ḥükmin aŋa ısmarladı. Bennā daşradın ḥākim, ol içerüden ḥākime oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Oktay, Tarık'ın bu üstünlüğü karşısında bir isyan duyardı. Ama duygularına hâkim olurdu.*** (Y.

Keskin 1957 s. 10). 'mütehakkim, tahakküm eden': ※ ***Bu meliküŋ bir 'avratı var-idi, ḥākim-idi, ṣāḥib-emr-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 112a). ***hakimlik eyle–*** 'hakem olmak, hakemlik etmek': ※ ***Benüm-ile zenüm arasında ḥākimlik eyle!*** (a.e. v. 224b).

hakim II b.m. (yargıç) < ***ḥakim*** I. ※※

Osm. **hakîm** III 'filozof, felsefeci; hekim' < Ar. ***ḥakīm*** a.m. ※ ***Şeh-zāde ḥakīm üslūbınca cevāb vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 151b). ※ ***İskender diyār-ı Mıṣrıyyaı fetḥ ėtdükde ḥakīmi Belināsa eyitdi: "Yā ḥakīm! Yürüdügüm yėrlerde bu diyār gibi diyār görmedüm." dėdi.*** (a.e. v. 242a). ※ ***Genç adam | Piposunu çıkarıyor cebinden | Aranıyor kibriti, | bakıyor akar suya | düşünüyor Herakliti | Düşünüyor büyük hakîm Herakliti genç adam.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 41–42). Krş. ***hekim***.

Osm. **hakime** 'hükmeden, idare eden (kadın)' < Ar. ***ḥākima*** a.m. [***hakim*** I kelimesinin müennesi, b. ***abide*** II ⊡]. ※ ***Bir ḳac def'a 'öẕür eyitdi. Āḫır ḫalḳ maṣlahati ücün sözlerini ḳabül eyledi, taḫta gecdi, melike vu ḥākime oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 179b).

hakimiyet 'hakim olma hâli, egemenlik' < ***hakim*** I + ***-iyet*** nomen abstractum (soyut isim) eki, b. ***acliiyet*** ⊡. ※ ***Meclisin tek ve tam hakimiyetine doğru gitmek, yürütüm kuvvetini felce uğrattıktan başka, Meclis diktatoryasına yol açar.*** (F.R. Atay 1953 s. 47).

Osm. **hâk-i pay/hakipay** 'ayağın getirdiği toz; ayağın bastığı toprak' < Fa. ***ḫāk-i pāy*** a.m. [***ḫāk*** 'toz; toprak' ve ***pā/pāy*** 'ayak' kelimelerden müteşekkil Fa. izafet terkibi]. ※ ***Hak payınızı taciz itmeyi, lakin cesaretim olmadığından şimdiye kadar borcumde kusur itdim***. (Vartan Paşa 1991 s. 46). ※ ***Ġurbārın ḫāk-i pāyüŋüŋ Nebī ḳomış durur başa | Nite kim ıḫtiyār ėtdi Süleymān tācını püpü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 60). ※ ***Diller döküyor, hele Perihana karşı hâkipay oluyordu.*** (R.K. Karay 1947 s. 24). ※ ***Evet, Haşmetmeap, hakipayınıza sonsuz saygılarını sunuyor.*** (N. Nadi 1989 s. 45–46).

Osm. **hakir** 'aciz, biçare; müellifin kendisi için kullandığı tevazu tabiri' < Ar. ***ḥaḳīr*** a.m. ※ ***Geçen 'aṣrıŋ mebādīsinde —bunu hīç bir Alman inkār etmez- Almanya ḥaḳīr u faḳīr bir memleketdi...*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 172).

hakisar, b. ***haksar***.

hakiykat, b. ***hakikat***.

hakk/hak I (EOsm.da ***/k/***'lar çok defa tektir) 'adaletin doğru gördüğü durum; iki dâvalı arasından birine tanınan üstünlük' < Ar. ***ḥaḳḳ*** a.m. ※ ***Cebrayīl saŋa dėdügi tedbiyr-i taḳdiyri bozayın, bilesin ki ḥaḳ benüm elümdedür.*** (Ferec 855/1451 v. 188a). ※ ***Ben senüŋ üzerüŋe ḥaḳ isẖāt ėtmedüm ki senden tevaḳ[ḳ]u' ėdem.*** (a.e. v. 189a). ※ ***Ḥacı Ḳadīriŋ adamları şamanlıḳ çiftliğiniŋ az berisinde bekliyorlardı. Ne kadar şabırsızlansalar haḳları vardı.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 435). ※ ***Ne sanki, onun da biraz olsun gönlünü avutmak hakkı yok muydu?*** (Selâmi İzzet 1934 s. 27).

hakk/hak II 'görülen bir iş ile kazanılan ücret veya mükâfat' < ***hakk/hak*** I. ※ ***Ḳapuyı üstümüze neycün yapduŋ? Ac, cıḳalum, haḳ[ḳ]uŋı vėrelüm!*** (Ferec 855/1451 v. 224b). ※ ***Āyīn-i pādeşāhān oldur ki eyülere***

eyülik ėdeler. Bize dahı ḥaḳḳ-i vefāi ödemek gerek. (a.e. v. 5a). ※ ***Eger oşbu vėrdügüŋ selām ḥaḳḳı yoğmışsa, ḥaḳḳuŋdan görürdüŋ nice gelürdüm!*** (a.e. v. 152b). ※ ***İ yigitler, bu nān u nemek ḥaḳ[ḳ]ı ki oldı, size bir nesne ṣoraram, doğru eyidüŋ!*** (a.e. v. 199a). ※ ***Kılavuzluk hakkımı, ayak terimi isterim doğrusu.*** (S.M. Alus 1944 s. 70). Aynı ifade yeminlerde kullanılır: ※ ***Ol bile emdügüm süd ḥaḳ[ḳ]ı ve dahı ḳadīm ṣoḥbetümüz ḥaḳ[ḳ]ı hālüŋi söyle, işideyim!*** (Ferec 855/1451 v. 144b). ※ ***Ṣamed ḥaḳ[ḳ]ıycün öldürmeyibce ḳomazam.*** (a.e. v. 210b). ※ ***Şimdi de erbāb-ı nāmüsa mı ḳaṣd edersin hā? Huday-ı lem-yezel ḥaḳḳı içün seni parçalarım!*** (R.N. Güntekin 1928 s. 196). ※ ***Bıçağım hakkı için kemiklerini kırarım!*** (Musahipzade Celal 1936mh s. 21). ***hakk-ı sükût*** 'sus payı': ※ ***Aŋa göre muḥāsebeleri istendükde muḳāṭa'acılar ḥaḳḳ-ı süküt dėyü zehr-i ḳātil eki ėde gelmişlerdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 169).

hakk/hak III (sıfat olarak) 'gerçek, hakiki' < ***hakk/hak*** I. ※ ***İ pādişāh! Ḥaḳ Taŋrı bilür ki buyurduğuŋ işden ben bī-haberem.*** (Ferec 855/1451 v. 20a). ※ ***Ben seni ḥaḳ beyġām-ber bilürem.*** (a.e. v. 188a). ※ ***Ḥaḳ söz hemīşe acı olur.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 49).

AD. **hakk/hak** IV 'tahıl ölçeği' DS 2253 < ***hakk/hak*** I. ※ ***Bir hak buğday 8 kilo. İşte buyur, şuraya seksen kuruş yazdım.*** (Kemal Tahir 1957k s. 337). ※ ***Bırakın erenler, hak değirmende, itaat kölede olur. Biz şimdi 1945 yılındayız.*** (H. Aytekin 1945 s. 97).

AD. **hakk/hak** V 'gelin alma töreni; gelin' DS 2253 < ***hakk/hak*** I. ※ ***Gelin almaya gidenlere hakçı ve geline de hak derler.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 206). ※ ***Şerbeti içilmiş, nişanı, ceyizi gelmiş; haḳ olacağı gece oğlan ġızıŋ evine neyletdise bir aralıḳ girmiş.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 6).

Hakk/Hak 'Tanrı, Allah' < Ar. ***al-Ḥaḳḳ*** a.m. ※ ***Eger hezār yıl bir yėrde oturayın münāsibümi Ḥaḳ bunda baŋa vėribiye, ferişteler ala gele dėriseŋ, bulmadın ölesin.*** (Ferec 855/1451 v. 136b–137a).

Osm. **Hakka/hakka** 'vallahi!' < Ar. ***Ḥaḳḳā*** a.m. [***Ḥaḳḳ/Ḥaḳ*** + nida ve vocativus (ünleme) hâllerinde kullanılan ***-ā***; biten zarflar pek çoktur] ※ ***"Bu şekker gibi dudaḳda ve bu ḳamer gibi ġabġabda hīc noḳsān varmıdur?" dėdi. Ḳāżīnüŋ gözleri ḳamaşdı: "Bunuŋ gibiler gördügüm yoḳdur, Ḥaḳḳā!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 15b). Metinde ***Ḥaḳḳā*** yerinde ***ḥaḳḳā*** da okunabilir. (zarf yapan -ā eki için b. ***acaba*** I ⊡).

Klasik Fa.da isimlere ***-ā*** (ünlülerden sonra ***-yā***) eklenerek bir vocativus (ünleme) hâli yapılırdı, ms. Fa. ***şāhanşāh-ā*** 'ey padişah!', ***ḥāfiẓ-ā*** 'ey Hafız' gibi (b. Thackston 1978 s. 202). Osm.da şu kalıplaşmış örnekleri var: ***derdā***, ***diriğā***, ***hudāyā***, ***ḥaḳḳā*** 'ya rabbi' ve ***hayfā ki***.

Osm. **hakkalinsaf** 'meseleye insafla bakarak' < Ar. ***bi-ḥaḳḳa l-inṣāf*** a.m. ※ ***Kira ile meşgul olabilir miyim? Yok, amma hakkalinsaf siz söyleyiniz. İşi gücü bırakacağım ve ev kirasile uğraşacağım!*** (R.C. Ulunay 1941 s. 39).

hakkat, b. ***hakıkat*** II.

hakket- I 'lâyık olduğu karşılığı görmek'< ***hakk*** II ve ***et-*** ※ ***Beni müdür yaptılar. Bunu hakketmiştim. Çok çalıştım, şu kıytırık müdürlüğü alabilmek için çok uğraştım.*** (D. Asena 1987 s. 185).

hakket- II 'oymak, heykeltıraşlık etmek, kazımak, taş levhaya kalemle çizerek yazmak' < Ar. ***ḥakk*** a.m. ve ***et-***. ※ ***İki ebrüŋı kim debīr-i ezel / Eyledi ṣafḥa-ı cebīnüŋe ḥak*** (metinde ***ḥal*** ?). ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 178).

hakkı geç- 'iyilik yapmış bulunmak' < ***hakk/hak*** II ve ***geç-.*** ※ ***Bu yaşda soḳağa mı atayım? Baŋa çoḳ ḥaḳḳı geçdi.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 394).

EOsm. **hakkına** 'hususunda' < Fa. ***ba-hakḳ-ı*** tabirinden bir nevi calque (ödünçleme çeviri) a.m. ※ ***Eyü vu yavuz ḥaḳḳına sen yavuz | Dėme 'aḳl olursa saŋa kulavuz.*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340-42 s. 59 no. 723). ※ ***Dā'Im ėrişe, vara ḥazratına | Tā kim anuŋ ḥaḳḳına söz ėşide.*** (M. Adamović 1994 no. 1947). ※ ***Devlet-ile vilāyetine gitsün. Eger benüm naṣīḥatümi ḳabül ėderse, hem gendüye ve hem vilāyeti ḥaḳḳına eyüdür.*** (F. Giese 1929 s. 158). ※ ***Şordum ol‿halḳa bu kişi ḥaḳḳına.*** (J. Németh 1919 s. 175).

EOsm. **hakkına ko-/hakına ko-** 'defnetmek, gömmek' TS 1894 (başka manalandırma ile) < ***hakk/hak*** (hangi manada?) ve ***ko-***; dinî bir fikre dayanmalı (herhâlde ***Hak*** ve de ***hâk*** ile alakası yoktur). ※ ***Cenāzei ḥaḳ[ḳ]ına ḳodılar.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ※ ***Andan ṣoŋra 'Abdül'azīz öldi. Ḥaḳḳına ḳodılar. Üc gün 'azā dutdılar.*** (a.e. v. 91a). ※ ***Aradan ḳırḳ gün gecdükden-ṣoŋra Edrenede merḥūm‿Halīl Paşayı ḥaḳḳına ḳodı***. (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 66-67).

EOsm. **hakkınca/hakınca** 'gereği gibi' TS 1894 < Fa. ***ba-ḥaḳḳ/ba-ḥaḳ*** a.m. ※ ***Yine çün ḥaḳınca naẓar eyledi, | İşin küllī zīr u zeber eyledi.*** (Mes'ūd bin Aḥmed 1991 no. 517).

hakkında 'ait olarak, hususunda, üzerine' < ***hakkına***. ※ ***Yalancılar! Bīḥayālarl Ḥarām-zādalığı benüm ḥaḳumda ve ol miskīn, bī-günāh bennā ḥaḳında ġāyete yėtürdüŋüz.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ※ ***İşbu cezīrenüŋ ḥaḳḳında şöyle ḥikāyet olunur ki...*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 274). BSTTk.nde genetivus (genetif, ilgi hali) eki yok: ※ ***Ne kadar şık oldukları hakkında birbirlerine iltifatlar ediyorlar.*** (D. Asena 1987 s. 113). Zamire bağlanırsa mülkiyet eki yeter: ※ ***Bugün dalgınsın; sokağa çıkmazsan hakkında daha hayırlı olur.*** (Mahmud Yesari 1937 s. 82).

hakkından gel- 'yenmek ve cezasını vermek' Meninski 1680 I, 1783 < muhtemelen Fa.dan calque (ödünçleme çeviri) (?). ※ ***Bilüŋ ki bundan böyle pādIşāhuŋuz Menüçirdür. Muḫālefet ėdenüŋ ben ḥaḳından gelürem.*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Arnavudun hakkından gelemiyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 108).

hakkını ver- 'hak ettiğini vermek; istediği, hak ettiği dikkati, itinayı göstermek' < ***hakk / hak*** II ve ***ver-***. ※ ***Bezir mürekkebinden gayrısı harflerin hakkını vermez, hüsnü hattı çirkinleştirir, denirdi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 8.XI.1944). ※ ***Fırını işletmek aklına gelmiyor değildi. Güzel kürek sallar, ekmeğin hakkını da verirdi.*** (Z. İlhan 1948 s. 57).

hakkını ye- 'başkasına ait olan, başkasının hakkettiği şeyi gaspetmek' < ***hakk/hak*** II ve ***ye-***. ※ ***Ben de Müslümānım, şu çocuğuŋ ḥaḳḳını yemek ister miyim?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 107).

AD. **hakkıran** 'güvercinden büyük serçeden küçük bir çeşit kuş' DS 2255 < ?? krş. ***hakkuran kafesi***. ※※

EOsm. **hakkile/hakile** 'adamakıllı, cidden, ağırca' < ***hakk/hak*** I ve ***ile***. ※ ***Yā Rab[b]ī! Bu benüm oğlumı ḥaḳile giriftār eyleme ki bunı mālīḫüliyā dutub durur.*** (Ferec 855/1451 v. 215b).

hakkuran kafesi 'harap, derme çatma ev' < ***hakkıran*** kuşlarının konduğu kafes; ancak buna dair malumat bulunamadı. (İnternet'te, Urfa'da kuşçuluk hakkında bir blogda ***yakerim*** ve ***hakkuran*** kafes kuşları olarak gösterilmektedir. [Editörün notu]). ※ ***Dayısının Bakırköyündeki, hakkuran kafesi evini unutdu idi. Bakalım bir gecelik misafir kalsın, tahtakurularile sabahı sabahlasın!*** (S.M. Alus 1934 s. 205). ※ ***Pedavra tahtasından yapılmış bu hak kuran kafesi gibi yalınkat herhangisinde bir çıt olsa, diğerlerinden duyulmamak kabil değildi.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 109).

EOsm. **hakla-** I 'cezalandırmak' TS 1894 < ***hakk / hak*** II + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Cühaya muḥtesiblik vėrmişler, evvelā atasını haklamış.*** (V. İzbudak 1937a no. 147).

hakla- II 'hakkından gelmek, öldürmek; bitirmek, tüketmek, sonuna kadar kullanmak' < ***hakla*** I. ※ ***Herif sayılı fırtınalardan, yaman azılılardanmış. Saldırmasına asılır asılmaz haklayıveriyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 95). ※ ***Aferin sana! Sen Dede Sultanın nutuklarını hakla! Emirlerinden çıkma!*** (Musahipzade Celal 1936ms s. 43).

haklaş- 'iki taraf birbirine hakkını vermek, ödeşmek' TA 1859 < ***hakk/hak*** II + ***-laş-*** genişlemesi, b. ***bayramlaş-*** ⊡. ※ ***Ve eger seni redėdecek olursa, başuŋ al, vaṭanuŋa degin gide gör! Ḳardaşlaruŋ noḫt-ise māl-i ʿaẓīm-ile vaṭana varısarlar. Ḥaḳlaşasın.*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ※ ***Devletlü sulṭānum! Bu Ḳara-Ḥiṣārı alalum. Ümīddür kim düşmān daḫı gele, anuŋla ḥaḳlaşavuz.*** (F. Giese 1929 s. 171).

hakos, b. ***akos***.

hak oyun üç(dür) 'her şeyi üç kere denemeli'< Ar.dan alınma; b. Alm. da aynı söz: ***Aller guten Dinge sind drei!*** ※ ***Efendiciğim: Birer tek daha? Malûmu samileri: Eşşey'i lâyüsenna, ilâ fekad yüselles! Hak oyun üçtür.*** (E.E. Talu 1937 s. 9). ※ ***Ben burada beklerim. Bir sefer gider, traversleri getirirsin. Buradan biri aşırmasın diye ben beklerim. Bir sefer daha gidersin. Eğer yürekli bir pehlivansan, "Hak oyunu üç" demişler. Üç nöbet gidersin. Her seferi üçer traversten şu kadar tutar. Biri benim, ikisi de senin.*** (Kemal Tahir 1957k s. 264).

Osm. **haksar/hakisar** 'alçak, hain, edepsiz' < Fa. ***ḫāksār*** a.m., asıl mana 'topraklı, toprak gibi olan' [***ḫâk*** + isimden sıfat yapan ***-sār*** eki, b. ***galiyasa*** ⊡]. ※ ***Hey peliyd-i nā be-kār ve şüm-ı ḫāksār! Bu benüm cezām u sezām mıdur ki saŋa bu ḳadar renc u rüzigār iletmiş olam, ʿömrüm ḫirmenini ḫidmetüŋde yėle vėrmiş olam?*** (Ferec 855/1451 v. 111b). ※ ***İ müdbir-i ḫākisār! Seni asmaḳdan ḳurtardum, mükāfātum bu mıdur?*** (a.e. v. 178b).

haksız, b. ***haksuz***.

haksuz/haksız 'hakkı olmayan; hak edilmemiş, emeksiz' < ***hakk/hak*** II. + privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Ādemīlerde evvel yėre ḥaḳsuz ḳanı dökilen kimdür?*** (Ferec 855/1451 v. 136a). ※ ***Bunca māh-peyker yigitleri cerāḥat ėtdüŋ, bunca maʿṣūm māli ḥaḳsuz dersüz istibāḥat ėtdüŋ.*** (a.e. v. 137b). ※ ***Hendekteki kadınlar bitik***

haldeydiler. Bu dereceye gelmekte haksız da değildiler. (S.M. Alus 1944 s. 185). ※ ***Onu anlatmak için, "güzel", "boylu poslu", "sarışın/esmer", "şahane" gibi sözcükler kullanmak haksızlık olurdu***. (B. Uzuner 1997 s. 21). ***haksız yere*** 'haksız olarak' (dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) için krş. ***abes yere*** ⊡): ※ ***Haksız yere darağacına giden bir masum indinde, son saate yetişen adalet hükmünün kıymeti nedir?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 261).

Osm. **hakşinas** 'vazifeşinas' < Fa. ***ḥaḳ-şinās*** a.m. [***hakk/hak*** II + ***-şinās*** 'bilen', b. ***hadşlnas*** ⊡], ※ ***[Elüŋi] tīzce dut tā ḥaḳ-şināslıġuŋı bilem, ḳulıḳ ėdem.*** (Ferec 855/1451 v. 207b).

Hak şükür! (halk ağzında basitleşmiş dinî formül) 'Allaha şükür' < ***Hak*** ve şükr. ※ ***İflahsızın Yusuf başını güneşe kaldırdı, genzi gıcıklandı. Üstüste hapşırdıktan sonra "Hak şükür!" dedi.*** (Orhan Kemal 1954b s. 40). ※ ***Pehlivan Ali aldırış etmeden suyunu içip tası uzattıktan sonra "Hak şükür!" dedi.*** (a.e. s. 57).

hak tu/haktu 'tükürme sesini anlatır'< ses taklidi kelimelerden. ※ ***Güveyi anasının da çenesi öfkeden tir tir titriyordu. Kancay yine önüne gelince bu sefer on liralık bir banknotun ardına "hak tuuuh" diye koca bir balgam tükürerek Kancayın alnına öyle bir şaklattı ki Kancay az kalsın arkasına düşecekti.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947 s. 43). 'atılmış tükrük': ※ ***Şu avluya bak en biri; hak tu, haktu'dan geçilmiyor!*** (Orhan Kemal 1952c s. 77). ※ ***hak tu et-*** 'tükürmek': ※ ***Erkekleri duraklarda, mağazalarda bağıra çağıra, kaba saba konuşuyor, fırsatını bulunca da, "Hak tuu!" ediyorlardı yerlere.*** (F. Baykurt 1982 s. 112).

AD. **hakuka** 'duvar altından geçen su yolu deliği' DS 2255 < Erm. ***hakuka*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 16 no. 2; krş. ***akuka***. ※※

hak yerini bul- 'haksızlığın düzeltilmesi' < ***hakk/hak*** I, ***yer*** ve ***bul-***. ※ ***Benim ondan çaldığımı, köpek te benden çaldı. Bu suretle ödeştik, hak yerini buldu.*** (F. Baysal 1944 s. 131).

(Argo) **hak yolu** 'ferç, vulva, vajina' H. Aktunç 1990 s. 123 < ***hakk/hak*** II; krş. ***hak deliği***. ※※

Hak yoluna 'Tanrı yolunda, Tanrının beğendiği işe başlarken' < Ar. ***fī sabīli ilāhi*** formülünün tercümesi. ※ ***Kāfirleri muṭī' olmayub fī sebīli ilāh ḥaḳ yolına yaġmā dėyüb ġāzīler her ṭarafdan yüriyüş ėdüb cebren ve ḳahren yaġmā ḳılub alub ġāyet ḍoyumlıḳ oldı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 49). ※ ***Sulṭān Aḥmed bin Murād̮ Hān daḥı ġayrete düşüb Ḥaḳ yolına fī sebīli ilāh dėyüb yaġmā buyurdı.*** (a.e. s. 66).

AD. **hal** I (***/l/*** velar) 'vaziyet, durum' < Ar. ***ḥāl*** a.m.; Anadolu Ağızlarında ve Az. Tk.nde yaygın olan bu telaffuz TTk.de ***hal*** II'den daha eskidir. ※ ***Ġafayı ezmiş, un halına soḳmuş.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 23). ※ ***Toplu halda bulundu̮hları odada yemeklerini yerlerdi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 88). ※ ***Sen de bizim halımızı billyon.*** (M. Makal 1950b s. 131).

hal II (***/l/*** palatal) 'vaziyet, durum; şimdiki zaman' < Ar. ***ḥāl*** a.m. ※ ***Şeh-zāde ḳatı bunaldı, ḥāll̮ harāb oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ※ ***Önündeki karışık ızgara tabağına dokunacak hali yoktu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 127). (tasavvufta) 'coşkunluk, cezbe': ※※ 'münasebet': ※ ***Dihḳān-ile hālüŋ nlcedür?*** (Ferec 855/1451 v. 192b). 'değişmekle varılan şekil': ※ ***Sabrım tükenip çıldıracak hale geliyorum.*** (S.M. Alus 1944 s. 161).

‘zaman, müddet’: ※ ***Ḥāl-i ḥayātlarında ‘azl-ile terk olunub neşv u nemāsını devr-i āḫere teʾḫīr ḳıldılar.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 88).

hal III, b. ***hail/hal***.

hal IV ‘bazı çeşit yiyecek satışı için (mesela et veya sebze ve meyve) belediye tarafından açılan üstü kapalı pazar yeri’ < Fr. ***halle*** a.m. < EAlm. ***halla*** ‘harman yeri’. ※ ***Ben, niye boyuna alan, kimseye bir şey veremeyen bir asalağa dönüştüm? Yaşamak için çözüm olduğuna inansam gidip halde limon satacağım.*** (A. Kutlu 1987 s. 160). ※ ***Almanya’ya gitmeden önce sebze halinde memurluk yapıyordum.*** (A. Ümit 1996 s. 60).

AD. **hal** V ‘çatıdaki karları kürümek ya da harman yerindeki samanları biraraya getirmek için kullanılan araç’ ZTS 89 < ?? A. Tietze 1982z no. 115, krş. R. Dankoff 1995, no. E 115. ※※

hala/hale II ‘babanın kız kardeşi’ < Fa. ***ḫāla*** a.m. < Ar. ***ḫāla*** ‘teyze’ [***ḫāl*** ‘dayı’ + ***-a*** müenneslik eki, b. ***âbide*** ⊡]. ※ ***Ben senüŋ ḫāleŋem ve ḳatı ḫacīlem ki senüŋ ḫidmetüŋde taḳṣīrlıḳ ėtdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 214b). ※ ***Günlerden cumartesi, babama bir telefon geldi, halam çok kötüymüş, çağırdılar.*** (D. Asena 1987 s. 25).

Osm. **halâ** I ‘boşluk, boş mekân, feza’ < Ar. ***ḫalā*** a.m. (/***ḫlw***/ kökünden). ※※

halâ II/BSTTk. **helâ** ‘aptesane, tuvalet’ < Ar. ***ḫalā’*** ‘açık hava, dışarısı, kır’. ※ ***Cümleden ḳabīḥ bir fi‘l ki insānuŋ ḫalāya varması ve bi ż-żarūret def‘-i taḳāżā ḳılmasıdur.*** (‘Ālī 1956 s. 196). ※ ***Bir bataḳdur ki cīfe-i dünyā, | Gösterübdür anı misāl-i ḫalā.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 159). ※ ***Ya gece sinemada ve kahvehanede yakalanmış ya da okul helasında sigara içerken basılmışlardı.*** (C. Kavukçu 1998 s. 21). ***helâya var-*** ‘abdesthaneye gitmek’ Meninski 1680 II, 1922.

hâlâ ‘daha önceki gibi, bırakmadan devam ederek’ < Fa. ***ḥālā*** ’zamanımızda’ < Ar ***ḥālan*** a.m. b. ***aceleten*** ⊡. Krş. ***halen***. Çok defa bir niyeti ifade ediyor: ※ ***Ḥālā gidiyor!*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 47; yâni gitmek kararındadır). ※ ***Bunu ben dünden biliyordum. Naṣıl, hep bir bir dediklerim çıḳıyor mu? Ḥālā anne sözü diŋleme!*** (Maḥmūd Yesārī 1927 s. 267). ※ ***Sen hâlâ eline utu alma!*** (Peyami Safa 1931 s. 140). ※ ***Bir saat evveline kadar beraberdik. Bana sen git, şimdi geliyorum dedi. Hâlâ geliyor.*** (Fikret Adil 1953 s. 60; yâni bir daha gelmedi).

AD. **halaça** ‘kunduracılıkta, kalıpla deri arasına konan sıkıştırma meşini’ ZTS 89 < ***halıça/halça*** kelimesinin varyantı.

RD. **hâlâ-hâşâ** ‘hâlâ’ < ***hâlâ*** ve bir mühmelden müteşekkil allitératif çift söz. ※ ***Hālā-hāşā oturuyolar.*** (J. Eckmann 1940 s. s. 163).

Osm. **halâhil** ‘ayak bilezikleri’ < Ar. ***ḫalāḫil*** a.m. [***ḫalḫāl*** kelimesinin çoğulu’. ※ ***Ṣaḥrāda av ḳovar-iken bir ḳulan belürdi, ḳāḳum-müy, ṭūṭī-ḫüy, āmir-i ḳuddüsī anuŋ üzerinde ṣad-hezār reng-i ṭāvusī düzmiş ve ḫalāḫil-i zerrīn eline, ayağına geçürmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 27b–28a).

Osm. **halaik/halayık** I ‘mahluklar; insanlar, halk’ < Ar. ***ḫalā’iḳ*** ‘mahluklar’, Ar. ***ā’i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Süleymān beyġām-ber ‘aleyhi s-selām mesnedinde oturmışdı vu cümle ḫalāyıḳ, ādemī vu perī vu dīv u ded u mürġ u vuḥūş ḫidmetinde dururlardı.*** (Ferec 855/1451 v. 187b). ※ ***Kāşā-***

neyimiş. Anda givürdiler, ḳodılar.‿Halāyıḳ diyde-i pür āb-ile, siyne-i pür tāb-ile, giryān, zārī-künān gėrü döndiler. (a.e. v. 108a). ※ ***Sordılar benden‿halāyıḳ bu sirri: | Ölüyi 'Īsī nite ḳıldı diri?*** (Sulṭān Veled 1958 s. 19 no. 31). ※ ***Budur 'ādetleri‿halḳuŋ, kimesne men' ėde bilmez, | Aŋa güng u buŋa lāl u kimine kür u ker dėrler. | Ve līkin bir meṡel vardur kim ulular buyurmışdur. | Ki bir şaḫṣı‿halāyıḳ kim dil u cāndan sever? dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 50). 'insan' (b. ***ahbab*** ⊡): ※‿***Halāyıḳlar cānı seçüŋ, bu dünyādan berü ḳaçuŋ!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 35).

halaik/halayık II 'evde hizmet eden yaşlıca kadın köle' < ***halaik/halayık*** I; çoğul şeklindeki Ar.dan alınmış kelimelerin tekil olarak kullanılması için b. ***ahbab/ahbap***. ※ ***Hamdi paşa bir ahbabının konağında gördüğü bir çerkes halayığa öyle tutulmuş ki, kadın gebe olduğu halde, ne yapmış, ne etmiş, onu kendi konağına almış.*** (N. Alsan 1957 s. 49–50). ※ ***Dul kalmış eski halayıklardan birini konağa getirterek çocuğun dadılığını ona verdi.*** (M.C. Anday 1965 s. 55).

hâlâ ki, b. ***halen ki***.

halal I, b. ***helâl***.

halal/helâl II (mülkiyet ekiyle) 'zevç, zevce, eş, nikâhlı', < ***helâl*** I. ※ ***Gendü bilür. Dilerse ḥalāli ḳatına bunda girsün, dilerse varsun, aşrada girsün; biri birin anda görsün, nola?*** (Ferec 855/1451 v. 59a). ※ ***Bu arap saçının içinden ancak bir kurtuluş çaresi var, o da bir an evvel nikâhı kıymak, Pembemin helâli olmaktır.*** (S.M. Alus 1933p s. 216)

halal et-, b. ***helâl et-***.

halaza, b. ***haraza*** III.

Osm. **halalzade**, b. ***helâlzade***.

AD. **halapot/kalaport** 'kavga, gürültü' K. Emiroğlu 1989 s. 117 < Sl.‿***hlopot/klopot*** a.m. M. Vasmer 1958 III, 247; kelimede ***/r/*** türemesi için b. ***allengirli/allengirli*** ⊡ ※※

Osm. **halâs** 'kurtulma, kurtuluş' < Ar.‿***halāṣ*** a.m. ※ ***Ṭaŋrı seni bizüm ‿halāṣumuz içün vėribimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ***halâs bul-*** 'kurtarılmak, kurtulmak': ※ ***Cün Fażılullāh fażlu-llāh-ile‿halāṣ buldı, şükir eyledi, yolına vardı.*** (a.e. v. 13b). ***halâs et-*** 'kurtarmak': ※ ***Rıżvān-şāh vardı, bānüyı‿halāṣ ėdüb aldı***. (a.e. v. 34b).

halâskâr 'kurtarıcı' <‿***halāṣ*** 'kurtarılış, kurtuluş' ve***-kâr*** 'yapan, kılan', b. ***alımkâr*** ⊡. Meşrutiyet devrinde yaratılan kelime. ※※

halasla-, b. ***halısla-***.

halâslık 'kurtuluş' < ***halâs*** + barizleştirici ***-lık*** eki, b. ***attarcı*** ⊡. ※ ***Bu rencden‿halāṣlığuma bundan artuḳ cāre yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 145b).

AD. **halastar** 'bir nevi bakır veya porselenden su kabı; küçük güğüm; çaydanlık' DS 2257, ZTS 89, B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 274 < Yun. ***γλάστρα*** (ġlástra) 'saksı' N.P. Andriotis 1983 s. 68. ※※

halat I (gemicilik terimlerinden) 'ip' G. Molino 1641, ***fune delle navi*** maddesinde < BizYun. ***καλώδιον*** (kalóḏion) a.m. Kahane–Tietze 1958 no.

777. ※ ***İlerde, iskeleden halat çözen bir balıkçı motoru.*** (A. Yurdakul 1995 s. 356). AD. ***halat arabası*** 'binilen ya da yük taşınan bir çeşit araba' DS 2257: ※ ***Yoldan geçen halat arabacısına işaret ettim. "Atla arkaya!" dedi.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 107).

Osm. **halat** II (tasavvufta) 'cezbe hâlleri' < Ar. ***ḥālāt*** a.m. [***ḥāla*** kelimesinin çoğulu]. ※※ 'hayaller': ※ ***Anuŋ gibilerüŋ iki yaḳa issi olması‿hayāl-i ‿hām ve evlād u 'ayyālile 'āḳıbeti niẓām bulması maḥẓ-ı ḥālāt u evhāmdur.*** ('Ālī 1956 s. 246).

halat III, b. ***alat*** I.

AD. **halata** I 'diğer bir adı bostan güzeli olan bir çiçek, ay çiçeği; Helianthus annuus' I. Hauenschild 1989 no. 559. < ?? ※ ***Bosdanlarda‿halata. | Yeşil olur salata.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 120).

Osm.‿**halata** II/**halıta** 'akrabalar' A. Zającząkowski 1937 II s. 84 < Ar.‿***hulaṭā*** 'arkadaşlar, yoldaşlar' ※ ***Vaḳtı ki Ya'ḳūb cemā'at-ile Yūsufuŋ üzerine girdiler, ḳuçdı, gendüye basdı, atası anası,‿halıṭası-durur***. (A. Zajączkowski 1937 II, 33).

halavet 'tatlılık; sevimlilik' < Ar. ***ḥalāwa*** a.m. ※ ***İki göŋleklü iymān ḥalāvetin bulmaz. Evdeki saŋa yėter, elbette bunı çıḳar!*** (Ferec 855/1451 v. 104b). ※ ***Çekingen.. fakat kibar tavırlı. Siyah gözlerinden eskilerin "halâvet" dedikleri derince bir tatlılık, munislik, sevimlilik taşıyor.*** (R.H. Karay 1964 s. 121).

AD. **halay** 'bir çeşit halk dansı' < ***alay***. ※ ***Atına bindi, düğün olan mahalliye gėtdi. Atını bir āca bağladı. Düğün haley çeḳennerin bu da haley çeḳmiye başladı.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 152). ※ ***Davul köy kahvesi önündeki meydanda halay çekmeğe başlamıştı.*** (Reşat Enis 1944 s. 123).

halayık, b. ***halaik***.

AD. **halaz** '(gökten yağan) dolu' DS 2258 < Yun. ***χαλάζι*** (halázi) a.m. Tietze 1955 no. 289, Ch. Tzitzilis 1987 no. 482. ※※

hal budur ki/hal bu hal ki/BSTTk. **hal bu ki/halbuki** 'oysa ki' TS 1896 < ***hal*** II, ***bu, ki.*** ※ ***Ḥāl budur ki dāyeyile melike her gün oturub saġu saġarlar, odları söyünmeyüb durur.*** (Ferec 855/1451 v. 31a). ※ ***Ben saŋa geldüm ki irşād olub şād olayım, ḥāl-bu-ki sen benden irşād olmaḳ istersiŋ.*** (Tārīḫ-i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 122).

hal bu hal ki, b. ***hal budur ki***.

halbuki, b. ***hal budur ki***.

AD. **halbuki ise/halbuki isem/halbukisem / halbukiysem/halbuksam/ halbuysam** 'hâlbuki' DS 2258–59 < ***halbuki*** ve ***ise***; sonda /***m***/ olan varyantlar için b. ***aferim*** ⊡. ※ ※ ***Ezelden bellerdim ki, emmi gibi adam yok bu dünyada. Halbukise, bu yılda takıp geçtim emmimi..*** (Orhan Kemal 1954b s. 275). ※ ***Kekonun ipini çekmiye hazırdılar. Halbukiyse şimdi Bulama en başta, topu birden Kekoya acıyordu.*** (F. Baysal 1944 s. 56). ※ ***Gardeşim, gafa göz bırakmadı herif bende. Anasına atasın geçmedik halbuysam.*** (M. Makal 1954 s. 88).

halça I, b. ***alça***.

halça II, b. ***halıça***.

hal çek–, b. ***hali*** II.

AD. **hal çul** 'hâl, hayat şartları' < ***hal*** ile ***çul*** kelimelerinden ibaret kafiyeli ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş çift söz, velar (arka damaksıl) /***l***/'den dolayı ***halı*** 'keçe, kilim' dahi anlaşabilir ve ***çul*** ile güzel eşleşir. ※ ***Biz burda eylyiz. Memnunuz halımızdan çulumuzdan.*** (F. Baykurt 1967a s. 65).

haldaş 'aynı hâlde olan, dert ortağı, hemdert' < ***hal*** II + ***–daş*** ortaklık eki, b. ***adaş*** ⊡. ※ ***Arkadaşı yoktu. O bu yalnızlığını, oynaşsız, haldaşsız ömrünün kaygularını bir tek arkadaşla paylaşırdı: Gönül Dere.*** (S. Ayverdi 1940 s. 8). ※ ***Onu tek başına bıraktım. O da gitti, dağlarda kurtlarla, kuşlarla konuştu. Ben ona haldaşlık edemedim.*** (A. Ümit 1993 s. 75).

halde (zamirden sonra) 'gibi, ölçüsünde' < ***hal*** II'nin locativus hâli; sentaktik (sözdizimsel) kullanılış için b. ***akl/akıl*** ⊡. Krş. ***hallü*** (***hallü halince***), aynı manada ve belki bu syntagma'nın (dizim) aslı. ※ ***Demek ki biz de, sizin̄ mutaṣarrıfın̄ şerrine uġramışız. O ḥālde Nūrī ile Ḥaḳḳı daḫı 'aynı biz halde bulunuyorlar demekdir.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 I, 252). ※ ***Ben ḥālde bir mu'allimin̄ İstanbul mekteblerinden birine mu'allim gitdiğini bir göz ön̄üne getirin̄: Evvelā mektebin̄ ḳapucısı, ḳılığımı görünce mektebe dilenci giriyor ṣanub içeri ṣoḳmamaġa ḳalḳar.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 9). Krş. ***halinde***.

halden dön–/halden hale gel–/halden hale gir–/halden git– 'şaşkınlıktan kendini kaybetmek' TS 1896 < ***hal*** II ve ***dön–/gel–/git***–. ※ ***Ḥālidün̄ gözi ḳarardı, ḥālden döndi, endāmına lerze düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 210a). ※ ***Anı görelden-berü ḥālden ḥāle geldüm.*** (a.e. v. 65a). ※ ***Ne yapacağını bilemiyor, ṣaçlarını, bıyıḳlarını yolmaḳ, dişlerini ġıcırdatub mecnūnāne tepinmek gibi āsār-ı ye's u ḥiddetle ḥālden ḥāle giriyordu.*** (Ebū-Bekir Ḥāzım 1326e s. 28).

halden hamurdan kesil–, b. ***halhamur (ol–)***.

AD. **haldır haldır/haldır huldur** 'bir işi çabuk ve gürültülü yapmayı anlatır' DS 2259 < ses taklidi kelimelerden; ikinci varyantta Labialisation (dudaksıllaşma) var. ※ ***Ayol sütnine, bu kıza ne oldu? Allahın güneşinde Arafat hacısı gibi haldır haldır bu yokuşları neden çıkıyor?*** (R.N. Güntekin 1944 s. 120). ※ ***Kollarını sıvadı. "Paşamı bir kıyak yıkayım, bir aynaya çevireyim ki göresin!" mukaddemesile haldır huldur başını sabunlamağa başladı.*** (S.M. Alus 1934k s. 35).

hal dili 'tavır ve hareketlerden anlaşılan durum' < Fa. ***lisān-ı hāl*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Ne kelām u ne hīç nutḳ u ne dem, | Ḥāl dili oldı bunlara hem-dem.*** (Elvān Çelebī 1984 s. 17 no. 195).

hale I 'ayın etrafındaki halka, ay ağılı; herhangi bir şeyin etrafındaki halka' < Ar. ***hāla*** < EYun. '***ἅλως*** (hálōs) a.m. G. Meyer 1893 s. 42. ※ ***Bir ḳamer-çihre degüldür mehtāb, | Çihresi hāle gibi hāne-harāb.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 108). ※ ***Aynanın önünde bir mum yanıyordu. Önünde elleri göğsünde birleşmiş bir halde, dizleri üzerinde birisi dua ediyordu. Mumdan vuran ışıkla saçlarının etrafında bir hale meydana gelmiş, sanki orada bir peri var.*** (T. Güner 1951 s. 91). ※ ***Aynaya dönüp çıplaklığına baktın. Bacaklarının ayrıldığı***

yerdeki kızıl tüylere dokundun. Haleleri pembe göğüslerine. Kollarına, uyluklarına, boynuna. (İ. Aral 1997 s. 298–299).

hale II, b. ***hala***.

Haleb/Halep 'Suriye'deki şehrin adı' < Ar. ***Ḥalab*** < Hitit. ***Halap*** a.m. ※ ***Ḥaleb beglerbegisi şevket ile göçüb Ḥalebe gitdügidür*** (Selānikī 1989 (1599) I, 262). ※ ***Halep'e giderek yüklü miktarda kahveyle döndü.*** (H. Akdoğan 1998 s. 17). ***Halep ağrısı*** 'bir deve hastalığı' ※ ***Halep ağrısı belinde olur. Tedavisi: yakarak geçirirler.*** (K. Güngör 1941 s. 37).

Halebî 'Haleb'e ait; Halepli' < Ar. ***Ḥalabī*** a.m. ***Ḥalab*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***Abbasî*** ⊡.

AD. **halebi** I '65 santimetre boyunda bir uzunluk ölçüsü' DS 2259 < ***Halebî***; ***Halebî arşın***'ın kısaltılmışı. ※ ***Su değilim, aham aham durulam, | Ġumaş değilim, halebi halebi satılam.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 62). ***helebici*** 'kumaşı arşınlayan, tezgâhtar': ※ ***Bu Ehmet Bezircan gayet ağır tüccar idi. Bunun bir mağazası var idi çi üş dört tene helebicisi var idi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 419).

AD. **halebi** II 'bir ekmek cinsi' < ***Halebî***. ※ ***Biçim biçim, boy boy şişeler içinde çarşıdan alınmış esanslar, lavantalar, kremler, pembe renkli vazelin kutuları, buğday sapından örülmüş, halebi ekmek taşımak için hasır tablalar, bunlara uyan yazmalar uygun olacağı düşünülen yerlere kondu.*** (A. Kutlu 1995 s. 112).

Osm. **halecan** 'heyecan' < ??. ※※

Osm. **halecanaver** 'heyecan vadeden, heyecanlı' < ***halecan*** +***-āver*** 'getiren', b. ***cengaver*** ⊡. ※ ***Böyle buḥrānlar içinde ṣabāḥı ėtdi. Bu, dünkinden ziyāde halecān-āver olacağa beŋzeyen meş'ūm bir günüŋ ṣabāḥı idi.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 550).

halef 'bir başkasını takip ederek onun yerini alan kimse' < Ar. ***halaf*** a.m. ※ ***Ni'metinden temetu'ı yoġ-idi, halefi dağı yoġ-idi kim gendüden ṣoŋra mālı taṣarruf ėdeydi temetu'da bulunaydı.*** (Ferec 855/1451 v. 90a). ※ ***Fevt olanlaruŋ vārisleri ve halefleri daḫı eben 'an-ced selefleri iḫtiyār ėtdükleri üslūbı ḳabūl ėdüb anuŋ üzerine müstemir olmışlardur***. (Ö.L. Barkan 1943 [976] s. 300).

halel 'engel, bozukluk, arıza, ziyan' < Ar. ***halal*** 'çatlak'. ※ ***Ḥüccetüm ḳāyimdür, haleli yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 196b). ※ ***Henüz mülküŋe halel belürmedi, neden şöyle mütefekkir u müteḥayyir oturursın?*** (a.e. v. 142a). 'zarara uğramak': ※ ***Ben ḳardaşumı esirgedügümden çoḳ ağladum, ağlamaḳdan gözlerüme halel geldi, gözsüz oldum...*** (a.e. v. 180a). ***halel getür-/halel getir-*** 'bozmak, zarar vermek': ※ ***'Irżlarına halel getürmediler.*** (a.e. v. 15a). Krş. ***getür-*** III.

halen 'şimdiki hâlde' < Ar. ***ḥālan*** a.m.; krş. ***hâlâ***; b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Pes neden ki ḥālā anuŋ gibi vezīr-i nādire-dān hidmet-i rikāb-ı pādişāhīde püyān u devān olmaya?*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 107). ***halen ki/hâlâ ki*** 'hâlbuki': ※ ***Yemen ve Ḥabeşe ve Cezāyir-i ġarb gibi mesāfe-i ba'īdeye melikü l-ümerā irsāl ėtmegi münāsib görürler. Ḥālen ki bu ḳudret-i tāmme selāṭīn-i sābıḳa-ı eyyāma müyesser olmış degüldür.*** (a.e. 123).

Halep, b. ***Haleb***.

Osm. **halet** 'hâl, durum, manzara' < Ar. ***ḥāla*** a.m. ※ ***Başlar açuḳ, ayaḳlar yalın, yüzler yırtuḳ, saclar kesük. Bu ḥāleti gördüm, müteḥayyir oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 108a). '(tasavvufta) 'coşkunluk, cezbe hâli': ※ ***Ba'dehü Nİ'metīler ve Ḥayderīler ve Abdālān-ı Ḳalenderīler ise birer ḥālete ṭāliblerdür.*** ('Ālī 1956 s. 182). hâleti ruhiye 'duyuş ya da düşünüş havası': ※ ***Çoktandır bu sual zihnini daha çok kurcalıyordu; bankadaki koltuğuna oturunca içine bir emniyetsizlik geliyor, yarın bir sebeple yerini kaybetmesinden korkuyor. Belki de anahtar meselesine de o hâleti ruhiye ile, olduğundan fazla ehemmiyet vermiyor muydu?*** (R.H. Karay 1947 s. 36).

halete/hallte 'hala' R. Dankoff 1991 s. 42 **<** ***hala*** + ikinci bir müenneslik eki, krş. ***ammete/amete***. ※※

hâleti ruhiye, b. ***halet***.

Osm. **haletüttahrirde** 'bunun yazıldığı zamanda' < Ar. ***ḥālatu t-taḥrīr*** + Tk. locativus (bulunma durumu) eki. ※ ***İmdi ḥāletü t-taḥrīr olan tārīḫ-I ġayret-maṣīrde ol ṭā'ife darül-mülk-i Ḳāhirede çoğalmışdur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 I, 175).

haley, b. ***halay***.

Osm. **half** 'yemin, ant' **<** Ar. ***ḥalf*** a.m. ·※ '***Azīz ü ḥalf-ile paşa kim anı | Göŋülden sevmeyenler oldı ṭāğī.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 122).

halgın, b. ***halkın***.

halhal 'ayak bileziği' < Ar. ***ḫalḫāl*** a.m.; ses taklidi kelimelerden. ※ ***Zerger ṣandūḳı acdı, muraṣṣa' 'anberiyneler, muraṣṣa' bilezükler, ḫalḫāller, küpeler çıḳardı.*** (Ferec 855/1451 v. 218b). ·※ '***İşveler gösterdüben çaḫşıt ylne ḫalḫāll kim ḫöş Muġālī resmdür ḫalḫālile ḫān oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 189). ※ ***Orada kolları bilezikli, ayakları halhallı*** (metinde ***hllhallı***), ***gözleri sürmeli, bakışları gamzeli muganniyeler ve rakkaseler varmış.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 253). Krş. ***helhel***.

hal hamur/halhamur/hallIhamur (ol-) 'birilerine veya şartlara iyice uymak, uyum sağlamak' **<** Ar. ***ḫall*** 'sirke' ve ***ḫamr*** 'şarap'. ※ ***Kendi kanımdan bu küçük insan cemiyetinin içine karışayım, onunla hallihamur olayım, onda kimsesizliğiml unutayım!*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 10). ※ ***17 yaşında dul kaldı, daha yirmi ikisine girmedi. Biçare bizim aramızda hallühamur oluyor, ömrünü kütah ediyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 160). ※ ***Pansiyonumuzda dışarıdan asla dişi ziyaretçi kabul edilmez, ama içeridekilerle "hallühamur" olmanıza da pek ses çıkarılmazdı.*** (H. Taner 1954 s. 59). 'topluluk' (?): ※ ***Seferberlik askeriyim vali beyim! İngilizi, Yunanı sürüp çıkardık kahraman gazilerle, emme bizimki de bize yetti ha! Eyice halden hamurdan kesildik. Bir avuç insan kaldık.*** (F. Baykurt 1967a s. 208). ※ ***"Türklye konuşmak" özlemini o küçük teknenin güvertesinde coşkuyla ortaya koyan Memduh Aytür'ün bütün hayatı aynı coşkuyla geçti. "Türkiye konuşmak" demek, Türkiye'nin sorunlarıyla sürekli yoğrulmak, onlarla halhamur olmak demek.*** (C. Süreya 1991 s. 446).

hal hatır sor- 'bir kimseye nasıl olduğunu sormak' **<** ***hal*** ve ***hatır***'dan ibaret allitératif çift söz. ※ ***İki kadın karşı karşıya biraz hal hatır so-***

ruştuktan sonra Emine meraklı bakışlarla komşusunu süzerek: "Ali babanın ev meselesi nasıl oldu?" (H.R. Gürpınar 1943m s. 53). ※ ***Ayaküstü halhatır sorup geçecektim. Ama o olağanüstü yakınlık gösterip, "Zamanınız varsa bu akşam yemeğini birlikte yiyelim, beni sevindirirsiniz." dedi.*** (A. Nesin 1982 s. 151).

halı, b. ***kali/halı***.

AD. **halı halça** 'halılar, tefrişat' < ***halı*** ve ***haliçe***, krş. Az. Tk.: ***halı-halça*** a.m. ADİL 1987 IV, **296.** ※ ***Camahat gelif yer-be-yer halının halçanın üstünde oturuflar.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 6). ※ ***Odanın içerisinde heli-helçe var. Bunnarı yere sererik.*** (a.e. s. 101).

halı kert-, b. ***kert-***.

AD. **halıça/halça**/Osm. **haliçe/kaliçe** 'küçük halı, seccade' DS 2260, TS 2185 < Kürd. ***haliçe*** Jaba–Justi 1879 s. 149 < Fa. ***ḳālīça*** a.m. [***ḳālī*** + ***-ça*** küçültme eki, b. ***bağçe*** ⊡. ※ ***Der-ḥāl keniyzeke buyurdı, müm u ḳāliyce vu naṭʿ getürdi. Ḳapuyı açub girdi, şemʿi naẓarda ḳodı, bisātı altına saldı.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ※ ***Ḳāżī sudan çıḳdı, ḳumāş geydi. Ziylüce, ḳāliyce saldılar.*** (a.e. v. 105a). ※ ***Taʿẓīmle atından indürüb gendü bārgāhına iletdi. İkisi bir ḳālīçe üzerinde oturdılar, ṣoḥbet ėtdiler.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 35). ※ ***Aḳ-deŋiz yalısındaki Geliboli nām şehr-i dil-güşāda neşv u nemā buldum fe-lā-cerem beş defʿa halīçe-i baḥr-ı Konsṭanṭanīyede keştī-nişīn olub deryā seferin ėrdüm.*** (ʿĀlī 1956 s. 234, ***halīc*** kelimesiyle kelime oyunu var).※ ***Bey, tomafilin camını gırdım. Halçam oraya geldi, Allah bilir a, hiç gırmak istermüydüm? Bi gazadır oldu işte.*** (F. Otyam 1957 s. 30–31).

AD. **halısla-/halasla-** 'hazırlamak; bir işi baştan savarcasına, önem vermeyerek yapmak; hakkından gelmek, yenmek' DS 2260, B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 274 < Ar. (Suriye diyal.) ***hāliṣ*** 'hazır' Tietze 1958 s. 276. ※※

halıta, b. ***halata*** II.

Osm. **hali** I 'boş' < Ar. ***hālī*** a.m. (***/hlw/*** kökünden). ※ ***Tenhā ḳamu medāris, hālī kitāb-hāne.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 175). ※ ***Bir hālī, naẓīf ḥücre açıvėrdi. Ziylü saldı. Oturdum.*** (Ferec 855/1451 v. 108a). ※ ***Ġamdan hālī degüllerdür.*** (a.e. v. 70b). ※ ***Bu Feraḥşād her gün atası ḳulluğına gelürdi, bir gün ḳulıḳdan hālī olmaz-idi.*** (a.e. v. 35a). ※ ***İ kişi, ikiden hālī degül: Yā bu işi sen eyledüŋ, yā bir kimse senüŋ sitīzeŋe eyledi.*** (a.e. v. 177b). ※ ***Bekir çavuşun başka memleketlere dair bu basit hikâyeleri muhayyelemi tatlı tatlı okşamaktan hâli kalmaz.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 32). ***haliyüzzihn*** 'beyinsiz, akılsız': ※ ***Bir bölük hālīyü ẕ-ẕihn ʿavamı cemʿ ėdüb...*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 149).

Osm. **hali** II 'şimdi; derhâl' < Ar. ***ḥālī*** 'şimdiki zamana ait' fakat Osm.da zarf olarak kullanılmıştır. ※ ***Gelesin dėyü umarduḳ. Ḥālī bize haber şöyle yėtişdi-ki bu cāniblerüŋ terkini urmışsın.*** (Ferec 855/1451 v. 120b). ※ ***Ḥālī Muḳaddem cevheri-ki muʿtemedlerümüzdendür bu mühim içün ol ferzend-i dil-bend hidmetine vėribidüm.*** (a.e. v. 121a). ※ ***Melik buyurdı kim Şāpür ḥālī | Cemāʿatdan sarāyı ḳıla hālī.*** (Fahrī 1974 s. 460 no. 4150).

Haliç 'İstanbul'daki deniz körfezi' < Ar. ***halīc*** 'körfez'. ※ ***Haliç'e bakan mezarlığa gittim, annem ve yokluğumda ölen amcalarım için dua ettim.*** (O. Pamuk 1999 s. 15)

Osm. **haliçe**, b. ***halıça***.

halife 'Peygamberin haleflerinden biri' < Ar.‿***halīfa*** a.m. ※ ***Meger taķdīrde var-imiş kim hallyfe Naṣr-ı 'ayyāra‿hışm ėde, 'azl eyleye, bunuŋ gibi yavuz ḥāl başına gele***. (Ferec 855/1451 v. 50b). Krş. ***kalfa***.

Osm. **hallfetî** 'halifeye ait, halifelere ait' < ***hallfe[t]*** + isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ***hallfetî dinar/zer-l hallfetî*** 'Osmanlı altını': ※ ***Ben bu ṭaşı Mekkeden getürüb dururam. Bir haliyfetī diynāra alub dururam.*** (Ferec 855/1451 v. 208a). ※ ***Şad hezār diynār zer-i‿hallyfetisi var-idi.*** (a.e. v. 206b).

Halik 'Yaradan' < Ar.‿***Hāllķ*** a.m. ※ ***Uslular ḥayrān ķalur bu sözlere, | Kim‿Halāyıķ‿Hāllķl nėte göre?*** (Sulṭān Veled 1958 s. 18).‿Hāliķ-i âlem 'âlemi yaratan': ※ ***Hīc‿hāllķ-l 'ālemden endlyşe ėtmez misin, utanmaz mısın?*** (Ferec 855/1451 v. 174b).

Osm. **Halikulberaya** 'bütün canlıları yaratan'< Ar.‿***hāliķu l-barāyā*** a.m. ※ ***El-ķıṣṣa, selāṭīn-l kām-yāba evvelā lāzım olan oldur ki re'āyāya gendülerl sevdüreler ve żu'afā-ki vedāyi'-i‿Hāliķu l-berāyādur, tā-ki gendülerl maḥbübu l-ķulüb ėdineler.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 126–127).

Osm. **hallm** 'yumuşak huylu (kimse)' < Ar. ***ḥalīm*** a.m. ※※

halim sellm 'yumuşak huylu (kimse)' < aynı manayı ifade eden ***halim*** ve ***selim*** kelimelerinden ibaret kafiyeli çift söz. ※ ***Zeyneb'e göre, alacağı gelin her şeyden önce iyi huylu olmalıydı. Halim selim olmalıydı. Kocasına ltaatkâr olmalıydı.*** (Reşat Enis 1944 s. 115).

halinde 'olarak, biçiminde' < ***hal*** II + mülkiyet eki ve locativus eki. ※ ***Amerlkada bazı makineler varmış ki bir tarafından canlı olarak giren bir hayvanı beş on dakikadan sonra diğer tarafından sucuk halinde çıkarırmış***. (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 145).

halinde ol- 'başına buyruk olmak, istediğini yapabilmek' (***hal*** II ve ***ol-***. ※ ***Yalvardı, yaķardı. Salı-vėrdiler. "Var, ḥālüŋde ol!" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 238b).

haline gel- 'kendine gelmek' < ***hal*** II ve ***gel-***. ※ ***Şarāb getürdiler. Nüş eyledi. Şeh-zāde ḥallne geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 49b)

haline glt-/hallne var- 'işlerine gitmek, istediğini yapabilmek' < ***hal*** II ve ***git-/var-***. ※ ***Şeh-zāde döndi, ḥāline gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ※ ***Baġdāda vardılar. Ol kişi ḥāline vardı. Fāżıl şeher kenārında bir mescld seküslnde oturdı***. (a.e. v. 11a).

halis 'saf, katışıksız' < Ar.‿***hāliṣ*** a.m. ※ ***Ey Nesīmī, kim ki ṣāf olmaz zer-l ‿hāliṣ gibi, | Dllberüŋ 'ışķında ṣāfī hem-çü dīnār olmasun.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 194). ※ ***Ḥarīr yüki olsa on batman‿hāllṣ ibrişiml olanuŋ iki batmanın aşağı varub sekiz batmanın ḥlsāb ėdüb bāc alurlar imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [922/1516] s. 182). ***halis muhlis*** 'büsbütün halis' (aynı kökten gelen — figura etymologica, kökendeşler deyimi, iştikak): — ve aynı manada olan iki sıfattan müteşekkil kafiyeli çift söz,: ※ ***Tabakasına şöyle yan gözle baktım, halis muhlis sarı fakfon; içindeki cıgaralar dersen altmışlık.*** (S.M. Alus 1933p s. 124). ※ ***Zavallı anneciğim, artık onun halis muhlis çingene olduğunu iyice anladı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 129).

Osm. **halisüddem** 'safkan' < Ar. ***ḫāliṣü d-dam*** a.m. [***ḫāliṣ*** 'saf' + harfitarif + ***dam*** 'kan']. ※ ***Maiyetimdekilerden Bağdatlı bir efendiyi izinle memleketine gönderiyorum. Bizim oğlana halisüddem şecereli bir at alacak.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16.IV.1942).

halita 'saf olmayan kütle' < Ar. ***ḫalīṭ*** a.m. ※ ***Doktor, sevdiği bir kadınla oturup plâklarını dinleyemiyordu, çünkü ya sevgi ya sanat ağır basıyor, ikisinin birbirine karışmasıysa bayağı, melez bir halita meydana getiriyordu.*** (N. Alsan 1957 s. 20).

halite, b. ***halete***.

Osm. **haliya/haliye** 'şimdi, el'an; derhâl' < Fa. ***ḥāliyā*** (b. ***acaba*** ⊡) < Ar. ***ḥāliyan*** a.m. ※ ***Ḥāliyā gėce oldı. ʿAdetce Ṣābür ḥāline meşġūl oldı.*** **(Ferec 855/1451 v.** 122a). ※ ***Ḥāliye sen ḫizāneye gir, hīç ḫaziynede bulınmayan nefāyisden bulduġuŋı al, gel!*** (a.e. v. 5b).

haliyfe, b. ***halife***.

haliyfeti, b. ***halifetî***.

haliyüzzihn, b. ***hali*** I.

halk I 'ahali, sakinler; aile, ev halkı; bir hükümdarın tebaası; vatandaşlar, millet; umum halk, kalabalık'< Ar. ***ḫalḳ*** a.m. ※ ***Ḫalḳ göŋülini, dilini anuŋ duāsına, s̱enāsına vaḳf eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Ben ḫalḳum-ile, ket-ḫüdālarum-ile danışdum.*** (a.e. v. 12a). ※ ***Her gün ḫalḳ göziyçün ḥammāma varurdı.*** (a.e. v. 50b).※ ***Gitdi. Gece olıcaḳ gėrü geldi. Ben eyitdüm: "Bu ḫalḳ ici-dür, olmaz. Dur, deŋiz kenārına varalum, ḫalvetde anda oturalum!" dėdüm.*** (a.e. v. 97b).

Osm. **halk** II 'baş tıraşı, saç tıraşı' < Ar. ***ḥalḳ*** a.m. ※ ***Eyü sāʿatdür; āfitāb Miyzāndadur, on iki dereceden Zühreye muttaṣıldur. Delālet ėder ki faṣd u ḥacāmat, ḥalḳ ḫübdur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b).

halka I b.m. (küçük çember, yüzük). < Ar. ***ḥalḳa*** a.m. ※ ***İḫlāṣuŋ ḥalḳasını güşlarında dutalar.*** (Ferec 855/1451 v. 27a). 'kapı tokmağı': ※ ***Sarāyuŋ ḳapusına ḍolandılar, ḥalḳayı sindāna urdılar.*** (a.e. v. 120b). ***halka kap-/halka ko-*** 'eski bir spor (ilk tabirin izahı için b. S. Tezcan 1995s s. 240–241)': ※ ***Göŋli ḳuşı bir fen iyline daḫı ucdı: oḳ atmaḳ, ḥalḳa ḳapmaḳ ḥāṣıl ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Ve yine cündīlerüŋ cirīd oynaması ve maḥbüb-döst süvārīlerüŋ ḥalḳa ḳoması, meydān-ı ḫayālde ḫayyāllik eylemek maḳüle levendānelikdür.*** (ʿĀlī 1956 s. 159). ***halka ol-*** 'bir çember biçiminde dizilmek': ※ ***Eş dost halka olup içki yuvalıyorlardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 38). ※ ***Etrafa halka olmuş kalabalığı bir bir gözden geçirmeğe başladım. Bizim Tatarı buldum; sordum. O da birini görmemiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 169–170).

(Argo) **halka** II 'makat' H. Aktunç 1990 s. 123 < ***halka*** I, krş. Bul. (argo) ***halka*** a.m. G. Armyanov 1993 s. 143. ※※

halkâri 'yaldızlama, tezhip; müzehhep' < Fa. ***ḥal-kārī*** a.m. (***hall/hal*** I + ***-kār*** 'imal eden', b. ***alımkâr*** ⊡ + ***-ī***, b. ***abî*** I ⊡. R. Dankoff 1991 s. 42. ※※

Osm. **halka der-gûş/halkadergûş** 'kulağında halkası olan, köle' < ***halka, der*** 'içinde', ***gûş*** 'kulak'; krş. Fa. ***ḥalḳa ba-güş*** 'servitude' F. Steingass 1930 s. 429. ※ ***Ḥayderī kisvetin çekerseŋ eger, | Ḥalḳa der-güş-ı bār-gāh olasın.*** (ʿĀlī 1977 s. 136 no. 137).

AD. **halke**, b. ***helke***.

AD. **halkın/halgın** 'leğen; küçük bakır kazan' DS 2259, 2261 Yun. ***χάλκινο*** (hálkino) 'bakırdan olan (şey)' Tietze 1955 no. 92; R. Dankoff 1995 no. 215'e göre **/g/** sesli varyantlar Tk.ye Erm. ***halkin*** üzerinden girmiştir. ※※

hall I/hal III 'çözüm, bir düğümün çözülmesi' < Ar. ***ḥall*** a.m. ※※ 'eritme ameliyesi; eritilmiş maden' (?), krş. ***halkâri. hal çek–*** '??' ※ ***Zer-i rüyum sirişkümle ezüb mektüba ḥal çekdüm, | Ter ü rengīn ėdüb ṣüret vėrüb ġāyet güzel çekdüm.*** (Ẕātī 1970 II, 498). Krş. ***hel***.

hall II/**hal** IV 'bilmecenin halli, muammanın cevabı' < ***hall*** I. ※ ***"Ḥācet͜ hidmet nedür?" dėdi. Bular bayaġı müşkilātuŋ ḥallin taleb ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 191a). ***hall et–*** 'açıklamak, çözmek': ※ ***Evvel bu müşkili ḥall ėdelüm, andan nevbetce ḳalanına gidelüm!*** (a.y.). ※ ***Bir genç kız için her şey ne kadar kolay, değil mi? Her şey ne kadar çabuk halledillyor!*** (Y. Keskin 1957 s. 41). ***hal ol–*** 'halledilmek, çözülmek': ※ ***Bu 'uḳde ol cevābdan ḥal olur.*** (Ferec 855/1451 v. 240b).

hallac/hallaç 'kıtıklaşmış pamuğu ve yünü yayla kabartan gezgin esnaf' < Ar. ***ḥallāc*** 'pamuğun çekirdeklerini çıkaran kimse'. ※※ ***hallaç pamuğu gibi at–*** '(döverek) darmadağın etmek': ※ ***Hemşire hanım, icab ederse, döşeme tahtalarını, kaplama kirişlerini, aralık taşlarını bile söküp her tarafı hallaç gibi atacağız.*** (S.M. Alus 1933p s. 159). ※ ***Allmallah şimdi yanıma gelirsem, saçını başını hallaç pamuğu gibi dider de bir yastıklık tüyüni dökerim!*** (İsmail Galib 1932mb s. 12).

hallen– I (geçişsiz fiil olarak) 'bir hâle girmek; rahat bir duruma girmek, yuvasını kurmak' ※ ***İyi kötü hallensek gene burdan başka yer paklamaz bizi.*** (M. Makal 1965 s. 94).

(Argo) **hallen–** II (dativus ile) 'bir şeye imrenmek; sulanmak, yeşillenmek' H. Aktunç 1990 s. 123 < ***hal*** II + ***-len-***, b. ***ademlen–*** ⊡. ※ ***Gelsin, bunlarla canına okuyacağım onun. Bob'a hallenmeyi anlar o!*** (M. Seyda 1974 s. 30). ※ ***Sizin gibi itlerin arasına hangi kız gelir ki? Neclâ'ya ne oldu, hepiniz hallenmeye kalktınız.*** (B. Oran 1956 s. 41).

halleş– 'karşılıklı hâl hatır sormak, dertleşmek' < ***hal*** II + ***–leş–***, b. ***bayramlaş–*** ⊡. ※ ***Görüşecek, halleşecek kimseler yok.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Ocak 1941). ※ ***Fransızca halleşecek biri çıktı mı "Fransızım, Liyon'luyum"...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Haziran 1941).

AD. **halli** I 'iyi hâlde, rahat < ***hal*** II + isimden sıfat yapan ***–li*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡. ※ ***Bu Rahşan beyefendinin genç karısı işte orada, o taşlık penceresinde, dirseklerine dayanarak domalmış, avluda çamaşır yıkayan komşu kadınlarla konuşuyor. Kalçaları gene şimdiki gibi halll.*** (N. Meriç 1956 s. 67).

halli II, b. ***hallü***.

hallice 'durumu benzerlerine göre biraz daha iyi, hayat şartları en kötülerden olmayan' < ***halli*** + ***–ce*** küçültme eki, b. ***ahça*** ⊡. ※ ***Onlar senden hallice mi diyeceksiniz? Değil; değil ama neyleyim, olmuyor işte, insanlıktan çıkmış bu halden utanmamak gelmiyor elimden.*** (M. Makal 1950 s. 30). ※ ***Gidip evini gördüm. Gecekondudan halliceydi.*** (İ. Aral 1997 s. 146).

hallihamur (ol–), b. ***hal hamur (ol–)***.

Osm. **hall olun-/hal olun-** 'münhal olmak, boşalmak (makamlar hakkında) < *hall/hal* ve *olun-*. ※ ***Ḳażā ve medārise müte'allıḳ merātib ḥall olunduḳça liyāḳat u istiḥḳāḳ gözedilmeyüb bu fülāna mensübdur ve bu fülān paşanuŋ hōcalığıyla merġübdur dėnilüb...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 175).

hall-u-akd, b. ***hall-ü-akd***.

EOsm. **hallü**/BSTTk. **halli** II (şahıs zamirinden sonra) '(benimle, seninle vs.) aynı hâlde (olan)' < krş. ***halde***. ※ ***Ṣabāḥ olıcaḳ uyandum, gendözümi bağlu buldum. Baḳdum, duḫteri daḫı ben ḥāllü gördüm.*** (Ferec 855/1451 v. 99a). ※ ***Gelen kızlardan birisi donuk beyaz yüzlü, çok genç çehreli, azize halli, gözleri çekik, güzel durgun bir kızdı. Öteki kız biraz hizmetçi halli, kara yağız, yaman çapkın bakışlı bir mahluktu.*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 57).

Osm. **hall-ü-akd/ hall-u-akd** 'çözmek ve bağlamak, yâni hükümdarın salahiyetlerini kullanma, hükümdarlık etmek' < Fa. ***ḥall u 'aḳd*** a.m. [***ḥall*** I + ***u*** 've', '***aḳd*** 'bağlamak']. ※ ***Mülk u memleket ve ḥall u 'aḳd sizüŋdür.*** (Ferec 855/1451 v. 71b). ※ ***Ol maḳülenüŋ müddet-i 'ömri mübtezellikle geçer. Ne ḥall u 'aḳde mālik olur, ne rāy' u tedbīr hil'ati keser, biçer.*** ('Ālī 1956 s. 246). ***hall-ü-akd ehli/hall-ü-akd issi*** 'hükmeden, icraatçı': ※ ***Ḳāżī buyurdı, der-ḥāl ḥall u 'aḳd ehli kişiler, yüz ola artuḳ, geldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 16a). ※ ***Şeh-zāde gelince erkān-ı devlet, ā'yān-ı millet, ḳużāt-ı ṣudür, ḥall u 'aḳd isleri, ḥüccāb u nüvvāb cümle ṣuffa-ı bārda ḥāżır olmışlar-idi.*** (a.e. v. 140a).

EOsm. **hallü halince** 'hâllerine göre, her biri kendi hâline uygun' < bu syntagma için b. ***adlu adınca*** ⊡. ※ ***Her birisine ḥāllü ḥālince hediyeler vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 58b). ※ ***Ol cemā'atüŋ özleri göyündi, riḳḳat ėtdiler. Her biri ḥallü ḥālince ḍondan, geyesiden, ṭa'āmdan, aḳcadan, püldan Halefi höş gönderdiler.*** (a.e. 129a). ※ ***Cümle dükkānlar ḳanādīl-ile ḍonanur, her kişi ḥāllü ḥālince āteş işleri peydā ḳılur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 106).

hallühamur (ol-), b. ***halhamur (ol-)***.

hal olun-, b. ***hall olun-***.

halsiz 'kuvvetsiz, zayıf' < ***hal*** II + privativum (olumsuzluk) eki ***-siz***, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***Kuşluk vakti geldi adamın ölüm haberi. Bir gün öncesinde halsizdi zaten.*** (A. Kutlu 1991 s. 43)

halt 'hata, yanlış; yanlış ve kaba söz, gaf' < Ar. ***halṭ*** a.m. ※※ (Konuşma dili) 'şey, nesne': ※ ***Karı mısın, kısrak mısın, ne haltsın?*** (S.M. Alus 1933p s. 157). ***halt karıştırmak-/ye-*** 'hata yapmak' ※ ***Daha saat sekiz yok be. Ne halt karıştıracak dört beş saat... Git şunu bul gel! Şurda bostanda otursun bari.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 94). ※ ***O haltı yemek, habisin haddine düşmemiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 177) ***halt et-*** 'bir yanlışlık yapmak, bir patavatsızlıkta bulunmak': ※※ 'mukayese edilemeyecek kadar düşük olmak': ※ ***Bir gün deniz hamamında mayo ile ortaya çıkar çıkmaz küçük dillerimizi yuttuk: "Praxitèle'in Hermès heykeli yanında haltetmiş. O ne tenasüplü gövde!"*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 10.VI.1941). (Konuşma dili) 'bir şeyi başarmak, bir iş görmek': ※ ***Aferin babana, iyi halt etmiş!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 144). ※ ***Hülâsa bir halt edemedik gitti!*** (S.M. Alus 1933k s. 133).

halt-ı kelām 'lakırdı salatası': '***Āşūrā aşı gibi mạhlūt olmamaḳ ve ziyāfet-i mu'āşeret diyār-ı 'Arab gibi merzbūmda ise her-kesüŋ halt-ı kelāmı ile mıḳla siḳletine müşābeheti taḥḳīḳ bulmamaḳ münāsibdür.*** ('Ālī 1587 v. 131b).

AD. **halta** 'tasma; kıravat' DS 2262, TS 1896, Meninski 1680 I, 1797 < Ar. ***ḳalāda*** 'gerdanlık'; orta hecedeki uzun ünlünün düşmesi için b. ***ağda*** ⊡, /***ḳ***/'nin → /***h***/'ye dönüşmesi için b. ***bahdeniz*** ⊡. ※※

halter (spor terimlerinden) 'bir çubukla birbirine bağlı iki ağır küre' < Fr. ***haltère*** a.m. < Lat. ***halter*** < EYun. 'havaya sıçramak için danslarda kullanılan bir alet'. ※ ***Kendini yukarı çekecek güçlü kolları var, çünkü halter çalışıyor.*** (C. Kavukçu 1998 s. 30).

AD. **haltuk** 'buzağı yularının ucunda boyuna takılan halka' DS 2262 < Rus. ***galstuh*** 'boyunbağı' < Alm. ***Halstuch*** 'boyun atkısı' [***Hals*** 'boyun' ve ***Tuch*** 'kumaş, atkı'.

haltura (müzik terimlerinden) '??' < İt. ***altura*** 'yükseklik' (Bu bir müzik terimi değildir. Sokakta müzik yapanların dinleyenlerden topladığı bahşişe, barlarda, pavyonlarda müşterilerin gece boyunca çalgıcılara verdiği ve onların aralarında bölüştüğü toplam bahşişe ***alatura***, ***halatura*** denir;***'haltura'*** bunun bir varyantı olmalı [Editörün notu]). ※ ***Koltuğunun altında keman kutusu Papağan veya Ruf'ta sabaha kadar 'haltura' yapmış bir çalgıcı, paltosunun kalkık yakasına boynunu kısarak evine dönüyor.*** (Fikret Adil 1933 s. 5)

halva/helva 'çeşitli şekilleri olan tatlı' < Ar. ***ḥalwā*** ' a.m. ※ ***Bir ḳutı ḥalvā getürdiler... Ḳapağın götürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 90b). ※ ***Açtırayım Sefaret içkilerinden, Urus votgası, Alaman birası, Macar şarabı, Amarikan cinil Kuzunun yağından bir de halva kardırayım!*** (F. Baykurt 1971t s. 327). ※ ***Ölüye kırk töreni yapmak, ruhu için helva ve lokma döktürmek mi vardı?*** (O. Pamuk 1999 s. 19).

halvet I 'yalnızlık; yalnız olmaya mahsus yer, camide veya hamamda yalnız kalmak isteyenlere mahsus bölme' < Ar. ***halwa*** a.m ※ ***Ḳız düne gün halvetde baŋa eyitdi: "'Ammüm oğlından baŋa haber bilivėr!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 72b). ※ ***Ḥaḳḳı halvetde bulursın, bellü bil!*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 70). ※ ***Halvete ḳoydı seni, kesb-i ṣafālar eyledüŋ, | Ẕātī'yā, bir nev-cüvān dellākdür pīrüŋ senüŋ.*** (Ẕātī 1970 II, 308).

halvet II (sıfat) 'yalnızken olabilen, tenhada olan, gizli' < ***halvet*** I. ※ ***Müsülmānlar ḳāżīsiyle halvet sözüm vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 15a). 'boş (yer hakkında)': ※ ***Diyvān durdı vu dağıldı. Halḳ halvet olduḳda revende vüzerādan sordı...*** (a.e. v. 245a). ※ ***Ġalebe gidüb halvet ḳalıcaḳ ḳıza eyitdi...*** (a.e. v. 50b). ※ ***Keniyzek buyurdı, evi halvet eylediler.*** (a.e. v. 215a).

halvetçe 'oldukça gözden uzak, oldukça saklı' < ***halvet*** II + ***-ce*** eki, b. ***anca*** I ⊡. ※ ***Bir münāsib halvetce yėr düzdük. Her vaḳt ol pākīze gelürdi, ṣoḥbet ėderdük.*** (Ferec 855/1451 v. 67a).

Osm. **halvethane/halvet oda** 'ev, ikametgâh' < Fa. ***halvat-ḫāna*** a.m. İkinci kelime birincinin calque'ı (ödünçleme çeviri). ※ ***Melik cün ol yėrden menziline, maḳāmına geldi, halvet-ḫānesinde girdi, uyıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 88a). ※ ***Durdum, halvet-odama gitdüm.*** (a.e. v. 69b). ※ ***Kimi maḥbūbı ile mey-ḫāneye varur, yėr, içer, aḫşām olduḳda halvet-ḫānesine göçer.*** ('Ālī 1956 s. 191).

halvet oda, b. ***halvethane***.

Osm. **halvetsara/halvetsera** 'saray, konak' < ***halvet*** ve ***sara/sera/saray***. ※ ***Ekser-i erbāb-ı ḥācāt ki Anaḍoli vilāyetinden gelürler, dahı İstanbula vāṣıl ve vüzerānuŋ‿halvet-serāsına dāhil olmadın benüm ile buluşurlar.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 228).

ham I '(meyve hakkında) olgunlaşmamış; kaba, görgüsüz, patavatsız' < Fa. ***‿hām*** a.m. ※ ***Bir gemici bir Şāmī sırçadan mefraġ gemiyi sürmiş gelür, yėlken aġacı ki var‿hām 'anberden.*** (Ferec 855/1451 v. 55a). ※ ***Ḍurur ḳablana av bilen it tamām, | Ḳacar dilküden aṣlan olursa‿hām.*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340-42 s. 22 no. 265). ※ ***Puhte ur sāḳīlere, Ẕātī, ḍolu vėrsün saŋa, | Sür ṣafāyı naḳd-i 'ömrüŋ devr alub dėyince‿hām.*** (Ẕātī 1970 II, 431)- ***hamla*** 'henüz olgunlaşmamışken' (b. ***ayıkla*** ⊡): ※ ***İtifāk bir gün nahhāslar bāzārına uġradum, gördüm bir maṭbū'ca cāriyecük satarlar, kiçirecük, dün el-bülüġ. Satun aldum, eve getürdüm. Sevdügümden ḳıyamadum ki‿hāmla, ėrişmedin buŋa yoḳayam.*** (Ferec 855/1451 v. 97a). ***ham ahlat/ ham halat*** 'kabası alınmamış, terbiye görmemiş (kimse); şehir havası teneffüs etmemiş, taşralı' (asıl manası 'daha olmamış, ekşi ve yenmez yaban armudu') DS 2265: ※ ***Sen bilemedin beni. Öyle ham ahlat değilim. İnanma elin itinin köpeklerinin dediklerine.*** (E. Bener 1969 s. 256). ※ ***Size acıdım. Yol, iẕ'ān, uṣūl tertīb bilmez‿hidmetcileriŋ‿hām‿hālāṭ ėl ḳarılarınıŋ ellerine ḳalmışsıŋız. Vāh vāh, çoḳ yazıḳ!*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 41). ※ ***Siziŋ lāyıġıŋız öyle‿hām‿halaṭ bir köylü mü idi?*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 60). ***ham ervah*** 'dar kafalı, anlayışsız' (?): ※ ***Yalnız san'at öğrenmekle iş bitmezdi. Saz, söz ehli olmayanlara ham ervah diye eğlenirlerdi.*** (Musahipzade Celal 1936k s. 13). ※ ***Ne arıyorsun burada? Sarhoşluk desem öylesine ham ervahsın ki... Haniya, rakıyı ağzından içsen burnundan fışkırır!*** (B. Felek 1957 s. 39). ***ham et-*** 'bozmak, boşa çıkarmak' (Fa. ***hām kardan*** a.m. tabirinden calque, ödünçleme çeviri): ※ ***Ol mekkāruŋ elini senden kesem, işini‿hām edem!*** (Ferec 855/1451 v. 139a). ***ham hayal*** ※※ ***ham tamalık et-*** 'fazla talep etmekle azından da olmak': ※ ***Otuz dīnār getürdüm. Ḳabūl eyle, devletüŋi depme, ayruḳ‿hām ṭama'lıḳ eyleme!*** (a.e. v. 119a). ***hamla-/hamlaş-*** 'bir işi uzun zaman yapmamaktan eski ustalığını kaybetmek': ※ ***Hamlaşmasaydı bilekleri n, | Çabuk geçerdin tezgâhın başına.*** (R. Ilgaz 1944 s. 30).

Osm. **ham** II, b. ***hamm***.

hamail/hamaylı/hammaliye/hamaliye 'kola bağlanan muska; nişan' < Fa. ***ḥamā'il*** a.m. < Ar. ***ḥamā'il***, Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Babasının evde bulunmadığı bir gün hamaliyeyi anasının kolundan kaptı.*** (Reşat Enis 1945 s. 207). ※ ***Hepsi boylu boslu, hepsinin göğüslerinde birinci rütbe, hamaylı nişan kurdeleleri.*** (S.M. Alus 1933p s. 79). (gemicilik terimlerinden) 'serenlerin ve bunlara bağlı yelkenlerin tam ortası' L. Gürçay 1944 s. 191. ※ ***Çımaları filadur, kasalı tek sapandan, iki makara hamailin iki tarafına konulur. Seren üzerinden filadura bağı ile bağlanır.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 37; tarifler birbirine uymuyor).

hamak 'iki ağaca asılarak havada duran yatak' < Fr. ***hamac*** < İsp. ***hamaca*** a.m. < Orta Amerika'nın bir yerli dilinden. ※ ***Çamlara bağlanmış bir hamakta yatıyorsun. Güneş dalların arasından sızıp parça parça yüzüne vuruyor. Bir yaz günü rüyası başlıyor.*** (Peride Celal 1991 s.

209). ※ ***Piraye hasta. Bahçede hamakta dinleniyor.*** (Memet Fuat 1998 s. 192).

hamakat 'aptallık, beyinsizlik' < ***ahmak*** sıfatından nomen abstractum (soyut isim); Ar. ***ḥamāḳa*** 'öfke', ***aḥmaḳ***'dan nomen abstractum (soyut isim) olarak ***ḥumḳ*** kullanılır. ※ ***Kimseye ḥālümi dėyemezem, ḳorḳaram ki cününa, ḥamāḳate nisbet ėdeler. Ġamı göŋlümde saḳladum.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ※ ***Yaʿnī beglerbegi keser serini, | Beglige żabṭ ėder ḳamu zerini. | Mülk-i Mıṣra bu eski ʿādetdür; | Bunı terk eylemek ḥamāḳatdür.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 144).

hamaköçek 'birlikte' DS 2263 < ***ham*** + ***köçek*** 'eskiden kadın kılığına girip oynayan erkekler', İ. Baldauf 1988 (Verilen köken açıklaması anlamca tatmin edici değildir [Editörün notu]). ※ ***Ne var, yazın kovaladığım yazarlar, zemheride, hamslnde, ya da ilkyazda hamaköçek yaşadıklarım değildir.*** (S. Birsel 1992 s. 89).

hamal, b. ***hammal***.

hamal camal, b. ***hammal***.

hamaliye I, b. ***hammallye***.

hamaliye II, b. ***hamail***.

hamam, **hamamla-**, b. ***hammam***.

hamamcı 'cinsel doyuma ulaştığı için boy abdesti alması gereken kimse' H. Aktunç 1990 s. 123: ※ ***Zaten sık sık hamamcı olup duruyordu. Ot damının köşesindeki musluktan durlanıp paklanıyordu iyi kötü.*** (F. Baykurt 1982 s. 19). ※ ***Uyandı çi hamamçı ölmüş. Celir ablasına dlylr çl; "Bir su ġoyda yı̮hanam!"*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 310).

hamam kızdı 'bir çocuk oyununun adı' < ***hamam*** ve ***kız-*** I. ※ ***O, Hasanı kaç kere kendi evlerinin arkasında ağaçların altında arkadaşlarlyle "birdirbir", "hamam kızdı", "uzun eşek", "pişti" filân oynarken görmüştü.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 52). ※ ***Delikanlılar bir evde toplanıp sabaha dek rakı içtiler. Gece yarısından sonra davulcuyu uyandırıp evin önünde halay çektiler. Ertesi gün daha eğlenceli geçti. "Hamam kızdı" oynandı. Civarın en meşhur pehlivanları güleş tuttular.*** (Reşat Enis 1944 s. 124).

AD. **haman** 'derhâl < ***heman/hemen*** kelimesinin varyantı. ※ ***Haman gidip köy ağasına͜ haber vėrdi ki, bizim sığırcı bi ejdaha getirmiş, içerde bėsllyl, bl ġaç gün soya bu yılan bizim kövü͜ harab ėdecek.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 8).

AD. **hamancak** 'hemencecik' < ***haman*** + ***-cak*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡. ※ ***Bu kız kedisine "Cık!" demiş. Güzelcenek çıkmış, hamancak bıcak da yanına almışmış, o memeyi ufak ufak kesmiş, kedisine yedirmiş.*** (M. Tuğrul 1946 s. 14).

AD. **hamança/hamence** 'çobanların kullandığı ağzı büzgülü süslü azık torbası' DS 2263 < Fa.͜ ***havānça*** 'küçük tepsi (?)' ※ ***Sıçan'ın Ali'si davrandı. Dört büklüm arpa ekmeğini hamançasından larp diye düşürdü ortaya.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 128). ※ ***O ḳırıḳ tencereyi aldum, ayran-ile doldurdum, yoğurt-ile basturdum, arkamdaki͜ hamenceye asdum.*** (T. Günay 1978 s. 197).

hamarat 'ev işlerinde becerikli, eli çabuk (kadın)' Meninski 1680 I, 1803 < ?? ※ ***Sana sözünü ettiğim Serap kızımız bu, çok iyi bir insan, eli yüzü düzgün, hamarat, ama bahtsız işte.*** (C. Kavukçu 1998 s. 145). ※ ***Bu arada analığım, karnı burnunda olsa da, daha bir hamaratlaştı.*** (F. Erdinç 1961 s. 90).

hamasi 'kahramanlıklardan bahseden'< Ar. ***ḥamāsī*** a.m. ※ ***İkinci kadehte başladığı uzun ve hamasi söylevleri, gün ağırırken, sızmasıyla birlikte son bulurdu.*** (M. Mungan 1999 s. 19).

AD. **hamay** 'sofa' DS 2264 < Yun. ***χαμώγι*** (hamóyi) 'zemin katı' Tietze 1955 no. 294. ※※

hamayli, b. ***hamail***.

AD. **hamaz/hambaz** 'bir çeşit büyük karga' < ?? ※ ***Hambazın konacağı yer kazık tepesidir.*** (Bir Urla'lıdan duyulmuş).

hambar, b. ***hanbar***.

hambaz, b. ***hamaz***.

hambelez, b. ***hambeles***.

AD. **hamazevi** 'bir nevi kasırga' < Ar. ***hamāsīn*** 'Mısırda sıcak bir rüzgâr' [***hamsīn*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Oğlan hiç kimsenin haberi olmadan kızı kaçırmış. Kaçarken kız nefesi, hamazevi ardlarına düşmüş. Kızla oğlan korkmuşlar***. (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 158–159).

AD. **hambal/hembal** 'hamal' < ***hammal/hamal*** kelimesinin varyantı; /***m(m)***/ → /***mb***/ gelişimi için b. ***atlambaç*** ⊡. ※ ***Eşşek hemballık ederken...*** (A. Caferoğlu 1945 s. 202; bir tekerlemeden).

AD. **hambeles/hambelez** 'mersin ağacının meyvesi' DS 2265 < Ar. ***ḥambalās*** 'Myrtus communis' a.m., A.K. Bedevian 1936 s. 408. ※ ***Başlarını okşardı. Kalkar, yazsa incir üzüm, kışsa mandalina, hurma, hambelez yahut bir parça kesilmiş şekerkamışı tutuştururdu çocuğun eline.*** (A. Kutlu 1995 s. 129).

hamburger 'arasına, Almanya'nın Hamburg şehrine ithaf edilen köfte parçası konarak yenen sandviç; ABD'ye Alman muhacirlerce götürülmüştür. İsmini ekmekten değil, arasındaki et parçasından almıştır.' < İng. ***hamburger*** < Alm. ***Hamburger*** 'Hamburglu; Hamburg'da imal edilen, Hamburg'da imal edilenlerin usulünde yapılan köfte' U. Hemann 1994 s. 178. ※ ***Sepetleri yüklenip, dönüyoruz. Hamburger ekmeklerinin arasında, tavuk eti.*** (A. Yurdakul 1993 s. 367). ***hamburgerci*** 'hamburger yapıp satan küçük esnaf': ※ ***Az sonra çarşı caddesine girdiler; yeni butikler açılmış, sepetlerde dolup taşan giysiler, dondurmacılar, hamburgerciler, mısır arabaları, palmiyeler, banklar...*** (Y. Yazıcı 1990 s. 62). ※ ***Büfelerin hamburgercilerin önünde sürükleniyorum sürüyle birlikte ister istemez.*** (İ. Aral 1997 s. 159).

hamd 'medhüsena' < Ar. ***ḥamd*** a.m. ***hamd et–/hamdet***– 'Allaha şükretmek': ※ ***Çektikleri sıkıntılara, mahrumiyetlere rağmen, sabaha karşı yağmış çiğlerin alınlarına yapıştırdığı kuru ot parçalarını dökerek, Allaha hamdederler, "devletle millete zeval vermemesi" niyazını gönülden temenni ederler.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 116).

hamdele 'elhamdülillah duası için kısaltma', krş. ***besmele, salvele.*** < Ar. ***ḥamdala***. ※ ***Yatsı namazından sonra hamdele ile, salvele ile yeni güveyi içeri ittiler.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 174).

Osm. **hame** 'yazı aleti, kalem' < Fa. ***hāma*** a.m. ※※

AD. **hameçik** 'bezden yapılan bebek' DS 2266 < Erm. ***hamaçik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 219. ※※

Osm. **hamedanî** 'ırza geçen, ırz düşmanı' < Fa. (argo) ***ḥamdānī*** 'pezevenk' Bosworth 1976 I, 163 < Fa. ***ḥamdān*** 'zeker'. ※ ***İçerükiler ses işidüb ḳorḳdılar; ḥamedānīler, āteşdānīler, göt yırtıcılar geldi sandılar, bucaḳlara ḳacdılar, sındılar.*** (Ferec 855/1451 v. 25a).

Osm. **hamel** 'kuzu' < Ar. ***ḥamal*** a.m. ※ ***Ben ol nesnei ol laḥm-i ḥamelde bāṣıra ḳuvvetlyle idrāk ėtdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 123b).

Hamel 'Koç burcu, Aries' < ***hamel***. ※ ***Bilmek gerekdür ki ṣoḥbet Kamer Ḥameldeylken, Cedlydeylken, Miyzāndayiken hūb olur.*** (Ferec 855/1451 v. 208a).

hamence, b. ***hamança***.

hamfendi/(Konuşma dili) **hanfendi** 'kibar hanım (saygı gösteren hitap şekli)' < ***hanım*** ve ***efendi*** kelimelerinden crasis (kaynaşma), b. ***acabola*** ⊡. Erkekler için kullanılan ***efendi*** unvanının neden ve ne zamandan beri kadınlar için kullanıldığını araştırmayı başkasına bırakmak mecburiyetindeyiz. ※ ***Kibar sandallarında yüksek familyadan beyefendiler ve hanfendller.*** (S.M. Alus 1944 s. 98).

ham hum şarolop 'boş sözler ederek; yaygaraya boğarak; mırıl mırıl konuşarak' < ?? ※ ***Ben sözün baş tarafını dinlemiştim. Fakat ötesini değil. Canevlmle dinlemekte olduğum bir şey vardı. Neydi? Gece direk tepesinde uçan rüzgarın insan tepesine benziyen mırıltısı, işte o bazen kulağımın içinde bir çınlayış oluyordu. Bazan da uzak ufuklardan çağıran bir türkü. Huriye hanımı ham hum şarolop diye başımdan savdım.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 170).

(Argo) **hamıştaş** 'bir işte ne kâr ne zarar etme' H. Aktunç 1990 s. 124 < ?? ※ ***İkramiyesini alınca bunu işletmek için Pangaltıda bir tütüncü ve aktar dükkânı açmış. İki yıl içinde sermayeyi kediye yükletip — Hamıştaş, hamıştaş, eli kuru, kıçı yaş! — orta yerde sipsivri kalıvermişti.*** (E.E. Talu 1937 s. 222; örnek ile kelimenin tarifi birbirine tam uymuyor).

hamıt, b. ***hamut***.

AD. **hamıza** 'kökünden çıkarılan sütü karın ağrısı ve sıtmaya iyi gelen, karpuz yapraklarına benzeyen yaprakları olan bir çeşit bitki; olgunlaşmamış ekşi meyve' DS 2267 < Ar. ***ḥāmlḍa*** 'kuzukulağı' Tietze 1958 no. 50. ※※

hami 'himaye eden' < Ar. ***ḥāmī*** a.m. ※ ***Yeter ki bu hâmi onu bütün taarruzlardan koruyabilsin.*** (C. Meriç 1992 s. 196).

Osm. **hamid/hamlde** 'hamdolunmaya değer' < Ar. ***ḥamīd/ḥamīda*** a.m.; ikinci kelimede müenneslik eki var. ※ ***Her haṣlet-i ḥamiyde vu 'ādet-I pesendlyde ki ululara yaraşub anuŋ vücüdi anuŋ-ile müteḥālīyldl.*** (Ferec 855/1451 v. 105b).

hamide, b. ***hamld***.

hamil 'taşıyan' < Ar. ***ḥāmil*** a.m. ※※ Mecazî manada 'gebe': ※ ***Zamān-ı ḥāmil nece oğlan ḍoğurur!*** (Ferec 855/1451 v. 121b).

hamile/hamle 'gebe (kadın hakkında)' < Ar. ***ḥāmila*** a.m. [***ḥāmil*** + müenneslik eki, b. ***abide*** ‖ ⊡]. ※ ***Rıfat paşanın Şehzade başındaki konağında düğün dernek. Taze orada gelin. İki erkek çocuğu olmuş, üçüncüsüne de hamile.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz.). ※ ***Valide Sultan hamle ġaldı.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 21).

AD. **hamileci** 'hamile' < ***hamile*** + kelimenin manasını daha bariz kılan ***–ci*** eki, b. ***attarcı*** ⊡. ※ ***"Nölduŋ ġoc–ana?" dediyindā, āsgicinin ġarısı– da hamilāci imiş, "Ġocam çocuu olmadan yama yamamıya gėtmiş" demiş.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 123).

hamilen 'taşıyarak, getirerek' < ***hamil*** 'taşıyan' + ***–en*** zarf eki, b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Ertesi günü artıḳ ḳollarımıza ağır gelen kitablarımızı ḥāmilen eğlencelerimize‿huşuşiyle Nigara vedā' ettik.*** (H.Z. Uşaklıgil 1307 s. 45).

Osm. **hamim** 'kötü kokan' < Ar.‿***hamīm*** a.m. ※ ***Bezm–i 'ışḳuŋ olub meyāşāmī | Ṭībüŋı şürb–i‿hamr ėderse‿hamīm.*** ('Ālī 1977 s. 140 no. 182).

haminne 'büyükanne' < ***hanım*** ile ***nine***. kelimelerinden crasis (kaynaşma), b. ***ağabey*** ⊡. ***Çocukken annem, babam, haminnem beni bu inişli, yokuşlu, upuzun bitmez tükenmez, tozlu yoldan okutmağa gönderirlerdi.*** (Osman Cemal 1929 s. 93).

hamir/BSTTk. **hamur** b.m. (ekmek malzemesi) < Fa.‿***hamīr*** < Ar.‿***hamīr*** 'maya, mayalı hamur, ekmek, mayalı ekmek'. ※ ***Zamān–ı ḥāmil nėce oğlan doğurur, lebbān–ı kāmil nėce‿hamīr yoğurur.*** (Ferec 855/1451 v. 121b). ※ ***Uçmaḳ aşından dilerven bir çanaḳ, | Nūr‿hamīrinden iki üç bazlamaç.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 37). ※ ***Ammā bu ẕikr olan keşīşler ėtmeklerin ve‿hamīrin baḳara yuġurdu[r]ler.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 112). ※※ mecazî manada: ※ ***Elinin hamurile işe girişip bir sakarlık et de başıma dert aç bakayım!*** (S.M. Alus 1934 s. 83).

Osm. **hamis** 'perşembe' < Ar.‿***hamīs*** a.m. ※ ***Hefteden hefteye her‿hamīs güni vālī–yi vilāyetüŋ atlanması 'ādeti ve her sebt güni Būlāḳ seyrine ekābir u aşāġirüŋ 'azīmeti muḳarrerdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 107).

hamiş 'mektuba ilave edilen not'< Ar. ***hāmiş*** a.m., asıl manası 'kitabın ya da mektubun kenarı'. ※ ***Bir türlü anlaşamıyoruz... Aman kardaşım yetiş... Hamiş: Kotrada iki de kadın var.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 150).

hamiyde, b. ***hamid***.

hamiyet 'kişinin, vatanını müdafaa etmekte gösterdiği kahramanlık ve fedakârlık' < Ar. ***ḥamīya*** a.m. ※ ***Ḥamiyyetüŋüz, nāmuŋuz, nengüŋüz, ġayretüŋüz yoḳdur. Bunuŋ gibi nā–bekārı ḥimāyet ėdüb nėdersiz? Vėrseŋüz öldürsem, ne? Yüregümi sovudsam, ne?*** (Ferec 855/1451 v. 177a). ***hamiyyet et–*** 'gayret etmek: ※ ***Ḥamiyyet ėdüb şol köşke degin varmaġumuz gerekdür.*** (a.e. v. 66b). ***hamiyetsüz/hamiyetsiz*** 'erliği olmayan, savaşçı ruhu eksik': ※ ***Bunuŋ gibi kişiye 'āḳıl–mı dėrler? Eger 'aḳlı varmısa, 'avrat ḥāli bilmek istedüginde bir ḳac ağac urayidi, "Senüŋ erenler güldüginde gülmedüginde ne işüŋ vardur?" dėyeyidi. Ḥamīyetsüz kişinüŋ diyni dürüst olmaz.*** (a.e. v. 193b).

hamiyetperver 'hamiyetli, memleketini veya ailesinin namusunu her zaman silâhla müdafa etmeye hazır olan (kimse)' < Fa. ***ḥamīyat*** + ***–par-***

var, b. ***canperver*** ⊡. ※ ***Papaz mektepleri Teknik Üniversitenin veya Siyasal Bilgilerin antişambr'ıdır. Kuruluşlarından bugüne kadar tek hamiyyetperver Türk aydını yetişmemiştir o mekteplerden.*** (C. Meriç 1997 s. 300).

haml 'yük; cenin; gebelik' < Ar. ***ḥaml*** a.m. ※ ***Bir Pīrüze adlu cāriyesi var-idi. Anı ḳatı sever-idi. Anuŋ ḥamli ẓāhir olmadı. Şāh kenīzeke müteġayyir oldı, "Meger bu benden yüklü olmaḳ dilemez ola?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 63a). ***haml et-*** 'yükletmek; üzerine atmak, isnat etmek, atfetmek': ※ ***Muḫtaṣar u muḥaḳḳar her ne vėribinIldIse luṭf-i ḳabül-Ile telaḳḳI ėdüŋ ve bu işi küstaḫlıġa ḥaml ėtmeŋ vesselām.*** (a.e. v. 142b).

hamla 'kayıkta küreklerin bir atılıp çekilişi; hamlacının oturduğu kıçtan birinci oturak'< ***hamle.*** ※ ***Nola, sultanım, deyü yapındım, | Hamlaye yahu gel berü etdım. | Eyub Sultane oldem yanaşdım, | İsgelesıne çıkdıler harbi.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 113). ※ ***Hep sıvıryada çalıştığım halde, üç çiftede pruvaya razı olmuştum. Zaten hamladan da pek emin değildim.*** (Mahmud Yesari 1932 s. 50). ***hamlacı*** 'kürekçilere tempo tutan kimse': ※ ***Etrafları şallar, ehramlarla donanmış, bembeyaz gömlekli hamlacılar tarafından çekilen kibar sandallarında yüksek familyadan beyefendiler, hanfendiler.*** (S.M. Alus 1944 s. 98).

hamle/hamla 'ileri atılma, saldırış' TS 1897 < Ar. ***ḥamla*** a.m. ※ ***Kişmīr cerIsine depdI. Evvel ḥamlede ḳamusını pāyumāl eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 42b). ※ ***Su karanlıktı | Ve göz alabildiğine düm düzdü. | Sarı Anastasla Adalı Bekir | Hamladaydılar. | Koç Salihle ben | Pruvada.*** (Nâzım Hikmet 1936 s. 25). 'güreş': ※ ***Sennen ḥamlem var. Sen beni alt ėderseŋ, Abu güneşi sen alırsıŋ. Ben seni alt ėdersem ben alırım.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 212). ***hamle kıl-*** 'saldırıya geçmek':※ ***Nā-gāh bir ḳara cānever arḳuru geldi. Aŋa niyze ḥamle ḳıldı, sancdı.*** (Ferec 855/1451 v. 128b).

hamle, b. ***hamile***.

Osm. **hamm/ham** II 'kokmuş yara' < Ar. ***ḫāmm*** 'kokmuş'. ***Bir taḫt üzerinde bir güzel ḳız bendlü yatur, ayaġında demür, ḳol[I]arı ḫām icinde.*** (Ferec 855/1451 v. 41b).

hammal/BSTTk. **hamal** 'yük taşıyan (kimse), taşıyıcı; kalifiye olmayan işçi' < Ar ***ḥammāl*** a.m. ※ ***Mümkin olduḳca ḳızı donatdılar, bir tābüt gibi maḥafaya ḳoydılar, ḥammāla yükletdiler, ḳāżī evine vėribidIler.*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ***hammal cammal/hamal camal*** 'hamallar ve bu gibi basit kimseler' (kafiyeli çift söz): ※ ***Soḳaḳları begden efendiden ziyāde aşcı, ḫIdmetci, arabacı, hamāl camal ile ḍolu.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 386). ※ ***Kaç gündür buradan sade hammal cammal ölüsü geçiyor.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 16). ***hammallık/hamallık*** 'hamal işi; 'bezdirici ve eziyetli iş': ※ ***Ḥammāllik ėdeyim, sizi besleyeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 129b).

hammaliye/hamaliye I 'hamal ücreti' < ***hammal/hamal*** + tediyelerde kullanılan ***-iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※※

hammaliye II, b. ***hamail***.

hammam/BSTTk. **hamam** b.m. < Ar. ***ḥammām*** a.m. ※ ***Andan buyurdı, Fażlı ḥammāma iletdiler, başını, tenini pāk yudılar.*** (Ferec 855/1451

v. 13b). ***hamamla-*** 'hamama götürüp yıkanmasına yardım etmek': ※ ***Kapuda yenge onları bekler. Sonra kızı hamamlar. Oğlan da hamamlanır. Yenge bahşişi alır.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 281). ***hammamlık/ hamamlık*** 'hamam icap ettiren işin ücreti': ※ ***Gerekdür ki ol ḳızı saŋa nikāḥ ėdevüz, bu gėce bile olasın, ṣabāḥ aŋa ṭalāḳın vėresin. Ḥammāmlıḳ saŋa on dīnār-ı zer-i suḫ vėreler.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

Osm. **hammar** 'meyhaneci' < Ar. ***ḫammār*** a.m. ※ ***Ḥālini çün zāhidüŋ bildi Nesīmī kim nedür, | Meyden ikrāh eylemez, ġāfil degül ḫammārdan.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 220).

AD. **hampa** 'hırsızlara yataklık eden (kimse): aracı kadın' DS 2268 Fa. ***hampā*** 'yoldaş, omuzdaş', krş. ***hempa*** ve ***ampa*** (aspiration'un [soluklama] düşmesi için b. ***habazan*** ⊡). ※ ***Yaḳalar isek tevḳīf ḳolay. Ḫampālarla aftoslar ḥālā içerde çift yatsunlar.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 70). ※ ***"Bre şişko, yoksa bu kadana senin aftosun mu?" —"A a a asla! Ha ha ha hâşâ!" —"Hampası sakın sen olmayasın?"*** (S.M. Alus 1934 s. 353).

AD. **hampir/hampur** 'Roman çocuklarının oynadığı bir çeşit oyun' DS 2269 < ?? ※ ***Kaside okuyan kör dilenciler, Kerbelâ ilâhileri okuyan akarab karılar, Kıptî falcılar, hampur çeken Çingene çocukları. Anladınız ya, ortalık bir insan nümunesi sergisi.*** (S.M. Alus 1944 s. 100). ※ ***Bu aralık harman yerinden doğru koşa koşa gelen hampurcu bir oğlan bana yaklaştı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 200). ※ ***Onlar, bazı bölgelerden halay çekerek, bazı bölgelerde horon teperek hampir çekerek, bizden iyi eğlenip giden, bizi gereksinmeyen insanlardı.*** (L. Erbil 1985 s. 145).

AD. **hamofta** 'yaban çileği' DS 2268 < Yun. (diyal.) ***χαμόφτα*** (hamófta) 'bodur kiraz ağacı' Ch. Tzitzilis 1987 no. 584. ※※

Osm. **hamr** 'şarap' < Ar. ***ḫamr*** a.m. ※ ***Semendirede şehr ḫalḳınuŋ baġlarından ḥāṣıl olan ḫamri şehre getüricek her fuçıdan iki aḳçalık ḫamr alurlar.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 45). ※ ***Ḫamr ve 'araḳ-ı kefere ve sāyir muḳāṭa'āt küllīyen ziyāde ber-ziyāde fürūḫt olunub aṣlā ve ḳaṭ'ā muḥāsebāt-ı ḳadīme ile münāsebet ḳalmayub defātir-i sābıḳāt 'amel-mānde olmışdur***. (Selānikī 1989 (1599) I, s. 430).

hamsi 'küçük bir balık, Engraulis' < Yun. (diyal.) ***χαψί*** (hapsí) a.m. D. Georgacas 1978t s. 134. ※※

hamsin 'Şubat ile Martta 50 günlük bir müddet' < Ar. ***ḫamsīn*** 'elli' [***ḫamsūn***'un status obliquus'u]. ※ ***Elâ gözlümün çıka gelişi ziyade kânunlarda: 40 gün süren Erbain ve 50 gün süren Hamsin içinde.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 30.1.1941).

hamuçara, b. ***hamukera***.

AD. **hamukera/hamuçara** 'çilek' DS 2269 < Yun. ***χαμουκέρασ*** (hamukéras) 'bodur kiraz ağacı' Ch. Tzitzilis 1987 no. 583. ※※

hamur, b. ***hamir***.

hamurkâr 'ekmek fırınında çalışan işçi' < ***hamur*** + ***-kâr*** b. ***alımkâr*** ⊡. ※ ***Öbür delikanlılardan biri bir ekmekçi hamurkârı idi.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 92).

Osm. **hamuş** (nida) 'sus!' < Fa.‿***hāmüş*** a.m. ***hamuş dur-*** 'sessiz durmak, ses çıkarmamak': ※ ***Serv ağacına bülbüller cem' olup diŋlediler, ‿hamüş durdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 103a). ***hamuş ol-*** 'susmak': ※ ***Ḳız balıḳ gibi‿hamüş, ṣadef bİgi bī-hüş oldı.*** (a.e. v. 41a). ***hamuşlık*** 'sessizlik, suskunluk': ※ ***Ol-dem‿hōcasına melike eyitdi: "Ben müh-reye naẓar ėderem görürem‿hamüşlığı nedendür***? (a.e. v. 184a).

AD. **hamut/hamıt** 'araba atlarının boynuna takılan tahta halka; harman sürerken beygirlere takılan saptan yapılmış boyunduruk' (krş. ***gamut***) DS 2267, ZTS s. 73 < Rus.‿***homut*** a.m. (ve başka Sl. dilleri) b. F. Miklosich 2889 s. 9, M. Vasmer 1958 III, 259. ※ ***Hayvanlar ter içindeydi. Hamutlarını ve meşin bellemelerini çıkarmadan çullarını örttü.*** (Kemal Tahir 1955g s. 180). ※ ***Bu hamut kadar dosyayı devretmiyelim boşu boşuna. Hazırlık soruşturması mükemmel. İlk soruşturma ondan daha mükemmel. Kıvırır, büker, atıveririz.*** (İ. Tarus 1956 s. 24).

(Argo) **hamza** 'muhbir, gammaz' H. Aktunç 1990 s. 124 < ***Hamza*** 'erkek adı', belki ***gamzet-*** 'gammazlamak' fiilini çağrıştırdığı için. ※※ Krş. ***hamzo.***

hamzo, b. ***hanzo***.

Han I/Ghan (ünlü uzun) 'padişah unvanı' < Fa.‿***hān*** 'hükümdar; bey' < ETk. ‿***haġan*** 'en yüksek hükümdar unvanı' Clauson 611; kelimenin kökeni münakaşa konusudur, b. G. Doerfer 1967 III, no. 1161. ※ ***Gördi ki bir ay pāresİdür, ādem cānıdur,‿hüblar‿hānıdur.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Ḳuluŋam, ḳapudan sürme eyā güzellerüŋ‿hānı!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 35).

han II 'yolcuların konaklamalarına yarayan yapı; büyük ticaret merkezi, ticarethaneler binası'< Fa.‿***hān*** a.m. ※ ***Çün Baġdāda yėtişdi, bir‿hānda ḥücre ṭutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ***hancı*** 'han sahibi, hanı idare eden kimse': ※ ***Bir kāravān-serāda ḳondum. Bir pīr‿hāncı-yimiş, geldİ,‿hİdmet ėtdİ. BIr‿hālī naẓīf ḥücre acıvėrdi, zīlü saldı.*** (a.e. v. 108a).

Osm. **han** III/**hon/huvān** 'sofra' < Fa.‿***hʷān*** a.m. Osm.daki okunuşu için b.‿Hurşīd-nāme; 14. asırda yazılan bu eserde kelimenin kafiyesi, 3643., 3711., 6996. ve 7418. beyitlerde ***don***'dur. ※ ***Cāriyeler, ḳulluḳcılar ‿hōn getürdİler. Ḳız Ferruḫrüza "Yėmek yėŋ!" dėyü tekellüf eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Andan‿huvān geldi, şarāb geldi. Ol gün yėdiler, āsüde oldılar.*** (a.e. v. 37a). ***hōn dök-/hōn döşe-/hōn sal-*** 'sofrayı yere sermek': ※ ***Andan şeh-zāde buyurdı,‿hōn dökdİler, meclis-İ üns düzdİler.*** (a.e. v. 199a). ※ ***La'le ve fīrūza muraṣṣa' ṭonları, | GümIş u altun ṭabaḳda‿hōnları.*** (Enverī 1928 s. 29). ※‿***Hōş ‿hōnlar, laṭīf ġarrā medḥler ve ġazeller oḳıdılar***. (F. Giese 1929 s. 140).

AD. **hana** 'halı, kilim, namazlık ya da bez tezgâhı' DS 2270, ZTS s. 91< krş. Az. Tk. ***hana*** 'tezgâh', belki bir Kafkas dilinden, Tietze 1982z no.116. ※※

Osm. **hanat** 'hanlar, meyhaneler, dükkânlar, çarşı semti' < Ar.‿***hānāt*** a.m. [aslı Fa. olan‿***hān*** kelimesinin ***-āt*** eki ile yapılan çoğulu, b. ***abesiyat*** ⊡]. ※ ***Her varduġı şeherde bir ḳac gün olurdı, cevāmi'a, mecāmi'a, ‿hānāta, esvāḳa gİrürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

AD. **hanav/hinav** 'nemli toprak' DS 2279 < Erm.‿***honav*** 'nemli, ıslak' R. Dankoff 1995 no. 268. ※※

AD. **hanay/haney/anay** 'iki ya da daha çok katlı büyük ev' DS 253, 2270–71, TS 1898 < Yun. ***ανώγι*** (anóyi) 'üst kat'. Tietze 1955 no. 18. ※ ***Kuyucaktan sanki dün ayrılmıştı. Çamurlu, dar sokaklar, küçük bahçeli evlerinin önündeki hanay...*** (Sabahattin Ali 1937 s. 208). ※ ***Taşındığım ev, hükûmet konağına yakın. Yan yana iki oda. Önünde bir hanay. Kenarda bir mutfak.*** (İ. Tarus 1955 s. 69). ※ ***Şöyle orta yere gözel bir haney yaptırayımda köyün şerefi artsın. İki katlı olsun.*** (F. Baykurt 1959y s. 39).

Osm. **hanazir** 'domuzlar' < Ar. ***ḫanāzīr*** a.m. [***ḫinzīr*** 'domuz' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Resm-i ḫanāzīr: İki canavara bir aḳçadur. Ḫırman soŋında alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 285).

AD. **hanbar/hambar** 'ambar, depo' DS 2265 < ***anbar/ambar*** kelimesinin varyantı; aspiration'un (soluklama) oluşumu için b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Selimenin odasında biraz kaldıktan sonra otelden çıktım, kırlara doğru yürüdüm. Tozlu bir yol ki yanında fırınlar, kahveler, büyük hanbarlar var. Sonra kırlar!*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 411).

hancer/BSTTk. **hançer** 'ucu eğri ve sivri bıçak' < Ar. ***ḫancar*** a.m. ※ ***Bedrenüŋ başı yerdeyiken Ya'ḳūb der-ḥāl Bedrenüŋ başı üzerine oturdı, ḫancer-ile Bedrenüŋ geysülarını kesdi.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). ※ ***Ve oḳ ve ḳılıc ve ḫancer ve gönder ve bıçaḳ ve bunuŋ emsāli ālāt-ı ḥarb yarasından bu i'tibār üzre yüz elli ve yüz seksen aḳça alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Üçüncü Murad devri] s. 180).

Osm. **hancerin** 'hançer görünüşlü, hançer biçiminde, hançer renginde (?)' < ***hancer*** + isimden sıfat yapan Fa. ***-īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡. ※ ***Gül u nesrīn gözler gördi, 'abherīn kirpükler gördi, ḫancerīn dehen gördi...*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

Osm. **hança** I/**honça** 'sahan, tepsi' < Fa. ***ḫ^{w}ānça*** a.m. ※ ***Buyurdı. Ḫān getürdiler, girde, neyde vu külīçe, ruḳāḳ-ı kāfūrī ḫānçalar 'ācdan, ābnūsdan ḥāżır getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 115a–b).

AD. **hança** II 'davetlilerin düğüne götürdükleri armağan; gelin almaya giden dünürcüye erkek evinden verilen yemek' DS 2272 < ***hança*** I Tietze 1967 no. 66. ※※

AD. **hançar** 'yalnız dış kısmı yanıp kömürleşen kütük' DS 2272 < Erm. ***hancar*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 144, R. Dankoff 1995 no. 220. ※※

hançer, b. ***hancer***.

hançere 'gırtlak' < Ar ***ḥancara*** a.m. E.W. Lane 1984 I, 518. ※ ***Hiç kimsenin kulacığına lâf girmiyor, ortalık curcunaya dönmüş, büyük hanım hançereye kuvvet, boyuna bağrıyordu: "Can kurtaran yok mu a dostlar!"*** (S.M. Alus 1934 s. 276). ※ ***Zeynep gülüyordu. Hem de ince ince, ama göğüs dolusu. Kalın, gevrek bir ton almıştı sesi. Eskiden nasıl çıngıraklı, tiz bir hançeresi vardı!*** (İ. Tarus 1961 s. 219–220).

handak/kandak/BSTTk. **hendek** 'uzunlamasına kazılmış derin çukur, uçurum, yar, bataklık' Meninski 1680 II, 1951, DS 2619–20, TS 1898, 2215 < Ar. ***ḫandaḳ*** a.m. Krş. Fa. ***ḫandaḳ*** a.m. [***kanda*** 'kazılmış'] ve Erm. ***handak*** a.m. ※ ***Bir ḫandaḳa varasız, yigirmi arşun ėyni var, bir ceziyre iḥāṭa eylemiş. Bu ḫandaḳuŋ ici ḍolu sudur.*** (Ferec 855/1451 v. 38b). ※ ***Ḳaṣruŋ gird-ā-girdinde bir 'aẓīm ḫandaḳ kenārında ulu ağaclar***

gölge bıraḳmış ve bir köprü‿handaḳ üzerine gerilmiş. (a.e. v. 55a). ※ ***Tarla sınırlarındaki patikalara gireceğim, iki yanında ya hendek olacak ya çalılar.*** (C. Kavukçu 1998 s. 137).

Osm. **handan** 'güler yüzlü' < Fa.‿***handān*** a.m. b. ***keşan keşan*** ⊡ ※ ***Vekīl-i ḳāżī gidicek, duḫter-i‿handān‿hıramān kapudan içerü girdi. Erini ol ḥālde gördi, "Hey, bu nedür?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 14b).

Osm. **handanleb/handanleblü** 'güler yüz' < Fa.‿***handān*** 'gülen' ve ***lab*** 'dudak'; bu gibi terkipler için b. ***asudedil*** ⊡. İkinci varyantta barizleştirme gayreti görülür, b. ***attarcı*** ⊡. ※ ***Bennā evine girdi,‿hātününı gördi, elini ayağını öpdi,‿hurrem-dil u‿handān-leb olub otururdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Saŋa bir uzun boylu, ince bėllü, gökcek yüzlü, şiyrīn sözlü,‿handān leblü, açuḳ göŋüllü cāriye gerekdür ki anuŋ-ile münşerıḥ olasın.*** (a.e. v. 90b).

handasa/handiyse 'neredeyse, çok geçmeden' TS 1198 < ***handa/hande*** 'nerede' (b. ***kanda)*** ve ***ise.*** ※ ***Sarhoş mu sarhoş! Dili dönmüyor, bacakları tutmuyor, vücudu sallanıyor; handiyse arabadan aşağa yuvarlanacak!*** (S.M. Alus 1933p s. 118). ※ ***Elimin titremesinden handiyse bardak takımı üstüme giyeceğim.*** (S.M. Alus 1944 s. 129).

Osm. **hande** 'gülüş, kahkaha' < Fa.‿***handa*** a.m. ※ ***And içerseŋ ki dėdügümi 'avratuŋa dėyü vėrmeyesin,‿hande sebebin söyleyeyin.*** (Ferec 855/1451 v. 193b).

(Argo) **handem** 'eğlence; helva âlemi' M. Mikhaïlov 1930 s. 24 < ??. ※※

handikap I (spor terimlerinden) 'at yarışlarında eyerin ve binicinin ağırlığı' < Fr. ***handicap*** < İng. ***handicap*** a.m. ※※

handikap II 'kazanma şansını azaltan şey, elverişsiz durum' < ***handikap*** I. ※ ***Olacak iş değil. Neden olmasın, çok istekli bir çocuk. Üstelik genç ve dinamik. En büyük handikabı da bu ya!*** (A. Ümit 1996 s. 152).

handiyse, b. ***handasa***.

hane 'ev; ev halkı' < Fa.‿***hāna*** a.m. ※ ***Yüridiler, ŋā-gāh bir viyrān‿hāneden bir şaḫṣ çıḳa geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b).

haneberduş 'serseri' < Fa.‿***hāna-bar-düş*** a.m. [***hāna*** 'ev', ***bar*** 'üzerinde', ***düş*** 'omuz' yâni 'evini omuz üzerinde taşıyan']. ※ ***Bir delik olsa, bir köşe... Oraya büzülsen! Evi sırtındalar gibi, haneberdûş. Sinop, bütün sokaklarıyla garibanlar ve sarhoşlar için böylesi üçgen boşluklar saklayan bir kenttir.*** (A. Kutlu 1995 s. 204).

Osm. **hanedağallık et-** 'aile huzurunu bozmak, (birisinin) yurduna barkına incir dikmek (?)' < ***hane***, Fa. ***daġal*** 'aldatma, entrika' ve ***et-***. ※ ***Size ne yavuzlıḳ ėtdük? Alduḳlaruŋuz size ḥelāl olsun. Bize yol vėrüŋ gidelüm! Gidelüm ayruḳ‿hāne-daġallıḳda bulunmayavuz.*** (Ferec 855/1451 v. 25b).

Osm. **hanedan** I 'asıl, soy, aile' < Fa.‿***hānadān*** a.m. ※ ***Cān-ı māẕer! Biz nīk-nāmlaruz,‿halḳ icinde‿hānedānumuz yüce‿hānedāndur. Revā degüldür ki āşikāre nā-maḥrem evümüze gire.*** (Ferec 855/1451 v. 114b).

hanedan II 'hükümdarın mensup olduğu aile' <‿***hānedān*** I. ※ ***Der-ḥāl şāha biti yazdı, tehniyet-i vilādet-i ferzend ėtdi. Melik‿hurrem***

oldı, biti yazdı ki: "Bizüm bunda oğullarumuz çoḳ. Anı siz terbīyet ėdüŋ! Hemān ̮hānedāndur" dėdi. (Ferec 855/1451 v. 63a).

hanef, b. ***henifiyye***.

Osm. **hanegi** 'eve ait olan, beytî' < Fa. ̮***hānagī*** a.m. ***mürġ-i ̮hānegi*** 'tavuk': ※ ***Ḳız eyyitdi: Ol nedür ki evvel ḥarām, andan ḥelāl?" dėdi. Şehzāde eyitdi: "Mürġ-i ̮hānegī yumurdası." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 137a–b).

Osm. **haneharab** 'boş, yaramaz, haylaz, hayırsız (kimse)' < Fa. ̮***hāna-̮harāb*** a.m. [***̮hāna*** 'ev' ve ̮***harāb*** 'yıkık, bozuk']. ※ ***Bir ḳamer-çihre degüldür mehtāb, | Çihresi hāle gibi ̮hāne-̮harāb.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 108).

AD. **hanek/henek** 'lakırdı, sohbet; şaka' DS 2272 < Ar. ***ḥanak*** 'çene' Tietze 1958 no. 51, fakat daha iyi Erm. ***hanak/henel*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 427. ※ ***Yalan yılan, bu ̮heneklerin alayısı yalan.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 202, bir tekerlemenin sonu). ※ ***Henek menek değil, henege getirip ağız aramaydı.*** (M. İlhan 1983 s. 38). ***hanek et-/henek et-*** 'konuşmak, şakalaşmak' DS 2272: ※ ***Hoş geldiŋ, sefa geldiŋ! İki ̮hanek ėderik de canımızıŋ sıḫıntısını gėderik!*** (Ö.Â Aksoy 1945 I, 362). ※ ***Biz ̮hanek ėdiyken yanımıza Enik Irbān geldi.*** (a.e. s. 370). ※ ***Aynı avlida babalarımız birbiriyle "hanek" edip, şakalaşıp, tavla oynadılar. Cümbüş, ud, darbuka çalıp şarap içtiler.*** (M. Margosyan 1996 s. 50).

Osm. **hanekah** 'derviş tekkesi' < Fa. ̮***hānaḳāh*** a.m. ※ ***Rıbāṭlar, ̮hāneḳāhlar, medreseler, mescidler yapdururdı. Maḳṣūdı ḥāṣıl olmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 90b).

hanende 'şarkıcı, okuyucu' < Fa. ̮***hānende*** a.m. [***̮hᵂāndan*** 'okumak, söylemek, terennüm etmek' fiilinin participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) eki, b. ***ayende*** ⊡]. ***̮Hᵂānende ̮hōş-āvāz olub ḥüsn-i ṣavtla ʿaşr-ı şerīf ve naʿt-i laṭīf ve naḳş-ı ṣavta müteʿalliḳ āvāzhāy-ı dilfirīb ėdenlere iṭlāḳ ḳılınmışdur.*** (ʿĀlī 1956 s. 126). ※ ***Hasılı burada, bir kantocunun, bir hanendenin hasretiyle yüreği yanmıyan erkek yoktur, her delikanlı gelecek yazdan çılgın, sıcak ve memnu bir aşk gecesi bekler.*** (K. Bilbaşar 1953 s. 51).

Osm. **haneperver** I 'evde yetiştirilmiş' < Fa. ̮***hāna-parvar*** a.m. [***̮hāna*** 'ev' + ***parvar*** 'yetiştirilmiş', b. ***canperver*** ⊡]. ※ ***Ve müsāfire çıḳan ṭaʿāmları ẕikr olunduġı üzre leẕīẕ u cān-perver ve ̮hāne-perver aşçılar bişürdügi niʿmetden bile eleẕẕ u ̮hōşter olub...*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 146).

Osm. **haneperver** II 'evini iyi idare eden, temiz tutan' < ***haneperver*** I başka manaya alınmış. ※ ***Bir daḫı Rūmīye ̮hatunlar gibi ̮hāne-perver olmayub evlerinde yėmek bişürmemeleri ve kimse diḳiş dikmeg-ile ve naḳş işlemeg-ile anları muḳayyed bulmayub...*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 114).

haney, b. ***hanay***.

(Konuşma dili) **hanfendi**, b. ***hamfendi***.

hangar 'garaj vb. olarak kullanılan geniş kapalı yer' < Fr. ***hangar*** a.m. ※ ***Gece yarısından sonra, hangar gibi bir salonda yalnız başına oturan bir insan, her şeye ve herkese özlem duyabilir.*** (Z. Ankara 1991 s. 123). ※ ***Kalamış'ta, Kurbağālıdere'nin tam ağzında bir uçak hangarı vardı.*** (Memet Fuat 1998 s. 558).

AD. **hangırda–** ‘yüksek sesle, çirkin ve kaba şekilde gülmek’ DS 1174 < ses taklidi fiillerden, b. ***ağla–*** ⊡. ※※

AD. **hangır hangır gül–/hankır hankır gül–** ‘olur olmaz şeylere gülmek’ DS 2275 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Hep o yirmi yıl önce köye gelen öğretmenle iki eşeği çiftleştirdiğlmlzi ve hankır hankır güldüğümüzü mü anlatıp duracaksın?*** (M. Makal 1965 s. 14).

AD. **hangırtı** ‘yüksek sesle kaba gülüşme’ DS 2274 < ***hangırda–*** fiilinden nomen actionis (oluş ve kılış ismi), isim yapan ***–tı*** eki için b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Şen Kahve bi gürledi, bir hangırtı koptu.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 118).

hangi, b. ***ḳanḳı***.

hangisi, b. ***ḳanḳısı***.

AD. **hanharaf** ‘berbat, yaramaz, pis’ DS 2274 < ***haneharab***.

AD. **han haral** ‘(zenginlik sembolü olarak) gelir getiren taş binalar’ < ***han hamam***’dan bozulmuş tabir. ※ ***Hamza’nın yıkılası hanı-haralı var, tarlası-tapanı var. Senin neyin var?*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 11).

hanım, b. ***hanum***.

hanım eli/hanımeli (çoğulu **hanımelleri)** ‘kendine mahsus ve kısmen ele benzetilebilen şekilde güzel kokulu bir sarmaşık’ < ***hanım*** ve ***el***. ※ ***Evi her yandan kucaklayan sarmaşıklar, hanımelleri, mavi mineler.*** (Peride Celal 1981 s. 39). Terkip bâzan crasis’e yaklaşır, b. ***acabola*** ⊡: ※ ***Bahçelievler’de sokaklar daha hanımeli kokmuyordu. Hanımellerln daha açmadığı bahçe çitlerine baka baka gene Kemal’lere geldim.*** (B. Duygulu 1961 s. 48).

(Konuşma dili, belki kadın ağzı) **hanımısı** ‘karısı, refikası’ < ***hanım*** + barizleştirici ikinci mülkiyet eki, b. ***barısı*** ⊡. ※ ***Yüz elli beş lira alan bir müdür Bey hanımısı bundan başka türlü yapamaz.*** (Aka Gündüz 1930 s. 17). ※ ***Polise böyle söz geçirdiğine göre ya komiserin hanımısı yahut da nahiye müdürünün...*** (F.C. Göktulga 1948 s. 31).

hanım iğnesi ‘uzun ve çok dar, zarif bir cins sandal’ M.Z. Pakalın 1946 I, 730 < ***hanım*** ve ***iğne***. ※ ***Hānım ignesi gibi bir tendür, | Dile her bir mezesi süzendür.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 9). ※ ***Ne çeküb çifte ḳayıḳ fesle kürek, | Blr hanım ignesi zevraḳçede tek***. (a.e. s. 115).

hani I, b. ***kani***.

AD. **hani** II ‘bir balık cinsi’ DS 2275 < Yun. ***χαννί*** (haní) a.m. D. Georgacas 1978t s. 132. ※※

AD. **hanlştra** ‘topraktan yapılmış büyük su testisi’ DS 2275 < Yun. ***κάνιστρο*** (kánistro) ‘sepet’; Ch. Tzitzilis 1987 no. 164. Krş. ***kanistre***. ※※

haniya, b. ***kaniya***.

hankır hankır gül–, b. ***hangır hangır gül–***.

hanos ‘bir balık cinsi’ < Yun. ***χάννος*** (hános) a.m. D. Georgacas 1978t s. 134. ※ ***Akşama doğru Mustafa, kayığın küçük sandalını alarak balık tutmağa gitmişti. Bir kırlangıç, bir hanos, bir iki de güneş balığı yakalamış, balıkları güzelce ayıklamış, haşlama yapıyordu.*** (Sabahattin Ali 1944 s. 164).

Osm. **hansalar/honsalar** 'sarayda yemeklerle ilgili hizmetlerden sorumlu olan (kişi)' < Fa. ‿***hʷānsālār*** a.m. ※ ***Seyyidüŋ öŋine ḳoduḳları ṭaʿāmda bir siŋek bulındı. Seyyid buyurdı,‿hön-sālāra yüz aġac urdılar. ‿Hānsālār feryād ėderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 210a).

AD. **hanseps** 'yakmak, tütsülemek' K. Emiroğlu 1989 s. 120 < Yun. (diyal.) ***χαντζεύω*** (hantzévo) a.m. fiilinin aorist kökünden Ch. Tzitzilis 1990 s. 193. ※※

AD. **hansi/hansı** 'hangisi' DS 2275 TS 1898-99 < ***hangisi*** kelimesinin varyantı. Krş. Az. Tk. ***hansı*** ADİL 1987 IV, 356. ※ ***"Bizin burda bir naḫırcı var, yıḫarsa onun ġarısi yıḫar" O da: "Onun evi hansidır?" Birisi gösterdi, dėdi: "O evdir".*** (A. Caferoğlu 1951 s. 27).

hantavalli, b. ***andaval***.

hant hant ara-/hant hant dolaş- 'rahatsız edecek şekilde bir şeye aşırı istek duyarak dolaşmak' (?) < ses taklidi kelimlerden + ***ara-/dolaş-*** fiili. ※ ***Kuytularında acar fahişelerin, yola gelmez haytaların, hant hant dolaştığı karanlık, ayazdan büzüldükçe büzülmüş, dokusu iyice sıkışmıştı.*** (A. İlhan 1981f s. 182).

hant hant öt- 'rahatsız edecek biçimde bir şeye aşırı istek duymak; bağıra bağıra, kavga edercesine konuşmak' DS 2276 < ses taklidi kelimelerden + ***öt-*** fiili. ※ ***Artıḳ ondan ṣoŋra yüzüŋe baḳan olmaz, evde ḳalırsıŋ. Ölmüş ḳocaŋı unutursuŋ, bu ḁhıŋ geçer. Dayı ḳoltuġuna ṣıġınmış olmaḳdan bıḳar, başlı başıŋa bir eviŋ‿hanımı olmaḳ ister, ḳoca diye‿hanṭ‿hanṭ ötmeğe başlarsıŋ ammā iş işden geçmiş bulunur.*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 72). ※ ***Ayol, şimdi herkes ahretlik kız diye hant hant ötüyor. O hizmetçi karının yere bakar, yürek yakar bakışlarını görmiyor musun?*** (S.M. Alus 1934 s. 201).

hantal 'iriliğinden ve biçiminden dolayı bir yere kolay uymayan' < ?? ※ ***Oyuncak değiştiren çocuk daima daha kötü, daha hantal, daha tehlikeli oyuncaklar peşinde.*** (C. Meriç 1992 s. 41). 'beceriksizce': ※ ***"Yorgunum," diyor. Hantal hantal yürüyor sokaklarda.*** (C. Kavukçu 1998 s. 44).

hantalca/hantalcana 'oldukça hantal'< ***hantal*** + ***-cana*** eki, b. ***acarcana*** ⊡. ※ ***Zaten çizik çizikti o büfenin üstü. Zaten şırçağı vardı o tabakların. İyi ama hantalcana değil miydi?*** (H. Taner 1954 s. 91).

hanum/BSTTk. **hanım** 'kadın; refika, eş; saygı ile bahsedilen veya hitap edilen kadın ya da kız' < ETk. ‿***han*** 'hükümdar' Clauson 630, + I. şahıs mülkiyet eki saygı hitabı, krş. ***begüm***, G. Doerfer 1967 III, no. 1163. İsim vs.den sonra kullanılır, fakat akrabalık mefhumlarında evvel olabilir: ※ ***Nereye gidiyorsun, ḳızım? Benim‿hanım ḳızım!*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 41). ※ ***Yat, uyu! Merāḳ etme, yarın ben hebsini‿hanım anneŋe aŋlatırım.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 88). ***hanımım*** (fonksiyonsuz olmuş ***-ım*** eki ve ikinci bir mülkiyyet eki ile, b. ***barısı*** ⊡): ※ ***"Hekimler yakında iyileşir demediler mi ya? Birkaç gün daha sabredersin, hanımım!"*** (R.H. Karay 1947 s. 168). ***hanım evlâdı*** 'nazlı büyütülmüş çıtkırıldım erkek': ※ ***Merdlik, erkeklik öyle‿hanım evlâdlarına mı ḳaldı?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 71). ***hanım göbeği*** 'bir çesit hamur tatlısı': ※ ***Ona börekçi Hacı Baba derler ki otuz, kırk senedir burada halis tereyağı ile su böreği, baklava, revani, kurabiye, dilber dudağı, hanım göbeği yapıp satar ve yaptıkları da, ağzınıza lâyık, emsa-***

line başka yerlerde pek tesadüf edilmeyecek kadar cidden nefis şeylerdir. (O.C. Kaygılı 2003 s. 237). ***hanım hanım*** (zarf) 'terbiyeli hanımlara yakışır biçimde, edepli edepli': ***Göz bebeklerim! Ha şöyle, karşımda hanım hanım oturup çıtınız çıkmadan konforasımı dinleyin, e mi?*** (İsmail Galib 1932ed s. 4). ***hanım hanımcık*** (sıfat ve zarf) 'iyi bir anne ve ev kadını gibi': ※ ***Te'ehhül etsün de görüŋ, o ne ḳadın ḳadıncıḳ, ne‿hanım‿hanımcıḳ, olur! Daha çocuḳ!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1923 s. 391). ※ ***Bizim gibi hanım hanımcık kadınlara hakaret mi ettirecekler?*** (S.M. Alus 1933p s. 152).

Osm. **han u man/hanuman** 'ev bark, yurt, vatan' < Fa.‿***hān u mān/hānumān*** a.m. ※ ***Baŋa‿hldmet eyledüŋ, beni‿hān-u-mān issi ḳılduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 50b). ※ ***Mübed klşlyem, Maġrib ėlinden‿hān-u-mān terk ėdüb Kesāya-ı 'āẓam ziyāretine gelüb dururam.*** (a.e. v. 39a).

Osm. **hanut** 'dükkân' A.H. Berki 1966 s. 21 < Ar. ***ḥānūt*** < Aram. a.m. ※※

Hanya 'Girit'teki Kanea şehri'. ***Hanyayı Konyayı öğren-*** 'acı bir tecrübeden sonra gözleri açılmak, akıllanmak' (birinci kelime ile kafiyeli ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelen ikinci yer adı burada mühmel sayılmalı). ※ ***Bunlar, bu maşalar, öylesine beyinleri (ki varsa) yıkanıp, vur dedin mi vuran, öldür dedin mi öldüren, aslında zavallı gençlerdir. Hepsi de bir başbuğun, bir parababasının kulları, köleleridir. Başlarını kaldırıp, Hanyayı Konyayı bir anlasalar, nasıl piyon gibi kullanıldıklarının bilincine bir erseler, Türkiye'yi güllük gülistanlık yapmak isteyen iyi niyetli (ki hepsi de solcudur) insanların saffında yer almaktan büyük mutluluk duyacaklardır yüzde yüz.*** (V. Günyol 1999 s. 102).

(Argo) **hanzo** 'taşralı, kaba saba kimse' H. Aktunç 1990 s. 124 < belki ***hamza*** + Kürd. şahıs adlarında görülen ***-o*** eki. ※ ***Reco, cebinden çıkardığı çıplak kadın resmini kardeşine gösterip "Bak ulan, iyi bak, öğren bu mevzuları, bir gün manitan olursa tecrübesiz hanzolar gibi matinanın yanında putlaşmayasın," dedi.*** (M. Kaçan 1990 s. 40). ※ ***Ortalıkta kadın cinsiyetinden habersiz hanzolar dolaşmaktaydı.*** (a.e. s. 48). ※ ***Kaıın sesli travestiler, pavyon fedaileri, mamalar, erketeler, hanzo, maganda ve kırolar görüntüye girip çıkıyor kısa aralıklarla.*** (O. Duru 1995 s. 12).

hap I, b. ***hab*** II.

hap II, b. ***habb***.

AD. **hap** III 'arpa yahut mısır unundan yapılıp hayvanlara yedirilen hamur topağı' DS 2276, ZTS 91 < ***hap*** I.

(Argo) **hap** IV 'sümük, bir çiğnemik afyon' H. Aktunç 1990 s. 124 < ***hap*** I. ***hapçı*** 'uyarıcı, uyuşturucu, ağrı dindirici hapları almaya alışmış kimse; afyonkeş, afyon müptelası' H. Aktunç 1990 s. 125: ※ ***Yok midesi ağrıyormuş, yok migreni varmış. Külâhıma anlat! Bal gibi hapçı! İnek gibi süzük süzük bakışından belli.*** (M.G. Anadol 1984 s. 5).

AD. **hapahap** I 'ansızın, birdenbire' DS 2277, R. Dankoff 1991 s. 42 < ânî bir hareketi ifade eden ***hap*** a.m. nidası, krş. ***hapdan*** ve Fa. ***-a-*** ile bağlanmış bir terkip, b. ***beraber*** ⊡; krş. Az. Tk.‿***hapạhap*** a.m., ms. ***Padşah‿hapa-hap adam gönderib Şahzada Mutallibi tutdurdu.*** (*Azärbaycan Nağılları* 1960 I s. 145).

AD. **hapahap** II/**hapehap** 'karşı karşıya' DS 2277 < ***hapahap*** I. ※ ***Ḳadın ve erkek‿hidmetciler gece ḳonağıŋ dehlīzlerinde ḳoca ṣarıḳlı aḳ ṣaḳallı bu pīr-i ġayr-i fānī ile hape hap karşı karşıya gelmişler.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 149). ※ ***Kazancılar sokağına gir, oradan sola sap, Kiçikapıya vardın mıydı, lise mektebi hapehap karşına çıkar.*** (Cevdet Kudret 1958 s. 11).

AD. **hapan** I 'yemek yememiş, aç' DS 2277 < Erm.‿***hapan*** 'boş' R. Dankoff 1995 no. 233. ※ ***İnsafsız tipi açıklarımızı meydana çıkardı. Üstünü başını düzmemiş, ayağının nalınını bile karı görmeyince hazırlamamış olanlar; günlerini gördüler. "Hapan kaldık."*** (M. Makal 1954 s. 90).

AD. **hapan** II 'tahıl ve sebze satılan yer, hal; üzeri açık ya da kapalı geniş avlu' DS 2277 < ***kapan*** II; R. Dankoff 1995 no. 233'e göre < Erm. ***hapan*** (hangi manada?). ※※

AD. **hapaz** I, b. ***apas/apaz***. ※※

hapaz II 'sille, tokat' TS. 1899 < ***hapaz*** I. ※※

(Argo) **hapaz** III 'yiyecek; ganimet: ele geçirme, elde etme' H. Aktunç 1990 s. 124-125 < ***hapaz*** I. ※※

hapazan, b. ***habazan***.

(Argo) **hapazla-** 'yemek; ele geçirmek' H. Aktunç 1990 s. 125 < ***hapaz*** III + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi. ※ ***Oh Memişim, martavalcı herif, şu körpe kızı hapazlasın! Nerede bu bolluk? Kızın da canı var, merhamet yok mu?*** (Feraizcizade M.Ş. 1979 s. 93).

Osm. **hapazlama**, b. ***apazlama***.

AD. **hapdan** 'birdenbire, ânî olarak' DS 2279 < ***hap*** ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) nidası + ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu), b. ***açmazdan*** ⊡; krş. Az. Tk.‿***hapdan*** a.m., ms. ***Ġapıya yėtişāndā, Gül‿hapdan mānim başıma bir ağac vurub...*** (*Azärbaycan nağılları* 1960 I, 109).

hapehap, b. ***hapadap***.

AD. **hap et-** '(çocuk dili) yemek, yutmak' < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, krş. Az. Tk. ***hap ėle-*** a.m., ms. ***Görürdü ki, ġabağında üç dānā ājdāha durub ki, ėlā hap ėlāsālār hamını udarlar.*** (*Azärbaycan Nağılları* 1960 I, 281). ※※

haphazır 'büsbütün hazır' < ***hazır*** ve kuvvetlendirici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü, b. ***apakçıl***). ※ ***Atların unde hap hazır bulub | Hazır baş daḫı refiklerini.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 105). ※ ***Ortasınıŋ rengi içün ta'bīr aramaḳ lāzım değil. Ḳavun içi diye ḥap ḥāżır bir renk ismi var.*** (R.N. Güntekin 1927 s. 82).

AD. **hapırda-** 'gürültü etmek; bir iş için öteye beriye koşmak; titremek' DS 2280 < ses taklidi fiillerden, krş. ***hapır hapır.*** ※※

hapır hapır/hapır hupur 'iştahlı ve gürültülü biçimde (yemek)' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***hap et-***; ikinci varyantta labialisationa (dudaksıllaşma) yönelme var. ※※

AD. **hapır- köpür-** 'köpüklenmek; çok öfkelenmek, öfkeden kudurmak, küplere binmek' < ***hapır-*** (mühmel?) ve ***köpür-*** fiillerinden müteşekkil kafi-

yeli ve labialisation'a (dudaksılaşma) yönelmiş çift fiil; ilk fiil mühmelse, mana ikinci fiilden kaynaklanıyor. ※ ***İhtiyarlardan biri ağzını açacak oldu: "Şehirde mektep yaptırırsınız, parasını hükümet verir. E, köyde ne diye... ?" Kaymakam hapırdı köpürdü: "Çok bilmeyin! Hele biraz sarı lira bozdurun da, aklınız başınıza gelsin!"*** (F. Erdinç 1955 s. 110–111).

(Halk ağzı) **hapis** 'mahpus, haps edilmiş' Meninski 1680 I, 1720 < ***habs***. ※ ***Başkâtip çaldığı paralarla iki ev aldı da yine kolunu sallıya sallıya geziyor. Hapislik bize düştü.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 28).

hapis, b. ***habs***.

AD. **hapise** 'üzüm ya da dut şırasından yapılan pestil' DS 2280 < Ar. (Suriye diyal.) ***ẖabīṣa*** 'mets doux fait d'amidon, d'eau et d'amandes de noix non épluchées, le tout bouilli jusqu'à constance de gelée' A. Barthélemy 1935 s. 192. ※※

hapşır-, b. ***hapşur-***.

hapşur-/BSTTk. **hapşır-/hepşir-** 'hapşırmak' < ses taklidi fiillerden. ※ ***Önündeki adam, ensesine serpilen tükrükleri elile silerek dönüp: "Dikkat et yahu!" dedi. Öteki de: "Ne oldu yahu? İnsanın artığı temizdir." —"Temizse avucuna hapşur da yala!"*** (B. Felek 1947 s. 159).

Osm. **har I** 'eşek' < Fa. ***ẖar*** a.m. ※ ***Düzd geldi, dirāz-güşuŋ dizginine yapışdı, cağırdı: "Hey fürü-māye! İn, donı ve ẖarı baŋa sımarla, daẖı var git! Cānuŋı saŋa bağışladum," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Gölük issi eyltdi: "Ḫarumı ṣaʿyib eyledüŋ. Ġarāmetin cekl" dėdi.*** (a.e. v. 234b).

Osm. **har** II 'diken' < Fa. ***ẖār*** a.m. ※ ***Yārdan diydār u gülden ẖāra ḳāniʿ olub dururam.*** (Ferec 855/1451 v. 29a). Krş. ***har u haşak***.

Osm. **har** III/BSTTk. **hor** 'âdi, aşağılık, alçak' < Fa. ***ẖʷār*** a.m. ※ ***Ol benümlle ġarīmlıḳ ėden keniyzekl ẖār u şermesār ḳatuma getürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 73b). ※ ***Atamuz bir yadı ḳaldurdı, bizi anuŋ ẖidmetiyle ẕelīl u ẖʷār eyledi.*** (a.e. v. 63b). ※ ***Eger dīnār hezār ola, benüm himmetüm ḳatında ḍopraḳ gibi ẖʷārdur.*** (a.e. v. 119a). ※ ***Eger bir pāẕişāh ola ki işi ʿadi u dād ola, | Dėye ẓālimler anuŋ-çün "zihī, bī-ʿaḳl u ẖʷār!", dėrler.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 49). ***hor bak-/hor gör-*** b.m.: ※ ***Degme bir dervīş ḥaḳīre ẖʷār görüb ẖʷār baḳma kim | Göŋlinüŋ her güşesinde ʿarş-ı Raḥmān gizlüdür.*** (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 75). ***har et-*** 'aşağılamak': ※ ***Halk içinde nefsi ẖʷār ėt bul saʿādet tā ebed!*** (a.e. s. 32). ***har/hor ol-*** 'perişan olmak': ※ ***Şerʿlātı ẖor gören ẖor olur.*** (V. İzbudak 1936a no. 163). ※ ***Duman duman olmuş ġarşıki dağlar, | Tökülmüş yaprağı, ẖor olmuş bağlar.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 45). ***har tut-*** 'hor tutmak, hor görmek, önem vermemek': ※ ***Melik ol ögüdi işitmekden yıġlındı ve ol bī-naẓīr vezīrüŋ sözin ẖʷār dutdı.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 89). ***har u hakir***/BSTTk. ***hor hakir*** 'kıymetsiz, güçsüz, hor görülmüş, sefil, hakir': ※ ***Lā-mekān Ḳāfında ẖayme ḳuruban yaylar idüŋ, | İşbu ẖārlstān içinde ḳalduŋ oş ẖʷār u ḥaḳīr.*** (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 51). ※ ***Emlnenin gözünde Bakır Efe artık eski Efe değildi. Onu miskin, hor hakir görüyordu.*** (M. Yesari 1930 s. 42). ※ ***İnsan böyle bir kimseye, hakikaten, evinin kedisini bile emniyet edemezdi. Çocuklar kedi yavrularından daha hor hakir olmuşlardı.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 138).

har IV, b. ***harr***.

Osm. **hara** I (her iki /***a***/ sesi uzundur) 'mermer' < Fa. ***hārā*** 'çok sert bir taş'. ※ ***Melik-i Zengibāruŋ sarāyı şehristān-ı Zengibār-dan münfaṣıl idi. Dīvārı seng-i hārādan idi. Ḳapusı*** (metin: ***ḳapusın***) ***demürden-idi, muḥkem bağlu-yidi.*** (Ferec 855/1451 v. 47a).

hara II 'at üretilen çiftlik' < Fr. ***haras*** a.m.; etimolojisi tartışma konusudur. ※ ***İster yat, ister yatma! Kerâneci miyim, yoksa hara mı işletiyorum? Fesupanallah!*** (M.C. Anday 1965 s. 32).

harab/harap 'yıkılmış, yıkık; abadanlığı kalmamış, ıssızlaşmış (memleket)'< Ar. ***harāb*** a.m. ※ ***Gördüm, bu yėr harāb, bunuŋ gibi ev içinde yüz kişi ola yaturlar, kimi başı kesük, kimi ḳarnı deşük.*** (Ferec 855/1451 v. 11b). ※ ***Harāb olmış köy var ise, her ne ṭarīkla mümkin olursa maʿmūr ėtmege cidd u cehd eyleyeler ve maʿmūr olan köylerüŋ harāb olmasın īcāb ėder ḥareket ėtmekden ziyāde iḥtiyaṭ u iḥtirāz ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 360). 'kötü': ※ ***Bir gün gelmişler, bu bizüm halḳumuzı ġāfil bulmışlar, bu cezīreye harāb iş ėtmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 60a). 'yorgun, bitkin; melul, tedirgin, öfkeli': ※ ***Bennā bu sözden ḳatı harāb düşdi, eyitdi: "Taŋrıdan ḳorḳmaz mısız? Müslümān degül-misiz, görmedügüŋüze, bilmedügüŋüze ṭanuḳlıḳ vėrürsiz?"*** (a.e. v. 21a). ※ ***Pādeşāh! Ṣad hezār kişi bu Seyfülmülük sebebinden harāb olub dururlar. Ḳorḳaruz şeh-zāde daḫı merḳadı türāb ola.*** (a.e. v. 144a). ※ ***Ḥasılı harap, perişan halde evden kendimi attım.*** (S.M. Alus 1944 s. 35). 'sarhoş': ※ ***Senüŋ gözüŋ hayālinden, bedīʿ u siḥr u alinden, | Maʿānī vu beyān ehli harāb u mest u şeydādur.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 70). ***haraba git-/haraba var-*** 'mahvolmak' Meninski 1680 II, 1871: ※ ***Ḳılıc-ile ėl gün harāba gider.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340-42 s. 8 no. 98). ※ ***Māhān şehri harāba varduḳda. Süleymān-şāh daḫı Māhānı ḳoyub ʿAcem vilāyetinden Rūm vilāyetine gelmege niyet ėtdi.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 6). ***haraba ver-*** 'tahrip etmek': ※ ***Rişvetle ʿālemi harāba vėrdiler.*** (a.e. s. 2). ***harablık*** 'ıssızlık; çöl': ※ ***Bizüm bu cihetden haberümüz yoḳdur. Harāblıḳdur, ādemī-zād anda dirilmez.*** (Ferec 855/1451 v. 192b).

Osm. **harabat** 'harabeler; kumarhane; umumhane' < Fa. ***harābāt*** a.m. < Ar. ***harābāt*** 'harabeler yeri' [***harāba*** 'harabe' kelimesinin çoğulu]. Krş. S. Tezcan s. 194. ※ ***Şehrde, vilāyetde müsülmānlıḳ ḳoḳusı ḳalmadı, mescid ḳapusı yapıldı, harābāt maʿmūr oldı, yapıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 128b).

harabatî/arabati 'hırpani' < Fa. ***harābatī*** 'a haunter of taverns' F. Steingass 1930 s. 451 [***harābat*** + ***-ī,*** aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡]. ※ ***Mustafanın üstü başı harabatî ama hayvana sarılı yeşil İstanbul sandığını ne yapmalı? Bunda bir iş var.*** (Kemal Tahir 1957k s. 19).

harabe 'harap bina, ev enkazı' < Ar. ***harāba*** a.m. ※ ***Yolda giderken bir sucuġaz kenārında bir harābe buldı, anda diyde pür-āb, sīne pür-tāb oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 64b).

Osm. **harabezar** 'harabeler sahası, viranelik' < ***harabe*** + Fa. ***-zār*** 'bir şeyin çok olduğu yer', b. çemenzar ⊡. ※ ***Bu cezīre harābe-zārdur, ādemiyler olacaḳ yėr degül.*** (Ferec 855/1451 v. 181a). ※ ***Devamlı savaşlar toprağı da öldürebilir, medeniyeti de yıkabilir. Asya'nın büyük bir kısmı bu yüzden harabezar olmuştur.*** (C. Meriç 1992 s. 157).

(Konuşma dili) **harabı turab** 'dut gibi sarhoş' < ***harab/harap*** ve mühmel olarak ***turab.*** Fa. izafetle birbirine bağlanmış. ※ ***Yürüdüm köfteci Rıza'nın yanına. Bir tane, bir tane daha derken içtim yetmişlik şarabı, harabı turab oldum.*** (M. Akalın 1948 s. 9).

Osm. **harab u yebab** 'büsbütün harap, çöle dönmüş' < ***harab***, Fa. ***u*** 've', Ar. ***yabāb*** 'ıssız, çöl' kelimelerinden müteşekkil kafiyeli tabir. ※ ***Üşegeldiler, ol evi elledüler, ̮harāb u yebāb ḳodılar yüriyü vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 224b). ※ ***Ol yılanları gören ölürdi, ünin işiden ölürdi. Bu ṭariyḳ-ile ol nāzinīn Mışr memleketi ̮harāb u yebāb oldı.*** (a.e. v. 243b).

harac/haraç 'bir çeşit vergi; zorla alınan para' < Ar. ̮***harāc*** 'Müslüman olmayan vatandaşlardan alınan bir vergi'. ※ ***Bizüm begümüz nice gez anuŋ-ile uğraşub sınub durur, 'āḳıbet muṭī' olub aŋa ̮harāc vėrmege mültezim olub durur.*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ***haraca bağla-/haraca kes-*** 'anlaşma ile ya da mukavele ile haraç vermeye mecbur etmek': ※ ***Ḳal'aların aldı ve Desbot oğlını ̮harāca kesdi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 49). ※ ***Pādışah bunnarı ̮haraca bağladı ve bunnar çekilip yerine gittiler.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 7). ※ ***Oğada zaptiye, oğada esger saliyala üzerine, dutmaḳ ġolayı mı öyle bi ġabadayıyı? Aracı Dadayı ̮haraca kesiye. Zenginden aliya, fıḳaraye veriye.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 3). ※ ***Bu iki zalim yıllarca elele vererek köyü haraca kesmişlerdi.*** (H. Aytekin 1945 s. 8).

Osm. **haracgüzar/haraçgüzar** 'haraç vermeye mecbur, haraca tabi olan' < Fa. ̮***harāc-güẕār*** a.m. [***harāc*** + 'geçirmek; ödemek' manasındaki ***guẕāştan*** fiilinin ***-guẕār*** unsuru]. ※ ***Melik eyitdi: "Meliklik coḳ ėtdüm. Melikler ̮harāc-güẕār ėdindüm." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 142a).

Fa. **guẕāştan** fiilinin bir fiil unsuru olan ***-guẕār*** 'icra etme, geçirme, bırakma, ödeme' manasında bileşik kelimeler yapar. Osm.daki örnekler: ***bergüzar***, ***evkatgüzar***, ***haracgüzar / haraçgüzar***, ***işgüzar***, ***kârgüzar***, ***maslahatgüzar.*** Fa. ***kârgüzar*** kelimesine analoji olarak Tk. bir kökten ortaya çıkmış olan ***işgüzar*** ve ***işgüzarlık*** kelimeleri, BSTTk.nde daha ziyade menfi bir manada kullanılır (b. A. Tietze 1964 s. 181–82).

haraç, b. ***harac***.

haraçgüzar, b. ***haracgüzar***.

haraç mezad/haraç mezat 'açık artırma ile satış' < Ar. ***mazād*** [***/zyd/*** kökünden] a.m. ilk kelime başka bir ismin bozulmuş şekli olmalıdır (***mezād*** 'auctio, venditio plus offerenti' Meninski 1780 III. 503). ※ ***Evlādlarını açlığıŋ, ölümüŋ amān vermez pençelerinden ḳurtarmaḳ içün her gün eŋ lüzümlu eşyādan birini götürüb ̮harāc mezād şatıyorlar.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 13–14). ※ ***Sandıklar, balyalar birikmede; haraç mezad satılmaları pek ucuzuna gideceğinden...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Nisan 1941).

AD. **harada/harda** 'nerede?' DS 2282, 2287 < Az. Tk. ***harada*** a.m. ※ ***Mirze Meḥmet bir ġaş gün ġardaşlarını görmedi; ġardaşının aylesinnen sordi: "Menim ġardaşım harda?"*** (A. Caferoğlu 1951 s. 5).

AD. **haradan/hardan** 'nereden?' DS 2282, 2287 < Az. Tk. ***haradan*** a.m. ※ ***Uşaḫ oni tanıdi. "Vay abėy, hardan gelisen?" diye sordi.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 9).

haraf, b. ***harav***.

haragüra, b. ***haygür***.

hara güre 'durmadan, sürekli' ※ ***Kolay mı zabahtan akşamacak hara güre çalışması el kapısında.*** (R. Ilgaz 1969k s. 330–331).

Osm. **harair/harayir** 'doğuştan hür olan kadınlar' < Ar. ***ḥarā'ir*** a.m. [***ḥurra*** kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***'Avreti fevt olan͜ ḫāṣṣa ḳullar ve͜ ḫidmete yaramış olan mücerred ḳullar͜ ḫāṣṣa cāriyelerden tezevvüc ṭaleb ėtdükde eks̱eri rıżā vėrmeyüb͜ ḫārice varmaḳ hevāsında olur imiş. Ol żarüretle ba'żısı ehl–i ẕimmetden ḥarāyir tezevvüc ėdüb evlādı aḥrāra mübeddel olur imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 95).

harakiri 'Japon âdetine göre karnı bıçakla deşmek suretiyle intihar' < Jap. ***harakiri***. ※※

haral, b. ***harar***.

haralagürele, b. ***haygür***.

haralop/haralop şaralop 'ağzından horoz ötmesine benzeyen sesler (çıkarmak)' < ses taklidi kelimelerden; ikinci varyant için krş. ***ham hum şarolop***. ※ ***"Biz! Biz!" nidālariyle mendil, peşgir ṣallayan, iskemle üzerine fırlayaraḳ͜ ḫoros gibi çırpınub öten, ḥattā kişneyen, aŋıran, şehādet parmağını ağzına ṭaḳub ḥaralop yapan yüzlerce efrādıŋ şu dürlü mühāceme–i istirḥāmātı bende–de bir meyl ve teveccüh uyandırmaḳdan͜ ḫālī ḳalmazdı.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 141).

haram 'dince himayet altında bulunan; dokunulması yasak olan' < Ar. ***ḥarām*** a.m ※ ***Biz gevher toḫmın ekmedük, alma, armud, ḳaysı toḫmın ekdük. Bu bize ḥarāmdur.*** (Ferec 855/1451 v. 191b). ※ ***Çü ululıġ–u ḳadruŋ ola müdām, | Ża'īfe güc ėtme vu yėme ḥarām.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 27 no. 322). ***harām et–*** 'yasak etmek': ※ ***Gehvāresini gerçi nesīm eyledi taḥrīk | Ammā gözine͜ ḫābı ḥarām ėtdi bülbül.*** (Nābī, Â.S. Levend 1943 s. 457). ***harama uçkur çöz–*** 'birisiyle yasak olan cinsî münasebette bulunmak': ※ ***Bedenine günah olan şey girmemiş. Ne çalmış ne de aldatmış. Harama uçkur çözmemiş, yalan söylememiş, yetim hakkı da yememiş.*** (T. Yücel 1958 s. 79).

AD. **harama** 'ayakkabı altındaki dikiş yolu' ZTS 91 < Yun. ***χάραγμαν*** (háraġman), diyal. ***χάραμαν*** (háraman) 'kesik, kesinti, ek yeri' A.A. Papadopoulos 1961 II, 496. ※***Kendine daha fazla kazanç getiren çürük haramalını (?)yutturmak varken, senin elinin emeği, yüzünün nuriyle diktiğin —amma biraz pahalıya malettiğin— kundurayı hangi kavaf satar?*** (Reşat Enis 1935 s. 227).

Osm. **haramhar/haramhor** 'kendisi için helâl olmayan para ile geçinen' < Fa. ***ḥarām–ḫʷār*** a.m. [***ḥarām*** + ***͜ ḫʷār*** 'yiyen, krş. ***berşhar***]. b. ***köftehor/küftẹhür–*** ⊡ ※ ***Bā–ḫuṣūṣ, bī–ḫidmet ve bilā-istiḥḳāḳ mevācib ekliyle ḥarām–ḫör olanlar daḫı mücrimlikden͜ ḫalāṣ bulurdı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 157).

harami 'yol kesen hırsız' < Ar. ***ḥarāmī*** a.m. ※ ***Benüm bir müfsid, bedbaḫt ḳardaşum vardur, oğrıdur, ḥarāmıydur, ͜ ḫünīdür.*** (Ferec

855/1451 v. 97a). ※ ***Ol ḳardaşum zamāndur ḥarāmīlıġa gitmişdür.*** (a.y.). ***haramile-*** 'yolunu kesip soymak': ※ ***Dur, 'ademe mülḥaḳ ol! Zerüŋl yabānlarda ḥarāmīlere vėrdüŋ. Bu gez geldüŋ, Baġdād şehr icinde bizi ḥarāmiylersin, evümüzi evlersin.*** (a.e. v. 127b).

haramzade I 'piç; hırsız' Meninski 1680 I, 1741 < Fa. ***ḥarām-zāda*** a.m. [***ḥarām*** + ***-zāda*** 'doğmuş, veled', b. ***acemzade*** ⊡]. ※ ***Kici ḳardaş eyltdi: "Ḳāżī ḥarām-zāde imiş." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Ḥarām-zādeler! Yalancılar! Bī-ḥayālar! Ḥarām-zādalıġı benüm ḥaḳumda ve ol miskīn, bī-günāh bennā ḥaḳında ġāyete yėtürdüŋüz!*** (a.e. v. 26b).

AD. **haramzada/haramzade** II 'eve faydası olmayan haylaz çocuk; arabozucu' DS 2283 < ***haramzade.*** ※※

AD. **haran** 'kağnı' ZTS < Gürc.‿***har*** 'öküz'den yapılmış bir kelimeden + ?? Tietze 1982z no. 117. ※※

AD. **haranga** 'büyük delik' DS 2285 < Yun. ***φάραγγα*** (fáranga) 'mağara'; ***/f/*** → ***/h/*** değişimi için krş. ***farbala*** → ***harbala***. Ch. Tzitzilis 1987 no. 558. ※※

AD. **haranı/herenl** 'tencere, küçük kazan' DS 2283–85, 2343, TS 1913 < Urfa ilindeki Harran ilçesinin adından (?). ※ ***Naṣraddīn‿höca bir gün Ittlfāḳ sūḫtevāt ile yėmege, içmege giderler. Meger haranı götürmemişler, odada unutmışlarımış. İttifāḳ ḳarşu yaḳada bir alay 'avrat, oġlan, ḳız ve gelin ḍon göŋlek yurlar imiş.‿Höca eydür: "Varayın, şunlardan bir dane haranıcuḳ isteyeyin!"*** (P.N. Boratav 1995 s. 98). ※ ***Evi de süpürmüş kız. Her işi yaparken: "Evi güzel ebem! Haranısı, çanağı güzel ebem!" dermiş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 294).

harap, b. ***harab***.

AD. **harar/haral** 'kıldan yapılmış büyük çuval' DS 2282–83 < Ar. ***ġirār*** a.m. Tietze 1956 no. 157; ***/r/*** → ***/l/*** değişimi için b. ***amelikan*** ⊡. ※ ***Ve iki müdd-l 'Arabgīrī ġaile alınduġı yėrde bir harār saman daḫı alınur imiş. Ol ref' olındı.*** (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 172).

hararet 'sıcaklık, yüksek suhunet derecesi; coşkunluk, canlılık, gayret' < Ar. ***ḥarāra*** a.m. ※※ ***hararetli*** 'canlı, kızışmış': ※ ***Bu akşamki konuşmaları gene hararetli, canlı olacaktı, belli. Öfke, Kemalin enerjisini besler, konuşkanlığını artırır.*** (N. Alsan 1957 s. 17).

(Argo) **haraşo** I 'Rus kızı, Rus kadını' H. Aktunç 1990 s. 125 < Rus.‿***horoşo*** 'iyi, peki' M.L. Wagner 1943 s. 30. ※※

haraşo II/**haroşa** 'düz yün örgüsü' < Rus. veya Bulg.‿***horoşo*** a.m. (?) ※ ***Eşber, elinde büyükçe bir naylon torba, sırtında dizlerine dek uzayan haroşa kazağıyla, Galatasaray Lisesinin yanındaki yokuştan aşağıya, Tophane'ye doğru inmeye başladı***. (M. Mungan 1989 s. 141).

AD. **harav/haraf** 'lodos' THASDD 703, 1665, DS 2282 < Erm. ***haraw*** 'cenup, güney' R. Dankoff 1995 no. 418. ※※

AD. **haray** 'maksat' Behçet Mahir 1973 s. 599, DS 2285 < ?? ※ ***Kıratı almaktır senin harayın***. (a.e. s. 166).

AD. **haraya** 'nereye' Az. Tk. ***haraya*** a.m. [***hara*** 'nere' + datif eki]. ※ ***Atların üzüni çevirdiler Erek dağına doğru. Atlar yıldırım kimin git-***

diler. Birbirine dėdiler: "Bıraḫaḫ atların başlarını, baḫaḫ haraya gidecaḫlar". (A. Caferoğlu 1951 s. 4).

harayir, b. ***harair***.

AD. **haraza** I 'ciğer hastalığı, öksürük' DS 2285 < Ar. ***mu'arażа*** (?); ancak ses taklidi kelime olma ihtimali de vardır. ***harazalı*** 'soluyan, kesik kesik öksüren; hırçın, kavgacı, çabuk kızan' DS 2286. ※※

(Konuşma dili) **haraza** II 'kavga, gürültü, karışıklık, öfke, sinir' DS 2286 < ***haraza*** I. ※ ***Bu kadar haraza ve şamataya can dayanmak mümkün mü?*** (S.M. Alus 1934 s. 319). ※ ***Koğuşlara verildi, haraza çıktı. Bir kadın gibi şişkin, kabarmış göğüsleri, enli-toplu kalçaları var.*** (R. Ilgaz 1974 s. 156). ***harazaya getir-*** 'karışıklığa getirerek aldatmak': ※ ***Kadın lâfa karıştı: "İlânı karakolda bulurlar. 500 liralık yüzüğümü harazaya getireceksin değil mi?"*** (B. Felek 1957 s. 49). ※ ***Anladım ki bunlar hep ortak, bizi harazaya getirip hep kazıklıyacaklar.*** (A. Nesin 1968 s. 221).

AD. **haraza** III/**halaza** 'büyük baş hayvanların iç organlarından çıkarılan ve sarılık hastalığına iyi gelen bir madde; kuyu bileziği' DS 2285, 2286 < Ar. ***ḫaraza*** 'delinmiş boncuk, nazar boncuğu' Tietze 1958 no. 57, izahlarla; ***/r/ → /l/*** gelişmesi için b. ***amelikan*** ⊡. (ilk anlam ile 'kuyu bileziği' anlamı arasında ilişki yoktur. iki ayrı kelime olmalı birincisi hakkında geniş bilgi ve varyantlar için b. Şaban Doğan - Semih Tezcan "Some notes on Evliya Çelebi's report about Kelâfiş tribe in Lower Nubia" *Turkish Language, Literature, and History: Travelers' Tales.* Sultans, and Scholars Since the Eighth Century (Routledge Studies in the History of Iran and Turkey) [Editörün notu]). ※※

(Argo) **haraza** IV '(esnafın bir diğer esnaftan, verdiği bilgi mukabiline) alışverişten aldığı pay' H. Aktunç 1990 s. 125 < ?? ※※

AD. **harazan** I/**harazın** 'kamçı' DS 2296, ZTS 92 < krş. Erm. ***ḫarazan*** R. Dankoff 1995 no. 226, Rus. ***ḫrozán*** a.m., hepsi < EFa. ****ḫarazan*** 'eşek sürücüsü' [***ḫar*** 'eşek' +***-zan*** 'vuran', b. ***falyazen*** ⊡.] M. Vasmer 1958 III, 272. ※※

AD. **harazan** II 'pulluğun önünde bulunan tekerlek; saban ya da pulluk tekerleklerini boyunduruğa bağlayan ağaç' DS 2286, ZTS 92 < krş. Az. Tk. (diyal.) ***ḫırazan*** a.m. Tietze 1982z no. 119; belki Erm. ***ḫarazan***'dan R. Dankoff 1995 no. 226. ※※

harazın, b. ***harazan*** I.

harb/harp II b.m. (savaş) < Ar. ***ḥarb*** a.m. ※※ (Halk ağzı) ***harbımız harp*** (bir nevi harp ilânı): ※ ***Asgerini çekmiş, bu pâdişân torpağına gelmiş ġonmuş. Haber salmış ki hazirlensin, harbımız harp dėdiğiynen...*** (A. Caferoğlu 1945 s. 6).

RD. **harbak** 'öksürük otu, Tussilago farfara' O. Blau 1868 s. 234 < Ar. ***ḫarbaḳ*** 'çöpleme, Helleborus'. ※※

AD. **harbala/harbalı elbise** 'işlemeli kadifeden yapılan feraceye benzeyen bir çeşit elbise; kadife üzerine simle işlenmiş gelin elbisesi' DS 2286 < krş. ***farbala***. ※※

Osm. **harbe** 'mızrak' < Ar. ***ḥarba*** a.m. [< Lat. ***harpa*** < EYun. ***ʽάρπη*** (hárpē) 'orak']. ※ ***Ol-dem Mübārek durdı, ḫaymenüŋ çevresini ḥarbe uciy-***

le cizdi, bir nice ṭılsım ol dāyire üzerinde yazdı. (Ferec 855/1451 v. 55a). ※ ***Öleceğini anlamıştı. Bereket hoca imansız bir adam değildi. Öyle olaydı, kim bilir, Eceli Melaikesi, ateşten yüzüyle ne kadar korkutacak, meşrıktan mağribe kadar uzayan harbesİle canını alırken zavallı yüzlerce satır yemiş gibi olacaktı.*** (Celâlettin Ekrem 1929 s. 75–76).

Osm. **harbende/harmanda** 'merkep sürücüsü, katır sürücüsü; merkep sahibi, eşeklerle nakliye işleten; hizmetçi, uşak' DS 2292, Meninski 1680 I, 1750' < Fa. ***har-banda*** a.m. [***har*** 'eşek' ve ***banda***] Tietze 1967 no. 60. ※ ***Nā-gāh bir har-bende, gāv-zür, ġavġā-şür, ardumdan yėtişdi, bir ḳac muḥkem müşt başuma, yüzüme, gözüme ėrişdürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

Osm. **harbî** 'harbe ait olan; harp halinde bulunan' < Ar. ***ḥarbī*** a.m. [***ḥarb*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki]. ※ ***Ve bundan ṣoŋra ḥarbī küffār ḥükkāmınuŋ balyozları ile mücāleset ve ülfetleri muḳarrer oldı***. ('Ālī 1956 s. 253).

AD. **harbi** I 'çabuk, tez' DS 2287 < ***harbî.*** ※ ***"Postayı kaçırmıyalım, benim şehirde işim var. —"Benim de var." —"Haydi biraz harbi bas bakalım!"*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 125).

AD. **harbi** II 'sürülmemiş, işlenmemiş toprak' DS 2286 < ***harbi*** I. ※※ Mecazî manada 'doğru, hilesiz; açık konuşan; kendine müdafaa edebilen' DS 2287; H. Aktunç 1990 s. 125–126. (***harbi*** I ile ***harbi*** II'nin anlamları arasında ve ***harbi*** II'nin mecâzi anlamı arasında ilişki yoktur; birleştirmeler şüpheli görünüyor. [Editörün notu]). ※ ***Harbi konuş be ablam! Şunu bil: Epeyce tanımalıyım vuracağım adamı.*** (T. Uyar 1971 s. 132). ※ ***Bak harbi söz, ben sevmem bu Nubar'ı.*** (A. İlhan 1953 s. 33). ※ ***Muhlis iyi çocuk, hoş çocuk, harbi çocuk; vur ensesine ağzından lokmasını al gık demez.*** (a.e. s. 96). ※ ***Değişiyordu, çünkü eski küçükburjuva alışkanlıklarını, hanım hanımcık davranışlarını bırakıyor, 'harbi' bir kız oluyordu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 38). ***harbiden*** 'hilesiz hurdasız, doğrulukla' H. Aktunç 1990 s. 126: ※ ***Harbiden doğru konuşuyorsun be teyzem. Keşke herkes senin gibi düşünse!*** (M. Mungan 1996 s. 251).

(Argo) **harbici** 'doğrucu, hile yapmayan' H. Aktunç 1990 s. 126 < ***harbi*** II + ***-ci*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki. ※ ***Ben harbiciyim, arkadaş, efendice lâflar bilemem, kusura bakma.*** (Orhan Kemal 1952c s. 106). ※ ***Ustayı bu yüzden pek sevmezdi. Fazla doğrucu, lüzumundan fazla harbici olduğu için.*** (Orhan Kemal 1954b s. 182).

(Argo) **harbi zar** 'hilesiz, cıvasız tavla zarı' H. Aktunç 1990 s. 126, H. Kodaman 1944 s. 248 < ***harbi*** II ve ***zar***. ※※

harb u darb/harp darp 'harpler, savaşlar' < ***harb u zarb (darb).*** ※ ***Ögüş seyretmiş idi şarḳ o ġarbe, | Nice gez ḥāżır olmış ḥarb u żarbe.*** (Şeyhī, F. Köprülüzāde 1934 s. 89). ※ ***Ḳıldı paşa ol gėce tedbīr-i ḥarb. | Göstere tā kim 'adüya ḥarb u żarb.*** (Enverī 1928–29 s. 19). ※ ***Köysel'in, öyle harple, darple alış verişi yoktu, radyo ve gazete de takip etmediği için şu tarafın, bu tarafın galebesine dair kafasında siyasî bir fikir ve kanaat taşımazdı.*** (H. Aytekin 1945 s. 89).

harc/harç I ‘harcetme, masraf’ < Ar.‿***harc*** a.m. ※ ***Saŋa māl u mülk ısmarladum ki dest-i zevāl aŋa ėrişecekleyin degüldür.‿Harcda isrāf ėtme!*** (Ferec 855/1451 v. 52a). ***harcını çektir–*** ‘(birisine) masraflarını ödetmek’: ※ ***Gendünüŋ ve ḍavarınuŋ ḥarcını bunlara çekdürmek muḳarrer olmaġ-ile...*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 152). ***harc et-/harcet–*** ‘sarfetmek’: ※ ***Biŋ ḳızıl altun cem‘iyyetinde‿harc eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 50a). ※ ***Ḳardaşumuŋ bī-hüner, bed‿hişāl ‘avratı vardur. Ne ki eve gelür, ‘avratı anı biyhüde yėre‿harc ėder, kedbānülik eylemez.*** (Ferec 855/1451 v. 191a). ***harc ol–*** ‘harcanmak, tüketilmek’: ※ ***Ni‘met sarāyda‿harc olan olurdı; ziyādei ḳapuda ḳorlar-idi dervīşlere.*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ***harc düz–*** ‘alması gerekenleri satın almak, öteberi almak’: ※ ***Vekīl‿harcıŋ oḍasına koşar. Ḥerīfi ḳoyduŋsa bul! Ne oḍasında var, ne ḳonaḳda.‿Harc düzmeye, işe gitmiş.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 183). ***harc-ı mahkeme*** ‘mahkeme ücreti’: ※ ***Elbette sen ferāġat ėtdüŋ-ise biz geçmezüz ve sen māluŋı aŋa hibe kılduŋ-ise biz‿harc-ı maḥkemei mużmaḥil ėtmezüz.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 179). ***harca sür–*** ‘masraflara kullanmak, harcamak’: ※ ***Köylerüŋ ġallelerini götürdüm,‿harcuma sürdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). ※ ***Va‘de tamām olduġı vaḳt Cühüd zeri istedi. Zer‿harca sürülmiş bulındı.*** (a.e. v. 234a). Mecazî manada ‘tatbik etmek’ (?): ※ ***Pādişeh ḥükmidür, sürer‿harca, | Görelüm ne ḳılur saŋa,‿hʷāca.*** (Elvān Çelebī 1984 s. 144 no. 1673).

harc/harç II ‘birinin her zaman yaptığı, yapmaya alışık olduğu, kolaylıkla becerebileceği (şeylerden olan); uygun’ < ***harc/harç*** I. ※ ***Arkasında yaşlı harcı, bol bir çarşaf; yüzünde kalın bir peçe; başına guguruk muguruk ta kondurmamış!*** (S.M. Alus 1944 s. 60). ※ ***Kalitaryanın göz, gönül nurlandıracak daha zendost harcı tarafları da vardı.*** (a.e. s. 155). ※ ***Perilerden gelen mektubu sökebilmek için keskin ulemalardan bulunmak icabeder. Bu, şöyle böyle her okuyabilenin harcı değildir.*** (H.R. Gürpınar 1933ş s. 58). ※ ***Hava tebdiline gelivermek kolay mı? Kaç türlü masraf! Yâni diyeceğim, zengin harcı.*** (M. Yesari 1938 s. 65).

harc/harç III ‘garnitür, elbiseye eklenen şerit süs’< Ar.‿***harc*** a.m. ※ ***Bu gelenlerin hepsi bir örnek siyah çarşaf giymişler. Elbiseleri de birbirinin aynı: erkek yakalı kırmızı harçlı lâcivert ceketler, gri eteklikler, lustrin iskarpinler.*** (S.M. Alus 1933p s. 80). ※ ***Frenk gömleğinin üstünde kavuşturma, kadife yelek. Kavuşturma diyişimden omuzdaşlarınki gibi önü çapraz boydan boya cebli, harçlı hurçlu sanma. Bey harcı, efendi harcı.*** (S.M. Alus 1944 s. 18). ‘yemeklerin yanına konan, tat veren garnitür’ ※※ ‘duvarcının taş ya da tuğlaların arasına koyduğu harç’. ※※

harca– I ‘sarfetmek; bitinceye kadar kullanmak, tüketmek; lüzumsuz şeylere sarfetmek, boşuna feda etmek’ < ***harc*** I + isimden fiil yapan ***–a–*** genişlemesi, b. ***ada–*** I ⊡; yabancı bir dilden alınan köke dayanan ve bu genişleme ile teşkil edilmiş ***butura–*** (onun etimolojisi doğru ise) ile beraber yegâne fiildir. ※※

(Argo) **harca–** II ‘bertaraf etmek, öldürmek; ağır yaralamak’ H. Aktunç 1990 s. 126 < ***harca–*** I. ※ ***Adamların niyeti beni harcamak değil. Öyle olsa ateş ederlerdi; in cin top oynayan yollardan geçtik.*** (A. Yurdakul 1993 s. 358).

EOsm. **harcan–** 'sarfetmek' TS 1899, 1900 < ***harca–*** I fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※※ Şu eski örneğin manası tam anlaşılmıyor: ※ ***Şā'irler maḥbūblar yanından‿harcanalar.*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 145).

harcet–, b. ***harc*** II.

harcıâlem 'sıradan, âdi, bayağı, müptezel' < ***harc*** II ve âlem kelimeleri Fa. izafet birleşiminde. ※ ***"Sana yanıyorum, senin için ölüyorum" ne kadar harcıâlem basmakalıplar varsa, hepsini sıralıyordum.*** (S.M. Alus 1944 s. 134). ※ ***Az ilerde bir yaban eşeği vardı. Eşeğin yabanı öteki eşekler gibi harcıâlem değildi. Alacası çizgi çizgi dışına vurmuştu. Değişik bir eşek olduğu belliydi.*** (Ç. Altan 1975 s. 59).

harcırah 'seyahat masrafları, yol parası' < ***harc*** I ve ***rāh*** Fa. 'yol'. ※ ***Nasıl olsa, harcırahımı yiyecek içecek, yatacak masrafımı verecekler.*** (Orhan Kemal 1963m s. 34).

EOsm. **harclan–** '(bir miktar para ile) geçinmek, ihtiyaçlarına sarfetmek' < ***harc*** I + ***-lan–*** genişlemesi, b. ***ademlen–*** ⊡. ※ ***Saŋa miḥnetden ḳurtulmaḳ maṭlūb-ise dur, Mıṣra var; anda ḥadsuz ni'metüŋüz vardur, al,‿harclan!*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Bir ḳac gün diŋlendi, bir dīynār bozdı, anda‿harclandı. Andan bir şehre daḫı naḳl ėtdi.*** (a.e. v. 132a). ※ ***Ol ḳız tedrīycīle, tedbiyrīle ol aḫcayı‿harclandı, toḫuma vėrdi, öküze vėrdi,‿halḳa taḳvīyet eyledi.*** (a.e. v. 65a).

harclık/harçlık 'günlük ihtiyaçları karşılayacak para; yolcunun yanında taşıdığı küçük miktarda para' < ***harc*** I. ※ ***İşidürem ki bī–nevālıḳdan köye varur-imiş. Varmasun, ben aŋa‿harclıḳdan nesne eksük ėtmeyem.*** (Ferec 855/1451 v. 73a). ※ ***Ḳız Fażla destūr vėrdi, silāḥlandurdı, bir küh-peyker at bindürdi,‿harclıġ–ile,‿hadem u ḥaşem–ile Müşıla gönderdi.*** (a.e. v. 17b). ※ ***Olanca‿harclıġını‿harbende ve şütürbān nāmına bir ḳac kilāba ma'ṭūf ḳılub gėceden gėceye yetmiş seksen yem asarın dėyü sırıdur.*** ('Âlī 1982 (988) 1581 II, 242). Krş. ***karçlık***.

harç, b. ***harc***.

harçlık, b. ***harclık***.

harda, b. ***harada***.

hardal/hardal otu 'bir bitki, Ranunculus asiaticus; Sinapis Cruciferae; o bitkinin tohumundan yapılan acı bir baharat' Hauenschild 1989 no. 1028 < Ar.‿***hardal*** a.m. ※ ***Kahverengi bir dik dörtgenin üzerinde, açık hardal sarısı bir aynada beliren esrarengiz, biraz ürkütücü, güzel bir siyah kadın resmi vardı.*** (B. Uzuner 1997 s. 23).

hardaliye 'hardal ilave edilen üzüm şırası' < ***hardal*** + ***-iye*** genişlemesi, krş. ***anberiye***. ※ ***Muammer'in beslenmesi evde baş kaygı oldu. Kırklareli'den getirtilmiş hardaliye, pekmezli cevizli pelteler...*** (M.C. Anday 1965a s. 55). ※ ***Sende iyi hardaliye vardır, al gel bir bakırcık ta Evlekliğe, söğütlerin altına gidip efkâr dağıtalım!*** (M. Başaran 1992 s. 53).

hardan, b. ***haradan***.

AD. **hardumiya** 'koyunların ince bağırsağından yapılan bir çeşit yemek' DS 2287 < BizYun. ***γαρδύμιον*** (ġarḏúmion) < Lat. ***calduna*** a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 72. ※※

Osm. **hare** I 'bir cins ipek' < Fa. ‿***hāra*** Meninski 1680 I, 1705. ※ ***Ṭūṭī fıstuḳī‿hāre ayağında şeker-efşān ʿibāretile ʿacāyiblerin söyler.*** (Ş. Şeyhoğlı 1973 s. 276). ※ ***Vişne çürüğü ḥāre bir çarşafla başınıŋ üzerine atılaraḳ sīmāsını nīm-güşāde bıraḳan peçesiyle, onu birinci defʿa olaraḳ gördüğüm bu ḳıyāfetle, der-ḥāl uzaḳdan farḳ etdim.*** (H.Z. Uşaklıgil 1317 s. 178).

Osm. **hare** II 'mermer' < Fa.‿***hāra*** a.m. ※ ***Dīvārı seng-i‿hārādan-idi. Ḳapusı demürden-idi, muḥkem bağluyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 47a). ***hareli*** 'mermere benzeyen lekeleri olan': ※ ***Adilin dediği gibi kadının gözlerinin altı, hareli hareli siyah.*** (S.M. Alus 1944 s. 52–53).

Osm. **hare** III 'mahalle, sokak' < Ar. ***ḥāra*** a.m. ※ ***Cün Mıṣra yėtişdi ḥārei sordı, Mübārek evin buldı.*** (Ferec 855/1451 v. 53b).

harekât 'hareketler, davranışlar' < Ar. ***ḥarakāt*** a.m. [***ḥaraka*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Melik Feraḥşāduŋ ḥarekātın, sekenātın, durmaḳda, oturmaḳda, her işde, her bābda begendi.*** (Ferec 855/1451 v. 36b).

hareke 'özenilerek yazılmış Arapça yazıda ünlüleri gösteren işaretler' < medrese Arapçası ***ḥaraka***, asıl manası 'hareket'. ※※ ***hareke bereke*** 'harekette bereket var (Ar. ḥaraka baraka deyiminden)': ※ ***Cün gördi, inzivāyile iş olmaz, ḥareke bereke dėyü durdı, bāzār yüzine cıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 125b). ***harekesi harekesine*** 'noktası noktasına, tıpkısı tıpkısına': ※ ***Tam elifi elifine, harekesi harekesine söylüyorsun bey kardeşim!*** (S.M. Alus 1934 s. 353).

hareket 'davranış, fiil, faaliyet' < Fa. ***ḥarakat*** < Ar. ***ḥaraka*** a.m. ※※ 'yola çıkış, azimet': ※ ***Āh, nā-gāh düşdüm ammā ḳatı düşdüm! Zāyid keleciyden, zāyid ḥareketden bu ḥāle düşdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). 'zelzele, deprem, yer sarsıntısı faciası' (***hareket-i arz*** tabirinin kısası): ※ ***Ayşe hanım, hareket senesinden beri, Tünelin kapısına yaklaşamaz; gene yer gök biribirine girerse, Tünel yıkılır da altında kalırsam diye korkar.*** (S.M. Alus 1933p s. 37). ※ ***Hareket mi oluyor, yoksa alt kat mı tutuştu diye kendimi karyoladan aşağı attım.*** (a.e. s. 237). ***hareket et-*** 'davranmak': ※ ***Ḳardaşlarum ḥased ucından baŋa anuŋ gibi hareket ėtdilerse fażl-ı ilāhī destegīrüm oldı***. (Ferec 855/1451 v. 66b). ※ ***Yemek bitmiş; beyinler, yiyeceklerin kimyasıyla hareket ediyor.*** (M. Kaçan 1997 s. 14). ***harekete gel-*** 'hareket etmeye başlamak': ※ ***Bir sāʿat ḥayrān olub durdı. Andan hezār cehdile ḥarekete geldi, ilerü yüridi.*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ***harekete getir-*** 'hareket etmesine sebep olmak': ※ ***Şeh-zāde bir sāzı kenāra aldı, ḥarekete getürdi.*** (a.e. v. 199a).

harem 'büyük evin aileye mahsus kısmı' < Ar. ***ḥaram*** a.m. ※ ***Ḥaccācuŋ bir cāriyesi var-idi, ġāyetde pākiyze-idi. Ḥaccāc ḥareminde anu gibi yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 67a). ※ ***Bu ġarīb, ne elinden geleyidi kim gendü gendüligiyle senüŋ ḥaremüŋe gireyidi?*** (a.e. v. 98b). 'haremde bulunan kimseler': ※ ***Ėrte şehrde gezdüreler, "Her ki ḳaṣd-i ḥarem-i şāhān ėder, cezāsı budur." dėyeler.*** (a.e. v. 201a). 'zevce'. ※※

Osm. **Haremeyn** 'iki mukaddes yer, yâni Mekke ve Medine' < Ar. ***Ḥaramayn*** a.m. [***ḥaram*** 'mukaddes yer' + ***-ayn*** dualis (ikil, tesniye) eki, b. ***beynnehreyn*** ⊡]. ※ ***Ve küllīyen Ḥaremeyni ş-şerīfeyn evḳāfı ʿavārıż-ı dīvānīyeden ve tekālīf-i ʿörfīyeden muʿāf ve müsellem olalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [963/1555] s. 230).

harf 'yazıda tek bir sesi temsil eden işaret' < Ar. ***ḥarf*** a.m. ※ ***Günlerce uğraştım, harfleri birbirine tutturamadım.*** (F. Baykurt 1969 s. 42). 'kelime; söz' ※※ ***harf at-*** '(birisine) takılmak' Â.S. Levend 1943 s. 459: ※ ***Fużelāya bülehā ḥarf atub i'tiḳādāt-ı ehl-i ḥarfı ṭarīḳ-i Ḥaḳdan taḥrīfe rācl'dur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 175). ※ ***Ben sana harf atmayı öğretirim!*** (A. Şināsī 1940 s. 58). ***harfi harfine*** 'şaşmadan, tam olarak, tastamam': ※ ***Fala inanırdı. Falcılar, âtide olacakları, bir bir bilir ve söylerler. Böylece harfi harfine çıkmış nice kehanetler vardır.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 59). ※ ***Ağzından çıkanları harfi harfine, aynen yazacağım.*** (S.M. Alus 1944 s. 11).

AD. **harfana** 'arkadaşların aralarında para toplayarak yaptıkları eğlence' DS 2288 < Fa. ***ḥarīfāna*** 'arkadaşça' [Ar. ***ḥarīf*** 'arkadaş' + Fa. ***-āna*** zarf eki, b. ***âcizane*** ⊡]. Tietze 1967 no. 59. Krş. ***herifane***. ※※

Osm. **harfendazlık** '(birine) takılma; tanımadığı bir kadına edepsizce laf atma' < Fa. ***ḥarf-andāz*** 'cunning, artful' F. Steingass 1930 s. 416 [***ḥarf*** + ***-andāz*** 'atan, fırlatan', b. ***hakendaz*** ⊡] + ***-lık***. ※ ***Hizalarında bir ḳaç araba tevaḳḳuf eyledi. Berikiler kadınlara harf-endāzlık etmiye başladılar. Beg ise, bilmediği kadınları bir takım münāsebetsiz sözlerle taṣdī'a ḳalkışmaḳ meslek-l bī-edebānesiniŋ bütün bütün 'aleyhinde olması...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 48).

AD. **hargin** 'ekine elverişli nemli toprak' DS 2288 < Erm. ***harmunk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 429. ※※

AD. **hargos** 'saban izi', b. ***akos***.

Osm. **hargûş** 'tavşan' < Fa. [***har*** 'eşek' ve ***güş*** 'kulak'] U. Bläsing 1997 no. 5. ※※

hargür, b. ***haygür***.

har har 'soluk soluğa, harlaya harlaya' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***"Akşama sağ çıkacaklarını Allah bilir. Koşuverin!" Fatma geldi. Har har soluyup kalmıştı.*** (F. Baykurt 1982 s. 79).

harhara 'devam eden horlama sesleri' < Ar. ***haṛhara*** a.m. ※ ***Çağrışa bağrışa, taşıyıp götüren vapur düdükleriyle vinç harharalariyle bir mahşer olan rıhtımda Seyr-l Sefain'i bulduk. Seyr-i Sefain'de iş yoktu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 149).

AD. **harhut** 'bozuk, eski, yıkık' DS 2288 < Erm. ***haṛhut*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 216. ※※

harıl harıl 'durmadan (yeknasak bir ses veya gürültü çıkarmak)' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Biz oraya oturalı bir saati buldu. Geldik geleli saz durmadan devam ediyor; bastıbacak ta harıl harıl udunu çalıyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 164).

AD. **harılma** 'yapıların üzerine atılan ağaç' DS 2289 < ***hartoma*** kelimesinin varyantı. ※ ***Sabah günü harılmadan dorun sağ tarafından kaburga üstüne vurmuş***. (Behçet Mahir 1973 s. 12).

harıltı gürültü 'gürültülü karışıklık' < ses taklidi kelimelerden, isim yapan ***-tı*** eki için b. ***anırtı*** ⊡, krş. ***hargür***. ※ ***"İlâhi Yarabbim, orası mahşer! Bir harıltı, bir gürültü, şöyle ilerleyim de bir kenara kıçımı iliştireyim" dedim.*** (İsmail Galib 1932b s. 13).

AD. **harım** 'sebze ya da meyve bahçesi; tarla ve bahçe çevresindeki çit' DS 2289 < Ar. ***ḥarīm*** 'çevrili saha' Tietze 1958 no. 46. ※ ***Topraklarımızın kıymetli sayılan yerlerinde, bağın, bahçenin, harımların duvarlarından göze çarpan yerlerinde birer ikişer eşek, köpek kafa kemiği sırıtmaktadır.*** (M. Makal 1954 s. 72). ※ ***Harım bir asma yeşili içinde kaynaşıyordu. Bostan kökenleri kokuyordu. Kökenden kökene arılar gidip geliyorlardı.*** (F. Baykurt 1961ı s. 64). ※ ***Güneş garajın ardına dönmüştü. Artık çiftlik binalarının çevrelediği harımın ortalık yerine batıdan bakmıya başlamıştı.*** (S. Kocagöz 1954 s. 34).

AD. **harın** 'bir şeyden huylanıp yürümeyen, geri geri giden hayvan' DS 2290 < Ar. ***ḥarūn*** a.m. Tietze 1958 no. 47. ※ ***Ben iki harın beygire güvendim, sen de babandan kalan çürük değirmene. Salt kendine güvenenler, on dönüm, yirmi dönüm fındıklık sahibi oldular bugüne bugün.*** (R. Ilgaz 1969k s. 44).

harıp *ağacı* 'bir ağaç cinsi' < belki ***harnıp*** yerine hata (ya da onun varyantı) ※ ***Yerden bir iki basamak ile yükseltilmiş, üstü harıp ağacının yapraklar ile örtülü bulunan çardağın yamrı yumru tabanında yerine giderken gıcırtılarla gözlerini açan arkadaşları ne ona bir şey sordular, ne de o onlara bir şey anlattı.*** (S. Şengil 1949t s. 12).

Osm. **hârî/horî** 'horluk, rezalet' < Fa. ***ḫʷārī*** a.m. [***ḫʷār*** 'hor' + sıfattan nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-ī*** eki, b. ***bâzî*** ⊡]. ※ ***Atam-ile anam-ile ben ḳurtıldum. Hezār zārī vu ḫārīyile fülān şehre geldük***. (Ferec 855/1451 v. 131a).

haric/hariç 'dışında, (bir şeyden) başka, sarfınazar' < Ar. ***ḫāric*** 'dışta olan, dışarda olan'. ※ ***Bir hafta bu proğramın üçüncü numarasını yâni sokak sürtmeyi yaptım; yürüdüm. Yokuş çıkmak hariç gezinti, eğer sokakla ahbaplık içinse, mutlak tabana bağlı olmalı.*** (H.E. Adıvar, bir gazete yazısından). ***hariçden*** 'dışarıdan': ※ ***Gözine iki cirāġ gibi nesne görindi. Neyidi dėyü teʾemmül eyledi. Gördi, ejdehāy-imiş, ḫāricde gelür-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 245b). ※ ***Pes yine Şirvān semtine serdār olduḳları zamānda anları iḫtiyār, gendülerüŋ ġaflet u ġabāvetine her ḥāl-ile ıṣrār olub — ḫāricden miṡāli: ʿavretinüŋ fuḥşına vāḳıf olan şevher-i bī-ʿārki tekrār taḥt-ı nikāḥında durmasın irtikâb u iḫtiyār eyleye.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 131). ***haricinde*** 'dışarısında': ※ ***Fakat efendim, bunu benim havsalam kabul etmiyor, edemiyecek. Bu büsbütün tahammülün haricinde bir şey!*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 307). ※ ***Bu kızdan uzaktan uzağa gördüğüm bir yıldırım gülümsemesi belki de benim ona verdiğim mâna haricinde bir şeydi.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 10). 'dışında, maada': ※ ***Hapishanenin, günde bir iki saata münhasır olan mutat hizmetlerinin haricinde, rahat ediyordu.*** (E.E. Talu 1935 s. 80). ***haricine*** 'dışarısına': ※ ***Böyle maceralarda aile içine yabancı döl katan kadınların günahlarını lânetlerken, zürriyetlerini aile haricine bırakan babaların cürümlerini niçin düşünmemeli? Netice ikisinde de biribirinin ayni değil mi??*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 49).

haricen (okunuş şüphelidir) 'hariç, dışında' < ***haric*** + zarf yapan ***-an/-en*** accusativus eki, b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Ol gün öyileye dek ḳonmağa yarar yėrcügez bulam dėyü gitdi. Rīg-i revān-ile ḫār- cānsitāndan ḫāricen zevceyn-i isneyn bulımadı.*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

hariciye (hastanenin bir bölümü dış hastalıkları, Chirurgie) < ***emraz-ı‿hāricīye şubesi*** tabirinin kısası. ※ ***En önde servis hemşiresi, arkasında başasistanla savcı yardımcısı, bütün ikinci hariciye servisleri bir bir gezilmeğe başlandı.*** (H. Taner 1954 s. 34).

Hariciye 'Dış İşleri (Bakanlığı)' < Ar.‿***hāric*** + nomen concretum (somut isim) yapan **–*iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※※

hariç, b. ***haric***.

Osm. **haridar** 'alıcı' < Fa.‿***harīdār*** a.m. ※※

Osm. **haridargir** 'alıcı bulan (mal), rağbette' < Fa. ***harīdār-gīr*** a.m. [***harīdār*** 'alıcı' + ***-gīr*** 'kapan, tutan', b. ***afakgir*** ⊡]. ※ ***Fülān şehre ilet, bu anda‿harīdārgīrdür*** (metinde‿***harīdārdur***), ***çoḳ eslem-ile gelesin, dügünler ėdevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 240a).

Osm. ***harid u fürüht/hırid u fürüht** 'alma ve verme, alışveriş' < Fa.‿***harīdan*** 'satın almak' ve ***furūhtan*** 'satmak' fiillerinden yapılmış gayrımunis bir nomen actionis (oluş ve kılış ismi), krş. ***alver.*** ※ ***Bir ḳac gün bu ‿hırīd u fürūhta mülāzemet eyledüm*** (metinde ***eyledi***),‿***höş geldi, her vaḳt yėni lezzet buldum.*** (Ferec 855/1451 v. 114b).

Osm. **harik** I 'yangın' < Ar. ***ḥarīḳ*** a.m. ※※

AD. **harik** II 'kendirden yapılan bir çeşit ayakkabı; eski ayakkabı' DS 2290 < Erm.‿***haruk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 230. ※※

harika 'mucize, şaşılacak şey, hayranlık uyandıran (eser)' < Ar. /***ḫrḳ***/ köküne dayanarak Osm.da yapılmış bir kelime; çoğulu‿***havārıḳ.*** ※ ***Steinbeck hakikaten harikadır. Ben bütün eserlerini okudum.*** (F. Baykurt 1969 s. 59).

harikulâde 'âdete aykırı, şaşılacak şey; fevkalâde, âlâ, mükemmel' < Ar. ‿***hāriḳu l-'āda*** a.m. [***hāriḳu*** 'aykırı', ***l-*** harfitarif (b. ***abdülbatn*** ⊡) ve ***'āda*** 'âdet']. ※ ***Yaşdaşlarına göre harikulâde bir terkip kabiliyeti vardı.*** (C. Meriç 1992 s. 160).

Osm. **harim** I 'kutsal yer; harem' < Ar. ***ḥarīm*** a.m. ※※

Osm. **harim** II 'aile efradından sayılan kimse' < Ar. ***ḥarīm*** 'zevce'. ※ ***Hazret bir an evvel nikâhı etsin, harimimiz olsun, kollarını sallıya sallıya gelsin gitsin, dedim, lâf dinletemedim. Şimdi ayıklayın bakalım pirincin taşını!*** (S.M. Alus 1933p s. 210–211).

Osm. **harir**/AD. **herir/heril** 'ipek; ipekli; gömleklik bez' H.Z. Koşay 1944 s. 248, 330. < Ar. ***ḥarīr*** a.m. ※ ***Dibinde bir taḫt urulmış, üstünde bir kişi yatur. Bir ḥarīr çādır üstinde örtülmiş.*** (Ferec 33a). ※ ***Ol ḳayġumdan ölmiş yigidi gördüm, ḥarīrlere dolanmış yatur.*** (a.e. v. 108b). 'üzerine yazı yazmak için kullanılan ipekli örgü': ※ ***Bir ṣanduḳca buldı, içinde bir pāre aḳ ḥarīr var üstünde, yazılmış ki...*** (a.e. v. 53a). ※ ***Ak ellerim heril işler.*** (Reşat Enis 1944 s. 125).

Osm. **harire** (bir çeşit muhallebi) 'sorte de bouillie qui correspond assez aux crèmes européennes' < Ar. ***ḥarīra*** R. Dozy 1927 I, 263. ※ ***Baŋa ḥaḳāret gözliyle baḳma! Benüm tiyġum daşa, demüre üter, igne ḥariyre, barmaḳ ḥarīreye ütdügi gibi.*** (Ferec 855/1451 v. 100b).

Osm. **haris ol–** 'arzulu olmak, lüzumundan fazla istekli olmak, tamahkâr olmak' < Ar. ***ḥarīṣ*** 'istekli' ve ***ol–*** ※ ***Naḫḫās meger ġulām-bāreyidi.***

̮Hādimi almaġa ḥarīṣ oldı. Eyitdi: "İ̮ḫʷāher! İki yüz diynār benden ḳabül ėt. Anı baŋa vėr!" dėdi. (Ferec 855/1451 v. 223a).

harita I b.m. (coğrafya resmi) < Yun. ***χαρτί*** ̮(hartí) Kahane–Tietze 1958 no. 177 veyahut Yun. ***χάρτης*** ̮(hártis) a.m. G. Meyer 1893 s. 39. ※ ***Heyecandan sapır sapır titriyor; tutuk ağzında kelimeler, yolda harita çizen sarhoşlar gibi sendeliyordu.*** (Reşat Enis 1944 s. 106). ***haritada var/haritada yazar*** 'nasib olur': ※ ***Yüz lira sermāyeniŋ bir ḳaç senede beş altı biŋ lira olması işidilmemiş bir keyfiyet değildir. Faḳaṭ ḳazancdan ziyade̮ haritada żarar yazar.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 423). ※ ***Kendi kuvvetine ve çevikliğine güveniyordu. Fakat haritada kahbece arkadan vurulmak ta yazılıydı.*** (E.E. Talu 1935 s. 122).

harita II 'deniz haritası', b. ***karta*** I.

AD. **hark** 'ark, hendek' DS 2291 **<** ***ark*** kelimesinin aspiration'lu (soluklama) varyantı, b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Gidelim baba, her ihtimale karşı üstten bir hark açar, suyu çeviririz, hiç olmazsa***. (N. Kurşunlu 1952 s. 86).

EOsm. **harkıldı** 'kahkaha' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***harkıl harkıl (gül–).*** ※ ***Oş bunlaruŋ ḥarḳıldıları sebebsüz degüldür. Bir laṭīfeleri vardur. Söyledelüm, görelüm ne sebebdendür.*** (Ferec 855/1451 v. 113b).

AD. **harkıl harkıl (gül–)** 'gürültülü şekilde kahkaha ile gülmek' DS 2291 < ses taklidi kelimelerden. ※※

Osm. **hark ol–** 'yanmak' < Ar. ***ḥarḳ*** 'yanma, ateşte yok olmak' ve ***ol–***. ※ ***Bu adları oḳıyub gendüye ürsün, suya ġarḳ olmaz, oda ḥarḳ olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 33a)

harla– I '(az yanan ateş ya da kuru ot vb. için) birden parlamak' DS 2292 ※ ***Samanları tutuşturdum. Ateş hemencecik harladı. Alevler yükseldi.*** (F. Baysal 1944 s. 41). 'aydınlanmak, ışımak' ※ ***Davudun da gönlü, titreye titreye ışığa ve açıklıklara uyanır, gözleri yüreğinde vuran sevinçle harlardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947 s. 3).

harla– II '(su) birdenbire ses çıkarak akmak' DS 2292 ※ ***Hulusu pek ve safderun bir âdem idi, söyleyenden korkma, harlamayan sudan sakın derler.*** (E. Misailidis 1986 s. 721). ※ ***Uzaktan parlar | Yakından harlar.*** (Güngör–Ozanoğlu 1939 s. 128; bilmece, cevabı 'sel'). 'fışkırmak, süratle büyümek (otlar hakkında)': ※ ***Ekilmiş tarlalarda yeni bir buğu vardı. Kuru otların diplerinden taze çimen harlamıştı geçkin sarıyla ıslak yeşil içiçeydi.*** (M. Başaran 1964 s. 77).

harla– III 'yorgunluktan ses çıkararak sık sık nefes almak, (at) hırıltılı ses çıkarmak' DS 2292 ※ ***Harlaya harlaya bir pikap geldi. Arabanın sağlam yeri kalmamıştı. Çamurdan hiçbir yeri gözükmüyordu.*** (F. Baykurt, 1969 s. 67).

harlı 'alev alev yanan' < Ar. ***ḥarr*** 'hararet' isimden sıfat yapan ***-lı*** eki. ※ ***Alevin en harlı zamanında, gâvurların ırımsız bayramında yaptıkları gibi, ateşin bir ucundan öteki ucuna zıp zıp sıçramıştı.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 42).

harman I, b. ***hırmen***.

AD. **harman** II 'ay halesi' < ***harman*** I. ※ ***Ay da geceye kalmıştı. Birazdan, sarı bir harman, Pertecik tepesinin başından fırlayıp çıkacaktı!*** (F. Baykurt 1971c s. 358). Krş. ***harmanla-*** II.

(Argo) **harman** III 'tiryaki olduğu şeyden bir süre uzak kalmış müptelası olduğu şeye acıkmış (kimse)' H. Aktunç 1990 s. 126 < ??; krş. ***habazan***. ※ ***"Dur yahu," dedi, "harmanım, beyağabiyden bir cigara alayım" —"Vay Ahmet!" dedim, "paketimi kendisine verdim"*** (S.F. Abasıyanık 1950m s. 100). ※ ***Gözleriyle Zebun Ali'den şarap istedi. Sivri gırtlağı inip çıkıyor, avurtları titriyordu. Şu ara harman olduğundan lâf edecek takati kalmamıştı.*** (Kemal Tahir 1957 s. 55). ※ ***İki gündür toz bulamadı çakal. İflâhı kesildi, harmanlıktan.*** (R. Ilgaz 1962s s. 65). ※ ***Gıll, bIrimhanenin yan odalarında iyi basılmış bir çift kâğıtlıyı padişah gibi üfledi. Cıgaraya harman kalmış beyni, lezzeti alızlayınca, sekiz kar köpeği gibi çalışmaya başladı.*** (M. Kaçan 1990 s. 113).

harmanda, b. ***harbende***.

harmanî/harmaniye, b. ***harvanî***.

harmanla- I 'yürürken bir daire çizmek' DS 2293 < ***harman*** I + isimden fiil yapan ***-le*** genişlemesi. ※‿***Halınıŋ üzerinde alt üst tekerlene tekerlene odayı‿harmanlar iken ḳorldorun ḳapısı ġıcırdadı.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 369). ※ ***Memo, Hamido'nun elinden alabalık gibi sıyrılır, kaşla göz arasında hasmının ardına dolanır, harmanlayıp savururdu. Düştüğü yerden kalkmağa çalışan Hamido...*** (K. Bilbaşar 1969 I, 97). ※ ***Dizginlerini salıverdi atın. Selim'in çevresinde şöyle bir harmanladıktan sonra, geldiği yoldan döndü.*** (R. Ilgaz 1981 s. 31). 'çember gibi uçurmak': ***Tabaklarımızdaki beyaz peynir, kıvırcık salata, muska böreği kümesini silip süpürdük. Gülgül'ün eteklerini harmanlayıp savurarak gezdirdiği pilâvı beklerken hep birlikte susuldu.*** (L. Erbil 1985 s. 61). 'sırayla birbirine karıştırmak'. ※※

harmanla- II 'çevresinde ağıl meydana gelmek (ay hakkında)' DS 2293 < ***harman*** II + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi. ※ ***Öyle bir bulut ki altındakInI de büsbütün perdelemiyor. Buna bizim hemşeriler, ay harmanladı derler.*** (R. Ilgaz 1981 s. 112-113).

AD. **harmı/harmu** 'ahşap evlerde tavanın örülmesinde kullanılan kereste' DS 2293 < Erm. ***harmi*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 420. ※※

harmıtla-, b. ***harmut*** II.

harmu, b. ***harmı***.

AD. **harmut** I 'keçiboynuzu' DS 2293. < ***harnup***. ※※

AD. **harmut** II 'sıcak suyu ılıştırmak için ayrılan soğuk su; çorbaya karıştırılan unlu su' DS 2293 < krş. Kürd.‿***harmud*** 'levain qu'on ajoute à la farine de millet pour faire du pain' Jaba-Justi 1879 s. 148. ***harmutla-/ harmıtla-*** 'sıcak suyu soğuk su ile ılıştırmak' DS 2293 ※ ***Dudaklı bir leğenle getirdi. Güğümdeki sudan, elindeki suya kattı, harmıtladı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 179).

AD. **harnup/harnıp/harnub/harup** 'kocayemiş ağacı ve meyvesi' DS 2293 < Ar.‿***hurnüb*** 'Johannesbrotbaum'. ※ ***Ve harnüb ve cevz ve meyve-i mütenevvi'a ve bunuŋ emsa̱li nesnelerden onda bir 'öşr alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [934/1527] s. 328). ※ ***Anadolunun cenubu değil***

mi ya, yedi sekiz saatlik bir yürüyüşle, üzüm asmaları, zeytin, harup, portakal, limon yetiştiren yerlerden geçmiştik. (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 16). ※ ***Evin önünde bir arsa ve onun da ortasında bir harup ağacı vardı.*** (a.e. s. 67). ※ ***Kuru harnup ve çam dalları, kozalaklarla büyük bir ateş çattım.*** (A. Ağaoğlu 1981y s. 188).

AD. **harol** ‘buğdayı düzgün bir çizgi üzerine ekmeye yarayan, arkasında iki uzun tahtası olan saban’ DS 2293 < Erm. ***aror***, (diyal.) ***haror*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 35. ※※

AD. **haros** ‘birkaç yıl işlenmemiş, sürülmemiş tarla’ DS 2294 < ***aros*** kelimesinin aspiration’lu (soluklama) varyantı, b. ***habazan*** ⊡. ※※

haroşa, b. ***haraşo*** II.

harp I, b. ***arp***.

harp II, b. ***harb***.

harp darp, b. ***harb u darb***.

AD. **harp et–/harp harp vur–** ‘çarpmak (yürek hakkında)’ < ses taklidi tabirlerden, belki ***darb/darp*** kelimesinin tesiri atında. ※ ***Cennet karının yüreği harp etti: “İnaaaa! Tingedek düştüm, o kadar bağırılır mı Haydar?” Neden sonra kendine geldi...*** (F. Baykurt 1967k s. 174). ※ ***Oyma dolaptaki yatağını kucaklayıp serdi yere. Döşeğini, yorganını açarken yüreği harp harp vuruyordu.*** (F. Baykurt 1959y s. 251).

AD. **harpuşta/harpışda** ‘evlerin önünde asmaların yayılması için yapılan çardak’ DS 2294 < Fa.‿***har–püşta*** ‘sivri çatı, sivri çatısı olan yapı’ [***har*** ‘eşek’ ve ***puşta*** ‘sırt’]. ※※

Osm. **harr/har** ‘sıcak’ < Ar. ***ḥarr*** a.m. ※ ***Mıṣr‿halḳından eks̱er–i‿hācegān ve tüccār u bāzergān Ḥabeşī cāriyelere rağbet ėdüb maḥall–i mücāma‘ati ḍar u ḥarrdur dėyü ögerler.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 128).

harradak, b. ***hartadak***.

harran gürra/harrangürra/harran gürran ‘gürültülü karışıklık’ < ***hargür/hara güra***’nın varyantı (krş. ***haygür***), belki Fa.‿***harān!*** ‘eşek!’, aslında‿***harān*** ‘eşekler’ [***har*** ‘eşek’ kelimesinin çoğulu, b. ***canan*** ⊡]‿***harān–ı gür*** ‘wild asses’ F. Steingass 1930 s. 452 kelimelerinin tesiri altında. ※ ***Bir sürü mahalle karısının çene yarıştırmasından, satıcıların bağırmasından Zafirakinin taksimi değil, davul çalınsa duyulmıyacak. Bir harran gürradır gidiyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 200–201). ※ ***Şu yalıda eskiden böyle şeyleri düşünmeğe vakit kalmazdı ki... Bir harran gürrandır giderdi. Meselâ kızım gelir, bir şey söylerdi; oğlum yanımdan çıkar, torunum içeri koşardı.*** (R.H. Karay 1964 s. 162). Krş. ***hırgür***.

AD. **har soluk/harsoluk** ‘nefes nefese, soluk soluğa’ < ***har*** ses taklidi kelime (krş. ***har har***) ve ***soluk***. ※ ***Çardakta harsoluk seviştiler, sonra tartışmaya başladılar: “Gitme diyorum, duymuyor musun?”*** (F. Baykurt 1982 s. 9). ※ ***Yığışmalar oluyordu orda burda. Terli işçiler harsoluk trenlere koşuyordu.*** (a.e. s. 169). ※ ***Ayrılıklar çok zormuş. Gitme, kulların olayım! Kuru kuru seviş, har har soluş!*** (a.e. s. 10).

hart ‘birdenbire ve sert biçimde (ısırmak hakkında)’ < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Rahmetli Ahmet Rasim bir yazısında ne güzel tasvir etmişti. Adam***

Eminönünden tramvaya binecek. Yaklaşırken tramvay beygirlerinin biri hart diye biçarenin caketinin dirseğini kapmaz mı? (S.M. Alus 1944 s. 18). ***hart hart***: ※ ***Kaşığın sapını dokundurunca esniyor mu, kotar; hart hart, ısırıp ısırıp ye!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1940–41, Kurban bayramı)

AD. **hartadak/harttadak/harradak** 'birdenbire, anında' DS 2295 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) ve ses taklidi kelimelerden, b. ***cartadak*** ⊡. ※ ***Yüreğine nasıl olur da zehirli bir kamayı "Fırsat bu fırsattır!" diye harttadak saplar ve herifin canına kıyardım?*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 140). ※ ***Uluguş içerdeydi. Duvarın dibine büzülmüş yatıyordu. Harradak kalktı.*** (F. Baykurt 1971t s. 241).

hartal, b. ***hartar***.

hartama, b. ***hartoma***.

Osm. **hartar/hartal** 'parşömen' < Biz.Yun. ***χαρτάριον*** (hartárion) 'small piece of papyrus' G. Meyer 1893 s. 39, Meninski II, 1882. ※※

AD. **hart hurt et-/hart burt et-** 'kabadayılık etmeye çalışmak' DS 2295 < ***hart hart*** tabirinin labialisation'lu (dudaksıllaşma) varyantı. ※ ***Her candarma da zart- zurt ederse millete, olur mu? Sevgiynen sıcak gönülnen her bi şey, anlayışınan... Hart-burt etmekten daha iyi ya. Hart-burt ettin mi öfkeyi ayaklandırırsın.*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 388).

Osm. **hartî** 'harita' TS 1901 < Yun. ***χαρτί*** (hartí) a.m. ※※

AD. **hartlap I/hartlak** 'kocayemiş ağacı ve meyvesi' DS 2296 < Ar. ***ḳaṭlab*** a.m. 'Arbutus unedo' Bedevian 434, Tietze 1958 no. 184. ※※

AD. **hartlap** II 'ak gürgene benzer meşe ağacı' DS 2296 < ***hartlap*** I ile aynı ağaç (?). ※※

harttadak, b. ***hartadak***.

AD. **hartoma/hartama** 'çatılarda kiremit yerine kullanılan ince tahta, pedavra' DS 2295 < Yun. ***χάρτωμα*** (hártoma) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 587. Krş. Erm. ***hartuma*** a.m. ※ ***Hımış evlerin damları, Doğu Karadeniz kıyılarında hartama, Batı Karadeniz kıyılarında pedavra denilen ince tahtalarla örtülür.*** (H. Birand 1957 s. 76). ※ ***Üstü kiremitli evlere on lira hane vergisi, hartamalı evlere ikibuçuk lira hane vergisi.*** (A. Nesin 1968 s. 91) ※***Baharla birlikte uçurtma faslı başlardı. Fırıncı Mustafa Efendiden "ekmek kâğıdı" (ekmeği sarmak için kullanılan, pelür kâğıdına benzeyen bir kâğıt) alırdık: Sarı, yeşil, kırmızı, mavi. Sonra bizim mahalledeki yarı harap ahşap bir evin damını örten hartamalardan aşırırdık. Nişasta ile suyu karıştırarak yapıştırıcı maddeyi elde ederdik. Kendi uçurtmalarımızı kendimiz yapardık.*** (Fethi Naci 1999 s. 16–17).

hartuç (topçulukta) 'merminin barut kesesi' < İt. ***cartoccio*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 178. ※※

Osm. **har u hakir**, b. ***har*** III.

Osm. **har u hass** 'dikenlik, çalılık' < ***har*** II, ***u*** 've', Ar. ***hass*** 'marul' kelimelerinden müteşekkil allitératif (aliterasyonlu) terkip. ※ ***Bir eyü nesne ṣanub bulduğuŋ hār u hassi şüküfe-zār-ı taḫayyülātuŋa-mı ḳatarduŋ?*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 173).

Osm. **har u haşak/haşak u har** 'çörçöp, orman artıkları' < Fa. ***ḫār u ḫāşāk*** a.m. [***ḫār*** II, ***u*** 've' ***ḫāşāk*** 'orman artıkları, dallar, yapraklar vs.']. ※ ***Şeh-zādei bu öldürmiş dėyüb yüzüme tükürdiler, ḫār u ḫāşāk, ḳażūrāt-ı nā-pāk başuma dökerler.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ※ ***Dalle ḳızlarına, ḳaravaşlarına buyurdı, ol ḳuyunuŋ ağzını çör-çöp-ile, ḫār u ḫāşāk-ile berkitdiler, üstüne yufḳacuḳ dopracuḳ yaydılar.*** (a.e. v. 224a). ※ ***Ḫāşāk u ḫār, üftān u ḫeyzān bīd-i lerzān gibi bir nice gün ol beyābānlarda daban urdılar.*** (a.e. v. 128b).

harun, b. ***karun***.

harup, b. ***harnup***.

Osm. **harvanî**/AD. **hervani / harmani / harmaniye / hervaniye** 'bir çeşit yağmurluk, pelerin' DS 1901, 2348, R.E. Koçu 1967 s. 128 < ?? ※ ***Ayvansaray'da veya Hırkaişerif'te evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş, bizim kıyafetimizi uzviyetlerinin itiyadı hâlâ yadırgayan Çin müslümanları, siyah kalpaklı, belleri gümüş tokalı kemerlerle sıkılı Kafkaslılar, beyaz harmanilerine bürünmüş endamlarıyle eski hacılara Arafat'ı hatırlatan Yemenliler, nihayet biz yaştakilerin çoğunun hayatına bir ikisinin şefkati ve esirliğinin acıklı masalı behemahal girmiş bir yığın zenci...*** (A.H. Tanpınar 1992 s. 11). ※ ***Ne hazır olacaklardı lordlar geliyor diye? Traş olup pudralanıp, kolonyalar sürünüp ipekli harmaniyeler mi giyeceklerdi?*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 88). ※ ***Kader çarkı çıkmıştı bir kere tarot kartlarında ve Nemesis gibi harmaniye bürünmüş kadın.*** (M. Kaçan 1997 s. 14).

har vurup harman savur- 'israfla servetini çarçur etmek' < alevlerin hızlı yanmasını göz önüne getiren ***har*** ses taklidi kelime belki ***harman*** kelimesinin réduplication'udur; tabirin kalan unsurları, 'parasını yele vermesi' hububat danelerini rüzgârda savurarak sap kalıntılarından ayırma işlemine benzetilir. mana olarak değil fakat şeklen bu tabir Az. Tk.nde kullanılan ***Ġaz vur, ġazan doldursun*** 'avda kaz vururken, kazanı dolduracak kadar büyüğünü vur, yâni bir iş yaparken, zahmetine, masrafına değsin' ADİL 1964 I, 390, A.A. Orucev 1976, s. 92 deyimini andırmaktadır. Fakat bu Az. Tk. deyimin, Türkçedekine daha yakın başka bir manası var: 'iyi durumda olmak, muvaffak ve mutlu olmak', ms. ***Başġa rayonlarda, ġonşu kolḫozlarda halġ ġaz vurub, ġazan doldurur. Elektrik stansiyaları, mādāniyāt evlāri tikirlār. Biz ise...*** (Ä. Vāliyev 1957 s. 457). ※ ***Öyle har vurup harman savurmağa katiyen rızam yok. Para dediğin çeşme gibi daima akıp gelmez; bir gün ölür arkasının kesileceği tutar.*** (S.M. Alus 1934 s. 45). ※ ***Har vurup harman savurmıyalım amma Kâmil beyin dört aylık ev kirasını vermek mecburi.*** (S.M. Alus 1933p s. 129).

has I, b. ***hass***.

(Halk ağzı) **has** II 'iyi; güzel, yakışıklı, kibar' < ***has*** I. ※ ***Stornodan bir mīl yılduz ṭarafında Porto Fino, ya'nī ḫāṣ liman, dėrler bir liman var.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 568). ※ ***Eyi, ḫāṣ-mı? Selāmı yoḫ-mı?*** (Ebü-Bekir Ḥāzım 1326 s. 167). ※ ***Çoḫ şükür, eyiyim, ḫāṣımdır. Bıraḫ, gel, beni çoḫ bekletme!*** (a.e. s. 182).

AD. **has** III 'marul' THASDD 707 < Ar. ***ḫass*** a.m. Tietze 1958 no. 58.

hasa/hesa, b. ***asa*** II.

hasad/hasat 'mahsulün kaldırılması' < Ar. ***ḥiṣād*** a.m. ※ ***Livā'-i mezbūrda ekse̱r-i ḳılā'a tīmār olmışdur. Ḥāṣıl‿huṣūṣında erbāb-ı ḳılā' gelüb bizüm mā-beynümüzde sipāhīler gibi ḥasād i'tibār olursa‿hıdmetümüze göre bize ġadr olur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 71–72).

hasa ki, b. ***hassa ki***.

(Argo) **Hasanpaşalı** 'hiç yok' < ***Hasanpaşa*** 'bir yer adı'. Argo lûgatlerinin göstermediği tabirin aslı hakkında mâlumat bulamadık. ※ ***"İş?" —"Havaynan cıva." —"Para?" —"Hasan paşalı."*** (Orhan Kemal 1983 s. 61).

Osm. **hasanet** 'zaptedilemezlik, fethedilemezlik; iffet' < Ar. ***ḥaṣāna*** a.m. ※ ***Gökçekler tereffu'da, ḥaṣānetde ḳal'a-ı Rüstem-vār*** (metinde ***Rüstem-dār***) ***olurlar.*** (Ferec 855/1451 v. 105b).

Osm. **hasaret/**BSTTk. **hasar** 'kayıp, zarar, ziyan' < Ar.‿***hasāra*** a.m. ※ ***Bunca‿hazāyın u defāyın ki sāl-be-sāl‿hasāret-i bī-me'āl olınmaḳdadur...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 114). ※ ***Ve 'avārıż cem'inde ḳul nāmına gelen ġül ise gürg-i güresne gibi ağnām-ı re'āyādan iġtināma ḳoyılur. Pes fuḳarā‿hasāreti çekerler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 115b). ※ ***Gözüŋ ġāretle ėder cāna‿haşāret, | Kimesne görmedi bu resme yağı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 116). ※ ***Kazayla başına düşmesi gereken bir demir ya da kalas hep boşluğa iniyor, bir de gemiye hasar veriyordu.*** (H. Akdoğan 1998 s. 66).

hasat, b. ***hasad***.

AD. **hasavan** 'dut ağacını sallarken ağacın altına serilen büyük çarşaf' DS 2298, U. Günay 1975 s. 326 < ***has*** II ve Erm. ***savan*** 'çarşaf' R. Dankoff 1995 no. 663. ※※

Osm. **hasba/haspa** I 'kızamık' Meninski 1680 I, 1767. Krş. ***haspa.*** ※※

hasbel'icab/hasbel'icap 'mecburî olarak, ister istemez' < Ar. ***ḥasbe l-īcāb*** a.m. ※ ***Ahmet Efendi bu sefer de hasbelicab bayıldı, tekrar ayılttılar ve bir uyku ilâcı verip uyuttular.*** (B. Felek 1957 s. 28).

hasbelkader 'kader icabı, tesadüfen' < Ar. ***hasbe l-kader,*** Ar. kurallara göre Osm.da yapılmış izafet. ※ ***Kanun kaçakları, din adamları, Kossaklar, fahişeler, çarın casusları, yüksek görevliler ve onların uşakları, yâni hasbelkader yolu bu ücra diyara düşen kim varsa, hınçahınç masanın etrafını saran kalabalığa karışır.*** (E. Şafak 2001, s.59).

Osm. **hasbelmeşruh** 'daha evvel anlatılan şekilde, yukarda yazdığımız gibi' < Ar. ***ḥasba l-maşrūḥ*** a.m. ※ ***Şeh-zāde vaşf-ı ḥālini ḥasbe l-meşrūḥ bi-'ucerihi ve bücerihi temām söyledi u ağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

Osm. **hasbıhal** I 'hesaplaşma, dertler listesi, şikâyetname' < ***hasb*** ve ***hal*** kelimelerinden müteşekkil Fa. izafet terkibi. ※ ***Ḥasb-ı ḥāl-i zamānedür bu kitāb.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 173). ***hasbıhal et-*** 'dertleşmek': ※ ***Bāġ-ı dehr içre sünbül ne gül-i ter bulınur. | Ḥasb-ı ḥāl ėtmege şehr içre ne hem-ser bulınur.*** (Şeyẖī 1291 s. 6). ※ ***İşte biz de sizlere muhtar seçiminin ehemmiyetini anlatmak ve hem de samimî hasbihalde bulunmak üzere bu toplantıyı tertip etmiş bulunuyoruz.*** (F. Arıt 1957 s. 12).

hasbi/hesbi 'karşılıksız, sevabına, bir ücret beklemeden' < Ar. (Suriye) ***ḥasbī*** a.m. ※ ***Ömrun hesbiye verdin hevaye.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 81). ※ ***Başka bir yanlış olmuş şeyler varsa söyleyiŋ, onları da ḥasbiyce düzelteyim. Zīrā bu maḳüle͜ hayırlı͜ hizmetde bulunmağı kendime bir büyük iftiḫār bilirim.*** (Şināsī 1940 s. 68).

(Halk ağzı) **hasbi geç-/hasbi gel-** 'meşgul olmamak, önem vermemek, üstünde durmamak' H. Aktunç 1990 s. 126 < ***hasbi*** + ***geç-/gel-***. ※ ***Benimle hoş geçinmek istersen, balta olma. Hasbi geç. Hiçbir işime karışma.*** (E.E. Talu 1935 s. 103). ※ ***Sen yanımdan zamkinos ettin edeli, ben hep günlerimi hasbi geçiyorum***. (O.C. Kaygılı 1939 s. 247). ※ ***Karısiyle yalnız kalan şoför "Rızaya niye hasbi geçiyorsun?" diye sordu.*** (Orhan Kemal 1954b s. 94).

AD. **hasbir** 'bir çeşit safran bitkisi' DS 2298 < ***asfur/aspur*** + aspiration (soluklama). ※※

(Kaba argo) **hasdir/hastir** 'defol!; halt etmişsin!' H. Aktunç 1990 s. 127 < bir rivayete göre asker taliminde kullanılan ***has dur!*** emrinin bozulmuş şekli (B. Kerestedjian 1912 s. 9); fakat tabiri kullanan herkes bu tefsiri örtmece sayar ve aslının ***ha siktir*** olduğunu bilir. (Bu deyimin ***has siktir*** biçimi de çok yaygındır, ***hadi siktir***'den gelmiş olması muhtemeldir. [Editörün notu]). ※ ***"Süngü tak! Has durr, selâm durr!*** (S.E. Erten 1931 s. 119). ※ ***Yüzüme şöyle yandan bir baktı, kolunu kurtardı, sonra beni şiddetle bir kenara itip "Hasdir ulan!" dedi*** (Sabahattin Ali 1947 s. 55). ※ ***Bir lâhza tereddütten sonra, şu karşılığı verdi: "Hastir olan! Ne bileyim ben? Bağırıyorum işte. Yaşasın!"*** (E.E. Talu 1937 s. 152). ※ ***Tarlayı toprağı elimizden alıp, evleri de yıkıp, bize birer hastir çekmeyecekler ya?*** (F. Baykurt 1967a s. 60). Krş. ***hastir-***.

has dur, b. ***hasdir***.

hase, b. ***hassa***.

Osm. **haseb** 'ölçü, nispet' < Ar. ***ḥasab*** a.m. ***hasebi ile/hasebiyle*** '***-den*** dolayı, ***-e*** göre' (Ar. ***bi-ḥasabi*** a.m.): ※ ***Şofya'ya pusarık bir havā ile girdim. Yedi sekiz sene evvel bir daha görmüş olmaḳlığım ḥasebiyle istasyonu gözüm ısırdı.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 3).

Osm. **haseb neseb** 'asil soy' < Ar. ***ḥasab*** a.m. ve ***nasab*** a.m. Krş. ***hasib u nesib***. ※ ***Göŋlüm oşbu kele meyl ėtdi. İmdi bilmezem ki bunuŋ aṣlı faṣlı, ḥasebi nesebi nedür.*** (Ferec 855/1451 v. 204b–205a). ※ ***Görmüş geçirmiş bir ailenin çocuğu olduğuna şüphe etmiyorum. Hasebinden nesebinden hiç söylemiyor.*** (S. Ayverdi 1941 s. 13).

hased/haset 'kıskançlık, kem göz' < Ar. ***ḥasad*** a.m. ※ ***Cāremüz nedür? Bu zen bizi feylesüflıġa giriftār eylemişdür. Lā-büd her ki hevā bendinde ola, böyle ola. Ve her ki ḥased ḳaydında ola, ümiydi aġacından yėmiş yėmeye!*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ***hased et-*** 'kem gözle bakmak, kıskanmak' TS 1901: ※ ***Āḫır Mıṣır͜ halḳı Manṣūra ḥa[s]ed ėtdi. "Bu [B]aġdādī düne gün mey-ḫānelerde reyḥānīcilik ėderdi. Bu ni'meti bu ḳanda buldı?" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 93b).

haseki, b. ***hassagi***.

Osm. **hasen** 'iyi, müsait' < Ar. ***ḥasan*** a.m. ※ ***Ol-idi ki ittifāḳ ḥasen düşüb, geldi ėrişdi, bu erlikleri gösterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

Osm. **hasenat** 'hayırlı eserler, halka, fakirlere hizmet eden müesseseler, vakıflar' < Ar. ***ḥasanāt*** a.m. ※ ***Ammā sen baŋa eyit ki nenüŋ gibi ḫayrātda, ḥasenātda bulınub durursın ki Taŋrı saŋa bunuŋ gibi ḳadr u menzilet vėrdi, bu ḫün-ḫörlardan ḫalāṣ bulduŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 125b).

Osm. **hasene** 'eski bir altın sikkenin adı' M.Z. Pakalın 1946 I, 754 < Ar. ***ḥasana*** 'iyi, güzel' [***ḥasan*** kelimesinin müennesi]. ※ ***'Atebe-i 'ulyā-ya varduḳda ṣormışlar: "Ḫayr Beg ne yüzden ri'āyet ėtmişdür görek?" buyurmışlar. "On biŋ ḥasene iḥsān ėtmiş," dėnildükde, "Āferīn bre Çerkesi Hele ḳatı nā-kes degülmişsin" dėyü pesend ėtmişler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 157).

haset, b. ***hased***.

hasıl I 'verim, mahsul, hasılât' < Ar. ***ḥāṣil*** a.m., krş. ***asıl*** IV (aspiration'un [soluklama] düşmesi için b. ***habazan*** ⊡). ※ ***İ maḫdūm! Ayruḳlar bāġı-nuŋ ḥāṣılını yılda bir gez alur, ben bir yılda iki gez aldum. 'Acab degül mi?*** (Ferec 855/1451 v. 231b). ※ ***Bu efsānenüŋ fāyidesi oldur ki bilindi: Eylük żāyi' olmaz ve tuḫum eken kişi ḥāṣıl götürür.*** (a.e. v. 52a). ***hasıl et-/kıl-*** 'kespetmek, elde etmek': ※ ***'İlm ögrendi. Melik-zādelerüŋ gereklüsini ḥāṣıl ėtdi.*** (a.e. v. 27b). ※ ***Sa'yile, ḫidmet-ile melik-zādelere yarar hünerler, mehāret ḥāṣıl ḳıldı.*** (a.e. v. 52a). ***hasıl ol-*** 'netice olarak çıkmak, elde edilmek': ※ ***Sizden baŋa murād ḥāṣıl olacaġ-ise, ben tedbīr ėdem ki ol ḳorḳudan emīn olasız.*** (a.e. v. 47a).

AD. **hasıl** II 'tahıl sapı; yeni başak tutmaya başlamış yeşil ekin' DS 2298–99 < ***hasıl*** I veya Ar. ***ḳaṣīl*** a.m. Tietze 1958 no. 181. ※ ***Kız dahi bir tutam hâsıl eline almış, "Çüş, çüş!" dėyü ardına düşmiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 99).

hasıl III/**hasılı** (rabıt) 'sözün kısası, kısacası' < ***velhasıl*** tabirinin kısası. ※ ***Cābük-süvārlıḳ, oḳ atmaḳ, tob oynamaḳ, nerd u şatranc eşḫāṣı-nı müstaḳīm u münḥarif yürütmek, şeh-zādeler yüregini çerb-destligile eritmek her birinüŋ evṣāfınuŋ muḥaḳḳarı ve āsānıyidi. Ḥāṣıl, anlar nenüŋ gibi vücūdlardür bilinmezdi.*** (Ferec 855/1451 v. 143a–b). ※ ***Nihayet, bunun gelinlik çeyizlerini, oda takımları-nı, hasılı bütün eşyasını satıp Avrupaya kaçmış.*** (S.M. Alus 1944 s. 62). ※ ***Bütün gün odasında duruyordu maltız. Evlerinde de bunu yakıyorlardı. Şimdiye kadar kimseye bir şey olmamıştı hasılı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 55).

hasılât 'mahsuller; gelir, kazanç' < Ar. ***ḥāṣilāt*** a.m. [***ḥāṣil*** veya ***ḥāṣila*** + ***-āt*** çoğul eki]. ※ ***Meselā bir çiftligün ḥubūbatdan ve sā'ir ḥāṣılāt-dan iki 'öşr alınub birine 'öşr-i dīvānī dėrler, sipāhī ṭā'ifesi alur; birine 'öşr-i mālikāne dėrler, aṣḥāb-ı emlāk ve evḳāf alurlar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1022/1613] s. 300).

hasılı, b. ***hasıl*** III.

hasım, b. ***hasm***.

hasır, b. ***hasir***.

hasıra-, b. ***hasre-***.

hasıraltı et-, b. ***hasir***.

hasır eskisi I 'eski bir hasır parçası' < ***hasir/hasır*** ve ***eski*** II. ※ ***Kenarda hasır eskileri kalmıştı, onları bahçeye bakan pencerenin önüne çekti, üstüne kıvrıldı, düşündü.*** (R.H. Karay 1940m s. 19).

hasır eskisi II/**hasır eskileri** 'hazretleri' kelimesinin komiklik olsun diye değiştirilmiş hâli. ※ ***Maşallah Ecmel Vamık beyefendi hasır eskileri!*** (S.M. Alus 1934 s. 259). ※ ***Ne olur, bir kere de şöyle edebli, terbiyeli gelerek hal hatır sorsan olmaz mı? Acaba Karagöz beyefendi hasır eskileri afiyette mi dırlar, yoksa ahırda mı zırlar diye sorsan ne olur?*** (M. Rona 1947 s.7).

hasır *ol-* 'kumarda yenilmek' H. Aktunç 1990 s. 127 < ***hasir/hasır*** (ev eşyasının son kalıntısı olarak fakirliğin sembolü) ve ***ol-***. ※※

Osm. **hasib u nesib/hasib nesib** 'soylu, kibar aileden' < Ar. ***ḥasīb*** a.m. ve ***nasīb*** a.m; krş. ***haseb neseb.*** ※ ***Ben doġduġumda beni ḥasiyb u nesīb dāyelere sımarladı.*** (Ferec 855/1451 v. 34a). ※ ***Bu kel ḥasīb u nesībdür, yo̱hsa yābān oġlanı bu ḳadar hüner ḳanda ögrenisérdür?*** (a.e. v. 205a).

Osm. **hasid** 'kıskanç olan' < Ar. ***ḥāsid*** a.m. ※ ***Eger ṣāḥib-tevāżuʿ ola bir beg, aŋa ḥāsidler | Ḳamuya ḳorḳusındandur kim alçaḳlık ėder, dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 49).

ha siktir/hasiktir, b. ***hasdir***.

hasir/hasır 'sazdan örülmüş yer örtüsü' < Ar. ***ḥaṣīr*** a.m. Tietze 1982z no. 93. ※ ***Ḥaṣıyrcı bir ḳac ḳazuḳ, bir deste ḳamış götürdi, Cipur ḳatına getürdi. Ḳamışdan ip burdı, arış baġladı, arġac gecürdi, delüklü ta̱htayile ki daraḳdur ḳaḳdı gine u gine. Bir ḥaṣīr ol-daġı işledi. "Ṣanʿati ögrendüm," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 238b). ***hasır altı et-/hasıraltı et*** 'işleme koymamak; örtbas etmek': ※ ***"Niçin şimdiye kadar bir hocalık istemedin?" Halbuki hasıraltı edilmiş kaç tane arzuhalim vardı!*** (H.C. Yalçın 1935 s. 94). ***hasır üstünde kal-*** 'her şeyini kaybetmek, sermayeyi kediye yüklemek': ※ ***Bu böyle devam edecek olursa birkaç sene sonra bu oğlan hasır üstünde kalacak.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 125). Krş. ***hasır eskisi*** I.

hasire-, b. ***hasre-***.

hasis 'cimri, nekes' < Ar. ***ḫasīs*** 'alçak, aşağılık' ※ ***Hey yoḳ! Ḫōcaŋ ḫasīsdür, baġışlamaġa ḳanda ḳıyar?*** (Ferec 855/1451 v. 223a). 'bencil, menfaatçi': ※ ***Taŋrıdan ḳorḳmadın āyeti bunuŋ gibi ḫasīs ġaraża tenzīl eyledüŋ, kāfir olduŋ.*** (a.e. v. 126b). 'verimsiz, az verimli': ※ ***Ḳıraç ve ḫasīs ve nā-merġūb yėrler...*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 76).

Osm. **hasiy** 'hadım; harem ağası' < Ar. ***ḫaṣīy*** a.m. ※ ***Nevāḳıṣu l-ʿuḳūl ve ḫaṣīy ve lāl olan nüdemā...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 127).

hasiyet, **hasiyyet**, b. ***hassiyet***.

Osm. **haslet** 'karakter, tabiat, hilkat' < Ar. ***ḫaṣla*** a.m. ※ ***Her ḫaṣlet-i ḥamiyde vu ʿādet-i pesendiyde, anuŋ vücüdı anuŋ-ile müteḥāliyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 105b).

hasm/hasım 'düşman; (dâvada) karşı taraf' < Ar. ***ḫaṣm*** a.m. ※ ***Ṣābürdan sordılar ki: "Ḫaṣmlaruŋla işüŋ neye ėrişdi?" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 121a). ※ ***Ḫaṣm inkār ėder. Güvāhuŋ var-mı?*** (a.e. v. 126a).

Osm. **hasna**/AD. **hesna** 'güzel (kadın hakkında)' < Ar. ***ḥasnā'*** a.m. ※ ***Bir gün ittifāḳ düşer, ḳardaşuŋ Ürviyyeye gözi doḳınur. Görür ki ġāyetde ḥasnādur***. (Ferec 855/1451 v. 174a). ※ ***Benim böle böle bl ġızım var. Bele güzeldir, bele hesnadır. Gelin onu götürün!*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 154).

(Argo) **haso** 'asıl, esas; iyi, güzel, hoş' H. Aktunç 1990 s. 127 < ***hass/has*** I + (Kürd., Yun., İt. ??) ***-o*** eki. ※ ***Eski konaklardan çıkma haso mallar diye yutturduğu kopyalarını öve öve bitiremediklerini gördükçe kendimi zor zaptediyordum.*** (N. Ay 1991 s. 72). ※ ***Çocuklar defterlerini bu cümlelerin en hasolarıyla doldururken, sınıfa bakanlığın eli sopalı müfettişi girdi.*** (M. Kaçan 1991 s. 91).

haspa I, b. ***hasba***.

haspa II/**haspam** (Konuşma dilinde alay veya hafif tenkit sözü) 'kendini bir şey sanan kimse (çocuk veya genç ve bilhassa kız veya kadın hakkında)' < ***hasba/haspa;*** ikinci kelimede I. şahıs mülkiyet eki vardır (çoğulu ***haspamlar***). bir şahsa (çocuğa) bir hastalık adı verilmesi için krş. ***afet, yumurcak***. ※ ***Allah aşkına şu haspanın evine telefon et de domuz karıyı yola getir!*** (S.M. Alus 1934 s. 307). ※ ***Bugün, öğleden sonra Etem, eve düşmesin mi? Hem de ne düşüş? Belindeki pancar renkli kuşak yok. Üstelik, haspanın düz lâcivert mintanının boynunda beyazlı, yeşilli bir boyunbağı!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 143).

AD. **hasre-/haslre-/hasıra-** 'hasret duymak, hasret kalmak, özlemek' DS 2300 ***< hasret ol- → *hasrédim → hasredím.*** Yabancı dilden alınmış bir isimden bu şekilde fiil yapılması için henüz başka örnek bulamadık, krş. ***butura-***, ***coş-***, ***harca-***. ※ ***Komşular, gelmez gayri, diyorlardı. Benim de içime bir şeyler doğuyordu ki bu öğretmen bir gün gelecek, diyordum. Bayâ haslredik!*** (F. Baykurt 1961o s. 231). ※ ***Haslredlk sana Hamdi beyim! Bir daha uğramayıverdin.*** (F. Baykurt 1967k s. 111–112). ※ ***Kız, imanım dinim gevredi bulgur yeyi, bulamaç yeyl! Git madımak kaz gel. Al bir kör bıçak, bir sepet; hemen şurda yolların üstünde, ne kadar hasrediğimi bilip durursun, git de kaz gel.*** (F. Baykurt 1967k s. 139).

hasret I 'özleme, acı duyma, yanma, yeis, ümitsizlik' < Ar. ***ḥasra*** a.m. ※ ***Ḥālüme münāsib oldur kim āvāre olam, başum alam, bir yaŋa varam, ḥasretlle ölem.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Cihān pādeşāhları ḥasretümden ölürler. Benüm hīc kimseye meylüm olmadı.*** (a.e. v. 98b). ※ ***Bu ḥasretde ḳaldum, bu fikretde buŋaldum, büküldüm.*** (a.e. v. 116a).

hasret II 'özlenen kimse' < ***hasret*** I; bu mana gelişimine benzeyen örnek bulamadım. ※ ***Pādişāh buyurdı: "Bennā evine girsün, ḥasretinl görsün!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ***hasretine kavuş-*** ※ ***Telli Keten padişahına haber verdiler:˯Hoca seniŋ çocuhlarını bulmuş dėdiler. Böyüg bir merasiminen hasretler ġavuşdular.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 52).

hasret III (sıfat olarak) 'isteği yerine gelmemiş olarak' < ***hasret*** I; ***-et*** ile biten Ar. isimlerinin sıfat olarak kullanılması için b. ***beşaret*** II, şu var ki bu kelimede menfi bir anlam yoktur. ※ ***Bize ḳadar gidelim de evlādım gözlerini yummadan evvel seni bir kerrecik daha görsün. Ḥasret gitmesin yavrum!*** (E.E. Talu 1928 s. 126). ※ ***Dünkü kızların bileklerinde dizi dizi var da biz zavallıcıklar hâlâ hasretiz.*** (S.M. Alus 1934

s. 142). ***hasret kal–/hasret ol–*** '(sevdiğinden) ayrı ve uzakta olmak': ※ ***Pādişāh daḫı aŋa şöyle 'āşıḳ olmış idi-ki bir sā'at görmese ṣabr u ḳarārı ḳalmazdı dā'imā yanından ayırmazdı. Ol sebebden vālideynleri oğlana ḥasret olmışlar idi.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 [1885] s. 116). ※ ***Oṭurur ḳonuşurduḳ. Ne zamāndır ḥasretim." —"Ben de öyle ammā pek ḥālsizim, eve gideceğim.*** (M. Yesari 1928 s. 127). ※ ***Geç vakit işten çıkarsın, | İki satır konuşmak için | Hasretsin bir ahbap yüzüne.*** (R. Ilgaz 1944 s. 23).

Osm. **hasr et–/hasret–** 'daraltmak, indirmek' < Ar. ***ḥaṣr*** a.m. + ***et–***. ※ ***Bunuŋ vāżi'i Biliynās bunuŋ ibṭālinüŋ sebebini bir nesneye ḥaṣr ėtmişdür; ansuz bunuŋ ibṭāli yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 243a).

hasretzede 'hasret kurbanı' < ***hasret*** I ve ***–zede*** 'vurulmuş', b. ***afetzede*** ⊡. ※ ***Zavallı ilçe doktoru! Büyük kentte barınamamasının acısıyla kendini içkiye vermiş bir hasretzede.*** (Peride Celal 1991 s. 252).

hass/has I 'kişiye mahsus, hususi, kendi, öz' < Ar. ***ḫāṣṣ*** a.m. ※ ***Andan elini boynum altına soḳdı, ḫāk u ḫün arasından beni ḳaldurdı, gendünüŋ ḫāṣ hücresine iletdi ki anda kimsenüŋ iṭṭilā'ı yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 109b). ※ ***Andan ol kendden elin çekdi, ḥiṣṣesi nıṣfını ki gendünüŋ ḫāṣ mülki [idi], muğlara bağışladı.*** (a.e. v. 67a). ***has hücre*** 'has oda': ※ ***Ḳāżī bu sözi işidicek durdı, ḫāṣ hücreye girdi, ḳızı ḫalvete oḳıdı.*** (a.e. v. 15a).

Osm. **hass/has** II 'hükümdarın şahsına veya sarayına ait olan' < ***hass/has*** I. ※ ***Nā-gāh şāhuŋ ḫāṣ doğanı pervāz ėderken gözlerden ġāyib olur.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Andan ol ḳāżī kişiye ḫil'at vėrdi, gendünüŋ ḫāṣ nüdemāsından eyledi.*** (a.e. v. 117a). ※ ***has u âm/ has ve âm*** 'saraya mensup olanlar ve olmayanlar, ekâbir ve halk': ※ ***İ müftī–i eyyām ve i mürebbī–i ḫāṣṣ u 'ām!*** (a.e. v. 34a). ※ ***Ḫaliyfe eyitdi: "Ḫāṣa 'āma vācibdür ki ol mel'ünei isteyeler," dėdi.*** (a.e. v. 224b).

hassa 'hususi vasıf, istidat, kabiliyet, yetenek' < Ar. ***ḫāṣṣa*** a.m. ※ ***Bil u āgāh olġıl ki ben dārü yėyüb dururam ki ḫāṣṣası ḳuşlar u cāneverler bilmek u aŋlamaḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ※ ***Gerçi ben, küçük yaşımdan beri, Frenklerin "oreille musicale" dedikleri hassadan mahrumumdur...*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 58). ※ ***İnsanın ölçü hassası, içinde bulunduğu çevre ile orantılıdır.*** (Y. Keskin 1957 s. 4).

hassa/hase 'beyaz amerikan bezi' DS 2297, ZTS 92 < Ar. ***ḫāṣṣa*** Tietze 1982z no. 121. ※ ***İyi ki eteği dantelli hasse gömleğimi, kısa donumu giymişim.*** (M. Başaran 1992 s. 141).

Osm. **hassagî/haseki** 'gözde, sarayda hükümdarın tercih ettiği kadın' < Fa. ***ḫaṣṣagī*** a.m., asıl manası 'çok has olma'. ※ ***Bir gün ḫalīfe ol maḳāmda iki üc ḫāṣegī-yile oturub çeb u rāst baḳarlar-idi, Şaṭ temāşāsın ėderler-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 114a).

Osm. **hassa tabib** 'saray tabibi' < ***hass/has*** II ve ***tabib*** 'hekim'. ※ ***Ba'ż-ı ehl-i ḥiref bir ḥarf okumadın bir ḳaç gün bir ṭabībe ḫidmet ėtmeg-ile şāgird nāmı, ba'dehü dānişmend 'unvānı ile, az zamānda şifā-ḫānelerden birine gönderilmek ve re'īs şöhretiyle merżālaruŋ 'ilācına revā görilmek, giderek ḫāṣṣa ṭabīblere ḳarışmaḳ, kirāren ve mirāren vāḳi' olmışdur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 172–173).

Osm. **hassa ki/hasa ki** 'bahusus ki' < ***hassa*** ve ***ki***. ※ ***Gendümüze i'timādum var-idi: it gibi bir ferseng yėr segirdem, ḫāṣā ki āhü ḳovam.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ※ ***Ve eger dervīş iseŋ, bay kişileri dōst tutunayım dėyü ṭaleb ėtme ki dervīşleri kimse sevmez, ḫāṣṣā ki baylar.*** (A. Mercimek 1944 s. 218).

hassas 'ince ayarlı, duyarlı ' < Ar. ***ḥassās*** a.m. ***Sonraları televizyon başından kalktığı kimi ender zamanları ise, gökyüzüne çevirdiği hassas teleskopunun başında geçirecek,...*** (M. Mungan 1999 s. 32).

Osm. **hassiyet/hasiyet** 'hususiyet' DS 2300 < Ar. ***ḫāṣṣīya*** a.m. ※ ***Şiyşeylle yağı var-idi. Ol yaġuŋ ḫāṣiyyeti ol-idi, ḳoḫusını cinnī sevmezidi.*** (Ferec 855/1451 v. 59b). ※ ***Kadriyenin gōz kamaştıran güzelliğinde bahar mevsiminin ihtişamı gizli, halbuki ben onda dört mevsimin biribirine zıd, birbirinin hâsiyetini nakzeden tenevvüünden bulmayı ne kadar, ne kadar isterdim!*** (S. Ayverdi 1941 s. 50).

hasta b.m. (bir rahatsızlığa tutulmuş) Meninski 1680 II, 1896 < Fa. ***ḫasta*** a.m., asıl manası 'yaralı'. ※ ***Remleye ėrişdüginleyin ḫasta düşdi, ölüme yaḳlaşdı.*** (Ferec 855/1451 v. 92a). ※ ***Baŋa destür vėr, bir dōst ḫātün kişinüŋ 'ayāli ḫasta olmışdur, varayım, göreyim, sorayım!*** (a.e. v. 15a). ※ ***Bu şāh-ı İrem ḫōd işitmeg-ile anuŋ 'āşıḳı olub dururmış. Ol sebebden bir yıl ḫastalıḳ daḫı çeküb dururmış.*** (a.e. v. 100a). Mecazî manada 'müptela, tiryaki': ※ ***Particilik hastası bir arkadaşım var.*** (H. Taner 1951 s. 90).

Osm. **hastadil** 'gönül hastası, sevdalı' < Fa. ***ḫasta-dil*** a.m. [***hasta*** ve ***dil*** 'yürek']. ※ ***Atası bu ḫaber[i] işitmekden ḫasta-dil oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 49b).

Osm. **hastahal** 'muzdarib olan, kötü durumda bulunan' < Fa. ***ḫasta-ḥāl*** a.m. [***hasta*** ve ***hāl***]. ※ ***Aṣlā zamānında ma'züilere tīmār ve dirliksüz ḳalan ḫasta-ḥāllerüŋ derdine tīmār müyesser olmadı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 186).

Osm. **hastahatır** 'endişeli, tedirgin' < Fa. ***ḫasta-ḫāṭir*** a.m. [***hasta*** ve ***hatır*** 'zihin, gönül'] ※ ***'Aẓīm şürīyde vu ḫasta-ḫāṭır oldı, buyurdı, ṭabiybler ḥāżır geldiler tā şeh-zādenüŋ mu'ālecesine meşġül olalar.*** (Ferec 855/1451 v. 35a-b).

hastar I b. ***astar*** III.

Osm. **hastar** II/**hostar/hustar** '(bir kız veya kadınla evlenmeye) talip, namzet, kısmet' < Fa. ***ḫʷāstār*** a.m. ※ ***Duḫter-i Faġfüra ḫüstār-ı dīger gelmiş dėyü Cīn şehrinde ġulġule düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 134a). ※ ***Diledi ki ol ḳızuŋ ḫāstārlarından mefa'at ola.*** (a.e. v. 173b).

hastir, b. ***hasdir***.

AD. **hastırak** 'biraz hasta' DS 2300 < ***hasta*** + comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-rak***, b. ***acırak*** ⊡. ※※

(Kaba argo) **hastir-** 'bir başkasının ne yaptığının, ne yapacağının tamamen önemsiz olduğunu ifade eden küfür' < ***hasdir/hastir*** bir fiilin emir hâli olsun ya da bir nida sayılsın diye ondan yapılmış gelişmesiz fiil. (Konuşma dilinde ***hassiktirsin*** biçimi de çok yaygındır [Editörün notu]). ※ ***"Hastirsin yavu!" dedi Hamdi bey. "Bal yapmaz arı gibi oturmuş oraya, vız vız vız... Bin yılın başında bir işimiz düşüyor, görüyorsun bize ne karşılık veriyor!"*** (F. Baykurt 1967k s. 115). ※ ***"Mahmut Zeki yazı***

istiyor senden, bir dergi çıkarıyor da." —"Hastirsin ordan! Ne yazısı?" —"Canım, hikâye istiyor." (R. Ilgaz 1996 s. 58–59).

Osm. **hasud** 'kıskanma âdetinde olan' < Ar. ***ḥasūd*** a.m. ※ ***Ḥasūduŋ 'ömrinüŋ naḳdin bitürsün, / Sa'ādet gencini sen bul hemīşe!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 149).

AD. **hasut** 'cimri' DS 2301 < ***hasud***, mana gelişmesi ile. ※ ***KEMAL —"Başı ağrıyan insanlardan hiç hoşlanmam... Başı ağrıyan insanlar hasut insanlardır... Gizli bir yanı olan insanlardır... (Buyurur gibi) Ağrımasın başın."*** (O. Asena 1962 s. 78)

AD. **haş** 'sığır işkembesi' DS 2301< Erm. (diyal.)‿***haş*** R. Dankoff 1995 no. 228; Dankoff'a göre Erm. kelime Tk. ***haşla-*** fiilinden alınmadır, fakat krş. Kürd.‿***haş*** I.A. Orbeli 1957 s. 388, Az. Tk.‿***haş*** ADİL 1987 I, 307, Gürc. ‿***haşi*** a.m. E. Cherkesi 1950 s. 267. ※※

hâşâ/hâşâ ki '(Allah) göstermesin! uzak olsun! sakın! katiyen!' < Ar. ***ḥāşā*** a.m. ※ ***Ziynehār bu sözi söylemeŋ, ḥāşā ki ben size gülem! Ben vaṭanumdan ıraġam, baŋa ne gülmek gerek?*** (Ferec 855/1451 v. 193a). ※ ***Ḥāşā luṭfuŋdan ki elümi boş gönderesin!*** (a.e. v. 173b). ※ ***Ẕāt-i şeriyfüŋden ḥāşā ki bu ḥālde olasın!*** (a.e. v. 144a). ※ ***Ḥāşā ki ol maḳūle nā-sezā Bosna gibi vilāyete mīr-i livā olaydı!*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 174). ※ ***Kıyafeti düzgüncene değil de örtünüyor mu diyeceksiniz? Hâşa! Elbisesi yerlere kadar baştan aşağı pırıl pırıl ipek ve tenteneler, boncuklar içinde.*** (S.M. Alus 1944 s. 161).

haşak u har, b. ***har u haşak***.

Osm. **hâşâ min el-huzur/hâşâ min huzur** 'sözümden dolayı hazır bulunanlardan özür dilerim' < Ar. ***ḥāşā min al-ḥuḍūr*** a.m. [***ḥāşā***, ***min*** '-dan', ***al-*** 'harfitarif', ***ḥuḍūr*** 'hazır olanlar']. ※ ***Hâşa minhuzur, tellâk kıyafetli, fesede kılıklı, Firenk bozuntusu bir firavun var, onu arıyoruz.*** (S.M. Alus 1933p s. 160). ※ ***Zeytin dersen, hem hâşâ min huzur eşek zeytini, hem de kazık kesilmiş, mazı kozalaklarına dönmüş.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 24.I.1945).

AD. **haşal** 'tembel, beceriksiz' DS 2301 < ***haşıl*** kelimesinin varyantı; krş. Kürd.‿***heşal*** a.m. (< Ar. ***kasil***) Jaba-Justi 1879 s. 156. ※ ***Ben istiyorum ki, senin gibi ciğeri iki para etmez, haşal oğlu haşalı alıp, götüreyim de, arkadaşlarımın sözlerinden hisse kapsın! Amma sen...*** (Orhan Kemal 1951s s. 10–11).

haşarı, b. ***haşari***.

haşari/haşarı 'ele avuca sığmaz (çocuk hakkında)' < Fa. ***ḥaşrī*** a.m. < Ar. ***ḥaşarī*** ??. ※ ***Bütün evlerde taarruzdan masun yer neresidir biliriz. Haşari çocuklar ilk cıgaralarını burada içerler.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 190).

AD. **haşat** 'eskimiş, hurdalaşmış; yorgun, bitkin (kimse)' H. Aktunç 1990 s. 127 < Fa.‿***hāş*** 'tahta parçası, ufak dal' + ***-āt*** veya‿***hāşāk*** 'çörçöp' ??‿***haşat et-*** 'kırmak, paramparça etmek', krş. ***hurdahaş et-***. ※ ***Haşlak (heyecanla bohçayı açarak): Senin kemiklerini gırmazsam... Seni haşat etmezsem...*** (C. Atay 1953 s. 26). ※ ***Beşinci kattan aşağı uçan bizim emektar Olympia'nın günahsız birinin beynini dağıtmak yerine, aynı zamanda gazetenin ortaklarından olan sayın başyazarımızın arabasını cam çerçeve haşat etmesi, o gün en***

büyük şansımdı. (A. Yurdakul 1993 s. 7). ***haşat ol–*** 'kırılmak, paramparça olmak' DS 2301–02: ※ ***Gecenin 2'sine, 3'üne kadar da başım alışmadığım zıkkımlardan, bedenimse bu olmaz olasıca danslardan döne döne haşat oluyor***. (M.B. Kanok 1984 s. 15–16).

Osm. **haşem** 'hizmetçiler' < Ar. ***ḥaşam*** a.m. Kelime ekseriya aynı manada olan‿***hadem*** kelimesiyle birlikte kullanılır; b.‿***hadem***. 'halk, aşiret': ※ ***Deryā kenārında ṣaḥrā-nIşīn ḥaşem vardur. Ol‿hayluŋ emīrI benüm erümdür.*** (Ferec 855/1451 v. 46a).

haşerat 'böcekler, börtü böcek; insanın kanını emen hayvancıklar' < Ar. ***ḥaşarāt*** a.m. [***ḥaşara*** 'böcek' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bir yıl tamām yābānda gezdiler, bulduḳları ciyfeyile, ḥaşerātile dirildiler.*** (Ferec 855/1451 v. 102b). ※ ***Gėce ḥaşerātdan üşenüb at derisine girüb yaturdı.*** (a.e. v. 195a).

haşgiş 'haşhaş' < ***haşhaş*** kelimesinin halk ağzındaki şekli: ※ ***Haşhaşların arasından bir viyaklama geldi. CumaalI güldü: "Zeynebin piçi", dedi. "HaşgişIn kokusu uyuşturmamış veledi hâlâ" dedi. "Uyusun, vızıldamasın diye kundağı kapıp tarlanın ortasına bırakır bu karılar!"*** (Reşat Enis 1957 s. 170).

haşhaş 'kapsüllerinden afyon çıkarılan bitki' < Ar.‿***haşhāş*** a.m. aslında kapsül sallandığında tohumların çıkardığı sesi taklit eden kelime. ※ ***Reyāḥī-nI ḥadāyıḳda münevvim ėtdi‿haşhāş.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 25). ※ ***Penbe ve‿haşhaşdan faḳat 'öşr alınur, salāriye alınmaḳ mu'tād degüldür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [992/1584] s. 51).

haşıl, b. ***haşIl***.

haşıl haşıl/haşır haşır 'kaynar suyun çıkardığı ses' < ses taklidi kelimelerden, belki aslında predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), krş. ***apal apal*** ⊡. ※ ***SalâhattInIn bu kötü havadisi zavallı Hasanın başından aşağı bir kazan kaynar su dökmüş; onun zihnini, fikrini, gönlünü haşır haşır haşlamıştı.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 59). ※ ***Peştemalın ucuyla çocuğun gözlerinI kuruladı. Sonra tuttu salıncağı gölgeye getirdi. "Ben olmasam sıpan haşılhaşıl pişiyordu, Seneeem!" diye bağırdı gelinine.*** (F. Baykurt 1967k s. 15). 'ipekli bir kumaşın dokunulunca çıkardığı ses': ※ ***İlk gelinliğimden beri, gözüm gibi sakladığım paçalığımı çıkardım: Halis cam göbeği yeşil atlastan pırıl pırıl, haşır haşır, daha katları üstünde... Sırtıma giydim.*** (İsmail Galib 1932b s. 8).

haşım, b. ***haşIm***.

AD. **haşındı** 'hemen şimdi' K. Emiroğlu 1989 s. 122 < ***ha*** III ve şimdi. ※※

haşır haşır, b. ***haşıl haşıl***.

haşır huşur 'gürültülerle' < ses taklidi kelimelerden krş. ***haşır haşır***, fakat Labialisation (dudaksıllaşma) ile. ※ ***Kamyonun yan kapağını açıp kömürü yere haşır huşur küreklemeye başladılar.*** (B.S. Kunt 1952 s. 12).

haşır neşir ol–, b. ***haşir neşir ol–***.

AD. **haşil/haşıl** 'un püresi, bulamaç' ZTS 92 asıl manası dokumacılıkta apre için kullanılan nişasta' DS 2302–03, TS 1902–03. Tietze 1958 no. 59'a göre < Ar. (Suriye diyal.)‿***haşīn*** 'nişasta' kelimesinden, fakat R. Dankoff

1995 no. 229 Tk. ve Erm. ***haşil*** kelimelerini kaynayan suyun sesini anlatan bir ses taklidi tabirine (b. ***haşıl haşıl***) bağlamaktadır. ※ ***303'ün gıtlığında tek bir şinik arpa geçmiş ellerine; tam iki ay yağsız duzsuz un haşılı bişirmişler avuç avuç. O sene 50 kişi gırılmış açlıktan bu köyde.*** (M. Makal 1950 s. 51).

AD. **haşim/haşım** 'acemi' DS 2303 < Ar. ***ġaşīm*** a.m. Tietze 1958 no. 160. ※※

haşin 'sert, kaba, nobran' < Ar. ***ḫaşīn*** a.m. ※ ***Bānü üşendi ḫaşīn keleci söylemege göŋli ḳala.*** (Ferec 855/1451 v. 237a). ※ ***Kapıdan girer girmez bir plâk koyuyor, sesi olabildiğince açarak haşin bas dalgalarına karşı karnımı şişiriyordum.*** (Ü. Kıvanç 1992 s. 135).

haşir neşir ol–/haşır neşir ol– 'tek vücut hâline gelmek, kaynaşmak (şahıslar hakkında)' < ***haşr u neşr ol–***. ※ ***Karıyı ne yapsın? Her gün bir kadınla haşir neşir. İki günde bir metres değiştiren adam.*** (S.M. Alus 1934 s. 165). ※ ***Kedilerle bu kadar haşır neşir olursan, başına bunlar gelir işte.*** (O. Baydar 1998 s. 14). Mecazî manada: ※ ***Daha kırkına girmedim, otuz sekizinin içindeyim amma dünya mihnetile haşir neşir oldum.*** (S.M. Alus 1933p s. 160).

haşiş 'Hint kenevirinden çıkarılan uyuşturucu madde' < Ar. ***ḥaşīş*** a.m., asıl manası 'ot'. ※※

haşiye b. ***gaşîye***.

haşla– I b.m. (suda kaynatarak pişirmek) Meninski 1680 II, 1764 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Babam yerde yemeğe, bulgurdan yapılan ve haşlanmış taze asma yaprağı ile yenilen batırıklara müthiş kızardı.*** (M. Makal 1949 s. 20). '(güneş, rüzgâr vb. hakkında) yakmak, kavurmak': ※ ***Karlı dağların haşlayıcı rüzgârı yıkık barakalar içinde anafor çevirirdi.*** (Reşat Enis 1945 s. 4).

haşla– II 'azarlamak' < ***haşla–*** I. ※ ***Suat Lebibi haşlıyordu: "Yabancı ve şık bir kadının karşısında, bu ne bayağı muamele, ne âdi ağız, Lebip!"*** (S.M. Alus 1934 s. 181). ※ ***İki güne bir, parayı ödemeyen beş altı çocukla birlikte, odasına çağırıp haşlıyor.*** (F. Baykurt 1969 s. 138).

AD. **haşlak** I 'sıcak' DS 2304, K. Emiroğlu 1989 s. 122 < ***haşla–*** I + ***–k*** , b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Ve işçiler tepelerinden dökülen haşlak suyla yıkanır, kirli bitli donunu gömleğini giyinip, barakasına döner.*** (M. Seyda 1970 I, 120).

AD. **haşlak** II 'sıkılgan, utangaç' DS 2304 < ***haşla–*** II + ***–k***. ※※ ***haşlak ye–*** 'azarlanmak'. ※※

AD. **haşlak** III 'güneş altında birden kararmış, kurumuş' < ***haşla–*** I + ***–k*** , b. ***acuk*** ⊡. ※ ***Göz ucuyla öğrencilerini süzdü. Çoğu kara sarı, haşlak, dalgın yüzler. Çoğu diken üstünde gibi tedirgin.*** (M. Başaran 1992 s. 22).

AD. **haşlanık** 'haşlanmış' < ***haşla–*** I fiilinin passivum (edilgenlik) hâli, (b. ***acın–*** I) + fi'ilden participium manasında sıfat yapan ***–ık*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Haşlanık soğanları kapışıyorlardı.*** (F. Baykurt 1971t s. 169).

AD. **haşlık** 'tahıl, hububat' < ***aşlık***, aspiration (soluklama) ile, b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Dün üç, dört kişi ev ev gezdiler, köyün yarısından fazlasında artık***

un, buğday şöyle dursun, suya salacak bir avuç haşlık bile yok. (H. Aytekin 1945 s. 88).

AD. **haşma** 'buğday, aşlık < ***aşma*** a.m. DS 361 + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※ ***N'apardık otlar olmasa. Elimiz dar, bereket onlar yetişiyor da. Nesi olmaz mübareklerin: Zeytin yağlı haşma, yumurtalı kavurma, kızartma, bulgurlu...*** (M. Başaran 1992 s. 279).

haşmet 'azamet, heybet' < Fa. ***ḥaşmat*** a.m. ※ ***Cevherī bu ḥaşmetı*** (metinde ***hışmetı***) ***gördı, bayıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 217b).

haşmetmeab/haşmetmeap 'eskiden sultan için kullanılan hitap, ekselans' < Fa. ***ḥaşmatma'āb*** a.m. ※ ***Prens soruyor: -"Salzburg'dan temelli ayrıldın mı?" -"Evet Haşmetmeap."*** (N. Nadi 1989 s. 45).

AD. **haşofila** 'kuru yaprak(lar)' K. Emiroğlu 1989 s. 123 < Yun. (diyal.) ***χαδ̆όφυλλα*** (haşófilla) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 193. ※※

Osm. **haşr** 'kıyamet gününde ölülerin dirilip toplanması' < Ar. ***ḥaşr*** a.m., asıl manası 'toplama, bir araya getirme'. ※ ***Ėrince ḥaşre her demde ola Şemsīye bir maḥşer, | Ṣalarsaŋ va'de-i dīẓārı, ey dildār, ferdāya.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 44). ※ ***Hasretinden ateşlerde tüterem, | Kı süyünmez haşredek alevleri | Deryalerile, deryalerile.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 133).

Osm. **haşr ol-** 'bir araya gelmek, toplanmak' < Ar. ***ḥaşr*** 'toplama, bir araya getirme'. ※ ***Ve bu yıgıdüŋ 'ādeti ol-idi ki işden çıḳıcaḳ Kāzurün ma'āşıḳlerıle haşr olurdı. Rebābı gökcek çalar-idi. Anı severlerıdı***. (Ferec 855/1451 v. 117b).

Osm. **haşr u neşr ol-** 'toplanıp dağılmak' < Fa. ***ḥaşr ol-***, ***u*** 've', ***neşr ol-*** 'dağılmak'. ※ ***Kerrāt ile kişi ḥaşr u neşr olur. | Geh ṣüret, gehī ma'nāya gelür gider.*** (Şeyhī 1291 s. 24).

(Konuşma dili) **haşşöyle** 'bu sefer doğrusunu söylediniz, bu sefer daha iyi ettiniz; nihayet akıllandınız, nihayet sözüme geldiniz!' < ***ha*** III ve şöyle, ikinci kelimenin başharfi ***/ş/*** kuvvetli baskın vurgu (Druckakzent) yüzünden tekrarlanmış oluyor. ※ ***"Köyde kimse kalmayacak. Güze kadar. Yıkılan evlerini de ödeyeceğim." Muhtar: "Haşşöyle Ağam," diye sevindi. "Haşşöyle... Şimdi köyde bir tek kişi kalmaz."*** (Yaşar Kemal 1955t s. 90). ※ ***"Parayı kim istemez?" —"Haşşöyle! Parayı seven, gider de kazanır. Para kazanmak iyidir. Adam yeni giyer, canının istediğini yer."*** (Kemal Tahir 1957k s. 260).

Osm. **haşviyat** 'bir şeyi doldurmak için içine tıkılan nesneler; cümleye doldurulan lüzumsuz kelimeler' < Ar. ***ḥaşw*** 'doldurma malzemesi, dolgu' + ***-īyāt*** nomen collectivum (topluluk ismi) eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Derken hindi dolması gelir, nār gibi ḳızarmış, eṭrāfa mis gibi rāyıḥalar ṣalmış, ḥaşvıyyātı olan ḳoyu reng pirinç, fıstık gibi şeyler̯ hārıce ṭaşmış.*** (P.N. Boratav 1995 s. 238).

haşyet 'korku, dehşet, ürperme' < Ar. ***ḫaşya*** a.m. ※ ***Beylerbeyi'nin üzerindeki mezarlık kadar insana hakiki mezarlık haşyeti veren İstanbul'da hiçbir yer yoktu.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 45). ※ ***Bilmem neden, yüreğime bir haşyet çöküp bu evden kaçmak ihtiyacını duydum.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 104-105).

hat, b. ***hatt/hat***.

hât/haaat (bağırırken kaba nida) 'hey! susun!' < belki ***rahat*** gibi bir askerî kumandadan. ※ ***Hât! Bire, nedir bu gürültü?*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 69). ※ ***Haaat! Pandeli... Pandeli, rakı getir!*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 51).

hata I 'yanlışlık, yanlış; cürüm; günah' < Ar. ***ḫaṭā'*** a.m. ※ ***Benüm ol endiyşem ḫaṭāyimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 40b). ※ ***İ duḫter! Niyçün bu ḥāli baŋa öŋdin dėmedüŋ? Ḫaṭā-yi ʿaẓīm işledüm, ʿavratumı yoḳ yėre depeledüm.*** (a.e. v. 110b). ※ ***Ben saŋa dėrem ki varacaġuŋ yėre bensüz varmaḳ ḫaṭādur.*** (a.e. v. 208b). ※ ***Bir ḫaṭādur ėtdüm. Artuḳ böyle ėtmezem.*** (F. Giese 1929 s. 119). ***hataya düş-*** 'hata yapmak':※ ***Hayatı daima makul bir şey sanmak göreneği o kadar kuvvetlidir ki kanunların tatbikiyle adâleti tevzi edenler bile zanlıların daima mantıkî hareket ettiklerini sanarak bazan hatâya düşerler.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 10).

Osm. **hata** II 'felâket, belâ; zarar, ziyan' < ***hata*** I. ※ ***Eyle ėtme şāyed ḫaṭar gele, ḫaṭā ola! Evet elüŋ-ile dīvārı dutub ėnerseŋ revādur.*** (Ferec 855/1451 v. 8a–b). ※ ***İn-şa'a Ilāh seferümüz mübārek ola, ḫayr ola, ḫaṭā gelmeye!*** (Ferec 855/1451 v. 55b). ※ ***Çoban "Seniŋ yoluŋa başımı ġorum, ben varıken ġılına heta gelmes.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 6).

EOsm. **hata** III (zarf olarak) 'yanından, isabet etmeden' < ***hata*** I. ※ ***Şehzāde naʿra vurdı, ilerü geldi. Doḳuşdılar. Bir nice defʿa bir birinden ḫaṭā gecdi.*** (Ferec 855/1451 v. 206a). ***hata gör-*** 'yanlış görmek': ※ ***Ḳapuyı bağlamaġuŋ ne revādur? | Ḫaṭā gördüm ʿacab yā ḫöḏ ḫaṭādur.*** (Fạhrī 1974 s. 443 no. 381).

AD. **hatab/hatap** I 'semerlerin dayanıklı olması için iki tarafına konulan ağaç parçaları (bilhassa deve semerlerinde)' DS 2305 < Ar. ***ḳatab*** 'semer' Tietze 1958 no. 172.

AD. **hatab/hatap** II 'hayvanlara takılan çan' DS 2305 < ?? ※ ***Ahırın kazıklarında is pas içinde asılı duran tunçtan yapılmış "hatap" çanlarla "tıkırdak"ların seyrek te olsa günleri doğuyor bazan: Ay tutuluyor, güneş tutuluyor.*** (M. Makal 1954 s. 52).

Osm. **hatakâr** 'günahkâr' < Fa. ***ḫaṭā-kār*** a.m. [***hatā*** I + ***-kār*** 'yapan, işleyen', b. ***alımkâr*** ⊡]. ※ ***Bunca yıldur ki ḫaṭā-kārlıġ-ile şeh-zādelerden demār götürürsin.*** (Ferec 855/1451 v. 136b).

hatap, b. ***hatab***.

hatar 'tehlike' < Ar. ***ḫaṭar*** a.n. ※ ***Bu ḫaṭara düşdüm ammā ol-ki maḳṣūd-idi buldum.*** (Ferec 855/1451 v. 67b). ※ ***İlāhī! Ḥüccetin telkīn eyle, sözin üstün eyle, ḫaṭarlardan sen saḳla, ḳanını yėre dökme!*** (a.e. v. 135b).

Osm. **hatarnak** 'tehlike dolu' < Fa. ***ḫaṭar-nāk*** a.m. [***haṭar*** + isimden sıfat yapan ***-nāk*** eki, b. ***ferahnak*** ⊡]. ※ ***Bunı bir ḫaṭar-nāk yėre vėribiŋ, gelmesün!*** (Ferec 855/1451 v. 240a).

AD. **hatıl/katıl** I 'kereste; duvar örülürken araya konulan kalın, yuvarlak ağaç' DS 2306, TS 2346–48 < ?? ※ ***Bedavra eŋserisi ve ḫatıl (ḳatil ?) ve mertek ve ġayrı eŋseriler bi'ecmeʿīhim gözedile.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, s. 340). ※ ***Mektep binası yükseliyor. Daha doğrusu yükselememiş. Temeli örüp bir hatıl atmışlar, üstüne iki metre***

kadar yine taş duvar çıkmışlar pencere ve kapı yerleri bırakılmış, işte o kadar. (F. Erdinç 1955 s. 111). ※ ***Biz de yalnız hatıllar için gereken demiri aldık.*** (Memet Fuat 1998 s. 446).

hatır I 'zihin, hâleti ruhiye; düşünce, arzu' < Ar. ***ḫāṭir*** a.m. ※ ***Maṣlaḥat oldur ki bu ʿaḳd-ı nikāḥa girmemiş ḥürrei ʿaḳd-ı nikāḥa getürem; dilegi yėrinde ola, ben daḫı devletlenem. Yār-ı Baġdādī içün bir özge cāriye alam, vėrlbiyem, anuŋ daḫı ḫāṭırı yėrinde ola.*** (Ferec 855/1451 v. 113b). ※ ***Şeh-zādeye hemān-dem heves-i sefer-i Hicāz oldı. Ne-ḳadar dürüşdise ki ol ḫāṭırı yoya, başarımadı. Atasına kişi vėribidi, destūr diledi.*** (a.e. v. 49a-b). ***hatırından geç-*** 'aklından geçmek, bir ara düşünülmek, aklına gelmek': ※ ***Her ʿā'ile pek az şey' ṣatar ve pek az şey' ṣatun alırdı, bu cihetle aḥkām-ı ʿarż u ṭalebe bīgāne biraz ḳalender yaşarlardı. Faʿāliyet-i ʿā'ileniŋ bāzārda istiʿmāli ḫāṭırlarından geçmezdi.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 190). ※ ***Ḳaṣabadaki dedi-ḳodu günden güne artıyor, ḫāṭır u ḫayāle gelmeyecek şekiller alıyordu***. (R.N. Güntekin 1928 s. 250). ※ ***Mülâzım, hatır ve hayalinde olmayan bu büyük mazhariyetten şaşırarak, teşekkürlerini arzetmek üzere kızlarağasının huzuruna çıkmış.*** (M. Baler 1944 s. 28). ※ ***O, gönülsüz ve isteksiz davranıyor, yalnız Ayaşlının hatırı hoş olsun diye gelip gidiyordu.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 351).

hatır II 'hafıza' ***< hatır*** I. ※※ ***hatıra al-*** 'ezberlemek' Meninski 1680 II, 1837. ※※ ***hatırından çık-/hatırından git-*** 'unutulmak': ※ ***Sulṭānuŋ, pīr ḫāṭırından gitdi. Pīr-i dihḳān bir yıl müfsidler-ile zendānda yatdı.*** (Ferec 855/1451 v. 230b). ※ ***Dün çarşamba olduğu hatırımdan bile çıkmış.*** (S.M. Alus 1934 s. 114). ***hatırına düş-/hatırına gel-*** 'aklına gel-' Meninski 1680 II, 1837: ※ ***Bir niçe gün ol deyrde ḳarār eyledi. Ve daḫı ḫāṭırına bu geldi kim: "Olmaya kim ecl yėtişe, küffār içre belürsüz ḳalam. Yegregi hemān ehl-i İslāma çıḳmadur" dėdi.*** (Saltuḳnāme v. 568b). ※ ***Şāhlıḳ nāmı düşse ḫāṭıruŋa: | Bir gedādan ziyāde pür-ġamsın.*** ('Ālī 1977 no. 26). ***hatırına getir-*** 'hatırlatmak': ※ ***Biz oş-bu maḥalleye sizi dėyü geldük, ārzūmendüz. Siz ḫöd ġarıyblerden nefret ėder-misiz? Vācibdür, gendözümüzi ḫāṭıruŋuza getürevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 57b).

hatır III 'bir şahsın, içtimai mevkisi sayesinde ya da birisine yaptığı iyilik sebebiyle kazandığı saygı ve imtiyazlı durum < ***hatır*** I. ※ ***Şehrüŋ kiliselerini mescid ėtdiler ve vilāyet-i ehl-i İslāmdan ḫāṭırı olub gelen Müslimānlara kāfirüŋ ḫālī ḳalan evlerini mülklige vėrdiler.*** (F. Giese 1929 s. 165). ※ ***Ḫāṭır gözetmeyüb, pāy-i taḫt-ı ʿalīyede bulınan arḳa ḥammāllarına varınca yoḳlayasın şöyle ki ol zümreden bile bir kār-dān u dānā bulasın, devlet-i vekāletüme maḳbūlümdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I. 142). ***hatırına dokun-*** '(saygıdeğer birisini) kırmak' Meninski 1680 II, 1837: ※ ***hatırını al-/hatırını ele al/hatırını et-*** 'gönlünü etmek, barıştırmak' Meninski 1680 I, 370; II, 1836: ※ ***Kandilzadenin ısrarlarına dayanamıyarak hatırını etmişti.*** (S.M. Alus 1934 s. 126). ※ ***hatırı için*** 'birisine yaranmak için (onu) düşünerek, onun için': ※ ***İ ḫudāvend! Cün bular sizüŋ luṭfuŋuz maḳbūli düşmedi, buları ḫāṭıruŋuz içün ḳabūl ėtdüm. Ḫaliyfe başı ṣadaḳası ikisin, daḫı āzād eyledüm ve bu cāriyei ol ġulāma vėrdüm, evlendürdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 9a). ※ ***İnsan tamamiyle taraftar olmadığı bir fikre de arkadaş hatırı için sürükleniyor. İşte böyle bir sürüklenişle ben de arkadaşlardan ayrılmadım.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 113).

Osm. **hatıra** I 'fikir, düşünce' < ?? ※ ***"Der-i devletde cevābumı vėrürin ve ne meṣāliḥum düşerse, ben ellerüŋ meṣāliḥini gördügüm ṭarīḳ-ile görürin" ‿ḫāṭırasiyle çekildi gitdi ve terk-i ʿār ve ‿iḫtiyār-ı firār ile ebnāʾ-i cinsini‿ḫalḳ-ı ʿāleme melāmet ėtdi.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 127).

hatıra II 'yadigâr' < ***hatıra*** I. ※ ***Geçirdiğimiz ḥayret-āver macerānıŋ ‿ḫāṭırası yine ẕihnimde canlanmaya başladı.*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 204). ※ ***Hayatını mâceralar peşinde koşmakla geçiren o siyah gözlü kızın hâtırasına bütün kadehler kalktı.*** (N. Tirali 1948 s. 17). ※ ***Yeni seyyarelere uçmak istemiyor insan. Ocak başında hatıraların tesbihini çekmek tek arzuladığı şey.*** (C. Meriç 1992 s. 133). ※ ***Kalblerinde ve hâfızalarında bir avuç hâtıra kalacaktı.*** (Y. Keskin 1957 s. 38).

hatır hatır (kaşın–) 'kaşınırken husule gelen sesleri anlatır' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Ḳaç defʿa tenbīh ederim, ḥamāma giderken silecek al derim, yine almaz, şimdi geceleri‿hatır‿hatır ḳaşınıyor.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 342). ※ ***Merdiven başındaki filizî odadan büyük hanımın horultusu, yanına yatağını sermiş olan Vicdanın tahta kurusundan hatır hatır kaşınması işitiliyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 121).

hatır hutur (çiğne–) 'çiğnemenin sesini anlatır' < ses taklidi kelimelerden: alliteratif (aliterasyonlu), kafiyeli ve labialisation'a (dudaksıllaşma) dönük çift sözlerden, b. ***abidik gubidik*** ⊡². ※ ***Hoca hiç oralı olmaz, hatır hutur külbastıyı, kebabı çiğner, çatır çutur fındık ceviz kırardı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 18.VI.1941).

Osm. **hatır-ı atır** (saygı ifadesi) 'hatır' < ***hatır*** ve ***atır*** 'güzel kokulu'kelimelerinden müteşekkil Fa. izafetli kafiyeli terkip. ※ ***Diledük ki aŋa aḥmaḳlığı cezāsını vėreydük. Bu gez endiyşe eyledük, pādeşāhuŋ ‿ḫāṭır-ı ʿāṭırına‿ḫöş gelmeye dėdük, te‿ḫīr ėtdük.*** (Ferec 855/1451 v. 20a).

hatırı kal– '(birine) kırılmak, (bir hadiseden dolayı) gücenmek' Meninski 1680 II, 1838 < ***hatır*** (II yâ da III ?) ve ***kal–***. ※ ***Aluban gitsem seni olmaz revā, | Pādişāhuŋ‿ḫāṭırı ḳalur baŋa.*** (Enverī 1928 s. 29). ※ ***Çiylik olmasın ve İhsānıŋ hatırı kalmasın diye iki yudum rakı içmişti.*** (Sabahattin Ali 1934 s. 116). ※ ***"Sen hasta mısın? Niçin böyle soluyorsun?" diye soracaktım, belki hatırı kalır diye düşündüm, vazgeçtim.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 6).

hatırı sayıl– 'saygı görmek, ehemmiyeti tanınmak' < ***hatır*** III ve ***sayıl–***. ※ ***Yemekten sonra bu küçük obanın hatırı sayılır erkek ve kadınları bizim*** çadırın çevresini kuşattılar. (O.C. Kaygılı 1939 s. 52). ※ ***Bu, Beyoğlu çapkınlık âlemlerinde düşüp kalkanların ağzından düşmiyen eskimiş kokmuş Rumca bir şarkıydı. Mâni ağziyle uzata uzata, yayık yayık söylüyordum. Sesimin de oldukça hatırı sayılırdı.*** (S.M. Alus 1944 s. 132). Mecazî manada 'belirgin şekilde, çok fazla': ※ ***Aḍanada ḳar yağmıyorsa da bu günlerde icrā-yı ḥükm eden ḳuru ṣoğuḳlarıŋ‿ḫāṭırı ṣayılacaḳ derecededir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 99). ※ ***Hatırı sayılır bir rüzgâr çıkmış.*** (A. Yurdakul 1991 s. 219).

AD. **hatır ko–** 'gücenmek' < ***hatır*** (II ya da III) ve ***ko–***, krş. ***hatırı kal–***. ※ ***Her gün gel, her gün sana böyle yumurta kaynatayım, yoğurt çıkarayım Gelmezsen hatır korum.*** (F. Baykurt 1967a s. 348).

AD. **hatırnaz** 'insanı hoş tutan, saygısını gösteren' < Kürd. ***hātirnās*** a.m. K.K. Kurdoyev 1960 s. 356; krş. ***hātir-nāsī*** 'complaisance' Jaba–Justi 1879 s. 148). Kürd. ***nās*** 'tanıyan' (***nāsīn*** 'tanımak' fiilinden) üzerinden belki Fa. ***hāṭır-navāz*** 'hoş, geçimli' Yu.A. Rubinçik 1970 I, 529. ※ ***Kâtip de iyi oğlan, hatırnaz. Zorlu da içki içer hani.*** (Orhan Kemal 1952c s. 10). ※ ***Lokanta gene yükünü almıştı. Patates soymakla meşgul koca göbekli, hoşsohbet, hatırnaz aşçının etrafında birkaç dokumacı toplanmış, tatlı tatlı yarenlik ediliyor.*** (Orhan Kemal 1952m s. 67). ※ ***Rıfat'ı sevdi. Hatırnazdı, saygılıydı. Kazandığı parayı getirip Sultan'ın avucuna sayıyordu.*** (A. Kutlu 1991 s. 55).

Osm. **hatırnüvaz** 'huşuneti olmayan, anlayışlı' < Fa. ***hāṭir-navāz*** a.m. [***hāṭı-navāz*** 'okşayan', b. ***bendenevaz*** ⊡]. ※ ***Yaluŋuz bir oğlı olan ẕimmīnüŋ oğlı alınmamaġ-ile imtiyāzı ve ḳānūn-ı münīf-i hāṭır-nüvāzı muḳarrer-iken...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, s. 148).

hatır sor- '(birisinin) nasıl olduğunu, keyfinin ne durumda olduğunu sormak' < ***hatır*** I ve ***sor-*** ※ ***Gāh gāh Tīmür hān gelüb Yıldırım Hānuŋ hāṭırını ṣorardı. Bir vaḳt geldi. gördi-kim Yıldırım Hān ġāyet melüldür.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 36).

hatırtı 'kaşıma sesi' < ***hatır hatır*** ses taklidi kelimesinden ***-tı*** ekiyle yapılmış nomen abstractum (soyut isim), krş. ***anırtı***. ※ ***Perde iplerinin hatırtısı ve ön saten perdenin hışırtısı duyuldu. Geç kalmış seyircilerin gürültüsü ve ilk kahkahalar birbirine karıştı***. (B. Arpad 1974 s. 14–15).

hatib/hatip I 'camide hutbe okuyan hoca' < Ar. ***haṭīb*** a.m. ※ ***Andan bir muraṣṣa' altun kürsī ḳodılar. Bir ay gibi yigit geldi, üstünde oturdı. Andan haṭīb geldi, huṭbe-i nikāḥ oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 68a).

hatib/hatip II 'güzel ve düzgün konuşan kimse', < ***hatib*** I. ※※

hatim, b. ***hatm***.

hatime 'son söz' < Ar. ***hātima*** a.m. ※※ ***hatime çek-*** '(bir şeye) bir son vermek': ※ ***Düşünüyordu: Bir karar ve bu komedyaya hatime çekmek.*** (S.M. Alus 1934 s. 358). ***hatime-i kârda*** 'eninde sonunda': ※ ***Sāyir metā'a ṣarf olunan altun hātime-i kārda bir miḳdār maḥṣūl ile ṣāḥib-i taṣarrufına maḳrūn ṭılāyile zīb u ziynet 'asākir-i manṣūre mā-beyninde bir harc-ı zāyid-i pür-ḫaṣāretdür***. ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 164).

hatip, b. ***hatib***.

Osm. **hatîr** 'ağırbaşlı, vakur' < Ar. ***haṭīr*** a.m. ※ ***Şāh dergāhına yöneldi, Cün ḳapuya érişdi, haṭīr çavuşlar, emīr ḥācibler ḳarşu geldiler***. (Ferec 855/1451 v. 138a).

AD. **hatla-** 'atlamak' DS 2306 < ***atla-*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Hatlayınca kelle baş parmağını hırt diyi ısırmış, koparıvirmiş.*** (H.Z. Koşay 1935 s. 86).

hatm/hatim 'Kur'anın başından sonuna kadar okunması' < Ar. ***hatm*** 'mühürleniş' ※※ ***hatim indir-*** 'Kuranı sonuna kadar okumak': ※ ***Yan masadaki kara sakallı imam yanındaki perçemli gence, hatim indiriyormuş gibi sallana sallana lâkırdıda.*** (S.M. Alus 1933p s. 37). ※ ***Bundan sonra hatimler indirilmişti. Hoca ve davetliler evde toplanmışlardı. Kur'anı Kulhüvallahi suresinde bitiren hafız Cevdet,***

anasının, hocanın, davetlilerin ellerini öpmüştü. (Reşat Enis 1947 s. 122.

hatmi, b. ***hıtmî***.

hatt/hat 'çizgi, yol; el yazısı, yazı çeşidi, güzel yazı, kaligrafi; yalan şey, yazı, mektup' < Ar. ***ḫaṭṭ*** a.m. ※ ***Hünerler, edebler ögrenmişdi, ḫūb ḫaṭṭı, ḫūb inşāsı vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 198b). ※ ***Ciypur bir uzun diyvār ḥaṣiyri doḳıdı, naḳş yėrine Küfī ḫaṭ-ile vaṣf-ı ḥāl yazdı.*** (a.e. v. 239a). ※ ***Ben bu işi ḫaṭṭ-ile, ḳabāleyile işlersem, ehl-i ḫibre anı bidʿate sayarlar. Ben ol işi ėtmezem.*** (a.e. v. 104b). ***hatt-ı istiva*** 'ekvator'. ※※

hattâ (rabıt) 'şu var ki, yalnız o değil' < Ar. ***ḥattā*** a.m., asıl manası '***-a*** kadar'. ※ ***Bir ḫidmet emr olunsa, sā'ir nāsdan alduḳları üzre ḫarc u ücret almayınca ol işe yapışmaz. Ḥattā bu ḥaḳīrüŋ mü'ellefātından Nuṣret-nāme nām kitāb ber-mücib-i fermān-ı müsteṭāb teẕāhib ve taṣāvīr-ile tertīb ėtdürürler-iken bir yıl miḳdārı zamānda bir kātib yazdı günde on altı aḳçe kitābet vaẓīfesinden māʿadā degerinden ziyāde ücret daḫı aldı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 156). Çok defa ***bile*** refakatinde: ※ ***Zīrā ḥākimler nā-pāyidār ve anlar reʿāyāya taġallüb-ile ber-ḳarārdur. Ḥattā ḥükkām-ı nāfiẕü l-aḥkām bile anlaruŋ-ile müdārā semtinde s̱ebāt üzredürler.*** (a.e. s. 137). ***hattâ ve hattâ/hattâ hattâ*** 'bir derece daha kuvvetli bir ***hattâ***': ※ ***Tā şurada iki ḳadınla bir ḳız çocuğu gidiyor. Ben yüzünü görmeden arḳasından bir bakışla ḳadınıŋ yaşını aŋladım. Ḥattā ve ḥattā gözleri māvī-mi, ḳara-mı, onu bile keşf etdim.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 109). ※ ***Kontes gibi soylu bir köpeğin yanına soysuz, basit bir sokak köpeğini yaklaştırmanın doğru olmadığını, ona kötü şeyler öğretebileceğini, hattâ hattâ Kontes ile oynaşmaya bile kalkabileceğini kaç kere söylemişti köşktekilere.*** (N. Eruz 1969 s. 29).

Osm. **hattar** 'titreyen' < Ar. ***ḫaṭṭār*** a.m. ※ ***Leşkerüŋ rimāḥ-ı ḫaṭṭār ve süyūf-ı tebbār ve tüfeng-i āteş-bār ḳullanan yarar u kâr-güzārlarından...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 115).

hattat 'el yazısı ile güzel levhalar yazan sanatkâr' < Ar. ***ḫaṭṭāṭ*** a.m. ※ ***Daha şimdiden yazılarını yasak etmişler, hattatları Mısıra kaçırmışlar.*** (Celâlettin Ekrem 1929 s. 79).

hatun 'kadın' Meninski 1680 II, 3577 < Fa. ***ḫātūn*** a.m. Fa. kelimenin aslı ve tarihi için b. G. Doerfer 1967 III, no. 1159, Clauson 1972 s. 602-603. G. Doerfer 1992 s. 48 ve 1993 s. 80'e göre bu kelime Mo. ***ḳatun*** 'imparatoriçe'den alınmıştır. ※ ***İki baş bir dizde, iki dizdār bir dizde, iki el bir girevde, iki ḫātūn bir evde olmaḳ olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ※ ***Uyandı, gördi ki beş on atlu ḫātūn kişiler dururlar.*** (a.e. v. 37b). 'zevce': ※ ***Üstād yapucınuŋ bir pārsā ḫāṭūnı var-idi, cemālde, kemālde, sāzgārlıkda, şevher, dōstlıḳda naẓiyresi yoġ-idi.*** (a.e. v. 19a). ※ ***Var on üç ḳalʿam, cemīʿin al saŋa, | Ḳıl beni ḫātūn, ʿināyyet ḳıl baŋa!*** (Enverī 1928 s. 29). 'kibar hanım': ※ ***Menüchīr beg olub Meymūne ḫāṭūn olduğın söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 32a). ※ ***Dalle durdı, gendözini bezedi, bir ulu ḫāṭūn oldı***. (a.e. v. 219b).

hatune 'kadın'< ***hatun*** + ***-e*** müenneslik eki, krş. ***acuze***; belki biraz alay sözü. ※ ***"Kişiyi nasıl bilirsin? Kendin gibi" meselince, hatunelerin hepsi tazenin ırzına, iffetine fisebilillah şahit; handiyse ard eteğinde namaz kılacaklar.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 27.XI.1943).

hav/kav VII ‘kadife, yün vs. yüzeyindeki ince tüy’ TS 2356, Meninski 1680 I, 1716 < Erm. ***haw*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 231. Krş. Fa. ***hāv*** a.m. ※※

hava I ‘teneffüse yarayan gazlar; insan seviyesinin tepesindeki tabaka’ < Ar. ***hawā’*** a.m. ※ ***Döndü bacı, gürültüyle, hem de üst üste üç kere, caminin havasını bozmuştu, büyük bir günah işlediği gibi abdesti de bozulmuştu.*** (T. Yücel 1969 s. 65–66). ※ ***Ol ṣaḥrāda bir ağac bitmiş, başı havāya gitmiş, budaḳları cevre yayılmış.*** (Ferec 855/1451 v. 54b). ※ ***Ḳız havāya dügdl, der-ḥāl ṣanemi getürdi.*** (a.e. v. 56b).

hava II (geçişsiz fiillerle) ‘hava durumunun hadiseleri değişimleri’ < ***hava*** I. ※ ***Şimdi havā açdı, sükün buldu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928 s. 75). ※ ***Hava bozdu; arabada üşüyüp hasta olurum.*** (S.M. Alus 1944 s. 125). ※ ***“Allah bilir hava göçlye; bu gece yarısına varmaz, patlak verir!” —“Yoh, hava yattı, belki bu akşam gıbleden çıkarır.”*** (Reşat Enis 1947 s. 77). ※ ***Hava kararır kararmaz ben de caddeyi tuttum.*** (S.M. Alus 1944 s. 189). ※ ***Bu günlerde havāların ḳuraḳ gitmesi ḥasebiyle ḥayvānla seyāḥat müşkllātsız oluyorsa da, çamurlu zamānlarda buralardan geçmek pek zör olacağı aŋlaşılıyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 304). ※ ***Bir saat sonra hava patlamıştı. Rüzgâr fazla forsta esiyordu.*** (Reşat Enis 1947 s. 111). Mecazî manada ‘ruh hâli, keyif, atmosfer,ortam’: ※ ***“Siz merak etmeyin, şöyle olur, böyle yaparız.” diye bir konferans geçtim. Ama havayı yatırıncaya kadar göbeğim çatladı.*** (M. Makal 1950 s. 82). ※ ***O gece babamın havasından, yanından geçilmiyordu. İki sözcüğünün biri, “Ben size demedim mi?” oluyordu***. (M. İzgü 1992 s. 170).

hava III (elle tutulamayanın sembolü) ‘boşluk, hiçlik’ < ***hava*** I. ※ ***Bir terslik merslik olur, iş çıkar başımıza. Gerçi hava amma! İtin köpeğin ağzına lâf düşer.*** (Orhan Kemal 1954b s. 156). ※ ***Yarın gene hastaneye baş vurmalı. O gözlüklü doktor oradaysa hava. Adamın arkası vali olmalı ki...*** (Orhan Kemal 1952ç s. 68). ※ ***“Defineye konduk mu tepemize biner, aslan payı lstemeğe kalkar.” —“Tabii hava alır!”*** (Peyami Safa 1944 s. 235). ※ ***Bunları tecrübe üzerine söylüyorum. Havadan atmıyorum ülen! Üçyüz sene değil, üç sene geçsin görüşürüz.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 250). ※ ***Bir gün balıktan bomboş döndü. “Kesik bey ağabey! Bugün havaya zar attık!” dedi.*** (E.N. Gökşen 1949 s. 40–41). ※ ***Balıkçı Aziz havaya giden yarım gününe yanıyor.*** (Reşat Enis 1947 s. 41). ***hava koğ-*** ‘hava avlamak (yâni bir şey elde edememek): ※ ***Putaya iṣābet ėtmeyüb havā ḳoğmaġ-le oḳ atarlar.*** (‘Ālī 1956 s. 220). Krş. ***hava cıva***, ***havadan sudan.***

hava IV ‘nağme, türkü, şarkı’ < ***hava*** I. ※ ***Çobanın yanına varan, onu lafa tutmuş: “Sana hava çekivereyim mi?” demiş. Bu havayı çekerken hırsızın biri, öteki hırsız koyunları çalıp götürmüş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 360). Mecazî manada: ※ ***Ben onun ne hava çaldığını bilirim; yalnız sen ona bir iş bulsan da başından atsan çok doğru etmiş olursun.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 262).

Osm. **hava** V/**heva** ‘arzu; nefs; sevda, aşk’ < Ar. ***hawā’*** a.m. ※ ***Lābüd her ki hevā bendinde ola, böyle ola.*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***Sözüm saŋadur, Eşref oğlı Rümī. | Ṣaḳın dünyāya uydurma hevāyı!*** (Eşrefoğlı Rümī 1286 s. 27). ※ ***Ḥaḳḳı ḳoduŋ sen, havāŋa uyduŋ, olduŋ put-perest.*** (a.e. s. 35). ※ ***Hevāyile, hebāyile dürişdüŋ, | Gidersin, saŋa yoldaş āh ẕillet.*** (F. Giese 1929 s. 206). ※ ***Ser-i zülfüŋ uyub bād-ı ṣabāya | Delü göŋlümi yeltürler hevāya.*** (Helākī 1982 s. 168).

※ ***Nüş-ı şarāb ve güş-ı çeng u rebāb ile hevāya yeltenüb çalkananlar…*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 146). ※ ***Anlar daḫı cāh u celāllerine iġtirārdan ve hevā-yı nefsāniyelerine göre ḥükümet-ile ʿarż-ı ḳudret u iḳtidārdan‿hālī olmazlar.*** (a.e. s. 180). ***heva ve heves*** 'şehvaniyet': ※ ***Meger bu ʿavrat o oğrıyı sevüp durur, bu dil-dārlığı hevā vu hevesden ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 111b).

hava at- 'abartılı şekilde övünmek, gösteriş yapmak, caka satmak' < ***hava*** I (?) ve ***at-***; Fr. ***se donner/prendre de grands airs*** a.m. ya da İng. ***put on airs*** a.m. ※ ***Ortaokuldaki sevgilim Edis'i karşımda bulmuştum! Selânikli Edis. Amma hava atardı bana, oysa çirkin, kavruk bir çocuktu.*** (N. Eray 1990 s. 96–97). ※ ***Bunu hiç hava atmadan çok doğal bir biçimde söylemişti, hani diş macunu bitince hemen yenisini satın alıyorlar gibi.*** (Z. İpşiroğlu 1998 s. 36).

hava cıva I 'bir zaman pansumanlarda kullanılan, belki de cıva ihtiva eden bir nevi yara bezi' < ?? ※ ***Benli Fāʾiḳa havā cıva muşambası yapar. Onlarda Cabir ile birbiriniŋ yaralarını berelerini ṣararlar.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 317).

(Konuşma dili) **hava cıva** II **/havacıva** 'değersiz, boş şey' < ***hava cıva*** veya ***hava*** III ve ***cıva*** kelimelerinden ibaret kafiyeli çift söz, manası ilk kelimeden kaynaklanıyor. ※ ***"Peki sen, o işlerde, karı - kız dalgasından yani, nasılsın?" —"Kötüyüm, iyi değilim. Bozuk düzen, çalkantılı yaşayış dedin, ne beklersin? Hiç, hava cıva… Yani, biz o işi de yüzümüze gözümüze bulaştırmış durumdayız"***. (M. Seyda 1966 s. 175).

havadan sudan (**konuş-**) 'esas konuya girmeden lâflamak, sıradan şeylerden bahsetmek' < ***hava*** II ve ***su*** ve ***konuş***–. ※※

havadar I 'havası bol (yer)' < Fa. ***havā-dār*** a.m. [***havā*** + ***-dār*** 'malik olan, tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※※

Osm. **havadar** II**/hevadar** 'dost' < Fa. ***havā-dār*** a.m. [***havā*** + ***-dār*** 'malik olan, tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ol pādeşâhuŋ hevā-dār[ı]vuz.*** (Ferec 855/1451 v. 142b).

havadis I 'hadiseler; felâketler' < Ar. ***ḥawādiṯ*** a.m. [***ḥādiṯa*** 'hadise' kelimesinin çoğulu] ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Ḥaḳ taʿālā ẕāt-ı şeriyfüŋi ḥavādis̱-i nekebāt-ı rüzigārdan saḳlasun!*** (Ferec 855/1451 v. 98a–b). ※ ***Dünyā ki güzer-geh-i seyl-i ḥavādis̱dür…*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 246).

havadis II 'yenilikler; haberler' < Ar. ***ḥawādiṯ*** a.m. [***ḥādiṯa*** 'hadise kelimesinin çoğulu'] ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***"Hayrola Hoca, ne havadislerin var bakalım?"*** (Sabahattin Ali 2001 s. 158).

Osm. **havadis** III 'torunlar' < ***havadis*** II. ※ ***Baṭn-ı s̱ānī vu s̱ālis̱de, yaʿnī evlādınuŋ evlādı olan ḥavādis̱de, ḥudūs̱-ı renc u ʿanā gerçekden taʿayyün bulur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 117).

hava hoş 'hepsi bir, müsavi, aynı; fark etmez' < ?? ※ ***Kimse duymadıḳdan ṣoŋra bence havā‿hoş.*** (E.E. Talu 1928 s. 334). ※ ***Arzunuzu kırmayım, fakat pek çocukçasına bir hareket olacak. Siz erkeksiniz ve size göre hava hoş; gelgelelim ben bir kadınım üstelik te dul bir tazeyim.*** (S.M. Alus 1944 s. 58–59). ※ ***Bizim için hava hoş değil mi, Yağmur ağa? Ne halt ederlerse etsinler!*** (H. Aytekin 1945 s. 56).

havai I 'havaya ait, hava ile alakalı' < Ar. ***hawā'ī*** a.m. [***hava*** I + isimden sıfat yapan ***–î***, b. ***abî*** I ⊡]. ※※

havai II/**havai mavi** 'gökyüzü renginde, mavi' < Fa. ***havā'ī*** a.m. [***havā*** + isimden renk sıfatı yapan ***–î*** eki, b. ***altunî*** ⊡]. ※ ***İçlerinde bir tane koyu elbiselisi yok. Beyaz, pembe, havai maşlahlılar; krem, leylakî, fıstıkî yeldirmelller, göğüsleri, kolları apaçık madamalar, matmazeller.*** (S.M. Alus 1944 s. 100). ※ ***İpek takımı paketten çıkardım. Havai mavi, bir parlak rengi vardı ki pırıl pırıl yanıyor.*** (a.e. s. 34).

(Kumarbaz argosu) **havaî** III 'hileli zar' H. Kodaman 1944 s. 19 < ***havaî*** I. ※※

Osm. **havaic/havayic** 'gıda maddeleri' < Ar. ***ḥawā'ic*** 'lüzumlu olan nesneler' [***ḥācat*** '***hacet*** kelimesinin çoğulu']. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Bu meliküŋ bir vezīri var-idi, çoḳ yaraḳ kaydın yėdi. Unlar, etmekler, etler, şarāblar, ḥavāylcler, yėmişler yükler, yükletdi, aldı, melik çerisine meded gltdl.*** (Ferec 855/1451 v. 89a).

havai fişek 'bayramlarda ve başka eğlencelerde havaya atılan renkli ışık oyunları' < ***havai*** I ve ***fişek***. ※ ***Āhum şireri döndi ḥavā'ī fişeklere.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 346). ※ ***Şimendifer düdüğü gibi düüüt diye ötenler, baş parmağını avurduna sokup havai fişeği gibi fışlıyanlar, karga gibi gak gaklıyanlar...*** (S.M. Alus 1944 s. 101).

Osm. **havai top** '16. asırda kullanılan ve taş mermi atan bir nevi havan topu' < ***havai*** I ve ***top***. ※ ***Yüz ḍutub eflāke 'āşıḳ, 'ışḳ ile āh eylese, | Şan havāyl ṭöpı ḳat ḳat ḳal'aya sulṭān atar.*** (Ẕātī 1967 I, 271). ※ ***Dil ḳal'asını aldı bedenden slpāh-ı āh, | Yıḳdı havā'ī ṭöp ile bürcin ḥlṣārumuŋ.*** (Helākī 1982 s. 132).

havalyyat/havalyat 'hayalî mevzular, fuzulî işler' < ***havaî*** I + ***–āt*** çoğul eki, b. ***abeslyat*** ⊡. ※ ***Fotoğrafçı dükkânlarının vitrinlerindeki aktris resimlerlne başını çevirmez, akranlar arasında havaiyata dair sözler açılınca ya hepsini susturur, yahut oradan kaçardı***. (S.M. Alus 1934 s. 51).

havala, b. ***havale*** III.

havale I 'bir işi bir başkasına devretme; idam emri, birisinin idamını bir başkasına bırakma' Meninski 1680 I < Ar. ***ḥawāla*** a.m. 'tediye emri; ulûfeli askerlere ulûfelerini getiren kimse'. ※ ***Her üç ayda bir ḥavāle nāmına bir fācir ḳal'a-be-ḳal'a gezer ve fuḳarāya nafaḳa ve kisvelerine müte'alliḳ ba'ż-ı müzaḥrefāt 'arż ėder.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 154). ***havale et–*** '(bir yerden başka bir yere) nakletmek': ※ ***Başrī ol sāzı ol cāriye-l dem-sāz eline vėrdi. Cāriye zaḫmei evtāre avāle ḳıldı. Her bir ḳıldan bir dürlü nāle belürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 4b). ※ ***Diledi ki dür-bāşı aŋa ḥavāle ėde. Nā-gāh yüzin kim gördi, ḳıyamadı, "Dur, git, ḳanuŋa susama!" dėdi.*** (a.e. v. 200a).

havale II 'görüşe mâni olan şey' < ***havale*** I. ***havale dâvası*** 'bitişik evin avlusuna bakan pencere yasağından mütevellit mahkeme dâvası': ※ ***Rümdaki gibi ḥavāle da'vālarınuŋ mün'adīm olması ḥāleti...*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 104). Krş. ***havale rahtası*** (?).

havale III/**havala** 'gebelerde ve küçük çocuklarda görülen ihtilaçlı hâl, eclampsia; sıkıntı' DS 2308 < Ar. ***ḥawāla*** (?) ※ ***ELİFE (bir kâbustan uya-***

nırcasına) —"Of başım, başım çatlıyor!" SALİM —"Küçükken sana hiç havale gelir miydi?" (İsmail Galib 1949 s. 22). ※ ***Yeşil kadifeden dikilmiş yarım baklava şeklindeki Şu muska, çok ufakken üzerine gelen havaleden Fikreti kurtarmış.*** (Reşat Enis 1957 s. 8). ※ ***Evet efendim, şu halde hamileliğin sonralarına doğru, oldukça ağır bir eklampsi, yâni havale geçirmiştir.*** (Sabahattin Ali 2001 s. 174).

havali 'etraf, civar' < Ar. ***ḥawālī*** a.m. ※ ***Ecnād, ḳılıcların ellerinde dutsunlar, ḥavż ḥavālīsinde dursunlar. Ḳacarsam bu sarāy͜ halḳı işümi görsünler***! (Ferec 855/1451 v. 243b). ※ ***Bu ḥavālīde ṣoba ḳullanmaḳ, odun yaḳmaḳ 'ādet olmadığından, ṣıcaḳ bir yer bulmaḳ, vücüdu ṣoġuḳdan muḥāfaẓa etmek ġayr-ı ḳābildir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 99).

havan 'içinde bir şeyin dövülüp ufaltıldığı mutfak kabı (mutfak aletlerinden)' TS 1403 < Fa. ***hāvan*** a.m. ※※

havana 'bir nevi puro' < İsp. ***Habana*** 'Küba adasında bir il adı'; bu sigaralar aslında orada imal edilirdi. ※ ***Bir yandan elindeki kâğıdı inceliyor; bir yandan da havananın en ince kâğıt sarması tiparillosundan kesik nefesler çekiyordu...*** (N. Eray 1992 s. 10).

Osm. **havaperest/hevaperest** 'eğlence hayatına, sefahata düşkün' < Fa. ***havā-parast*** a.m. [***havā*** + ***-parast*** 'sayan, tapan', b. ***adetperest*** ⊡]. ※ ***Altı, beş sene tamir görmedi, iyi biliyorum, hem de lüzum yoktu, ne burnuna, ne ökçesine, ne yan tarafına, havaperest, dalgın, aceleci insanlar gibi basmıyordu ki eskisin. Sinirlerinin nasıl sakin, telâşsız, üzüntüsüz, huzur içinde olduğuna bu emektar lâstiklerden daha kuvvetli hangi delil vardı?*** (F.C. Göktulga 1953 s. 90–91).

AD. **havar** 'imdat, feryat' DS 2309, R. Dankoff 1991 s. 42 < Kürd. ***hawar*** a.m.; krş. Az. Tk. ***havar*** a.m. krş. ***hayhavar***. ※※

AD. **havara** 'yumuşak, beyaz, tebeşirimsi bir çeşit yapı taşı' DS 2309 < Ar. (Suriye diyal.) ***ḥawāra*** a.m. Tietze 1958 no. 52. ※※

havari 'Hristiyanlarca İsa'nın refiklerinden ve dinini yayanlardan her biri' < Ar. ***ḥawārī*** a.m. ※ ***Binlerce insanın gözleri önünde, yalnızca yakarışlarını dinleyerek, hiçbiri parmağını kıpırdatmadan, bütün inançlarıyla birlikte, can çekişmek, yeryüzünün yaşadığı en yüce yalnızlık olmalıydı. Havarileri bile yalnız bırakmışlardı onu.*** (A. Yurdakul 1989 s. 29).

havariyun 'İsa'nın havarileri (toplu olarak)' < Ar. ***ḥawārīyūn*** a.m. [***ḥawārī*** kelimesinin ***-ūn*** eki ile çoğulu].

Osm. **havass/havas** '(bir hükümdarın) aile efradı ve yakınları' < Ar.͜ ***hawāṣṣ*** a.m. [***ḫāṣṣ*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve bu Mışırdan gelen elciye Ṣāliḥ ibni Ḥamīd dėrlerdi ki ol 'Āṣimüŋ͜ havāṣınuŋ mihteriydi.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ※ ***Benüm͜ havāṣuma müte'alliḳ işde niçün bulınursın? Ḥadduŋdan cıḳarsın. Bunuŋ gibi büyük işlere el urmaḳ, başı yėle vėrmek olur.*** (a.e. v. 63b).

Osm. **havaşi** 'hizmetçiler' < Fa. ***ḥavāşī*** 'followers, attendants, domestics' F. Steingass 1930 s. 433 < Ar. ***ḥāşiya*** 'kenar'. ※ ***Nāyiblerümi, beglerümi, ḥavāşiymi ḳatuma oḳıdum, bulara eyitdüm:...*** (Ferec 855/1451 v. 12a). ※ ***Duhter geldi, taḫtına geçdi. Ḥavāşī vu dāye yėrlü yėrinde ḳarār ėtdiler.*** (a.e. v. 202a).

Osm. **ḫavatim** 'mühürler, mühür taşları' < Ar. ***ḫawātim/ḫawātīm*** a.m. [***ḫātim*** kelimesinin çoğulu). Lane I, 703. ※ ***Ol yıl vuḳūf cumʿa günindeyidi. ʿArafātda niʿmet bol-idi, ucuzlıġ-idi. Yemeniyler çoḳ gelmişler idi. ʿAḳīḳ çoġ-idi ḫavātīm çoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 208a).

havayic, b.***havaic***.

havc/hevc/havıc/haviç/BSTTk. **havuç** 'sebze; havuç' TS 1903, Meninski 1680 III, 5512 < Ar. ***ḥawc*** 'ihtiyaç'. ※ ***Girüb ṣanduġa ḫurrem, gitdi bile. | Ḥavıc ṣanduġıdur kim sini bile. | Sarāya girdi ṣanduḳ, çıḳdı ḫurrem. | Ḳız ile bir arada oldı hem-dem.*** (Meḥmed 1965 s. 174 no. 4828). ※※

AD. **havdan** 'şırahanelerde üzüm ezilen yer ya da şıranın toplandığı çukur; davara yem ve su vermek için ağaçtan oyulmuş kap' DS 2310 < ***abdan*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡; şeklen normal, fakat mana bakımından eksik. ※※

havel 'hizmetkârlar' < Ar. ***ḫawal*** a.m. ※ ***Bunuŋ ḫademi ḫavli ġulāmları kenīzekleri ālāt-ı simīn u zeriyni hem bunuŋ gibi ola...*** (Ferec 855/1451 v. 182a).

Osm. **haver I** 'şark, gündoğusu' < Fa. ***ḫāvar*** a.m. ※ ***Yüzüŋ ḫurşīd-i ḫāverdür, aŋa maṭlaʿdur ay u gün***. (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 68).

(Argo) **haver II** 'bir işin birlikte yaptığı kimse, ortak' H. Aktunç 1990 s. 129 < İbr. ***ḫaver*** a.m. s. Landmann 1964 s. 176; krş. Bulg. (Argo) ***aver*** a.m. G. Armyanov 1993 s. 12. ※※

haves/heves 'şiddetli arzu' < Ar. ***ḥavas*** a.m. ※ ***Ḳāżī ol ḫöş-nefes ḥavesinde iki vekīl oḳıdı, reng-rezi oḳımaġa gönderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 16a). ※ ***Şeh-zādeye heves-i sefer-i Hicāz oldı.*** (a.e. v. 49a). ※ ***Kendime bir iki gömlek alayım hevesiyle hangisine girdim ise ḳalmadı cevabını aldım.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 130). ※ ***Bu arada her ana gibi oğlunu evlendirmek hevesine düştü.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 3). ***heves bağla-/heves et-*** 'arzulamak': TS 1915: ※ ***Yaramazdur. Aŋa neye varursın, ye bunda getürmege heves ėdersin?*** (Ferec 855/1451 v. 21a). ※ ***Ferruḫ-nāz daḫı haves ėtdi ki rāhib-i aʿẓamı göre, naṣıyḥatin işide.*** (a.e. v. 39b). ***heveslen-*** 'heves etmek, istemek': ※ ***Bir gün Sulṭān Maḥmūd zamānında bir nā-dāşt kel varidi, heveslendi ki ṣulṭāndan nesne ceke.*** (a.e. v. 232b).

Osm. **havf** 'korku' < Ar. ***ḫawf*** a.m. ※ ***ʿAskeri bir vechle seyr ėtdürmek gerek ki bī ihtiyār mahābet ve ṣalābetlerinden ḳalblarına ḫavf u ḫatar müstevli olub ḳıralına varduḳda ve naḳl ėtdükde anlara daḫı raʿb u hirās ilḳā ėdeler.*** (Aḥvāl-i muḥāṣara-i Peç v. 265a).

Osm. **havh** 'şeftali tahtasından yapılmış' < Ar. ***ḫawḫ*** a.m. ※ ***Ṭaberī yaġlıḳlar-ile elümüzi, aġzumuzı sildük. Andan ḫavḫdan, ʿüddan, sögütden ḫilāller getürdiler, dişlerümüz arıtduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 115b). Krş. ***hevesi-***.

havıc, b. ***havc***.

havış, b. ***havş***.

AD. **havıt** 'deve semeri' DS 2311 < Fa. ***ḥavīt*** 'a coarse cloth to cover the hump of a camel' F. Steingass 1930 s. 434. ※※

haviç, b. ***havc***.

havi 'korku' < Ar. ***havi*** a.m. ※ ***"Git buradan, haydi çekil git" diye haykırıyorum can havliyle.*** (L. İpekçi 1998 s. 78).

havlı, havlu I, b. ***avlu***.

havlu II b.m. (silme ve kurulama bezi) Meninski 1680 I, 1822 < ***hav*** + ***–lu***. ※ ***Küçücük kesikten fışkıran kana dehşet içinde baktı. İçi bulandı, başı döndü. Hemen gözlerini kaçırdı ve havluyu yanağına sımsıkı bastırdı.*** (B. Uzuner 1997 s. 16). ※ İ***plerde havlular ve peştamaller asılıydı.*** (H. Akdoğan 1998 s. 34).

havra 'sinagog; çok gürültülü yer' DS 2312 < ***ḥabra*** < İbr. ***ḥäbrā*** a.m. ※ ***Cigara dumanından, müzikten oda havraya dönmüştü.*** (B. Duygulu 1961 s. 17).

(Halk ağzı) **havruz** DS 2312, Meninski 1680 II, 1970, b. ***avruz***.

Osm. **havsala** I '(kuşlarda) taşlık, kursak' < Ar. ***ḥavṣala*** a.m. ※※ 'mide': ※ ***Ṭaʿām geldüginleyin, ḥalvāya ḳatub eliyle ṣaʿlüküŋ ağzına ḳoydı. Ol zehr–nāk loḳma ṣaʿlüküŋ ḥavṣalasına düşdüginleyin düşdi, cān cehenneme sımarladı.*** (Ferec 855/1451 v. 99b).

havsala II '(mecazî manada) zihnin anlama kabiliyeti' < ***havsala*** I. ※ ***Bunu yetmiş iki buçuk milletten hiçbirinin havsalası almaz.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 88). ***havsalası geniş*** 'hiçbir şeye aldırış etmeyen, aşırı derecede hoşgörülü olan': ※ ***Bu karı kocaya ayrı bir oda verebilmek için aile daha sıkışmaya mecbur oldu. Ne havsalası geniş, ne saygısız, ne vurdum duymaz misafirdi bunlar!*** (a.e. s. 71). Krş. ***geniş***.

AD. **havsız** 'habersiz' DS 2312 < ?? ***aŋsuz*** kelimesinin aspiration'lu (soluklama) varyantı olması mümkündür. ***havsızdan*** 'ansızın beklenmeden, âni olarak': ※ ***O gün burada, ben odaya girer girmez, kapının arkasındaki iki adam, kollarımı havsızdan yakaladı.*** (F. Baykurt 1959y s. 255).

AD. **havş/havış** 'avlu, bahçe' DS 2311 < Ar. ***ḥawş*** a.m. ※ ***Evin bir avlusu vardır. Burada havş diyorlar. Avlunun ortasında küçücük bir havuz vardır***. (Yaşar Kemal 1971bd s. 8).

AD. **havşa** 'rendenin bıçağını sıkıştırmak için çakılan ağaç parçası' DS 2312, ZTS 93 < Fa. ***hoşe*** 'chisel for chasing metal from the back' H.E. Wolff 1966 s. 351; < Ar. (Suriye diyal.) ***hawaşa*** 'fileter (une vis)' A. Barthélemy 1935 s. 221. ※※

havu, b. ***habu***.

havuç, b. ***havc***.

AD. **havul havul konuş–** '(ağır hasta olan kimse) sayıklamak' DS 2313. ※※ ***havultu*** 'dırıltı, gevezelik': ※ ***Komşular bölüm bölüm toplanıyorlardı. Bir havultudur gidiyordu.*** (R. Ilgaz 1969k s. 109). ※ ***Makinenin gürültüsünden daha baskın çıkıyor havultunuz. Konuş konuş, bitmedi gitti derdiniz be!*** (a.e. s. 113).

havut, b. ***haft***.

havuz, b. ***havz***.

havuzhane, b. ***havzhane***.

havya 'lehimleme aleti' < Ar. ***kāwiyā'*** < EYun. a.m., krş. A. Barthélemy 1935 s. 734. ※ ***Bazı günler Eşref Bey, sanki yazı makinesi onarıcısı gibi, akşama dek levyelerle, havyalarla makineleri onarırdı.*** (M. İzgü 1992 s. 150).

havyar 'mersin balığının yumurtaları' G. Molino 1641 (***cayiale*** maddesinde) < Yun. ***χαβιάρι*** (haviári) D.J. Georgacas 1978i. ※ ***Balıḳ ve havyar yükinden yigirmi aḳça alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [922/1516] s. 188). ※ ***Han ve hamam ve bedestanı yokdur. Ancak otuz yedi kefere dükkânları vardır. Balık ve havyar ve peynir ve soğan ve sarmısak etmek ve et bey'l olunur.*** (Evliyā Çelebī 1935 IX, 254).

(Argo) **havyar kes–** 'çalışmadan vakit geçirmek, vaktini boş şeylere harcamak' H. Aktunç 1990 s. 129 < ***havyar*** ve ***kes–***. ※ ***Birader, meselenin can noktasını anlattık. Havyar mı kesiyordun yahu?*** (S.M. Alus 1934 s. 186). ※ ***Fabrikayı havyar keser bulduğu halde, ustaların ve ırgadların çalışmalarından memnun olduğunu söyledi.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 5). ***havyarcı*** 'boş işlerle uğraşan':※ ***Sen de ammā havyarcısın!*** (Ç. Altan 1975 s. 63).

havz/BSTTk. **havuz** b.m. (suni su birikintisi) TS < Ar. ***ḥawḍ*** a.m. ※ ***Ruḫām-ı mülevvinden ḥavżlar, birkeler işletdi.*** (Ferec 855/1451 v. 91b). ※ ***Ol bāġda bir ḥavż var-idi.*** (a.e. v. 188a). ※ ***Miyān-sarāyında bustānı var, Dicleden su iletmişler, ḫavżına aḳar.*** (a.e. v. 209b–210a). ※※ ***havuz yaka*** (terzilikte) 'geniş ve yuvarlak yaka': ※ ***Sırtında parlamış, yeşermiş kara etek ve bir zamanlar kocası sağken ona giydirdiği havuz yakalı, düşük omuzlu, dirseğe kadar uzayan kollu fanilalar vardı.*** (A. Kutlu 1995 s. 161). ※ ***Fıtnat hanım kızına ve kendisine yarım kollu, havuz yakalı giysiler dikiyor. Böylece kentli bayanların havası usulca onların da üstünde esiyor.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 202).

AD. **havzal/hazval** 'kömür tozu; buğdayın işe yaramayan kısmı; elenen, ayrılan şeylerin kalıntıları, kötüleri' DS 2314 < Kürd. ***hawzar*** 'kömür tozu' < Fa. ***ḫāksār*** 'toz' Jaba–Justi 1879 s. 150. ※※

havzhane/havuzhane 'bir havuzun kenarında bulunan köşk' < ***havz/havuz*** II ve ***hane***, b. ***abdesthane*** ⊡. ※ ***Dāye Rıḍvānşādı ḥavż-ḫāne ḳapusına getürdi, "Baḳ!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 29a).

hay, b. ***ha*** III.

haya I, b. ***haye***.

haya II 'utanç, hicap' < Ar. ***ḥayā'*** a.m. ※ ***Reng-rez ḥayādan rengden renge döndi.*** (Ferec 855/1451 v. 16a). ※ ***Şermesārlaruz ki şarṭ-ı ḫidmeti yėrine getüremedük. Ma'nī'umuz ḥayādur, utanduḳ ḫidmete zaḥmet vėrmekden.*** (a.e. v. 58a). ※ ***O utangaç kız birden hâyâ perdesi yırtılmışçasına bir kahkaha koyuverdi: "Metresinim ayol!"*** (A. Nesin 1972m s. 80).

hayad, b. ***hayat*** II.

hayal I 'görülmüş farz edilen şey, muhayyele, rüya, hatıra' < Ar. ***ḫayāl*** a.m. ※ ***Pādişāhuŋ bir 'āḳıl veziyri var-idi. Bu endiyşeden duydı, pādişāha eyitdi: "Ḫayāl-i bī-fāyide zaḥmetin cekme! Senden bunuŋ gibi endiyşe daŋlamaludur," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 63a). ※ ***Ḥāli beyān eyle tā bunuŋ ḫayāl-i fāsidi zāyii ola!*** (a.e. v. 193b). Krş. ***fasid.*** ※ ***Ol şeh-zāde-i āzāde düşde ḫayāl naẓariyle cemāl-i***

bā-kemālüŋi cān āyīnesinde görmiş. (a.e. v. 41a). ※ ***Haliyfe gördi, daŋa ḳaldı, öŋdinkilerüŋ hayāli göŋlinden ġāyib oldı.*** (a.e. v. 4b). ※ ***"Varam, bir ḳız evlenem, fāriġ düşem!" dėdi, Cün ḳızı aldı, eve getürdi, Bānü hayāli geldi, ḳarşusına durdı. Maḥabbeti tāzelendi, na're vurdı, biy-hüş oldı.*** (a.e. v. 238a). ***hayal et-*** 'tahayyül etmek, düşlemek': ※ ***Bu şimdi yaşlanmış adam artık yıllarca hayal ettiği, hayalinde kurduğu yuvasına konarak, rahat edeceği sırada, bu hayatın daha tanzim edilmeye muhtaç kaldığını görüyordu.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 273). ***hayal-i ham*** 'gerçek ile alakası olmayan hayal, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek ümit': Meninski 1680 II, 1983: ※ ***Kezalikde sārıġı kirden yelkeni çirk u vasuhdan ve ... (?) daḥı müşevveşlikden beri olmayan huddām başına dermānı yoḳ. Nā-kām ve ... (?) tamām ve alabardalıġı manzür-ı enām olan süfehā-yı bed-namdur. Anuŋ gibilerüŋ iki yaka issi olması hayāl-i hām ve evlād u 'ayyālile 'āḳıbeti niẓām bulması maḥẓ-ı ḥālāt u evhāmdur.*** ('Ālī 1956 s. 246).

hayallan-/hayalla-/hayalle- 'hayalinden geçirmek': Meninski 1680 II, 1983: ※ ***Horşut bir gül ağacının dibine oturdu, elini yüzüne atdı, arhasını ġızlardan geçiye döndü, ancaḳ Maha Mehrini hayalliy.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 233). ※ ***Bir şeyler hayalladım ama, kafamı daha ilerisine yormadım.*** (F. Erdinç 1948f s. 9).

Osm. **hayal** II 'Karagöz oyunu' < ***hayal oyunu***'nun kısası. ※ ***Cihān naṭ'ına kim naẓar ėtdi, Hayāl oynamaġa fikr ėtdi.*** (F. Giese 1929 s. 128; bu beyitte bahsedilen oyunun Karagöz oyunu olduğu kesin değildir).

Osm. **hayalengiz** 'hayaller doğuran' < ***hayal*** I + Fa. ***-angīz*** 'ortaya koyan, doğuran, yükselten', b. ***fitneengiz*** ⊡. ※ ***Ẕihn-i pāk-i hayāl-engīzüŋ | Mü-miyānlar ṣıfātın ėtdi edā.*** ('Ālī 1977 s. 136 no. 145).

hayalet 'hortlak' < Ar. ***hayāla*** a.m. ※※ 'iyice seçilemeyen şey, gölge': ※ ***Alman nazır henüz hayalet halinde.*** (C. Meriç 1992 s. 95).

hayalî I 'hayale ait' < Ar. ***hayāl-i*** a.m. ※ ***Karabet, kan bağlılığını meşrulaştıran bir takım "rite"lerle ortaya çıkar, yahut yine bir takım "rite"lerle hayalî kan bağlılıkları ihdas edilir.*** (C. Meriç 1992 s. 122).

Osm. **hayalî** II 'Karagöz oynatan, karagözcü' < ***hayal*** II + isimden meslek sahibi ismi yapan ***-î*** eki, b. ***acabrudî*** ⊡. ***Bu akşam buraya gelecek arkadaşım bir hayalî.*** (B. Uzuner 1997 s. 179)

hayal-i fanus/hayal-i fener 'saklı bir ışığın renkli camlardan duvara yansıttığı ışık oyunları' Meninski 1680 II, 3459 < ***hayal*** ve ***fanus/fener*** kelimelerinden Fa. izafet terkibi. ※ ***Ḳocası üstüne hayāl-i fenār?*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 148). 'çok zayıflamış, bir deri bir kemik kalmış': ※ ***Aslan gibi delikanlı hayalifenere döndü.*** (S.M. Alus 1934 s. 11). ※ ***Ne uyku, ne durak. Hayali fener! Üçüncü derecede veremden farksız***. (S.M. Alus 1944 s. 62).

hayal meyal 'belli belirsiz, net olmayarak' < ***hayal*** I ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelik kafiyeli mühmelden ibaret; ikinci kelimenin /***m***/ ile başlaması için b. ***alay malay*** ⊡. Bu terkibin asıl şeklinin ***hayal ve muhal*** olması mümkündür, ms.: ***Ben bu hassas noktalara dokunmıya yaklaştıkça onun kuşkulandığını duyuyordum. Zihninde kendi kendine kolay kolay hallettiği şeyler hep hayal ve muhalden ibaret tasavvurlar olduğu için mi nedir***? (A.Ş. Hisar 1941 s. 90–91). ※

Osman Bey bizim Veyseli hayal meyal hatırlar, değil mi? (Umran Nazif 1954 s. 20). ※ ***Az sonra sabahleyin çok uzaktan hayal meyal seçebildiğimiz Karaağaç köyünün alt mahallesinden...*** (H. Birand 1957 s. 87).

hayal ol–/hayale dön– 'çok zayıflamak (insan hakkında)' ***hayal*** ve ***ol–/ dön–***. ※ ***Erimiş, gör nlce̮hayāl olmış.*** (Ferec 855/1451 v. 204b). ※ ***̮Hayāle dönmiş,̮hllāle beŋzemlş, gözler çuḳurına girmiş, coḳ belā vu muşībet görmlş kişi oturur.*** (a.e. v. 181a).

hayalperest 'kafası hayal dolu, hayali ümitlerin arkasında olan' < Fa. ***̮hayāl–parast*** a.m. [***hayāl*** + ***–parast*** 'tapan, arzulayan', b. ***âdetperest*** ⊡]. ※ ***Tembel ve soğuk bir herif. Biraz hayalperest ama aslında çok makul. Kurnazca bir mutluluk imal ediyor.*** (C. Meriç 1993 s. 97). hayalperestlik: ※ ***Kendimi ne kadar mânasız şeylerle üzdüğümü anlıyor, bütün kabahati hayalperestiğimde, kendi içime kapanıp kuruntu yapmamda buluyordum.*** (Sabahattin Ali [t.y.] s. 52).

hayamola, b. ***heyamola***.

hayat I 'yaşayış' < Ar. ***ḥayāt*** a.m. ※ ***Rıżvānşāduŋ dağı suyı azuğı dükenmiş-idl, ḥayātından ümīdini üzüb ölümini gözedüb oturub durırdı.*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Sesimi duysa hayat bulacakmış.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 26). ***hayat... bayat...*** (kafiyeye ve labialisation'a (dudaksıllaşma) dayanan terkip): ※ ***Hayatın başkalarınındı, bayatın bana kaldı. İliklerine varıncaya kadar bütün özünü sömürdüler, sömürdüler, posanı benim başıma attılar.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 26). ***hayat... memat...*** (kafiyeye ve labialisation'a [dudaksıllaşma] dayanan terkip): ※ ***Ḳaç gün ḥayātla memāt arasında geçidler atlatdı?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 209). ※ ***Kocası gaib ve mefkuddur. Yıllardır hayatından mematından haber yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 62).

AD. **hayat** II/**hayad** 'avlu, ev bahçesi; sofa, koridor, salon; balkon' DS 2314–15, Meninski 1680 I, 1823 < Ar. ***ḥā'iṭ*** 'duvar (ms. bir bahçenin etrafında)' Tietze 1955 no. 55; kelimenin Anadolu'nun mimarî tarihinde uğradığı mana gelişmesi için b. D. Kuran, Hayat evi... ※ ***Ben de çıktım dışarıya. Hayadın duvarına yaslandım.*** (M. Makal 1954 s. 96). ※ ***Alt kat, ahır, samanlık, koyun damı. Üst kat, iki oda bir hayattı.*** (F. Baykurt 1959y s. 30). Krş. AD. ***ayat*** (aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡).

Osm. **hayatdar** 'hayat dolu' < ***hayat*** I + Fa. ***–dār*** 'malik olan, tutan', b. ***abdar*** ⊡. ※ ***Her mevsimde hayatdar bir ağacın gölgesinde yaşamak istiyorum.*** (S. Ayverdi 1941 s. 49).

(Argo) **haybeci** 'beleşçi, bedavacı' H. Aktunç 1990 s. 130 < ?? ※ ***Haybeciye bak! Amma da tabansız!*** (Orhan Kemal 1965i s. 73).

(Argo) **haybeden** 'kolayca, emek harcamadan' H. Aktunç 1990 s. 130 < ?? ※ ***"Ben biraderle görüştüm... Ben kokteyl falan ısmarlamadım diyor. Boşuna bekleme!" —"Yaa! demek haybeden kokteyl... gacolarla dans... arkadan cızlam... nerede."*** (B. Felek 1957 s. 64).

(Argo) **haybeye** 'boşuna, boş yere' H. Aktunç 1990 s. 130 < ?? ※ ***Çamurların ve kusmuk göletlerinin içine diz çöken pezo "Allahını peygamberini seviyorsan kıyma bana abim!" diye inledi. Pezo haybeye yalvarıyordu.*** (M. Kaçan 1991 s. 104).

hayda I '(şaşmayı ve şüphelenmeyi ifade eden nida) acaba?, sahi mi?' < ***haydi*** kelimesinin varyantı. ※ ***Hayret, avukat efendi kızarmış! Haydaa…*** (N. Meriç 1957 s. 46). ※ ***"Senin baban keresteci değil miydi, annen bir at yetiştiricisiyle evlenmedi mi?" —"Haydaaa! Bunlar da nereden çıktı ya?"*** (İ. Aral 1997 s. 341)

hayda II, b. ***hadi*** I.

hayda–, b. ***hayde–***.

haydala–, b. ***haydele–***.

Haydarî 'eskiden dervişlerin gidiği kolsuz, kısa aba hırka' A. Ergür 2002 s. 104 < krş. ***Haydarriye*** 'bir tarîkatın adı', isim ***Ḳutb ad-dīn Ḥaidar az-Zāwucī***'den verilmiş, krş. J.S. Trimingham 1973, 280 ※ ***İşte Cafer efendi —ayaklarında takunye, başında takke ve sırtında pâzen entari üstüne giyilmiş Haydarî biçimi kolsuz dimi hırkayla— o bahçeden geldi.*** (R.H. Karay 1964 s. 37).

hayde, b. ***hadi*** I.

AD. **hay de–/hayde–** I/**hoy de–** 'kovmak' DS 2316. < ?? ve ***de***–. ※ ***Hüner güyegünüŋdür ki bunca māl͜ harc ėtmişken, bunca intiẓār cekmişiken nefsine hoy dėdi, ḳıza destür vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 124a).

AD. **hayde–**II/**hayda–** '(çifte koşulan hayvanı) sürmek, dehlemek' DS 2316, G. Mollino 1641, ***marchiare*** maddesinde; < ***hay de–/hayde–*** I. Krş. ***ayka/hayka*** ve ***haydele–***. ※ ***Bir sandık önüne iki iskemle kordu. Bir eline ipten terbiyeleri, diğerine oklavadan kamçısını alırdı. Ve iskemleden atlarını haydardı: "Deeehh! Çıh, çıh, çıh!".*** (Reşat Enis 1933 s. 192). ※ ***Cafer öküzleri boyunduruğa geçirdi. Sabanın arkasına bu sefer Murat geçti. Öküzleri haydadı.*** (O. Hançerlioğlu 1954 s. 46). ※ ***Usulca yaklaştıı, elinden pulluğun kulpunu, yerden de övendireyi aldı, "hooo!" diye öküzleri haydadı.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 133).

hay de– III, b. ***ha de–***.

haydele–/haydala– 'çifte koşulan hayvanları sürmek' Meninski 1680 III, 5431 < ***haydi*** + ***–le–/–la–***. Başka kaynaklarda bulunamadı. Krş. ***hayde–/hayda–*** II. ※※

Osm. **hayder** 'arslan; hazret–i Ali' < Ar. ***ḥaydar*** a.m. ※ ***Eks̱erinde gendüyi serdār ve meydān–ı heycāda mānend–i ḥayder–i kerrār bildürüb ͜hilāf–ı ḥāl kelimāt–ı bī–me'āl–ile ḳarīn–i rağbet u iclāl ḳılınurdı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 171–72).

haydi, b. ***hadi***.

haydi haydi, b. ***hadi hadi***.

haydin, b. ***hadin***.

haydinbi, **haydinizdi**, b. ***hadindi***.

haydisene, b. ***hadisene***.

haydiyin, b. ***hadin***.

haydud/haydut 'eşkiya' Meninski 1680 I, 1824 < Mac. ***hajdük, hajdü*** kelimesinin çoğulu, 'piyade askerler'. ※ ***Budunuŋ bāğları ucına gelüb ādem almağ–ıla Budun͜ halḳı üske (?) deŋlü serpindüsi gelür,***

haydut gelüb hāy dut! dėyince memleket alur. (Taʿlīḳī-zāde 1983 [1596] s. 155). ※ ***Dün akşam haydutlar bıçaklamış bir karanfil | Kaçamamış vurmuşlar.*** (Küçük İskender 1996 s. 25).

Osm. **haye/**BSTTk. **haya** I 'husye' < Fa. ***ḫāya*** a.m., asıl manası 'yumurta' ※ ***Her birimüzüŋ Ikişer ḫāyemüz vardur, üçer eyledüm. Ḫātūnuŋ nesnesi yoġ-idi. Aŋa üc yumurda vėrdüm, anuŋ daḫı ḫāyesl üc eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 127b). ※ ***Çocuk, olmaz bir soğukkanlılıkla ve maharetle koca hayvanın hayalarına saldırmıştı. Ayı çırpınıyordu.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 87-88).

Osm. **hayevan/**BSTTk. **hayvan** 'hayvan; canlı mahlûk; binit' < Ar. ***ḥayawān*** a.m. ※ ***Ḥayevān-ı berrī su Icinde neyleyeydi, meger av icinde cinnīdür.*** (Ferec 855/1451 v. 28a). ***hayvanî*** 'hayvanlara özgü, hayvan gibi' ※ ***Kocaoğlan dışarda kalmıştır. Ne yapacağını bilmez, huzursuz bir hali vardır. Hayvanî bir içgüdüyle hayvanca sesler çıkartmaktadır.*** (O. Asena 1962 s. 77) AD. ***hayvan oruz*** 'evcil hayvanlar, sürüler': ※ ***Akşam oluyordu. Birazdan hayvan oruz gelirdi.*** (F. Baykurt 1951ı s. 62). ※ ***İkindin ezeni de okundu a Havana! Hayvan oruz bakılacak. Aştır keştir bişecek.*** (F. Baykurt 1971t s. 65).

Osm. **hayf/hayıf** I 'haksızlık, zulüm, belâ' Ar. ***ḥayf*** a.m. ※ ***Ben bu işde ḥayrānem, bu ḥayıflara döyemezem.*** (Ferec 855/1451 v. 23b). ※ ***Bu ne müsülmānlıḳdur? Meger emīr el-müʾminīn bu şehrde bunuŋ gibi ḥayflar, ẓulümler olduġın bilmez ola, anuŋ içün bu ḳalan iş eyeleri böyle ėderler ola?*** (a.e. v. 118b). ※ ***Oş-bu ḥayf kim ḳardaşuŋ ḥelāl cüftüŋe ėtmişdür ʿacab işdür. Eger anı elüŋe vėrsem nėdeyidüŋ?*** (a.e. v. 185b).

hayf/hayıf II (nida) 'yazık!' < Ar. ***ḥayf*** a.m. ※ ***Hīc birinüŋ baŋa özi göylnmedi, "Bu ne nebbāş olacaḳ kişidür? Ḥayf!" dėmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ※ ***Yürüdügüm yėrlerde bu diyār gibi diyār görmedüm. Ḥayfdur ki yaġı atı duynaġı bunuŋ yėrine basa!*** (a.e. v. 242a). ※ ***Bu rencden ḫalāṣlıġuma bundan artuḳ cāre yoḳdur. Böyle olmazsa hemīn ölürem. Baŋa ḥayf olur, saŋa endiyşe ḥāṣıl olur.*** (a.e. v. 145b). ※ ***Bir de cėvüz acı varmış, üsdüne bir ġuş ġonarmış. O ġız namazı ġılarken ġıza: "Ah ġız, vah ġız, hayıflar olsun saŋa!" dermiş.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 75). ***hayf et-/hayıflan-*** 'pişman olmak, eseflenmek': ※ ***Puḫte n-naṣr anı öldürmedügine ḥayf ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 243b). ※ ***Okulu bıraktığıma, üniversiteye falan gidip bir meslek sahibi olamadığıma hayıflandım hep.*** (O. Baydar 1998 s. 73).

Osm. **hayfa ki** 'ne yazık ki' < ***hayf*** + Fa. ***-ā*** (nida ve vocativus (ünleme), b. ***Hakka*** ⊡). ※ ***Ben diyorum ki istiḳbāl muʿallimleriŋ dimāġından doġacaḳ ve onu ḥayfā ki bu gün pek ṣāyān-ı merḥamet u teʾessür bir mevḳlʿde bulunan çocuḳlar yapacaḳdır.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 137).

AD. **hayf al-** 'öç almak' < ***hayf*** ve ***al-***. Krş. Az. Tk. ***hayf al-*** a.m.※ ***Yediğim kamçının acısı ile bir de on dört yıl topladığım paranın acısı, hiç olmazsa bir koçak da asayım da hayıf alayım.*** (Behçet Mahir 1973 s. 317). ※ ***Daha sizden çoḫ hayf alacağam.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 144).

AD. **hayf biç-/hayıf biç-** 'kin gütmek, intikam almayı tasarlamak' ※ ***Yandan hayıf biçiyorlar. Sen gittiğin gibi bunlar beni öldürürler.*** (Behçet Mahir 1973 s. 174).

hayfsın- 'kıyamamak' < ***hayf*** II + ***-sın-*** genişlemesi, b. ***azsın-*** ⊡. ※ ***Ḥācibüŋ eline vėrdiler. Ḥācib͜ Ḥālidi ziybā yigit gördi; anı yitürmege ḥayfsındı.*** (Ferec 855/1451 v. 211b).

haygür/hargür/hara güra/harala gürele 'gürültülü karışıklık, şamata' < iki ses taklidi kelimeden müteşekkil labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) çift söz. ※ ***İstanbul'un o hara gürasından sonra bir sükûnet, bir rahatlık, başka bir âlem sanki!*** (M.H. Saçlıoğlu 1994 s. 28). ※ ***O, uygar dünyanın sanatında, harala gürelesinden kurtulmak için Parisi bırakıp Madagaskar'a sığınmayı kurmuştur.*** (S. Birsel 1995 s. 93). ※ ***Harala gürele bir barda, masadan anahtar çalınmasından daha doğal ne olabilirdi?*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 147). ***har gür sal-*** 'şamata yapmak, karışıklık çıkarmak':※ ***Muhalifler görüyorlar, ortada para var. Haygür salıyorlar. Buna kanun ne yapsın?*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 137). Krş. ***harıltı gürültü, harran gürra.***

AD. **hayhavar** 'yaygara, çığlık, imdat' DS 2317< ***hay*** (krş. ***hayına gel-***) ve ***havar***. ※ ***Dağların başını gün alır almaz, kızlar hay havar verdiler, anasına babasına.*** (Behçet Mahir 1973 s. 153). ※ ***Hasan Bey ayılmış, hay havarı görmüş. Menzili uzak, kalkıp seyirtmiyor, vücut yaralı.*** (a.e. s. 161).

hay hay/hayhay (cevap verirken) 'memnuniyetle, seve seve' < ***ha*** I. ※ ***"Hay hay!" demem üzerine içki takımını ortadaki masanın üstüne getirdi.*** (S.M. Alus 1944 s. 112). ※ ***"Çocuklar! Bizim yeni eve gidiyorduk; isterseniz siz de gelin!" Düşünmeden "Hay hay!" dedi Niyazi.*** (R. Ilgaz 1991 s. 25).

hayhayla- 'acele ettirmek' < ***hay*** nidası mükerrer ve ***-la-*** genişlemesi. ※ ***Dağ, taş çamaşır; gidip hayhaylamalı. Çamaşırcı kadınları kendi havalarına bırakırsak yarına da kalır, öbür güne de***. (S.M. Alus 1934 s. 23).

hayhır-, b. ***haykır-***.

hay... huy... < ***hay u huy*** tabirine başka bir mana vererek onda müspet–menfi bir tezat görmekle yeni bir tabir elde edilmiştir. ※ ***Dünya bu: Sürdükleri safaya, âleme verdikleri cefaya saysınlar. Haydan gelen huya gider demişler.*** (Aka Gündüz 1940 s. 7). ※ ***Desene ki bunlar böyle haydan kazanıp huya sarfederler***? (O.C. Kaygılı 1939 s. 184). Krş. R. Jente 1947 no. 466: ***cito lucratum, cito perditur***.

hay huy, b. ***hay u huy***.

hayıf, **hayıflan-** b. ***hayf***.

hayıf biç-, b. ***hayf biç-***.

hayın, b. ***hain***.

AD. **hayına gel-** '(birinin) yardımına gelmek, feryadına yetişmek' < ***hay*** (nida) ve ***gel-*** ※ ***Dev enesi ufa̮h bir tepenin üsdüne cı̮hdı. Üş çere "Cansız oğul hayıma cel!" dedi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 316).

hayır, b. ***hayr***.

hayır bayır 'şaşkın' < Ar. ***ḥā'ir*** a.m. ve labialisaton'lu, kafiyeli mühmel'den müteşekkil terkip, b. ***alabele*** ⊡, Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib*** ⊡². ※ ***Çün anı gördüm,***

elden vardum, ḥayır bayır, ayın bayın, istimsāküm ḳalmadı. Beni gören şandı-ki öldüm. (Ferec 855/1451 v. 116b).

hayırdua, b. ***hayrdua***.

hayırlı/hayırlısı/heyirlisi b.m. (iyi dileklerde bulunmak) < ***hayr*** + ***–lı*** + ***–sı***. ※ ***İ.K.: "Elimde can veren oldu, bilirim. son istasyonu bilirim, hayırlısı!" Ali: "Hayırlısı!"*** (A. Dino 1944 s. 85). ※ ***Bḁhçaya yėnerken bir bḁhdı ki, görmüş olduğu Harap merdivannar bütün mermerden yapılmış. Bḁhçaya girişinde o şadravannardan ḁhan suları, gül ağacında açan gülleri, ġanarya ġuşlarnın öttüklerini görünce, ˬhėyirlisi amma bḁhalım bu nedir?*** (A. Caferoğlu 1945 s. 95). ***hayırlı kuş*** 'baykuş' (apotropéique [kötülüğe karşı koruyucu] isim, krş. ***devletli***): ※ ***Ayağına iki ġuş gelir... Birini dutar, biri ġaçar gider. O-bir ġuş yir. Günde bir ġuş yİr. Adı daˬhayırlı ġuş amma öttügünü iyi saymazlar.*** (M. Räsänen 1942 IV, 68).

AD. **hayıt** 'bir ağaç cinsi, Ilex agnus castus' DS 2317 < ***ayıd ağacı*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Koştu, bir böğürtlen, hayıt çalısı öbeğinin yanına gitti, eğildi, oradan bir kaç karpuz kavun çıkardı.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 87).

hayız, b. ***hayz***.

ˬhāyIb, b.ˬ***hālb***.

hayka, b. ***ayka***.

haykır-/hayhır b.m. (bağırmak) Meninski 1680 III, 5432 < ***ha/hay*** + ses taklidi fiillerde kullanılan ***-kır-*** genişlemesi, b. ***bağır–*** ⊡. ※ ***Ben Taŋrınuŋ gereklü adların oḳıdum, ḳarı üzerine hayḳırdum. Serāsiyme oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 34a). ※ ***Ol ṭaʿāmdan bir pāre sundı, ağzınla aldı, çeynedI, yuda dururken ol māh hayḳırdı: "Hey, ādemī ol bayağı gibi!" dėdi.*** (a.e. v. 38a). ※ ***Ol baŋa hayḳırdı: "Utanmaz-mısın? Mükāfātum bu-mıdur?" dėdi.*** (a.e. v. 184a). ※ ***Bi tene at oldi, [bI tene] tay oldI.ˬHaχhıraˬhaχhıra peşine celdi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 293). ※ ***Ağlamak istemiyorum ama hıçkırarak ağlamaya başlıyorum. Haykırıyorum, hem zaten kızların ağlaması yasak değil ki. Kızlar özgür.*** (D. Asena 1987 s. 14).

Osm.ˬ**hayl** 'göçebeler aşireti' < Ar.ˬ***hayl*** 'at sürüsü. ※ ***Deryā kenārında ṣaḥrā-nişīn ḥaşem vardur. Olˬhayluŋ emīri benüm erümdür.*** (Ferec 855/1451 v. 46a). ※ ***Andan Tādülmülük Seyfülmülüki nevḁht ėtdI, melikāne donlar geydürdI,ˬhayl u ḥaşem-ile Serendiybe gönderdi***. (a.e. v. 149b).

AD**. hayla-** I 'bağırmak, haykırmak'< ***hay*** nidası + ***–la-*** genişlemesi. ※ ***Telâş etmeyIŋIz efendim. Bu binā yıkılmamaḳ üzere yapılmışdur. Öyle çatırdılardan haylamaz.*** (P.N. Boratav 1995 s. 277***)***. ※ ***"Ooooha! Hahahay!" —"Kimi haylarsın öyle? Karşında hayvan mı var?"*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 18). ※ ***Eşek durduğu anda çan sesi de kesilir. O zaman gidip eşeği haylarız.*** (M. Baler 1944 s. 25).

AD. **hayla**– II 'dikkat etmek, göz kulak olmak' DS 2261 < ***hayla.*** I. ※※

AD., RD. **haylama-** 'aldırış etmemek' DS 2319, O. Blau 1868 s. 233 < ***hayla*** I fiilinin menfi hâli. ※※

haylaz ‘boş gezen, aylak’ < ?? ※ ***Ḥaylaz kalma, Monla Hanım…*** (Vāṣıf ‘Os̱mān 1257 [1841] s. 48). ※ ***Haylaz delikanlıları en az bir kere öldürmeli!*** (Küçük İskender 1996 s. 27).

hayli ‘çok, büyük miktarda; son derece; oldukça çok’ < Fa.‿***haylī*** a.m. [***hayl*** + agglutiné (bitişmiş) izafet –***i’***si, krş. ***asgari*** ⊡]. ※※ ***hayliden hayli/ hayliden hayliye*** ‘epeyce’: ※ ***Lala ile Gülsüm arasındaki gizli dostluğun ilerlemesi bu gizli ticarete de hayliden hayli yardım ediyordu…*** (R.N. Güntekin 1944 s. 44). ※ ***Bekir efendi ilk elektrik aydınlığını gördüğünden beri üç ay geçmişti. Petrol satışı zıngadak değilse de hayliden hayliye düştü.*** (S.E. Erten 1933 s. 104).‿***hayli olsa*** ‘en fazla, olsa olsa, haydi haydi’: ※ ***Böyle aḫlāḳ–ile, bu ṣūret–ile | Ḥākim olmaḳ revā–mı ol nādān? | Müstaḥiḳḳiydi‿haylī olsa eger | Bir süri cāneverlere Cübān!*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 174).

Osm. **hayltaş** ‘kumandan’ < Fa.‿***hayl–tāş*** ‘a fellow–soldier, a comrade; a general’ F. Steingass 1930 s. 493. ※ [***hayl*** ve ***–tāş*** ‘–daş’. ※‿***Halīlanuŋ çerisi‿hayltāşı.*** (Faḫrī 1974 s. 260 no. 109).

hayma, b. ***hayme***.

Osm. **hayme**/AD. **hayma** ‘çadır, bağ ve bahçelerde çalı çırpıdan yapılan çardak’ DS 2320 < Ar.‿***hayma*** a.m. ※ ***Melik bularuŋ ḳaydın gördi, yat yaraḳ, zād,‿hayme, tuḥfe, ṭurfe buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). ※ ***Bėş günden ṣoŋra bir mürġzāra yėtişdi. Anda bir muḥteşem,‿hayma urmış, diŋlemege oturur.‿Halef ol kişiye selām vėrdi.*** (a.e. v. 131a). ※ ***Köy dükkânının (ki, aynı zamanda köy kahvesiydi) taze topraklarla örtülmüş “hayme”si altındaki tahta kanepede, bir ihtiyar, kirli parmak aralarını ayıklıyordu.*** (Reşad Enis 1944 s. 257). ※ ***Bir gün de, incecik dal gibi giden babaların yerine hayma kadar bir adam gelip de, ellerine portakal diye bir şey tutuşturunca olanlar oldu.*** (L. Tekin 1984 s. 13). ※ ***Bir attım mı kendimi su kanalına, bir yundum yıkandım, haymanın altında yere uzanmış kavak gövdesi gibi hiç deprenmeden uyumuşum.*** (M. İzgü 1993 s. 192–93).

Osm. **haymanâ** I ‘göçebe, yürük’ < ?? ※ ***haymanâ*** I. ※ ***Mā–‘adāsı çayırlardan ve ḳırlardan ki ba‘ż–ı mevāżi‘‿haymāna ṭāyifesine yurd ve ba‘ż–ı şehirlüye‿ḫāṣṣa ve ba‘ż–ı āḫer sipāhīlere tīmār ḳayd olunmışdur ve baż–ı‿hālī ve‿hāric [ez] defterdür ki…*** (N. Beldiceanu 1967 v. 37b). ※ ***Taḥrīr–i cedīdde āḫere ve‿haymānaya ra‘iyyet ḳayd olunmış ola.*** (Ö.L. Barkan 1943 [992/1584] s.51).

AD. **haymanâ** II ‘tembel, yaramaz’ < ***haymanâ*** I. Krş. Bulg. ***haymanâ*** a.m. ※※ ***haymanâ beygirleri gibi*** ‘at sürüsündeki atlar gibi (boş dolaşmak)’ ※ ***Otuz seneden beri konağın mektebe başlatılan çocukları ilk dersi ondan alırlardı: “Haymanâ beygirleri gibi gezmekten bir şey çıkmaz. Okuyup adam olmalı.”*** (R.N. Güntekin 1944 s. 30).

AD. **haynan** ‘telaşla, acele ile’ Behçet Mahir 1973 s. 599 < ***hay*** ve ***ile***. ***Kadın ulaklarına emaretini sardı, bir duvar deliğine soktu. Haynan*** (a.e. s. 201).

hayr/BSTTk. **hayır** I ‘iyilik’ < Ar.‿***hayr*** a.m. ※ ***Bunuŋ gibi kişiden‿hayr gelmez***. (Ferec 855/1451 v. 172a). ※ ***Ol iki kişi bu ḥāli gördiler, ḳorḳdılar, ḳacdılar, vardılar, re’īslerine‿haber vėrdiler: “Ġüller maḳāmıymiş. Anda‿hayr ḳalmadı, ḳacalum!” dėdiler.*** (a.e. v. 220b). ‘yar-

dım, fayda': ※ ***Bozulmuş bir yolu ta'mīre henüz bir ṣalāḥīyet baḫş etmeyen idārenİŋ me'mūrlarından‿hayır beklemeyiŋiz!*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 77). ※ ***Saŋa Murāddan‿hayır yoḳ, ḳızım.*** (M. Yesari 1928 s. 327). ***hayırsız*** 'kendisinden beklenen hayrı esirgeyen, faydasız': ※ ***Bizim evlād‿hayırsız çıḳdı.*** (M. Yesari 1928 s. 403).

hayr/hayır II (sıfat olarak) 'hayırlı, uğurlu' < Ar.‿***hayr*** 'iyi, mükemmel'.‿***hayır ceza*** 'mükâfat, sevap': ※ ***Sende şefaḳat u merḥamet ẓāhir görürem. Taŋrı saŋa‿hayr cezā versin!*** (Ferec 855/1451 v. 176a). ***hayra alâmet*** 'uğurlu alâmet': ※ ***Bu vaziyet hiç hayra alâmet değil. Barometre berbat havayı gösteriyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 224).‿***hayr-ile*** 'uğur getiren tedbirlerle': ※ ***Andan kār-diyde sālārlardan bir güziydesine nāmel vu armağānı sımarlayub‿hayr-ile Kahtāna gönderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ***hayra yor-*** 'uğurlu bir alâmet saymak, hayırlı bir mana vermeye çalışmak': ※ ***Eb u ceddüŋ yorıldı cidd ėderek, |‿Hayra yorılmadı bu‿hʷāb u‿hayāl.*** ('Ālī 1977 s. 126 no. 6). ***hayr haber/hayırlı haber*** 'iyi haber, emin haber': ※ ***Bu ne vāḳı'adur? Bize ‿hayr‿haber vėresin.*** (Ferec 855/1451 v. 213b). ※ ***Pembemden hayır haber?*** (S.M. Alus 1933p s. 176). ***hayr ola/hayrola*** 'inşallah iyidir' (krş. ***hayrbad***); ※ ***İnşa'a ilāha seferümüz mübārek ola,‿hayr ola,‿haṭā gelmeye!*** (Ferec 855/1451 v. 55b). ·※ ***Cün uyanur, bu düşine sevinür, "‿Hayr ola!" dėr.*** (a.e. v. 129b). ※ ***'ivaż Ağa: "Hay amān! Müstecib Çelebī ne güzel rāst geldi! Ben siziŋ ayağıŋıza varıyordum." Müsteclb Çelebī: "‿Hayr ola efendim. Niçün zaḥmet buyurursuŋuz?"*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1339/1341 s. 4). ※ ***"Malumatın olsun, yarın annemin dāva vekili İstratl efendiye gideceğim!" "Hayır ola, başına bir dāva mı çıktı?"*** (S.M. Alus 1944 s. 87-88).

hayr/BSTTk. **hayır** III 'yok, öyle değil; olmaz' Meninski 1680 II, 1984 < ?? ***hayr*** I; krş. Az. Tk.‿***heyr*** a.m. (fakat ***yoḫ*** kaba sayılır). ***Belki bir sā'at geçdi. İçeride ḳarı koca arasında 'aynı mātemī süküt devām ediyor. Birinlŋ elinde kltāb, öbürünüŋkinde ġazete. Oḳuduḳlarını aŋlayorlar mı? Yemīn ederim ki‿hayır!*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 272). ※ ***Bulamıyoruuum, bir türlü bulamıyorum. Nereye korsunuz, bilmem ki? Hayır şu ense düğmesini kim karıştırır anlamam.*** (B. Felek 1947 s. 30). ※ ***Başımı iki yana salladım: Hayır, istemiyorum.*** (C. Kavukçu 1997 s. 88).

Osm. **hayran** I 'şaşmış, sersem, ne yapacağını bilemeyen'< Ar. ***ḥayrān*** a.m. ※ ***Eli bir kesük başa ḍoḳundı, "Āh!" dėdi, bu yaŋa ḳacdı, bir ölü üstine döşdl, ḥayrān ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 11b). ※ ***Çün Şābür buları gördl, 'aḳlı zāyii oldı, medhüş ḳaldı, bir sā'at ḥayrān olub durdı.*** (a.e. v. 22b). ***Yazılarda Mecnünı ḥayrān ḳodı, | Leyilye çün bir naẓar ḳıldı bu 'ışḳ.*** (Eşrefoğlı Rümī 1286 s. 3).

hayran II b.m. (çok beğenen, bayılan) < ***hayran*** I. ※※ ***hayran hayran*** 'hayranlıkla, gıpta ile, çok beğenerek': ※ ***Kara hatuna bir daha gözüm kaydı. Gözünü dikmiş, ağzı kulaklarında, bana bakmıyor mu? Hem de hayran hayran bir bakış!*** (S.M. Alus 1944 s. 50).

Osm. **hayranlık** 'esrar, haşiş' TS 1907 < ***hayran*** I + ***-lık***, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※※

Osm. **hayrat** 'sevabına yapılan ve umuma, fukaraya hizmet eden eserler' < Ar.‿***hayrāt*** a.m. [***hayrat*** 'hayırseverlik eseri' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Baŋa eyit ki nenüŋ gibi‿hayrātda ḥasenātda bulınub durursın ki Taŋrı saŋa bunuŋ gibi ḳadr u menzilet verdi?*** (Ferec 855/1451 v.

125b). ※ ***Alduġı ġanīmet mālini leẕāyiẕ-i nefsānīyesine ṣarf eylemeye ve‿hayrāt u ḥasenāt maḳūlesine‿harcanub isbāt-i āsāra taḳayyüd eyleye!*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 146).

Osm. **hayrbad et-** ʻAllaha ısmarladık demekʼ < Fa.‿***hayr bād*** ʻAllaha ısmarladıkʼ [***hayr*** ve ***bād*** ʻolsunʼ] ve ***et-***. ※ ***Bir ḳac icdiler,‿hayr-bād ėtdiler, gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). ※ ***Gendü hem iʿtiẕār-nāme iletmeg-içün‿havāṣından bir resül vėribidi ve iki ferseng yėr gönderü cıḳdı. Andan‿hayr-bād ėtdi, döndi.*** (a.e. v. 141a).

hayrdua/hayırdua ʻ(biri için dilenen) iyi dilekʼ < ***hayr/hayır*** II ve ***dua***. ※※ ***hayrdua et-*** ʻ(biri için) Tanrıdan iyi şeyler dilemekʼ: ※ ***"Hay ömrüne berekât, kâtip efendi. Allah duttuğunu rast getirsin!" diye hayırdua etti.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 105). Krş. ***beddua***.

Osm. **hayret** I ʻzihin karışıklığı, şaşkınlık, çaresizlikʼ < Ar. ***ḥayra*** a.m. ※ ***Ṣābür ol gėce endīşe vu ḥayretden uyumadı.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). ※ ***Cün Fażluŋ gözi ol ṣanem-i cihān-ārāy-ı ārāyīdei gördi, hezār dürlü ḥayret u dehşet üzerine müstevlī oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ***hayret göster-*** ʻtelâşa düşmek, telâşlanmış görünmekʼ: ***Ḳapuyı ḳatı ḳatı ḳaḳdı. Bu ṣavtı işidicek ʿavrat ḥayret gösterdi.*** (a.e. v. 26b).

hayret II ʻbeklenmeyen bir şeyin karşısında duyulan şaşkınlık, taaccüpʼ < ***hayret*** I. ※ ***Denetmenin gözleri hayretten kocaman olmuştu.*** (F. Baykurt 1969 s. 148). ※ ***Bir gün pat diye yaşını sordum, hayret ettim, ne kadar küçükmüş, ama saçları kırlaşmış, sanki, belki de sakalı yüzünden.*** (D. Asena 1987 s. 162). (nida olarak): ※ ***"İsabet... Çok şükür artık kış geldi." —"Hayret, seviniyorsun?"*** (B. Cahit 1934 s. 151)

Osm. **hayretaver** ʻhayreti mucip, garip, hayret edilecekʼ < ***hayret*** II + Fa. ***-āver*** ʻgetirenʼ, b. ***cengaver*** ⊡. ※ ***Her ikisi de bu ḥayret-āver ṣaḥne ḳarşısında içmeği unutmuşlar ve ʿādetā ayılmışlardı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928 s. 313). ※ ***Deliksiz bir uyḳudan ṣoŋra ertesi günü gözlerimi açdım. Geçirdiğimiz ḥayret-āver macerānıŋ‿ḫāṭırası yine ẕihnimde canlanmaya başladı.*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 204).

(Halk ağzı) **hayretli** ʻhayret dolu, hayranʼ < ***hayret*** II + ***-li***. Halk ağzının kelime yaratmasından bir örnek. Bu örnek tutmamıştı. ※ ***Yusufcuk halâskârının nezdine geldi. O da Yusufu hayretli naẓarlarla temaşaya başladı. Yusufu hakikaten pek mükemmel bir delikanlı buluyordu ki bunda hakkı da vardı.*** (Türk masalları 1991 s. 173).

Osm. **hayriye tüccarı** ʻ1875ʼde kaldırılan bir grup imtiyazlı tüccarʼ M.Z. Pakalın 1946 I, 780–83 < ?? ※ ***Demişlerdi ki Badi sair mirasyediler gibi zengin bir paşazade veya bir kirli çıkı Hayriye tüccarının oğlu moğlu değil, malmüdürünün torunudur.*** (S.M. Alus 1944 s. 163).

haysiyet I ʻitibar, onur, şerefʼ < Ar. ***ḥaytīya*** a.m., ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Kardeşinin hapishanede yatması onun eşraflıḳ hasiyetine, şerefine namusuna dokunuyordu.*** (S. Ertem 1931 s. 76). ※ ***Güçlükle elinden kurtulup bu mücadele esnasında haysiyetini kaybetmiş olan kıravatımı düzeltirken: "Ne yapıyorsunuz Beyim! Kendinize geliniz!" falan gibi konuşmak istedim.*** (B. Felek 1947 s. 220).

Osm. **haysiyet** II 'noktainazar, görüş, ilgi' < Ar. ***ḥayṯīya*** a.m., **/ṯ/→/s/** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※※ ***haysiyetden/haysiyetinden*** 'noktainazarında, bakımından' (krş. ***mln al- ḥaysīyati***). ※ ***Celādetleri şimşīr u rimāḥ-ile olduġı ḥaysīyetden nisvāndan imtiyāzları gün gibi rüşendür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 245).

Osm. **haysiyetiyle** 'sebebiyle, nedeniyle' < Ar. ***ḥayṯīya*** a.m. + ***ile.*** **/ṯ/→/s/** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Ve maṣnü'-i ṣāni'-i ber devām olduḳları ḥaysīyetiyle berāber u yeksān ve mir'āt-i vaḥdetden nümāyān idükleri ẓāhir u 'lyāndur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 236).

(Argo) **hayta** 'güçlü kuvvetli ve iri yarı serseri, haylaz oğlan, zorba âsi' TS 1907, S. Özel 1993 s. 48 **<** ?? Kelime Balkan dillerinde (Bulg, Rumen, Arom.) kullanılır. ※ ***Evet, Gülsümde adam olacak bir insan gözü yoktu. Konakta herkes iyi kötü bir işe yarıyordu. Ona gelince var mı hayta, gidip gezip sürtme, çalıp çırpma, hizmetçilerle dalaşma, türlü türlü dedikodularla evi birbirine katma. Fakat ezkaza iki paralık bir iş istediniz mi surat bir karış.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 94). ※ ***Yahul Senin oğlan hep böyle haytalar gibi dolaşacak mı? Onu mektebe vermlyecek misin?*** (E.E. Talu 1935 s. 9). ※ ***Karı kız ardında koşan bir hayta olsun isterse, canım feda.*** (A. Kutlu 1995 s. 146).

hay u hu/hay huy/hayhuy I 'bir zaman devam eden gürültülü eğlence' **<** ses taklidi kelimelerden, ***hay*** ve labialisation'lu (dudaksıllaşma) karşılığı olan ***huy***'dan ibaret çift söz. ※ ***Gemiler şu ḍoldı. ḍartarlardı şu, | Ḳopdı deryāda ġırlv (***metinde: ***girī) ve hāy u hü.*** (Enverī 1928 s. 37). ※ ***Senin o hiç durmadan hep hay huy, hep rakı, şarap, hep çalgı, ahenk içinde geçen bu gidişinin sonu berbat!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 233). ※ ***Zannedersem bu yaz da geçen yaz gibi ve geçen yazdan daha yorucu olarak böyle hay huyla geçecek.*** (a.e. 225).

hayvan, **hayvanî**, b.***hayevan***.

hayvanat 'hayvanlar' **<** Ar. ***ḥayawānāt*** a.m. [***ḥayawān*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Gėcede üç yüz elll 'alīḳ-ile ba'ż-ı ḥayvānāta iḥsān-ı bīşumāra başlayub...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 127).

hayvaniyet 'hayvan olma vasfı' < Ar. ***ḥayawānīya*** a.m. ※ ***Ḥükm-i behāyimde olan‿huṣūṣā ḥayvānīyet muḳteżāsınca aġrāż-ı nefsānīye-ile ve eki u şürb müsted'āsınca iġvā-yı şeyṭānīye ile bundan daḫı ẓāhirdür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 121).

Osm. **hayyal** 'usta süvari, at cambazı' < Ar.‿***hayyāl*** a.m. ※ ***Gāh olur kim semend-i ṭab'-lle dll | İki bāzīnüŋ olur‿hayyāli.*** ('Ālī 1977 s. 144 no. 244).

Osm. **hayyiz-i imkanda (düş-)** 'imkân dahilinde' < Ar. ***fī ḥayylzi l-imkān*** a.m. ※ ***Ol kıza dėdüm andan vefā istedüm. Ḥayyiz-i imkānda maḥall-l ḳabülde düşmedi***. (Ferec 855/1451 v. 185a).

Osm. **hayz/hayız** 'aybaşı âdeti, regl' < Ar. ***ḥayḍ*** a.m. ※ ***"Zeliha otu, ekşi terekökü, bolca kaynatalar içeler" derdi. Ninem, "hayz tutuğu olan hanımlara da iyidir" derdi.*** (L. Erbil 1977 s. 11). ***hayızdan nifasdan kesil-*** 'menopoza girmek': ※ ***Kocalara son verip yekûnu çektikten sonra gelirini, giderini yoluna koyup hayızdan nifasdan kesilince evlâdını çalıştırmasına da lüzum kalmamıştı.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 148).

hayzeran/hazeran/hezaren/hezaran 'bambu' < Ar. ***hayzurān*** (/***hzr***/ kökünden) a.m. ※ ***Şābür düşdi, bir sā'at medhüş yatdı. Andan durdı, üftān u hīzān, ḥayzerān gibi lerzān evine vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 119b). ※ ***Annemin karyolası, şifonyeri, halamın hazeran koltuğu, ninemin bakır mangalı, elişi dantelinde ağız ağza iki kuş motifi bulunan köşe yastığı.*** (İ. Aral 1997 s. 11). 'bambu renginde, kirli sarı (?)' ※ ***İstanbul limanında, öteki limanlardaki gibi ne büyük orospular, ne korkunç zenciler, ne hezaran Çinliler vardır.*** (S.F. Abasıyanık 1952 s. 48).

haz, b. ***hazz/haz***.

haza (isimden evvel ve ekseriya kopula'sız, yani koşaç, rabıta edatı [-dır/-dir] kullanılmaksızın) 'tıpkı, hakiki, tam, mükemmel' < Ar. ***hāḏā*** 'bu; işte'. ※ ***Alır gözle süzdüm. Hiç söz yok, haza huri!*** (S.M. Alus 1944 s. 25). ※ ***Deşti Kerbelâda gibiyiz, hararetten yanıyoruz. Kuyuya teşneler çok, fakat buruk mu buruk, haza şap!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Kânuni sani 1941).

Osm. **hazakat** 'hekimlikteki ustalık' < Ar. ***ḥaẕāḳat*** a.m. ※ ***Ve bil-cümle vilāyet-i Rūmda ḥaẕāḳat ehli ḥükemā ve emrāż teşḫīṣinde tecribesi ġalib eṭibbā nādir olub, ṭabābet vaẓāyifi sāyir 'avāmm-ı nās mevācibi gibi mücerred vėrgü ile alınur oldı, ḥikmet u fażīletleri 'imāme-i büzürg-ile görinüb bir ḳaç kitāb ismini ezberlemeleri idügi s̱übüt buldı.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 171).

AD. **hazal/hezal/hezel** 'kuruyup dökülen ağaç yaprağı' DS 2322 < ***hazan***. ※ ***Yüreğim hezal yaprağı gibi tir tir titriyordu***. (İsmail Galib 1932ed s. 16). ※ ***Vallahi helecandan yüreğim hezel yaprağı gibi titriyor.*** (İsmail Galib 1932p s. 24). Krş. ***gazal/gazel*** I, ***hazan.***

Osm. **hazan** 'sonbahar; sonbaharda düşen sararmış yapraklar' < Fa. ***hazān*** a.m. ※ ***Ol-dahı ḳorkdı, sögüt gibi titredi, hazān gibi sarardı,*** (Ferec 855/1451 v. 186b). Krş. ***gazal/gazel*** I, ***hazal/hezal/hezel***.

Osm. **hazana/hizana** 'hazine' < Fa. ***hazāna/hizāna*** < Ar. ***hazāna*** a.m.; ikinci varyant ***hazīna*** kelimesinin metathese'si olabilir. ※ ***Hazāneden hil'atler getürsünler!*** (Ferec 855/1451 v. 186b) ※ ***Pādeşāh vezni vezne satun aldı. 'Üdı hızāneye ḳoydı.*** (a.e. v. 241b).

Osm. **hazayin** 'hazine odaları; hazineler' < Ar. ***hazāyin*** a.m. [***hizāna*** veya ***hazīna*** kelimelerinin çoğulu] ※ ***Oġlan pādişāh oldı . Beni ata ėdindi ve hazāyini baŋa sımarladı.*** (Ferec 855/1451 v. 34a). ※ ***Hazāyin u defāyin ḳapusın acdı, uluya kiciye ol-ḳadar ni'met baġışladı ki doydılar.*** (a.e. v. 48b–49a).

Osm. **hazer** 'ihtiyat, tedbirlilik' < Ar. ***ḥaḏar*** a.m. ※ ***Ger Hudāy-ı ta'ālā benüm başuma eyle yazdısa ki ol ölen miskīnler, bī-günāhlar başına yazdı, hōd ihtiyāṭuŋ, ḥaẕerüŋ fāyidesi yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 133b). ***hazer et-/hazer kıl-*** 'sakınmak, çekinmek': ※ ***Cüẕā olsun yavuz dilden, ıraġ olsun yavuz gözden! | Aŋa pendüm: Haẕer ḳıldur yavuz gözden, yavuz dilden!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 63).

hazeran, b. ***hayzeran***.

Osm. **hazım** I 'kararını vermiş, kararlı' < Ar. ***ḥāzım*** a.m. ※ ***Atası bu haber[i] işitmekden hasta-dil oldı. "Yigitcükdür. Ḥac vaḳti degül-***

dür," dėdi. Oğlan yėŋilmedi: Elbette cāzimem, ʿāzimem, ḥāzimem!" dėdi. (Ferec 855/1451 v. 49b).

hazım II, b. ***hazm***.

hazır I '(bir yerde) mevcut' < Ar. ***ḥāḍir*** a.m. ※ ***Ḥāżır cemāʿat: "Dlriyġā nāzenīn yigit ol nā-pāk bī-bāk elinde helāk olur!" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 134a). ※ ***Zeynü'l-'aşnām deŋize düşdüginde batdı çıḳdı. Ol ḥālde bir māhly-i Yūnusī anda ḥāżırmış. İşi ġarıyḳı ḳurtarmaġ-imlş. Zeynül'aşnāmı arḳasına alur.*** (a.e. v. 60a). ***hazır et-/hazır ettir-*** 'yanına getirtmek': ※ ***Melik Ehreni, ḳalan mübedleri ḥāżır eyledi.*** (a.e. v. 39a). ※ ***On günden soŋra melik gėrü beni ḥāżır ėtdürdl.*** (a.e. v. 44b). ***hazır gel-*** 'bir merasime katılmak üzere toplanmak': ※ ***Der-ḥāl şāh buyurdı eyimme vu ḳużżāt u ekābir u ṣudūr, aʿyān, erkān ḥāżır geldiler.*** (a.e. v. 51b). ***hazır getir-/hazır getirt-*** ※ ***Faġfūr ḳızını ḥāżır getürtdi. Ḳız ʿizz u nāz u iḳbāl baẖt-ı dem-sāz, ile geldi, taẖt üzerinde oturdı.*** (a.e. v. 137a). ***hazır u nazır*** 'her yerde mevcut, her şeyi gören (Tanrıya mahsus vasıflardan)': ※ ***Ḫudāyā, dānāsın, blynāsın, ḳādirsin, ḥāżırsın, nāẓırsın, nāṣırsın. Elüŋden gelür ki beni bunuŋ şerrinden saḳlayasın.*** (a.e. v. 174b). 'hazır ve bekler durumda, hep yerinde'※ ***Mahallenin sofu sulehasından Hacı Tahir efendi, minderinde hazır ve nazır.*** (S.M. Alus 1934 s. 31).

hazır II '(bir şey yapmaya) amade' < Ar. ***ḥāḍir*** a.m. ※ ***"Ol bir nādān corlu, bu dlḳḳatl ol ne bllsün?" Şeyẖ eyitdi: "Hele ben saŋa dėdüm. Ḥāżır ol!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 241a). ***hazır ko-*** 'hazır bulundurmak': ※ ***Ḳızuŋ yüzügl ḳaşında muʿabbā zehr var-idi. Ol ṭaʿām getürlnce ḳız ḳaşı fek ėtdl, zehri çıḳardı, ḥāżır ḳodı. Ṭaʿām geldüglnleyln, ḥelvāya ḳatub eliyle ṣaʿlüküŋ ağzına ḳoydı.*** (a.e. v. 99b). ***hazırla-*** b.m.: ※ ***Ṭaʿām blşürdiler, şerbetler ḥāżırladılar.*** (a.e. v. 22a).

hazır III (***iken/-ken*** ile biten bir cümle kısmından önce) 'nasılsa'< ***hazır*** II. ※ ***Sen hemān bugün gltmlyorsuŋ yā? Ḥāżır gelmişken, bir ḳaç gece ḳalıver!*** (E.E. Talu 1928 s. 28). ※ ***Maiyetimdekilerden Bağdatlı bir efendiyi izinle memleketine gönderiyorum. Bizim oğlana halisüddem şecereli bir at alacak. Hazır gitmişken bir tane de seninkine getirsin.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16.IV.1942).

Osm. **hazırbaş** 'hazır ol!; hep yerinde, her zaman hazır' < Fa, ***ḥāżir-bāş*** a.m. [***ḥāżir*** ve ***bāş*** 'ol!']. ※ ***"Ḥāżır bāş!" dėyü bir birlerine ḫaber ėderler.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 132).※ ***Maʿa ẕālik levend-i ḥāżırbāş tīġ-i ḫūn-pāşdan cüdā olmaḳ cidden münāsib degüldür.*** (a.e. s. 134).

hazırcevab/hazırcevap 'sorulara derhâl ve zekice cevap veren (kimse)' < Fa. ***ḥāżlr-cavāb*** a.m. [***ḥāżir*** II ve ***cevāb***]. ※ ***Ḳız keniyzeklerlne, ḫādimlerine, dāyeslne Şeh-zādenüŋ zīrekligin, ḥāżır-cevābllgln söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 135a).

hazır şimdi 'şu anda, şimdi' < ***hazır*** I (?) ve şimdi. ※ ***Onların da hazır şimdi adamları yok***. (M.Ş. Esendal 1934 s. 222).

hazin I 'hüzünlü, yanıklı, firaklı' < Ar. ***ḥazīn*** a.m. ※ ***Oturdı, dizin çökdi, ṣavt-ı ḥazīn-ile bir penc āyet oḳudı ki ʿömrümce ancılayın oḳumaḳ gördügüm, işitdügüm yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 116b). ※ ***Kel,***

tanbūrını eline aldı, ḳulaḳların burdı, rāst eyledi ve bu ġazeli ḥazīn āvāz-ile eyitdi. (a.e. v. 204b). ※ ***"Bu özgürlük hazin şey yıldızların altında" der düşüncelerinden ötürü özgürlüğü elinden alınıp, hapse atılan büyük şairimiz***. (B. Uzuner 1997 s. 11).

Osm. **hazin** II 'hazineci, hazine müdürü' < Ar. ***hāzin*** a.m. ※ ***Andan hāzine buyurdı, Ebü Dulāmenüŋ ziyānın ödediler.*** (Ferec 855/1451 v. 219b).

hazine/hazna 'hazine odası; hazinede saklanan kıymetliler; devletin para mevcudu' Meninski 1680 II, 1894 < Ar. ***hazīna*** a.m. ※ ***Melik-i Zengibāruŋ haziynesini acduḳ, icinde varını daşıduḳ, gemiylere ḳoyduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 47 b). ※ ***Ulus ṭāyifesiniŋ cemī' rüsūmı cem' olunmalu olduḳda ümenā temāmü l-vezn fluriyi yetmiş altışar aḳçaya alub Diyār-ı Bekr hazīnesine teslīm ėtmelü olduḳda...*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 142). ※ ***Hazīne-i 'āmiredür, biŋ ol-ḳadar bir bucaḳdan alursam belürmez.*** (Ferec 855/1451 v. 73a). ※ ***Çabucak kendi sözcük hazinemi yokladım.*** (B. Uzuner 1997 s. 23).

Osm. **hazinedar** 'hazine müdürü' < Fa. ***hazīna-dār*** a.m. [***hazīna*** + ***-dār*** 'malik olan, tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ol dem pādeşāh haziynedāra buyurdı: "Var, fülān ṣanduḳı getür!" dėdi. Hāzin ṣanduḳı getürdi. Buyurdı, acdılar. İcinden bir altunlu bėz ve bir ve bir la'l yüzük cıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 143 b).

haziyne, b. ***hazine***.

haziynedār, b. ***hazinedar***.

hazm/hazım 'sindirme' < Ar. ***haḏm*** a.m. ※ ***Re'āyā ve ehl-i şehrüŋ ġalīẓ yėmekler yėmesi, yaz güni eyyām-ı ḥarrede ṣığır başını ve pāçesini ve ciger u işkenbe gibi hażme ḳābil degül yėmekleri hāra geçürmesi...*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 118). ***hazm et-/hazmet-*** 'sindirmek': ※※ Mecazî manada 'tahammül etmek': ※ ***'Āḳıbet evżā'ını hażm ėtmediler. Ba'ż-ı begleri telef ėtmek ḳaṣd ėtdükde tüfeng-ile urdurub öldürdiler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 161).

hazna, b. ***hazine***.

hazval, b. ***havzal***.

Osm. **hazret** I '(bir yerde) bulunuş, hazır oluş' < Ar. ***ḥaḍra*** a.m. ※ ***Mütefekkir u dermāndeyidüm, ḥazretüŋüzi*** [kelime eksik] ***isteyecegümi yā haberüŋüzi kimden soracağumı bilmezidüm.*** (Ferec 855/1451 v. 29a). ***hazret-i kalıp (yat-)*** 'bir taş gibi hareketsiz yatmak': ※ ***Ölüm döşeğinde hazreti kalıp yatan verem karısının ilâcın, ekmeğini şimdi kim taşıyacak?*** (Reşat Enis 1945 s. 46). ※ ***Makbule Çopar bel kemiği kırıldığı günden beri, hazreti kalıp yatan oğluyla nereye sığınacağını düşünüyordu.*** (Reşat Enis 1947 s. 187).

hazret II b.m. (büyüklere verilen saygı unvanı) < Ar. ***ḥaḍra*** a.m. ※ ***Hān-umāndan ıraḳ düşüb dururam. Hudāvend ḥażretine coḳ zaḥmet vėrdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 71b). ※ ***Pādeşāh ḥażretinden bir ārzüm daḥı vardur.*** (a.e. v. 130b). 'bir büyüğün reislik ettiği toplantı': ※ ***Ol gün dīvān ḍağılınca ḥażretde oldı. Andan ṣoŋra gėrü temām temkīnile evine iletdiler.*** (a.e. v. 122b). ※ ***Bu ḥażretden kimse nevmīd gitdügi yoḳdur.*** (a.e. v. 233a).

Osm. **hazz/haz** I 'hisse' < Ar. ***ḥaẓẓ*** a.m. ※ ***Mürüvvetde, fütüvvetde ḥaẓẓ-ı vāfirüm var sanurdum, hīc-imişem: 'ālemde bunuŋ gibi vücūd var-imiş!*** (Ferec 855/1451 v. 51b).

hazz/haz II/**hez** 'zevk, lezzet' < Ar. *ḥaẓẓ* 'saadet'. ※ ***Gece gündüz beraberdiler. Karısı diye tanılmadan*** (metinde böyle) ***büyük bir haz duyduğu için, henüz aralarında nikâh yokken, birlikte yaşadıklarını açıkça ilândan çekinmiyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 133). ***hazzlne/hezine gel-*** 'hoşuna gitmek' (krş. ***ged-*** III/***get-***): ※ ***Bu söz‿Horşudun çoḳ hezlne geldi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 231). ***hazlan-*** 'memnun olmak, sevinmek': ※ ***Ah ciğerim sütana! Sizi*** (metinde böyle) ***rastladığıma ne kadar hazlandım!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 75).

he, b. ***ha*** I.

heb/hep I 'herkes bir arada, hep beraber' < Fa. ***ham*** M. Räsänän 1969 s. 158. ※ ***Ḥaccām‿Hālde and vėrdi,‿Hudāyı, resüli ve Ḥasan u Ḥüseyn‿hününı hep aŋdı.*** (Ferec 855/1451 v. 109a). ※ ***Hep ḳalḳışdıḳ. Herkes sllāḥını düzeltiyor, köpeğini çağırıyordu.*** (M. Yesari 1928 s. 10).

heb/hep II 'daima, her zaman; tekrar tekrar, durmadan' < ***heb*** I. ※ ***Bir silāḥ sesini duydum. Az bir müddet ṣoŋra bu gümlemeyi çığlıḳlar ta'ḳīb etdl. Hep sesler bu ṭarafdan geliyordu.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 384). ※ ***Öyle ya, kabahat hep bizim Necmide. Bu çarpıntıları çekmemize sebep olan hep o.*** (S.M. Alus 1944 s. 183). Kuvvetlendirilmiş: ***hep hep***. ※ ***Çukur gözlerin üzerindeki ince kaşlar, biraz semerli burun, kudret elinin fazla yırttığı büyük bir ağız, hörmetllce kulaklar, hep hep mukavva üzerindeki çehreye aynı aynına benziyordu.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 161).

heba et- 'boşuna sarfetmek' < Ar. ***habā*** 'havaya kalkmak (ince toz hakkında)'. ※ ***Çalışmalarımızın yararlı, büyük sonuçlu bir eser uğruna mı, yoksa bir tiyatro oyunu uğruna mı heba edildiğini anlamış oluruz.*** (İ. Tarus 1961 s. 109). ***heba ol-*** 'boşuna sarfedilmek, çarçur edilmek': ※ ***Millî servetin heba olup gitmesine, göz yumar mı kanun?*** (R. Ilgaz 1991 s. 130).

hebenneka, b. ***habennaka***.

heca/BSTTk. **hece** 'bir tek ünlüye dayanan kelime parçası' < Ar. ***hacā'*** 'harf'. ※ ***Her şeyin az çok bir ifade yolu vardır. Ancak vicdanî zevktir ki ne harfe ne heceye ne sese ne de söze gelir.*** (S. Ayverdi 1941 s. 34). ***hecele-*** 'bir kelimenin hecelerini teker teker söylemek': ※ ***Askerlikte künyesini altı ayda doğru dürüst hecelemesini bilmiyen, kaldı ki bayrağı tarif edecekti.*** (H. Aytekin 1945 s. 44). ※ ***"Ada ha?" dedim vakit kazanmak için. "A-da" diye heceledi biraz öfkeyle.*** (B. Uzuner 1997 s. 23). EOsm. ***heceslnleyin*** 'Arapça harflerine göre (okumak)' ※ ***Ağız açup öger olsam üstümüzde Taŋrı görklü; heceslnleyln düz okunsa Yâsin görklü.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 2).

heccav 'her zaman hicveden' < Ar. ***heccāv*** a.m. ※ ***Ṣair heccav Abdülbaki Fevzl'yl belki tanırsınız, Yedikule'de oturan bu eski arkadaş bir Cuma günü oğlu Ayet ile birlikte Hazaros'un bahçesine gelir, Barba Tano'ya tereotu ısmarladı.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 123). ※ ***Zorbanın zorbalıklarını hicvettiği için hayatından olan sivri dilli heccavın kellesi, meydandaki kazığın üzerinde asılı kaldı.*** (E. Şafak 2001 s. 80).

hece, b. ***heca***.

hecesinleyin, b. ***heca***.

AD. **hece taşı** 'mezar taşı' DS 2325, TS 1908 < ?? (hece tahtası da aynı anlamdadır, b. Naci Eren, *Hece Tahtaları Antalya-Burdur-Bolu-Muğla Çevresi.* İstanbul 1984 [Editörün notu]). ※ ***Başım ve ayağım uclarına hece ṭaşları ʿalāmet dikiŋ.*** (Evliyā Çelebī, b. R. Dankoff 1991 s. 43).

hecin 'daha hızlı yürüyebilen bir deve cinsi' < Ar. ***hacīn*** a.m. ※ ***Kabileleri gazveden gazveye koşturan hecinlerin deveden farkı ince, uzun boyunları ile, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir.*** (F.R. Atay 1938 s. 125). İşte, orada, boz renkli bir kaya ki, tıpkı diz çökmüş bir hecin sırtını andırıyordu. (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 39).

hecirget, b. ***haçırkat***.

heç, b. ***hiç***.

AD. **heçik** 'kirişten daha ince üç metre uzunluğunda ağaç' DS 2326 < Erm. ***h̬açik*** a.m. R. Dankoff 1995 no 222. ※※

Osm. **hedaya** 'hediyeler' < Ar. ***hadāyā*** a.m. ※ ***İşi bitenleri ʿizzet-ile, ḥürmet-ile, tekellüfāt-ile, teşriyfāt-ile, hedāyāyile, ʿaṭāyāyile gönderür-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). ※ ***Cānpolād Beg oğlı Ḥüseyn Müṣul beglerbegisi oldı, mubālağa iltizām ve hedāyā ile.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 192). ***"Abla, bu yeni patronumuzun armağanı..." "Yani, müessesemizin hedayesi demek istiyorsun, ha?"*** (A. Kutlu 1983c s. 39).

he de-, b. ***ha de-***.

hedef 'nişan yeri; amaç, gaye' < Ar. ***hadaf*** a.m. ※ ***Ten, tīr-i belāya hedef oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 129b). ※ ***Birden hız kazanan ateş gemisi doğruca hedefine ilerlemeye başladı.*** (H. Akdoğan 1998 s. 70).

hedera 'bir süs bitkisi' < Lat. ***hedera*** 'yer sarmaşığı'. ※ ***Hederalar, sarmaşıklar büyüdüler. Yakında bütün evi saracaklar.*** (Peride Celal 1981 s. 34).

hedeyan** 'hezeyan (hatalı yazılış mı?)' Krş. ***hezeyan. ※ ***Bir āşüfte ḳavüm ḳapuya gelmişler, muḥālāt u hedeyān söylerler.*** (Ferec 855/1451 v. 210b). Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **hedik** I 'haşlanmış buğday' DS 2327, Ö.Â. Aksoy 1946 III, 399 < Erm. ***hatik*** 'hububat tanesi' U. Bläsing 1992 s. 51 no. 65, R. Dankoff 1995 s. 89 no. 415. ※※ ***hedik aşı*** 'aşure' TS 1908. ※※

AD. **hedik** II 'kara batmamak için ayağa giyilen yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı' DS 2327 < Erm. ***hetik*** a.m. [***het*** 'ayak izi' + ***-ik*** küçültme eki] U. Bläsing 1992 s. 52 no. 47, R. Dankoff 1995 no. 429. ※ ***Ramazan mektubu koynuna soktu. Hedikleri ayağına geçirdi. Başını çulla sardı. Karların üstünde, ardında hediklerin izini bırakarak kentin yolunu tuttu.*** (F. Edgü 1977 s. 103). ※ ***Gitti, dut ağacının gölgesine sırt üstü yattı. Hedikli bacaklarını da üstüste attı.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 130).

hediye b.m. (armağan) < Ar. ***hadīya*** a.m. ※ ***Enbüh cemāʿat-ile istiḳbāl eyledi, hedīyeler iletdi, yėr öpdi***. (Ferec 855/1451 v. 35a). ※ ***Sana vereceğim hediyeyi gözden geçirdim.*** (H. Akdoğan 1998 s. 13). ***hediye etmek*** 'bağışlamak': ※ ***Padişahın, babasına hediye ettiği hançeri duvardan alarak dışarı fırladı.*** (a.e. s. 33).

heeri, b. ***heğri***.

hefte, b. ***hafta***.

Osm. **heftruze** 'yedi günlük (bebek)' < Fa. ***haft*** 'yedi' ve ***rüza*** günlük' [***rüz*** 'gün' + ***-a*** sıfat eki]. ※ ***Vardum, Maġrib ḳızını heft-rüzeylken ḳapdum, gehvāreslyle lletdüm, ṭaraf-ı ʿālemde ḳodum.*** (Ferec 855/1451 v. 198a).

heg, b. ***heki***.

AD. **heğ** 'meyve ya da sebze taşımaya yarayan büyük sepet, küfe' DS 2329 < Erm. ***hak*** 'torba' R. Dankoff 1995 no. 410. ※※

heğbe/heybe b.m. (iki gözü olan çanta) Meninski 1680 III, 5490 < Ar. ***ḥaḳība*** a.m. ※ ***Aḳrānı sllāḥ-ı ḥarb u ḳitāl-ile sefer seferledükde ol çerçi gibi hegbeslyle meydān-ı rezme gele.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 145). ※ ***Bir gün bağladı dengini, heybeye de öteberisini doldurdu, bindi topal eşeğe.*** (F. Erdinç 1961 s. 116).

heğemonya 'egemenlik' < EYun. ʽ***ηγεμονία*** (hēgemonía) a.m. Daha evvel bir yerde bahsettiğim gibi 1930'larda Türk aydınları Avrupa dillerinden alınan kelimelerin hep Fransızcadan alınmasını tenkit ediyor ve Avrupa kültürünün çıkış noktası olan Lâtince ve EskiYunancadan alınmasını teklif ediyorlardı. Bu tekliflerin bazısı kabul gördü, ***bibliyografya***, ***biyoğrafya***, ***etnoğrafya*** gibi. Bâzısı pek tutunamadı, ***heğemonya*** gibi. ※ ***Kültür hayatında kurulan heğemonya her şeyi belirlemek istiyordu. Siyasi iktidar nasıl belirli yazarları ve kitapları ve dünyaları yasaklıyorsa, bu anlayışın sol fotokopicileri de aynı biçimde BAŞKA'larını, ÖTEKİ'lerl gözden uzak tutma politikaları izledi.*** (M. Mungan 1996 s. 87).

RD. **heğri/heyrl/heerl** (Rumeli şivesinin dikkat çekici ve alay edilen husUsiyetlerinden) 'yahu' DS 2329 < ***herif***, örnek cümleye bakın. ※ ***"Günah heerl!" Elif, bütün karılar gibi, "A herif" lâfını kısaltıp böyle söylüyor.*** (Kemal Tahir 1957 s. 160–161). ※ ***Heğri, benim kaç kahve borcum var? Bin lira bozuğun var mı heğri?*** (A. Nesin 1960g s. 90). ※ ***Ben senin işini tepeden inme yaptırırım. Valiye söylerim, ya da... Olmazsa Ankaraya gideriz. Sen üzme canını heyri!*** (A. Nesin 1961z s. 24).

hek, b. ***heki***.

AD. **heki/hek/heg** 'eğer' DS 2323–2324 < ***he*** 'evet' ve ***ki***. ※ ***Heg anam yumurtayı çaldığım ilk gün bahan bunun fenalığini anlatsaydı bu gün bu hal başıma gelmezdi.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 155).

AD. **heklr hlkir** 'bir kumaş cinsi' H.Z. Koşay 1944 s. 328 < ??. ※※

(Halk ağzı) **hekkâm** 'çalgıcı' < ?? ※ ***Derken gene caz dedikleri hekkâmlar gümbür gümbür ötmeğe başladı.*** (İsmail Galib 1932b s. 19). ※ ***Eski zaman hekkâmlarına asker esvapları giydirmişler. Gümbür gümbür davul darbuka zilil maşa ellerinde.*** (İsmail Galib 1932yd s. 11). ※ ***Bana baksana oğlum, benim beynim dönüyor. Şu hekkâmları susturun da lâkırdım anlaşılsın!*** (a.e. s. 13).

heküge, b. ***akuka***.

AD. **hel** 'gelin süsü, gelin teli; yaldız' DS 2331 < ***hali/hal*** I. ※ ***Veldetüt, tayyibet ül-Konstantiniye, hatt u hesabı belirsiz mürtefi minareleri***

ve Selâtin cevamisinin kurşun ile kaplı cesim kubbeleri ve altun hel ile işlenmiş şerefeleri ile müzeyyen bir elmaslı taca benzer idi. (E. Misailidis 1986 s. 471–472). ***helli*** 'yaldızlanmış': ※ ***Artık ferdası günü ayrıca bir yazıhane kiraladım ve Osmanlıca, Fransızca ve Rumca lisanlarında altın helli hurufat ile yazıhanenin kapusına "Her maslahatı tesviye eden Avukatbaşı yazıhanesidür" deyü yazdım***. (a.e. s. 80).

helâ, b. ***halâ***.

AD. **hela mela/hele mele** 'şöyle böyle' DS 2331, K. Emiroğlu 1989 s. 124 < ?? ※ ***Yalnız kötü tarafı görerek yazmamalı bir yazar. Senin yazılarını okuyunca kötümser olduğun kanaatı belirir bende. Ötekiler hele mele ama o bit hikâyesi cidden acaip kaçmış. Köylümüzün bitli olduğunu hiç tahmin etmiyorum.*** (M. Makal 1965 s. 67).

Osm. **helâhil** 'öldürücü bir zehir' F. Steingass 1930 s. 1506 < Ar. (?) ※ ***Una, etmege, şarāba helāhil ḳatdı, tā ac̮ halḳ ḥırṣ-ile yėyeler, helāk olalar.*** (Ferec 855/1451 v. 89a).

helâk 'bozuluş'< Ar. ***halāk*** a.m. ***helāk et-*** 'mahvetmek: ※ ***Mesīḥ saŋa feryād ėrişdi, yoḫsa Şeyṭān seni helāk ėderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 40b). ※ ***Sefīnemüzi deryāda neheng helāk eyledi.*** (a.e. v. 113a). ***helâk ol-*** 'mahvolmak': ※ ***Bu ʿahduŋ ʿuhdesinden gel, illā cān elümden ḳurtarmayasın, helāk olasın.*** (a.e. v. 56a).

helâl/halal /BSTTk. **helal** I 'dince yasak olmayan, haram olmayan; doğru sayılan bir yol ile ele geçirilmiş (mal)' < Ar. ***ḥalāl*** a.m. ※ ***"Ol nedür ki evvel ḥarām, andan ḥalāl?" —"Mürġ-i̮ ḫānegī yumurdası."*** (Ferec 855/1451 v. 137a–b). ※ ***Biri köfte sokuşturuyor ağzıma, biri ekmek tıkıyor bir başkası cacık uzatıyor. Öksürmeye başlayınca sırtıma vuruyorlar: Helâl! Helâl! Helâl!*** (C. Kavukçu 1997 s. 96).

helâl II, b. ***halal*** II.

helâl et-/halal *et-* 'kendisine yapılan bir haksızlığı bağışlamak ve öbür dünyada da bu hususta dâvacı olmamaya söz vermek' < ***helâl/halal*** ve ***et-***. ※ ***Baŋa n-ėtdüŋüzse dükelinden gecdüm, ḥalāl ėtdüm. Ḥaḳ taʿālā benden ötürü kimseŋüze ʿiḳāb ėtmesün!*** (Ferec 855/1451 v. 186b). ※ ***Aġlaşub bir birine dėr "Ḳıl helāl!"*** (Enverī 1928–29 s. 37).

helâlî 'ipekle pamuk karışık çamaşırlık bez' R.E. Koçu 1967 s. 129 < ***helâl/halal*** + ***-î*** nisbesi; İslam dininde ipekli kumaş giymek erkeklere haram olduğu için pamuk ilave etmekle "helâl" yapılırdı. ※ ***El-vėrmez ise, Penbe̮ Hanum, çözme ḥalüŋe | Ḍoḳu pamuḳ ḥelâlīsi, giydür ḥelâlüŋe***. (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 48). ***helâlî gömlek*** 'helâlî denen bezden dikilen gömlek': ※ ***Yusuf beyi alınız, hemen götürünüz. Güzelce bir yıkayınız, temiz çamaşırlar, helâli gömlekler, mükemmel elbiseler giydiriniz de sonra buraya getiriniz!*** (*Türk Masalları* 1991 s. 172).

helâli hoş/hekâlihoş 'helâl' < ***helâl/halal*** ve ***hoş***; ***helâl*** kelimesinin manaca kuvvetlenmişi ve sentaks bakımından genişlemişi, fakat tabirin izahı zordur; krş. Az. Tk. ̮halal̮hoş elä- (*Azärbaycan nağılları* IV, 186, fakat daha çok kullanılan ***halal-hoşnud*** a.m. ADİL 1967 IV, 353). ※ ***Bu ihtiyar halimle dolu testiyi tâ Eğri Kapıdan beridir taşırım. Helâli hoş olsun! Fakat belim kırıldı yavrum.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 79). ※ İstiyenler oldu da, evlâdımı düşünerek evlenmedim. Hepsi, helâli hoş olsun. (M. Yesari 1932 s. 5). ※ ***Ahaliden birer birer toplayıp biner biner***

zarfederler. Verdiklerimizin hepisi helâl hoooş olsun! O tokturlara, o innelere etek etek para gider. (F. Baykurt 1961ı s. 178).

helâllaş- 'alışveriş sonunda ya da ayrılma sırasında hakkını birbirine bağışlamak' < Ar. ***halāl*** + isimden fiil yapan ***-laş*** genişlemesi. ※ ***Çün-kim ḍağa yėtişdller ol ḍağa müslümānlar arḳa ḍutub birbiriyle ḥelāllaşdılar, dah̲ı ṣaflar bağlayub meydān açdılar. Bu yaŋa kāfirler dah̲ı gelüb alay ḍutub ḍurdılar küs-ı ḥarbī urdılar.*** (Ṣalṭuḳ-nâme v. 597a).

helâlzade/halalzade 'nesebi sahih çocuk, anne babası belli' < Fa. ***ḥalālzāda*** a.m. [***halal/halāl*** + ***-zāda*** 'doğmuş']. ※ ***Ḥelāl-zādeler kişisini kişiyile ḳonuḳlamağı iş ėdlnürler.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). Krş. ***haramzade***.

helâya var-, b. ***halâ***.

(Konuşma dili) **helbette/helbet** 'muhakkak, şüphesiz' < ***elbette/elbet*** kelimelerinin aspiration'lu (soluklama) varyantları Ar.nın diyalektlerinde böyle aspiration'lu (soluklama) varyantlar mevcuttur ve Tk.dekilerin de bu diyalektlerden alınmış olmaları mümkündür. ※ ***Yumuşak bir sesle "Ne yapak beğem," dedi, "vardır helbet bunun da bir hikmeti".*** (H. Aytekin 1945 s. 39). ※ ***"Baba, bir gecelik zevkinin korkunç cezasını bana çektiriyorsun", hitabiyle karşıma çıkınca helbette başım önüme eğilir.*** (H.R. Gürpınar 1943 s. 49). Krş. ***elbette***.

heldlne, b. ***ladna***.

hele I '(emir cümlesinde) nihayet; madem' TS 1908-09 < Fa. ***hala*** 'but, still, yet; at length, however' F. Steingass 1930 s. 1506 ※ ***Hele düşündüğü şeye bak! Bunu aklıma bile getirmem.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 7). ***hele bir*** 'her şeyden evvel, hiç olmazsa': ※ ***Buranıŋ muḥassenātını, işlŋ gidişātından aŋlarsıŋ. Hele bir oṭur!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 195). ※ ***Kaçalım! Nereye? Nasıl? Hele bir gece olsun...*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 298). ※ ***Hele müdür bey bir gelsin de ona söyliyeceklerlml bilirim ben.*** (B.S. Kunt 1937 s. 64). Tekrarla kuvvetlendirilmiş olarak ***hele hele***: ※ ***Son zamanlarda, özellikle de bayan çevrelerinde, hele hele bir ücret karşılığında çalışanların, her gün ayrı giysilerle boy gösterdiklerine bakarak, hayıflanıyorum. İş aslında bir eğitim sorununa dayanıyor. Çevresinde beğenilir olmayı, kültür bakımlyle değil, her gün değişik cici kıyafetlerle kazanmaya özenenlere gel de acıma!*** (V. Günyol 1999 s. 83

hele II (emir cümlesi olmayan cümlede) 'bilhassa, bahusus' < Fa. ***hala***. ※ ***Çocuk o yaşta rüya ile gerçeği karıştırır ve korkar. Hele dış dünya şevkatslzse, çocuğun dünyası cezalarla, tehditlerle doluysa, kâbuslar başlar.*** (C. Meriç 1992 s. 114).

helebici, b. ***halebi*** I.

hele hele (inanmamazlık ifade eder) 'buna kim inanır?, amma da yaptın!'< ***hele*** mükerrer. ※ ***"Sen olmıyaydıŋ, şimdiye ḳadar ölürdüm diye elimi bıraḳır, eteğimi öperdi." —"Hele hele!"*** (Aḥmed Rāsim 1922 s. 383). ※ ***Seniŋ ḥālinde bir ʿacāʾiblik var, oğlum. Bir şeyʾe mi içleniyorsuŋ yoḳsa?" —"Hayır, anne! Bir şeyʾim yoḳ." —"Hele, hele! Ana gözünden hīçbir şeyʾ ḳaçmaz.*** (E.E. Talu 1928 s. 113). ※ ***"Söyle bakalım, küçük bey, beş altı gündür bize neye uğramaz oldun?" —"Demin söyledim ya, mektep hazırlığı." —"Hele***

hele!” (O.C. Kaygılı 1938 s. 131). ‘nerede kaldı ki’: ※ ***Başkasının yemek ısmarlamadığı günlerde gene lokantanın önünde gezindiği, camekândan içeri bakıp yutkunduğu olmuştur ama, içerden çağıran olmadıḳça girmemiştir hiç. Hele hele iki lokma ekmek, bir yudum su için yalan söylediğini kasabada kimse görmemiştir.*** (N. Eruz 1969 s. 64).

helemele, b. ***helamela***.

AD. **helez/hıliv** ‘kertenkele’ DS 2332 < Erm. ***hlēz*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 250. ※※

helezonî ‘yılankavi biçimde’ < Ar. ***ḥalazūnī*** a.m. < EYun. ‘***ἕλιξ*** (héliks) ‘vida dişi’ + ?? ※ ***Korkut, elektrik ampulünü ilk defa gördüğü zaman gözleri yoruluncaya kadar ışık saçan helezonî tele bakmıştı.*** (H.Z. Koşay 1947 s.14). ※ ***Sigarasını yakarak bir helezoni duman şeklinde salona üfledi.*** (İ. Engin s. 1949 s. 45).

AD. **helhel** ‘bilezik’ DS 2332 < ***halhal***. ※ ***Helhel takmış kadının biri de koluna.*** (S. Birsel 1955 s. 19).

AD. **helhelâ/helhop** ‘aceleci, evecen (kimse) DS 2333 < ?? ※ ***Yazarların hemen hemen topu da insanların okumayı sevmedikleri, yâni helhop, yâni helhelâ, yâni evecen, yâni aceleci olmadıkları, bir kerevetin altına sığınıp ya da açık havada kitapların külünü havaya uçurmadıkları inancındadır.*** (S. Birsel 1995 s. 63; dikkat: müellif DS’den istifade etmiştir).

AD. **helhelbette** ‘mutlaka!’ < ***elbette*** + kuvvetlendirici réduplication, b. ***besebelli*** ⊡, fakat kaidelere uymayan bir örnek. ※ ***“Derviş Baba, şu benim vezirlere ettiğin oyundan bir oyun da bana et!” | “Padişaha oyun mu olur?” —“Hayır, helhelbette edeceksin!”*** (M. Tuğrul 1969 s. 290).

AD. **helhele çağır–/helhele çek–** ‘düğünlerde şarkı söylemek’ DS 2333 < Ar. ***halhala***, krş. Ar. (Suriye diyal.) ‘pleurer un mort’ A. Barthélemy 1935 s. 872. ※ ***Davulun sesini duyarsam oğul, kapılara uğrar, şanınla şerefinle karşılarım seni. Cengine lâyık helhele çekerim, başımın örtüsünü mendil edip halay çekerim.*** (M. Mungan 1996 s. 272).

AD. **helheli** ‘bir çocuk oyunu’< ***helheli*** ‘bilezik’ DS 2332< ***halhal*** kelimesinden (?). ※ ***Ama bir gün, helheli oynarken tulumba, “Geceleri yanıma gelirsen, ben de sana sabaha açılacak gül tomurcuklarının yerlerini söylerim,” dedi.*** (L. Tekin 1984 s. 29).

helhop, b. ***helhelâ***.

heli–helçe, b. ***halı halça***.

AD. **helik** ‘duvar örerken büyük taşların arasına konulan ufak taş parçaları’ DS 2333 < Yun. ***χαλίκι*** (halíki) ‘ufak taş’ Tietze 1955 no. 290. ※ ***Bennā-yı çarḫ bir ulu bünyāda urdı ṭarḥ, | Kim ol bināya kelle-i ʿuşşāḳdur helik.*** (Hayālī Beg 1945 s. 237). ※ ***Bir māh ile müşerref olubdur bu gölgelik. | Bunuŋ bināsına olamaz mihr u meh helik.*** (Ẕātī 1970 II, 214). ※ ***Dirmit tulumbanın başına varamaz olunca, oyalanmak için sabahtan akşama kadar helik taşlardan ufak ufak ev yapmaya, taşları bir orasına bir burasına yığmaya başladı.*** (L. Tekin 1984 s. 58).

helikopter b.m. (dikine havalanan ufak uçak tipi) < Fr. ***hélicoptère*** a.m. < EYun. ‘***ἕλιξ*** (héliks) ‘vida dişi’ ve ***πτερόν*** (pterón) ‘kanat’. ※ ***Şimdiki çocuklar uzaktan kumandalı helikopter uçuruyor.*** (N. Güngör 1992 s. 76). ***Kardeş şehir bize iki helikopter vermiş.*** (M. İzgü 1993 s. 171). ※ ***Gazeteleri alıp balkona çıktı, tam şöyle bir göz atacakken gökyüzünü yırtarak bir helikopter geçti çok üstünden.*** (B. Uzuner 1997 s. 14).

AD. **helke/halke** ‘bakraçtan büyük bir çeşit kova’ DS 2261, 2334–35, TS 1910 < Yun. ***χαλκίο*** (halkío) a.m. Tietze 1955 no. 292, 293. ※ ***Çocuklarınızın okuyacağı bilgi ocağına hergün bir taş getirip bıraksanız koca dağ, her gün bir helke su taşısanız göl olur.*** (H.Z. Koşay 1947 s. 47). ※ ***Ne öteki kızlar gibi kadeli kadeli köy odasının önünden salınarak çeşmeye gitti, ne de elinde helkesi, kolunda kolçağı iğde diplerinde türkü söylüyerek davar sağdı.*** (İ. İmamoğlu 1949 s. 21). ※ ***Ötelerde sırtına heybesini atmış, elinde helkesi, hoplaya hoplaya yürüyen kllot pantolonlu bir köy delikanlısını görürsünüz.*** (H. Aytekin 1965 s. 71). ※ ***“Sen eğilme Hacer, ben sağarım ineği.” Elinden helkeyl kapıp ahıra koşuyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 137). ***helkecük/halkecük*** ‘küçük bakraç’ TS 1896, 1910. ※※

AD. **helkek** ‘bakraçtan küçük kova’ DS 2335 < Yun. ***χαλκάκι*** (halkáki) a.m. Tietze 1955 no. 291. ※※

AD. **helle-** ‘kuşları ürkütüp kaçırmak’ DS 2336, Ö.Â. Aksoy 1946 III, 399 < ??. ※ ***Aġ sayalı, mor sayalı gelinner | Çekirgey hėllemeden geliller.*** (Ö.Â. Aksoy 1945 I, 382).

Hello Cello ‘lâlettayin, önemsiz kimse’ < ?? ※ “***Demek mahpuslarımız arasında bir kalite farkı gözetmeyiz.”—“Ya? Bir Hello Cello’ya ben müsavlylm?” Müdür başını kaldırmaksızın “Evet,” dedi.*** (Orhan Kemal 1951n s. 29).

helme ‘fasulye gibi sebzeleri pişirirken husule gelen koyu sos’ < Ar. ***halīma*** a.m., orta hecede düşen uzun ünlü için b. ***ağda*** ⊡. ※ ***Fasulyeler helme döküyor***. (Oktay Rıfat 1961 s. 56). ***helmele-*** ‘koyulaşmak; yumuşak hatlar göstermek’ K. Emiroğlu 1989 s. 125 ※ ***Bir olmuş ki sorma! Kalçalarını helmeleye helmeleye bir yürüyüşü var.*** (H. Taner 1971 s. 195).

AD. **helon** ‘irili ufaklı boncuk’ DS 2337 < Erm. ***uln/hlun*** ‘boncuk’ R. Dankoff 1995 no. 581. ※※

AD. **helort** ‘kertenkele’ < Erm. ***hlurd*** a.m. U. Bläsing 1992 s. 82 no. 147, R. Dankoff 1995 no. 253. ※※

helva, b. ***halva***.

helvahane/AD. **helvane** ‘bir çeşit tencere’ DS 2337, K. Emiroğlu 1989 s. 125. Saraydaki helvahanede kullanılan büyük boy tencerelerden olması muhtemeldir (krş. M.Z. Pakalın 1946 I, 797), krş. ***kuşhane***. ※ ***Yamaklarından biri kuru kalabalık için helvahane dolusu cambul cumbul kuru fasulyesi pişirmiş amma baş kalabalık için ne yiyecekler?*** (S.M. Alus Akşam Gaz. t.y.1941).

helyotrop ‘Heliotropium, güzel kokulu bir Güney Amerika çiçeği ve ondan ondan yapılan bir çeşit lâvanta’ < Fr. ***héliotrope*** a.m. (EYun. ‘***ἥλιος*** (hēlios) ‘güneş’ ve ***τρεπ-*** (trep-) ‘dönmek’ fiilinin kökü; güneşe doğru dönen

bitkilerden olduğu için. ※ ***Birdenbire, helyotrop kokulu ellerile ağzımı kapamış, "Siz, kuzum, Allahtan korkmaz mısınız?" demişti.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 58).

hem (enklitik rabıtlardan) 've de, dahi' < Fa. ***ham*** a.m. ※ ***Ḥālini, ḥikāyetini hem şerḥ eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). ※ ***Bu yaramaz manṣıbdan cüdā düşersiz ve ol beni alan kişi͜ höşca duta hem revādur.*** (a.e. v. 112a). Krş. ***hem... hem...***

Osm. **heman** I 'ta kendisi, aynı (kimse); aynı (şey)' < Fa. ***hamān*** a.m. [***ham*** 'dahi' ve ***ān*** 'şu, o']. ※ ***Cāriye hem-ān cevābı vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 23a). ※ ***Bem şehrine yöneldi. Geldi, hemān maḥallede, hemān menzilde ḳondı.*** (a.e. v. 26a). ※ ***Ben hemān anı isterem.*** (a.e. v. 24b). ※ ***Ressamlar dünya güzelinin tasvirini çıkarmak lâzım gelse, bundan daha münasip örnek bulamazlar idi. Heman Zühre-i devran desem caiz idi.*** (E. Misailidis 1986 s. 445). 'sadece, yalnız': ※ ***Hemān biz degülüz, nice bizüm gibi bī-çāreler daḫı esīr olmışlardur.*** (F. Giese 1929 s. 141). ※ ***Fī nefsi l-emr evvelki Mıṣruŋ hemān adı ḳalduğına ʿuḳelā muṣırr olmışlar.*** ('Ālī 11975 s. 94). ※ ***Āh, Doktör, bilseŋiz, şişman olmamaḳ için ne ḳadar ġayret etdim. Evde hemān benim için ayrıca yemek pişiyor, o ḳadar sevdiğim ḥālde Bomonti birasını bile içemiyorum.*** (H.E. Adıvar 1928 s. 28).

heman II/**hemen** I 'o ânda, ancak' < ***heman*** I. ※ ***"Merḥabā Murād Aġa-Beğ... Murād onu hemān görmüş gibi şaşaladı.*** (M. Yesari 1928 s. 205). ***hemeninden*** 'derhâl, bekletmeden': ※ ***Dört düşüncesi vardır; hadi ben diyeyim beş. Bunları 1402 sözcükle anlatır. "Neden mi 1402?", sorarsanız, hemeninden açıklıyacaktır size.*** (Cemal Süreya 1991 s. 148). Krş. ***hemiden***.

heman III/**hemen** II 'az kaldı' < ***heman*** imlâ kaideleri ***hemān*** icap ettiriyordu, fakat telaffuz herhâlde ***hemen*** idi. ※ ***Jāle baloya gider gibi hemān (hemen) deḳolte bir ḳıyāfetde idi.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 464).

Osm. **hemanâ ki/heman ki** (rabıt) '... etmekle ... bir oldu; eder etmez, yapar yapmaz' < Fa. ***hamānā ki*** a.m. ※ ***Gördüm, bir bī-nażīr güzel ki vaṣfa sığmaz. Hemānā ki gördüm, gönlüm elden vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). ※ ***Hemānā ki gece oldı, develeri kaldurdılar. Mübārek mukaddem olub gitdiler.*** (a.e. v. 54a). ※ ***Hemān ki şāh icerü girdi, dutsaḳlaruŋ (hebisi) bir bir cağırub eyitdi kim: "İgümi öregümi sakın!"*** (a.e. v. 26b). ※ ***Her kişi ḥāllü ḥālince āteş işleri peydā ḳılur. Hemān-ki muḥtesib ʿaẓamet u vaḳārīle ẓāhir olur, yemīn u şimālinden gün-ā-gün fişekler atılur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 106–107).

Osm. **hemandem** 'aynı anda, derhâl' < Fa. ***hamān dam*** a.m. (***hamān*** 'aynı' ve ***dam*** 'an'). ※ ***Hemān-dem Baġdāda müteveccih oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 6b). ※ ***Hemān-dem Bārbāhuŋ ʿAcemdin-yanağı yüzinüŋṣūretleri ḥarekete başladılar.*** (a.e. v. 242b). ※ ***Hemān-dem bu faḳīr dīvāndan müfāraḳat ve mezbür segbāna muvāṣalat ėdüb gendüye vėrilen kitābı recā eyledüm.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 203).

Osm. **hemanen/hemanâ** 'derhâl' < Fa. ***hamānā*** 'birdenbire'; ***-an*** ve ***-ā*** ile biten zarflar için b. ***aceleten*** ⊡ ve ***acaba*** I ⊡. ※ ***Hemānen beglerbegi-yi nāmdār iki bellü başlu oŋmaduğı ol͜ hidmete fermān-berdār ėdüb...*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 130).

heman heman/hemen hemen b.m. (yakın, az kalmış, neredeyse) ***heman/hemen*** kelimesi tekrarla kuvvetlendirilmiş. ※ ***Hemen hemen akran görünürler, birbirlerini de çok andırırlardı. İkisi de parmakla gösterilen avcılardandı.*** (S.M. Alus 1944 s. 137). ※ ***Cezasını çekmiş, toplum arasına karışmış eski mahkûm ve katillerin iş bulma şansları hemen hemen sıfırdı.*** (F. Baysal 1992 s. 131).

heman ki, b. ***hemanâ ki***.

hembal, b. ***hambal***.

Osm. **hembāz** 'oyunda partner, ortak' < Fa. ***hambāz*** a.m. [***ham*** 'beraber, ***-daş***' ve ***-bāz*** 'oynayan', b. ***aşkbâz*** ⊡] ※ ***Hem-bāz gelüb durur. Tihīdest u dil-tengdür. Kim-bile ne vāḳı'ası vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 232a).

Osm. **hembezm** 'sofra arkadaşı, ziyafet arkadaşı' < Fa. ***ham-bazm*** a.m. [***ham*** 'beraber' ve ***bazm*** 'ziyafet']. ※ ***Bir zamān eşḳıyādan ışıḳlar-ile hem-bezm u hem-şürb olmaġ-ile çendān raġbet u iltifāt eylememişlerdi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 129–130).

Osm. **hemçu/hemçun** '(isimden önce) gibi' < Fa. ***ham-çü/ham-çün*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***çü/çün*** 'gibi']. ※ ***Elli kenīzek hem-çün māh...*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

Osm. **hemçunln** 'aynen, aynı şekilde' < Fa. ***ham-çün-īn***, a.m. [***ham*** 'aynı' ve çūn-īn 'bu gibi']. ※ ***Hezār āferīn 'afīf yigitlere ve pārsā hātūnlara ve hem-çünīn mü'elllfe ve kātibe olsun.*** (Ferec 855/1451 v. 187a).

Osm. **hemdem** 'aynı havayı teneffüs eden, yakın dost, arkadaş' < Fa ***hamdam*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***dam*** 'nefes']. ※ ***Umaram ki ol māh-peyker gėrü gele, benümle hemdem ola***. (Ferec 855/1451 v. 116a).

Osm. **heme** 'bütün' < Fa. ***hama*** a.m. ※ ***Heme-i cihān kehān u mihān cüduŋuz zeblybldür, 'aṭāŋuz 'ayālidür.*** (Ferec 855/1451 v. 14a). ※ ***İḳbāl-i hudāvendlle cevāb eydür-isem ser-i heme-i şeh-zādegān olam.*** (a.e. v. 134b).

Osm. **hemegl** 'bütün' < Fa. ***hamagī*** a.m. ※ ***Bu yigide özüm göyündiki hemegī dil u cān andın-yaŋa nigerāndur.*** (Ferec 855/1451 v. 134b).

AD. **hememet** 'kaplıca' DS 2337 < Ar. ***ḥammāmāt*** 'hamamlar'. ※※

hemen, b. ***heman***.

hemence/hemencek 'derhâl' TS 1911 < ***hemen*** + ***-ce/-cek*** aequativus eki. ※ ***Konuşmanın tatlı yerinde kamyonun kornası çaldı. Oysa ısınıvermlştlk hemencek Mesut'a.*** (S. Şimşek 1960 s. 10).

hemencecik 'derhâl, çabucak' < ***hemence*** + ***-cik*** küçültme eki ile kuvvetlendirilmiş, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Hüseyini hemencecik tanıdılar.*** (Reşat Enis 1944 s. 145). ※ ***Sen kim iyi, kim kötü arkadaş bilmiyorsun. Karşındakine inanıyorsun hemencecik.*** (B.G. Güney 1953 s. 57).

hemencek, b. ***hemence***.

AD. **hemençe** 'omuza asılan azık torbası' DS 2337–38 < Fa.****hamyānça*** [***hamyān*** 'torba' + ***-ça*** küçültme eki, b. ***bağçe*** ⊡]. ※※

hemen hemen, b. ***heman heman***.

hemeninden, b. ***heman*** II.

AD. **hemeteşe** 'yara, bere' DS 2338 < Yun. ***αίμάτωσις*** (emátosis) 'kanama' Ch. Tzitzilis 1987 no. 6.

Osm. **hemhal** 'aynı hâlde bulunan' < Fa. ***ham-ḥāl*** a.m. ※ ***Hem-ḥāl u hem-reng imişüz.*** (Ferec 855/1451 v. 97b). ※ ***Akşamlara kadar ayak topuklarına kadar kızarmış etli canlı kadınlara hizmet edip onlarla şakalaşarak hemhal olduktan sonra ya bir bahçıvan kulübesinde yahut ta tepe mahallesindeki kira odasında sabahlamıya bir türlü tahammül edemiyordu.*** (Umran Nazif 1948 s. 88).

hem... hem.../hem... hem de... 'her ikisi de' < ***hem*** mükerrer. ※ ***Ḥaccām cağırdı: "Hem oğrı hem cüst!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 210b). ※ ***Sen beni, ben seni ṭālib. Şerʿ ṭarıyḳınca yürüsevüz, yaramaz olmaya; hem sen niykü-kār, hem ben rāst-kār olam.*** (a.e. v. 46b). ※ ***Hayatımın bu pek gülünç saatini anlatırken yüreğim sarsılır. Kendi kendime hem güler, hem ağlarım.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 84). ※ ***Herifin hem ekmeğini yiyorlar, hem de çanağına sıçıyorlardı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 231).

Osm. **hemhırfet** 'aynı zanaattan olan (kimse)' < Fa. ***ham*** 'aynı, beraber' ve ***ḥirfat*** 'zanaat'. ※ ***Kevāşīr şehrine yėtişdi. Hem-ḥırfetlerini istedi. Kimsesüni bulımadı.*** (Ferec 855/1451 v. 19a).

AD. **hemi** 'bütün, hep' DS 2338 < ***hem*** + mülkiyet eki. ※※

AD. **hemicik/hemicük/hemücük** (acıma veya alay etme tabiri) 'çok genç, çocuk; güçsüz, bitkin' DS 2338 < ***hemi*** ve küçültme eki. ※ ***Üç, dört çeşīd "Türk" taḳlīdinde ṣāḥib-i mehāret olan bu ṣanʿatkār, meddāḥlığında biri "hemücük" dediğimiz pek ḳaba, dīgeri simidci ve emsāli Anaḍolu yaŋşaḳlığını İstanbulda biraz taʿdīle muvaffaḳ olmuş orta ḳaba, aşcıbaşı gibi dili olduḳca dürüst İstanbul şīvesine yaḳlaşan üç, dört ṭaşralı arasında īfā etdiği tercümān rolü bir ḳomedi değil idiyse de bī-mis̱āl bir "monoloġ" idi.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 66).

AD. **hemi de** 've de, üstelik' < ***hemi*** (***-i*** eki fonksiyonsuz olmuş) ve ***de.*** ※ ***O ejderha hem o melmeketi māt eder, hemi de melmekete gelen suyuŋ gozü onuŋ ġulbesinin altında geliyi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 38). ※ ***Çok balını yidik o kayaların. Hemi de kaya balı guvatlı olur.*** (F. Baykurt 1970 s. 169). ※ ***Baldan eyi ilâç yoktur hemi de.*** (a.e. s. 172).

AD. **hemiden** 'âni olarak, birdenbire' < muhtemelen Az. Tk.nden gelmiştir. ※ ***Yavruya cennet olan içim hemiden cehennem kesildi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954y s. 103).

Osm. **hemin** I 'ta kendisi, aynen bu' < Fa. ***ham-īn*** a.m. ※ ***Aḥvāl hemīndür.*** (Ferec 855/1451 v. 183b). ※ ***Rāst söyledüŋ. Mühre̮haberi daḫı hemīndür.*** (a.e. v. 184a). ***hemin dem/hemin saat*** 'hemen, derhâl': ※ ***Hemīn dem ben anı boğazlaram!*** (a.e. v. 233b). ※ ***Hemīn sāʿat söz dürcin açayım, seni saŋa göstermege söz naḳdin sacayım!*** (a.e. v. 135b). ※ ***Ġızlar dėrler: "Sen kimsin?" O da: "Hemin dėdiğiŋiz oğlanım."*** (A. Caferoğlu 1945 s. 30).

Osm. **hemin** II 'biricik, tek, yegâne; yalnız' < Fa. ***hamīn*** a.m. ※ ***Kimse söz söylemesün, epsem dursun, āʿmāyile söyleşen hemīn ben olayın!*** (Ferec 855/1451 v. 173a). ※ ***Bir cemāʿati bil-külliye ḳırmaḳdan nesne doğmaz. Hemīn bu doğar ki ıraḳda yaḳında bu iş işidile, ḳıyāmete dek bu bed-nāmlik adı̮ḫānedānuŋda ḳala.*** (a.e. v. 99a).

AD. **hemisi** 'hepsi' < ***hemi***, fonksiyonsuz olmuş ***-i*** eki ve ikinci bir mülkiyyet eki ile, b. ***barısı*** ⊡. ※ ***Hemisi gözel emme, İzzet efendü. Bu ev bize gaça çıhacah bi yol?*** (E.E. Talu 1937 s. 69).

Osm. **hemişe/hemiyşe** 'daima' < Fa. ***hamīşa*** a.m. ※ ***Ma'şūḳuŋ işi hemlyşe 'āşıḳ*** öldürmekdür. (Ferec 855/1451 v. 139b). ·※ ***hemişeden*** 'öteden beri': ※ ***Biz Yemen melikleri hemiyşeden mülük-i 'Acemden icāzet duta geldük.*** (a.e. v.206a).

Osm. **hemmezheb** 'aynı mezhepten olan' < Fa. ***ham-maẕhab*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***maẕhab*** 'mezhep']. ※ ***Ol melik Ḫöca Müsiy-ile beġāyet hem-meẕheb düşdiler, şöyle-ki bir birinüŋ mihri bir biri göŋlinde mütemekkin oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 71b).

Osm. **hemnlşln** 'arkadaş; hempa' < Fa. ***ham-nişīn*** a.m. '***ham*** 'bir arada' + ***-nişīn*** 'oturan']. b. ***keştlnlşin ol-*** ※ ***Müfsid hem-nişīnler söziyle atam mellk-i Deryābārı ezdi, andan soŋra baŋa ḳaṣd eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 46a).

hempa, krş. ***ampa*** ve ***hampa***.

Osm. **hemrah/hemreh** 'yol arkadaşı, yoldaş' < Fa. ***ham-rāh/ham-rah*** a.m. [***ham*** 'beraber' ve ***rāh/rah*** 'yol']. Krş. ***Emrah/Emre***. ※ ***Siyāhı mehāreye ḳoydı, gendü deveye bindi, hem-rāh oldı, gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 181a). ※ ***Ol daḫı bulara hem-rāh oldı, gitdiler.*** (a.e. v. 234b). ※ ***Anuŋ 'ışḳını ḳıl cānuŋa hem-rāh!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 100).

Osm. **hemraz** 'sırdaş' < Fa. ***ham-rāz*** a.m. [***ham*** 'beraber' ve ***rāz*** 'sır']. ※ ***Bānünuŋ ḳapuda yatan hem-rāz keniyzeki vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 237b).

hemreh, b. ***hemrah***.

Osm. **hemreng** 'aynı renkte < Fa. ***ham*** 'aynı' ve ***rang*** 'renk'. ※ ***Giderek fülfül-l Hindī gibi māderlne hem-reng bir veled ẓuhüra getürüb yüz ḳaralıġını ḥāṣıl ėderler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 128).

Osm. **hemsaḫun ol-** 'söyleşmeye başlamak, sohbete girişmek' < ***hem*** 'beraber' ***saḫun*** 'söz' ve ***ol-***. ※ ***Bediy'ulcemāl-ile evvel mülāḳāt dahem-saḫun olduğı dem sordı...*** (Ferec 855/1451 v. 150b).

Osm. **hemsaye** 'komşu (sıfat)', komşulukta bulunan' < Fa. ***ham-sāya*** a.m., asıl manası 'aynı gölgenin altında bulunan' [***ham*** 'aynı' ve ***sāya*** 'gölge']. ※ ***Şāh-ı hemsāye ġulāmıyam.*** (Ferec 855/1451 v. 58a). ※ ***Göŋül zülfüŋ-lle hem-sāye olmış, | Kerem ḳıl, ḫöş ḍuta gör bu ġarībi!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 147).

Osm. **hemser** 'aynı payede olan (kimse); zevç, eş' < Fa ***ham-sar*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***sar*** 'baş']. ※ ***Eger mesā'ilüme cevāb vėrürseŋ, cüft-l sezāvāram, hemser-l büzürgüvār-ı men olasın.*** (Ferec 855/1451 v. 134b).

hemseviye 'aynı seviyede olan (kimse)' < ***hem*** 'aynı' ve ***seviye***. ※ ***Bizler artık olduğumuzdan başka türlü görünmek istemiyor, olduğumuz gibi hemseviye bulunduğumuz kimselerle oturup kalkmak istiyorduk.*** (Umran Nazif 1948 s. 19).

Osm. **hemsirr/hemsir** 'sırdaş' < Fa. ***ham*** 'aynı' ve ***sirr/sir*** 'sır']. ※ ***Kücükden şeh-zādeyile olurdı, hem-sirriyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). Krş. ***hemrāz***.

Osm. **hemsohbet** 'sohbet ettiği arkadaş' < Fa. ***ham*** 'beraber' ve ***ṣoḥbat***. ※ ***Şeh-zāde odasına geldi, ḳamu gecen mā-cerāları hem-ṣoḥbetlerine dėyü vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 138a).

hemşehrî/hemşeri 'aynı şehirden gelme, kendi şehirli' < Fa. ***ham-şahrī*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***şahrī*** 'şehirli']. ※ ***Hem-şehrīleri Ḥicāzdan döndiler.*** (Ferec 855/1451 v. 117b). ※ ***"Tevellüdünüz Selânik, değil mi?" dedi Gazi. —"Evet, Paşam." —"Gördünüz mü, hemşehri çıktık!"*** (E. Atasü 1996 s. 108).

hemşeri, b. ***hemşehri***.

Osm. **hemşir** 'erkek süt kardeş' < Fa. ***ham-şīr*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***şīr*** 'süt']. ※ ***Senüŋ keniyzeküŋ ferzend getürmiş. Gerekdür ki keniyzeki vu oğlanı bizüm eve getüresin tā hem-şīr olalar. Ulalduḳlarında biri emīr u biri vezīr ola.*** (Ferec 855/1451 v. 143a).

Osm. **hemşire** I 'süt kardeş (kız); kız kardeş' < Fa. ***ham-şīra*** a.m. Krş. ***hemşir***. ※ ***Bu yigit böyle güzel bir yigitdür, kim bile bunuŋ hem-şīresi nice ola?*** (Ferec 855/1451 v. 88a).

hemşire II 'kadın hastabakıcı' < ***hemşire*** I; Fr. ***soeur*** a.m. [asıl manası 'kız kardeş'] kelimesinden calque (ödünçleme çeviri). ※※

(Argo) **hemşo** 'dostça hitap şekli' < ***hemşeri*** kelimesinin kısaltılmışı ve isimlerde çok kullanılan ***–o*** vocativusu, ※ ***İyi akşamlar hemşo!*** (M. Kaçan 1990 s. 104).

⊡ Taşra ve argo dilinde, hitap için çoğunlukla şahıs adlarına eklenilen bir ***-o*** eki vardır, ***Memo!*** (< ***Memiş, Mehmet***) gibi. Bu kullanımın aslı, Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki ***-o***'dur (bunun da Klasik Farsça'daki karşılığı ***-a***'dır). Yalnız tek heceli adlara takılır. İki (veya daha çok heceli adlar tek heceye indirilir, krş. ***Zeyno!*** < ***Zeynep*** (b. Z. Selcan 1998: 298-99). Türkçede bazı türevleri kalıplaşmıştır: ***hemşo, hırbo/hirbo, kıro.***

Osm. **hemta** 'aynı, gibisi, menendi, benzeri, muadili' < Fa. ***ham-tā*** a.m. [***ham*** 'aynı' ve ***tā*** 'tek, tane'] ※ ***Cihānda hem-tāsı yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 127b). ※ ***'Ömürümüzce şeh-zāde cemāli gibi cemāl, kemāli gibi kemāl görmedük. Göreni görmedük, işitmedük. Bunuŋ hem-tāsı kim ola*** (a.e. v. 199a).

hemücük, b. ***hemicik***.

hemvare 'devamlı olarak, kesilmeden, ebediyen' < Fa. ***hamvāra*** a.m. ※ ***Hemyānları hemvāre 'aḳd-i naḳd-ile maḫtūm ve her biri bu mefhūma müḫāṭab-ı ma'lūmdur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 157). ※ ***Leşkerüŋ ḳuvveti serverüŋ iḳtidārına bādī ve ser-'askerüŋ nuṣreti cünūd-ı ẓafer-rehber-ile ẓāhirü l-mebādī olub hemvāre bī-sebeb ḫarc u ḫasāretden ṣiyānetlerini mūcib ve ṣedāyid-i siyāḥat u müsāferetden himāyetlerini müstevcibdür.*** (a.e. II, 166).

Osm. **hemyan** 'kese' < Fa. ***hamyān*** a.m. ※ ***Odasına geldi, fāḫir donlar geydi, bir hemyān zer bėline bağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 200a).

Osm. **hemzād** 'beraber doğmuş, aynı zamanda doğmuş (kimse)' < Fa. ***ham-zād*** a.m. [***ham*** 'beraber' + ***–zād*** 'doğmuş', b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Bilindi ki her kişinüŋ periylerden hem-zādı olurmış.*** (Ferec 855/1451 v. 172b).

hendek, b. ***handak/kandak***.

hendese 'geometri' < Ar. ***handasa*** a.m. ※ ***Ḥarem-i muḥteremde hidmet ėderken dahı 'Ilm-I hey'et ve hendese ve nücüm ile muḳayyed olmağın Sā'atcı Hasan Paşa müneccimlik ile meşhür u müte'āref olmışlardı.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 310). ***Ben hani öğretimden, eğitimden, gramerden ne sorarlarsa, altta kalmam gibime geliyor. Lâkin hesabın hendesenin pek incesinden anlamam.*** (F. Erdinç 1961 s. 95).

henek, b. ***hanak***.

AD. **heng** 'çalgılı eğlence' DS 2339 < Erm. ***heng*** 'şaka, alay' R. Dankoff 1995 no. 427, yahut ***aheng***, kelime başındaki ünlünün düşmesi için b. ***bül'acab*** ⊡. ※ ***Damın ardına oğlanlar toplanmışlardı, saklı gizli, kızların henglnl dinliyorlardı. Henglerl köyü ayağa kaldırıyorlardı.*** (F. Baykurt 1971t s. 176) ***heng et-*** 'türkülü ve oyunlu bir eğlence tertip etmek': ※ ***Güleş tamam. Kızlar, şlnci heng edecez!*** (F. Baykurt 1971t s. 175).

Osm. **hengâm** 'müddet, zaman parçası, devre' < Fa. ***hangām*** a.m. ※ ***Yigltcükdür. Hengām-ı şādumānīdür.*** (Ferec 855/1451 v. 49b). ※ ***Hengām-ı nī-şeb bī-dām u dāme evdeyldüm, bir ḳuş dutdum, biryān eyledüm.*** (a.e. v. 140b).

Osm. **hengâme** I 'üşüşme, kümeleşme, içtima' < Fa. ***hangāma*** a.m. ※※

AD. **hengâme** II/**hengeme** 'kalabalık; kavga, gürültü; angarya' DS 2339. < ***hengâme*** I ※※

AD. **hengem** 'söz kalabalığı; kavga, gürültü' DS 2339 < Fa. ***hangām*** 'zaman', mana değişimi ***hangām-i nang u nabard*** 'muharebe zamanı' gibi terkiplerin tesiri altında. Krş. ***hengâme*** II /***hengeme***. ※ ***Göresen ki ne şamates kopub / İbret olacak hengam görünüb...*** (E. Kömürciyan 1981 s. 110-111).

hengeme, b. ***hengâme*** II.

AD. **heniflyye/hanef** 'musluk' DS 2340 < Ar. (Suriye diyal.) ***ḥanafiye*** a.m. A. Barthélemy 1935 I, 181. ※ ***Kahvecinin, içlerine demlikten birer parmak çay akıtıp yedeğin hanefinden sıcak su doldurarak önlerine sıraladığı toprak bardakları avuçlamışlardı.*** (Reşat Enis 1944 s. 74).

AD. **henim** 'az önce, daha şimdi' DS 2340, R. Dankoff 1991 s. 43 < ***hemin*** kelimesinin metathesis'i. ※※

AD. **henir** 'nefes, soluk' DS 2340 < Erm. ***hang*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 413. ※※

AD. **henk** 'dokumacılıkta atkıların geçirildiği uzunlamasına ip, çözgü' DS 2340 < Erm. ***henk*** 'bir çeşit bez' R. Dankoff 1995 no. 428. ※※

(Argo) **hent/hınt** 'deli, çılgın; budala' H. Aktunç 1990 s. 131, F. Devellioğlu 1959 s. 96 < Erm. ***hent*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 235. ※※

henuz/BSTTk. **henüz** (müspet cümlede) 'şimdiye kadar; az önce, demin, ancak, şimdi; (menfi cümlede) daha' < Fa. ***hanüz*** a.m. ※ ***Benüm şimşādum henüz tāzedür. 'Avratumuŋ nezāhati ber-ḳarārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 21a). ※ ***Baş ḳaldurdı. Boyı ḳaya berāberi oldı, henüz***

göbegi sudayidi. (a.e. v. 45a). ※ ***Henüz ḳaraŋuyidi.*** (a.e. v. 212a). ※ ***Bāġ ḳapusına vardım gördi, henüz kevkebe-i duḫter seyrāngāhdan dönüb bāġa dönüb ḳonmamışmış.*** (a.e. v. 200a). ※ ***Bezzāzı ṭamaʿa bıraḳdı, eyitdi: "Ben henüz evlenmedüm." dėdi.*** (a.e. v. 218a). ※ ***Uyandığı vaḳit. henüz daha erkendi. Hemān ḳalḳdı, çarşaflandı.*** (E.E. Talu 1928 s. 15). ※ ***Ötekini henüz tanıyordu. Bu kâtip, adamları yerinde kullanmasını biliyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 40). (menfi cümlede) 'daha' ※※ ***henüz henüz*** 'daha çok yeni, az önce başladı': ※ ***O zamanlar daha gramofonun daha ismi cismi yok. Silindirli fonograf ise henüz henüz türeyor, sivrisinek vızıltısından farksız.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 19.X.1943). ※ ***Hiç unutmam, ya 308, ya da 309 senesi, bıyıkları henüz henüz ele aldığım, ava da yeni yeni merak sardığım zamanlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 137).

hep, b. ***heb***.

hepatit (tıp terimlerinden) 'bir karaciğer hastalığı' < Fr. ***hépatite*** a.m. EYun. ʿ***ηπαρ*** (hēpar) 'karaciğer' + iltihap isimlerine takılan ***-it*** eki, b. ***adenit*** ⊡. ※ ***Kendi dünyamızın hırgüründen uzaklaşıp, sessiz bir odada kapalıyken, Proust'un bambaşka dünyasıyla daha kolayca haşır neşir olabilirsiniz. Uzun süren hepatitim sırasında, Proust'u üçüncü kez okuduğumda, o güne değin farkına varmadığım bir çok şey anlamıştım.*** (M. Urgan 2000 s. 25).

hepden/hepten 'tamamiyle, büsbütün' < ***hep*** kelimesinin ablativus (ayrılma durumu) hâli; ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan*** ⊡. ※ ***Egerin gidip o gamyonu tutup gelmeseyim bu kadar para da geçmezdi elimize. Hepden telef olur, bizi yüz üstü bırakırdı.*** (M. Makal 1950b s. 17). ※ ***Siz bakmayınız benim kusuruma. Ben işte, biraz sıkıcı konuşurum. Bütün bunlar hepten anlamsızdır diyemem. Dirim serüvenimizin gözden kaçan yanları bunlar*** (M.S. Arısoy 1957 s. 48). 'hepsi bir arada, toptan' K. Emiroğlu 1989 s. 125: ※ ***Beni camiye götürdü. Bir Kur'an okudum; cemaat hepden dudağını yaladı.*** (M. Makal 1950b s. 101). 'daima' K. Emiroğlu 1989 s. 125: ※ ***"Neyse, son günlerimiz, son gecelerimiz bunlar. Attık mı pırtılarımızı bir çimento kamyonuna, köppek yesin köyün de, namussuzlarının da kafasını!" —"Heptenliğe mi ana?"*** (M. Başaran 1992 s. 39).

AD. **hepedek** 'hep birden, kâmilen' TS 1912 < ***hep*** + dativus eki ve ***dek*** 'kadar'. ※※

AD. **hephepsi/hep-hepsi** 'bu kadar, ondan fazla değil' réduplication'la kuvvetlendirilmiş ***hepsi***. ※ ***Küçük kutu gibi bir odaydı. Dört sandalye, bir kitaplık, yüklükte iki takım yatak yorgan. Hep-hepsi buydu eşyalarım.*** (M. Başaran 1992 s. 243).

AD. **hep hüp et-** 'kem küm etmek' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, ikincisinde Labialisation (dudaksıllaşma) ※ ***"Bir yemin daha et bakalım, kıza elini sürmeyeceksin?" Hep hüp etti. Bir zaman yemin etmedi muhtar.*** (F. Baykurt 1971t s. 257).

hepisi/hepsi b.m. 'topu, alayı, tamamı' < ***hepi*** mülkiyet eki; ilk mülkiyet eki fonksiyonsuz, ikinci fonksiyonlu, b. ***barısı*** ⊡. ※ ***Masaların hepsi bomboş.*** (S.M. Alus 1944 s. 97). ※ ***Sanki çocuk okusa ne olacak, okumasa ne olacak? Hepsi bir kapıya çıkardı.*** (E.E. Talu 1935 s. 38). Konuşma dilinde sentaktik bağlar çok defa gevşer: ※ ***Hepsi yalan bu***

essah! (Orhan Kemal 1952m s. 63). ※ ***Genç öğretmen, okul denen bu fabrikada şimdi onları hazırlıyor, hem de nice feragat, nice fedakârlık pahasına. Yaptığı iş hepsi bu işte.*** (Cevdet Kudret 1958 s. 140). Birinci ve ikinci şahsın mülkiyet eklerinin yalnız çoğulları, üçüncü şahsınkinin ise yalnız tekili olabilir: ※ ***Hepsi kıpkırmızı oldular ve gülümsemeğe çalıştılar.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 18).

hepi topu 'sadece, hepsini toplarsan, ***-dan*** fazla değil' < ***hep***, ***top*** ve mülkiyet ekleri. ※ ***Kasabanın tekmil eczanesi köşedeki dolaptan ibaretti. Dolaptaki ilâçların hepi topu birkaç şişe. Birinde iyod. Birinde Hintyağı.*** (F. Erdinç 1960 s. 50). ※ ***Hem kurulacak olan ne yahu, hepi topu bir sendika: memlekette bir sürü sendika var, bizimkinin tek farkı Menderes'e uşaklık etmemek olması, bu da mı suç?*** (A. İlhan 1973 s. 107–108). ※ ***Yo, hayır, kadınlardan tiksinirim, ayaklarıma dolaşır dururlar. Hepi topu, ya iki defa, ya üç. Ben asıl o kapı kadar delikanlılar var ya!*** (A. İlhan 1981 s. 225).

hepsi, b. ***hepisi***.

hepsi hepsi 'sadece, fazla değil' < tekerrürle kuvvetlendirilmiş ***hepsi***. ※ ***Bütün köy halkının kıçını kapayacak başka giyecekleri yoktu. Muhtarın dediği gibi köyde hepsi hepsi bir tek don vardı.*** (K. Hulûsi 1944 s. 60). ※ ***Başka şeyler de biliyorum. Bir yaz günü, şafakla birlikte çıkan ve hepsi hepsi bir kaç dakika süren beklenmedik fırtınanın bir cılız dalı nasıl kopardığını örneğin.*** (P. Kür 1987 s. 87).

hepşir-, b. ***hapşur-***.

hepten, b. ***hepden***.

hepyek (tavla terimlerinden) 'iki zar atarken ikisinin de tek benekli tarafı göstermesi' < ***hep*** ve Fa. ***yek*** 'bir'; tavlada kullanılan tabirlerin çoğu Fa.dan alınmıştır, krş. ***dubara/dübara, düse/düsse, dübeş, düşeş***. ※ ***Bu hepyekler, dübaralar, şesbeşler, hemen arkasından. "Elmasçığım" kâtipçesini bırak, "Ciğerköşem, Türkçesini lûtfet!"ler sıvırya gidiyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 392). Mecazî manada 'gözlerini korku veya öfke ile çok açarak (bir şeye dikmek)': ※ ***Kendine gelir gelmez, bu kıvırcık kafalı oğlanın üzüm gözleri birden hepyek bakmaya başladı. Esmer yüzü kireç kuyusuna düşüp çıkmış gibi ağarıvermişti.*** (F. Erdinç 1973 s. 172). Şube müdürü bu anda telefonla konuşuyordu. ***Öfkeliydi. Hepyek bakışlı gözlerinin altında vantuz izine benziyen mor halkalar vardı.*** (F. Erdinç 1955 s. 49).

her (bir isimden veya isim grubundan evvel) 'her bir' < Fa. ***har*** a.m. Kelimenin manasına çoğulluk mefhumu dahil olduğu hâlde konuşma dilinde ve özentisiz yazı dilinde eskiden beri pleonastik çoğullara tesadüf edilebilir. ※ ***Her 'azīzler kim gelmişlerdür, her biri gendü zamānında olan pādişāhlaruŋ ḳıṣṣalarını yazub beyān ėtmişlerdür.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 3). ※ ***Sözlerime hīç ḳulaḳ vermiyorsuŋ. Biz ne biliriz ki? Siz gencler māşa'allāh her şeyleri biliyorsuŋuz.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 35).

heragil 'hergeleler' < ***hergele*** kelimesinin Ar. gramerine göre çoğulu. Krş. ***çepakin*** ※※

her Allahın günü 'her gün' ※ ***Her Allahın günü sabahtan akşama kadar bütün çocuklar kaz yavrularını dereye sokar, hindileri kabartırdık.*** (S.E. Erten 1931 s. 253).

AD. **herazi** ‘noksan olan şeyler’ A. Caferoğlu 1948 s. 245 < Yun. ***χρειζούμενα*** (hrizúmena) Ch. Symeonidis 1973 s. 195 no. 242. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

her bir ‘her’ < ***her*** ve ***bir.*** ※ ***Abit bunun her bir‿hizmetini görürmüş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 194). ※ ***Ėl ‘ālemiŋ gözü kör, ḳulağı ṣağır değil, pek a‘lā, her bir şey’i hem görüyor, hem de işidiyor.*** (E.E. Talu 1928 s. 236). ※ ***Her birimiz işin içinden lekesiz sıyrılmak için çamuru, kendini müdafaada cerbezesi en az olanın suratına sıvamaya bakıyorduk.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 267–268).

hercai ‘kararsız gönüllü, vefasız, şıpsevdi’ < Fa. ***harcā’ī*** a.m. [***har*** ‘her’ ve ***cā*** ‘yer’ + isimden sıfat yapan ī] ※ ***Tabiat da kadın gibi. Hercailikleri de, düzensizlikleri de, spontanéitéleri de kanuna bağlı.*** (C. Meriç 1981 s. 81). ***hercai menekşe*** ‘bir çiçek ismi, Viola tricolor’. ※ ***Bahçelerde beyaz zambaklar, hercai menekşeleri, renk renk güller vardı.*** (O. Baydar 1998 s. 73).

her ci bādā bād, b. ***herçibadabad***.

her-ci-ḫübter, b. ***herçihûbter***.

Osm. **hercümerc** ‘karmakarışık’ < Fa. ***harc u marc*** < Ar. ***harc wa marc*** ‘karışıklık’. İkinci kelimesinin, labial (dudak sesi) bir sesle (burada ***/n/*** ile) başlayan kafiyeli mühmel olan terkipler (echo-words) birçok dilde bulunur, Türkçeler için b. ***alay malay*** ⊡. ※ ***Eşek ürktü, bağırarak çifte savurmağa, Arnavut bağırmağa, çocuklar haykırmağa başladı. Bu hercümerc arasında yerdeki dolu kafeslerden biri devrildi, ağacı açıldı ve yakalanan kuşlardan bir çoğu kaçtı.*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 292).

Osm. **her çend ki** I ‘her nekadar’ < Fa. ***har çand ki*** a.m. ※ ***Her çend ki dīnümüzde şetm-i aṣḥāb küfr-i ṣırfdur dėyü men‘ine iḳdām olunurdı, ben hem sögerin ve hem dünyāda ve uḳbāda cevābını vėrürin.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 173).

Osm. **her çend ki** II ‘her sefer ki, her... ***-dikçe***’ < ***her çend ki*** I ※ ***Her çend ki Nüşīrvān-ı ‘ādile ġażab müstevlī olsa, böyle ėderlerdi.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 121). ※ ***Her çend ki vilāyet taḥrīrin gönderilürdi, vardugı vilāyetde elbette uret-i nikāḥ ile bir düşīze viṣālini iḳtiżā ėderdi.*** (a.e. II, 138).

Osm. **herçibadabad/her ci bādā bād** ‘ne olursa olsun, behemehal’ < Fa. ***har çi bādā bād*** a.m. ※ ***Ol dem gendözümde ben eyitdüm: “Her ci bādā bād! “ dėyüb vāḳı‘aı ortaya ḳoram, hālümi buŋa dėrem,” dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 74a). ※ ***Mużṭar oldı. Her ci bādā bād dėyüb Cühüduŋ ḳatına geldi, eyitdi: “Ol vėrem dėdügüŋ zeri vėr, istedügüŋ şarṭ üzerine.*** (a.e. v. 234a). ※ ***Erkeğin şanı, müşküle düşmüşü —bilhassa boyun büken kadını- kurtarmaktır. Binaen aleyh, herçibadabad deyip, icab ederse kellemi koltuğuma alıp, ricalarını yerine getiririm!*** (S.M. Alus 1944 s. 172).

Osm. **herçihübter** ‘her şeyin en iyisi, en güzel şeyleri’ < Fa. ***har çi hübter*** ‘her ne daha iyi ise’ [***hübter*** için b. ***balater*** ⊡]. ※

her daim/herdayim ‘daima’ < ***her*** ve ***dā’im / dāyim***. ※ ***Ceren herdayim dağa geder, yayılır, gerisi gerisine çadıra gelirdi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 231). ***Her daim başkalarının bakışlarından rahatsız olan***

ben, hayatımda ilk defa birini seyretmekten keyif alıyordum. (E. Şafak 2001 s. 190).

her dem 'her saat, her ân' < Fa. ***har dam*** a.m. ※ ***Gönlüm alanuŋ sözlni dā'lm söyleyesim gelür,| Derd͜hünile 'āşıḳları her dem ṭoylayasım gelür***. (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 45). ※ ***Mübarek eli öpülüp teşrifi rica edilmiş. Herdem aptesll olan zati şerif de bertakrip gelip, ezanı şerifle çocuğun ismini kulağına bağırmış.*** (S.M. Alus 1934 s. 31). ***her dem taze/herdemtaze.*** ※※

AD. **herek** I 'asma ve fasulye dalları için kullanılan destek sırık' DS 2342–43, TS 1912, ZTS 94, Meninski 1680 III, 5462 < Yun. ***χαράκι*** (haráki) a.m. Tietze 1955 no. 296. ※ ***Odadan kazma kürekleri, belleri, tarakları, tirpitinleri, fasulye hereklerini çıkarttık.*** (S.M. Alus, Akşam gaz. 26.II.1942). ※ ***Bir herek kadar cılız ve kulakları çok dikilmiş düğmeler gibi yapışık olan komunist masası şefi, ibik burnundaki sivilceyle oynamaktan vazgeçti.*** (F. Erdinç 1955 s. 51).

herek II 'kemanın tellerini tutan köprü' Meninski 1680 III, 5462 < ***herek*** I. ※※

AD. **herek III/herik** 'kıvırcık koyun' DS 2343, 2345, S. Batu *Türkiye Koyun Irkları* s. 20 < Fa. ***harak*** 'küçük bir eşek' krş. Kürd. ***her'ık*** a.m. İ.A. Orveli 1957 s. 410. ※※

Hereke 'Kocaeli ilindeki ilçe' < Yun. ***Χάρακες*** (Hárakes) a.m. ※※

AD. **herekeş *et-*** 'birleşerek, el birliğiyle iş görmek' DS 2343 < Erm. ***harakas*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 417. ※※

AD. **heren** 'sakaların omuzlarında su taşımak için kullandıkları sırık' DS 2343 < Erm. ***har*** a.m. ※※

herenl, b. ***haranı***.

AD. **heresi** 'her biri' A. Caferoğlu 1942 s. 257 < ***here*** + mülkiyet eki. ※ ***O yağışın heresinl bir maleyke getirif yėre ġoyur.*** (a.e. s. 7).

herg, b. ***herk***.

Osm. **her gâh/hergâh** 'her yerde; her zaman, daima; her sefer' < Fa. ***hargāh*** a.m. [***har*** 'her' ve ***gāh*** 'yer; zaman']. ※ ***Her gāh muḫāṭabe mücāvebe bu ṭarlyḳa [üzre] gecerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a). ***hergāh ki*** 'her zaman ki, her sefer ki': ※ ***Hergāh ki ol yola gider-idük, gėrü dönmek ümiydlmüz olmaz-idi.*** (a.e. v. 54a). ※ ***Hergāh ki gerek olam, ḳılumı dütüz, geleyln.*** (a.e. v. 62b).

AD. **hergele** I 'at veya eşek sürüsü' Meninski 1680 III, 5462 < Fa. ***hargala*** a.m. [***har*** 'eşek' ve ***gala*** 'sürü']. ※ ***Siyeh-rü 'Arablaruŋ sürl sürl her-gele gibi kesreti, erkegi dişisi 'uryān olub 'avratları el ayası ḳadarca lpden örllmlş pāreden ve ba'żı yapraḳlardan setr-l 'avret etmesi ġarāylbdendür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 117). ※ ***'Uzlet ėdüb oturan insān olur, | Hergelede yüriyen ḥayvān olur.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 70). ※ ***O da, her 'yerli-bekâr' gibi, bir mevsim için tutmalığına pazarlık etmiş, ikinci teşrinden mayısın onbeşlne kadar, kâh öküz haydamış, kâh çifte gitmiş bazan hergeleyi götürmüştü***. (Reşat Enis 1944 s. 145). ※ ***Daha güneş doğmadan uyanmış, ineği sağmış, hergeleye yollamış olurdu.*** (Orhan Kemal 1949b s 107). ***hergele/hergeleci*** 'hayvanlarla meşgul olan adam; sığır

çobanı' DS 2320: ※ ***Fettāḥ şimdi bütün bütün ḳuşḳulandı. Çünki o, Anadoluda ṣığırlar, davarlar, atlar, hergeleler içinde büyümüşdü.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 81). ***(hayvanları) hergele et-*** 'hergeleye yollamak': ※ ***Bu hayvanları hergele etseler yavuz değil mi?*** (Nābī-zāde Nāẓım 1943 s. 8). ***hergele nöbeti*** 'hayvanları otlatma sırası' ※ ***Bugünki hergele nevbeti bizüm de değüldür, tavarın ayruḳ yėrde iste.*** (V. İzbudak 1936a no. 148).

(Konuşma dili) **hergele** II 'terbiyesiz, görgüsüz kimse' < ***hergele*** I. ※ ***Āh, hergele, āh! Ḳaçdıŋ hā!*** (Aḥmed Rāsim 1922 s. 231). ※ ***Ne çekinirsiniz bu hergeleden, ester oğlu esterden, be nuru aynım?*** (S.M. Alus 1933p s. 148).

herget-, b. ***herk***.

Osm. **hergiz** (menfi cümlede) 'hiçbir zaman' H. Duda 1930 s. 72 < Fa. ***hargiz*** a.m. ※ ***Bu evde hergiz bunuŋ gibi hüb, nefīs ṭaʿām gördügüm yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ※ ***Ben hergiz bunuŋ gibi keleci işitdügü yoḳdur.*** (a.e. v. 219a). ※ ***Kime gerek ki diri ḳala, ölmeye hergiz?*** (Sulṭān Veled 1958 s. 34).

AD. **hergolik** 'açık mavi çiçekleri olan ve kökündeki yumruları yenilen bir çeşit ot' DS 2344 < ?? krş. Erm. ***harkolik*** R. Dankoff 1995 no. E119; kelimenin kökeni bilinmiyor.

hergüncü 'müdavim' < ***hergün*** + ***-ci***, erken bir Türkçecilik denemesi. ※ ***Bir ḳaç defʿa ịhār ile meclise celb-i iḥżārdan ṣoŋra āmed-şüdde her-günci oldı.*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 [1851] s. 106).

hergünkü küllü çörek 'çok alışılmış olduğu için tadı kalmamış şey' < ?? ※ ***Çekemiyenler istedikleri kadar "taş bebek" desinler, bizim Kanarya da dilediği kadar "her günkü küllü çörek" diye yüz buruşturşun; doğrusunu söylemek lâzımsa, Allah için kusursuz yakışıklılardandır, prens gibi delikanlıdır!*** (S.M. Alus 1933p s. 135). ※ ***Hanımefendinin emrile meddah Aşkînin taklitleri başladı. Külhan beyi ağızları, her günkü küllüçörek! Veysele benzetildiğinden arap muhavereleri, Abdülgani efendiyi hatırlattığından, ermeni taklitleri şürpikten farksız olduğundan defedildi.*** (S.M. Alus 1933k s. 199).

herhal/BSTTk. **her halde** 'ne olursa olsun, mutlaka; muhtemelen, tahmin edilebilir ki' < Fa. ***har ḥāl*** 'nasıl olursa olsun'. ※ ***Bunun ardından herhal bir adam gelir.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 232). ※ ***Berber dėdi ki: "Ey şevketlim. herhalda pıçaḫlarım sene eziyet vėrdi," dėdi.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 20).

herhalde, b. ***harhal***.

(Halk ağzı) **herhalım** 'herhâlde' < ***herhal*** + edatlara takılan ***-im*** hecesi. b. ***aferim*** ⊡. ※ ***"Vallahi her şey senin elinde, herhalım bizi Buşculara karşı rezil etmezsin başkanım"*** (M. İzgü 1993 s. 9).

Osm. **her hal ü kârda/her halükârda** 'behemehal, mutlaka, her ne olursa' < ***her***, ***hal*** II, ***u*** ve ***kâr***: ※ ***Telâşlanmayın! Soğukkanlılığı her hâlükârda muhafaza edebilmek...*** (Nâzım Hikmet 1965 s. 66). ※ ***Kaptan onu kalbinden milyarca defa geçirdiği için rahattı. Fakat forsalar ve tayfalar riyakârdı; kaptana her halükârda ihanet edeceklerdi.*** (M. Kaçan 1997 s. 10). ***Her halükârda yaşamak denilen şey oradan oraya savrulmaktan ibaretmiş.*** (E. Şafak 2001 s. 127).

herif I 'iş arkadaşı, meslektaş, esnaf; sofra arkadaşı; içki arkadaşı; lâlettayin birisi, adam; (BSTTk.) aşağı görülen, şüphe ile bakılan biri' < Ar. ***ḥarīf*** a.m. ※ ***Bu dün icinde bize yürimek bezedür. Bir ḥerīf düzd yolaġursa n-ėdevüz, ḳaçup ḳanda gldevüz?*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Bir pāre āfiyün şarāba ezdi, Bü Dulāmeye ve ḥeriyflerine icürdl. Ḳamusı biy-hüş oldılar.*** (a.e. v. 219b).

AD. **herif** II 'zevç, koca' DS 2348 < ***herif*** I. ※ ***Cümē ne seniŋ herif izin verir ne de benim herif.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 160). ※ ***A kızgın pasaklı... Gözlerini belirtip herif düşünürsün ama herifi pamuklarının içine mi sokup boğacaksın?*** (R.N. Güntekin 1944 s. 128).

Osm. **herifane** 'bir gruptakilerin sırayla verdiği ziyafet' < Fa. ***ḥarifana*** a.m. [***ḥarīf*** 'sofra arkadaşı' + ***-āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡]. Krş. ***ârifane*** II, aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡, b. Tietze 1967 no. 59. ※ ***Aḥmed ʿişrete de mezeye de hīcbir pāra vėrmez ve meyḫāne͜ herīfāneslne daḥı aṣlā girişmezdi.*** (Meḥmed Tevfīḳ 1300 s.44). Krş. ***ferfene*** ve ***harfana.***

(Konuşma dili) **herifçioğlu** 'işi mahsus müphem bırakılmış kimse' < kaba bir tabir olan ***herif*** kelimesinin, normal bir zanaat ehlini düşündüren ***-çi*** eki ile ***oğlu*** ilavesiyle hafifletilmiş hâli. ※ ***Hele şu alâmete bak, mavna, taka mübarek. Üstünde nesi yok be? Herifçioğlu işi gücü bırakmış, yapmış, yaraştırmış***. (S.M. Alus 1934 s. 60). ※ ***Derken herifçioğlu içi yarı yarıya rakı dolu bardağı ile ayağa kalktı ve bardağı etrafa göstererek "Şerefinize!" deyip onu da kafasına diktikten sonra tekrar salıncağa doğru yollandı.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 28).

herik I, b. ***herek*** III.

herik II, b. ***herk***.

herll, b. ***harir***.

AD. **herilda-** 'kişnemek' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***hakılda-*** DS 2289. ※ ***Atlar hėrlldadılar.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 4). ※ ***At hėrildadı. Ėhtiyar ėrkek dėv çıhdl.*** (a.e. s. 5).

herir, b. ***harir***.

Osm. **herise**/AD. **herse** 'haşlanmış buğday ile yapılan tatlı' DS 2345, 2348, R. Dankoff 1991 s. 43 < Ar. ***harīsa*** a.m. Tietze 1955 no. 259. ※ ***herīse-l mahallebī*** (Ferec 855/1451 v. 115b; bir yemek listesinden). ※ ***Ṭabīʿatde herīse ıṣṣı vu yaş, | Bunuŋ vėrür menīye ṭabʿı ḳuvvet. | Velākln miʿde ża ʿfına żarardur, | Süd u bādam ėder defʿi mażarret.*** (Şeyḫī 1937 s. 18).

ḥeriyf, b. ***herif***.

AD. **herk/herh/herg/herik** 'sürülüp dinlenmeye, nadasa bırakılan tarla' DS 2345 < Erm. ***herk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 430. ※ ***Bu adam çift sürirken çlfdln demiri herhde bir güğüm altın tesadüf edir***. (B. Seyidoğlu 1975 s. 416). ※ ***Tohumsuzluktan otuz dönüm herk ekilecek.*** (H. Aytekin 1945 s. 79). ***Şu ara herk vakti olduğundan dağ taş köylü doludur.*** (Kemal Tahir 1957 s. 134). ***herg et-/herget-*** '(tarlayı) bir yıllık nadastan sonra yeniden sürmek' DS 2344: ※ ***Makine de döne döne herk ediyor!*** (Kemal Tahir 1957 s. 98). 'nadasa bırakmak': ※ ***Ya herk eyle, ya terk.*** (V. İzbudak 1936a no. 511). ※ ***Güzden hergettikleri tarlanın bir parçasına umutlariyle birlikte tohumlarını saçtılar.*** (H. Olcay 1951ak s. 37).

EOsm. **her kanca** 'her nereye (gitse)' < Fa. ***sentaks***. ※ ***Her ḳanca varsalar, ẓaferleri çoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 89b).

herkes/(Konuşma dili) **herkez**/AD. **herkeş** b.m. (her kişi) ※ ***Arkasından Süleyman Efendinin vefakâr hanımı Rüveyde Hanım sökün eder. Herkez ayağa kalkar ve büyük küçük eğilip elini öper.*** (İ. Tarus 1947ts. s. 90). ※ ***Akademide herkez ceketleri sırtında resim çizerken, o pardesüsü en üst düğmesine kadar ilikli çalışmıştı.*** (C. Uçuk 1947 s. 77). ※ ***Gece olunca herkeş yėrine çekildiler, yatdılar.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 18). ※ ***Atlarını aldılar, herkeş evine getdi.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 4). (Konuşma dili) ***herkesler*** 'herkes' (çoğulluk eki ile kuvvetlendirilmiş): ※ ***Az zaman içinde herkesler Uryan Efenin konağa bir çerkes kızının eteği uğruna kapılandığını öğrenmişti.*** (M.H. Egeli 1944 s. 7). ※ ***Herkesler kışlığını denkleştirmeye çalışmaktadır.*** (M. Başaran 1964 s. 11).

herkez, b. ***herkes***.

Osm. **her ki** 'herkes ki, o kimseler ki' < Fa. sentaks ※ ***Lābüd her ki hevā bendinde ola, böyle ola.*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***Her ki ḳaṣd-ı ḥarem-i şāhān ėder, cezāsı budur.*** (a.e. v. 201a).

AD. **herkil** 'erzak sandığı' DS 2346 < ?? ※ ***Lâmbayı eline alarak yavaşça sofaya çıktı. Herkilin üzerinde Ankaradan getirdiği yeşil boyalı, parlak çivili sandık duruyordu. Analığı gelinin yabanlık elbiselerini de buna yerleştirmişti.*** (Kemal Tahir 1957 s. 153).

Herkül 'eski Yunan mitolojisindeki kuvvetli pehlivanın adı' < Fr. ***Hercule*** < Lat. ***Hercules*** < EYun. ***Heraklēs*** a.m. ※ ***Baş pehlivan, çocuğun ağzına okkalı bir tükürük salladı. İzbandut yapılı, Herkül kuvvetli pehlivanın tükürüğünü hayli yutkunduktan sonra midesine indirebildi yavrucuk.*** (M. Yağmur 1957 s. 75). ※ ***Vay, vay, amma da kuvvetliymiş benim aslan torunum! Herkül müdür, Sinbat mıdır, nedir bu?*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 69).

AD. **herle** 'yağda kavrulmuş un çorbası, bulamaç' DS 2346–47 < ?? ※ ***Mangalın üstündeki mercimek çorbası şimdi bir herle olmuştur. Kapağı açınca duman duman yayılır.*** (B. Yücedağ 1957 s. 23). ※ ***Kalktılar kardeşler. Herle çorbası vardı gene. "Tırta kapıya, haşıl bacaya," dedi Ferman. "İç herleyi, hemen acık!"*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 111).

her ne (şart cümlesinde) 'ne olursa olsun' TS 1914 < Fa. ***her çi'***den calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Bu maḫdüma bir͜ hüb-rüy, ġāliye-müy gerekdür ki her ne behāya gereg-ise ala.*** (Ferec 855/1451 v. 106a). ※ ***Her ne piyşe olursa olsun, piyşekār gelsün bir günde şeh-zāde Çipura ögretsün.*** (a.e. v. 238b).

EOsm. **her nefes** 'her ân, her zaman' < krş. ***bir nefes***. ※ ***Şeyḫ-ile her nefes muʿīn u ḳarīn, | Şeyḫa nefs u nefesden oldı yaḳın.*** (Şeyḫoğlı Muṣṭafā 1979 s. 156 no. 1824). ※ ***Her nefes ney gibi nālān olmaġ ister göŋlümüz.*** (Ẕātī 1970 II, 27).

EOsm. **her nice** (şart cümlesinde) 'ne gibi olursa olsun' TS 1914–15 < ***her*** ve ***nice***. ※ ***Her nice ʿuḳübet dilerseŋ ėt, ben kimse görmedüm.*** (Ferec 855/1451 v. 211a).

AD. **hernük** 'toprağın yağmurlardan sonra sürülmeye, ekilmeye elverişli durumu' DS 2347 < Erm. ***harawank*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 419. ※※

EOsm. **her resme ki** 'her ne şekilde, her nasıl ki' < ***her*** + Ar. ***resm*** + ***ki*** I. ※ ***Beni yarlıġa her resme ki varam!*** (Faḫrī 1974 s. 257 no. 46).

herse, b. ***herise***.

AD. **hersek** I 'taşlık yer' DS 2348 < Fa. ***har-sang*** 'taşlık yol' [***har*** 'eşek' ve ***sang*** 'taş'] Tietze 1967 no. 61. ※※

Osm. **hersek** II 'Balkanlarda Hristiyan emiri veya makam sahibi' < Mac. ***herceg*** < Alm. ***Herzog*** a.m. ※ ***Yankoyu ya diri tutayım veya başın keseyim ve yahud herseklerinden veya banlarından bir kaçını sürüb getüreyim.*** (Ġazavat-ı Sulṭān Murād 1978 s. 20). ※ ***Beglerbegi olan Gorof ve Frenk 'askerinüŋ serdārı olan Hersek ve sā'ir keferenüŋ cümlesi amān ṭaleb ėtmekle...*** (Selānikī 1989 (1599) I, 399).

Hersek 'Bosna vilayetinin Kuzey kısmı' < ***hersek*** I. ※※

AD. **hersit** 'ekmek' DS 2348 < krş. ***Āynu hāsit*** a.m. ve yayılışı Ladstätter-Tietze 1994 s. 70-71. ※※

hervani, **hervaniye**, b. ***harvani***.

Osm. **herze** I 'boş lâf; manasız, boş' < Fa. ***harza*** a.m. ※ ***Vezīr-i bed-baḫt uyandı, ḳuyu üstine geldi, ḫancer-i āb-dār elinde, herzeler, düşnāmlar dilinde.*** (Ferec 855/1451 v. 8a). ※ ***Ammā bu işde suc senüŋdür: Şarṭı vu 'ahdı ki aramuzda var-idi, ṣıduŋ, ḳarāruŋı herzeyile firāra vėrdüŋ.*** (a.e. v. 89b). ※ ***Herze sözi ḳo ki ėtmez assı!*** (a.e. v. 104b). ***herze ye-*** 'halt etmek, saçmalamak': ※ ***Rim-Papa her ne herze yer ise, bunlar dahi eyle eder.*** (Ġazevāt-ı Sulṭān Murād 1978 s. 2). ※ ***Herze dėrmiş ol pelīd u Rīm Pāb***, | ***Görmedüm sözind[e] anuŋ 'ayn-ı ṣavāb.*** (Firdevsī-i Rūmī 1980 s. 275).

AD. **herze** II 'pislik, dışkı' DS 2348 < ***herze*** I. ※※

Osm. **herzegû/herzegûy** 'boş konuşan, lâf ebesi, tıraşçı' < Fa. ***harza-gü/harza-güy*** a.m. [***harza*** ve ***-gü*** 'söyleyen, b. ***bezlegû*** ⊡]. ※ ***Ḳızum coḳ yėyicidür, herze-güdur.*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

herze merze 'saçma ve anlamsız söz' < ***herze*** ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelik kafiyeli mühmelden ibaret; ikinci kelimenin /***m***/ ile başlaması için b. ***alay malay*** ⊡. ※ ***Aruz aydur: Mere herze merze söyleme, ḳanuŋa ṣusanma, gel and iç, dėdi.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 148).

Osm. **herzevekil** 'lâfçı, sözüne güvenilmez kimse < Fa. ***harza-vakīl*** 'who enters into any transaction without any sufficient reason' F. Steingass 1930 s. 1495. ※ ***Dâniş (kılıç çeker): Ben sana herzevekīlliği göstereyim!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933db s. 44).

hesab, b. ***hisab***.

hesabı (mukayese rabıtı) 'gibi; düşündürerek, andırarak, akla getirebildiği gibi' < ***hesab*** + mülkiyet eki, burada zarf fonksiyonunda. ※ ***Keko, vadimde durduğumu anlayınca, sevinci bir kat daha arttı. Göğsüme yumruğu ile üç kere vurdu. Fakat, ne olur ne olmaz hesabı, belki cayıveririm diye beni bir yandan da cesaretlendirmiye çalıştı.*** (F. Baysal 1944 s. 148). ※ ***Doğru, adamın sılası gösteriş demek, "Benim şu elbisem var!" hesabı, komşulara bir gösteriş.*** (Kemal Tahir 1957 s. 30). ※ ***Zor olmaz mı? Dışı seni yakar, içi beni, hesabı.*** (a.e. s. 37).

hesabına ‘parası başkası tarafından verilmek üzere’ < ***hesab*** + mülkiyet eki + dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu). ※ ***İki nazırlardan biri dayısı olduğu için, mektebi bitirmeden Maarif Nezaret[i] hesabına Belçikaya tahsile gitmişti.*** (Burhan Cahit 1934 s. 14). ※ ***Pariste devlet hesabına yaşıyan talebeye hiçbir teklif yapılmamıştı.*** (a.e. s. 38). Mecazî manalarda: ※ ***O markalı mendilin yabancı bir erkekte bulunması ablamın hesabına pek tehlikelidir.*** (S.M. Alus 1944 s. 72). ‘kendini onun yerine koyarak, onun yapmadığını yaparak, onu yapması icap edeni yaparak’: ※ ***Sanki herkesin hesabına orada ben utancımdan yerin dibine geçmiştim.*** (İsmail Galib 1932yd s. 13). ※ ***Gülsümün İsmaile olan muhabbetini Bülent hesabına kıskanıyordu.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 57).

hesap, **hesapça**, **hesaplaş–**, b. ***hisab***.

heside, b. ***aside***.

hesna, b. ***hasna***.

Osm. **heştad** ‘seksen’; tahminî büyük sayı’ < Fa. ***haştād*** a.m. [***haşt*** sekiz’ + ***dah*** ‘on’]. ※ ***Yüz elli dīnār naḳd-i şehr ki heştād diynār zer olur.*** (Ferec 855/1451 v. 178a). ※ ***Ḫālid bir sarāy gördi, geŋligi heştād ender heştād-idi. Miyān-sarāyında bustān var.*** (a.e. v. 209b–210a).

AD. **heştek** ‘yuvarlak küpe yapmaya yarayan bir araç’ DS 2349 < Fa. ***haştak*** ‘iron adjusting block, bearing onside edge runner’ H.E. Wulff 1966 s. 297. ※※

AD. **heştik** ‘küçük taşlarla oynanan beştaş oyunu’ DS 2349 < Kürd. ***hestu/hestö*** ‘kemikçik, küçük kemik’ I.A.Orbeli 1957 s. 432+ ***–ik*** küçültme eki (?). ※※

heva, b. ***hava***.

hevadar, b. ***havadar*** II.

hevaperest, b. ***havaperest***.

hevc, b. ***havc***.

AD. **hevdeş** ‘deve; devenin üzerinde bulunan ve kadınların oturması için tahtadan yapılmış mahfil, özel bölme’ E. Gemalmaz 1978 III, 168; F. Steingass 1930 s. 1517 < Ar. ***hawdac***. ※ ***Cadıyı da gızı da bir hevdeşe bindirdiler. Kervanın peşi sora onnar da getmeye başladi.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 278).

AD. **heve** ‘halı ve kilim dokunurken kullanılan demir tarak’ ZTS 95 < ?? krş. Az. Tk. ***hävä*** a.m. Tietze 1982z no. 126. ※※

hevek, b. ***heveng***.

AD. **hevekdeste** ‘sarmısak ezme tokmağı’ ZTS 95 < ***havan*** und ***deste*** ‘havan eli’ Tietze 1982z no. 127. ※※

heveke, b. ***hevik***.

heveng/hevenk/hevek ‘uzun değneğe bağlanmış üzüm, elma, armut vb. meyve dizisi’ DS 2350 < Fa. ***āvang*** a.m. Tietze 1967 no. 13. ※ ***Darde görsem seni heveng Arnavud!*** (E. Kömürciyan 1981 s. 143).

heves, **heveslen–**, b. ***havas***.

EOsm. **hevesi–** 'heveslenmek' TS 1915 < ***heves*** + ***–i–*** genişlemesi (?). Yabancı dillerden alınma köklerden yapılan fiillerin (b. ***butura–***, ***coş–***) nedreti karşısında TS'deki tek örneğin fiil değil, sıfat ve ***idi*** olabileceğini düşünmek lâzım: ***Bulükiyā müselmānlıḳ dīnīne heves‿idi.*** Başka kaynaklarda bulunamadı.

heveskâr 'amatör' < ***heves*** + ***–kâr***, b. ***alımkâr*** ⊡. ※ ***Sigara üzerine sigara yakardık. Tiryakiliğimizden değil, gençliğimizden, heveskârlığımızdan.*** (O. Baydar 1998 s. 97).

AD. **hevik/heveke** 'aptal, sersem' DS 2350, 2351 < Erm. ***hew*** 'inatçı' R. Dankoff 1955 no. 236. ※※

AD. **hevir** 'bir yaşındaki erkek keçi; iğdiş edilmiş erkek keçi' DS 2351 < Kürd. ***hewur*** 'bir yaşında olan erkek keçi' < Ar. ***yaʿmür*** Jaba–Justi 1879 s. 448, F. Steingass 1930 s. 1531. ※※

AD. **hevn** 'uyku' DS 2352 < Erm. ***hawinç*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 423. ※※

AD. **hevşe** 'yaz gecelerinde kullanılan, üstü açık, etrafı çevrili hayvan barınağı' ZTS 95 < Ar. ****ḥawşa***, krş. ***havuş***. ※※

hey 'hitap, soru ve emirde kullanılan bir nida' < Fa ***hay*** a.m. ※ ***Zübeydeye eydür: "Hey, bu nā-maḥrem ne ister?"*** (Ferec 855/1451 v. 10a). ※ ***Hey! Tīz, ḳapuyı ac!*** (a.e. v. 12b). ※ ***Hey, ḳo beni! Ādemiyde vefā-mı olur!*** (a.e. v. 29a).

heyahey (ağla–) 'durmadan ve acı acı (ağlamak)' < Fa. ***hay*** nidası, mükerrer ve ***ā*** rabıtı ile birbirine bağlanmış, b. ***beraber*** ⊡. ※ ***Hey-ā-hey ağladı. Bular istimālet vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). ※ ***"Bizüm ḥālümüzi Allāh bilür, ġayrı kimesne bilmez." dėmişler, daḫı hey-ā-hey ağlamışlar***.(F. Giese 1929 s. 141). ※ ***Çu anlar zārīyile māha düşdi, | Hey-ā-hey ağlamaḳ kim şāha düşdi.*** (Faḫrī 1974 s. 274 no. 374).

heyamola/hiyamola/hayamola 'hep beraber ağır bir şey çekerken tempo tutmak için kullanılan sesleniş' < İt. ***eia*** 'haydi!' ve ***mola*** Kahane–Tietze 1958 no. 274. ※ ***Ben onun adamakıllı bataklığa dalmaması için kanca ile suyun üzerinde tutmıya çalışırken gazinonun bahçesinde duran genç zabitle iki garson yetiştiler, bu suretle dört kişi "Heyamola, heyesa!" diyerek adamcağızı güç belâ sudan çıkardık.*** (O.C. Kaygılı 1938s s. 12). ※ ***Ortanca hanım ile Bedriye, Kamerüddin ve Suzan tarafından hayamolalarla odaya getirildi.*** (S.M. Alus 1934 s. 399). ※ ***Güzel kız. Varlıklı. Liseyi de bitirdi heyamola ile.*** (E. Bener 1969 s. 113).

heybe, b. ***heğbe***.

heybet 'korku ve saygı uyandıran mehabet; azamet' < Ar. ***hayba*** a.m. ※ ***Bāzār yüzinde heybet-i duḫter-i şāh-ı Yemenden kimse oturmadı, evlü evinde busdı basdı oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 200a). ※ ***Daşradın bir heybetlü āvāz-ile: "Hey! Tīz ḳapuyı acıŋ!" dėdi.*** (a.e. v. 12b). ※ ***Vali bey ... böyle şeylere cevap verecek adam değildi. Fakat bu heybetli adamlardan ürktüğü için işi komüsyona havale etti. Vali ayağa kalktığı zaman içinden: 'Bunlar da atladı, bunlar da...' diyordu.*** (S.E. Ertem 1933 s. 40). ※ ***Seher vaktinden az önce, Megafonun kayığının arkasından gelen öteki kayıklar, iki üç gomina önlerinde Şaban Kaptanın yüzlece tonluk koskoca tirandilinin, sisler üzerinde oturan heybetli bir kümülüs bulutu gibi, ta***

kontrapapafingosuna kadar ağardığını gördüler. (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 287–288).

heye, b. ***ha*** I.

heyecan b.m. (korku ve endişe ile karışık hissedilen duygu) < Ar. ***hayacān*** a.m. ※ ***Doğru yolda kalabalığın arasına katılıp, etrafına bakmıyarak, acele acele, evinden modistraya, modistradan evine koşar, gene peşime biri mi katılacak, beni biri mi baştan çıkaracak diye heyecanlar geçirirmiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 114).

Osm. **hey'et** I 'şekil, görünüş, zahir' < Ar. ***hay'a*** a.m. ※ ***Bir u'cübe ṣüretdür ki gündüzin şehr u bāzār icinde Rüstem görürse heybetden, hey'etden, ṣüretden, ṣıfatdan ḳorḳa.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Şeh-zāde ol ṣüret ve cemāle ve ol hey'et ve delāle baḳub müte'accib oldı.*** (a.e. v. 139a). 'keyfiyet': ※ ***Ben ol nesnei ol laḥmı ḥamelde kim laḥm-ı cemel andan yėg, bāṣıra ḳuvvetiyle ol hey'eti idrāk ėtdüm.*** (a.e. v. 123b). ※ ***Muḥtesibi gördüm, 'acab hey'etde, mest-imiş, ḳusa ḳusa gider.*** (a.e. v. 236a). ***ilm-i hey'et*** 'astronomi, astroloji'; ※ ***Mümā-ileyh͜ Hān ḥażretleri ile 'ilm-i hey'ete müte'alliḳ muṣāḥabet eyledüklerinde esāmīsi işidilmedük kütüb u ālāt ẕikr olındı ki Paşa ḥazretleri kemāl-i͜ ḥażż u ṣafā ile istifādede oldılar.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 310).

heyet II 'temsilciler grubu' < ***hey'et*** I. ※ ***Bir sohbet sırasında Sadi Bey, Halep'te bir sorun olduğunu ve padişahın buraya göndermek üzere bir heyet kurduğunu öğrenmişti.*** (H. Akdoğan 1998 s. 16).

hey gidi (nida) 'bilhassa eski günleri hatırlarken kullanılan nostaljik seslenme' < ***hey*** ve ***gidi***. ※ ***Hey gidi ben! Hey gidi ben! Sabaha kadar içsem yine böyle dimdik dururdum!...*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 51).

heyhat (nida) 'ne yazık ki öyle değil!' < Ar. ***hayhāt*** a.m. ※ ***Ol yigid güldi: "Heyhāt," dėdi, "Yol ıraḳ, 'arṣa düşvār. Bir iki gün eglen, andan gidesin." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 192b).

heyheyler 'korkulu heyecan, sinir bozukluğu, insana sanki dışarıdan gelen, onu basan, üstünde olan ve onun acayip hareketlerine sebep olan esrarengiz kuvvetler veya yaratıklar' < ?? ※ ***Bu akşam pek heyheylerim üstümde.*** (İsmail Galib 1932dk s. 4). ※ ***Kapan eve, günlerce, gecelerce odadan çıkma, sevgilinin karşısından ayrılma. Üçüncü günü değilse, dördüncü günü, bilemedin haftasında, gına gelir, içine heyheyler basar.*** (S.M. Alus 1944 s. 136). ※ ***Kızım, bir şey söylerse aldırma. Biliyorsun bazan heyheyler geliyor üstüne.*** (Ç. Altan 1965 s. 89).

heykel 'ekseriya insan şeklinde mücessem sanat eseri' < Ar. ***haykal*** a.m., asıl manası '(Eski Çağlardan kalma) muazzam bina'. ※ ***Bu ḥavżuŋ kenārında on, on iki ālā direk dikilmiş, som altundan, cevāhir-ile, yevāḳıyt-ile muraṣṣa' eylemişler üstlerinde biraz heykel düzmişler. Her biri bir dürlü ṣüret, gözleri yėrinde ornanmış.*** (Ferec 855/1451 v. 93a–b). ※ ***Lût'un karısı başını çevirince tuzdan bir heykel oldu.*** (C. Meriç 1992 s. 118). ***Bahçelerin en güzel yerinde | Heykeller gibi durdu, gençlik.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 207). 'muska' R. Dankoff 1991 s. 43: ※ ***Felek ne naḳş ėtdi ki elümden çıḳdı dīvānum | Ki cāna heykel ėtmişlerdi cümle ehl-i dil anı?*** ('Ömer bin Mezīd

1982 (840) 1437 s. 26). ※ Mecazî manada ‘cüsse, beden’: ※ ***Ḳız aşaġa baḳdı, gördi, bir şaḫṣ yatur ki anuŋ gibi heykel gördügi yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 195b).

AD. **heykir-** ‘(hayvan, özellikle yırtıcı hayvanlar) kükremek’ DS 2354 < ses taklidi kelimelerden ***hey*** + ***-kir***. genişlemesi, b. ***bağır-*** ⊡. ※ ***Dağlarda heykiren, dişler bir karış dışarda kaplandan başka, adamı çont eden ulu ziyaret cevizi var.*** (Yaşar Kemal, b. A. Püsküllüoğlu 1974 s. 46).

AD. **heyle** ‘ne türlü, ne biçimde, ne yolda, nasıl?’ < ***beyle*** kelimesine uyan soru kelimesi. ※ ***Abooov Ahmed! Sen bununla heyle baş edicin?*** (Yaşar Kemal, b. A. Püsküllüoğlu 1974 s. 46).

heyri, b. ***heğri***.

heyulâ ‘çok iri ve korkunç hayalet’ < Ar. ***hayulā/hayyulā*** ‘madde’. ※ ***94’ten sonra Marksizm heyulası derginin sayfalarında belirmeğe başlıyor.*** (C. Meriç 1992 s. 187).

heyy/hey** ‘hep(si)’ < muhtemelen ***heb[b]i yerine. ※ ***Atamuz[ı] öldürdiler, mālumuz, ni‘metümüz[i] aldılar. Kenek melikine varduḳ, feryād istedük. Ceri vėribidi, heyyini dutub getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 99b; Lâleli nüshasında ***hepsini***). Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **heyye** ‘yılan’ < Ar. ***ḥayya*** a.m. ※ ***Bana değmeyen heyye bin yıl yaşasın.*** (Behçet Mahir 1973 s. 310). ※ ***O meydan saran Türkiye kahramanları, nasıl Demircioğlu’nun soyunup, vücudunda damarlarını, her biri bir heyye gibi kollarında damarlar oklanmış.*** (a.e. s. 60).

hez, b. ***hazz***.

hezal, b. ***hazal***.

Osm. **hezar** ‘bin’< Fa. ***hazār*** a.m. ※ ***Ben nice gez ḳaṣd eyledüm ki ḫancer-i ābdār-ile gendözümi helāk ėdem, ammā gendözümi hezār cehd-ile żabd eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 108a). ※ ***Bu ol kişidür ki Seyyid Ca‘fer keniyzek-ile dutdı. Oş bugün hezār miḥnet-ile ḳatuŋa getürdüm.*** (a.e. v. 212b).

hezaran, b. ***hayzeran***.

Osm. **hezardestan** ‘bülbül’ < Fa. ***hazār-dastān*** a.m. [***hazār*** ‘bin’ ve ***dastān*** ‘hikâye’]. ※ ***Miyān-serāda mermerden ḫüb ḥavż düzülmiş. Erṭrāfda ḳafesler āvīḫte, her birinde ḳuşlar beslemişler ḳumrī vu hezār-dastān...*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

hezaren, b. ***hayzeran***.

Hezargrad ‘Bulgaristan’daki ***Razgrad*** kasabasının Osmanlı idaresindeki adı’ Selānikī 1989 (1599) II, 579.

hezarruh ‘satranç oyununda kale’ < Fa. ***hezār-ruḫ*** a.m. ※ ***Bir dāyire ve şahmāt ėder ki hezār-ruḫ ve pīl ‘āciz ḳalur***. (Ş. Şeyḫoğlı 1973 s. 258).

AD. **hezek/hizek** ‘çatal ağaçlardan yapılan taş çekme kızağı’ ZTS 95 < ?? Tietze 1982z no. 131; M. Räsänen 1989 no. 269’a göre Tk. ***kızak*** kelimesine bağlanabilir. Krş. Az. Tk. ***xizäk.*** ※※

hezel, b. ***hazal***.

Osm. **hezele** ‘açık saçık hikâye ve şakalarla vakit geçirenler’ < Ar. ***hazala*** a.m. [***hāzil*** kelimesinin çoğulu (?)]. ※ ***Bu gibi hezele ile görüşmesen, temas etmesen olmaz mı?*** (R.C. Ulunay 1994 s. 67). ※ ***Şevket Bey memlekete ne verdi? Hâyâsız, köksüz, iz’ansız bir ferzend. Çengeloğlunun yalısında bir alay hezele ile kafayı çeken mezahip nazırı.*** (C. Meriç 1997 s. 276).

AD. **hezen** ‘çatıların üzerine döşenen kalın ve büyük ağaç, kiriş’ DS 2355 < Erm. ***hetsan*** a.m.R. Dankoff 1995 no. 426. ※※

AD. **hezertere** ‘dereotu’ DS 2356 < Erm.‿***hazar*** ‘Hazer Denizi’ ve ***ter*** R. Dankoff 1995 no. 408. ※※

hezeyan ‘sayıklama’ < Ar. ***haḏayan*** a.m. ※ ***Soğuk bir sesle, “son zamanlarda çok acı çektin, hezeyan içindesin, geçecek bütün bunlar”, dedi.*** (D. Asena 1987 s. 137). ※ ***Babam sükûttan ibaretti, oğlum da öyle. Ben o iki mutlak arasında sesten bir köprü. Sesten, hezeyandan.*** (C. Meriç 1992 s. 146).

AD. **hıbar** ‘duvar yapılırken biriken moloz; kerpiç aralarına konulan moloz’ E. Gemalmaz 1978 III, 170 < Erm.‿***hipar*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 246. ※※

AD. **hıbılik** ‘hayalet, kâbus’ DS 2356 < Erm.‿***hipilik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 247. ※※

AD. **hıc/hic** ‘kaysı, erik, ayva, vişne ağaçlarının kabukları üzerinde olan zamk’ DS 2356 < Erm.‿***hēj*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 238. ※※

AD.‿**hıc** ‘yeni doğurmuş hayvanın ilk sütü, ağız’ DS 2356 < Erm.‿***hij*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 243. ※※

AD. **hıcıl hıcıl** ‘nefes alıp verirken çıkan hırıltılı ses’ DS 2357 < ses taklidi kelimelerden. ***Dėv gėriden‿hıcıl‿hıcıl gelēyken, tenviri vuracaḳ adam ġaçaraḳ ve dona tersliye.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 37).

hıçkır- ‘sesli sesli ağlamak’ < ***-kır***– genişlemesiyle teşkil edilmiş ses taklidi fiillerden, b. ***afgur-*** ⊡. ※ ***Ağlamak istemiyorum ama hıçkırarak ağlamaya başlıyorum.*** (D. Asena 1987 s. 14).

AD. **hıdikle-** ‘gıdıklamak’ DS 2357 < Erm.‿***htił*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 288; Tk. ve Erm. köklerin birbirine yakınlığı etimolojiyi zorlaştırır.

Hıdır İlyās, b. ***Hızır İlyas***.

hıh (alaycı tonda nida) ‘güleyim bari!’ < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※※ ***hıhla-*** ‘böyle ses çıkarmak’: ※ ***“Git, telefon et!” “Hayır, efendim, ağabeyim etsin.” Dadı kalfa kinayeli hıhladı.*** (M. Yesari 1932 s. 28–29).

hık demiş burnundan düşmüş ‘(birine) çok benzemek bu kadar olur’: ※ ***Bunun kızı Binnaz da büyük ve küçük halalarının süzmenin süzmesi: Hık demiş, Satberk Nesibenin, Binnaz da Satberkin burnundan düşmüş.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 62). ※ ***Bu ovalar o kadar birbirlerinin eşi, hık demiş ötekilerin burnundan düşmüşdür ki insan kendisini yürüyüp yürüyüp bir arpa boyu yol gidememiş zanneder.*** (R.H. Karay 1940g s. 123).

AD. **hıkır hıkır** ‘genizden gelen sesle ağlamayı, ağır hastanın nefes almasını veya nezle olanın burun çekmesini anlatır’ DS 2358 < ses taklidi kelime-

lerden, b. ***çat*** I ⊡¹. ※ ***Arif Ağa bizim bu lafımıza hıkır hıkır güldü.*** (Kemal Tahir 1957 s. 42). ※ ***Kâtip o sırada arka mağazadan dönmekte olan Köse Hasanın yolunu kesti. Kâtibin yarenlik ettiğini sanan Köse Hasan, hıkırtıyla gülerek, geçmek için zorladı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 54).

AD. **hıkla-/hınkla-** 'hıçkırmak' DS 2358 < ses taklidi fiillerden; ikinci kelimede /***n***/ ilavesi var, b. ***alakese*** ⊡. ※ ***Bebek hıklamaya başlayınca Hacer kalktı hemen.*** (T. Apaydın 1991 s. 162). ※ ***Kalın kaşlarının altından durmadan yüzüne bakıyor, bir yandan da hınklıyordu.*** (F. Baysal 1992 s. 108).

(Halk ağzı) **hık mık/hıkmık/ık pık** 'verecek cevap bulamayıp yarım cümleler geveleme' Meḥmed͜ Hālid [Bayrı] 1934 s. 98 < kafiyeli ve labialisationa (dudaksıllaşma) yönelen ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabir, b. ***abidik gubidik*** ⊡², krş. Bulg. ***hık mık*** a.m.; son varyantta /***h***/ düşmesi için b. ***habazan*** ⊡. /***m***/ →/***p***/ değişimi için başka bir örnek bulamadık. ※ ***Necat beyde çene, çene, çene. Bedriyede hıkmık, kafa sallayışı, boyun büküş.*** (S.M. Alus 1934 s. 393). ***hık mık et-/hıkmık et-/*** ık pık et- 'kem küm etmek, gevelemek': ※ ***Sait Paşanın karşısında hık mık ettim durdum.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 92). ※ ***Yusuf! Yusuf, oğlum. Beni arıyan olursa, ık pık etmeden, eve gitti dersin...*** (İ. Tarus 1957 s. 88).

hıldırış, b. ***ıldırgıç***.

AD. **hıldırlk** 'yuvarlak biçimli çocuk oyuncakları' DS 2358 < Erm.͜ ***hltrik*** 'çocuklar için pişirilen halka şeklinde ekmek' R. Dankoff 1995 no. 254. ※※

hıldlrlk, b. ***ıldırgıç***.

hılhışır, b. ***hırhışır***.

hıllv, b. ***helez***.

hılk 'balgam' < ses taklidi kelimelerden (?) krş. Erm.͜ ***hlik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 251 ve Ar. ***ḥalḳ*** 'boğaz, gırtlak, hançere'. ※ ***Eh, öksüren adam ancak hılk, yâni balgam çıkarmakla rahat eder.*** (B. Felek 1971 s. 145).

AD. **hıllık/hıllık** DS 2359 < ?? krş. Tietze 1982 no. 955. ※※

hıllık, b. ***gıllık***.

AD. **hıltan** 'top top olan çiçekleri kuruduktan sonra sapları kürdan olarak kullanılan bir çeşit yabani bitki, Ammi visnaga' DS 2360, I. Hauenschild 1994 no. 78 < Ar.͜ ***hlla*** a.m. A. Issa 1930 s. 13. ***hıltanlık*** 'hıltanların çok olduğu yer'. ※ ***Üç gün bir atlı beni kovaladı. Elinde bir yangın, arkamdan geliyor, dağı taşı yakıyor. Birinde bir hıltanlığa girdim. Atlı hıltanlığı dört yandan alıştırdı. Ben yanmadım.*** (Yaşar Kemal 1971bb s. 171).

AD. **hıltar** 'keçi kılından yapılan ip' DS 2360 < Yun. ***λητάρι*** (litári) a.m. Tietze 1962 no. 328. ※※

hıltık/hiltik 'fesin düşmemesi için kadınların çene altından bağladıkları süslü ip, zincir gibi şeyler' DS 2360 < Erm.͜ ***hldik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 249. ※※

hım, b. ***him***.

hımbıl ‘uyuşuk, âciz kimse’ DS 2361, M. Mikhaïlov 1930 s. 24 < ilk hecedeki ses taklidi unsur için krş. ***hımhım***. ※ ***Kıyak plân değil mi? Nasıl, yaman kurt muyum? Zaten bizimkilerin ikisi de hımbıl.*** (S.M. Alus 1934 s. 214). ※ ***Öyle hımbılca iş olmaz! Kardeş, birbirimize destek olacağız. Yürü!*** (a.e. s. 371). ***hımbılcasına*** (zarf) ‘uyuşuk uyuşuk, şaşkınca’: ※ ***Tam sırası, fırsat mı fırsat; kadın kısmına pervasız olmalıdır. Hımbılcasına durur muyum?*** (S.M. Alus 1944 s. 31). ***hımbıl şelâki*** ‘uyuşuk herif’ (ikinci kelime, ***-aki*** küçültme eki için b. ***çulaki*** ⊡, Rumca bir şahıs adı olabilir; böyle tabirler için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.) Başka kaynaklarda bulunamadı.): ※ ***Şimdi kocamın benden zeki olduğunu hangi akıllı iddia edebilir? Zavallı hımbıl şelâki! (H.R. Gürpınar 1943m s. 100).***

hımhım ‘sesleri genizden çıkararak konuşan (kimse)’ < ses taklidi kelimelerden. Krş. Erm. ve Ar. benzer kelimeler R. Dankoff 1995 no. 255. ※※

AD. **hımık/hınık** II ‘burundan, genizden konuşan (kimse)’ DS 2361–62 < Erm.‿***hmik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 255. ※※

AD. **hımış** ‘kerpiç ya da tuğla ile örülmüş ahşap duvar’ DS 2362 < ?? ※ ***Karadenizde evler iki katlıdır, ağaçtan yapılır. Orman evlerinin yapı tarzına hımış denir. Bu evlerin iskeleti birbirine eklenen dilmelerden, direklerden kurulur. Camiler, minareler de hımıştır, ağaçtandır.*** (H. Birand 1957 s. 75).

AD. **hımkır-/hınkır-** I ‘hıçkırmak’ DS 2362, 2366 < ses taklidi kelimelerden, ***hım*** + ses taklidi kelimeler’de kullanılan ***-kır-*** genişlemesi, b. ***afgur-*** ⊡.

hımkır-/hınkır- II ‘nefesle zorlayarak burnun tıkanıklığını gidermeye çalışmak’ < ***sümkür-/hınkır-*** I. Heuser–Şevket lûgatine göre ‘Frauenwort (kadınların kullandıkları sözcüklerden)’, b. ***ayol*** ⊡. ※ ***Aman oğlum, öksürmeği, aksırığı hınkırmağı bırak ta vaktiyle başlayacaksan başla!*** (İsmail Galib 1932s s. 5–6). ※ ***Gazeteci ciddi bir tavır alır, mendilini çıkarıp hınkırır, monoklunu ve kravatını düzeltir...*** (O. Asena 1956 s. 19).

AD. **hınaca/hınaça** ‘(yayık olarak kullanılan) küçük küp’ DS 2362, HZTS 95 < Erm.‿***heneç’i*** a.m. U. Bläsing 1992 s. 82–83 no. 149. ※※

hınaça, b. ***hınaca***.

AD. **hınam** ‘kemik veremi’ DS 2362 < Fa.‿***hunām*** ‘a disease to which horse, asses, and moles are subject’ F. Steingass 1930 s. 476. ※※

AD. **hınami** ‘damat ve gelinin anne ve babaları, dünür’ DS 2362 < Erm. ‿***hnam*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 256. ※※

hınc/hınç ‘öç almayı güden öfke’ < ?? ***hıncını al-*** ‘öcünü almak’. ※※

hıncahınc/hıncahınç ‘dopdolu, tıkabasa dolu’ < ?? ortadaki ***–a–*** için b. ***beraber*** ⊡. ※ ***Yıl başı yortısı münasebetiyle cebhede bulunan żābıṭāndan bir ḳısmına bir ḳaç gün iẕin verilmiş imiş; vağonlar ‿hınc-ā-ẖınc!*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 171). ※ ***Orta yerde bir kömür sobası. Etrafı hıncahınç.*** (Reşat Enis 1935 s. 64). ※ ***Vapurun içinde nefes alabilirsen al. Baştan aşağı hıncahınç.*** (S.M. Alus 1944 s. 97–98).

AD. **hıncik** ‘çökük, basık (burun hakkında)’ DS 2363 < Erm.‿***hncik*** ‘kısa ve ucu havaya dönük burnu olan’ R. Dankoff 1995 no. 259. ※※

hınç I, b. ***hınc***.

AD. **hınç** II ‘ağaçlardan sızan yapışkan sıvı’ DS 2363 < krş. Fa. ***hanc*** ‘extracting, drawing’ F. Steingass 1930 s. 1513. ※※

hınç al- ‘sinirlerini yatıştırmak için intikam almak’ (krş. ***hiddetini al-***) < ?? ※ ***Çarşıda kimbilir kime kızmıştı da gelip Emineden mi hınç alacaktı?*** (Mahmud Yesari 1930 s. 18). ※ ***Yunus küçücük elini boynuna geçirdiği, kuyruğunu çektiği halde, hıncını bebekten değil, benden aldı.*** (M. Urgan 1998 s. 33–34).

AD. **hınç et-** ‘burun silmek’ DS 2364 < Erm.‿***hncel*** ‘üfleyerek burnunu boşaltmak’ R. Dankoff 1995 no. 261. ※※

(Konuşma dili) **hındım** ‘haşarı ve gürültülü eğlence’ Devellioğlu 1959 s. 96 < ?? ※ ***Biz çekilüb de gidelim de içerideki sermāyeler müşteriler yine‿hındımlarında devām-mı etsünler?*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 85). ※ ***Avuç avuç paralar kazandı. On para tutmadı. İşret, hındım, cünbüş, kadın, kumar, her gece bir ziyafette, her gece bir zamparalıkta.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 26).

‿**hındırgan**, b. ***hındirgen***.

AD. **hındirgen/hındırgan** ‘düğün davetçisi’ DS 2364–65 < Erm.‿***hndrakan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 257. ※※

AD. **hıngal/hingel** ‘bir çeşit yemek’ DS 2364, 2387 < krş. Tietze 1982z no. 129. ※※

AD. **hınık I/sümük/ümük** ‘sümük’ DS 2365, 4065; R. Dankoff 1995 no. 251’e göre < Erm. ***xlik*** vs. a.m. kelimesinden. ※※

hınık II, b. ***hımık.***

hınkır-, b. ***hımkır-***.

hınkla-, b. ***hıkla-***.

hınna/BSTTk. **kına** ‘Lawsonia inermis bitkisi ve onun yapraklarından elde edilen saç ve tırnak boyama maddesi’ Ar. ***ḥinnā’*** (/***ḥn’***/ kökünden) a.m. Bugün kullanılan şekil 15. asırda (1444–48) Geogievits tarafından kaydedilir. ※ ※ ***Ve boya ve ḥinnā ve penbe ve deri: ḳırḳ aḳçadan bir aḳça alınurmış.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 112). ※ ***Ve‿hiyārşenbe ve ḳına vezn olınub her yüz batmandan yüz on aḳça resm-i gümrük ve bir aḳça resm-i ḳapan alınur.*** (a.e. [979/1571] s. 212). ***Bir müddet oturduktan sonra gelini kınaya çekmek merasimi başlar.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 179). ***kına gecesi*** ‘düğünlerde gelinin evinde yapılan ana’nevi eğlence’: ※ ***Kına gecesine benzer, çakıntılı, eğlentili bir gece geçirmek te istiyordum.*** (S.M. Alus 1944 s. 79). ***kına gibi un ol-*** ‘(her şey) mükemmel hâle gelmek, yoluna girmek’: ※ ***Karına söylersen yine kına gibi un olur.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 200). ※ ***“Benim dalgama karışmayın!” derim. Olur biter! Biter ki, kına gibi un olur!*** (F. Baykurt 1971t s. 84). ※ ***Bu kadarmış yavu! Düzelttik! Kına gibi un ettik! Zopayı alıp da girişince birez, musmum oldular noolacak!*** (a.e. s. 189). ***kınalı kaşık gibi yakış-*** ‘çok iyi yakışmak’: ※ ***Öyle bakdı ki Mine Sultan, kınalı kaşık gibi Han Ayvaza yakışıyor. Meğer, kız da Ayvaz’ın çağında, Ayvaz da kızın çağında idi.*** (Behçet Mahir 1973 s. 226).

AD. **hınsan** ‘üzüm mengenesi’ < Erm.‿***hncan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 432. ※※

(Argo) **hınt** I, b. ***hent***.

AD. ***hınt** II 'arpa' DS 2366 < belki ***hınta*** ile karıştırılmış. Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

Osm. **hınta** 'buğday' < Ar. ***ḥinṭa*** a.m. ※ ***Ḥubūbātdan ki ḥınṭa ve şaʿīr ve ʿalef ve gāvers ola, ʿöşr ve sālārlıḳ alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [892/1487]s. 3).

hınzır 'hergele, namussuz' < ***hınzir***. ※ ***Her şeye öfkeleniyorum, hiddetleniyorum; hele Tayfur hınzırına!*** (S.M. Alus 1933p s. 126). ※ ***Rumelilerin babaçko namını verdikleri vücut. Edası, cilvesi, satışı da tamam. Dedim ya, numara olarak yalnız on numarayı değil, üç yıldızı da beraber beraber vermiş, hınzıra bayılmış gitmiştim.*** (S.M. Alus 1944 s 103). ※ ***Şaşkınlıkla kızın yüzüne bakakaldım. Arkadaşım hınzır bir gülümsemeyle beni izliyordu.*** (A. Ümit 1990? s. 17).

hınzır deli** (hafif sövgü derecesinde bir tabir?) < ***zırdeli tabirinin manalandırılması mı? ※ ***Anası onu kovdu: "Seni hınzır deli!" dedi, "Beğendin mi yaptıklarını? Çekil karşımdan!"*** (M.Ş. Esendal 1958 I, 148). Başka kaynaklarda bulunamadı. (***hınzır deli***, konuşma dilinde pek sık olmasa da arada bir kullanılan bir deyimdir. Hatta deliler şaka yollu şöyle sınıflandırılır: deli, zır deli, zırzır deli, hınzır deli [Editörün notu]).

hınzır hıyız** (manası pek belli olmayan sövgü) < ***hınzır ve ***hıyız*** kelimelerinden müteşekkil allitératif terkip acaba bir tabir mi? ※ ***"Seni hınzır hıyız karı seni!" Çingenelikten bana yalnız başıma bir safası sürdürmezsin ha! Dur ben senin fitil fitil burnundan getireyim de gör!*** (R.C. Ulunay 1941 s. 129–130). Başka kaynaklarda bulunamadı. (Acaba ***hayız*** 'kadının ay hali, regl' kelimesinin ***hınzır***'a uydurulmak üzere kasıtlı olarak bozulmuş biçimi olabilir mi? [Editörün notu])

Osm. **hınzir** 'domuz; yaban domuzu' < Ar.‿***hinzīr*** a.m. ※ ***Resm-i‿hınzīr yabanda güdülenden iki‿hınzīrdan bir aḳçe alınur. Ve keferenin evlerinde besledüklerinden ve boġazladıḳları‿hınzīrdan birer aḳçe alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1520 (920)] s. 290)

Osm. **hınzire** I 'dişi domuz' < Ar.‿***hinzīra*** a.m. ※※

hınzire II 'şıllık, edepsiz kadın' < ***hınzire*** I. ※ ***Biz, Kıbrıslınıŋ ḳızını meclisimize almadıḳ.‿hınzīre vaftiz olmış, bir kilisede oturuyor. Allāh belāsını versin!*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 I, 123). ※ ***Bir huyu daha var. Asıl ona dayanamıyorum. Kapıları dinliyor. Bak dur, kör olası yine orada! Seyret, şimdi hınzıreye ne oyun edeceğim!*** (F.C. Göktulga 1943 s. 70).

hıp 'bir şeyin anî duruşunu anlatan bir nevi nida' < ses taklidi kelimelerden, b. çat ⊡ ※ ***Üçüncü gün çığlıklar hıp diye kesildi.*** (L. Tekin 1984 s. 38). ※ ***Atiye akan suların "Hıp!" diye duracağını, ama gücü kuvveti yerinde olan erkeğin durmayacağını bildiğinden, oğlunun elbet bir gün Zekiye'nin koynuna gireceğine inanıyordu.*** (a.e. s. 186–187).

(Argo) **hır** 'kavga, kargaşa' M. Mikhaïlov 1930 s. 24, H. Aktunç 1990 s. 131 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Evde‿hır mı çıḳaralım?*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 116). ※ ***O gece Reha beyin evinde sabaha kadar yeniden beş okka rakıile dört kasa bira daha yuvarlanmış. Ve son-***

ra sabaha karşı hır çıkmış. (O.C. Kaygılı 1939 s. 175). ※ ***Bu iş çıḳtı çıkalı, her gün bir hır evin içinde!*** (F. Baykurt 1971t s. 208). ***hır zır çıkar-*** 'kavgaya sebep olmak': ※ ***Tahir, bütün köydeşleri gibi, Şeremetlilerden çekiniyordu ve onlarla hır zır çıkarmanın kendilerine Karalarlılarla bozuşmaktan daha fazla zarar vereceğini anlıyordu.*** (Z. Yamaç 1956 s. 200). ***hırlaş-*** 'ağız kavgasına girişmek': ※ ***Ben saŋa, körü ṭopalı gösterirdim ammā du'ā et ki͜ hırlaşacaḳ vaḳtim yoḳ***. (Maḥmūd Yesārī 1927 s. 159).

Osm. **hıra** I 'asık suratlı, somurtuk, öfkeli (bakış)' < Fa.͜ ***hīra*** a.m. ※ ***Cün ḳız Düstürı gördi, hezār dil u cān-ile 'āşıḳ oldı. Ammā öz[in]͜ hīreye vurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 236b). ***hıyralık/hıralık et-*** 'inatçılık etmek': ※ ***Yolda Bedre hıyralıḳ ėder-idi, yürimezlenürdi. Ya'ḳūb degneg-ile girişürdi.*** (a.e. v. 34b).

AD. **hıra** II 'cılız, çelimsiz, sıska' DS 2367-68, TS 1916–17 < Erm.͜ ***hra*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 178 no. E83. Ermenicesi, Türkçesinden gelmiş olabilir. ※ ***Çadır gazzana beŋzer, çöp kimi͜ hıra, aḥvaḥ yüzlü...*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 374). ※ ***Süs (= sus***),͜ ***hıra oğlan! Burada hekīmiŋ ne işi var?*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 204). ※ ***Senem kadın iki yıl ter yatmış Memmedi edinmek için. Memmedi edindikten sonra hıra düşmüş. Onmamış yani.*** (M. Makal 1960 s. 8). ※ ***Bu görücü kadın hıra kız Emriye için gelmesin sakın?*** (R. Ilgaz 1981 s. 258). ***hıra cura*** a.m. TS 1917. ※※

AD. **hıra III/hire çiçeği** 'hatmi çiçeği' DS 2368, 2369 < ***hırı*** kelimesinin varyantı. ※※

Osm. **hırak** 'bir hastalık ismi, Bubo inguinalis, Schlieren' Meninski 1680 II, 1985 < Ar. ***ḫirāḳ*** a.m. (?) Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

hıram 'derenin taşkını' DS 2368 < Erm.͜ ***hram*** 'duvarın gedik açması' R. Dankoff 1995 no. 289. ※※

Osm. **hırāmān** 'salına salına yürüyüş' < Fa.͜ ***hirāmān*** a.m. ※ ***Cāmedāndan Mıṣrī göŋlek, Fezī cübbe, Hindübārī şāş, ābyārī fereci geydi,͜ hırāmān evden daşra geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Çemende seyr ėtdükce yüce boyıyla ol dilber | Güniden ditremek dutar revān serv-i͜ hırāmānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 34).

hırbo/hirbo 'kaba saba, sersem (kimse); iri yarı (taşralı)' < ***hırpıt/hırpıç.*** Krş. hırpani. Sondaki /***o***/ için Kürt. şahıs adlarında kullanılan ***-o*** eki, b... ※ ***Andavallı, yavaş konuş, hırboluğun sırası değil, veledi tüydürmiyelim!*** (S.M. Alus 1933p s. 154). ※ ***Mevlûtzade dedikleri öküzün büyüğü bir herif geldi. Haberin var mı bilmem, hirbonun bizimle de ortaklığı var.*** (S.M. Alus 1934 s. 323–324). ※ ***Haydisene, be hırbo! Onluğun ne olduğunu bilmiyor mu o?*** (E.E. Talu 1935 s. 28).

hırç- 'burkulmak, kemik yerinden çıkmak, incinmek' DS 2369, 2375 < ??.

AD. **hırçık** 'eski, lime lime, yamalı' DS 2369 < ***hırç-*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-ık*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***İkisi yola çıkıyorlar, öyle bir hırçık, üzerindeki parça parça. Yarı yola geliyorlar. Tilki diyor ki: "Sen burada soyun, elbiselerini suya at; ben koşayım gideyim, padişaha diyeyim ki ağamın elbisesi neyi suya gitti".*** (U. Günay 1975 s. 279).

hırçın '(ses hakkında) tiz, öfkeli' < Erm. ***ḫirç*** 'korkmuş, şaşkın' R. Dankoff 1995 s. 164 no. D16. Krş. Az. Tk. ***xırçın***. ※ ***Kadının sesi hayli hırçındı.*** (M. İlhan 1983 s. 42).

hırdavat, b. ***hurdevat***.

hırgür 'geçimsizlik, kavga' < kafiyeli ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş iki ses taklidi kelimeden ibaret mürekkep kelime, krş. ***hargür***, ***harran gürra.*** ※ ***"Burası ḍaġ başı mı?! —"Şehr içi. Ammā kim kime. Herkes kendi ḫır güriyle meşġūl.*** " (H.R. Gürpınar 1926 s. 561).

AD. **hırhıdilik** 'dağlarda, tarlalarda yetişen, yenilir bir çeşit ot' DS 2369 < Erm. ***ḫrḫntuk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 286. ※※

AD. **hır hısım** 'akrabalar' < ***hısım*** ve réduplication'a dayanan /***r***/ ile biten ön takı (b. ***apakçıl*** ⊡) ※ ***Eş dost, hır*** (metinde ***hın***) ***hısım ve akrabalarım için sual eyledim. Cümlesi için hoş haberler verip...*** (E. Misailidis 1986 s. 780). ※ ***"Kadınları erkekleri ayrı ayrı bindiler omuzlarıma. Hırım yok, hısımım yok. Ne yapayım tek başıma?"*** (F. Baykurt 1971t s 140).

AD. **hırhışır/hılhışır** 'kırık dökük, paramparça' DS 2369 < ***hışır*** 'bir şeyin artığı, eziği, işe yaramayan kısımları, süprüntü' ***hışır ol-*** 'parça parça olmak, eskimek, yıpranmak' DS 2378; ve réduplication'a dayanan, /***r***/ ile biten ön takısı (b. ***apakçıl*** ⊡) ikinci varyantta /***r***/ → /***l***/ gelişmesiyle, b. ***amelikan*** ⊡. ※ ***Gûya kız yukarlarına baktı. Yataklar hıl hışır. Ortalık toz içinde***. (Y. Ahıskalı 1944k s. 33).

ḫırḫız, b. ***ḫırsuz***.

AD. **hırık** 'küçük odun parçası, çerçöp' < Erm. diyal. ***ḫrik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 285. ※※

AD. **hırızma** I 'gerdek gecesinden bir gün evvel yapılan gelin hamamı; tüy dökücü ilaç' DS 2370, Meninski 1680 II, 1880 < Yun. ***χρίσμα*** (ḫrísma) 'sürülen şey, merhem' Tietze 1955 s. 300. ※ ***Paşanuŋ iştihāsı ḳıl ḳaparken, | Benüm cānum ḫırızmayı nėdersin?*** (M. Çavuşoğlu 1970 I, 45).

AD. **hırızma** II 'ayı, boğa gibi hayvanların burunlarına takılan halka' DS 2370 < ***hızma*** kelimesinin ***hırızma*** I kelimesine benzetilmişi. ※ ***Benim bu Çingeneye yenilmem ırkımın namına büyük bir züldür. Ne yapayım? Sopa onun elinde, dişlerim sökük, burnumda hırizma.*** (H.R. Gürpınar 1933kp s. 37). Mecazî manada: ※ ***Açıl saçıl; kabak çiçeği gibi kendini ver! Hırızma elimizdeyiken burnuna takalım, talimli maymun gibi oynatalım!*** (S.M. Alus 1933p s. 227). ※ ***Marabalık burnumuzda hırızma. Eşeği hayvandan, bizi insandan saymaz ağa.*** (F. Baykurt 1973 s. 31).

AD. **hırızma** III 'toprağı derince belleme' DS 2370 < Yun. ***γύρισμα*** (yírisma) a.m., asıl manası 'çevirme' Ch. Tzitzilis 1987 no. 88. ※※

Osm. **hırid-u-füruht**, b. ****harid u fürüht***.

Hıristiyan/Hristiyan/Kristiyan b.m. (İsa'yı peygamber tanıyan dine mensup kimse) < Yun. ***χριστιανός*** (ḫristianós) a.m G. Meyer 1893 s. 66. G. Hazai 1973 s. 78'e göre kelime 17. asırda ***kriştian*** diye telafuz edilirdi. Carbognano 1794 s. 579'a göre kelimenin telaffuzu ***kristiyán*** idi. ※ ***Ve bu ḳrisgān ṭāyifesinüŋ ḳızlarını ve oġlanlarını ve ʿavratlarını***

alub… (Ġazavāt-ı Sulṭān Murād͜ Hān 1978 v. 2b, transkripsiyon (yazı çevrimi) s. 3). ※ ***Eskiden koyu hıristiyan olan, ben tanıdığımda ateistliği seçmiş Kanadalı bir adam vardı.*** (B. Uzuner 1997 s. 10).

Hıristuyena 'Noel' < Yun. ***Χριστούγεννα*** (hristúyenna) a.m. [***Hristos*** kelimesinin genetivus (genetif, ilgi hali) hâli ve ***γέννα*** (yénna) 'doğum']. ※ ***Hıristuyena yortusuna rastlıyordu.*** (Reşat Enis 1945 s. 161).

hırızma I 'iskelet, kadid' (?) < ?? ※ ***Şa'bānā geliyordu ki Zeyno köhnemiş,͜ hırizması çıḳmış ḥayvānlar gibi bir gün duracaḳ, cānı gitmiş olan gözleri gibi vücüdınıŋ de ḥayātı sönecek, ṭopraḳlarıŋ üstüne düşüb rūḥunu teslīm edecekdi.*** (H.E. Adıvar 1928 s. 117).

hırizma II, b. ***hırızma*** II.

hırka, b. ***hırkat***.

hırkadak 'anında, birdenbire' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, b. ***cartadak*** ⊡. ※ ***"Uzun İskender" dedin mi, ağlayan bebekler seslerini hırkadak kesiyorlar.*** (Kemal Tahir 1957r s. 69).

hırkat/BSTTk. **hırka** 'tarikat mensuplarının giydikleri üst elbise; önden açık; örme yün ceket' M.Z. Pakalın 1946 I, 804, < Fa.͜ ***hırḳat/hırḳa*** a.m. < Ar. ͜ ***hırḳa*** 'kumaş parçası, yama'. ※ ***Buyursa mest gözlerüŋ gire mey-͜ hāneye ṣūfī, | Boyaya͜ hırḳati͜ hamra geçüb nāmūs u 'ārından.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 87). ※ ***Bir hırkaya, bir lokmaya kaldık.*** (R. Ilgaz 1943 s. 4).͜ ***hırḳa giy-*** 'derviş olmak' ※ ***Bir ṭaġ olsa vėrsem arḳa / Dervīş olsam giysem͜ hırḳa.*** (Karacaoğlan v. 38b).

hırlaş-, b. ***hır***.

hırlı, b. ***hırlu***.

hırlu/hırlı 'hayırlı, uğurlu (alâmet)' TS 1917, Meninski 1680 II, 1986 < ***hırsuz/hırsız*** kelimelerinin müspet mukabili 'namuslu, dürüst, iyi huylu (kimse)': ※͜ ***Hırlu deprenmez yoluŋda engelüŋ, | Ḍoġruluḳ yoḳ, anda var bir egrilik.*** (Naẓmī 1928 s. 35). ※ ***Ben o Kabak Musdunun aklına, hemi de parasına sıçayım! Onda akıl olsa, torunu yaşında bir kıza müşteri olmaz! Emme deli bir o değil ki! Siz hırlı mısınız? Kalkmış da en olmayacak bir işi oldurmaya çalışıyorsunuz.*** (F. Baykurt 1971t s. 68–69). Ekseriya ***hırsız*** ile karşı karşıya kullanılır: ※ ***"Onu kaldırıma atışımız kabahat değil de, eve alışımız mı kabahat?" —"Hırlı mı, hırsız mı? Neyin nesi bilmiyoruz ki…"*** (Mahmud Yesari 1937 s. 42). ***hırluca/hırlıca*** (zarf) 'iyice, esaslıca' TS 1917. ※※

Osm.͜ **hırmen**/BSTTk. **harman** 'harman, kesilmiş mahsul yığını' < Fa.͜ ***hırman*** a.m. ※ ***Ṣabrum hırmenini yandurduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 41a). Krş. AD. ***gIrman*** a.m. ZTS 81, Tietze 1982z no. 99. ※※

hırp 'kalın ve oldukça yumuşak madde ikiye kesilirken duyulan ses' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Kendi istedi de vardı. İçindeki öfke neden? Neden çağıldayan iç suları hırp diye kesiliverdi?*** (A. Kutlu 1995 s. 122). ***hırp et-***: ※ ***O anda yüreğimiz hırp etti, sanki durdu.*** (a.e. s. 100).

hırpadak 'âni olarak duruvermek' < ***hırp*** + ***-adak***, b. ***cartadak*** ⊡. ※※

hırpani (/***a***/ ve /***i***/ uzundur) 'kılıksız, perişan kılıklı' < ?? belki ***hırpıt*** kelimesinin telaffuzda Fa.ya benzeyen özentili bir gelişmesi. ※ ***Zavallı ḥacı***

şimdi acı acı gülerek ịhtiyar bir‿hırpani gibi ṣoğuḳdan çeŋesi ṭaḳırdaya ṭaḳırdaya ṣağa ṣola göbek atıyor. (H.R. Gürpınar 1335 s. 88). ※ ***Sürücü beygirlerinin kuyruklarından oltalık kıl çeken hırpani külâhlı veledizina.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 55). ※ ***Agavni en önde. Üstü başı hırpanilere dönmüş. Saçı, topuzu karışmış, etekleri beline dolanmış.*** (S.M. Alus 1933p s. 82). ※ ***Sıkı yönetimce İstanbul'dan sürgün edildikleri günden beri yavaş yavaş çürüyen İstinyeli Tevfik'le, Berbat Şevket de sırılsıklam hırpanileri içinde, birbirlerine sokulmuş, düşünüyorlardı.*** (Orhan Kemal 1951s s. 45).

AD. **hırpel** 'çok eski, yamalı giysi' DS 2372 < krş. Rus. (diyal.)‿***harpal*** 'kısa kaftan' M. Vasmer 1958 III, 232. ※※

hırpıç, b. ***hırpıt***.

AD. **hırpıt/hırpıç** 'çok eski yamalı giysi; üstü başı yırtık, perişan kılıklı (kimse)' DS 2372 < Fa.‿***har–baṭ*** 'an idiot, stupid; a wild man; a hairy demon resembling the human form; dishonest' F. Steingass 1930 s. 452, asıl manası 'semiz kaz' [***har*** 'eşek' ve ***baṭṭ/baṭ*** 'ördek']. Tietze 1962 no. 333 bu ***pırpıt*** kelimesini ona omonim (eşsesli) olan ***pırpıt*** 'siyah yünden yapılmış fanila' kelimesiyle mukayese ediyor ve bu sonuncu kelimeyi < Yun. ***περιπόδι*** (peripóḏi) 'pantolon, çorap' etimonuna bağlıyor. Bu etimoloji, kelimeyi Fa. bir etimona bağlayandan daha inandırıcı görünüyor.

hırs I 'zor zaptedilen istek; aşırı gayret' < Ar. ***ḥirṣ*** a.m. ※ ***Una, etmege, şarāba helāhil ḳatdı, tā ac‿halḳ ḥırṣ–ile yėyeler, helāk olalar.*** (Ferec 855/1451 v. 89a). ※ ***Vallahi şimdi aşağıya inip hırsımı o altı kulaç heriften alacağım. Bir temiz saçını, sakalını yolacağım.*** (S.M. Alus 1933k s. 43). ※ ***Son derecede asabiydi; hırsından her tarafı titriyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 193). ※ ***Biraz süslenince galiba çok yakışıklı oluyorum da başka kadınlara beğenilmek hırsına düştüğümü sanarak karımın kıskançlık damarı bütün bütün depreşir.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 6).

Osm.‿**hırs** II 'ayı' < Fa.‿***hirs*** a.m. ※ ***Baḳdum, gördüm: Hezār hezār pīl u peleng u gürg u bebr u hizebr u‿hırs u‿hük u şağāl u rübāh ol ḳaṣruŋ yöresine cem' oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 101b).

hırsız, b.‿***hırsuz***.

hırsızla–, b.‿***hırsuz***.

hırsızlama/hırsızlamasına 'sezdirmeden, gizlice' < ***hırsız*** + ***–lama/-lamasına*** zarf ek grupları, b. ***aykırılama*** ⊡. ※ ***Ta karşı masada para kokusu almış iki şık yankesici ara sıra bu tarafa hırsızlama nazarlar atarak fiskoslarını geçiyorlardı.*** (H.R. Gürpınar 1933kp s. 33). ※ ***Ayaklarımızın ucuna basa basa, hırsızlamacasına, kapıdan sıvıştık.*** (S.M. Alus 1933p s. 133). ※ ***Her naṣılsa. bu gizli el benim yataḳ oḍama‿hırsızlamasına giriyor.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 276).

‿**hırsuz**/BSTTk. **hırsız** 'kanun dinlemeyen, âsi yaramaz, hayırsız, eşkiya, başkasının malını çalan, mal gaspeden, hırsız' G. Molino 1641 (***furo*** maddesinde), Meninski 1680 II, 1881 <‿***hayr*** + privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡; krş. Az. Tk.‿***hırsız*** 'oğru'. AD.‿***hıṟhız*** varyantında Fernassimilation (uzak benzeşme) vardır. ※ ***Bunı yā siz öldüresiz, yā melike dapşurasız "Hırsuzdur" dėyesiz ol öldüre.*** (Ferec 855/1451 v. 100a). ※ ***Eşek ṣıpası öyle bir hırhız ki gözden sürmeyi çalar.*** (Ebü–bekir Ḥāzım 1326 s. 185). ***hırsızla–*** 'hırsızlık etmek, çalmak': ※ ***Anbarın kapa-***

ğını muhkem kapa ki komşum hırsızladı demiyesin. (F.C. Göktulga 1943 s. 118).

hırt I 'bir bez yırtılırken duyulan ses' Meninski 1680 III, 5459 < ses taklidi kelimelerden. ※※

(Halk ağzı) **hırt** II 'sersem, izansız, idraksız; anlayışsız, kaba (kimse)' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 99, H. Aktunç 1990 s. 32 < ***hırt*** I. ※ ***Genç kız bütün hassasiyetine rağmen nihayet sevemediği bu adama karşı fazla realistti. "Yahu!" derdi, "Ben doğrusunu istersen biraz hırtım! Öyle seksen manâya gelen lâkırdı söylemem."*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 85). ※ ***Söyle ulen, poliste ifade vermiyorsun hırt!*** (F. Erdinç 1948a s. 44).

AD. **hırtı** 'ince deri ya da gönden yapılmış çarık' DS 2373 < Ch. Tzitzilis 1987 no. 586'ya göre, Yun. ***χαρτί*** (hartí) 'kâğıt' kelimesinden, fakat kelimenin öteki manalarına bakılırsa bu izah şüpheli görünür. ※※

AD. **hırtık/hırtlk** 'boğaz; çene altı, gıdı' DS 2373–74 < Erm. ***hṙtuk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 287. ※ ***Devin çırpı koyduğu yere girip saklanıyor. Bakıyor devin karısı geldi bir az çırpı mırpı götürecek. Hemen orada kadını hırtığını sıkıyor.*** (U. Günay 1975 s. 360).

(Konuşma dili) **hırt pırt/hırtı pırtı** 'ufak tefek şeyler, kıvır zıvır, pılı pırtı' TS 1918, L. Bonelli 1902 s. 63 < kafiyeli ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş çift söz; mana ikinci kelimeden kaynaklanıyor. Krş. Fa. (halk ağzı) ***kārt u pārt*** a.m. ※ ***Çukurbostan taraflarında küçücük bir ev tuttuk, biraz hırtı pırtı aldık, başımızı soktuk. Bundan sonra benim için kulübe ile sarayın ne farḳı var?*** (R.C. Ulunay 1941 s. 173). ※ ***Sen bana bakma, ben nafakamı temin için kendi odamı kiralarım. Çatıdaki sandık odası ne güne bekliyor? Hırtımı pırtımı oraya çekerim.*** (S. Simavi 1941 s. 53).

AD. **hırtlak**, b. ***gırtlak***.

hırtlamba 'devamlı nezle, öksürük, ses kısıklığından muzdarip olan (kimse)' < ***hırt*** ses taklidi unsuru + ***-lama*** (b. ***aykırılama*** ⊡); ***/m/*** → ***/mb/*** gelişmesi için krş. ***muşamba***. ※ ***Şimdi mayıstayız. Bu seneyi atlatan hırtlambaların kabir duaları gelecek seneye kalır.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 15–16).

(Konuşma dili) **hırtlambası çık-** 'eskimek, dökülür hâle gelmek' < ?? ※ ***Elin sıska, kağşamış, deli bir çanak yalayıcısı işgüzarlık olsun diye etrafa kabadayılık taslanmağa yeltendi ise bize ne? Hırtlambası çıkmış olan biçare macuncuya dayak attıysa bize ne oluyor?*** (S.M. Alus 1944 s. 107). ※ ***Öbür kanapenin üzerinde, boylu boyunca serpilmiş, hırtlambası çıkmış, kır bıyıklı bir çorbacı.*** (a.e. s. 155).

Hırvat 'Hırvatistan'da yaşayan milletten olan (kimse)' Sırp-Hırv. ***Hrvat*** a.m. F. Miklosich 1889 s. 9. ※ ***Hırvat begleri ittifāḳ ėdüb...*** (Selānikī I, 22–23). ※ ***Çltak voynuk kafal Hırvat çeteci!*** (Kömürciyan 1981 s. 143 no. 209).

AD. **hırvat** 'büyük vücutlu (kimse); düzensiz, dağınık giyimli (kimse)' DS 2375 < ***Hırvat***. ※※

Osm. **hırz** 'nazarlık' < Ar. ***ḥirz*** a.m. ※ ***Ḳalem banub ciger ḳanına yazdum saŋa ḥırz içün | Bu bāzü-bend-i dür-bārı yavuz gözden, yavuz dilden.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 65).

Osm. **hışāl** 'vasıflar, faziletler' < Ar. *ḫiṣāl* a.m. [*ḫaṣla* 'haslet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ḫōca Müsāyı anda ḳondurdılar, ḳonuḳladılar, insānīyete ta'alluḳ ėden ḫıṣālden nesne mu'aṭṭal ḳomadılar, ḳamusını ẓuhüra getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

hısım, b. ***hısm***.

hısm/hısım 'akraba' < ?? ※ ***Kāzuründa ne atası, ne anası, ne ḫışmı, ḳavmı var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ※ ***Ataŋ ve anaŋ selām u s̱enālar ėderler ve ḫışımlaruŋ, ḳavmlerüŋ dest-büs ėderler.*** (a.e. v. 121b). ※ ***Hod̠ ḳabīle, ḳavm u ḫışm u ol ḫaşem | Ḳamusı çıḳdı elümden, ḳaldı ġam.*** (M. Adamović 1994 no. 3487). ※ ***Cevdet efendinin anası, babası çoktan ölmüşler. Biraderi, hemşiresi, dayısı, teyzesi, hülâsa hısım akrabadan kimsesi de yok.*** (S.M. Alus 1934 s. 25).

AD. **hıstiyanar** 'aralık ayı' K. Emiroğlu 1989 s. 126 < Yun. ***Χριστιεννάρης*** (hristienaris) 'Noel' Ch. Tzitzilis 1987 no. 592. ※※

AD. **hış** 'kemik, ağaç vb. şeylerin ezilmesini, ufalmasını anlatır' DS 2375 < ?? ***hışı çık-/hış ol-*** 'paramparça olmak' DS 2376: ※ ***İki saat sonra harmanlara varıldı. Güneşte erimişe benziyen terli ırgatlar, tarlanın kenarına indirildi. Sarsıla sarsıla hış olmuşlardı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 256). Krş. ***hışır*** IV.

hışadak 'âni bir hışırtı ile' < ses taklidi tabirlerden, ***-adak*** için b. ***cartadak*** ⊡. ※ ***Kuşlar havada halka halka olup dönerler. Sonra üstümüze hışadak inerler!*** (F. Baykurt 1961o s. 330).

hışhışı 'zehirli' (?) < ***ḥaşḥāşī*** (?) ※ ***Salman'ın elinde hışhışı hançer...*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 8).

hışıla-, b. ***hışla-***.

(Halk ağzı) **hışım** I (sıfat) 'sinirli, çabuk kızan, hırçın (kimse)' < ***hışm/hışım.*** ※ ***Ellerimlen, ayaklarımlan, her şeyimlen veryansın etmek istiyorum deyyusa. Ama nasıl hışımım biliyor musun, çünkü hiç aklıma gelmiyor artık bana merhem olacağı***. (Z. Selimoğlu 1970 s. 25) ***hışım gibi*** 'şimşek gibi': ※ ***Haydar önde, Mustafa arkasından en geride de Aho merdivenleri atlayarak, hışım gibi aşağıya indiler.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 71).

hışım II, b. ***hışm***.

hışımnak, b. ***hışmnāk***.

AD. **hışın-** 'vuracak gibi kolunu kaldırmak;' DS 2376 < krş. ***hış!*** 'sus anlamında emir' DS 2375. ※ ***"Hıııı!" diye hışındı elindeki bıçakla büyük çocuk, "Vurursam!"*** (F. Baykurt 1959y s. 233). ※ ***Küçük kızına hışındı: "Sus kız! Sen de başlama!"Alırım valla ayağımın altına!"*** (F. Baykurt 1971t s. 181). ※ ***Asasını alıp hışındı: "Ulan otur! Otur diyorum sana! Valla şimdi kafanı patlatırım!"*** (F. Baykurt 1961o s. 83).

AD. **hışır** I 'iri, şişman ve kuvvetli adam' DS 2376 < Erm. ***hoşor*** 'kaba saba, iri yarı' R. Dankoff 1995 no. 269. ※※

AD. **hışır** II 'saf, aptal' DS 2376–77 < ***hışır*** I. ※ ***Sahi mi söylüyorsun, yoksa hışır mı atlatıyorsun?*** (S.M. Alus 1933k s. 167).

AD. **hışır** III 'olmamış, ham (meyve)' DS 2377 < ***hışır*** I. ※ ***Karpuz hışır çıkar, ama serinlemek için Ahmed Efendi hışır karpuzu atmaz. Para vermiş almıştır.*** (B. Felek 1957 s. 11).

AD. **hışır** IV 'bir şeyin artığı, eziği, bir işe yaramayan kısımları, süprüntü' DS 2377 < Erm. ***hşkıl*** 'kurumak' R. Dankoff 1995 no. 262. ※ ***Yukarıda saydığımız bahçelerde en hışır garsonun gündeliği 2, 5, hattâ 3, diyelim 2 lira. O halde günde bir papele burasını niye tercih ederdi?*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 130). ※ ***Ġarının ġocası, işi çaḳdırmamaġ-için çoḳ hışır esġl dilenci vazıyetine girerek tam gėce yarısı düyne varmış.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 92).

AD. **hışır** V 'kadınların kullandıkları mücevherat' DS 2377 < ?? Krş. Kürd. ***hışır*** a.m. I.A. Orbeli 1957 s. 400. ※※

hışırtı 'sürtünmeden dolayı ortaya çıkan ses' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Başını kaldırıp dinliyorsun, ev sessiz. Caddeden geçen tek tük arabaların lastik hışırtıları...*** (Peride Celal 1991 s. 9). ※※

hışik 'fasulye kurusu; fasulye sapı' DS 2378–79 < Erm. ***hşkil*** 'kurumak' R. Dankoff 1995 no. 262. ※※

hışla-/hışıla- 'hışıltılı ses çıkarmak, soluk soluğa gelmek' DS 2379, TS 1918, A. Zajączkowski 1937 II, 84 < ses taklidi fiillerden. ※ ***Biraz yėr gidlcek ṣayrefī hışıladı. Dalle eyitdi: "Ne zaḥmet görürsiz? Zenbiyli oğlana vėr, götürsün!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 224a). ※ ***Öpüştüler, koklaştılar. Lûtfüyezdan, nefes darlığı çeken ihtiyarlar gibi hışlaya hışlaya istim koyuverdi, kalktı.*** (E.E. Talu 1937 s. 63). ※ ***Uzaktaki kayanın üstünden hışılayarak aktı geldi, Salmanın kafasına bir vurdu, Salman yere düştü.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 163).

hışm/hışım 'kızgınlık, öfke' < Ar. ***hişm*** a.m. ※ ***Ḥaccāc eyitdi: "İ bedbaḫt! Hışmumdan ḳorḳmaduŋ-mı?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 67b). ※ ***Herif, içeri gelsene! Bu gece cazuların hışmına uğrayacaksın!*** (M. Rona 1945c s. 24). ***hışm eyle-*** 'öfkelenmek': ※ ***Haliyfe ḳāżīye hışm eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 18b). ※ ***Şāh hışm eyledi, eyitdi: "İ nāpāk-i bī-bāk" Benden ḳorḳmaduŋ-mı, keniyzeklerümi bed-nām eyledüŋ?*** (a.e. v. 201a). ***hışım insin!*** '(bir beddua) Allah belanı versin'. ※ ***"Ana, ana, kız ana! Bu otomobillere kimler biner?" —"Ne bileyim ben? Hışım insin! Hışım insin tekerlerine, hışım insin dingiline!*** (İ. Balaban 1968 s. 18).

Osm. **hışmnāk/hışminak** veya **hışımnak** 'kızgın, öfkeli' < Fa. ****hişm-nāk*** a.m. [***hlşm*** + isimden sıfat yapan ***-nāk*** eki, b. ***ferahnak*** ⊡]. ※ ***Ḳızuŋ ṣabr u ḳarārı ḳalmadı. Bir gün tünd ü hışımnāk periyşān ḳatuma geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 73b).

Osm. **hışt** I 'tuğla' < Fa. ***hlşt*** a.m. ※ ***Bu gez teferrüclendüm. Her hışt üzerinde bir behlşt, her seng üzerinde bir reng, her güşede bir tüşe, her küncde bir genc, her maḳāmda bir cām, her mekānda bir kām, her kenārda bir nigâr, miyān-serāda bir mermerden hüb ḥavż düzülmlş, içinde ördecükler oynarlar.*** (Ferec 855/1451 v. 114b–115a).

Osm. **hışt** II 'mızrak' < Fa. ***hişt*** a.m. Tietze 1967 no. 64. ※ ***"Benden bu saŋa yādigār olsun" dėyüb süvār olduğı rạhşuŋ sağ yanından hışt çıḳarub...*** (Ş. Elçin 1977–78 s. 215),

Osm. **hıştzen** 'tuğla yapan, tuğlacı' < Fa. ***hişt-zan*** a.m. [***hişt*** + ***-zan*** 'vuran, çalan', b. ***falyazen*** ⊡]. ※ ***Şābür adlu bir yigit var-idi. Anuŋ atasından mevrüs şan'ati hışt-zenlig-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b).

AD. **hıt** 'kin' DS 2380 < Erm. ***hit*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 237. ※※

AD. **hıta** 'ince, uzun ve üzerinde uzunlamasına çizgiler olan açık renkte bir çeşit hıyar, acur' DS 2380 < Ar. ***ḳiṯṯā'*** 'Cucumis sativus var. flexuosus' Bedevian 1936 s. 1268. /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※※

Osm. **hıtmî/hatmi**/RD. **hıtmı** 'hatmi çiçeği ismi, Althaea' O. Blau 1868 s. 236, I. Hauenschild 1989 no. 65 < Ar. ***hitmī/haṭmī*** a.m. ※ ***... hıṭmīler ...*** (Ferec 855/1451 v. 92b; bitki adları listesinde) ※ ***Yaz güneşiyle sararmış otların arasında fes rengi iri çiçekleriyle hatmiler.*** (İ. Aral 1997 s. 71).

Osm. **hıṭṭa** 'semt, arsa' < Ar. ***hiṭṭa*** a.m. Lane I, 760. ※ ***Şeh-zāde varṭa-ı taḥayyürde ve hıṭṭa-ı taġayyürde dermānde olmışdur.*** (Ferec 855/1451 v. 29a).

hıyanet, b. ***hiyanet***.

hıyar I b.m. (salatalık, badem adıyla bilinen sebze) < Ar. ***hiyār*** a.m. ※ ***Bu bir hıyārı 'avratuŋ şaḳḳına soḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 221a). ※ ***'Aṭṭār dükānından bir misḳāl bang tuḫmın satun aldı. İki uzun muḥkem hiyār daḫı aldı.*** (a.e. v. 220b). ※ ***Ol ağacdan ḳılıc elinde idi. Bunuŋla ol kāfirleri hıyār mānendi ḍoġradı.*** (Saltuḳ-nāme1974 I, 411).

(Argo) **hıyar** II 'erkeklik uzvu' F. Steinherr 1932 s. 187 < ***hıyar*** I; örtmecesi için krş. ***badem*** II. ※※

(Argo) **hıyar** III 'görgüsüz, kaba saba' H. Aktunç 1990 s. 132. < ***hıyar*** I. ※ ***Eğer beni hırsızlık ederken yakalarsan diyeceğim yok. Ben bunu teslim etmeyecek kadar hıyar değilim.*** (Peyami Safa 1944 s. 47). ***hıyar ağa/hıyarağası*** 'katmerli hıyar, çok görgüsüz' H. Aktunç 1990 s. 132: ※ ***Bir hıyarağası elinden tutup evlenme önerisinde bulunacak. Düş yoksunu bir hıyarağası!*** (F. Akatlı 1992 s. 82).

(Argo) **hıyarlof** 'görgüsüz, kaba saba' H. Aktunç 1990 s. 132. < ***hıyar*** + ??. ※ ***Ben bunu tanıdığımda hıyarlof bir gazeteci ile düşüp kalkıyordu.*** (A. İlhan 1963 I, 152).

hıyarcık 'kasık lenf bezlerinin iltihabı' < ***hıyar*** şeklinde şişme. ※ ***Kiminin kulaklarlarının altında, koltuk altlarında, karnında şişikler oluyor, hıyarcıklar çıkıyormuş.*** (O. Pamuk 1991 s. 78).

Osm. **hıyarşenbe/hıyarşembe** 'kabuğu baharat olarak kullanılan bir sıcak memleket ağacı ve onun parçaları' Meninski 1680 II, 1982 < Fa. ***hiyār-şanbar*** a.m. ※ ***Ay, pek eyi ammā, baḳıŋız açıldı. Canlandıŋız. Biraz eğlenseŋiz, bir kerre gelürseŋiz, hıyārşenbe yemekden eyi gelir.*** (Aḥmed Vefiḳ Paşa 1928 s. 56).

(Argo) **hıyarto** 'salak, aptal' H. Aktunç 1990 s. 122–123 < ***hıyar*** III + ?? ※ ***Ulan gördün o kılkuyruk memuru hemen anladı evli olmadığımızı; nasıl evlilik cüzdanı sordu hıyarto!*** (L. Erbil 1985 s. 108). ※ ***Yalnız arasıra bir iyilik yap, toz ol. Sonra da gidip o hıyarto işlere karışma ayağının tozuyla ha!*** (A. Kutlu 1987 s. 12). Krş. ***kayarto.***

AD. **hıyız** 'miskin, tembel' DS 2381, 'hasis, cimri' L. Bonelli 1902 s. 63 < Fa. ***hīz*** 'ibne' veya Erm. ***hizan*** 'fakir, dilenci' R. Dankoff 1995 no. 240. Krş. ***hınzır hıyız***. ※※

˘**hıyralıḳ**, b. ***hıra*** I.

AD. **hıyrı** 'zamk, tutkal' DS 2381 < Kürd.˘***hıri*** a.m. (résine) Jaba–Justi 1879 s. 155. ※※

hıytırık 'sanatsız, bayağı, harcıalem' < ***kıytırık*** kelimesinin varyantı. ※ ***Bunlar sadece ağır ruhlu şiir yazmakla kalmazlar, ayrıca, nerde el ayak vuran şiir varsa, nerde demirini sürüyen, demir üstünde duramayan hıytırık şiir (bunlara şiir denir mi?) varsa, onları beğenirler, onları göklere çıkarırlar.*** (S. Birsel 1995 s. 22).

hız I 'sürat; hamle' < ***hlz*** II veya ses taklidi kelimelerden. ※※ ***hızını al-*** 'işlemeye başlamak, istenilen sürate ermek': ***Rüzgâr tekneyi sürüklüyordu. Git gide fırtına hızını aldı.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 13). ※ ***Mevlûtzade Cevdet beyefendinin konağı bu müddetler zarfında hızını almış yürümüştü.*** (S.M. Alus 1934 s. 262). 'hızlı hareketini frenlemek': ※ ***Alevde kaynayan tencere gibi bir kere fıkırdamaya başladı mı, kapağını atmadıkça hızını almaz.*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 67). ※ ***Bu vaḥşetden şoŋra baŋa bir teklīf-I şenī'de bulunmaz mı? Ne yapsun? Aḳşamdan˘hızını alamamış.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 133–134). ***hızı geç-/hızı kesil-*** 'anlatma coşkusu, cerbeze': ※ ***Bırak ta şu ağzı bozuk kart postala neler söylediğimi anlatayım, hızım geçmeden!*** (İsmail Galib 1932mb s. 13). ※ ***Gemi hız kesti. Kazablanka'ya mı geldik?*** (C. Kavukçu 1997 s. 33). ※ ***Hanımefendi, rica ederim, hızımı kesiyorsunuz.*** (İsmail Galib 1932s s. 7). ※ ***hızın hızı/hızın hızıyla*** 'son süratle': ※ ***Kısmet, dehşetle sevincin kesiştiği noktada. Hızın hızı sürüyor.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 313). ※ ***Arkadan gelenler de hızlandılar işte. İpi göğüslemek demek, bir süre daha hızın hızıyla sürüklenmek. Kısmet anlamıştı.*** (a.e. s. 79).

Osm. **hız** II. b. ***hlz*** **I.**

AD. **hızan** I 'aile, çoluk çocuk' DS 2382 < Erm.˘***hizan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 240. ※※

AD. **hızan** II 'bağ evi' DS 2382 < ***hızan*** I. ※※

AD. **hızan** III 'yoksul' DS 2381, Meninski 1780 II, 646 a.m. < ***hızan*** I, krş. Gürc.˘***hizani*** 'landless settler' E. Cherkesi 1950 s. 270. ※※

hızar 'tahta kesmeye yarayan büyük bıçkı; hızarhane, bıçkıhane' < Erm. ˘***hlzar*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 241. ※ ***Denilebilir ki, buraların en çalışkan, en becerikli, en yırtıcı ve zengin adamıdır. Değirmeni, hızarı, mal davarı, ekeneği, çayırı...*** (M.Ş. Esendal 1958 II, 73). ※ ***Bir ses, bir motor sesi. Ne kamyona benziyor ne de başka bir araca. Bir el hızarı bu.*** (C. Kavukçu 1997 s. 77). ※ ***Volantlar çalışıyor sanki şakıltıyla. Hızlanıyor hızlanıyor, vınlıyor artık. Kereste hızarlarındakl uğultu gibi.*** (B. Duygulu 1961 s. 22).

AD. **hızarık** 'testere talaşı' DS 2382 < Erm.˘***hzaruk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 242. ※※

Hızır 'Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen olağanüstü bir şahıs' (krş. P.N. Boratav, El 1986 V, 5) < Ar.˘***Hiḍr*** a.m. ※ ***Arkaya perendeyle taklağı atmıştım ya, duvar budur diye hıngadak çarpar çarpmaz Hızır muradıma yetişti.*** (S.M. Alus 1944 s. 135). ※ ***Hızırımız ol, bizi kurtar!*** (a.e. 171). Krş. ***Hızır İlyas.***

Hızır İlyās/Hidrellez Meninski 1680 II, 3583, krş. F.W. Hasluck 1929 II, 822–823 < Ar. ˬ***Hiḍr İlyās*** a.m., /**ḍ**/ harfin Tk.deki iki ayrı telaffuzu için b. ***adale*** ⊡. ※ ***Ḳarıcuḳ eyitdi: "'Üd budağını gözüme sürdüm, acıldı. ˬHıżır İlyās mısın nesin?" dėr.*** (Ferec 855/1451 v. 140b). ※ ***Bir ˬharāb kilise var. Ol kilise Aya Yorgi ,ˬHıżır İlyāslıḳ dėmek olur.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 827). Krş. ***Hızır***.

AD. **hızma** 'burun kanadına takılan halka', DS 2382 < Ar. ˬ***hizām*** a.m. Krş. ***hırızma*** II ※ ***Kebapçı dükkânına arkasını dönmüş. Bir sürü de testi satıyor. Giysiler, yüzükler, hızmalar, tesbihler, koldüğmeleri, cevizler...*** (C. Süreya 1991 s. 230).

AD. **hızna** 'kiler' DS 2383, 2390 < Ar. (Suriye diyal.) ˬ***hzēne*** a.m. A. Barthèlemy 1935 s. 201. ※※

Osm. **hibāle** 'esaret, tutsaklık' < Ar. ***ḥibāla*** a.m. R. Dozy 1935 I, 246. ※ ***Şeh-zāde-i Kinevc diledi seni ḥibālesine getüre, yanuŋa otura.*** (Ferec 855/1451 v. 107a).

hibe (hukuk terimlerinden) 'bağış' < Ar. ***hiba*** a.m. ※ ***Manṣūr hibe 'ivażını sulṭāna maṭlab naḥvetinden bir taḫt-ı muraṣṣa' ve tāclarından bir tāc-ı mükellel vėribidi.*** (Ferec 855/1451 v. 95a–b). ※ ***Ve bularıŋ emsāli çayırlar ki bilā zaḥmet ve bilā ˬhidmet su basar ˬhudā'ī çayır ola. Anuŋ gibilerüŋ ṭapusı ve verāseti ve hibesi cā'iz olmayub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [932/1525] s. 254).

hibeş 'tahinle yapılan bir meze' < ??. ※ ***Garson Türkçe bildiğimi öğrenince çok sevindi, "Sen bana bırak" dedi. Önüme kavun, hibeş, cakcuka, cacık, piyaz, arnavutciğeri koydu.*** (M. İzgü 2000 s. 114–115).

hic I, b. ***hıc*** I.

hic II, b. ***hiç*** II.

hicab/hicap 'utanma' < Ar. ***ḥicāb*** a.m. ※ ***Gözüme hicrüŋ seḥābından ḥicāb olalıdan | İncüler yağdurdı yėre āsumānı çeşmümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 165). ***hicab et-/hicab getir-*** 'utanmak': ※ ***Bize engel olduğu şöyle dursun, çehre züğürdü olarak kırk beş yaşına kadar evlerde kaldığından akıl cihetiyle de iflâsa çıkmış. Hâsılı bir büyük kamburundan başka göze görünür bir şeyi yok. Ah, böyle bir baldızım olduğuna âlemden hicap ediyorum.*** (Şināsī 1940 s. 50–51). ※ ***Al, Allah aşkına, şunları! Hem hiç hicap getirmeyin, insan başına gelir bunlar.*** (F. Erdinç 1949d s. 33).

hicabaver 'utanç getirici' < ***hicab*** + Fa. ***-āvar*** 'getiren', b. ***cengâver*** ⊡. ※ ***Eger velinimetim bu bimikdar kulunu dinlemiş olsaydı, bugün bu hicabaver vaziyete düçar olmazdık.*** (E.E. Talu 1937 s. 97). ※ ***Bir gazeteci Fikret Otyam şayet orada bulunmasaydı, bu korkunç ve medenî bir cemiyet için hicabâver olan Ortaçağ işkencesinden hangimizin haberi olacaktı?*** (F. Otyam 1965 s. 81).

hicap, b. ***hicab***.

hicapsın- 'utanç duymak, utanmak' < ***hicab*** + ***-sın-*** simulativum (benzerlik) genişlemesi, b. ***azsın-*** ⊡; belki ***garipsin-*** fiilinin tesiri altında. ※ ***İlerde ne vaki olduğunu sizlere vasf etmeğe hicapsınırım.*** (E. Misailidis 1986 s. 30). ※ ***Öyle şerefli ismi bir cahile terk etmeye hicapsınmış.*** (a.e. s. 328).

Hicaz 'Arap yarımadasında Mekke ve Medine şehirlerini içine alan bölge' < Ar. ***Ḥicāz*** a.m. ※※

hicaz 'Doğu musikisinde bir makamın adı' K. Uz 1964 s. 30 < ***Hicāz.*** ※※

hiciv, b. ***hicv***.

Osm. **hicran** 'ayrılık acısı, gurbet zahmeti, vatan hasreti' < Ar. ***hicrān*** a.m. ※ ***Ammüm ḳızını iletdiler. Ben hicrān-ile rencür oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 72a). ※ ***Zehī devlet ki gözlerüm yüzüŋden oldı nūrānī, | Viṣālüŋ luṭf ėdüb ṣavdı başumdan gėrü hicrānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 32). ※ ***Melek hanım, Kerim'in arkasından, hazırlanan kocasına "Oğlum sormadı, bari sen sor bir dileğin var mı diye." sözlerle hicranını boşaltmadan duramadı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 51).

hicv/hiciv 'edebî alay, taşlama, yergi' < Ar. ***hacw*** a.m. ※ ***Süleyman Nazif Bey Basra valisi iken Basra mebusu ve oranın mütegallibesinden olan Talip Bey ile hiç geçinemez ve onu hicv için vesile arardı.*** (M.Z. Pakalın 1946t s. 219). ***hicv et-/hicvet-*** 'alay etmek (ms. bir şiirle), yermek': ※ ***Süleyman Nazif Bey her fırsatta kadınları, kadın modalarını hicvetmekten zevk alırdı.*** (a.e. s. 222).

hiç/hic I/AD. **heç** I b.m. (var olmama hâli, namevcut şey) < Fa. ***hīç***, krş Az. Tk. ***hėç*** a.m. ※ ***Eger bir 'avrat hüner-ile cehānı temāmet feth ėderse, ersüz nāḳışdur, hīcdür.*** (Ferec 855/1451 v. 136b). ※ ***Lākin, heyhāt! Bir çoḳ mu'āmeleler, yazılışlar... Netīce ise hīç.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 114). ※ ***Dargınlığımız ta meşrutiyetten sonralara kadar devam etti. Nihayet, zaten bir hiç için tahaddüs etmiş olan bu infial pek tabiî bir barışıklıkla neticelendi.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 143). Parantez olarak: ※ ***"Sen", dedim, "deli olmuşsun, bugün kızını hafız yapan var mı?" Hiç, bir kulağından girdi, ötekinden çıktı.*** (F.C. Göktulga 1958 I, 146). Menfi cümlede 'katiyen': ※ ***Hīc bu melik cihetinden saŋa cāre sėzemezem*** (Ferec 855/1451 v. 101a). Soruda 'acaba, imkân var mıdır ki': ※ ***Hīc olur mı ki düş ola uyanuḳluḳ ḥükminde.*** (a.e. v. 242b).

EOsm. **hiç/hic** II 'hiçbir' < ***hiç*** I. ※ ***Sen‿hızāneye gir, hīç‿haziynede bulınmayan nefāyisden bulduġuŋı al, gel!*** (Ferec 855/1451 v. 5b). ※ ***Ammā artuḳ meyli şikāra vu ṣoḥbete vu 'işrete idi. Atası anı sevdüginden hīc murāddan yıġmaz-idi.*** (a.e. v. 27b). ※ ***Çoḳ şehrler ve velāyetler anuŋ fermānındayidi ve hīc pādeşāh ol zamānda anuŋ iliminsüz ḥareket ėtmez idi.*** (a.e. v. 198b). ※ ***Hīc muḥterif ḥirfetini bir günde ögretmege mültezim olmadı.*** (a.e. v. 238b). ***hiç kişi*** 'hiç kimse': ※ ***Bilüŋ ki hīc kişi döstsuz, düşmensüz degüldür.*** (a.e. v. 58a). ※ ***Hīc kişiye benüm gibi ḥāl uġramasun!*** (a.e. v. 204b). ***hiç nesne*** 'hiçbir şey': ※ ***Bugün hic nesne yėdüŋ-mi?*** (a.e. v. 107b). ***hiç vaktda*** 'hiçbir zaman': ※ ***Teşrīfler vėrdiler ki hīc vaḳtda hīc kimseye müyesser olmamışdur.*** (a.e. v. 18b). ***hiç vechile*** 'hiçbir vechile' ※ ***Bir kişi ki memleketde vardur anuŋ irādetine ḳarşu durmasun, hīc vech-ile anı kimse yıġmasun.*** (a.e. v. 188b). ***hiç tarafta*** 'hiçbir tarafta': ※ ***Şeh-zāde ol ṣaḥrāda ol şiddetde geh ol yaŋa, geh bu yaŋa sürer. Cün hīc ṭarafda hem-rāh ḳoḳusın duyamadı, nişānın alımadı, gendü nefsinde eyitdi...*** (a.e. 131b), fakat: ※ ***Şehr sevādından ayırtlandılar. Hīc bir ṭarafından eẕān āvāzı işidilmez.*** (a.e. v. 103b). ***hiç yerde*** 'hiçbir yerde': ※ ***Hīc yėrde bulardan nişān görmedi, işitmedi.*** (a.e. v. 63b).

AD. **hiç** III 'ufak taşlar' < Erm. ***hiç*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 245. ***hiçli toprak*** 'taşlı toprak' DS 2384. ※※

Osm. **hiç bab ile** (menfi cümlede) 'katiyen, hiçbir suretle' (?) < Fa. ***ba-hīç bāb*** (?). ※ ***Velī pīrler ʿāşıḳ olıcaḳ hīç bāb ile maʿẕūr dutacaḳlayın degüldür.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 126). ※ ***Cehd eyle ki alduġuŋ ʿavrata hīç bāb ile güni göstermeyesin.*** (a.e. s. 200).

AD. **hiç bir I/heç bi** (menfi cümlede zarf) 'hiçbir zaman, bir kere bile' ※ ***İndiğimiz yėrleri hėç bi görmediydik.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 204).

hiç bir II (çoğul ile) 'bir tane bile değil, hiç yok' ※ ***Yüzünde parça parça kalmış püdralar görünüyordu. Halinde hiçbir yerlere sığamıyan bir hal vardı. Yüzünden hiçbir şey okunamıyordu.*** (R. Ağa 1943 s. 58). ※ ***Naylon filesi vardı, filede üç sefertası yemek vardı, yüz dirhemlik -bir soku ekmek vardı. Hiç bir öğlenleri eve dönmüyordu. Yazıhanede oturuyor, önce karnını doyuruyordu.*** (Tarık Dursun K. 1961 s. 6).

hiç biri/hiçbiri (çoğul manasında) '(onlardan) bir tane bile yok, hiç yok' ※ ***Hīç biri bizim vażʿiyet-i sābıḳamızıŋ farḳında olmadılar.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 207). ※ ***Şimdi dostlarım var, ablalarım var; hiçbiri beni dinlemezler.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 259).

hiç degül/BSTTk. **hiç değil** 'hiç olmazsa' < ***hiç*** I + ***degül*** ※ ***Bu ʿavrat hīc degül beni bir kimseye beŋzedüb durur.*** (Ferec 855/1451 v. 217a). ※ ***Fakat Direklerarası, tiyatroları, sinemaları, meddah ve Karagözü, arsalara kurulan cambaz çadırlarıyle, hiç değil Ramazanlarda, yine canlanmaktadır***. (B. Arpad 1974 s. 67). ※ ***Bu gidişle sağlığımıza kısmet olmıyacak. Bir hayır sahibi ölümüzü yaldızlıya bindirse hiç değil!*** (B. Arpad 1975 s. 71). ※ ***Bir gelen olsa da şöyle yarım saatliğine kıyıya uzanıp hiç değil terini kurutsa!*** (B. Arpad 1968 s. 24). ***hiç değilse*** a.m.: ※ ***Bununla beraber hiç bir zaman menkûp bir memur menzilesine düşmedi, devrin ricalile münasebette bulunur ve muayede merasiminde hiç değilse defteri mahsusuna imzasını atmağa giderdi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 5-6). ***hiç olmamış*** 'hiç olmazsa' ※ ***Yedi arayıcı bütün bir hafta dolaştığına göre hiç olmamış Abaza ahırlarında boynuzlarına rastgelmeleri lâzımdı.*** (Kenan Hulusi 1944 s. 27). ***hiç olmazsa*** b.m. Meninski 1680 III, 5521. ※ ***Orda insanlar yalanların arkasına saklanmıyordu hiç olmazsa.*** (F. Baysal 1992 s. 113).

hiç derecesinde 'sıfıra yakın, hiç yok' < ***hiç*** ve ***derece.*** ※ ***Ahālī ʿumūmīyetle zürrāʿ olduḳları ve her şeyleri ṭopraḳdan bekledikleri ḥālde bu maḥṣūldār arāżīden etdikleri istifāde hīç derecesindedir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 290).

hiçimse- 'hiçe saymak' < ***hiç*** I + ***-inse-/-imse-*** benzetme genişlemesi, b. ***azımsa-*** ⊡. ※ ***Önemli olan, tek tek şu ya da bu icraat değil, aydını hiçimseyen tutumunun kökünden değişmesidir.*** (H. Taner 1960 s. 165).

hiçinci derecede 'en küçük derecede' < ***hiç*** + ***-inci*** numeri ordinales eki ve ***derece*** + ***-de*** locativus eki, b. ***akab*** ⊡. ※ ***Zeynonuŋ ḥāfıẓasında bu aḳşamıŋ sesi, renk ve neşʾesi hiçinci derecede. O Muḥsin Beyiŋ küçük mektubunu aldıḳdan ṣoŋra misāfirlerini naṣıl idāre ėtdiğini, naṣıl neşʾelerini ḳaçırmadan evlerine gönderdiğini bile düşünmüyordu.*** (H. Edib Adıvar 1928 s. 346).

Osm. **hiç kes** 'hiç kimse' < Fa. ***hīç kes*** a.m. ※ ***Ḳaravaş almaḳ hevā, ṣatmağı anuŋ heves; | Bu ikiden görmedi mefaʿati hīc kes.*** (Ferec 855/1451 v. 114a–b).

hiçlen– 'hiçe inmek' < ***hiç*** I ve ***–len***– genişlenmesi. ※※

hiçlendir– 'hiçe indirmek' < ***hiçlen–*** 'hiçe inmek' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Eneştayn'ın*** (= ***Elnstein'ın***) ***zamanı bütün bütün hayal mertebesinde hlçlendlrmek için meselenin çok derin bir kapısından girip...*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 159).

hiç mi hiç (menfi cümlede) 'en ufak bile' < soru edatıyla ikilemeli pekiştirme. ※ ***Bu insanlar "yazar" diye adlandırılan işsiz güçsüz serserilerden korunmak için onların ne diye ve neler yazdıklarını hiç mi hiç merak etmiyorlar ve etmemeye kararlılar.*** (İ. Aral 1997 s. 90).

Zarf ve sıfatların anlamını pekiştirmek için Tk.de ***mi*** soru edatıyla kurulan bir pekiştirme (reduplication) türü vardır. Tekrarlanan iki sözcüğün arasına ***mi*** getirilerek kavram kuvvetlendirilir, pekiştirilir, ms. ***güzel mi güzel*** 'çok güzel', ***cansız mı cansız*** 'tamamen cansız' gibi (b. Hatiboğlu 1981 s. 22–23, Čaušević 1996 s. 135). İkileme çeşitleri için krş. ***apakcil*** ⊡, ***apal apal*** ⊡, kafiyeli çift sözler için b. ***abidik gubidik*** I ⊡, ***abuk sabuk*** ⊡, ***af küf*** ⊡, ***ahım sahım*** ⊡, ***ala bele*** ⊡, ***apar topar*** ⊡.

AD. **hlçnana bin–** 'kalkıp gitmek, hiç kalmamak' < ?? ve ***bin–***. ※ ***O zaman eski dedeler, eski de neneler öyle ilâçlar yapardı ki bir hafta içinde kılıç yarası hlçnana binerdi. Köroğlu ise Kıratın sırtına merhem vurarak, on beş gün içinde Kıratın sırtı iyilendi.*** (Behçet Mahir 1973 s. 207).

hiçten 'malzemesi kötü, dayanmaz; anlamsız, gereksiz' < ***hiç*** I kelimesinin ablativus (ayrılma durumu) hâli. ※ ***Çarşı ve pazar, daimî bir gürültü, şamata içindedir. En hiçten bahanelerle, alıcı ile satıcı uzun uzun ağız dalaşı yaparlar.*** (Reşat Enis 1945 s. 94). Krş. ***sudan***.

hiç yoḳdan/hlç yoktan 'hiç sebep yokken, hiç beklenmeden' < ***hiç*** I ve ***yok*** kelimesinin ablativus (ayrılma durumu) hâli. ※ ***Hayrı, dün gece Murādıŋ evinden çıḳdıḳdan ṣoŋra köşe başında gördüğü ḳaraltıyı unutamamışdı. Murāda ṣoracaḳdı, faḳaṭ hīç yoḳdan onuŋ ḳalblne bir şübhe ṣoḳmaḳ istemiyordu.*** (M. Yesari 1928 s. 97). ※ ***Hart–burt ettin mi, öfkeyi ayaklandırırsın. Hiç yoktan kin büyütürsün. Yalan mı?*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 388).

hidayet 'İslâmlığa ermek, İslâm dinini kabul etme' < Ar. ***hidāya*** a.m. ※ ***Eski Hacell'ye benzemiyen başka bir kişi olup çıkmıştı. Köylüler önce alay ettiler, "adam birden hidayete erdi, sofu oldu" dediler.*** (T. Apaydın 1991 s. 315).

hiddet 'kızgınlık, öfke' < Ar. ***ḥidda*** a.m., asıl manası 'keskinlik'. ※ ***Bu pādeşāh bu ḥlddet, bu tehevvür icinde vizāretini bir hüb, mühezzeb, ferzāne kişiye vėrmiş–idi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a). ***hiddetini al–*** 'hıncını almak': ※ ***Tarladaki rençperlerden alamadığı hiddetini Emineden mi çıkaracaktı?*** (Mahmud Yesari 1930). ***hiddet şiddet*** 'öfke fırtınası' < ***hiddet*** ve şiddet kelimelerinden ibaret kafiyeli juxtaposition asyndétique (bağlaçsız yanyanalık). ※ ***Garibi neresi, deminki ateş püskürmesi geçmiş, yumuşamış gibiydi; hattâ yüzü bile gülmeye başlamıştı. Selimiyelide zaten o kadar hiddet, şiddet yoktu.*** (S.M. Alus 1944 s. 122).

Osm. **hidemat** 'hizmetler' < Ar. ḫ*idamāt* a.m. [ḫ*idma* kelimesinin çoğulu]. ※※

hidiv '19. asrın ortasından sonra Mısır'da hükümran olanların unvanı' < Ar. ḫ*idīw* a.m. ※ ***Hidiv İsmail Paşa Padişahtan aldığı irāde üzerine hemen İstanbula harekete karar verdi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 152).

hidmet/hizmet b.m. 'kulluk' Meninski 1680 II, 1867 < Ar. ḫ*idma* a.m. ※ ***Beni ḳulluğa ḳabül eyle, ḫidmet ḳuşağını bağlanub ölince saŋa ḳulluḳcı olayım!*** (Ferec 855/1451 v. 174a). 'yüksek bir şahsın önüne varıp hizmetlerini arzetme merasimi': ※ ***Her gün ṣabāḥ olduḳda temām erkān-ı devlet Ḫudādād ḫidmetine varurlardı.*** (a.e. v. 63b). ***hidmet et-/hizmet et-*** hizmetinde olmak': ※ ***Gece gündüz ḫidmetin eyledüm.*** (a.e. v. 44a). '(birisine) bakmak, yardımda bulunmak': ※ ***'Avrata ṭalāḳ vėrdi. 'İddetden çıḳduğından pisendiyde ḫidmetler eyledi.*** (a.e. v. 51b). ※ ***Pātşaḫ hacce getmē niyetlenmiş; ōlunu gendüne ḫızmat etmiye yanırsıra götürmüş.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 41). 'hizmetlerini arzetmek ya da onun jestini yapmak': ※ ***Cün şeh-zādei Faġfür gördi, bī-iḫtiyār ḫidmet ėtdi, ayağın durdı, şeh-zādei ḳucdı.*** (Ferec 855/1451 v. 134a). ***hizmetlen-*** 'hizmet görmek': ※ ***Anaṭolide Türk ḳavmına üleşdürdiler; cüft sürdürdiler ve hem Türkce ögrendiler.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 22).

hidmetkâr/hizmetkâr b.m. (uşak) < Fa. ḫ*idmat-kār* a.m. [ḫ*idmat* + ***-kār*** 'yapan', b. ***alımkâr***]. ※ ***Ol kişiye özi göyündi; ḫidmet-kārına buyurdı, ol ġariybi ḥamāma iletdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 90b). ※ ***Ṣancaḳ begine elli eve bir komornih ki ḫidmetkārdur, altı ay ḳulluḳ ėderler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [934/1527] 325).

Hidrellez, b. ***Hızır İlyas***.

hidrolik 'su basıncıyla işleyen (makine, cendere)' < Fr. ***hydraulique*** a.m. [E ***hydor*** 'su' ve ***aulos*** 'boru'] ※ ***Vay, geçmiş için gıraklı vay, koca traktörü herifler vinçle gık demeden çıkarıyor be! Bu hidrolik vinçler, yani...*** (A. İlhan 1953 s. 150).

AD. **hi hi** 'gel, bak!'< ?? ※ ***"Āçların diblerini ġazmıya başlıyo. Bir az soŋra, "hi hi āba, bi ġatarı elme daḳışdı!"*** (A. Caferoğlu 1940 s. 124).

Osm. **hikâyat** 'hikâyeler' < Ar. ***ḥikāyāt*** a.m. [***ḥikāya*** kelimesinin çoğulu, b. ***abesiyat*** ⊡]. ※ ***Manṣūr bularuŋ-ile ṣoḥbete oturdı, ḥikāyāt āġāz eyledi, ġazel oḳıdı, mażāḥik söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 92b).

hikâyet/BSTTk. **hikâye** 'sözlü veya yazılı anlatma parçası' < Ar. ***ḥikāya*** a.m.; ***-et → -e*** gelişimi için b. ***adalet*** ⊡. ※※ Mecazî manada: ※ ***'Āḳıbet ḳamusı öldiler, ḥikāyet oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 66b). 'hadise, olay': ※ ***Cün bu ḥikāyet üzerine sekiz, doḳuz ay gecdi, aralarında muḥādese coḳ vāḳī' oldı. Biri birine bī-teḥāşī rāz söyleşür oldılar ve 'ahd eyle berkitdiler ki Hürīn seferdedür; gelicek Bānüyı Düstür āşikāre 'ādetce dileye, māl vėre, ala.*** (Ferec 855/1451 v. 237a). ※ ***Yetişdiler. Şerīfi ol yėrde ortaya aldılar. Şerīf anlara eyitdi: "Ḥikāyet nedür?"*** (Saltuḳ-nāme 1974 I, 104). ※ ***Vardum ki ėdem ḳıṣṣamı cānāna rivāyet, | Dédi: "Yine hengāme-mi ėrdüŋ? Ne ḥikāyet?!*** (Ẕātī 1967 I, 84). ***hikâyet et-/hikâye et-*** 'anlatmak': ※ ***Bir gün ḫavāṣṣ-ile bustān-ı sarāyda oturmışdı. Ḥerīfān-ı 'āḳıl, ne-***

dīmān-ı fāżıl her bābdan söz söylerlerdi ve her cinsden ḥıkāyet ėderlerdi. (Ferec 855/1451 v. 43a). ※ ***Başından ne sergüdeşt geçdüglni ḥikāyet eyledi.*** (a.e. v. 48b). EOsm. ***hikâyetle-*** 'hikâye hâlinde anlatmak' TS 1919. ※※

hikmet 'saygı ile zikredilen söz' < Ar. ***ḥıkma*** 'hüküm, mahkeme kararı'. ※ ***Ḥikmet-i felāsıfe, ṭıb, nücūm, bu ḳamusını ögretdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 91a). ※ ***Her biri bir ma'nī, bir ḥikmet gözetdi.*** (a.e. v. 124a). ※ ***Allah, Allah! Hikmetten sual olunmaz yarabbi dedim.*** (İsmail Galib 1932dk s. 12). ※ ***Büyük hanım o anda elini böğrüne dayamış, torununa hikmet savurmağa başlamıştı.*** (S.M. Alus 1934 s. 279). ***hikmet-i Huda*** 'Tanrı'nın iradesiyle': ※ ***Ḥikmet-i‿hudā. Südī yaramaz da değildi. Kendi yaşındaki çocuḳlarıŋ 'umūmiyyetle‿ḫāṣṣası olan ḥaşarılıḳlardan dā'imā uzaḳ ḳalıyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 9). ※ ***Bu herifi görünce, hikmet-i Hüda, cinler başıma çıkıyor.*** (N. Kurşunlu 1952 s. 82). ※ ***Benim gibi adamların, ne hikmetse, doğru düzgün bavulları olmaz. Torbaya bir kaç kitap atıyorum.*** (A. Yurdakul 1993 s. 372–373). ***hikmet-i vücut*** 'varlık sebebi': ※ ***Bir kadın için sevdiği erkeğin ağzından işittiği sözlerin en hoşa gideni "Benimsin!" dir; "Benimsin!" deki "pasif" rol kadının cins icabı zevk aldığı başlıca vazifesi, âdeta "hikmeti vücudu" dur.*** (R.H. Karay 1947 s. 210).

hılâf 'çelişki; aykırı, hakikate uymayan söz' Meninski 1680 I, 355 < Ar.‿***ḫilāf*** a.m. ※ ***Bildüŋ-mi ki sözümde‿ḫilāf yoḳdur?*** (Ferec 855/1451 v. 89b). ※ ***Eger bir kütāh-naẓar bir‿ḫilāf söz söylerse, anda baŋa ne ola*** (a.e. v. 96a). ※ ***Oş-bu mel'ūn ėrişdügi yėrde‿ḫilāf söyleyüb kār-ı nā-kerdei baŋa nispet ėtmesün! Bunuŋ göŋlini‿ḫöş ėdüb gönderelüm.*** (a.e. v. 208b). ※ ***Aradan iki gün geçmedi, bir mektup, bir mektup daha... Hilâf değil, kör olayım, bir, bir, bir daha!*** (F.C. Göktulga 1943 s. 8). **'-e aykırı'**: ※ ***Bir gün bu ḳardaş Örviyye evine gelür, 'ādetce eksügi, geregi görür;‿ḫilāf-ı 'ādet oturur, perākende sözler söyler.*** (Ferec 855/1451 v. 174a).‿***ḫilâf et-*** 'reddetmek': ※ ***'Ammum and icdi ki "İki ay icinde māl gelürse‿ḫilāf ėtmeyem, 'öẕr u behāne getürmeyem. Ammā bilmiş oluŋ ki müte'ẕḫir olursa, vėrmezem" dėdi.*** (a.e. v. 73a). ***hilâf-ı vâki*** 'hakikate uymayan, doğru olmayan': ※ ***Evrakınızı savcılığa gönderiyorum. Hilâfı vâki ilân neşrinden dolayı gazata hakkında takibat yapsınlar.*** (B. Felek 1957 s. 82). ***hilâf ile*** 'yanlışlıkla, aksî bir tesadüfle': ※‿***Hilāf ile hevā oldı yine meşşāṭa gülşende.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 28). ***hilâfsız*** 'inanılacak gibi değil fakat gerçek': ※ ***Kendime gelir gibi oldum. Gözlerimi araladım: üstümde, kucağımda, dört bir yanımda bir sürü mecidiye! Hilâfsız 20, 30 var.*** (S.M. Alus 1944 s. 134).

hılâfet 'halifenin idaresi' < Ar.‿***ḫilāfa*** a.m. ※ ***Ben ṣanurdum-ki 'adi u dād u inṣāf u şerī'at ve müsülmānlıḳ 'āleme merkez-i‿ḫılāfet Bağdāddan yayılur. Benüm ẓannum‿ḫöd ġalaṭ-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

Osm. **hilāfgir** 'aleyhtar, karşı taraftan olan' < ***hilāf*** + Fa. ***-gīr*** 'tutan', b. ***afakgir*** ⊡. Kelimeyi eski kaynaklarda bulamadık. ※※ ***hilâfgiran*** 'muhalifler, aleyhtarlar' (Fa. ***-ān*** çoğul eki, b. ***Abbasiyan*** ⊡): ※ ***Nizam-ı cedit hilâfgiranı...*** (Aḥmed Midḥat 1942 s. 60).

hilâfına 'aleyhine, uymayarak, aykırı' < ***hilâf*** + dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Bazan bu saklanışları***

kendi isteği hilâfına olduğunu bana sezdirecek tavırlar alır. (H.R. Gürpınar 1943m s. 9). ※ ***Müezzinoğlu bu gün mutadı hilâfına uyuklamıyor, şarkı beyitleri mırıldanıyor, gevezelik ediyordu.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 7). ※ ***Tahminim hilâfına hiddet göstermedi.*** (S. Semavi l941 s. 22).

hilâl I 'ayın çok ince görünüşü' < Ar. ***hilāl*** a.m. ※※ ***hilâle benze-/hilāle dön-*** 'çok zayıflamak, çok incelmek (insan hakkında)': ※ ***Gördiler ki bir söküge sarlu,‿hayāle dönmiş, hilāle beŋzemiş, gözler çuḳurına girmiş kişi oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 181a). ※ ***Örviyye dögülmekden, sögülmekden aclıḳdan, susuzlıḳdan‿hayāle vu hilāle dönüb zār zār ağladı.*** (a.e. 177b). Mecazî manada: 'kaş' ※ ***Ḥilālüŋden ṣaru çekdükce ḳavsi | Ṣanuram bedr-i tābān menzilidür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 139).

hilâl II 'kürdan' < Ar.‿***hilāl*** a.m. ※ ***Andan‿havhdan, 'üddan, sögütden‿hilāller getürdiler. Dişlerümüz arıtduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

Osm. **hilâlebru** 'kaşları hilâl şeklinde olan' < Fa. ***hilāl-abrü*** a.m. [***hilāl*** ve ***abrü*** 'kaş']. ※ ***Cihānı ṭal'atüŋ şevḳı ḳılurdı nüra müstaġraḳ, | Eger ebr olmasa ḥāyil yüzüŋe, ey hilāl-ebrü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 55).

Osm. **hil'at/hilat** 'padişahın birine giydirdiği ve hediye ettiği kıymetli kaftan' < Ar.‿***hil'at*** a.m. ※ ***Ṭāhirüŋ bu ḥareketleri‿haliyfeye‿höş geldi. Ücine dạhı‿hil'at gėyürdi, ni'met vėrdi ve‿huṣṣüṣiyyet-ile Zāhire aṣra begligin in'ām eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 103a). ***hil'atla-*** 'hilat giydirmek': ※ ***Mıṣır ėlçisini doyladılar,‿hil'atladılar.*** (a.e. v. 142b). ※ ***Sulṭān Meḥmed kim bu‿haberi işidicek, def'ī İsḥāḳ paşaı‿hil'atladı.*** (F. Giese 1929 s. 130).

hile, b. ***hilet***.

hilebaz 'hile yapan, kurnaz' < ***hile*** + ***-baz*** 'oynayan' b. ***aşkbaz*** ⊡. ※ ***Ayrıca kanunlarımız çoğu kez adaletin terazisinde olayları tartarken geçmişten ders almayı unutan hilebaz, halkın gram gram hakkını çalan pazar esnafına benzemektedir.*** (F. Baysal 1992 s. 138).

hile hud'a/(halk ağzı) **hile hurda** 'aldatmalar' < aynı manada olan ***hile*** ve ***hud'a*** kelimelerden müteşekkil az çok alliteratif (aliterasyonlu) ve labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş terkip. İkinci varyanttaki /***r***/ için b. ***hurda*** II. ※ ***Ben merd bir adamım. Gizli ḳapaḳlı, ḥīleli‿hurdalı şey sevmem.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 584). ※ ***Beyefendi evlâdım, bu adamın hiç hilesi, hurdası yoktur. Müslüman adamdır, sütü halis koyun sütüdür, su katmaz.*** (Mahmud Yesari 1943t s. 59). ※ ***Vatandaş vardır, bunun önü sonu hapishanedir. Niçin hapishanedir, adam banka sövüşlüyor, devleti sövüşlüyor, dünyanın hilesini hurdasını yapıyor.*** (M. İzgü 2000 s. 22).

AD. **hilelen-** 'şüphelenmek, vesveselenmek' < ***hile*** + ***-len***- genişlemesi. ※ ***Herif esen rüzgârdan hilelenirmiş de, önüne geçene it gibi salarmış.*** (Kemal Tahir 1958 s. 295).

hilet/BSTTk. **hile** 'kurnazlık, dolap, oyun, göz boyama' < Fa. ***ḥīlat*** < Ar. ***ḥīla*** a.m.; (***-et*** → ***-e*** gelişimi için b. ***adalet*** ⊡.) ***İ pür-destān-ı bisyār-ḥiylet! Ben senüŋ ipüŋ-ile mekr ḳuyusına inmezem.*** (Ferec 855/1451 v. 110a-b). ※ ***"İmdi nice ḥiylet düzem?" Şeh-zāde yitdi: "Bu işüŋ tedbiyrini hem sen bilesin ki perīsin. Ādemī elinden ne gelsün?"***

dėdi. (a.e. v. 152a). ※ ***Ol biy-çāralıḳda bir ağac elüme girdi. Ḥıyle-yile gendözüml ol ağacuŋ üstüne bıraḳdum.*** (a.e. v. 112b). ※ ***Sazlu-derede ḳondılar. Ol ara Bayezīd paşadan ḥīle ḍuydı. Depeledi...*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 46). ***hile kur–*** 'hile kullanmak': ※ ***Çü hīc ḥīle ḳalmaya-kim ḳurıla, | Revādur ki ḳılıca el urıla.*** (Ferheng–nā-me–i Saʿdī 1340–42 s. 20 no. 242).

AD. **hilez** 'kertenkele' DS 3484 < Erm. ***hlēz*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 250.

AD. **hilim hilim/hilişim hilişim** 'eski püskü, parça parça' DS 2385, < ***lime lime;*** krş. ***lime*** 'yırtma, parçalama' DS 2532. ※ ***Hilim hilim fistanlı dört çocuk bir araya gelmişler, konuşmadan, öylecene duruyorlardı.*** (Yaşar Kemal 1993h, s. 6). ***hilimi tilimi çık–*** 'parça parça olmak' DS 2533. ※※

hilkaten 'doğuştan' < Ar. ***hilkat*** 'yaradılış' + ***–en*** zarf eki, b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Ben hilkatan konforasçıyım. Bir mecliste ağzımı açtım mı artık kimse lâkırdı edemez, hep kendimi dinletirim.*** (İsmail Galib 1932yd s. 5).

hillim hillim, **hilimi tilimi çık–**, b. ***hilim hilim***.

Osm. **hilm** 'uysallık, yumuşak huyluluk' < Ar. ***ḥilm*** a.m. ※ ***Bilād–ı Horāsānda ʿilm–ile, ḥilm–ile, cemāl u kemāl–ile, ḥürmet u ḥişmet–ile tāyumi görmezlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 43a).

hiltik, b. ***hıltık***.

AD. **him/hım** 'temel' DS 2385, 2361, TS 1919 < Erm. ***himn*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 431. ※ ***Ol deyrüŋ adı Hāçdur. İmdi gerekdür kim yarın anı daḫı harāb ḳılasın şöylekim tā aşağa himine inene dek harāb ḳılasın.*** (I. Mélikoff 1960 s. 78).

Osm. **himar** 'eşek' < Ar. ***ḥimār*** a.m. ※ ***Gördiler, bir kişi geyŋ cübbe geymiş, bir ulu ʿimāme başına urmış, bir ḥimār–ı leng u ebtere binmiş, seccādesini pālān üstüne salmış, mest olmış, ḳay ėde ėde gider.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). ※ ***Ḥimār ṣatılsa alandan ve ṣatandan dört aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 223).

himayet/BSTTk. **himaye** 'kuruma; korunma' < Fa. ***ḥimāyat*** < Ar. ***ḥimāya*** a.m. (***–et → –e*** gelişmesi için b. ***adalet*** ⊡.) ※ ***Bundan böyle göresinki ḥürmetüŋ göke çıḳısar. Çoḳ kişiler senüŋ ḥimāyetüŋde olısar.*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ※ ***Caba ḳayd olına anlardan daḫı raʿāyāya ḥimāyet emri mustaḥsen olmağın on üçer aḳca...*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 74). ※※ ***himayet eyle–*** 'korumak; canını bağışlamak' ※ ***Eylemez ġamzeŋ ḥimāyet, tīġ urur ol bī–dirīġ.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 180).

him dim '??' < ?? ※ ***Öyle deme anaam, öyle deme dedi. Allah efendine hayırlı kazançlar versin. O da zamanında bir insandı, him dim komşuyduk. Şimdi bak, cannı cenaze!*** (Orhan Kemal 1949e s. 105).

Osm. **hime** 'odun' < Fa. ***hīma*** a.m. ※ ***Ve rüsüm–ı giyāh u hīme içün her ḫāneden yigirmi beşer aḳca vėregeldükleri ḳayd olındı.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Dördüncü Mehmed] s. 316).

himmet/himet 'yardımseverlik gayreti' < Ar. ***himma*** a.m. ※ ***Yarındası gün Ferruḫrüz silāḥ geydi, yėl ayaḳlu ata bindi, Melik u şeh–zādeye vidāʿī eyledi. "Himetüŋüz bile olsun!" dėdi.*** (Ferec 855/1451

v. 37a). ※ ***Var, uğur olsun, himet bileŋcedür!*** (a.e. v. 130b). ***Himmet dut–*** 'yardım etmek': ※ ***'Işḳuŋa başmış ḳadem, himmet dutuŋ, yoldaşlar"*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 78). ※ ***Hu, erenler! Babaya bir kaç mangır himmet et!*** (M. Baler 1944 s. 70).

hin I 'kurnaz, cin fikirli' < ?? ※※ ***hin oğlu hin/hinoğluhin*** 'çok kurnaz, menfaatlerine erişmek için akla gelmez yollar bulan': ※ ***Bu herifin tam mânası ile hiç su katılmamış, özbeöz, sütbesüt ve çok kurnaz bir hinoğlu hin, bir it oğlu it olduğunu tasarlıyordum!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 67). ※ ***"Bu memleketi kurtarsa kurtarsa özgürlük kurtarır!" demesini bilecek kadar ezbere politikadan anlayan hinoğlu hin bir yazar...*** (R. Ilgaz 1991 s. 107).

Osm. **hin** II 'ân, zaman' < Ar. ***ḥīn*** a.m. ※ ***Bu vilāyet–i bereket–şiʿār Rümėli misillü arż–ı mīrīdür ki ḥīn–i fetḥde raʿāyā yedinde bulınan arāżī yine raʿāyāya muḳarrer bulınub raḳabe–i arāżī beytü l–māl–i Müslimīn içün alı–ḳonılmışdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 326).※ ***Ben yazem orde aşnalarıme | Yardım ideler sana her hinde.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 92).

hinar (gemicilik terimlerinden) 'marangoz gönyesi' < Yun. ***χνάρι*** (hnári) 'kalıp' Kahane–Tietze 1958 no. 876. ※※

hinav, b. ***hanav***.

hincecük, b. ***hinci***.

AD. **hinci/hincik/hincecük** 'şimdi' DS 2386 < ***imdi*** + aspiration (soluklama), b ***akîk*** ⊡. İkinci varyanttaki ***–k*** eki için b***. ancak*** ⊡. ※ ***Hinci sen onun doğurdü çocuḳların yėrine bi kedi yeniyi, bi–de köpek yeniyi ġo!*** (A. Caferoğlu 1951 s. 126–127). ※ ***Fatma hapları aldı. "Nörim hinci bunları?" —"Yudacan. Suyunan yudacan. Isıtmanı birde keser, bıçak gibi!"*** (Orhan Kemal 1954b s. 223). ※ ***SIDKİYE —"Oğlan Musli. Köyden ne vakit geldiniz?" MUSLİH —"Hincecük*** (metinde ***hincezük***) ***geldik."*** (M.Ş. Feraizcizade 1979 s. 70).

Hind/Hint 'Hindistan; Hintliler' < Fa. ve Ar. ***Hind*** a.m. ※ ***Hind'üŋ alaca ḳafesīsi, 12 degirmi, aʿlā, bütüni 480.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 142). ※ ***Tuḥaf u tefārīḳ–i Hind u Sind u Çīn u Māçīn bī–ḥadd u bī–ḳıyās...*** (Selānikī 1989 (1599) II, 365). ***Hint yemişi*** 'küçük hindistan cevizi' G. Molino 1641 (***noce moscata*** maddesinde). ***Hind kumaşı*** 'ender, az bulunur şey' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 99. ※ ***Bulunmaz hint kumaşı diye söylemiyorum. Bir defa nikâhı etsin, kocan olsun da öte tarafını bana bırak, ben onu yola getirmenin yolunu bilirim.*** (S.M. Alus 1933p s. 7–8).

Hindî 'Hindistan'a ait' < Ar. ***Hindī*** a.m. [***Hind*** + isimden sıfat yapan ***–ī*** eki, b. ***Abbasî*** ⊡]. ※※

hindi I b.m. (mâlum kuş) < ***Hindî***; Amerika'dan Avrupa'ya ve Yakın Doğu'ya getirilen, iriliği ve garip şeklinden dolayı Hindistan gibi uzak ve esrarengiz diyarlardan gelmiş sanılırdı (bu hususta Amerika'dan Avrupa'ya getirilen mısır hububatına benzerdi krş. L. Spitzer). ※※ ***hindi gibi kabar–*** 'gururunu belli etmek, kurumlanmak': ※ ***Her ikisi de ḳabadayca ġurür ve muvaffaḳıyetle hindi gibi ḳabarıyorlardı.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 168). 'çok öfkelenme, hiddetinden hâlden hâle girmek': ※ ***Ebuzarif bey, hiddetten hindi gibi kabarmış.*** (S.M. Alus 1933p s. 148).

AD. **hindi** II 'şimdi' DS 2386 < ***imdi*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Hindi ğocam nahırlni getirir, ona bir az yardım ėdim.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 27). ※ ***Ocağa bir tutam odun bulem tıkışdırmamış! Nasıl aş etmeli hindi?*** (Nābī-zāde Nāẓım 1943 s. 18).

hindiba/hindibağ 'cichorium intybus otu' < Ar. ***hindibā*** < EYun. ***'έντίβια*** (éntýbia) a.m. ※ ***Doğa ise eskimeyi bilmiyordu. Ağaçlar ve deniz, boğazın akıntısı, çiçekler rüzgâr, havada kararsız ve acemi uçuşan hindiba tohumları, eskimeyi öğrenemedi.*** (A. Kutlu 1983 s. 144). ※ ***Ne tuhaf, yollarda yürürken bir ara eski Beyoğlunu düşündüm. Bir gece vakti önüme konmuş olan tabağın içindeki hindibağ salatasını...*** (N. Eray 1992 s. 34).

AD. **hindik/hinik** 'sümük' DS 2386-87 < Erm. ***hlik***, (diyal.) ***hnlik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 251. ※※

Hindistan 'Güney Asya'daki ülke ve cumhuriyet' < Fa. ***Hindistān*** a.m. [***Hind*** + isimden mekân ismi yapan ***-istān*** eki b. ***Acemistan*** ⊡.] ***Hindistan cevizi*** 'sıcak iklimde yetişen sert kabuklu meyve'; ※ ***Hemşīrem pek dalacan, Hindistān cevizi gibi bir ḳadındır.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 503). ※ ***Fuat Hindistan cevizini reçel olarak sever.*** (C. Meriç 1992 s. 160).

hindivane 'dışkı' R. Dankoff 1991 s.43 < Fa. ***hindivāna*** a.m., asıl manası 'kabak' F. Steingass 1930 s. 1514. ※※

hindiye 'eski zaman düğünlerinde gelinlik kıyafetler için kullanılan ağır bir kumaş cinsi' H.Z. Koşay 1944 s. 328. < krş. ***-iye*** ile biten kumaş adları için ***İbrahimiye, Hurşidiye*** vb. ※※

Hindu 'Hintli; koyu esmer (kimse)' < Fa. ***Hindü*** a.m. Mecazî manada 'vücutta bir koyu renkli ben' ※ ***Bihişt içinde kim gördi ki bir Hindü-yı 'anber-veş?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 43).

AD. **hindüşga** 'hindi' DS 2386 < ***hindi*** + ***-uşka*** küçültme eki; krş. Az. Tk. ***hinduşga*** ADİL 1987 IV, s. 394.

hingel, b. ***hıngal***.

AD. **hingirdeş-** 'ses çıkarmak, gülüşmek' DS 2387 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Gözünü yummadan varsın muradına ersinler, aldırma; onlar da kandan sudan yoğrulmuş, ay kazak! Sen hingirdeşende iyi de, tavuklara mı yasak?*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 52).

AD. **hingir hingir** 'kahkahaya yakın bir sesle kıkır kıkır gülmek' DS 2387 < ses taklidi tabirlerden. ※※

hinik, b. ***hindik***.

AD. **hinkir-** 'kişnemek' < ses taklidi fiillerden, b. ***afgur-*** ⊡. ※ ***Aşa eney ki, atla hinkirlyala; o ğız yüzüy ḳapaḳ yėre düşüya.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 177). Krş. ***hımkır-/hınkır-***.

AD. **hinnanalaş-** '??' < ?? ※ ***Şimdiye kadar arkadaşlarının yanında bir şey anlatmayan kara kız hinnanalaşmağa başladı. Artık o da arkadaşlarına monşerinden anlatıyor.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 47).

AD. **hinnas** I 'tahıl anbarı' DS 2387, ZTS 95 < Yun. ***ληνός*** (linós) 'içinde üzüm çiğnenen tekne' Ch. Tzitzilis 1987 no. 297. ※※

hinnas II, b. ***finnas***.

hinoğluhin, b. ***hin*** I.

Hint, **hint kumaşı**, b. ***Hind***.

Osm. **hintov** 'kapalı seyahat arabası, payton' Meninski 1680 III, 5502, R. Dankoff 1991 s. 43 < Mac. ***hintó*** a.m. MTESz 1970 II, 116. ※ ***Ḳaçan kim yanḳi baḳub yayayı gördi, tīz ḥinṭōvdan inüb ata bindi ve yayanın üzerine ḥamle ḳıldı.*** (Ġazavāt–ı Sulṭān Murād 1978 s. 21).

hipermetrop 'uzağı göremeyen' < Fr. ***hypermétrope*** a.m. < Yun. [***hyper*** 'çok fazla', ***metron*** 'ölçü', ***opsis*** 'görüş'] ※ ***Sonra, kendi gözlüğünü arandı. Onunkisi mendil cebinde duruyordu. Hem kendisi o kadar miyop da değildi. Aksine, hipermetroptu.*** (U. Nazif 1962 s. 29).

hipi/hippi 'geleneksel hayat düzenine ve kaidelerine isyan eden bir gençlik hareketine katılan veya ona göre yaşayan kimse' < İng. ***hippie/hippy*** a.m. < ***hip*** 'kalça' veya (bazı kimseye göre) ***hip*** 'aşina, bilen, vâkıf'. ※ ***Küçük bir kız! Nedir o kılık! Hipi olmasın, ya da pank punk dediklerinden?*** (Peride Celal 1985 s. 155). ※ ***Rıhtımın üstü, uyku tulumlarını yere serip geminin gelişini beklerken açık havada uykuya dalmış yüzlerce hipi ile doluydu...*** (N. Eray 1990 s. 59).

hipnotize et–, b. ***ipnotize et–***.

hipopotam b.m. (Afrika'da yaşayan bilinen hayvan) < Fr. ***hippopotame*** < Lat. ***hippopotamus*** < EYun. '***ιπποπόταμος*** (hippopotamos) a.m. [***híppos*** 'at' ve ***pótamos*** 'nehir']. ※ ***Anneannesi, Bohça Zehra'yı uğurlamak için kapıya çıkınca onu görmüş olmalıydı. Bir hamile hipopotam gibi sallana sallana yürüyen kadına el salladıktan sonra, ona baktı.*** (S. Yemni 1997 s. 32).

hipotansiyon (tıp terimlerinden) 'düşük tansiyon, tansiyon düşüklüğü' < Fr. ***hypotension*** a.m. [***hypo*** 'altında, düşük' ve ***tension*** 'tansiyon']. ※ ***Ya ameliyatta ölürsem? Narkozdan, kan kaybından, kalp durmasından ya da hipotansiyondan ölmeyeceğimi kimse söyleyemez.*** (İ. Aral 1998 s. 26–27).

hippi, b. ***hipi***.

Hippokrat 'M.Ö. 377(?)'de ölen Yunan hekim' < Fr. ***Hippocrate*** < EYun. '***Ιπποκράτης*** (Hippokrátēs) a.m. ***Hippokrat yemini*** 'doktorlara ettirilen geleneksel yemin': ※ ***Bizim Hippokrat yeminimiz var, kaptan.*** (M. İzgü 1993 s. 66).

hirab (baytarlık terimlerinden) 'evcil hayvanlarda (kısrak, keçi vb.) dişinin kızgınlık devresi' s. Batu (Türk atları, sene?) s. 247 < Ar. (?). ※※

Osm. **hirāsān** 'korkarak, korku içinde' < Fa. ***hirāsān*** a.m. ※ ***Gece ėrteye dek tersān-u hirāsān ol aġac üzerinde ḳaldum.*** (Ferec 855/1451 v. 112b).

hirbo, b. ***hırbo***.

hire 'şuh, işvebaz' < Fa. ***hīra*** a.m. ※ ***Bir ḳarġanuŋ bir ḳızı var–ıdı. Şüret–i şekli görklü, hüyı ḳılıncı şekerden datlu. Celve vaḳtında ṭāvūs gözin hīre eylerdi.*** (Ş. Şeyhoġlı 1973 s. 240).

hire çiçeği, b. ***hıra*** III.

AD. **hiren** 'hardal yerine kullanılan bir çeşit ot, Armoracia rusticana' DS 2388, I. Hauenschild 1989 no. 130 < Sl. (Rus., Bulg., Sırp–Hırv., Slov.)

‿***hren*** < Yun. ***χράνος/χρένος*** (hrános/hrénos) a.m. Tietze 1957 no. 61. ※※

Osm. **hirfet** 'zanaat' < Ar. ***ḥirfa***. ※ ***Hīc muḥterif ḥirfetini bir günde ögretmege mültezim olmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 238b).

AD. **hiri** 'hatmi çiçeği' DS 2388 < Fa.‿***hīrī*** a.m. ※※

AD. **hirik** 'eski (elbise, ayakkabı vb. şeyler için)' < Erm.‿***hrik*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 230. Krş. ***harik***. ※※

Osm. **hirman** 'hariç kılma, aforozlama' < Ar. ***ḥirmān*** a.m. ※ ***Meliḥ buyurdı: "Ol, benüm milletümden degül; sen-daḫı anı ümmet ėdinme!" dėdi. Melikenüŋ ḥirmānı‿haberi vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 40a).

AD. **hirsenk** 'kıldan yapılmış kilim' DS 2388 < Fa.‿***hirsak*** 'quilted coverlet' F. Steingass 1930 s. 454 [***hirs*** 'ayı' + ***-ak*** küçültme eki. b. ***ahmedek*** ⊡]; /***n***/ türemesi için b. ***alakese*** ⊡.

his I, b. ***hiss***.

his II, b. ***is***.

hisab/hesab/hesap b.m. (hesaplama işi) < Ar. ***ḥisāb*** a.m. ※ ***Elini göksi üzerine ḳosun, āḫır ḥisābı çekürge yėmedi: Evvel ḥisābumı görsün, kej ise bir ḥisāb ėdeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 127b). ※ ***Biz muḥāsibler ḥisābına sıġmaz māl alduḳ.*** (a.e. v. 102b). ※ ***Sanki kapatılması gereken bir hesabım var.*** (L. İpekçi 1998 s. 72). ***hesap aç-*** '(bankada) para yatırmak için özel numara almak': ※ ***Sen orada bir bankada hesap açtır, ben sana yine gönderirim.*** (C. Kavukçu 1998 s. 79). ***hesab as-*** 'borcunu zamanında ödememek': ※ ***Müşterileriniŋ ṣan'atlerini, ḥattā ḳazanclarını ṣorar, öğrenirdi. Bunuŋ bir çoḳ faydaları vardı. Borc ṭaḳub hesābı aṣacak müşterīyi aŋlayor, ṣırasına göre de polise‿haber verebiliyordu.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 165). ***hesaba getir-*** 'hesaba katmak, hesaba almak': ※ ***Çeri‿halḳı, ra'iyyet daḫı dilir oldılar. Ya'nī Sulṭān Mes'üdı kimse ḥesāba getürmez oldı.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 354). ***hesap kitap*** 'sorumlunun hesap vermesi' (kafiyeli terkip): ※ ***Hanımın gittiği yeri dobra dobra söylüyor, hesabı, kitabı dayıyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 163). ※ ***Bu temelleri yıkılan eve hesap kitap için uğradım ve bu kepazelikleri gördüm.*** (a.e. s. 350). ***hesaba say-*** 'hesaba yazmak, hesaba ilave etmek': ※ ***Hīç ṣaymazsın ḥisāba anı tā rūz-ı ḥisāb | Dėrse Ẕātī, hey ḳıyāmet, bī-şümār öldüm meded!*** (Ẕātī 1967 I, 131). ***hesapça*** 'tahmin edilebilir ki': ※ ***"Aḳıntı burnunda niçin ṣaḳlanmaḳ istediğini şimdi aŋlıyorum." —"Ḥesābca o zamān darġınmışlar."*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 185). ***hesaplaş-*** 'birbirindeki alacakla vereceğin hesabını yapmak; (mecazî manada) öç almak' ※ ***Belki de içten içe hesaplaşıyordum seninle. Kendim bile farkında değildim senden intikam alışımın.*** (H. Akdoğan 1998 s. 116).

hisar 'kale' < Fa. ***ḥiṣār*** a.m. < Ar. ***ḥiṣār*** 'tecrit, abluka'. ※※

Osm. **hisar et-/hisar kıl-** 'muhasara etmek, kuşatmak' TS 1919 < Ar. ***ḥiṣār*** 'tecrit, abluka'. ※ ***Dört ay bir ḳal'a ḳıldı ḥiṣār.*** (Enverī 1928 s. 10). ※ ***Sulṭān Bāyezīd‿Hān İstanbula düşdi, ḥiṣār ėtdi. Bu ḥāldeyiken ‿haber geldi kim...*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 28).※ ***Leşker-i zülfi beden burcını çün ėtdi ḥiṣār, | Varmadı uyḫuya hergiz pāsubānı çeşmümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 166).

hiss/his 'duyma, duygu' < Ar. ***ḥiss*** a.m. ※ ***İtler ḥiss-ile bildiler ki bu kişi bulara üc günden berü etmek vėren kişidür.*** (Ferec 855/1451 v. 125a). ※ ***Bu bėş hissile dört erkān ḥicāb oldı saŋa Ḥaḳdan. | Ḥaḳı isterseŋ elden ḳo bu bėş ḥissile erkānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 23). ***his et-/hisset-*** 'duymak, sezmek': ※ ***Ben ol keyfiyyeti şāmme ḳuvvetiyle ḥis ėtdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Bahçeyi kaplıyan fena otları yoluyor, çiçekleri sulamakla uğraşıyordu. Fakat aradan uzun zamanlar geçti hissiyle başını kaldırıp güneşi yine olduğu yerde görünce ne yapacağını şaşırıyordu.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 46). ※ ***Gretta, Parisli kızlara hiç benzemiyordu. Ahmet Reşit, onunla konuşurken, gezer, eğlenirken yanında adeta bir erkek arkadaş varmış hissi geliyordu.*** (Burhan Cahit 1934 s. 54). ***hissini ver-*** 'intibaını bırakmak, izlenimini vermek': ※ ***Neş'esi soldu. Yüzü inceldi. Güneşte kızarmış hissini veren renkli yağız yüzü karardı.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 25). ※ ***Öksüre öksüre gezinen softalar, sıvası dökülmüş duvarlar, dizi dizi kapılar kendisine bir seyahatte bulunuyorum hissini verdi.*** (R.H. Karay 1940m s. 134). ***hislen-*** 'duygulanmak': ※ ***Niçin ben geçerken benim geçdiğimden hislenir gibisiniz? Pencereye telâşla geliyorsunuz, sebep?*** (F.C. Göktulga 1948 s. 34).

hisse b.m. (pay) < Ar. ***ḥiṣṣa*** a.m. ※ ***Andan ol kendden elin cekdi, ḥiṣṣesi nıṣfını ki gendünüŋ ḫāṣ mülki [idi], muğlara bağışladı.*** (Ferec 855/1451 v. 67a).

Osm. **hissemend ol-** 'iştirak etmek' < ***hisse*** + isimden sıfat yapan Fa. ***-mand***, b. ***arzumand*** ⊡. ***Ordugâha vardığımızın ferdası günü kavga olarak, bizim tabur da hissemend oldu.*** (E. Misailidis 1986 s. 619).

histeri, b. ***isteri***.

AD. **hiş I** 'hiç' DS 2389 < ***hiç*** kelimesinin varyantı; ***/ç/ → /ş/*** değişimi için krş. ***geç- → geş-*** (***/t/*** harfiyle başlayan bir ekten önce) ve belki çeş-/şeş-. ※※

hiş II (nida) 'sus, öyle söyleme, beni dinle!' < ses taklidi veya ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. Krş. AD. ***hışuu*** 'sus!' DS 2375. ※ ***"O zamanda da sen artık Fahri olmazsın. Ben senden sıkılırım." —"Hiş, bana bak: Bak bu odanın öte yanı ayrı bir apartıman gibidir. İstersen benim yüzümü bile görmezsin.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 213-214). ※ ***"Sor dedik ya! Ne lâf anlamaz oldun!" —"Hiş, bana bak, ilk akşam evime geldi, ayıp olmasın?"*** (a.e. s. 438). ※ ***"Kim vurdu seni?" Kodaman gözlerini araladı. Karşısında polis görünce: "Hiş!" dedi "Kendim. Bıçağımın üzerine düştüm!" Ve öldü.*** (E.E. Talu 1935 s. 168).

Osm. **ḫişler** 'akrabalar' < Fa. ***ḫīş*** + ***-ler*** çoğul eki. ※ ***Ḳavmı vu ḫīşler cem' olub ḥaccām bile Ca'fer-i Hāşemī ḳapusına vardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 210b).

Osm. **hişmet** 'çekingenlik, mahcubiyet, tevazu' < Ar. ***ḥişma*** a.m. ※ ***Bilād-ı Ḫorāsānda, 'ilm-ile, ḥilm-ile, cemāl u kemāl-ile, ḥürmet u ḥişmet-ile tāyumı görmezlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 43a).

AD. **hiştek** 'elbisede kol altına konulan üçgen biçimindeki parça; koltuk altı' DS 2389 < Fa. ***ḫiştak*** a.m. [***ḫişt*** 'tuğla' + ***-ak*** küçültme eki, b. ***ahmedek*** ⊡] Tietze 1967 no. 65. ya da Erm. ***ḫştak*** a.m. ※※

Osm. **hiştendar** 'kendini iyi koruyan, tehlikelerden sakınan, kendine iyi bakan' < Fa. ***hʷīştan-dār*** a.m. [***hʷīştan*** 'kendi' + ***-dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Gökçekler eyle olurlar, hīşten-dār olurlar.*** (Ferec 855/1451 v. 106b). ※ ***Bedly'ül-cemāl höd görmedin işitmeg-ile 'āşıḳ olmış-idl. Gördise daḫı beter rübüde oldı. Ammā ḥālini belürtmedi. hīştendārlıḳ ėtdl, niḳābın götürüb şeh-zādeye görinmedi.*** (a.e. v. 151a).

hit 'popüler şarkı' < İng. ***hlt*** a.m., Alm. ***Schlager*** a.m. kelimesinden calque (ödünçleme çeviri) [Alm. ***schlagen*** 'vurmak'; İng. ***to hit*** a.m.]. ※ ***Mlşel'in eski İstanbul şarkılarından, ellili, altmışlı yılların popüler hltlerine, Fransız şansonlarına kadar bilmediği şarkı yoktu.*** (A. Kulin 1997 s. 113).

hitab/hitap '(birisine yöneltilen) söz; mektup' < Ar. ***hiṭāb*** a.m. ※ ***Hiṭāb-ı laṭīf ėrlşdl, öpüb baş üzerine ḳonuldı.*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ***hitab et-*** '(birisine) söz yöneltmek, seslenmek': ※ ***Mücrim benem, her 'uḳübet ki dilersin ėdesin, baŋa ėt! Aŋa hīc hiṭāb u 'itāb eyleme ki bī-günāhdur.*** (a.e. v. 99a). ※ ***Belki de bu gururun etkisiyle babaanneme hep "Mürşide Atacan" diye hitap ederdi.*** (B. Uzuner 1998 s. 38).

Osm. **hitabet** I 'camide hutbeyi okuma hizmeti' < Ar. ***hiṭāba*** a.m. ※ ***Feyżullāh Faḳīh dėmekle ma'rüf hiṭābet hldmetine giderken yol üstünde Şeh-zāde ḥażretlerlnl gelür görüb selāma dururlar.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 40).

hitabet II 'güzel konuşma sanatı' < ***hitabet*** I. ※※

hitam 'bitiş, sona erme' < Ar. ***hltām*** a.m., asıl manası 'mühürleme mumu'. ※※ ***hitamında*** 'eninde sonunda' (krş. Ar. ***fi l-hitām*** a.m.): ※ ***Osmanın karısı çoktan hastaydı. Karı hitamında öldü. Verem illeti adamı mutlak öldürür.*** (Kemal Tahir 1957 s. 286).

hitap, b. ***hltab***.

hiyanet/hıyanet 'arkadan vurma, sinsice yapılan kötülük, kalleşlik' < Ar. ***hlyāna*** a.m. ※ ***Şimdiki ḥālde anuŋ hiyāneti ẓāhir oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 34a). ※ ***Ẓāhir budur ki bu kişi Halefe gendü manṣıbını, ėlçlllglnl, vėrdügl göŋlinden-idi, ġadre hiyānete ḳaṣd yoġ-idi***. (a.e. v. 131b). 'vefasızlık, zina': ※ ***Sen benüm yöreme yörenimezsln, zīrā ben klmsenüŋ milkiyem, hiyānet, cināyet ėdemezem.*** (a.e. v. 116b). ※ ***Ol 'avratuŋ bu hiyānetini, bu yaramazlığını işidüb müteġayylr olmadum, dll-höşlıḳ vėrdüm, şeb u rüz varduḳca 'ışḳum ziyāde oldı.*** (a.e. v. 172a). Mecazî manada 'bu vasıfta olan kimse' (bu tür sıfatlar için b. ***acalb*** ⊡) ※ ***Ol dört hiyānetler, eşkānnāslar llerü geldiler, ḍanuḳlıḳ vėrdiler.*** (a.e. v. 175b). ※ ***Vaḳt olur ki suçlulara ve hlyānetlere eylük eyler...*** (A. Zajączkowski 1934 I, 55). ※ ***Bu naşıl ḳomşuluḳ, hlyānetler?*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 356). ※ ***Ah bu hlyānet erkekler, dünyānıŋ eŋ güzel ḳadınlarına mālik olsalar yine clhānıŋ öbür ṭarafında daha başḳa dürlülerini ararlar.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 376). ※ ***Hiyanet, şimdiye kadar niye söylemedin?*** (Mahmud Yesari 1932 s. 24). ***hiyanet et-*** 'aldatmak': ※ ***Bizimki benim üzerime hiyanet ediyor.*** (B. Felek 1947 s. 194).

hiyamola, b. ***heymola***.

hiyerarşik 'rütbelere göre sıralanmış; değerlerine göre sıralanmış' < Fr. ***hiérarchique*** a.m. [EYun. '***ιερός*** (hierós) 'kutsal' ve '***αρχ-*** (arḫ-) fiil

kökü 'başlamak, idare etmek, hüküm sürmek'] ※ ***Hem şiir hem şarkı sözü yazıyorum. Benim için hiyerarşik bir sıralama degil türsel bir sıralamadır***. (M. Mungan 1996 s. 218).

ḥiylet, b. ***hilet***.

Osm. **hiz** I/**hız** 'ibne' Meninski 1680 I, 1825, R. Dankoff 1991 s. 43 < Fa. ***hīz*** a.m. ※※

Osm. **hiz** II 'kalkış, atlayış' < Fa. ***hēz/hīz*** a.m. ***hīz et-*** 'kalkmak, atlamak, atılmak TS 1918. ※※

hiza 'dizilenlerin teşkil ettiği sıra, sıraya uyum' < Ar. ***ḥiḍā*** a.m. (?) ※ ***Bir süre önümde durdun. Gözlerimin hizasındaki belinin inceliği soluğumu hızlandırdı nedensiz.*** (H. Akdoğan 1998 s. 53). Mecazî manada: ※ ***Okumuş yazmış olmak ne iyi! Hakimi gördünüz mü, hemen hizaya girip tövbe billah ediyorsunuz siz. Biz ise başımıza ne gelirse gelsin yine bıraktığımız eski yerden başlıyoruz.*** (Ç. Altan 1965 s. 60).

hizana, b. ***hazana***.

hizb/hizib/hizip 'ekseriyete uymayan ayrı grup' < Ar. ***ḥizb*** 'bölük; parti'. ※※ ***hizipçilik*** 'aynı parti içinde farklı grup oluşturma' ※ ***Kimden yanasın Mecit Efendi kardeşim? İkili oynamak yok! Hizipçilik yok! Parti dediğin başkanın emrinde yürür. Anladın, değil mi?*** (R. Ilgaz 1981 s. 254).

Osm. **hizebr** 'arslan' < Ar. ***hizabr*** a.m. ※ ***..., hizebr, ...*** (Ferec 855/1451 v. 101b, yırtıcı hayvanlar listesinden).

hizek, b. ***hezek***.

hizib, b. ***hizb***.

hizip, b. ***hizb***.

Osm. **hizlân** 'yeis, sukutuhayal, ümitsizlik' < Ar. ***hiḍlān*** a.m. ※ ***Ol dīn ve diyānet, ol zühd u taḳvā, ol setr u ṣalāḥ ki ol ḳızda var-idi, neden böyle hiẓtān aŋa yol buldı?*** (Ferec 855/1451 v. 180a; başka yerde ***hizlān*** 175b).

hizmet, b. ***hidmet***.

hizmetkâr, b. ***hidmetkâr***.

EOsm. ***ho*** I 'kendi, kendisi; dahi, da, bile' < ***hod*** kelimesinin kısaltılmışı; krş. Kürd. ***hu*** 'kendi' Jaba–Justi 1879 s. 161. ※ ***Şeh eydür: "Ben ansuz nite oluram? | Eger ol gider ise ho ölürem.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 731). ※ ***Anası ḳayudan oda yandı-dı, | Atası ho cānından usandı-dı.*** (a.e. no. 715). ※ ***Dėdiler: "Aḥmaḳ u mecnündur ol er, | İki nesne kim ol heves ėder: | Biri geçmiş ola, giden ho gitdi, | Biri, muḥāl olanı, ḍurmaz umar.*** (F. Giese 1929 s. 151).

AD. ***ho*** II 'öküze seslenme ünlemi' DS 2390 ***ho de-/hode-*** 'sığırları durdurmak' DS 2392 < ***hop*** II kelimesinin kısaltılmışı. ※ ***Gençliğinin ho dediği sıralarda Dömeke savaşının gözünü budaktan sakınmıyan yiğitlerindendi.*** (Feridun Osman 1936 s. 97).

AD. **hoban/hopan** 'bırakılmış, bakımsız tarla, bağ' DS 2390, 2405 < Erm. ***hopan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 272. ※※

AD. (çocuk dili) **hobba git-** 'gezmeye gitmek' DS 2390 < krş. Erm. ***hóppa*** a.m. R. Dankoff 1995 s. 184 no. E125. ※※

hobi 'mecburiyet olmadan severek uğraşılan iş, heveskârlık' < İng. ***hobby*** a.m., asıl manası 'çocukların oynadığı tahtadan at'. ※ ***Size ayrıca saygım var. Yazmaktan vazgeçmemelisiniz. Öyle güzel bir hobi sizinki hanımefendi!*** (Peride Celal 1991 s. 298). ※ ***Celile Hanımın ressamlığı varlıklı bir kadının oyalanmak için seçtiği bir hobi değil, bir tutkuydu.*** (Memet Fuat 1998 s. 547). ***hobi odası*** 'ev idaresinin icab ettirmediği, sırf eğlenmek için seçilen işleri (ms. pul koleksiyonu) ile uğraşmaya mahsus oda' < İng. ***hobby room*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri): ※ ***Aşağıdaki yatak odalarından ikisi birleştirilip bir kitaplık olarak salona bağlanacak, sondaki yatak odası hobi odasına dönüştürülecekti.*** (a.e. s. 452).

AD. **hobu** 'akbaba' DS 2390 < ?? ※ ***Yazın gelir, kışın gider. —Hobu, leylek.*** (Güngör–Ozanoğlu 1939 s. 132).

hoca, b. ***hace***.

Osm. **hocataş/hocadaş** 'muallim arkadaş' M.Ş. Yaltkaya 1934 s. 145, Meninski 1680 II, 2004 < ***hoca*** + ***-taş/-daş***, b. ***adaş*** ⊡. ※※

Osm. **hod/hoḏ** 'kendi' < Fa.‿***hʷud/hod*** a.m. ※ ***Oşbu melik-i Sāmire delüdür ola-mı? Baŋa oğluŋ gelür dėyü muştıladı. Egerçi sen oğlumdan ayruḳsı degülsin. İ kāşki nolayidi‿hod oğlum olayıduŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 66a). 'yalnız, sırf': ※ ***Bu şāh-ı İrem‿hod işitmeg-ile anuŋ ʿāşıḳı olub durunmış.*** (a.e. v. 100a). 'dahi, bile': ※ ***Biz‿hod ol ʿavratuŋ ḥālin bilürüz.*** (a.e. v. 21a).

hodak I 'çoban' DS 2391 < Erm. ***hötal*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 437. ※※

hodak II 'kağnıların baş tarafının altına konan ve karaçavu tutan ağaç yastık' DS 2391 < farklı etimoloji teklifleri için b. Tietze 1982z no. 160. ※※

Osm. **hodbin** 'kendini beğenen, kibirli' < Fa.‿***hod-bīn*** a.m. [***hod*** 'kendi' ve ***-bīn*** 'gören', b. ***durbin*** ⊡]. ※ ***Biŋ dürlü nāza ve‿hod-biynlige meşġūl bir ay gibi ḳız ayağın ovar.*** (Ferec 855/1451 v. 72a). ※ ***Hüblıġuŋa iʿtimād ėtme,‿hod-biynligi gendözüŋe ser-māye vu pīrāye ėdinme.*** (a.e. v. 107a).

AD. **hoddezle-** 'bir şey fırlatmadan evvel yapılan dengeyi bulma hareketi' B. Seyidoğlu 1975 s. 437 < ?? ※ ***Ordan geliller, epeyce geldiḫden sora birine rasliilar. Adam hoddezlir. Diyir ki, "Selamünaleyyküm, dal gıran!"*** (a.e. s. 249).

hodiri meydan, b. ***hodri meydan***.

Osm. **hodpesend/hotpesent** 'bencil, kendini beğenmiş' < Fa.‿***hod-pasand*** a.m. ※ ***Dersim'in cahil, hotpesent, hunhar şıhlarını, seyitlerini elaltından Paşaya kışkırtırlar.*** (K. Bilbaşar 1969 II, 31).

Osm. **hodrāy** 'inatçı, dik kafalı' < Fa.‿***hod-rāy*** a.m. [***hod*** 'kendi' ve ***rāy*** 'karar, plân']. ※ ***Göŋlüme eyitdüm: İ‿hod-rāy bed-baḫt göŋlüm! Gördüŋ-mi ki gendözüŋe neyledüŋ? Bu günāhuŋ cezāsından nicesi ḳurtılasın?*** (Ferec 855/1451 v. 108b).

(Konuşma dili) **hodri meydan/hodiri meydan** 'kendine güvenen ortaya çıksın' < ?? ※ ***BEKİR —"Kaç gündür kimse halledemedi yahu!" FERRUH —"Kolay yahu... Noktasız iki harf. Hodiri meydan, arif***

olan bulsun çıkarsın!” (Musahipzade Celal 1936gg s. 9). ※ ***“Erkeklik lâfla olmaz beyler hodri meydan, var mısınız?”*** (H. Taner 1951t s. 4).

AD. **hoduk/hotik** ‘eşek yavrusu, tavşan yavrusu, kedi yavrusu, manda yavrusu, deve yavrusu’ DS 2392, 2419 < Erm.˯***hōrt*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 577. ※※

AD. **hodul** ‘kendini beğenmiş, kibirli’ DS 2393 < Ar. ***fuḍūlī*** a.m. Tietze 1958 no. 168. ※※

AD. **hoduma** ‘bir çeşit çizme’ DS 2394 < Yun. ***πόδημα*** (póḏima) a.m. Tietze 1955 no. 218. ※※

ho et–, b. ***hoğla–***.

AD. **hogeç/hodıc/höğeç/höğüç/öğeç/ögeç/ökeç/öveç/öneç** ‘baharda bir yaşında olan erkek koyun, toklu; yaşına girmiş enenmiş erkek koyun; bir ile dört yaş arasında olan koyun, koç’ DS 2428, 2439, 3314–15 < krş. Erm. ***hogač*** a.m. R. Dankoff 1995 no. E123; < Kürd. ***hoğeç/hoğüç***, çoğulu ***hoğecān*** ‘brebis de 3 ans’ Jaba–Justi 1879 s. 455; ***hodıc*** ‘iki yaşındaki koç’ I.A. Orbeli 1957 s. 417. ※ ***Buyurun beyefendi, bir kaç sürü högeç getirdim, buyurun, bakın! Kasapbaşı siz misiniz?*** (Behçet Mahir 1973 s. 49).

hoğkür–, b. ***höğkür–***.

AD. **hoğla–/hola–/hoyla–/ho et–/hoy et–** ‘saldırmak, koşmak’ DS 2394, 2396, 2421, 2422, Meninski 1680 I, 1822; R. Dankoff 1991 s. 44 < ses taklidi fiillerden. ※ ***Ḳamu bir kezin ḳatı ho ėtdiler | Ṭurānı ḳırub ḳaçana yitdiler.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 2754). ※ ***“Daha fazla durma, at canını dışarı!” deyince sağa sola çarpa çarpa kapıdan dışarıya holadım.*** (M.B. Kanok 1984 s. 21). ※ ***Birden gözümün önüne bizim karı gelince, ağaca tutunarak ayağa kalktım, eve doğru holadım.*** (a.e. s. 74). ※ ***O zamanâ kadar da bizim Osman, Cinali’ye doğru holadı. Cinali, hasmı yanaşıncaya kadar bekledi, sonra birden nasıl ettiyse namussuz, iki elini birden bizim oğlanın iki bacağı arasına soktu, sonra da yukarıya kaldırıp bunu başının üzerinden arkaya doğru savurdu, attı.*** (a.e. s. 38).

hoh ‘soluk sesi’ < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Gece gündüz, günün 24 saatinde, kadın, Fatmayı çağrıyordu. Bunun uyumaya hakkı yok muydu? Hoh diyecek dakikası yok muydu?*** (F.C. Göktulga 1948 s. 142).

hohla– ‘ağzını yaklaştırıp soluğunu bir şey üzerine hızla vermek’ < ses taklidi kelimelerden. ※※

hohucuk ‘çocuk dilinde umacı’ DS 2395 < Erm.˯***hoh̯*** ya da˯***hoh̯on*** a.m. + ***–cuk*** (b. ***acıcık*** ⊡) R. Dankoff 1995 no. 267. ※※

hokka I/hoka ‘inci veya mücevherat koymaya yarayan küçük yuvarlak kutu’ < Fa. ***ḥuḳḳat/ḥuḳḳa*** < Ar. ***ḥuḳḳa*** a.m. ※ ***Andan yėŋinden bir ḥoḳa çıḳardı ve ol ḥoḳḳadan otuz dāne gevher çıḳardı ki gözler şuʿlesinden ḳamaşdı, yaşardı***. (Ferec 855/1451 v. 96a). ※ ***Meger bu melik–i ʿUmmānuŋ bir cādū ʿavratı var–idi. Bir gėce durdı, ˯hazīneye girdi, bir hoḳa çıḳardı. Ol ḥoḳadan bir şīşe yaġ çıḳardı.*** (a.e. v. 60b). Mecazî manada ‘ağız; küçük ağız’: ※ ***Ağzı ḥoḳḳadur, lebi yāḳūt–ı rummānī...*** (a.e. v. 116a). ※ ***Şaḥṣ–ı mezbūr niçe ḥoḳḳa tir-***

yāḳ irsāl ėtdükden ġayrı... (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 157). ‘mürekkep hokkası’: ※ ***“Hokka kalem ve bir aded esericedid varakı!” Aksiliğe bak, evin içinde ne hokka kalem var, ne esericedid kâğıdı!*** (S.M. Alus 1944 s. 82). ***hokka gibi otur-*** ‘(elbise, ayakkabı vb.) vücuda tam gelmek; rengi güzel uymak’ (tabirin menşei?): ※ ***Melihanın ayaklarına, cici ve hokka gibi oturmuş iskarpinlerine bakarken, aklıma onun pembe güllü takunyaları geldi.*** (S.E. Erten 1935 s. 68).

(Argo) **hokka** II ‘makat; ferç’ H. Aktunç 1990 s. 133 < ***hokka*** I. ※ ***Kāfirüŋ ḥoḳḳası ṭılsîmlıdur***. (Fāżıl Enderūnī 1286 s. 68). ※ ***El uzatmışken anuŋ ḥoḳḳasına | Bülbül söyleriken ġoncasına***. (a.e. s. 97).

hokkabaz ‘sihirbaz’ < ***hokka*** I + ***bâz*** ‘oynayan’ b. ***ateşbaz*** ⊡. ※ ***Kanı nedîmleri ve gûyendeleri, kanı dürlü dürlü sâzendeleri? Ne kendüler kaldı ne yoldaşları, ne eşleri kaldı ne işleri. Tut ki bir hayâl idi geldi ve gitdi, hokkabâz-ı cihân hokkasın açdı ve gine yumdı.*** (Sinān Paşa, F. İz 1964 s. XI).

hokkanın altına git-, b. ***okkanın altına git-***.

hokna ‘tenkıye, şırınga’ Meninski 1680 I, 1786 < Ar. ***ḥuḳna*** a.m. ※ ***Onların beheri birer nev illet haber verüp, kimi kan almalı, kimi hokna salmalı, kimi sülük tutmalı, kimi şerbet vermeli dediler.*** (E. Misailidis 1986 s. 540).

hol I ‘geniş sofa’ < İng. ***hall*** a.m. ※ ***Odadan hole çıktı. Dairenin memurları merdivenleri tırmanmaya, her katın koridorlarında dağılmaya başlamışlardı.*** (N. Cumalı 1970 s. 55). ※ ***Yurdun ağır demir kapısından hole girince bir an soluksuz kaldı.*** (A. Altan 1985 s. 117).

AD. **hol** II ‘topaç’ < Erm. ***holov***, ***hol*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 433. ※※

hol III, b. ***fol*** I.

hola-, b. ***hoğla-***.

holding ‘bir nevi finans şirketi’ < İng. ***holding*** a.m. [***to hold*** ‘tutmak’ + ***-ing*** mastar eki, b. ***brifing*** ⊡]. ※ ***Beş aydır holdingte çalışıyordu. Muhasebede, Cemal Beyin yanında.*** (Peride Celal 1985 s. 87). ※ ***Bir de nişanlısı var. Avukat. Büyük bir holdingin davalarına bakıyormuş.*** (A. Ümit 1996 s. 153).

AD. **holla-kellik**, b. ***kolla-kellik***.

AD. **holuz/holus** ‘iri gözenekli kalbur’ DS 2398 < ***foloz/foluz*** ‘seyrek kalbur’ < Biz.Yun. ***βόλος*** (vólos) ‘ağ, iri gözlü kalbur’. ※ ***İki üç odaya dağılması gereken öteberi, kap kacak, tarım araçları, sele sepet, çamaşır, heybe torba, holus kalbur, elek tekne, bir odayı, içinde oturulup kalkılmaz, dönülmez, dolaşılmaz yapıyordu.*** (F. Baykurt 1959y s. 211).

homini gırtlak ‘yemekten başka bir şeyle ilgilenmek yok!’ < ?? (krş. ***hab***) + ***gırtlak***. ※ ***Yemekten iyi beslenmekten, zayıf düşmemekten başka bir kaygısı yoktu dedemin. —“Homini gırtlak!” derdi İyem. Neceyse...Boğazından başka bir şey düşünmeme olarak alırdık biz bu sözü... Ama kendi boğazı değil de, sevdiklerinin boğazı...*** (Memet Fuat 1998 s.135).

homo ‘homoseksüel, eşcinsel (erkek)’ < ***homoseksüel*** kelimesinin kısaltması’. ※ ***Sokağın alt tarfına da üç homo taşındı. Fuhuş, kavga, rezalet ne istersen hepsi onlarda.*** (A. Ümit 1996 s. 84).

homojen ‘birbirine uyan karakterde’ < Fr. ***homogène*** a.m. < Lat. < Yun. ‘***ομο–*** (homo–) ve ***γενεης*** (genis) a.m. ※ ***Stratejik olarak düşmanın net ve belirgin olduğu savaşlar nispeten homojenlik ve çalışma kolaylığı gösterir***. (B. Uzuner 1998 s. 45).

homonkül/homongolos ‘cansız maddeden suni şekilde yaratılan insan’ < Fr. ***homoncule / homuncule*** a.m.; ikinci varyant Lat. ***homunculus*** ya da Alm. ***Homunkulus*** a.m. kelimelerinin izini gösterir. [Lat. ***homunculus***, ***homo*** ‘insan’ kelimesinin ***–culus*** ekiyle yapılan küçültmesidir]. ※ ***Her ḥālde ḳudret bu homoġolosı yaratırken çoḳ uğraşmış,‿hāriḳu’l–‘āde bir ḳariḳatür bedī‘ası vücüda getirmiş... Çocuklarımızı terbiye ėderken “Bunı söylemeyin günāhdır. Cehennemde çayır çayır yanarsınız, zebānīler āteşden kerpetenlerle diliŋizi ḳoparır.” diyecegimiz yėrde günāh işlemeyiŋ, ṣoŋra āḫiretde bu homongolosa beŋzersiŋiz” diye ḳorḳutsaḳ, hepsi Ebü’s–su‘üd efendi gibi başını secdeden ḳaldırmayan dīndār, kāmil insānlar olurlar.*** (R.N. Güntekin 1927 s. 62). ※ ***Tangolardan, valslardan hiç hoşlanmam. Çünkü, onlar da tıpkı kadın görüp te somurtan homongolos erkekler gibidir.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 39).

homoseksüel ‘eşcinsel’ < Fr. ***homosexuel*** a.m. < Yun. ‘***ομο–*** (homo–) ve Lat. ***sexualis*** ‘cinsî’ a.m. ※※

homurdan– ‘bir şeyi beğenmediğini gösteren zor anlaşılır sesler çıkarmak’ < ses taklidi kelimelerden, b. ***çat*** I ⊡. ※ ***Eski haritalarda sahil yolu olmadığını söyleyenlere kızar; “Bre Osmanlı’dan önce, Bizans yıllarındandır o çizgiler!” diye homurdanırdı.*** (B. Uzuner 1997 s. 34–35).

homur homur ‘homurdanarak’ < predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Anaŋıŋ‿homur‿homur‿homurdanmalarınıŋ farḳında değil–miyim ṣanki?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 44). ※ ***Gider amma bütün gün homur homur söylenir, lânet kadının biri!*** (R.H. Karay 1939a s. 80).

homurtu ‘homurdanma sesi; boğuk ve sürekli gürültü’ < ses taklidi kelimelerden b. ***anırtı*** . ***Karanlıkta koşuyorsun. Arkanda homurtular.*** (Peride Celal 1991 s. 7).

Osm. **hon** I, b. ***han*** III.

AD. **hon** II ‘ekin biçerken sıralanan işçi takımı, işçi bölüğü’ DS 2401 < krş. Erm. ***hon*** a.m. R. Dankoff 1995 no. E124 s. 183. ※※

honça, b. ***hança***.

hondrili ‘bir bitki adı’ < Yun. ***χονδρίλη*** (hondríli) ‘chondrilla junca’ G. Meyer 1893 s. 30. ※※

honpur, b. ***kompir***.

Osm. **honsalar**, b. ***hansalar***.

hop I (nida) ‘âni bir hareket karşısında kullanılır’ < ?? ※ ***Sorun değil yahu! Kızı al lokantaya götür, sonra gece kulübü ve hop yatağında!*** (Peride Celal 1985 s. 81). ※ ***Hop, elimle ağzımı kapatıverdim, bilmem mutluluktan kapattım, bilmem korkudan.*** (M. İzgü 1993 s. 33). ***hop et–*** ‘heyecanlanmak, heyecandan yerinde duramamak’: ※ ***Eşin menendin yokmuş. Yüreği hop edermiş görenin.*** (M. Başaran 1964 s. 72). ※ İçim bir hop ediyor. (D. Asena 1987 s. 17).

hop II 'çağrılanın seslenişe cevabı' < ***hop*** I (?). ※ ***"Hasan!" diye bağırdı. Hasan'ın sesi meyilin arkasından cevap verdi: "Hop!"*** (O.V. Kanık 1947 s. 67). ※ ***Irazca torununa seslendi: "Ahmet!" "Hoooop!" dedi hemen Ahmet.*** (F. Baykurt 1959y s. 63).

AD. **hop** III 'atları durdurma seslenişi' DS 2404 < ses taklidi kelimelerden. ※※ ***hop de-*** 'kalkıp gitmek' H. Aktunç 1990 s. 133. ※※ ***hop dur-/hop kal-/hop kıl-*** 'birdenbire durmak' (?) TS 1920: ※ ***Bir it yatub uyurdı. Bir͜ horüs hem evde yürürdi. Bir pāre etmek düşmiş yaturdı, uyandı. Etmegl almağa yöneldi. Der-ḥāl durdı͜ horüs, ol nān pārei ḳapdı. İt hop ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ※ ***İŋen ilerü vardı ḳaḳıdı ṭop | Ne bilsün ḳılasını ṣoŋ ucı hop.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 3382).

AD. **hop** IV 'saban demiri' DS 2404 < Erm.͜ ***hop*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 284, Tietze 1982z no. 132. ※※

AD. **hopal** 'yabanî güvercin' DS 2404 < Erm. ***hawp'al/höp'al*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 424. ※※

hopan, b. ***hoban***.

hoparlör b.m. (sesi yükselten araç) < Fr. ***hautparleur*** 'yüksek sesle konuşan' ※ ***"Bayan Çiftçi lûtfen telefona" diyor hoparlörde bir ses.*** (B. Duygulu 1963 s. 27).

hop hop/hop... hop 'tekrarlanan âni hareketler' < ?? ※ ***Damat beyi hop paşam hop beyim göklere çıkar dur bakalım! Yaptığından arasında kendi de imreniyordu yal*** (Peride Celal 1978 s. 112). ***hop kalkıp hop otur-*** 'hiç yerinde duramamak; heyecanlanmak, endişelenmek': ※ ***Mahalle hop kalkıp hop oturuyor.*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 48). ※ ***Hamefendl küplere binmiş, hop oturup hop kalkıyordu.*** (İsmail Galib 1932b s. 6). ***hopla-*** 'sıçramak, atlamak' (krş. İng. ***to hop*** a.m.): ※ ***Birbirine dolanıp pırıl pırıl dönerek polka oynuyanlar, sekizer onar karşılıklı dizilip kadrile kalkışanlar, elele verip hoplaya zıplaya hora tepenler...*** (S.M. Alus 1944 s. 144). ※ ***Oğlan nasılsa defolmuş. Her hal pencereden hoplamış.*** (Kemal Tahir 1957 s. 353). ***hoplat-*** 'zıplatmak': ※ ***Yolun bozukluğunu aldırmadan kasasını hoplata hoplata bir kamyon geçiyor.*** (C. Kavukçu 1998 s. 118). Mecazî manada 'heyecanlandırmak': ※ ***Bir gözü saatteyse bir gözü de caddenin dirseğinde olacak ve dönen her araç yüreğini hoplatıyordu.*** (a.e. s. 133).

hop kal- 'ardından baka kalmak, eli boş kalmak (?)' < ?? + ***kal-.*** ※ ***İt uyandı, etmegl almaga yöneldi der-ḥāl durdı;͜ horüs ol nān pārei ḳapdı, it hop ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 193b)

Osm. **hoppa** I 'muhallebi çocuğu' Meninski 1680 I, 1819. < krş. ***hoppa*** 'çocuğu hoplatmak için söylenen söz' ADİL 1987, IV, 399. ※※

hoppa II 'yaşına uymayan hafiflikler yapan, delişmen (kız hakkında)' < ?? ※※

hoppadak 'bir atılışta, birdenbire, hemen' DS 2406 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, ***hop*** I + ***-adak***, b. çartadak. ⊡. ※ ***Böyle şeye hoppadak cevap verilmez. Kurt bile kemiği ölçer de öyle yutar.*** (S.M. Alus 1933p s. 216). ※ ***Adi kadın mı bu hoppadak ele geçsin?*** (S.M. Alus 1944 s. 29).

hoppadan ‘bir atılışta, birdenbire’ < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ***hop*** I + ***–adan***, b. ***çattadan*** ⊡. ※ ***Bir delikanlı, üzerinde şerbet bardakları dizili büyük tepsiyi hoppadan kaldırdı, kadem sırasına göre cemaate dağıtmağa başladı.*** (Reşat Enis 1944 s. 119). ※ ***Koskoca adam, tam on sekiz yaşında bir genç kıza hoppadan böyle söyleyemezdi tabii ama, bakışında veya tebessümünde böyle şey bulunabilirdi pekâlâ.*** (N. Meriç 1951o s. 38).

hoppala ‘küçük çocuklar atlarken onları yüreklendirmek için söylenir; şaşma ile birlikte kınama anlatır’ < ***hop*** I’e dayanır, birinci mana için krş. Alm. ***hoppla*** a.m., aslında küçük bir engeli atlayarak geçmede kullanılan nida. ※ ***Küçük ṣabāḥa ḳadar hep bebeği hoplatdı, | Ne ninniden aŋlıyormuş, ne öyle hoppaladan.*** (Meḥmed ‘Ākif 1911 ? s. 208). ※ ***“Bildiğini söyle! Senden bunu hemşerilik adına istiyoruz, Raif.” —“Hoppala!”*** (İ. Tarus 1961 s. 272).

AD. **hopuş** ‘çok şişman (kimse)’ DS 2407 < krş. Kürt. ***h’öpysi*** a.m. I.A. Orbeli 1957 s. 435. ※※

hor I, b. ***har*** III.

AD. **hor** II ‘yumurta sarısı’ DS 2407 < Yun. diyal. ***χωρ*** (hór) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 146. ※※

AD. **hor** III ‘gösterişsiz, çelimsiz; çirkin, sevimsiz (kimse) DS 2407 < Erm. ***ḫoṙ*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 273. ※※

hora, b. ***horos***.

(Konuşma dili) **hora geç–** ‘yutulmak, yenmek’ < ***hora geçir–*** causatif fiilinden backformation (yanlış ayırma) [Fa. ***ḫʷūr*** ‘gıda, öğün, yemek’ + ***geç***–] ※ ***Ḫora geçmek gerek semizce ḳoyun.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 144). ‘makbule geçmek’: ※ ***Yoldaş, sen hapishaneyi açan şabansın. Senin himmetin hora geçti.*** (S.E. Ertem 1931 s. 197). ※ ***Biz söylesek hora geçmez, ille yabancı söyleyecek.*** (F. Baykurt 1961o s. 147). ※ ***Bi ilacını bulsalar şunun, çok hora geçecek valla.*** (T. Apaydın 1991 s. 69).

(Konuşma dili) **hora geçür–/hora geçir–** ‘yemek, yutmak’ < Fa. ***ḫʷur*** ‘gıda, yemek, öğün’ ve ***geçir–***; belki bir Fa. tabirin calque’ı (ödünçleme çeviri). ※ ***Biz şunu kemāl–i āfiyet ile ḫora geçirelim!*** (P.N. Boratav 1995 s. 270). ※ ***Ehl–i şehrüŋ ġalīz yėmekler yėmesi, yaz güni eyyām–ı ḥarrede ṣığır başını ve pāçesini ḫora geçürmesi ‘acāyibdendür.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 118). ※ ***Lākin ṣoŋra żarūret belāsı evi de ṣatdım. Bedeliniŋ yarısından ziyādesini çarçabuḳ ḫora geçirdük.*** (Recā’ī–zāde Ekrem 1941 s. 20).

hor hakir, b. ***har u hakir*** (***har*** III).

horain ‘eroin’ < ***eroin*** kelimesinin varyantı H. Aktunç 1990 s. 133. ※ ***Ben koklayınca kendimi sultan görürüm. On beş türlü ineklik yapar insanın üzerinde bu horain!*** (Reşat Enis 1957 s. 162).

AD. **horan** ‘toplantı’ DS 2408 < Erm. ***ḫoran*** ‘çadır, kilise’ R. Dankoff 1995 no. 274. ※※

horan, b. ***horos***.

AD. **horanta/horanda/oranda** ‘ev halkı, aile; işe yaramaz durumda olan (canlı veya cansız)’ DS 2409, 3286 < Fa. ***ḫʷāranda*** ‘yiyen, yeyici’; ikin-

ci varyanttaki aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡. ※ ***Anuŋ gibilere‿horandalarına göre birer miḳdār ellerindeki mezārī'den yėr ta'yīn ėdüb bāḳīsi ortaḳcıya teslīm olına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 93). ※ ***Yürük çadırının içinde bulunan bütün fertlere horanta yani aile tesmiye edilir.*** (K. Güngör 1941 s. 43). ※ ***Yekûnü bir düzineyi aşan ev horantalarının bütün servetini bu saydıklarım teşkil ediyordu.*** (H. Aytekin 1945 s. 69). ※ ***16 baş horantayım. Ac nöreceylk?*** (M. Makal 1950 s. 49). ※ ***Evlerinde kendilerinden başka kimseler yoktu. İki baş horanta idiler.*** (N. Üstün 1970 s. 70). ※ ***Akranlarımın çoğu horandaya karışmıştı; aralarında Alpulluya, İstanbula çalışmağa gidenler vardı.*** (M. Başaran 1955 s. 79). (sıfat olarak) 'ufak, ehemmiyetsiz': ※ ***Bu ana kız Ṭal'at‿Hanımın pek işine gellyordu.‿Hayriye çocuḳ bezi yıḳıyor. Orta‿hidmetlerini,‿horanta işleri görür. Ḳızı da çocuğa baḳar.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 72).

Horasan 'Orta Asya'da bir ülke (bir kısmı bugünkü Türkmenistan'a takabül eder)' < Ar.‿***horāsān*** a.m. ※ ***Ba'dehü sene 995 cum'ade l-ulāsı ġurreslnde Şāh-ı güm-rāh Hüdābende‿haḳḳında öldi dėdükleri sözler efsānedür‿hayātdadur ve oğlı 'Abbās Mīrzā vekīli Mürşid Ḳulı‿Han lle‿Horāsān'dan Irāḳ'a teveccüh ėtdigü muḳarrerdür.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 182).

horasan, b. ***horasani***.

Horasanî 'Horasan'a ait; Horasanlı' < ***Horasan*** + isimden sıfat yapan ***-î,*** b. ***Abbasî*** ⊡. ***Horasanî keçe*** 'pahalı bir cins keçe': ※ ***Bu ḳanda kaldı ki ibrişīm ḳāllçeler ve Selānikī ve horāsānī kėçeler döşene.*** ('Ālī 1587 v. 134a).

horasanl/BSTTk. **horasan** I 'bir çeşit beton' DS 2409 < ***Horasanî.*** ※ ***Geŋ meydān glbl‿horāsānī vu kireç-ile mübernec zemīni ve çār dīvāri ṣıvanmış ṣaykallanmış. Söyledür ki baḳan kişi ṣuretini görür.*** (Ferec 855/1451 v. 117a).

horasani/horasan II 'eksik, normal olmayan (akıl için)' DS 2409 < ***horasani/horasan*** I. ※ ***Gençlerde akıl horasani.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dc s. 86).

horasçık, b. ***horazcık***.

AD. **horata** 'şaka; sohbet' DS 2409-10 < Yun. ***χωρατό/χωρατά*** (horató/‿horatá) a.m. (ikinci kelime birincinin çoğuludur) Tietze 1962 no. 347, G. Meyer 1893 s. 39, A. Maidhof Glotta X, 22; krş. Yun. ***χώρα*** (hóra) 'şehir' ve ondan ***χορατεύω*** (horatévo) 'şehirli gibi konuşmak, şaka etmek' Ch. Symeonidis 1973 no. 246. ※※

AD. **horazcık/horasçık** 'bir çeşit boğaz hastalığı' DS 2410 < ***horaz*** 'horoz' + ***-cık*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Horasçık boġazini daraldır, horoz gibi üter.*** (M. Räsänen 1942 IV, 69).

hor bak-/gör-, **hor hakir**, b. ***har*** III.

horhor I 'gür ve ses çıkararak akan su' < ses taklidi kelimelerden. ***Horhor Çeşmesi*** 'İstanbul'da bir çeşmenin adı': ※ ***Beyoğlu zevk ve safa âlemlerine horhor çeşmesi gibi para akıtırdı.*** (S.M. Alus 1944 s. 107).

AD. **horhor** II 'dedikodu' H.Z. Koşay 1944 s. 284 < ***horhor*** I. ※※

horî, b. ***hârî***.

horkla– '??' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Derenin şarıltısından, hayvan horklamasından başka ses duyulmazdı.*** (K. Bilbaşar 1969 I, 42).

hormon 'organların çalışmasını düzenlemek için iç salgı bezlerinin çıkardığı uyarıcı maddeler veya yerine kullanılan suni madde' < Fr. ***hormone*** a.m. ※ ***Menopoz kapısını çalmış. Hormonlarını içiyor, yatağına saklanıp ağlıyor.*** (İ. Aral 1998 s. 113).

AD. **hormul** 'kaba, sert, gönül kırıcı; zengin; mağrur (?)' DS 2411 < ?? ※ ***Ben bu hormulun şahitliğini kabul etmem.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 76).

horo, b. ***horos***.

horom/AD. **horum** 'mısır sapı, ot ve başka şeylerden yapılan deste, yığın, bağ' DS 2412 < Erm. ***horom*** a.m. < Gürc. ***xoromi*** a.m R. Dankoff 1995 no. 278. ※ ***Bir ālım var, bir davar alır, bir horum ot almaz.*** (Caferoğlu 1944 s. 54; bilmecenin cevabı: karınca yuvası).

horos I/**horon**/**horan**/**horo**/BSTTk. **hora** 'birçok kişi tarafından el ele tutarak oynanan bir halk oyunu' DS 2407–09 < Yun. ***χορός*** (horós) a.m. G. Meyer 1893 s. 61. ※ ***Elinde kanlı bıçak, sanki Laz horonuna çıkmış.*** (Kemal Tahir 1957 s. 67). ※ ***Hasanı, şurada burada bulgarlarla horo oynarken, bulgar kızlariyle konuşurken görenler olmuştu.*** (Z. Yamaç 1956 s. 144). ※ ***Münasip bir yere ateş yakılarak köy delikanlıları toplanır. Onların şerefine sekmeç, horan gibi millî oyunlar oynanır.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 66). ***horos tep–*** 'bu oyunu oynamak' G. Molino 1641 (***ballare*** maddesinde), Meninski 1680 II, 1888: ※ ***Ara sıra bir iki kişi ortaya çıkarak zeybek oynuyor, horon tepiyordu.*** (F. Arıt 1957 s. 113). ※ ***Ayağa fırlayıp fırlayıp çiftetelli oynamasını, sonra kahvenin önüne çıkıp, tek başına, horo tepmesini kahkahalarla karşılıyorlardı.*** (Z. Yamaç 1956 s. 144). ※ ***Şerbetçinin üstünde muştayı, tekmeyi basa basa hora tepen gene o sıska, kaçık Arnavut.*** (S.M. Alus 1944 s. 108).

horos II, b. ***horoz*** I.

horoskop (astroloji terimlerinden) 'muayyen bir anda yıldızların ve seyyarelerin işgal ettikleri yerler' < Fr. ***horoscope*** a.m. < Lat. ***horoscopus*** < EYun. '***ὡροσκόπος*** ['***ὥρα*** (hóra) 'saat, 60 dakika' ve ***σκόπος*** (skópos) 'bakan, gören'] 'astrolojist, müneccim' ※ ***Kahve falına ınanır, her sabah gaztede horoskopuna bakar, kötü rüyalardan ürkerdi. Gazetelerin horoskoplarına merak sardı.*** (P. Celal 1977 s. 56).

horoz I/**horos** II 'bazı demir cihazın ecsamı, (ms. tüfek horozu)', krş. Alm. ***Hahn*** a.m.: ※ ***Tüfeğini doğrulttu, kaldırdı horozu, bastı basacak... Aman keklik!*** (M. Özünal 1991 s. 16). 'kapı mandalı': ※ ***Ḳapunıŋ arḳasında ḍuran yaşlıca bir ḳadın, ḳanadı yavaşca itdi, horosu eliyle ḳaldırdı, yerine ḳoydu.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 378).

(Argo) **horoz** II 'polis' < ***horoz*** I. ※ ***Artık bu işler bitti. Ne aldanan kaz var, ne de buna göz yuman horoz!*** (H. Kodaman 1944 s. 140).

horoz III, b. ***horus***.

horozbine 'bir balık cinsi' < belki Yun. ***γουρουνόψαρον*** (ġurunópsaron) (?) G. Meyer 1893 s. 22. ※※

AD. **horsun–** 'hor görmek' DS 2413, TS 1922 < ***har/hor*** + sıfat/isimden fiil yapan ***–sun–*** genişlemesi, b. ***azsın–*** ⊡. ※ ***Küçük görüyorsun gibi hal. Halbuysam ne demişler, karıncayı bile horsunma!*** (F. Baykurt 1961o s. 320).

AD. **hort** 'piç; yetim, öksüz' DS 2413, 2414 < Erm.‿***hort*** 'piç' R. Dankoff 1995 no. 277. ※※

hortlk/hortuk 'çukur yerler' DS 2414 < Erm.‿***hordik*** 'elle kazılan çukur' R. Dankoff 1995 no. 276. ※※

hortla– 'mezarından çıkmak (ölü hakkında)' < ?? ※※ ***hortlayası*** 'mezarında rahat olmasını istemediğim' (beddualarda kullanılan bu fiil eki için b. çıldırasıya ⊡): ※ ***İçim ṣıḳıldı, ḥortlayası ma'tühī uyut!*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 [1841] s. 51).

hortlak I 'ölünün, mezarından çıkan hayaleti' < ***hortla–*** + fiilden, participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat veya isim yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※※

hortlak II 'mezarlıkta toprağı eşeleyerek ölüleri çıkarıp yiyen' < ***hortlak*** I. ※ ***Panter ṣoy köpekdlr. Hīc bir vaḳit‿hortlaḳ olmaz. O ḳarın doyurmaḳ için mezār ḳazmayor.*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 150–151).

hortuk, b. ***hortlk***.

hortum I b.m. (yumuşak plastikten yapılmış uzun boru) < ***hurtum/hortum***. ※ ***Yaz günleri hortumla su sıkılarak yıkanan, zemini beton ön avluya girdi.*** (C. Kavukçu 1998 s. 11).

hortum II, b. ***hurtum***.

hortum III 'geçtiği yerde zarara yol açan ve silindir biçiminde esen şiddetli rüzgâr' < ??. ※※

AD. **hortut** 'asmadan budanmış dallar' DS 2414 < Erm. (diyal.) ***ort'ot*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 578. ※※

hortzort/hot zot 'emirler yağdırma' < ?? ※ ***Sizin zamanınızda işler hort-zortla görülürdü, hani.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 21). ***hot zot et–*** 'azarlamak, emirler yağdırmak' M. Mikhaïlov 1930 s. 40. ※※

AD. **horuk** I 'kağnıyı çekemeyen öküzlere yardım için bağlanan yeni bir çift öküz' < Erm. ***horlk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 436. ※※

AD. **horuk** II '??' < ?? ※ ***Aylardan beri bu horuk yerinden kımıldamamışt hiç.*** (F. Baysal 1968 s. 24). Başka örnekler için b. a.e. s. 25 ve 26.

AD. **horum**, b. ***horom***.

AD. **horuntu** 'biçildikten sonra, tarlada dağınık bir durumda kalmış ekin ve saplardan yapılan yığıntı' ZTS s. 96, 'yaprak kırıntısı' DS 2415 < ??. ※※

horus/BSTTk. **horoz** III b.m. (tavuğun erkeği) TS 1923, Meninski 1680 II, 1888 < Fa.‿***hurüs*** a.m. ※ ***Bir it yatub uyurdı. Bir‿horüs hem evde yürürdl. Bir pāre etmek düşmiş yaturdı, uyandı. Etmegi almağa yöneldi. Der-ḥāl durdı‿horüs, ol nān pārei ḳapdı.*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ***horoz ibiği*** 'bir çeşit kırmızı renk'. ※※ ***horoz işi*** 'çok kolay': ※ ***Aman yavrum, dişini sık, kendini kaybetme, kapımız horoz işi; gayret edip arkasına eşya yığalım!*** (S.M. Alus 1933p s. 208). ***horoz sesi duymamış/horoz sesi işitmemiş*** 'kimsenin bilmediği, çok yeni

ortaya çıkan yepyeni', (krş. Az. Tk.‿***horuz sāsi ėşitmāyān*** a.m., ms. ***Tāl Āskārrā indiyā ġādār görünmāyān, bura üçün‿horuz sāsi ėşitmāyān, tāp-tāzā bir‿hābār söylādi***. (S. Rähimov 1959 I, 119): ※‿***Horos sesi işitmemiş ne ḳadar kelimāt-ı 'arabīye var ise yoḳlayub īcābında ṣırt ṣırta dizmeli***. (Aḥmed Rāsim 1342/1924 s. 59). ※ ***Horoz sesi duymadık para vardır.*** (Reşat Enis 1944 s. 230).

horyad/horyat/hoyrad/hoyrat 'yontulmamış köylü, kaba saba adam' Meninski 1680 II, 1970 < Yun. ***χωριάτης*** (höryátis) 'köylü, çiftçi' G. Meyer 1893 s. 38, TS 1923, Tietze 1955 no. 303. Metathesis için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Güher‿horyad elinde ḥayf degül-mi. | Şeker nā-cins elinde ḥayf degül-mi?*** (Meḥmed 1965 s. 106 no. 1906). ※ ***Senüŋ‿horyadlaruŋ hep gāzī ḳırdı.*** (F. Giese 1929 s. 113). ※ ***'Āṣıma (Lāmi'iŋ ḳolları arasında): "Kocam‿hoyrad ṣarılırdı, siz ne ḳadar nāzük nāzük öpüyorsuŋuz!"*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 280). ※ ***Her şeyi nasıl da hoyrat kullanıyorduk, nasıl da kökünden kazıyıp bitiriyorduk.*** (B. Günel 1984 s. 126). ※ ***Hoyrat eller musluğunu bile sökmüşler.*** (C. Meriç 1992 s. 182). ※ ***hoyrat külâhı*** 'köylü başlığı': ※ ***Bana bir yardak lâzım. Sen şöyle dur bakayım, külâhı şöyle yan dik, hoyrat külâhı gibi, ha, elini beline, ayak ileri, gözler azgın, şeşpa gibi yürü deve gibi lök lök ha!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933db s. 37).

hosan 'büyük ve yüksek kayalar arasındaki derin vadi, uçurum' DS 2415 < Erm. ***hosank*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 434. ※※

hostar, b. ***hastar*** II.

hostes 'uçaklarda yolculara hizmet eden kadın' < İng. ***hostess*** a.m. [***host*** 'ev sahibi, lokantacı vs.' + Fr.dan İng.ye geçen müenneslik eki ***-ess*** (ms. ***actress***, ***waitress***), b. ***aktris*** ⊡.] ※ ***Her tarafta Viyana'dan Münich'e uçan KLM uçaklarının hosteslerine benzer güzellikler görülüyordu.*** (C. Oğuz 1959 s. 95).

AD. **hostu** 'külde pişirilmiş patlıcan; fırında pişirilmiş elma, armut kurusu' DS 2416 < Yun. (diyal) ***χωστή*** (hostí) 'külde pişirilmiş balıktan ibaret bir çeşit yemek' Ch. Tzitzilis 1987 no. 595. ※※

hôş/hoş 'iyi, güzel, nazik' < Fa.‿***hōş*** a.m. ※ ***"İ āzād merd! Cüvān-merdlik vefāsında nicesin?" dėdüm. Serheng eyitdi: "Be-ġāyet‿höşam," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 100b). ※ ***Ben ol bed-nāmuŋ ġulāmıyam. Sucda bulındum. Ol sebebden dutdı beni bu ḥāle ḳoydı," dėdüm. Eyitdi: "Ne‿höş! Ben‿höd bunda bende el urub şeşüb bu dutsaḳ bendei ḳurtarmağ-içün gelmişem," dėdi.*** (a.e. v. 111a). 'öyle olsun! kabul!': ※ ***"Yā elümi ayaġumı dürüst eyleye, yā cān-ı şiyriyni ḳabż ėde!" dėdi. Ḳız eyitdi: "‿Höş!"*** (a.e. v. 65b). (Rabıt olarak) 'iyi (amma), anladık (fakat), zaten': ※ ***"Ol ḳardaşlar dėdügümlerdür, geldiler!" —"‿Höş, yā ben ḳanda varayım?"*** (a.e. v. 26b). ※ ***Pādeşāh beni atanuŋ mālinden milkinden bilküllīye maḥrüm eyledi.‿Höş nola, mülk 'aḳīmdür.*** (a.e. v. 72b). ※ ***İyice düşünmeden hayır demesi doğru olamazdı. Hoş, onun vereceği kararın da zaten pek o kadar ehemmiyeti yoktu ya. Bu işte son söz Neclanındı.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 138). ※ ***Hoş, ben sade haricî siyasetin değil, dahilî siyaset bahsinde de kalem oynatamam ki!*** (R.H. Karay 1939a s. 95). ***hoş et-*** 'iyi etmek, övülmeye lâyık bir iş başarmak': ※‿***Höş ėtdüŋ! Ṣıḥḥat canuŋa, bu devletsüzlerüŋ ḥaḳ(ḳ)ından geldüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 27a). ***hoş geç-*** 'sefa sürmek' (?): ※ ***Vaṣiyyet ėtdi ki bir kişi ki memleketde vardur anuŋ irādetine ḳarşu durmasun;***

avlasun ḳuşlasun, yėsün icsün, ͜ höş geçsün! (a.e. v. 188b). ***hoş gel-*** ‘hoşuna gitmek’ ※ ***Bir ḳac gün bu ͜ hirīd u fürūhta mülāzemet eyledüm*** (metin: ***eyledl), ͜ höş geldi, her vaḳt yėni yėni leẕẕet buldum.*** (a.e. v. 114b). ***Hoş geldlnlz!*** b.m. ※ ***“Ḳandansın ne kişi-sin?” dėyü sordı. Dalle bir yalan biŋ yalan söyledi. “ ͜ Höş geldüŋ!” dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 219b). ***hoş gör-*** ‘beğenmek; iyi muamele etmek’ Meninski 1680 II, 1972: ※ ***Fağfür şeh-zādenüŋ cābük-süvārliglni, şāṭırliglnl be-ġāyet ͜ höş gördl.*** (Ferec 855/1451 v. 137a). ※ ***Rāhdāra yazdılar ki “Ol dėdügüŋ kişileri ‘aẓīm ͜ höş göresin, ‘izzet-ile mihmān-hāneye gönderesin”.*** (a.e. v. 181b). ‘bir şeyi minnetle kabul edip onunla iktifa etmek’: ※ ***Ne zaḥmet cekersin, otur, Taŋrı vėrdüginl ͜ höş gör, şükür eyle!*** (a.e. v. 53b). ‘başkasının suçunu bağışlamak; kusurlarını görmemezlikten gelmek’: ※ ***Hoş gör, Sabiş! Nezahat Hanım fena bir kadın değil.*** (M. Yesari 1932 s. 219). ※ ***Fikretin gene memnun olmaması beni müteessir etmedi değil. Fakat bunu o dakikanın lntlbalarındakl şiddete hamlederek hoş gördüm***. (H.C. Yalçın 1935 s. 183). ***hoş kaç-*** ’beğenilmek, hoşa gitmek’: ※ ***Tahan helvası bir aile gıdası oluvermişti. İlle taze yumuşak bir ekmeğin arasında değme tatlılardan hoş kaçıyordu.*** (R.H. Karay 1939a s. 146). ※ ***Meyhaneden çıkıp ta o neş’e ile Merkeze gitmek hoş kaçmaz***. (H.R. Gürpınar 1942 s. 49).

Osm. **hoşab**/BSTTk. **hoşaf** ‘kurutulmuş meyveler kaynatılarak yapılan komposto’ Meninski 1680 II, 1974 < Fa. ͜ ***höş-āb*** a.m. [***höş*** ve āb ‘su’]. ※※ ’güçsüz, zayıf (kimse), kırılıp dökülmüş (nesne)’ H. Aktunç 1990 s. 133: ※※ ***hoşafın yağı kesil-*** ’(bütün ümitler) silinmek, çaresiz kalmak’: ※ ***“Ḳaçıyorlar! Ṭutuŋ! Ṭutuŋ!” diye bağrışmalar oldı. Şimdi beglerde ͜ höşābıŋ yağı kesildi.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 389). ※ ***Şahinle İdrisl görünce bende hoşafın yağı kesildi.***(S.M. Alus 1944 s. 129). ※ ***Ben bu tipleri bilirim. Hiçbir şey yapmazlar. Şimdi kadını görünce hoşafın yağı kesilir.*** (İ. Engin 1961 s. 63). ***hoşafçı*** ‘yüze gülücü’ ※※

Osm. **hōşab** II ’parıltısı güzel’ < Fa. ͜ ***höş-āb*** a.m.; ‘inci’ [***höş*** ve ***āb*** ‘parıltı’] ※ ***Şad hezār ‘Ilākel dürr-I ͜ hoşābdan güşına aṣmış ‘iṣābe-i zerrīn alnına bağlamış ṣad hezār.*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

hoşaf, b. ***hoşab*** I.

hoşafına git- ’hoşuna gitmek’ < komiklik olsun diye mahsus bozulan tabir, b. ***acemi çaydanlık*** ⊡, ***git-*** ile olan tabirler için b. ***ged-*** III/***get-***. ※ ***Oh! Hoşafıma glttlI*** (Kemal Tahir 1961 s. 63).

hoşbeş ‘hatır sorma’ < Fa. ͜ ***höş bāşad*** ‘come and be welcome!’ F. Steingass 1930 s. 485. ※ ***Şükrü’nün odaya çıktılar. Cemile el öptü. Hoşu beşi bıraktılar.*** (F. Baykurt 1961ı s. 170).

Osm. **hoşbuy** ’güzel kokan’ < Fa. ͜ ***höş-büy*** a.m. [***höş*** ve ***büy*** ‘koku’]. ※ ***Ėy gül āfāḳuŋ meşāmı ṣubḥ-veş ͜ hoş-büy olur | Çün ki vaṣfuŋda Şafī evrāḳ-ı depredür.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 229).

hoşca/hoşça I ‘hoş bir tarzda’ < ***hôş/hoş*** + ***-ca*** zarf eki, b. ***anca*** I ⊡; belki penultima (sondan bir önceki hece) vurgusu; b. ***abaşo*** ⊡. ※ ***“Bulamaduḳ,” dėdiler. “Daḫı ͜ höşca isteŋ! İnşa’allāhu ol mel‘ünei bulasız.” dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 215b).

hoşca/hoşça II ‘hoş’ < ***hôş/hoş*** + ***-ca*** küçültme eki, b. ***ahça*** ⊡, fakat bu ekin küçültme fonksiyonu ekseriya yoktur. ※ ***Gör, ne ͜ höşca yėrdür!*** (Fe-

rec 855/1451 v. 65a). ***hôşca ol-*** 'iyileşmek, yarası kapanmak': ***Ṣaḥrāda evüm vardur; aŋa iledürem ki āsüde olasın, diŋlenesin, ḫöşca olasın.*** (a.e. v. 176a).

hoşça, b. ***hoşca***.

Osm. **ḫôşdem** 'hoş nefes, tatlı hava' < Fa. ***ḫöş-dam*** a.m. [***ḫöş*** ve ***dam*** 'nefes']. Mecazî manada 'huzurlu, huzur içinde': ※ ***Ne peder yār ulur ne ḳardaşuŋ, | Yadlar ḫidmetiyle ḫöş-demsin.*** ('Ālī 1977 no. 34).

Osm. **hôşdil/hoşdil** 'memnun, müsterih' < Fa. ***ḫöş-dil*** a.m. [***ḫöş*** ve ***dil*** 'gönül']. ※ ***Biz bunı öldi sanub ḫöş-dil olmış-idük.*** (Ferec 855/1451 v. 99b). ※ ***Andan Ḫaliyfe 'Alī Ḳuṭnıyı ḫöş-dil evine göndürdi.*** (a.e. v. 225a).

Osm. **hôşelhan** 'hoş sesler çıkaran' < Fa. ***ḫöş*** ve ***alḥān*** 'melodiler'. ※ ***Altundan ḳafesler eyletdi, ḫöş-elḥān ḳuşlar-ile ta'līḳ ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 91b).

Osm. **hôşgüvar** 'hazmı kolay, midevi' < Fa. ***ḫöş-guvār*** a.m. [***ḫöş*** + ***guvārīdan*** 'hazmetmek' fiilininin unsuru]. ※ ***Ol ağacuŋ dibinde çeşmesār-ı ḫöş-güvār var.*** (Ferec 855/1451 v. 129a).

(Çocuk dili) **hoşhoş** 'köpek' ※ ***Anne, simdimi hoş hoş ḳapdı. Gidiyor!*** (H.R. Gürpınar 1927 s. s. 6).

Osm. **hôşhuy** 'tavrı hoş olan' < Fa. ***ḫöş-ḫüy*** a.m. [***ḫöş*** ve ***ḫüy*** 'tavır ve hareket']. ※ ***Kāzurün şehrinde bir ḫüb-rüy u ḫöş-ḫüy Şābür adlu bir yigit var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b).

hoşırak 'iyice, daha iyi' TS 1926 < ***ḫöş*** + EOsm. comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-rak***, b. ***acırak*** ⊡. ※※

hôş imdi/hoşimdi/hoşundu 'eh artık, o hâlde' TS 1926. ※ ***"Maṭlübuŋ ise ḳalḳ, gidelüm! dėdükde ḫöş-imdi baḳalum bu bābda daḫı şīve-i Ḥaḳ ne ola!" dėyüb ma'iyet ile sarāy-ı şāhīye varduḳ.*** ('Alī 'Azīz 1268 [1851] s. 156–157). ***Ancaḳ her fi'l irāde-i ezelīyeye menüṭ olduğı ma'lüm-ı fażīletüŋüzdür. Ḫöş imdi bunda da bir ḫayr vardur.*** (a.e. s. 191). ※ ***Ya, efendi, elli seneden sonra edeceğin mükâfat bu mu idi? Hoşundu işte gidiyorum. İnan olsun, artık benim yüzümü görmezsin!*** (Musahipzade Celal 1936I s. 25–26). ※ ***Hoşundu, cüce amca, demek benim bu evden gittiğimi istiyorsun***. (H.E. Adıvar 1942 s. 91).

hoşlık/hoşluk 'hoş hâl' < ***hôş/hoş*** + sıfattan nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-lık/-luk*** eki, b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Bu ṣıfatla 'ömrini ḫöşluḳda geçürmiş idi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b). ※ ***Bir müddet Tāyifde olduḳ, ḫöşlıḳ sürdük***. (a.e. v. 72a). 'şifa': ※ ***Saŋa iḥsān ėtdügümi, daḫı melik oğlınuŋ ḫöşlığına sebeb olduğumı işitmiş.*** (a.e. v. 41b).

AD. **hoşmer/hoşmerim** 'hamur tatlısı' DS 2417, TS 1926–27, ZTS 96 < ??. ※※

Osm. **hôşnefes** 'hoş sesli' < Fa. ***ḫüş-nafas*** a.m. '[***ḫöş*** ve ***nafas*** 'nefes']. ※ ***Ḫöş-nefes ḫub-edā muṭrib kenīzekler...*** (Ferec 855/1451 v. 91b).

Osm. **hoşnihad** 'hoş tabiatı olan, iyi huylu' < Fa. ***ḫöş-nihād*** a.m. [***ḫöş*** ve ***nihād*** 'tabiat']. ※ ***Şeh-zāde-i ḫöş-nihād dėdi ki...*** (Ferec 855/1451 v. 136a).

hoşnud/hoşnut 'memnun' < Fa.‿***hoşnūd*** a.m. ※ ***Bu dedeyile vizāret ėtdi ki ḳamu‿ḫalḳ andan‿hoşnūd oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 124b). ※ ***İçimizde bundan hoşnutum ben. İlkbaharın çocukça kıpırdaklığını pek sevmiyorum.*** (A. Altan 1985 s. 151). ※ ***Mizah dergisi için üç dilden çeviriler yapardı, haftalığı kırk liradan. Parasını hemen günü gününe aldığı için yaşamından çok hoşnuttu.*** (R. Ilgaz 1996 s. 121).

(Halk ağzı) **hoşor/hoşur** 'hoş ve güzel, biraz kabaca olmakla beraber albenisi kuvvetli (kız veya kadın)' Erm.‿***hoşor*** 'iri, kuvvetli' R. Dankoff 1995 no. 269. ※※ 'genç erkek': ※ ***Kaşlı gözlü, yanağı ve çenesi benli, okkalı vücutlu bir hoşor, sandalyaya kurulup ayağını ayağının üstüne atmış. Emir hep onda.*** (S.M. Alus 1944 s. 101).

Osm. **hôşperdaht/hoşperdaht** 'iyice işlenmiş, güzel yontulmuş; hoşça ortaya konmuş' < Fa.‿***hōş*** ve ***perdāḫt*** 'yontulmuş'. ※ ***Bu duḫter berbüṭı kenāra aldı ve bir semā'-ı‿hōş-perdāḫt iẓhār ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

hoşsohbet 'güzel ve tatlı konuşan' < Fa.‿***hōş-ṣuḥbat*** a.m. [***hōş*** ve ***ṣohbet*** 'sohbet']. ※ ***Tayyar efendi 55, 60'lık, boylu, çelimsiz bir adamdı! Ne kadar hoşsohbet ve nekregû ise o kadar da avcılıktan habersiz.*** (S.M. Alus 1944 s. 138–139).

hoşt 'köpeği susturup veya kaçırmak için kullanılan sesleniş' < güya daha kuvvetli bir hayvanın sesini taklit ederek. ※ ***Bahçenin geri tarafından köpekler havlamağa başladı "Hoşt, çekil ordan Karaburun!" diye yavaş bir ses kulağıma geldi.*** (S.M. Alus 1944 s. 39).

Osm. **hôştedbir** 'tedbirli, iyi plânlayan' < Fa.‿***hōş*** ve ***tadbīr***. ※ ***Ṣan'at-i ġazā bir kār-ḫāne-i şu'übet-nümādur ki üstādı merd-i‿hōş-tedbīr...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 133).

hoşulda- 'nezleli burundan çıkan soluma sesleri' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Odada ağır ve sıkıcı bir hava hüküm sürüyordu. Herkesin canı bir şeye sıkılmış gibi burnu hoşulduyordu***. (H. Aytekin 1945 s. 16).

hoşundu, b. ***hoşimdi***.

hoşur hoşur 'yemek pişerken veya su kaynarken çıkan sesleri anlatır' DS 2417 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***"Haydi kızlar, siz de sessiz sedasız uğraşıyorsunuz, şarkı mâni söylemezsiniz. Haydi hep bir ağızdan başlayın!" dedim ama yorgunluktan öldüler. Hoşur hoşur soluyorlar.*** (Kemal Tahir 1955g s. 12).

Osm. **hôşvakt** 'bahtiyar, mesut' < Fa.‿***hōş-vaḳt*** a.m. [***hōş*** ve ***vaḳt*** 'zaman']. ※ ***Nerm nerm elümi ovdı,‿handān‿handān söyledi, eyitdi: "Hōş-vaḳt ol! Çün bizümsin, bizümle ṣatu bāzār ėdisersin, ṣaṭırca ol, ḳayġulu oturma!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

hotik, b. ***hoduk***.

hotpesent, b. ***hodpesent***.

hot zot, b. ***hortzort***.

hotoz, b. ***ḳotas***.

AD. **hotula-** 'kötü davranılmak, kötü muamele görmek' DS 2420 < ?? ※ ***Analıh gelir. Ama bu gıza hor bahir. Gızı hotulir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 281).

AD. **hov** 'meltem' < Erm. ***hov*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 435. ※※

Osm. **hovarda** I/RD. **ovarda** 'serseri, haneberduş' Gio. Molino 1641 (***vagabondo*** maddesinde), Meninski 1680 < ??. Avrupa'da çıkan Türkçe sözlüklerinin çoğunda kaydedilen bu kelimenin daha eski kayıt ve örneklerine ve Osmanlıcadan başka Türk dillerinde buna benzeyen kelimelere tesadüf etmediğimden üstelik ***hovarda*** kelimesinin etimolojisi hakkında ciddi bir incelemeye dair malumatım olmadığından bu kelimeye yaklaşmakta güçlük çekiyorum. Meydanı bu kadar boş bulunca kendim de çok hayali bulduğum bir faraziyeyi takdim etmeye cesaret buldum. Bu kelime bana, biraz şeklen, ve daha çok mana ve zihniyet bakımından, –İtalya'da iki ay geçirdiğim 1930'un sonunda– palazzo'ların sokaklarında ve üniversitelerin helâlarında bulunan duvar yazılarında okuduğum ve o zaman manasını bilmediğim ***goliardo*** kelimesini hatırlatıyor. Bu kelimenin bir gençlik parolası olduğunu hissediyordum. Sonradan öğrendiğime göre, bu goliardi, Avrupa'daki üniversitelerin başlangıç devrinde 11. –12. asırlarda İtalya, Fransa ve Almanya'daki üniversite talebelerinin arasında zuhur eden bir gençlik hareketi imiş. Kendilerine ***goliardi*** ('serseri') derlermiş. (Onları kiliseye karşı himaye eden Piskopos Goliar'ın isminden mi?) Ve ders yılı bittikten sonra Anadolu'daki medrese talebeleri gibi köylere dağılarak şarkı söyleyerek, dinlenerek biraz harçlık edinip dönerlermiş. Faşizmo İtalya'sındaki gençlerde erkeklik vasfı uyandırmak maksadıyla, bu eski ana'neyi diriltme gayretleri vardı. Fakat bu kelimenin Türkçeye ne zaman ve hangi yollarla gelmiş olabileceği...

hovarda II 'müsrif, gösteriş veya zevki için çok para harcayan (kimse)' ※ ***Sabah buradaysak akşam ordayız. | Günlerin peşinde bir hovardayız.*** (Nazım Hikmet 1930 s. 75).

AD. **hovla–**, b. ***hoğla–***.

hoy et–, b. ***hoğla–***.

AD. **hoy günü** 'insanın darda kaldığı, aman dilediği gün' DS 2422 < ?? + ***gün.*** ※※ 'hücum günü': ※ ***Olduğu cephede vermeyor bozgün. | Vuruŋ ar̯hadaşlar, hoy günü bugün!*** (A. Caferoğlu 1945 s. 206).

hoyla–, b. ***hoğla–***.

hoylu 'avlu; dehliz; balkon' < Yun. ***αυλή*** (avlí) a.m. Tietze 1982z no. 123. ※※

hoyrad/hoyrat, b. ***horyad/horyat***.

AD. **hozan** 'nadasa, yâni dinlenmeye bırakılan, birkaç yıl işlenmemiş tarla' DS 2124–25 < Erm. ***hozan*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 266. ※ ***Lâkin nice hozan tarlasından tilki kaldırmış, inanmadı.*** (Behçet Mahir 1973 s. 118). ※ ***Voltaire "Candide" romanında Rousseau'yu ilikten düşürmeye,*** (? ne demek?) ***el kuşu göstermeye çalışmıştır. Rousseau da "İtiraflar"da Voltaire'i eleştirmekten, onu, tüyleri dökülmüş sıska tilkiye, hozan tilkisine, benzetmekten geri kalmaz.*** (S. Birsel 1995 s. 16).

hozik 'canavar' DS 2425 < Erm. ***hoz*** 'domuz' + ***–ik*** küçültme eki. R. Dankoff 1995 no. 264. ※※

höcre, b. ***hücre***.

hödük 'kaba, görgüsüz; taşralı' < ?? krş. Erm. (diyal.) ***hortik*** 'kedi, keçi, deve, at yavrusu, sıpa' R. Dankoff 1995 s. 119 no. 577. ※※

höğeç, b. ***hogeç***.

AD. **höğür-/hoğkür-/höykür-/hökür-** 'böğürmek (sığır hakkında); öfkeden kudurmak, konuşmak, nutuk söylemek' DS 2428–30 < ses taklidi fiillerden, b. ***bağır*** ⊡. ※ ***Cevdet efendi, gözleri madamda, bu sefer davudî sesle höykürdü: Kulakların çınlasın Kandilzade***. (S.M. Alus 1934 s. 114). ※ ***Sabaha kadar höykürerek zikrettiler.*** (M. Makal 1950 s. 195). ※ ***Bu dünyada yitirdiklerini öbür dünyada bulabIlIrlm avuntusiyle tekkelerin, şeyhlerin eteğine yapışmış durmadan hu çekmiş, höykürmüş.*** (H. Aytekin 1965 s. 73–74). ※ ***Asıl sen değişmişsin. Hacı mı desem, hoca mı desem? Ne bu be, dervişler gibi hökürerek dua ediyorsun?*** (İ. Balaban 1968 s. 324).

AD. **hökûmat** 'hükümet' < ***hükümet*** kelimesinin varyantı. ※ ***Arzuhalcinin sağlık verdiği başkâtip de aksi bir adamdı. Bütün bu hökûmat adamlarının tersliğine Boyalısakal şaştı kaldı.*** (Reşat Enis 1944 s. 102). ※ ***Niye böyle yaptın, ne cevap vereceğiz hökûmata, dedim.*** (Orhan Kemal 1954b s. 185).

hökür-, b. ***höğür-***.

hökür hökür 'öksürme sesini anlatır' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***hökür-***. ※ ***Bu benim herif cigarayı hiç söndürmez oldu. İçmesi bir şey değil, hökür hökür öksürüyor.*** (Kemal Tahir 1957r s. 144).

höl, b. ***öl***.

hölemez, **hölmez**, b. **ölemez/ölmez**.

hölhöl 'kuş' < ??. ※※

hölpürdet-, b. ***höpürdet-***.

AD. **hömel-/hömer-** 'birisine kızarak saldırmaya hazırlanma' < ?? (Krş. DS. 2450 ***hümkür-*** maddesinde verilen varyantlar: ***hüm et-, hümsal-, hümüle-*** 'atılmak, saldırmak' [Editörün notu]). ※ ***Seyfi'de ses yok. Yenilmiş bir kez, boynunu bükmekten başka ne yapsın? Konuşsa öbürü daha çok hömerecek.*** (N. Eruz 1969 s. 66).

hömer-, b. ***hömel-***.

höngürde-,b. **küngürde-**,.

AD. **hönkür-** 'hıçkırarak ağlamak' DS 2433 < ses taklidi fiillerden, b. ***bağır-*** ⊡. ※ ***Hasırda dizüstü oturan Gülnaz nine, iki elini yere dayadı, bir mezar üzerinde hönkürür gibi kapandı. Yüzü yerde, başını iki yana sallıya sallıya göz yaşı döke döke yine aldırdı.*** (F. Erdinç 1959 s. 111).

hönkürtü 'hıçkırma, ağlama, bağırma' < ***hönkür-*** + ***-tü***, b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Oğlan, etine ateş değdirilmiş gibi bi zıpladı, maymun suratını büzdü ki neredeyse höngürtüyü salacak...*** (Kemal Tahir 1958 s. 80).

höpürdet-/hölpürdet- 'sıcak kahveyi içerken ses çıkarmak' < ses taklidi fiillerden ※ ***Muslukta elini yüzünü yıkayıp ta, arkasından sade kahveyi de hölpürdettikten sonra, tabur ağasının biraz çeneleri açılır gibi oldu.*** (E.E. Talu 1937 s. 95). ※ ***Ben, fesi yıkmış, kahve höpürdeterek, nargile tokurdatarak yan gelirken birden havaya sıçrayıverdim.*** (S.M. Alus 1944 s. 48).

AD. **hörelen–** 'üzerine atılmak, saldırıya hazırlanmak' DS 2434 < ?? ※ ***Horozlar ötmeden, tan yerleri atmadan, şafaklar sökmeden, höreleneceksin düşmanının üstüne!*** (F. Baykurt 1971t s. 352) ※ ***Atlılar aldırmadılar, anlamamış gibi yaptılar. Zikri kalktı, adım attı, hörelendi: "Kürtçe söylemedim, Türkçe söyledim, basın-gidin hadi!"*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 160).

hörgüç 'devenin sırtındaki tümsek' < ***örgüç*** + aspiration (soluklama), b. ***akîk*** ⊡. ※ ***Biliyorum | bir deve hörgücünde | kanıyan bir çarmıha | çırıl çıplak bedeni | mıhlıdır kollarından.*** (Nazım Hikmet 1936 s. 37). ※ ***Yüz adım ötemde su içen, otuz adam boyunda, deve hörgücüne benziyen korkunç bir kaya.*** (H.L. Sarıyüce 1959 s. 41).

hörmet, b. ***hurmet***.

hörp hörp < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Kahvesini yumladı hörp hörp.*** (F. Baykurt 1982 s. 52).

hörpülde- 'ses çıkararak içmek' R. Dankoff 1991 s. 44 < ses taklidi fiillerden. ※※

AD. **hörpüm** 'yudum (sıcak çay, kahveden)' < ses taklidi kelimelerden, krş. ***höpürdet-*** + ***–üm*** eki için b. ***adım*** ⊡ (?) (fiilden yapılmış sayılabilen tek isimler). ※ ***"İçmedim. Vallaha içmedim." —"Yalan söyleme! Ben kapıdan bakıyordum; merdivenin başına gelince bir hörpüm içtin."*** (M. Hacıhasanoğlu 1954 s. 68).

AD. hös–, b. ***hüs–***.

AD. **hösgün** 'içi pembemsi bir çeşit tatlı su balığı' DS 2436 < ?? ※ ***Akşam üstü güzel tereyağında kızarmış, içi az pembe, denizin hanos balığına benzer bir balık yediğimi hatırlıyorum. Hüseyin Ağa "bunların adına 'hösgün' derler oğul" demişti.*** (S.F. Abasıyanık 1950m s. 89).

höt dağı gibi, b. ***Hud dağı gibi***.

höykür–, b. ***höğür–***.

AD. höyük 'toprak yığını, tepecik' DS 2440 < ETk. öyük 'an artificial mount, cairn' Clauson 271–2. ※ ***Uzak ufuklar, Yüreğir ovasının sırtında birer kambur gibi duran duran höyükler Elif'in gözlerinde, zelzeleye uğramış gibi titriyordu.*** (Reşat Enis 1944 s. 178). ※ ***Bıldırcınları yığık bor kenara. Anadolu höyükleri gibi tepeleme bir kümbet oldu.*** (S.M. Alus 1944 s. 144).

höyü kuşu** 'bir kuş adı' < Arap harfleriyle yazılmış bir nottan kolaylıkla ***hobu kuşu'nun yanlış bir okunuşu olabilir. ※ ***Gecenin dişi bir höyü kuşu, birdenbire, havaya düpedüz fişek gibi cıvlayan tek notalı bir ötüşle, birdenbire erkeğini çağırdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 335).

Hristo teğeli/Hiristo teyeli (terzilikte) 'bir nevi seyrek dikiş' < belki husule gelen ve istavrozu andıran şekillerden dolayı. ※ ***Geceliğimin kollarına, yakasına Hristo teyeli yaptım, tekrar sokak kapısına baktım; hâlâ saat beşe gelmemiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 109). ※ ***Sırtında kolları, yakaları kırmızı iplikle hiristo teyelli düz siyah bir mintan, belinde vişne çürüğü bir kuşak dizlerinde, arkası avcı yamalı, paçaları dar bir avcı pantalonu vardı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 18).

AD. **hu** I 'bu, şu, o' DS 2441 < Fa. *ḫöd/ḫüd* 'kendi' (A. Zajączkowski 1934 I, 126). ※ ***Ni hal edelim? Mahl Alan hu yakada durup oturur.*** (Nābī-zāde Nāẓım 1943 s. 7).

hu II (ünlü uzundur) 'komşuya sesleniş' < ?? ※ ***Pencereyi kaldırdı. Karşı pencerede kâtlblnlnklnl fark eder gibi oldu. "Ayşe hanım, huuul" —"Efendim canım? "Ne var, ne oluyor?"*** (Orhan Kemal 1963m s. 58).

Osm. **hu** III (ünlü uzundur) 'Tanrıya sesleniş' < Ar. ***hüwa*** a.m. ※※ Krş. ***ya huyahu***.

hu IV/BSTTk. **huy** 'tabiat, ahlak, karakter; âdet, alışkanlık' TS 1928–29 < Fa. ***ḫü/ḫüy*** a.m., b. ***abıru*** ⊡. ※ ***Gözlerüŋ çün kīne-cüdur, çāre ne? | Cevr-ile ẓulm aŋa ḫüdur, çāre ne?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 246). ※ ***Bir karı kocanın kırk oğlu vardı. Bu oğulların her biri bir huydaydı.*** (A. Kutlu 1991 s. 24).

AD. **hu** V (ünlü uzundur) **/huğ/huv/huk/hüğ/küğ** 'kamış ya da kabuktan yapılan bağ ve bahçe kulübesi' DS 2441, 2448, 3026. Tietze 1958 no. 203 tarafından Erm. müştakları ile beraber Ar. ***küḫ*** 'sazlardan yapılmış penceresiz tarla ve bağ kulübesi' kelimesine bağlanmıştı, fakat R. Dankoff 1995 no. 281 Erm. ***ḫul*** 'dağ kulübesi' ile daha uygun bir etimon (köken) göstermiş ve ***holluk*** ile başka varyantlar ilave ederek bu maddenin bütün kelimelerini orada yerleşmiştir. Acaba Ar. ***küḫ*** kelimesi de Erm. den gelmiş olabilir mi? ※ ***Bu maḥallelerdeki iḳāmetgāhlarıŋ ekse̱rlsl ḳamışdan örülmüş "hü" ta'bīr edilen külübelerdir. Bunlarıŋ içinde görülen manẓara cāllb-l lstikrāhdır. Ḳadınlarıŋ, çocuḳlarıŋ ḥāll ve ḳıyāfetlerl hem de ḳalbe riḳḳat verir hem de mücib-i istikrāh olur.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 242). ※ ***Sıtma nöbetine yakalananlar, çelimsiz çocuklar, körler ve çalışamıyacak kadar ihtiyar olanlar huğlarda bırakılırdı.*** (Reşat Enis 1944 s. 181).

Osm. **hub** 'güzel' < Fa. ***ḫüb*** a.m. ※ ***Nigārā, ḫüblaruŋ sensin cihānda şimdi sulṭānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 35).

Osm. **huban** 'güzeller' < Fa. ***ḫübān*** a.m. [***ḫüb*** + ***-ān*** çoğul eki. b. ***Abbaslyan*** ⊡. ※ ***Oyna kim ḫoşdur saŋa, ey şāh-ı ḫübān, oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 192).

Osm. **hubi** 'güzelim (doğancı, doğanını böyle çağırır)' < Fa. ***ḫüb*** 'iyi, güzel', isimlerde çok kullanılan Ar. ***-ī*** 'benim'. ※ ***Şanuram oḳur seni, ey şāh-bāz-ı cān-şikār, | Bāzını ḫübī dėyü ėtdükçe da'vet bāzdār...*** (Ẕātī 1967 I, 139).

EOsm. **hubrah** 'daha güzel' < ***ḫüb*** + ***-raḳ*** comparativus (karşılaştırma) eki, b. ***aşağarak*** ⊡.※ ***Ḳuru yėgrek düşe ṭüfāndan, | Yemen ḫübrāẖ ola Tüfāndan.*** (Mes'üd bin Aḥmed 1991 no. 5240).

Osm. **hubsünen** 'güzel âdetleri olan' < Fa. ***ḫüb*** 'iyi, güzel' ve ***sünen|sunan*** 'âdetler, yaşayış tarzı' < Ar. ***sanan*** a.m. [***sunna*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Nīk-zan ulular, hüb-sünen eyüler nite revā göreler bir 'ācizi, bir biy-kesl, bir eslyr-i pür-hüşı altun-ile satun alalar, aŋa naẓar-ı merḥamet ėtmeyeler, clgerin yėyeler?*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

hububat '(her çeşit) tahıl' < Ar. ***ḥubüb*** a.m. + ***-āt*** çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Ve her ḥubübāt yükinden ki ėllikden gele, çuvāl başına bir aḳca bāc alına.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 19b).

Osm. **hucestedem** 'saadet veren nefesi olan' < Fa.‿***huceste*** 'mes'ud; mes'ud eden' ve ***dem*** 'nefes, soluk'. ※ ***Diyār-ı sevāḥilde bir melike vardur, zāhidedür, 'ābidedür, mübārek-nefesdür,‿huceste-demdür.*** (Ferec 855/1451 v. 180b).

hud'a/huda I 'hile' < Ar.‿***hud'a*** a.m. ※※

huda II/**Huda** 'ev sahibi; Tanrı' < Fa.‿***hudā/Hudā*** a.m. ※‿***Hudā-yi ḥakīm nice intiẓārdan şoŋra beni rūzī eyledi. Cün benden atama‿haber vėrdiler delü tirilimiş melül oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 45b).

Osm. **hudaşinas** 'Tanrıdan haberdar (kimse); ilâhiyatçı' < Fa.‿***hudā-şinās a.m.*** [***Hudā*** II ve ***-şinās*** 'bilen, haberdar olan', b. ***hadşinas*** ⊡]. ※ ***Cemālinden, kemālinden, pārsālığından,‿hudāşināslığından‿haberdār oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 179a).

Osm. **hudavend** 'sahip; hükümdar' < Fa.‿***hudāvand*** a.m. ※ ***Ben bir bāzirgān-idüm. Cendīn hezār diynāruŋ‿hudāvendiydüm. Ġulāmlarum coġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 183b). ※ ***Eger pādeşāhuŋ güyegüligi şerefine vuşül bulursam,‿hudāvend olam ve eger bulımazsam benüm gibi nice hezār kişi geldiler. Bu ārzüdan kenāra cıḳdılar***. (a.e. v. 134a).

Osm. **Hudavendigâr/hünkâr/hundgâr** 'Yaradan, Halik' < Fa.‿***hudāvandgār*** a.m. 'Osmanlı hükümdarlarının 14. ve 15. asırlarda kullandıkları unvan' ※ ***Şeh-zāde daḫı durdı, "Ḥükm Hudāvendigâruŋ" dėdi Faġfür-ile selāmlaşdı, çıḳdı, odasına gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ※ ***Hünkâr benim ne istediğimi biliyor, ama bana karşı gelemiyor. Onu tahta biz oturttuk.*** (H. Topuz 1998 s. 144). ※ ***Hudavendigâr vilâyeti 'Osmanlı başkenti Bursa iken, padişahın yaşadığı yer olduğu için şehri içine alan vilayete böyle denirdi'.*** ※※

Osm. **hudavendzade** 'hudavendin oğlu veya kızı' < Fa.‿***hudāvand*** ve ***-zāda***, b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Pādeşāh buyursun,‿hudāvend-zāde gelsün, mesā'iliyni söylesün görelüm!*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

Osm.‿**Hudāyā!** 'ey Tanrı' < Fa.‿***Hudā*** a.m. + ***-(y)ā*** vocativus (ünleme) eki, b. ***Hakka*** ⊡. ***"Bārī‿Hudāyā! Dānā u bīnāsın!"*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

hudayinabit/hüdainabit 'kendi bitmiş, kendi biten (nebat, bitki); kendi kendini yetiştirmiş olan (kimse)' <‿***Hudā*** ve ***nābit***. Fa. izafet terkiplerin BSTTk.ndeki şekli için b. ***abıhayat*** ⊡. ※ ***Annemin, limonlukta bir narin fidan yetiştirir gibi bin ihtimamla işlemeye çalıştığı benliğim o kıraç yere gide gele her gün biraz daha hüdainabitliğe yüz tutmamış mıydı? Ve bu iç bozuluşunun nice emareleri muttasıl dışarıya vurup durmuyor muydu?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 110).

Hud dağı gibi/hüd dağı gibi/hüt dağı gibi/hütta gibi/höt dağı gibi/öddağı gibi 'muazzam (vücutta olan şişkinlikler hakkında)' < güyâ Arabistan'da bulunan ***Hüd*** isminde bir dağın adından. ※ ***Refīḳa dedi ki, Allāh vermesün, ayaḳları Hüd dağı gibi şişmiş.*** (Aḥmed Rāsim1334 s. 197). ※ ***Gırtlak veremi midir nedir, çehresinde damla kan yok; köşeli gibi boyun, hütta gibi boyun, yerden yapma boy.*** (S.M. Alus 1933p s. 111). ※ ***Bakla büyüklüğü sivrisinekler korkunç vızıltılarla etraflarında fır döner, soktukları yeri öddağı gibi şişirirlerdi.*** (Reşat Enis 1944 s. 181).

Osm. **huddam** 'hizmetçiler; bir azizin veya cadının emrinde olan cinler' < Ar. ˬ***huddām*** a.m. [***hādim*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Gendü zu'mınca muḥżır elinden yaḳasın silküb kār u kesbine meşġūl olmaġa gider. Lākin gitmege ḳomazlar. Nāyibü ş-şer' ve ˬhuddām-ı maḥkeme da'vā-yı mezbūrdan hīç bir ṭarīḳ-ıla el yumazlar.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 179). ※ ***Evḳāf-ı 'amāyir-i selāṭīn mütevellīleri bu minvāl üzre olduḳdan mā'adā sāyir evḳāfuŋ ˬhidmet-i tevliyet u neẓāret u cibāyet ėden ˬhuddāmı daḫı ekseri baş açuḳ ḥarāmīler olub...*** ('Âlī 1982 (988) 1581 II, 147). ※ ***Cinlerle, perilerle konuşan, sizin bilmediğiniz, tanımadığınız şeyleri gören huddamlı devrişler gibi ihtilâçlıdır***. (M. Aksel 1948 s. 13). ※ ***Ferfene yedikleri evin köpeği olduğunu nereden bildin? Sen hüddam mısın, cinci misin?*** (Kemal Tahir 1955s s. 29).

AD. **huhulita**, b. ***kohlidi***.

huğ, **huk**, b. ***hu*** V.

Osm.ˬ**hük** 'yaban domuzunun erkeği' < Fa.ˬ***hük*** a.m. (krş. İng. ***hog***). ※ ***Baḳdum, gördüm: hezār hezār pīl u peleng... ˬhük u şaġāl ol ḳaṣruŋ yöresine cem' oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 101b).

hukuk 'haklar; hak, istihkak, talep; hukuk sistemi, hukuk ilmi' < Ar. ***ḥuḳūḳ*** a.m. [***ḥaḳḳ*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Baŋa icāzet olsun ki ol ġulāmı, cāriyel görem, anlaruŋ-ile vidā' ėdem. Üstümde çoḳ ḥaḳları vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 130b). '(alışverişte ince hesapları lüzumsuz kılan) ahbaplık, dostluk': ※ ***Böyle söyleme! Adam var, adamcık var. Başkası gelse, 45'e razı olursam Allah bin türlü belâmı versin! Fakat seninle hukukumuz kadimdir...*** (K. Bilbaşar 1944 s. 8).

AD. **hulak/hülak** '4–5 bağlık mısır saplarından yapılan yığın' DS 2442, K. Emiroğlu 1989 s. 129 < krş. Erm.ˬ***hulak*** 'bir kucak mısır sapı' R. Dankoff 1995 no. E82; kelimenin aslı belli değildir. ※※

hulasa I 'bir maddenin özü; (mecazî manada) bir bahsin özü' < A.ˬ***hulāṣa*** a.m. ※※

hulasa II (rabıt) 'kısacası' < ***hulasa*** I. ※ ***Pek toy, daha çocuk denilecek yaşta olan Şöhret ne kocasının emrinden, ne de kapıdan dışarı çıkmamış. Mızıkalıya babasıymış gibi körükörüne bir itaat. Fakat İstanbul bu. Mızıkalı günden güne karısına yüz vermeği arttırmağa, tazenin her dediğini yapmağa, öte berisine göz yummağa, hulâsa adamakıllı kılıbıklaşmağa başlamış.*** (S.M. Alus 1944 s. 175).

Osm. **Huld** 'Cennet' < Ar.ˬ***Huld*** a.m. ※ ***Dehlīzden geçdük, bir ḳapuya . Açdılar, içerü girdük. Gördük, bir bāġçedür,ˬHuld-i berīne beŋzer. Anuŋ gibiˬhöş, anuŋ gibi laṭīfdür ki ṣaḥnına ayaḳ Komaġa esirgedüm.*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

Osm. **hulk** 'tabiat, karakter' < Ar. a.m. ※ ***Buˬhātūnuŋ öŋdünki eri 'ammüsi oġlıyimiş bed-ṭab'imiş, 'abūs-şeklimiş,ˬhulḳıˬhulḳa münāsib degülmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

hulkum 'boğaz' < Ar. ***ḥulḳūm*** a.m. ※ ***Canı, âdeta, hulkuma gelmiş takılmış bir kuş gibi çırpınıyor.*** (Celâlettin Ekrem 1930 s. 75).

Osm. **hullepuş** 'basit bir kıyafet giymiş (kimse)' < Fa. ***ḥulla*** 'bir bel futası ile bir pelerinden ibaret olan kıyafet' ve ***-pūş*** 'giyen, giymiş' (b. ***âhenpuş*** ⊡). ※ ***Ol ḥūrī-yi ḥulle-pūş baŋa eyitdi:...*** (Ferec 855/1451 v. 45b). ※

Çün bu sözi işitdüm, yüz yėrde ḳodum eyitdüm: "Ėy ḥūrī-yi ḥulle-püş ġariyb kişiyem. Göŋlüm ḳuşı duzaġuŋa düşdi. (a.e. v. 12a).

hulohop 'genellikle kız çocuklarının bel hizasında tutarak hareket ettirdikleri geniş plastik çember' < İng. ***hoola hop*** (?) a.m. ※ ***Storları leopar desenli dairede oturan kadın hulohop çevirerek belinin inceliğini korur, buna karşın hızla büyüyen kıçını küçültmeyi aklına getirmezdi.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 29).

hulus 'içten gelen saygı, sadakat, samimî ilgi' < Ar. ***ḫulūṣ*** a.m. ※※ ***hulus çak-*** 'yaranmaya çalışmak, dalkavukluk etmek': ※ ***Maʿārifde bir çoğu, ikide bir bizim nāẓıra ḫulūṣ çaḳmaya gelirler. Ben onlarıŋ her birine ayrı ayrı söylerim: "Göŋlüŋ rāḥat olsun!"*** (E.E. Talu 1928 s. 86). ※ ***Kurnaz herif, tirşe gözlü Gülizarla gönderdiği bu börekle, hem bana, hem Reha beye öyle bir hulûs çakıyordu ki, şimdi yanımızda vaktile onu, dehşetle korkutmuş olan Hıfzı Reis bile olsa bu hulûstan sonra Etem hiç çekinmeden yanımıza gelebilecekti.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 203).

hulya/BSTTk. hülya 'kuruntu; tatlı düş, hayal' < ***malihulya*** kelimesinin kısaltılmışı < Ar. ***maylaŋhūliya*** < EYun ***μελανχολος*** (melaŋholos) 'kara safralı' [***μελας*** (melas) 'kara' ve ***χολος*** (ḫolos) 'safra'] G. Meyer 1893 s. 40). ***hülya et-*** 'hayal kurmak, tasavvur etmek': ※ ***O kadar kuvvetle hülya edeceğim ki, | Açacak bu kuru dallar yapraklarını.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 168).

AD. **hum** 'içinde kışlık yiyecekler saklanan seramik kap' ZTS 97 < Az. Tk. (diyal.) < Fa. ***ḫum*** a.m. Tietze 1982z no. 136. ※※

humanizma 'din gibi transandental noktainazarları bir tarafa bırakarak insanı insan olarak ele alan felsefe' < İt. ***umanismo*** üzerinden Lat. ***humanismus***'dan; ***-izma*** eki için b. ***aforizm*** ⊡. ※ ***Kin besleyemem. Hümanizmayı, önüne gelene teslim bayrağı açmak gibi yorumlarken, oldum gittim işte.*** (M. Seyda 1974 s. 65). ※***humanizm üzerine*** (V. Günyol 1995 s. 148; makale başlığı).

humar 'sarhoşluktan sonra bir müddet devam eden tatlı hâl; mahmurluk' < Ar. ***ḫumār*** a.m. ※ ***Göŋlüŋ var ola mı yār olasın, | Der-dīdeʾu der kenār olasın | ger mest ėdesin beni lebüŋden | sermest olasın ḫumār olasın!*** (Ferec 855/1451 v. 204b). ※ ***Ẕikr-i naʿtüŋ virdini dermān bilür ehl-i ḫaṭā | Eyle kim defʿ-i ḫumār içün içer meyḫʷāre ṣu.*** (Fużulī 1958 s. 24).

humayin, **humayin-hasa**, b. ***humayunî boğası***.

Osm. **humayun/hümayun** 'padişah unvanı' < Fa. ***humāyūn*** 'mutlu' [***hümā*** + ??]. ※ ***Ne hümāyūn-ı cihānsın sen, i cānı çeşmümüŋ, | Kim ḫayālüŋ menzilidür āşiyānı çeşmümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 163).

Osm. **humayunî boğası /boğasi-i humayunî /humayin-hasa /humayin** 'bir cins beyaz bez' M. Kütükoğlu 1983 s. 141, DS 2442-43 < ***humayūnī*** ve ***boġası***. ※ ***Çar hümayin-hasadan yapılır. Ak çar, siyah çar diye iki çeşittir.*** (H.Z. Koşay 1944 s 331).

humba 'bodrum; duvarda, daha çok ocak başlarında olan oyuklar' DS 2443 < Fa. ***ḫunba*** 'kubbe'. ※※

Osm. **humbara**/BSTTk. **kumbara** I 'havan topu ile veya el ile atılan küçük bomba' Meninski 1680 II, 3759 < Fa. ***ḫum*** ve ***bāra/pāre*** 'kısım', yâni 'küçük kap'. ※ ***Ṭāyife-i müşrikīn ise ol bacalardan aşaġadan yuḳaru bī-ḥadd yāt u yaraḳ atub tüfengler u kun-bārelerle ḫaylī ġāzīlerümüze żarar ergürdiler*** (A. Bombaci 1946 s. 190). ※ ***Ḳalʿa misāl yaraġ u yasaġa māl-ā-māl ėdüb içine ḥadd-den ziyāde ṭop u tüfeng ve ḳun-bāre vü zenberek ḳoymışdı.*** (C. Okuyucu 1987 s. 374–375). ※ ***Selefde her gemiye birer miḳdār kunbara ve sāʾir ālāt-ı ḥarb vėrilürdi. Şimdi daḫı vėrilmek gerek.*** (Kātib Çelebī 1329 [1911] s. 156).

humbara/BSTTk. **kumbara** II 'içine para konulan torpraktan yapılmış bir kap' Meninski 1680 II, 3806. < ***humbara*** I. ※※

Osm. **humhane** 'şarap mahzeni, şarap deposu' < Fa. ***ḫum-ḫāna*** a.m. [***ḫum*** ve ***ḫāna***, b. ***abdesthane*** ⊡]. ※ ***Şol ḫam-ı ebrü ki sirr-i ṣavmaʿadur güşesi | Gence beŋzer kim ṭılısm-ile açar ḫum-ḫāneyi.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 209).

humma 'ateşli sayrılık' < Ar. ***ḥummā*** a.m. ※※ ***hummalı*** 'çok acele (faaliyet)'. ※ ***Hummalı gecelerin geçmek bilmeyen saatleriydim arlanmazca sabaha doğru sürüklenen.*** (H. Akdoğan 1998 s. 25).

humpur, b. ***komplr***.

AD., Osm. **humra** 'mankafa hastalığı (bir at hastalığı)' THASDD. 757 < Ar. ***ḥumra*** 'veba hıyarcığı' Tietze 1958 no. 49. Kelimenin bir baytarlık terimi olması mümkündür. ※※

Osm. **hun** 'kan' < Fa. ***ḫūn*** a.m. ※ ***Ḥaccām Ḫālide and vėrdi, Ḫudāyı, resūli, ḥaccı ve Ḥasan u ḥuseyn ḫūnını hep andı. Andan eyitdi: "Bu icdügüŋ andlar ḥürmetine eyit ki endiyşe göŋlüŋde nedür?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 209a). ※ ***hun-ı ciger*** 'yürek kanı': ※ ***Revā mıdur ki bir ṭarrār gele, şehrüŋ içinde bizi ġarīb olduġumuz içün üşendüre, ḫūn-ı ciger-ile ḳazanduġumuz mālı "bizümdür" dėyüb elümüzden almaḳ isteye?"*** (a.e. v. 96b). ※ ***Donın yırtar, feryād u fiġān ėder: "Ben ṭıfılı ṣad hezār ḫūn-ı ciger-ile besleyüb dururam!"*** (a.e. v. 176b–177a). ※ ***Gözüme ḳarşu uyanırlar, gözüme ḳarşu ṣoḥbet ėderler. Ben her dem görürem, ḫūn-ı ciger yudaram.*** (a.e. v. 74b).

Osm. **hunab/hunabe** 'kanlı su, kanlı gözyaşı' < Fa. ***ḫūn-āb /ḫūn-āba*** a.m. [***ḫūn*** 'kan' ve ***āb*** 'su']. ※ ***Beni ol ḥālde gördi: gözümden ḫūn-āb aḳar, iŋilerem***. (Ferec 855/1451 v. 111a). ※ ***Her nevbet aŋduġumca ḫūnābe gözümden iner. Bīm-dür, ben daḫı ḳardaşum gibi gözsüz olam.*** (a.e. v. 182b).

hundgar, b. ***Hudavendigar***.

Osm. **hunhar/hunhor** 'kana susamış (biri), gaddar' < Fa. ***ḫūn-ḫʷār*** a.m. [***ḫūn*** 'kan' ve ***ḫʷār*** 'yiyen, içen', krş. ***berşhar***]. b. ***köftehor/küftehür*** ⊡ ※ ***Nā-gāh bir ḳara ḫūn-ḫār bizüm üzerümüze yol kesdi ḫademümi ḥaşemümi ḳırdı. Beni on gündür oşbu kāşānede maḥbūs dutar.*** (Ferec 855/1451 v. 64a).

huni/honi b.m. (mutfak aletlerinden) < Yun. ***χουνί*** (huní) a.m. G. Meyer 1893 s. 48, Tietze 1955 no. 299. ※ ***Radyonun hoparlörü, önünde gerili delikli kumaş çürüyüp döküldüğünden karanlık bir huni gibi çıkmış ortaya.*** (İ. Aral 1997 s. 11). ※ ***Masada lâstik mantarlı bir tef-***

rik honisi, şişe balonlar, afyon kıyma makinesi vardı. (Reşat Enis 1957 s. 176). Krş. ***folya***.

Osm. **hunî** 'kanlı; katil, cani' < Fa. ***ḫūnī*** a.m. [***ḫūn*** 'kan' + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***âbî*** I ⊡]. ※ ***Ḥarāmiydür, ḫūnīdür. Taŋrı baŋa niʿmet vėrübdürür, ol aŋa göz dikübdürür.*** (Ferec 855/1451 v. 97a). ※ ***Ḳaşı yasından atar ḫūnī gözi tīr-i ḫadeng.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 166). ※ ***İçersin süze süze ḫūn-ı ḫalḳı, | Şu ḫūnī gözlerüŋ süzme, hey āfet!*** (Ẕātī 1967 I, 81).

AD. **hunk** 'günlük ağacı' DS 2443 < Erm. ***ḫunk*** 'günlük' R. Dankoff 1995 no. 282. ※※

RD. **hunḳa** 'tepecik' < Sırp. < Hırv. ***humka*** a.m. R. Dankoff 1991 s. 44. ※※

(Halk ağzı) **hunnak ol-/hünnak ol-** 'boğulmak, havasızlıktan ölmek' < Ar. ***ḫunāḳ*** 'boğulma'. ※ ***Orada bana yan gözle bakıp bakıp kıskıs gülüşüyorlardı hanım. A! Bir de baktım, olacak şey değil, yutkunmaktan hünnak olacağım!*** (İsmail Galib 1932dk s. 12).

Osm. **hunya** 'terennüm; definde para ile tutulan kadınların okudukları ağıt' < Fa. ***ḫunyā*** a.m. ※ ***Aḳrıbāsından olan ḥācīleri istiḳbāle varanlar ḥayātda bulduḳda gün-ā-gün ʿarż-ı maḥabbet u muʿānaḳaları, bulmayanlar ise ġıriv vu nāliş u vāveylāda, "Ay vay, fülān kişi vefāt ėtmiş!" dėyü yāsinı ṭutub ḫunyāda olmaġ-ile yanub yaḳılmaları muḳarrerdür.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 42a).

Osm. **hunyager** 'cenazeyi mezarlığa naklederken para ile tutulan ağıtçı kadın' < Fa. ***ḫunyāgar*** a.m. [***ḫunyā*** + ***-gar*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki, b. ***aferidegâr*** ⊡.] ※ ***Gāh öŋince ẕikr ullāh ile ve gāh ṣalavāt ile ve ardınca ḫunyāger ʿavratlar ṣadāsından, feryād u vāveylāya müteʿalliḳ ḥālāt-ile geçürmeleri ġarīb ḳıṣṣadur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 115).

Osm. **hur** 'Cennet'te dindarları bekleyen bakireler' < Ar. ***ḥūr*** a.m. ※ ***Ben ol duḫter-i māh-rüyı ġāliye-müyı idiledüm ki reşk-i ḥūr-ı bihiştdür.*** (Ferec 855/1451 v. 17a).

hurada, b. ***kurada***.

ḫurāsāni, b. ***Horasanî***.

hurafe 'eski dinlerin bâtıl inançlarından kalma garip hikâyeler; asılsız boş inanç'< Ar. ***ḫurāfe*** a.m. ※ ***Nemrudun putlarını kıran İbrahim | Gafildi değil mi | Hurafeler icindeydi | Ama kâlp kırmıyordu Anzelha.*** (H. Yağcıoğlu 1955).

Osm. **hurbeçe** 'huri çocuğu' < Fa. ***hur*** ve ***baça*** 'çocuk'. ※ ***Ḳāżī cemāli, kemāli, ḫaddi, ḳaddi gördi, müteḥayyir oldı "İ ḥūr-beçe! Ne ḥācetüŋ var?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 15a).

AD. **hurc**, b. ***hurç***.

AD. **hurcun** 'arka çantası' Meninski 1680 III, 6058 < Az. Tk. ***ḫurcun***, Kürd. ***ḫurcin***, Gürc. ***ḫurcini***, Fa. ***ḫurcīn***, Erm. ***ḫurcn*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 283. Fa. varyant, kelimenin yayılması için merkez olmuşa benziyor. Krş. ***hurç***. ※※

AD. **hurç/hurc** 'ekseriya yelken bezinden ya da meşinden yapılmış büyük heybe' ZTS 97, Tietze 1982z s. 137, R. Dankoff 1995 no. 283; < belki

hurcun kelimesinin kısa varyantı. Krş. Erm. ***hurc***, Kürd. ***hurc/hörc***. ※ ***Bir de hurçlarını yükletmek için bir katır!*** (Āli Beg 1940 s. 79). ※ ***Çantalları ellerindeydi. Herbiri hurç gibi şişkin çantalar.*** (İ. Tarus 1961 s. 83). ※ ***Kendime uygun bir ev kiralayıncaya dek bir otele yerleştim. Eşyam, bir hurç, üç bavul ve bir omuz çantası içindeydi. Üç bavuldan ikisi kitapla doluydu. Kiralayacağım eve taşınıncaya dek hurcu ve bavulları açmayacaktım.*** (A. Nesin 1992 s. 132).

Osm. **hurd** 'ufak, unufak' < Fa. ***hurd*** a.m. ※※ ***hurd ol-*** ufak parçalara kırılmak': ※ ***Yağmur, ra'd u barḳ cıḳdı; keştiler, zevraḳlar bir birine doḳundı, hurdoldı.*** (Ferec 855/1451 v. 189a).

AD. **hurda** I 'çapa ile eşelenen toprağın ince kısmı; bir şeyin ufak parçaları; işe yaramaz, kırık dökük' DS 2444 < Fa. ***hurdā*** a.m. ※※ ***hurdaya çıkar-***: ※ ***Bunu yaparken de paha biçilmez padişah hediyesini hurdaya çıkardı.*** (H. Akdoğan 1998 s. 35).

(Argo) **hurda** II 'esrar, kırıntı esrar' H. Aktunç 1990 s. 134 < ***hurda*** I. ※※

hurda III 'kurnazlık, hile' H. Aktunç 1990 s. 134 < ***hud'a*** a.m. kelimesinin varyantı; ***/d/-/'/*** → ***/'/-/d/*** metatez'i ve belki ***h*** daha iyi bilinen ***hurda*** I kelimesinin ***tesiri*** altında /'/ - /r/ gelişmesi; krş. ***hile hurda***. ※※ ***hurdalık et-*** 'kurnazlık yapmaya çalışmak': ※ ***Kız, "bana hücum etti" dedi mi yandın. Biz düşündük hepsini. Hadi hurdalık etme!*** (V.O. Bener 1957 s. 136).

hurdahaş ol-, b. ***hurd u haş ol-***.

Osm. **hurdebīn** 'keskin bakışlı (kimse); bakılanı büyüten cam, büyülteç' < Fa. ***hurda-bīn*** a.m. [***hurda*** 'ufak' + ***-bīn*** 'gören', b. ***durbin*** ⊡]. ※ ***Hired kim hurde-bīn-i 'ālem-i ġayb u şehādetdür, | Göremez ağzuŋı illā ki söyledükde penhānī.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 34).

Osm. **hurdecu** 'detaylara dikkat eden' < ***hurda*** 'ufak' + ***-cü*** 'arayan', b. ***bahanecu*** ⊡; Servet-i Fünün devrinin kelime yaratıcılığının tipik bir örneği. ※ ***Güzel miydi? Ẓann etmem, faḳaṭ bütün küçüklerden terkīb edilmiş, hurdecü bir ṣan'atkārıŋ es̱er-i heves-i ġarābet-perverisi olaraḳ vücūd bulmuş ẓann edilen bu genc ḳız küçük gözleri, ufaḳ ağzı, sivri ve ince burunı, söbü ve süzgün çehresiyle hoş bir şeydi.*** (H.Z. Uşaklıgil 1317 s. 58).

Osm. **hurdefüruş** 'ufak tefek şeyler satan; hırdavatçı' < Fa. ***hurda-furūş*** a.m. [***hurda*** + ***furūş*** 'satan, satıcı']. ※ ***Baġdādda bir ṣaḥṣ [var idi.] Āhī Hurdek-i hurde-fürüş dėrlerdi, sūhteyidi, miskiynidi, evini tekye eylemişdi.*** (Ferec 855/1451 v. 244a).

Fa. ***firūhtan***, ***farūhtan*** 'satmak' fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***-furūş*** (klasik Fa.da ***-farūş/-firūş*** şekilleri de var) bileşik isimler yapar, Osm.da ise ***-furuş*** şeklinde okunur. Bu parça sonuna eklendiği kelimelere 'satan, satıcı' manası yükler, ms. Fa. ***şarbat-furuş*** 'şerbet satıcı, şerbetçi'. Fa.da çok yaygın olmakla beraber Osm.ya çok fazla alıntı girmemiş ve BSTTk.de hiç örneği kalmamıştır. Bunun bir sebebi mutlaka kısa ve pratik Tk. ***-çı*** ekinin, Fa. ***-furūş*** kelimesinin karşılığı olmasıdır (ms. 1680 tarihli Meninski sözlüğünde ***ḥelvā-fürūş*** ve ***ḥelvācı*** kelimelerini yan yana buluruz). Sözlükteki örnekler şunlardır: ***badefüruş, hurdefüruş, nānfürūş***. Şu iki tabirde ise 'satmak' mecazî anlamda kullanılır: ***hod-fürūş*** 'kendini satan', yâni 'çok övünen, böbürlenen, haddini bilmeyen', ***'iffet-fürūş*** 'fazilet erdem satan' yâni 'kendini erdemli gösteren'.

hurdevat/hırdavat 'ufak tefek şeyler, bilhassa madenî parçalar; eski ve lüzumsuz şeyler, ıvır zıvır, süprüntü' < Fa.‿***hurda*** 'ufak' + ***–(v)āt*** çoğul eki, krş. ***agavat*** ve ***abidevî*** ⊡. ※ ***Ammā‿hurdavāt ki sırça esbābı ve iplik ve kirpās ve kāğıd ve sāyir bunlaruŋ gibi her yükinden ḥaḳḳ–ı ḳıble dörder aḳca ve rub'–ı aḳca alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 222). ※ ***Meydanın hayli geniş bir parçası hırdavat pazarı olmuş.*** (N. Berkes 1997 s. 64). ※ ***Bütün bu sandıkların içlerindeki hırdavatın kıymetleri saklansın diye tavan arasındaki sandık odalarında, ancak arada bir açılması lâzım geliyormuş gibi garip bir hisse kapılıyor ve bu hesaplara akıl erdiremiyorum.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 47).

hurd u haş ol–/BSTTk. **hurdahaş ol–** 'çok bitkin durumda' L. Bonelli 1899 s. 348 no. 44 < Fa.‿***hurd*** 'ufak', ***u*** 've',‿***hāş*** 'süprüntü'. ※ ***"Bey baba" ertesi günü hurdahaş olmuş vücudunu sürükliyerek mahalle kahvesine çıktı.*** (A. Nesin 1958k s. 8).

huri 'Cennet'te dindarları bekleyen bakirelere verilen ad; güzel kadın' < Fa ***ḥūrī*** a.m. < Ar. ***ḥūr*** 'huriler'. ※ ***Ol ḥūrī altun taḫt üzerinde oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 38a). ※ ***Oysa Vakıa suresinde anlatılan Cennetteki o iri gözlü hurileri pek çok kereler nasıl da keyiflenerek resmettiğimi şimdi çok iyi hatırlıyorum.*** (O. Pamuk 1999 s. 10). Krş. ***hur***.

Osm. **hurizar** 'bir huri gibi güzel olan' < Fa. ****ḥūrī*** ve ***'iẕār*** 'yanak'. ※ ***Bāğı yörenem dėyü biraz yüridi. Nā–gāh ol yėre yėtişdi ki Bediyülcemāl anda düşmişdür. Şeh–zāde firāset–ile bildi ki ol işitdügi ḥūrī–'zārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 151a).

Osm. **hurimanzar** 'bir huri güzelliğinde olan' < Fa. ***ḥūrī*** ve ***manẓar*** 'görünüş, sima'. ※ ***İ dil–ber–i ḥūrī–manẓar! Sen–daḫı bu yigidüŋ cemāline baḳ! Göŋülcügüŋ seni aŋa satmağı dilerse satayım.*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

Osm. **huriruy** 'huri yüzlü, bir huri gibi güzel olan' < Fa. ***ḥūrī*** ve ***rūy*** 'yüz'. ※ ***Andan südlü, gözi odlu, hasīb nesīb, ḥūrī–rūya,‿ḫöş‿hūy dāyelere 'ulūfeler vėrüb ḳulıḳlar ėdüb anı nāz u na'īmde bėslediler***. (Ferec 855/1451 v. 127b–128a).

Osm. **huriveş** 'huriye benzer, huri sıfatlı' < Fa. ***ḥūrī*** ve ***–vaş*** 'gibi'. ※ ***Ol ḥūrī–veş dāyei nevāḫt ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 28b).

Fa. ***–vaş*** (Tk.de ***–veş*** şeklinde söylenir.) sontakısı eklendiği kelimelere 'benzerlik' manası katan sıfatlar yapar. Osm.daki örnekler şunlardır: ***anberveş, huriveş, mehveş/mahveş,*** müşevveş, ***periveş, ṣubḥ–veş.***

hurma/furma b.m. (bilinen meyve) < Fa.‿***hurmā*** a.m. **/h/⇄/f/** değişmesi için b. ***fol*** I/ ***hol*** ⊡. ※ ***Bir sā'atden cüpān geldi, ḳoyunı bāğa saldı gendü köşke çıḳdı bir tobra bādām biste u‿hurmā getürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 228b). ***Çocuḳ enettelleri alıya eline, odaları açıya: Üzüm, incir, elbise, furma her odada va.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 163).

hurmaşisa 'hurma tatlısı' < ***hurma*** + Sl. ***–itsa*** küçültme eki. Krş. Sırp–Hırvat a.m. ※ ***Anladım, hurmaşisa. Neden yok diyorsun? O da var. Ama tatlısını pekmezle dökeceğiz. Şeker yok biliyorsun.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 48).

hurmet I/**hörmet/hürmet** 'saygı' Meninski 1680 I, 1750 < Ar. ***ḥurma*** a.m. ※ ***Bilād-i̮ Horāsānda 'ilmile ḥilmile cemāl u kemāl-ile ḥürmet u ḥuṣūnet ile tayumi görmezlerdi tā atam dünyādan gecdi.*** (Ferec 855/1451 v. 43a) ***hürmetine*** '(birisine veya bir şeye) saygı göstermek için', krş. ***hürmeten:*** ※ ***Köy nesi ve nesi yok ortaya dökmüştü. Efendimin yüzü-gözü hürmetine köylü de bir yemek yiyecekti.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 182). ※ ***Huvat, Atiye'nin öte dünyada en çok Nuğber'I kurtardığına güvendiğini, onun yüzü gözü hürmetine günahlarının yarısının defterinden silineceğini sandığını söyledi.*** (L.Tekin 1984 s. 208).

Osm. **hurmet** II 'bir şeyin dinen yasak olması, dine muhalif olması' < Ar. ***ḥurma*** a.m. ※ ***Her yıl mezbürlardan beş altı yüz biŋ sikke altun ḥuṣüle maḳrün ola ve bl-ḥisāb-ı ş-şer' anlaruŋ dahı kesbi ḥelāl olub ṭa'ām u şarābları rāylḥa-i ḥürmetden geregi gibi ḳurtıla.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 151).

hurmeten (dativus'tan sonra) '(birisine) saygı göstermek için' < ***hurmet/ hürmet*** + Ar. accusativus eki ile yapılan zarf, b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Murād aralarındaki yaş farḳına ḥürmeten ayağa ḳalḳmışdı. Şoğuḳ bir selāmla selāmlaşdılar.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 426). ※ ***Ḳıymet'in intihar ettiğini söylediler. Ben, garip bir çekinme ile, belki de onun hatırasına hürmeten sustum.*** (M. Körükçü 1954 s. 96). Krş. ***hürmetine***.

hurmetlI/hürmetlIce (yarı alay sözü) 'oldukça büyük' < ***hurmet*** I. ※※

AD. **hurmullan-** 'gururlanmak' < ?? ※ ***Bir gün dağdaki evliya şehre arkadaşı ziyarete gelişinde ona hediye olarak bir kar parçası götürmeğl düşünür. Bunu mendiline sararak on sekiz saatlik yerden hiç mendil ıslanmadan getirip kapısını çalmış ve kerametine hurmullanarak duvarda kakılan mıha mendili asmış.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 54).

Osm. **hurrem** 'gür; sevinçli, neşeli' < Fa.̮ ***hurram*** a.m. ※ ***Bir-az yüridiler bir̮ hurrem bāġ var, bir refī' ḳaṣr var.*** (Ferec 855/1451 v. 38a). ※ ***Bir ulu cünge glrdük.̮ Hurrem u āsān āsüde bir ay gitdük.*** (a.e. v. 32b).

Osm.̮ **hurremdil** 'kalbi sevinç dolu olan' < Fa.̮ ***hurram-dil*** a.m. [***hurram*** ve ***dil*** 'kalp, gönül']. ※ ***Bennā evine girdi,̮ hātününı gördi, elini ayağını öpdi.̮ Hurrem-dll u̮ handān-leb olub oturdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 27b).

Osm. **hursend** 'memnun' < Fa.̮ ***hursand*** a.m. ※ ***Cün senüŋ zārīlıġuŋı gördüm, saŋa vu oğluŋa özüm göyündi. Bir gez yüzüm aŋa göstereyim, bāşed kl̮ hursend ola.*** (Ferec 855/1451 v. 215a). ***(bir şeye) ̮hursend ol-*** 'tevekkül etmek, kaderine razı olmak': ※ ***Baŋa destür vėr, cihānı geşt ėdeyin, cehid ėdeyin. Maḳṣūd ele girürse̮ höş. Feblhā ele girmez ise meşaḳḳat-i ġurbet çeküb 'āciz olam, ḥālüme̮ hursend olam, gelem, oturam!*** (Ferec 855/1451 v. 145b).

Osm. **hursıfât** 'huriye benzeyen' < Fa. ***ḥūr*** 'huriler' ve ***ṣıfāt*** 'vasıflar'. ※ ***Evvel māh-rū müşk-büy, nür-ẕāt ḥūr-ṣıfāt... zebān-ı şegger-bārını acub eyitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 28b).

Osm.̮ **hurşid** 'güneş' < Fa.̮ ***hurşīd*** a.m. ※ ***Yüzüŋ ayını görem dėyü̮ hurşīd | Yėler yel gibi, yaḳmışdur çırāġı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 124).

hurtum/BSTTk. **hortum** II 'fil hortumu' Meninski 1680 II, 1883 < Ar. ***ḫurṭūm*** a.m. ※※

Osm. **hurüş** 'yüksek sesle çıkarılan güçlü sesleniş' < Fa. ***ḫurüş*** a.m. ※ ***Melike ḫurrem oldı. Ferruḫşāduŋ küşişinden, ḫurüşından ta'accub eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

hurya, b. ***hürya***.

Osm. **husama** 'düşmanlar, karşı taraftakiler' < Ar. ***ḫuṣamā*** a.m. [***ḫaṣm*** kelimesinin çoğulu]. ※ ※ ***Eger atam ḥālümi bilse, derāhim u denānir u cevāhir yügile vėribiyedi tā ben bu işe ṣarf ėdeyidüm, ḫuṣamā def'ine meşġūl olaydum.*** (Ferec 855/1451 v. 118a–b).

Husrev 'eski zamanda yaşamış bir İran şahının adı; bir erkek adı. < Fa. ***Ḫosrou*** a.m.※※

Osm. **husrev** 'hükümdar, kral' < Fa. ***ḫusrav*** a.m. ※ ***Anda bir Bedre adlu cādū 'avrat eglenmişdür. Bu deryā sevāḥilinde ne-ḳadar melik adlu ḫusrev var-ise anuŋ belāsiyle mübtelādur.*** (Ferec 855/1451 v. 33b). ***husrevī*** 'padişahlık, sultanlık' ※ ***Melike beni elümden dutdı, taḫta geçürdi, tāc-ı ḫusrevī başuma geydürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 49a).

Osm. **husrevanî** 'çok eski bir zamana ait, çok eski bir devirden kalma' < Fa. ***ḫusravānī*** a.m. ※ ***Çirāġ indürdi. Gördi: Dört ṣuffadur. Her ṣuffada on ḫusrevānī küp var. Zeynül-aṣnām eyle sandı ki şarāb küpleridür.*** (Ferec 855/1451 v. 53a). ※ ***Aşaġa indi, on küb-i ḫusrevānī ḳızıl altun buldı.*** (Ferec 855/1451 v. 65a).

Osm. **husrevnijad** 'bir yüksek soya mensup olan' < Fa. ***ḫusrev*** ve ***nijād*** [***ḫusrev*** ve ***nijād*** 'nesep, soy']. ※ ***İmdi sen ḫusrev-nijādsın, şiyrīnşaḫunsın; eger bu ḳızdan fāriġ düşerseŋ, gėrü dönerseŋ, işüŋüŋ tedbiyrini düzelüm esbāb u temām-ile seni vaṭana gönderelüm.*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

hüstār, b. ***hastar*** II.

husul 'hasıl oluş, vuku bulma, gerçekleşme' < Ar. ***ḥuṣūl*** a.m. ※ ***Pes kām-ı dil, ārzū-yı cān ḥuṣūle yetişdi.*** (Ferec 855/1451 v. 14b).

husumet 'düşmanlık, düşmanca hareket' < Ar. ***ḫuṣūma*** a.m. ※ ***Ḳażiyyei ḳāżīnüŋ 'avratı işitdi, yılan ḳuşanub ḫuṣūmete āġāz eyledi "İki ḫātūn bir evde olmaḳ olmaz!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 16b).

husus 'şeyler, nesneler, meseleler' < Ar. ***ḫuṣūṣ*** a.m. ※ ***Onlarıŋ ḫarāb marāb başlarını ṣoḳacaḳ bir bucaḳları var. Bizde o da yoḳ. Kirāda sürünüyoruz. Ben S̱ervet ḫanımla bu ḫuṣūṣda uzun uzadıya görüşdüm.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 415–416). ※ ***Şıklık, tuvalet hususunda da öyle bir hazırlıklıyım ki Arnavuttan haberi alır almaz eve koşup gireceğim kılığı bir gör!*** (S.M. Alus 1944 s. 33). ※ ***Halis, benim cevher hanımdan bir tezkere aldığım hususunda büyük bir şüpheye düşmüş olsa bile kâğıdın muhteviyatından tabiî kat'iyen bihaberdi.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 204).

Osm. **hususan/hususa** 'özellikle, bilhassa' < Fa. ***ḫuṣūṣan/ḫuṣūṣā*** a.m. < Ar. ***ḫuṣūṣ*** + zarf yapan accusativus eki, b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Bil-ki eylük eylemek āzādeler seriyretidür. Ḫuṣūṣā bir kişiye ki 'izzetden soŋra ẕelīl olmış ola.*** (Ferec 855/1451 v. 110b). ※ ***İşidüb aduŋı ḳorḳar,***

ṣıdar ödi mẖāfetden, | ˬHuṣūṣā ˬhıṣmıla bir kez naẓar ḳılursaŋ a'dāya. ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 39).

hususi 'umuma açık olmayan; birisine ait malı olan' < ***husus*** + isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***adalî*** I ⊡; kelime 19. asrın ortasından sonra yaratılmıştır. ※ ***Peştamal, havlu ve takunyasını hamamcı kadından alarak hususi banyoların yerini sordu oldukça inceltti̇ği sesiyle.*** (H. Akdoğan 1998 s. 35). (Bugün zarf da olabilir): ※ ***"Demek bu kızlar okula gidiyorlar ha?" —"Gidiyorlar emme, kulak asma, kafa yok ikisinde de. Hökümet aklı, hususi adam yollayıp bunları okutuyor. Öteygün müfettiş gelmiş, heç birini beğenmemiş."*** (F. Baykurt 1955 s. 9).

hususiyet âlemi 'ferdî hayat, mahremiyet' < ***hususi*** + ***-iyet*** isim yapma eki için b. ***adliye*** ⊡ ※ ***Sinanın romanında yaşattığı eşhasın pek ince aşıkane hissiyatını, şiirlerinde gösterdiği parlak ateşin hayallerini hususiyet âleminde bulacağını, onunla hakikî bir şiir ve aşk hayatı yaşıyacağını ümit etmişti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 267). ※ ***Handan bu hâdise üzerine halk arasında infialini izhar etmedi. Fakat hususiyet âlemlerinde Sinana zehirli sözlerle dehşetli hücumlar yapmağa başladı.*** (a.e. s. 280).

Osm. **hususiyetle** 'en başta, bilhassa' < ***husus.*** ※ ***Ṭāhirüŋ bu ḥareketleri ˬHalifeye ˬhöş geldi. Üçine daḫı ˬhil'at giyürdi, ni'met vėrdi ve ˬhuṣūṣiyyet-ile Ṭāhire Baṣra begligin in'ām eyledi.*** (Ferec v 103a).

husye 'erbezi, haya' < Ar. ˬ***huṣya*** a.m. ※ ***İmam, Pehlivanın pantolonunu ve donunu çözüp aşağı indirdikten sonra ağaçtan yapılmış bir kıskaca husyelerini sıkıştırıp çevirmeye başlamış.*** (H. Topuz 1998 s. 165).

Osm. **hüş** 'şuur, bilinç' < Fa. ***hüş*** a.m. ***huşu git-*** 'şuursuz hâle düşmek': ***Şeh-zāde oturduğı yėrde hüşı gider gelür.*** (Ferec 855/1451 v. 202a). ***huşunu gider-*** 'birini şuursuz hâle getirmek, kendinden getirmek': ※ ***Ḳız diledi ki gendüyi aŋa 'arż ḳıla, hüşın gidere. Başarımadı.*** (a.e. v. 137a).

Osm. **huşe** 'salkım' < Fa. ˬ***hūşa*** a.m. ※ ***Buyur[dı]. ol gevher-dār aġacları kirbās-püş eylediler ve ol gevher ˬhüşelerini kiyseler icinde āvīhte kodılar tā kimse ta'arruż eylemeyeler.*** (Ferec 855/1451 v. 191b).

Osm. **huşk** 'kuru' < Fa. ˬ***huşk*** a.m. ※ ˬ***Hidmetden dönicek ḳıza meşġül olurdı. Ter u ˬhuşkden, cerb u şiyrīnden bulurdı, getürürdi, yuvada ḳordı. Ḳız ni'metī içinde büyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 188b). ※ ***Vā'iẓ-i serdüŋ sözine germ olub oturma ˬhuşk, | Ter-dimāġ olalum, ey sāḳī, getür peymāneyi!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 210).

Osm. **huşkebend** 'yara sargısı, pansuman' < Fa. ˬ***huşk-band*** a.m. [***huşk*** 'kuru' ve ***band*** 'bağ']. ※ ***Cerrāḥ buldılar. Urviyenüŋ zaḫmlarını ˬhuşkebendin götürüb merhem urdılar. Bir ḳac günden ṣoŋra Urviyye ˬhöşca oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 176a). ***huşkebend et-*** '(bir merhem kullanmaksızın) sarmak': ※ ***Oşbu biy-cāre mecrüḥ ġarīb yigidi meẕellet dopraġından götür, cirāḥatlerini ˬhuşke bend ėt, ḳanını ḳoḳını yu (?).*** (Ferec 855/1451 v. 98a).

huşu 'Tanrı'ya boyun eğme, gönlü korku ve saygı ile dolu olma' < Ar. ˬ***huşü'*** ※ ***Tibette, çocuk Budanın karşısında vecde gelen Mogol Lamaları gibi hayret ve huşu ile bakınız.*** (Nazım Hikmet 1932 s. 73).

Osm. **huşyar** 'dikkatli, becerikli, tecrübeli' < Fa. ***hüşyār*** a.m. ※ ***Vezīr "Fermān berem!" dėyüb biydār mi'mārlar, cābük bennālar, hüşyār mühendisler cem' eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 28a).

Osm. **hut** 'Pisces, burcu' < Ar. ***ḥūt*** a.m. ※ ***Cün Ḥūta vara, muttasṣıl-i müşterī öla. Elbette balıḳ etini yėmek revā degüldür***. (Ferec 855/1451 v. 207).

Osm. **hutaba** 'hatipler' < Ar. ***ḫuṭabā'*** a.m. [***ḫāṭib*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve livā'-ı mezbūrda vāḳi' olan ḫutabā' ve e'imme ve mü'ezzinīn caba resminden 'afv recā' ėtdükleri 'arż olınduḳda üzerlerine caba bennāk resmi ḳayd olınmamaḳ fermān olınmamağın...*** (Ö.L. Barkan 1943 [986/1578] s. 34).

hutbe 'cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua' < Ar. ***ḫuṭba*** a.m. ※ ***Ḫaṭiybe oḳıdılar; 'aḳd-i nikāḥ ėdüb ḫuṭbe oḳıdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 59a). Krş. ***kutbe***.

Osm. **hutur et-** 'akla gelmek' < Fa. ***ḫuṭūr kardan*** a.m. [Ar. ***ḫuṭūr*** 'ehemmiyet' ve Fa. ***kardan*** 'etmek]. ※ ***Ol uluya benden selām eyle, eyit-ki ben kemīne keniyzekiyem. Benüm ne miḳdārum olayıdı ki anlaruŋ göŋüllerine ḫuṭūr ėdeydüm?*** (Ferec 855/1451 v. 21b–22a).

huv, b. ***hu*** V.

ḫuvân, b. ***han*** III.

huy, b. ***hu*** IV.

huyu husu/huyu hulku/huyu suyu/huyu tüyü 'huyu' TS 1931–32, A. Püsküllüoğlu 1974 s. 48 < b. ***bos*** ⊡. ※ ***Melik eyitdi: "'Ādetin, ḫüyın ḫüsın baŋa bildür! Ola ki uğumınca olu bilem." Yigit eyitdi: "Senüŋ irādetüŋe muḫālif işler işler: i'tirāż ėtmemek gerek. Ma'nāyı bilen biliser. Ol olmayaçak iş işlemez." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 88a). ※ ***Yüzüne gül! Ḫuyuna ṣuyuna gider gibi görün!*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 487). ※ ***Canım bir ḫidmetci gelir gelmez daha ḫuyunu ḫulḳunu bilmeden ḳızım canım diye böyle başıŋıza çıḳarırsaŋız artıḳ onda terbiye ṣayğı ḳalır-mı?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 50). ※ ***Hele hele! Ortalığa mavâl okuma! Huyunu husunu bilmez değiliz.*** (S.M. Alus 1933k s. 112). ※ ***Ben bu eski, çocukluk arkadaşımın huyunu suyunu çok iyi bildiğim için onun bu meseleyi bahane edip önce yüksekten atmak, sonra da benimle barışmak istediğinin şimdi farkında idim.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 70). ※ ***Kendisi Fransa'dan yeni dönmüş, daha Bay Bedri Bekiroğlu'nun huyunu suyunu gerektiği kadar anlayamamış, öğrenememişti.,*** (M. Seyda 1970 I, 322). ※ ***"Bunlar kolay, ama ben huyunu tüyünü de merak ediyorum, kafasını!" —"Yani dabiyatını demek istiyorsun?"*** (F. Baykurt 1961o s. 268).

EOsm. **huyunu hulan-/huyunu huylan-/hulan-** 'huy edinmek' TS 1930 < ***hu/huy*** ve isimden fiil yapan ***-lan***, b. ***abaplan-*** ⊡. ※ ***Bu endīşeyle bir ḳaç gün dolandı, | Ḳuru çavın işitmekle ḫulandı.*** (Faḫrī 1974 s. 277 no. 444). ※ ***Bir kişi ki bir ṭāyifenüŋ ḫüyın ḫüylanmaḳ istese, ol ḳavm ile hem-ṣoḥbet olur, onlaruŋ ḫüyın ḫüylanur.*** (Mercimek Aḥmed 1944 s. 23).

huyu suyu, b. ***huyu husu***.

huyu tüyü, b. ***huyu husu***.

Osm. **huz/huze** 'miğfer' < Fa. *ḫūd* a.m.; */d/* → */z/* değişimi için b. ***azine*** ⊡. ※ ***Şeh-zādenüŋ cebesin, ḫüẕ[e]sin cıḳardılar ki don geydüreler.*** (Ferec 855/1451 v. 206). ※ ***"Bİŋ diynār u zer, cübbe vu destār u ester, āhe vu ḫüẕe vu begter, ġulām, keniyzek bā-zer u ziyverdilerem" dėdüm. Sulṭān baŋa heb dİledügümİ İn'ām eyledi.*** (a.e. v. 233a).

huza (balığı) 'bir balık cinsi' < krş. ***Acipenser huso*** a.m. ※ ***Balığın birini kuyruğundan tutup kaldırdı. "Lüfer mi diyeceksin yoksa? Kaç yıllık balıkçısın, bilirsin elbet! Huza balığı bu. Hanidir yemedim.Yüz lira yeter mi?*** (Y. Atılgan 1959 s. 50).

huze, b. ***huz***.

huzur I 'hazır bulunuş; bir hükümdarın veya yüksek şahsın önünde toplanma' < Ar. ***ḥuzūr*** a.m. ※ ***Der-ḥāl ḥācİb ruḳ'a yazdı, ḫālidden ḥużūr istid'ā ėtdİ.*** (Ferec 855/1451 v. 212b). ※ ***Cümle-i erkān-ı devlet ve a'yān-ı ḥażeret ḥużūrında melik heybet-ile baŋa eyitdi:...*** (a.e. v. 108b). ※ ***Hâkim huzuruna çıkacak bir mücrim halecanile zihnime düzen vermİye uğraşıyordum*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 33).

Osm. **huzur** II 'zan, fikir' (?) < ***huzur*** I (?) ※ ***Baṭṭīḫ māvī nām bir cins ḳarpuza meyileri ki kesİldükde içi ḍopdolu su bulınur, ḥattā bilmeyenler ḥużūrında çürİk ḳarpuza ḳıyās olınur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 118–119).

huzur III 'sükûnet, ârâm, asayiş, emniyet' < ***huzur*** I. ※ ***Ol vaḳt Dalle gördİ ki şuffa altında bir zīr-zemīn var. Şunda girelüm, ḥużūr-ile oturalım.*** (Ferec 855/1451 v. 224b).

Osm. **hüccāb** 'hacibler' < Ar. ***ḥuccāb*** a.m. ※ ***Şeh-zāde ḥüccābdan birini vėrİbİdİ: "Var, şol iki yİgİdİ odaya ilet!"*** (Ferec 855/1451 v. 198b).

Osm. **hüccac** 'hacılar' < Ar. ***ḥuccāc*** a.m. ※ ***Bir gün bu şeh-zāde avdan gelüb eve gİdeyürürken bāzārda ġalebe gördi. "Ne ġalebedür ?" dėdi. "Ḥüccāc ġalebesİdür Ḥicāza gitmek yaraġın ėderler" dėdiler***. (Ferec 855/1451 v. 49a). ※ ***Bir müddetden ṣoŋra Baġdāda mübeşşir-İ ḳudūm-ı ḥüccāc geldi.*** (Ferec v 105b).

hüccet 'ispat vasıtası; ispat vesikası' < Ar. ***ḥucca*** a.m. ※ ***Aramuzda bir söz düşdİ, Ol eyİtdİ: "Cihānda bī-ġam kimse olmaz." Ben "Olur" dėdüm. Ol sebebden and İcdüm 'ālemi gezem, ġamsuz kişi bulam, anı vezīre ḥüccet ėdinem***. (Ferec 855/1451 v. 71b). ※ ***On bėş yıla ḳavl eyledi. Süleymān buyurdı, ḥüccet yazdılar.*** (a.e. v. 188a). ※ ***Kemāline eger ḥüccet dİlerseŋ naẓm-ı 'Ulvīnüŋ, | Yėter bu şi'rden bir beyt ehl-İ Ḥaḳḳa burhānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 35). ※ ***Ḥaḳḳ Balabanuŋ idügi ẓāhİr olıcaḳ, müderris-i merḳūmuŋ ḥüccetİ bāṭıl olub dükkān Balabana ḥükm olındı.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 406).

hücceten, b. ***füc'eten***.

hücra, b. ***ücra***.

hücre/höcre I 'küçük oda' < Ar. ***ḥucra*** a.m. ※ ***Bir kāravān-serāda ḳondum. Bir pīr ḫāncıyimİş; geldi, ḫidmet ėtdi. Bir ḫālī naẓīf ḥücre acıvėrdİ, zİyİlü saldı.*** (Ferec 855/1451 v. 108a). ※ ***Bī-ḥad bāġ icİnde bir köşk var. Köşke cıḳdı. Coḳ ḥücreler gördi, yörendi. Sükkāndan kimse göremedi.*** (a.e. v. 228b). 'özel cezalandırma odası' ※ ***O gün beni apar topar, biraz da döverek bu hücreye tıktılar.*** (H. Akdoğan

1998 s. 124). ***hücre-i‿hāṣ*** ‘has oda; yatak odası’: ※ ***Muvaffaḳ üzegüsin dutdı, indi, eve girdi ḥücre-i‿hāṣda ḳondurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ※ ***Du̮hteri şeh-zādeye vėrdiler. Bir ḥücre-i‿hāsda bulışdılar, bilişdiler.*** (a.e. v. 140b).

hücre II ‘canlı cisimlerin en ufak parçası’ ※ ***Her hücresinde ayrı bir kıyamet var. Beynimin içinde hangi organıma ait sinir varsa hepsi birbirine geçmiş.*** (A. Muhteremoğlu 1958 s. 111).

hücüm ‘saldırış ‘< Ar. ***hucüm*** a.m. ※※ hücüm et– ‘saldırmak’ ※ ***Kacan bir cihetden bu diyāra yağı belüre, ol cihete muḳābil yüzdegi ṣuver ḥarekete geleler. Ol-dem biline ki ol [ṭarafda] yağı var, tedbiyrin ėdeler. Eger tedbīr ėdemeyeler, düşmen hücüm ėde, ėle gire, bir daş ile bu ʿamüduŋ ḥarekete gelen yüzüni iki daş arasından bir od çıḳa, vara, ol ʿaduyı ḳanda belürse yandura.*** (Ferec 855/1451 v. 242a).

hüdainabit, b. ***hudayinbit***.

hüd dağı gibi, b. ***Hud dağı gibi***.

hüddam, b. ***huddam***.

AD. **hüdüdük** ‘çavuş kuşu’ A. Püsküllüoğlu 1974 s. 48 < Fa. ***hudhud*** a.m. [çıkardığı sesten ismini alan kuş isimlerinden+küçültme eki]. ※※

hüğ, b. ***hu*** V.

Osm. **hükema** ‘filozoflar hekimler vb. bilginler’ < Ar. ***ḥukamāʾ*** a.m. [***ḥakīm*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Andan şeh-zādei dāyeler beslediler. On yaşına girdi. Andan melik ḥükemā ʿulemā‿hidmetin ėtmege buyurdı. Saʿyile,‿hidmetile melik-zādelere yarar hünerler mehāret[ler] ḥāṣıl ḳıldı***. (Ferec 855/1451 v. 52a).

Osm. **hükkâm** ‘idareciler’ < Ar. ***ḥukkām*** a.m. [***ḥākim*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Eyle olsa ḥükkām ẓāhir, recm zācir buyurdılar. Ḳāżī vu şaḥne vu nāyib u muḥtesib kişileri ol biy-çāre ʿavratı rüsvāylıġa meydāna iletdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Eyle oldısa ḥük[k]ām it[t]ifāḳ ėtdiler, anı sengesār eylediler.*** (a.e. v. 180a).

hükm/hüküm ‘hakim kararı; idare’ < Ar. ***ḥukm*** a.m. ※ ***Bu dem miyrās̱ ḥükmiyle bunuŋ ḳulıyam.*** (Ferec 855/1451 v. 54a). ※ ***Padişāh gendünüŋ ic ḥaremi hükmin aŋa ısmarladı. Bennā daşradın ḥākim, ol icerüden ḥākime oldı.*** (a.e. v. 27b). ※ ***hükmü altına gir–*** ‘idaresi altına düşmek’: ※ ***Beş altı sene içinde Irakta, Suriyede hükmü altına girmiyen kale yoktu.*** (Ömer Seyfettin 1943b s. 107–108). ***hükm et–/ hükm eyle–*** ‘ilân etmek resmen bildirmek’: ※ ***Māhyār eyitdi: “Ḳāżī maʿzül, Muvaffaḳ mensüb” dėdi.‿Haliyfe eyitdi: “Eyle olsun!” dėdi. Ol-dem Māhyār‿Haliyfe ḳatından ḍaşra geldi, buyurdı, Bu l-ḥasanı zindāndan çıḳardılar, Ḳāżīyi dutub anuŋ yėrine bıraḳdılar, Muvaffaḳa riyāset‿hilʿatin geyürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 31b) ※ ***Menüçir Beg oldı. Rüḥefzānüŋ māline milkine ḥüküm eyledi***. (a.e. v. 31b). (Konuşma dili) ***hüküm gey–*** ‘(şahsına dair) ceza hükmü verilmek’: ※ ***Ṭutulub da ḥükm giyersek onu da öğreniriz.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 162). ※ ***Zavallı Nürī, Revān‿hanımı saŋa bıraḳmaḳ için ḥayātını tehlikeye ḳoyuyor. O bu gece yā dayaḳdan ölecek veyā on seneliğine hüküm giyecek.*** (a.e. s. 331). ***ḥükm-i ilāhī/ ḥükm-i rabbānī/ḥükm-i āsumānī*** ‘Allahın emriyle, Tanrının iradesi ile’:

※ ***Zindānbān uyıdı. ʿAvrat durdı, ḳatuma geldi, elüm aldı, beni evine iletdi, çırāġ yandurdı, donum arıtdı. Andan soŋra ṭaʿām getürdi. Yėdüm. Andan ḥükm-i ilāhī zindānbān uyandı.*** (Ferec 855/1451 v. 111b). ※ ***Bu Feraḥşād her gün atası ḳulluġına gelürdi. Bir gün ḳulıḳdan hālī olmaz-idi. Bir gün ḥükm-i rabbānī Feraḥşād hasta düşer, varımaz.*** (a.e. v. 35a). ***hükmü olma-*** 'ehemmiyeti olmamak, sayılmamak': ※ ***Zehir olsa, bir kadehçiğin hükmü olmaz.*** (S.M. Alus 1933p s. 145). ※ ***Şahmayıl melmeketden çıhıncı bahdıhı yıldızıŋ ġatında sur çekilmiş, heç geçmeniŋ ḥökmu yoḳ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 211). ***hüküm sür-/hüküm sürdür-*** 'iş başında olmak; devam etmek': ※ ***Şimdi ḥākim göŋlümüŋ iḳlīmine ʿışḳdur benüm. | ʿAḳla, nefse, tene, cāna ḥükmini sürdi bu ʿışḳ.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 2). ※ ***Eskiden Dede kısmı hükûmet gibi hüküm sürdürürdü***. (Kemal Tahir 1957 s. 184). ※ ***Ordudaki niẓām, milletiŋ ṣunūf-ı sāyiresinde uṣūl ve intiẓām nāmiyle yalŋız adını değişdirerek ḥüküm sürer.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 172). ***hükümlü*** 'ceza hükmü verilmiş olan' (***mahkûm*** kelimesinin Türkçeleştirilmişi): ※ ***Tutuklar evi ve hükümlülere dair neler sormadı! Kaçar seneye hükümlüydük? Ne kadar yatmıştık? Ne zaman çıkacaktık?*** (Orhan Kemal 1950k s. 26). ***hükümsüz*** 'ehemmiyeti olmayan, sayılmayan' (krş. ***hükmü olmama-***): ※ ***HAMZA —"Vakıâ bazı hükümsüz şeyler ettim." MUHTEREM —"Nasıl hükümsüz? Daha bundan ehemmiyetli ne olabilir?"*** (Ālī Beg 1940 s. 53–54). 'geçerli olmayan, yürürlükte olmayan'. ※※

hükûmet/hükümet 'devlet idaresi ve onun organları' < Ar. ***ḥuküma*** a.m. ※ ***Pek çok inşaat firması tarafından yıkılmak istenmiş, ama hükümetçe korumaya alınmıştı.*** (H. Akdoğan 1998 s. 73). ***hükümet gibi / hükümet konağı gibi*** 'azametli, nüfuzlu, dediğini yaptıran': ※ ***Vitrinlerde hükümet gibi avratlar.*** (A. İlhan 1953 s. 234). ※ ***Geçen gün, nah, senin şu oturduğun yerde kerli ferli, hükûmet konağı gibi, bum bum bir hanım vardı.*** (F. Baysal 1955 s. 63).

hüküm, b. ***hükm***.

hükümet, b. ***hükûmet***.

hülak, b. ***hulak***.

AD. **hülü** 'bir çeşit şeftali' DS 2449 < Fa. ***hulü*** 'a large, well–formed damascene plum' F. Steingass 1930 s. 472; krş. Az. Tk. ***hulu,*** Kürd. ***hilu*** 'şeftali' Jaba–Justi 1879 s. 158.

AD. **hülüre muhtaç** 'fakir, mangıra muhtaç' < ***floriye muhtaç;*** lugatlerde kaydedilmeyen kelimenin ufak bir paraya ait olması beklenebilir; bu bakımdan, benim teklif ettiğim izah şüphe ile karşılanabilir, çünkü ***flori*** kıymetli bir altın sikke idi. ※ ***Bu arhadaşları ele olir ki hülüre muhtaç olir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 400).

hülya, b. ***hulya***.

Osm. **hüma** '(masallarda) devlet kuşu, başına konduğu kimse hükümdar olur; (Çin'den kaynaklanan ana'nede) hükümdarı sembolize eden kuş resmi; mutluluk sembolü' < Fa. ***humā*** a.m. ※ ***Hümāsın, gölgesi devlet, velīkin üstüme düşmez | Kim olam şāha sāyeŋde bu ben bībāl u per tīhü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 56).

Osm. **hümam** 'gayretli ve fedakâr yardımcı' < Ar. ***humām*** a.m. ※ ***Mıṣırda Mübāreke varġıl. Ol hümām bu işde saŋa yol göster[ecek].*** (Fe-

rec 855/1451 v. 54a). ※ ***Edeb u hünerlerde rüzigārlarında anlardan hümām yoġ-idi.*** (a.e. v. 143a).

Osm. **hümasaye** 'hüma kuşunun gölgesi altında olan' < Fa. ***hümā*** ve ***sāya*** 'gölge'. ※ ***Ne zībā ḥüsn-i rüşendür cemālüŋ, ėy hümā-sāye!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 44). ※ ***Vezīr-zādelerüŋ evāyilde rütbeleri sancaḳ pāyeleri ve evāḫırda mertebeleri şehriyārān-ı 'ālī-himmetüŋ elviye-i hümā-sāyeleri kāfīdür. Bundan artuḳ manṣablar vėrilmesi refāḥ-ı aḥvāl-i re'āyāyı münāfīdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 181).

hümayun, b. ***humayun***.

Osm. **hümum** 'endişeler, tasalar' < Ar. ***humūm*** a.m. (***hamm*** kelimesinin çoğulu). ※ ***Seylāb-i sevdā göŋüli başından aşmış ġumūmu u hümūm‹u› arusı yüzine üşmiş ḫöcaya ḫidmet eyledi...*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

hüner 'ustalık, marifet' Fa. ***hunar*** a.m. ※ ***'Acüz gendözini ta'rīf eyledi, hünerlerinden ḫaber vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Andan melik ḥukemā, 'ulemā ḫidmetin ėtmege buyurdı. Sa'y-ile ḫidmet-ile melik-zādelere yarar hünerler, mehāre[ler] ḥāṣıl kıldı, cihānda bī-naẓīr oldı.*** (a.e. v. 52a). ※ ***Eger var-ise yėtmiş 'ayb u daḫı bi hüner anda, | Ḳamu 'aybına baḳmazlar, zihī ṣāḥib-hüner! dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 50).

hüner at- 'iyiliğini, işe yaradığını göstermek' (?) < ***hüner*** ve ***at***-, acaba Fa. bir calque (ödünçleme çeviri) mı? ※ ***Bugün köy sularında kullanılan "büz boru"ların hüner atmadığını söylüyorlar***. (F. Baykurt 1960 s. 88). ※ ***Amarikan sığırlarının hüner atmadığını görünce, yerli sığırları toplamışlar ki, bakıp besleyecekler, ilâç, yem: "İşte, daha çok süt veriyor!" deyecekler.*** (F. Baykurt 1967a s. 282).

hünerbazlık 'herkesin yapamayacağı bir işi yapabilmesi'< ***hüner*** ve Fa. ***bāz*** 'oynayan' (b. ***ateşbaz*** ⊡) ve nomen abstracta (soyut isimler) yapan ***-lık*** eki, b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Eskiden hoşuna giden saç tuvaletini zorla kendisine bir şahsiyet verilmek için yapılmış basit bir hünerbazlık saymıyor muydu?*** (R.H. Karay 1947 s. 84).

Osm. **hünermend** 'usta, marifetli < Fa. ***hunarmand*** a.m. < ***hunar*** 'hüner, marifet' + isimden sıfat yapan ***-mand*** eki, b. ***arzumand*** ⊡]. ※ ***Benden bunı ṣatun al-ki ḳatı pākīzedür, bākiredür, ḫidmetkār-ı hünermenddür.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

hüngür-, b. ***hünkür-***.

hüngür hüngür (ağla-) 'yüksek sesle ve hıçkıra hıçkıra (ağlamak' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***O ne hanımefendidi, o ne hanımefendidi! (Hüngür hüngür ağlamadan katılarak) Hacerini hiç bir kurbanda etsiz, bayramda parasız bırakmazdı.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 84).

hüngürtü 'hüngürderken çıkan ses'< ses taklidi fiillerden, b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Hüngür hüngür ağlamaḳ içün ḳocasınıŋ döşeğine ḳapandı. Lākin menba'-ı bükāsı ḳurumuş gibi gözlerinden yaş gelmedi. Ağlayamadı, bir ḳaç ḳuru hüngürtüden ṣoŋra Nihāda maḫṣūṣ bir ḳoḳu, ḳocasınıŋ bütün maḥremiyet-i meşrū'asını iḫṭār eden ṣabr-şiken bir rāyiḥa artıḳ Ṭal'atda ārama muḥāl bıraḳmadı.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 203–204).

hünkâr, b. ***Hudavendigâr***.

hünkâr beğendi 'bir yemek adı' < ***hünkâr*** ve ***beğen–*** fiilinin geçmiş zaman hâli. ※ ***Bu yemeklerin bazılarının ne kadar makbul oldukları, Hünkâr beğendi, İmam bayıldı, Vezir parmağı gibi isimlerinden belli değil miydi?*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 108).

hünkârî 'bir güvercin cinsi' < ***hünkâr*** + isimden sıfat yapan ***–î eki,*** b. ***âbî*** I ⊡. ※ ***Üç çocuk, Yaşar Efendinin Osmanâ vadettiği güvercinleri hemen tanıdılar. Boyun, kanat ve kuyruk yerleri gri lekeli, beyaz, hünkârı cinsten, iki yavru güvercindi bunlar.*** (N. Cumalı 1948 s. 39).

AD. **hünkür–/hüngür–** 'ses çıkararak burun silmek; kızgın kızgın söylenmek' DS 2451 < ses taklidi kelimelerden, b. ***afgur–*** ⊡. ※ ***Teyze, bu kız sakat," dedi, "Ne sakatı? Ne sakatı?" hünkürmüşüm, "Ne sakatı? Mis gibi kız! Onu da nerden çıkardın?" dedim.*** (M.G. Anadul 1984 s. 59).

hünnab/hünnap 'bir çeşit meyve ve onun ağacı' < ***ınnab/ınnap*** kelimesinin varyantı; aspiration (soluklama) için b. ***akîk*** ⊡.

hünnak *ol–*, b. ***hunnal ol–***.

hünnap, b. ***hünnab***.

EOsm. **hünücek** 'hoş bir serinlikte olan' < Fa.‿***hunuk*** 'soğuk, serin' + ***–cek*** küçültme eki, b. ***arutcak*** ⊡. ※ ***Bir su kenārında sögüt gölgesinde ḳondı. Yılanı yėre İndürdİler, ol‿hünücek yėrde bıraḳdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 88a).

Osm. **hünük** 'kuytu, güneş görmeyen yer' DS 2450 < Fa.‿***hunuk*** 'serin; krş. Kürd.‿***henık*** 'serin' I.A. Orbeli 1957 s. 410. ※※

hür, b. ***hürr***.

ḥürmet, b. ***hurmet*** I ve II.

ḥürmeten, b. ***hurmeten***.

hürmetlice, b. ***hurmetli***.

hürr/hür 'doğuştan özgür veya azat edilerek hür olmuş; köle olmayan' < Ar. ***ḥurr*** a.m. ※ ***Müddet-i medīd‿hürr u ʿabīd birle datlu dirildüm.*** (Ferec 855/1451 v. 49a). ※ ***"İslam'a göre insanlar doğuştan hürdür" der annem sık sık.*** (B. Uzuner 1997 s. 10).

Osm. **hürre** 'hür (kadın)' < Ar. ***hurra*** a.m.; ***ḥurr*** kelimesinin müenneslik hâli. ※ ***hürre*** (Ferec 855/1451 v. 113b).

hürya/hurya 'hep birden, cümbür cemaat' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden; belki aslında ***furya*** kelimesinin varyantı, ***/h/⇄/f/*** değişmesi için b. ***fol*** I/***hol*** ⊡. ※ ***"Haydi! Yürüyüŋ!" ḳumandasiyle söndü (?). Huryā! mektebden boşandıḳ. Soḳaḳ ḳapusı öŋünde vażiyet alub düzeldik.*** (Aḥmed Rāsim 1927 s. 56–57). ※ ***Herkes, yataklarından fırlayarak hurya dışarı!*** (S.M. Alus 1934 s. 128). ***hürya et–/hurye et–*** 'bir yerden çıkmak veya bir yere girmek için hep birden atılmak' ※ ***Sersem sersem giderken bir de baktık ki biraz ötemizde bir koşuşma; ileriye doğru bir kalabalıktır hurya ediyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 100). ***"Yapmayın, etmeyin!" dedikçe açtık musluğu. Tam su yürümüş, Şaban ıslanmağa başlamıştı ki erketedeki Düdük İsmet: "Kel Mahmut geliyor!" diye sinyali verdi.***

Çocuklar merdivenleri hürya edince Kel Mahmutla birçoğumuz façaya geldik. (R. Ilgaz 1959 II, 14). (geçişli fiil olarak) ※ ***Bana tarlamda leş lâzım değil Duydun mu Araboğlu? Yarın sabahtan tezi yok hurya et komşuları, sıpıtalım şunu yardan aşağıya!*** (F. Erdinç 1969 s. 75).

AD. **hüs-**/AD. **hös-** 'susmak' DS 2437, 2451 TS 1928 < ?? ※ ***"Aman babam hös, suyuŋ götü çıkdı" déy. Ōlan: "Nérde çıkdı bʿā gösderiŋ" déy.*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 388). ※ ***"Hüs kız! Bak, Allahın kitabını..." —"Ben de senin Allahını! Sen benden parlaksın. Senin oturduğun minder daha kırk sene..."*** (Orhan Kemal 1949e s. 55). ※ ***Hüs Yusuf, hüs kardaş, ağlama! Lâkin bilemedim, ne fayda. Sana tokat attığında onu iyi bir öfelemek vardı ya... Neyse...*** (Orhan Kemal 1954b s. 75).

Osm. **hüsn/hüsün** 'güzellik' < Ar. ***ḥusn*** a.m. ※ ***"Bu ḥüsünde barmaḳlar, bu leṭāfetde dırnaḳlar, bu nāzük-lükde aya, bu ẓarāfetde bilek, bu ṭarāfetde ḳol, bu aḳlıḳda bu degirmi-likde ḳarıca gördüġüŋ varmı-dur?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 15b etc.)

(Halk ağzı) **hüsniyelen-** 'kendini çok beğenmek (kadın için)' S. Özel 1993 s. 50 < ***Hüsniye*** 'kadın adı, burada ***hüsn*** kelimesinden kinaye' + isimden fiil yapan ***-len-*** genişlemesi.

hüsnlik/hüsünlik 'güzellik' < ***hüsn/hüsün*** + ***-lik*** nomen abstractum (soyut isim) eki; Ar. kelimede zaten mevcut olan nomen abstractum (soyut isim) karakter bu ekle kuvvetlendirilir, b. ***attarcı*** ⊡. ※ ***Şöyle severdi [ki] vaṣiyyet ėtdi ki bir kişi ki memleketde vardur anuŋ irādetine ḳarşu durmasun, hīc vech-ile anı kimse yığmasun, avlasun, ḳuşlasun, yėsün. icsün,͜ höş geçsün!" dėdi. Varurak süvārligi, ḥüsünligi. çālākligi, ziyrekligi, şehāmeti ẓāhir oldı. Anı gören ḥayrān olurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 188b). ***hüsn-ü ādāb/hüsn-ü edeb, hüsn-ü hulk/hüsn-ü muʿāşeret/hüsn-i sîret/hüsn-i terbiyet/hüsn-i zindegānī*** 'terbiyeli hâl'. ※※

hüsnühat 'güzel yazı sanatı'< Fa. ***husn-i͜ haṭṭ*** [***ḥusn*** 'güzellik' ve͜ ***haṭṭ*** 'yazı' kelimelerinden müteşekkil terkip]. ※ ***İki yüz elli cüz'den mütecāviz bir ʿaẓīmü l-ḥacm kitāb oldı. Mükellef͜ harc ve ḥüsn-i͜ haṭṭ ile vezīr-i aʿẓam Meḥmed Paşa eliyle cenāb-ı pādişāhīye īṣāl olındı.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 110).

Hüsnü kuruntu/hüsnükuruntu 'bir hadiseye kendi arzusuna göre fazla iyimser bir mana verme, arzunun tahakkuk etmekte olduğuna safça inanış' < ***hüsn*** ve ***kuruntu*** kelimelerinin şartlarına uymayan. b. ***abd*** ¹⊡) Fa. usulü bir izafet terkibi teşkili. ※ ***UMUM MÜDÜRÜN KARISI (DAKTİLO'ya) —"Görüyorsunuz ya, ben yenilmez bir kadınım." DAKTILO —"O sizin hüsnü kuruntunuz. Hadi sevgilim, gidelim buradan." UMUM MÜDÜR —"Gidelim. Bu olup bitenlerden sonra." U.M. KARISI —"Gidemezsin."*** (R. Bilginer 1965 s. 72–73). ※ ***Yandaki kapının önünde durmuş, beni süzüyor. Bakışlarında saygıyla karışık bir tür hayranlık sezinliyorum. Belki de bu benim hüsnü kuruntum. Belki de yalnızca kıskançlık duyuyor.*** (A. Ümit 1996 s. 101).

hüsün, b. ***hüsn***.

hüsünlik, b. ***hüsnlik***

AD. **hüşküre/hüşgüre** 'ağaç rendesi' DS 2452 < ***küstüre*** kelimesinin varyantı. ※※

AD. **hüşüm** ‘kuşku, korku, kuruntu’ DS 2452 < ??. ※※ (Krş. belki ***küşüm*** ‘utanma, çekinme’ [Editörün notu]).

AD. **hüşümlen–** ‘ürkmek, korkmak, kuşkulanmak’ DS 2452 < ***hüşüm*** + isimden fiil yapan ***–len–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Köylünün hepsi burda, daha ne hüşümleniyorsun.*** (F. Baykurt 1961o s. 85).

hüt dağı gibi, hütta gibi, b. ***Hud dağı gibi***.

Osm. **hüve** ‘o (3. şahıs müzekker tekil zamiri); Allah’ < Ar. ***huwa*** a.m. ※ ***Görüben zülf u ruḫsāruŋ, dėdi īmān u dīn ehli | Gėce gündüz ġam u şādī nedür, yā Hüve yā men hü?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 61).

hüve hüve/hüvesl hüveslne/hüvehüvesine ‘tamamen, aynen, tıpkı tıpkısına’ Meninski 1680 II, 3366, Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 100 < ***hüve*** kelimesi, belki Allahı temsil eden en kısa kelime olduğu için. ※ ***Gördünüz mü? Adeta hanım ablacığımın başına gelecek felāketi hüve hüvesine görmüşüm!*** (R.C. Ulunay 1941 s. 242). ※ ***Bu küçücük hanım kıza ben ne yapabllIrdlmI Ortada hüvesi hüvesine bir aşk vardı.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 63). ※ ***“Demirlere sen 80–70 okka dedin?” — Hüvesl hüveslne bilmem efendi, benim elim kantar değil.*** (Kemal Tahir 1957k s. 130).

hüyü kuşu ‘bir gece kuşu’ (?) < ?? ※ ***Saatlar geçti, sönen gün ışığı , dağ tepelerinde gecikiyor, kızarıyordu. Karanlık oldu, bir hüyü kuşu uzun uzun öttü.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 177). (*üğü* / *uğu* kuşu deyiminin bir varyantı olması mümkündür. [Editörün notu]).

hüzme ‘ışık demeti’ < Ar. ***ḥuzma*** ※ ***Karanlık bulutların arasından incecik sarı bir ışık hüzmesl süzülüyordu.*** (A. Kutlu 1997 s. 17).

hüzn/hüzün ‘iç kapanıklığı, gönül üzgünlüğü’ < Ar. ***huzn*** a.m. ※ ***Ucuz peynirler, ah kötü şaraplarla | Ucuz hüzünler, ah kötü hatıralarla | Geçtigeçtlgeçtl geç’tl ömrümüz.*** (Küçük İskender 1996 s. 36). ※ ***O döneminin tarihini yazanlar Abdülmecid’in cenazesinin musalla taşına konduğu zaman bütün İstanbul’u sonsuz bir hüzün ve kederin kapladığını anlatırlar.*** (H. Topuz 1998 s. 28).

hüzzam ‘Şark musikisinde bir makam adı’ K. Uz 1964 s. 33 < ?? ※ ***Sevdalanıp sözcüklere çözersin | Hüzzam bir ezginin şiirini, | Sığdırıp yüzünün sıcaklığını ellerime | Çoğaltırım şarkısını sevincimin.*** (E. Aykız t.y. s. 24).

AD. **ıblık/ımlık** 'enenmiş horoz; enenmiş hayvan; hadım' DS 2454, 2476, TS 1933, 1949, R. Dankoff 1991 s. 44, Meninski 1680 I, 30. ※※

ıbran, b. ***İbran***.

Ibranî, b. ***İbranî***.

ıbrık, b. ***ibrik***.

ıccacuk, b. ***ışçacuk***.

AD. **ıcıcık** 'azıcık' DS 2455 < ***ıcık*** + ***–(ı)cık*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Ögretmenim! Şu güççük şiseye ıcıcık köpürden suyu goyacaamışsın!*** (M. Makal 1952 s. 107).

AD. **ıcık/ıcıḫ** 'azıcık' DS 2455 < ***azıcık*** kelimesinin kısaltılmışı veya ***az–ıcık*** olarak bölünmüşü. ※ ***Garı! Yolda ben bi āmā buldum, baḫar ḳor. Buna ıcıḫ yedir de üsdünü ört!*** (Z. Korkmaz 1963 s. 135). ※ ***Valla, 200 gram gayfa aldım geldim. Gelene gidene yetmez deyi, iki avuç arpaynan bir tek avuç burçak katmış babam. Her hal sizinkini ıcık ağır itmişler.*** (M. Makal 1952 s. 20). ※ ***Belim ağrıyordu da İhsan abime ıcık ovdurdum.*** (N. Üstün 1970 s. 27).

ıcık cıcık/icik cicik '(bir şeyin) en ince teferruatı, gizli noktaları' < ***cıcık*** ve ondan evvel mühmel ıcık kelimesi. ※ ***Böyle bir kadın nikâhla alınır mı? İki, nihayet üç teki geçmemek şartiyle bir iki parlatıp şu belânın ıcığını cıcığını iyice bir düşünüp tasarlayım dedim.*** (S.M. Alus 1944 s. 70). ※ ***Vagondakilere aldırdıkları yoktu onların. Pek neş'eliydiler. Anlayıverdik bir iki saat yolculukta iciklerini ciciklerini, soy soplarını.*** (C. Yörük 1953 s. 124). AD. ***ıcığı cıcığı çık–*** 'çok eskimek; saklı bir eşya darmadağın ortaya çıkmak' DS 2454: ※ ***Kanatsız uçtuğunuzu zannedersiniz. Artık cisim değilsinizdir: Serveti Fünun edebiyatının mensur şiirlerinde kullana kullana ıcığını cıcığını çıkarttığı "esîr" haline gelmişsinizdir.*** (R.H. Karay 1940g s. 180). ***ıcığını cıcığını/iciğini ciciğini çıkar–*** 'en ince ayrıntısına kadar görmek, (bir yerin) her köşesini gezmek': ※ ***Lüks bir otomobil içinde, solunda Bükreşin Polis Müdürü, şehrin iciğini ciciğini çıkarmışlar. Nihayet, Rumen Millî Müzesinin holünde, elçi ile buluşmuşlar.*** (Reşat Enis 1944 s. 93).

AD. **ıglanuz** 'yayın balığı' DS 2455 < Yun. ***γλανός*** (ġlanós) 'Silurus glanis' Ch. Tzitzilis 1987 no. 76. ※※

ığıl ığıl 'ağır ağır, yavaş yavaş (akmak, inmek; mecazî manada duygulanma bahislerinde kullanılır)' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Adamcağızın kurbanlık koyun gibi melûl mahzun bakışı, elâleme maskara oluşu, gözümün önüne geliyor da alimallah içime ığıl ığıl iniyor!*** (S.M. Alus 1934 s. 92). ※ ***Saz dinleyip, deniz görüp ferahladıkları burunlarından gelmiş. Başlamış mı yüreklerine ığıl ığıl inmeğe...*** (S.M. Alus 1944 s. 181).

AD. **ığım** 'dert, hastalık, ağrı, sızı' DS 2456 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Gözümü ilk yitirdiğimdeki ığım ığım acıya hiç benzemez dikelen bir ağulama aldı içimi. Acının yılanı içimde bitiyor, yürüyor, kanı canı tamamlanıyor derdimin.*** (Füruzan 1982k s. 195).

AD. **ığın-/ıın-** 'bir iş yaparken ya da ya da ağır yük taşırken ses çıkarmak' DS 2457 < ETk. ***uġun-/uvun-*** 'bayılmak' Clauson 1972 s. 12–13; krş. ıkın-. ※ ***"Kitap okurken sen ıınırsın." —"Iınmak ne?" —"Soluk almadan gerinlyormuş gibi nefesini içinde zaptedip kendini sıkmak!"*** ('Ömer Seyfeddīn 1957m s. 28).

ığırcık, b. ***ığrik***.

ığla- 'damı loğ ile düzleştirmek, loğlamak (?)' < ?? ※ ***Damı ığlamak için adam çıktı. Başımıza gümbür gümbür dünyalar kımıldıyor... Fakat bu sefer başka bir ses.*** (M. Körükçü 1954 s. 100). Krş. ***lığla-***.

Iğrıboz/Igrıboz/Ağrıboz 'Ege adalarından birinin Türkçe adı, Yunancası Evvia' < EYun. ***Εὔριπος*** (Évripos) 'ada ile sahil arasındaki boğazın ve aynı zamanda adanın bir bölgesinin adı' (***ev*** 'iyi' ve ***rip*** 'atmak, sarsmak' fiil kökünden isim). EOsm. ***Iğrıboz*** a.m. ※ ***Bu faṣl Iġrıbos nām cezīrei beyān ėder.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 119).

AD. **ığrık'tan** vakti; akşam üzeri olan alaca karanlık; karanlık gece' < ?? (Krş. ETk. Clauson 1972 s. 188 ***Iŋir*** 'dusk the half-light between day and night at sunset and prob. also at dawn.' [Editörün notu]). ※ ***Cigarayı bırakalı 13 yıl oldu. Şimdiye dek hiç cigara düşmedi akıl tasıma. 13 yıl ona hep gereksiz bir nesne, tavı kalmamış, culuzu düşmüş bir boğaz ığrığı gözüyle baktım.*** (S. Birsel 1995 s. 11; acaba okuyucu bu son cümleden ne anlar? Benim gibi dilin zenginleşmesini edebiyattan anlamak isteyen biri bundan ne ibret alabilir?).

AD. **ığrık (karanlık)/ıgırcık/ıhırcık karanlık** 'tan vakti; akşam üzeri olan alaca karanlık' < ?? ※ ***Ortalık ıhırcık karanlıktı, neredeyse kalenin üstünden ışıklar dökülecekti. Hep böyle olur, hemen hemen her sabah kalenin üstünden ışıklar birdenbire köyün üstüne dökülür.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 39).

AD. **ığrıp/ırıp** I 'ince delikli balık ağı' DS 2458, TS. 1933, R. Dankoff 1991 s. 44 < BizYun. ***γρίπος*** (ġrípos) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 758. ※ ***Dalyanlarda ne-mıḳdār balıḳ avlanur ise nıṣfı mīrī ve nıṣf-ı āḫarı balıḳcılaruŋdur. Ammā dalyan olmayub aġ ve ığrıb ile avlanursa rub' alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 329).

AD. **ığrıp/ırıp** II 'yalan, düzen' DS 2458 < ***ığrıp/ırıp*** I kelimesinin mecazî manası. Bu mecazî mana Yun.da da var (b. Kahane–Tietze 1958 s. 504). ※ ***İnsanlar da vardır en koyu ihtiyaç içinde bile büyük kalmanın ığrıbını bilir. Bunların dudaklarında sohbetlerin en lezzetilsini, yüreklerinde dostluğun en vefalısını, en sıcağını bulursunuz.*** (Şahap Sıtkı 1957 s. 85).

Osm. **ığrıpar/ıgribar** '15. ve 16. asırlarda kullanılan bir gemi tipi' < Yun. ****γριπάριον*** (ġripárion) 'bir gemi tipi' Kahane–Tietze 1958 no. 757, ya da Yun. ***γριπαρία*** (ġriparía) < İt. (Venedik diyal.) ***griparia*** a.m. E. Kriaras IV, 380. ※ ***Iğrıbarı ḫadsiz anuŋ çoḳ ḳayıḳ, | Hem gemici erleri merdān ḳıyıḳ...*** (Firdevsī-i Rūmī 1980 s. 64).

AD. **ığrız** ‘yün kumaş’ DS 2458 < Yun. ***γρίζος*** (ġrízos) < İt. ***grigio***, ‘gri renkte’, Yun. (diyal.) ***γρίζους*** (ġrízus) ‘gri renkte giyecek’ Ch. Tzitzilis 1987 no. 84. ※※

ığribar, b. ***ığrıpar***.

ıh ‘inleyiş, inlerken çıkarılan ses’ < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Hemān-dem Şābürı ʿiḳābeyne çekdiler. Yüze yaḳın ağac urdılar. Îh dėmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 119b).

AD. **ıh– I/ık–** ‘çökmek (deve hakkında)’ DS 2460, TS 1933 < ***yık–*** (?). ※ ***Karşı sahilde Notr Dame fil gibi ıhmıştı. Seine tıslıyordu.*** (A. İlhan 1957z s. 195). ※ ***Otobüs müthiş yorgun. Belki de romatizmalar içindeki bir yaşlı kadın sıkıntısıyla durağa geldi, âdeta deve gibi ıhtı.*** (Orhan Kemal 1965 s. 222). ※ ***Ortahisarı çıkıp da Üzengi Deresine yaklaşınca, birden karşımıza, karşıda bir kayanın üstünde, koskocaman bir deve heykeli çıktı. Ikmış bir deve. Canlı gibi.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 570).

AD. **ıh– II** ‘zayıf, güçsüz kalmak’ DS 2461 < ıh– I. ※ ***Sankileyin sen de erkek misin, Bayram? Bi karıya iki mark yedireceğim diye aklın çıkıyor. Adın kondu pintiye. Kimi de der, sözde sende erkeklik ıhmış da, ondanmış…*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 21).

(Argo) **ıhı** ‘burna çekilen esrar’ H. Aktunç 1990 s. 135 < ses taklidi kelimelerden. ※※

AD. **ıhıcık** ‘işte’ DS 2459–60 < ıhı a.m. + ***–cık*** küçültme eki. ※ ***“Ihıcık hırsızlar gidi! Bunca dadandığınız yetişmiyormuş gibi yine geldiniz ha?” diye hoyrat hoyrat haykırdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 118).

ıh! ıhı ‘(çocuk dili) bu sözle çocuk sıkıştığını, çişi geldiğini söyler’ < b. ***adda git–*** ⊡. ※ ***Aptal kızı bir ara gene: “Ali be!” dedi. —“Hı?” —“Ihı ıhı…” —“Ne ıhı ıhısı kız?” —“Bilmiyon mu?” —“Bilmeyom.” —“Adam ıhı ıhıyı bilmez mi, ayı?” Aptal kızı hendeğe indi, şalvarını sıyırıp çömeldi.*** (Orhan Kemal 1954b s. 143–144).

ıhıla–, b. ***ıhla–***.

AD. ***ıhıltı uhultu/ıhıltı kütültü*** ‘hastanın inlemesi’ DS 2460 < ses taklidi kelimelerden; kafiyeli ve labialisation’a (dudaksıllaşma) yönelmiş terkip. ※ ***Daha ötelerden bir ıhıltı uhultu geldi.*** (M. Özay 1950 s. 52).

AD. **ıhırcık** ‘karanlık, gece’ DS 2458, 2460 < ??, ığrık. ※ ***Ortalık ıhırcık karanlıktı, neredeyse kalenin üstünden ışıklar dökülecekti.***

ıhırcık karanlık, b. ***ığrık***.

ıhla–/ıhıla–/ıkıla– ‘yorgunluktan “ıh” gibi bir ses çıkarmak’ DS 2462 < ıh + ***–la–*** genişlemesi. İkinci varyant hapax legomenon (tek veri). ※ ***Ayı gibi ıhılayan bir dalga kayığın üzerine bindi***. (Halikarnas Balıkçısı 1954y s. 38). ※ ***Haceli ıkılıyordu yattığı yerde. Gene terlemişti.*** (T. Apaydın 1991 s. 181). ***ıhla– pıhla–*** ‘soluyarak, soluya soluya, nefes nefese’ (kafiyeli ve labialisation’a yönelen terkip): ※ ***Altı yirmi tireni ıhlaya pıhlaya geliyordu***. (H. Taner 1952 s. 44). ※ ***Fakat ne dersiniz, o beni gördü, ıhlıya pıhlıya yanıma yaklaştı.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 124).

ıhlamur/filamur ‘bir ağaç cinsi, Tilia; bu ağacın güzel kokulu yapraklarından yapılan bir çeşit çay’ Meninski 1680 II, 3543 < G. Meyer 1893 s. 33’e göre Yun.dan gelmesi muhtemel, fakat henüz ispat edilemez. ※ ***Ar-***

kamda bıraktığım sevgilimin evi yerli yerinde ıhlamur ve kestane ağaçlarının içindeydi. (O. Pamuk 1999 s. 14). ※ ***Evet**, **balıkları oynaşırken gördüğünüzde hepinize soracağım bunu ve de birer ıhlamurunuzu içerim. Şayet benim dediğim çıkmazsa benden hepinize birer ıhlamur!*** (M. İzgü 1993 s. 27). ※ ***Burada gürül gürül yanan demir döküm bir soba var. Sobanın üstündeki çaydanlıkta kaynayan ıhlamurun kokusu bütün evi sarmış.*** (A. Ümit 1996 s. 28).

AD. **ıhtaç muhtaç** 'fakir, fakr u zaruret çeken' < manasını kuvvetlendirmek için ***muhtaç*** kelimesinin önüne mühmel fakat ***muhtaç*** kelimesinin bir paronomasia'sı görünümünde olan ***istaç*** kelimesi konmuşdur. Bu ameliye için başka örnek bulamadım. ※ ***Neme gerek, böyle bulaşık işlere karışmak esasen âdetim değil. Ihtaç muhtaç bir kimse değilim ya.*** (H. Aytekin 1945 s. 126).

AD. **ıhtır-** '(deveyi) çöktürmek' **<** ***ıh-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Deve**, **"beni ıhtırmayıp da bana yükü ayakta sarsalar dünyayı arkamda taşırım" dermiş.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 108). ※ ***Eski zamanda senin gIbIsInI, biz kasabanın ortasında ıhtırırdık, kurban niyetine keserdik de devrin mutasarrıfları "Oh aferin, pisliği pakladın yIgItI" diyerek sırtımızı sıvazlardı.*** (Kemal Tahir 1957r s. 64).

ıhtopot/ıhtapot/BSTTk. **ahtapot** b.m. (bir çeşit mürekkep balığı) < Yun. ***αχταπόδι*** (ḁhtapóḏi) **<** EYun. ***'οκταπόδιον*** a.m. (***oktō*** 'sekiz' ve ***pódion*** 'ayak') G. Meyer 1893 s. 21. ※ ***Ahtapot salatası ve incecik beyaz soslu kuşkonmaz vardı, bura usulü.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 86). ※ ***Gövdemi saran aḥtapot gibi kollar beni daha da dibe çekiyor...*** (A. Yurdakul 1987 s. 172). ※ ***Bir kâğıt parçasının üzerine "âşık yolunu şaşırdı", "ahtapot" gibi gülünç şekillerle...*** (H.R. Gürpınar 1340a s. 44). EOsm. ı̯htapot/ı̯htopot: ※ ***Ḳulağı midye vu ḳuyruğı ıhtapot balığı çapaḳ yėrIne gözInden müdām aḳar havyar***. (Sehī Beg 1978 s. 202). ※ ***Ya'nī ı̯htopot limanı dėmek olur.*** (Pīrī Re'īs 1935 s. 352). Mecazî manada 'parazit, başkasının sırtından geçinmek isteyen' Devellioğlu 1959 s. 61. ※※ Tıp terimi olarak: 'burunda bir çeşit ur, polip'. Fr.da ***polype*** 'ahtapot' kelimesi bu çeşit urlar için de kullanıldığından Tk.de de XIX. asırda buna 'ahtapot' denmeye başlandı (Tinghir–Sinapian 1893 s. 294).

ıın-, b. ***ığın-***.

ık-, b. ***ıh-***.

Osm. **ıkd** 'gerdanlık; tasma' **<** Ar. '***iḳd*** a.m. ※ ***Ol iki şiyşeyi ve ol 'ıḳdı ḥoḳḳasıyle götürdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102a).

AD. **ık deyip mık deme-** 'inadı elden bırakmamak' < krş. **ık vık de-**. ※ ***Irazca inadından döneceğe benzemiyordu. Ik diyor, mık demiyordu.*** (F. Baykurt 1961ı s. 209).

ıkıla-, b. ***ıhla-***.

ıkın- '(kabızken ya da doğumda) soluğunu içinde tutarak kendini zorlamak' < krş. ***ığın-***. ※ ***"Derin nefes al ve ıkın!" diye bağırdı ebe, "Başı girdi yola, haydi kızım, gayret, ıkın bakayım!"*** (N. Bezmen 1994 s. 54). ※ ***Kapı tokmağına asılıp ıkınırken çözülen ellerini yeniden bağladı, doğurttu. Göbek bağını nasıl keseceğini bilemedi.*** (A. Kutlu 1991 s. 83). ***ıkın- sıkın-*** 'çok uğraşmak, zorlanmak, ter dökmek': ※ ***"Kemal, say bakalım Adana'nın barlarını!" diyorum. Ikınıyor, sıkınıyor, tek bar adı bulup çıkaramıyor Kemal.*** (R. Ilgaz 1996 s.

111). ***ıkına sıkına*** 'utanarak, çekinerek': ※ ***Kasabanın en iyi suyu olan bu çeşmenin başı bilhassa akşam üzerleri mahşere dönerdi; emzikli toprak bir ibrik ile ıkına sıkına gelen çocuklar...*** (Sabahattin Ali 1937k s. 25).

AD. **ıkış ıkış/ ıkış tepiş** 'ağır ağır (yürüyüş için)' DS 2463 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden, ***ıkış*** ağır solumayı ve nefes nefese kalmayı ifade eder, ***tepiş*** tepe tepe yürüyüşü. ※ ***Ara yollardan ıkış tepiş köy camisine gittik.*** (M. Makal 1971 s. 114).

ıkla– 'yük altında güçlükle solumak' < ses taklidi fiillerden; krş. ***ıhla–/ıkla–/ sıkla–, ıkıla–/sıkıla–***, ***ıkılda–/sıkılda–*** 'ağır şeyleri taşırken zorlanarak' (***a– sa–*** tipi terkipler için b. ***abuk sabuk*** ⊡): ※ ***Cesedi bir battaniye içine koyduk. Dört ucundan tuttuk. Iklaya sıklaya merdivenlerden indirmeğe başladık.*** (H.R. Gürpınar 1942k s. 220). ※ ***Valiz elimizde bakınırken aydınlık yüzlü bir çocuk yaklaştı: "Verin, ben götürürüm!" Valizi ıkılıya sıkılıya yüklendi.*** (M. Yesari 1938 s. 12). ※ ***Hacı Dede ile Dühter bacı ıkıldıya ıkıldıya paketleri yukarı çıkardılar.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 27).

Osm. **ıklığ/ıklık** 'kemençeye benzeyen bir nevi eski zaman çalgısı' TS 1934–35, R. Dankoff 1991 s. 44, K. Uz 1964 s. 34 < Çağ. ‼ ***ıḳlıġ*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 118. ※ ***Ḳulaġı‿halḳalu def, eski yārum, | Rebāb, ıḳlık dest–yārım.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 32b). ※ ***Iḳlıġuŋ sıḳlıġını dindürici | Şeh ḳuli–i kemençe–dār eyü–mi?*** (Ġazālī 1974 s. 230).

AD. **ıklım tıklım** 'dopdolu, ağzına kadar dolu' DS 2463–64 < ***tıklım*** ve ondan önce mühmel ***ıklım*** kelimesi, beraberce kafiyeli bir terkip teşkil eder. ※ ***İşte, Hasanla bu uzun kır gezintilerinin birinden döndüğüm bir akşamdır ki, köyün içini ve dışını düşman askerleriyle ıklım tıklım dolmuş buldum.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 269).

ık mık yok 'hiç şüphesi yok, muhakkak' < krş. ***ık vık de–***. ※ ***Duydun ya, ık mık yok. Zenginliyeceğiz. Peygamber Efendimiz de bizden yana. İki ev yaptırırız, bir tanesi senin olur, içinde bacaklarını uzatıp oturursun.*** (F. Baysal 1944 s. 20).

ık pık et– 'söylememeye çalışmak, lafı dolaştırmak' < ses taklidi kelime grubu + ***et–*** fiili ※ ***Hemen jandarma komutanına telefon ettim. İki suçluyu derhal jandarma dairesine aldırmasını istedim. Ik pık etti.*** (İ. Tarus 1955 s. 32). Krş. ***hık mık/hıkmık***

AD. **ık vık de–/ık mık de–** 'yüzünü kızdırıp itiraz etmek' < krş. ***kem küm, hik dedirtmemek*** ve söyleneni kısaltıp tasarlayan başka tabirler. ※ ***Bir vasi içün, ey meh–rü, ben ıḳ mıḳ istemem***. (Vāṣıf ʿOsm̱ān 1257 [1841] s. 74). ※ ***Okula vardı: "Dersler isdoop! Düğüne gelip el çırpacaksınız," dedi çocuklara. Ankara Öğretmen Okulu'nu yeni bitirip gelen stajyer öğretmen, ık mık diyecek oldu, Musdu çıkıştı ona da: "Boş ver, Özkan Efendi! Bu dangır dungurun içinde çocuğun kafasına ders girmez!"*** (F. Baykurt 1971t s. 347).

AD. **ılabada**, b. ***labada***.

AD. **ıladanaz** 'budanmış ağaç; gürgen odunu' DS 2464 < Yun. ***ελάτινος*** (elátinos) 'köknar odunundan' Tietze 1955 no. 71, fakat kendisi de bu etimolojinin zayıf yanlarına işaret ediyor. ※※

ıldal, b. ***indal***.

ıldıra-/yıldıra- 'parıldamak' DS 2464–65, 4267, TS 4576–80 < ETk. ***yaltrı-*** a.m. ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) fiillerden, krş. ıldır ıldır/yıldır yıldır **'pırıl pırıl'** + isimden fiil yapan ***-a-*** genişlemesi, b. ***ada-*** ⊡. ※ ***Miyān-sarāyda bir ḥavuż, içi ḍolu altun. Od yanar gibi ıldırar.*** (Ferec 855/1451 v. 93a).

ıldır ıldır/*yıldır* yıldır 'pırıl pırıl, parıl parıl' DS 4267, TS 1937. ※※

AD. **ıldırgıç** 'ileri sürülen neden' (manası ?) DS 2465, **hıldırış/ hıldirik** 'çürük, yıkık, sağlam olmayan şey' DS 2358, **fildirfiş** 'mekik; abdestini tutamayan çocuk' DS 1864, **fırfıgıç** 'kalabalık' DS 1854, **gıldırgıç** 'geçimsizlik; ara bozucu' DS 2040, ※ ***Efendim, ben ıldırgıç bilmem! Yüreğimi olduğu gibi açıḳ söyleyeceğim.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 124).

AD. **ıldırım** 'yıldırım' DS 2465, TS 1937–39, b. ***yıldırım***.

AD. **ıldır ışık/ıldırışık** 'sabahın alacakaranlığı; gece havanın açık, yıldızlı, parlak olması; aydınlık ev, aydınlık oda' DS 2465 < ***ıldır/yıldır*** ve ışık. ※ ***Ay çıktı, ortalık ıldır ışık.*** (H. Olcay 1949 s. 41).

EOsm. **ılduz/**BSTTk. **yıldız** b.m. (gök cismi) < ETk. ***yultuz*** a.m. Clauson 1972 s. 922–923 ***ıldır ıldır*** [***/r/ → /z/*** fenomeni için b. ***dokurcun*** ⊡]. ※ ***Nā-gāh gök yüzinden bir ṣāḥib-cemāl ay gibi ḳız peydā oldı, yanında ılduz gibi cāriyeler bī-ḥisāb.*** (Ferec 855/1451 v. 56a). ※ ***Yigirmi ola, daḫı artuḳ, cārīye bir birinden güzel, māh-ı çehār-deh-şebe gibi aralarında bir ḳız var, ġāyet müstesn̲āvu müntehā. Kenīzekler anı ılduzlar māhı ḳaplar gibi ḳaplamışlar.*** (a.e. v. 115a).

ılga, b. ***ılgar*** II.

AD. **ılga-** 'dört nala koşmak' DS 2466, TS 1940 < Mo. ***ilġa-*** 'ayırmak, seçmek', krş. ***ılgar*** G. Doerfer 1963 I, no. 70. ※※

AD. **ılgar** I/**ırgar** 'atla ansızın yapılan doludizgin saldırı; hücum, akın; hayvanın yürümeyle koşma arası yürüyüşü; çok çabuk, hızlı' DS 2466 Meninski 1680 I, 390 <Çağ. ‼ ***Ilġar*** 'atla hücum', aslen Mo. G. Doerfer 1963 I, no. 70. ※ ***Merḥūm Sulṭān Selīm ḫān ʿAṭāʾu-llāh nām ḫōcası ve Celāl Beg nām muṣāḥibi ile temlīk-i memālike şitābān olub zaḥmet-i ılġardan eks̱er-i ʿibādı nā-pāyidār olub gendüler dürr-i şehvār gibi tenhā ḳalduḳlarıdur.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 183). ***ılgar et-/ılgarlan-*** 'kaygılanıp sabırsızlık göstermek, telâşlanmak' DS 2467: ※ ***Ṭaʿne-i nīzeye gelmez Bulġar, | Ne-ḳadar eylese ʿāşıḳ ılġar, | Gelse de anda leṭāfet yoḳdur, | Ḥüsn-i endām-ile ḳāmet yoḳdur.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 47).

AD. **ılgar** II/**ılga** 'verilen söz; öğüt, haber, talimat' DS 2466, F. Baykurt 1959y s. 272 < ?? Etimoloji için b. K. Schöning *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen.* ※ ***Onbaşı şimdiye kadar ılgayı aldıysa? Mahkemeye de ona göre evrak düzerse?*** (F. Baykurt 1959y s. 223).

Ilgaz 'Sinop ilindeki sıradağın adı' < EYun. ***Ολγασσυς*** (Ōlgassus) a.m. D. Georgacas 1971 s. 113. ※※

AD. **ılgım salgım/alkım salkım/algım salgım** 'belli belirsiz' DS 246 < ****alk-/alkı-*** fiili için b. M. Erdal 1991 s. 180, kafiyeli çift sözler için b. ***abuk sabuk*** ⊡. ※ ***Daḫı gök açıldı, ḳapular oldı, daḫı ṭağlar ḳopdı yürüdüldi, daḫı ılġım salġım gibi göründi.*** (A. Zajączkowski 1937 II, 68).

ılgın, b. ***ılgun***.

AD. **ılgıt ılgıt** 'yavaş yavaş (akan su), hafif hafif (esen rüzgâr)' DS 2469 < ?? ※ ***Bir ses verdim ılgıt ılgıt esen yellere | Aldı gitti bağrı çamlı bellere | Hoy ninem hoy! Düştüm nice hallere.*** (Aka Gündüz 1930 s. 94).

AD. **ılgun/ılgın** 'bir tür söğüt ağacı, Tamarix' DS 2468, b. ***yılgın*** I. ※ ***Zemīn–i Mıṣrdaki nebātātdan ılġun aġacından ġayrı bir dirẖt ḳalmayub, anuŋ daẖı evrāḳı żaʿf üzre neşv u nemā bulacağını beyān eylemişdür.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 175). ※ ***İşte bu Cupido'nun önünde iki büyük, bir küçük ılgın ağacı vardı... Bir aile gibi. Türkbükü ise ılgın ağacından geçilmez. Öyle sanıyorum, kumluk yerlerde de kolaylıkla yetişiyor ılgınlar.*** (Fethi Naci 1999 s. 113).

ılı/BSTTk. **ılık** 'soğuk ile sıcağın ortası' TS 1941–42, R. Dankoff 1991 s. 44 < ETk. ***yılıġ*** 'sıcak' Clauson 1972 s. 925. EOsm. 'hamam' krş. A. ***garmāba*** a.m. ※ ***Bola kim bulabilevüz bir buŋar, | Eger ılı su olmaz ise ne var***? (Mesʿüd bin Aḥmed 1991 no. 3284). ※ ***Mutfağa açılan küçük balkonun kapısını açınca, yaz sabahının ılık nefesi çarptı yüzüne***. (B. Uzuner 1997 s. 14).

ılı– 'ılınmak, ılık hâle gelmek' TS 1944 < ETk. ***yılı–*** 'ısınmak' Clauson 1972 s. 919. ※ ***Toprağın esneye esneye uyandığı, rüzgârların nefesinin ılımağa başladığı bahar günleriydi.*** (T. Evren 1943 s. 123).

ılıca 'sıcak su kaynağı' TS 1942–43 < ***ılı/ılık*** + ***–ca***, b. ***ahça*** ⊡. Krş. ***lıca***. ※※

AD. **ılıcak** 'ılıkça' DS 2470, 1943–44, TS 1943–44, Meninski 1680 I, 383 < ılı/ılık + ***–cak*** küçültme eki ve ekten önce **/*k*/** sesinin düşmesi için b. ***artucak*** ⊡. ※ ***Ḥaccām Ḫālidüŋ başını pāk pākiyze yülidi, ılıcaḳ suyile yudı, naẓīf minşefeyile sildi***. (Ferec 855/1451 v. 209a).

AD. ılıfıt 'rafadan (yumurta)' < BizYun. ***ροφητόν*** (rofitón) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 449. ※※

Osm. **ılığın** 'ılıca' TS 1941 (***Ilgın*** diye okunmuş, R. Dankoff 1991 s. 44 tarafından düzeltilmiş) < ***ılı/ılık*** + ??. ※※

ılık, b. ***ılı***.

AD. **ılıkman**, b. ***likmen***.

AD. **ılım ılım** 'parça parça' DS 2471 < ?? ※ ***Sesini hayalimdeki Meylâ'nın ılım ılım sesine benzettim birden.*** (F. Baysal 1992 s. 39).

ılıman 'ılık, ılıkça' TS 1944 < ***ılı/ılık*** + bazı sıfatlara takılan ***–man*** küçültme eki, b. ***evcimen*** ⊡. ※ ***Çocuk kapının eşiğinde yeniden duraksayıp hemen ötelerindeki yapıyı düşündü. Bu ılıman akşamüstü maviliğinin dışında olmalıydı orası.*** (Füruzan 1982g s. 41). ※ ***Ancak gece olunca kar dindi. Ay da çıkmış, ne güzel, hem de dolunayı vay vay, her yer gün ışığındakinden aydınlık, ışıl ışıl, pırıl pırıl... Üstelik yel üfürmüyor, tipi süpürmüyor. Hava ılıman.*** (A. Nesin 1988 s. 75).

ılın– 'ılık hâle gelmek' < ***ılı–*** fiilinin refleksif hâli, fakat a.m., krş. ***abaplan*** ⊡. ※ ***Dağdibi'nin saç bir soba ile ılınmış okuma odasında hiç birimizin böyle bir fikri yoktu.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 64). ※ ***Evde soba yok. Bir desti suyu ocağa oturtuyorlar. Bilmem kaç saatte biraz ılınıyor. İşte onunla yıkanacaksın elinden gelirse eğer.*** (M. Makal 1950 s. 64).

ılıştır- 'ılıtmak, ılık hâle getirmek' < ***ılış-*** 'ılınmak' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Gazı söndürdü. Suyu geniş bir kapta ılıştırdı; tezgâhların üstüne indirilmiş ne kadar kap kacak, bardak varsa, hepsini kaynar sabunlu suyla yıkadı, kuruladı.*** (A. Ağaoğlu 1981y s. 75).

ılıt- 'ılık hâle getirmek, ılıştırmak' TS 1945 < ılı- fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. (mecazî manada) 'zaman geçirmeden':※ ***Komşu, bu sözleri ılıtmadan soğutmadan yetiştirişten âdeta memnundu. Fatmanın aybını suratına vurmaktan zevk alıyor gibiydi.*** (Reşat Enis 1947 s. 201).

ılk, b. ***yılkı.***

ımlık, b. ***ıblıḳ***.

AD. **ıltar** 'urgan, iplik' DS 2473, ZTS 98 < Yun. ***λητάρι*** (litári) a.m. Tietze 1962 no. 328. ※※

AD. **ımışık** 'ılık (hava ya da su için)' DS 2475 < ?? ※ ***Çocuk yıkandıktan sonra bacaklarından tutarak silkelenir —boynu kısa olmasın diye— bunu müteakip pekmez içine karanfil, bahar, tuz karıştırılıp ısıtıldıktan sonra ımışık, yâni ılık, halde çocuğun bedenine sürülür.*** (K. Güngör 1941 s. 67).

AD. **ımızgan-/ımızlan-** 'uyuklamak' TS 1946–49, Meninski 1680 I, 419, 613 < ?? ※ ***Ṭāŋ atınca ṣayar idi ılduzı | Imızġanmamış idi bir dem gözi.*** (Mes'üd bin Aḥmed 1991 no. 2868). ※ ***Hırant acelesinden oğlanın bir yerine bastı o sıra, o da uyandı, tebdili şaştı ama ımızlanmak kimin haddine?*** (M. Eloğlu 1957 s. 47).

EOsm. **ınak** 'mutemet, güvenilir (kimse)' TS 2074–75 < ETk. ***ınaġ*** a.m. Clauson 1972 s. 182–183, G. Doerfer 1965 II, no. 668. ※ **Ėder ney bigi bülbül āh u efġān | Ki bir zāġ olmış iki gül ınaġı (?).** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 124).

EOsm. **ınakça** 'az çok güvenilir (kimse)' < ***ınak*** + ***-ca*** küçültme eki, b. ***ahça*** ⊡. ※ ***Hazīnesini acduḳ, içinde varını daşıduḳ, gemiylere ḳoyduḳ, bir nice ınaḳcālar-ile gemiye bindük, yelken açduḳ***. (Ferec 855/1451 v. 47b).

EOsm. **ınakla-** 'temin etmek, moral vermek; itimat göstermek' TS 2075 < ***ınak*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***acabla***- ⊡. ※ ***Hemāndem Ferruḫ-rüzı özi-cün ınakladı.*** (Ferec 855/1451 v. 38a). ※ ***Ṣābür dem-i serd ėdüb gözinden ḳan aḳıdub maḥzün u maġbün ṭaşra geldi. Ḳız döşegi üstünde zārī gösterüb yüzini dırnaḳlayub Ṣābürı ınaḳlayub oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

EOsm. **ınam** 'güven' TS 1976, A. Bombaci 1938 s. 74 < ETk. *_**ına-**_ + nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-m*** eki, b. ***adım*** ⊡. ***inamlu/ınamlı*** TS 2077, krş. Kom. ınamlı 'güvenilir (kimse)' K. Groenbech 1942 s. 273. ınamsuz 'güvensiz, itimat etmeyen, şüpheci': ※ ***'Acab ınamsuz kişi-yimisin. Al vechüŋi, sözüŋi kes!*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ※ ***Rāyı hübidi, 'aḳlı temām, | Ḳanda bulam ben anuŋ bigi ınam?*** (M. Adamović 1994 no. 1529).

EOsm. **ınamlıḳ** 'güvenilirlik' TS 2076–77 < ***ınam*** + kelimenin isim mahiyetini kuvvetlendiren ***-lık*** eki, b. ağırlık ⊡. ※ ***Senüŋ ınamlıġuŋ yavlaḳ bellüdür ve anuŋ es̱eri senüŋ ḥāluŋda yavlaḳ ẓāhirdür.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 25).

EOsm. **ınan/inan** II 'güven; (sıfat) güvenilir, mutemet' Meninski 1680 I, 435 < ***ınan-/inan-*** fiilinden backformation (yanlış ayırma) (?) ※ ***"Bunuŋ techīz ve tekfīnine yüz aḳça yeter. Ancaḳ bir inan adam olsa da dört yüz aḳçayı bunuŋ evine göndersek?" dedikde hemān‿Hoca başını ḳaldurub ayıtdı...*** (P.N. Boratav 1995 s. 157 no. 256). ※ ***İşte bu yüzdendir ki ha büsbütün dursunlar, ha işliye dursunlar, bu evdeki saatlerin doğruluğuna pek de inan olmazmış..*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 65). ※ ***Yok, yok, değil! İnan olsun ki değil! Ne diyorum sana, ben kendisini seyrettim, bayıldım. Hem artist hem de ayni zamanda güzel ut çalıyor, üstelik sesi de güzel!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 176–177).

ınan-/BSTTk. **inan-** 'itimat etmek, doğru sanmak, güvenmek' Meninski 1680 I, 436 < ETk. ***ınan-*** a.m. Clauson 1972 s. 188. ※ ***Ben saŋa dėr-idüm, Rūḥ-efzādan saŋa vefā yoḳdur dėr-idüm, baŋa ınanmazidüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 30a). ※ ***"Yengeŋ yavuz ḥāldedür" dėmişlerdi. İnanmadum-idi. Cün ol nevbet gözüm-ile gördüm, daḫı ne söz ḳaldı?*** (a.e. v. 180a). ※ ***Bize bu himmetiniz bezi olursa inan ki 'an-samīmi l-ḳalb mecbūr ve maḥcūb-u kereminiz oluruz ikimiz de.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dk s. 24). '(birisine bir şeyi) emanet etmek, bırakmak': ※ ***Ḳumārbāza ve içkiciye hīç işini inanma!*** (Mercümek Aḥmed 1944 s. 163). ※ ***Ben sāa canımı inanmam A'bit olmassa.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 198). ※ ***Yok, yok. Siz akçenizi bana inanmayınız sakın!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933db s. 64)

Kelimelerdeki ünlülerin ya hep velar (arka damaksıl) ya da hep palatal (öndamaksıl) olması Tk.nin esas kaidelerinden biri olduğu hâlde (b. ***ayıt-*** ⊡) bazen bu kaideden ayrılan kelimeler görürüz. Bu anomalinin çeşitli sebepleri olabilir. Burada yalnız kelime başındaki **/ı/** → **/i/** fenomeninden bahsedeceğiz. Türkiye Türkçesine çok yakın olan Az. Tk.nde **/ı/** sesiyle başlayan kelime hiç yoktur, hep baş sesi olan **/ı/**'lar **/i/** olmuştur. Tk. asıllı kelimelerde Türkiye Türkçesinde aynı fenomenin yalnız tek tük izleri vardır. Bu durumdan Az. Tk. Türkçesindeki bu gelişimin oldukça geç tamamlandığını tahmin edebiliriz. Maamafih Fa. ve Ar.dan Az. Tk. ve TTk.ne alınan **/ı/** ile başlaması lâzım olan (yâni **/i/**'den sonra emphatique vs. bir ünsüz gelen, b. ***acab I*** ⊡) kelimelerin büyük bir kısmında bu fenomene rastlıyoruz, ms. ***ibad, ihtar iktisat, islah, itikad itlak, izah, izhar.***

ınandur-/BSTTk. **inandır-** '(birisinin) inanmasını temin etmek' < ***ınan-/inan-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡. ※ ***And icdüm, ınandurdum.*** (Ferec 855/1451 v. 58b). ※ ***Eger sen beni and icüb ınandurursaŋ ki mevcūduŋ nıṣfına ḳāni' olasın, nıṣfını ḳızuma vėresin, saŋa 'alāmet dėyeyim, var, cıḳar!*** (a.e. v. 225a). ※ ***Maḥmūd Paşa Beg eydür: "Ḥāşā kim pādişāhumuz bunuŋ gibi fi'l ėde!" dėdi. El-ḥāṣıl-ı kelām Maḥmūd Paşa İsmā'īli muḥkem inandurdı.*** (F. Giese 1929 s. 150). ※ ***Başını dikleştirdi, kaşlarını çattı, az önce geçirdiği korkunun boş bir korku olduğunu, ortada o kadar büyütülecek bir sorun bulunmadığını inandırdı kendine.*** (M. Buyrukçu 1959k s. 20–21). 'itimadını kazanmak': ※ ***Anı daḫı aldılar. Bi aydan artucaḳ ol vilāyetde durdılar. Muṭī' olan yėrleri tīmāra vėrdiler.‿Halḳını emn u amānlan inandurdılar. Vilāyet muḳarrer oldı tā şimdiye-degin.*** (F. Giese 1929 s. 25).

ınga I 'çok küçük bir bebeğin ağlaması' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Görürsün İpraam, bunu yaşatmaz o gelin. Bu beben de kırkını çıkaramaz, ınga çeke çeke bu yavrun da gider İpraam.*** (F. Erdinç 1969 s. 112).

AD. **ınga** II 'küçük çocuk' DS 2477 < ***ınga*** I. ※※

ıngastan, b. ***Ingastan***.

AD. **ıngıl ıkış** 'hastalıktan yeni kalkmış kimsenin ağır ağır yürümesini anlatır' DS 2478 < ?? krş. ***ıngılda-*** 'kımıldamak, sallanmak' DS 2478, ***ıngılçuş*** 'tahterevalli' DS 2477 ve ***ıkış ıkış*** 'ağır ağır (yürüyüş için)' DS 2463 ※ ***Zeynep ciddiye alınmaktan memnun, tık tık tık koşar kapıya. Eğilir, alır gazeteleri. Boyundan büyük çöp taşıyan karınca gibi, ıngıl ıkış gelir odaya.*** (Ç. Altan 1975 s. 200).

ınnab/innap/hünnap 'bir çeşit yenilebilir meyve; hünnap ağacı ve meyvesi' < Ar. ***'unnāb*** a.m. ※※

ınnabî 'hünnap renginde, açık kırmızı' < Fa. ***'unnābī*** a.m. [***'unnāb*** + renk sıfatlarında kullanılan ***-ī*** eki, b. ***altunî*** ⊡]. ※ ***Ḳınalı şaçlarınıŋ üzerine kenarı ufaḳ 'ıṭır yaprağı oyalı ınnābī bir ḳandilli yazmasiyle ḳundaḳ yapmış.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 43).

ınra-, b. ***anra-***

EOsm. **ıŋrış-/ınraş-** 'birlikte homurtulu ses çıkarmak, haykırışmak' TS 168 < EOsm. ***ıŋraş-*** a.m. Clauson 1972 s. 189–190. ※ ***Anda bir aġac var-imiş. Etegi aŋa ilnişür hem ıŋraşur*** (metinde ***ıŋrışur***). (Ferec 855/1451 v. 8b; buradaki mana belki kumaşın yırtılmasından meydana gelen ses).

EOsm. **ıpar** 'güzel kokulu bir ot, yavşan' TS 1951 < krş. Çağ. ***ıpar*** 'güzel koku' Radloff 1893 I, sütun no. 1566. ※※

AD. **ıpıl ıpıl** 'pırıl pırıl' DS 2479 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***"Olmaz bu iş" diyorum amma, adam "baba baba" demiyor mu, içimden bir şeyler ıpıl ıpıl akıp gidiyordu.*** (M. İzgü 1993 s. 34).

AD. **ıpılda-** 'hafif ışık titreyerek parıldamak' DS 2479 < ses taklidi kelimeler tarzında ıpıl ıpıl ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) zarfından yapılmış fiil, b. ***alda-*** ⊡. ※ ***Bütangaz lambasını yaktım. Ölez ölez ıpıldadı ışığı. Tüp bitiyor.*** (A. Ağaoğlu 1981y s. 128). ※ ***Bayram, ona gülümsemek, selâmına karşılık vermek, yaşlı bir köylüye bir selâm cömertliğinde bulunmak için en küçük bir istek duymuyor. En ufak bir kıvanç ıpıldaması dolaşmıyor gönlünde.*** (A. Ağaoğlu 1981f. s. 110–111).

AD. **ıpıldak** 'parlaklık veren şey' DS 2479 < ***ıpılda-*** 'parıldamak, titreyerek parıldamak' DS 2479 + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***İşte, yapışkan vıcık çamurla kaplı gecekondu yollarında, o yollara düşmüş ölez, ıpıldak ışıklar altında dura dura mırıldanan bir Emine***. (A. Ağaoğlu 1982h s. 21).

ıpılık 'büsbütün ılık' < ***ılık*** ve başında réduplication ve réduplication'un sonunda tezat ünsüzü ile mana kuvvetlenmesi, krş. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Resul sofrayı açtı, ortadaki tencerenin içinde iki buçuk kızarmış tavuk durup duruyordu. Bir tencerede de tepeleme pirinç pilavı, daha ıpılık.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 111). ※ ***Memet Çavuşun sırtı terliydi. Ama esen yelin dokancası yoktu. Ilık, ıpılık, taptatlı esiyordu.*** (F. Baykurt 1970 s. 178).

ıpıltı ‘parlaklık’ < ***ıpıl ıpıl*** ‘pırıl pırıl’ ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimeye dayanan ve ses taklidi şeklini alan kelimelerden, b. ***anırtı*** ⊡ (?). ※ ***Erciyes’in o ıpıltılı doruğu, sis perdesinin içinde kaybolup gidiyor.*** (M. Güler 1990 s. 39).

AD. **ıpıras** ‘tam, tamamen uygun, tastamam’ DS 2480 (yazılış hatalı) < ***rast***, /***r***/ baş harfinden dolayı /***i***/ prothesis’i ile ve kuvvetlendirici ön takı (réduplication ve tezat ünsüzü), b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Hasan, Hasan! Gördün mü? Ipıras geldi pısadın. Şuşmenledim diyodun emme, hokka gibi duruyo bedenin de.*** (C. Yörük 1953 s. 124).

AD. **ıpırât** ‘gayet rahat, son derece rahat’ < ***rahat***, /***r***/ baş harfinden dolayı /***ı***/ prothesis’i ile ve kuvvetlendirici ön takı (réduplication ve tezat ünsüzü), b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Öldür beni! Ben mezere, sen mapusa. O zaman benim oğlum ıpırât oturur evinde.*** (F. Baykurt 1959y s. 50). ※ ***Konuğu sıkboğaz etme Velikul! Adam ıpırât ayran içsin heç olmazsa!*** (F. Baykurt 1971t s. 17).

ıpıslak ‘çok ıslak, yamyaş’ < ***ıslak*** kelimesinin réduplication’la ve tezat ünsüzü ile kuvvetlendirilmiş hâli, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Birdenbire omuzlarının sarsıldığını gördüm. Yüzü ıpıslak bana döndü.*** (S.F. Abasıyanık 1948 s. 75). ※ ***Yüzüne götürdü ellerini. Avuçları ıpıslak oldu. Ter mi, gözyaşı mı? Karışık***. (F. Erdinç 1958 s. 203).

ıpıssız ‘büsbütün tenha’ < ***ıssız***, réduplication ve tezat ünlüsü ile yapılmış kuvvetlendirilmiş sıfat, krş***. apakçıl*** ⊡. ※ ***Üzerimde silâh bulunup bulunmadığını anlamak istiyor. Belki de bu kapkaranlık, ıpıssız ormanın ortasında beni soyup kaçmayı tasarlıyordu.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 95). ※ ***Misafirler ancak ilk horoz ötümü köye girdiler. Köy ıpıssızdı. Elinde lüks lambasiyle saatlerce yol bekliyen muhtar görünürde yoktu.*** (H. Aytekin 1945 s. 62).

ıpışık ‘apaydınlık’ < ***ışık***, réduplication ve tezat ünsüzüyle kuvvetlendirilmiş sıfat, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Tüm bunların sonucunda sesinde bir incelme baş gösterdi. Ayakları tüyden hafif, yüzü ıpışık, gözleri masum bir çocuğun bakışlarıyla sağı solu süzen bir ehli Müslim olup çıktı.*** (L. Tekin 1984 s. 145–146).

ıprat-/BSTTk. **yıprat-** ‘yıpratmak, eskitmek’ TS 1951 < ETk. ***oprat-***.※※

AD. **ır** ‘türkü, şarkı’ DS 2420, TS 1952–53, Meninski 1680 I, 123 < ETk. ır a.m. Clauson 1972 s. 192, yayılış M. Räsänen 166, 201. ※ ***Ol hem biraz caldı, ırladı. Ir icinde Fa̱hrı rübüde eyledi. [Fa̱hr] gendüyi yeŋemedi, degdi, şeh-zādeye dolaşdı, öpdi.*** (Ferec 855/1451 v. 205b). ※ ***Ne bir cür‘a süci içerdi ırsuz, | Ne muṭribsüz ‘işrete açardı yüz.*** (Fa̱hrī 1974 no. 828).

AD. **ır-** I ‘ayırmak, uzaklaştırmak’ DS 2488, DS 1969–72 < ETk. ***aḏır-*** a.m. Clauson 1972 s. 66–67, fiilinin Türkiye Türkçesi’ne mahsus varyantı. ※ ***Suyı depretdi, avı istedi, es̱erin bulımadı. Müte‘accib olub durdı, naẓarını sudan ırmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 28a). ※ ***Anda bir ağac bitmiş. Ol ağacuŋ ardında munḳaẕ var-imiş. Ağacı ırdılar, içerü girdiler.*** (a.e. v. 93a). ※ ***Ėşigüŋden murādum ağyārı | Gözümüŋ yaşı ile ırmaḳdur.*** (Ẕātī 1967 I, 397).

AD. **ır-** II ‘ayrılmak, uzaklaşmak’ < belki ***ırıl-*** yerine. ※ ***Ağaca mağaca çıkıp düşmese bari. Ninesinin gözünden ırıp uzaklara gitmese.*** (T. Apaydın 1991 s. 106).

AD. **ıra-** 'uzaklaşmak; uzamak, ara açılmak' DS 2481, TS 1959 < ***ıra-*** a.m. Clauson 1972 s. 198. ※ ***Bu yaġıyı üzerümüzden ırarısaŋ seni ḳoyu vėrelüm.*** (S. Tezcan 2001 s. 369). ※ ***Kız almış kaçmış. Biraz ırayınca, dev ardından koşmuş bunun.*** (M. Tuğrul 1969 s. 262). ※ ***Kayalıklarda otururken bir yunus sürüsü gördi. Atlayıp geniş yaylar çizerek havada bir anda gözden ıramış gitmişlerdi.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 219). ※ ***Bostancı Ahmet onlar gözden ırayıncaya kadar ayak uclarına dikelip baktı.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 107).

ırak/yırak I 'uzak' Meninski 1680 I, 127 < ETk. ***ıraḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 214; bazı 19. asır lugati kelimenin telaffuzunu ***erak*** olarak tespit ederler. ※ ***Ṭāḳatleri ṭāḳ olmış ḳalmışlar. Otururken yıraḳdan bir ḳaṣr görinmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 66b). ※ ***Bu iş maṣlaḥatdan ıraḳ işdür.*** (a.e. v. 124b). ***ıraġ ėt-*** 'uzaklaştırmak': ※ ***Bu sevdādan gec! Yoḳ dėr-iseŋ, efendlŋe, klreceŋe dėrem, senüŋ şerrini benden ıraġ ėderler.*** (a.e. v. 176b). ※ ***Kulaklarını iyi aç ta dinle: Evimde o makulelere ne nikâh kıydırtırım, ne de öyle karının yüzünü görürüm. Benden ırak olsun da cehenneme direk olsun!*** (S.M. Alus 1944 s. 75).

ırak II (Doğu musikisi) 'bir makam adı' K. Uz 1964 s. 34 < ***Irak***. ※ ***Andan berbuṭ ḍutdı, Isfahān gösterdi. Andan ṭarab-rüzı ḍınġıratdı, 'ıraḳ belürtdl. Andan nāyda rehāvī çaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

Irak 'bir coğrafî saha ve orada bulunan Arap devleti' < Ar. ***al-'Irāḳ*** (kelimenin etimolojisi münakaşalıdır). ※※

Osm. **Irakayn** 'Irak', tam olarak 'her iki Irak' (Kuzey ve Güney Irak ??) < Ar. ***al-'Irāḳān*** kelimesinin dualis (tesniye) hâli olan ***-ayn***, b. ***beynennehreyn*** ⊡. ※ ***Muḳaddemā sene 940 tārīḫinde 'Irāḳayn seferinde Gīlāndan gelen Muẓaffer Sulṭān Evcān yaylaḳında Süleymān Ḫān rlkāblarına yüz sürmek muḳarrer olduḳda...*** (Selānikī 1989 (1599) I, 298).

Irakıye 'bir kumaş çeşidi; bir kıyafet' < ?? ※ ***Seccade hâlâ gözünün önündedir: Iraklye denllen beyaz keçedendi; sert görünmekle beraber teması gayet yumuşaktı; üzerine mihrap biçimi, uçuk renkli çiçeklerle bir su işlenmişti.*** (R.H. Karay 1964 s. 171). ※ ***Beyaz Irakiye giyer, üstüne kubbe kadar gösterişli yeşil sarık sarardı.*** (R.H. Karay 1964 s. 52).

AD. **ırama** 'düğüne giden davetli topluluğu' DS 2481 < Fa. ***rama*** 'troop, body, company' F. Steingass 1930 s. 587. ※※

ıramaz, b. ***Iramaz***.

AD. **ırapata** 'çörek ya da ekmek hamurunu tandıra koymaya yarayan kalın bez' DS 2482 < Erm. ***ṙap'at'ay*** a.m. krş. Fa. ***rafēda*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 647. ※※

AD. **ırasada** 'yeni olgunlaşmaya başlamış meyve' DS 2482, A. Caferoğlu 1948 s. 248 < Fa. ***rasīda*** 'olgun, olmuş'. ※※

ırbam, b. ***ibran***.

ırbasa, b. ***ırvasa***.

AD. **ırbık** 'su kabı, ibrik' DS 2482-83 < ***ıbrık*** kelimesinin varyantı, metathesis için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Haçça sessiz sessiz gitti, leğeni ırbığı getirdi, Bayramın elini ayağını yıkattı.*** (F. Baykurt 1959y s. 55).

EOsm. **ırga** ’çengel, kanca’ < ETk. ***ırġaġ*** a.m. Clauson 1972 s. 216. ※ ***Gügercin ile düziser ırġayı.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 3324).

AD. **ırga–** ’sarsmak, sallamak’ DS 2484, TS 1959–60, A. Zajączkowski 1937 II, 98 < ETk. ***ırġa–*** a.m. Clauson 1972 s. 217. ※ ***Naḳāralar urdılar nefīr ü ẓurnā çaldılar altmış rühbān zemzeme ḳılub nāḳüş irġadılar.*** (I. Melikoff 1960 s. 36).

ırgad, b. ***ırgat***.

Osm. **ırgadiye** ’eski bir vergi adı’ < ***ırgat/ırgad*** + vergi isimlerinde kullanılan ***–iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Ve her‿hāneden yılda birer gün ırġādīye daḫı alınur imiş.*** (Ö.L. Barkan 1941 [1515] I, 149).

AD. **ırgala–/ıgrala–** ‘sarsmak, sallamak’ DS 2383–84, TS 1959–60, R. Dankoff 1991 s. 45 < ***ırġa–*** + ***–ala–*** frequentativum (sık sık tekrarlama) genişlemesi, b. ***avkala–*** ⊡. İkinci varyantta metathesis vardır. ※ ***Kurşunu bulmuş, yakalamış olacaktı ki yerinden oynatmak için, tıpkı çekiçsiz ve kesersiz nasıl bir tahtadan çivi çıkarmağa uğraşırsak, öyle, iki tarafa sallamağa, ırgalamağa başladı.*** (R.H. Karay 1940g s. 9). ※ ***Karga, karga, kargalar, | Ceviz dalı ırgalar. | Irgalamayın kargalar, | Yavrum uyuyacak, ninni!*** (E.B. Şapolyo 1938 s. 70).

AD. **ırgalan–/ığralan–** ‘sallanmak’ DS 2457, R. Dankoff 1991 s. 45. < ***ırgala–/ığrala–*** fiilinin refleksif hâli. ※ ***En azından yarım saat süresince, hep bunu söyledi; bir o yana, bir bu yana ırgalanarak, bitirdikçe baştan alarak.*** (T. Yücel 1969 s. 24.

AD. **ırgan–** ‘kıpırdanmak, sarsılmak’ DS 2484, TS 1961–62 < ETk. ***ırgan–*** a.m. Clauson 1972 s. 217–218. ※ ***Tenümi ėtdi muttaṣıl lerzān, | Ḳaġşadı mülk–i cāndağı erkān, | Irġanur ten daḫı o zelzeleden, | Gösterür rüḥa bir‿harābe vaṭan***. (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 176).

ırgar, b. ***ılgar*** I.

ırgat/ırgad I ’çiftçilikte ücretli işçi’ < Yun. ***εργάτης*** (erġátis) a.m. G. Meyer 1893 s. 47, Tietze 1955 no. 75. ※ ***Eger ırġad iseŋ yā‿höd neccār, | Rüzmerrüŋle ḥāṣılüŋ yeksān. ⌊Hastalansaŋ yā bir gün işlemeseŋ, | ‘Avrat oğlan bulur–mı laḥm–ile nān?*** (ʿĀlī 1977 s. 143 no. 218–219). ※ ***Bizde herkesin tarlası yoktur. Ekin biçme vakti ırgad durur ağalara.*** (M. Makal 1950 s. 38). ※ ***Deli Kezban da Musa ustaya ırgad durdu on kileye.*** (a.y.). ※ ***Cebimde on beş kuruş kadar para vardı. Bir ırgatın iki günlük yövmiyesiydi bu para. Çıkarıp versem ayıp olur mu diye düşünüyordum.*** (N. Üstün 1968 s. 49).

ırgat/ırgad II (gemicilik tabirlerinden) ‘küçük tekneleri karaya çekmek için kullanılan bir nevi ağaç alet’ L. Gürçay 1943 s. 76, < krş. ***bocurgat.*** ※ ***Tayfamız çok noksandı. Üstelik ırgadı döndürürken ırgat ters dönüp, ırgat kolu tayfamızın birinin kolunu kırdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 97). ※ ***Kaptan köprüsü kampana çaldı | Irgat boşaldı.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 24).

AD. **ırıhtı** ’ev eşyası’ DS 2485 < Fa. ***raḫt*** a.m. ※※

AD. **ırıktım** ’toz inmemesi, soğuk girmemesi ve yarıkların kapanması için tavan arasına döşenen çamur’ DS 2486 < Fa. ***rīḫtim*** ‘terrace upon a roof’ F. Steingass 1930 s. 601. ※※

AD. ***ırıl-*** 'ayrılmak, uzaklaşmak' DS 2486, TS 1963–65 < ***ır-*** fiilinin refleksif hâli. ※ ***Seccādesi üstünden ırılmayub müsteslim olub oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 175a). ※ ***Bozaram bendini oş-bu ṭılsımuŋ, | Bu cİsm ırılmadın cāndan giderem.*** (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 26). ※ ***Nasıl tosturdu, çıkardı bunca südü bozuğu? Nasıl pıstırdı hepsini? Şimdi ırılıp yorulup kapımızı aşındırıyorlar.*** (F. Baykurt 1959y s. 224).

ırım, b. ***irim***.

ırımsız 'Hristiyanların dinî bir bayramı' < ?? ※ ***Alevin en harlı zamanında, gâvurların ırımsız bayramında yaptıkları gibi, ateşin bir ucundan öteki ucuna zıp zıp sıçramıştı.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 42).

ırıp, b. ***ığrıp***.

EOsm. ***ırış-*** 'birbirinden ayrılmak' < ***ır-*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***azguruş-*** ⊡, krş. ***ayrış-*** a.m., Arap alfabesi ile ***ırış-*** ile ***ayrış-*** kelimeler aynı şekilde yazılmaktadır; sadece manzum parçalarda vezinle ayırt edilmesi mümkün. DS 2487, ***iriş-*** fiilini yalnız 'sevinmek' manasında gösterir. TS 1965 ise ***iriş-*** fiilini metne dayanan manalarla açıklar; bunların çoğu kesin değildir. ※ ***Biri birümüz ile ırışmışuz; | Ḥikāyetlerümüzi ṣoruşmışuz.*** (Mes'ūd bin Aḥmed 1991 no. 5193).

ırıhan, b. ***Irahan***.

AD. **ırla-** 'şarkı, türkü söylemek; taganni etmek' DS 2487, TS 1965–72, Meninski 1680 I, 149 < ***ır*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Düzd̮har-ı Mışrīye bindi, daġa yöneldi ve ol-dem ırladı vu eyitdİ: "Ben şādam İşümde ve ol ḳāżī | Ġamdan olımaz ḳażâya rāżī."*** (Ferec 855/1451 v. 104b). ※ ***Şābür ol manẓarada oturdı, şarāb öŋİne alurdı, rebābı ḍıngıradurdı (? ḍıngır [d]a durdı) ve her piyāle ki içerdi fİrāḳda dü-beyti ırlardı vu zār u zār aġlar[ı] dı.*** (a.e. v. 120a).

AD. **ırlan-** 'sallanmak' DS 2488 < ***ırla-*** 'sallamak' DS 2487 fiilinin passivum (edilgenlik) ve reflexivum (dönüşlülük) hâli ※ ***Çavuş iskemlesinde ırlandı.*** (F. Baykurt 1959y s. 72). ※ ***Kumpir Orman, koca kısrağın üstünde, ırlana ırlana evine doğru geliyordu.*** (F. Baykurt 1961k s. 164).

ırlat- 'terennüm ettirmek, şarkı söyletmek' TS 1968 < ***ırla-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Ṣoḥbeti daġıtmadı, gece ṣubḥa degin kel bāġubānı ırlatdı.*** (Ferec 855/1451 v. 202b). ※ ***Yėg eyler bir bege ṭapu iki ḳul. | Yėg ırlar bir gül-içün iki bülbül.*** (Fa̮hrī 1974 s. 407–408 no. 3091).

ırmak b.m. (nehir) Meninski 1680 I, 149 <Çağ. ‼ ***ırmaḳ*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 105. ※ ***Elüme saṭl vėrdi. "Var, ırmaḳdan su getür, buları suvar!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 109a). ※ ***Yigit eyitdİ: "Ne iş-güc?" dėdi. Şeh-zāde eyitdi: "Dilerem Nīl ırmaġınuŋ başı ḳandadur göremİ" dėdi.*** (a.e. v. 192b). ※ ***Ol kal'anuŋ öŋine ḳondılar. Furāt ırmaġını geçmek istediler. Yol iz bilmezlerdi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 6). ※ ***Yoldan gelip geçene sattıkları alabalıkları dağ köylülerİ ırmaktan tutar getirirlerdi. Yanında andaç diye bir kâse dolusu dağçİleğİ yahut badem sunarlardı.*** (A. Kutlu 1991 s. 152).

ırmık I '(gemicilik dili) yelken gemilerini çektirmek üzere filikalarına verdikleri yedek halat' Kahane–Tietze 1958 no. 447 < Yun. ***ορμίζω*** (ormízo) < İt. ***ormeggio*** a.m. ※※

ırmık II, b. ***irmik***.

AD. **ırvasa/ırbasa/urasa** 'inancı olanlarca hastalığı iyi ettiğine inanılan büyü, kocakarı ilacı' DS 2432 < Yun. ***ραβάσιν*** (ravásin) a.m. N.P. Andriotis 1983 s. 305 < Bulg. ***raboş*** 'çetele'. ※※

EOsm. **ırz** I 'şöhret, iyi ad' < Ar. ***'irḍ*** a.m. ※ ***Bu ḥāli aġyārdan maḫfī dutdılar ataya, anaya bildürmediler, 'ırżlarına͜ halel getürmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 15a). ※ ***Taŋrıdan ḳorkmadın āyeti bunuŋ gibi ͜ hasīs ġaraża tenzīl eyledüŋ, kāfir olduŋ. Ġarīb olduġuŋ ücüŋ͜ halḳ icinde 'ırżuŋı saḳladum.*** (a.e. v. 126b).

ırz II b.m. (namus) < ***ırz*** I. ※ ***'Ākile 'ırżı vü 'ārı ṣūfiye zerḳ u riyā | 'Āşıḳam rindem berīyem nengü nām u 'ārdan.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 221). ***ırz düşmanı*** 'namussuz, başkalarının karısına kızına göz koyan': ※ ***Şu ırz düşmanın lakırdısını açıp beni çileden çıkardın. Bu eve adımımı attım amma niçin geldin diye sorsana!*** (S.M. Alus 1934 s. 349). ***ırzına geç–*** 'bir kız veya kadın ile zorla cinsel ilişki kurmak, tecavüz etmek' ※※ mecazî manada 'kirletmek, bozmak': ※ ***Toprak ta geniş bir nefes alacak, rahat edecekti. Kirli eller toprağı kazamıyacak, üstüne çıkıp ırzına geçemiyeceklerdi. Toprak tertemiz kalacaktı.*** (F. Baysal 1944 s. 95). ***ırzı kırık*** 'ırzına geçilmiş, lekelenmiş; namussuz': ***"Battal Ağa'nın aldığı Selime ırzı kırık çıkmalı. Yani, tarlada, samanlıkta, cahillikle başından bir iş geçer..." —"Sus, tövbe yarabbi! Battal Ağa Selime'yi mutlak öldürür!"*** (Kemal Tahir 1955s s. 120). ※ ***Dur lan ırzı kırık! Erkeksen kaçma!*** (M. Seyda 1962 s. 73).

AD. **ısbaba** 'iki taşı birbirine bağlayan kenet demiri' DS 2489 < Sl. ***skoba*** a.m. Tietze 1957 no. 186. ※※

ısdan 'don' ZTS 99 < Rus. ***ştanıy*** < EOsm. ***iç don*** a.m. Vasmer 1978 III s. 429. ※※

ısdar, b. ***ıstar***.

ısdıfıl ol–, b. ***ıstıfıl ol–***.

ısfahan/isfahan '(Şark musikisi terimlerinden) bir makam adı' K. Uz 1964 s. 34 < İran'daki şehrin isminden. ※ ***Andan berbuṭ ḍutdı, isfahān gösterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

ısgarpile, b. ***iskarpela*** I.

AD. **ısgıran** 'teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç' DS 2490–91 < Yun. ***ξυστέριν*** (ksistérin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 364. ※ ***Usta daha geleli ne oldu, akşam bizim avrat tutturdu, eve çapa lâzımmış, maşa lâzımmış, saçayağı lâzımmış, kül küreği lâzımmış, ısgıran lâzımmış...*** (F. Baykurt 1961o s. 229).

AD. **ısıcak**/BSTTk. **sıcak** b.m. (soğuk olmayan) DS 2489 TS 1972–74 < ETk. ***isig*** a.m. Clauson 1972 s. 246 + küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡. ※ ***Cāriye getürdügi şiybi üstüne örtdi. "Isıcaḳ dutmaḳ gerekdür," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 221a).

ısıl ısıl 'ıslak ıslak' < belki predicate intensifier'dan çıkmış ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Başaltı bir karanlık, ısıl ısıl bir ıslaklık; tuzlu sular iniyor duvarlardan aşağı damar damar, küf kokusu geminin yaşı kadar yaşlanmış ve ekşimiş***

erkek ayak kokusu sinsileşmiş ranzaların arasında. (Z. Selimoğlu 1970 s. 90–91).

ısın- 'sıcak hâle gelmek' **<** ETk. ***isin-*** a.m. Clauson 1972 s. 248. ※ ***Meydānda od yandurdılar, Bedrel ol oda saldılar. Isındı, halḳuŋ yürekleri sovıdı. İbret-i ʿālemīyān oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 35a). ※ Mecazî manada 'yakınlık duymak': ***Bir gün ben Serap'ı bize çağırayım, sen de gel. Tanışın, görüşün. Birbirinize ısınırsanız, hayırlısıysa olur.*** (C. Kavukçu 1998 s. 83).

AD. **ısınık** 'ısıtılmış, sıcak' **<** ***ısın-*** + fiilden participium manasında sıfat yapan ***-ık*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Kim ısıtıyor bu suyu?" —"Sular ısınık zaten ulan," —"Eyi ya, kim ısıtıyor?" —"Yokardan dökülüyor?" —"Kim döküyor?" —"Kendi dökülüyor."*** (F. Baykurt 1959y s. 17).

ısır- b.m. (diş geçirmek) **<** ETk. ısır- a.m. Clauson 1972 s. 251. ※ ***Ol ṣanem-i māh-ruḫ Ferruḫrüza eliyle gel dėyü işāret eylediler. Oldem bu geycekler geldiler, Ferruḫrüzuŋ etegin ısırdılar, mānīʿ düşmek ṣūretin gösterdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Ol yılan ki gördüŋüzse geceni soḳar ısurur, kimsenüŋ anda mübālātı iḥtirāzı yacanı yoḳ, meṡel-i dünyādur ki dükeli halkı ısırur ve hīc kimse andan perhīz ėtmez.*** (a.e. v. 192a).

ısırgan b.m. (Urtica) **<** ***ısır-*** + ***-gan.*** b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Kolay değil yaban otları, ısırganlar arasında alımlı güller büyütmek***. (Ş. Yıldız 1989 s. 85).

AD. **ısıtma**/BSTTk. **sıtma** 'yüksek vücut harareti; sıtma hastalığı' DS 2491, TS 1975–76 **<** ***ısıt-*** fiilinin kısa mastarı. ※※ ***ısıtma bezleri*** 'sıtmalıların, şifa ümidiyle kutlu sayılan bir türbenin pencere parmaklığına astıkları bezler': ※ ***Kenʿān biraz daha orada ḳalsa türbe sebīkeleri gibi parmaḳlarına ḥācet ışıtma bezleri bağlayacaḳlarını aŋlar. Hemān cāmiʿden fırlar.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 503–504).

(Argo) **ıska I** 'hedefi tutturamama, karavana!' H. Aktunç 1990 s. 135 < D. Theodorides 1978 s. 41–42'ye göre Arn. ***s'ka*** 'yoktur' kelimesinden. ※ ***Leylak rengi mantoya bakarken fırlattı topu. Mantonun eteklerinde uçuşurken mırıldandı: "Iska!"*** (M. Özünal 1991 s. 76). ***ıska geç-*** 'hedefe ulaşamamak'; ※ ***Gözüne bir dalın ucunda üç tane ceviz ilişti. Cevizleri nişanlayıp sırığı indirdi, ıska geçmişti, bir daha indirdi, bu sefer üçünün tam ortasına yapıştırdı. Cevizler pat pat düştüler.*** (N. Üstün 1970 s. 154). ※ ***Şöyle esaslı bir şüt çekeyim diyerek, gerilir, ayağımı bütün kuvvetimle sallarım, ama ıska geçerim. Ayakkabımın burnu toprağı bozar, top yuvarlanıp geçer.*** (T. Yücel 1950 s. 96). 'üzerinde durmamak ehemmiyet vermemek, boş vermek': ※ ***Hükümlülerden biri beni gene aynı şey için gelmiş sanarak yanıma sokuldu: "Geçen defa, dedi, bana defter vermediniz. Bari bu defa beni ıska geçmeyin!"*** (M. Seyda 1970 I, 305). ※ ***Rolümü, kişiliğimin rolünü, sahnede halkın karşısında değil, hayatım boyunca, bana düşman insanlar içinde oynamağa mecbur edildim. Üstelik, aşağılık bir rol oynadığım, başarısız bir aktör rolü. Daha kötüsü, ıska geçmiş politikacı rolü.*** (A. İlhan 1973 s. 28).

AD. **ıska** II, b. ***kıska***.

ıskala I (Batı müziği terminolojisinden) 'bir bestede kullanılan seslerin cetveli' **<** İt. ***scala*** a.m. **<** Lat. ***scalae*** 'merdiven'; İt.dan alınan müzik terim-

leri için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Pekâlâ dedik, haftada bir geliyor, ıskala idi, şuydu, buydu ders veriyordum.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 106).

ıskala II/**iskelen/iskilen** 'tohumluk küçük soğan, arpacık soğanı' DS 2556, 4525 < Yun. (Karadeniz diyal.) < Yun. ***σκαλόνι*** (skalóni) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 476. Krş. ***kıska/kıhra/iska.*** ※※

(Argo) **ıskala–** 'ıska geçmek, hedefe ulaşamamak' H. Aktunç 1990 s. 135 < ***ıska*** + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Silâhların korkunç gürültüsü içimi ürpertirdi. Babam usta bir nişancıydı. Hedefini ıskaladığı zaman — ki bu pek nadirdi — mutluluktan uçardım.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 70). ※ ***Niye hiç çalmadı ki telefon, dedi. Şöyle sevinçten uçacağı, yaşa diye nağra atacağı bir telefon? Yoksa telefon çalmıştı da o mu sevinmesini ıskalamıştı?*** (Ç. Altan 1978 s. 142). ※ ***Anlaşılan saçlarını yaptırdıktan sonra akşam yemeği hazırlamış, sofrada süslü püslü şirin bir tazelik yaratmayı planlamıştı. Adam da ıskalamıştı bunu.*** (Ç. Altan 1974 s. 35).

ıskandal, b. ***skandal***.

ıskara/ızgara b.m. (ocak üzerine konan demir parmaklık) Meninski 1680 I, 216 < Yun. ***σκάρα*** (skára) a.m. G. Meyer 1893 s. 45, Kahane–Tietze 1958 no. 842, Ch. Symeonidis 1973 no. 209, D. Georgacas 1978t s. 141 no. 228. ※※

ıskarça (gemicilik terimlerinden) 'bir limanın içindeki gemi kalabalığı' L. Gürçay 1943 s. 206 < İt. ***scarso*** 'dar' Kahane–Tietze 1958 no. 578; mana 'yerin darlığı'ndan, 'eşyanın ya da gemilerin sıklığı'na dönmüştür. ※※

Osm. **ıskarlat/iskaralt/iskerlet** 'Venedik'e ait koyu kırmızı bir kumaş cinsi' Meninski 1680 I, 217, R. Dankoff 1991 s. 46 < İt. ***scarlatto*** 'canlı bir kırmızı rengi' G. Meyer 1893 s. 55. İt. kelimenin aslı için birçok faraziye ileri sürülmüştür: en yenisi Fa. ***saḳīrlat*** 'bir kumaş cinsi' < Ar. ***siḳillāt*** < Lat. ***sigillatus*** 'küçük nakışlarla bezenmiş', < ***sigillum*** 'nakış' [***signum*** 'alâmet, işaret' kelimesinin küçültülmüşü']. ※ ***Ve ince isḳarlaṭ çuḳanuŋ her ne dürlü reng olursa donluġına sekizer aḳça.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 224). ※ ***Ammā cündīlere dirlik ḥelāl, müeddebleri mülebbes u͜ hayyāl, gümiş ra͟htları ve kemer ḳılıcları muʿayyen, eks̱eri ḳırmuzī ısḳarlat şalvār ve sur͟h–reng aṭlas u kem͟hā cāmeler le müzeyyen.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 150–151). ※ ***Bu ẕikr olan Zaklise cezīresinden Bordo Kok dėdükleri kim sikerlet boyanur mezbür adada ġāyet çoḳdur(?).*** (P. Kahle *Segelhandbuch* s. 103).

ıskarpa 'toprak şevliği, bir hendeğin iç kenarı' < Fr. ***escarpe*** veya İt. ***scarpa*** a.m., < Cerm. ***skarpó*** 'sarp'. ※ ***İki mezarcı hababam kazıyorlar. Bu günkü kazı hâdisesiz geçti. Artık kenarların ıskarpasiyle uğraşıyorlar.*** (F. Erdinç 1948a s. 31).

ıskarta 'eskimiş veya artık işe yaramayan şeylerin atılması, bir tarafa bırakılması' < İt. ***scarto*** a.m. M.L. Wagner 1943 s. 28; kâğıt oyunlarından alınan tabirlerden. ※ ***O yıl başka bir oyunla yendi tütüncüyü. Havalar kurak gitti. Telli bir balsıra tütünleri kavurdu. En kabadayı tütüncüler bile yarıdan çok ıskarta verdiler.*** (F. Erdinç 1961 s. 90). ※ ***Haberin yoksa öğren, beylik artık gözden çıktı, ıskartaya çıktı. Vallâhi, zadeliğe tam yakışacak erkeksin.*** (S.M. Alus 1934 s. 137).

ıskat 'düşürme' < Ar. ***isḳaṭ*** a.m. ※※ ***iskat akçası*** 'ölünün yaşarken kılamadığı farz, vacip ve başkaca üzerinde kalmış olan bütün ibadet borçların

için yoksullara verilen sadaka, para' O. Ş. Gökyay 1978 II, 355: ※ ***Dem olur ki ıskāṭ akçasına destres bulub ġanā üzre yėrler, içerler.*** ('Ālī 1956 s. 100). ıskatçı 'mezarlık dilencisi' < ıskat 'düşürme; ölenin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları için verilen sadaka' + ***-çı***. ※ ***NADiRE —"O mendebur yobaz herif Naciye'ye göz atmış, nikâhlıyacakmış." SABRİ —"Ne dedin, ne dedin? Alimallah o ıskatçı herife çarığı ters giydiririlm!"*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 24). ※ ***Cebinde böyle bir cüzdanı bulunan her Üsküdarlı gazete müvezzi, postacı, hamal, çımacı, mezar kazıcı ve Iskatçı ne yapar yapar, bir bilet edinmeye bakardı.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 49).

(Argo) **ıskata** 'dışkı' H. Aktunç 1990 s. 135 < Ar. (Suriye diyal.) ***ṣḳāṭa*** 'iplik süprüntüsü' Barthélemy 1935 s. 440. ※※

ıskataron 'bir nevi kuş' (?) < Yun. ***σκάθαρος*** (skáṯaros) 'mayıs böceği'. ※ ***Onun garip merakları arasında kuşçuluk da vardı. Elinde taşıdığı ıskataron kafesini münasip bir köşeye yerleştirerek, bir ağacı donattı. Iskataron "tok tok" diye âdeta bizimle alay eder gibi ötüyor ve çığırtkanlık yapıyordu.*** (Fikret Ādil 1953 s. 47–48).

ıskorçlna/ıskurçune 'turpa benzer bir kök, burçalık, Scorzonera' < İt. ***scozonera*** a.m. G. Meyer 1893 s. 29. ※※

ıskurçune, b. ***ıskorçlna***.

ısla, b. ***ıslah***.

AD., RD. **ısla-** I 'ıslatmak' O. Blau 1868 s. 311 < ?? ※ ***Kalabalıktan ara sıra biri dışarı fırlıyor, başını altı dükkâna bitişik, çeşmenin soğuk suyu altında ıslıyordu.*** (F. Baysal 1944 s. 54). ※ ***Gök gürüldüyor, iri damlalı yağmur, ağzını açmış gibi duran toprağı hafif ıslıyordu.*** (a.e. s. 95).

(Argo) **ısla-** II 'dövmek, dayak atmak' < ***ısla-*** I (krş. ***ıslat-*** II). ※ ***Niçeme ki ehi ola vü uṣlana | Yavuz ite beŋzer ki gey ıṣlana.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 3180). ※ ***Yere sümkürdü. Arkasından tükürüp ilave etti: "Uğursuz köpek! Seni ben ıslamalıyım!"*** (F. Baysal 1944 s. 53). krş. ***ıslat-*** II.

ıslah I 'iyileştirme, düzeltme; iyileşme düzelme' < Ar. ***iṣlāḥ*** a.m. ***ıslah et-*** 'düzeltmek, iyileştirmek' ※※ ***ıslah ol-*** 'iyileşmek, düzelmek': ※ ***Bu haliyle imlâya gelüp ıslâh olmanın ihtimali var mı idi?*** (E. Misailidis 1986 s. 36).

RD. **ıslah** II/**ısla/isla** 'iyi, güzel' DS 2557 Meninski 1680 I, 257–258, T. Kowalski 1933 s. 18, J. Németh 1965 s. 392, H. Dallı 1976 s. 184 < ***ıslah*** I; krş. Gag. ***islä*** a.m. ※ ***Miyrem abla bir bohça açarak, oyalı çember ve krep çıkarıyordu. Onlar da "Ah ne ıslâ, ah ne gercik!" diye bir elden bir ele gezdiriyorlardı.*** (M. Mollova 1958 s. 76; konuşanlar Dobrucalı Roman kadınlar). ※ ***Duydum senin anan hastaymis, çimse ona ilaç bulamamış. Dinle bunları ben sana ne süleyecem, onlarl yapacaksın, Isla dinle!*** (N. Hafız 1985 s. 188). ※ ***Ben bi peri kızlyım, altın tüll kuş gibi havada uçarım. Şimdiye kadar beni hiç bir avcl vuramamiştır. Sen çuk isla bir avcisın, ne istegın varise süle, ben birden istegınl yerine getırırım.*** (a.e. s. 198).

ıslaksı 'oldukça ıslak, ıslak gibi' < ***ıslak*** + simulativum (benzerlik) eki ***-sı*** b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Eğiliyor, hayvanı kucağına çekiyordu Hatice. Ya-***

nağını yüzüne bastırıyor, ıslaksı burnundan sürmeli gözlerinden öpüyordu. (M Seyda 1974 s. 146). ***Gövdesinin güneş değmemiş bölgeleri süt beyazlığındaydı ve şimdi her yanı ıslaksı, hafifçe ter kokuyordu.*** (a.e. s. 164).

ıslan– ‘üzerine su dökülmek, yağmura maruz kalmak’ < ?? ※ ***Bu Ebü–Bekir bir fużūlī, şer[r]–engīz, sitiyze–rüyi, herze–güyi, ʿavān–ṭabʿ bedenderün dervīş u̯ hām–ṭamʿ ġammāz u ṭannāz ḳulmaş u Kal(l) āşer–idi. Kimse nişān vėrmez–idi ki bir söz ağzında ıslandı eridi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a).

ıslat– I ‘üzerine su dökmek’ < ***ısla–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, fakat ***ısla–*** da geçişli fiil olduğundan causativum (ettirgenlik) hâli manayı değiştirmiyor, b. ***apart–*** ⊡. ※ ***Orta kat sofanın aptesane aralığında, yarı beline çıkan burumburuşuk kombinezonunun örtemediği dantelleri kopuk, kirli, lekeli donile, sıska bir kadın dağınık saçlı başını ıslatıyordu.*** (Reşat Enis 1933 s. 134). ※ ***Arazöz sokakları yeni ıslatmış olmalı: buğulu bir sokak kokusu çarpıyordu burunlarına.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 111).

(Argo) **ıslat–** II ‘dövmek, dayak atmak’ H. Aktunç 1990 s. 135 < ***ıslat–*** I; krş. ***ısla–*** II. ※ ***Berber bu arzuya bilgisizlik gösterince ağa hiddetinden köpürerek adamcağızı tam tertip ıslattıktan sonra tekrar sorar.*** (M. Baler 1944 s. 62). ※ ***Bu sefer sırasında o da motorcuyu bir akşam adamakıllı ıslattı.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 22–23).

ıslı ‘suya yatırılmış (deri vb. sert şeylerin yumuşaması için)’ < ***ısla–*** fiilinin ilk hecesi + isimden sıfat yapan ***–lı*** eki, b. ***adam akıllı²*** ⊡. ※ ***Zahide eğri bacaklarıyla sofanın avluya bakan demir parmaklıklarına doğru gitti. Kazan ordaydı. İçinde bir takım bezler, kirli çamaşırlar ıslıydı.*** (Orhan Kemal 1952c s. 71). ※ ***Yusuf kalktı yatağından. Gözlerini oğuşturdu. İçeri gitti. Bir bohça aldı geldi: “Çarıklar da şurda bir yerde olacak buba!” dedi. “Direğin dibinde, çuvalın içinde ıslı. Üstünde taş var...”*** (F. Baykurt 1967k s. 203).

ıslık ‘dudaklar büzülerek çıkarılan ince ve tiz ses’ < ?? ※ ***Arabanın penceresinden dalgın bir vedalaşma duygusuyla baktığı dar yollardan düze indiklerinde, kendini diri hissetti Şehrazat, üzerinden uykuya benzer tülden bir ağırlığın usul usul kalktığını hissetti, atların nal seslerine, ırmağın şarkısına, rüzgârın ıslığına bıraktı kendini.*** (M. Mungan 1996 s. 499). ***ıslık faresi/ıslık sıçanı*** ‘ıslık gibi ses çıkaran ve kış için yiyecek toplamayan tarla faresi (fakir, zavallı bir insanın timsali)’: ※ ***A, canım, elbette tazeler hoş görünür. Meramlarını tatlı döker sayarlar amma çoğu zibidi, ıslık sıçanı gibi züğürt.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 90). ※ ***Bu zavallıcık ta ıslık faresinden beterdi. Göğsünde nişan olmasa, hanım mı, kalfa mı, halayık mı keşfedene aşkolsun! Molla beyin hanımı dedikleri vakit parmağım ağzımda kaldı.*** (S.M. Alus 1933p s. 84).

AD. **ısmarış/ısmarıç** ‘yapılması ısmarlanan şey, sipariş’ DS 2492 < Fa. ***sipāriş*** a.m; krş. Az. Tk. ***ismarış*** a.m. ADİL 1980 II, 425. ※ ***Akdam’a bir kayık gelmiş, içinde bazı ısmarıçları*** (metinde ısmarıcıları) ***var, onları almaya gidiyordu.*** (Nābī–zāde Nāẓım 1943 s. 33–34). ※ ***“Demine devranına hû diyelim!” Bilinen sözleri sıraladı, ısmarıç sözler. Eller sofradan çekildi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 187).

ısmarla–/sımarla– I 'tevdi etmek, emanet etmek' TS 1976–79 < ETk. ***osparla–*** < OFa. ***avispār–*** a.m. Clauson 1972 s. 241–242; ikinci varyant Fa. da kelime başında çokça görülen ***/is/*** → ***/si/*** metathesis'ini gösterir (ms. ***sipārīdan*** a.m.). ※ ***Vezīr eyitdi: "Maṣlaḥat görürseŋiz şimdi Başra begine biti yazalum, Başraı Bul-Ḳāsıma ısmarlasun. Yarın inşā'allāh hedāyāyı ḳamusını yaraḳlayub menşür-ile ben alam varam!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 5b). ※ ***Pādişāh gendünüŋ ic ḥaremi ḥükmln aŋa ısmarladı.*** (a.e. v. 27b). ※ ***İmdi ol şaḫşı dāmen-i pāk-ile gėrü saŋa sımarlaram.*** (a.e. v. 9a). 'emretmek, tenbih etmek': ※ ***Emīr şöyle ısmarladı-ki ber-dār ėdeler, ayruḳ indürmeyeler, çürüyüb düşünce.*** (a.e. v. 119b). ※ ***Mesīḥ baŋa sımarlayub durur: "Olmaya ki melik ḳızını ḳatuŋa girmege ḳoyasın!" dėyüb durur.*** (a.e. v. 39b–40a). 'çağırtmak': ※ ***Pekī dėdi, vezīrin te'rifini ġabul ėtti, oġlunu ısmarladı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 215). ***ısmarlan–/sımarlan–*** fiillerin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli: ※ ***Dün yarusı olıcaḳ, ḫidmetkārlara ısmarlanmış-idi, daşradan geldi, ḳapuyı ḳatı ḳatı ḳaḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ※ ***İki oġlanı daḫı dāyeye sımarlandı. Beslendiler, biri biriyle ulaldılar. Yedi yaşar olduḳda ediybe sımarlandılar.*** (a.e. v. 143a). ※ ***Ekl-i berş idi līk ḳaydı hemān, | Şöyle bī-ḳayd idi o dīvāne. | Uyur-idi ikindü vaḳtine-dek; | Ḳapu ısmarlanurdı derbāne.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 130).

ısmarla– II 'sipariş vermek' < ***ısmarla–*** I. ※ ***Yarından tezi yok. Seni terziye götürür, ölçünü aldırır, istediğin ceketle pantalonu ısmarlarız.*** (Y. K. Karaosmanoğlu 1957 s. 24–25).

AD. **ısmarladık** 'vedalaşma sözü' < ***Allaha ısmarladık*** formülünün kısası. ※ ***"Şimdi Vahitle Nailin araları iyi de şaştım. Ismarladık, Mustafa!" —"Haydi selâmetle!"*** (Kemal Tahir 1955s s. 262). ※ ***"Bizim Mustafa iyi çocuktur." —"Pekâlâ." —"Benim ortak, anladın mı?" —"Anladım." —"Haydı, ısmarladık!" —"Güle güle İsmail ağa!"*** (Kemal Tahir 1957k s. 142–143).

AD. **ısmarlaş–** 'vedalaşmak, helalleşmek' < ***ısmarla–*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***azguruş–*** ⊡. ※ ***Ġoyun gelir, meleşir. | Ġızı annasiynen ismarlaşır. | Gelin geliyo dėyince | Ėl ölu helbetde kėfleşir.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 9).

ısmaṭa, b. ***ışbata***.

ıspala (terzilik terimlerinden) 'ceket ve yelekte omuz genişliği' ZTS 99 < İt. ***spalla*** < Lat. ***spatula*** 'omuz'. ※ ***Soğuk bir kış akşamıydı. Fikret bir ceketin ıspalasiyle uğraşıyordu.*** (Reşat Enis 1959 s. 128).

ıspanak I, b. ***ispanak***.

(Argo) **ıspanak** II 'aşağılık kimse; salak, enayi' H. Aktunç 1990 s. 135. < ***ıspanak*** I. ※※

ıspango/spago 'bazı ağları yapmakta kullanılan ince kınnap' < Yun. ***σπάγγος*** (spángos) a.m. D. Georgacas 1978t s. 142 no. 232; ikinci varyant < İt. ***spago*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 613.

Isparta 'Anadolu'da bir şehir adı' < EYun. ***Βάρις*** zannedilerek başındaki ***/ıs/*** EYun. ***εις*** (içine, içinde) düşünülmüştü krş. ***İstanbul*** ⊡, fakat bu etimoloji bugün şüpheli bulunur. D. Georgacas 1971 s. 113.

ıspavod 'kutlu su' R. Dankoff 1991 s. 45 < Bulg. 'svetena voda' a.m.

ıspazmoz, b. ***ispazmoz***.

ısplâta ‘altı düz olan bir nehir kayığı’ < Sırp–Hırv. ***splata*** a.m. P. Skok 1973 III, 312, F. Miklosich 1889 s. 9. ※※

ısragı b. ***asragı***.

ısrar ‘direnme, üsteleme’ < Ar. ışrār a.m. ※ ***Halil, babasının tüm ısrarlarına rağmen onunla beraber çalışmıyordu***. (H. Akdoğan 1998 s. 17). ***ısrar billah*** ‘yemin mahiyetinde olan ikinci kelime ile katileştirilmiş diretme’: ※ ***Ben henüz misafir sayıldığım için, eniştem de beni ve İclâli alarak gittik. Hiç istemediğim teyzem evde kalsın, amma artık işte ısrar billah üçümüz bu gardenpartiye gittik ömrümde.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 75). ※ ***Sonunda ısrar billâh çay paramı kendim ödedim neyse. Arkadaş ödemek istedi istemesine; bilirsiniz, bizdeki erkekler yanlarındaki kadına para ödetmezler.*** (A. Ağaoğlu 1981h s. 143). ***ısrar et–*** ‘diretmek’: ※ ***“Mutlaka, bizim buraya kadar geleceğimizi tahmin etmediniz. İsteseydik daha ileriye gidebilirdik!” Ben susmakta ısrar ediyorum.*** (Y. K. Karaosmanoğlu 1932 s. 290). ***Daha evlenmeden evvel bana Dilfikârı almaklığımı ısrar ettiğiniz zaman bu fedakârlığa sizin için katlandım.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 157).

Israyel, b. ***İsrail***.

ıssıot, b. ***issi ot***.

ıssız, b. ***issüz***.

Osm. **ıstabl–i ʿāmire** ‘sarayın at ahırları’ < Ar. ***isṭabl*** < Lât ***stabulum*** ‘ahır’ G. Meyer 1893 s. 43 ve ***ʿāmire*** ‘hükümdara ait’. ※ ***Ammā meẕkūrlar sefer–i hümāyūna gelmeyüb ısṭabl–i ʿāmire ̮hidmetinden ibāḳat eyliyecek olursa baʿde t–teʾdīb ̮hāṣṣa–i hümāyūn içün üçer yüz aḳçaların alalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Kanunî Süleyman devri] s. 265).

ıstaka/istaka ‘bilârdo oyununda kullanılan sopa’ < İt. ***stecca*** a.m. < Alm. ***Stecken*** ‘değnek, baston’. ※ ***Sanki aynı adamlar şimdi burada bilardo oynuyorlardı. İçlerinden biri, ıstakasının ucunu — tırpanını bilemek üzere işine ara vermiş bir ölüm timsali — yüzünde bir ciddiyet ifadesiyle tebeşirlerken, öteki bilyasını yuvarlamış, kader ve talihin kararını bekliyordu.*** (Z.O. Saba 1956 s. 28).

ıstakoz b.m. (bir tür yengeç) Meninski 1680 I, 174 < Yun. ***αστακός*** (astakós) a.m. ※ ***Sizde karides bulunmaz mı? Yok, ha? Istakoz falan mı? Yaşanmaz bu memlekette!*** (R. Ilgaz 1962n s. 83). ※ ***Naşide Hanım baksanıza, Numan Bey ıstakoz almış bugün.*** (T. Uyar 1986 s. 93).

ıstampa ‘hafiften oyulmuş ve mürekkep sürülmüş bir tahta ya da bakır levhayı bir zemine bastırmakla elde edilen resim’ < İt. ***stampa*** a.m. < Cerm. ***stampón*** ‘bastırmak’. ※ ***Ağda, badana ve ıstampa ile güzelliğini tecdit ederek sokağa çıktığı zamanlar, gelip geçenlerden kendine perestişkâr olabilecekleri seçer.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 9). ※ ***Derken sıra amele çavuşlarına, işçilere, aşçılara ve molozculara geliyor. Ne diyeceklerse deyip dışarı fırlamak için gözleri fır fır dönmede... Serçe parmaklarını ıstampaya değirip kâğıdın altına bastılar mı, seğirterek işbaşına koşuyorlar.*** (İ. Tarus 1961 s. 71). ※ ***Önüme bir telsiz merkezinden farksız bir masa çıkmıştı. Dikta-***

fonlar, telefonlar, ziller, yazı takımları, istampalar, mühürler, kül tabakları. (R. Ilgaz 1962n s. 43).

ıstapan, b. ***ispatan***.

AD. **ıstar/ısdar** 'iptidai dokuma tezgâhı' DS 2489, TS 1985, ZTS 99–100, K. Güngör 1941 s. 47 < Yun. ***ιστάρι*** (istári) a.m. Tietze 1955 no. 92. ※ ***O zaman ıstar başlarında gençliklerini, ümitlerini ilmik ilmik halılarına takan genç kızların soluk, kederli yüzlerine baharlarının rengi vuracak***. (T. Evren 1943 s. 25). ※ ***Toprağın içinde çalan bir mehter takımını hatırlatan ıstar taraklarının sesi umutsuz, hazin türkülere karıştı.*** (a.e. s. 27). ※ ***Ali'yi anası senelerden beri sandıkta sakladığı püsküllü dal fesi, boğazına bağladığı ipek poşusu, kadife donu, koltuğunda yeni ıstardan kestiği halı çantasile hocaya teslim ederken bir de kuzulu koyun vâdetmişti.*** (H. Aytekin 1945 s. 66).

ıstaride, b. ***istavrit***.

AD. **ıstavrit/ıstavrut** 'eylül ayı' < Yun. ***Σταυρίτες*** (Stavrítes) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 492. ※※

AD. **ıstıfıl ol-/ıstıfil ol-/ısdıfıl ol-/istifil ol-** 'bildiği gibi yapmak; kendi hâline bırakmak, "siz bilirsiniz" demek; anlaşmak, hesaplaşmak, yüzleşmek' DS 2489, 2494, 2560, Ö.Â. Aksoy 1946 III, 424 < Ar. ***i'tilāf*** ?? ※ ***"Yok'ām, bi n'āl ḥ'ākime gėdecēm, dėdim." —"Istıfıl ol!" dėdi, gėddi.*** (Ö.Â. Aksoy 1945 I, 370). 'razı olmak, fit olmak, uzlaşmak': ※ ***Pazarlık ettik, üç aylığına on iki mecidiyeye ıstıfil olduk. Olmaz olaydım! Bu on iki mecidiye keseme giremeseydi!*** (F.C. Göktulga 1943 s. 119). ※ ***"Bunu benden duymuş olmayın efendim, çünkü..." —"Sen istifil ol, korkma. Bi kulpunu buluruk."*** (Orhan Kemal 1949e s. 70).

Osm. **ıstılahat** 'ıstılahlar, terimler, tabirler' < Ar. ***iṣṭilāḥāt*** a.m. [***iṣṭilāḥ*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Vilāyet-i Rūmda ḥaẕāḳat ehli ḥükemā nādir olub ṭabābet vaẓāyifi sāyir 'avamm-ı nās mevācibi gibi mücerred vėrgü ile alınur oldı. Ḥikmet u fażīletleri 'imāme-i büzürg ile görinüb bir ḳaç kitāb ismi ezberlemeleri idügi s̱übūt buldı. Ba'żıları ḫōd ıṣṭılāḥāt-ı ḥikmeti ögrenmişler, ṭumṭurāḳ-ı elfāẓ sermāyesiyle ḥakīm-başılıġa istiḥḳāḳ da'vāsına cür'et etmişler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 171).

AD. **ıstıraç**, b. ***istiraç***.

ıstıraça 'ütü bezi' ZTS 100 < İt. ***straccio*** 'bez parçası'. ※※

AD. **ıstırga** 'çalılarla, taşlarla çevrilmiş üstü açık ağıl' DS 2492 < Bulg. ***stırga/strıga*** a.m.Tietze 1957 no. 192. ※※

ıstoko (gemicilik terimlerinden) 'çimento' < Yun. ***στόκος*** (stókos) < İt. ***stucco*** a.m. < EAlm. ***stucki*** 'parça; kabuk' Kahane–Tietze 1958 no. 636. ※※

ıstrampelâ '??' < ?? ※ ***Bütün vücuduyle çalışmağa başladı. Hemen sandığın ıstrampelâsına tutundu. Yoksa fırlayıp gidecekti boşanan çelik bir yay gibi sokağın orta yerine.*** (F. Baysal 1968 s. 69).

ışbata/ısmaṭa 'kılıç' R. Dankoff 1991 s. 45 < Arn. ***şpatı*** < Lat. ***spatha*** < EYun. ***σπάθη*** (spáthē) a.m. ※ ***Cümle tāzeleri pür-silāḥ gezerler zīrā... Arnavudistāndır, hemān ismāṭa ḥaḳḳiyçün ya'nī ḳılıcum ḥaḳḳiyçün dėyüb gezerler.*** (Evliyā Çelebī 1928 VIII, 699).

AD. **ışçacuk/ıccacuk** 'sıcacık' DS 2494 < ***ısıcak/ıscak*** DS 2489–90 + ***-cuk*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Dev "Gulak, neredesin?" diye sormuş. O da "ıccacuk hasır altundayım," demiş.*** (U. Barlas 1975 s. 19).

ışğın, b. ***ışkın***.

AD. **ışı-** 'ışıldamak, parıldamak' DS 2496, TS 1991 < ETk. ***yaşu-*** a.m. Clauson 1972 s. 977. ※ ***Dünüŋ bir bahşını gecdüginden soŋra biyşenüŋ bir ṭarafından görür ki od ışır.*** (Ferec 855/1451 v. 45b). 'aydınlanmak, güneş doğmak, sabah olmak': ※ ***Hoca hacıya dėmiş ki: Hacı, ışımadan ne sebeple cāmi ġapısına geldiŋ?*** (A. Caferoğlu 1946 s. 104). ※ ***Hele sabah olsun, ortalık ışısın, belki yarın sabah erkenden gelir.*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 81). 'sevinçten parlamak, aydınlanmak, gülmek (gözler hakkında)': ※ ***[Kız] ürkek bir karaca gibi kadınların yanına sokuldu. Aralarında kendine bir yer bulunca gözlerinin önü bir parça ışıdı. Üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi derin ve geniş bir nefes aldı.*** (H. Aytekin 1945 s. 16).

ışıd-/ısıt- 'parlatmak, aydınlatmak; (mecazî manada) neşelendirmek' < ***ışı-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Ḥalüŋi dė, işideyim, aŋa göre iş ėdeyim, gözüŋi göŋlüŋi ışıdayım!*** (Ferec 855/1451 v. 14b–15a).

ışık I 'aydınlık, ziya' < ***ışı-*** + ***-k*** eki. ※※ ***ışık gözüyle*** 'daha ışık varken, daha gece olmadan' (krş. Az. Tk. ***işığ gözü*** (zarf) a.m.): ※ ***Söylene söylene, ışık gözüyle devirdiler Putluk'u.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 165).

Osm. **ışık** II 'dar açıklık; (miğfer yahut zırhta) yüz siperi' TS 1986–88 Meninski 1680 I, 240 < ***ışık*** I. ※ ***Şerīf ceng içinde Muḥsin üzerine çıġa geldi. Elindeki ḳılıçuŋ depere ḍutdı, Muḥsini çaldı. Muḥsin ışıḳ geymişdi. Ḍuġulġasın kesüb başına dört barmaḳ zaḫm urdı.*** (Saltuḳ-nāme 1974 s. 241). ※ ***Dėdi Güstehm u Bendüye Pervīz, | Ki uruŋ başuŋuza siz ışıḳ tīz!*** (Fạhrī 1974 no. 979). ※ ***Ne su! Kimse bulıtdan ḳılmadı farḳ, | Eren çoḳal ışıḳ içindeydi ġarḳ.*** (a.e. no. 2098). ※ ***Ellig-u ḳollıġ-u buṭlıḳ hem ışıḳ | Heb muṣayḳal çevre vėrürdi ışıḳ.*** (Enverī 1928 s. 60).

Osm. **ışıḳ** III 'derviş; dilenmekle geçinen derviş; Şiiliğe meyli olan bir tarikata mensup derviş' TS 1988–89,Meninski 1680 I, 240 < ***ışık*** I veya AD. ***şıẖ*** < Ar. ***şayẖ*** ?). ※ ***Eger olsaŋ ışıḳlıġa māyil, | Başdan ayaġa süz u āh olasın, | Yaz u ḳış pā-ser u bürehne gezüb | Beng u esrāra loḳma-ẖāh olasın.*** ('Ālī 1977 s. 136 no. 138–139). ※ ***Bir zamān eşḳıyādan ışıḳlar-ıla hem-bezm u hem-şürb olduğı ma'lūm-ı her 'ālim-i mu'āṣır olmaġ-ile çendān rağbet u iltifāt eylememişlerdi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 129–130). ※ ***Ben 'an-aṣl ışıḳları sevmem. Ayağını öpmek degül, elümden gelse başlarını keserem.*** ('Alī 'Azīz 1268 [1851] s. 205).

ışıl ışıl 'titrek ve parlak bir ışık saçarak' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) zarflardan, aslında ***ışıl ışıl ışı-*** daki predicate intensifier'den çıkmış olabilir, b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Gözleri ışıl ışıl yanıyordu.*** (Tarık Dursun K. 1967 s. 38). ***ışıl ışıl et-*** 'ışıldamak, parlamak': ※ ***Güneşin altında yağdan ışıl ışıl eden pilâvı işaretle Zeynel: "Şuna bak," dedi, "yağdan geçilmiyor beller bilmiyen!"*** (Orhan Kemal 1954b s. 174).

AD. **ışıla-** 'parlamak' DS 2496, TS 1989–91, A. Zajączkowski 1934 I, 152 < ***ışı-*** fiilinin frequentativus hâli, b. ***avkala-*** ⊡. ※ ***Naḳḳāş eyitdi: "İki***

renglü bir don ėdinem kim anuŋ aḳlığı şol su içindegi yılduz gibi ışılaya ve anuŋ ḳaralığı şol Zengīler saçı bigi yıldıraya." (A. Zajączkowski 1934 I, 57). ※ ***Edremit körfezi uzaklarda kuş gözü gibi ışılıyor.*** (M. Başaran 1964 s. 85).

AD. **ışılak/ışlah̯** 'parlak' DS 495 < ***ışıla–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Ben de saŋa söyleyecekdlm, vaḳd baba acısı bir az yeğnilesin diye bah̯ıyordum. Senlŋ bu ṣandıh̯da yalŋız ışılah̯ urbaŋla ḳılıcıŋdan başḳa bl şey yoh̯.*** (Ebü–Bekir Ḥāzım 1326y s. 215–216). ※ ***O ışılah̯ esbābı geyüb-de köyüŋ neresinde ṣalınacah̯sıŋ?*** (a.e. s. 265). ※ ***Yamalı gömlekleriyle şapkasız çocuklar birdirbir oynar. Yalın ayaklarıyla, yırtık donlarıyla, makasla kesilmiş saçları, çıbanlı elleri, yüzleriyle, ışılak, çukurca çukurca gözleriyle.*** (F. Baykurt 1961o s. 310).

ışılaş–/ıslaş–** 'parlamak' < ışıla– fiilinin yoğunlaştırma (intensivum) hâli, b. ***alış– II ⊡. ※ ***Aynarız gölünde yunmuş, arınmış, | Gördüm ışlaşır teli durbanın.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 16).

ışılda– 'titrek, parlak bir ışık saçan, parıldayan' < ***ışıl ışıl*** + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi; ***/la/*** → ***/da/*** gelişimi için b. ***alda–*** ⊡. ※※

AD. **ışıldak** 'parlayan, ışıldayan; apaçık, besbelli' < ***ışılda–*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Kızın gebeliği lâf götürmez gayrıḳ. Gün aydın, iş ışıldak***. (H.R. Gürpınar 1943m s. 29).

AD. **ışıltı** 'parlaklık, aydınlık' DS 2496 < ***ışılda–*** + ***–tı*** b. ***anırtı*** ⊡. ※ ***Bir yanının eksikliği artarken, her geçen gün güzelliğine ışıltılar ekliyordu.*** (A. Kutlu 1991 s. 28).

ışıt–, b. ***ışıd–***.

Osm. **ışk/**BSTTk. **aşk** b.m. (insana ârız olan ruh hâli) < Fa. ʿ***ışḳ*** < Ar. ʿ***ışḳ*** a.m. ※ ***ʿIşḳ benüm üzerüme müstevlī oldı, vesvese baŋa yol buldı, rencüruma*** (metin: ***rencürumı***) ***mehcür ḳaldum.*** (Ferec 855/1451 v. 35b–36a). ***ışk getür–*** 'aşka tutulmak, aşık olmak': ※ ***Bu büzürg–zāde duh̯terünüzüŋ cemāli ṣıfatını işitmiş, görmedin aŋa ʿışḳ getürmiş.*** (a.e. v. 14a). ***ışḳına*** 'hatırı için': ※ ***"ʿİşbu asılu duran ʿavrat devemi uğurladı." Halīfe güldi: "Maṭlab ʿışḳına deveyi yėle vėrmişsin," dėdi.*** (a.e. v. 225b). ***ışḳ ile*** 'gayretle, dikkatle': ※ ***Ḳız balıḳ gibi h̯amüş, ṣadef bigl bī–hüş oldı. ʿIşḳ–ile sözi diŋlemege yöneldi***. (a.e. v. 41a). BSTTk. ***ışk*** yerine her yerde ***aşk*** varyantını kullanır. Bundan ayrılan, manası açık fakat mahiyeti belirsiz, sadece bir yazarın kullandığı ***ışk düş–*** tabiri var: ※ ***Motora sevda bağlamış diyorlar. Işkı düşmüş.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 18). ※ ***Bir fıkara oğlan varmış bizim o yanlardan. Düşmüş bir kıza ışkı. Kızın babası vermezmiş. Getirsin, dermiş, iki bin lira başlık, alsın kızı.*** (a.e. s. 34).

Osm. **ışkbaz/**BSTTk. **aşkbaz** 'flört eden' < ***ışk*** ve Fa. ***bāz*** 'oynayan', b. ***ateşbaz*** ⊡. ***ışkbazlık*** 'flört': ※ ***Ardumdan kesil! ʿIşkbāzlik nedür? Dur, ġıybet–ile teşrīf ėt!*** (Ferec 855/1451 v. 236b). ***ışkbazlık et–*** ※ ***Derzī oğlan–ile ʿışḳbāzlıḳ, Muḳbileküŋ sucı nedür?*** (Ferec 855/1451 v. 69a).

AD. **ışkın/ısgın** 'bir senelik ağaç sürgünü' DS 2494, 2497, A. Püsküllüoğlu 1974 s. 50 < ETk. ***ışġun*** < Fa. ***aşhuwān*** a.m. Clauson 1972 s. 259, H.

Eren 1999 s. 184–185. ※ ***Salih kimi zaman kendisini uzun, dallı yapraklı bir çam ışḳını sayıyordu.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 25–26). ※ ***Ana gömleği oğlunun göğsüne tuttu. "Ne güzel!" dedi, sevinçle içini çekerek, "Ne güzel! Oğluma da, gülüme, ışkınıma da ne güzel yakışacak!"*** (a.e. s. 446). ※ ***Yüreğin yeni ışkınlar sürmüş ilkyaz çiçekleri gibi cıvıl cıvıl...*** (U. Alpay 1999 s. 77).

ışlaş-, b. ***ışılaş-***.

ışmar, b. ***işmar***.

ıştaca/ıstanca/istanca (gemicilik terimlerinden) 'istiralya' R. Dankoff 1991 s. 45; 'istiralya yelkeni' L. Gürçay 1943 s. 210 < İt. ***(vela di) staggio*** Kahane–Tietze 1958 no. 622. ※ ***Cemī' küffār gemilerinüŋ çār-mīhları ve ıstāncaları ve çanaḳları ve orsa͜ haçlı ṣan-marḳo nām taṣvīrli bayraḳları cümle havāya perrān olub...*** (Evliyā Çelebī 1928 VIII, 447).

ıştarid/ıstaride, b. ***istavrit***.

AD. **ıştır/iştir** 'ıspanak cinsinden, yemeği yapılan bir çeşit ot' DS 2497, 'yaban pazısı, Chenopodium capitatum' I. Hauenschild 1989 no. 301; belki de ***iştir*** 'sirken de denilen bir çeşit ot, sirgen, Chenopodium album' I. Hauenschild no. 297 < krş. RD. ***iştir*** 'Amarant' O. Blau 1868 s. 7, Sırp–Hırv. ***ştir, şćir***, Slov. ***şçir***, Rum. ştir, Pol. ***szczyr*** F. Miklosich1889 s. 9–10.

ıştıranga 'araba aksamından bir parça' R. Dankoff 1991 s. 47 < Bulg. ***ştranga*** 'atın arabayı çektiği uzun kayış ya da zincir' < Sırp–Hırv. ***ştranga*** P. Skok 1973 III, 416 < Alm. ***Strang*** 'ip'. ※ ***Araba ıştıranġası, büyük 4,5 aḳça*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 246).

ıtır 'ıtır çiçeği, Geranium odoratissimum' < ***ıtr.*** ※ ***Bir ülkeyi arıyorum, | Düşünceden geçen ıtır.*** (F. H. Dağlarca 1957 s. 137).

Osm. **ıtr** 'güzel koku, rayiha' < Ar. '***iṭr*** a.m. ※ ***Ve 'ıṭr yüki 'ubür ėtse, her yükden otuz üç 'Os̱mān aḳçası alınurmış.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Sultan Süleyman devri] s. 161).

ıtrıyatçı 'parfüm ve kozmetik satılan bir dükkâna sahip olan birisi' < Ar. '***iṭriyāt*** 'parfumérie' + ***-çi*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan). ※ ***Sırtında uzun etekli, yeldirme biçimi bir manto, başında çenesinin altında düğümlenmiş yeşil bir eşarp eskisi, dudakları belermiş nârin bir kız renk renk şişeler, kutular dizilmiş itriyatçı sergisi önünde alamıyacağını belli eden bir ürkeklikle sordu: "Kaçā bu lâvanta?"*** (R.H. Karay 1964 s. 30).

ıvıd ıvıd, b. ***ivet ivet***.

(Konuşma dili) **ıvır zıvır** 'tek tek saymaya değmeyen küçük (şeyler)' < ekspresif tabirlerden, krş. ***kıvır zıvır*** a.m. Birinci kelime belki ***kıvır***'a dayanır. /***z***/ ile başlayan mühmel ikinci kelime için krş. ***kanbur zanbur*** (***kambur/kanbur*** maddesinde). ※ ***Genci beş kuruşa armutları satın aldı. Armutla ekmek yiyecekti. Diğeri, helva, yoğurt, velhasıl böyle ıvır zıvır katık satan bir dükkâna uğradı.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 20–21). ※ ***Ivır zıvır işleri kurcalamıyacak kadar olgun bir meslek adamı olan komser bu lâfı "Şüphe yok, şüphe yok" diye karşılıyarak barıştırma yoluna gitti.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 72). ※ ***Kulübe yapıldıktan sonra, Muharrem artık ıvır zıvır işlere pek bakmamağa başladı. Küçük bir sandal yapmış, kulübenin önüne bir de iskele kurmuştu.*** (S.F. Abasıyanık 1950m s. 91).

ıvrıl- kıvrıl- 'sık sık kıvrılarak' < ***kıvrıl-*** ve ondan evvel mühmel ***ıvrıl-***, ikisi beraber kafiyeli bir terkip teşkil eder; birinci kelimesinde /***k***/ sesi düşen terkipler için b. ***allem et- kallem et-*** ⊡. ※ ***Demedim mi? Bak söğütlere! Ivrıla kıvrıla boğaza doğru sokuluyor söğütler...*** (F. Erdinç 1958 s. 27).

AD. **ıy-** 'ince ince dökmek' DS 2498 < ETk. ***ıḏ-*** 'göndermek; gitmesine mâni olmamak, bırakmak, salıvermek' Clauson 1972 s. 37–38; krş. ***iy-***. ※ ***Yağmur yağıyordu. Çukurovanın o ıyıp kesmeyen güz yağmurları gene başlamış, gökten denizler boşanır gibi boşanıyordu.*** (Yaşar Kemal 1969 s. 422).

AD. **ıya** 'el ayası' < mürettip hatası değilse ***aya*** kelimesinin bir varyantı olmalıdır. ※ ***Ahırdan derlenip getirilmiş olan ala yaşlı pisliği ellerinin ıyasıyla tandırın içine kakıyorlar. O içerde yandım tüttüm deyinceye kadar da, elleri yettiğince, tandırın üstüne yerleştirilmiş tencerelerin içini karıştırıyorlardı.*** (M. Makal 1957k s. 34).

AD. **ıza** 'kabuklu buğday; arpa, yulaf' DS 2499 < Yun. ***ζέα/εζέα*** (zéa/(diyal.) ezéa) 'delice buğday, kaplıca' Ch. Tzitzilis 1987 no. 130. ※※

ızbandut/Izbandut/Izbandot 'korkunç görünüşlü iri yarı adam; korsan' R. Dankoff 1991 s. 45 < İt. ***sbandito*** 'eşkiya' G. Meyer 1893 s. 38, Kahane–Tietze 1958 no. 572. ※ ***Bu sefer o ızbandut gürledi: "Utcu musun, dasnık misin, vur ulan kerata bir arap havası; şu karşıki dızgallının aşkına keyif çatacağız!"*** (S.M. Alus 1933p s. 148). ※ ***Üçü de odadan fırladı. İki Izbandut paldır küldür alt kata saldırdılar. Çatır çutur bir şeyler kırmağa, gümbür gümbür öteberi devirmeğe başladılar.*** (a.e. s. 157). ***ızbandut gibi*** 'iri yarı ve korkunç görünüşlü (kimse)': ※ ***Bu habere fevkalâde kızan Yeniçeri ağası, yanına izbandot gibi birkaç adamını alarak mezarlığa gitti.*** (S.M. Yurdatap 1941 s. 55).

ızdırap, b. ***ıztırab***.

AD. **ızgar** 'cimri' DS 2499, TS 1993 < ??. ※※

ızgara, b. ***ıskara***.

AD. **ızgın** 'bezir yağı çıkarılan bitki; roka, Eruca sativa' DS 2499, I. Hauenstein 1989 no. 475 < ?? ※ ***"Buria ızğın m-ekim, bırçaḫ m-ekim? Izğını mallar yır." dėmiş. Baba, "mısır, ızğın, bırçaḫ ek. Ben n-apacām?" dėmiş.*** (Z. Korkmaz 1963 s. 192).

ızmavla/Izmavla 'ağaç çileği, Rubus idaeus' < Yun. ***σμέουρον*** (zméuron) a.m. < ?? G. Meyer 1893 s. –31. ※※

ıztırab/ıztırap/ızdırap 'heyecan, infial, hışım, kendini zaptedemeyiş' < Ar. ***iḍirāb*** 'karışıklık, intizamsızlık; fesat, bozuntu; telâş, heyecan'. ※ ***Vezīr cün bu sözi, bu andı işitdi ve bu ıżṭırābı, bu‿hışmı gördi, bildi ki meliküŋ maḳṣūdı nedür.*** (Ferec 855/1451 v. 70b). ※ ***Ol-dem yėl cıḳdı, ra'd u bürüḳ u bārān geldi, āşūb oldı. Bütün gemi‿halkı ıżṭırāba düşdiler, cānlarından ümīd üzdiler, feryād u fiġān eylediler.*** (a.e. v. 179a). ※ ***Kesret-i‿huyül u devāb sebeb-i inḳılāb ve bā'is-i ıżṭırāb olduğı maḥaldür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 242). BSTTk. 'acı, sancı'. Meninski 1680 I, 264 ※ ***Biz ızdırap çekmeğe o yaşta başlıyoruz. Çoğumuzun kalbindeki bereler o çağla açılmış yaraların izidir.*** (Y. K. Karaosmanoğlu 1957 s. 8).

Osm. **ıztırabâver** ‘acıtan, ızdırablı’ < ***ıztırab*** ve Fa. ***–āvar*** ‘getiren’, b. ***cengâver*** ⊡. ***Ḳorḳmayıŋ, bu ẓann etdiğiniz ḳadar ıztırāb–āver bir ‘ameliyāt değildir.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 270).

ıztırap, b. ***ıztırab***.

ıztırar ‘zarurete düşme, sıkıntı’ < Ar. ***iḍṭirār*** a.m. ※ ***Kez̠ālik ba‘żı ḥükkām–ı ḥırṣ–ittiṣāf fuḳarānuŋ ma‘īşetlerindeki ḫ̮ihtilāle şebīh ‘aceze ve mesākīne ‘acz–i tāmm olub bir dereceye varur ki ‘aṭāyā–yi ilāhīyeden olan ruḫ̮ṣı–i tāmm ol baḫ̮īllerüŋ ‘adem–i ruḫ̮ṣatleriyle ġalā’–i ‘āmm olur ve gendüler ḫ̮āṣları maḥṣūlinden alduḳları ‘öşr–i ḥelāl ıżṭırār–ı ḫ̮āṣṣ u ‘āmm içün iḥtikārları sebebiyle şübhesüz ḥarām olur.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 162).

İ

i- defectif yardımcı fiil, ms. ***idi, imiş, idügl, iken.***

iade I ‘geri verme’ < Ar. ***I‘āda*** a.m. ※ ***Büsbütün ümidimi kesmiş olsam müdüre gidip meseleyi açacaktım. Fakat, Allah kahredesi bir ümit, muhakemenin kısa bir zamanda bitip paranın bana iadesi ümidi, beni başka bir çareye baş vurmağa sevketti.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 135). ‘geri verilen (satılmamış gazeteler hakkında)’: ※ ***[İstanbul gazetelerl] buraya, çıktıklarından bir gün sonra geliyor. Bu İstanbul bitkileri tütüncü dükkânlarında, topraklarından sökülmüş, vazolarda olan demetler gibi duruyor. İade gazetelere benziyorlar.*** (Z.O. Saba 1952 s. 27). ※ ***Bir ay sonra iadeler geldi, hesap görüldü. Satış yarı yarıya! Eh reklamsız, ilânsız ancak bu kadar satabllIrdI.*** (R. Ilgaz 1996 s. 123).

Osm. **iade** II ‘tekrar’ < ***iade*** I. ***iade et-*** ‘tekrarlamak, sözünü bir daha söylemek’: ※ ***Şeh-zāde gendözlne gelicek eyitdi: “Su’āli i‘āde eyle; göŋlüm meşġūl-ldl, atamı anamı aŋub dururdum,” dėdi. Kız başı salub su’ālInI I‘āde eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 135b).

iaşe ‘gıda temin etme, besleme’ < Ar. ***i‘āşa*** a.m. [/‘***yş***/ kökünden] ※ ***Tarikat, ErdebIl’In her şeyiydi. Bu iaşe ve ibate bakımından da böyleydi. Tekke, ErdebIlIIllere günde yüz koyun ikram edebiliyordu.*** (R. Çamuroğlu 1999 s. 15).

Osm. **Iba** ‘(bir şeyden) uzak durma, yanaşmama, ret, ihmal’ < Ar. ***ibā’*** a.m. [/’***by***/ kökünden]. ※ ***Gürcistān taṭhīriyle ḳal‘e-i Ḳarṣ ta‘mīrine me’mūr-ı s̱ābItü l-ḳadem ḳılındılar. Sene-i ülāda aḫẕ u celbden bir mIḳdār perhīz ve͜ havf u͜ haşyet-i pādişāhī birle ketm-i ırża müte‘allıḳ olan͜ huṣūṣlardan mehmā emken ibā vu gürīz eylemişler idi.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 124). ※ ***Bā-͜huṣūṣ ki bu pāyelere ṭālib olan yararlar bunlara naẓar ve manṣablarına ṣarf-ı başar ḳılduḳlarınca͜ hIdmetlerInden usanurlar ve manṣablarından ibā vu istikrāh-ıla ylgrenürler.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 167).

Osm. **ibad** ‘köleler, kullar; tapanlar’ < Ar. ‘***ibād*** a.m. [‘***abd*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ol bIlād ehil ‘Ibād-ı͜ hāliḳ-i şemsüŋ vücūdına ėdüb ‘ināḍ şemse gendüye daparlardı, āfitāb-perest idiler.*** (Ferec 855/1451 v. 180b).

ibadet ‘Tanrıya hizmet, dinin emrettiği işleri icra etme’ < Ar. ‘***ibāda*** a.m. ※ ***Riyālu, süm‘alu ‘ibādet şirkdür. Şirk, issini cehenneme ḳoyar.*** (Ferec 855/1451 v. 138a). ※ ***Dünyādan gec, āhirete müteveccih ol! Bu͜ harābede ‘ibādete meşġūl ol!*** (a.e. v. 65a). ※ ***Buraya gelenler salt gâvurlar değil. Öteki mahallelerden de taşınanlar var. Kimi tezgâh başında apaşikâr çakıştıracak kadar medenî cesaret sahibi kimi de usulcacık doldurttuğu şişeyi paltosunun altına gizleyip, “Kabahat te mahfi, ibadet te” diyerek evine dönecek kadar mürai.*** (E.E. Talu 1937 s. 7).

ibadullah I 'Allahın kulları' < Ar. '***ibād*** ve ***Allāh.*** ※※

ibadullah II 'sayısız, çok bol' < ***ibadullah*** I. ※ ***"Ammim oğlu, gözünü aç, dört metelik bir bıldırcın için yalan irtikâb edeceklerden değilim. Bıldırcın bende ibadullah. İstersen çantamdakilerden on, on beş çift sana bahşedeyim."*** (S.M. Alus 1944 s. 144). ※ ***Peki, edebiyatçıları gazetelere uğratmazlarsa gazeteler neyle dolar? Gazetelere göre bu bir sorun değildir. İyi yazı yoksa, kötüsü vardır. Hem de ibadullah!*** (S. Birsel 1995 s. 39).

ibaret I/BSTTk. **ibare** 'bir fikri ortaya atan kısa ve güzel ifade' < Ar. '***ibāra*** a.m. ※ ***Andan ol ṣanem Ferruḫrüzaᵕhüb 'ibāret-ile söyledi…*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Bugün dört gündür ki oşbu duḫter-i māh-peyker, muġlaḳ u müşkil mes'eleler ṣorar, ben kemīne-ṣavāb cevāblar vėrürem, bunuŋ gibi ki görürsiz 'ibāretler düzerem, söz dürrini elmās-ı beyān-ile dizerem.*** (Ferec 855/1451 v. 138b). ※ ***"Rağıp Bey diyorlar ki, İstanbul'da, gece yarıları, üçer beşer kişi, ellerinde birer kova siyah boya ile sokakları dolaşıyorlarmış ve nerede Fransızca bir ibare görürlerse derhal siyahla kapatıyorlarmış."*** (Peyami Safa 1937 s.94). ***ibaret et-*** 'ifade etmek, anlatmak': ※ ***Ėdemez dilüm 'ibāret bu nihānī derdümi.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 202).

ibaret II 'müteşekkil, ***-den*** oluşmuş' < Ar. '***ibārat*** '***an*** a.m. ※ ***Yerini bulmuştu, iş onu oraya kadar götürmekten ibaretti.*** (R.H. Karay 1940m s. 156). ***Abdullah Zühtünün en çok sevdiği şey bol bol lâf atmaktan ibaretti.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 99). ※ ***İttihat ve Terakkinin programı, osmanlılık, vatandaşlık temelleri üstünde hemen her fırka programında yeri olan birçok yaldızlı terakki vaitlerinden ibaret.*** (Burhan Cahit 1934 s. 52). ***ibaret ol-/kal-*** 'sadece o kadar olmak': ***Ve lākin meẕhebden murād meẕheb-i yaḳīnīdür-ki ma'rifetden 'ibāret ola; zīrā meẕheb-i dīnī 'aḳīdenüŋ ḥāli olmaġ-ile dāyimü l-evḳāt mestürdur***. ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 243). ※ ***Kim bilir bu gün dört ṭaş dīvārdan 'ibâret ḳalanᵕhānelerden ne ḳadar pederler ve evlādlar, zevcler ve ḳardaşlar eksilmiş, bunlar bu ḳadar yetīm ḳalabilmek içün naṣıl ḳanlı vicdānlara ṣaḥne olmuşlardır?*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 236). ※ ***Benim askerliğim hep yürümek ve siperlerde beklemekten ibaret kaldı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 241). ※ ***Sen şimdi diyorsun ki inkılâp yalnız kapının üstündeki levhayı değiştirmekten ibaret kaldı. Bunu ben de biliyorum. Fakat senin istediğin şeyleri, memleketi Avrupa medeniyetine aşılamak için düşündüğün hamleleri kiminle yapacağız?*** (Burhan Cahit 1934 s. 139–140).

ibate 'barındırma' < Ar. ***ibāta*** a.m. [/***byt***/ kökünden]. ※ ***Tarikat, Erdebil'in her şeyiydi. Bu iaşe ve ibate bakımından da böyleydi.*** (R. Çamuroğlu 1999 s. 15).

ibda et- 'başlatmak, yaratmak' < Ar. ***ibdā'*** 'başlatma' ve ***et-***. ※ ***Harf inkılâbı altı yüz yılı rafa kaldırdı. Ve tarihsiz bir memleket ibda etti.*** (C. Meriç 1997 s. 301).

iberik 'İspanya Portekiz yarım adasına ait olan' < Fr. ***iberique*** a.m. ※ ***İberik şehvetiyle yüklü bir gitar sesi yükseldi hoparlörlerden.*** (E. Bener 1999 s. 28).

AD. **ibi** 'hindi' DS 2501 < I. Hauenschild'e göre (mektub VIII/1999) ***ibi*** 'büyükanne'den. ※ ***Biri bitlenir, biri kurtlanır, yanağını kızartır, topuğunu düzeltir.*** Bilmecenin cevabı: İbi, kiraz, elma, armut. (N. Güngör –İ. Ozanoğlu 1939 s. 69).

Ibiblk/Ibibük 'çavuş kuşu, hüthüt' DS 2500, TS 1995 < ses taklidi kelimelerden, ETk. üpgük a.m. Clauson 1972 s. 9. ※ ***Mendilim ibibik kuşunun yuvasından da beter kokuyor. Mendil kullanmıyanların yenleri ise yaldızlanmış gibi parlıyor.*** (M. Yağmur 1957 s. 44).

ibik I 'horozun tepesinde bulunan deri uzantısı' <Çağ. ‼ übük a.m. Clauson 1972 s. 9. ※※ ***ibik kaldır–*** 'kafa tutmak, şımarmak' (krş. ***ibiği kalk–*** DS 2501, başka —belki yanlış— mana ile): ※ ***Pandeli Rumca küfre başladı. Osman Ağa birden Pandeliye döndü: "Ulan bize ibik kaldırmıya mı başladın kayarto?"*** (Kemal Tahir 1961 s. 156). ***ibiği kızar–*** 'cesaretlenmek; zenginleşmek, biti kanlanmak' DS 2501: ※ ***Delikanlılardan ibiği kızaran soluğu benim ahırda alıyor akşamları. Bir utanmak arlanmak olur filân derler a, o da yok keratalarda.*** (F. Baykurt 1955 s. 94).

ibik II, b. ***Ibük***.

İbiş 'İbrahim erkek adının okşama şekli' < sonundaki ***–iş*** eki için b. ***dadaş*** ⊡. Halk tiyatrosunda 'soytarı' DS 2502, 'uşak': ※ ***Büyük hanım onu kaç defa kulağından çeke çeke aynanın karşısına götürmüş: "Bizden utanmıyorsun, belki kendinden utanırsın. A paskal, a ibiş, pellâço, sen bu kepazeliği kimden öğrendin?" diye yüzüne tükürmüş, hatta dövmüştü.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 130). 'aptal': ***Suratlarından ter, kurnazlık, Ibişlik akan garsonlar oradan oraya koşuşuyor.*** (M. Seyda 1958n s. 104). ***bir gün ibiş deme–, ertesi gün memlş de–*** 'sık sık fikir değiştirmek': ※ ***Öyle ya, nuru didem, mütelevvln ve mütedevvlrsln... Bir gün ibiş diyorsun, ferdası gün memiş.*** (S.M. Alus 1933k s. 195).

İblis 'Şeytan' < Ar. ***İblīs*** < EYun. ***διάβολος*** (diábolos) a.m. G. Meyer 1893 s. 66. ※ ***Bir gün lttlfāḳ düşer, ḳardaşuŋ Örviyyeye gözi doḳınur, görür ki ġāyetde ḥasnādur. İblīs anı rübüde eyler, eyle 'āşıḳ olur ki͜ hāb u ārām andan dür olur.*** (Ferec 855/1451 v. 174a). ※ ***Biraz yėr yürimlşken İbllys–i mel'ün bir şüfī pīr şüretinde geldi. melikzādeye selām vėrdi.*** (a.e. v. 194b). ※ ***Küffār–ı͜ hāksār İblīs–i la'īn telkīni ile ġurür u lstlkbārı neye uġradacaġın re'ye l–'ayn görüb ve 'ilm el–yaḳīn ḥāşıl eyledi.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 29).

ibne 'pasif eşcinsel erkek, puşt' < Ar. ***ibna*** 'kız, kerime'. ※ ***Bu gidişten birkaç yıl önce, Niyazi Bey'in tiyatroda kadın kılığında bir role çıktığı ve İstanbul'da ibnelik yaptığı kulaktan kulağa geçerek kasabaya ulaşmıştı.*** (İ. Aral 1997 s. 149). Mecazî manada 'alçak herif': ※ ***Ben sana dedim oğlum, o ibne, o motoru sana vermez diye.*** (Ç. Altan 1974 s. 31).

(Argo) **ibnetor** 'ibne, puşt' H. Aktunç 1990 s. 137 < ***ibne*** + ***–tor*** krş. ***mastor,*** b. ***aktör*** ⊡. ※※

Osm. **ibni** 'oğlu' < Ar. ***Ibn*** 'oğul' + Fa. izafet ***–i***'si, b. ***abd*** ⊡[1]. ※ ***Müstamel İsmail paşa derler. Eba an ceddin hafiye ibni hafiyedirler, Nimetî Mollayı, Sultan Hamide curnal eden bizim damadın babasının kendisidir.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 40).

Osm. **ibni'am** 'amca oğlu' < Fa. ***ibn-i 'am*** a.m. [Ar. ***ibn*** 'oğul' ve ***'am*** 'amca']. ※ ***İbn-i 'am cevābı vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 59a).

ibram 'çok ısrar etme, (birinin) üstüne düşme' < Ar. ***ibrām*** 'sağlamlaştırma, berkitme'. ※ ***İbrāmumuzı ez-rüy-i kerem ma'ẕür dutuŋ. Bizüm maḳṣūdumuz sizüŋ-ile bir pāre müste'nis olmaḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 199a). ***ibram et-*** 'sıkıştırma, çok ısrar etmek, istiskal etmek': ※ ***İ̯hudāvend! Zaḥmetler, ibrāmlar ėtdüm, ma'ẕür dutuŋ!*** (a.e. v. 136b).

Osm. **ibramkâr** 'zorlayan, sıkıştıran' < ***ibram*** + ***-kâr*** 'yapan', b. ***alımkâr*** ⊡. ※ ***Sesine koyduğu en ibramkâr ifade ile yalvarıyor: "Okuyun!"*** (S. Ayverdi 1941 s. 137).

AD. **ibran/ırbam** 'yulaf; bir çeşit yulaf' DS 2503, 4522 < Yun. ***βρόμη*** (brómē/vrómi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 62. ※※

İbran/Ibran 'Yahudi' < ***İbranî.*** ※ ***Deli gyonlumız eşki merdane | Mayil olubdır bir Ibran kızıne.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 85 no. 36). ※※

İbranî/Ibranî 'eski Yahudilere verilen ad' < Ar. ***'İbrānī*** a.m. ※ ***Ko ki ol kyorpe Ibranī ḳızı | Gyozun önunde hoş salınması.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 92 no. 57).

ibre 'ölçme aletlerinde bulunan iğne' < Ar. ***ibra*** 'dikiş iğnesi'. ※ ***Hız göstergesi bozuk olduğundan ibre sıfırın üstünde duruyor.*** (C. Kavukçu 1997 s. 118). ※ ***Gözüm satıcının elinde ve terazide, ne ona hak geçsin, ne de bana, şöyle ibre tastamam ikiyüz ellinin üzerinde dursun.*** (M. İzgü 1992 s. 193). ***ibresini boz-*** 'şaşkına çevirmek': ※ ***Vak'alar onun küçücük dimağını yuğura yuğura ibresini bozmuştu. Neleri söylerse kavga çıktığını, çıkacağını, içinden kendi farkında olmadan seziyordu.*** (M. Yesari 1930 s. 40).

ibret 'uyarma, ikaz; insana korku veren görünüş' < Ar. ***'ibra*** a.m. ※ ***Benüm ḳızum 'ibret-i cihândur, rüsvāy-ı zamāndur. Her renc ki vardur, bedeninde mevcüddur.*** (Ferec 855/1451 v. 16a). ※ ***Ḳamusı öldiler, ḥikāyet oldılar. 'Aḳlı var kişiler 'ibret aldılar ki eyülikden eyülik doğar, yavuzlıḳdan yavuzlıḳ doğar.*** (a.e. v. 66b). ※ ***Ber-dār ėdeler, tā̯ halḳ 'ibret ḍutalar, ayruḳ bir anuŋ gibi işe muşır olmayalar.*** (a.e. v. 119b). ※ ***O, maazallah bir ibret, minare kırığı gibi bir zebellâ!*** (S.M. Alus 1933p s. 148).

ibrik 'su kabı; helâ ibriği' < Ar. ***ibrīḳ*** a.m. ※ ***Cāme-̮hābların ben döşerem, ben ḳaldururam. Ḳadem-gāha ibrīḳlerin ben iledürem.*** (Ferec 855/1451 v. 74b). ※ ***Ve rikāb-ı hümāyün ağaları vüzerā-ı 'iẓām ḥażretlerine maḳrama-ı dest ve legen ve ibrīḳ getürüb...*** (Selānikī 1989 (1599) I, 170). Krş. ırbık.

ibrim ibrim 'ibrişimlerle süslü, ibrişimli' TS 1996 < ***ebrişim*** kelimesinin kısaltmışı. ※※

AD. **ibrişe** 'yerden kaynayan su' DS 2503 < Yun. ****'αναβρυσιά/μπρυσια*** (anabrusiá/brusyá) Ch. Tzitzilis 1987 no. 17. ※※

ibrişim, b. ***ebrişim***.

ibsiz, b. ***ipsiz***.

AD. **ibşir** 'haylaz, serseri' DS 2503 < ?? krş. Erm. ***ibşir*** 'çapkın, sefih' < İbşir 'bir kabile adı' R. Dankoff 1995 s. 176 no. E60. ※※

ibtal/iptal ‘işlemez hâle getirme, bozma; kullanımdan kaldırma’ < Ar. ***ibṭāl*** a.m. ※ ***Bu bāṭıl degüldür, ziyrā bunuŋ vāżıʿı Biliynās bunuŋ ibṭālinüŋ sebebini bir nesneye ḥaṣr ėtmişdür. Ansuz bunuŋ ibṭāli yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 243a).

ibtida/iptida I ‘başlama, başlangıç; başlangıç ulufesi’ < Ar. ***ibtidāʾ*** a.m. ※ ***Ve resm-i çift ve resm-i bīve ibtidāʾ-i martda alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 281). ※ ***Her debīr-i kes̱īrü l-irtişā vėrgüde şerīk-i pādişāh-ı kişver-güşā gibi dād-īstād ḳapularına küşād vėrmek ve nihāyetsüz ibtidālar ve teraḳḳīler ile rāşīlere beẕl-i himmet ėtmek muḳarrer olur.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 123).

ibtida/iptida II (zarf) ‘evvelâ, önce’ < ***ibtida*** I. ※ ***Hangi âdem kendi işini terk eder de iptida el işini görür?*** (E. Misailidis 1986 s. 738). ※ ***İptidā‿hır mır ederken, başlarlar el peşrefine, nihayet yek digeri görmeye tahammül edemeyüp, biri bir yol, digeri sair yol tutar.*** (a.e. s. 739). ※ ***ELENKO – İptida bir güzel taam edeceğiz.*** (ʿĀlī Beg 1961 s. 19).

Osm. **ibtihal et-** ‘(Tanrıya) yalvarmak’ < Ar. ***ibtihāl*** ve ***et-***. ※ ***Hemiyşe Ḥaḳ taʿālādan tażarruʿ ve ibtihāl ėdüb ferzend isterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 90a). ※ ***Örviyye bu sebebden be-ġāyet ġamgīn oldı, kim-bile gėrü nice ḳażāya uġrasam gerekdür dėdi, Taŋrıya ibtihāl ėtdi, aġladı.*** (a.e. v. 176b).

İbuş ‘Çerkes’ < Çerkeslerin bir grubu olan ‘Ubıh’lar, 19. asrın ortasında Kafkasya’daki yurtlarından Osmanlı ülkesine hicret etmişlerdi. ※ ***Bizden gizli bir şey konuşmaları icab ettiği zaman İbuşça “Bidi gagu,” diye bir çuval cevizin çıkardığı sesi andırır bir sesle uzun uzun konuşurlardı.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 68).

AD. **ibük/ibik** II ‘çavuşkuşu’ DS 2501, TS 1995, A. Topaloğlu 1978 II, 321 < ETk. üpgük a.m. ya da ***ibik*** I. ※ ***Ḳuşları Süleymān dükenledi (?), “Noldı baŋa, ibigi görmezem” dėdi, “belki oldı ol ġāyblardan?” dėdi.*** (A. Zajączkowski 1937 II, 51).

ic, b. ***iç***.

icab/icap ‘gerek, istenilen şartlar’ < Ar. ***īcāb*** a.m. ※ ***Ol cemāʿat icinde iycāb u ḳabūl-i şerʿī vāḳiʿ oldı. Er u ʿavrat olduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 46b). Kelime ile yapılan terkipler çok defa zarf mahiyetindedir: ※ ***Ben vazife icabı sefaretlerle temas ediyorum.*** (Burhan Cahit 1934 s. 35). ※ ***Zanaati icabı müşterilerine dertlerini sormayı âdet etmişti.*** (B. Felek 1957 s. 45). ※ ***Birader, ben meslek icabı biraz Avrupa görmüş adamım.*** (F. Erdinç 1960 s. 70). ***icabına bak-*** ‘gereğini yerine getirmek’: ※ ***Ḥükūmet ṭabiʿī bunu istemez. O ḥālde bir ān evvel ‿halḳa emnīyet vėrmek içün bu işleriŋ īcābına baḳmalıdır. Zīrā artıḳ söz zamānı geçmiş, iş zamānı ḥulūl etmişdir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 53). ※ ***“Dün gece sabaha karşı bize hırsız girmemiş mi?” —“E, bir şey çalmış mı?” —“Ne münasebet? Herifi hemen hastaneye kaldırmışlar, karım, beni zannederek adamın icabına bakıvermiş.”*** (M. Baler 1944 s. 121). ***icab et-/icab et-*** ‘lüzumlu kılmak’ (bu manada bugün ***icap ettir-*** fiili kullanılır, b. ʿAlī Seydī 1324 s. 49): ※ ***Fi l-vāḳıʿ siperleriŋ ḳazılışında eŋ yabancı göze bile ṭarz-ı ḥafrını beğendirecek bir üslūb manẓūr oluyordu. Burası bir dümdār muḥārebesiniŋ īcāb edeceği uṣūlda değil, ʿādetā muḳāvemet iddiʿāsı yolunda yapılmış idi.*** (Aḥmed Rāsim1333 s. 112). ‘gerekmek’: ※

Bizim elçimizin atları, hademeleri, esvabı daha muhteşem, daha ağır olmak icap eder. (ʿÖmer Seyfeddīn 1943b s. 67). ※ ***Mademki ihtilâf Tevfik Fikret ile vukua geliyordu, bunda elbette haksızlık öteki tarafta olmak icap ederdi.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 143).

icabet ʻmüspet cevapʼ < Ar. ***icāba*** a.m. ※ ***Ol yigidüŋ duʿāsı oḳı icābet hedefine ėrişdi***. (Ferec 855/1451 v. 42a). ※ ***Vāḳıʿasını taḫlīṭsüz dėrler ise ʿuhdeye varuram ki duʿā ḳılam, icābet ola.*** (a.e. v. 183a). ***icabet et-*** ʻbir davete uymak, davet üzere gelmek; bir emri kabullenmek, vadedilen işi yapmakʼ: ※ ***Babam melül olmasun, eyü göŋül-ile destür vėrsün. Baŋa icābet ėde, destür ola, gidem!*** (a.e. v. 49b). ※ ***"Bu-gün bizüm-ile ol!" dėdiler. Manṣūr icābet ėtdi, anlaruŋ-ile ṣoḥbet ėtdi, ırladı, şāṭırlıḳ eyledi.*** (a.e. v. 92b). ※ ***Madam da bir keresinde, pek bakımlı bir bayan arkadaşını alarak, Aliyeʼnin davetine icabet etmişti*** (M. Mungan 1999 s. 128).

icad/icat ʻyaratma, kurma, inşa etmeʼ < Ar. ***īcād*** a.m. [/***wcd***/ kökünden]. ※ ***Zīrā-ki beytü l-māliden ʿamāyir bünyādına ruḫṣat ve lāzim olmayan mesācid u medāris īcādına bi-ḥasebi ş-şer ʿicāzet yoḳdur.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 146). ※ ***Ve bünyād u īcādına bunca māl u menāl‿harc olunmış iken ṣūret-i bī-maʿnī mes̱ābesinde ḳalub yėmegi yėnmemek ve ekmegi‿ḫāk-i siyāha dönmek ʿaḳl-i kāmile muvāfıḳ-mıdur?*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 145). ***icad et-*** ʻbaşlatmak, yaratmakʼ: ※ ***Muʿtād olduḳları cevr u bī-dādı iç ėllerde daḫı īcād ėtmeyeler!*** (a.e. 1979 I, 181).

Osm. **icar et-** ʻkiralamak; kiraya vermekʼ < Ar. ***īcār*** a.m. ve ***et-***. ※ ***Müddet-i nā-maʿlūm iycār ṭarīḳiyle mutaṣarrıf olub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 326).

icap, b. ***icab***.

icat, b. ***icad***.

Osm. **icazat** ʻmüsaadeler, izinlerʼ < ***icazet*** kelimesinin çoğulu. ***icazat tez̲kiresi*** ʻmemleketten çıkma müsaadesiʼ: ※ ***Mıṣr vilāyeti bir üsti açuḳ zindān iʿtibār olunub, duḫūli yesīr,‿ḫurūcı icāzāt tez̲kiresi olmayınca ʿasīr hīc bir cānibinden sālike maḫlaṣ u rāh-ı necāt yoḳdur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 129).

Osm. **icazet** ʻmüsaade, izinʼ < Ar. ***icāza*** a.m. ※ ***İcāzetüŋüz, himmetüŋüz bile olursa varayım, anları ḳısmet olursa bulayım.*** (Ferec 855/1451 v. 130b). ***icazet ver-/buyur-*** ʻmüsaade etmek, izin vermekʼ: ※ ***Pādeşāh icāzet buyurdı.*** (a.y.). ※ ***Bu müddetde kimse gelmeyecek olursa, baŋa icāzet vėr ki ʿavratuŋa ayağı yolın vėrem!*** (a.e. v. 120a). ※ ***Ve cezīrede kimesne yeŋi gemi binā eylemelü olsa icāzet olmayıcaḳ cāyiz degüldür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1061/1650] s. 340). ※ ***Gözüŋ ḳatlüme istemiş icāzet, | İcāzet işde bi-smillāhi bu dem!*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 103).

Osm. **iccas** ʻarmutʼ < Ar. ***iccāṣ*** a.m. ※ ***Ve şeftālü yükinden dört aḳça ve iccāṣ-ı şitevī yükinden dört aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 223).

AD. **icene** ʻmarangozların tahta yontmak için kullandıkları demir keskiʼ ZTS 101 < ***acene*** kelimesinin varyantı. ※※

icik cicik, b. ***ıcık cıcık***.

icinde, b. ***içinde***.

AD. **Iclran/Icran** 'iltihap; irin, cerahat' DS 2503, K. Emiroğlu 1989 131 < Fa. ***clryān*** 'belsoğukluğu' < Ar. ***carayān*** 'akış'. ※※

Icmek, b. ***içmek***.

Osm. **icra** I 'akıtma' < Ar. ***icrā'*** a.m. [/***cry***/ kökünden]. ※ ***Ekābir meclisinde ve sāylrinde ḳalbe keder vėren nesneleri aŋmaḳ, ya'nī ki āb u efşān ve Istlncāya ve Istlfrāġ u ḳaṣd u müshil u ṣafrāya ve ba'ż-ı yaralara ve berelere icrāya ve 'avretlere maḫṣūṣ olan nifās ḥāletine ve ḥayż-ı nlsāya müte'alliḳ sözleri lisāna almaḳ ṣāḥib-i ṣadruŋ ve luṭf-ı ṭab'a mālik olan niçe 'ālī-ḳadruŋ teneffürlerine bā'is̱ oldılar.*** ('Ālī 1956 s. 170).

icra II 'yürütme, tatbik' < Ar. ***icrā'*** a.m. ※ ***Hudādādı serīr-i memleket üzerinde ḳarār eyledi. 'Adi-ile bedi-ile, taḳvā-yile, icrā-yı şer'-i a'lā-ylle şöhret dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 66b). ***icra et-*** 'yürütmek, tatbik etmek, neticeye bağlamak': ※ ***Bu işi āḫır eyle! Eger elbette sözüml ḳabül ėtmez-Iseŋ, ben vech-i şer'ī ile bu işi icrā ėderem.*** (a.e. v. 119a). ***icrā'-I aḥkām*** 'memleketi idare etme': ***Ḥażret-i Süleymānuŋ ḫātem-i salṭānetden müfāraḳati ve bir dīvüŋ 'arż-ı rīv-ile icrā'-I aḥkāma mübāşereti Belḳīse I'tlmādından ve ḫātemini gāh u bī-gāh aŋa vedī'ate I'tiyādından nāşī olduğı müberhendür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 169).

icran, b. ***Iclran***.

Icün, b. ***Içün***.

Icür-, b. ***Içür-***.

Iczeduk, b. ***çedik***.

iç I 'iç taraf, içerisi' < ETk. ***iç*** a.m. Clauson 1972 s. 17. ※ ***Cebinden bir ḥoḳḳa çıḳardı, Icl ḍolu aḳ dopraḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 38a). Mecazî manada 'gönül, kalp': ※ ***Örvlyye cün bu keleci işitdi, içine od düşdl, gözl ḳarardı.*** (a.e. v. 274a). ※ ***İ kişi! Benüm saŋa icüm yanar, özüm göyner. Oşbu ḥayf kim ḳardaşuŋ ḥelāl cüftüŋe ėtmişdür, ne 'acab Işdür!*** (a.e. v. 185b). 'karın': ***iç ağrısı*** 'ishal, karın ağrısı' TS 1996, Meninski 1680 I. 302, 582. ***iç donu*** 'iç çamaşırı': ※ ***Ol ḳavmuŋ çoğı Etrākden ḥāṣıl olma ādemler olmağın degmede iç donı geymezler, ya'nī ki serāvīle ve pīrāhene rağbet göstermezler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 131). ***içi kazım kazım kazın-*** 'açlıktan midenin gurul gurul ötmesi': ※ ***Açlıktan içi öyle kazım kazım kazınıyordu ki... Bir dilim ekmekle biraz katık bulabilse!*** (S.M. Alus 1934 s. 123). ***içi yürü-*** 'ishal olmak' (krş. TS 2007): ※ ***Şāh-ı Yemen elçiyi ḫāyib gönderdügInden endlyşe ėtdi. 'Āḳıbet vaḫāmetinden üşendi, icl yüridi. Coḳ mu'ālece ėtdller, nāfi' düşmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 201b).

iç II (sıfat olarak) 'dahilî' < ***iç*** I. ※ ***Pādişāh gendünüŋ ic ḥaremi hükmln aŋa ısmarladı.*** (Ferec 855/1451 v. 27b).

iç- b.m. (susuzluğunu gidermek) < ETk. ***iç-*** a.m. Clauson 1972 s. 19. ※ ***Getür cām, Içelüm, sāḳī, ḫaber vėrme bize Cemden, | Ki 'ālemden nişān bugün yėter vaṣfı Süleymānuŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 79). ※ ***Karşı karşıya gelince can ciğer, kuzu sarması idiler. İçtikleri su ayrı gitmiyordu. Her gün buluşuyorlar, görüşüyorlar, gittikçe samimiyeti, lâubaliliği arttırıyorlardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 133).

iç acısı/içler acısı (sıfat) 'bedbaht, acınacak' < ***iç*** I ve ***acı*** II. ※ ***O̯h, ne diyeyim, ne yazayım, hep iç acısı, yürek sızısı şeyler!*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 73). ※ ***Yavrucuğum, senin bu içler acısı halini gördükçe yüreğim hûn oluyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 175).

EOsm. **iç ara** 'kendi aralarında, gizli' TS 1996 < ***iç*** I ve ***ara*** III. ※ ***İc ara bu dört ḳarındaş ittifāḳ ėtdiler-kim Yörgüc paşa bunlara ḳarşu gelicek olursa ḳılıc ḳoyalar, bunları ḳıralar ve memleketi uralar.*** (F. Giese 1929 s. 100). ※ ***Ṭura̯han beg iç ara Laz oğlıyle̮ haberleşüb Laz oğlı Engurus leşkerini ṣaġ alub çıḳub gitdi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 54).

iç avret/iç avreti 'halayık; cariye' Meninski 1680 I, 582. ***iç*** II ve ***avret*** ※※.

AD. **içegü/içeği** 'bağırsaklar' TS 1998–99, DS 2504 < ETk. ***içegü*** a.m. Clauson 1972 s. 25.

içeri, b. ***içerü***.

içeri gir- '(bir işte veya kumarda) para kaybetmek; borçlu olmak' < ***içeri*** ve ***gir-***. ※ ***İç salondaki poker partisinde | Fazlaca girdi içeriye | Balıkpazarının Konyalısı.*** (R. Ilgaz 1944 s. 37). ※ ***Gece yarısı olduğu zaman altı yüz lira içeri girmiştim.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 198). ※ ***Ben şimdiye kadar ziyanımı çıkardım, yalnız bir elli lira kadar içerdeyim.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 108).

içerle- 'için için öfkelenmek, alınmak' < ***içeri*** + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Acı acı güldüğümü hissetim. İnsanlara olduklarından başka gözlerle bakmakta ısrar edişime içerliyordum.*** (Sabahattin Ali [t.y.] s. 57). ※ ***Atıftan neden hepsi "Atıf bey" diye bahsederler, ona ayrı bir saygı gösterirler? Kenan içerledi ve bir daha "bey" sözünü kullanmamağa, karısını da kullanmaktan vazgeçirmeğe karar verdi.*** (R.H. Karay 1947 s. 38).

içerlek 'yanındakilerden daha içerde' < ***içeri*** + ***-lek*** eki, b. ***acımtırak*** ⊡. ※ ***Çeşmenin karşı tarafından deniz istikametine bir yol sapar. O yolun köşesindeki ahşap, tahinî boyalı, içerlek köşk Mabeyin kâtibi İsmail Hakkı beyindi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 18.VI.1944). ※ ***Oradan hava deliği açılıyor, bir yeraltı boşluğu, içerlerden gelen suyu kendine çekiyormuş. Gür gür ötermiş içerlek kaya oyuntuları.*** (İ. Tarus 1961 s. 68).

içerü I/BSTTk. **içeri** 'içe doğru (bilhassa insanın hareket ettiği mekânda)' < ETk. ***içre*** a.m. [***iç*** + ***-re*** directivus (yön gösterme) eki b. ***aŋaru*** ⊡] Clauson 1972 s. 30. ※ ***Bir ḳapu açdı. Fażluŋ elin aldı, içerü girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 11b). ※ ***Şābür gėrü buları telaḳḳī-i tām-ile içerü aldı, ̮hidmet eyledi.*** (a.e. v. 121a). ※ ***Cüpān ol daşı delüginden dutdı, cekdi, ḳopardı. Ebülfevārisi içerü saldı, gendü daşı yėrine ḳodı.*** (a.e. v. 228b). ***içerüden*** '(evin) içinden': ※ ***Mübārek evin buldı. Ḳapuya geldi, daḳ ėtdi. İçerüden ġulām çıḳdı.*** (a.e. v. 53b). ***içerüki*** 'içerde olan': ※ ***Fi l-cümle anuŋ da̯hı ḥāli aŋa ėrişdi ki götürdiler, zīr-i zemīn ḳapusına getürdiler. İçerükiler sės işidüb ḳorḳdılar.*** (a.e. v. 25a). ※ ***Şevket ağabeyim bir kahkaha salıverdi ve elim elinde evden içeri girdik.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 88). ***içeri al-*** 'hapishaneye koymak': ※ ***Der-aġap bunu çabı̯h içeri alıŋ!*** (A. Caferoğlu 1944 s. 80). Zaman için 'zarfında': ※ ***Nerede bizde bol ḳısmet? El oğlu maḥalle mektebinden çıḳıyor da, bir iki yılıŋ içerisinde adam ṣırasına geçiyor, ev barḳ ṣāḥibi oluyor.*** (E.E. Talu 1928 s. 100).

EOsm. **içerü** II 'dahilî, evin iç kısımlarından' < ***içerü*** I. ※ ***Muvaffaḳ üzengüsin dutdı. İndi. Aldı, eve girdi, hücre-i‿ḫāṣda ḳondurdı, gendü içerü evine girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ※ ***İcerü ḥaremden ḳulaġuma bir ün geldi kim "Suyı cāha dök!" dėdi.*** (a.e. v. 173b).

içi bayıl- 'açlıktan midesi bulanmak' < ***iç*** I ve ***bayıl-*** I. ※ ***Dadı, yemek pişti mi? Acıktık. İçimiz bayılıyor.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 73). ※ ***İncirlerin gölgesine girince karnımın iyice acıkmış olduğunu farkettim. Bir ḳaç yemiş koparıp ağzıma attım; içim daha çok bayıldı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 95).

içi geç- I 'uyuyakalmak' < ***iç*** I ve ***geç-***. ※ ***Adam yatak odasına çıktı; yorgun argın, soyunmadan yatağa uzandı. "Serdar efendiyle sekiz saat mecburi yolculuk, piyangodan bu çıktı!" dedi, içi geçerken.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 98–99).

içi geç- II 'ishal olmak' DS 2505, TS 2000. ※※

EOsm. **içik-** 'içli dışlı olmak' < ETk. ***içik-*** 'dehalet etmek, aman dilemek; yabancı bir hükümdarın idaresi altına girmek' [***iç*** + ***-ik-*** genişlemesi, b. ***avıḫ-***⊡.] Clauson 1972 s. 25, M. Erdal 1991 II, 495. ※ ***Ve ol zāġ her gün bulara bir göŋül açıcı ḥikāyet eydi vėrürdi, ġarīb masallar ve ʻacīb ḥikāyetler getürürdi ve gendünüŋ içikmegin ve yaḳınlıġin anuŋla arturardı, tā kim delim sirler ve bāṭın‿haberler anda çoḳ aŋladı.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 92). TS 2001'de verilen ilk örnek cümle belki aynı manayı ifade eder (orada başkaca tefsir edilmiştir): ※ ***Ḳalan meliklere böyle içikmediler ki saŋa içikdiler. Orada gösterilen ikinci örnek cümlenin manâsı pek açık değildir.***

içil- 'içme eyleminin birileri tarafından gerçekleştirilmesi' < ***iç-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli < ETk. ***içil-*** a.m. Clauson 1972 s. 26–27. ※‿***Ḫöca Muẓaffer ḳatına geldi,‿ḫidmet ėtdi. Şerbet geldi, içildi.‿Ḫön geldi, yėndi.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

içim 'bir kerede içilen miktar' < ***iç-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-im*** eki, b. ***adım*** ⊡. ***bir içim su (gibi)*** mecazî manada 'çok güzel (birisi). ※ ***Bir içim ṣu gibi dil-ber gördügüŋce çün ḥabāb, | Nice bir dem-bestelik serde hevā vü gözde nem.*** (Ẕātī 1970 II, 487). ※ ***Bir içim ṣu ise de aldanma, / Māʼ-i müstaʻmeli ṭāhir ṣanma!*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 134). ※ ***Bugün bayramın ikinci günü değil mi? Kalitaryada kimbilir ne şenlikler, ne curcunalar, ne cümbüşler var. Oraya Beyoğlunun ne dilberleri, ne bir içim suları dolacak!*** (S.M. Alus 1944 s. 152).

EOsm. **için** I 'içinde; gizlice' TS 2001–02 < ***iç*** kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Nite ola ġarīb u zār ḳılmış, | İçin endīşesi yārinüŋ almış.*** (Faḫrī 1974 s. 457 no. 4096). ※ ***Düzil, ey yār, için yanmışlar-ile, | Yürek ḳanı ile ḳanmışlar-ile.*** (a.e. s. 459 no. 4122). ※ ***İçin‿hāli ḍanışalum bugün biz, | Cevābuŋuz daŋa yarın bilesiz.*** (Şeyḫoġlı Muṣṭafā 1979 s. 413 no. 7528).

için II, b. ***içün***.

içinde (zaman ve başka müşahhas olmayan hâllerde) < ***iç*** kelimesi, mülkiyet ve locativus eki ile. ※ ***Vezīrler bu sözi daŋladılar. Eyitdiler: "Nice mühim vāḳiʻ oldı bu oġlanlıḳ içinde kim bu ḳaṣd etdüŋ?" dėdiler.*** (Ferec 190a). ※ ***Bu güft u gü icindeyiken ol siyāh-i müfsīd Örviyyei götürdi, yėre çaldı.*** (a.e. 177a). ※ ***Ol nāzînıŋ meḥ- rü maʻṣumı***

helaḳ edüb atayı anayı muṣıybet icinde ḳoduŋ! (a.e. 186b). ※ ***İşte bir yıl oluyor ki aşağı yukarı 25 bin nüfusu bulunan bu Anadolu kasabasında idiler. Bu bir yıl içinde hiç bir genç kıza kur yapmak fırsatını dahi ele geçirememişler.*** (T. Deliorman 1943 s. 110). '(bir topluluk) içinde, arasında': ※ ***Meclisten önce Melek bir yadırgama hissi duydu. Sonra kendini en dostları içinde yapayalnız hissetti.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 34). ※ ***Dönen gaziler içinde Kuru Kadı ile bir kaç sipahi ile dışarıda kaldı. Yaralıları taşıttı.*** ('Ömer Seyfeddin 1943b s. 77). 'her tarafını kaplayan bir şey içinde': ※ ***İstanbulun pek aydınlık bir sis içinde dumanlanan ufuklarını seyrediyordu.*** ('Ömer Seyfeddin 1943b s. 26). ※ ***Elbisesi yerlere kadar; baştan aşağı pırıl pırıl ipek ve bütün tenteneler, boncuklar içinde***. (S.M. Alus 1944 s. 161).

içinden pazarlıklı 'şüpheci, vehimli, kuruntulu, işkilli, pireli' < ***iç*** ve ***pazarlık*** + ***–lı***. ※ ***Çocuğuŋ sükütu Şa'bānı coşḳun bir 'iṣyāndan ziyāde ürkütdü. Bu içinden pāzārlıḳlı küçük maḫlūḳa birden bire ne olmuşdu?*** (H.E. Adıvar 1928 s. 138).

içine doğ– 'ilhamı gelmek, malum olmak, sezilmek' < ***iç*** I ve ***doğ–***. ※ ***Hazırlamış, tasarlamış değildim. İçime doğu vermişti. Bana Allah söyletmişti.*** (S.M. Alus 1944 s. 25). ※ ***Hay ayaklarım kırılaydı da gidemez olaydı! Ama içime de doğmamış değildi.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 279).

içine oku– 'birisinin plânlarını bozmak, berbat etmek' < ***iç*** ve ***oku–*** 'beddua etmek'. ※ ***Kadının çantası o sıra yere düştü ve benim yalap–şap tasarlanmış plânımın içine okudu.*** (M. Seyda 1966 s. 284). ※ ***Garson dikilmiş duruyordu açık kapının önünde. Onu hemen kovacaktı. Özenerek sahnelediği oyunun, budala bir garson parçası, içine okumuştu.*** (Peride Celal 1985 s. 105).

için için 'içinden, açığa vurmayarak' < ***için*** [***iç*** kelimesi instrumentalis (araç durumu) hâlinde, b. ***acın*** ⊡] ve geminatio adverbialis. ※ ***Kızı gözden ayırmamağa için için karar verdi.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 29).

içiş– 'beraber içmek' TS 2006 < ETk. ***içiş–*** a.m., ***iç–*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. ※ ***Miyān–sarāda ağac dibinde meclis düzdiler, şarāb–ḫörlıḳ ėtdiler. İçişdiler, sorışdılar, ḫöş–vaḳt oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 210a).

içir–, b. ***içür–***.

EOsm. **içit** 'içilecek şey' TS 2006 < ***iç–*** + ***–it*** eki, b. ***ayırd*** ⊡, C. Brockelmann ZDMG LXXIII, 13.

içkü/BSTTk. **içki** 'içecek şey; alkollü içecek' < ETk. ***içgü*** a.m. [***iç– + –gü*** nomen concretum (somut isim) eki, b. ***açgı*** ⊡.] Clauson 1972 s. 24. ※ ***Şarāb–ı nāb getürdi oğlına, süci vėrdi beglerine daḫı gerek gerekmez süci vėrdi, ni'metler bağışladı. İçküden imtinā' ėdenüŋ ḫānumānını Yağmāyī Türklere yağmalatdı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

içlen– 'duygulanmak, kimseye belli etmeden bir şeyi kendine dert etmek' < ***iç*** + ***–len–*** genişlemesi, b. ***abaplan*** ⊡. ※ ***Seniŋ ḥāliŋde bir 'acā'iblik var, oğlum, hīç de beğenmiyorum. Bir şey'e mi içleniyorsuŋ yoḳsa?*** (E.E. Talu 1928 s. 113. ※ ***"Annem sabaha kadar benim başımın ucunda kalsaydı!" diye büsbütün içlenmiştim.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 102).

içler acısı, b. ***iç acısı***.

içli dışlı/içlidışlı 'senlibenli, samimi' ※ ***Suat hanımın madam Viyoletle içlidışlı olduğunu söylemiştik ya.*** (S.M. Alus 1934 s. 156). ※ ***Vaktile yakın komşu imişler, beraber büyümişler; şimdi de gece gündüz sık sık görüşürlermiş, birbirlerine pek candan, içli dışlıymışlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 72).

AD. **içlik/işlik** 'iç gömleği; frenk gömleği, mintan' DS 2506–07, 2564–75, TS 2007–08 **<** ***iç*** I **+** ***-lik,*** b. ***ahfadlyelik*** ⊡.; ikinci varyant belki birincinin fonetik gelişimidir. (***/ç/*** **→*/ş/***), krş. ***iş-*** + ***-lik.*** ※ **İçlik, işlik de derler, gömlek üstüne giyilir.** (H.Z. Koşay 1944 s. 330). ※ ***Ayşe kız, kalın kumaştan yapılmış geniş, siyah donu, ince beline çekmiş, üstündeki göğsünü sıkan basma işliğin kollarını sıvayıp, sıcak yakıcı güneşe açmış, üslüğünü (başörtüsü) geriye atmış, çalışıyordu.*** (S. Kocagöz 1941 s. 56). ※ ***Kısa, sert bir hareketle içliğini çekip yırttı. Kesik kolunu dirseğinin yukarısından boğarak bağladı.*** (T. Evren 1943 s. 113).

EOsm. **içmek** 'içecek şey, içki' **<** ***iç-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-mek*** eki, b. ***artmak*** ⊡. ※ ***Ekābir-i Mıṣırdan bi ḳac ḳonşılar daḫı geldiler. Zeynü l-aṣnām ile yėmeklendiler, icmek içdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 53b). ※ ***"Ādemīyem, dermāndeyem, ölüme yaḳın gelmişem." dėdi. Yėmek yėdürdiler, icmek icürdiler. Biraz ḍayandı, gözin acdı, söze geldi.*** (a.e. v. 181a). ※ ***Ḫüb icmekler geldi.*** (a.e. v. 217a). Krş. ***yemek.***

EOsm. **içre** I (postposition) 'içine, içinde' TS 2008–2011, Meninski 1680 I, 585 < ETk. ***içre*** a.m. Clauson 1972 s. 30. ※ ***Ne balıḳlardur ol deŋiz içre!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 12). ※ ***Çu Ḥaḳdan erdi saŋa baḫt-ı devlet, | Cihān içre olan devrān senüŋdür.*** (F. Giese 1929 s. 10).

EOsm. **içre** II (postposition) 'arasında' TS 2008–2011 < ***içre*** I. ※ ***Güzeller içre anı kim ki görse | Güzellik birle alur anı Yūsuf.*** (Naẓmī 1928 s. 28).

EOsm. **içre** III (postposition) 'vaktinde, zarfında' TS 2008–2011 < ***içre*** I. ※ ***Beş yıl içre līk ola devlet tamām | Altı yüz beşde gider ol nīknām.*** (Enverī 1928 s. 10).

içün/BSTTk. **için** b.m. (postpositum) < ETk. ***üçün*** a.m. Clauson 1972 s. 28–29. Bugünkü kullanıştan ayrılan EOsm. hâlleri: ***anlaruŋ içün*** 'onlar için': ※ ***Bu şehre bugün geldüm, yoldaşcuḳlarum vardur, anlaruŋ-icün nafaḳa ḳaydın yėmege bāzāra girdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 10a). ***bularuŋ içün*** 'bunlar için': ※ ***Sen leşker-ile ḥarāmīleri, şehre ilet! Bularuŋ-icün cıḳduġ-idi dė.*** (a.e. v. 7a). Bu örneklerde, arkasından ***içün*** postposition'u gelen zamiri genetivus (genetif, ilgi hali) hâline yüceltme kaidesinin bugünkü kullanıştan daha geniş tatbikini gördük. Bugünkü diyalektlerde genetivus (genetif, ilgi hali) yerine ablativus (ayrılma durumu) hâlini bulduğumuz da oluyor: ※ ***"Öğrendin mi hocanın didiği yerleri?" —"Örendim," —"Bek geyşek sölüyon; hoca hayır yok diyo senden için."*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 107–108). ※ ***Köylüler başka partiye oy vermemek için anıza toplandılar. Karşımdaki eğitimci, konuştuğu köylerde, "o gomonisttir" demiş benden için.*** (M. Makal 1971 s. 191). ※ ***Bizden için, avrat reformu yapacaklar, toprak reformu yapacaklar, diye propaganda yaptıkları sıra köylüler soruyorlardı hep: "Siz avratları devletleştirecekmişsiniz abe?".*** (a.e. s. 192). Daha eski bir örnek için b. Şabur çelebi s. 60.

içür-/BSTTk. **içir-** I '(birine) içecek bir şey vermek; içmesine yardım etmek' < ETk. ***içür-*** a.m. [***iç-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***artur-*** ⊡.] ※ ***Baŋa şarabı çoḳ içürme!*** (Ferec 855/1451 v. 59a). ※ ***Bir yėrde bir ḳuyuya yėtişdi. Baḳdı, dibinde su gördi. Su cıḳardı, icdi, hem atına icürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 132a). Bu örnekte içirilen sudur, fakat içirilen at da olabilir mi? (Akuzatif ile [***atı içürdi***] kendisine su içirilen at olabilir, fakat datif ile [***atına içürdi***] sadece "atına bir şey içirdi" olarak anlaşılabilir. [Editörün notu]). ※ ***Beni içirmeğe gelmez. Tehlikeli olurum. Yâni kama çekip saldırırım demek istemiyorum.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947 s. 29). ※ ***Lâle delikanlının kolunu elinden tutup yavaşça indirdi. "Affedersin," dedi, "sarhoşum galiba. Beni çok içirme n'olursun!" O gece bir daha gülmedi.*** (N. Cumalı 1970 s. 120).

(Argo) **içir-** II 'vurmak; tokat, yumruk atmak' H. Aktunç 1990 s. 138 < ***içir-*** I. ※ ***Bir yangın yerinden Abdullah fırlar, Azizi aşağı alır, saldırmanın yassı tarafıyla bir tane içirir.*** (R.C. Ulunay 1994 s. 44).

Osm. **îd** 'bayram' < Ar. ***'īd*** a.m. ※ ***Böyle degüldür ki bir kişi ẓāhirde h̬andān ola, bāṭında hem h̬andān ola. Egerçi ki 'īde beŋzer...*** (Ferec 855/1451 v. 70b). ***īd-i ekber*** 'Büyük Bayram, Kurban Bayramı': ※ ***Babaannemin deyimiyle o gece maytap vardı. Îd-i ekber eylendi.*** (A. Kutlu 1987 s. 152).

Osm. **idad** 'sayı, miktar' < Ar. ***'idād*** a.m. ※ ***Bir sene temām mütemekkin olan nā-kām, eger fuḳara'-i enām 'idādında dāh̬il-ise 'alā ṭarīḳ-i l-in'ām ḥāline münāsib bir cāme ile iḥtirām olunmaḳ dah̬ı şarṭ-ı vāḳıf mücibince emr-i muḥaḳḳaḳ u müyesserdür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 145).

i'dam/idam 'ölüm cezası' < Ar. ***i'dām*** a.m. ※ ***On yaşındaki suçlu, idam altında yatanla üç senelik cezası olan hep bir koğuşta idi.*** (A. Nesin 1958k s. 19).

idare I 'yönetme, çevirip çekme' < Ar. ***idāra*** a.m. ※ ***Bunu yalnız genel idare kurulu âzâları biliyorlar. Bir de İstanbul merkezi idare heyeti âzâları biliyorlar... Bir de ben biliyorum.*** (C.F. Başkut 1963 s. 50). ***idare et-*** 'işleri yürütmek, yönetmek; işleri manipülasyonla yürütmek, tehlikeleri geçiştirmek' ※ ***On dokuzuncu yüzyıl, gelişen kosmosu düzenleyen kanunla insanoğlunu idare eden kanunun ayniyetine inanıyordu. Tabiatı da, tarihi de gittikçe daha ileri, daha mükemmel merhalelere sürükleyen, aynı tekâmül kanunuydu.*** (C. Meriç 1992 s. 110–111).

idare II 'geçim; tutum, israftan kaçınma, az gelirle geçinme' < ***idare*** I. ※ ***Var altı dene çocuğumuz. İdare çıktı bilmem nereye.*** (F. Baykurt 1955 s. 73). ***idareyi doğrult-*** 'geçimini temin etmek': ※ ***Üçüncünün ise bir tarakta bezi yoktu; Allahın günü taban teper, ailem eder, kallem eder, senden alıp bana satar, idareyi doğrultur.*** (F. Erdinç 1955 s. 29). ***idare et-*** 'tutumlu sarfederek sürdürmek': ※ ***Evdeki parayı da hafta ṣoŋuna ḳadar nasıl olsa idāre ederim.*** (M. Yesari 1928 s. 128). ※ ***Boyuna lokantada yemek başa çıkmıyacağı için öğle yemeklerini dairede ve mektepte, bazan ucuz bir kebapçıda idare ediyorlar, akşamları da Madamın mutfağında hazırladıkları çay ve kahvaltı ile geçiniyorlardı.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 149). 'geçindirmek': ※ ***Ġayfe tütün işdikden söna emmisinin oğlu Ali Ġadöluna demiş ki "Bura ikimize idar-ėtmiyor, burada ya sen dur ya da ben!"*** (A. Caferoğlu 1945 s. 134).

idare III (tali manalar): AD. ***idare*** 'bir bez cinsi': ※ ***Çorum bezi, evbezi de derler. Melez, idare, bürümcek diye çeşitleri vardır.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 328). ***idare fitili/idare lambası*** 'sarfiyatı az bir gece lambası': ※ ***Odamda idare fitili yanıyordu. Yataktan palas pandıras fırladım.*** (S.M. Alus 1944 s. 68). ***idare et–*** 'tatlı sözlerle, icabında yalanlarla oyalamak': ※ ***Herifi bir müddet daha idare edelim, fellâh damarlarını büsbütün ayaklandırmıyalım; arkamızda yumurta küfesi yok a, gene dönüveririz!*** (S.M. Alus 1933p s. 117). ※ ***Eve gidip geleceğim. Meleği bul da söyle: beni sorarlarsa idare etsin***. (M.Ş. Esendal 1934 s. 433). 'yetmek, yetişmek': ※ ***İkinci kattaki deniz üstünde geniş odayı yıktırdım, açtırdım, geniş bir taraça yaptırdım; kalan kısmı da biraz yenilettim. Bizi pek güzel idare ediyor.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 238). ***idare–I kelâm et–*** 'şartları itibare alarak konuşmak': ※ ***Neticeyi bir an önce öğrenelim de, biz de ona göre idare–i kelām edelim beyefendiyle.*** (R. Bilginer 1965 s. 15). ***idare–i maslahat et–*** 'bir karar vermektense işi oluruna bırakmak': ※ ***Me'mūrlarıŋ ta'bīrince ufaḳ tefek ve ehemmiyetsiz işler haydi böyle geçsin, idāre–i maṣlaḥat edilsin. Faḳaṭ ba'żan ṭabībiŋ mu'āyenesine muṭlaḳ iḥtlyāc ḥāṣıl oluyor. O vaḳlt Baġçe'ye yazılır. Cevāb gelir. İş'ār ve lstlş'ārlar başlar. Bir hafta, on gün ṣoŋra–da ṭabīb efendi ẓuhūr ėder.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 258).

Osm. **Iddet** 'kocası ölen yahut kocasından boşanan kadının tekrar evlenebilmek için şer'an beklemesi icap eden asgarî müddet' < Ar. ***'idda*** a.m. ※ ***Bu 'Iddet işi bltdüglnden ṣoŋra Naṣr–ı 'Ayyār şeh–zāde ḳatına geldi eyltdl: "Vaḳt oldı ki işi bitirevüz,' dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 50a).

iddia 'ileri sürülen düşünce' < Ar. ***iddi'ā'*** a.m. ※ ***Aṣlā a'yān–ı şehrüŋ şehādetine ḳulaḳ ṭutmadı ve "Bu sārıḳ olduğına 'ilmüm müte'allḳ oldı." dėyü Iddl'āsından dönmedi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 171).

ide, b. ***iğde***.

ideal 'ülkü, mefkûre; yüksek bir hedef, amaç' < Fr. ***idéal*** a.m. ※ ***Bu şekildeki bir yol, bir Türk genci olarak beni üzmüyor değil ama ne var ki, ben bunu pintiliğimden yapmıyorum, bir idealim var, onun için yapıyorum.*** (M.B. Kanok 1984 s. 89). (Sıfat olarak) 'düşünülebilen en iyi': ※ ***Birçoklarına göre mutlu bir aile sayılırlardı. Yani görünürde her şey yolundaydı. İdeal bir koca, ideal bir evlilik. "Ya cinselliğimiz?" diye kendi kendine sordu kadın.*** (U. İlhan 1993 s. 18).

idealist 'yüksek bir ideali olan ve bu ideal için fedakarlıktan kaçınmayan' < Fr. ***idéaliste*** [***idéal*** + ***–iste,*** b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***Bir hıristiyan olan Refik Rızık Sellûm hakikî bir idealist idi. Ölümü güleryüzle karşılamıştır***. (F.R. Atay 1938 s. 52). ※ ***Gençliğimizde çok idealist idik ama, hayat insanı değiştiriyor; şimdi realist olduk.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 222).

idealizm 'yüksek idealler peşinde koşma, fedakârlık' < Fr. ***idéalisme*** a.m. [***idéal*** + ***–isme***, b. ***aforizm*** ⊡]. ※ ***İdealizm sözcüğünün içinde kasıtlı olarak bir ahlak kavramı vardır ve bu materiyalizm düşmanlarının kurduğu bir tuzakdır.*** (D. Asena 1987 s. 162). ※ ***Sizin kuşağın aydın kesiminde idealizmin dışına bir türlü çıkılamamıştır. Hattâ biz sizlerde sık sık mazoşist eğilimler de yakallarız***. (A. Ağaoğlu 1991h s. 97).

ideoloji ‘siyasal ya da toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin v.b. davranışlarına yön veren düşüncüler bütünü’ < Yun. ***ἰδέα*** (iḏéa) ‘fikir’ + Lat. ***–logia*** ‘bilgisi’ b. ***antoloji*** ⊡. ※※

ideolojik ‘ideoloji ile ilgili’ < ***ideoloji*** + ***–ik*** b. ***Adriatik/Adriyatik*** ⊡. ※ ***Sonuçta şiir dehası olsalar bile yazdıklarında kendi ülkelerin koşulları etkilidir. Yani, farklı ideolojik nedenle de olsa o ikisi kolektif kurtuluş ruhunun şairleridir bence.*** (B. Uzuner 1997 s. 11) ※ ***Üstün gelen haklıydı; ideolojik yetersizlik onu söylüyordu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 91).

idi ‘defectif ***i–*** yardımcı fiilin geçmiş zaman hâli’. ***idi... idi...*** (sonu olmayan bir liste): ※ ***Pekâlâ dedik, haftada bir geliyor, ıskala idi, şuydu buydu, ders veriyordum.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 106). ※ ***Başka bir müşteri de vardı. Onun yanında bana; “Seninle derde çattık, bu akşam!” dedi. “Hem şekerdi, peynirdi, şuydu buydu diye ikide bir gelme!” dedi.*** (M. Yesari 1943 s. 88). ※ ***Kasabaya döndü, gömlekti, şuydu buydu derken hayli borçlanmış kıştan.*** (M. Başaran 1955 s. 86). ***idi ise/idiyse*** ‘olduysa’: ※ ***Biz barbar idiysek, Avrupa ne idi?*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 88). ※ ***Eğer evde zan–pāra var idiyse, muṭlaḳ ḥālā içeridedir.*** (H.R. Gürpınar 1339 [1920] s. 115). ※ ***İki yıldır, annesinden hiç bir haber almamıştı. Sağ mı idi? Sağ idi ise, kendisini bir kerecik olsun, ne diye aramamıştı?*** (E.E. Talu 1935 s. 81). ***idi ise de/idiyse de*** ‘gerçi... ise de’: ※ ***Kendisi, saʿy u iḳdāmınıŋ ve ehliyet ve iḳtidārınıŋ ṭabiʿī bir s̱emeresi ʿadd ediyor idi ise–de, ḥaḳīḳat başḳa türlü idi.*** (E.E. Talu 1928 s. 173).

idil ‘kır yaşamı içinde aşk konusunu işleyen kısa manzume’ < Fr. ***idylle*** < EYun. ***εἰδύλλιον*** (eidyllion) a.m. ※ ***“Mo–oooooo!” İneğin böyle böğürdüğünü, onu yalnız kitaplarda görmüş, köyü idillerde okumuş olanlar da bilir.*** (F. Erdinç 1969 s. 145).

idol ‘sanem, put; çok sayılan ve sevilen, tapılan kimse’ < Fr. ***idole*** a.m. < EYun. ***εἴδωλον*** (éidölon) a.m. ※ ***Aysel Hoca başka türlü mü sanki? Ömrü boyu kendini aşmaya çalıştı. Kendini aşan aydınların bulunmadığı bir yerde, aşmaya çalışanlar idolümüz olup çıkıyor.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 296). ※ ***Hülya onun için bir idoldü. Evlilik bu idolü yok edebilirdi. Neyse uzatmayalım. Adnan, Hülya ile beni Beşiktaş Evlendirme Dairesine götürdü. Biz, Hülya ile ben, onların evlilik tanıkları olacaktık, nitekim olduk da.*** (V. Günyol 1999 s. 155).

idrak ‘anlayış, akıl, zekâ’ < Ar. ***idrāk*** a.m. ※※ ***idrāk et–*** ‘anlamak, tanımak, sezmek’: ※ ***Ben ol nesnei, ol laḥm–ı ḥamelde, kim laḥm–ı cemel andan andan yėg, bāṣıra ḳuvvetiyle ol heyʾeti idrāk ėtdüm. Andan söyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Senüŋ ẕātüŋ kemālātın ne idrāk ėde her ḳāṣır, | Zīrā şemsüŋ żiyāsından ne ḥaẓ ėrişe aʿmāya?*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 40). ‘bir zamanı görmek, onu yaşamış olmak’: ※ ***Bendeniz devr–i istipdadı, devr–i hürriyeti idrak etmiş bir adamım.*** (S. Kocagöz 1954 s. 78–79).

idrar I ‘sidik, çiş’ < Ar. ***idrār*** ‘akıtma’. ※ ***On iki senedir, yâni Erenköyüne gittik gideli, o muannit inkıbazı, o kâfir idrar zorunu çekerim; hem de şöyle böyle değil, domuzuna.*** (S.M. Alus 1933p s. 205).

Osm. **idrar** II ‘dirlik, rant, gelir’ < Ar. ***idrār*** a.m. (?). ※ ***Şāh aŋa‿hilʿatler, idrārlar vėrüb durur. Eline‿hāṣ gendü ḳılıcın vėrüb durur. “Kim seni bāğdan cıḳarmaḳ isterse boyın ur!” dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 204a).

Osm. **Idüği** 'olduğu' < ***i-*** defectif yardımcı fiilin ***-dik-*** partisipi. Osm.da ***olduğu*** onun yerini aldı; bugün ***idügi/idüğl*** yalnız nadir tabirlerde kullanılır (b. ***ne Idüğl...***). ※ ***Cāriye Işltdügi̮ haberi vardı, bibiysine dėyü vėrdi. Aŋa̮ höd bundan evvel bennādan̮ haber gelmiş-idi, Gevāşīrde yldügl, köşk yapduğı, pādişāh ḳatında̮ höş-idügi ma'lüm olmışdı.*** (Ferec 855/1451 v. 21b). ※ ***Bu maḳām yapılduğından maḳṣüd ne-yidüglnl 'ayān ėdeyim.*** (a.e. v. 28b). ※ ***Oğlanuŋ 'aḳlī kifāyeti büzürg-zāde Idüglne delīl-i vāżıḥ-Idl. Anı bildük-idi ammā bular anuŋ vālldeynl idüklerlnl bilmezlik bizi udlu düşürdi.*** (a.e. v. 141a). ***Çu taḫt üstinde aŋa ṭapu ḳıldı | Ṭılısım-duğın anuŋ uṣlu bildi.*** (Fahrī 1974 s. 355 no. 2029). ※ ***Onuŋ can damarı iyice koltuklanmak, gençlerden sağlam, kuvvetli ve dayanıklı idüğünü, hâlâ da aslanlığını işitmekti.*** (S.M. Alus 1944 s. 8).

Osm. **ifade** I 'fayda, faydalanma' < Ar. ***ifāda*** a.m. ※ ***Ḥaḳ sübḥānehü ve ta'ālā ḥaḳīḳat-i Insānīyeye ifāże-i zülāl-i ḥayāt ve ifāde-i ma'ārlf u kemālāt ėtmeden murād u me'āl, 'ibādāt-ile mü'āneset-i bī-mis̱āl ve namāz u ṭā'at-ile münāsebet-i ber-kemāl ḳılmaları olmışdur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 245-246).

ifade II 'haber, beyan, bildirme' < Ar. ***ifāda*** a.m. ※ ***Bana baktığını hissediyordum. Yüzünü görmediğim halde gözlerindeki ifadeyi seçebilIyordum.*** (H. Akdoğan 1998 s. 18).

(Argo) **ifade** III 'iş; cinsel birleşme' H. Aktunç 1990 s. 138. ※※

AD. **ifade IV** 'dokumada mekikle atılan tel' DS 2507 < Yun. ***υφάδι*** (ifáḏi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 555. ※※

AD. **Ifadl** 'bir çeşit iplik; bir çeşit kumaş' ZTS 101 < ***ifade*** IV. Ch. Tzitzilis 1987 no. 555. ※※

If'āl babına çek- 'ırzına geçmek' (asıl mana [bir Ar. kelimeyi] '***if'āl***' şekline koymak). ※ ***Tā ṣabāḥa dek cemī' ḳızları ḳavm-ı ecinne if'āl bābına çeküb bekâretlerin izāle ėdüb nā-pāk ėderler.*** (Evliyā Çelebī 1928 VIII, 525).

iffet 'ahlaklılık, namus' < Ar. ***'iffa*** a.m. ※ ***Ben bir 'avratam. Yėrüm bucaḳ yaraşur. Cün pādişāhlık 'uhdesi üstümdedür, her eyü yavuz-ile, yad u blllşle hem-ṣaḥun olmağum gerekdür. 'İffetümden bu nesnel revā görmezem.*** (Ferec 855/1451 v. 49a). ※ ***Gözleri devrinde çün çāk ėtdl 'iffet perdesin, | İḫtiyār ėtsem gerekdür güşe-i mey̮hāneyl.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 209). ※ ***Ona akla gelmez şekilde Itlmad da besledim, Murat Bey. Aç kurt sürüleri içinde iffetini saklayabileceğini sanıyordum.*** (İ. Tarus 1961 s. 115).

AD. **ifllde-** 'rüzgâr hafif hafif esmek; soğuktan titremek' DS 2507 < ses taklidi fiillerden, ***Ifll Ifll*** tabirine dayanır. ※ ***Soğuk bile keskinliğini yitirmiş. Eskiden nereleri örtseniz, nereleri tıkasanız, soğuk ifilderdl her yanda. Şimdi kime söylesem şaşar, inanmaz.*** (Füruzan 1981 s. 136).

AD. **ifil ifil** 'hafif hafif, kesik kesik (esen rüzgâr için)' DS 2508 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Sofiya kahve falı demekti benim için. Bir iki saatta dikilip elimde verilmiş, ifil ifil ütülü bir bluz, çabucak kolalanmış elbiseler demekti.*** (N. Meriç 1956 s. 88). ※ ***Bir tutam siyah saçı sağ kaşının üstünde. Beyaz ipek gömleği ifil ifil.*** (S. Şengil 1990 s. 40).

Osm. **iflac** ‘felce uğramış olma, tutukluk’ < Ar. ***iflāc*** a.m. ※ ***Sehv-ile benden bir günāh ṣādir oldı. ‘Uḳūbetin daḫı gördüm. Cendīn vaḳt iflāc zaḥmetin cekdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 186b).

iflâh/iflah ‘kötü bir durumdan kurtulma, iyi bir duruma gelme’ < Ar. ***iflāh*** a.m. ※※ ***iflah et-*** ‘mesut etmek; mutlu ettirmek’: ※ ***Beğeniyor musunuz yaptığınızı? Allah bunu yanınıza bırakır mı sanıyorsunuz? Bu çocuğun ahı sizi iflah eder mi?*** (Sabahattin Ali 1937 s. 54). ***iflahını kes-*** ‘bir daha düzelemeyecek bir duruma getirmek’: ※ ***Partideki mikrobu herkes bilir de, sıkıysa gel adını söyle biyol! Zübükzade demişler ona, bir kulağına gitti mi, iflâhımızı keser.*** (A. Nesin 1961z s. 102). ***iflâh ol-*** ‘kötü bir durumdan kurtulmak’: ※ ***Şāhīn Efendi hepsinden zōrlu gelen bu ḍarbeden belki iflāḥ olmayacaḳdı. Faḳaṭ Necībiŋ ölümü oŋa yeŋi bir vaẓīfe yükleyordu: Onuŋ kimsesiz ḳalan ịhtiyār anasiyle dul ḳız ḳardeşine yardım etmek vaẓīfesi.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 299). ※ ***Kaynanam o günden sonra iflâh olmadı, felce uğrayıp yatak döşek yattı.*** (S.M. Alus 1933p s. 29–30).

İflak, b. ***Eflâk***.

iflâs ‘borçlarını ödeyemeyen tüccarın hâli’ < Ar. ***iflās*** a.m. ※ ***Falanca tarihte soğuğun kuruttuğu incirler, ya da bilmem kaç iktisadî buhranı. İflâslar, sıkıntılar, malların para etmeyişi.*** (B. Duygulu 1963 s. 18). ※ ***Ölümünden kısa bir süre sonra, bir gece annesi, babalarının, onların bilmediği ticari başarısızlıklar, iflaslar, düş kırıklarıyla dolu geçmişini anlatmıştı.*** (C. Kavukçu 1998 s. 24).

ifrat ‘fazlalık, kesret’ < Ar. ***ifrāṭ*** a.m. ※ ***Sā‘at sā‘at bir birine mihr u muḥabbet artar-idi, ifrāṭ-ı ‘ışḳ gözlerini örter-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 119a). ***ifratla*** ‘pek çok’: ※ ***Ammā iri barçalar meẕkür limanâ varıcaḳ mezbür adacügüŋ yılduz ṭarafından geçerler kim ol ṭaraf hem vāsi‘dur hem ifrāṭ-ile deriŋdür.*** (Pīrī Re’īs 1935 s. 178).

ifraz ‘bir bütünün bir kısmını ayırma, parselleme’ < Ar. ***ifrāz*** a.m. ※※***ifraz et-*** ‘ayırmak; ayrı bir bölüm hâline getirmek’: ※ ***İki hemşiyresi var-idi. Ḫaliyfeye şikāyet ėtdiler: “Bizi maḥrūm ḳodı. Māli giderdi, daḫı gidermekdedür,” dėyü aŋlatdılar. Ḫaliyfe buyurdı, kāżī naşiyblerini ifrāz ėdivėrdi. Ḫālid gendü vechini sehel müddet icinde ezdi.*** (Ferec 855/1451 v. 206b). ※ ***Taḥrīr-i vilāyetden murād taḥrīb-i ḳurā degüldür, belki maḥżan ‘adāletdür-ki biŋ aḳçaya bağlu olub beş on biŋ maḥṣūle müteḥammil olan ḳalemler görile ve biŋ aḳçaya muḳayyed olub yüz aḳça ḥāṣıl vėrmeyen ḥiṣṣeler sorıla ve bu mā-beynde ta‘ādül ḳaṣd olınub münāsiblü münāsibine tevżī‘ ve fażlaları ḫavāṣṣ-ı humāyūna bağlanub ifrāz ‘arż oluna.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 136).

Osm. **ifrit** I ‘bir çeşit çok kuvvetli cin’ < Ar. ***‘ifrīt*** a.m.; kelimenin menşei bilinmiyor. ※ ***Bediyü l-cemāl Seyfü l-mülüke bir ‘ifrīt perī ḳulavuz ḳoşdı, ceddesi Servere vėribidi. Bediy Seyfi ‘ifrīte yükletdi; gözin yumdı, gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 152a).

ifrit II ‘korkunç ve aşırı derecede çirkin birisi’ < ***ifrit*** I. ※ ***Padeşāh-neşīnde bir sehminâk zengī ‘ifrīt tekiyelenüb oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 72a)

ifrit kesil-/ifrit ol- ‘(birisine) çok öfkelenmek’ < ***ifrit*** I ve ***kesil-/ol-***. ※ ***Sarhoş herif hizmette görülen zerrece kusuru af etmez, ifrit kesi-***

lirdi. (H.R. Gürpınar 1943m s. 106). ※ ***Kadın, en ziyade İsmail'in eşeğe binmesine ifrit oluyor, oduna giderken veya pazar dönüşünde onu hayvanın üzerinde yakalayınca, ağzına geleni söylüyordu.*** (F. Erdinç 1955 s. 121). ***ifrit et-*** 'çok kızdırmak': ※ ***Kendine özgü alay konuları vardı: Biri politika ve politikacılar; diğeri evlenme gibi alışılmış gelenekler (ikisi de gerici Amerikalıları ifrit eden şeyler).*** (N. Berkes 1997 s. 130).

Osm. **ifritruy** 'çirkin ve korkunç yüzü olan' < Fa. ***'ifrīt*** ve ***–rüy*** 'yüz, çehre'. ※ ***İ dīv-I 'Ifrīt-rüy, zebāniye-hüy! Ne ḳadar vaḳtdur ki beni oşbunda ḥabs ėdüb durursın?"*** (Ferec 855/1451 v. 46a).

AD. **ifta/Ipta** 'evvelâ, başlangıçta' DS 2546 < ***ibtidā'*** II veya ***iftitāḥ*** 'başlangıç'. ※ ***Bunlarin ifta hali vahti yerinde oldıği halde sonralarI hizan olmIşlar.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 154). ※ ***Bu yersiz şarti ifta padişah ḳabul etmi. Sonra bahı ki oğlani evlendurmah içün başka çare yoh, kabul edI.*** (a.e. s. 166).

iftar 'oruç açma, oruç bozma' < Ar. ***ifṭār*** a.m. ※ ***Yemek bitince hemen ardından çay içilecek ki, ertesi gün iftara kadar kimse susamasın.*** (C. Kavukçu 1998 s. 58). 'Ramazanda akşam yemeği': İftara sıcak pide alırım. (a.e. s. 84).

AD. **IfterI** 'eğrelti otu' DS 2508 < Yun. ***φτέρη*** (ftéri) a.m. G. Meyer 1893 s. 28, Tietze 1955 no. 285, K. Emiroğlu 1989 s. 131. ※ ***Ġarşida ifteriluk, | SerInluktur, serInluk. | At paşuna çomberi, | Gel, et bana serinnukI*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 108).

iftira 'birisine suç isnat etme, kara çalma, bühtan'< Ar. ***iftirā'*** a.m. [/fry/ kökünden]. ※ ***Aşk olsun bu kıza, beni ele vermemek için en ağır tazyiklere karşı koyuyordu. Ben bilakis ona Beykozda gebe kaldığı şeklinde IftIra atıyordum.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 36). ※ ***Bir akılsızın iftirası yüzünden bütün nakkaşlar camiasının tehlikeye atılmasına izin vermedim.*** (O. Pamuk 1999 s. 23).

igid, b. ***yiğId***.

igil/BSTTk. **–gIl** 'ev, aile' ? < ??, ***igil*** şekli bir hapax legomenondur (tek veri). Tietze 1993. ※ ***Ebu Bekir bir fużūlī er-idi, ḫalḳ sözinden üşenürdI. İttIfāḳ bu Mübārek igil olduḳları maḥallede imām-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a).

igIIk, b. ***iğlik***.

igne, b. ***iğne***.

iğ I b.m. (iplik eğirme aleti) < ETk. ***ik*** a.m. Clauson 1972 s. 99. ※ ***Andan cāriye Ig*** (metin: ***ipük), u öreke getürdi, bir batman pamugı egIrmege bir batman etmek ḳavl eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Dutsaḳlaruŋ bir bir[ine] cağırub eyitdi kim "İgümi, örekümi sakın!"*** (a.e. v. 26b)

AD. **iğ** II 'değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen' DS 2508–09, ZTS 101. ***değirmen iği*** 'kutub' TS 2014 Ar. ***ḳuṭb*** a.m.; ***ik taşı*** 'değirmendeki alt ve üst taş' Meninski 1680 I, 600 < Krş. ETk. ***ik*** 'spindle; pivot of a mill; axle' Clauson 1972 s. 99. ※※

AD. **iğ** III 'hastalık, dert; verem' DS 2508, TS 2014 < ETk. ***ig*** a.m. Clauson 1972 s. 98–99. ※※

iğ–, b. ***eğ–***.

iğde 'zeytin ağacına benzeyen bir yaban ağacı, Elaeagnus ve onun meyvesi' < YUig. ***yigdä*** < Mo. ***jigde*** 'ağaççık' M. Räsänen 1969 s. 202. ※ ***İde çiçekleri kokuyor! Buralarda bir yerde ide ağacı olmalı.*** (B.R. Eyüboğlu 1938 s. 96). ***iğde çiçeği*** 'bir nevi oya' H.Z. Koşay 1944 s. 100. ***iğde kabuğu*** 'iğde meyvesinin kırmızıya çalan sarısına benzeyen renkte olan': ※ ***Bir kez bile beni arayıp sormadın, Ayten? Ta ki bu akşam, iğde kabuğu parlak çizmeleriyle, Salih'in kolunda, önünden geçip giderken, o gülüşü!*** (A. Ağaoğlu 1982h s. 34).

iğdiş/iğdiç 'hadım edilmiş (hayvan, bilhassa at)' DS 2509, G. Molino 1641 (cavallo castrato maddesinde) < ETk. ***igdiş*** 'melez' Clauson 1972 s. 103, G. Doerfer 1965 II, no. 513; krş. ***aydaş***. ※※ ***iğdiş et–*** 'hadım etmek' ※※ mecazî manada 'mahrum etmek': ※ ***Cevdet Paşayı medrese yetiştirdi, üniversite Özcan'lar yetiştiriyor. Nesillerin idraktan mahrum edildiği, şuurdan iğdiş edildiği bir ameliyathane.*** (C. Meriç 1992 s. 178). AD. ***iğdiş yoğurt/iğdiş yoğurdu*** 'kaymağı alınmış, yağsız sütten yapılmış yoğurt' DS 2508–09: ※ ***Sonra kimin ne koyduğunu sayıp döktükten sonra bavulları, torbaları evin ortasına çekip oturdu. Atiye bavulların içinden erişteleri, torba torba iğdiş yoğurdunu, kaysı kurusunu çıkardıkça yine bir ağıttır tutturdu***. ※ (L. Tekin 1984 s. 110–111).

iğegi, b. ***eyegü***.

iğfal 'baştan çıkarma, aldatma' < Ar. ***iġfāl*** a.m. ***iğfal et–*** 'baştan çıkarmak, aldatmak': ※ ***Seni ne kadar çok iğfal etmişler anne | Her yerin delik deşik | Ağlayışın bile yamuk yumuk | bakışların kısık.*** (Küçük İskender 1996 s. 25).

iğiç, b. ***eğiç***.

iğil–, b. ***eğil–***.

iğirmi, b. ***yiğirmi***.

AD. **iğle–/iğlen–** 'hastalanmak, verem olmak, zayıflamak' DS 2511, TS 2020 < ***iğ*** III + isimden fiil yapan ***–le–*** ve ***–len–*** genişlemeleri, b. ***afalla–*** ⊡. ※※

AD. **iğlek** 'baba incir, erkek incir' DS 2510 ※ ***Haziranda incir ağaçları altında kınnapın bir tarafına iki, öteki tarafına bir iğlek dizip heybe şeklinde ağaçlara atışımıza ağlıyordu.*** (B. Duygulu 1961 s. 28–29). ※ ***Yel incirleri olmıya başlardı ikinci iğlek atımında, sonra kurtlucalar. Onlar ki iyi incirlere işaretti, göz kırpardı bize.*** (a.e. s. 29).

iğlen–, b. ***iğle–***.

iğli I, b. ***eğlik***.

iğli II, b. ***iğlü***.

EOsm. **iğlik** '??' < ?? krş. AD. ***iğlik*** 'küçük sepet' DS 2457, 2511.‿***Horāsān ilini dutmışdı Behrām, | Ki şāhdan çoḳ ağı yutmışdı Behrām | Ki iglik vėribidimişdi şeh aŋa.*** (Fa̤hrī 1974 s. 286 no. 634–635).

AD. **iğlü/iğli** 'zayıf, hastalıklı; dertli, gamlı; olgunlaşmadan yere düşen ham meyve' DS 2511, TS 2020 < ETk. ***ig*** 'hastalık' Clauson 1972 s. 98–99. + ***–lü/–li.*** ※‿***Harrāṭ–ı ġuṣṣa döndüri döndüri zāhidā | Ger iglü eyledi ise var anca şarāb egir.*** (Ẕātī 1967 I, 366). ※ ***Şaḳalluları igli*** (metin-

de iŋli) ***köfte-hārlardur yalıŋ yüzlülerin ağcalığı ġarradur dimiş.*** (Ẕātī, TDED 1970 XVIII, 40).

iğmaz et- 'görmezlikten gelmek' < Ar. ***iġmāż*** a.m. ve ***et-***. ※ ***Ḳāżīnüŋ bu işe ne cāresi? Söz ḳurtuldı, iġmāż eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 124a). ※ ***Evsāṭ-ı nāsdan olanlaruŋ hidmetkārları kürk ėdinmek, şān-ı devletmende mālik 'azīzler rūz-ı tābistānda kebe geymek gibidür, meger ki ol nökerler Yūsuf-liḳā dilberler ve ḥüsn-i hulḳ issi sīm-berler olub melāḥat u behcetlerine baḳıla ve maḳām-ı 'ubūdiyetdeki hidmetlerinden iġmāż ḳılına.*** ('Ālī 1587 v. 138b).

iğne b.m. (dikiş aleti) < ETk. ***igne*** a.m. Clauson 1972 s. 110. ※ ***Baŋa ḥaḳāret gözlyle baḳmal Benüm tlyġum daşa, demüre öter, igne ḥariyre, barmaḳ ḥarīreye ötdügl gibi.*** (Ferec 855/1451 v. 100b). 'bazı böceklerin iğnesi': ※ ***Yavrum, sakın, arı sokar, | İğnesinden zehir akar!*** (Tevfīḳ Fikret 1958 s. 32). ***iğne ardı/iğneardı*** 'dikiş ve nakışta kullanılan bir iğne hareketi': ※ ***Valdende de el işleri merakı vardı, makineden çıkmış gibi dikiş dikerdi, hani şu "iğne ardı" derler, onu bir güzel yapardı kil*** (Peyami Safa 1931 s. 87). ***iğne atsan yere düşmez*** 'çok kalabalık' (krş. daha az mübalağa ile Az. Tk. ***papaġ atsan yerä düşmäz*** a.m.): ※ ***Tam sana göre, sana biçilmiş kaftan bir seyir yeri. Hele perşembe günleri iğne atsan yere düşmüyor!*** (S.M. Alus 1944 s. 46). ***iğne deliğinden Hindistanı/dünyayı seyret-*** (krş. ***igne yurdısından Hindistan seyrin eyle-***) 'umulmayacak şeyler görebilmek': ※ ***Kırk para verip kör Yahudiye Tayfuru sorayım. Herifin gözleri kör amma iğne deliğinden Hindistanı seyrediyor!*** (S.M. Alus 1933p s. 40). ※ ***Evlŋ ḳarşısı bağçe duvarı ammā el bu! İğneniŋ deliğinden dünyāyı seyr eder!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 275). ***iğne ile kuyu kaz-*** 'zahmetli ve başarılması şüpheli bir işe başlamak' (mesela bu lûgat). ※ ***Hidmetkāra lāzım olan her işe boyun urmaḳdur. Farażā ki igne ile bir ḳuyu ḳazmaḳ ve yā hōd bir ḍağı yėrinden ırmaḳ dahı buyurılsa 'alā r-ra's ve l-'ayn edāsın ėdüb ḳarşu ḍurmaḳdur.*** ('Ālī 1956 s. 187). ***iğne ipliğe dön-/bir iğne bir iplik ol-*** 'çok zayıflamak': ※ ***A, zavallı Saadete bak, kızcağız sarartma olmuş. İğne ipliğe dönmüş!*** (H.R. Gürpınar 1943m 112). ※ ***Kız hayali fenere döndü, bir iğne bir iplik, bir deri bir kemik!*** (İsmail Galib 1932ei s. 19). ***iğneden ipliğe (kadar)*** 'lâzım gelen her şey': ※ ***Cümle ḳapudānlar ve re'īsler igneden iblige varınca mühimmātı mahzenden alurlar. Gemi ḳapudanlarına her donanmada ḳomanya aḳçası on beşer biŋ aḳça vėrilür.*** (Kātib Çelebī 1329 [1911] s. 157). ※ ***İnneden iplē möhtac oldular, yiyecek ve içecekleri ġalmadı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 143). ※ ***Sandığında, sepetinde cihazı da iğnesine, ipliğine kadar hazır.*** (E.E. Talu 1937 s. 114). ***iğne ucu kadar*** 'en ufak': ※ ***Şu żiyā'-ı 'aẓīmi yazan ḥerīf iğne ucu ḳadar bir te'essüf ḍuymuş olsa yüreğim yanmaz.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 26). ※ ***Hayrun, iğne ucu traşlı erkek ensesi, düz ve kısa favorileri, donuk parıltılı köse gülümsemesiyle, ilk baḳışta sağlam ve oturaklı görünse de; dikkat edilince omuzlarına binmiş bilinmez bir yükün ağırlığı altında ezilmişe benziyor.*** (A. İlhan 1981s s. 429). ***iğne üstünde otur-*** 'diken üstünde oturmak' (bu iki deyimi krş., belki calque [ödünçleme çeviri] ??): ※ ***Eminenin, iğne üstünde oturur gibi sedire ilişişine, canı sıkıldı.*** (M. Yesari 1930 s. 71). ***iğne yemiş it gibi/iğne yutmuş köpeğe dön-*** 'birdenbire deli gibi koşmaya başlamak' Meninski 1680 I, 361: ※ ***Köşkün holünde hasır bir koltuğa oturan Refika Hanım, Saniyeyi Nadire Hanımın kolunda görünce: "Ne oldu buna?" dedi, "Birdenbire***

iğne yutmuş köpeğe dönmüş…”. (R.C. Ulunay 1941 s. 132). ***iğneli beşik/iğneli fıçı*** ‘iç yüzeyinde iğneleri olan beşik veya fıçı (masallarda bahsedilen bir idam şekli); çok sıkıntılı vaziyet’: ※ ***En büyük cinayetleri işlerdi orası. Hele, karanlık, derin sokakları vardı ki, iğneli fıçı!*** (M. Başaran 1955 s. 8). ※ ***Pehlivan: “Ben anlatırım,” diyor, “belki o zaman kafamdaki hayvanlar yatışırlar, ikide bir üzerime yörüyüp iğneli beşiklerde sallamazlar beni!”*** (F. Baykurt 1961o s. 82).

iğnedanlık/ iğnedenlik ‘üstüne iğne saplanan küçük yastık’ < ***iğne*** + Fa. ***–dān*** ‘tutan, saklayan’, b. ***abdan*** ⊡, + ***–dan***’ın fonksiyonunu kuvvetlendiren ***–lık*** eki, b. ***buhurdanlık*** ⊡. ※ ***Al sana iğne bir de iğnedenlik, sabaha kadar bu iğneyi buna batırıp çekeceksin.*** (U. Günay 1975 s. 368). ※ ***Fikret susuyor, onun, iliştirdiği toplu iğne ile iğnedanlığa dönen yeleğine bakıyordu..*** (Reşat Enis 1957 s. 123). ※ ***Terzi gevezenin biri. Boynuna dolanmış mezuresi, kolunda iğnedenliğiyle bön suratlı bir müşterinin provasını yapıyor.*** (A. İlhan 1963 I, 101).

iğne yurdusu ‘iğne deliği’ < ***igne*** ve ***yurdu*** < ETk. ***üt*** ‘delik’ Clauson 1972 s. 36. (Bu birleştirmenin doğru olduğuna inanmak zordur, ‘delik’ anlamına gelen kelime palataldir; Halaçça *hīˀt.* Krş. Clauson 1972, s. 201 ***urt*** ‘the eye of a needle’ b. oradaki açıklama [Editörün notu]). ※ ***İnnenin yurdusuna girdiyse de bulurum. Kolundan dutar çıkartırım.*** *(F. Baykurt* 1971t s. 264). ***igne yurdısından Hindistān seyrin eyle–*** Ġazālī: Dāfiʿu l–ġumūm [993] İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi no. T 1400 v. 31.

iğren–, b. ***yiğren–***.

iğrenc/iğrenç I (isim) ‘tiksinti’ < ***iğren–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–iş*** (****iğreniş***, b. ***akış*** ⊡) > ***iğrenc/iğrenç***, b. ***dınç*** ⊡. ※ ***Ah doktor, bana ettiği iltifatları işitseniz iğrencden titrersiniz.*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 23). ***iğrenç getir–*** ‘(insanı) tiksindirmek, midesini bulandırmak’: ※ ***Anamı bir müddet iğrenç getiren bir merhametle seyrettikten sonra sorguya giriştim: Vücudünden kopan bu yavrucakların kundaklarını sokakların karanlığına bırakırken içinden hiç bir acı duymaz mıydın?*** (a.e. 40–41).

iğrenc/iğrenç II (sıfat) ‘tiksindirici’ < ***iğrenc/iğrenç*** I. ※ ***Aman yarabbi ne bayağı kadındı o. Dini imanı para idi. Leş gibi de kokardı. Herkesten sigara ister, kaba, nezaketsiz, elhasıl iğrenç bir şeydi.*** (T. Güner 1951 s. 25). ※ ***Kolera Sokağı da güzelim parke taşlarının üzerine iğrenç asfaltı yedi. Tamirci çırakları patinaj yapıp dandik asfaltın üzerinde kaymağa başladılar.*** (M. Kaçan 1990 s. 50).

iğrengen ‘her şeyden iğrenen (kimse)’ TS 2022 < ***iğren–*** + fiilden sıfat yapan ***–gen*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※※

iğrenti ‘iğrenme’ < ***iğren–*** + ***–tı***, b. ***anırtı*** veya ***ağartı ?*** ⊡. ※ ***Ben başka erkeklerin hoşuna gidiyorum. Eğer yüzüme bakmasa belki anlamazlıktan geleceğim. Fakat bakıyorlar ve göz bebeklerinde içime iğrenti veren bir ışık parlıyor.*** (Aka Gündüz 1930 s. 34).

iğreti, b. ***eğreti***.

iğri, b. ***eğri***.

iğril–, b. ***eğril–***.

Osm. **iğris** ‘bir çeşit köylü giyimi’ Meninski 1680 I, 350 < İt. (Venedik diyal.) ***griso*** ‘kaba kumaş cinsi’ G. Meyer 1893 s. 52. ※※

Osm. **iğtirar** ‘aldanmaya razı olma’ < Ar. ***iġtirār*** a.m. ※ ***Anlar dahı cāh u celāllerine iġtirārdan ve hevā-yı nefsāniyelerine göre hükümet-ile ʿarż-ı ḳudret u iḳtidārdan ḫālī olmazlar.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 180).

iğvâ ‘ayartma, iğfal’ < Ar. ***iġwā’*** a.m. ※ ***Bir ḳaç Ḳaraman sefīneleri Cem’e iġvā vėrüb aldılar, Bursaya gelür oldılar. Sulṭān Bāyezīd Ḫāna ḫaber oldı kim Cem Bursaya geli-yorur.*** (F. Giese 1929 s. 183).

Osm. **iham** ‘sahte bir intiba bırakma’ < Ar. ***īhām*** a.m. [/***whm***/ kökünden]. ※ ***Bu cānibde temekkün buyurduġuŋuzda sā’ir ekābir gibi taḳarrüb-ile muḳayyed olmayub meskenet īhām ėder daʿvā niçe fevā’id-i bī-intihā dahı ẓāhir u hüveydādur.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 229).

Osm. **ihanet** I ‘hakaret, rezillik, ayıp’< Ar. ***ihāna*** a.m. ※ ***Beni uyḳu almış, uyudum. Anı bilürem kim muʿtemedler geldiler, beni depdiler, uyardılar, bu ihānet-ile ḳatuŋa getürdiler. Ayruḳ işden ḫaberüm yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 20b). ※ ***Andan oğrıylara eyitdi: “Sizi asmaḳ gereg-idi ammā bir ʿavratuŋ zebünı olmışsız, bu ihānet yeter. Varuŋ, tevbe ėdüŋ, ayruḳ ḥarāmiylik eylemeŋ!” dėdi.*** (a.e. v. 220b).

ihanet II ‘hainlik, sadakatsizlik, yakınını aldatma’ < Ar. ***ḫiyānet*** a.m. ※ ***Yağmur çiseliyor, | korkarak | yavaş sesle | bir ihanet konuşması gibi.*** (Nâzım Hikmet 1936s s. 44–45). ※ ***Milyarca yıldır yaşanmakta olan ihanetler, entrikalar zincirine bir yenisi daha eklenecek ve yaşamlarını ihanetlere endeksli olarak uzatıp zevk alacaklardı.*** (M. Kaçan 1997 s. 10). ***ihanet et-*** ‘aldatmak, sadakatsizlik göstermek’: ※ ***Aġayān-ı dergāh-ı sütüde-erkān mā-taḳaddemden ala-geldükleri aṭʿimel maʿa ziyādetin alsunlar, tek hemān kīlārı ve ṭabbāḫ zümresini ḥimāyet ėtmesünler ve ol düzdānuŋ ḥaḳḳından gelmek isteyenlere ihānet ėtmesünleri*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 155). ※ ***Tahir olacak herif bu sadakatinin kadir ve kıymetini bilmeyip ona ihanet etmiş. Mızıkai hümayundaki ecnebi çalgıcılardan kemancı Vondra Beyin kız kardeşini almış.*** (S.M. Alus 1944 s. 116). ※ ***Soyumuz İlâhî misyonuna ihanet etti. Ne yaptı? Köylerden uzaklaştı, sarayı ve salonu icat etti, kadınlaştı, çıtkırıldımlaştı, nanemollalaştı.*** (C. Meriç 1992 s. 222).

ihata ‘kuşatma, çevreleyiş; idrak, kavrayış’ < Ar. ***iḥāṭa*** a.m. ※ ***Sipehsālār-ı kâm-gâr ise keṡret-i eşġāl u efkâra giriftār olmaġ-ile ʿuyüb-ı meẕkürel iḥāṭede ʿadem-i iḳtidār işʿār eyleyüb su’āl deminde cevābı gendüye lāzım olur.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 125). ***ihata et-*** ‘kuşatmak, çevrelemek’ ※ ***Bir ḫandeḳe varasız. Yigirmi arşun eyni var. Bir ceziyre iḥāṭa eylemiş.*** (Ferec 855/1451 v. 38b).

ihbar et- ‘haber vermek; mahkemeye ya da polise bildirmek’ < Ar. ***iḫbār*** a.m. ve ***et-***. ※ ***“Tahir Kutsi sizi ihbar etti,” diye başladı Halûk Yetiş toplantıda olanı biteni anlatmaya.*** (R. Ilgaz 1996 s. 103). ※ ***Şu görünüşe baksana, yüzümde bir haftalık sakal, sırtımda parka... Anarşist diye ihbar etmesinler bizi?*** (C. Kavukçu 1998 s. 98).

Osm. **ihda** ‘hediye etme, bağış’ < Ar. ***ihdā*** ’ a.m. [/hdy/ kökünden]. ※ ***Ve bil-cümle ḫalḳ-ile ḥüsn-i muʿāmele lāzımdur, gerek beyʿ u şirāda, gereg-ise muṣāḥabet u iḳtidāda, gerek zindegānī vu müdārāda, gereg-ise ʿarż-ı ḫulüş-ile itḥāf u ihdāda.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581

II, 235–236). ***ihdā ḳıl–*** hediye etmek': ※ ***Āḫır–ı kār, bir pesendīde zemīnde sünbül–redīf ḳaṣīde imlā olundı ve büstān–ı mevhibet u himem olan der–gāh–ı firdevs–iştibāh–ı muḥterem türābına ihdā ḳılındı.*** (a.e. s. 207–208).

Osm. **ihfa** 'gizleyiş' < Ar. ***i̮hfā*** a.m. ※ ***Cevher dānāy–idi,̮ halīfenüŋ murādını bildi–ki i̮hfā–yile ṣadaḳa ḳaṣd ėtmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 121a).

Osm. **ihlas** I 'sadakat; saygı, hürmet' < Ar. ***i̮hlāṣ*** a.m. ※ ***Ger i̮hlāṣ göstere vu–yā riyā | Ṭaşum saŋa ḍura, içim (?) Taŋrıya.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 71 no. 871). ※ ***İ ṣad–hezār raḥmet senüŋ aru nihāduŋa olsun! Cihān erenleri revādur ki ḳulıġuŋ ġāşiyesini düşlarında ve i̮hlāṣuŋ̮ halḳasını güşlarında dutalar.*** (Ferec 855/1451 v. 27a).

ihlas II 'Kur'anın 112. suresi' < ***Sure–i İhlas***'ın kısaltması. ※ ***Bundan sonra dışarıya ateş yakarak etrafına üç taş korlar. Ve güveği onun etrafını üç ihlas ile üç defa dolandıktan sonra tekrar düğün odasına gelir.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 258).

ihmal 'savsaklama' < Ar. ***ihmāl*** a.m. ※※ ***ihmal et–*** 'savsaklamak, geciktirmek': ※ ***Ve̮ harman vaḳtinde re'āyā ġallātı ta'şīr olunduḳdan ṣoŋra sālār olanlar tevaḳḳuf göstermeyüb... re'āyāyı ta'cīz u tażyīḳ ėtmeyeler. Ve eger kesret–i̮ hidmetden beşlemeyüb*** [***? başlamayub***] ***veyā ta'arruż u ihmāl ėdüb on gün te̮'hīr olmaġ–ile żarar müretteb olursa def'–i żarar içün köyüŋ imāmı ve keṯhüdāsı ma'rifetleri ile ölçüb behresin ifrāz ėdüb ṣāḥibi gelicek teslīm eyleye.*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 66). ※ ***İşinin uzadığını söyle, benimle birlikte olduğunu ve onları ihmal ettiğini sanmasınlar.*** (L. İpekçi 1998 s. 74).

ihrac/ihraç 'çıkarma' < Ar. ***i̮hrāc*** a.m. ***ihrac 'ani l–beled*** 'şehirden atma, şehirden kovma': ※ ***Gendülerden 'avāmm u̮ havāṣ mutażarrır olmaġ–ile i̮hrāc 'ani l–beled ḳılınub reddi ve Ḳıbrīs u Radös gibi cezīrelere ṭarḥ u ṭardı Muvāfıḳ–ı tedbīr–i mülk u millet olan umūrdandur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 163). ***ihraç et–*** 'çıkarmak, dışarıya atmak; dışarıya satmak': ※ ***Böyle karşılık vereceğini biliyorduk, o yüzden hazırlıklı geldim. Gruptan ihraç edilmiş***. (D. Asena 1987 s. 198).

Osm. **ihracat** 'masraflar' < ***ihrac*** + ***–āt***, Ar. çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Şol 'asākir–i nuṣret–me'āsi̱r ki̮ hidmet–i cihād içün teh'iye ḳılınub i̮hrācāt–i lāzimeleri beytü l–māl–i müslimīnden ve vaẓāyif–i mu'ayyeneleri̮ hızāne–i sulṭān–ı dīnden dāyimü l–evḳāt maḳsūme–i fāyizetü l–berekātdür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 244). ※ ***Ġarābet bundadur ki mīr–i Evrenüs ki vilāyet–i Rūm ėlinde üç ma'müre 'imāreti olub birinüŋ i̮hrācāt–ı senevīyesi beş biŋ altun ḥisābında ancaḳ behre–nümün iken...*** (a.e. s. 145).

ihraç, b. ***ihrac***.

Osm. **ihrak bi n–nār et–** 'yakarak idam etmek' < Ar. ***iḥrāḳ*** 'yakma', ***bi*** (ön takı) 'vasıtasıyla', ***n*** harfitarif, ***nār*** 'ateş'. ※ ***Çok uzaklardan geliyoruz. | Alevli bir fanus gibi taşıyoruz ellerimizde | İhrak binnar edilen Galile'nin Dönen küre gibi yuvarlak kafasını.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 19).

ihram ‘Bedevilerin ve Mekke‘ye girerken hacıların giydikleri dikişsiz üstlük’ Meninski 1680 I < Ar. ***iḥrām*** a.m. ※ ***Odalarında cümle mā-melekleri bir Mıṣr ḥaṣīri ile bir iḥrāma münḥaṣırdur, sā’ir sipāh gibi firāş u cāme-ḫāb u bālīne ḳādirleri nādirdür.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 132).

ihsan ‘hayır işi, iyilik, nimet’ < Ar. ***iḥsān*** a.m. ※ ***Ferruḫrüz gördi ki bu ol Mihr-efzāy-i Kişmiyrīdür ki bunça iḥsānın görmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). ※ ***Andan ḳız ferāġ-ı bāl-ile ol kötürümüŋ ḫidmetine meşġūl oldı ve atasınuŋ iḥsānına sevindi ve gėce gündüz Ḫudādāda ḫöş ḳullıḳlar ḳıldı.*** (a.e. v. 65b). ***ihsan et***– ‘bağışlamak, (birisine) iyilikler etmek’: ※ ***Saŋa iḥsān ėtdügümi, melik oğlınuŋ ḫöşlığına sebeb olduğumı işitmiş. Meger bu cādüy-ı la‘īn ol sebebden siyeslnde klyne saḳlamış.*** (a.e. v. 41b)

Osm. **ihticāc** ‘itiraz’ < Ar. ***iḥtlcāc*** a.m. ***ihticac et***– ‘itiraz etmek’: ※ ***Hemiyşe ḫalḳı lncldürdl. Ḫalḳdan işitdügi sözi ṣaḳlar-idi. Yėrinde anuŋ-ile iḥticāc ėder-idi. “Fülān vaḳt şöyle dėmedüŋ-midi?” dėyü mu’āḫeẕe ėder-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a).

ihtikâr ‘hasattan evvel mahsulü satın almak suretiyle spekülasyon yaratma; vurgunculuk’ < Ar. ***iḥtlkār*** a.m.; ‘monopol’. ※ ***Ẕaḫā’ir-i āmāde ḳısmını sevretl zamānında müstevfī alub der-anbār ėtmeg-ile ḳaḥṭ u ġalā zamānlarını gözetmeg-ile nāsa ġadr-ı ‘aẓīm eyleyüb lddḫhār-ı şūmları ol memālikūŋ ḳaḥṭ u ġalāsına ve iḥtikār-ı meyşūmları aṣḥāb-ı kesbüŋ faḳr u fāḳa vu iflāsına bā‘is̱ olmaḳ muḳarrerdür.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 161–162).

ihtllâl ‘düzenin bozulması; eski sistemin bozulmasıyla yenisinin kurulması, devrim’ < Ar. ***iḫtllāl*** ‘intizamsızlık’. ※ ***Ḫafī olmaya ki iḫtilāl-i ‘aceze vu mesākīn ḥażerler de vezīr-i a‘ẓam olan serdār-ı muḥteremüŋ teġāfüllnden ve seferlerde ‘asākir-i deryā-maḳāṭıra serdār naṣb olunan kāmkār-ı muḥteşemüŋ umūr-ı cümhūr-ile muḳayyed olmayub tecāhüllnden ldügl meşhūd-ı ‘uḳūl-i dūr-bīndür.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 119). ※ ***Bunuŋ gibi ḫuṣūṣlar sebebinden re‘āyā ve yaylaḳcılar mā-beynlerinde küllī iḫtilāl ve şerr u şūr u ḳitāl vāḳi‘ olub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 84).

ihtilâm ‘düş azma, uykuda boşalma’ < Ar. ***iḥtilām*** a.m. (Wehr sözlüğünde yer almamıştır.). ※ ***İnan bana, uykumun arasında ihtilâm olsam, çıngar çıkarır. Kiminleydin diye tutturur. Seninleydim derim yalandan. İnanmaz.*** (M.C. Anday 1965i s. 20).

ihtilât ‘karışma, karışım; itidal, ölçülülük, yumuşatma’ < Ar. ***iḫtilāṭ*** a.m. ※ ***Saḫī ol şaḫṣ-ı kerīmdür ki mā-melekini aṣdıḳāsından dirīg ėtmeye, be-şarṭ-ı ān ki l‘tldāl u tedrīc ile ve ni‘metini ḫullān-ı bā-vefāsından ṣaḳınmaya ammā-ki iḫtilāṭ-ı behīc-ile.*** (‘Ālī 1587 v. 123a).

ihtimal I (isim) ‘olabilirlik, ihtimaliyet; imkân’ Meninski 1680 I, 76 < Ar. ***iḥtimāl*** a.m. ※ ***Her söze l‘timād ėderdi ve ḫaberüŋ ṣıdḳ u kiẕbe iḥtimāllnl meslūb ḍutub televvüni mücib olan ḫöd-rāylig-ile ḥükümete l‘tiyād ėderdi.*** (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 118). ※ ***Biz bu muḥāverāt içinde iken tren bir dahā ḍurdı. Bu kerre altı yedi çuval dahā girdi. Vaġon bir ḥāle geldi ki bizim ḳapudan çıḳmaḳ iḥtimālimiz ḳalmadı.*** (Aḥmed Rāsim 1233 s. 167). ※ ***Bu sözleri başka bir hanıma da söylemeniz ihtimali var.*** (S.M. Alus 1933p s. 98). ※ ***Boyanın dokandığı cilt aksamı koyu lâcivert bir renk aldı. Abraşlaştı. Bunu sıcak su, leke sabunu, ispirto, hiç bir şey ile çıkarabilmenin ihtimali***

yoktu. (H.R. Gürpınar 1940 s. 87). ***ihtimal ver-*** '(bir şeyin) muhtemel olduğunu zannetmek, mümkün görmek' Meninski 1680 I, 77. ※※

ihtimal II (zarf) 'olabilir ki, belki' < ***ihtimal*** I. ※ ***Kızdır, ihtimak deryaye düşdi. | Filhal getirub dalgıc araycı, | Belki oralikde buluna leşi.*** (Kömürcian 1981 s. 111). ※ ***Hatırladığınız muhakkak. Fakat her nedense söylemek istemiyorsunuz. İhtimal ki evlendiniz. Yahut size âşık olanı beğenmediniz.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 7). ※ ***Mızıkalının bir şeyden haberi yok. İhtimal uzaktan yakından işi çıtlatanlar da var, fakat adam hiç oralı değil. Ayıp değil a, mezhebi geniş.*** (S.M. Alus 1944 s. 175–176).

Osm. **ihtimam** 'alaka gösterme, (bir meselenin) üzerinde durma, önem verme; dikkat, itina gösterme' < Ar. ***ihtimām*** a.m. ※ ***Meymūne melikenüŋ bu ihtimāmından ʿaẓīm üşendi, tenine lerze düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 30b). ※ ***Örviyye eri Aʿrābī bu kelimātı işidicek ḳardaşlıḳ şefaḳatinüŋ eli bunuŋ iʿtināsı ihtimāmı dāmeninüŋ güşesine müstemsik oldı. Ol-idi ki göŋline ilḳāʾullāhı ile mülḳā oldı ki: "Bir ḳardaşum benüm-icün coġ ağlamışdur, kür olmışdur. Revādur ki ḳardaşumı alam. Diyār-ı şevāḥile varam. Bāşed ki melike duʿāsiyle ḳardaşumuŋ gözcügezi rüşence ola," dėdi.*** (a.e. v. 180b).

Osm. **ihtiram** 'hürmet görme, sayılma' < Ar. ***iḥtirām*** a.m. ※ ***İlāhī, seyyidī ve mevlāyī! Çün cān rencile, dil derdile, şeh-zāde-i Ḳunucī ucundan beni ḫānumāndan, ten-i tuvāndan, māl u menālden, iḥtirām u iḥtişāmdan ıraġ eyledüŋ — dükeli sendendür, āmennā — benüm işüm mühmel ḳoma!*** (Ferec 855/1451 v. 113b). ***ihtiram et-*** 'saygı göstermek, hürmetle selâmlamak': ※ ***Gendüye gelicek Bānünuŋ öŋinde yėr öpdi, s̱enā eyledi. Bānü aŋa iḥtirām ėtdi, yanında oturtdı, ḳadeḥ doldurdı, eline sundı.*** (a.e. v. 236b).

ihtiraz 'çekinme, sakınma' < Ar. ***iḥtirāz*** a.m. ※ ***Ve ol yılan ki gördüŋüzse geceni soḳar, ısırur, kimsenüŋ anda mübālātı, iḥtirāzı, yacanı yoḳ; mes̱el-i dünyādur ki dükeli ḫalḳı ısırur ve hīc kimse andan perhīz ėtmez.*** (Ferec 855/1451 v. 192a). ***ihtiraz et-*** '(birinden veya bir şeyden) çekinmek, kaçmak': ※ ***Ḳamu kişi bulardan iḥtirāz ėder oldı. Baġdād şehrinde bularuŋ zaḫmın yėmedük kişi ḳalmadı.*** (a.e. v. 214b). ※ ***Ṣalb ve siyāsete müstaḥaḳḳ olanları ṣancaḳ-begi ādemlerine teslīm ėdeler ki haḳlarından geline. Ammā aḳçaların alub ṣalıvėrmekden ziyāde iḥtiyāṭ ve iḥtirāz ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [Üçüncü Murad devri] s. 311).

Osm. **ihtisab** 'muhtesiblik'< Ar. ***iḥtisāb*** a.m. ※ ***Ve iḥtisāb ḫuṣūṣında dükkāncılar biŋ iki yüz pāre ve bisāt yayanlardan biŋ pāre... alına***. (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 123).

Osm. **ihtisas** I 'ele geçiriş' < Fa. ***ḫtiṣāṣ*** 'appropriation' F. Steingass 1930 s. 24 < Ar. ***ḫtiṣāṣ*** 'Kompetenz' (uzmanlık) H. Wehr 1958 s. 217). ※ ***Çün şirket olacaklayın degül, her biri şiyfte olub ḫtiṣāṣ istedi, cün birinüŋ tereccühi yoġ-idi ki taġallub ėde, savaş büniyādın urdılar. Savaşdılar, ḳırılışdılar. Birisi ḳaldı, ḳız anuŋ oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 99b).

ihtişam 'debdebe, görkem, gösterişlilik' < Ar. ***iḥtişām*** 'zerafet' ※ ***Beni ḫānumāndan, iḥtirām u iḥtişāmdan ıraġ eyledüŋ —dükeli sendendür, āmennā— benüm işüm mühmel ḳoma!*** (Ferec 855/1451 v. 113b). ※ ***İhtişamım benım etdın perişan!*** (Kömürcian 1981 s. 140).

ihtiyac/ihtiyaç 'gereksinme, lüzum, hacet, zaruret' Meninski 1680 I, 78 < Ar. ***iḥtiyāc*** a.m. ※ ***Siz her adımda sağa, sola, geri giden devleti sağlam bir temele tutturmak ihtiyacındasınız.*** (Burhan Cahit 1934 s. 66). ※ ***İnsan ancak yanında sırtını dayayacak biri bulduğunda dayanmaya ne çok ihtiyacı olduğunu düşünüyor.*** (L. İpekçi 1998 s. 72). (Halk ağzı): 'muhtaç': ※ ***Ben para ihtiyacı değilim. Yalnız bu tablanın dolusunu ben bir çift öpüşe veriyim, başka bir şey istemem.*** (M. Tuğrul 1946 s. 31). ※ ***U zavallı adam avlamıya başlamış, şunnara dėmiş, ben yirmi bėşsenedi melmeketde yöum, ėhtiyacıdım, ticarete çığdım- bėş bin lira para ġazandım, u parayı da laf satın aldım, una vėrdim.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 6). ※ ***Bu zavallı faḳir de zaten ihtiyaç; faġet̮hocalıḳ yoḳ.*** (a.e. s. 16).

ihtiyar I 'seçme' < Ar. ***i̮htiyār*** a.m. ※ ***"Benüm ne maḥallüm ola-ki ḳızum şāyeste-i piser-i Māhiyār ola? Anuŋ ḥareminde ḳızumdan yėg biŋ cāriye ola." dėdi. Ḳāżī eyitdi: "Rāst eydürsin, ammā i̮htiyār anlaruŋ cānibindendür, senüŋ cihetüŋden degül," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 14a). ***ihtiyar et-*** '(bir topluluk içinden) seçmek': ※ ***Gendü bir güşe i̮htiyār ėdüb 'ibādete meşġūl oldı.*** (a.e. v. 18b). ※ ***Bir ulu mu'temed, mu'teber begi i̮htiyār eyledi, oġlana ḳoşdı.*** (a.e. v. 188b). ※ ***Mādām ki pādişāh aḥvāl-i vüzerā tetebbu'ında başīret u intibāh üzre olmaya, ẓulm 'ale l-'ibāda ru̮hṣat vėrmiş olur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 104). ***İ̮htiyār elindedir*** 'istediğini yapabilir': ※ ***Şerbet kāsesi ṣunulduḳda i̮htiyār ellerindedür; temāmen nüş ėderler ise maḳūldür.*** ('Ālī 1956 s. 249). ***Ihtiyarı ile*** 'gönüllü olarak': ※ ***Ben bir pīrem, 'atebe-i 'ulyādan i̮htiyārum-ile dür olmazın.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 163). ***ihtiyar et-*** 'seçmek': ※ ***Benüm göŋlüm alan yārı ḳamudan i̮htiyār ėtdüm, | Belī hīç i̮htiyārum yoḳ bu dünyī i'tibārından.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 86). ***ihtiyarsız*** 'gayri ihtiyarî olarak': ※ ***Murād Çavuşuŋ resmine baḳarken, i̮htiyārsız göğüs geçirdi.*** (M. Yesari 1928 s. 41).

i̮htiyār II 'seçilmiş olan, heyet âzâsı olan' < ***ihtiyar*** I. ※ ***Pādeşāh bu ḥāli gördi, sevindi. Leşkerlerden iki yüz iş görmiş kişi i̮htiyār eyledi, eṭrāf-ı cihānda dağıtdı: "Ḥikāyet-i gülistān-ı İremi vu Bediyülcemāli baŋa getürüŋ!" dėdi, "Her kim-ki baŋa nişān muştılar, aŋa bir deve yüki altun vėrem," dėdi, "havāṣumdan ėdinem," dėdi. Bu i̮htiyārlar zemīn-büs ėdüb eyitdiler...*** (Ferec 855/1451 v. 145a).

ihtiyar III 'yaşlı (kimse)' Meninski 1680 I, 94 < ***ihtiyar*** II. ※ ***Āhī̮ Hurdek ol revendeye eyitdi: "İ i̮htiyār! Ṭaraf-ı 'ālemde bir şeher vardur aŋa Ma'dān dėrler. Anı gördüŋ-mi?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 244a). ※ ***Naẓar ḳıldı elinde Şehr-yāruŋ | Dürülmiş nāme var ol iḥtiyāruŋ.*** (Meḥmed 1965 s. 112 no. 2124). ※ ***Ve i̮htiyārü l-ümerā Turahan beg-oġlı 'Ömer Beg ve Aydın beg-oġlı Ḥāci begi giriftār ėtdiler.*** (Ḍursun Beg 1977 s. 162). ※ ***Baş açuḳ yügrügi S̱emānīyenüŋ | Baba İsḥāḳ-ı i̮htiyār eyü mi?*** (Ġazālī 1974 s. 228).

Osm. **ihtiyarat** 'düşünüş tarzı, zihniyet; kendine has fikirler, kaprisler' < ***ihtiyar*** I + ***-āt*** Ar. çoğul eki, b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Ẓāhir budur ki bu ḥaḳīre sü'-i ẓann ėderler, belki i̮htiyārāt-ı ebnā'-i zamāna göre ġaraż u nisbet-ile yazmışdur dėyü söylerler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 174).

Osm. **ihtiyarî** I 'kasdî, kasıtlı, isteyerek, mahsus' < Ar. ***i̮htiyārī*** a.m. ※ ***Er u 'avrat ikisi bile ayaġuma düşdiler, başumı yüzümi öpdiler, öẕür-***

ler dilediler: "Bu ḥareket-i nā-vācib i̮htiyārī degül-idi,͜ haṭā vāḳi' oldı." dėdiler. (Ferec 855/1451 v. 111b).

ihtiyat b.m. (sakınma) < Ar. ***iḥtiyāṭ*** a.m. ※ ***Eger͜ Hudāy-ı ta'ālā benüm başuma eyle yazdısa ki ol ölen miskīnler, bī-günāhlar başına yazdı,͜ höd iḥtiyāṭuŋ, ḥaẕerüŋ fāyidesi yoḳ, ḳażā-yı āsumānīnüŋ, taḳdīr-i rabbānīnüŋ ref'i vu def'i müstaḥīldür.*** (Ferec 855/1451 v. 133b). ***ihtiyat et-*** 'sakınmak': ※ ***Uyandı, gördi ki ol menzile kāravān ḳonmışlar. Anlardan iḥtiyāṭ ėtdi. Anlar eyitdiler: "Yolcılaruz. Bizden üşenme!" dėdiler.*** (a.e. v. 7b). ※ ***Ḳapuyı iḥtiyāṭ ėtdük, silāḥ geydük. Ḳomaduḳ ki Zengīlerden biri sarā[y] ḳatına gele.*** (a.e. v. 47b). ※ ***Çıḳışda 'ayyārlardan iḥtiyāṭ ėt!*** (a.e. v. 241b). ※ ***Ve bil-cümle mülk-i Mışrı cennet-i 'ulyāya beŋzetmişlerdür; | Anuŋ͜ harāb olmasundan iḥtiyāṭ ėdüb bu ebyāt-ı naẓm ėtmişlerdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 176)

Osm. **ihvan** 'kardeşler, biraderler' < Ar. ***i̮hwān*** a.m. [***āḫ*** 'erkek kardeş, birader' kelimesinin çoğulu]. ※͜ ***Hōş melikāne oturdı. İ̮hvān-ı ṣafā, aṣḥāb-ı vefā i̮htiyār ėdüb, bulub, hem-nişīn ėdindi.*** (Ferec 855/1451 v. 91b). ※ ***O kitabet ağzını bırak; ihvanca, omuzdaşça görüşelim!*** (S.M. Alus 1933k s. 165). ※ ***Ulan Çerçi, ulan nā-mert Çerçi! Hayır canım, bu Sungurlu toprağında Çerçi domuzuna güç yetirmenin zamanı çoktan geçti ihvanlar!*** (Kemal Tahir 1957r s. 7).

ihya 'diriltme' < Ar. ***iḥyā'*** a.m. ※ ***Mesīḥ enfāsı͜ hulḳuŋdur mü'eyyed rūḥ-ı ḳudsīden, | Kefīl olursa ḳādirdür bugün iḥyā-yı mevtāya.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 39). ***ihya et-*** 'diriltmek': ※ ***Ol durur senden niyāzum, bu dem, ey 'Īsī-nefes, | Nāz-ile ḳatl ėdesin ki-ol nāz ėder iḥyā beni.*** (a.e. s. 182). Mecazî manada: ※ ***Sipāhī ṭopraġında iḥyā-ya ḳābil yėrleri sipāhī ṭapuya vėrüb ḳānūn üzre resm-i ṭapusın alur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1569] s. 286).

Osm. **ika** 'düşürme, düşmesine sebep olma; cezalandırma' < Ar. ***īḳā'*** a.m. ※ ***Neyçün endiyşe ėtmezsin ki Ḥaḳ ta'ālā anuŋ īḳā'ına ḳādirdür.*** (Ferec 855/1451 v. 104a).

Osm. **ikab** 'cezalandırma, ceza' < Ar. ***'iḳāb*** a.m. ***ikab et-*** 'cezalandırmak, cezasını vermek': ※ ***Baŋa nėtdüŋüzse dükelinden gecdüm, ḥelāl ėtdüm. Ḥaḳ ta'ālā benden ötürü kimseŋüze 'iḳāb ėtmesün.*** (Ferec 855/1451 v. 186b). ※ ***'İḳābuŋ çekdügüm, şāhā, sebeb kim dünyede yoḳdur, | Saŋa beŋzer lebi͜ handān perīşān-zülf u͜ hürrem-rū.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 56).

Osm. **ikabeyn** 'bir işkence cihazı' < Ar. ***'iḳābayn*** a.m. [***'iḳāb*** + ***-ayn*** dualis (ikil, tesniye) eki, b. ***beynennehreyn*** ⊡. ※ ***Şunca ögütledüm, işitmedi. Devletsüz-imiş! 'İḳābeyne çeksünler! dėdi. Hemān-dem Şābūrı 'iḳābeyne çekdiler. Yüze yaḳın aġac urdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 119b).

ikamet I '(bir şehirde veya memlekette) oturma' < Ar. ***iḳāma*** a.m. ※ ***Bu ıs[s]izlikde itti̮hāẕ-ı vaṭan u iḳāmet nedür?*** (Ferec 855/1451 v. 66a). ***ikamet et-/kıl-*** 'oturmak': ※ ***Ḳıl iḳāmet ravża-i dilde, eyā mürġ-i heves, | Ögrede şīveŋ nola ṭāvūsa cevlān oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 193).

Osm. **ikamet** II 'icra, (bir işi) yapmak, bitirmek' < Ar. ***iḳāma*** a.m. ※※ ***ikamet et-*** 'icra etmek, yapmak, bitirmek': ※ ***Ṣabāḥ olduḳda durdılar,***

aru abdest aldılar, ṣabāḥ farżın iḳāmet ėtdiler. (Ferec 855/1451 v. 55a).

ik'ansese/ikansese 'kambur' < Ar. ***iḳ'ansasa*** **'**göğsü öne doğru çıkmış ve sırtı çukurlaşmış olmak**'**, **/ḳa'Insa/** a.m. kökünden; mektepte Arapça dersi görmüş olanların kullandıkları örtmece tabir. ※ ***Osmanbey nam gazinoda, Ikansese bir Rum mugannIyeye yaptığı rezaili, vallahIlazim gözümle gördüm.*** (S.M. Alus 1933p s. 94).

ikbal I 'baht açıklığı' < Ar. ***Iḳbāl*** a.m. ※ ***Sa'ādet sa'īd oldı, iḳbāl yüz gösterdi! Ol ḳavmuŋ belāsından ḳurtılduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). ※ ***ĀmālImIz efkārımız ikbāl-I vaṭandır.*** (Nāmıḳ Kemāl 1941 s. 47).

Osm. **ikbal** II 'padişah sarayında cariye' (M.Z. Pakalın 1946 II, 46–47 < ***ikbal*** I. ※ ***Sultan Aziz rahmetlinin üçüncü ikbali maşa kadarmış. Koca padişah derdinden divane olur, kucaklayıp top gibi havaya fırlatır, "benim iskemle kuklacığım!" diye omuzuna oturturmuş.*** (S.M. Alus 1933p s. 218).

ikebana 'Japon usulü çiçek manzumesi' < Jap. ***ike*** 'yaşayan, canlı' + ***bana*** 'çiçek' ※ ***O gece birlikte seçmiş olduğumuz çiçek çok beğenilmiş; sarı bir ikebana aranjmanı idi.*** (N. Eray 1990 s. 10).

Iken/-ken **'*-dIğI*** müddetçe' < defectif ***i-*** yardımcı fiilin ***-gen/-en*** partisipi, BSTTk.nde daima palatal (öndamaksıl) şekilde. ※ ***Melik ol ferzend-i dIl-bendüŋ vücūdIyle pIyr-Iken yigIt oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Bular bu sözde-yIken ḳāżī kişisi ḳapuya geldi.*** (a.e. v. 16b). Adversatif manada 'olduğu hâlde, olmakla beraber': ※ ***Ol kimdür ki aŋa vaḥī geldi, melek u cInnī vu insī degül-iken?*** (a.e. v. 137b). ※ ***Size darılmaḳ ḥaḳḳım iken, darılmadığımı söylemek isterdim.*** (E.E. Talu 1928 s. 135). ※ ***Hiç gülecek mecalim yokken, kendimi tutamadım; kahkahaları atmağa başladım.*** (S.M. Alus 1933p s. 49). Mükerrer (devam eden ve tekrarlanan hareketlerde): ※ ***Naim Naci de, şaka ederken ederken, bakıyorsun, birden susuyor.*** (M. Yesari 1932 s. 218). ※ ***Elbet bir gün o da olacak. Maymun tingildetirken tingildetirken takkeyi düşürecek.*** (T. Basetemur 1952 s. 95). Ablativus (ayrılma durumu) ile (***Ikenden/Ikenden beri***): ※ ***Bayram'ın denizle tanışıklığı Almanya'ya gIderkenden kalma. Salt bu.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 130). ※ ***Kezban'a takslymIş, makslymiş; sanırsın hepsi vızgeliyor. O bana cıbıldakkenden sevdalı.*** (a.e. s. 170). ※ ***Ahmet onu tâ küçükten, esmer ve yıldırım gibi çabuk ayakları Sakarya kenarındaki kumda koşarkenden beri severdi.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 32). ※ ***Bizim arkadaşımızdı. Daha kızkenden beri işe beraber gider gelirdik.*** (Orhan Kemal 1949e s. 38). ※ ***Senin kadarkenden beri yatarım bu yatakta.*** (P. Kür 1983 s. 201). ***Ikenki/-kenki*** 'o arada olan': ※ ***Faḳaṭ bu 'ırḳı, IIsānı, yüzü ve rūḥu bir sır olan maḫlūḳ babasının zincīrli ellerini ṭutarkenkI ince parmaḳlarınıŋ raḳīḳ ḥarekātiyle bir def'a Damyanos'un ellerini ṭutsa...*** (H.E. Adıvar 1926 s. 89). ※ ***Kadehleri tokuşturup içmişlerdi. Ama kızın yüzünde buraya gelirkenkI sevinç yoktu.*** (M. Buyrukçu 1961 s. 17).

AD. **ikene/-kene** < ***Iken/-ken*** kelimesinin varyantı. ※ ***Oḍadan çıḳarkene, müdīr arḳamdan bağırdı.*** (M. Yesari 1928 s. 355). ※ ***Güçüklüğümde. bubamla tallaya giderkene ensemi okşar, gulerek "Hedi baham, çık analığının sırtına," der ve bağa süt veren ehtiyar eşşağın iki annacından sarhan heybenin üstüne oturturdu.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 78). ※ ***Gıc çocü*** (kız çocuğu) ***hocanın odasına açmış girmiş, sanduḫ-***

ları eşer kene, kitaplara ba̮harḳana eline ġızın bir şişe gėçmiş. (A. Caferoğlu 1946 s. 23). ※ ***Gece, on iki suları. Kafaları bulmuşuz. Derkene Müdür bey çıktı karşıma.*** (T. Uyar 1980 s. 100). ***–kenek*** (***–kene*** + bazı zarflara takılan ***–k*** eki, b. ***ancak*** (?) ⊡): ※ ***Diḳ ġapıdan geçerkennek | Ötdürdüler çil̮ horuzu.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 101). ※ ***Ġum yaludan geçerkennik (!) | Fenerime daşladılar.*** (a.e. s. 103).

Osm. **ikfar** 'kâfir sayma' < Ar. ***ikfār*** a.m. ***ikfar olun–*** 'küfrile töhmetlenmek': ※ ***İẓhār–ı fażl u hüner bir vaṣf–ı muʿteber olaydı erbāb–ı su̮henden niçeler kelām–ı mevzūnına bināʾen şehrden sürülmezdi; ʿale l-ḫuṣūṣ kelimāt–ı ṭayyibeleri cühelānuŋ zuʿm–ı fāsidlerince ikfār olunub ṭaʿn u laʿn–ile düşnāmı revā görülmezdi.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 243–244).

iki b.m. (rakam) < ETk. ***ekki*** a.m. Clauson 1972 s. 100–101. ※ ***Bu atı saṭur–ile uzunluġınca yar, iki niyme eyle!*** (Ferec 855/1451 v. 235a). ※ ***Benden ḳorḳmaduŋ–mı keniyzeklerümi bed–nām eyledüŋ? Hemīn sāʿat buyuram seni iki biceler!*** (a.e. v. 201a). Gayrı muayyen rakam olarak; biraz: ※ ***Hayatının mânasını idrâk etmek için eşi dostu toplayıp bekâr odanda akşamları iki kadeh atarsın.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 222). ※ ***İşittiniz mi arkadaşlar? Çağırıp iki çaldıralım mı?*** (F. Baykurt 1961o s. 119). ※ ***Elleriyle yüzünü kapadı, "Utanıyorum, utanıyorum!" —"Gel, gel! Eşşeklik etme, gel! İki oturur gidersin."*** (a.e. s. 277). ※ ***iki bükülmiş*** '(ihtiyarlıktan) beli bükük': ※ ***İlerü yüridiler. Bir pīre uġradılar, sāl-ḫōrde, iki bükülmiş, bir yėrde degenegin dayanub durur.*** (Ferec 855/1451 v. 190b). ***ikidir*** 'ikinci defadır': ※ ***İkidir, koltuğunda bohçalarla kadını gördü ya, boyuna alışveriş ediyoruz, paramız var zannediyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 101). ***iki arası*** 'ikisinin terkibi': ※ ***Gayrı–Müslim Türklere yardımda bulunursaŋız, ̮ḫāliṣ milliyet–perversiŋiz. Gayrı–Türk Müslimleri iltizām ederseŋız, diyānet–perversiŋiz. Bunuŋ iki arası olamaz.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 128). ***iki arada/iki arada kal–/iki arada bir derede kal–*** 'iki tazyik arasında (zor vaziyette kalmak)': ※ ***O kıza da yanarım ben, iki arada ezilir gider gencecik yaşında!*** (Ş. Ünlü 1986 s. 232). ※ ***Müfīd Beğ iki arada ḳalmış, fenā ḥālde ezilüb sıḳılmaġa başlamışdı. Bir yandan imdād gelmesine imkān yoḳdu. Belediye reʾīsi̮ hastalandıġını söyleyerek arabasına binüb ṣavuşmuşdu.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 97). ※ ***Ayna yüzünden birbirimizle boğaz boğaza kavgaya tutuştuk. Memedali, iki arada bir derede kaldı. Şaşkın mı şaşkın.*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 59). ***iki aralık*** 'arada bir': ※ ***Bu içtimaî faaliyetlerinden kürsüsüne oturmağa zaman ayırabildiği şüpheli olup, iki aralık buna imkân bulsa dahi talebelerine verdiği dersin sıhhati şüpheli addedilmektedir.*** (A. Nesin 1972i s. 192). ***iki ateş arasında kal–*** 'sıkışık vaziyette kalmak': ※ ***İki ateş arasında kaldım. Kızın şu haline yüreğim parça parça oluyor. Bir de, efendinin işi duyacağını aklıma getirdikçe çıldırıyorum.*** (Musahipzade Celal 1936g s. 38). ***iki ayağı bir pabuçta*** 'çok acele ederek': ※ ***İki ayağım bir pabuçta giyindim.*** (S.M. Alus 1933p s. 182). ***iki başlı*** 'iki taraflı, iki kişi arasında olan': ※ ***ʿAʾile saʿādetleri hep böyle iki başlı muḥabbetlerden çıḳar. Ḳarıŋız size naṣıl muḥabbet gösteriyorsa, siz de o sevgiye lāyıḳ bir ḳoca olmaġa çalışıŋız.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 192). ***iki biç–*** 'ikiye bölmek': ※ ***İki biçse cismümi şimden düşmen dürüst, | Baŋa yārum dėdügi yārum bütün dünyā deger.*** (Ẕātī 1967 I. 391). ***iki bir/ikide bir/ikide bir de*** 'sık sık' Meninski 1680 I, 603: ※ ***Nedür yüzin gözin çatar felek bize iki bir?*** (Şeyḫī 1291 s.

20). ※ ***Ke-ẕālik Şerīf-i büzürgvār-ı Mekke ādemleri ile daḫı ikide birde nizā'-i bī-me'ālleri muḳarrer olur***. ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 136). ※ ***Ne ḳırarsıŋ ikide birde benüm ḫāṭıřumı?*** (Vāṣıf 'Osm̱ān 1257 [1841] s. 341). ※ ***Rakım Efendinin hastalıklı karısı ikide bir de böyle komşuları imdadına çağırır.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 210). ***iki bir demeden*** 'hiç vakit kaybetmeden, uzun düşünmeden': ※ ***Elifi gördü. İki bir demeden atladı, bir solukta dereyi geçti, kavgaya yetişti.*** (F. Baykurt 1971c s. 352). ***iki buçuk*** 'kifayetsiz miktarda': ※ ***Huriye hanımın eve dar gelmeğe başlamış. İki buçuk odanın içinde bunalmanın âlemi var mı?*** (S.M. Alus 1934 s. 29). ***iki/ikilere bükül-*** 'beli bükülmek': ※ ***Bağruŋ ḳararub ḳavs gibi iki bükülmek | Sehm-i müje-i yārdan, ey Ẕātī, naṣībüŋ.*** (Ẕātī 1970 II, 313). ※ ***Köyüm, çaresizlik, kararsızlık içinde ikilere bükülüyordu. Ekim yakındı ya, kimsede koşacak takat yoktu.*** (M. Başaran 1955 s. 58). ***iki canlı*** 'hamile': ※ ***Bugüne kadar dişimi sıḳup sustum. Yine bir şey söylemiyecek idim ama iki canlı olduğumu anladım.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 263). ***iki çetük bir arslana tapdur /iki çetük bir aslanı yener.*** (?)※ ***Bu meseldür söylenür biz de dėdük / Kim arslanı yener iki çetük.*** (Firdevsī-i Rūmī 1980 s. 249). ※ ***Āḫir kāfirün gemileri yitişti. İki çetük bir arslana ṭapdur meseli nce kesret-i ḳuvvet ile gemilerin ḳal'a dīvārından ırġarup ṣu ṭarafını aldı.*** (Tursun Beg 1977 s. 80-81) Başka örnekler için b. K. Eyüboğlu 1973 I, 134. ***iki çift (söz)*** 'kısa konuşma': ※ ***Şimdi onlara da iki çift söz söyleyeyim!*** (R.N. Güntekin 1928 s. 196). ※ ***Kardeşim, çok değil, bir saniyecik, iki çift lâfımı dinle!*** (S.M. Alus 1934 s. 377). ***iki çifte kumrular*** 'birbirinden ayrılmayan iki genç': ※ ***Yolda ṣarı Emine ile gözlüklü Ḥikmete rāst geldim. Ma'lüm yā, iki çifte ḳumrular, birbirlerinden ayrılmıyorlar.*** (Maḥmūd Yesari 1928 s. 50). ***iki deliye bir uslu koymuşlar*** 'herkes o kadar aptal değildir': ※ ***Göreceksin eninde sonunda böyle olacak... A, üzme kendini, iki deliye bir uslu koymuşlar, elbet bu işin bir çaresi bulunacak!*** (Musahipzade Celal 1936ba 37). ***iki dirhem*** 'biraz, azıcık': ※ ***Aldırış etmedi. "Adam sen de..." diye aklından geçti, "Varsın iki dirhem uyusun fukara, geberecek değil ya!"*** (Orhan Kemal 1947 s. 224-225). ***iki elim yanıma gelecek*** 'öleyim (yalan söylersem)': ※ ***Hanım, iki elim yanıma gelecek, bir kelime yalanım yok.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 111). ※ ***İki elim yanıma gelecek. Vallahi Fazıl bey seni nasıl görüyorsam onları da kapının arkasında gördüm.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 83). ***iki gözüm*** '(okşama hitabı) sevgilim, dostum, kardeşim': ※ ***Men' ėtme ruḥuŋ, iki gözüm, ehl-i naẓardan, | Ṣaḳlar gözini 'āşıḳ-ı dīdār żarardan.*** (Nev'ī 1977 s. 442). ***iki göz arasında*** 'kimse farkında olmadan, bir boş ânda': ※ ***Yatağın altında, sigara kâğıdına sarılmış, hepsi de çil çil, beş altın! İki göz arasında, nasıl da onu oraya koymuş, şaştıḳ.*** (S.M. Alus 1933p s. 231). ※ ***Lebip sabahleyin evden çıkıp akşam dönüyor, iki göz arasında Suatla üç beş kelime ya ediyor, ya etmiyordu.*** (S.M. Alus 1943 s. 51). ***iki hırtı bir pırtı*** 'fakirin eşyası, paçavraları': ※ ***Bir gün adamcağız uşaklarını toplayıp köşke gelir, Vacip Efendi ailesinin iki hırtı bir pırtısını bağdan dışarı attırıverir.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 72). ***iki keçeli/iki geçeli*** 'karşı karşıya iki sıra olarak' ※ ***Maskara kafilelerinin, türlü şamatalar ve türlü hayhuy ile bu caddeden Kurtuluş'a doğru akışları ve bu akışları görmeğe gelen seyircilerin iki keçeli kalabalığı arasından...*** (O.C. Kaygılı 2003 s. 286). ***iki lokma bir hırka*** 'çok kanaatkâr, derviş gibi': ※ ***Nihayet, görenektir diye muhafaza etmekte olduğumuz bir çok fuzulî ihtiyaçlarımızı hazf ile iki lokma bir hırka deyip yaşamak***

da pek âlâ mümkündür. (Y.K. Karaosmanoğlu 1938 s. 319). ***iki olsun*** (ciddi bir yeminden kaçınarak ağza alınan hafif yemin): ※ ***Namussuz fesulleyi bi ta ağzıma gorsam iki ossun! Gebertti.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 116). ※ ***Bir daha semtine uğrarsam iki olsun; yüzünü şeytanlar görsün!*** (S.M. Alus 1944 s. 85). Acaba şu eski beyitlerde de buna benzer bir mana var mı: ※ ***Eger ben şādīyi bir daḫı görürsem iki olur, | Benümle ġam-güsār olan dem-i fürḳatde ḳayġudur.*** (Ẕātī 1967 I, 233). ※ ***Baŋa seni gerek, nėderem pes cihānı kim | Bir daḫı gelsem iki olur bu cihāna ben***? (Āhī, A.N. Tarlan 1949 IV, 73). ***iki ortada kal–*** '??' ※ ***Söylenen Tevfik Fikret'in Millet Marşıydı ama ihtilâl havasını yitirmiş, iki ortada kalmış bir milletin garip hüznünü terennüm eder olmuştu artık. Büyüklerim gibi mırıltılı bir sesle, önüme bakarak söylemem gerekti bunu. Bize, bizden değilsiniz demelerine rağmen, elimizde olmadan onların şarkılarını söylüyorduk yine.*** (Ç. Göçmen 1959 s. 58). ***iki otuzunda*** 'altmış yaşında, altmışlık': ※ ***Bu iki otuzundaki ḳart ḳarı sevilir-mi?*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 140). ***iki renkli*** 'kırçıl (sakal hakkında)': ※ ***Ol bir kardaşum ki iki renglüdür, bu andan otuz yaş artuḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 191a).

AD. **ikicik** 'yalnız iki tane; yalnız iki defa' < ***iki*** + ***–cik*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡; krş. ***bircik.*** ※ ***Memed'in içine, birkaç günden beri ilk defa korku girdi. Şimdi, ikicik, iki tek kişi gelse bu horul horul uyuyanların hepsini bir çırpıda vurur, bıyığını bura bura giderdi? Tüfeğinin ağzına kurşun verdikten sonra, nöbete durdu.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 106). ※ ***Bütün bu işler yarım saat sürmedi. Yaktığı gevşek bir sigarayı ikicik çekip attı. Toplanıp kalktı.*** (F. Erdinç 1958 s. 28).

ikile– '??'– < ***iki*** + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi, b. ***aḫşamla–*** ⊡. ※ ***Eh kuzum kardeşim, boynuma nasıl sarıldı, nasıl yalvardı bilseniz? Gözüm göğsüne kayar, fenalaşırım, ikilemiye başlarım, ama korku dağları beklermiş ya! Ulahlar görür de tepeler diye titrer dururum.*** (Z. Yamaç 1956 s. 210).

EOsm. **ikileyin/ikiledin/ikileydin** 'ikinci defa, tekrardan' TS 2025–27 < ***iki*** + –***leyin***, b. ***akşamleyin*** ⊡, öteki varyantlarda son hece, ablativus adverbialis'in (zarf işlevli ayrılma durumu) tesiri altında kalmıştır, b. ***açmazdan*** ⊡. ※ ***İkileyin yėr öpdi, ḳıldı secde, | Kerāmetden idügin bildi secde.*** (Şey̮hoġlı Muṣṭafā 1979 s. 165 no. 1000). ※ ***İmdi ikileyin eyitmek gereksin kim bularuŋ melikinüŋ sīreti ve͜ ḫulḳı ve sirri bezm vaḳtinde savaş güninde niteyidi.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 97). ※ ***Müzdelife ṣınurında aḫşam namāzın vaḳtında ḳılmış kişi var-ise gėrü ikileyin imām-ile ḳıla.*** (Ḳuṭbeddīn İzniḳī 1433 v. 98b).

ikilik 'kararsızlık' < ***iki*** + isimden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–lik*** eki. ※ ***Niçin ikilikte, şüphede kalasın a efendiciğim; emin olmak, rahat etmek daha muvafık değil mi?*** (S.M. Alus 1933p s. 162).

ikindi, b. ***ikindü***.

ikindileyin 'öğledensonra' < ***ikindi*** + ***–leyin,*** b. ***akşamleyin*** ⊡. ※ ***Çiçek işi kolay, ne zaman emrederseniz çalışma saatinden sonra, ikindileyin dikeriz.*** (B. Günel 1991 s. 143).

ikindin/BSTTk. **ikindiyin** 'ikindi saatlerinde' < ***ikindi*** + ***–n/–in*** instrumentalis (araç durumu) hâli, b. ***acın*** ⊡, krş. ***gündüzün, öyleyin*** ve ***öylen***. ※ ***İkinci gün ikindin kim gün indi, | Bu ṣaḥrānuŋ ucına ėrdi, ḳondı.*** (Şey̮hoġlı Muṣṭafā 1979 s. 321 no. 5073). ※ ***Eger ėdügin ḍaŋlacaḳ***

geyse ve ābdesti ikindin ṣınsa gėrü yarındaşı [i]kindüye-degin mesḥ ėde. (Ḳuṭbeddīn İzniḳī 1433 v. 33a). ※ ***Sabahleyin balık tutmak, ikindiyin gezinmek, geceleyin mehtap seyrini kaçırmamak gibi vesilelerle ikide bir sandala binmek, kürek çekmek, yahut evde keman meşkettirmek gibi bahanelerle de bütün vaktini bu genç kızların yanlarından ayrılmıyarak, onlarla neş'eli, kahkahalı bir gençlik ve alafranga harem hayatı yaşarmış.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 99).

ikindü/kindü/BSTTk. **ikindi** 'öğleden sonrası namazı; öğle ile akşam arası; öğleden sonrası' Meninski 1680 I, 361 < ETk. ***ikindi*** a.m. < ****ekkinti*** 'ikinci' Clauson 1972 s. 111. ※ ***Piyrāyeleri aldı, evine vardı, fāriġ oturdı. Cün ikindü oldı, dāye gelmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 219a). ※ ***Gitdi, vardı, kindüye degin uyıdı. Kindüden ṣoŋra durdı. Cāriye gėrü bacaya geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 23b). ※ ***İçim içime sığmıyor, ikindi okunmadan çok evvel kalemi satıyor, birahanenin bahçesinde bir ağacın altına yerleşiyordum.*** (S.M. Alus 1944 s. 33). Halk ağzında kelime sonundaki ***/i/*** 3. şahıs zamiri ile karıştırılıyor: ※ ***Bunnar orada ikindine ġader araḫı işdiler, mehabbet ėtdiler, fağat avratlar ayrı, erkekler ayrı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 159). ※ ***İkindine doğru gelir, o zaman sesletirim.*** (F. Baykurt 1971t s. 104). ※ ***Ayışığı vardı. Rıza, gün kızıncaya kadar, sonra gece yarısından ikindine kadar durmadan sürüyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 171).

AD. **ikircik** 'kararsızlık; iki anlama da gelen söz; kuşku, vesvese, kuruntu' DS 2515–16 < ETk. ***ikirçgü*** 'kararsızlık' Clauson 1972 s. 115, krş. ***ikilik***, fakat kelimenin teşekkülü izaha muhtaçtır. ※ ***Güneşli, ılık, ilkyaz koktu kokacak bir kış günüyle, onun dört gün ardından gelecek tipili, kürtünlerin iki üç karışı bulduğu bir kış günü arasındaki ikircik... Masalımı bu günlerden hangisine yerleştireceğimi düşünüyorum.*** (B. Karasu 1979 s. 13).

AD. **ikirciklen-** 'kuşkulanmak, işkillenmek' DS 2516 < ***ikircik*** + ***-len-*** genişlemesi, b. ***abaplan*** ⊡. ※ ***Pancar Hösüğün evine gitti. Meseleyi ona açtı. Pancar, Durmuş Ali'ye hiç bir şey söylemedi. O da ikirciklendi. Sonra köyde ne kadar adam varsa teker teker dolaşıp, meseleyi anlattılar.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 267). ※ ***Telefonu kapattıktan sonra Nadya: "Fazla mı sert çıktım?" diye ikirciklendi.*** (A. Yurdakul 1991 s. 164–165).

AD. **ikircikli** 'kararsız; kuşkulu, işkilli' DS 2463, 2516 < ***ikircik*** + ***-li***. ※ ***"Fur ulan kazmayı!" dedi, "Bir sidikli dişeylinin lâfıynan yolunu mu değiştireceksin? Belâysa belâ, fur kazmayı!" Haceli hâlâ ikircikliydi. Kardeşi "Ver bana," dedi, kazmayı kaptı. Vurdu.*** (F. Baykurt 1959y s. 46). ※ ***Adam şüpheli şüpheli, yüreği ikircikli, şaka mı ediyor yoksa ciddî mi diye Durdu'nun gözlerinin içine yaltaklanan bir köpek sevimliliğinde gülümseyerek bakıyordu.*** (Y. Kemal 1955i I, 111). ※ ***Eh, sanki ne diye durup dururken kalkıp da bu tertip ikircikli işlere giriştim?*** (A. İlhan 1953 s. 7).

ikircim 'kararsızlık, tereddüt' < galiba ***ikircik***'in varyantı, fakat şekil değişikliği neye dayanıyor? ※ ***Yıldız, kulaklarına inanamayarak baktı; onun meclisinde böyle bayağı sözlerle gitme isteğini ortaya atmak resmen bir hakaretti. Bir anlık bir ikircimden geçti...*** (L. Erbil 1985 s. 229–230). ***ikircimli*** 'tereddütlü, kararsız': ※ ***Telgrafı kaynanasına verip vermememekte bir süre ikircimli kaldıktan sonra,***

kocasına danışmaya karar verdi. İş yerine telefon edip, kocasına telgraf geldiğini söyledi. (A. Nesin 1968 s. 179).

ikişer 'her birine iki' < ***iki*** + rakamlardan sayı sıfatı yapan ***–şar*** eki, b. ***altışar*** ⊡. ※ ***Öğle adam akıllı bastırdı. Çocuklar dört kişi kaldılar. İkişerden iki takım oldular. Tekrar bez topun ardından koşmaya başladılar.*** (A. Sayılgan 1950 s. 57).

iki telli 'bir halk oyunu' < ***iki*** + ***tel.*** ※ ***Yitik haberin gelince ben burada keyfimden iki telliye kalkarım.*** (Kemal Tahir 1958 s. 205).

ikiz, b. ***ekiz***.

Osm. **iklil** 'taç' < Ar. ***iklīl*** a.m. ※ ***Dün tüccar babasının adına leke düşüren dilber kız, bu gün genç kocasının başına — gerçi boynuz da takıyor amma — şeref iklili geçiriyor. Doktor Virgül, memnundur.*** (Reşat Enis 1944 s. 231).

iklim 'memleket, diyar, vilayet' < Ar. ***iḳlīm*** a.m. < EYun. ***κλίμα*** (klíma) 'mıntaka', asıl manası 'meyil' G. Meyer 1893 s. 43. ※ ***İki yüz ola artuḳ eʀ u ʿavrat, her biri bir iḳlīmden, yöresine üşmişler, ol pīrden nesne sorarlar. Ol pīr bulara cevāb vėrür.*** (Ferec 855/1451 v. 60b). ※ ***Rāviyān–ı aḫbār dėmişler kim Pārs iḳliyminde bir melik var–idi, cemīl u celīldi.*** (a.e. v. 198b).

(Halk ağzı) **ikman** 'idman' < ***idman*** kelimesinin varyantı, belki askerlik argosu. ※ ***Gürültü olur da at, uykusunu alamadan uyanırsa "ikman" bozuldu sayılır. Atları koşacak olanlar, birbirine düşmanlık edip, ikmanı bozmağa çalışırlar. Uyuyan atların ahırları yakınında silâh atarlar.*** (M.Ş. Esendal 1958 I, 87).

AD. **ikogir** 'çalışkan, becerikli, elinden iş gelen' < Yun. (Karadeniz diyal.) ***οικοκύρης*** (ikokíris) a.m. [***οίκος*** 'ev' ve ***κύριος*** 'efendi, sahibi'] A.A. Papadopoulos 1961 II, 104.

ikona 'Ortodoks dinî resmi' < Sl. (ESl., Rus. vs.) ***ikona*** < Yun. ***εικόνα*** (ikóna) a.m. ※ ***Madamı dinlerken, sol tarafta kapısı açık bir oda görüyorum; kenarları kar rengi dantellerle kaplı geniş bir yatakla, tam karşımdaki duvarda siyah bir zemin üzerine kırmızı ve yeşil renklerle bezenmiş bir ikona gözüme çarpıyor.*** (A. Ümit 1996 s. 28).

ikonografi 'sanat tarihi ilminin, resimlerin mevzularını araştıran ve tasnif eden bölümünün adı' < Fr. ***iconographie*** a.m. [EYun. ***εἰκών*** (eikōn) + ***γράφειν*** (grafeyn) 'yazmak' fiilinden nomen abstractum (soyut isim)]. ※ ***Nitekim yıllar sonra, Alice Star, Amerika ve dünya için bir "mit" haline geldiğinde, onun mitolojisini ögelerine ayrıştıran çokbilmiş eleştirmenler, her konuda kılı kırk yaran uzmanlar, her şeyi bir başka şeyle açıklayan sosyal araştırmacılar, yüzünün ikonografisini okurken bu noktalar üzerinde hassasiyetle duruyor ve sonu gelmeyen yorumlar yapıyorlardı.*** (M. Mungan 1999 s. 12–13).

Osm. **ikrah** 'zorlama, icbar' < Ar. ***ikrāh*** a.m. ※ ***Gürüh gürüh varurlar, ikrāh u işkencesüz ol ṭāyife–i rezīleye ḳatılurlar. Hīc gidenlerde bir gelmişi var–mıdur dėyü ṣormazlar.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 131).

ikrah et– nefret etmek, kabul edememek; (bir şeyden) tiksinmek' < Fa. ***ikrāh kardan*** a.m. < Ar. ***kariha*** a.m. fiilinden. ※ ***Ḥālini çün zāhidüŋ bildi Nesīmī kim nedür | Meyden ikrāh eylemez, ġāfil degül ḫammārdan.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 220).

ikram 'saygı tezahürü' < Ar. ***ikrām*** a.m. ※ ***Andan ḳatırlar, maḥfeler*** (metinde ***maḥafeler) ‿ hādımler vėribidi; vardılar, iʿzāz-ile, ikrām-ile zen-i bennāyı Gevāşīre getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Naḫḫās-ile Bihrüz‿Ḫöca-ı Hindustānī ḳatına vardılar.‿Ḫöca bulara ikrām ėtdi, ʿazīz dutdı.*** (a.e. v. 106a).

Osm. **ikrar** 'itiraf' < Ar. ***iḳrār*** a.m. ※ ***Bu ne delülikdür ki ėdersin? Yoḫsa anı-mı istersin-ki buyuram aġac zaḫm-ile iḳrāruŋı alalar?*** (Ferec 855/1451 v. 119b). ***ikrar et-*** 'itiraf etmek': ※ ***Merdüm-i mücrim behāne çoḳ ėder, yalan çoḳ söyler olur. Şekence ėtmek gerek tā iḳrār ėde.*** (a.e. v. 109b). ※ ***Aġacı yėyü-bildügince yėdi, iḳrār ėtmedi.*** (a.e. v. 225a).

Osm. **iksar** 'çok bulma, fazla bulma' < Ar. ***ikṯār*** a.m., /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Ġarābet bundadur ki üç at baġışladuġı nā-dāna iʿtiẕārı ve destār ʿaṭā ḳılduġı nādire-dāna ẕāt-i mevhübı iksārı edā-yı nā-merbüṭından muḳarrer oldı.*** (ʿĀlī 1587 v. 130b).

AD. **ikseren** 'teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç' DS 2490, 2516 < ***ξυστεριν*** (ksistérin) 'kaşağı' Ch. Tzitzilis 1987 no. 364. ※※

iksir 'eskiden simyacıların elde etmeye çalıştıkları, olağanüstü özellikleri olan madde' < Ar. ***iksīr*** a.m. < EYun. ***ξηρός*** (ksērós) 'kuru' G. Meyer 1893 s. 41. ※ ***Çün ki meydür āb-ı ḥayvān yaʿnī iksīr-i ḥayāt | Ne ʿacab çoḳ çoḳ yaşasa yaşlar ʿayyāşlar?*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 176).

iktifa 'yetinme' < Ar. ***iktifā'*** 'kanaatkârlık'. ※※ ***iktifa et-*** 'yetinmek': ※ ***Çıldır ṣaḥrāsında surḫ-serāna ḍoḳunan silleye iktifā-yile şükr u minnet lāzım iken Şirvān fetḥine müsāraʿat ve etrāfında fürüzān olan āteşi söyündürmedin miyān-ı memālike ʿazīmet süʾ-i tedbīre bādi ḥālet ve maḥż-ı taḳṣīre müʾeddī bir ḥikāyet idügi rüşendür.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 131).

Osm. **iktiḥal** 'gözlere sürme çekme' < Ar. ***iktiḥāl*** a.m. ※ ʿ***Ale l-ḫuṣüṣ istiʿmāl-i sivāk u ḳaṣṣ-ı aẓfār u iktiḥāl ėdüb nefret-i ḳalb-i pādişāhīye bāʿis‿bir ḥāl irtikāb eylemeye.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 233).

Osm. **iktisab** 'kazanç' < Ar. ***iktisāb*** a.m. ※ ***Anlar daḫı cāh u celālleriñe iġtirārdan ve hevā-yı nefsānīyelerine göre ḥükümet-ile ʿarż-ı ḳudret u iḳtidārdan‿ḫālī olmazlar. Bā-ḫuṣüṣ ki ʿunfuvān-ı şebāblari ve evāʾil-i devlet u iktisābları ola.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 180).

iktiza et- 'lâzım gelmek, gerekmek' < Ar. ***iḳtiḍā***ʾ 'lüzum, zaruret' [/***ḳḍy***/ kökünden] ve ***et-***. ※ ***Bābu n-Naṣruŋ ṭaşrasında ḥaml-ı biṭṭīḫ iki pāreye ve ḳapunuŋ iç yüzinde her bir ḳarpüz bir pāreye satılduġını görüb bundan eyü ticāret olmaz dėyü der-ḥāl bir ḥamlini iştirā ve ḳapudan içerü girüb beyʿini iḳtiżā ėtdükde kimi resm-i bevvābīye dėyü bir ikisin aldı ve kimi ʿādet-i iḥtisābīye dėyü bir ḳaçını çaldı. ʿĀḳıbetü l-emr gendüye mücerred bir biṭṭīḫ ḳaldı.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 143). ※ ***Sol tarafta kalb vardı ve o kalb tamamen karısınındı. Kalb tarafına başka kimse geçmemek iktiza ederdi.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 148).

AD. **il** I 'yıl, sene' TS 1935 (yanlış olarak ıl okunmuş) < Az. Tk. ***il*** a.m., ***yıl*** kelimesinin varyantı.

EOsm. **il** II ‘hısım, akraba, yabancı olmayan, dost, yâr’ TS 2029–34. < Krş. ***il-lik***. ***iller*** ‘tebaa’: ※ ***Senüŋ iller ḳoyunlaruŋ gibidür; | Sen ol ağnāma çun-ki çübānsın.*** (‘Ālī 1977 s. 134 no. 93). ***il evi*** ‘umuma açık bina’: ***İl evi dėdükleri cāygāhlar ḥammām cāmegānında ve ḫalvetlerinde ve meyḫāneler, boza-ḫāne ve ḳahve-ḫānelerdeki büyüt u ḳuşür-ı ‘īş u ‘işretlerinden ve mesācid u cevāmi‘ ve ḫānḳāhlaruŋ ḥücerāt-‘ibādetleri[n]den ‘ibāretdür.*** (‘Ālī 1956 s. 210). ※ ***Ve ol maḳūle devletlülerüŋ ḫāneleri ḥammām cāmegānı gibi ve kārbān-sarāy gibi il evi nāmına olub sāde-rü ġılmānı bīgānelerüŋ taḥt-i ḥükminde bulunmışdur.*** (‘Ālī 1975 (1007) 1599 s. 127).

il- I ‘dokunmak, ilişmek’ TS 2064, R. Dankoff 1991 s. < ETk. ***il-*** a.m. Clauson 125. ※ ***Gördüm, bir yanınuŋ otın kesermiş, bir yanı sālim durur, ilimemiş. Bildüm ki ol ṭarafdaki gözi me’üf*** (metin: ***me‘üf) idi***. (Ferec 855/1451 v. 123a–b). ※ ***Degülven ḳuş ki kişi dutabile, | Ya her doğan baŋa ḳaynağın ile.*** (Fahrī 1974 s. 394 no. 2819). ※ ***Dem-be-dem ḳararmasun-mı ṭurra-ı cānāneler, | Çoḳ dili, ağzı doḳundı, ildi, çekdi şāneler.*** (Ẕātī 1967 I, 138). ※ ***Eti yirken büyik bir kemik sigirdim, kemigi kediye attım. Kemik-te bekmez küpüne ildi, bekmez döküldü.*** (M. Räsänen 1942 IV, 36). ※ ***Çocuk hasta Abbas, nazar ildi yavruya. Köyün zillileri çekemediler.*** (F. Baykurt 1967 s. 276).

AD. **il-** II ‘iki parçayı birbirine dikmek, iliştirmek’ DS 2533 < ***il-*** I; krş. ***iler tutar***.

ilâ ‘***-a*** kadar’ < Ar. ***ilā*** a.m. [/’***ly***/ kökünden]. ***ilâ âhiri l-‘ömr*** ‘ölünceye kadar’: ※ ***Köylü ki, ekseriyet-i azîme itibariyle ameledir, ilâahirilömür kuru tahta üzerinde kuru mısır ekmeği gevelemekle yaşıyor.*** (M. Seyda 1970 I, 78). ***ilâ mā şa’allāh*** ‘son haddine kadar’: ※ ***Bir Babıâli daha yapılır. Hem de eskisinden âlâ. Devair, ilâmaşallah kâtip oldu. Hepsi de bomboş oturuyorlar.*** (E.E. Talu 1937 s. 12). ***ilâ yevmi l-kıyâme*** ‘kıyamet gününe kadar’: ※ ***Hep kendini düşünüyosun. Han, hamam yaptırdın, âzâ oldun, meb’us oldun. Beni hiç düşünmüyor musun? Ben ilâ yevmülkiyame topdancı sovan tüccarı mı kalacağım?*** (İsmail Galib 1932p s. 21).

Osm. **i‘lâ** ‘yükseltme, yüceltme’ < Ar. ***i‘lā’*** a.m. ※ ***Kāffe-i enām-ı eyyām ġazā emrine me’mür ve i‘lā’-i kelime-i ‘ulyā ḫidmetinde mecbül-i bāẕilü l-maḳdür olduḳları müberhen u meşhūrdur.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 245).

Osm. **ilâc** I ‘tedavi’ < Ar. ***‘ilāc*** a.m. ※ ***Keḥḥāller ise niçe bīnāları nābīnā ve niçe başīr u dānāları ‘ilāc nāmı ile ‘alīl u a‘mā ėderek...*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 172). ***‘ilâc et-*** ‘tedavi etmek’: ※ ***Ve bunuŋ daḫı vefātına, Edrenede ishāl oldı; ṭabībler ‘ilāc ėdemediler, Allāh raḥmetine ḳavışdı.*** (F. Giese 1929 s. 204). ※ ***Marīż-i ḳabża ‘ilāc eylemekde ḥikmet ile | Ne deŋlü herze yėse līnete muvāfıḳ olur.*** (‘Ālī 1982 (988) 1581 II, 173). ※ ***Ṭabīb-i ḥāẕıḳ teşhīş-i maraż ėtmeg-ile ḥüsn-i tedārük ėdüb müfīd ‘ilāclar eyleyüb kemāl-i şıḥḥat u āfiyette olmışdı.*** (Selānikî 1989 I, 186).

ilâc II/**ilâç** b.m. (hastalığa karşı kullanılan madde) < Ar. ***‘ilāc*** a.m.

ilâç için (yok) ‘hiç yoktur, hiç bulunmuyor’ < ***ilâc*** II; krş. Bulg. a.m. ※ ***Solda, kalbin üstündeki portföy tıkabasa yüklü. “5 kuruşluk, yarım liralık arayacak olsan ilâç için yok. Beş liralıklar bile ender”.*** (S.M.

Alus 1934 s. 130). ※ ***Şu hale bak! İlâç için bir kibar adam yok.*** (Z. Güvemli 1949 s. 98). ※ ***Ama bir gün, iki gün, on gün, denizde ilâç için olsun tek bir sünger bulamadılar.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 81). Tâbirin manası 'çok ufak miktarda bile yok mu?', 'çok mübrem hâlde bulunmuyor mu?' yoksa (***ilâc*** l'den) 'tedavi için bulunmuyor mu?' Bu sonuncu ihtimali eski bir kaynak destekler: ※ ***Eger bu nev' üzre ceng olursa küffâr-ı ḫāklsārdan mu'ālece Içün bir kâfir ḳalmaḳ iḥtimāli yoḳ.*** (Ġazavāt-i Sulṭān Murād 1978 s. 54–55).

AD. **ilağan** 'karavana; pekmez kaynatma kabı' DS 2517, ZTS 102 < ***leğen*** kelimesinin varyantı.

AD. **ilâğat/lâhat** 'hallaçların kirişe vurdukları tokmak' DS 2517 < Yun. ***λαγούδι*** (laġúḏi) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 290.

ilah 'Tanrı' < Ar. ***ilāh*** a.m. ※ ***İlāh-i ālem yanında hasiyetimi beş para eden, dostuma düşmanıma karşı beni rezil eden o Pekmezcizade Talip'In karısı olacak boyalı kart postala bir oyun da ben etmezsem bana da Habibe demesinler!*** (İsmail Galib 1932dk s. 6). ※ ***Bu şa'şaalar arasında kendimi tebdil gezen bir şah, hattâ bir ilâh gibi duyardım.*** (Hisar 1956 s. 19).

İlâhî 'Tanrım' < Ar. ***İlāhī*** a.m. [***ilāh*** 'Tanrı' + ***-ī*** I. şahıs mülkiyet eki]. ※ ***İlāhī, gösterme beterler!*** (Ferec 855/1451 v. 30b). ※ ***İlāhī, benüm ḳızuma daḫı bunuŋ gibi cihāz vėrseŋ nola-yidi!*** (a.e. v. 59a).

ilâhî (sıfat veya nida) 'yaşa! mükemmel!' < İlāhī. ※ ***Bir alkış tufanı kopuyur: "İlâhî varol Fahim Bey! Artık bu kadarını Kalavasi Efendi bile düşünemezdi!" avazeleri duyuluyor.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 161). Kelime çok defa hafif bir sitem veya şaşma tonuyla kullanılır: ※ ***Ayşe hanım: "İlâhî paşacığım, istediğiniz konyak olsun!" diyerek çifte telli oynar gibi omuzlarını titrete titrete odadan çıktı.*** (S.M. Alus 1933p s. 167).

ilâhî 'makamla okunan dinî nazım' < ***İlâhî.*** ※ ***Türkmenlerden bazı grupların zaman zaman tekke avlusunda saz çalarak Allah aşklarını ifade eden ilahileri yüksek sesle söylemeleri artık daha sık rastlanan bir durum olmuştu.*** (R. Çamuroğlu 1999 s. 16).

ilâka 'küpe' < Ar. '***ilāḳa*** a.m. ※ ***Ṣad hezār 'ilāḳa-ı dür-i ḫöş-ābdan gü-şına asmış, nāz-ı ḫöşī vu gerden-keşīy-ile geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

i'lâm 'bildirme' < Ar. ***I'lām*** a.m. ***i'lâm et-*** 'bildirmek, haber vermek': ※ ***Eger el-'Iyāẕu-billāh anda te'ehhül ėdüb ḳalacaḳ olursaŋ, I'lām ėdesin, aḥvālüŋi bize bildüresin, tā göŋlümüze selvet gire.*** (Ferec 855/1451 v. 121a). ※ ***Seni oğrın öldürmege ḳaṣd ėtdügini taḥḳīḳ ėtdüm. Oş ḳatuŋa geldüm tā ki ṣūret-i ḥāli saŋa i'lām ėdem.*** (a.e. v. 139a). ※ ***Ve ṭāylfe-I meẕküreden ba'żı kimesneler ḥīn-i taḥrīrde gelüb pīr ve marīż ve ma'lül olduğın iẓhār ėdüb ve yāḫüd bil-fi'l imāmet ḫidmetinde olduğın i'lām ėtmeg-ile defter-i cedīde ol vech-ile ḳayd u işāret olunmışdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 55).

ilan I/**ilân** 'bildirme; umuma bildirme' < Ar. ***i'lān*** a.m. ※※ ***ilân et-*** 'umuma bildirmek': ※ ***Etrafa seni hasta diye ilân edeceğim. Doğuruncaya kadar sokağa çıkmıyacaksın.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 94). ***ilân-ı aşk*** 'sevdiğine aşkını bildirmek': ※ ***Gönderme, diyorum. Kızlar artık şiirle yapılan ilân-ı aşkları sevmiyorlar ki!*** (M. Güler 1990 s. 81). ***ilân-ı***

aşk et– ‘sevdiğine aşkını bildirmek’: ※ ***Sizin de ilân–ı aşk edip diğerlerine benziyeceğinizden korkuyorum.*** (F. Baykurt 1955 s. 143).

AD. **ilan** II ‘yılan’ DS 2517, TS 1935–37 (orada ılan okunmuş) < ***yılan*** kelimesinin varyantı, krş. Az. Tk. ***ilan*** a.m.

ilânen ‘bildirerek, bir ilân olarak’ < ***ilân*** + isimden zarf yapan ***–en*** eki, b. ***aceleten*** ⊡. ***Yeni kimliğini hepinizin öğrenmesinde yarar var: “Üçüncü şahıslara ilânen duyurulur…”*** (A. Yurdakul 1991 s. 151).

ilarya, b. ***yılarya***.

AD. **ilas** ‘et kesmeye yarayan bir çeşit bıçak’ DS 2518 < Yun. ***λάζος*** (lázos) ‘uzun ve sivri bir çeşit bıçak’ Tietze 1955 no. 164. ※※

ilâtince ‘Lâtince’ < Lâtince kelimesine prothétique bir ünlü ilave edilmiştir, b. ***blânko*** ⊡. ※ ***Ben ne bileyin. Ben ilatince örgenmedim ki…*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dk s. 15).

İlbiz ‘Şeytan’ DS 2518, TS 2035 < İblis kelimesinin metathesisli (atlamalı) varyantı. ※※

AD. **ilbiz** I ‘salyangoz’ < ***İlbiz*** (?). Krş. Az. Tk. ***ilbiz*** a.m. ADİL 1980 II, 386. ※※

AD. **ilbiz** II ‘örümcek; örümcek ağı’ DS 2518 < ***İlbiz*** (?). ※※

AD. **ilbiz** III ‘kötü, fena’ DS 2518 < İlbiz. Krş. Az. Tk. ***ilbiz*** ‘äl altından, gizlindän iş görmä’ ADİL 1980 II, 386. ※※

ile/–le I (isimden sonra postposition) ‘ile beraber, ve’ < ETk. ***bile*** < ***birle*** a.m. Clauson 364–365, fakat bu görüş bazı gelişimleri izah etmiyor. ※ ***Biz Ḳalender Nūrī ile gide gide ikimiz bir cān gibi olduḳ.*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 72). ※ ***Yoldaşlarla ḳalḳdıḳ.*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 126). ※ ***Seniye Hanımla Gülsüm bir hafta ortaya çıkmadılar.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 123). ※ ***O orospuylaydın yine değil mi?*** (F. Baysal 1955 s. 35).

ile/–le II (zamirden sonra postposition) ‘ile beraber, ve’: ※ ***Çarşıya çıkarken benle geldi oğlum.*** (Füruzan 1972p s. 165). ※ ***Daha hiç bir erkek görmemişti bu saçları. Kimle evlenirse, o gece o görecekti.*** (Ç. Altan 1978 s. 32). ※ ***Sizle konuşmağa geldim.*** (S. Soysal 1978 s. 149). Zamir genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinde: ※ ***Gėce bunlardan tihī dār, | Ṣabāḥın ḍola bunlaruŋ ile dār.*** (Meḥmed 1965 s. 174 no. 4852). ※ ***Bir ʿazeb paşaya geldi, dėr̯haber, | Dėdi: Tekfur erdi, çoḳ leşker meger.*** (Enverī 1928 s. 34). ※ ***Söyledim sana, sen yaşadıkça ben varım. Ben seninleyim*** (metin: ***senileyim***). (A. Nesin 1959b s. 53). Bâzen EOsm. ve AD.nde 3. şahıs mülkiyet ekinden sonra da bu genetivus (genetif, ilgi hali) hâli bulunur: ※ ***Bir söz söyledüŋ kim it sa yağınla yėmez.*** (V. İzbudak 1936a no. 562). (Burada düzeltme gerekiyor: ***yağınla*** bir okuma yanlışıdır, ***yağıyıla*** olarak düzeltilmelidir: ***sa yağıyıla*** "tereyağıyla", yani burada genetivus yoktur. [Editörün notu]). ※ ***Ercüment nasıl kızdı telefon edince. Namussuz kimbilir ne yapıyordu karısınlan.*** (H. Taner 1954 s. 41–42).

ile/–le III (postposition iki sıfat ya da iki fiil birbirine bağlar) ※ ***Boşla ağır barçalar, yükli büyük gemiler ṭaşra yaturlar.*** (P. Kahle 1926 v. 27). ※ ***Ey dirīġā, bizi ġāfil–le zebūn ėtdi havā.*** (Tietze 1951 s. 116 no. 28). ※ ***İpucu zamanlarının ardından nihayet yalnızlık geldi. Onu***

görünce irkiliyorumla irkilmiyorumun arasında durdum bir an. (L. Tekin 1990 s. 121).

ile/-le IV 'vasıtasıyla': ※ ***Genç bir adam. Mektepten yeni çıkmış. Bize iki defa geldi, bir defasında beni gördü. Annesiyle istetmiş. Babam reddetmedi, "Düşünelim," dedi.*** (Peyami Safa 1937 s. 26).

ile/-le V (temporal, zamana ilişkin ifadeler) ***geceyle*** 'gece boyu, geceleyin': ※ ***Esīr-i zülfüŋ olalı bedenden ayru bu cān, | Gėceyle ṭaşrada ḳalmış ġarībe döndi hemān.*** (Nevʿī 1977 s. 450).

ile/-le VI (causal, sebebe ilişkin ifadeler): ※ ***Ucu keskinletilmiş sert bir demir parçasiyle boyası dökük bir pulluğuŋ tekerleğini ḳazıyordu. Ḳapunuŋ ġıcırtısi ile başını ḳaldırdı.*** (M. Yesari 1928 s. 294). ※ ***Bu daʿvetden çocuḳlarıŋ maḥzün göŋülleri ġarīb bir ümīd sevinciyle titredi.*** (H.R. Gürpınar 1926 s. 348). ※ ***Bu ıżṭırābla ʿaḳlına biŋ türlü şeyṭānlıḳlar geliyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 94). ※ ***Dostlukları ve akrabalıkları yalnız ekmekle.*** (F. Baysal 1944 s. 609).

ile/-le VII (concessif [karşı sebebe ilişkin] ifadeler) ※ ***Ervahilere karışırlar. Tayyi mekân ederler. Ben bunu kadınlığımla biliyorum.*** (Musahipzade Celal 1936ms s. 38; 'sadece bir kadın olduğum hâlde' manasında).

ile/-le VIII (çokluk için ekspresif (kuvvetlendirici) ifadeler, krş. ***-larla/-lerle***): 'yığınla' ※ ***İçerisinde, asırlardanberi ancak yetişen üç, beş ve her halde sayısı mahdut, bilgili, izanlı ve şerefli ulemaya karşılık bir sürü ile ahlâk düşkünü, menfaatperest, fesatçı, terakki düşmanı, fazilet düşmanı, binlerce yobaz barınırdı.*** (E.E. Talu 1935 s. 87).

ile IX, b. ***ilâ***.

AD. **ile-** 'yoğurmak' DS 2519 < Kırg. vs. ***ilā-*** a.m. W. Radloff 1893 s. 1477. ※ ***Torbanın ağzı sıkıca bağlanmıştı. Çarıkları babası çitemiş, ilemiş, düzeltmişti. Yolda ayağını sıkmasın diye de ıslağa konmuştu akşamdan.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 15).

ile beraber/-le beraber < ***beraber*** ile kuvvetlendirilmiş ***ile***: ※ ***Każāda yalŋız yeŋi gelen ḳayimmaḳâm eyidir. Oŋa ümīdimiz vardır. Geçenlerde köyümüze geldi. Bizle berāber yemek yedi, görüşdü.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 152). '(bir şey ile) aynı seviyede, aynı hizada': ※ ***O zamanki vapurlar bugünküler kadar da geniş değil. Doluluktan ha battık, ha batacağız. Suyla beraber yolu tuttuk.*** (S.M. Alus 1944 s. 98).

EOsm. **ile bile/-le bile** 'ile beraber' < ***ile*** ve ***bile*** I. ※ ***Bu tārīḫde öŋdince Burusa oda yandı. Çoḳ Müslimānlar helāk oldılar mālları-ylle bile.*** (F. Giese 1929 s. 144).

iled-/ilet-/ilt- 'götürmek, nakletmek' TS 2048–54, Meninski 1680 I, 381 < ETk. ***ėlet-*** (ėlt- ?) a.m. Clauson 132. ※ ***Cün ḥarāmī-başı bu yigidi ṣāḥib-cemāl u kemāl gördi, "Bunı iledelüm, bir yėrde eyü bahāya satalum," dėyü fikir eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 7a). ***Ḳāżī seksen diynārı keseden cıḳardı, şöyle ḳodı, eyitdi: "Hā! Bugün eger ṣavāb ḳısmet ėderseŋ cānı ve zeri bittemām, bilkemāl iletüŋ."*** (a.e. v. 127a). '(suyu bir yere) akıtmak': ※ ***Ḫālid bir sarāy gördi, gėŋligi heştād ender heştād-idi. Miyān-sarāyında bustānı var, Dicleden su iletmişler, ḥavżına aḳar.*** (a.e. v. 209b–210a). ※ ***Bir ḳayıḳ ḥāżırmış.***

Geldi, Ḳılıc Arslan begi aldı, gemiye iletdi. Ḳılıc Arslan oğlını ve ʿavratını bıraḳdı, gitdi. (F. Giese 1929 s. 168). ※ ***Yine ḳalʿasına eletürler anı, | Ḳıymadı furṣatda bulub düşmeni.*** (Enverī 1928 s. 31). ※ ***Bir varaḳaya yazub bir gügercinüŋ cenāḥına bağlar; yaʿnī ki dişisi Mıṣrda olub ḳafes-ile getürdükleri kebütercügi rāh-ı risālete ilḳā eyler. Vaḳtī-ki Mıṣrdaki çifti yanına iner ḳonar, nigehbānları ḍutub vālī-yi vilāyet olan mīr-i mīrān olan ḥużūrına iletür.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 130). ※ ***Bu sırada kalabalık içindeki polis yetişti. Ve yankesiciyi karakola iletti.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 19).

AD. **iledanaz** 'köknar ağacı, Abies' DS 2519 < Yun. ***ελάτινος*** (elátinos) a.m. Tietze 1955 no. 71. ※※

Osm. **ile l-ân/ilel-ân** 'şimdiye kadar, bugüne kadar' < ***ilâ/ile*** ve ân. ※ ***Bāʿis̱ budur ki ile l-ān nām-ı ser-bülend-ile meşhūr-ı āfāḳ ve niçe yüz pāre kitābdaki‿ḫuṭbe-i rifʿatmend-ile maʿrūfdur.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 106).

ilel-ebed/ilelebet 'sonsuz olarak' < Ar. ***ila l-abad*** [***ilā/ile***, harfitarif, ***abad*** 'ebediyet']. ***Allah çoluk çocuğunuzla ilelebet muammer ve bahtiyar etsin sizi beyefendimiz!*** (İ. Tarus 1957 s. 105). ※ ***Tabii biz ilelebet dost kalabilirdik, arasıra yazışabilirdik.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 142).

(Halk ağzı) **ilen/-len/-nen** 'ile' TS 2036 < ***ile*** postposition'unun eski ve çok yaygın varyantı; sonunda /***n***/ ilavesi instrumentalis'i instrumentalis düşündürür, krş. ms. öğle → öğlen; /***l***/ → /***n***/ gelişimi bir assimilation neticesidir. ※ ***Meger bir gün Ermenī Bėlinden ʿOs̱mān Ġāzī yėtmiş kişilen geldi-kim Eynegöli gėce-yilen oda ura.*** (F. Giese 1929 s. 9). ※ ***İki cihānda‿ḫayr-ilen aŋılmaḳ | Nisāb-u nesl-ilen burhān senüŋdür.*** (a.e. s. 10). ※ ***Ninni desem eda ilen ninni, | Üstünü örtün diba ilen ninni, | Diba yorgan, ben yastık, | Uyusun kuzum sefa ilen ninni!*** (E.B. Şapolyo 1938 s. 51).

AD. **ilen-** 'beddua etmek' DS 2520, TS 2039–41, Meninski 1680 I, 608 < ETk. ***ilen-*** a.m. Clauson 148. ※ ***Vezīr-i düvüm feryāda başladı, gendözine ilenü ḳaranu dururken cāriye bacaya geldi*** (Ferec 855/1451 v. 25a). ※ ***Örviyye ağlardı, nevḥa vu zārī ḳılurdı, ḳara baḫtına ilenürdi.*** (a.e. v. 178b). ※ ***Görüb bu naḳş u nigārı ileme, ey Nevʿī, | Ki ḳubḥ-ı sīreti ḥüsn u dehāsına degmez!*** (Nevʿī 1977 s. 339). ※ ***Mühendise "Allahından bulsun inşaallah, kabri kadı mezarı gibi inlesin!" diye ileniyordu.*** (Feridun Osman 1936 s. 38). ※ ***Yemekten tıkanır gibi olunca bir müddet durup konuştular. Kerim Ağaya ilendiler, sonra tekrar bir şeyler pişirip, hazırlayıp yemeğe başladılar.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 108–109).

AD. **ilenc/ilenç** 'beddua' DS 2519, TS 2038–39, Meninski 1680 I, 608 < ETk. ***ilenç*** a.m. Clauson 147–148. ※ ***Güc ile çıḳdı ṣubḥa ilenc aldı var ise, | Ḥırṣından etmegini yalıŋuz yidi ḳamer.*** (Yaḥyā Beg 1977 s. 107).

AD. **ilengere/ilenger** 'yünü eğirmeye yarayan araç, kirmen' DS 2520, ZTS 102 < Fa. 'spinning whorl' H.E. Wolff 1966.

iler tutar yeri (kalma-) 'eskilikten çok kötü bir duruma gelmek, işe yarayamayacak hâle gelmek' < ***il-*** II ve ***tut-*** fiillerinin geniş zaman partisiplerinden yapılmış mürekkep fiil temeli.※ ***Ebuzarif beyi yerin dibine geçirirken, iler tutar yerini bırakmazken, şimdi baştacı edinmiş,***

göklere çıkarıyor. (S.M. Alus 1933p s. 127). ※ ***Hem zaten testi kırıldıktan, işin iler tutar yeri kalmadıktan sonra, sekiz on kişinin oraya toplanıp bağırıp çağırması neye yarar?*** (R.H. Karay 1940k s. 130). ※ ***Gülü, iler tutar yanı kalmamış şalı yamıyordu.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 15).

ilerü/BSTTk. **ileri** I 'daha öne; daha önde' TS 2042–43 < ETk. ***ilgerü*** 'öne doğru' Clauson 144. ※ ***Arka sıranın köşesinde, benim biraz ilerimde böyle başbaşa ne ile meşguldüler? Buna belki de mubassır bile cevap veremezdi.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 74). ***ileri geri et–*** 'münakaşa etmek, kavga etmek': ※ ***Geçen sene de tıpkı bu kadın gibi patronun biri ile ileri, geri ettiler de; mağrur patron, lâfları boğazında tıkanıp kalınca oturduğu koltukta hırsından çatlayıp zıbarı vermesin mi?*** (H. Aytekin 1945 s. 103). ※ ***Sungurlunun kahvesinde biz bununla ileri geri ettik. Çerçi araya girecek oldu.*** (Kemal Tahir 1957r s. 185). ***ileri geri söyle–*** 'gönül kıracak şekilde konuşmak': ※ ***Şofer dostuŋ dayağını saŋa tatdırayım da bir dahā ileri geri söylemeğl öğren!*** (M. Yesari 1928 s. 138). ※ ***Annemin onun hakkında evde iler geri söyledikleri ise, şimdi Aysel halamı gözümde biraz daha büyütmeme yarıyor.*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 308). ***ileri git–*** (harfiyen veya mecazî manada) 'haddini aşmak, ölçüyü geçmek': ※ ***İCLÂL —"Bana asıl fenalık eden sizsiniz." SEVİM, NARİN —"İleri gidiyorsun, İclâl!"*** (F.N. Çamlıbel 1933 s. 112). ***ileri tut–*** 'daha çok sevmek': ※ ***Dirmit, hasır şapkalı, etekleri dizinin iki karış üstünde Aysun diye bir kızla arkadaş oldu. Aysun'u annesinden ileri tuttu. Evi barkı unuttu.*** (L. Tekin 1984 s. 125).

ilerü/BSTTk. **ileri** II 'daha öne doğru, öteye doğru' < ***ilerü/ileri*** I ※ ***İlerü yürldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 190b). ※ ***Oşbu kücenüŋ ilerüsinde bir sırcalu mescid vardur. Anuŋ miḥrābı ardında gömülmişdür.*** (a.e. v. 225a). ***ileriki*** 'ötedeki' ※ ***Ben tâ şu ileriki köyde doğmuşum.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 106). ***ilerü çek-*** 'terfi ettirmek, daha yüksek bir vazifeye getirmek' TS 2043: ※ ***Ḳarıcuġuŋ oğlını ilerü cekdi, ulu beg eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 140b). ※ ***İltizām ile manāṣıb vėrilmeye ve şürūṭ-ı fāside ile edānī ilerü çekilmeye.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 168).

ilerü/BSTTk. **ileri** III (zaman için) 'evvel, daha eskiden' ※ ***Ṣubḥ olduḳda Ebü Bekr mü'eẕẕin münāreye cıḳdı, bir eẕān oḳıdı ki ilerü bunuŋ gibi eẕān oḳıduġı yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 58a). ※ ***Anuŋ gibi ḥāle uġraduḳları yoġ-idi, ilerü her ḳanca varsalar ẓaferleri coġ-idi.*** (a.e. v. 89b). Zaman için 'evvel, daha eskiden': ※ ***İlerü ol ikiydi, bir oldı, | Tamla, kim gendü deŋizin buldı.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 15 no. 58). ※ ***Ol ḳuşuŋ Şāh ile 'ahdı var ezelden ilerü.*** (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 43). ※ ***Getürmlşlerdür-ki ilerü zamānda bir ulu pādişāh vardı.*** (H. Duda 1930 s. 120). ※ ***Fakat riyaziyeye de bayılırım, çünkü ileriđenberi mecmualardaki bilmeceleri halletmeğe alıştım.*** (Yusuf Hüseyin 1933 s. 60). ※ ***İki ay ileri, arabacıyı Bor yolunda çevirmiş, dayak atmışlar.*** (M.Ş. Esendal 1958 I, 21).

EOsm. **ilerüki/**BSTTk. **ileriki** 'evvelki, sabık' < ***ilerü*** + sıfat yapan ***–ki*** eki. ※ ***İki tābūtı yėr dibine indürdiler. Meger ilerüki sulṭānuŋ 'avratı diriymiş, oturur-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 245b). ※ ***İlerüki ḥāl anuŋ daḥı başına gelüb zīr-i zemīn ḳapusına varıcaḳ maḥbūs vezīr köylüler yaf'alcılar geldi sanub vardı, bir bucaḳda epsem yatdı.*** (a.e. v. 24b).

EOsm. **ilerürek** 'biraz ileri' TS 2046 < ***ilerü*** + ***–rek*** comparativus (karşılaştırma) eki, b. ***aşağarak*** ⊡. ※ ***Ol–dem Bediy'ül–cemīl ilerürek yürür, bu hikāyeti, bu zārı, bu arada uradalar gümürdenmeyi cün diŋledi, āteş–i 'ışḳ u şevḳ mutāża'if oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 151a).

ilet–, b. ***iled–***.

AD. **iletir** 'sahlep otu, Orchis; bezelye, Pisum sativum', b. ***lâtir***. ※※

EOsm. **iley** 'ön' TS 2054–56, Meninski 1680 I, 401(<ET Clauson 122 kapuğ ili 'kapının önü', krş. ETk. Clauson 144 ***ilgerü*** 'öne doğru, doğuya doğru' [Editörün notu]). ※ ***Melike işāret eyledi, bir ḳız belürdi, tevāżu'–ile taḫt ileyinde yėr öpdi, eyitdi...*** (Ferec 855/1451 v. 29b). ※ ***Bu iki yılan ḳuvvet–ile muṣādeme ėtdüklerinden bu ṣanduḳca ḳalḳdı, geldi, ileyüme düşdi.*** (a.e. v. 33a). ※ ***Yolumuz az ḳaldı. Veliykin ileyümüzde daḫı ṣarb işler çoḳ vardur.*** (a.e. v. 54b). ※ ***"Daḫı bu evde oturmaḳ bize düşmez. Giderem, odamda oturam." dėdi vu yüridi. 'Avrat ileyince şem' götürdi, ḳapuya degin pādeşāhı gönderü cıḳdı.*** (a.e. v. 27a). ※ ***Yolumuzı kim urursa, ileyümüze durursa, | Duravuz, çalış ḳılavuz, dartavuz, ḳılıç uravuz.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 36). ※ ***Çekdiler ġılıçdarını ėndiler yolun üstüne, bunnarın ilėyni kesdiler.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 26).

AD. **ileze** 'veremli, hastalıklı' DS 2521 < ?? ※ ***Oda küçülmüştü. Sedirin kalıp yastıkları yan yana, upuzun. İleze, yeşil alevler irkintili, mangalın soğuk bakırında cılız parıltıları.*** (V.O. Bener 1957 s. 42). ※ ***Orda burda tavuklar dolaşıyor. Tüyleri yapışıp gitmiş derilerine. Gerdanları sarkmış. İleze, ilezeydi hepsi.*** (F. Baykurt 1967a s. 227).

AD. **ilgü/ilgi** I 'tuzak' DS 2521, 'engel, mania' (?) TS 2057 < ETk. ***ülgü*** 'terazi' (Kelimenin ***il–***'takmak, iliştirmek' fiili + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–gü*** eki –olarak açıklanması daha uygun olur. [Editörün notu]). G. Doerfer 1965 II, no. 539, Clauson 142. ※ ***Ol duḫter–i çün–aḫter çün beni bu ḥālde gördi, güldi, elile bir urdı, eyitdi: "İ āzād–merd! Sen benüm yöreme yörenimezsin zīrā kimsenüŋ milkiyem. Bu degül ki kime gerekse ilnişür bir ilgiyem. Ḫiyānet, cināyet ėdemezem."*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

ilgi II 'çengelli iğne; paçaya dikilen bağ; yorgan ipliği' DS 2521 < ETk. ***il***– + –***gi*** nomen instrumenti (alet ismi), b. ***açgı*** ⊡. ※※

ilgi III 'alaka, ilinti'< ETk. ***il***– + –***gi*** nomen instrumenti (alet ismi) b. ***açgı*** ⊡, neologismus (türetme kelime). ※※

il gün/el gün 'halk, ahali' TS 2057–58 < ETk. ėl kün a.m. Clauson 121.

ilhak 'katma, ekleme, ilave etme' < Ar. ***ilḥāḳ*** a.m. ※※ ***ilhak et–/eyle–*** 'katmak, egemenliği altına almak': ※ ***Tenbīh eyledi ki Uyuvar ṭarafında ne–ḳadar palanḳa ve ḳarye fetḥ ėderseŋ gendi vilāyetüŋe ilḥāḳ eyle.*** (Ehvāl–ı mulḥāṣara–ı Peç v. 267a).

AD. **ilibada**, b. ***labada***.

ilibitce, b. ***ilificce***.

AD. **ilif** 'çubuk balyası' DS 2523, R. Dankoff 1991 s. 45 < Ch. Tzitzilis 1987 no. 111'e göre Yun. bir kelimeden, fakat R. Dankoff'un kelimeyi Ar. ***līf*** 'bitki telleri demeti' ile izah etmesi daha ikna edicidir. ※※

AD. **ilificce/ilibitce** 'gelincik çiçeği; yabanî afyon' DS 2523 < Yun. ***ελελίφασκος*** (elelífaskos) 'adaçayı' Tietze 1955 no. 72 (fakat etimoloji orada sakıncalı bulunmuştur). ※※

iliğ, b. ***ilik***.

AD. **iliğen** 'bir su kabı' **<** ***leğen*** kelimesinin varyantı; **/i/** sesinden önündeki prothétique ünlü için b. ***arasta*** ⊡. ※ ***O anda başımdan bir iliğen sıcak su dökülmüş gibi oldum. Hemen kapsol değiştirmeğe davrandım. Bereket versin, kaplan biraz korktu ve geçip gitti.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 114). ***iliyen şapka*** 'fötr şapka' DS 2528. ※※

ilik I 'kemik içindeki yağlı ve yumuşak madde' Meninski 1680 I, 393 < ETk. ***yilik*** a.m. Clauson 927–928. ※※ ***iliği gevşe–*** 'hoş bir manzara karşısında çok ilgi duyduğunu açıkça belli etmek' H. Aktunç 1990 s. 139: ※ ***Uzun boylu hafiye, kızı dudaklarından öptüğü zaman sinemanın iliği gevşeyiveriyor, uzun ıslıklar ve iç çekmelerle paradi ayaklanıyordu.*** (O. Akbal 1950 s. 26). ***iliklerine işle–*** 'bütün bedenine nüfuz etmek (ms. soğuk, yağmur)': ※ ***Alayı bırak̹! Şoğuk̹ iliklerime işledi.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 271). ※ ***Bu fikirler yalnız kitap okuyan ve felsefeyle meşgul olan küçük bir kısım halka tesir etmez, fakat temiz veya zehirli bir hava gibi, içinde nefes alan her canlıyı tesiri altında bulundurur ve bir medeniyetin iliklerine kadar işler.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 52–53). ***iliğine tak de–*** 'canına tak demek, sabrı kalmamak': ※ ***Bir gün artık iliğime tak deyip: "Ey Madam, bir dişehliye iğne kitaptan ziyade yakışır," dedim.*** (E. Misailidis 1986 s. 796). ※ ***Haftalardanberi sokağa bırakmıyor, bir şeyler yemesinden korkuyorlardı. O gün artık iliğine tak dedi, kimseye haber vermeden evden usullacık sıvıştı.*** (Orhan Kemal 1957 s. 124).

(Argo) **ilik** II/ **ilik gibi** 'çok güzel, çok çekici, cinsel istek uyandıran' H. Aktunç 1990 s. 138–139 **<** ***ilik*** I. ※ ***Dün gece bir yosmaya tesadüf ettim, ilik mi ilik, ömür mü ömür, Lokman hekimin ye dediği!*** (S.M. Alus 1934 s. 132). ※ ***Biri diyordu ki, yanımda duranların: "Nah, şurda len. Şurda, köşe başında enseledim kızı. Ama kız değil, namussuzum, ilik!*** (M.S. Arısoy 1957 s. 51).

ilik III (terzilikte) 'düğmenin girdiği kumaş yarığı' Meninski 1680 I, 393 < ***il***-II fiilden participium manasında sıfat yapan ***–ik*** eki. ※※

AD. **ilik** IV/**iliğ** 'kabak ve fasulyelerin uzayan kısımları; iplik bükmeye yarayan araç' DS 2523 **<** Yun. ***ειλίκ*** (ilík) a.m. (ilk manada, ikincisi yüzdeyüz anlaşılmıyor) Ch. Tzitzilis 1987 no. 118; fakat Tk. kelime ***il–*** fiilinin müştakkı olarak da izah edilebilir, krş. ***ilik*** III. ※※

ilikli düğmeleri ilik deliklerine geçirilmiş, iliklenmiş ※ ***Siyah kıravatden yokarı görünen gömleyin yakası iki tarafden yuvarlak çenyesine yaklaşmış ve göksü ilikli siyah setri ile beyaz pantalon giyinmiş, başındeki fesin püskülü atı dizgin*** itdiyi ***yerde açık kumral perçemlerine çarpar durur.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 61). ※ ***Akademide herkez ceketleri sırtında resim çizerken, o pardesüsü en üst düğmesine kadar ilikli çalışmıştı.*** (C. Uçuk 1947 s. 77)

iliklik bir çeşit sahan, içine ilik konan küçük (?) sahan ***Bir lenger kaymaklığım, bir sahan ilikliğim.*** (S.M. Alus 1933p s. 166). (Bu söz bir deyim olabilir, anlamı? [Editörün notu])

AD. **ilikman/ilikmen**, b. ***ilkman***.

ilim, b. ***ilm***.

AD. **ilima** 'kullanılmış sabun parçası' DS 2525 < Yun. ***λείμα*** (líma) 'kalıntı, bakiye' Tietze 1955 no. 168, fakat şimdi daha iyi < Yun. ***γλύμαν*** (ġlíman), ᾿***γλύω*** (ġlío) 'suda eritmek' [EYun. ᾿***εκλύω***] fiilinden yapılmış nomen, A.A. Papadopoulos 1958 I, 231, Ch. Tzitzilis 1987 no. 78.

iliman 'liman' < ***liman*** kelimesinin varyantı, başında prothétique /i/, b. ***liman***.

AD. **ilimar** 'kamış ya da ağaçtan yapılan masura' DS 2525 < Yun. (diyal.) ***λημάρι*** (limári) 'bir demet sebze' Ch. Tzitzilis 1987 no. 110. ※※

EOsm. **ilin–/ilün–** 'takılmak, ilişmek' DS 1526, TS 2059–60 < ***il–*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Gire bāġa vu ilüne yėmişe...*** (Fa̮hrī 1974 s. 2271 no. 323). ※※

ilin–, b. ***ılın–***.

AD. **ilingür/ilingir** 'ezilip torbaya konularak süzdürülen üzüm suyu; iyi sirke' DS 2525, 2526 < Yun. (diyal.) ***λάγυρος/λάγερας*** (lágiros/lágeras) 'üzüm küspesinden yapılan şarap' Ch. Tzitzilis 1987 no. 291. ※※

ilinti 'seyrek dikiş, teğel; (mecazî manada) ilgi' DS 2526, TS 2060 < ***ilin–*** + ***–ti*** eki, b. ***ağartı*** ⊡ ya da ***il–*** + ***–inti*** genişlemesi, b. ***akıntı*** ⊡ ※ ***Patronun odasına her girenin, uzaktan yakından mutlaka parayla bir ilgisi, ilintisi vardır.*** (R. Ilgaz 1969g s. 23).

AD. **iliske** 'erkek incir ağacının meyvesi' DS 2526 < Yun. ****᾿ολύσυκο*** (olísiko) a.m. [< EYun.᾿***όλυνθος*** (ólinthos) 'yaban inciri ağacının meyvesi' ve ***σύκον*** (síkon) 'incir' Ch. Tzitzilis 1987 no. 369. ※※

AD. **ilistir** 'süzgeç, kevgir' DS 2526–27, ZTS 103 < Yun. ʽ***υλιστύρ*** (ilistír) a.m. Tietze 1955 no. 277. ※ ***Çopur Hoca var ya, Çopur Hoca? Çopur, ilistir gibi, delik deşik!*** (C. Atay 1963 s. 15). ※ ***Ali'nin karısı içeri gitti. Bir ilistir getirdi. Üç salkım üzüm koydu içine. "Oturun da yiyin Abbas ağam!" dedi.*** (F. Baykurt 1967k s. 41).

iliş– 'bir şeye takılmak; hafifçe dokunmak' Meninski 1680 I, 389 < ***il–*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***alış–*** II ⊡. ※※ 'kıçının yarısı ile oturmak; bir yerde kısa müddet için oturmak': ※ ***Ulularla iğen ilişmegil, | Düşürürlerise olursın‿hacīl...*** (Ferheng–nāme–i Saʽdī 1340–42 s. 13 no. 160). ※ ***Bir ḳaç ziyāretci vardı. Bunlarıŋ hepsi de redinġotlarınıŋ öŋünü iliklemiş, ellerini ḳarınlarınıŋ üstüne ḳavuşdurmuş, bacaḳlarını oṭurduḳları — ve dahā ḍoġrusu ilişdikleri — ṣandalyeniŋ altına ḳıvırmış, büyük diḳḳat ve‿huşūʽ ile ẕāt–i ʽālī–i naẓāret–penāhīniŋ dehān–ı mübāreklerinden dökülen cevāhir–i ḥikmeti diŋleyorlardı.*** (E.E. Talu 1928 s. 1226). ※ ***Burası çardağın altı serince, biraz ilişeyim. Kahve mahve istemez***. (H.R. Gürpınar 1943m s.

ilişik 'hafifçe tutturulmuş; eklenmiş' < ***iliş–*** fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Arkadan tutup yüzünden aşağı sıyırdığı kasketine, omuzlarında ilişik setresine ve dizleri süvarilikli pantolonuna bakarsan, ya bir gurbetçi ya bir işçi...*** (F. Erdinç 1973 s. 71).

ilişik et– 'aldırmak, aldırış etmek' < ***iliş–*** + ***–ik*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki, b. ***alık*** II + ***et***– fiili ※ ***İhtiyar bu delikanlının efkârını anlamış ise de, ilişik etmeyüp kendi aklı ile güler imiş.*** (E. Misailidis

1986 s. 392). ※ ***Gündüzleri rast geldikleri mahalde yatıp başlarını çiynesen geçsen ilişik etmezler... Onun için bazı araba bazı hayvan çiğnemekle ekseri kelpler sakattır.*** (a.e. s. 428). ※ ***SÂFİ —: Az daha tepellyecektim. MAHİR —: İlişik etme, varsın hiddetinden canı çıksın!*** (Ferā'izci-zāde 1979 s. 64). ※ ***Sen ilişik etme! Sahibi onu güzelce yapar. Bir vakit olur da öcün kendi kendine alınır.*** (a.e. s. 68).

Illşken 'balık ağına takılarak onu yırtan denizin dibindeki tahta, demir, teneke ve başka şeyler, batmış mavna kalıntısı' DS 2527 < ***iliş-*** + fiilden sıfat yapan ***-ken*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Balıkların külçeleştiği, avın kolay olduğu o karlı gece ağları ilişkenlere verdiler. Onları batan geminin döküntülerinden kurtarmak için dalgıç indirmek gerekti. Ertesi sabah relz, illşkenlerde paralanmış ağlarının ziyanını da elli tayfaya yükledi..*** (Reşat Enis 1947 s. 63).

iliştirili 'tutturulmuş' < ***iliştir-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-ili*** genişlemesi, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***Perdeye illştirill olan cibinliği omuzuma aldım; dantelli sehpa örtüsünü başıma örttüm.*** (S.M. Alus 1933p s. 166).

Illyen şapka, b. ***Illğen***.

AD. **iliz iliz** 'yavaş yavaş (ağrımak ya da sıvı bir şeyin akması için) DS 2529) < Yun. (Karadeniz diyal.) '***ύλιζω*** (ilizo) 'ağır ağır, damla damla akmak' A.A. Papadopoulos 1961 II, 443. ※※

AD. **Illzma** 'sakin ve ince akan su' A. Caferoğlu 1943 s. 236 < Yun. '***ύλισμα*** (ílizma) a.m. Ch. Simeonidis 1973 no. 226. ※※

ilk I (sıfat) 'birinci' < ETk. ***ilk*** a.m. Clauson 140. ※ ***Tuz hemen erimediği için, ilk yudumlar her halde acı değildi.*** (R. Ilgaz 1959 II, s. 66). ※ ***Böylece, yola acilen ve ilk adım olarak bir turla çıkar.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 156). 'ilk önüne gelen'. ※※

ilk II (zarf) 'ilk olarak, her şeyden evvel' < ***ilk*** I. ※ ***Elimize para geçer geçmez, ilk, senin esvap paranı ayıracağız.*** (M. Yesari 1932 s. 58). ※ ***Beğ-pazarına geldiğim akşam, ilk gitdiğim, dahā doğrusu götürüldüğüm bir gece mektebi oldu.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 125). ※ ***Benim ilk aklıma gelen başka noktaydı.*** (S.M. Alus 1944 s. 193).

ilk-, b. ***irk-***.

Osm. **Ilka** 'ilham' < Ar. ***Ilḳā'*** 'fırlatma'. ***ilḳā'u-llāhi*** 'Allah'tan gelen ilham': ※ ***Ol-idi ki göŋllne İlḳā'u-ullāhi ile mülḳā oldı ki "Bir ḳardaşum benüm-icün coġ ağlamışdur, kür olmışdur. Revādur ki ḳardaşumı alam, Dlyār-ı Sevāḥlle varam, bāşed ki melike du'āsiyle ḳardaşumuŋ gözcügezl rüşence ola" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). ***Ilka et-*** 'ilhamını vermek, teklif etmek': ※ ***İlḳā ėtdügüŋüz müşkllātuŋ cevābātı ma'a zlyādet budur.*** (a.e. v. 192a).

ilk ağza/ilk ağızda 'ilk seferde, ilk partide' < ***ilk*** I ve ***ağız*** I (fırıncı tabiri). ※ ***Böyle ilk ağza ẓuhür eden ṭāliblerįŋ çoğu, ne aṣālet, ne s̱ervet, ne de 'Ilm u 'Irfānca ṣāḥlb-i mezīyet olmayub mücerred ḳara ḳaşlarına, ucları ḳıvrıḳ bıyıḳlarına, civānlıḳlarına güvenerek zevce sāyesinde refāha ḳonmaḳ isteyen bir ṭaḳım tehī-dest şebbān idi.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 184). ※ ***Satıp yemeğe başladılar. Velime cemiyetlerinde, loğusalıklarda eşten dosttan hediye gelmiş gümüş kupa, kaşık gibi şeyler ilk ağızda gitti.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 4).

ilk akşamdan 'akşam erkenden, güneşle beraber (yatmak)' < ***ilk*** I ve ***akşam*** + ***dan***: ※ ***Bu mapisanede adam mı var? Şunlara bak, ilk akşamdan yatarlar böyle! Bu lobutlar tahsilli insan lâfından ne anlarlar?*** (Orhan Kemal 1951n s. 25). ※ ***Az yorulmuş köy erkekleri çay içiyorlar, iki lâf atıyorlardı belki. Değilse, köylü ilk akşamdan yatardı.*** (F. Baykurt 1959y s. 37).

ilk elden 'her şeyden evvel, en baştan' < ***ilk*** I ve ***el*** (kâğıt oyunlarındaki manada). ※ ***Seyit ilk elden, Aysun'la konuştuğunu bir daha duyarsa bacaklarını kıracağını Dirmite duyurdu.*** (L. Tekin 1984 s. 135).

ilk evvel/ilkevvel 'en başta, her şeyden evvel' < ***ilk*** I + ***evvel*** II. ※ ***Babalar ilkevvel Anzavur Ahmet Paşanın gözlerini düşünmüşlerdi.*** (İ. Tarus 1957 s. 9).

AD. **ilki** 'at sürüsü' DS 2529, b. ***yılkı***.

ilkil–, b. ***irkil–***.

ilkin 'evvelâ, başlangıçta' < ***ilk*** + ***–in*** instrumentalis (araç durumu) eki. ※ ***Ögüt ilkin ḳulaḳdan zaḥmet eyler, | Ki ögütdür cihānda kesb u tevfīr.*** (Şeyḫoġlı Muṣṭafā 1979 s. 386 no. 6813). ※ ***Her ne şey'e ki baḳdılar ilkin, | Döstı gördi bular zihī telḳīn.*** (Elvān Çelebī 1984 s. 173 no. 2050). ※ ***Bu hīç beklenmeyen luṭf–ı sübḥānīyi adamcağız delicesine bir sevincle karşılaşdı. İlkin, ḥareminiŋ ḥamlinden şübhe etmişdi.*** (E.E. Talu 1928 s. 7). ※ ***"Dur bak, ilkin galiba şuna basacağız" —"Aboov dur! Suyu açmayı unuttum, ilkin o olacakmış."*** (M. İzgü 1983 s. 74).

ilkinden 'baştan, önceden' < ***ilkin*** + ablativus (ayrılma durumu) eki. ※ ***E ben sana ilkinden söyledim Musa.*** (M. İzgü 1993 s. 75).

ilkine 'evvelâ, ilk olarak' < ***ilkin*** + dativus eki. ※ ***Değnekli Ali koltuk değneklerini çekip ayağa kalktı, "Atom ilkine gâvur adı" diye ortaya ters bir lâf attı.*** (L. Tekin 1984 s. 31).

ilk iptida/ilk ipta 'ilk iş olarak, her şeyden evvel' < ***ilk*** I ve ***ibtida*** ※ ***Biliyorsunuz ya, müfettişler geldi mi, ilk–iptida yeni yıla ne kadar dosya devredildiğini soruyorlar.*** (İ. Tarus 1956 s. 24). ※ ***Bu dünyanın ilkiptasında toprak var mıydı yok muydu? Var de sen. İyi.*** (F. Erdinç 1958 s. 181).

ilk kalemde 'en başta, başlar başlamaz' < ***ilk*** I ve ***kalem*** I (kâtip ağzı). ※ ***Odabaşıya Rumyozun yazıhanesini sordum. Çetrefil dilli Kürd, ilk kalemde ne dese inanırsınız? "Bey, nafile üzülme, vazgeç! Kadınlardan madasının lâfını dinlemez."*** (S.M. Alus 1944 s. 89).

ilk peşin/ilkpeşin 'evvelâ, ilk olarak' < ***ilk*** II ve ***peşin***. ※ ***Sabah ince bir soğukla başlamıştı. Annem ilkpeşin en küçük kardeşimi giydirdi, kırpıntılar arasından ince bir bez parçasını kurdele gibi keserek saçlarına bağladı.*** (Orhan Kemal 1949b s. 51). ※ ***Baktık, umumi kaptan geldi. İlkpeşin sert yapmak istedi, sonra perde perde yumuşadı.*** (a.e. s. 110).

AD. **ilkyaz** 'ilkbahar' DS 2531 < ***ilk*** I ve ***yaz***. ※ ***Andan şarab ilk yazda veya bāġlar arasında içmege az var! Ve eger anuŋ bigi yėrde şarāb içmegi seversen bārī ser-ḫöş olınca içme***! (Mercümek Aḥmed 1944 s. 104). ※ ***İlkyaza düğünümüze buyurun!*** (L. Demirof 1957 s. 76). ※ ***Uzun Mehmet sonyazda bulduğu maden kömürü örneklerini ancak ilkyazda ve karadan götürür.*** (M. Seyda 1970 I, 7).

Osm. **illâ/ve illâ** 'lâkin, bilakis' < Ar. ***illā*** a.m. [***in*** 'eğer' ve ***lā*** 'değil']. ※ ***Yüzümi dopraġa ḳodum, eyitdüm: "İ dānā-ı biynā! Hīc ḳapumı üstüme yapmaduŋ, illā biŋ ḳapu ḳarşuma acduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 33a). ※ ***Cün büzürg-zādeler bu ḳızuŋ ḫāstārlığına geldiler, ne-ḳadar meh-rülar-idiler, sedạhı, hīc birine bularuŋ içüm yanmadı, özüm göyünmedl, illā bu yigide özüm göyündi.*** (a.e. v. 134b). 'aksi takdirde': ※ ***Dilerseŋ ki seni salı-vėrem, benimle ʿahd eyle ki ayruḳ bundan böyle ādemī-zādeden kimseye maẓarratuŋ degmeye. Ve illâ gėrü seni dutaram, seni teşhīr ėtme ḳudreti bende vardur.*** (a.e. v. 34a).

illâ ki/illâki 'ille, muhakkak ki' < ***illâ*** ve ***ki***. ※ ***Memuriyeti yüksek birinden görücüler gelmiş. Buna bayılmışlar. Annesi, ablası, eniştesi: "Artık seni dinlemeyiz; Illâki vereceğiz!" diyorlarmış.*** (S.M. Alus 1944 s. 72). ※ ***Balık öyle değil, gazete de öyle değil. Bağırmasan da olur. Ama bu meret başka, illâki bağıracaksın!*** (T. Yücel 1954 s. 55–56). 'şu var ki, başka şey olmasa da şu muhakkak': ※ ***Ḫired kim ḫurde-bīn-I ʿālem-I ġayb u şehādetdür, | Göremez aġzuŋı illā ki söyledükde penhānī.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 34). ※ ***Bu sebepten Abdi Ağa kan da kaybetmemişti. İllâki kürek kemiğinin altındaki kurşun! Çok rahatsızlık veriyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 114).

illallah 'bezginlik ifade eden bir tabir' < Ar. ***illâ*** ve ***Allah*** a.m. asıl mana 'yalnız Allah'. ※ ***İllallāh bu ḳarıdan! Ne ṣırnaşıḳ, çirkef şeymiş bu! Yüzsüzlüğün bu ḳadarı da görülmemişdir.*** (M. Yesari 1928 s. 335). ※ ***Benden ıraḳ olsun da cehenneme direk olsun! Artık illallāh! Öbür yellozdan çektiklerim yetti.*** (S.M. Alus 1944 s. 75). ***illallah de-*** 'usanmak, bıkmak': ※ ***Şeytan diyor ki artık illâllah deyip ağzını aç, haclvat bozuntusunu evden büsbütün dehle!*** (S.M. Alus 1933p s. 115). ※ ***Astığı astık, kestiği kestik, memleketi harabeye çevirmiş. Elinden illallah demişler.*** (M. Baler 1944 s. 232). ***illallah dedirt-*** 'bıktırmak, usandırmak: ※ ***Zuhür eden her fırsattan faydalanarak hücuma kalktıklarını ve bir gün illallah dedirterek evi yok pahasına ele geçireceklerini umduklarını söylediler.*** (K. Bilbaşar 1943 s. 75). ***illallah getir-*** 'illallah demek, bu tabirle bezginliğini duyurmak': ※ ***Bir gün beş gün, eee, çocuk bu, vardan yoktan anlar mı? Bulaşırlar ağlamıya: "Ekmek de ekmek!" Kadın illâllah getirir, komşulardan biraz kepek uydurur, şöyle beş on tane ekmek yuvarlar, dizer tepsiye, haydi der, götürün fırına!*** (Orhan Kemal 1952ç s. 67). ***illâllah ve resullllah de-*** 'büsbütün bezmek': ※ ***Çocukluğunda bu Zekl'den bütün mahalle illâllah ve resulillah dedi. Yaka silkmeyen kimse kalmadı. Öyle bir yaramaz, öyle bir haşarı oğlan!*** (A. Nesin 1972m s. 88).

ille 'her hâlde, mukakkak' < Ar. ***illā*** 'yoksa, olmazsa'. ※※ ***ille ve lâkin*** 'şu var ki': ※ ***Ben de ḳadınım; ammā ḥaḳḳını söyleyeceğim: Dünyāda her şey'e inan olur, ille ve lâkin ḳadına inan olmaz. Şerefüddīne yār olmayan ḳarıdan saŋa da ḫayr gelmez.*** (E.E. Talu 1928 s. 146). ※ ***Hepsi iyi idi, hoşdu, ille ve lākin şehirdeki konfordan zerre kadar naslbleri yoktu. Semt dağ başı. İn cin geçmez bir arzullah-ı vâsıa.*** (H. Taner 1951t s. 84).

illegal 'kanunlara aykırı, yasak' < Fr. ***illégal*** a.m. ※ ***Gençlere yönelik yayın yapacak illegal bir yayın organının kurma işini üstlenmişti. Gizli yazı kurulunun oluşturulması, teknik hazırlıkların tamamlanması gerekiyordu.*** (A. Ümit 1993 s. 55).

illet I 'hastalık' < Ar. '***illa*** a.m. ※ ***İ büzürgivār! 'İlleti ṭabībden penhān ėtmek olmaz. Penhān ėden rencden ḳurtılub ten-dürüst olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 226b).

Osm. **illet** II 'sebep' < Ar. '***illa*** a.m. ※ ***On bėş yıl olmaġa oş yaḳlaşdı. Bu ḳızı ayruḳ yaluŋuz deŋiz kenārına vėribimek olmaz, şāyed bir eklem, bir 'illet yetişe ol ḳıza vu ḳader dėdükleri nesne rāst çıḳa!*** (Ferec 855/1451 v. 97a). ※ ***Bu işüŋ aṣlına işit 'illet: | Ki öküzi yaratıcaḳ Hallāḳ | Sebeb-i rızḳ ḳıldı ol Rezzāḳ. | Dün u gün arpa buġda işlerler, | Anı otlayub, anı dişlerler.*** (Şeyhī, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 84). ※ ***Mülki elinden alınmaġa 'illet leşkerinden mükātebāt-ile vārid olan şikāyet idi.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 166).

(Konuşma dili) **illet** III (sıfat) 'insanı rahatsız eden, kızdıran' < ***illet*** I; Ar.dan alınma ***-et*** ile biten ve menfi manalı sıfat olarak kullanılan kelimeler için b. ***beşaret*** II ⊡. ※ ***Bir yandan yürüyor, bir yandan da ayaklarımın altındaki illet, katılaşmış çamuru temizlemeğe uğraşıyordum.*** (B. Karasu 1963 s. 12–13). ※ ***İçinde o eğreti, yaban duygu. Bir de, nerede, ne amaçla bulunduğunu sorgulayan illet tedirginliği!*** (A. Yurdakul 1991 s. 103). ***illet et-*** 'sinirlendirmek, tedirgin etmek': ※ ***Tahsin âbi, yanımdaki masada bir adam var, illet etti beni yahu! Masada oturdu oturalı hiç durmadan ağlıyor.*** (A. Nesin 1969 s. 24). ***illet ol-*** 'çok sinirlenmek, ifrit olmak': ※ ***Ne sorduklarıma cevap veriyor, ne de suratıma bakıyor. Ama dedim ya, tutamıyorum kendimi birader, illet oluyorum.*** (A. İlhan 1963 I, 115).※ ***Ancak ve ancak illet olduğu iki cins köpek vardı: av köpekleri bir, polis köpekleri iki.*** (H. Taner 1969 s. 13).※ ***Damat olacak oğlana ısınabilseydim bari. Hiç ısınamadım. Ben dışarda okumuş züppelere hep illet olurum zaten, bu da dışarda okumuşların en illeti.*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 140).

illetli killetli 'hastalıklı' < ***illet*** I ve mühmel ***killet*** kelimesinden müteşekkil kafiyeli ve ünlü + ***/k/*** tipinden terkip, b. ***ailem et- kallem et-*** ⊡. ※ ***Gelecek hizmetçi mundarın biri olabilir. Yahut illetli killetlidir. Öksürür, tükürür. "Kendimi üşütmüşüm" der; halbuki ince hastalıklıdır.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 7.I.1942). ※ ***Cengiye'nin yedi, sekiz odalı köşkü, ortasında Bayazıddakine yakın, fakat dört köşe bir havuz vardı. Ağzına kadar çamur gibi su; sıcak basmağa başladı mı, herkes içinde, ihtiyarı, tazesi, çocuğu; illetlisi, killetlisi, sağlamı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.II.1941).

EOsm. **illik** 'musalâha, müsalemet, dostluk, barışıklık' TS 2062–63 < ***il*** II. ※ ***Ḳanda kāfir varsa illik çaġladı, | Ṭutdı vāfir ellerini baġladı.*** (Firdevsī-i Rūmī 1980 s. 158).

illüzyonist 'gözbağcı' < Fr. ***illusioniste*** a.m. [***illusion*** + ***-iste*** eki, b. ***aferist*** ⊡. ※ ***Sahnedeki illüziyonist uyuttuğu kadını tek eliyle havaya kaldırıp alkış bekledi.*** (İ. Aral 1997 s. 342)

ilm/ilim b.m. (malumat sistemi) < Ar. '***ilm*** a.m. ※ ***'İlm ile gör cān yüzin, ḳo bu gözi, | Eyle kim ussuŋ görür her bir sözi.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 23). ***ilm-i ahbar*** 'tarih bilgisi': ※ ***'İlm-i aḫbār icinde olmaz aŋa | 'Âlem icinde bir 'adīl u naẓīr.*** (Ferec 855/1451 v. 105a). ***ilm-i ebdan*** 'tıp ilmi, tababet': ※ ***'İlm-i ebdānuŋ sāyir 'ulūma taḳdīmi...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 170). ***ilm-i fürusiyet*** 'binicilik': ※ ***Andan soŋra 'ilm-i fürūsiyyete meşġūl oldı***. (Ferec 855/1451 v. 91a). ***ilm-i kâf*** 'kimya ilmi, alşimi': ※ ***Kerāmet-i 'ilm-i kāfe iḥtiyācuŋuz olmayub, kemāl-i mekremetüŋüz kāfī degül-midür?*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I,

132). *'ilm-i müsikî* 'musikiden anlayış': ※ ***Bir pīr getürdi; üstād-imiş. Baŋa muṭrıblıḳ ta'līm ėtdi. Sehel müddet icinde 'ilm-i müsikīde māhir oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

(Halk ağzı) **ilmaber**, b. ***ilmühaber***.

AD. **lime** 'halı ya da dokuma dokunurken atılan düğüm, halıyı oluşturan düğümlerden her biri' DS 2531, ZTS 103 < ***il-*** fiilinden nomen concretum (somut isim). ※※

ilmek/ilmik 'çözülmesi kolay düğüm' < ***il-*** fiilinden nomen concretum (somut isim), G. Doerfer 1965 II, no. 662, krş. Az. Tk. ***ilmäk*** a.m. ADİL 1980 II, 391. ※ ***"Ol nedür ki ölü-ylken ġıẕāsı su-yidi, diriyken aġac uġac, ip ilmik, cör cöp-idi?" -"'Aṣā-yı Müsā."*** (Ferec 855/1451 v. 136a). ***(birisine) ilmik at-*** 'tuzak kurmak': ※ ***Güldüm ama, yüreğim küt küt vuruyordu. Enayiliğl üstünden akan şu adama bir ilmik atayım diyordum, cesaret edemiyordum.*** (F. Baykurt 1969 s. 58). ***ilmik et-*** 'düğümlemek': ※ ***Bak, yine fotin bağı almağa unutmuşum, vapur vakti de geldi, şimdi düğümlemek ne güç, birini ilmik ederken öteki kopuyor.*** (R.H. Karay 1939a s. 80). ***ilmiğini kopar-*** (mecazî manada) 'normal standartlardan ayrılmak, egzanitrikleşmek' (?) ※ ***Terapistim deneyimli. Ona direnmiyorum. Zaman zaman, benim gibi ilmeğini koparmış üç beş kişiyle bir araya geliyoruz. Yarası kavlamış insanların bir araya gelmesi de onları yalnızlıktan kurtarmıyormuş.*** (Z. Ankara 1991 s. 188).

ilmühaber/(halk ağzı) **ilmaber** 'resmî vesika' < ***ilm, u*** 've', ***haber.*** ※ ***Doğduğumuz gün muhtardan doğum kâğıdı alındığı gibi, öldüğümüz gün de ölüm ilmühaberini muhtar verir.*** (F. Arıt 1957 s. 12). ※ ***Al sana, nal kadar ilmaber!*** (İ. Tarus 1957 s. 102).

EOsm. **ilniş-** 'takılmak, yakalanmak' < ***ilin-*** 'takılıp kalmak' TS 2059 + ***-iş-*** genişlemesi, b. ***alış-***II ⊡. ※ ***İki ayağını pencereden ḍaşra çıḳardı, eliyle pencere eşigine yapışdı, aşaġa vardı. Ḥükmi i-lāhī anda bir aġac var-imiş. Etegi aŋa ilnişür, hem ıŋrışur. Andan yėre iner.*** (Ferec 855/1451 v. 8b). ※ ***Gemimüzi ol gemiylere baġladuḳ, şāyed bizüm gemiymüz gerdişde daġ etegine yaḳıncaḳ vara, kemend atavuz, bir aġaca neye linişe, cekinevüz, ḳuruya düşevüz.*** (a.e. v. 227b). Başka bir örnek için b. ***ilgü/ilgi.***

AD. **ilokum** 'lokum' < ***lokum*** kelimesinin varyantı; kelime başındaki /***i***/'de ünlü prothesisi için b. ***arasta*** ⊡. ※ ***Aşçıbaşıya, şöyle yağlı tarafından ko, dedim, komuş. İçinde nah böyle böyle ilik parçaları var. Adamın ağzından ilokum gibi kayar.*** (S. Kilimci 1949 s. 63).

ilt- I, b. ***iled-***.

EOsm. **ilt-** II (aorist ***iltür, liter***) 'götürmek' < ***ilet-*** fiilinin varyantı. ※ ***Yarın seni ḳāżīye iltürler, tehdīd ėderler. Zinhār! İsde muḥkem dur!*** (Ferec 855/1451 v. 119a). ※ ***Ṣabr eyle! Kenārda yėrcügez düzeyim, andan ṣoŋra geleyin, seni alayın, anda ilteyin.*** (a.e. v. 196b). ※ ***Ṣıdḳ ile dut ḳatı anuŋ etegin, | Kim seni ilte ol Çalaba degin!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 11 no. 16). ※ ***Kām u nā-kām ėrer biribirine, | Alur, iltür maḳāmına nā-çār.*** (Elvān Çelebī 1984 s. 159 no. 1870).

iltica et- 'sığınmak' < Ar. ***ilticā'*** a.m. [/***lc***'/ kökünden] ve ***et-***. ※ ***Ḫāṣṣada ḥükümete ilticā ėden ḍoḳsan şaḫṣı almaḳ ve işlerini bitirmek içün defe'ātla hücüm etmişlerse de muvaffaḳ olamamışlar*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 260).

iltifat 'meyil, rağbet, güler yüz, alaka' < Ar. ***iltifāt*** a.m. [/***lft***/ kökünden]. ※ ***Beybaba, vakıâ birçok büyüklerle aşinalığı olmuş, bayramda, kandilde konaklarına gitmiş. hepsi tarafından sevilmiş, iltifat görmüş bir ehlidilse de hiçbir zaman namusuna, mertliğine şin getirmiş, doğru özlü ve doğru sözlü bir erkektir.*** (S.M. Alus 1944 s. 11).

iltihâp 'vücudun herhangi bir yerinde mikroplanma sonucu meydana gelen cerahatlanma' < Ar. ***iltihāb*** a.m. ※ ***Annemi bir ünlü doktora daha götürdüm, sinir ucu iltihabı dedi, hastaneye yatırsanız, daha çabuk sonuç alırsınız dedi.*** (D. Asena 1987 s. 123). ***iltihaplan–*** 'iltihap toplanmak' ***Başından akan kanlar, iltihaplanmaya başlamış olan omzundan akanlarla birleşince bacaklarına kadar inmiş, kuruyarak bedeni kabuk gibi kaplamıştı.*** (H. Akdoğan 1998 s. 76).

Osm. **iltiḳāṭ** 'yerden toplama' < Ar. ***iltiḳāṭ*** a.m. ※※ ***iltiḳāṭ et–*** 'yerden toplamak': ※ ***Andan durdılar, altun iltiḳāṭ ėtdiler. Gėrü develere yük dutdılar yöni Baġdāda dutdılar. Geldiler, giyvedüz evinde ḳondılar.*** (Ferec 855/1451 v. 60a).

Osm. **iltimas** I 'rica' < Ar. ***iltimās*** a.m. ※ ***İltimāsumuzı red eylemeŋ, ümiydümüzi vefāya ėrişdürüŋ, ol mü̆haddere–i muḥteşimei bu döst–ı ḳadiymüŋ nikāḥı ʿaḳdine givürüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 142a–b). ***iltimās ėt–*** 'rica etmek, istemek': ※ ***Hemiyşe Ḥaḳ taʿālādan tażarruʿ ve ibtihāl ėdüb ferzend isterdi. Ol hevesde dervīşlere̮ hayrāt u müberrāt bābını meftūḥ dutar–idi. Anlardan duʿā iltimās ėderdi.*** (a.e. v. 90a–b). 'aramak, takip etmek, yönelmek, hedef tutmak': ※ ***Hakkaniyeti tanır avukat daima haksızlıktan mücanebet edüb, hakka iltimas etmesi lâzımdır.*** (E. Misailidis 1986 s. 241).

iltimas II 'kayırma, ayrıcalık tanıma' < ***iltimas*** I. ※ ***Beni iş ortağım, genel kurmaya curnal etmişti, iltimasla İstanbulda kalıyor diye.*** (M. İzgü 1993 s. 98)

iltizam 'Osmanlı idaresinde vergi ve başka geliri toplama işini kefilli mültezimlere bırakma usulü' M.Z. Pakalın 1946 II, 57 < Ar. ***iltizām*** 'üstlenme'. ※ ***Sābıḳā Boz Ulus başḳa emānet olub eger iltizāmla ve eger emāneten emīn ve kātib olanlar beş on̮ hidmetkārla mezbür ṭāyifenüŋ resm–i ḳışlaġın ve çoban begisin ve sāyir emvālin cemʿ eyleyüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 140).

Osm. **iltisam et–** 'yüzünü örtmek, örtünmek, peçelenmek' < Ar. ***iltis̱ām*** a.m. ve ***et–***. (/***s̱***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡). ※ ***Mübārek elleriyle ʿimāmelerine yapışub iltis̱ām eylediler.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 54).

ilün–, b. ***ilin–***.

AD. **ilvan** 'gösteriş, çalım, kibir' DS 2533 < ?? ※ ***Hele bir de Cemal diye –sözüm yabana– bir it çaktı ortaya. İlvanından geçebilirsen geç. Orospu kaşı gibi de bıyıkları. Sanırsın ki kocaaa melmekette hökümat yok da hökümat kendisi.*** (M. İlhan 1983 s. 63). ※ ***Oğlan ne diyecek? Kulağına İstanbul sözü çalınalı sokaklara mı sığıyor, ilvanından mı geçiliyor? Büyüdü, bir günde kişi oldu ya, yiğit oldu ya, kâra kadir oldu ya, gurbete gidiyor ya! Kafası göklerde.*** (a.e. s. 25). Daha genişletilmiş şekli: ※ ***Kanarya Ülfet bey meselesine de köpürmüştü: "O 'ilvan dobraki, kalpak pösteki' tavırlıyı bana mı öğreteceksin? Beyimin kılık kıyafetine adamakıllı bak ta öyle peşkeş çek!"*** (S.M. Alus 1930p s. 111).

EOsm. **im** I 'iç donu' TS 2065 < ETk. ***üm*** a.m. Clauson 155. ※ ***Ḳızıl im u yaşıl göŋlek naḳışlu, | Ṣaru saruncaḳ ol tünd işlü, | İyibidi͜ hil'at Behrām-ı Çūbīn.*** (Fa͟hrī 1974 s. 287 no. 636–637).

EOsm. **im** II/**in** 'işaret, nişan, parola' TS 2066 < ETk. ***im*** a.m. Clauson 155. ※※ 'anlaşma, plan, suikast'. ※※ ***imi bir*** 'komplocu'. ※※ ***imi bir et-*** 'birlikte gizlice hareket etmeyi kararlaştırmak' TS 2072: ※ ***Ne kişi kim degül bu im ile bir, / Eger klçi yigit, ger yaşamış pīr.*** (Fa͟hrī 1974 s. 1262). ※ ***Yine ṣordı kim işbu eren kim? | Ola kim andan ola cānuma im.*** (a.e. s. 340 no. 1725). ***im et-*** 'bir anlaşma yapmak; bir işaret vermek': ※ ***Bu yavuzlığı saŋa ögreden kim? | Meger kim dīvle ėtdüŋ-idl bir im?*** (a.e. s. 308 no. 1064). ※ ***Gözlerüŋle ḳaşlaruŋ im ėtdiler öldürmege; | Ben ḳuluŋ anlara n-ėtdüm, şehriyārum, n-eyledüm?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 244). ***imi timi olma-/ kalma-*** 'hiçbir nişan, bir iz bırakmadan kaybolmak, bulunamamak' (***im*** ve mühmel olan ***tim*** kafiyeli bir terkipte, krş. ***ala tala, aziz teziz, gez-tez-, gez- toz-, ıklım tıklım***): ※ ***İki gündür, delik delik arandığı halde ortada imi timi yoktu. Ne budala adamdı!*** (H. Aytekin 1945 s. 24). ※ ***İnce Memed'den bir daha haber alınmadı, imi timi bellirsiz oldu.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 351). ※ ***Topraklarımız üstünde o gün belki çam denen ağacın imi timi kalmıyacaktı.*** (F. Baykurt 1960 s. 154).

imaj 'adı anıldıkça insanının zihninde canlanan hayalî portresi, şöhreti' < Fr. ***Image*** < Lat. ***Imago*** 'hayal, resim'. ※ ***Genel olarak Kanlıca yoğurdunu tanıtıyoruz biz; bu imajdan herkes yararlanıyor.*** (N. Güngör 1992 s. 34–35).

imallye 'imal masrafı' < ***imal*** + masraf, ücret, vergi gibi ödemeli şeyler için kullanılan ***-lye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Semtin eczanesine gittim ki üç yüz kuruş lmaliyesi dediler. Yandım yakıldım. "Haydi on kuruş hatırın için inelim" dediler.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 33).

imam b.m. (cemaate namaz kıldıran adam) < Ar. ***imām*** a.m. ※ ***Bu Mübārek igil olduḳları maḥallede imām-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a). ※ ***Burnunun ucunda bir damla ter beliren imam cızırdatıyordu...*** (F. Erdinç 1973 s. 105).

Osm. **imame** I '(bazı sayılan kimselerin sardıkları) sarık' < Ar. ***'imāma*** a.m. ※ ***Hazīne ḳapusın açsunlar, ḳırḳ deve yüki Kāzurün ḳumāşın, cāmeler, 'imāmeler, mıḳna'lar, burḳa'lar, mendīller, ḳıymetī bėzler çıḳarsunlar, andan ḳıvırcuḳ, gözleri ḳara, temām āletlü develere yükletsünler.*** (Ferec 855/1451 v. 120b). ※ ***Bizim bunağı Eyüp caddesinde sebilin önüne köşe başına oturttum. Arakıyesinin üzerine yeşil bir imame sardım.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 20).

imame II 'tespihin baş tarafına geçirilen uzunca boncuk' < ***imame*** I.

iman 'dinî itikad, derin inanç' < Ar. ***īmān*** a.m. ※ ***İşidürem ki göŋlüŋ īmān bezeglnden 'āṭıl imiş. Saŋa Ṭāhir-i seg-perest dėrler-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 96a). ※ ***İki göŋleklü īmān ḥalāvetin bulmaz.*** (a.e. v. 104b). ***imanı bütün*** 'dinin bütün emirlerini yerine getiren, gerçek dindar': ※ ***Bu işler îmanı bütünlere karşı habislerin tertibidir.*** (A. Dino 1944 s. 102). ***imanâ gel-*** 'İslâmı kabul etmek': ※ ***Umarız fażl-i Yezdān ola zāyid, | Niçe mürted kāfir gele īmāna.*** (F. Giese 1929 s. 182). ※ ***Ve ḳapularında͜ hidmet ėderken īmāna gelüb tavaṭṭun ėdüb ḳalan 'Abdullāh oğulları yürüge͜ halṭ olub eşkinci ve yamaḳ yazılmaḳ ḳānūn-ı ḳadīmdür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [992/1584] s. 263).

mecazî manada 'aklını başına almak, haksızlığını kabul etmek': ※ ***Şefḳat īmāndur dėmişler, şefḳat ėt 'āşıḳlara, | Hey Müselmān ulusı, şimden-gėrü īmāna gel!*** (Ẕātī 1970 II, 348). ※ ***Bizi üzmeden, yanımdaki delikanlıları yormadan imanâ gelecek misin, yoksa ben getireyim mi?*** (S.M. Alus 1933p s. 158). ***iman getir-*** 'imana dönmek, imanı kabullenmek': ※ ***Yėdi yüz elli yaşında-yidi. Resūl zamānına ḳalub dururdı. Resūla ṣalla-llāhu 'aleyhi ve sellem hem īmān getürmiş-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 87b). ***imanı gevre-*** 'çok yorulmak, çok bıkmak':' ※ ***Kendimi bildim bileli kaburga kemiği saymaktan imanım gevredi.*** (S.M. Alus 1934 s. 127). ※ ***Yirmi gündür köyünüzde kahve peykesinde hasır üstünde yatmaktan, kuru ekmek gevelemekten imanım gevriyor.*** (M. Baler 1944 s. 204). ***imanına kadar*** 'son haddine kadar': ※ ***Yapraḳları dökük bir aġaçlık arasında bir dānesini gördüm ki silāḥı dizleri üzerinde, baş ṣarġısını īmānına ḳadar yıḳmış, ḳara ḳaşlarını çatmış, siyāh bıyıḳlarına palasını vėrmiş, siġara tütdürüyormuş.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 109). ※ ***Sıcak yaz günlerinde sabahtan akşama kadar radyo imanına kadar açık.*** (İsmail Galib 1949 s. 50). ***iman tahtası*** 'göğüs kemiği, sternum': ※ ***Bir tanesi onaltı yaşlarında görünen esmer, siyah gözlü bir çocuktu. Yırtık pötikare gömleğinden meydana çıkmış iman tahtasındaki sarı tüylerle çelimsiz bacaklarını kaplıyan ayva tüylerinden daha küçük olduğu tahmin edilebilirdi.*** (Umran Nazif 1948 s. 42). ***imansız*** 'dinsiz (küfür olarak kullanılır)': ※ ***Gidi imansız ayı!*** (S.M. Alus 1933p s. 194). 'yağsız': ※ ***Makineden geçirilip kreması alınmış yoğurttan yapılma imansız ayrandı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 147). 'sigarasız': ※ ***"Yak ulan, halis Amarikan cuvarası, süzgeçli!" —"Amarikan cuvaralarıylan sen kendin zivtlen!" —"Ulan dedim ki, gayfan imansız gitmesin!"*** (F. Baykurt 1971t s. 127).

Osm. **imaret** I 'inşaat' < Ar. ***'imāra*** a.m. ※ ***Bu şehrüŋ bennāları pādişāh zindānında maḥbūslardur. Pādişāh aġır 'imāret yapmaḳ buyurdı; bular ol işüŋ 'uhdesinden gelimediler.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ※ ***Ol mescidüŋ vaḳfı yokdur. Ḳımār-bāzlara kiriyye vėrüb dururam, ḥāṣılını 'imāret-i mescīde, büriyāya, cirāġa vėrürüz.*** (a.e. v. 236a). 'yolcuların kalmasına yarayan ve fakirlere yemek yedirilen han': ※ ***Dervīşlere ṣadaḳa vėrürdi; köbriyler, rıbāṭlar, mescidler, 'imāretler ėderdi.*** (a.e. v. 127b).

imaret II 'emirlik' < Ar. ***imāra*** a.m. ※ ***Ol vaḳt veziyrüme eyitdüm: "Bir ḳaç gün imārete müte'alliḳ işleri ben gelince göre-dur!" dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 12a.

imbad, b. ***imbat***.

AD. **imbal** 'üvendirenin ucuna çakılan küçük çivi' DS 2534 < ***embel*** kelimesinin varyantı. ※ ***Sabahtan beri ucu imballı değneği boyuna dürtüyorum. Gene de iş, bana hiç ilerlemedi gibi geliyor.*** (T. Apaydın 1952 s. 46). ***imballa-*** 'imballa dürtmek, acele ettirmek': ※ ***Yolun üçte birini zor gitmiştik, ikindi oldu. Eşeğe kızdım fayda etmedi, önüne geçip yularından çeḳtim, ardına geçip imballadım nafile!*** (M. Makal 1950b s. 56).

imbat/imbad (gemici dili) 'deniz tarafından karaya doğru esen rüzgâr' L. Gürçay 1943 202, R. Dankoff 1991 s. 46 < İt. ***imbatto*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 341, eski örneklerle.

imbik, b. ***inbik***.

imdad/imdat 'yardım isteme' < Ar. ***imdād*** a.m. ※※.

EOsm. **imden gėrü** 'bugünden itibaren, bundan sonra' TS 2066–67 < ***imdi,*** ablativus (ayrılma durumu) hâli ve gėrü. ※ ***Bize milkümüz istemek, döstlaruŋ ġamın yėmek, ḳahr-ı düşmen ėtmek imden gėrü revā-dur.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). ※ ***İmkāna sığduḳca baŋa͜ hidmet eyle-düŋ. İmden gėrü destüruŋ-ile zaḥmeti götürelüm!*** (a.e. v. 50b). ※ ***Ġāfil olub, i ölümin aŋmayan | Vaḳtidür, imden gėrü uyan, uyan!*** (J. Németh 1919 s. 172).

imdi I 'şimdi' TS 2067–69, Meninski 1680 I, 417 < ETk. ***amtı*** a.m. Clauson 156–157. ※ ***İmdi tīzcek gitmek gerekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 41a). ※ ***İmdi ḳatlan! Duhter bāġa geldükde başuŋa cāẕer örtem, bir evde ḳoyam, oturasın.*** (a.e. v. 200b).

imdi II 'şu hâlde' < ***imdi*** I. ※ ***"Andan ḳorkaram kim sizin ḳatuŋuzdan gidicek bir belāya daḫı uğrayam." —"İmdi bizüm ile ol, 'ömrüm olduḳca͜ hidmet ėdelüm!"*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

EOsm. **ime keçi/ime keçisi** 'dağ keçisi' TS 2070 < ETk. ımğa a.m. Clauson 158. ※※

AD. **imece** 'birçok kimselerin toplanıp el birliğiyle bir kişinin işini yapması' DS 2535, TS 2070–71, ZTS 103 < Yun. ***ἡμίσεα*** (ēmísea) 'bir şeyin iki yarısı, yarımlar' Tietze 1962 II, 315, H. Eren'e göre kelime Trkm. v.s. ***üme*** 'yardım' + ***-ci*** gelmiştir, H. Eren 1974 s. 548–549. krş. ***meci***. ※※

imek/imik/imük/umuk 'yeni doğmuş çocuğun tepesindeki yumuşak yer, bıngıldak; boyunun ön tarafı, boğaz' DS 2536 TS 2072–73 < ETk. ***emgek/ümgük*** 'bıngıldak' Clauson 159. ※ ***Ḳose ğarınıŋ imėyne ġan tuluğu sarmış. Ġarı da bā davşan néyi gelmedi. Ḳose o zamanâ ġadar bıçā elne alıp, ġarıyı dutup yatırıyo, imėyne bıçā çalıyo.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 84). ※ ***Ḥīle ile yutduḳlarını ḳuşdurmaḳ içün Mıṣdıḳ Mişonuŋ imiğine yapışır. Nizā' büyür.*** (H.R. Gürpınar 1336 s. 110–111). ※ ***Ġayrı bıçaḳ kemiğe dayandı. Cān umuğumuza geldi.*** (Ebū Bekir Ḥāzım 1326y s. 199).

imik, b. ***imek***.

imin, b. ***emin***.

imiş/-mış 'sınırlı çekimli (defectif) ***i-*** yardımcı fiilinin naklî mazi hâli'. ※ ***Mürüvvetde, fütüvvetde ḥaẓẓ-ı vāfirüm var sanurdum; hīç-imişem!*** (Ferec 855/1451 v. 51b). ※ ***Bu kelimātı işidicek eyitdi: "Ey-vāy! Ne müdbir saḳad kişi-yimişsin!" dėdi.*** (a.e. v. 212a). ***/s/*** sesi ile başlayan ekin ***/s/***'i düşebilir: ※ ***Bu sözden maḳṣūdum seni sınamaġ-idi. İmdi bildük ki güziyde vu pesendiyde-yimişin, söz dutar-imişin.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ***imiş gibi/-mış gibi*** 'sanki...': ※ ***"Yavrucağımı döğüyorlar mı, eziyyet mi ediyorlar?" "Çocuğuŋ babası imişsiŋiz gibi ḳonuşuyorsuŋuz, Ḥasan Beğ."*** (H.E. Adıvar 1928 s. 324). ※ ***Bu kızıl aşı ile boyanmış çatal kapu, o zaman hem beni kendine çekiyor, hem de kanına boyanmış iri bir elmiş de yüzüme çarpılacakmış gibi ürkütüyordu.*** (H. Aytekin 1945 s. 65). –***imişçesine/-mişçesine/-mişçene*** 'sanki...' (***imiş*** + zarf yapan ***-cesine*** genişlemesi, (***-ce*** eki için b. ***anca*** I ⊡, zarf görevi, ***-sine*** genişlemesiyle kuvvetlendirilmiştir, krş. ***delicesine***, dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) için b. ***abes yere*** ⊡; son varyant [***-mişcene***] yalnız bir yazar tarafından kullanıldığına göre şimdilik idiyolekt sayılabilir): ※ ***Biz bu keşmekeş içinde***

iken, ṣāḥib-i ẓühür imişcesine biri belürdi. Oğlanıŋ ḳulaḳlarından aṣılaraḳ "Seni‿hırsız, edebsiz, ṣabāḥdan beri seni arayorum!" tekdīriyle tekerleğiyle berāber ṣırığı elinden çeküb aldı. Baḳḳālıŋ dediği oyun da mayna oldu. (Aḥmed Rāsim 1334 s. 169). ※ ***Alkışlar kendisi neymişçesine bir kurum, çalımla yürüyordu.*** (A. Ağaoğlu 1980 s. 205). ※ ***Dalgın, hep olduğundan başka yerdeymişçesine dolaşırdı evin içinde.*** (P. Kür 1983 s. 193). ※ ***Kadın masayı düzenlemeğe koyuldu hemen. Başını kaldırıp bi kez olsun bakmamıştı gelene. Her tuttuğu ayıpmışça görüyordu işini.*** (L. Erbil 1961 s. 69). ***imiştir/-miştir*** 'muhakkak ki, her hâlde... idi, belki de': ※ ***O zaman böyle fenerler de yanmazmıştır.*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 169). ※ ***Kimbilir, belki de bu tek ağacın altında yatan da belki sağlığında tek başına yaşayan bir aziz imiştir.*** (H. Birand 1957 s. 14). ※ ***Soluğunda yanığın isi, kokusu! Mutlak böyle bir havaymıştır. Katil İlyas ağamı böyle imansız bir gecede hakladılarsa hakladılar...*** (Kemal Tahir 1957r s. 138). ※ ***Rasputinin bu dünyada bir tek güvendiği insan belki de bu Kontes Mariya Bolkinova imiştir.*** (Kemal Tahir 1961 s. 359). ※ ***Bubam çok karaymıştır, korkutucuymuştur sandım.*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 155).

imizlan-, b. ***ımızgan-***.

imkān b.m. (yapabilme hâli, yapılabilme hâli) < Ar. ***imkān*** a.m. ※ ***Melik "Şeh-zādei gördüŋ-mi?" dėyü sordı. Ḥācib Ferāḥşāduŋ kemālātını imkān olduḳca söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ※ ***Ḳız eyitdi: "Hīc oş-bunda ḳatuma cıḳabile misin?" dėdi. Şeh-zāde eyitdi: "Ne imkānum ola!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 195b). ※ ***Ḳarşılaşmamaḳ içün loḳantaya gelmiyorlardı. Münevver de imkān nisbetinde teṣādüfden ḳaçıyordu.*** (M. Yesari 1928 s. 331). ※ ***Bir mühim meclis var, bunu dağıtmaḳ imkānı yoḳ, ne yapalım Madmuvazel?*** (H.E. Adıvar 1926 s. 157). ※ ***Eger beni nişānlımıŋ bir gün almayacağını bilsem, yaşamaḳ imkānım yoḳdur.*** (a.e. s. 98). ※ ***Yürümenin imkânı yok.*** (S.M. Alus 1944 s. 35). ※ ***Bu muammanın iç yüzünü anlamak için tek bir yol vardı: Seyfettinle Raifi bulmak. İkisi de aziz ahbabım, onlara usulcacık sormak. Söylememelerinin imkânı yok.*** (a.e. s. 169). ***imkânı yok*** (krş. ***mümkünü yok***) (zarf gibi kullanılır) 'mutlaka, muhakkak': ※ ***"Anne, dedim, mektebe gitmek istiyorum." —"Bu da nereden çıktı?"—"İmkânı yok gideceğim, değil mi?"*** (Yusuf Hüseyin 1933 s. 13). ※ ***Gıcırtıya benziyen hışırtıya da tahammül edemem. Meselâ ipek gecelik, gezi kürk, Şam hırkası imkânı yok giyemem.*** (S.M. Alus 1944 s. 35).

Osm. **imlâ** I 'doldurma' < Ar. ***imlā*** a.m. [/***ml'***/ kökünden]. ※ ***Böyle düşündükce göŋlümüŋ boşluğunu imlā ḳabül etmez müʾebbed bir felāket gibi görerek meʾyüs oluyordum. Bu‿hüliyāʾī aḳşam güzelliğiniŋ hüznüne dalaraḳ adımlarımıŋ beni sevḳ etdiği cihete doğru serserī gidiyordum.*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 22–23).

Osm. **imlâ** II 'dikte etme, yazdırma' < Fa. ***imlā*** 'writing correctly, orthography, dictation' F. Steingass 1930 s. 100 < ***imlā*** I. ※※ ***imlâ et-*** 'yazdırmak, dikte etmek': ※ ***Yüzügümdeki ism-i aʿẓamı imlā ėdeyin, yaz! Saŋa bunuŋ berekātında murādlar ḥāṣıl ola.*** (Ferec 855/1451 v. 33a).

imlâ III 'doğru yazma kaideleri' < ***imlâ*** II. ※※ ***imlâya gelme-*** 'imlâ kaidelerine uymamak; (mecazî manada) düzeltilemeyecek kadar karışık olmak; söz dinlememek': ※ ***Bu haliyle imlâya gelüp ıslâh olmanın ihtimali***

var mı idi? (E. Misailidis 1986 s. 36). ※ ***"Aman kızım vazgeç bu misilli edepsizden!" deyü övüt nasihat etti ise de, ben imlâya gelmedim.*** (a.e. s. 170). ※ ***Efendim, ben Andon keşişin oğlu Aristidiye çoktan beri üftade oldum ve aşkı beni nalân ediyor. Din-i İslâmiyeye davet ettim kâfiri, imlâya gelmedi.*** (a.e. s. 447). ***imlâya getir-*** 'doğru yola getirmek': ※ ***Ben öyle hiss ediyorum, öyle görüyorum ki bundan ṣoŋra mümkin değil Mā'ili kimse imlâya getiremez.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 653).

imparator, b. ***İmperator***.

imparatoriçe 'imparatorun karısı ya da bir imparatorluğun başında olan kadın' < Rus. ***İmperatritsa*** a.m. yahut da ***imparator*** + Sl. ***–itsa*** müenneslik eki. Başka dillerden alınan kelimelerde sık sık görülen orta hecedeki **/*e*/** → **/*a*/** değişimi, b. ***aforos*** ⊡². ※ ***Ölüm yolunu kilometre kilometre katedecek bir otobüsün içi, bizimkilerin mağmum kalplerinden, mağmum bakışlarından bin kez iyi. Hele İlhan'ın kapısında kullar besleyen, seni öperken bile o öpücüğü alacak defterine kaydeden halleri! İmparatoriçesine bayılıyorum ama!*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 32).

⊡ Türk dillerinin morfolojisinde aslında bir müzekkerlik–müenneslik ayırımı yoktur. Fakat hükümran şahıslar hâlinde buna bir ihtiyaç hissedilmiştir (b. ***begüm*** ⊡). Yabancı kültürler için bu ihtiyaç Slav dillerinden alınmış ***-iça/-içe*** ekiyle tatmin edilir. Bunun aslı çar'ın refikası çariçe olsa gerek. Bu ek Tk.de ***imparatoriçe, kraliçe, patroniçe*** ve hatta ***tanrıça*** neolojizmlerinin yaratılmasına yol açmıştır.

imperator/inperador/inpirator/BSTTk. **imparator** 'en yüksek hükümdar unvanı' Meninski 1680 I, 610, R. Dankoff 1991 s. 46 < Lat. ***imperator*** 'buyuran, emreden' [***imperare*** 'buyurmak' fiilinden nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan)]. Dördüncü varyantta başka dillerden alınan kelimelerde sık sık görülen orta hecedeki **/*e*/** → **/*a*/** değişimi, b. ***aforos*** ⊡². ※ ***Nemse Çāsārı hükminde Alman şehri ve ḳal'ai Bec ki hālā taḫt-ı imparatordur.*** (Evliyā Çelebī 1935 IX, 117). ※ ***Bana sorarsan, bizim imparatorluk dedikoduyla idare edilirdi.*** (A. Altan [t.y.] s. 23).

imrahor, b. ***emiri ahur***.

imren- 'başkasında olan bir şeyi beğenip, "keşke bende de olsa" diye düşünmek, gıpta etmek' < M. Räsänen 1969 s. 43'e göre Ar. ***amr*** 'emir' kelimesinden; fakat daha iyi bir etimoloji < ETk. ***amran-*** 'sevmek' Clauson 163–164. ※ ***Pâdeşāh gelmedin ol maḳāma bennā imrenmiş, "Nolay-idi işbu maḳām benüm olay-idi, 'avratum-ile oturay-idüm?" dėyüb...*** (Ferec 855/1451 v. 19b). ※ ***Baŋa ṣor ki̮ hönında bulub aşı | Nice imrenür oruc olan kişi?*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340–42 s. 66 no. 809). ※ ***İmreniyorum şu bizim Mahir beye | Umrunda değil adamın dört cocuk.*** (H. Yağcıoğlu 1955 s.38). ※ ***KEMAL —"Belki de durmazsın. Tek sen durmazsın dünyada. Ne imreniyorum sana bilsen. Bak nasıl*** (metinde ***nasl***) ***da gülüyorlar.*** (O. Asena 1962 s.59).

EOsm. **imrenç/imrence** 'imrenilen şey' TS 2074 < ETk. ***amranç*** 'imrenilecek hayat şartları' Clauson 163. EOsm. bir kelimeden neolojizme yapma dileği pek tutunamamıştır. ※ ***Bu "efendi"lerden biri de Belediye reisi Hasan Alev'di. Mardin'in dillere destan eşkıyası Şihko'ya bir***

imrenç duyuyordum şimdi. Bu imreniş kafamda gittikçe büyüyor, büyüyor, büyüyordu. (Reşat Enis 1944 s. 290).

imrenti 'imrenme, gıpta' < ***imren-*** + fiilden isim yapan ***-ti*** eki, b. ***ağartı*** ⊡. ※ ***Paketi arkadaşlarına uzattı. Onlar da birer tane yaktılar. Etraflarını alan işsizler imrentiyle bakıyorlardı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 46). ※ ***Bir de çok yakışıklılara kızlarla kadınların imrentiyle baktıkları sıra! Çok yakışıklıların yanında daha bir çirkinleştiğini sanır. Çaktırmadan uzaklaşır hemen.*** (Orhan Kemal 1968ö s. 36).

imsak I 'Ramazanda orucun başladığı saat' < Ar. ***imsāk*** a.m., asıl manası 'kendini zaptetmek'. ※※

imsak II 'cimrilik, hasislik' < Ar. ***imsāk*** a.m., asıl manası 'kendini zaptetmek'. ※ ***Eşrefin para sarfındaki imsaki dede ve babadan kalma idi. Rivayete göre şairin babası cebinde onbeş mecidiye olduğu halde hacca gitmiş ve memleketine döndüğü zaman bir kaç mecidiyesini artırarak geri getirmiş idi.*** (M.Z. Pakalın 1946t s. 212). ***imsakli*** 'kendini frenleyen, kendini frenleyerek': ※‿***Hayrī ḳażāyı ṣavuşdurduḳlarına ḳāni'-di. İmsākli, içmemeğe başladı. Murād‿hatırlatdı: "Ḥızlı gidiyorsuŋ. Biraz yavaş!"*** (M. Yesari 1928 s. 205).

(Argo) **imşa** 'kârda ortaklık' Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 106 < ?? ***imşa ol-*** 'ortak olmak' H. Aktunç 1990 s. 139. ※ ***Bir iki kere ona piyaz verdim. Bir birimize imşa olduk be Recep. Kızoğlan kızım, ille evlenelim de evlenelim! deyip duruyordu.*** (Reşat Enis 1935 s. 80).

imtihan/(halk ağzı) **imtiham** b.m. (sınav) < Ar. ***imtiḥān*** a.m. ※ ***Kursda onbeş kişiydik. Şeher uşakları da vardı. Lâkin imtihamda ben üçüncü geldim. Ben şimdi tekmil tırakturların motorunu bir söker takarım.*** (Orhan Kemal 1954b s. 20). ***imtihanı sav-*** 'imtihana girmek': ※ ***İmtihanı savacakların, derse hazırlıklı olmasile beraber gözetmeleri lâzım gelen cihetler de var.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 11.VII.1944). ***imtihana sok-*** 'imtihan ettirmek; imtihan olmasını temin etmek': ※ ***Efendim, demiş; şayet bunlarla da terlemezse hastayı burada imtihana sokarım demiş.*** (M. Baler 1944, s. 65).

Osm. **imtilâ** 'dolgunluk' < Ar. ***imtilā'*** a.m. [/***ml'***/ kökünden]. ※※ ***imtilâ ol-*** 'mide fesadına uğramak': ※ ***Kadın, Kanaryanın ikilik paketini yarılamış, durmadan cıgarayı cıgaradan yakıyor, "İmtilâ olmuştum da midem kaynıyor!" diye sade kahve, arkasından az şekerli limonata istiyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 48). ※ ***"A, bu içki değil, mis gibi şurup. Hiç üzülmeyin, güle güle içerim." diyerek kadehi dikmiş, biraz sonra: "İmtilâ da olmuştum. Billahi mideme birebir geldi. Verin şundan bir tane daha bakayım!" sözile ikinciyi, üçüncüyü de yuvarlamıştı.*** (S.M. Alus 1934 s. 287–288).

imtina I 'kaçınma, çekinme' < Ar. ***imtinā'*** a.m. ***imtinā et-*** '(bir şey yapmaktan) kaçınmak, sakınmak': ※ ***İçküden imtinā' ėdenüŋ‿hānumānını Yaġmāyī Türklere yaġmalatdı.*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

Osm. **imtinan** 'minnettarlık; birisine yapılan iyiliği başına kakma' < Ar. ***imtinān*** a.m. ※ ***Ekābir-i ıṣruŋ cüz'ī nesneye küllī imtinānları 'acebdür. Beş aḳca müntefi' olacaḳ maṣlaḥata beş kerre yüz biŋ altunluḳ minnet yükletmeleri ḳatı müstaġrebdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 128). ***imtinan et-*** 'birisinden görülen bir iyilik için ona karşı teşekkür borçlu olduğunu hissetmek' ※ ***"Ben seni ḥākime aŋlatmışdum" dėyü***

her ne ḳabż ėtmiş ise nıṣfını elinden alur ve ṣāḥib-i ḥaḳḳ olan klmesne durüġ-ı bī-furüġına aldanub imtinān ėde ḳalur. (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 162).

imtiyaz ʻüstünlük, haslık; başkasına verilmeyen hak veya izinʼ < Ar. ***imtiyāz*** a.m. ※ ***Ben bunca gezdügümden murād oldı ki müsāfirler arasında kesret-i esfār-ile lmtiyāzum ola.*** (Ferec 855/1451 v. 244a). ※ ***Ve ol silsile-l celīlel ḳabża-ı taṣarrufumda ḥāṣıl ḳılub sāyir ṭalebeden imtiyāzum ẓāhir ve lʿtilā'-i ḳadr u rütbetüm nür-ı şems gibi bāhir olmış-ldl.*** (ʿĀlī 1979 (988) 1581 I, 131).

imtizaç ʻkaynaşma; uyuşmaʼ < Ar. ***imtizāc*** a.m. ※ ***Onda Halit Ziya'nın Nihal'inden, Vecihi Beyin Mehcure'sinden, Şövalye Büridan'in sevgilisinden ve tarih kitaplarında okuduğum Kleopatra'dan, hatta mevlût dinlerken tasavvur ettiğim, Muhammed'in annesi Āmine Hatun'dan birer parça vardı. O benim hayalimdeki bütün kadınların bir terkibi, bir imtizacı [karması] idi.*** (Sabahattin Ali [t.y.] s. 37).

imük, b. ***imek***.

imza b.m. (bir yazının altına yazılan isim) < Ar. ***imżā*** a.m. ※ ***Ciypur "Elbette ben oşbu ġarlymeti imżā ėderem." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 239b). ※ ***Ve doğrusu Ḳapiten Cakson Rīd böyle uzaḳdan dahā güzel, dahā cāẕlb, dahā muḳāvemetsüz görünüyordu. Yine eskisi gibi ismini söylemeyen ḳadınlar onu telefonda arayor, imżāsını atmayan ḳızlar oŋa mektüb yazıyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 296–297).

in I ʼmağaraʼ R. Dankoff 1991 s. 46 < ETk. ***in*** a.m. Clauson 166. ※ ***Ebülfevāris in lcinde giderek bir acuḳ yėre cıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 228b). ※ ***Ḳaçan ol yılan ḳatına ėrseŋ, ol bezegi ol yılanuŋ ini üzerine bıraġasın*** (A. Zajączkowski 1934 I, s. 22). ※ ***Çü inin yaḳasın, aru üşire, | Saŋa ḳaçmaġa ol-dem iş düşire...*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 21 no. 250). ʼkulübe; köpek kulübesiʼ K. Emiroğlu 1989 s. 132: ※ ***Geceleri sığındığımız yerin de bir inden farkı yoktu. Bu, zemini toprak, duvarları üstüste oturtulmuş taşlarla örülü, üstü çalıçırpıyla örtülü "dam" denilen bir kulübeydi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 131).

in II b. ***en***.

in III, b. ***im***.

in- I, b. ***en-***.

Osm. **inabet** ʼvekâletʼ < Ar. ***ināba*** a.m. ***inabet et-*** ʻ(birisine) vekâlet vermekʼ: ***Zeri be-nā-ḥaḳ alduŋ. Gėrü aluram, issine vėrürem. Meger ināبet ėdesin.*** (Ferec 855/1451 v. 126b).

inad/inat I ʻdirenme, karşı çıkmaʼ < Ar. ***ʿinād*** a.m. ※※ ***inad et-*** ʻdirenmek, ayak diremekʼ: ※ ***Ve ol bilād ehli ʿibād̮ ḫāliḳ-i şems vücūdine ėdüb ʿinād, şemse daparlardı. Āfitāb-perest idiler.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). ※ ***Temerrüd ve ʿinād ėdenleri ḥākimü l-vaḳt dergāh-ı muʿallāma ʿarż ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1022/1613] s. 296). ※ ***Siz öyle söyledikden ṣoŋra ben yine iʿtimādımda ʿinād edersem aḥmaḳlıḳ etmiş olmaz mıyım?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 81). ※ ***Bütün cihan sulh istiyor, yalnız siz, Kemalistler, ateşe devamda inat edi-***

yorsunuz. (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 291). ※ ***Meyhaneden geldiğimiz gibi sessiz, sadasız çıktık. Kar yağmakta inat ediyor.*** (F. Baysal 1944 s. 125). ***inadı inat/inat inat*** ‘ısrar ederek’: ※ ***Kollar arasında ne büyük uçurumlar var, çünkü kollar, inadım inad, birbirine benzemez.*** (Z. Selimoğlu 1971 s. 92). ***Musdu’nun sesini seçebiliyordu Uluguş. İnat inat bir şey tartışıyordu.*** (F. Baykurt 1971t s. 124). ***inadı tut–*** ‘çok inat etmek’: ※ ***Arabacı yerine şıçrar. Bir eliyle terbiyelere, diğeriyle ḳırbaca ṣarılır. Şaḳlat şaḳlatabildiğiŋ ḳadar. Bu sefer de ḥayvānlarıŋ ‘inādı ṭutar. Tamām yoḳuşuŋ alt başındaki ḥelvācınıŋ öŋünden yuḳarıya gitmek istemezler.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 21). ※ ***Hoppala! Bu sefer de herifin inadı tuttu. Ulan sana söylüyorum hey! Buraya niye geldin?*** (M. Rona 1944a s. 44–45). ***inadlıḳ et–/inatlıḳ et–*** ‘inat etmek’: ※ ***“‘İnādlıḳ etme ḳızım, ver!” –“Alırsa ṣoŋra ḳırar.” | “Naşıl ḳırar a cānım? Etme, oynasun, veriver!”*** (Meḥmed ‘Ākif 1911 s. 210).

inad/inat II (sıfat) ‘inatçı; hırslı’ < ***inad/inat*** I. ※ ***Ömrümde bu kadar inat kız görmedüm.*** (A. Ağaoğlu 1964 s. 22). ※ ***Şekerim, damat da çok akıllı çıktı valla. İnat çocukmuş haaa! Ne yaptı yaptı, sonunda muradına erdi.*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 26). ※ ***Kim insan, kim hayvan? Ben bizim inat katıra bile vuramazdım böyle.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 276). ***inadlaş–/inatlaş–*** ‘inatçılık etmek, inat et–‘: ※ ***Ḳaltaḳ, baŋa‿hasta değilsiŋ diye ‘inādlaşdı.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1928 s. 23).

inadına I ‘aksine, tersine’ < ***inad/inat***; dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Mustafaysa tam tersi. Turhanın inadına güzel, şakacı, geniş yürekliydi.*** (Orhan Kemal 1950a s. 90).

inadına II ‘zıddına, domuzluğuna, inat olsun diye; kıskandırmak, öfkelendirmek amacıyla’ < ***inad/inat*** I. ※ ***İnce Efe, yapacağı bir iş de olsa, ḳadın söyledi diye ‘inādına yapmazdı.*** (M. Yesari 1928 s. 377). ※ ***Hanın önünde bekliyecekler, davul zurna da gelecek. Aktarın inadına, göbek ata ata gidersiniz. Deyyusların gözü fal taşı gibi açılsın.*** (A. Dino 1944 s. 110). ※ ***Faytonu yaklaşırken hemen şemsiyemi indireceğim. Hattâ o geçerken inadıma başkasına bakacağım.*** (S.M. Alus 1933p s. 5). ※ ***“Poker bilir misiniz?” İnadıma “Bilmem,” dedim.*** (O. Hançerlioğlu 1956 s. 64). Mecazî manada ‘istendiğinden çok’: ※ ***Yanındaki, terlemiş kır bıyıklı, inadına şişman bir Ermeni kadınına ricakârane baktı: “Pardon Madam!”*** (F.C. Göktulga 1943 s. 92). ※ ***Masa başında oturanın kolundaki nişanı farkedemiyor, onbaşı mı, çavuş mu anlıyamıyordu. Bu, kara yağız, inadına zayıf bir adamdı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 93–94). ※ ***Ḳarı belli belirsiz gülüyordu. Gerdanı beyaz, yanakları kırmızı, uzun boylu, inadına etli, hakikat Meryem ana yiğit bir karı.*** (Kemal Tahir 1955s s. 77). ※ ***Boyasız, fakat inadına kırmızı dudaklarının kenarında acı bir tebessümle ilave etti...*** (F. Erdinç 1955 s. 144). ※ ***Sığır hergele nerde toplanacak muhtar? Köy içi inadına daralıyor.*** (F. Baykurt 1959y s. 146). ※ ***Hava da inadına güzel bugün!*** (R. Ilgaz 1991 s. 89).

inahtar, b. ***anahtar***.

Osm. **in’am/inam** ‘ihsan, iyilik, melikâne hediye’ < Ar. ***in‘ām*** a.m. ※ ***Bilesin-ki yigitlik zamānında Baġdād şehrinde emīrü l-mü’minīnüŋ ḥażretine yėtişmişdüm. Bizüm ḥaḳḳumuzda çoḳ in‘āmları, teşrīfleri vāḳı‘ olubdur.*** (Ferec 855/1451 v. 121a). ※ ***İn‘ām temām olsun, baŋa bir bucaḳ buluŋ ki anda ḥużūr ola, hīc kimse girmeye. Ben***

anda ṭaʿātüme meşġūl olam, size duʿā ḳılam! (a.e. v. 176a). ***ʿAṭā vu cüd-ile senden utanur Ḥātem-i Ṭāyī, | Senüŋ inʿāmuŋı belkim dutar himmetde ser-māye.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 39). ***in'am et-*** 'ihsan etmek; bir vazifeye tayin etmek': ※ ***Göŋlüŋi‿höş ḍut, tereddüdl gider! Emīrel-mü'minīn düşmenlerüŋ körlügine saŋa slrr-ile in'ām ėdübdurur.*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ※ ***Bilür kim aŋa lnʿām ėdisersln, | Sevlndüren anı işbu sebebdür.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 160).

inan I 'dizgin' **<** Ar. ***ʿinān*** a.m. ※ ***Ḳızını ḳatına oḳıdı, eyitdi: "Bunca zamāndur ki seni sevdügümden ʿinānuŋı elüŋe vėrdüm. Göŋlüŋ dileklerin lşledüŋ."*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ※ ***Sulṭān ʿinānı döndürdi-ki gide.*** (a.e. v. 231b).

inan II, b. ***ınan***.

inan-, b. ***ınan-***.

inanc/inanç 'inanma, inanış; inanılan şey' < ETk. ***ınanç*** a.m. Clauson 187. ※ ***Bıkkınlık getirmedi, yoruldum demedi. İnancında eksiklik, genzinde mayalanmış kan, toprak, samra, leş kokularından tiksinti duymadan vuruştu.*** (Feridun Osman 1936 s. 97).

inandır-, b. ***ınandur-***.

Osm. **lnas** 'kadınlar' **<** Ar. ***lnāṯ*** a.m., ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※※

inat I, II, b. ***lnad*** I, II.

inat III (dativusdan sonra gelen postposition) 'zıddına, aksine' < ***inad/inat*** I. ※ ***Değil mi ya enişte, anneme inat hem evleneceğim, hem de odalıklar alacağım.*** (Musahipzade Celal 1936pp s. 93). ※ ***O kızgınlıkla, bezeze inat, İstanbuldan denk denk kumaş getirtti.*** (A. Nesin 1970i s. 113). ※ ***Ertesi gün hemen hepsinin gözleri gökyüzündeydi. Havada, imama inat, en küçük bir bulut yoktu.*** (R. Ilgaz 1991 s. 66). ※ ***Onca soğuğa, yağmura inat, kasımpatları açıp duruyorlar.*** (M. Özünal 1991 s. 111). Krş. ***inadına*** I, II.

lnatlaş-, b. ***lnad*** II.

inayet 'lütuf, kerem; himaye' **<** Ar. ***ʿināya*** a.m. ※ ***Senden artuḳ kişiye ṣatar olsam, iki biŋ dīnārdan eksüge vėrmezdüm ammā bu sebebden ki benüm saŋa ʿlnāyetüm var hem aramuzda ḥaḳḳ-ı ṣoḥbet oldı, saŋa ḥürmet ėderem, sehel bahāya ṣataram.*** (Ferec 855/1451 v. 116b). ※ ***Bu Ḥüsn-ārāy-i cādü maḳāmıdur. Eger Mihrefzāy-l Klşmīrī rlʿāyetl, ʿināyeti olmasa ayruḳ ādemī olmazdum.*** (a.e. v. 41a). ※ ***Ve Naṣr-ı ʿAyyāruŋ bu şeh-zāde ḥaḳında ol ḳadar ʿināyeti, rlʿāyetl oldı ki vaṣfa gelmez.*** (a.e. v. 49b). ※ ***Der-ḥāl ‿Hudā-dāduŋ ayaġına düşdi, eyitdi: "Bu ne ḥāldür" dėdi.‿Hudādād eyltdl: "ʿİnāyet-l rabbānī, riʿāyet-i yezdānī ayaġumı ve elüml baŋa baġışladı" dėdi.*** (a.e. v. 65b). ***inayet ola*** 'Allah versin! (sadaka verilmeyeceğini dilenciye bildirmek için kullanılan tabir)'※ ***Küçük büyük se'eleniŋ ziyāretine maʿrüż ḳalıyorsuŋuz. Bunlar insāna ʿādetā yapışıyorlar. Bir ḳaç "Allāh versin! ʿİnāyet ola!" ile ṣavmaḳ mümkin değil.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 181).

inbik/imbik b.m. (damıtma aleti) Meninski 1680 I, 438, O. Blau 1868 s. 310, ZTS 103 **<** Ar. ***anbīḳ/inbīḳ*** 'damıtma balonu' < EYun. ***ʾάμβιξ*** (ámbiks) a.m. ※※

Osm. **inbisat** 'neşe, şetaret' < Ar. ***inbisāṭ*** a.m., asıl manası 'genişlik, ferah'. ※ ***Bizi meclis-i bezmde 'ayşa ṭayşa, nişāṭa inbisāṭa meşġūl*** (Ferec 855/1451 v. 98b).

ince I 'narin; yufka' < ETk. ***yinçge*** a.m. Clauson 945. ※ ***Saŋa bir uzun boylu, ince bėllü, semiz ucalu, gökcek yüzlü, şiyrin sözlü, ḫandān leblü cāriye gerekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 90b). ***inceden ince*** 'gayet ince; azar azar, yavaş yavaş': ※ ***İnceden ince seher yeli esiyor. Buğday denizi hışırtılarla dalgalanıyor.*** (Yaşar Kemal 1955ç s. 61). ***inceden inceye/inceden incesine*** (zarf) 'çok itinalı, özenerek': ※ ***Eminenin bir Çingene kızı olduğunu anlamak için konuşmasına çok inceden inceye dikkat etmek lâzımdı...*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 280). ※ ***Büyük sözü dinle de biraz derlen toplan, kendine çekidüzen ver! Süslen diyorsam, incesinden incesine demiyorum; yalapşap tuvalet kâfi.*** (S.M. Alus 1933p s. 204).

(Argo) **ince** II 'ibne' H. Aktunç 1990 s. 139, 'lezbiyen' F. Steinherr 1932 s. 188. ※※

AD. **ince-dalyan/ince-dalan** 'ince ve uzun boylu' DS 2538 < ***ince*** I ve ***dalyan*** II. ※ ***Şu ince-dalan delikanlı yatak sırasını beklerken ölmüş. Şunu, tabanlarını ıslatıp döğerken öldürmüşler.*** (F. Erdinç 1948a s. 35). ※ ***Sert adama benziyor. Ne gülüyor, ne sırıtıyor. Uzun boylu, ince dalan. Gözlüklü.*** (F. Baykurt 1967a s. 77). ※ ***Yedi, sekiz yaşlarında, ince dalan oğlandı gelenler.*** (F. Baykurt 1971c s. 359). ※ ***İnce dalan, sarışın, göçmen tipli bir kızdı.*** (F. Baykurt 1982 s. 199).

incel- 'ince hâle gelmek, zayıflamak, zarifleşmek < ***ince*** + sıfattan, o sıfatın vasfını almak manasında fiil yapan ***-el-*** 'genişlemesi, b. ***alal-*** ⊡. ※ ***Ġamdan inceldi bu göŋlüm, oldı yėŋi ay gibi.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 171). ※ ***Eskiden daha doğrucu, açık sözlüydüm. Son yıllarda biraz inceldim. Beni daha az ilgilendiren insanların da göŋlünü almayı, içimden gelmese de hoş sözlerle sevindirmeyi az çok öğrendim.*** (İ. Aral 1998 s. 142).

incerek 'ince yapılı, narin' TS 2078-79. < ***ince*** I + sıfatın manasını ölçülü derecede kuvvetlendiren ***-rek*** eki, b. ***acırak*** ⊡. ※ ***Karşısında ne görsün? Üstat elinden çıkma mütenasip yapılı, siyaha mail samurî saçlı, incerek düz kaşlı, noktalı yeşil gözlü... manzuruna dikkatle bakar bir afet duruyor.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 31). ※ ***Ayaşlı ile birlikte beni görmeğe geldiler. Otuz yaşlarında, temiz giyinmiş, hafif koku sürünmüş, uzunca boylu, incerek, ince, uzun yüzlü, gözleri birbirine yakın bir efendi.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 89).

inci, b. ***incü***.

inci- 'incinmek' TS 2080-81 < fiilin esas şekli bugün ekseriya reflexivum (dönüşlülük) hâli ile ifade edilir. ※ ***Mel'ün ḳaṭırıŋ pek fenā tepdiği bėlini birden-bire doğrultamadı; bir az emekleyüb dīvāra taḳarrüb ederek elleriyle ṭutundu ve ḳalḳdı. Bel kemiği ziyādece incimişdi.*** (Ebü-Bekir Ḥāzım 1326 s. 281). 'üzülmek, kızmak, öfkelenmek': ※ ***İnciyüb ḳaḳırsa yāruŋ belki yine oḫşaya; | Ṣaḳın ol çaġda ḳara pus olub imdi olma buş!*** (Naẓmī 1928 s. 24).

incid-, b. ***incüt-***.

incik 'diz kapağından topuğa kadar olan bacak veya kemik' TS 2079-80, R. Dankoff 1991 s. 46 <Çağ. !! ***incük*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 172.

incik boncuk ‘değersiz ufak tefek süs eşyası’ < ***boncuk*** ve ondan evvel mühmel ***incik*** kelimesi, ikisi bir arada kafiyeli ve labialisation’a (dudaksıllaşma) yönelik bir terkip teşkil eder. (Aynı zamanda ***inci*** kelimesinin tesiri de göz önünde tutulmalı. [Editörün notu]). ※ ***Kimisi‿höd‿hātünlarınuŋ esbābını ve incik boncuklarını dolandurub ve muʿāmele ile aḳça tedarük idüp rüşvet vīrüb manṣıb almış olalar.*** (Y. Yücel 1988 s. 5)

incil (Hristiyan dini terminolojisinde) ‘Kitab-ı Mukaddesde İsa peygamberden bahseden kısımlar’ < Ar. ***İncīl*** < EYun. ***Εὐαγγέλιον*** (Evangélion) a.m. G. Meyer 1893 s. 66. ※ ***Çün fārīġ oldı, İncīlden, Zebūrdan bir ḳac mevāʿīẓ, zevācīr naḳl eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

incil- ‘incinmek’ < ünlü ile biten ***inci-*** fiilinin passivum (edilgenlik) passivum-reflexivum (dönüşlülük) hâle normal olarak ***incin-*** olması lâzım iken nadiren ***incli-*** şekli de bulunur; bunun sebebi belki fonetiktir, yâni ***tanın-*** → ***tanıl-*** fiilinde olduğu gibi /***n***/ sesinin bir dissimilation tesiri olabilir. ※ ***İnclldlse hecr ile ḳarınca gibi bėlüŋ, | Firḳat nice bir ola Süleymān ere umma!*** (Dehhānī, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 22)(Burada ***İnclldlse*** bir istinsah veya okuma yanlışı olabilir, bu örnekte ***inceldise*** okumak daha uygun düşer. [Editörün notu]). ※ ***Onun indinde Belkıs, çorak bir tarlaya, ısırganların arasına düşmüş nadide bir çiçekti. Onun narin yaprakları, şunun bunun tecavüzlerile incildikçe Hayri meyus oluyor.*** (E.E. Talu 1939 s. 44) ※ ***İhtiyar kadın tarafından satın alınan te [?] yeni ve incilmez bir his vardı. Bu his her şeyden daha kuvvetli idi. Hele bugün sevdiği kadın için masraf etmek, varını yoğunu sarfetmek istiyordu.*** (S.E. Ertem1936 s. 135).

incin- ‘yaralanmak, zedelenmek, acı duymak’ < ***inci-*** fiilinin passivum (edilgenlik) ve reflexivum (dönüşlülük) hâli (?) Sevortyan 1974 I, 657. Mecazî manada ‘alınmak, kırılmak, üzülmek’: ※ ***Benna ʿavratı bu sözden incindi.*** (Ferec 855/1451 v. 21b). ※ ***Bu günāhı baŋa bağışla! Tevbe olsun, göŋlüŋüz incinecek yėrde bulınmayam.*** (a.e. v. 89b). ※ ***Eger atam ḳatına vara, ḥāll dėye, atam ne dėye? Benden incine, Anı ala, bunda gele, ulu iş ola? Endiyşei gökcek ėtmek gerek.*** (a.e. v. 237b–238a). ※ ***Bu Kralla Maḥmūd Paşa ʿahd ėtdügine göŋliŋen‿höş olmadı. Pādişāh incindi, zīrā pādişāhuŋ murādı bu-yidi-kim bu ḥisārları cemīʿ gendüsi żarb-ı dest-ile fetḥ ėdeyidi.*** (F. Giese 1929 s. 159).

A.D. **in cin**, b. ***Ins u cins***.

iŋ ciŋ ol-, b. ***iŋ u clŋ ol-***.

incir, b. ***enclr***.

incit-, b. ***Incüt-***.

incü/inci b.m. (istridyelerden çıkarılan süs eşyası) Meninski 1680 I, 447 < ETk. ***yInçü*** a.m. Clauson 944–945. ※ ***Andan Manṣūr sundı, ol ʿavratuŋ boynından bir boğmaḳ aldı, cāriyeye vėrdi. On dāne keklik yumurdası deŋlü Incüsi var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 95a). ※ ***İmdi bu cāha in, Incü cıḳar, cuvallarumuzı dolduralum, niṣfun lī ve nIṣfun lek.*** (a.e. v. 226b–227a). ※ ***Eger incü olaydı yağan ḍolu | Olaydı boncuḳlayın ṣār ḍolu.*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 34 no. 412). ***incileri mi dökülür*** ‘olmayacak bir kötü neticeden korkmak gülünç olur’: ※ ***Çekicine de el sürdürtmez ha! Titrer üstüne çekicinin. Dokunmağa kalksan bozulur hemen, bir terslenir, bir hırçınlaşır. İncileri***

dökülür sanki çekicin! (Z. Selimoğlu 1971 s. 29). ※ ***ZİBA — (elinde bir kâtibî kavuk, bir kaftan kürk, bir şalvarla gelir): "Akif, Akif, ne o evlâdım?" MİHRİDİL — (Ziba'ya): "Aman koş, incileri döküldü!"*** (Musahipzade Celal 1936mh s. 30).

incüt–/incid–/incit– 'yaralamak, zedelemek, acıtmak' < ***inci–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※※ Mecazî manada 'eziyet etmek; ziyana uğratmak; rahatsız etmek; alıkomak, mâni olmak' Meninski 1680 I, 445 ※ ***Ṣaḥrāyı temāşā ėder–imiş. Yigitler görmiş ki nevbet nevbet ḳocaya binerler, incidürler. Özi göyünmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). ※ ***Fażal sergüdeştini beyān eyledi. Ol–dem ḳāżī göŋlinde "Muvaffaḳı ziyāde incitmege eyü sebeb buldum!" dėdi.*** (a.e. v. 13b). ※ ***Ben ʿavratı iletdüm, bir ayruḳ yėrde ḳodum. Anamdan ayırtlandum. Bu gez anam durur, gelür, ʿavratı incidür, üşendürür.*** (a.e. v. 172a). ※ ***Der–ḥāl iki biŋ diynār daḫı cekdiler, rengrezüŋ etegine dökdiler. Andan ḳāżī eyitdi: "Ayruḳ beni incitme, nikāḥ ėtsünler, rıżā buyur!" dėdi.*** (a.e. v. 16b). ※ ***Baŋa verecegüŋ başı vėr, incitme!*** (a.e. v. 241b).

AD. **indal/ıldal** 'hayal, hayal gibi, belli belirsiz görülen; çok uzakta olan ve belli belirsiz görünen şey' DS 2464, 2539 < Yun. ***ίνδαλμα*** (índa̱lma) 'görüntü, hayal' Tietze 1955 no. 89; mefhumun mücerretliği ve Yun. kelimenin kitabîliği bu etimolojiyi zayıflatır. ※※

indeks, b. ***endeks***.

indellah 'Allahın huzurunda, Allahın indinde'< Ar. ***ʿinde'l–lāh*** a.m. ※※

indi 'şimdi' TS 2082, R. Dankoff 1991 s. 46 < ***imdi*** kelimesinin varyantı.

indinde 'yanında, kıyasen; göre, fikrine göre' < Ar. ***ʿinda*** a.m. ※ ***Vaḳtiyle Nādim Şāh adlı bir pādişāh var idi ki ġāyet ʿāḳıl, ḍoğru, ġayür ve iş–güzār olmaġ–la tebaʿası ʿindinde pek maḳbül u muḥterem idi.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 58). ※ ***Alnına böyle bi–ġayri ḥaḳḳın vurulan hafīye damġası seciyesiz insānlarıŋ ʿindinde iʿtibārınıŋ bir ḳat dahā yükselmesine medār oluyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 110). ※ ***Haksız yere darağacına giden bir masum indinde, son saatte yetişen adalet hükmünün kıymeti nedir? Çarmıhtaki İsânın ayağı dibinde ağlıyan Mağdallalı Meryemin bir tanecik gözyaşının kıymeti nedir?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 261).

indür–, **indir–**, b. ***endür–***.

AD. **ine** 'iğne' DS 2540 < ***iğne*** kelimesinin varyantı. ※※ ***inele–*** 'iğnenin batması gibi acı vermesi, (mecazî manada) rahatsız etmek' ※ ***Ben elin boğazından kazanılan parayı keseme sokmam; akrep olur, beni ineler.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 74–75).

İnebolu 'Kastamonu vilayetinde şehir ve liman' < Yun. ***Ιωνόπολις*** (İönópolis) a.m. D. Georgacas 1971 s. 113. ※※

AD. **inecek/inecik** 'merdiven; seyyar merdiven' DS 2540 < ***in–*** + ??, krş. ***bakacık.*** ※ ***Bunnarı almış, yo̮ḫarı çı̮ḫmış. Pātşāh çı̮ḫarḫan ineciklere baḫar, aynı kendi ḳoşgi, ġapusuna baḫar, aynı kendi ġapusı.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 39).

İnegöl, b. ***Eynegöl***.

inek I b.m. (dişi sığır) < ETk. ***ingek*** a.m. Clauson 1972, s. 184. ※ ***Otomobilleri öküz gibi, kuduz boğa, azgın inek gibi böğürüyor.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 36). ※ ***Ahırdakiler gübre, dışkı dolu salaskanları seçtiler. Bir kaç öküz, inek su döktüler. Bizimkiler sıkıştıklarını sezdiler, karanlık bağa diplerine siydiler.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 146).

(Argo) **inek** II 'çok ders çalışan öğrenci; anlamadan ezberleyen öğrenci, aptal kimse, bön; karısı tarafından aldatılmaya göz yuman erkek; edilgin eşcinsel erkek; otomobil' H. Aktunç 1990 s. 139–140. 'kolayca elde edilen (kadın)' F. Steinherr 1932 s. 188. 'bönlük, aptallık; kendini bilmeme' ※ ***Ben koklayınca kendimi sultan görürüm. On beş türlü ineklik yapar insanın üzerinde bu horain!*** (Reşat Enis 1957 s. 162).

(Mektep argosu) **inek arabası** 'aptal' < ***inek*** II ve ***araba;*** eski kaynaklarda yoktur; krş. ***inek*** II. ※ ***Hapishanelerin de duvarları da şu türlü yazılarla süslüdür: "Ah inek ah!, Ah inek arabası!" Okul sıralarından spor alanına, spor alanından hapishane duvarlarına geçen "ineklik" ordan da aile içine girdi.*** (A. Nesin 1960a s. 75). ※ ***Sana lâzım olan ne Felsefe, ne de Edebiyat! Anlıyor musun inek arabası, önce bir kaç kuruş kazanacak bir iş edin, sonra da atlıyacak bir karı, o kadar!*** (A. İlhan 1964 II, 74–75).

(Mektep argosu) **inekle–** 'çok ders çalışmak' < ***inek*** II + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi. ※ ***"Koko nerede?" —"Bilmem, görmedim." Ahmet, Tarığın yerine cevap verdi: "İnekliyor!" —"Yok canım sen de, Koko İneklemez!" İnekliyor işte. Benden iyi mi bileceksin? Bu sabah saat onbirde telefon ettim, uyanmıştı!"*** (Y. Keskin 1957 s. 7). ※ ***Özel arabalarla gelip gidenler var. Yukardan yukardan bakıyorlar bize. Bırakın yatılılar ineklesin, yazılıda bir kopya tamam!*** (M. Başaran 1992 s. 85).

EOsm. **iŋen** (bir sıfattan evvel) 'çok, ziyade' TS 2014–19 (***iğen*** şeklinde), Meninski 1680 I, 360, 601, A. Zajączkowski 1937 II, 84 < krş. Kom. ***iŋen*** a.m. K. Grönbech 1942 s. 107. ※ ***Eger aŋa [fitne] ėrişecek olursa, ziyāna vėrür dünyāyı dahı āhıreti, ol iŋėn rūşen ziyāndurur...*** (A. Zajączkowski 1937 II, 45). ※ ***Muṣṭafāya iŋen muḳayyed olmadılar; ḥerīf dahı duydı, çıḳdı, ḳaçdı.*** (F. Giese 1929 s. 88).

iŋez, b. ***enez***.

Iŋeze, b. ***enez***.

AD. **inez inez/iŋezİŋez** 'ağır ağır, yavaş yavaş, takatsız, inleye inleye' DS 2542 < ?? ※ ***Amma bende de adamlıkdan ilāha ġalmadı. O günden belli iŋeziŋez gezlym.*** (Ö.Ā. Aksoy 1945 I, 380). ※ ***Ağır bir yuvak taşı sanki bulutların suyunu sıkıyormuş gibi birden bire hızlanıyor, şamata geçtikten sonra gene inezden inezden yağıyordu.*** (H. Birand 1957 s. 36).

Osm. **infak** 'nafakalandırma, geçim masraflarını temin' < Ar. ***infāḳ*** a.m. ※ ***Meger ki evlād-ı ṣıġārı ile cem' ola ki anlaruŋ infāḳı içün mutaṣarrıf ola.*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 98).

infaz 'mahkemenin hükmünü yerine getirme' < Ar. ***infāḏ*** a.m. ※ ***Meydanlarda idam cezasının infazı kaldıralı yıllar oldu. Gerçekten öyleyse bu kepazelik neyin nesi? Bir gün tetiğe nasıl basıldığını, ölmeden önceki o son kıvranış anını da görecek miyiz?*** (A. Yurdakul 1991 s. 226).

infial 'kızgınlık, haklı öfke' < Ar. ***infiʿāl*** 'telâş, heyecan'. ※※ EOsm. ***infial ye-*** 'öfke ile sarsılmak, protesto etmek': ※ ***Vezīr bu sözlerden ʿaẓīm infiʿāl yėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ※ ***Saŋa maʿlūmdur, ʿavratlar nāḳıṣ-ı ʿaḳl olurlar, sehel nesneden infiʿāl yėrler.*** (a.e. v. 193a-b). ※ ***Ḳo Dimistoḳosi çeksün infiʿāl, | Sen iki yüz biŋ fillöri bizden al.*** (Enverī 1928 s. 49).

AD. **ingastan/ıngastan** 'şakadan, yalandan' DS 2477 < ***ankastan***. ※ ***Upuzun boylu bişe. Minare kırığı derim ben ona. Bizim o yanda bey, boyu uzun olanlara ingastan dakılırlar, minare kırığı derler hep.*** (C. Yörük 1953 s. 125).

inge, b. ***enge***.

ingeme, b. ***engebe***.

AD. **ingil** 'küçük baş hayvanlara takılan ip ya da kayış tasma; çocuk başlığı ya da şapkanın çene altından geçen bağcığı' DS 2542, TS 2083 < Yun. ***ίγγλα*** (íngla) 'at kayışı' Tietze 1955 no. 88. ※※

İngiliz I b.m. (İngiltereli [kimse] ve sıfat) < İt. ***Inglese*** < Fr. ***anglais*** a.m. [***Angle*** 'İngiltere adasına yerleşen bir Cermen aşireti'] + bazı memleket ahalisine verilen ***-ese*** eki ile yapılan sıfatlarda görülen eki, b. ***Ceneviz*** ⊡. ※ ***İngilīzüŋ büt-i cān-āşübı | Ḥāviy-i cümle‿hiṣāl-ı‿hübı.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 50) ※ ***Sīnesi İngilīz āyīne ola,*** | (a.y.) ※ ***İşte böyle Bey, bu zübükzadenin ne alçak olduğunu biz daha o zamandan sezinledik. Bundaki yalan kimde var? Belle ki herifteki İngiliz aklı!*** (A. Nesin 1961z s. 14). ***İngiliz tabancası gibi kurul-*** 'böbürlenmek, kibirlenmek': ※ ***Lûtficiğin huyu sırnaşık. Yüz verip gene başına çıkaracak. Gene karı, İngiliz tabancası gibi kurulmağa başlayacak.*** (S.M. Alus 1934 s. 263). ※ ***Tezgâhtarlık eden kâtiplerin hali pek ömürdü. Çoğunun fesi yıkık, sigarası ağzında, ayağı ayağının üstünde, İngiliz tabancası gibi kurum kurum kurulurlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 47). İngilizli 'İngiliz' < ***İngiliz*** kelimesine ikinci bir sıfat eki takan bu eski kelime A.S. Levend'in 1943 s. 462'de zikrettiğinden başka örnek bulamadık: ※ ***Berḳ-ı sitemle nāra yaḳar çatsa fülk-i dil, | Āteşlidür o kâfir-i ḥüsn İngilizlidür.*** (Belīg, 1667-1729).

İngiliz II 'sterlin' < ***İngiliz sterlini*** tabirinin kısası. ※ ***Her hususta güvenilecek bir tüfek mi istiyosun, en aşağı 20 İngiliz gözden çıkaracaksın. Daha mükemmeli olsun dersen 50 lirayı feda edeceksin.*** (S.M. Alus 1944 s. 141).

AD. **ingilli** 'kılıbık' DS 2543 < ***ingil*** + isimden sıfat yapan ***-li*** eki. ※ ***Sen ilk göz ağrısısıŋ. Seni içinden daha çoḫ sever, emme ḍışından gösteremez. İngilli herīf‿Ḥāccādan ḳorḫar, hīç öküz inekden ḳorḫarmı?*** (Ebü-Bekir Ḥāzım 1326y s. 169; burada kasd edilen 'kılıbık' manası mı?).

İngiltera/BSTTk. İngiltere b.m. (İngilizlerin adası ve ülkesi) < İt. ***Inghilterra*** a.m. ※ ***Vilāyet-i cezīre-i İngiltere ki üç biŋ yedi yüz yėr deryāda ‿Halīc-i Ḳonstantinīyeden baʿīddür, ḥākimesi olan ʿavrat mülk-i mevrūs̱esinde ve devlet u salṭanata ḳudret-i tāmmesi ile hükm ėdüb Lüterāniyyet milleti üzre ʿubūdiyyet-nāmesi ve ėlçisi Āsitāne-i saʿādet-penāha pīş-keş u hedāyā-i lāyiḳası gelüb çekildi.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 334).

ingirik şingirik '??' < ?? ※ ***Aman efendim, şaka değil, ingirik şingirik.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 24; geğirme sesi mi?)

inhiraf 'yoldan sapma; arıza' < Ar. ***inḥirāf*** a.m. ※ ***Feylesūflar ṭāli'ini gördiler, melike ba'żı aḥvāl-i müstakbelinden͜ haber vėrdiler: "Yolında inḥirāf var, nekebāt u zaḥmet cekiser, 'āḳıbet͜ hayr olısardur." dėdiler***. (Ferec 855/1451 v. 128a).

Osm. **inhizam** 'yenilme, hezimet' < Ar. ***inhizām*** a.m. ※ ***Ḍonanma-ı hümāyūn inhizāmı ve 'asākir-i Müslimīnüŋ inkisār-ı tāmmı Ḳıbrīs ḥavādisinden ferāġati mūcib bir özge ḥālet olub...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 124).

AD. **ini** 'erkek kardeş; kayınbirader' DS 2543, TS 2084 < ETk. ***ini*** Clauson 1972 s. 170 a.m. ※ ***Ḳāżī vu ekābir ḥużūrında ol ini, ol denī, geldi, da'vī ėtdi: "Bu 'avrat ḳardaşumuŋ 'avratıdur. Bir nā-maḥrem-ile dutdum. Ne buyurursız?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Buları gönderdi, şuvheri vu ini[yi] ḳomadı ki gideler,*** (a.e. v. 187a).

EOsm. **iŋi** (yahut ***ıŋı***)/**iŋü** 'inilti' TS 2084 < ETk. ****aŋı*** a.m. (ses taklidi kelimelerden) Clauson 1972 s. 186, ***aŋı-la-*** maddesinde; krş. ***inile-***. ※ ***Havāya bağlasa dutuḳ iŋiden | Şır imiş göklerüŋ saḳfın yėŋiden.*** (Fạhrī 1974 s. 405 no. 3034).

inilde- 'inlemek' < ses taklidi fiillerden ※ ***Her hareketinde mutlaka homurdanır veya inildider gibi bir takım ihtiyarlık sesleri çıkardığından bunlar yaşlı yüzündeki ciddiyeti arttırarak her bir hareketine bir muvaffakiyet ehemmiyeti verirdi.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 8). ※ ***Yalnız Nilüfer'in annesine daha fazla sokulmağa çalışarak "Anneciğim, anneciğim" diye inildediği işitiliyordu.*** (İ. Tarus 1947 s. 12).

iŋildü/BSTTk. **inilti** 'sancı veya üzüntüden çıkarılan kesik kesik sesler' TS 2084 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Nā-gāh ḳulağına bir iŋildü gelür. Ḳalkar, yuḳaru ḳapuya varur. Bir nāle işidür.*** (Ferec 855/1451 v. 144a). ***İkindüye degin ṣayrefī ḳuyuda yatdı. Nālān oldı, iŋildüsi işidildi. Çıḳardılar.*** (a.e. v. 224b). ※ ***İŋildüm 'āleme ḍoldı, gören eydür: "Buŋa noldı?"*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 55.

iŋile-/BSTTk. **inle-** 'sancı veya üzüntüden kesik kesik sesler çıkarmak' < ses taklidi kelimelerden; ETk. ***aŋıla-*** 'anırmak' Clauson 1972 s. 186. ※ ***Beni ol ḥālde gördi, gözümden͜ hün-āb aḳar, iŋilerem.*** (Ferec 855/1451 v. 111a). ※ ***Gündüzin iŋilemege ḳorḳmış. Gece olduğın bilicek iŋiledi, ağladı.*** (a.e. v. 175b). ※ ***Şol ādem ki iŋileyüb yatmadı, | Sağ olduğınıŋ şükrini ėtmedi...*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340-42 s. 11). ※ ***Zülfüŋüŋ çeŋginden iŋler erġanünı göŋlümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 163). ***inle- sıkla-*** 'ter dökerek çok yorulmak': ※ ***Vapur iŋleye şıḳlaya böyle muẓḥikesiyle fācı'asiyle sīnesinde ṭaşıdığı izdiḥāmı Ḳınalı açıklarına getirdi.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 81).

iŋil iŋil iŋile- 'inlemek' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Derdmend sāzendeler mücerred taḥṣīl-i ücret içün çalub çağırub çeng u rebāb gibi iŋil iŋil iŋiler.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 109).

inilti, b. ***iŋildü***.

inim inim (inle-) 'çok inlemek' < predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Hānım Efendi döşeklerde inim inim inliyordu.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 99). ※ ***Yavrucağızım payapay iki sene döşeklerde yattı. Dostlar başından ırak, inim inim inledi.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 12). ※ ***Ayaklarının altında çakıl taşlarının inim inim inlediğini, keseklerin patlayıp savrulduğunu hisseder.*** (F. Duman 1999 s. 40).

inisiyatif 'teşebbüs, girişim, girişkenlik' < Fr. ***initiative*** a.m. < Lat. ***initiare*** 'başlatmak', ***inītum*** 'giriş'. ※ ***Büyük olasılıkla sıcak, sevgi dolu bir aile ortamında büyümemiş olmam bunun nedeni. Bu beni en çok sevdiğim insanlara yaklaşmada inisiyatifsiz bıraktı hep.*** (İ. Aral 1998 s. 53).

inkâr 'kabul etmeme, ret (ms. suç hakkında)' < Ar. ***inkār*** a.m. ※ ***"Yalan söyledüm, eşegümüŋ ḳuyruġın ne kesmedi." dėdi. Ḳāżī eyitdi: "Eblehlik eyleme! İnkār ba'de l-ıḳrār işidilmez." dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 235b). ***inkâr et-*** 'kabul etmemek, reddetmek': ※ ***Ḫudāy-ı tebāreke ve ta'ālānuŋ ḳudretine inkār etmek ma'nī-dār degüldür.*** (a.e. v. 103a). ※ ***Dār-ı dünyāda buŋa mānend ehl-i kerem vardur dėyene sögerdi, Fażl anuŋ bu ḥāline inkār ėder-idi. Ammā maṣlaḥat-icün süḳūtı iḫtiyar ėder-idi.*** (a.e. v. 2a). ***inkâr gel-/inkârdan gel-*** 'inkârla sıyrılmak, kurtulmak': ※ ***İnkār gelme! Dört gün evvel aşağı ṭaşlıḳda bir mektüb düşürmüşsüŋ. Aġa bulmuş, İstanbulda bir ḳarı yazıyormuş, araŋızda alma varma lāfları da olmuş. Bu da yalan mı?*** (M. Yesari 1928 s. 378). ※ ***Borcumuz, inkâr gelmiyoruz. Şimdi elimizde yok. Gelin, bir kaç ay mühlet verin!*** (H. Aytekin 1945 s. 21). ※ ***"Bu resimler de benim resmim olmadığı gibi, bu herif de hiç bana benzemiyor." -"Nasıl benzemezmiş? Tıpkısı! İnkârdan gelmeyin, rica ederim, sizsiniz."*** (A. Nesin 1965 s. 14). ※ ***Tahir amca "Borcum borçtur, Allah bana, ben sana. Ben namuslu adamım, olunca öderim." deyip inkârdan gelmiyor.*** (A. Nesin 1968 s. 197).

Osm. **inḳılâb** I 'dönüm noktası' < Ar. ***inḳilāb*** a.m. ※ ***Rüzigār-ı ġaddār bī-vefālik şiyvesin göstermege başladı, rāḥat ḫumāra mübeddel oldı. Sebeb-i inḳılāb ol oldı ki melik cāriyelerinden bir cāriye bacamıza gelmiş, baḳmış, bizi meclis-i bezmde 'ayşa tayşa, nişāṭa inbisāṭa meşġūl görmiş, melike dėyü vėrmiş.*** (Ferec 98b). 'yuvarlanma' : ※ ***Gāh şedāyid-i emvāc-ı müterākim ve gāh inḳılāb-ı sefā'in-i mütezāḥim çekildükden mā'adā...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 228).

inkılâb II/**inkılâp** 'devrim' < ***inkılâb*** I. ※※

inkıraz 'çöküş, batma, dağılış; bitmek, sönmek, sona ermek' < Ar. ***inḳırāḍ*** a.m. ※ ***Buyuralar ki her ser-ḥaddüŋ mevācib ḫörları tīmāra çıḳduḳlarında yine ol ser-ḥadde evāmir-i 'alīye vėrile, tebdīl behānesiyle iç ėllere geçürilmeye ve mümkin olub eyyām-ı 'adāletencām-ı şehriyārīde bunlaruŋ inḳırāżı ile yine ocaḳ erlerinüŋ rüşen çırāġ olub uyanması müyesser ola.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 188). ※ ***Bir evlât, iki de torun! Üç zürriyet ki inkıraz bulacak bir sülâleyi resmen olmasa da kan itibariyle yaşatacak, belki de büsbütün filizlendirecek...*** (R.H. Karay 1964 s. 99).

inkıta '(bir işe) ara verme; (birinin sözünü) kesme' < Ar. ***inḳıṭā'*** a.m. ***inkıta-ı arz*** 'dünyanın ucu; çok uzak yer': ※ ***Rūm ili ser-ḥaddine gönderdiler ve żımnen "senüŋ bunca ma'ārif u kemālāt-ile pāy-ı taḫt-ı 'alīyede yėrüŋ yoḳdur" dėyü inḳıṭā'-ı arża çekilmemüzi revā gördiler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 200).

Osm. **inkisar** I 'kırılma; kırgın' < Ar. ***inkisār*** a.m. ※ ***Asākir-i Müslimīnüŋ inkisār-ı tāmmı Ḳıbrīs ḥavādisinden ferāġati mücib bir özge ḥālet olub...*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 124). ***inkisar-ı havatır*** 'sukutuhayal, hayal kırıklığı': ※ ***Anlaruŋ ehi u 'iyālleri pelās u kirpāsa ve bāzārī manâvlaruŋ 'avrāt u eṭfālleri kemḫā vu aṭlāsa girüb, ḫidemāt-ı***

mebrüre-i͜ ḫusrevāneye istiḫdām olunanlar teşvīşāt-ı zād u zevādei inkisār-ı͜ ḫavāṭıra dāʿīye bulur. (a.e. 142).

inkisar II 'beddua (bilhassa anne, babaya)' < Ar. ***inkisār*** 'kırılma, kırgınlık'. ※ ***"İki delikten ibaret kalan bu ihtiyarı raḥmet-i raḥmanına neye gark edivermiyorsun?" —"Babama inkisarı bırak şimdi! Her gün ediyorsun, tutmuyor işte."*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 26).

inle-, b. ***iŋile-***

innap, b. ***ınnab***.

innas 'içinde üzüm çiğnenilen tekne; tahıl ambarı' DS 2544 < Yun. ***ληνός*** (linós) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 297. ※※

İnos, b. ***Enez***.

inpirator, b. ***Imperator***.

iŋre– 'çınlamak, ses vermek' TS 2085 < muhtemelen ***ıŋra–*** fiilinin varyantı; b. ***aŋra–*** maddesi. ※※

Osm. **Ins** 'insanlar' < Ar. ***Ins*** a.m. ※ ***Süleymān ol münāẓara güninüŋ yarındası gün cümle insi, cinni, cerendei perendei, vuḥūşı, ṭuyūrı cemʿ buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 187b).

insaf 'adalet, doğruluk' < Ar. ***inṣāf*** a.m. ※ ***Ben ṣanurdum-ki ʿadi u dād u inṣāf u şerīʿat ve müsülmānlik ʿāleme merkez-i͜ hilāfet Baġdāddan yayılur. Benüm ẓannum͜ ḫōd ġalaṭ-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 118b). ※ ***Eger elinden gelmez-ise, ol ki maʿdelete*** [metinde ***maʿdilete***] ***vu inṣāfa yaraşur buyursun, maḳṣūd ḥāṣıl olsun.*** (a.e. v. 138b). ***inṣāf et–*** 'doğrusu ne ise, onu kabul etmek': ※ ***Şimdiki-ḥālde cümle anuŋ elinde Müsülmān olmışlar, Şāniʿ-i ʿāleme iʿtirāf ėtmişler, inṣāf ėtmişler.*** (a.e. v. 180b). ***insafa gel–*** 'haşinliğinden vazgeçip merhamete gelmek': ※ ***Bir yıl temām yabanda gezdiler, bulduḳları ciyfe[ler]le, ḥaşerāt-ile dirildiler. Bir yıldan ṣoŋra yaʿnī inṣāfa geldüm, buları esirgedüm. "Ėtdükleri yavuzlıġuŋ cezāsını buldılar" dėdüm.*** (a.e. v. 102b). ***insaf ver–*** 'hak vermek, (birinin sözünü) kabul etmek': ※ ***Ḳāżī bu sözleri işidicek inṣāf vėrdi, cemāʿate eyitdi: "Ayruḳ söz yoḳ. Uzatmaḳ olmaz." dėdi.*** (a.e. v. 120a).

insan I b.m. (Homo sapiens, insanoğlu) < Ar. ***insān*** a.m. ※ ***Şimdiki-ḥālde bir insān-ile baş͜ ḫōş eylemişdür. Aŋa senüŋ ḳayduŋ yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 30a). ***insan sarrafı*** 'insanların karakterini çabuk sezen (kimse)': ※ ***Bizim meslekte insan sarrafı olmak kolay.*** (A. Yurdakul 1991 s. 163).

insan II 'gayrışahsî kimse (çok defa sitemli ifadelerde)' < ***insan*** I. ※ ***Yazıḳlar olsun, insāna ḳocası bühtān etmek ne fenā şey!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 25). ※ ***Efendi, insān ḳocasını ḥaḳīḳatden sevmek ne ḥāldir bilmezsiŋiz ki!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1928 s. 30). ※ ***İnsan erkeklere, sevdiğini hiç belli etmemeli, aşkından deli olsa göğsüne taş basmalı!*** (S.M. Alus 1933p s. 6). ※ ***Buranın havası hafiftir. İnsan gündüzleri erken kalkar.*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 41). ※ ***İnsan bir kutu fıstıklı lâtilokum veya bir paket badem ezmesi olsun alamaz mı?*** (S.M. Alus 1944 s. 38).

insan III (sıfat olarak) 'olgun, anlayışlı, güvenilir' < ***insan*** I. ※ ***"Bekir Efendiyi ṭanıyorsuŋ, fenā bir çocuḳ mu?" —"͜Hayır anne, çoḳ, hem çoḳ***

eyi, insān bir adamdır." —"Öyle ise ne düşünüyorsuŋ?" (M. Yesari 1928 s. 271).

Osm. **insan** IV 'göz bebeği' < Ar. ***insānu l-'ayn*** a.m., yâni 'göz insanı (insanın başkasının gözünde gördügü kendi görüntüsü; krş. Tagliavini)'. ※ ***Gözüm içindeki merdüm͜ hayālüŋsüz ḳarār ėtmez, | Bu baḫtı ḳara çoġ ister, bulımaz ol sen insānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 37).

insaniyet 'nezaket, edeblilik, terbiye görmüşlük' < Ar. ***insānīya*** a.m. ※ ***Sarāyında anuŋ-cün yaḫşı maḳām tertīb ėtdiler, bisāṭlar, döşekler şāhāne döşediler.͜ Hōca Müsīyi anda ḳondurdılar, ḳonuḳladılar, insāniyyete ta'alluḳ [ėden]͜ hişālden nesne mu'aṭṭal ḳomadılar, ḳamusını ẓuhüra getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

insaniyetperver 'iyiliksever, hayırhah' < ***insaniyet*** + Fa. ***-perver*** 'yetiştiren, seven', b. ***canperver*** ⊡. ※ ***Sonra, Ali bey çok insaniyetperver adamdır, öyle başka zenginler gibi değil.*** (B.S. Kunt 1957 s. 5).

Osm. **insî** 'insan cinsinden olan' < Ar. ***insī*** a.m. ※ ***Ol kimdür ki aŋa vaḥī geldi, melek u cinnī vu insī degül-iken?*** (Ferec 855/1451 v. 137b).

insiyâkî 'irâde dışı, içgüdü ile ilgili olan içgüdüsel' < Ar. ***insiyāḳ*** a.m. [/***sʷḳ***/ kökünden] + isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Galiba dinlenmek, avunmak, büsbütün bunalmamak için insiyakî şekilde bunu vücut kendiliğinden yapar.*** (R.H. Karay 1947 s. 87).

Osm. **ins u cin**/AD. **in cin/is cis** 'insanlar ve cinler' < ***ins***, Fa. ***u*** 've', ***cin***. ※ ***Süleymānı zamânuŋ menba'ısın, | Ki ins-u cinne hem fermān senüŋdür.*** (F. Giese 1929 s. 10). ※ ***Bahçenin cihāt-ı erbaasını gözden geçirdim. Meydanda in cin olmadığı gibi, kurbağalar, gece kuşları, ağustos böcekleri bile yok.*** (S.M. Alus 1933p s. 203). ※ ***Bu ōlan yėmā çalarkene, bilāğinden yapışīyı, sen ismisiŋ, cismisiŋ diyo. Oġlan da: Ne isim ne cisim, seni beni yaradan allaŋ ġuluyun.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 103). ***in cin top oyna-*** 'çok tenha olmak': ※ ***Bayağı günler Küçüksuda, Göksuda bile in cin top oynar.*** (S.M. Alus 1944 s. 59-60).

inşā I 'kurma, meydana getirme'< Ar. ***inşā'*** a.m. ※※

inşa II '(yazı yazarken) zarif ifade, güzel üslup' < Ar. ***inşā'*** a.m. ※ ***Hünerler, edebler ögrenmişdi,͜ hüb͜ haṭ[ṭ]ı,͜ hüb inşāsı vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 198b). ※ ***Bunları hep inşa ve kitabet lisaniyle, lûgatli kelimelerle söylemiştim. Pek ecvef-i vavîlerden değilizdir.*** (S.M. Alus 1944 s. 30-31).***inşa eyle-*** 'irticalen söylemek': ※ ***Andan bu beyti fi l-ḥāl inşā eyledi...*** (a.e. v. 104b).

in şā'a l-lāhu/inşā'allāh 'Allah isterse; ümit ederim ki' < Ar. ***in*** 'eğer', ***şā'a*** 'isterse' ve ***Allāh.*** ※ ***El-ḥamdü li-ilāh ki ölmedin seni gördüm! Ataŋ beni āzād ėtmemişdür. İn-şā'a ilāh sen āzād ėdesin.*** (Ferec 855/1451 v. 53b). ※ ***"Bulamaduḳ," dėdiler. "Daḫı͜ hoşca isteŋ! İnşā'a llāhu ol mel'ünei bulasız." dėdi.*** (a.e. v. 215b). ※ ***Eh, bir gün olur bizim de sizin mahalleye yolumuz düşer; o zaman çifte kardeş koşarız inşallah!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 62).

intereso (ticaret dili) 'menfaat, kâr, çıkar' < İt. ***interesse*** 'faiz', belki Yun. üzerinden. ※ ***Ey iki dinden avare, ne Hıristiyan gibi͜ hıristiyanlığa, ne İslâm gibi İslâmiyete hizmet edersin, fakat hava-i nefsini ve***

interesonu gözetirsin. (E. Misailidis 1986 s. 460). ※ ***Bu âlemde dost pek çokdur, ama ekserisi intereso dostu olduğundan, halis dost yokdur. Bin intereso dostu yapmakdan bir halis dost kazanması daha evlâdır.*** (a.e. s. 548). Başka kaynaklarda bulunamadı.

Osm. **intihab** I 'seçme, ayıklama' < Ar. ***intiḫāb*** a.m. ※ ***Vaḳtī-ki nüzül u 'avārıżlarını cem' ėderler, getürürler, geregi gibi taṭhīr u tenḳīh ėdüb tefāvüt-i kiyel-ile menzile yetürürler ve lākin elbette "Getürdügüŋüz nāḳışdur" dėnilmek ve "İntiḫāb olunmamışdur" dėyü birer miḳdār göz yaşları daḫı alınmaḳ muḳarrer olur.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 156).

intihab II/**intihap** '(politika terimlerinden) 'seçim' < ***intihab*** I. ※※

intihar 'kendini öldürme' < Ar. ***intiḥār*** a.m. ***intihar et-*** 'kendini öldürmek': ※ ***Hâlâ yaşar ilk intihar edenin suya teması, | Korkunun ve arzunun ve hiç bir şeyin olmadığı an.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 159).

intikal et- I 'bir yerden başka bir yere geçmek; birisinden başka birisine geçmek' < Ar. ***intiḳāl*** a.m. ve ***et-.*** ※ ***Müşterek mütaşarrıf iken, biri fevt olsa, biri ḳalsa, ḥişşesi oğlına intiḳāl ėder.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 30.

intikam 'öç' Meninski 1680 I, 442 < Ar. ***intiḳām*** a.m. ※ ***Puḫten naşruŋ murādı ḳanda varduğından ol-idi ki ḳahra, intiḳāma meşġūl olayidi.*** (Ferec 855/1451 v. 242b). ***intikam al-*** 'öç almak': ※ ***Senüŋ bir düşmenüŋ var-imiş, senden bu ṭarīḳ-ile intiḳām almış.*** (a.e. v. 17a). ***intiḳam et-*** 'öç almak': ※ ***Beni öldürse öldürür-idi, hīc | İntiḳām ėtmez-idi şaḥne vu mīr.*** (a.e. v. 105a).

intişar 'yayılış; dağılış' < Ar. ***intişār*** a.m. ※ ***Ḥāşā s̱ümme ḥāşā-ki ẓulm-i vezīrden vilāyet͜ harāb ola ve sitem-i vekīlden bunca efāżıl u ahālī intişār bula!*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 104).

intizar I 'bekleme, bekleyiş' < Ar. ***intiẓār*** a.m. ※ ***Müddet-i medīd bir oğlancuḳ ārzüsında-yidi.͜ Hudāy-ı ḥakkiym nice intiẓārdan ṣoŋra beni rūzī eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 45b). ※ ***Ḥaḳ müstaḥaḳ[ḳ]a yėtişdi, ẓālimler gendü sezālarını buldılar. İşler intiẓārumdadır.*** (a.e. v. 49a). ※ ***Semā, azıcıḳ gözükmesem hemān gelmeyeceğimi farż edersiŋ. Ne için baŋa i'timādıŋ bu ḳadar bozuk? Baŋa, gelmemden ziyāde gelmeme intiẓār ediyorsuŋ gibi geliyor.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 527).

(Halk ağzı) **intizar** II 'beddua (bilhassa anaya, babaya)' < ***inkisar*** yerine yahut ***inkisar*** kelimesinin bozulmuşu. ※ ***Kadın kocasına inkisar etmekten usanmıştı. "İntizarlar da kâr etmiyor." derdi. "Dilim damağım kurudu ona intizar etmekten. Ona ettiğim intizarları şu köşe taşına etseydim, taş kül ufak olurdu!"*** (Orhan Kemal 1949b s. 109). ***intizar et-*** 'beddua etmek': ※ ***Durdu Onbaşıya "Başımıza çıkarmaz olasıca!" diye intizar ede ede sonunda yatağa düştü. Culuk yumurtası kadar bir şişlik karnından aşağı, bacaklarının arasından dışarı uğradı.*** (L. Tekin 1984 s. 16).

EOsm. **iŋ u ciŋ ol-/iŋ ciŋ ol-** 'sessiz, sakin olmak' TS 2081 < ??. ※ ***Cihān iŋ çiŋ oldı kesilmişdi söz.*** (Mes'üd bin Aḥmed 1991 no. 1728).

iŋü, b. ***iŋi***.

inziva 'insanlardan çekilerek tek başına yaşama' < Ar. ***inziwā'*** a.m. ※ ***Şehriyār-ı nīkü-kār künc-i ferāġatde inzivāyı ịhtiyār ėtdi, ṭā'ata meşġūl oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 50b). ※ ***Üc gün bir güşede münzevī oldı. Andan, cün gördi, inzivā-yile iş olmaz, ḥareke bereke dėyü durdı, bāzār yüzine cıḳdı.*** (a.e. v. 125b). ※ ***Ḥareketden ḥużūr u rāḥat yegdür dėyü ittifāḳ-ı dil-peẕīr ėdüb şām u seḥer yėyeler, yatalar, emr-i ma'āşīrini ḥużūr u inzivāya şatalar.*** ('Ālī 1956 s. 195).

ip I b.m. (urgan) < ETk. ***yıp*** a.m. Clauson 1972 s. 870. ※ ***İpi cekdiler, terāzü keffesi kenāra geldi, icinde oturtdılar, ṭanābı salı-vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). ※ ***Andan ipden ṭavḳı boynuna gecürdiler, boġazında-yiken dāra asa ḳodılar.*** (a.e. v. 68a). ※ ***Ben senüŋ ipüŋile mekr ḳuyusına inmezem. Beni aldayımazsın.*** (a.e. v. 110b). ※ ***İp ucı elden düşdi, su başdan aşdı, baŋa naṣıyḥat fāyide eylemez, nėdeyin?*** (a.e. v. 174b). ***ipini çek-*** 'iş ararken kapısını çalmak': ※ ***Bu fabriḳaya gelinceye ḳadar ḳaç fabriḳanıŋ, ḳaç deponuŋ ipini çekmiş... Yaḳında buradan da pasaporṭu alır.*** (M. Yesari 1928 s. 22). ***iple çek-/iplerle çek-*** 'sabırsızlıkla beklemek, çok özlemek' ※ ***Artıḳ bu iftirāḳuŋ bir sā'atina, bir daḳīḳasına taḥammül edemiyordu. Geceyi iple çekmeğe başladı.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 595). ※ ***Köprüyü iplerle çekiyordu. Vapur ḥālā Moda burnu açıklarında pala çalıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 207). ***ipe gelesi*** 'asılası, darağacında ölecek olan': ※ ***Seni ipe gelesi‿hā'in!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1928 s. 22). ***ipi göğüsle-*** 'yarışta hedefe varmak': ※ ***Ufuk'un o yeni yüzü, o yeni sesi, o çığlık! İp göğüslenmiş, ama hâlâ koşuyorsun.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 17). ***ipten kuşak*** 'çok fakirin kılığı': ※ ***Dediğim gibi, bizi az vakitte herifler ipten kuşağa indirdiler. Çarıklarımızda çarık bağı bırakmadılar.*** (Kemal Tahir 1957r s. 131).

(Kumarbazlar argosu) **ip** II 'mano (kahvecinin kumarbazlardan aldığı para)' < ?? ※ ***"Baban nerde lan?" Çocuk kumarcıların bulunduğu hendeği işaret etti: "Orda!" —"Ne yapıyor?" —"İp topluyor."*** (Orhan Kemal 1954b s. 180).

AD. **ipar** 'yüksek dağların kar tutmayan yerlerinde yetişen bir çeşit dikenli, kokusu uzun zaman gitmeyen sarımtrak çiçekleri, misk, amber' DS 2545 < Fa. ***ipār*** 'thyme, sweet marjoram' F. Steingass 1930 s. 12. ※※

ipek b.m. (ipek böceğinden hasıl olan ince iplik) Meninski 1680 I, 28 < ***ip*** I + ***-ek*** küçültme eki M. Räsänen 1969 s. 204. ※※ ***ipek böceği*** 'ipeği hasıl eden böcek'. ***ipek böcekleri gibi*** 'sevimli (oğlan)': ※ ***Oğlanı da görmeyin! Yaradana kurban olayım, dört kaşlı ipek böcekleri gibi tam evlenip memlekete evlât yetiştirecek tosun gibi bir delikanlı!*** (İsmail Galib 1932hs s. 8). ※ ***Ah, ne olurdu, benim kocam Faik te filâncanın beyi gibi temiz pak, güçlü kuvvetli, keskin gözlü, dört kaşlı, inci dişli ipek böcekleri gibi bir erkek olsaydı!*** (İsmail Galib 1932b s. 4).

ipeksi 'ipeğe benzeyen, ipek gibi ince, yumuşak, parlak' < ***ipek*** + isimden sıfat yapan simulatif ***-si*** eki, b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Yeniden kızkardeşinin omuzlarına dökülen ipeksi bal rengi saçlarına baktı. Kimi yerleri güneşten sararmış, parlıyordu.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 62).

ipiçeri 'çok içeri, büsbütün içeri' < ***içeri,*** kuvvetlendirici ön takı ile (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***D, kalkarken ayağa, ipiçeri çekiyo karnını. Öyle incecik, körpe, katı olmak istiyor.*** (L. Erbil 1961 s. 45.

ipihtiyar 'çok ihtiyar' < ***ihtiyar*** III, kuvvetlendirici ön takı ile (réduplication + tezat ünsüzü), b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Benim annem yok, babam yok, kardeşim hattâ dadımın bir tek çocuğu yok. Sadece ipihtiyar, eli bastonlu, altın gözlüklü bir halam var.*** (Aka Gündüz 1930 s. 5).

AD. **Iplle-/iplleş-** 'az ışıkla yanmak, parlamak' DS 2545 < krş. ***ipil ipil***. ※ ***Karanlık kapkara çökmüştü. Yıldızlar seyrekti. İpileşiyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 263). ※ ***Ḳarı evinden çıkmış, koşarcasına, suları sıçrata sıçrata, Memed Alinin evine doğru gidiyordu. Hızlı esen garbi yeli eteklerini uçuruyordu. Öteki köyde firezler epileşiyordu.*** (Yaşar Kemal 1955t s. 83–84).

AD. **ipil ipil** 'parça parça, lime lime' DS 2545 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Kompartımanın penceresinden başını çıkarıp, uzakta görünen Adana şehrinin ipil ipil ışıklarını seyre koyuldu.*** (K. Şipal 1962 s. 56). ***ipil ipil yan-/et-*** 'az ışıkla bir parlamak bir sönmek': ※ ***Gün kızarıyordu. Ovadaki otlar yarı pırıltılı, yarı gölgeli. Otlar ipil ipil ediyor.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 37). ※ ***Dağların başı ışık içinde kalmış, az sonra güneş doğacaktı. Düldül dağının doruğu bir sırça parçasıymış gibi ipil ipil yanıyordu daha şimdiden, göz kamaştırıyordu.*** (Yaşar ḳemal 1993 s. 72).

AD. **Iplltl** 'az ateş' DS 2545 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden; krş. ***ipil ipil***. ※ ***Uçsuz bucaksız beyazlığa gün vuruyordu. Beyazlığa güneş vurunca milyonlarca ipilti göğe doğru sıçraşıp Insanın gözünü alıyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 333).

ip ince/ipince 'çok dar, çok ince, çok zayıf' < ilk varyantı inceliği bir ipe benzetir, ikincisi inceliğinin sadece altını çizer, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Ben kendisini Ankara Lisesinde tanıdım. Uzun boylu, ip ince, yüzü sivilceli bir çocuktu.*** (M.C. Anday 1961 s. 55). ***ipincecik*** 'gayet ince, inceden ince': ※ ***Yağmur Iplnceclk sine sine yağıyor ve sinsi sinsi her tarafa, her şeye nüfuz ediyor.*** (E.E. Talu 1937 s. 5).

(Konuşma dili) **ipipullah sivri külâh/ipullah sivri külâh/ipullah siri kullâh** 'kimsesi, malı mülkü olmayan kimse' < tabir dilencilikle geçinen bir dervişi tasvir ediyor. ※ ***Pembe feraceli hanım da tenezzül etmek istememiş amma ne yapsın? Sevdiği delikanlı ipipullah sivri külâh. İster istemez bir kalantur bulacak, yüzüne gülecek, parayı çekip sevgilisine yedirecek.*** (S.M. Alus 1933p s. 212). ※ ***Onca gözün altında, onca giyimli, süslü, kunduralı, takım takım giysili öğrenciler içinde bir tek Ramazandı Ipullah-sirikullah olan!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 53). ※ ***Baştakllerle yiyip içtiğin ayrı gitmiyor madem, bilmez misin o yolun değişeceğini? Beriye alınacağını, değil mi? İpullah, sivri külah kalıvermeyelim mi ortada?*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 235).

AD. **ipirat** 'gayet rahat' < ***rahat*** > irahat (b. ***arasta*** ⊡) + kuvvetlendirici ön takı (réduplication + tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡). ※ ***Öldür beni. Ben mezere, sen mapusa. O zaman benim oğlum ipirât oturur evinde.*** (F. Baykurt 1959y s. 50).

ipiri 'çok iri olan' < ***iri-*** + kuvvetlendirici ön takı ile (réduplication +tezat ünsüzü), b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Kasketin vizyeri yana dönmüş, saçları darmadağın ipiri burunlu biri.*** (Orhan Kemal 1949b s. 89). ※ ***Edip Cansever beyaz ve ipiri dişlerini göstere göstere güldü.*** (M. Buyrukçu 1982 s. 82).

(Argo) **ipleme–** 'ehemmiyet vermemek, hesaba katmamak, saymamak' H. Aktunç 1990 s. 140 < krş. ***sikleme–*** a.m. ※ ***Kim ipler onuŋ caḳasını ḳodesde?*** (M. Yesari 1928 s. 232). ※ ***Seyit Sabri sırtını dağlara dayamış, kimseyi iplediği yok!*** (A. İlhan 1982 s. 297). ※ ***"Buraya gelirken Genel müdürün odasına çağrılmış adamım ben! Kastamonu bunu bilmiyor mu?" —"Demek Hurşit Ağa seni iplemedi, durum böyle olduğu halde!"*** (R. Ilgaz 1981 s. 112).

iplicik 'ince ve uzun bir ipliğe benzeyen bir parazit ve onun sebep olduğu bir hastalık' TS 2086–87 < ***iplik*** + ***–cik*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. Farsçası ***riştak*** 'Filaria medinensis' F. Steingass 1930 s. 577 [***rişta*** 'iplik' + ***–ak*** küçültme eki] kelimesinden calque (ödünçleme çeviri).

iplik b.m. (ip malzemesi, tire) < ***ip*** + ***–lik***, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Bu azġun dutsaḳ ipligi üzmeyüb oŋatca egirürse aŋa daḫı ėtmek vėr!*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***Bir iplik getürtdi. Ol iplígi on yėrde dügdi. Andan efsününı oḳıdı, bir bir dügümi şeşdi.*** (a.e. v. 39b). ***ipliği pazara çık–*** 'kabahati meydana çıkmak': ※ ***Bizi urduŋ-mı yine dīvāra? | Çıḳdı-mı ibligimiz bāzāra?*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 82). ***ipliğini pazara çıkar–*** 'bozuma sebep olmak, rezaletle neticelenmek': ※ ***Bu Avrupa tedavileri tavlanmış kalantorların ipliklerini pazara çıkarmağa yarayan meheklerden olduğu için halk buna daha çok dedikodu cephesinden bakıyordu. Bu bakışta "zengin hastalığı" gibi bir inanmazlık vardı.*** (M. Yesari 1938 s. 69).

ipnotize et–/hipnotize et– 'göz hapsine almak; göz hapsine alarak uyutmak' < Fr. ***hypnotiser*** a.m. [< EYun. '***ύπνος*** (hypnos) 'uyku'] + ***et–***, b. ***afişe et–*** ⊡; (aspiration'lu (soluklama) varyant için b. ***arp*** ⊡, yazının tesiri!). ※ ***Bir şeyler söyleye söyleye uyuturdunuz ya, ben bu numarayı yapamıyorum! Uyutacağım adamı alıyorum karşıma, ustacığım, adamın gözlerine baka baka konuşacağım. İşte o zaman şap suratımın şu yanında bir şey patlıyor.*** (M. İzgü 1992 s. 126).

ipnotizma 'ipnotize ederek uyutma' < İt. ***ipnotismo*** ya da Fr. ***hypnotisme***, ***–izma*** için b. ***aforizm*** ⊡. ※ ***Bu çeşit hastalıkları ipnotizma ile iyi ettiklerini okumuştum bir gazetede. Ruhunun bir tarafını unutturmak lâzım ona.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 188). ***ipnotizma et–*** 'ipnotize etmek': ※ ***Yüzüne iğiliyordu. Yabancı erkek ipnotizma edilmiş gibiydi. Kaçmıyordu.*** (Reşat Enis 1933 s. 190).

ipotek 'gayrımenkul mülkün rehin olması' < Fr. ***hypothèque*** a.m. < EYun. '***υποθήκη*** (hypothēkē) a.m. [***hupo*** 'altına' ve ***thēkē*** 'konan şey']. ※ ***Çocuk büyütmek, onun üstüne yaşamı boyunca çözülmeyecek bir ipotek koymak anlamına gelemezdi.*** (A. Kutlu 1983 s. 122).

ipotez 'faraziye, hipotez' < Fr. ***hypothèse*** a.m. < EYun. '***υπόθεσις*** (hypóthesis) a.m., asıl manası 'bir şeyin altına yerleştirilen şey'. ※ ***KİŞİ 2 — (Doktora): Kanser hakkında bildiklerimin hepsini alt üst ettiniz bugün... İpoteziniz. DOKTOR —: İpotez değil, tez. Bir aylık işim kaldı.*** (Nazım Hikmet 1935 s. 10).

AD. **ipras gel–** 'tam gelmek, uygun gelmek' DS 2546 < ***rast gel–***, prothétique /***i***/ (b. ***arasta*** ⊡) ve kuvvetlendirici ön takı (réduplication ve tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡); nihayet prothétique /***i***/ düşer. ※※

ipsarya (balıkçı terimlerinden) 'ağların konduğu yer' R. Dankoff 1991 s. 46 < Yun. ***ψάρια*** (psárya) 'balıklar' yahut (psaryá) 'ganimet, foroz'. ※※

ipsator 'bir çeşit sünger' < Yun. ***ψαθούρι*** (psaṯúri) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 877, D. Georgacas 1978t s. 143. ※ ***Girit derler bir ada. Ha burda dalmışız, ha ora denizinde. Melat değil de ipsator çekersek daha çoğa yazılırız. Hemen paraları toplar geliriz.*** (Füruzan 1982k s. 192). ※ ***Melatlar ilk günlerde daha yüksekteydi. Söke söke azaldı, Ipsatorlar nerdeyse altmış metre derinliğine daldığımızda çıkıyor.*** (a.e. s. 198).

ipsiz 'haylaz, serseri' Meninski 1680 I, 580 < ***ip*** I + ***-siz*** 'ipi olmayan' yâni 'asılmaktan, bir yere bağlanmaktan kurtulmuş olan'. ※ ***Bir alay ipsize yüz vėrme dükāna Irkîb, | Şimdicik oltayı yutdu, dolaşır anda rakīb***. (Belig, A.S. Levend 1943 s. 461). ※ ***İsmi lâzım değil, adını sanını şeytan ansın, o mahkeme duvarı suratlı ipsiz, dün bize bir haber koşturuyor: İçki ziyafeti çekecekmiş, beyler paşalar gelecekmiş, buyursun diye bir davet.*** (S.M. Alus 1934 s. 354). ※ ***Ne olurdu, keşkî o ipsiz oğlu ipsizlere beş on sopa daha vuraydın!*** (O.C. Kaygılı 1938 s. 77). ***ipsiz edebsiz*** 'serseri': ※ ***İb ṭaḳma ṣaḳın Ibsiz edebsîze, ser-ḫoşal*** (Vāṣıf ʿOsmān 1257 [1841] s. 47).

ipsomisko 'ekmekle yapılan bir yemek, tirit' < Yun. ***ψωμί*** (psomí) 'ekmek' + ?? R. Dankoff 1991 s. 46. ※※

Ipta, b. ***ifta***.

iptal, b. ***Ibtal***.

iptida, b. ***Ibtîda***.

AD. **Iptîl** 'önce, evvel' DS 2546 ***iptida*** II + ??. ※ ***Çingeneye beylik vermişler, en Iptîl babasını asmış.*** (Orhan Kemal 1952c s. 38. ※ ***Allahdan ki ben girdim kontrola; Murtaza benden iptil gelseydi canınızı yaḫardı bir gözel.*** (Orhan Kemal 1952m s. 100–101). ※ ***Siftah inmeyon mu Alî? Bundan Iptîl indin mi?*** (Orhan Kemal 1954b s. 45).

EOsm. **ir/Ir iken** 'erken' < ***er*** III kelimesinin varyantı. ※ ***Hemān dem bu ḳullaruŋa dėmedün, | Anuŋ ḳayġusın ir iken yėmedüŋ.*** (Mesʿūd bin Aḥmed 1991 no. 591). ***Ḳarınca ayağına batsa diken, | Çıḳarurdı aṣlan anı Ir iken.*** (a.e. no. 4541).

i'rab/irap 'Arapça gramer kaidelerine göre doğru konuşma' < Ar. ***iʿrāb*** a.m. ※※ ***iraptan mahalli yok/irapta mahalli yok*** 'sosyal mevkisi yok' (tabirin aslı anlaşılmıyor; görünüşe göre ilk şekil daha eskidir.) ※ ***Ötekinin iraptan mahalli yoktur, adam yerine koymayın!*** (S.M. Alus 1933p s. 146). ※ ***Paşa değil, ne olursa olsun, böyle adamın irapta mahalli olur mu idi?*** (S.M. Alus 1933k s. 111). ※ ***Zavallı kerime hanımın zaten öteden beri irapta mahalli yok. İsmen var, cismen namevcut.*** (a.e. s. 169). ※ ***İtalyanın o vakit adı "devleti muazzama" değildi, ağraptan (!) mahalli yoktu.*** (E.E. Talu 1937 s. 30). (Bu sonuncu veri Arap harflerinden yanlış aktarma mı, yoksa kasıtlı bir kelime oyunu mu? [Editörün notu]).

Osm. **irade** I '19. asırda padişahın emriyle çıkarılan kanunlara verilen ad' < ***irade*** II. ※ ***Hidiv İsmail Paşa Padişahtan aldığı irāde üzerine hemen İstanbula harekete karar verdi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 152).

iradet/BSTTk. **irade** II 'isteme kuvveti' < Ar. ***irāda*** a.m. [***/rwd/*** kökünden]; ***/et/*** → ***/e/*** değişmesi için b. ***adalet*** ⊡. ※ ***Senüŋ irādetüŋe muḫālif***

işler işler, i'tirāż ėtmemek gerek. (Ferec 855/1451 v. 88a). ※ ***Sen bilürsin. İrādetüŋ ne–yise eyle olsun.*** (a.e. v. 18b). ***iradet ver–*** 'muvafakatini vermek, razı olmak': ※ ***Bu Dalle bu hüneri͜ Horāsāniyden göricek, irādet vėrdi,͜ Horāsānnīye 'avratlıġa vardı***. (a.e. v. 214a). ※ ***Ne deŋlü ki bir ḳul terk–i͜ hidmet ve 'inād–ile ġül ola, mevlāsına lāzımdur ki 'ıṣyānına ḥamül ola, ol sebebden ki Mevlā–yı ḥaḳīḳī, 'ibāduŋ terk–i namāz u ṭā'at ve fısḳ u fücür u melāhiye müdāvemet ėtdügin görür, yine rızḳını ḳaṭ' ėtmeyüb iḥtimāl–i rüşd u ihtidā cānibine irādet yetürür.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 237).

iradetullah 'Allahın iradesi' < ***iradet*** ve ***Allāh*** Ar. izafet ※ ***Dünyādan cıḳub gide yoruram, benden ṣoŋra bir sivilcicügüm yoḳdur ki bu mülk aŋa miyrās͟ ḳala. Altun ile, cevāhir–ile satun almaġa yaramaz, irādetullāh müte'alliḳ olmayınca müyesser olmaz***. (Ferec 855/1451 v. 142a).

iradî 'iradeye ait, güç ile elde edilen' < Ar. ***irādī*** a.m. ※ ***Tarihin zorlamayla, iradî olarak, değiştirilemiyeceğini [biliyorum.]*** (O. Baydar 1998 s. 140).

AD. **irahan/irihan** 'yemeklere konulan mor renkli, kokulu bir çeşit ot, fesleğen, Ocimum basilicum' DS 2546, I. Hauenschild 1989 no. 792 < ***reyhan*** kelimesinin varyantı. ※ ***Bacakları cin çalısının dallarından ince Fatmanın, bilekleri irahan kökünden.*** (M. Makal 1960 s. 35).

AD. **iramaz/ıramaz** 'kağnının eksenini çeken çatal ağaç, kağnı oku' DS 2481–82 < Yun. ***ρυμός*** (rimós) 'araba oku' < Tietze 1955 no. 234. ※※

irap, b. ***ira'b***.

Osm. **i'raz** 'yüz çevirme' < Ar. ***i'rāż*** a.m. ※ ***Mālı͜ harc eyledi, meṣāliḥ mu'aṭṭal oldı. İş aŋa yėtişdi ki͜ halḳ bundan i'rāż ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Ser–māyesüz ḳalduġumdan üşenürem. Ḳız duyar–ise i'rāż ėde.*** (a.e. v. 73b). ※ ***Ḳużāt daẖı muḥtesib bilür dėyü bulduġın yėmege mütaṣaddī olur; begler ve beglerbegiler ise bize müte'alliḳ͜ huṣūṣ degüldür dėyü igmāżı ve gendülere lāzım olan me'külātı bī–narh aldurub kāffe–i Müslimīnüŋ intiẓām–ı ḥālinden i'rāżı mürtekib olurlar.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 142).

irce, b. ***erce***.

AD. **irde–** 'araştırmak' DS 2547, TS 2087–88, Meninski 1680 I, 139 < ETk. ***irte–*** a.m. Clauson 1972 s. 208. ※ ***Bir gün ḥoḳḳaı yoḳaladılar, bunda bulmadılar. Cemā'atini dėrşürdl, istedi, ėrdedi, kimse görmiş cıḳmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 173a). ※ ***Nėçe kim fikrile çāre istedi, | Ne ḳadar kim dört yanını irdedi / Bulumadı isteyüben çāreyi.*** (M. Adamović 1994 no. 3450–51). ※ ***Çün arslan ḏimnanuŋ sözin işitdi, eyitdi: "Anı ḳāżīlara ısmarlamaḳ gerek, tā kim anuŋ işini soralar, irdeyeler."*** (A. Zajączkowski 1934 I, 55).

Osm. **irdeb/erdeb** 'Mısır'da kullanılan hububat ölçüsü (takriben 90 litre, W. Hinz 1955 s. 39)' < Ar. ***irdabb*** a.m. ※ ***Ayda mu'ayyen irdeb buġday ve arpa ta'yīn buyuruldı.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 590). ※ ***Ve eger ġallāt–ı͜ hāṣṣa vefā eyleyüb vüs'at olursa anbārdan nefs–i şehre yüz biŋ irdeb buġday satıla.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s.369).

AD. **irdele–** I 'araştırmak' DS 2546–47 < ***irde–*** + ***–ele–*** frequentativum (sık sık tekrarlama) genişlemesi, b. ***avkala–*** ⊡. ※ ***Karınlarınızı doyurduk–***

tan sonra bizim eve gelir misiniz? Hayat sekisine oturur, bu işleri birez daha irdeleriz. (F. Baykurt 1967k s. 129). ※ ***Bu kadar suçluluk duymadan, herşeyl irdelemeden, düşündüğü gibi davranan biri olsaydı...*** (A. Kutlu 1983c s. 77).

AD. **irdele–** II 'beğenmemek, istememek' DS 2543 < ***irdele–*** I. ※ ***Başkan geldi, aldı dörtleri, yemekhaneye götürdü. Sıcak, etli yemekleri iştahla yedi ikisi. Rıza ile Garip çekingendi, irdeleye irdeleye yediler. Fazla söz etmediler.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 43).

AD. **irdele–** III 'hakaret etmek' DS 2547 < ***irdele–*** I. ※ ***Bu ġızcağızı cit be cit, cün ve cün bu ġızı kötülemeye, irdelemeye başladı analığı. Bu ġızı onca kötüledi ki babasına, "Ġocam, bunu eger cötürürsense et, etmesense ben sene ayile olmam!"*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 252).

AD. **irek** I 'duvar örerken taş ve kerpiçlerin arasına konulan çamur ya da harç' DS 2547 < Ar. ***rakk*** a.m. Tietze 1958 no. 75. ※※

AD. **irek** II 'işkence, eziyet; hile, aldatma' < ***irenk*** kelimesinin varyantı. Tietze 1967 no. 99. ※※

AD. **irel–** 'gelişmek, büyümek, irileşmek' DS 2547–48 < ***iri*** + sıfattan fiil yapan ***–el–*** genişlemesi, b. ***alal–*** ⊡. ※ ***Bir kere yaşı on beş diyecek! Dahi, on altı! Dahi, on yedi! Kemikleri irelecek. Etleri katılaşacak.*** (F. Baykurt 1961o s. 154). ※ ***Azime, oduna çifte gitmekten, ağır erkek işleri tutmaktan irelmlş ellerini uzatmıştı bebeği almak için, geri çekti, yürüdü kaynanasının ardından.*** (F. Baykurt 1970 s. 191).

AD. **ireli** 'öne doğru' DS 2547 < ***ileri*** kelimesinin metathesis'li (metatez, atlama) varyantı, b. ***albız*** ⊡. ※ ***Bunnar daşi aldi, cėtdiler. Bir ez çi lreli cėtdlkden sora, Bezlrcanın çatibi vardı. Dėdi çi...*** (A. Caferoğlu 1942 s. 187). ***lrellye*** 'ileriye': ※ ***Azıcı̮h ireliye ayrıldı̮hları çimin birbirlnnen bu sinni adam çeriye döndü.*** (a.e. s. 199). ***irelde*** 'ilerde': ※ ***Ġırlardan tarafı gėt. İrelde fışġının içinde bir at gömülü. O atı çı̮hart ordan.*** (A. Caferoğlu 1974 s. 209).

İrem '(ana'nevî edebiyatta) Cennetle alakalı çok güzel bir bahçe'< Ar. ***İram*** a.m., belki aslı bir Ar. kabile adı. ※ ***Şeh-zāde bir müm yandurdı, geldi, ḳapuyı acdı: bir İrem gibi ārāste, bir serv gibi pīrāste vücūd gördi. Aldı, lçerü girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 139a).

iremize (gemici dili) 'geminin bir kısmı' R. Dankoff 1991 s. 46 < belki İt. ***remigio*** 'kürek çekenlerin (forsaların) olduğu yer' Kahane–Tietze 1958 no. 539. ※※

AD. **irençper** 'ırgat, çiftçilikte gündelikçi' < ***rençper*** kelimesinin prothesis'li varyantı. ※ ***Bak Small efendi, sen de bilirsin ki, biz hepimiz irençperiz. Yaz demez, güz demez, Allahın günü tarlada çalışırız.*** (B.S. Kunt s. 1949 s. 73).

AD. **irende**, b. ***rende***.

AD. **irenk**, b. ***reng/renk***.

AD. **irest çek–** 'sert ve kesin olarak son sözü söylemek' < ***rest çek–*** tabirinin prothesis'li varyantı. ※ ***Eee İrasul Efendi, İrasul Efendi, duyduk ki gumisyona irest çekmişsin. Ruskatiyelere imzanı basmıyormuşsun.*** (Yaşar Kemal 1955t s. 4).

AD. **ireşme**, b. ***reşme***.

AD. **iret et-** 'geri çevirmek; tanımamak' < ***reddet-*** tabirinin prothesis'li varyantı. ※ ***Bundan soona namaz gılmıyacak olursan, şinciden itibaren evlâtlıktan iret ediyorum seni.*** (M. Makal 1950 s. 121).

irez, b. ***erez***.

AD. **irgil-** 'tiksinmek; çekinmek, ürkmek' < ***irk-*** I fiilinin fonksiyonsuz reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ "***Ben adam öldürdüm. Bak işte şu gördüğün ellerle." Ellerini bana doğru uzatıyor. Odanın kirli ışığında bu derileri kemiklerine yapışmış ince ve damarları şiş eller ne kadar korkunç! Biraz irgiliyorum.*** (Suat Derviş H. 1930 s. 116).

irgilti 'tiksinti; çekinme' < ***irgil-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ti*** eki, b. ***ağartı*** ⊡. ※ ***Elimi bir uzatsaydım, avcum para ile dolacaktı. Menfur bir yerden gelen paranın meşruiyetsizliği önündeki irgilti bize nerden geliyor? Duyulunca âlem ne der çekintisinden...*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 12).

Osm. **irha–ı inan et-** 'dizginleri gevşetmek; disiplini gevşek tutmak' < Ar. ***irḫā'*** 'gevşetmek' ve '***inān*** 'dizgin'. ※ ***Mümkin olduḳça anlara irḫā'–i 'inān eylemeyeler ve her söyledükleri söze ḳulaḳ ḍutub diŋlemeyeler.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 120).

iri I 'kaba, sert' TS 2089 <Çağ. ‼ ***ärig*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 48. (Kelime ETk.de ***irig*** biçiminde bulunur, bkz. Clauson 1972, s. 222 [Editörün notu]). ※ ***Bu yumşaġlıġ-ile olma iri sen, | Ki kirpü görmedüm bir ḳaḳumı ben.*** (Fḫrī 1974 s. 450 no. 3944). ※ ***Eger sözüŋ soŋı irilik ve ḳatılıḳ birle kesilmiş olursa, ola bir söz daḳı eyde kim anuŋla göŋül yumşanmaḳ ḥāṣıl ola...*** (A. Zajączkowski 1934 I, 78). ***iri sözlü*** kaba, sert, katı konuşan' Meninski 1680 I, 152: ※ ***Ol borçlu dervişe iri sözlü, takazacı olma! Eyi gönüllü ve âli himmetli ol!*** (Mercümek Aḥmed 1944 s. 368). ***iri iri konuş-/söylen-*** 'kaba ve sert sözler sarfetmek':※ ***Sofa tahtalarını gıcırdata gıcırdata dolaşırken ölçüp biçiyor, arada iri iri söylenip küfrediyordu. Bir ara gene durdu. Yüzü koyun, cansız gibi yatan annemi kolundan tutup hoyratça kaldırdı.*** (Orhan Kemal 1949b s. 26). ※ ***Bu sırada ecza odasının önünde iki hasta iri iri konuştu.*** (Orhan Kemal 1949e s. 8).

iri II 'normalinden büyük' < ***iri*** I. ※ ***Zaten onları buraya getirmesindeki sebep te motorlardaki yemişlerin çürüklerini ayıklamak, irisini ufağını ayırmak gibi işlerin ekseriyetle oluşu idi.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 83). ***iri yağmuru*** 'sağanak' Meninski 1680 I, 152.

ir iken, b. ***ir***.

iri kıyım/irikıyım 'iri yapılı' < ***iri*** ve ***kıyım***; aslında 'ince kıyılmamış tütün'. ※ ***İri kıyım bir çöpçü süpürge sopasını kavramış. Karşısında bodur bir apartıman kapıcısı ispenç horozu gibi hamle vaziyeti almış.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 28.IX.1943).

AD. **irile-** 'kavun, karpuz, portakal vb. şeylerin irisini seçmek, ayırmak' DS 2549–50 < ***iri*** II + isimden fiil yapan ***–le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***O asırda mübarek tabir ettikleri taun illeti sakınmayan İstanbul ahalisini irilemekte iken, bereket versin Petro'nun babasını da ahrete gönderdi, şükürler olsun!*** (E. Misailidis 1986 s. 512).

AD. **irileş-** 'ağız kavgası yapmak, dalaşmak' DS 2550 < ***iri*** I + ***-leş-*** genişlemesi, b. ***bayramlaş-*** ⊡. Örnekler TS 2090'da.

irim/ırım 'dar sokak' DS 2550, TS 2091 < Yun. ***ρύμη*** (rími) a.m. Tietze 1955 no. 233 ※※

iriŋ/BSTTk. **irin** 'cerahat' < ETk. ***irlŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 233. ※ ***Pes yoḳdurur anuŋ-çün bugün burada dost, dahı yėmek illā gendülerden eriyen derden ki ḳan irlŋ ola; yėmez anı illā günāh-kārlar ki günāhları şirk ola anlaruŋ...*** (A. Zajączkowski 1937 II, 63). ※ ***Bu dünyā ẕevḳı nefsānīlerüŋdür, | Bu nefs içün cehennem gey deriŋdür. | Bu nefsüŋ işreti, ẕevḳı temāmet | Cehennemde nedür? Ḳandur, irlŋdür.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 78).

irina 'bir balık cinsi (İng. ***stingray***)' < Yun. ***ρίνα*** (rína) < EYun. ***ρίνη*** (rínē) a.m. D. Georgacas 1978t s. 132 no. 105. ※ ***"Bir irina görünüyormuş kıyıda bir, ikidir. Onu yakalayacağız." —"Yakup, dikkatli ol ha!" diye bağırdı kadın tiz bir sesle.*** (T. Uyar 1983 s. 39).

iris (anatomi terimlerinden) 'gözün renkli halkası' < Lat. ***iris*** a.m. < EYun. ***'ἶρις*** (íris) 'alaimisema'. ※ ***Bu büyük göz, irisi, gözbebeği, akı, kirpikleri, yâni tüm ayrıntılarıyla, bakıyormuş gibiydi.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 14).

AD. **irişgin** 'et sucuğu' DS 2551 < ?? ※ ***Pehlivan Ali ile Ömer Zorlu yarım kilo irişgin denen et sucuyla sekiz yumurta alıp gitdiler.*** (Orhan Kemal 1954b s. 107).

iri yarı/iriyarı 'iri gövdeli, iri yapılı' < ***iri*** ve onunla kafiyeli ***yarı*** mühmeli, krş. ***kuru yaru.*** ※ ***Ali baba çat çat kapıyı vurmuş. Bir uzun vakit içeriden aldırış etmemişler. Nihayet karşılarına bir don, bir gömlek iri yarı bir herif çıkmış.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 55). ※ ***Bu sefer yerde yuvarlanan palabıyıklı, oldukça iri yarı bir şerbetçi.*** (S.M. Alus 1944 s. 108).

AD. **irk-** I 'tiksinmek, çekinmek, ürkmek, korkmak' DS 2552 < ETk. ürk– a.m. Clauson 1972 s. 221. ※ ***Bir iki ay anda yüridiler. Yürimekden maḥbüs gibi olmaḳdan irkdiler, gėrü yürimek hevesi ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 148b–149a).

AD. **irk-** II/**ilk-** 'biriktirmek, yığmak' DS 2530, 2552, TS 2094–95 Meninski 1680 I, 148 < ETk. ***irk-*** a.m. ※ ***İşe ol gelür kim alub gitdiler; | Ne-kim irkiben ḳodılar gitdiler.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340–42 s. 6 no. 74). ***"İkide bir sorma," derdi anası, "irktiğin paranın lâfını çok ettin mi, bereketi kaçar."*** (F. Erdinç 1973 s. 89). Geçişsiz fiil olarak 'birikmek, toplanmak': ※ ***Bostanın kıyısına gelip yanyana durdular. Burunlarına patlamış yeşilin bataklık kokusuna, ilkmiş su kokusuna benzeyen kokusu geldi. Derin derin soludular bu kokuyu.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 82).

irken, b. ***erken***.

irkenceden, b. ***erken***.

irkenleyin, b. ***erkenleyin***.

AD. **irkil-/ilkil-** I 'birikmek, toplanmak' DS 2529, 2552, TS 2092–93, Meninski 1680 I, 591 < ETk. ***irkil-*** a.m. Clauson 1972 s. 226; ***irk-/ilk-*** fiilinin passivum/reflexivum (dönüşlülük) hâli; ***/r/*** → ***/l/*** gelişimi için b. ***amelikan*** ⊡. ※ ***Gözümden ḳaṭre ḳaṭre dökülen eşk-i güher-bārum, | Derildi bir yėre irkildi, deryā oldı gitdükce.*** ('Ulvī, A.N. Tarlan 1948 III, 27). ※ ***Yağmur ṣuları-da ḳayalarda irkilmiş bulunur.*** (Pīrī Re'īs 1935 s.

328). ***Anuŋ cāmeleri ḳat ḳat olmasına sa'y ėder, tā ki seneden seneye vėrilen yıllıḳları irkilür, az zamānda çoḳluḳ melbüsāta mālik olur.*** ('Ālī 1956 s. 204). ※ ***Demin yeri deşen yağmur damlaları, toprağı doyurduktan sonra önümdeki küçük çukurlarda ilkile ilkile bir kaç gölcük yapmışlardı.*** (H. Birand 1957 s. 38). ※ ***İkisi giderlerken oğlan: "Aba, ben su içeceğim." demiş. Su da yokmuş. Yağmur suyu izlere ilkilmiş, başka su yokmuş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 263).

irkil-/ilkil- II 'dik durmak, yükselmek, dikilmek' < belki bir idiyolekt ※ ***Eski tanıdıklardan Barka Osman kaptanın tirandili yapılmış, çakılmış, boyanmış, yağlanmış olarak kıyıda irkiliyordu. Koca enginler, aşırı seferler yapacak yakışıklı bir tekneydi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 160). ※ ***Bütün düğün evi altüst oldu. Her taraftan başına üşüştüler. Fakat dağ yollarının karısı karşılarında kapkara ilkiliverdi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947 s. 43). Başka kaynaklarda bulunamadı.

irkil- III 'ürkmek' < ***irk-*** I 'korkmak; tiksinmek' fiilinin refleksivum hâli. ※ ***Baykuş sesleri asıl koca evin içinde annemle yapyalnız gecelerdir ki yüreğime bir unutulmaz dehşet salardı. Böyle gecelerde zaten neden ürküp irkilmezdim ki?*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 147). ※ ***"Bilmem," diyorum. "Buralarda olursam." Bakışları irkiliyor. "Bir yere mi gidiyorsun?" "Hayır, öylesine söyledim."*** (A. Yurdakul 1993 s. 390).

irkilt- 'ürkütmek, tedirgin etmek' < ***irkil-*** III fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***İki kişiyi görmek Halili irkiltir.*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 374). ※ ***Elleri iri, etli, beyaz. Bu ellerin hayvansı yumuşaklığı irkiltir biraz beni. Kendi cinsinden birilerini nasıl okşadığını düşlemeye zorlar, bakmamaya çalışırım.*** (İ. Aral 1997 s. 288–289).

irkindü/irkindi 'birikinti' TS 2093–94, R. Dankoff 1991 s. 46 < ***irk-*** I (geçişsiz) ***-inti***, b. ***akıntı*** ⊡.

irmik/ırmık 'sert buğdaydan yapılan un' < ****yirmik***, krş. ***yir-*** 'yarmak' DS 4280 ve ***yırmık*** 'kıymık, küçük tahta parçası' DS 4274. ※ ***Ondan sonracağızıma söyleyeyim efendim, girersin mutfağa, istediğin gibi, gönlüne göre yemekler yap... Patlıcanlı pilâv, irmik helvası, uskumru dolması...*** (A. Nesin 1958k s. 5).

AD. **iro** I 'gökkuşağı' DS 2533, Ch. Tzitzilis 1987 no. 89 < Yun. (diyal.) ***γίρος*** (yíros) a.m. ※※

AD. **iro** II 'kütük ve tomrukları çekmek için uçlarına çakılan halkalı çivi' DS 2533, Ch. Tzitzilis 1987 no. 89 < Yun. ***γύρος*** (yíros) 'daire'. ※※

ironi 'beklenenin aksini söylemekle alay' < Fr. ***ironie*** < Lat. ***ironia*** < EYun. ***εἰρωνεία*** (eirōnēa) a.m., asıl manası 'Sokrat usulüne göre bir şeyin doğrusunu bilmezden gelerek, aksini söylemek' ※ ***Léautaud günlüğüne ironilerinin, şakalarının, takılmalarının, hiçmi hiç, önceden hazır edilmediğini yazmıştır. Onun ironileri kendi karakterinden, kendi huyundan geliyordur.*** (S. Birsel 1995 s. 35).

Osm. **irsaliye** 'Mısır bir Osmanlı vilayeti iken her sene İstanbul'a gönderilen hazine' < ***irsāl*** 'gönderme' + ***-iye,*** b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Ḥāṣıl-ı kelām Mıṣr hazīnesine sa'y ėtmesi ve sāl be-sāl beş kerre yüz biŋ flūrī irsāl olunurken anuŋ zamānında altı yüz biŋ gidüb fī mā-ba'd ol miḳdār irsālīye muḳarrer olması ile gendüye vizāret gönderildi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 164).

irşek, **irşik**, b. ***erşek*** II.

irtica, ‘gericilik’ < Ar. ***irticā‘*** a.m. ※※

irticai ‘gerici (fikirler)’ < Ar. ***Irtlcā‘ī*** a.m.; Tinghir–Sinapian 1891, Fr. ***réactionnaire*** kelimesine yalnız ***muhalif-i teraḳḳī ṭarafdārı***, ***teraḳḳī-şiken*** karşılıklarını bulabilmelerinden kelimenin yeniliği anlaşılır. ※ ***Eğer o sayın profesör sağsa, size 1945’ten sonra görülen irticâî hareketler hakkındaki düşüncelerinizi de sormuş olmalıdır. Cevabınızı pek merak ederim doğrusu!*** (K. Bilbaşar 1961 s. 179).

irticalen ‘hazırlıksız ve düşünmeksizin, içten geldiği gibi’< Ar. ***irticālan*** a.m., b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***İbrahim Işıker kürsüye geldi. Konferanscıyı takdim veslleslle irticalen şu nutku söyledi.*** (H.Z. Koşay 1947 s. 68).

Osm. **irtikâb** ‘(cürüm veya günah) işleyiş; rüşvet alma’ < Ar. ***irtikāb*** a.m. ※ ***O asırda Athlnalde fenalık artıp, herkes irtikāba kalkışmış...*** (E. Misailidis 1986 s. 369). ***Irtikâb et-*** ‘tenezzül etmek’: ※ ***Kendiniz misilli zadegân bir familyadan istediğiniz kızı alabilmeniz mümkün iken, şimdi bir gâvur kızına irtikâp edip de, ipek gibi silsilenize gâvur kanı karıştırmanızı rıfatınıza veremem.*** (a.e. s. 281).

Osm. **irtişā** ‘rüşvetçilik, satın alınabilme’ < Ar. ***irtişā’*** a.m. [/***rşw***/ kökünden]. ※※

Iryale, b. ***riyale.***

AD. **Irza** ‘kibrit’ DS 2553 < ***eza*** II kelimesinin varyantı. ※※

AD. **Irze** ‘kapı sürgüsü, kapı mandalı’ DS 2553 < ***reze*** kelimesi, prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi) ve ortadaki ünlünün düşmesiyle. ※ ***Ellerine birer eski demir alıp “Şundan bir maşa yap, şundan bir çapa yap! Kapıya Irze, eşeğe halka, danaya fırdöndü kuyuya bir çengel!” diyorlardı.*** (F. Baykurt 1961o s. 235).

EOsm. **is** I (mülkiyet eki ile ***issi/iyesi***) ‘sahib(i)’ TS 2096–2101 < ETk. ***iḏi*** a.m. Clauson 1972 s. 41; henüz tam olarak halledilmemiş meseleler vardır. (ETk. ***ėḏl*** okunması daha doğrudur, Halaççada ***ėydi***. [Editörün notu]). ※ ***Zeri be-nā ḥaḳ alduŋ. Gėrü aluram, issine vėrürem.*** (Ferec 855/1451 v. 126b). ※ ***Yārenler! Oş-bu üc mürüvvet islerinüŋ ḳanḳısı efżaldür?*** (a.e. v. 124a). ※ ***Şehrümde māl u ni‘met u cāh u ḥaşmet u ḥükm Issiyem, bulardan kem degülem.*** (a.e. v. 119a). ※ ***Bir gün ev issi ‘avratiyle otururken bir gāv getürdiler.*** (a.e. v. 192b). ※ ***Ev Isileri er u ‘avrat sebebsüz ḳonuġuŋ güldügini ‘aybladılar.*** (a.e. v. 193a). ※ ***Budaġ üzre dibin keserdi bir er. / Çü bāġ issi gördi ėdlcek naẓar, | Dėdi “Bu kişi ger-çi ėtmez eyü...*** (Ferheng–nāme–i Sa‘dī 1340–42 s. 13 no. 158–159). ※ ***Döstlıġuŋ luṭfı ve ḳarındaşlıḳ şefḳati ḳarārında ol vaḳte-degindür kim iki yüzlü, iki dillü fitne issi ḳovcı kişi bularuŋ arasına girmeye.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 47). ※ ***Hān bir iki ḳul gönderdi, eyitdi: “Ṣaḳınuŋ kimseye ẓulm ėtmesünler, arpa issi gendü murādınca ṣatsunlar!” dėdi.*** (F. Giese 1929 s. 65).

is II/**his** ‘dumanın bıraktığı ince kurum tabakası’ DS 2388, G. Doerfer 1982, s. 142 < krş. Mo. ***isu/Işu*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 174 ※※ ***isli puslu*** ‘isle kaplanmış, isli, kirli’ kafiyeli ve labialisation’a (dudaksıllaşma) yönelmiş sıfat terkibi): ※ ***Sınuḳ sarsuḳ, zernįh gibi, islü puslu dişler gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 17a).

İsa/İsī ‘erkek adı; İncilde ve Kur’anda bahsedilen peygamber’ < Ar. ***‘Īsā*** a.m. ※ ***Anuŋ kim cānı nürluydı, ‘Īsī gibi göge aǵdı, | Ḳaraŋu cānlu yėr üzre eşek gibi gėrü ḳaldı.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 34).

⊡ Ar.da son harfi ***yā*** ile yazılan fakat ***–ā*** (ya da ***–an***) olarak okunan isimler vardır, msl. ***LYLY*** harfleriyle yazılan ***Laylā*** ‘Laylā’ (ya da ***D‘WY*** harfleriyle yazılan ***da‘wan/da‘wā*** ‘dava’) gibi. Bunların bazıları Fa.da ***–ā*** yerine ***–ī*** olarak da okunmuş, msl. Fa. ***da‘vā/da‘vī*** gibi (b. Tisdall 1959 [1902] s. 166), ve böylece EOsm.ya girmiştir. Örnekleri şunlardır: ***da‘vā/da‘vī, İsā/İsī, kirā/kīrī/kīri, kiracı/kirīci, Leylā/Leylī***, ***ma‘na/ma‘nī***, ***Müsā/Müsī/Müsi.***

isabet ‘hedefe varma, rast getirme’ < Ar. ***iṣāba*** a.m. [/***ṣwb***/ kökünden]. ***isabet!*** (nida) ‘çok doğru! çok iyi!’ ※ ***Hasip paşanın bohçacı hanım bugün gelecekken görünmedi. Bin kere isabet ya! İnşallah bir daha adımını atmaz!*** (S.M. Alus 1933p s. 114). ※ ***Ahmet Reşit “zannederim artık kırlara çıkamıyacağız,” dedi. —“İsabet! Çok şükür artık kış geldi.*** (Burhan Cahit 1934 s. 150–151).

isa et– (gemici dili) ‘yukarıya! (bir gabyayı veya başka şeyi yukarı sürmek için emir vermede)’ < İt. ***issa!*** [***issare*** fiilinden emir] a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 350. ※ ***Ḳara ‘Alī bildügi gibi Aḥmedüŋ boǵazına resen ṭaḳub isā eylediler. Subaşı ṭāyifeleri resenüŋ ucın çeküb asa-ḳodılar.*** (Ş. Elçin 1977–78 s. 213).

Osm. **isar et–** ‘vermek, sunmak’ < Fa. ***īs̱ār*** ‘presenting, offering’ F. Steingass 1930 s. 129 < Ar. ***īs̱ār*** ‘tercih; sevgi’, fakat semantik gelişme izaha muhtaçtır. ※ ***Cānumı aŋa īs̱ār ėdeyin-mi yoḫsa bu işden vāz geleyin-mi?*** (Ferec 855/1451 v. 239b).

isbat ‘delil’< Ar. ***is̱bāt*** a.m. ※ ***Bu işde benim de mücrimiyetime dā’ir var mı is̱bātuŋ?*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 468). ***isbat et–*** ‘tahkik etmek, tespit etmek’: ※ ***Hemīşe behāneler-ile vezīri örselerdi, günāhlar is̱bāt ėderdi, ol vech-ile intiḳām ėdeyidüm, ḳızını aladum olā-mı? dėr-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a–b). ‘bir sözün doğruluğunu veya bir iddianın hakikate uygunluğunu mantıken ortaya koymak’: ※ ***İs̱bāt eylemişdür ki bir kişi bir kişiyi öldürmege ḳādir olsa, öldürmese, ol anuŋ ḳulı olur; dilerse soŋra öldüre, dilerse sata, dilerse āzād ėde.*** (a.e. v. 105b). ***isbat-ı vücud et–*** ‘faire acte de présence’: ※ ***Gelince işyerinde yün örer, kitap gazete okur, çene çalarmış; olsun, dakkasında gelip dakkasında gidecek, masası başında “ispat-ı vücut” edecek.*** (M. Seyda 1970 I, 235). ***isbatla–/ispatla–*** ‘ispat etmek’: ※ ***Okumaya olan hevesini, üç saat uzaktaki nahiye mektebine bıkıp usanmadan tam beş sene gidip gelmekle isbatlamıştı.*** (T. Evren 1943 s. 49).

isbitiren, b. ***ispitren***.

is cis, b. ***ins u cins***.

isdol, b. ***istol***.

ise I < defektif (sınırlı çekimli) ***i–*** yardımcı fiilinin şart hâli: başında bir soru kelimesi bulunan bir yan cümlenin sonunda (tipik örnekler): ※ ***Hayri Efendi, usta ile ne ḳonuşdu ise ḳonuşdu; gündeliği almış. Getirdi, baŋa verdi. Ustānıŋ buŋa cānı ṣıḳıldı.*** (M. Yesari 1948 s. 124). ※ ***Kim söylediyse söyledi; anneŋle de ḳonuşmuşlar.*** (a.e. s. 326). ※ ***İnanın, otuz yaşımda nasılsam, şimdi de öyleyim.*** (A. Nesin 1988

s. 85). Doğu Anadolu diyalektlerinde kelime ***-dır'a*** ve şahıs eklerine de takılır: ***Allahın işine ġarışmasansa, men gelerem.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 5). ※ ***Men muna bir mahnı söylerem. Eger odu[r]sa, ġal͟har, sarılırız birbirmize.*** (a.e. s. 34). ※ ***Ben celir sene ne dersemse sen onu yaparsın.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 166). ※ ***Beni yencelige ġabul edin!. Yencesi ben olursamsa verirem.*** (a.e. s. 167).

ise II 'fakat, aksine, ***-a*** gelince' (ms.: ***Herkes derhal kabul etti; o ise mühlet istedi***.) **<** ***ise*** I; BSTTk. umumiyetle şahıs ekleri olmadan rabıt olarak kullanılır, fakat EOsm.da şahıs ekleri vardı: ※ ***Şimdikiy-ḥālde olki bendenüŋ maḳṣūdı-yidi Hudāvend hidmetinde buldum, işüm bitdi. İmdi, ṣaḳālet-ise yeter. Gitsevüz!*** (Ferec 855/1451 v. 71b). ※ ***Māl u mülk benden gitdi, dervīş oldum. Oğlancuḳlaruŋ baʿżı öldi, baʿżı dervīşlik odına yanub yorurlar. Ben-isem oş bu ḥālde bīnevā gezerem, oş gördüŋüz.*** (a.e. v. 68b). ※ ***Bugün benden cān ḳurtarduŋ. Yarın yār-iseŋ āyet-i ʿaczi oḳıyasın!*** (a.e. v. 136b — bu örnek uymadı). ※ ***Kalmaktan başka çare yok, fakat nerede kalırsın? Tek ahpab mevcut değil. Otellerse İslâm kadını almaz.*** (S.M. Alus 1944 s. 181).

ise dahi/ise de < ***ise*** ve ***dahi/da.*** ※ ***"Bu yigit ẓariyf-imiş. Senüŋ buŋa on ḍoḳuz diynār vėrecek borcuŋ var-imiş," dėdi. Beşer eyitdi: "Yoġ-ise daḫı, cün siz dėdüŋüz vėreyin," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 126a).

(Halk ağzı) **isem** 'fakat, aksine' **<** ***ise*** II + edatlara takılan ***-m***, b. ***aferim*** ⊡. ※ ***Sürdü atını, laylon yağmurluğun içinde, şişede gibi gidiyor! Sen isem, urgan bükülüyor, yağmur yağacak deye deli oluyorsun.*** (F. Baykurt 1971t s. 25).

iser, b. ***isger***.

iseri, b. ***isger***.

İsfahan 'İran'da bir şehrin ismi' **<** Fa. ***ispāh*** 'a large army'. Daha fazla bilgi için b. EI IV, 97-107. ※※

Isfahan, b. ***ısfahan***.

Osm. **isfidac** 'üstübeç, beyaz kurşun' **<** Fa. ***isfīdāc*** 'white water, ceruse, a paint used by women' F. Steingass 1930 s. 58 [***isfīd*** 'beyaz' + ??]. ※ ***Ve ḳalʿī ve nişātır ve isfīdāc ve baḳır ve çivid ve rāvend-i çīnī ve sāyir bunuŋ emsāli metaʿ ʿubūr ėtse her yükden yigirmi altışar aḳça alınurmış.*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 193).

Osm. **isfinac** 'ıspanak' Fa. ***isfinā̄c*** a.m. ※ ***Mizācı isfināçuŋ*** (metinde ***isfenah***) ***yaş u sovuḳ / Żarar vėrürse hażm-ı miʿdeye ol | Yėyeler bir sehlīce dār-çīnden.*** (H.A. Yücel 1937 s. 23).

AD. **isgelt**, b. ***iskelit***.

AD. **isger/iser/iseri/isgeti/iskenti çivisi/isketin** 'demircilerin yaptığı büyük çivi' DS 2554-55, krş. ***isketi çivisi*** ZTS 104. ※※

AD. **isga**, b. ***kıska***.

ishal b.m. (iiynet, sürgün) **<** Ar. ***ishāl*** a.m. ※ ***Sābıḳā ẕikr ėtdügümüz mektūbında dėmişdür ki: maḳbūl meʾkülātından baṭṭīh māvī dėdükleri hürhür-i Şīrāzīde aṣlā leẕẕet olmaz, rengi ḥekīm şerbeti ile ishāl olan ṣafrāvī fażalâtdan farḳ olunmaz.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 119).

İsi 'erkek adı; İncilde ve Kur'anda bahsedilen peygamber' < Fa. *'Īsī. İsa* kelimesinin varyantı, b. ***İsa/İsī*** ⊡. ※※

isilik, b. ***issilik***.

isilin, b. ***isirin***.

isim, b. ***ism***.

AD. **isirin/isilin** 'gürgen ağacı; odunu çıtır çıtır yanan meşe dalı, çıtır meşe' DS 2555 < EYun. ***οστρίν** (ostrín) 'Ostrya carpinifolia Ch. Tzitzilis 1987 no. 376. ※※

iskaça (gemici dili) 'direklerde cıvadraların alt başında oturdukları yuvalardır' L Gürçay 1944 s. 206 < İt. ***scazza*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 580. ※※

Osm. **iskâf** 'ayakkabıcı, eskici' Meninski 1680 I, < ?? ※ ***Mekke-i mükerremenüŋ iskelesi olan Cidde-i ma'müreye gitdük. Bu mā-beynde bir iki ay eglenildi. Ekse̱r-i nāsuŋ mestleri ve müzeleri sökülüb biż-żarüre[tin] iskāfa iḥtiyāc lāzım geldi.*** ('Ālī 1956 s. 59–60).

iskafandar/skafandar 'dalgıç takımı' < Yun. ***σκάφανδρο*** (skáfanḏro) a.m. ※ ***Ondan sonra kılavuz Ateşoğlu Murat Reis ve onunla beraber dalgıçlara skafadar formalarını giydirecek olan formacılarla, hava pompasını çevirecek olan rotacılar, bir de dagıçlar ve dalgıç gemisini kullanacak olan denizciler, hep birden bu büyük kayıktan, hava pompasını taşıyan küçük gemiye geçeceklerdi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 44–45). ※ ***Koca Numan dalıyordu iskafardar (!) formasiyle.*** (a.e. s. 88–89).

iskaki 'kareli bir kumaş cinsi' Belgeler I, 7–8, 1967 [1801] s. 88 dipnote 4 < İt. ***a scacchi*** < İt. ***scachi*** 'satranç'. ※※

iskalera (gemici dili) 'direklere çıkmak üzere ip merdiven' < İt.***scalera*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 574. ※※

iskaleta 'kâğıt oyunlarında tatbik edilen bir hile' H. Kodaman 1944 s. 74 < İt. ***scalettare*** 'taraça şekline getirmek'. ※※

iskambil/ısgambil 'bir kâğıt oyunun ismi' < Fr. ***brusquembille*** a.m. 'bir aktörünün lakabından' G. Meyer 1893 s. 59; fakat kâğıt oyunu terminolojisinde Yunancadan alınmalar ağır bastığından, Yun. ***σκαμπίλι*** (skambíli) a.m. kelimesinin tavassutta rol aldığı tahmin edilebilir, b. Ch. Tzitzilis 1994 s. 206. ※ ***"İsterseniz bir ısgambil oynayalım." diyerek tandıra yaklaşdı.*** (O. Vartanian 1991 [1851] s. 10).

iskampaviya/işkampaviya (gemici dili) 'gemilerde asker nakletmede ve ağır hizmetlerde kullanılan en büyük filika' L. Gürçay 1943 s. 213 < İt. ***scampavia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 575 (eski örneklerle).

iskancavardiya (gemici dili) 'gemide vardiyaların nöbet değiştirmeleri' L Gürçay 1944 s. 206 < İt.(Venedik diyal.) ***scangia vardia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 577. ※※

iskandal 'utanç verici ya da küçük düşürücü olay' < Fr. ***scandale*** a.m. < ※ ***Etrafındaki vakalardan biliyordu ki bir karı koca ayrılışının iskandal şekli almasına sebep çok defa erkeğin kusuru, acelesidir ve birden telâşa düşüp işi ev dısına aksettirmesidir.*** (R.H. Karay 1947 s. 80).

iskandil (gemici dili) 'denizin derinliğini ölçme aleti; denizin derinliğini ölçme işi' Meninski 1680 I, 216 < İt. ***scandiglio*** 'suyun derinliğini ölçmek için kullanılan alet' Kahane–Tietze 1958 no. 576, birçok eski ve yeni örneklerle. ***iskandil et-*** 'bir işin iç yüzünü araştırmak' H. Aktunç 1990 s. 141: ※ ***İVAZ –O hain, beni kızdırıp kudurtacak. REMZİ –Ey, siz bırakınız da, ben bir iskandil edeyim.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ta s. 12).

Iskân et- 'oturacak yer vermek, başını sokacak yer vermek; yerleştirmek' < Ar. ***iskān*** a.m. ※ ***Blhrüz bahā vėrdi, keniyzeki aldı, evine gitdi. Bir rüşen gülşende bir maḳām-ı kerīmde iskān ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

iskaparma (gemici dili) 'bir gemiyi toptan kiralamak' L. Gürçay 1977 s. 206 < Yun. ***εις καπάρωμα*** (is kapároma) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 765. ※※

iskardiyun 'orman sarımsağı, Allium silvestre' < EYun. ***σκόρδιον*** (skórdion) a.m. G. Meyer 1893 s. 30. ※※

Osm. **iskarlat**, b. ***ıskarlat***.

İskarmoz I 'kayıklarda küreğin bağlandığı ağaç çubuk' D.J. Georgacas 1971 s. 142 no. 229 < Yun. ***σκαρμός*** (skarmós) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 843, örneklerle. ※ ***Denizlerde uzun sürerse, adamı çıldırtır, tımarhanelik ederdi. Çünkü rüzgâr olmaz ki yelken işlesin, kürek te çekilmez çünkü dalga başları kürekleri skarmozladan çıkarır, ya da koparırdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 22).

Iskarmoz II (gemici dili) 'en üst kaburga tahtası' < ***iskarmoz*** I. ※※

İskarmoz III 'bir balık cinsi, Sphraena' D. J. Georgacas 1971 s. 132 no. 118 < ***iskarmoz*** I. ※※

iskarpela I/ısgarpile 'tahta üzerinde oyma yapmakta kullanılan demir araç' ZTS 99 < İt. ***scarpello*** a.m. < Lat. ***scalpellum*** 'kunduracı bıçağı'. ※※

(Argo) **iskarpela II** 'maymuncuk' F. Steinherr 1932 s. 188, M.L. Wagner 1943 s. 24. ※ ***Galata'da Dericilerin Yorgi ile Anestinin mağazasına girmişler, kasayı kırmışlar. Ali Bey bakmış, iskarpela kullanışından kimin işi olduğu anlamış.*** (R.C. Ulunay 1994 s. 20).

iskarpin 'ökçeli, konçsuz ayakkabı' < İt. ***scarpino*** a.m. [***scarpa*** 'ayakkabı' + ***-ino*** küçültme eki, b. ***albino*** ⊡. ※ ***Anıŋ naẓarı girecek olursa lustrin botin görünecek. Āh, yaz olsa isḳarpiniŋ yırtmacından ipekli çorāb da görünürdü!*** (Aḥmed Rāsim 1338 s. 111). ※ ***Bu gelenlerin hepsi bir örnek siyah çarşaf giymişler. Elbiseleri de birbirinin aynı: erkek yakalı kırmızı harçlı lâcivert ceketler, gri eteklikler, lustrin iskarpinler.*** (S.M. Alus 1933p s. 80). ※ ***Meliha hanımın ayağında ne de güzel iskarpinler var; hem de kırmızı. Anladınız ya kırmızı, kıpkırmızı, güvercin kanı gibi iskarpini var.*** (S.E. Ertem 1936 s. 68).

iskarso I (gemici dili) 'yelkenleri dolduran dik rüzgâr' L. Gürçay 1944 s. 207 < İt. ***(vento) scarso*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 579. ※※

iskarso II (deniz ticareti terimlerinden) 'bir geminin götürü olarak kiralanması' L. Gürçay 1943 s. 207 < İt. (Genova diyal.) ***a scarso*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 45. ※※

Osm. **iskât** ‘susturma’ < Ar. ***iskāt*** a.m. ***iskât et-*** ‘razı etmek’: ※ ***Bir gün, bilmem nasıl oldu da, çiftlikâtımıza Anatoli Gazetası müellifi Kulalı Evangelinos Misailidis gelmiş de, bir hafta misafir olmuş idi ve bilemem artık nasıl beni iskât etti de, sergüzeştimi kâmilen ona hikâye etmiş idim.*** (E. Misailidis 1986 s. 815). ***iskât ol-*** ‘razı olmak’: ※ ***Bana merak olup, bu fortlak ne şekil şey idüğünü görmek için bir gece cümlemiz bir kebir oda derununda yattığımız halde sabaha değin mahsus yukusuz kalıp gözettim. Nısfı leyilde Haita Kiryako telâş ile uyanıp, “Bre gidi, işte fortlak yine geldi!” deyü ayağa kalktı ise, benim üzerimden bir büyük siyah kedinin geçtiğini gördüm. Kedidir deye gördüm ise de iskât olmayub, “O cenabet her kılık ve kıyafete girer” cevabını verdi.*** (a.e. s. 219–220).

iskatarya ‘bir balık cinsi’ < Yun. ***σκαθάρια*** (skaṯárya) a.m. (çoğul, tekili ***σκαθάρι***) D. Georgacas 1978t s. 132 no. 116. ※ ***Sandalın içi balık doldu. Aralarında acaip, ismini duymadığım balıklar da vardı: Zifoz, çıplak, iskatarya, sarpa, melanurya, zargoz.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 59).

iskaten, b. ***istikân***.

AD. **iskefe/iskefiye** ‘sahtiyanın dış yüzünü kazıyarak yumuşatmak için kullanılan araç’ DS 2556 < Rus. ***skafa*** (Schabmesser zur Schafschur’ M. Vasmer 1955 II, 635 Tietze 1957 no. 185. ※※

iskedos, b. ***isket***.

AD. **iskefiye**, b. ***iskefe***.

iskele I (gemici dili) ‘limanda gemilerin yanaşması ve bağlanması için yapılan tertibat; geminin sol tarafı’ Meninski 1680 I, 217 < BizYun. ***σκάλα*** (skála) < Lat. ***scalae*** ‘merdiven’ H. ve R. Kahane 1939–40 s. 33–58, Kahane–Tietze 1958 no. 841 ※ ***Deŋiz yüzinden bir ulu gemi gelür. Geldiler, iskele vurdılar. Ol māh-peyker oğlanı gemiden cıḳardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 44a). ※ ***Bir‿hüb ceziyreye çıḳdı, iskele vurdı, gemiyden ḍaşra geldi.*** (a.e. v. 99b). ※ ***Mekke-i mükerremenüŋ iskelesi olan Cidde-i maʿmüreye gitdük***. (ʿĀlī 1956 s. 59–60).

iskele II ‘inşaat iskelesi’ < ***iskele*** I. ※※

AD. **iskele** III ‘demiryolu istasyonu’ < ***iskele*** I. ※ ***Yolumuzda sık sık iskeleler —ki buralarda istasyonlara iskele derler— geldikçe düşüncelerim, hatboyunda zebilâne bardağı gibi dizilen kebapçıların dumanlariyle savrulup kayboluyordu.*** (S. Şengil 1947 s. 57–58).

AD. **iskelen**, b. ***ıskala***.

iskelet ‘bedenin kemik çatısı’ < Fr. ***squelette*** < EYun. ***σκελετός*** (skeletós) a.m. G. Meyer 1893 s. 41. ※ ***Bir gün dayanılmaz bir koku ve yüzlerce iskeletin bulunduğu bir yere geldiler.*** (H. Akdoğan 1998 s. 98).

AD. **iskelit/isgelt** ‘küçük çapa’ DS 2556 < Yun. ***σκαλιδα*** (skalíḏa) A. Tietze 1955 no. 241. ※※

AD. **iskem** ‘peyke, kanepe’ < Rus. ***skamya*** < Yun. ***σκάμνον*** (skámnon) < Lat. ***scamnum*** a.m. ※ ***Gittik, oturduk bir taşlığın üstüne. Düz düz, yontulmuş taşlar. Dersin ki halı, iskem. Sırtlarımızı da verdik taşa.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 143).

AD. **iskembi** 'ısıtma tertibatı, tandır (?)' K. Yedekçioğlu 1989 s. 254 < ***iskemi/iskemli*** 'sandalye' DS 2556, ***iskemle*** kelimesinin varyantı. ※ ***Yere ince bir yatak serilmiş, içinde yedi yaşlarında bir kız çocuğu yatıyor. Çocuğun ayak ucunda bir iskembi kurulmuş. İskembinin örtüsünün bir ucu çocuğun ayaklarına örtülmüş, öbür ucunu da kadın kendi bacaklarına almış;*** (Cevdet Kudret 1958 s. 154).

Iskemli/BSTTk. **iskemle** 'sandalye' TS 2103–04 Meninski 1680 I, 217 < Yun. ***σκάμνον*** (skámnon) < Lat. ***scamnum*** 'kanepe' G. Meyer 1893 s. 46. ※ ***"Vāy efendim, ṣafā geldiŋiz!" deyüb ḥavlıda͜ hānımuŋ altına eski ḳırık bir iskemle ḳoydı.*** ('Alī 'Azīz 1268 [1851] s. 314–315).

iskence, b. ***işkence***.

İskender I 'bir erkek adı; tarihte meşhur Makedonyalı Aleksandros < Ar. ***al-Iskandar*** < EYun. ***Ἀλέξανδρος*** (Aléksandros) a.m.

İskender II 'bir çeşit kebap' < onu icat ve meşhur eden kebapçının adından. ※ ***Evden çıkıp kebapçıya gittik. Caddenin kenarındaki bi masaya oturduk. Ben ikimize birer İskender söyledim.*** (N. Eray 1990 s. 115).

AD. **Iskender** 'bir cins balık, Scyris alexandrinus; Zygaena malleus' < Yun. ***ψάρι του Αλεξάντρου*** (psári tu Aleksándru) a.m. D. Georgacas 1978t s. 136 no. 176.

Osm. **İskenderānī** 'İskenderiye'de imal edilen' < Ar. ※ ***İskenderānī aḳmişe***. (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 146).

İskenderun 'Hatay vilayetindeki şehir ve liman' < EYun. ***Αλεξάνδρεια*** (Aleksándreya) a.m. Onu başka Alexandria'lardan ayırmak için Ortaçağda Aramice'den gelen ***-ūn*** küçültme eki takıldı ve Ar. ***Iskenderūn*** adını aldı. Lingua Franca'da (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) İt. ***-etta*** küçültme eki ile (b. ***alborata*** ⊡). ***Alexandretta*** olarak büyük bir liman şehri sayılırdı. ※※

iskenti çivisi, b. ***Isger***.

iskerlet I, b. ***ıskarlat***.

(Argo) **iskerlet** II 'sevici kadın, lezbiyen' H. Aktunç 1990 s. 141. < ??. ※※

AD. **isket/Isketl I/Isklyet/Iskedos** 'bağdadi duvar' DS 2556. ※※

isketl II/**iskete** 'bir kuş cinsi, Parus ater' TS 2104 < Yun. ***σκαθί*** (skaṯí) a.m. G. Meyer 1893 s. 20. ※ ***Örümcekli tavandan sarkan eski bir kafes içinde, cıgara dumanı, esrar ve sidik kokusile uyuşan zavallı bir isketecek mahpustur.*** (Reşat Enis 1935 s. 196).

isketin, b. ***isger***.

iskilen, b. ***ıskala*** II.

iskiyet, b. ***Isket***.

İskoçya 'İngiltere'nin Kuzey kısmı' < İt. ***Scozia*** a.m. ※ ***Bu binanın birinci katında İskoçyalı kral 2. Jacques, Cromwell tarafından sürüldüğü sıralarda, burada dua edermiş.*** (G. Dino 1991 s. 178).

AD. **iskolek** 'solucan' K. Emiroğlu 1989 s. 133 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***σκωλέκιν*** (skolékin) a.m. Emiroğlu a.y.

iskopamar (gemici dili) 'eski yelkenli gemilerde bir yelken (lower studding–sail)' < İt. ***scopamare*** Kahane–Tietze 1958 no. 587.

iskorbüt/iskorpit I. 'vitamin eksikliğinden ârız olan hastalığımsı hâl' < Fr. ***scorbut*** < İt. ***scorbuto*** a.m. < Rus. ***skropot*** 'kaşıntı' G. Meyer 1893 s. 41. ※ ***Bir yığın Anadolu çocuğunu, artık kopmuş, uzaklaşmış Medine içinde, iskorpite ve çöle yediriyorduk.*** (F.R. Atay 1938 s. 117). ※ ***İskorpit balığı yemeyi Ermeniler'den, gelincik balığını da Yahudilerden öğrenmiş Kuzguncuklu.*** (B. Uzuner 1997 s. 32–33).

RD. **iskorçila** 'balık ağının bir kısmı' < Yun. ***σκορτσίνα*** (skortsína) a.m., kelimenin etimolojisi belli değildir. Kahane–Tietze 1958 no. 846, D. Georgacas 1978t no. 21. ※※

iskorpit I, b. ***iskorbüt***.

iskorpit II 'bir deniz hayvanı' D. Georgacas 1978t no. 122 < Yun. ***σκορπίδι*** (skorpíd̲i) a.m. G. Meyer 1893 s. 22. ※※

iskota 'yelkenlerin bez kısmı' < İt.***scotta*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 589. ※※

iskumbri 'bir balık cinsi' D. Georgacas 1978t no. 123 < ***uskumru*** kelimesinin varyantı. ※※

isla, b. ***ıslah***.

İslâm I b.m. (İslâm dini) < Ar. ***İslām*** a.m. ***İslâm dini aşikâre*** 'dinimiz açıkça konuşmamızı emreder': ※ ***Babana da para yolladığına da inanmadılar. İslâm dini aşikâre, ben de inanmadım. "Yakup Ağa, elden utandığı için uydurdu bir yalan!" dedik.*** (Kemal Tahir 1955s s. 260).

İslâm II 'Müslüman' < ***İslâm*** I veya ***İslâmî***. ※※

İslâmbol '***İstanbul***' TK 2104 Meninski 1680 I, 176 < İstanbul kelimesine başka bir mana veren bir varyantı F. Kraelitz *Urkunden* 1496 s. 101. ※ ***İslāmbolda on yıldan ziyāde mütemekkin olan yaya ve müsellem [ṭāyifesi] yayalıḳdan ve müsellemlikden̮ halāṣ olub İslāmbol evi ola dėyü buyurulmışdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 24).

islim I, b. ***istim***.

AD. **islim** II 'gazocağı' DS 2557, ZTS 104 < ***istim/ islim*** I. ※※

ism/isim 'ad; şan, şöhret, prestij, (gramerde) nomen' < Ar. ***ism*** a.m. ※ ***Nerīmān hüngür hüngür ağlayaraḳ: "Öyle–mi diyecekler? Benim ismim kötü ḳıza çıḳacaḳ?"*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 222). ※ ***Müreffeh yaşar. Faḳaṭ ismi ḥaḳīḳī derecesinden ziyade zengine çıḳmışdır.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 61). ***ism–i aʿẓam*** 'Allahın en yüce, en kutlu adı': ※ ***Yüzügümdeki ism–i aʿẓamı imlā ėdeyin, yaz! Saŋa bunuŋ berekātında murādlar ḥāṣıl ola.*** (Ferec 855/1451 v. 33a). ***ismi cismi*** 'ismi ve kendisi': ※ ***Tuhaf değil mi, Topaçla anasından beş gündür hiç haber yok; isimleri, cisimleri nabedit oldu.*** (S.M. Alus 1933p s. 235). (M. Yesari 1928 s. 209). ***ismi var, cismi yok*** 'yalnız ismi var, kendisi namevcud': ※ ***Üç günlük müddet–i iḳāmetim baŋa öğretdi ki Maʿārif Ḳomisyonu denilen hey'et–i cühelânıŋ ismi var cismi yoḳdur.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 57). ***ismi ile müsemma*** 'ismi kendisini doğru anlatır': ※ ***Meclisin hakem olmasını istiyorum. Acaba İstanbulda kaç cadde ve sokak taşıdığı isimle müsemmadır?*** (Akşam Gaz. 17.III.1945, Şehir Meclisi müzakeresi). ***ismi resmi*** 'ismi ve her şeyi':

※ ***Anuŋ ʿışḳı kitābından şular kim oḳudı bir ḥarf | Heb ismi resmi maḥv oldı, unutdı cümle mā-sivāyı.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 40).

ismen 'ismi ile, isminden (tanımak, yâni şahsen değil)' < Ar. ***isman*** [***ism*** + accusativus eki, Tk.de zarf eki, b. ***aceleten*** ⊡). ※ ***Nuray bu kişilerin bir kaçını ismen tanıyordu.*** (A. Özakın 1982 s. 67).

ismet 'temiz-pâklık' < Ar. ʿişma a.m. ※ ***Bu müddede dest-i şehvetüŋ dāmen-I ʿişmetüme yėtIşdi-mI?*** (Ferec 855/1451 v. 46a). ※ ***Tā dil-I şeydā-ı düşdi zülfüŋüŋ sevdāsına, | Çıḳdı ʿismet perdesinden, eyledi rüsvā beni.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 184).

ismokin 'resmi erkek giyimi' < İng. ***smokIng (jacket)*** a.m. ※ ***Simsiyah ismokInlI, simsiyah şişkin suratlı bir zenci, saksifon öttürüyor.*** (R. Enis 1935 s. 21)

Osm. **isnad/isnat** 'bir düşünceyi bir sebebe atfetme' < Ar. ***isnād*** 'dayandırma'. ***isnād-ı mā lem yekün*** 'hiçbir esası olmayan iddia': ※ ***Mü'ellif-i kitāb gibi baʿż-ı aşdIḳā'-I şādıḳ-cevāb mezbüruŋ hıyānet u irtişāsını iʿlām ėtdükce gāh aşdıḳāyı aşḥāb-ı aġrāż taṣavvur ėdüb , gāh beyān olunan eṭvār-ı nā-üstüvār isnād-ı mā lem yekün olmasını tefekkür ėdüb...*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 126). ***isnad et-*** 'iftira etmek': ※ ***Bu kyar kati uzak tarikımızden, | Kizb u isnad ider cadu divane.*** (Kömürcian 1981 s. 151).

isnahen, b. ***Isneyn***.

isnat, b. ***Isnad***.

AD. **Isneyn/isnahen** 'pazartesi' Ö.Ā. Aksoy 1966 III, 435 < Ar. ***yawm al-Iṯnayn*** a.m., /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Bugün isnahen, diye söylendi, tren günü, muhakkak...*** (T. Yücel 1954 s. 33).

ispadola (gemici dili) 'macun sürme alât u edevatı' L. Gürçay 1943 s. 209 < İt. (Venedik diyal.) ***spadola*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 612. ※※

ispagula/ispavlI (gemici dili) 'yelken bezi dikmekte kullanılan kınnap' L. Gürçay 1943 s. 210 < İt.(Venedik diyal.) ****spagolo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 614. ※※

ispalet (gemici dili) 'apolet, her sınıftan subayın kaput omuzlarına diktikleri rütbenin alâmeti farikası' L. Gürçay 1943 s. 209 < İt.(Venedik diyal.) ***spaleta*** a.m. Kahane–Tietze 615.

Osm. **Ispan** 'Osmanlı idaresindeki Macaristan'da mahallî idareci' < Mac. ***ispán*** a.m. < ESl. ***župa*** F. Miklosich 1889 s. 9.

ispanak/BSTTk. **ıspanak** I b.m. (bilinen sebze) < Yun. ***σπανάκι*** (spanáki) < Lat. ***spInaceum*** a.m. G. Meyer 1893 s. 30. Krş. ***isfinac***. ※ ***Küfe-I Ispanak, kebīr, 40 aḳça.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 314).

İspanyol 'İspanyalı; İspanyaya ait' < İt. ***Spagnuolo*** a.m. ※※ İspanyol (nezlesi) ※ ***Zavallı İfi! Yine böyle bir sonbahar günü İspanyoldan ne feci ölmüştü!*** (R.H. Karay 1939a s. 137).

ispanyolet 'pencere sürgüsü' < İt. ***spagnoletto*** a.m. [İspanyol + ***-etto*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※ ***Ellerim pencerenin ispanyoletine dokunuyor.*** (A. Ümit 1996 s. 256).

isparça 'ince ip' < BizYun. ***σπαρτζίον*** (spartzíon) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 849. ※※

isparçina (gemici dili) ‘bir çeşit halat’ L. Gürçay 1943 s. 214 < Yun. ***σπαρτσίνα*** (spartsína) a.m. Kahane–Tietze no. 850, D. Georgacas 1978t no. 233. ※※

AD. **isparel** ‘kadınların arkadan bağlayarak elbisenin üstüne taktıkları küçük önlük’ K. Emiroğlu 1989 s. 133 < Yun. (diyal.) ***σπαλέρι/σπαρέλ*** (***spaléri/sparél***) a.m. < İt. ***spalliera*** Ch. Tzitzilis 1990 s. 193. ※※

isparġos ‘bir deniz balığı, Spargus annularis’ < Yun. ***σπάργος*** (spárġos) a.m. D. Georgacas 1978t s. 133 no. 129). ※※

ispari/isparya ‘bir balık cinsi, sparus Salvani’ < Yun. ***σπαρί*** (sparí) a.m. ve onun çoğulu ***σπαριά*** (sparyá), G. Meyer 1893 s. 22, krş. D. Georgacas 1978t s. 133 no. 131. ※ ***Çocukların tuttuğu isparya, mavri, iskorpit balıklarında, bir baş soğanı yumruğuyla ezip ekmeğine katık ettiği zeytininde benzer mutluluğu duyardı.*** (S. Şengil 1990 s. 45).

isparmaça (gemici dili) ‘denizin içinde birkaç zincirin birbirine karışması’ L. Gürçay 1943 s. 210 < İt. (Venedik diyal.) ***spernácio*** ‘mısır püskülü’ Kahane–Tietze 1958 no. 617. ※※

AD. **isparos/ıspari** ‘bir balık cinsi, sparus Salvani’ < Yun. ***σπάρος*** (spáros) a.m., tekil. ve ***σπάροι*** (spári) a.m., çoğul, D. Georgacas 1978t s. 113 no. 130,132. ※※

isparya, b. ***ispari***.

ispasa et– (gemici dili) ‘bir palanganın rigavosunu çözerek donanımını üzerinden çıkarmak’ L. Gürçay 1943 s. 210 < İt. ***spassare*** a.m. fiilinin emir hâli olan ‘***spassa*** kumandasından’ Kahane–Tietze 1958 no. 616. ※※

AD. **ispatan/ıstapan** ‘hardal otu’ DS 2494 < Fa. ***ispandān*** a.m. Tietze 1967 no. 67. ※※

ispati ‘iskambil oyununda sinek adlı kâğıt’ < Yun. ***σπαθί*** (spaṯí) < İt. ***spade*** a.m., asıl manası ‘kılıçlar’ G. Meyer 1893 s. 60. ※※

ispavli, b. ***ispagula***.

ispazmoz/ıspazmoz ‘aşırı kasılma’ < Yun. ***σπασμός*** (spazmós) a.m. G. Meyer 1893 s. 41. ※ ***Bayıldı, bayılacak. Beti benzi kireç, her tarafı ispazmoz geçiriyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 94).

ispeçiyar/ispençiyar/speçar/ispiçer ‘eczacı’ DS 2558, R. Dankoff 1991 s. 47 < İt.***speziale*** a.m. G. Meyer 1893 s. 38. ***ispençiyar dükkânı*** ‘eczane’ Evliyā Çelebī. ※ ***Hekim olsam, hoş, zira evlere serbest girip çıkılır ve speçar ile reçetelere ortak olmalı. Speçar olsam, bu da bir belâ. Bazı magneziya yerine yanlışlıkla ak süleyman verip âdem öldürmeli, bundan da hoşlanmadım.*** (E. Misailidis 1986 s. 75).

Osm. **ispençe** ‘Osmanlı İmparatorluğunun Balkan (Rumeli) vilayetlerinde bir zamanlar toplanan bir verginin adı’ < Tarihçi Paul Wittek’e göre İt. ***spezia*** vergi isminden. ※ ***Vaṣlına olmaz bahā, ey Yūsuf–ı Mıṣr–ı bihā (?), | Mülk–i Rūmuŋ ser be–ser cem‘ ėtseler ispençesin.*** (Ẕātī 1987 III, 79). ※ ***Manyas nāḥīyesinde ba‘żı ḳaryelerde kefere üzerine resm–i çift yazılmışdur. Taṣarruf ėtdükleri yėrüŋ ‘öşrin ve resmin ṣāḥib–i arza edā ėdüb ispencesin gendi sipāhīsine vėrür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [981/1576] s. 23).

ispenç horozu 'ufak tefek, fakat buna rağmen kavgacı ve dövüşken bir horoz cinsi' < ?? ※ ***Bahçede bir kenarda cins cins tavuk kümesleri, Hint horozları bu yana... İspençler duvarın dibine .. Pleymutlar tâ öbür başa.*** (A. Nesin 1958k s. 6). ※ ***'Amca beg ṭavr-ı ḳahramānesini birāderine beğendirmek nıyet-i ʿacībesiyle ispenc̮ horüsu gibi ḳabarub Şemʿīnıŋ ṭabanlarına çat çat bir iki indirdi.*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 172). ※ ***Herkesin kendine göre bir derdi vardı. Radyoda konuşan çatlak sesli, kalın sesli, öksürükli aksırıklı, yahut ispenç horozunu hatırlatarak konuşan genç, dinç insanlar bile dertliydiler.*** (Orhan Kemal 1963m s. 47–48).

ispençiyar, b. ***ıspeçıyar***.

ispençiyarı/ıspençıyarıye 'eczacılık' < ***ispençiyar*** + Fa. nomen abstractum (soyut isim) eki, b. ***bazı*** ⊡; ikinci varyanttaki ek için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Çaresiz mektebe boyladık. Hoca gelir, kimya söyler ispençiyari, söyler, ama kim dinler?*** (Ç. Göktulga 1953 s. 8). ※ ***Tıp Akademisi ispençıyarıye enstitüsünün yirmi dördüncü tahlil ölümünden.*** (İ. Tarus 1961 s. 146).

ispenet 'a shrub with an oil-producing berry' R. Dankoff 1991 s. 47 < R. Dankoff, Fa. ***ısfand*** 'sedefotu' kelimesini teklif eder, fakat bir ağaç imiş. ※ ***Bu nehir kenārınca ıspenet ağaçları ve kara bohur rāyiḥasın ıstışmām ėderek 3 sāʿatde gıdüb...*** (Evliyā Çelebī 1935 s. 228).

Osm. **ısperek** 'sarı boya imalinde kullanılan bir ağacın odunu' M.S. Kütükoğlu 1983 s. 350, < Fa. ***ısparag*** a.m. F. Steingass 1930 s. 48. ※ ***Mansanın ısperek neftīsı.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 128).

ispermeçet 'bir çeşit balinanın başından çıkarılan ve kozmetik ve mum imalinde kullanılan bir madde' < İt. ***spermaceti*** a.m., güya 'balinanın sperması'. ※ ***Sıddık Ağa'nın İbo dediği, kibrit çaktı, yandaki boş ranzanın kenarına tutturulmuş ispermeçet mumunu yaktı.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 210).

AD. **ispi** I 'beyaz' DS 2558 < Kürd. ***ıspi*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 8. ※※

AD. **ispi** II 'bit' DS 2558 < Kürd. ***ıspi*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 8. ※※

ıspiçer, b. ***ıspeçıyar***.

ispinoz 'rengârenk ve güzel sesli bir kuş, Fringilla coelebs' < Yun. ***σπίνος*** (spínos) a.m. G. Meyer 1893 s. 20. ※※ ***ispinoz gibi düşün-*** 'düşüncelere dalmış olmak': ※ ***Deminden beri, bilmem nesini yemiş ispinoz gibi düşünmeğe hiç lüzum yok.*** (S.M. Alus 1933p s. 139).

AD. **ispir I/ispiri** 'av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş' DS 2558, TS 2104, R. Dankoff 1991 s. 47 < Fa. ***isparī*** 'complete, perfect'. J. v. Hammer Purgstall s. 107 göre ***ısperi tughan*** 'mükemmel doğan'dır. ※※

AD. **ispir** II/**ispire** 'gön ve derilerdeki bıçak yaraları' DS 2558 < Yun. ***σπυρί*** (spirí) 'sivilce, sıcaktan dolayı meydana gelen kabarcık' Tietze 1955 no. 252. ※※ ***ıspirle-*** 'gece yanığına benzer bir çeşit çıban çıkarmak' DS 2558. ※※

ispiri, b. ***ispir*** I.

ispirte, b. ***ispirto*** II.

ispirto I ‘etil alkol’ < İt. ***spirito*** a.m. G. Meyer 1893 s. 56. ※ ***Ve yine bir odada ispirto ile memlü‘ şīşeler derūnunda ve gerek ḳadīd olmuş fīlden ḳarıncaya varınca ve sā’ir Hindistān ve Ameriḳa ḥavālīsine maḫṣūṣ envā‘-i ḥayvānāt-ı berrīye vu baḥrīye mevcūd olub...*** (Muṣṭafā Sāmī Efendi 1974 [1256] s. 75).

AD. **ispirto** II/**ispirte** ‘kibrit’ DS 2558–59, ZTS 104 < ***ispirto*** I; krş. Kürd. ***şpirto***, Arn. ***şpirto***, Arom. ***şpirtu*** a.m. ※ ***Gėcenin yarısı, uyur uyḳumda ġapumu deptile, birisi üstümü düştü, ha! O birisi ispirtoyla ikmenimi yaḳdi.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 21). ※ ***Koynundan tütün kesesini çıkardı. Dolma gibi bir cigara sardı, ama ateşi yoktu. Deli Ali’ye bağırarak dedi ki: “Eee Deli Ali, ispirto vâ mı?”*** (Nābī-zāde Nāẓım 1943 s. 8).

AD. **ispit** ‘tekerleğin merkezinden çemberine uzanan çubukların her biri’ DS 2559, Meninski 1680 I, 26 < Yun. ***αψίδα*** (apsíḏa) a.m. G. Meyer 1893 s. 40, Tietze 1955 no. 36. ※ ***Bak, arabayı Amasyada hususî yaptırdık. İspitleri ekli değildir. Bütündür.*** (Kemal Tahir 1955g s. 171).

AD. **ispitren/isbitiren/işbitiren** ‘sarımsı, kırmızımsı renkte bir çeşit üzüm’ DS 2554, 2559, 2561 < Kürd. ***reng-spí*** ‘beyaz’ [***ispi*** ‘beyaz’ ve ***reng*** ‘renk’]. Jaba-Justi 1879 s. 211.

ispiyon < ***espiyon*** kelimesinin varyantı. ※ ***Asıl namussuz asıl, ikiyüzlü bu Fatih’ti. Bir kez benim yerimde gözü vardı. Müdürün bir numaralı ispiyoncusuydu.*** (M. İzgü 2000 s. 181).

AD. **isporit** ‘tohum atarken kazmayla çizip belirlenen şerit’ K. Emiroğlu 1989 s. 133 < Yun. (diyal.) ***σπορίδ*** (sporíḏ) ‘şerit şerit işlenen tarlanın bir bölümü’ Ch. Tzitzilis 1990 s. 193. ※※

isporka (et-) ‘karantina nizamatı gereği bir gemiyi kordon altına almak’ L. Gürçay 1943 s. 210 < İt. (***patente) sporca*** ‘foul bil of health’ Kahane-Tietze 1958 no. 621. ※※

ispralya (gemici dili) ‘lumbuzsuz [lombozsuz] kamaraları aydınlatmak için üst güvertede açılmış yuvarlak camlı kaportalar’ L. Gürçay 1943 s. 210 < İt. ***spiraglio*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 619. ※※

ispunca/uskunca ‘topların müceflerini temizlemekte kullanılan gönderli fırça’ L. Gürçay 1943 s. 396 < İt.(Venedik diyal.) ***sponza*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 620.

israf b.m. (hesapsızca harcama) < Ar. ***isrāf*** a.m. ***israf et-*** ‘parasını hesapsızca harcamak’: ※ ***Harcda isrāf ėtme!*** (Ferec 855/1451 v. 52a).

İsrafil ‘kıyamet gününde borusunu çalarak ölüleri uykudan uyandıracak olan meleğin adı’ < Ar. ***İsrāfīl*** a.m. < muhtemelen İbr. bir melek adından. ※ ***Andan melik-i cin bir na‘ra urdı, güyā İsrāfīl ṣūr urdı. Nāgāh gök yüzinden bir ṣāḥib-cemāl ay gibi ḳız peydā oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 56a).

(Argo) **israfil** ‘esrar’ H. Aktunç 1990 s. 141 < İsrafil, kelimelerin başındaki consonant cluster’e (ünsüzler grubu) dayanan örtmece. ※※

İsrail ‘Filistin’de kurulan cumhuriyet’ ***Israyel kavmı*** ‘Yahudiler’: ※ ***Sana ne munasib Israyel ḳavmı?*** (E. Kömürciyan 1981 s. 142). ※※

Osm. **isre haza** ‘bundan sonra’ A. Zajączkowski 1937 II, 84 < Ar. ***iṯra hāẕā*** a.m. [***iṯra*** ‘-***dan*** sonra’ ve ***hāḏā*** ‘bu’], /***ṯ***/→/***s***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※

İsre hāzā ki Sulṭān Selīm͜Hān-ı s̱ānī pādişāh olmış idi ve dāmād-ı celīl vezīr-i aʿẓam Meḥmed Paşa-yı ṭavīl küllī istiḳlāl bulmış idi, bu esnālarda Ayas Paşa ḳarındaşı Sinān Paşa sene͜hams u sebʿinde evvelā Mıṣra geldi. (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 161).

AD. **issi** I (sıfat ve isim) 'sıcak; yakıcı ve bunaltıcı sıcak' DS 2559 < ETk. ***islg*** a.m. Clauson 1972 s. 246. ※ ***Cün öyle vaḳti oldı, issi oldı,͜halḳ dağıldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 225a). ·※ ***Üc gün yüridiler, dördüncl gün bir sarb ovaya uğradılar. Ḳum issisinden anda müteneffis ḳalmamış.*** (a.e. v. 54b). ***issi sovuḳ*** (çek–, gör– vs.) 'hayatın zorluklarından geçmek': ※ ***Bil-ki coḳ sovuḳ issi çekdüm, bu ṣanemleri, bu cevherleri ele getürdüm.*** (a.e. v. 53a). ※ ***Bellüdür, oğlansın, nesne bilmezsin. Ben bir clhān-dlyde kişi olam, issi sovuḳ zaḥmetin coḳ çekmiş olam, baŋa bu senüŋ sirrüŋ-mi maʿlümdur, [seni] melül u͜hacīl ėdecek [degülem].*** (a.e. v. 209a).

issilik/isilik 'sıcak, hararet; kızgınlık' TS 1983 (ıssılık) < ***issi*** + ***–lik.*** ※ ***Dördünci gün olıcaḳ bir lssllk ḍoḳundı.*** (Saltuḳ–nāme 1974 I, 160). ※ ***Ev ḳaraŋu-yldl. Başum ol oğlanuŋ ayağı barmağına degdi, ṣandum kim ḳurbağadur, hem ol issilig–ile bir diş zaḥmın aŋa urdum, şol-oḳ sāʿat cān vėrdi*** . (A. Zajączkowski 1934 I, 95). 'terlemekten hasıl olan bir deri rahatsızlığı': ※ ***Burada güneş, sanki bir pertavsızın camından geçer ve sırtınızı, göğsünüzü ḳaplıyan isiliklerden her birinin üzerinde temerküz eder. Etinize yüzlerce iğne ucunun battığını duyarsınız.*** (Reşat Enis 1944 s. 182).

AD. **issi ot/ıssıot** 'biber' DS 2493, 2557–58, Meninski 1680 I**. 226 <** ***issi*** ve ***ot***. ※※

issüz/BSTTk. ıssız 'tenha, kimsesiz (yer hakkında)' < ***issi*** + privativum (olumsuzluk) eki, b. ***adsuz*** ⊡. ※ ***"Bir͜halvet yėrde buları depele!" dėdiler. Ol melʿün aldı, ṣaḥrada bir is[s[üz yėre iletdi. Çökerdi ki öldüre.*** (Ferec 855/1451 v. 8b). ***Issüzlik*** 'insan bulunmayan yer': ※ ***Bir gün şlkār-gāha şlkāra varur, görür ki bir issüzlikde iki yılan, biri aḳ, biri ḳara, ceng ėderler.*** (a.e. v. 88a). ※ ***Ben bu issüzlikde oturayım, bu maḳāmı pāk dutayım!*** (a.e. v. 28a).

istafilina 'şarap' < Yun. ***σταφύλια*** (stafílya) 'üzüm (çoğul)' + ?? ※ ***Yeter be hanım ötekiler... Sen bana bir şişe istafilina aldır.*** (İ. Tarus 1957 s. 141).

istafilya/iştafilya 'bir üzüm çeşidi' R. Dankoff 1991 s. 45 < Yun. ***σταφύλια*** (stafílya) 'üzüm (çoğul)'. ※͜***Halḳı cümle balıḳcılar ve bāğbānlardır kim istafillya dėdüklerl çekirdeksüz͜hurda ve siyāh ḳuş üzüml bunda ḥāṣıl olub ḳurusın gemilerle dib Frengistāna götürürler.*** (Evliyā Çelebī 1928 VIII, 623).

istaka, b. ***ıstaka***.

istalaktit 'bazı mağaraların tavanından sarkan taş koni, sarkıt' < Fr. ***stalactite*** a.m. < EYun. ***σταλάσσειν*** (stalásseyn) 'damlamak' fi'il üzerinden kurulmuş neolojizme. ※ ***Hafız Mehmed'in Gülbahçesi, otelin ve kahvenin bütün kış temin edeceği varidatı bir haftada çıkarır. Kar bastığı ve yollarda nakliyatın durduğu mevsimlerde Hafız Mehmet, sahnenin saçaklarındaki istalâktitlerine bakarak, bu kârlı günlerin hülyasiyle yaşar.*** (K. Bilbaşar 1953 s. 51).

istalyoz, b. ***istilyoz***.

İstanbul b.m. (maruf belde)

☐ Bâzı eski şehirlerin isimlerinde başta bir ***is/iz*** unsurunu görüyoruz. Bu unsur aslında EYun. ***εις*** (eys) 'içine', bugünkü telaffuz ve mana ile (iz) 'içinde' demek olan bir ön takıdır. Onu İstanbul ve de İstanköy isimlerinde ***tan*** hecesi takip eder; bu ***tan*** EYun. ***την*** (tēn) article'inin varyantıdır. Fakat o her zaman bulunmaz, ms. İzmid/İzmit/İznikmid ve İznik isimlerinde yoktur. ***İstanbul***'un üçüncü unsuru EYun. ***πολίς*** (polís) 'şehir' kelimesinin kalıntısıdır; onu da birçok yer adlarında bulabiliriz, ms. ***Hayrabolu.***

İstanbulin 'Abdülmecit zamanında memurların giydiği eski bir ceket adı' < İstanbul + ?? ※ ***Uzun etekli rengâreng feracelerimiz, kokorozlu hotozlarımız ve arkamızdan el pençe divan yürüyen İstanbulinli harem ağalarımızla bir Zuhurî kolundan farkımız yoktu sanırım onların gözünde.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 155).

istanca, b. ***ıştaca***.

istalya/istarya (deniz ticareti terimlerinden) 'ticaret gemilerinin hamule tahmil ve tahliyesi için herhangi bir mahâlde ücretsiz olarak tevakkuf edecekleri müddet' L. Gürçay 1943 s. 210 < Yun. ***στάλια*** (stália) < İt. ***stallía*** ve Fr. ***stariė*** < İsp. ***estaría*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 623. Krş. ***sürstarya***. ※※

istanca (gemici dili) 'cıvadraya sürülen çubukların nihayetlerinden puva direği kapelelerine alınan lârmolar üzerine açılan üç köşe yelkenlerin ticaret gemicileri arasındaki adı' L. Gürçay 1943 s. 170. 210 < İt. ***staggio*** 'staysail' Kahane–Tietze 1958 no. 622. ※※

AD. **istar** 'dokuma tezgâhı; halı tezgâhı' DS 2560 < Yun. ***ιστάρι*** (istári) a.m. Tietze 1955 no. 92. ※※

istarya, b. ***istalya***.

istasyon I 'durak' < Fr. ***station*** a.m. ※※

(Argo) **istasyon** II 'genelev' H. Aktunç 1990 s. 141 < ***istasyon*** I. ※※

AD. **istavri** 'çapraz' DS 2560 < EYun. ***σταυρίον*** (stavríon) 'haç' Ch. Tzitzilis 1987 no. 491. ※※

istavrit/ıştarid/ıstaride 'bir balık cinsi, Trachurus trachurus' < Yun. ***σαυρίδι / σταυρίδι*** (savríḏi/stavríḏi) a.m. D. Georgacas 1978t s. 132 no. 114, R. Dankoff 1991 s. 45. ※※

istavroz 'haç; haç çıkarma el hareketi' Meninski 1680 I, 176 < Yun. ***σταυρός*** (stavrós) a.m. G. Meyer 1893 s. 66 ※※ ***istavrozundan başla–*** 'küfretmenin bir türü' (H. Aktunç 1990 s. 142): ※ ***Kes lan, başlarım istavrozundan!*** (M. Buyrukçu 1982 s. 20). ***istavroz çıkar–*** 'elle haç işaretini yapmak': ※ ***Rum ev sahibi üstüste bir kaç istavroz çıkarıp, despottan duyduklarını aynen tekrarlamış olduğunu teyit etti.*** (E.E. Talu 1937 s. 163). ※ ***Başını ne sallayışlar, parmaklarını gözlerine götürüp ne yeminler, ne istavroz çıkarışlar!*** (S.M. Alus 1944 s. 78).

EOsm. **iste–** I 'aramak' TS 2105–07, O. Blau 1868 s. 239 < ETk. ***iste–*** a.m. Clauson 1972 s. 243 (orada < ***izde–*** nazariyesi tartışılıyor). ※ ***İbed-baḫt! Ben 'ālemi geşt ėdüb seni isterem, sen bu ḥālde-misin ya'nī?*** (Ferec 855/1451 v. 8a). ※ ***Şeh-zāde atdan aşağa indi, avı istedi, eṡerin bulımadı.*** (Ferec 855/1451 v. 28a). 'araştırmak, gözden geçirmek': ※

Baŋa buyur, köşki isteyeyim! Hidmetkārlara i'timād yoḳdur. (a.e. v. 211a). ※ ***Ol er devesini ḳodı, vardı maṭlab isdeyü gitdi.*** (a.e. v. 225b). ※ ***Ol kişinüŋ bir oğlın daşra buldı, aldı, bir yėrde gizledi. Yarındası oğlanı istediler, bulumadılar.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 48). ※ ***Boğdan vilāyetinde bir niçe eyyām yüridi, ol vilāyetüŋ tekvorını ister.*** (F. Giese 1929 s. 179).

iste- II b.m. (arzulamak) Meninski 1680 I, 204 < ***iste-*** I. ※ ***Ḳapuyı açmaḳ istedi, açamadı. Ümīd kesüb oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ※ ***Durub gitmek istedi. Ḳomadum.*** (a.e. v. 69a). 'talep etmek': ※ ***Va'de tamām olduğı vaḳt, Cühüd zeri istedi. Zer harca sürülmiş bulındı.*** (a.e. v. 234a). ※ ***Beg diyār-ı Bekirde biliyorsuŋuz. Bizi oraya isteyor.*** (H.E. Adıvar 1928 s. 32). Sentaktik tipler: ※ ***Ḍalabır cān u teni ceng ėtmege, | Düşmen ister anı dil-teng ėtmege.*** (Enverī 1928 s. 20). ※ ***Evvelā nefretle titreyerek çıḳmamaḳ istedi. Öyle müte'essir bir zamānda Jāle'niŋ yüzünü görmek Semā için işkenceleriŋ eŋ büyügi idi.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 464). ※ ***İçimde boş durmayı hiç istemiyen, mütemadiyen kımıldayan bir şeytan vardı.*** (Sabahattin Ali 1936 s. 126). ※ ***Babaŋ gerçi Yeşil Ordu düşmanı olaraḳ yetişmeŋi istemezdi ama anaŋ seni bu gün içün doğurdu.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 74). ※ ***Başladığı bahsin kesildiğini istemiyen doktor, hareminin araya gelen bu şakasını bir parantez gibi kullanarak sözüne devam etti.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1953 I, 218). ※ ***İsḥaḳ efendi ayağıŋa-mı gelsin istiyorsuŋ? Hınzīr seni!*** (M. Yesari 1928 s. 123). ※ ***Nâci Bey dozercilere sürün deseydi yatacaklardı dozerlerin önüne. İçlerinde sarışın uzunca boylu bir kız... "Biz yol istemiyoruz sizden. Şurdan şuraya gidemezsiniz." dedi.*** (R. Ilgaz 1981 s. 128).

istefan 'Hristiyan nikâhı' H. Aktunç 1990 s. 142 < ***istifan*** kelimesinin bir varyantı. ※※

RD. **Istefdiye** 'kuş üzümü' (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s.328 < Yun. ***σταφύλια*** (stafílya) 'üzüm (çoğul)'.

istek 'arzu, dilek' < ETk. ***isteg*** 'arama' Clauson 1972 s. 242 [***iste-*** + ***-k*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki, b. ***alık*** II ⊡]. ※ ***İşe koşulduğunun üçüncü günü koca öküzü ahırda çalışmıya isteksiz bir yatışla yan geçmiş, geviş getirir buldular.*** (R.H. Karay 1940m s. 44).

istemezlen- 'istemediğini göstermek, alımkâr olmamak, nazlanmak' < bu tip fiiller için b. ***almazlan-*** ⊡. ※ ***Karı bu işin toyu. Güç ile verdim. Önce istemezlendi. Dayattı ki domuz gibi. Suratını astı. Yalvardım...*** (Kemal Tahir 1958 s. 262).

AD. **istemi/istemli** 'büyük bakır güğüm; testi' DS 2560, ZTS 104 < Yun. ***σταμνί*** (stamní) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 490. ※※

AD. **isten-** 'istemek, dilenmek' DS 2560, TS 2108 < ***iste-*** II fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Büse ister ḍurmayub ḳanlu lebüŋden dem-be-dem, | Şerbetin içmek diler, dīvāne göŋlüm istenür.*** (Ẕātī 1967 I, 434).

istenograf 'stenografi usulüyle gayet hızlı yazan (kimse)' < ***stenograf*** kelimesinin prothesisli varyantı. ※ ***Bu esnada Tahsin'in hatırından geçen şeyleri mümkin değil kaydedemeyiz. Bir anda bin şeyin fikrine hücum eylediğinden istenograf getirilse bunları kaydetmeğe muvaffak olamaz.*** (Aḥmed Midḥat 1945 s. 33).

istepne I, b. ***stepne***.

(Argo) **istepne** II ‘baldız’ H. Aktunç 1990 s. 142 < ***istepne*** I.

ister (ve menfi olarak) **istemez** (gayrişahsî fiil) ‘lâzımdır, gerekiyor’ < ***iste-*** II fiilinin geniş zaman partisipi. ※ ***Bir iki araba toprak ister. Bacanın da kerpiçleri düşmüş. İyice onarmalı...*** (F. Erdinç 1958 s. 93). ***ister istemez*** ‘istesen de istemesen de, elinde değil, mecburen’ krş. Fa. ***ḫʷāh-nā-ḫʷāh,*** Lat. ***nolens volens***, İng. ***willy nilly*** vs.: ※ ***Kurtuluş çaresi yok; uydur uydur söyle olduktan sonra İzmir mânisinden de çok yok. İster istemez o rakıları da sineye çekerken “Aman Allahım, sen bana acı; bir rumca türkü daha aklıma getir!” diye kıvranıyorum.*** (S.M. Alus 1944 s. 133). ***ister... ister...*** ‘her ikisi de kabul’ Meninski 1680 I, 186: ※ ***Vāṣıfuŋ ṣoḥbetine bek ḍalma, | Büs ėder laʿlüŋi, tenhā ḳalma, | İster al, ey perī, ister alma, | Saŋa ben gönŋlümi vėrdüm gitdi.*** (Vāṣıf ʿOsm̱ān 1257 [1841] s. 89). ※ ***Şimdi anladın ya onu orada bırakıp geri dönmemdeki sebebi? Bunu benden böylece işittikten sonra ister bana hak ver ister verme!*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 62). ※ ***İster ekmek yedirsin ister süpürge tohumu yedirsin hayat hayattı. Fakat hayatı ölüme üstün tuttuğumu düşündükçe yüzüm kızarıyor.*** (F. Baysal 1944 s. 156–157).

isterek ‘bir ağaç cinsi; o ağacın reçinesinden yapılan güzel kokulu müstahzar’ < Yun. ***στύραξ*** (stíraks) a.m. G. Meyer 1893 s. 31. ※※

isteri/histeri ‘bir çeşit ruh hastalığı’ < Fr. ***hystérie*** a.m. < EYun. ‘***υστέρα/ ‘υστέρη*** (hystéra/hystérē) ‘döl yatağı, son’ < EYun.‘***ύστερος*** (hísteros) ‘en son, arkadan gelen’: ※ ***“Sorarsınız,” diye konuştu doktor. “Sormak hakkınızdır. Ancak ne söylerse söylesin inanmayın. İsteridir bu, mitomanidir.”*** (R. Ilgaz 1974 s. 51). ※ ***Kadın bağırdıkça seyirciler de bağırıyordu. Salon ortak bir isteri krizine tutulmuş gibiydi.*** (A. Altan 1985 s. 224).

isterik ‘histerik, histeri nöbetine tutulmuş gibi’ < Fr. ***hystérique*** a.m. ※ ***On paranın yüz lira olduğunu gören izleyici isterik isterik alkışlardı seni.*** (M. İzgü 1992 s. 128). ※ ***Bunun üzerine İskender İskit güldü. Ama içten gelme ferah bir gülüşle değil de, sinirli, isterik bir gülüşle güldü.*** (H. Taner 1954 s. 29).

isteş- ‘birbirini aramak, birbirini özlemek’ TS 2108 < ***iste-*** I veya II fiillerinin ortaklık hâli, b. ***azguruş-*** ⊡. ※ ***Ana-babaların direnmesine rağmen, nişanlı olmayanlar da, isteştiği kızın penceresi altına gitmenin yollarını buluyor. Bu türlü görüşmelerin hazzı -yaman bir macera olduğu için- diğerlerinden daha derin, daha sürekli oluyor.*** (M. Başaran 1955 s. 36).

EOsm. **istet-** ‘aratmak, aramaya göndermek’ < ***iste-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ ***Gören anı sever-idi. Gecirek gelse ʿavrat anı istedür-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 92a).

Osm. **isteva** ‘ekvator’ < Ar. ***ḫaṭṭu l-istiwāʾ*** kelimesinin varyantı. ※ ***Estevādan öteye tā reʾs-i Nīl | On ḍoḳuzdur derecele[r], anı bil.*** (Pīrī Reʾīs 1935 s. 35).

EOsm. **istevret** ‘ondördüncü asırda basılan bir Bizans gümüş sikkesi’ < Yun. ***σταυράτον*** (stavráton), çoğulu ***σταυράτα*** (stavráta) a.m. D. Theodoridis 1975 s. 36–38). ※※

Osm. **istianet** 'yardım isteme, sığınma' < Ar. ***isti'āna*** a.m. ※ ***Bu keleci ẖāhir olduğından ṣoŋra başcı geldi, şeyhüŋ elin, ayağın öpüb isti'ānet diledi.*** (Ferec 855/1451 v. 241a).

istiare 'bir işin hayırlı olup olmadığını anlamak için rüya görmek ümidiyle uyuma'< Fa. ***istiḫāre*** < Ar. ***istiḫār.*** ※ ***Cemal Bey, Feyha meditasyon yapmak için kulesine çekildiğinde, "Bizimki yine istiareye yatmaya gitti," derdi.*** (A. Kulin 1997 s. 52).

Osm. **istib'ad** 'inanmayış, reddetme' < Ar. ***istib'ād*** a.m. ※ ***"Anda çoḳ bundan yėg gevher dānesl vardur." Haliyfe istib'ād ėtdi, "Ma'ḳül olmaya" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 95b). ※ ***Buŋa dil üşürdiler: "Bizi yolumuzdan ḳoduŋ," dėdiler. "Bārī eglenmege sebeb neydi?" dėdiler. Revende gördüklerini söyledi. Gemi halkı istib'ād ėtdiler.*** (a.e. v. 245a).

Osm. **istibāḥat** 'kendine mal etmek, gaspetmek, benimsemek' < Ar. ***istibāḥa*** a.m. [/***bwḥ***/ kökünden]. ※ ***Bunca māh-peyker yigitleri cerāḥat ėtdüŋ, bunca ma'ṣüm mālı ḥaḳsuz dersüz istibāḥat ėtdün.*** (Ferec 855/1451 v. 137b).

Osm. **isti'cāl** (isim) 'acele' < Ar. ***Istl'cāl*** a.m. ※ ***Ben oğlancuḳ degülem, ẖāhlr emiyrel-mü'mlnīnüŋ hldmetkārıyam, bu vāḳı'aı anuŋ dergāhına 'arż ėtsem gerekdür. Bu isti'cāli bir kişi ėder ki anuŋ bir yėrde va'desl vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 208b).

Osm. **Istid'a** I 'mahkemeye davet, celp; celpname' < Ar. ***istid'ā'*** a.m. ***istld'a et-*** 'davet etmek, rica etmek': ※ ***Der-ḥāl ḥācib ruḳ'a yazdı, Hālldden ḥużür Istld'ā ėtdl. Ruḳ'aı iki serheng eline vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 212b).

istld'a II/**istida** 'arzuhal, dilekçe' < ***Istid'ā*** I. ※※

Osm. **istidrāk** 'tazminat; düzeltme' < Ar. ***istidrāk*** a.m. ※ ***Bir faṣlda vaṣf-ı ḳahve-ḫāne, ikincide beyān-ı ḳahve-nüşān-ı zamāne; tafṣīli istidrāke yaḳın ḥālet ldügl ehline ma'lümdur.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 108).

istif (gemici dili 'geminin en dipteki ambarı; orada yerleştirilmiş yüklerin yığını' Meninski 1680 I, 196 < İt. (Venedik diyal.) ***stiva*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 626, birçok örneklerle. ***istif et-/istifle-*** '(bir şeyleri) intizamla üstüste dizmek' ※※ ***istif ol-*** 'bir yere yan yana yerleşmek': ※ ***Ḳadınıŋ biri bo̤hçasiyle berāber girmek ister. Bu ṣüret-i duḫülüŋ 'adem-l lmkānı aŋlaşılınca "Ḳardeş, şu bo̤hçayı ṭutuŋuz. Kendim girüb oturayım. Ṣoŋra bo̤hçayı ḳucağıma verirsiŋiz." der. Dediği gibi yaparlar. Bir hānım, bir bo̤hça arabaya istif olurlar.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 18).

istifador (gemici dili) 'ambar istifine memur tayfa, ambarcı' L. Gürçay 1943 s. 211 < İt. (Venedik diyal.) ***stivador*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 627. ※※

isti'fa et-/istifā et- I '(birinin) affını rica etmek; ayrılmak için müsade istemek; işinden, vazifesinden ayrılmak' < Ar. ***isti'fā'*** ve ***et-*** a.m. ※ ***Evvelā ḳapu ağası Maḥmüd ağa nām pīr-i rüşen-żamīre mülk-i Mıṣrı 'iṭā ḳıldı. Lākin anlar isti'fā eyledi."Ben bir pīrem, 'atebe-i 'ulyādan ịhtiyārum-ile dür olmazın" dėyü söyledi.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 162–163). ※ ***Zavallı Kansu bayılacak hale gelmiş olmalı. "İstifa***

edeceğim" demesi de yetmezdi. Bunu yazılı olarak vermesi ve altına da imzasını atması isteniyordu. (N. Berkes 1997 s. 432).

Osm. **istifa et-** '(alınan netice veya ödenen ücret ile) memnun bırakılmak, yetinmek' < Ar. ***istīfā'*** [/***wfy***/ kökünden] ve ***et-*** a.m. ※ ***Ḳadīmü z-zamānda dört endāze çuḳa ile iktifā ėdenler fī zamāninā beş ẕirā'dan eksüg-ile istīfā ėdemeyüb…*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 163).

istifade 'faydalanma, yararlanma' < Ar. ***istifāda*** a.m. [/***fyd***/ kökünden]. ※※ Ablativus'dan sonra zarf veya parenthesis (araya katma) 'istifade ederek' < ***bil-istifade***: ※ ***Her fırsattan istifade ağlıyordum.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 69).

Osm. **istifan** 'gelin tacı; fes' DS 2560 < Yun. ***στεφάνι*** (stefáni) a.m. G. Meyer 1893 s. 67. ※ ***Vezīr-i a'ẓam ḥażretleri ṭaraflarından daḫı 'ale t-tertīb ẕī-ḳıymet cevāhir-le muraṣṣa' vu müzeyyen istifānlar irsāl eylediler..*** (Selānikī 1989 (1599) I, 168).

istifrağ 'kusma' < Ar. ***istifrāġ*** a.m. ※ ***Ekābir meclisinde ve sāyirinde ḳalbe keder vėren nesneleri aŋmaḳ, ya'nī ki āb u efşān ve istincāya ve istifrāġ u ḳaṣd u müshil u ṣafrāya ve ba'ż-ı yaralara ve berelere icrāya ve 'avretlere maḫṣūṣ olan nifās ḥāletine ve ḥayż-ı nisāya müte'alliḳ sözleri lisāna almaḳ ṣāḥib-i ṣadruŋ ve luṭf-ı ṭab'a mālik olan niçe 'ālī-ḳadruŋ teneffürlerine bā'is̱ oldılar.*** ('Ālī 1956 s. 170).

Osm. **istigfar** 'günahların bağışlanmasını niyaz etme' < Ar. ***istiġfār*** a.m. ***istigfar et-*** 'günahların bağışlanmasını dilemek': ※※

istifli ol-, b. ***ıstıfıl ol-***.

Osm. **istigna** 'zengin olma; ihtiyaç duymayış; nazlanma, alaka göstermeme, kayıtsızlık; bezginlik, usanma' < Ar. ***istiġnā'*** a.m. [/***ġny***/ kökünden]. ※ ***Fe'ammā ḥāşā s̱ümme ḥāşā ki bu bābda cürm u günāh ricālü l-lāhuŋ ferāġat-ile ibālarından ve bu ḫuṣūṣdaki hefevāt-i ẕillet-iştibāh kevākib-i mevākib-güvāhuŋ melāmet-ile istiġnālarından vücūd bulmış ola!*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 219). ※ ***Selāṭīn-i 'iẓām, mādām-ki ṭab'-ı şerīflerine muvāfıḳ ḥareket 'arż olunmaya, kemāl-i vaḥşet ile muḳārinlerinden ibāları ve ẕāt-i nādire-dānlarına nev'ā kesel u kelāl vėren muṣāḥibden istiġnāları muḳarrerdür.*** (a.e. 225).

istihale 'değişme, bir hâlden başka hâle geçme' < Ar. ***istiḥāle*** a.m. ※ ***Kanun nazarında olmasa da erkeğin hakikî rüşt yaşı kırk beştir; bir erkek en mühim karakter istihalesini ekseriya kırk beşinde geçirir. Çok defa hesapsız, ölçüsüz, hoppa bir adam gider, yerine olgun ve mütekâmil, eskisine hiç benzemiyen, eskisinden kudretli ve idrakli bir başkası gelir.*** (R.H. Karay 1947 s. 205).

istihare 'girişilecek bir işin hayırlı olup olmadığını rüyadan anlamak için aptes alıp dua okuyarak uyuma' < Ar. ***istiḫār*** a.m.; Tk.deki müennes şekli belki Tk. dativus ekinin bir mana başkalaşmasıdır. ※ ***Rü'yālar, zevciniŋ ḥāl u ṭavrından şübhelenenleriŋ ḥasb-ı ḥālleri, niyet ḳuyusu görünmeleri, ḳurşun dökdürme, oḳuyucu, üfürükcü efsāneleri, fāl baḳdırma, istiḫāreye yatırma,… fikr-i istirḳābı da'vet ederdi..*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 340).

Osm. **istihbar** 'haber sorma, malumat isteme'< Ar. ***istiḫbār*** a.m. ※ ***Hādım vardı, Ḫālidi uyardı, ḥālini, keyfiyyetini istiḫbār ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 207a).

istihdam '(birini) hizmete alma' < Ar. ***istiḫdām*** a.m. ***istihdam et-*** '(birine) iş vermek, vazife vermek': ※ ***Emānet u neẓārete istiḫdām olunan sipāh arḳalanub sefer seferlemege liyāḳat u ḳudret bulurdı.*** ('Ālī 1982 (988) 1581 II, 168). ※ ***Bölük ḫalḳınuŋ ber-vech-i emānet istiḫdām olunmasınuŋ nef'-i...*** (a.e. 167).

Osm. **istihfaf** 'küçümseme, hor bakma' < Ar. ***istiḫfāf*** a.m. ※ ***Eger ḳāżī saŋa vu baŋa bu istiḫfāflar*** (metin: ***istiḥfāflar***) ***-kefā'et yoḳluğından yā felāket coḳluğından— etdise, bi-ḥamdi ilāhi ben sencileyin bir re'īsüŋ sülālesiyem.*** (Ferec 855/1451 v. 17b). ※ ***Halbuki Sarto'nun bu tablosundaki Meryem, düsünmeği öğrenmiş, hayat hakkındaki hükümlerini vermiş ve dünyayı istihfaf etmiye başlamış bir kadındı.*** (Sabahattin Ali [t.y.] s. 40).

istihkak 'hak kazanma' < Ar. ***istiḥḳāḳ*** a.m. ※ ***Bil-fi'l dīvān-ı Mışrdaki otuz ḳırḳ miḳdārı sancaḳ beglerinüŋ ... içlerinde ḥarem-i muḥterem-i pādişāhīden çıḳmış ve yā ḫöd ṭaşradaki ḫidmetlerde ẓuhür eyledügi taḳdīrce erkān-ı sa'ādet ḫidemātında ḥāṣıl olub beglük mertebesine istiḥḳāḳ ile yetmiş kimesneler nādirdür.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 139–140). ※ ***Fil-cümle sevād-ḫān olanlaruŋ ve niyābet u imāmete istiḥḳāḳ bulanlaruŋ gözleri manṣab-ı ḳażādadur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 163).

Osm. **istihrac** 'çıkarma' < Ar. ***istiḫrāc*** a.m. ※※ ***istihrac et-*** '(gömülmüş bir şeyi) meydana çıkarmak': ※ ***Getürmişler kim ḫaliyfe Mu'taṣım Aḥmed bin Ṭūlünuŋ ḫazīynesini, defīnesini istiḫrāc ėtdüginde dadandı, maṭlab istemege ḥarīṣ oldı vu maṭālibīler yalanını diŋlemege rağbet ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 90a).

istihza 'ince alay' < Ar. ***istihzā'*** a.m. ※ ***Eger ḳāżī bize bu istihzāyı ėtdise ġam degül, mukayyed olma, ben aŋa bir vech-ile cevāb vėrem ki göreler, müteḥayyir ḳalalar!*** (Ferec 855/1451 v. 15a). ※ ***Geldüm ki ol işi iẓhār ėdem ki büzürg-zādelere istihzā vu istiḫfāf ėtmek eyü olmaz.*** (a.e. v. 18b).

istihzar 'ortaya koyma, göz önüne getirme; anlatarak canlandırma kabiliyeti' < Ar. ***istiḥżār*** a.m. ※ ***İkinci lāzime faṣīḥü l-lisān bir edīb muṣāḥibdür ki ṣoḥbetinde tevārīḫ-i mülük u evliyāya istiḥżār u rağbeti olub...*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 127).

Osm. **istikamet** I 'dik duruş; doğruluk, dürüstlük, açık kalplilik' < Ar. ***istiḳāma*** a.m. ※ ***[Melike] başını secdeye ḳodı, tażarru' ve zārī eyledi. Der-ḥāl bāzergān yigit ṣıḥḥat-i 'ācil buldı ya'nī gey oldı. Melike başını secdeden ḳaldurduğında bāzergān evvelki istiḳāmetinde bulındı.*** (Ferec 855/1451 v. 183b).

istikamet II 'yön' < ***istikamet*** I. ※※

Osm. **istikamet tut-** 'durmak, yerleşmek, karar kılmak' < Ar. ***istiḳāma*** a.m. (R. Dozy 1927 II, 124) ve ***dut-/tut-***. ※ ***Bir ḳac günden ṣoŋra pīr bāḳī sarāya göcdi, ked-ḫudālıḳ oğlanlarına degdi, yurt ellerinde istiḳāmet dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 123a).

AD. **istikân/iskaten** ‘bardak; çay bardağı’ ZTS 104, E. Gemalmaz 1978 III, 186, (A. Caferoğlu 1942 s. 261 < Rus. ***stakan*** a.m. < !! ***tostaḳan*** ‘jarre garnie d’un goulot, aiguière’ A. Pavet de Courteille 1972 s. 233, M. Vasmer 1958 III, 2; Tietze 1977 no. 191, Tietze 1982z no. 142. Rus. kelime bir Türk dilinden alındığına göre (b. M. Vasmer 1958 III, 2), Anadolu varyantları ‘Rückwanderer’ (geri dönmüş, geri ödünçleme) sayılabilir. ※ ***Yaldızlı istikânlarda, Osmanlı alı demli çay, savaş öncesi akşamlarının duygulu yumuşaklığı tadındaydı.*** (A. İlhan 1973 s. 72). ※ ***Aygaz tüpü, çay kavanozu, “istikan” dediği ince belli, sarı kuşaklı çay bardakları da rafta diziliydi…*** (Peride Celal 1985 s. 24).

istikbal I ‘karşılama, karşı çıkma; uzaktan geleni merasimle kabul etme’ < Ar. ***istiḳbāl*** a.m. ※ ***Cün ḫaber-i ḳudümı işitdiler, istiḳbāl ėtdiler, revnaḳ-ı tamm-ile şehre givürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 43a). ※ ***Biŋ endiyşe-yile , ḳāżīye selām vėrdi. Ḳāżī durdı, istḳbāl ėtdi, ḳoçışdı, yanına aldı.*** (a.e. v. 13b).

istikbal II ‘gelecek zaman, âti’ < ***istikbal*** I. ※※

istiklal b.m. (bağımsızlık) < Ar. ***istiḳlāl*** a.m. ※ ***Sulṭān Selīm Ḫān-ı s̱ānī pādişāh olmış idi ve dāmād-ı celīl ve vezīr-i aʿẓam Meḥmed Paşa-yı ṭavīl küllī istiḳlāl bulmış idi***. (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 161).

Osm. **istiklalî** ‘müstakil, ayrı’ < Fa. ***istiḳlālī*** a.m. [***istiḳlāl*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Furṣat bulub başını kesdi. İstiḳlālī beg oldı…*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 73).

Osm. **istikmal** ‘ikmal etme, kemale getirme, tamamlama’ < Ar. ***istikmāl*** a.m. ***istikmal et-*** ‘kemale getirmek, gelişip tamamlanmak’: ※ ***On yėdi yaşında temām hünerleri istikmāl ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

Osm. **istikrah** ‘tiksinti, iğrenme’ < Ar. ***istikrāh*** a.m. ※※

Osm. **istikrahaver** ‘tiksindirici, iğrenç’ < ***istikrāh*** +Fa. ***-āvar*** ‘getiren’. ※ ***Bu istikrāh-āver edebsizliklere taḥammül ḳābil-mi ki ṣoġuḳ-ḳanlılıġımı muḥāfaẓa ede-bileyim?*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 282

istikraz ‘borçlanma, ödünç alma’ < Ar. ***istiḳrāż*** a.m. ※ ***Gelecek irsālīyeler gelüb yetişmemek ile Sırça Sarāy’da kesilen yeni aḳçadan ḳırḳ yük aḳça istiḳraż olunub vėrildi.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 779).

Osm. **istikşaf** ‘tahkik etme, keşfetmeye çalışma’ < Ar. ***istikşāf*** a.m. ***istikşaf et-*** ‘tahkik etmek, araştırmak’: ※ ***Bir demden ol āvāz sākin oldı, feryād u girye vu zārī belürdi. Taʿaccüb ḳıldılar. “Bu ne ʿaceb ḥāldür?” dėdiler. “Bu ḥālden bī-ḫaber olmaḳ bize revā degül,” dėdiler. “Her ne vech-ile ise bu ḥāli istikşāf ėtmek gerekdür,” dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 120a–b).

istilâ ‘ele geçirme; işgal, fethetme’ < Ar. ***istīlā*** a.m. [/***wly***/ kökünden]. ※ ***Bundan māʿadā ol mürteşīy-i bed-liḳā Ḥaleb u Şām u Diyār-ı Bekr ḫazīnelerini istīlā ėdüb…*** (ʿĀlī 127).

Osm. **istilâf et-** ‘birinin dostluğunu kazanmaya çalışmak’ < Ar. ***istīlāf*** a.m. [/ʾ***lf***/ kökünden] R. Dozy 1927 I, 33 ve ***et-***. ※ ***Naẓm ile Selīm-nāme nām bir kitāb teʾlīf ėdüb südde-i senīyeye itḥāf ve mezbür İbrāhīm Paşanuŋ ḥüsn-i şeḥādetine istīlāf ėtdükde merḳüma defʿaten seksen biŋ aḳça yazar ziʿāmet vėrildi.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 204).

AD. **istilar** ‘direk’ DS 2561 < Yun. ***στυλάριον*** (stilárion) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 495. ※※

istilo 'dolma kalem' < Fr. ***stylo*** a.m. [***stylographe*** kelimesinin kısaltması, b. afro ⊡]. ※ ***Bu sırada cebinden bloknotunu çıkaran fabrika sahibinin büyük oğlu altın İstilosiyle çok bozuk yazı yazdı.*** (Orhan Kemal 1968g s. 8).

istilyoz/istalyoz (gemici dili) 'güvertedeki filikaların baş ve kıçlarına dikilen ağaç gönderler' L. Gürçay 1943 s. 210 < Yun. ***στύλος/*στάλος*** (stílos/*stálos) 'destek sırık' Kahane–Tietze 1958 no. 853. ※※

istim/islim I 'buharlı makineyi çalıştıran buhar' < İng. ***steam*** a.m. ※※

(Argo) **istim/islim** II 'içki, rakı; sarhoşluk hâli' H. Aktunç 1990 s. 141 < ***islim*** I. ※ ***Battı balık; iki kadeh de ilâç çakayım! deyerek birkaç ta konyak parlattı ve tekrar islimi tutturdu.*** (S.M. Alus 1934 s. 229). ※ ***Kafam vapur gibi islimi almış, içeceğim kadar içmişim.*** (S.M. Alus 1944 s. 75). ※ ***Dört yarım bardak üst üste binince islim de tamamlandı. Bereket versin içkiye çok tahammüllüyümdür. Kendimi idare ediyor, akından kakından karıştırmıyordum.*** (a.e. s. 129). ※ ***Yakacık'a kadar sürecek yeterli istimi tuttuktan sonra çıktık yola. İstim mi fazla geldi, aradan çok mu zaman geçti, yoksa birbirimizle kaynaştığımızdan çevremize bakacak zaman bulamadığımızdan mı, Yakacık'a neyle, nasıl geldiğimizi anımsayamıyorum.*** (R. Ilgaz 1996 s. 126).

Osm. **istima** 'işitme, dinleme' < Ar. ***istimā'*** a.m. ***istima et-*** 'işitmek, dinlemek': ※ ***Bu dil-pedīr sözi istimā' ėtdi, saḫt oldı, yarı boğazında ḳurıdı, diledi ki bī-mücib, nā-münāsib ḥareket ėde.*** (Ferec 855/1451 v. 70b).

istimal 'kullanma' < Ar. ***isti'māl*** a.m. ※ ***Mahmut Paşa yokuşundan bir kutu boya aldı. O manâv kafası, boyacının suret-i istimal hakkında verdiği izahatı pek iyi anlayamadı. Bunu ilk kullandığı günü ateş yanığı gibi suratı kıp kızıl cılk yara oldu.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 87). ※

Osm. **istimālet** 'kendine meyl ettirme, birisinin itimadını kazanma' Meninski 1680 I, 202 < Ar. ***istimāla*** a.m. [***/myl/*** kökünden]. ※※ 'tatlı sözlerle dost edinmek': ※ ***Ol-dem Rūḥ-efzā aŋa va'deler, istimāletler vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 29b). ※ ***Pādişāh sandı ki vezīrler sözinden hacīl olub gitmek ister. İstimālet vėrdi: "Anlaruŋ sözi ġaražduğı bilindi. Muḳayyed olma, gitme!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 20b). ※ ***Ol diyāruŋ re'āyāsı istimālet-i pādişāhī mücibince ḳızıl-baş bulduḳları yėrde ḳatline teşemmür eylemek ve kelle ile gelenlere küllī ri'āyetler olunub dirlikler vėrilmek muḳarrer olaydı ya'lemu l-lāh iki senede bu aḥvāl ġāyet-encām olurdı.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 116).

istimbot 'filika büyüklüğünde islimle işleyen deniz teknesi, çatana' < İng. ***steamboat*** a.m. [***steam*** 'islim' ve ***boat*** 'kayık']. ※ ***Tabldot mutfağında tümenin odununu, kömürünü yaktığın, erzakı tümenin istimbotu ve arabalarlyle naklettiğin halde, ayrıca mahrukat ve nakıl masrafı gösterirsin.*** (F. Erdinç 1955 s. 42). ※ ***Mehtaplı gecelerde kotra ile denize çıkılır; avdet edecek med'uvını istimbot İstanbula, Adaya götürürdü.*** (Fazlı Necip 1930 s. 182).

Osm. **istimsak** 'kendine hâkim olma, kendini tutma' < Ar. ***istimsāk*** a.m. ※ ***Çün anı gördüm, elden vardum, ḥāyır bāyır, ayın bayın oldum, istimsāküm ḳalmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

Osm. **istinbat** ‘gizli bir şeyi dolaylı yollardan anlama’ < Ar. ***istinbāṭ*** ‘keşif’. ※ ***Ma’lûl, muavveç, sarsak sursak bir yürüyüşle cenaze sahibine sokulur. Tabutun şeklinden meytin hüviyeti hakkında olacak istinbata nazaran söylenecek Hacerin ezberinde bir kaç nevi nutuk vardır.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 11).

Osm. **istinca et–** ‘taharetlenmek’ < Ar. ***istincā*** a.m. E.W. Lane 1984 II, 3029 ‘he washed or wiped with a stone or a piece of dry clay, the place (exit) of his excrements’ [/***ncw***/ kökünden]. ※ ***Naṣraddīn Höca bir gün bir yėrde işemiş. İstincā ėderken, ittifāḳ, bir eşek de işemiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 109). ※ ***Ekābir meclisinde ve sāyirinde ḳalbe keder vėren nesneleri aŋmaḳ, yaʿnī ki āb u efşān ve istincāya ve istifrāġ u ḳaṣd u müshil u ṣafrāya ve baʿż-ı yaralara ve berelere icrāya ve ʿavretlere maḫṣūṣ olan nifās ḥāletine ve ḥayż-ı nisāya müteʿalliḳ sözleri lisāna almaḳ ṣāḥib-i ṣadruŋ ve luṭf-ı ṭabʿa mālik olan niçe ʿālī-ḳadruŋ teneffürlerine bāʿis̱ oldılar.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 170).

istinga I (gemici dili) ‘yelkenleri toplayıp bağlamak için kullanılan halat’ R. Dankoff 1991 s. 45 < İt. ***stinga*** a.m., krş. Lat. ***stringere*** ‘bağlamak, boğmak’ Kahane–Tietze 1958 no. 624. ※※

(Argo) **istinga** II ‘üstündekileri çıkarmak, soyunmak; çırılçıplak olmak’ H. Aktunç 1990 s. 142, S. Özel 1993 s. 54. ※※

AD. **istipis** ‘ekşimiş çorba’ DS 2561 < Yun. ***στυπίζω*** (stipízo) ‘ekşimek (yemek hakkında)’ fiilininin bir müştakkı, Ch. Tzitzilis 1987 no. 496. ※※

AD. **istiraç/ıstıraç** ‘baht, şans, talih’ DS 2494, K. Emiroğlu 1989 < Ar. ***istiḫrāc*** netice çıkarma’. ※※

Osm. **istirāḳ** ‘hırsızlık etme, çalma’ < Ar. ***istirāḳ*** a.m. ※※ ***istirāḳ-ı sem***ʿ ‘gizlice dinleme’ (krş. Ar. ***istirāḳu s-sam***ʿ a.m.): ※ ***Cün ḳaraŋuca oldı, ḍama cıḳdı, nā-cār istirāḳ-ı semʿa oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 240b–241a).

istiralya, b. ***istralya***.

istiralyata (gemici dili) ‘istralyaların bir tanesi (İng. ***royal stay***) < İt. ***stragletto*** Kahane–Tietze 1958 no. 630. ※※

istirangola (gemici dili) ‘piyan bağları üzerine aykırı olarak dolaştırılan diğer piyan bağı’ L. Gürçay 1943 s. 212 < İt. ***strangola*** (***strabolare*** ‘boğmak’ fiilinin emir hâli) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 633. ※※

istiridiye, **istiridya**, b. ***istridiya***.

istirise, b. ***istrise***.

Osm. **isti’sal/istiysal** ‘imha’ < Ar. ***istiʾṣāl*** a.m. ***istiʾṣāl et–*** ‘kökünü kurutmak’: ※ ***Dallei vu cemāʿatini oda yandurdılar, şāfesiyni istiyṣāl ėtdiler, dāyirini ḳaṭʿ ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 226b).

istiska ‘karın boşluğuna su dolarak karnın şişmesi hastalığı’ < Ar. ***istisḳāʾ*** a.m. ※ ***Ve bu esnāda sābıḳā Şıḳḳ-ı s̱ānī defterdārı olan Yaḥyā Efendi maraż-ı istisḳādan ʿazm-i ʿālem-i uḳbā eyledi.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 461). ***istiska namazı*** ‘yağmur duası’ (krş. Ar. ***ṣalātu l-istisḳāʾ***): ※ ***Cümle erkān-ı devlet Oḳ Meydānı ṣaḥrāsında istisḳā namāzın ḳılub...*** (a.e. s. 596).

istiskal et- 'hoşlanmadığını soğuk davranışlarla belli etmek' < Ar. ***istiskāl*** 'ağır bulma, zahmetli saymak, yüksünmek'. ※ ***Bize karşı gösterdiğiniz bu istiskalden günün birinde belki de mahcup kalırsınız.*** (İsmail Galib 1949 s. 26).

istlskan 'sıska hastalığı' < Ar. ***Istiskā'*** 'Wassersucht'; kelime sonu başka hastalık isimlerinin tesiri altında değişmiş olmalı. ※ ***Ḳulıncı, isisḳānı, ˬhafaḳānı, yereḳānı eksük degül.*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

Osm. **istişfa et-** 'şifa aramak, hastalıktan kurtulmayı ummak' < Ar. ***istlşfā'*** a.m. [/***şfy***/ kökünden] ※ ***Gerçi o, aklı da beğenmiyor, fakat gene o akıl sahiplerinden Istlşfa etmek safdilliğini bırakamıyor.*** (S. Ayverdi 1941 s. 58).

Osm. **istitar et-** 'örtünmek' < Ar. ***Istitār*** a.m., fakat buradaki cümlede 'örtmek' manasında kullanılmıştır. ※ ***Ḥażret-I ˬHāliḳ-i settār dayimā bu nesi-I büzügvārı klnf-i ḥlmāyetinde istitār ėdüb daḫı bir zamānda sarāy-ı 'āmlrelerlne vebā girmek ve ensāb-ı ṭāhirelerinden birisi ṭa'n-ı ṭa'ün-lle mecrüḥ olub vefāt ėtmek işidilmemişdür.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 123).

Osm. **Istltbā** 'refakat ettirme, teşyi ettirme' < Ar. ***istitbā'*** a.m. ***istltbā et-*** 'birisi tarafından kendini teşyi ettirmek, uğurlattırmak'. ※ ***Kāravān şeklinde şehrden cıḳdılar, yüridiler. İki menzil yėr pādeşāhı pādeşāh-zāde gendüye Istltbā' ėtdi. Ol yėrde pādeşāh vidā' eyledi, döndl.*** (Ferec 855/1451 v. 199b).

istiva 'düzlük, düz olma; aynı olma, birbirine denk olma' < Ar. ***istiwā'*** a.m. ***ˬhaṭṭ-ı istivā*** (krş. Ar. ***ˬhaṭṭu l-Istiwā'***) 'ekvator'. ※※

Osm. **Istlynās** 'samimiyet, sıkıfıkı olma, teklifsizlik' < Ar. ***isti'nās*** a.m. ※ ***Ol vaḳt 'Āmlrüŋ hemşlyresl ḳardaşını görmege gelür, bulımaz. Benüm-lle bir-az Istlynāş vech-ile ṣoḥbet ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 172a).

Istlysal, b. ***Istl'sal***.

Istofa 'gümüş işlemeli ipekli ağır kumaş, diba' < İt. ***stoffa (broccata)*** G. Meyer 1893 s. 54. ※ [1801], Belgeler IV, 7–8 1967 s. 88 dipnotu 2.

istop 'dur! emri, bir makinenin durması' < İng. ***stop*** 'dur!' + prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi), b. ***blanko*** ⊡. ※ ***İstop üzerine çarhçı soyunup denize atlayıp dümeni işletti.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Nisan 1941). ※ ***istop et-*** 'duruvermek': ※ ***Hızlı giden işte böyle çabuk istop eder; hiç durmadan boyuna içti, sonunda böyle küfeyi*** (O.C. Kaygılı s. 219) 'bir çocuk oyunu': ※ ***Yazdan arta kalan bir buçuk ayı —her hangi bir yeni vukuat olmaksızın- istop, yakantop, ağaca tırmanma, bisiklet, koşu ve yüzme yarışları gibi sporlarda hep erkek çocuklarla yarışarak ve çoğunlukla kazanarak geçirdim.*** (P. Kür 1987 s. 191–192).

istoper (gemici dili) 'istop kumandası (buharla çalışan gemilerde)' < İng. ***stop her!*** W.A. Thompson 1892 s. 181. ***istoper et-*** 'duruvermek': ***'Amca Beğ deŋize yuvarlanmış, boş sepet gibi beş on def'a çalḳandıḳdan ṣoŋra istoper etdi.*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 233). ※ ***Allah bir insana "Yürü yâ kulum!" dedi mi, alabildiğine yürüyor. Bir de "Dur yâ kulum!" dedi mi işte böyle zınk diye istoper ediveriyor.*** (Reşat Enis 1933 s. 57). ※ ***Aşağı doğru biraz daha ilerle, kalabalık-***

tan istoper dersin. Her tarafta lâterna, kitara ve mandolin, zurna ve çiftenâra sesleri; incesaz gıygıyları bile var. (S.M. Alus 1944 s. 156).

Osm. **istizhar** 'yardım, arka, himaye' < Ar. ***istiẓhār*** a.m. ***istiẓhār et–*** 'yardım istemek, himaye aramak': ※ ***Halḳı ḳatında ėtmişdür gendüyi iẓhār, ḳılmışdür anlaruŋ ḥarāmetinden istiẓhār.*** (Ferec 855/1451 v. 199b).

AD. **istol/isdol** 'masa; sandalye' DS 2554, 2561 < Rus. ***stol*** a.m. Tietze 1982z no. 138. ※※

istralya/istiralya (gemici dili) 'direk ve çubukları baş taraflarından tutan donanımlar' L. Gürçay 1943 s. 212 < İt. ***straglio*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 631. ※※

istratikos 'yer şakayiki' < ?? G. Meyer 1893 s. 31. ※※

AD. **istriç** 'meşe ağacı gibi odunundan faydalanılan, gürgen ağacından küçük bir çeşit ağaç' DS 2561 < EYun. ****οστρίτσι*** (ostrítsi) 'bir gürgen çeşidi' Ch. Tzitzilis 1987 no. 377.

istridiya/istiridya/istiridiye 'eti beğenilen bir midye cinsi, Ostrea edulis' Meninski 1680 I, 187 < Yun ***στρίδια*** (strídiya) < ***οστρίδια*** (ostrídya) a.m. (çoğul) G. Meyer 1893 s. 23, D. Georgacas 1978t s. 133 no. 133. ※ ***istiridiye*** Fatih devri Maṭbḫ–ı 'āmire defterinde birkaç yerde geçer: Aḥmed Refīk, TOEM V, sayı 42–62, s. 24–25 ve ayrıca Ālī 1587 v. 163. ※ ***Kıyılar hayalimkinden daha renkli, daha muhteşemdi. Aşağaya inince, pekâlâ kasabaya doğru yuvarlanan dalga köpükleri arasından istiridiye kabuğu üzerinde tanrıça Afrodit'le karşılaşabilirdim.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 9).

istrise/istirise 'tirinket ve mayıstıra serenlerinin kandilisaları' L. Gürçay 1943 s. 212 < İt. ***strissa*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 634.

istromaça/usturmaça '(gemici dili) rıhtım gibi yerlere yanaşan teknelerin boyalarının sıyrılmaması için bordasına sarkıttıkları halat vs.den yapılmış yastık' L. Gürçay 1943 s. 397< İt.***stramazzo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 632.

istrongilo 'bir balık cinsi' < Yun. ***στρογγύλα*** (strongíla) a.m. G. Meyer 1893 s. 23.

istrupa/ustrupa/usturpa (gemici dili) 'halat parçası, halat ucu veya ondan yapılan kırbaç' < İt. (Venedik diyal.) ***stropa*** a.m. Kahane–Tietze 1958 s. 635.

isvoli 'kâğıt oyunlarında kullanılan bir hile (işaretli kâğıtların ortasından, altından kâğıt almak, en üstündeki kâğıdı muhafaza edip kendine saklamak)' H. Kodaman 1944 s. 249 < ?? ※ ***Bu ameliye daima ilk elde yapılabilir. Böyle anlarda kumar hırsızı isvoli çeker, o kâğıdı vermez, kendisine saklar.*** (a.e. s. 91). ※ ***İki kâğıt indirmek, isvolinin başka nev'idir.*** (a.e. s. 101).

isyan 'başkaldırma' < Ar. ***'iṣyān*** a.m. ※※ ***isyan et–*** 'baş kaldırmak, ayaklanmak': ※ ***Bir ḳırnaġum var, benden ḳacdı. Yėtdüm, dutdum. İmdi 'iṣyān ėder. Alub gidemezem. Sataram.*** (Ferec 855/1451 v. 178b). ※ ***Terbiyeli, söz dinler halde, ilgiyle çevresine bakındı. Onun derli toplu ev kadınlığı bu derbederlik karşısında isyan bayrağını çekiverdi.*** (M. Seyda 1958 s. 134).

Osm. **isyankâr** 'isyancı (sıfat)' < ***isyan*** + Fa. ***–kār*** 'yapan, eden', b. ***alımkār*** ⊡. ※ ***Duruşu tedirgin. Basık, loş odada, beklenmedik bir anda, dizüstü çöküp sarsılarak ağladığı, pişmanlık ve umutsuzlukla ağladığı geceyi anımsıyorum. Çözüldüğünü gördüğüm o tek geceyi. Bağnaz ama isyankār, acımasız ama tükenmiş.*** (İ. Aral 1997 s. 273).

iş 'çalışma, fonksiyon, hareket; vazife, hizmet' < ETk. ***iş*** a.m. Clauson 1972 s. 254 ※ ***Anda bir üstād-ı bennā var-idi ki mühendislikde naẓīri yoġ-idi. Ammā hemlyşe biy-kār-idi. Ḳalan yapucılar nesne bilmedüklerlle͜höş-vaḳt idiler, dāyimā işde-yidiler.*** (Ferec 855/1451 v. 18b). ※ ※ ***Maḥmūd Paşa bu gelen kāfire eydür: "Sen ḳraluŋ yanında ne işdesIn?" dėdi...*** (F. Giese 1929 s. 158). 'mühim olan tarafı': ***Hak erenler her yerde ayandır amma, iş onu görmede! Göz deyince budak deliği anlama!*** (H.Z. Ülken 1941 s. 114). 'şey, maslahat, mesele': ※ ***Hakkı işin alayında, hem anlatıyor, hem gülüyordu.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 71). ※ ***Ne kadar istiskal görse aldırmaz, işi alaya bozardı.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 62). ※ ***Paşa epeyce durdu. içini çekerek, bezgin bir halde. "İşimiz Allaha kalmış," diyerek sallana sallana yürüdü.*** (S.M. Alus 1933k s. 74). ※ ***Murād babasının fikrini aŋlamışdı. İş zora binmIşdI. Pençe pençeye, diş dişe çarpışacaḳlardı.*** (M. Yesari 1928 s. 425). ※ ***İş ağlamağa binince hepsi bir olur, Şefik Beyi avutur, sustururlar.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 287). ***iş başa düş-*** 'işini kendi yapmaya mecbur olmak': ※ ***Mestannan evlendiğim zaman ben o kadar iyi yemek pişirmesini bilmezdim. Sonradan iş başa düşünce öğrendim, ne yaparsınız?*** (İsmail Galib 1932y s. 17). ***işi bit-*** 'faydalanamaz hâle gelmek, işe yarar hâli kalmamak': ※ ***Şimdiden ṣoŋra mezraʿ-ı Mıṣruŋ | Ḥāṣılın umma kim işi bitmiş.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 94). ***işini bitir-*** 'öldürmek': ※ ***Yörgüc kim Türkmānları ḳonduğı yėrlü yėrinde bağlatdı, "Bunlaruŋ işlerini bItürüŋ!" dėdi, gendü bindi, revāne oldı.*** (F. Giese 1929 s. 101). ※ ***͜Ḫāṣṣada ḥükūmete ilticā ėden ḍoḳsan şaḫṣı almaḳ ve işlerini bitirmek Içün defeʿātla hücūm etmişlerse de muvaffaḳ olamamışlar*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 260). ***işten değil/işten bile değil*** 'gayet kolay, problemsiz': ※ ***Vağonuŋ döşemesi ayaḳlarımı üşüdüyor, ṣāf havānıŋ nedreti başımı döndürüyordu.͜Hasta olmaḳ işden değil.*** (Aḥmed Rāsim1333 s. 167–168). ※ ***Birkaç bin yeniçeri ile dört beş topu olsa, bir gece içinde şu kaleyi alıvermek işten bile değildi***. (ʿÖmer Seyfeddīn 1943b s71). ※ ***Çıldırmak işten bile değildi.*** (R.H. Karay 1939a s. 129). ***Işden düş-*** 'artık çalışamaz yaşa gelmek': ※ ***Bu ʿāciz ʿavratdan, ṣāḥIb-vāḳıʿadan, Işden düşmişden, ḳara-baḫtludan n-istersin?*** (Ferec 855/1451 v. 111b). ***iş erleri*** 'mahkemelerde güya muarızlara yardım etmekle geçinenler': ※ ***Memālik-i maḥrūse aʿyānından maṣlaḥat-güzār nāmına olan iş erleridür ki berāt-ı pādişāhīsüz muṣliḥIk manṣabına mütaṣarrıflardur.*** (ʿĀlī 1982 (988) 1581 II, 162). ***işi geçme–*** 'kimse onun yapabildiği işe muhtaç değildi ve bundan dolayı kimse iş vermedi': ※ ***Bağdādda müflis ḳaldı. İşlemek istedi. İşi geçmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b). ***iş gör–*** 'çalışmak' Meninski 1680 I, 595: ※ ***Reʾīs, muḥākemāt ve müẕākerātda müntaḫib ve cāhil aʿżālaruŋ ḥālini ḥikāye ediyor. Bunlar birer heykel gibi ṣandāliyelere ḳurularaḳ uyuḳlamaḳdan, ṣoŋra da reʾīse "Nasıl isterseŋ öyle yab!" demekden başḳa bir iş görmüyorlarmış.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 286). ***iş güç*** 'çalışma, meşguliyet; vazife, icra–i meslek' Meninski 1680 I, 594 : ※ ***Peyveste işi güci ṭāʿat-u ʿibādetdi, namāz-ile, orüc-ile eglenürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 173b). ※ ***Şeh-zāde eyitdi: "Maşrıḳ-***

dan gelürem, Maġribe giderem," dėdi. Ol şehrī yigit eyitdi: "Ne iş-güc?" dėdi. Şeh–zāde eyitdi: "Dilerem Nīl ırmaġınuŋ başı ḳandadur görem!" dėdi. (a.e. v. 192b). ※ ***Andan Şeh–zāde Çipur*** ***'ādetince işinde gücinde, yėmesinde*** (metin: ***yėmişinde***) ***icmesinde, seyrānında şikārında, ẕevḳinde 'işretinde oldı. Ḥaṣīrcılıġı bunuŋ kemāl–i nefsine naḳş getürmedi.*** (a.e. v. 238b). ※ ***Onu bekâretiyle yetiştirerek, koca denmeğe seza, ev bark geçindirebilecek, iş güç sahibi bir adama verebilmek emelinde idi.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 36). ***işi iştir*** 'işi yolunda': ※ ***Sen bir kere babamı gör, ondan selām götürürseŋ işiŋ işdür!*** (M. Yesari 1928 s. 290). Fakat bunun aksi de olabilir 'işi bitiktir': ※ ***İzmir civarında ahtapot da mebzuldür ha! Bir sarıp sarmaladı mı işin iştir. Kurtulabilene aşkolsun!*** (S.F. Abasıyanık 1944 s. 75). ※ ***işini ḳayur–*** 'işini bitirmek; idam etmek': ※ ***Fażal yalan cıḳarsa, geldügümleyin buyursam gerek, anı zindāndan cıḳarub dārda işin ḳayursam gerek.*** (Ferec 855/1451 v. 2b). ***iş ki*** 'yeter ki': ※ ***Günü gelince hakkını ve kanaatini müdafaada eskisi kadar âciz kalmıyacağını gayet iyi anlıyordu. İş ki Allah o günleri göstersin!*** (R.N. Güntekin 1930 s. 94). ※ ***Onu da hallederiz, iş ki senin istediğin olsun.*** (Peyami Safa 1931 s. 94). ※ ***Harmanlar hep bir arada döküldüğü için toz toprak birbirine karışır. İş ki rüzgâr essin.*** (M. Makal 1950 s. 31). ※ ***Öyle bostan göstereceğim bu köylüye, ağızları açık kalacak! Gelecek salıya köyün yarısı bostan ekecek! İş ki bu yıl bunları erdirip oldurayım!*** (F. Baykurt 1971c s. 357). ***işi oluruna bırak–*** 'işi kendi hâline bırakmak, karışmamak': ※ ***Bir müddet işi oluruna bırakmıya karar verdi.*** (Sabahattin Ali 1937 s. 20). ※ ***Fatmanın birikmiş beş on kuruşu suyunu çekerken, aklı başına geldi. Artık işi oluruna bıraktı. Abdullah Efendinin evinde yıkadığı bulaşığa, süpürdüğü ortalığa mukabil bir ekmek yiyordu.*** (S. Kocagöz 1941 s. 13). ***iş olsun diye*** 'hakiki bir sebep olmadan, ciddi bir maksat olmadan': ※ ***Ortanca hanım, bir türlü rahat edemiyor, yerinde duramıyordu. İş olsun diye dışarıya seslendi: "Vicdan! Dangalak mahlûk neredesin? Çabuk buraya gel!"*** (S.M. Alus 1934 s. 200). ※ ***Hele bu yol işile bu kadar uğraştığıma kızanlar pek çok. Bir alâkaları olduğundan değil, iş olsun diye kızıyorlar..*** (Sabahattin Ali 1943 s. 7). ***işi pişir–*** 'bir işi sahadan safhaya ilerleterek neticesini alana kadar müzakere etmek': ※ ***Kılġuz ḳadınıŋ becerikliği sāyesinde her şey yoluna girer, iş pişirilüb ḳurtarılır.*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 27). (Argo) 'cinsel ilişki kurmak': ※ ***Eskiden gerdeğe girmeden oğlan kızın parmağının ucunu göremezdi. Şimdi evvelden işi pişirip öyle evleniyorlar.*** (İsmail Galib 1932yd s. 8). ***işi rast git–*** '(bir işte) muvaffak olmak': ※ ***Bu şapkanın giyilecek yeri kalmadı gerçi, ne yaparsın? Uğur getirir bu şapka bana. Fesi atıp onu giydim giyeli işim rast gitmiştir.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 5). ※ ***O uğursuz günün sabahından sonra Dertlipınarlı Memişin işi bir türlü rasgitmedi.*** (H. Aytekin 1945 s. 64). ***işi tatlıya bağla–*** 'öfke göstermemek, muhatabını teskin etmek': ※ ***Suat aksi aksi döndü: "Ne var, ne istiyorsun? Sağırla mı konuşuyorsun?" diye sertlenince, Cevdet Efendi işi gene tatlıya bağlamıştı: "Sen şimdi karınla yarenliği bırak da beni dinle: Doktoru gördün mü?"*** (S.M. Alus 1934 s. 66). ***iş tıkırında (git–)*** 'iş yolunda gitmek': ※ ***Yolda köpeklerden ve "köpek kadar değeri olmıyan" bir bekçiden başka kimseye görünmemişlerdi. İşin bu kadar tıkırında gitmesinden memnun olan ḳadırga kapıyı açan küçük karısı, otuzluk Haticenin hayretle büyüyen gözlerine keyifli keyifli gülerek...*** (K. Bilbaşar 1941 s. 28). ※ ***Kuş sola doğru uçuyorsa korkma, işin tıkı-***

rında. Rüzgārın hızına göre bir veya iki karış ilerisine ateş et! (S.M. Alus 1944 s. 143). ***işler yaş*** 'vaziyet kötü': ※ ***İşler yaş! Bak işte, bayramdır dedik, biraz para oynar, namusumuzla dinlenelim dedik, bu memlekete düştük. Meğer burada dilencilere göre yasak varmış.*** (F. Erdinç 1948r s. 41).

Osm. **îş** 'hoş hayat, sefa'< ***ayş*** kelimesinin varyantı, belki ***'īş*** u nūş kafiyeli terkibin tesiri altında. ※ ***Çün gėce oldı, gėrü ḳapuları bağladılar, ṣubḥa-dek 'īş u temāşāya meşġūl oldılar. Sā'at sā'at bir birine mlhr u muḥabbet artar-idi, ifrāṭ-ı 'ışḳ gözlerini örter-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 119a).

AD., RD. **iş-** 'içmek' < ***iç-*** fiilinin varyantı, DS 2565, TS 2124, J. Eckmann 1940 s. 151. ※ ***Müsülmānlar, 'āşıḳ oldum, süçü işdüm, delü oldum!*** (Sulṭān Veled 1958 s. 34).

işaret 'alâmet, belirti, emare, nişan; el veya gözle verilen nişan, ima' < Ar. ***işāra*** a.m. [/***şwr***/ kökünden]. ※※ ***işaret et-*** 'söz söylemeden el veya göz hareketiyle emretmek': ※ ***Pādişāh işāret ėtdi. "Otur!" dėdi. Oturdı***. (Ferec 855/1451 v. 26a). ※ ***Ol ṣanem-i māh-rŭh Ferrŭh-rüza eliyle gel dėyü işāret eyledi. Der-ḥāl Ferrŭh-rüz durdı, 'azm-ı ḳaṣar ėtdl.*** (a.e. v. 37b).

işbaşı et- I (geçişsiz fiil olarak) 'çalışmaya başlamak' < ***iş***, ***baş*** ve ***et-***. ※ ***Musa ise orada yere yatmış ayağını tutuyor, ayağından bol kan akıyor, toprağı ıslatıyordu. Müteahhit Rıza efendiye: "Peki sarın da, iş başı etsin..." diyerek gitti.*** (C.A. Kansu 1947 s. 45).

işbaşı et- II (geçişli fiil olarak) 'bir işe koymak, çalıştırmak' < ***işbaşı et-*** I. ※ ***Oradaki bostan dolabı bir seneden beri işlemez bir halde duruyormuş. Dolabı temizletip işletmek istemişler. Bir kaç köylüyü bunun için işbaşı etmişler.*** (C.S. Gürler 1939 s. 8).

Işbltlren, b. ***Ispltren***.

işbu, b. ***oşbu***.

(Kumarbazlar argosu) **işçi** 'hile yapan oyuncu, kumar hırsızı' H. Kodaman1944 s. 250. ※※

AD. **işçimen** 'çalışkan, becerikli, iş bilen' DS 2561 < ***evcimen*** kelimesinin ***ev*** kısmının yerine ***iş*** kelimesi konmuş, halk etimolojisinin güzel bir örneği. ※※

işe- 'su dökmek, küçük tuvaletini yapmak' M. Räsänen 1969 s. 174. < Çağ. ***işe-*** a.m. A. Pavet de Courteille 1972 s. 116. ※ ***Naṣraddīn Hōca bir gün bir yėrde işemiş. İstincā ėderken, ittifāḳ, bir eşek de işemiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 109).

AD. **işemik** 'sidik' DS 2562 < ***işe-*** + ***-mik***, b. ***çelmik*** ⊡. ※ ***Durdukları yerin az ilerisindeki yerdeki duvar işemik kokuyordu. Ayrı bir yerlerde bir ahır aradı, bulamadı; Işemik kokusunun, aradığı ahırdan değil de yandaki duvardan geldiğini anlayınca bayağı rahatladı.*** (Yaşar Kemal 1983k s. 77).

AD. **işgaf/Işgap** 'dolap' DS 2562 < Rus. ***şkaf*** a.m. Tietze 1982z no. 139. ※※

işgal '(bir yeri) ele geçirme, zaptetme' < Ar. ***işġāl*** a.m. ※ ***Hem de vallahi kulağımla duydum, işi gücü devairi işgaldür, dedi. Hiç hakime ihsası rey yaraşır mı?*** (F.C. Göktulga 1953 s. 53). ***işgal et-*** 'ele geçirmek,

zaptetmek': ※ **İşinize son veriliyor. Solcular Tan Matbaası'nı işgal etmişler.** (R. Ilgaz 1996 s. 103).

işgaliye 'park yapılan bir vasıtadan belediyece alınan bir para' < ***işgal*** + vergi ve ücret isimlerinde kullanılan ***–iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Bizim gibilerden "işgaliye" alınması gerekir. Neden direnip inat ediyorum bilmem.*** (Peride Celal 1991 s. 553).

AD. **işgap**, b. ***işgaf***.

işgene, b. ***işkene***.

işgeve, b. ***işkefe***.

işgil, b. ***işkil*** I.

işgüzar I (müspet manada) 'iyi çalışan, becerikli' < ***iş*** + Fa. ***–guzār*** 'geçiren, bırakan' (b. ***haracgüzar*** ⊡), Fa. ***kār–guzār*** a.m. kelimesinden calque (ödünçleme çeviri), b. Tietze 1964p s. 182; ***işgüzar*** kelimesi lûgatlerde 20. asırdan evvel kaydedilmiyor, ilk defa 'Alī Seydī 1324 s. 50 'ġalaṭ' kaydıyla zikredilmiştir. Az. Tk. ***işgüzar*** a.m. ADİL 1980 II, 461 belki daha eskidir. ※ ***Zaten pek ufak tefektir. Maamafih sözlerinden işgüzar ve çalışkan bir adam olduğu anlaşılır.*** (C.F.Başkut 1962 s.28).

işgüzar II (menfi manada) 'gereği yokken, daha çok kendini göstermek için işe karışan' (TüS) < ***işgüzar*** I. ※ ***Bu vaziyetteki tazelere akıl öğretecek akıl hocaları eksik mi? Konu komşu arasında, sındırlıyı sıyırtmış, artık sırasını savup geçmez olmuş, fakat hâlâ da tek duramıyan, fikir çelmekten zevk duyan işgüzar kocakarılar çok.*** (S.M. Alus 1944 s. 175). ※ ***Ah ah, ne işgüzar protokol görevlileri de vardır, olmıyacak yerde olmadık şeyler yaparlar, insanın canını sıkarlar.*** (M. İzgü 1993 s. 58). ※ ***İki ay önce seçilip işbaşına gelen yeni yönetimin muhalifleri, kasabanın onca sorunu çözümlenmeyi beklerken, köpeklerin ortadan kaldırılmasını "anlamsız bir işgüzarlık" olarak nitelediler.*** (A. Yurdakul 1996 s. 21).

işid–, b. ***eşid–***.

işirgen–, b. ***eşirgen–***.

işit–, **işitgeç**, b. ***eşid–***.

işitil–, b. ***eşidil–***.

işitmezlen– 'işitmemezliğe gelmek' TS 2118 < ***işit***– + ***–mez*** olumsuz geniş zaman kipi + ***–len–*** 'gibi davranmak' anlamında fiil yapan genişleme, b. ***almazlan–***⊡. ※※

işkampaviya, b. ***iskampaviya***.

AD. **işkebir** 'yaban arısı' K. Emiroğlu 1989 s. 135 < Yun. (diyal.) ***σ̆κεπίδ*** (şkepíḏ) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 193–194.

AD. **işkefe/işgeve** 'saçta pişirilen yufka ekmek' DS 2562, 2563, ZTS 105, TS 2114–15 < ??

işkenbe/işkembe 'karın ve içindeki organlar' < Fa. ***işkanba/şikanba*** a.m. ※ ***Hafızı cami avlusunda buldu. Kollarını sıvamış, aptes almıya hazırlanıyordu. Alçak boylu, kalın, işkembesi kendisinden iki karış ileri uğramış, semiz toparlak yüzlü bir adamdı.*** (S. Baklacief 1957 s. 98). ***işkembeden söyle–/işkembeden at–/işkembe–i kübradan***

at– 'uydurmak, uydurarak söylemek, atmak': ***Kimi işkembeden söyler, cigerden nāleler eyler.*** (Seyyid Vehbī, öl. 1149/1736, A.S. Levend 1943 s. 458). ※ ***Bunları işkembeden atıyorum sanma! Bir zamanlar ben de başka türlü düşünüyordum; herşeyi aklımla halletmlye kalkıyordum. Fakat artık dünyada bir tek şeye inanıyorum: O da tecrübe.*** (Sabahattin Ali 1937 s. 202). ※ ***Aklını kaçıran zavallı şimdi herkese işkemb–l kübradan böyle fetva çıkarıp veriyor.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 63). ※ ***Ḳaçık Arnavut, bu söylediklerinin dörtte üçünü her halde uydurmuş, övünmek için lşkembe–i kübradan atmıştı.*** (M. Seyda 1958 s. 205).

işkence I 'bir kimseye yapılan aşırı eziyet' < Fa. ***işkanca*** a.m. ※ ***İşkencede i̱htiyāṭ ėdeler ki ḳable s̱-s̱übūt telef–i nefs olmaya ve eger işkencede ölürse daʿvāsı ṣorulmaya.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 7a). ※ ***Ehl–i ʿörfe teslīm ėtmedin dutub ḳapub işkence ve siyāset eylemek şerʿa ve ʿörfe muḫāllf teʿaddī ve tecāvüzdür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s.27).

AD. **işkence II/iskence** 'iki tahtayı sıkıştırmak için kullanılan bir marangoz aracı' DS 2556, 2563, ZTS 105 < Fa. ***eşkanceh/şekanceh*** a.m. ***eşkanceh*** 'large sash clamps (their names are a reminder of medieval torturing screws)' H. Wulff 1966 s. 86. ※※

AD. **lşkene/lşgene** 'bir yemek; etli yemeğin suyu' T. Gülensoy–A. Buran 1994 s. 235 < Fa. ***lşklna*** 'bread crumbled into broth' F. Steingass 1930 s. 66 Tietze 1967 no. 68, G. Doerfer 1975 IV, 146. ***işkenli*** 'sulu (yemek)' DS 2563. ※※

AD. **lşkep** 'kirişler üzerine köşeden köşeye çapraz atılan direkler' DS 2563 < Yun. (diyal.) ***σκέπη/τσέπη*** (sképi/tsépi) 'örtü, tavan' Ch. Tzitzilis 1987 no. 478. ※※

AD. **lşkes–** 'kötülük etmek, eziyet etmek' DS 2563 < ?? ※ ***[Tilki] bardağı insan sanmış. Bardağa lşkesmek için zevle ipi ile kuyruğuna bağlamış.*** (M. Tuğrul 1969 s. 212).

AD. **lşkll I/lşgil** 'bir şeyin bağı, perdenin bağı; boyunduruğun demir kısmını bağlayan kayış; yelkenli gemilere bağlı filika; yüzük oyununda yüzüğü saklamaya yarayan çorap, mendil ve başka şeyler' DS 2562–63 < Fa. ***şikīl/şlgll/aşkal*** 'horse–tether' F. Steingass 1930 s. 66, krş. Az. Tk. ***işkil*** a.m. Mecazî manada 'ilgi; bir şeye karşı düşkünlük; iş güç, uğraşı' DS 2562–63. ※※ ***işglllen–*** 'hatırlamak, sürekli bir şeyle uğraşmak, oyalanmak' DS 2562. ※※

işkil II 'şüphe, kuşku, vesvese' Meninski 1680 I, 243 < Fa. ***işkīl/işkil*** 'hile, aldatma' F. Steingass 1930 s. 66. ※※ ***işkil et–/işkille–*** 'haber vermek, kolaçan etmek (?)' DS 2563: ※ ※ ***Teftiş idüb kimde işgil iderse***. (E. Kömürciyan 1981 s. 149). ※ ***"O evi iyice işkillediniz mi?" —"Elle koymuş gibi bulurum."*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 25). ***işkile var–/lşkillenmek*** 'şüphelenmek; alınmak' DS 2563, Meninski 1680 I, TS 2119, E. Gemalmaz 1978 III, 187. ***işkilli*** 'kuşkulu': ※ ***Ben bir şeyler olduğunu seziyordum amma, pek içinden çıkamıyordum. Bereket versin Ali biraz gözümü açtı. Bana Şakir Beygillerin bugünlerde biraz işkilli olduklarını çıtlattı.*** (Sabahattin Ali 1937 s. 75).

AD. **işkine** 'bir balık cinsi, Corvina nigra' < Yun. ***σκίνα*** (skína) D. Georgacas 1978t no. 120. ※※

Osm. **işklavon** 'bir gemi tipi, bir çeşit fırkata' < İt. (Venedik diyal.) ***schiavone*** 'dalmatino, illirico' Kahane–Tietze 1958 no. 584. Hapax legomenon. ※※

işkolik 'çalışma delisi, kendini tamamen işe vermiş' < İng. ***workoholic*** a.m. kelimesinin, ilk unsurunu Tk.ye tercüme etmekle elde edilen calque'ıdır. Zaten İng. kelime de buna benzer şekilde ***alcoholic*** kelimesinin calque'ıdır. Tk. kelime belki örneğimizi aldığımız kitabın yazarı tarafındanyaratılmıştır. ※ ***Bir insanın gençliğinde işkolik olması ne denli yıkıcıysa, yaşlılığında tembel tembel oturması da o denli yıkıcıdır.*** (M. Urgan 1998 s. 88).

işle– I 'çalışmak' TS 2119–22 ※ ***Anuŋ atasından mevrüs̱ ṣanʿati ḫ̮ışt-zenlig–idi. Her gün öyleye degin işler–idi***. (Ferec 855/1451 v.117b). ※ ***Diledi–ki Kāzerūna gide. Yollar bağlu bulundı, kārubān işlemedi.*** (a.e. v. 117b). 'icra etmek, neticeye götürmek': ※ ***Raḳ[ḳ]āṣlıġı eyle uṣūlinde işledi ki şāh u vüzerā vu nüdemā cümlesi taʿaccüb ėtdiler.*** (a.e. v. 203a). ※ ***Dārü işledi, biy–hūş olub düşdi.*** (a.e. v. 22a). ※ ***Bu zen–i pārsā bir iş işledi kim tā devir–i ḳıyāmet dāsitān olısardur.*** (a.e. v. 26b).

işle– II '(cansız faillerle) harekette olmak, tesir etmek' TS 2122 < ***işle–*** I. ※ ***Nuṣhalarınıŋ teʾs̱īr–i efsūnkār u siḥr–āmīzini, bunlarıŋ ṣıtmadan başlayaraḳ eŋ mühlik emrāża devā olduġunu, üzerine de bir nusḫ̮a ṭaşıyana ḳurşun bile işlemeyeceğini kemāl–i iṭmiʾnānla iʿlān ediyordu.*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 55). ※ ***Evrākım bugün müsteşāra gitti. Yarın ikimiz de muallimiz. Öbür günden itibaren aylıklar tıkır tıkır işliyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 219). ※ ***Yol değil mi bu, atlı da geçer, araba da geçer. Bu yollar av mevsiminde sabaha kadar işler!*** (S.M. Alus 1944 s. 184 ※ ***Meğerse tuğla fabrikasına işliyen küçük şimendifere, dekovil mi derler ne derler, ona koşuyorlarmış.*** (a.e. s. 100). 'cerahatlanmak (yara hakkında)': ※ ***Faḫ̮r ėdermişsin yürekde zaḫ̮m–ı yār işler diye; | Oŋmasun, ey müddeʿī, hergiz cihānda işlerüŋ!*** (Ẕātī 1970 II, 220).

(Argo) **işle–** III 'çalmak' < ***işle–*** I. ※ ***Sen şu kemeri papel ṣayub–da mı aldıŋ? Posta–ḫ̮āneniŋ öŋündeki işporṭalardan işlediŋ.*** (M. Yesari 1928 s. 235). ※ ***Bir gün kızdırdım: "Ulan Tank dedim, zaten bulmuşsun mevlānı, bari biraz işle de beş on papel kazan!" Geçmişi kandilli ne dedi bilir misiniz? "Beni yankesici diye sana kim söyledi?"*** (Aka Gündüz 1940 s. 8). Başka argo manalar için b. H. Aktunç 1990 s. 143.

işlek 'işleyen (ms. makine); çok işlenen, çok kullanılan (ms. yol); düzgün, okunaklı (el yazısı)' < ***işle–*** + fiilden partisip manasında sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***açık*** I ve ***akık*** ⊡. ※ ***Ḫ̮āna şebih o ḫ̮ānedür işlek olub erāzile, | Bābı bābulluġa döner, her yolı ḫ̮ayli bol olur.*** (ʿĀlī 1975 (1007) 1599 s. 127).

AD. **işlepe** 'fötr şapka; serpuş' DS 2564 < Rus. ***şlyapa*** a.m. Tietze 1957 no. 201.

işlet– I 'çalıştırmak' TS 2122–23 < ***işle–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt–*** ⊡. ※ ***Sen benüm ḳulumsın. Her neŋ var–ise benümdür. Seni ve emlākiŋi ve esbābuŋı taṣarruf ėderem. Buları benden satun al! Yoḳ–mı dėrsin, seni gevüre sataram, işletmekden cānuŋı, bağruŋı cıḳarur.*** (Ferec 855/1451 v. 105b). 'yaptırmak, elde et-

tirmek': ※ ***Ruḫām-ı mülevvinden ḥavżlar, birkeler işletdi.*** (a.e. v. 91b). ※ ***Lā-yenḳaṭi' bu degirmeni bu resme işletdi. On yıldan ṣoŋra degirmenüŋ muḥarriki muḥallel oldısa, mu'aṭṭal ḳaldı.*** (a.y.).

işlet- II 'sezdirmeden biriyle alay etmek' < ***işlet-*** I. ※ ***"Bizim ilçenin kaymakamlığını becerdin mi Amerikaya reisicumhur da olursun," diyorum. Yutmuyor. "Hadi oradan," diyor, "işletme beni!" diyor.*** (F. Baykurt 1955 s. 24). ※ ***"Ulan yuh sana be! Muhtar seni işletti ulan!" Kadınhanlı köylü delikanlısı kızardı.*** (F. Baykurt 1961o s. 178). ※ ***Sürgün lâfını ilk açtığın günü hatırlıyor musun? İnanmamıştım, işletiyorsun sanmıştım vallahi!*** (A. İlhan 1973 s. 475).

işlibe 'bir çeşit kuş' R. Dankoff 1991 s. 47 < ?? Başka kaynaklarda bulunamadı. ※※

AD. **işlik** I 'iş yeri, dükkân, atelye; el tezgâhı' DS 2564, TS 2123 < ***iş*** + ***-lik***. ※ ***Sana gözel bir işlik açarız. Şahsın için de bir ev uydururuz.*** (F. Baykurt 1961o s. 223). ※ ***Uluguş, demirci işliğine çıkıp geldi kuşluklayın.*** (F. Baykurt 1971t s. 351). ※ ***Evimizin tam karşısında bir berber işliği vardı, sahibi kapının önünde otururdu.*** (B. Günel 1984 s. 35).

AD. **işlik** II, b. ***içlik***.

(Halk ağzı) **Işmar/ışmar** '(el, göz ya da baş hareketiyle yapılan) sessiz işaret' DS 2497 < ?? ※ ***Karşı karşıya giriştiler mi kafa çekmeğe, başladılar mı bize tecavüze, göz kırpmağa, bıyık burmağa, söz atmağa? O kirloz suratlı, süpürge sakallı, kart ḥabeşin lokma gözleri bende. Arabacıları bile çileden çıkmış, o da boyuna duduya ışmarda!*** (S.M. Alus 1933p s. 161). ※ ***Beybaba bir işmar çaktı. Oradan bir çocuk valizle bohçayı Fatma'dan alıp uçtu.*** (M. Seyda 1958n s. 232).

işporta 'seyyar satıcıların mallarını serdikleri sepet, sergi' < Yun. ***σπόρτα*** (spórta) < İt. ***sporta*** a.m. G. Meyer 1893 s. 50, M.L. Wagner 1943 s. 25. ※ ***Sen şu kemeri papel ṣayub-da mı aldıŋ? Posta-ḫāneniŋ öŋündeki işporṭalardan işledıŋ.*** (M. Yesari 1928 s. 235). ※ ***Köylerden kentlere savrulan insanlarımız; işporta tezgâhlarında, trikotaj atölyelerinde, oto tamirhanelerinde, daha bin bir türlü er meydanında Yahya Kemalin şiirlerini okumaya zaman bulamamışlarsa, nasıl bir ceza düşünürdünüz onlar için?*** (N. Güngör 1992 s. 15).

işrap et- 'ima etmek; yavaşça ve kurnazca sokmak ' < Ar. ***işrāb*** a.m. ※ ***Uşak kapıyı açtı; bir şey söylemedi ama ev sahibinin yanına gidileceğini tavriyle işrap ediyordu; büsbütün ciddîleşmişti.*** (R.H. Karay 1964 s. 10).

işret 'bezm meclisi zevkleri' < Ar. ***'işra*** a.m. ※ ***Melik-zādelerüŋ gereklüsini temām ḥāṣıl ėtdi. Ammā artuḳ meyli şikāra vu ṣoḥbete vu 'işrete idi.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ※ ***Yėdiler, icdiler, 'işretler ėtdiler. Ücer, dörder gün durub sağlıġ-ile durdılar, yollarına gitdiler.*** (a.e. v. 26a).

Osm. **işret-hāne** 'umumhane, genelev' Meninski 1680 I < ***işret*** ve ***hāne,*** b. ***apdesthane*** ⊡. ※ ***Üzengü yoldaşlarıyuz dėyü rikāb gibi yanlarına ṭaḳılub gāh mey-ḫānelerde yėyüb içmege gāh 'işret-ḫānelerde nigār ṣayd ėtmege ilga ėderek az zamānda bir mertebeye varurlar ki naḳdīyeleri fenā bulur.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 146–147).

iştafilya, b. ***istafilya***.

iştah 'istek, arzu; yemek yeme isteği' Meninski 1680 I, 231 < Ar. ***iştihā'*** a.m. ※ ***Cebinde anzorot varsa, pek iştaha gelirsen şu balyaların arkasına gidip bir iki yudum çek!*** (S.M. Alus 1944 s. 48).

işte 'ha bak!' Meninski 1680 I. 234 < ***oşte.*** ※ ***Lohusanıŋ ṣıhhatince vuḳū' bulacaḳ her mes'ūlīyet size rāci'dir. İşte ḳapu, buyruŋuz!*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 210–211).

AD. **iştecik** 'işte' DS 2566 < ***işte*** + ***-cik*** küçültme ek, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***O ev seniŋ benim dėyelek ekmeyin başında gürültü ėttikden sōra ikisiniŋ de āç ġarnı tomtok oluyo.. Gėrisin gėri ikisı dönüyola ėve. Birisi dėyo ki: "İştecik benim ėv bu."*** (A. Caferoğlu 1940 s. 117). ※ ***İşte sular gölgeler, iştecik kayalar kökler | Ayaklarım taşır gönlümün devini efsanede.*** (F.H. Dağlarca 1957d s.19).

Osm. **iştidad** 'şiddetlenme, artma' < Ar. ***iştidād*** a.m. ***iştidādü l-berd/ iştidadülberd*** 'soğuğun şiddetlenmesi' (eski takvimlerde bir mevsimin tesmiyesi). ※ ***Elâ gözlümün çıkagelişi en ziyade kânunlarda; 40 gün süren Erbain ve 50 gün süren Hamsin içinde, Erbainin Zemherir fırtınasile "İştidādülberd"ine sanki balmumu yapıştırmış.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 30.I.1941).

Osm. **iştigal** 'meşguliyet; eğlenme, oyalanma' < Ar. ***iştiġāl*** a.m. ※ ***Hengām-ı nīm-şeb evde-yidüm, bir ḳuş dutdum, biryān eyledüm. Aġzuma ḳoyacaġum vaḳtin, nā-gāh ġarīb [ḳ]uşdur, ucdı, perri bāli temāmet ḳatumda ḳaldı. Ol iştiġālde-yidüm.*** (Ferec 855/1451 v. 140b). 'tahsil, okuma, ders çalışma': ※ ***Pes ekṡer-i evḳātları baṭālet ile geçer, ehl-i ḥiref u kāsibleri ṣınā'atinden ve ṭālib-i 'ilm olanları iştiġāl u muṭāla'a fikretinden berī olub yārānı ile aḫşām olınca yėr içer.*** ('Ālī 1975 (1007) 1599 s. 126).

Osm. **iştihar** 'şöhret kazanma, meşhur olma' < Ar. ***iştihār*** a.m. ※ ***Ma'māfīh şā'irlikle iştihāre i'tinām yok.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 I, 328).

RD. **iştiple-** 'çimdiklemek' DS 2566 < Bulg. ***ştipya***, Sırp-Hırv. ***ştipati*** a.m. Tietze 1957 no. 203. ※※

Osm. **iştira** 'satın alış' < Ar. ***iştirā'*** a.m. ***iştira et-*** 'satın almak': ※ ***Ehl-i İslām iştira' ėtseler daḫı kefereden alına-gelen‿harācları sāḳıṭ olmaz, bī-ḳuṣūr edā ėderler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [İkinci Selim devri] s. 298).

iştirak 'ortaklık' < Ar. ***iştirāk*** a.m. ※ ***Ve bir ra'iyyetüŋ oğulları ki ba'żı çift ve ba'żı bennāk ḳayd olınmış olsa atalarınuŋ yėrini iştirāk-ile taṣarruf ėdüb resm-i çift ve resm-i bennāk cümlesinüŋ arasından iştirāk-ile edā olınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1538] s. 30).

iştiyāḳ 'hasret' < Ar. ***iştiyāḳ*** a.m. ※ ***Ammā âdemī-zāddan vefā gelmeye dėyüb terk-i viṣāl ėtdüm. Bu dem iştiyāḳ odında yanub yoruram.*** (Ferec 855/1451 v. 29a). ※ ***Melik 'avratlar gibi saġu saġdı, yüzin yırtdı, başına dopraḳ ḳoydı, donın yırtdı, ḳolın çeynedi. Gün günden teb u süz u firāḳ-ile, iştiyāḳ-ile naḥīf oldı.*** (a.e. v. 89b).

AD. **iştonı** 'don' < ***iç*** ve ***don***. ※ ***İştonı tutturmaḳ için bir uçḳur lāzım.*** (L. Bonelli 1899 s. 366 no. 307).

Osm. **işve** 'naz' < Fa. ***işva*** a.m. < Ar. '***işwa*** 'akşam, karanlık; akşam yemeği'. ※ ***Ḳılur gülzār içinde nāz u 'işve.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 90).

Osm. **işvebaz** 'flörtçü' < ***işve*** + ***-bāz*** 'oynayan', b. ***ateşbaz*** ⊡. ※ ***Al u fendidı, işve-bāz, | Gyāh muṭī'dır, gyāh oğratmaz.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 89 no. 47). ※ ***ELİFE (şuh, işvebaz bir tavırla Kâzıma yaklaşarak) —"Benimle böyle baş başa kalmak sizi rahatsız etmesin sakın!"*** (İsmail Galib 1949 s. 84).

it I 'köpek' < ETk. ***ıt*** a.m. Clauson 1972 s. 34 ※ ***İtler bir dem ṣabr ėtdiler, nān u güşt umdılar. Cün ümīdlerin kesdiler, ḳamusı*** (metinde: ***ḳamusın) vezīr yöresinde ellerini uzadub başlarını elleri üzerine ḳoyub yatdılar, uyıdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 125a). ※ ***Bir demden ṣoŋra daşradan içerü bir it girür, ḳızcuġazı ḳundaġiyla anası ol ite vėrür. Ḳızı aġzıyla ḳapar, ḳacar, nā-bediyd olur.*** (a.e. v. 88b). ※ ***Şeyh avlamaġa-mı çıḳdı kim elinde it dutmışdur yėder?.*** (A. Zajączkowski 1934 I, 82). ***it canlı*** 'zahmet ve sıkıntıya çok dayanır, yorulmak bilmez; çok can acıtan sızılara, zahmetlere, yaralara "of" demeden dayanabilen' TS 2126, Ö.Ā. Aksoy 1976 II, 752: ※ ***Bu derd-ile nice it cānlu oldum, | Ki seg-bān gibi tozlu ḳanlu oldum.*** (Fạhrī 1974 s. 416 no. 3272). ※ ***Lākin mel'ün it cānlı ve bu gibi ḫuṣūṣātda idmānlı bir cānever olduġundan yine der-ḥāl kendini ṭoplayaraḳ yola düzelir, ḳoġalıyanlaruŋ ṣüratlarına irili ufaḳlı bir ḳaç avuç ṭaş fırlataraḳ ikisi de firāra muvaffaḳ olurlar.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 412–413). ※ ***"Bu işkenceye naṣıl taḥammül etdiġime şaşıyorum." —"İt canlısıŋ da onuŋ içi̇n!"*** (H.R. Gürpınar 1341 [1922] s. 636). ※ ***Kodaman evde hapis gibiydi. Patlıyordu. Odadan sofaya, sofadan merdiven ayağına, merdiven ayağından da mutfağa, muttasıl gidip geliyor, it canlı vakti öldüremiyordu.*** (E.E. Talu 1935 s. 41). ***it dalaşı*** 'ciddiye alınmayacak küçük bir münakaşa: ※ ***"Hayr ola! Bir vaḳ'a mı var?" -Ne olacaḳ, it dalaşı...*** (M. Yesari 1928 s. 218). ***it deliği*** (argo) 'hapishane': ***"Dutmuşlar mı?" —"Pirakir mi hükûmet?" —"Desene boyladı it deliğini?"*** (Orhan Kemal 1954b s. 110). AD. ***it dirseği*** 'gözdeki arpacık' DS 2567, TS 2126–27, Meninski 1680 II, 2056, krş. Az. Tk. ***itdirseyi*** ADİL 1980 II, 436: ※ ***Biraz kanlı olan sol gözünün alt kapağında epeyce bürtlemiş bir itdirseği vardı.*** (F. Erdinç 1955 s. 84). ***it dişi domuz derisi*** 'sevilmeyen iki kişi arasındaki anlaşmazlıktan duyulan hoşnutluğu anlatır': ※ ***Çün bir birine girüb ḳırmaġa başladılar, hemān bunlar dạhı it dişi doŋuz derisine dėyüb bir kenāra çıḳub ḍurdılar.*** (Saltuḳ-nāme 1974 s. 333). ※ ***Minnet u ḥamde sezādur Bārī | Biri birine düşürsin bārī, | Bu da Ḥaḳḳuŋ ne güzel bir işidür, | İşte ḫinzīr derisi, it dişidür.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 90). ※ ***"İtalyanı istemiyor işçiler. Güç halle idare ediyorum herifleri." —"Sana ne, niye idare ediyorsun? İt dişi, domuz derisi. Ko serhoşu yıkılana kadar." —"Herifi öldürürler ağa!" —"Bubayın oğlu mu?"*** (Orhan Kemal 1952c s. 23).

(Argo) **it** II 'serseri' < ***it*** I. ※ ***Elif'in dengi değil o it.*** (M. Başaran 1992 s. 152–153).

it-/yit- 'üstüne dayanarak hareket ettirmek' < ETk. ***it-*** a.m. Clauson 1972 s. 38. ※ ***Anda bir yeşil zümürrüd gibi daşdan yapılmış ḳaṣr var. Tereddüd-ile ol ḳaṣruŋ ḳapusına vardum. İtdüm, açıldı. Girdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ※ ***Ḳaraŋu ḳalmaya anda ki bu ay | Ḳaraŋuyı nür ile ḍaşra yitti.*** (Sulṭān Veled 1958 s. 41). ※ ***Ḥükm ėder Paşa,***

çeriler gitdiler | Ol gemileri deŋize yitdiler. (Enverī 1928 s. 46). ※ ***Ġapiyi ġız yitereḳ içeri düşmüş. Ġız içerde ġalmış, anası babası dışarda ġalmışlar.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 76).

it– kak– ‘iterek kendine yol açmak’: ※ ***Saatlerce evvel gelmiş, herkesi ite kaka, kan ter içinde, ön sırayı kapabilmiş olan bir alay kocakarılar bekliye dursun.*** (S.M. Alus 1944 s. 49). ※ ***Birbirlerini ite kaka, altalta üstüste atlıyorlar.*** (a.e. s. 99).

itaat ‘söz dinleme, buyruğa uyma’ < Ar. ***iṭāʿa*** a.m. [/***ṭwʿ***/ kökünden]. ※ ***İṭāʿat ėtmeyüb temerrüd ėdüb ḫidmetin yėrine getürmez kimesneler vāḳiʿ olacak olur ise, ol yėrüŋ ḳāżīsi ve emīni olan kimesneler üzerine yıl geçmeden esāmīlerin ʿalā vechi t-tafṣīl yazub der-gāh-ı muʿallāya iʿlām eyleyeler ki geregi gibi siyāset olınub ḥaḳḳından geline.*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 93).

Osm. **itab** ‘azar, serzeniş’ < Ar. ***ʿitāb*** a.m. ※ ***Ulularuŋ itābından ağladum.*** (Fạhrī 1974 s. 262 no. 150). ***(birisine) itab et–*** ‘(birini) azarlamak’: ※ ***Pādişāh veziyrlere ʿitāb eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 244a). ※ ***Bu yigit senüŋ sarāyuŋa iḫtiyāriyle girmedi, ben zōr-ile getürdüm. Mücrim benem. Aŋa hīc ḫiṭāb u ʿitāb eyleme ki bī-günāhdur.*** (a.e. v. 99a).

itakname, b. ***itkname***.

İtalya ‘İtalyanların ülkesi ve devleti’ < İt.***Italia*** a.m.; yer adlarındaki ***–ya*** son eki için b. ***Abya*** ⊡. ※※

İtalyan ‘İtalya halkından bir fert; İtalya ile alakalı’ < İt. ***İtaliano*** a.m.; ***–an*** son eki için b. ***Amerikan*** ⊡. ※※

itdaş ‘serseri arkadaş’ < ***it*** II + ***–daş*** eki, b. ***adaş*** ⊡[1]. ※ ***Ortaokuldayken daha, ikide bir kaçar, Karacaahmet'te mezar aralarında zar atardı itdaşları ile.*** (V. Türkali 1977 s. 20).

AD. **itegü/iteği** ‘un elerken dökülmemesi için yere serilen bez; içinde hamur saklanan ya da üzerine yufka serilen örtü; tahıl kurutmaya yarayan yün battaniye, kilim’ DS 2566, 2567, ZTS 105 < krş. ETk. ***itegü*** ‘değirmende dönen taşın üzerine bindirilen ağaç parçası: unun daha kalın olması istenirse taş bununla biraz yukarı kaldırılır, ince olması istenirse aşağı indirilir’ Kaşgarī 1943 s. 240, Clauson 1972 s. 53. ※※

itekle– ‘üst üste itmek’ < ***it–*** ?? ; çok daha nadir olan ***itikle–***'nin varyantı mı (krş. ***dürtükle–, sürükle–***), ***itele–*** fiilinin tesiri altında (?). ※ ***Kiraz Kadın dirseğiyle Sündüsün güzel başını itekledi: “Yoksa sen Efeye gönül vermedin mi idi?”*** (M.H. Egeli 1944 s. 23). ※ ***Kız üşüyecek. Bir kahve yapayım mı sana? Ayağına sürünen köpeği itekledi. Şt! Çıḳ dışarı, pis!*** (V.O. Bener 1953 s. 69). ※ ***Elifi itekledi: “Elini çabuk tut! Tandırı farlatıver!*** (M. Makal 1957k s. 17). ※ ***Kendisini tutan gemicileri itekliyordu.*** (A. Özyalçıner 1963 s. 30). ※ ***Anan seni Murat Çavuşun evine doğru itekler.*** (H. Sayın 1965 s. 56). ※ ***Çingeneler onu kümesin bir köşesine iteklemişler.*** (S. Soysal 1978 s. 118). ※ ***Dört beş oğlan çocuk kopuk bir ağı onarmağa uğraşırken bir yandan da birbirlerini itekliyorlardı.*** (Füruzan 1982 s. 141). vs.

itele– ‘üstüste itmek’ < ***it–*** + ***–ele–*** frequentativum (sık sık tekrarlama) genişlemesi, b. ***avkala–*** ⊡.※ ***Kapının önünde bulunan Belediye çavuşu ahaliyi elleri ve göksü*** (***k*** dizgi yanlışı?) ***ile iteliyor, tartaklıyor; bir***

taraftan da yalnız kömürcünün işidilebileceği bir sesle: “Bizim aftosa yarım çuval kömür sakla!” dedi ve bir gözünü kırptı. (K. Bilbaşar 1944 s. 26). ※ ***Salonun daracık kapısında yan dönüp şunu bunu iteliyerek içeri girebilen şişman, kırmızı yüzlü adam...*** (Sabahattin Ali 1947 s. 10). ※ ***İnsanları delicesine sever ama onlardan korkar, kaçar, hep kötülük görür, hep itelenir, hep kakalanır.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 90).

İ’tibar/itibar ‘saygı görme, prestij’ < Ar. ***iʿtibār*** a.m. ※ ***Bu dükeli kār u kiyā u İʿtibār u İʿtizāz u İḥtirām bir ḋem pādişāh ṣoḥbetinde oturmaġ-ile oldı. Anuŋ-cün ḋėdiler ki pādişāhlar naẓarı kīmiyā durur.*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ***İʿtibar olun-*** ‘sayılmak’: ※ ***Atasınuŋ ṭapulu yėri mülk-i mevrūs̱ı gibi İʿtibār olınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 30).

i’tibariyle/itibariyle ‘noktainazarından, bakımından’ < ***i’tibar*** ve ***ile*** veya calque (ödünçleme çeviri). ※ ***Ahmet Reşit artık gazetedeki işlere alışmıştı. Paristeki bu tahsil ve iş hayatı onu ilim ve tecrübe itibarile yeni baştan yetiştiriyordu.*** (Burhan Cahit 1934 s. 82). ※ ***Paris ve Erzincan, mesafe itibarile belki o kadar uzak değil. Fakat hayat takdir edemiyeceğin kadar aykırı.*** (a.e. s. 88).

İ’tidar, b. ***İ’tizar***.

İ’tidarname, b. ***İ’tizarname***.

Osm. **İ’tikad** I ‘bağlılık, itimat’ < Ar. ***İʿtiḳād’*** a.m. ※ ***Bedīʿ bu sözi ḋėdügininleyin Seyfüŋ maḥabbeti mütażāʿif oldı. Ḳol biri birnüŋ boynına bıraḳdı, biri birne İʿtiḳād berkitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 152a).

i’tikad II/**itikat** (din bahislerinde) ‘inanç’ < Ar. ***iʿtiḳād*** a.m. ※ ***Benüm bu ḳażā vu ḳadere hīc İʿtiḳādum yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 187b). ※ ***Ol ipligi on yėrde dügdi. Ḳarşu bir bir dügümi şeşdi. Āḫır dügüm şeşildüginleyin oğlan ḳalḳdı silkindi, ten-dürüst oldı. Bu âvâze cihāna yayıldı Ferruḫ-rūza iʿtiḳād ʿaẓīm ziyāde oldı.*** (a.e. v. 39b). ***İtikad et-*** ‘kanaat getirmek, inanmak’: ※ ***Töhmetdür, bühtāndur ḋėyü İʿtiḳād ėtmişlerdi, līkin şerīʿat yolına gitmişlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). ※ ***Ya düşmanlar büyü yaptılarsa? Vâkıâ büyü denilen şeye hiç itikadı yokmuş. Büyücülerin kerameti olsa yerden define çıkarırlarmış amma kanmamak ta elinde değilmiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 78).

i’timad/itimat ‘güven, emniyet’ < Ar. ***iʿtimād*** a.m. ※ ***Pādeşāhlar iḥtiyāt bābında saʿyı gökcek ėtmek gereg-imiş. Düşmen belüricek kimseye iʿtimād gerekmez-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 90a). ※ ***Baŋa buyur, köşki isteyeyimi‿Hidmetkārlara iʿtimād yoḳdur.*** (a.e. v. 211a). ※ ***Zihnine takılan hayalleri kovdukça kendine itimadı artıyor. Kış ortasında görünen bir güneş gibi, bu itimat ona meraretli bir sevinç veriyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 197). ***iʿtimād et-*** ‘güvenmek’: ※ ***Ammā bu ḥadde yėtişmeŋ ki‿halk pādişāhuŋ keremine iʿtimād ėdeler, azalar, yaman işler düzeler.*** (Ferec 855/1451 v. 20a). ※ ***Gitdi anlar ḳoyuban dünyāda ad, | ʿİbret al dünyādan ėtme iʿtimād.”*** (Enverī 1928 s. 15). ***İtimadlık*** ‘itimad’ (kelimenin isim mahiyetini kuvvetlendiren ***-lık*** eki ile, b. ***ahfadiyelik*** ⊡): ※ ***Aşk olsun, bize itimadlık bu kadar mı?*** (A. İlhan 1963 I, 220).

i'tina/itina 'dikkat, ihtimam' < Ar. ***i'tinā'*** a.m. [/*'ny*/ kökünden]. ※ ***Örviyye eri A'rābī bu kelimātı işidecek, ḳardaşlıḳ şefaḳatinüŋ eli bunuŋ i'tināsı, ihtimāmı dāmeninüŋ güşesine müstemsik oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). 'gayret' (?): ※ ***Ma'māfīh şā'irlikle iştihāre i'tinām yok.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 I, 328).

itir–, b. ***yitir–***.

i'tirāf/itiraf 'hakikati veya bir suçu kabullenme' < Ar. ***i'tirāf*** a.m. ※※ ***i'tirāf et–/itirāf et–*** 'hakikati veya bir suçu kabullenmek': ※ ***Āfitāb-perest idiler. Şimdiki ḥālde cümle anuŋ elinde Müsülmān olmışlar, ṣāni'-i 'āleme i'tirāf ėtmişler, inṣāf ėtmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). ※ ***Ah, ah!... Neydi o yaşam! Ne günleri canım!... Beybaba bunları içinden geçiriyor, ama bitürlü kendine bile açıkça itiraf edemiyordu.*** (A. Nesin 1958k s. 9).

itiş– 'birbirini itmek' < ***it–*** fiilinin ortaklık genişlemesi, b. ***ağlaş–*** ⊡.※ ***Ol yaŋa, bu yaŋa itişdi, depeşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 234b).

itişken/itişgen 'kavgacı, geçimsiz; yılmayan, uğraşan; inatçı' DS 2569 < ***itiş–*** + fiilden sıfat yapan ***–ken*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***"Yaşasın Akpelit'in itişken sarıyazmalıları!" dedi, bir şeyler sezinler gibi olan genç Belediye başkanı. "İş babalarına, karılarına kalsaydı, çoktan Akpelit'in tarlalarına uzanmıştı yol." "O gün ben de ordaydım." dedi Selim Soylu, "Nâci Bey dozercilere sürün deseydi yatacaklardı dozerlerin önüne. İçlerinde sarışın uzunca boylu bir kız... 'Biz yol istemiyoruz sizden. Şurdan şuraya gidemezsiniz.' dedi."*** (R. Ilgaz 1981 s. 128).

Osm. **i'tiyad et–/itiyad et–** 'alışmak' < Ar. ***i'tiyād*** ve ***et–*** a.m. ※‿***Haberüŋ ṣıdḳ u kiẕbe iḥtimālini meslūb ḍutub televvüni mücib olan‿hödrāylig-ile ḥükümete i'tiyād ėderdi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 118).

Osm. **i'tizar/i'tidar** 'özür dileme' < Ar. ***i'tiḏār*** a.m. İkinci varyant bir imlâ hatası olabilir. ***i'tizar et–*** 'özür dilemek': ※ ***Dil‿höşlıḳ vėrdi, taḳṣīrden i'tiẕār*** (metinde ***i'tidār***) ėtdi. (Ferec 855/1451 v. 141a). ※ ***Ṣabāḥ durdılar, anı buldılar, i'tiẕār ėtdiler. Ḳonuḳladılar.*** (a.e. v. 241b).

Osm. **i'tizarname/i'tidarname** 'özür dileme mektubu' < Ar. ***i'tiḏār*** 'özür dileme' ve Fa. ***nāme*** 'yazı, mektup'; ikinci varyant bir imlâ hatası olabilir. ※ ***Kendü hem i'tiẕār-nāme*** (metinde ***i'tidār-nāme) iletmeg-icün ‿havāṣından bir resül vėribidi.*** (Ferec 855/1451 v. 141a).

Osm. **itkname/itakname** 'azat etme senedi' < Ar. ***'itḳ*** 'azat etme; ikinci varyantta /a/ epenthesis'i (kelime içinde ses türemesi) var; ve Fa. ***nāme*** 'yazılı kâğıt, senet'. ※ ***Nikāḥ ve 'itaḳ-nāme*** (metinde ***'ataḳnāme***) ***ve ḥuccet bābında muḫtārdur, her ḳanḳı cānibe dilerse aŋa rücü' ėde...*** (N. Beldiceanu 1967 v. 35a).

AD. **ito** 'manda yavrusu derisinden yapılan sofra altı' ZTS 105 < ***itegü*** kelimesinin varyantı.

Osm. **i'tizaz** 'hürmet görme, aziz tutulma' < Ar. ***i'tizāz*** a.m. ※ ***Bu dükeli kār u kiyā u i'tibār u i'tizāz u iḥtirām bir dem pādişāh ṣoḥbetinde oturmaġ-ile oldı. Anuŋ-cün dėdiler ki pādişāhlar naẓarı kimiyā durur.*** (Ferec 855/1451 v. 98a).

AD. **it lingi/itlingi** 'köpek ve kurt için tırıstan daha ağır yürüyüşü anlatır' DS 2569 < ***it*** ve ***ling***. ※ ***Böylelerini kullanmasını bilirsen kazanırsın.***

Ver koltuğu, koşsun sabahtan akşama kadar it lingine! (Orhan Kemal 1952m s. 7). ※ ***Memet çocuk önlerinden bir köpek lingiyle gidiyordu.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 57).

it oturumu <***it*** ve ***oturum*** (‘oturuş’) + 3. kişi mülkiyet eki ※ ***Maraz Ali birdenbire it oturumundan sıçradı, iki dizi üstüne gelip silâhın horozunu şırak diye kaldırarak “Geri bas!” diye gürledi.*** (Kemal Tahir 1957r s. 9). ※ ***Öğle vakitleri bir köşede it oturumuna gelip biraz ekmek yedikten sonra pazar dağılana kadar alış veriş eder.*** (Kemal Tahir 1957r s. 81).

Osm. **ittılâ** ‘bilgi, haber’ < Ar. ***Iṭṭilā‘*** a.m. [/***ṭl‘***/ kökünden]. ※ ***Kimse ḥālüŋe iṭṭılā‘ı yoḳ. Tedbīr nice eylesünler?*** (Ferec 855/1451 v. 144b). ※ ***Andan elini boynum altına soḳdı, ḫāk u hün arasından beni ḳaldurdı, gendünüŋ ḫāṣ hücresine iletdi ki anda kimsenüŋ iṭṭılā‘ı yoḳ.*** (a.e. v. 109b).

ittifak I (politika terimlerinden) ‘bir araya gelme, anlaşma, mukavele’ < Ar. ***ittifāḳ*** a.m. [/***wfḳ***/ kökünden]. ※※ ***ittifāk et-*** ‘anlaşmak, beraberce plânlamak’: ※ ***“Bu gėce bunı öldürevüz.” It[t]Ifāḳ ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 64b). ***ittIfakla/Ittifak-ı ârâ ile*** ‘oy birliği ile’: ※ ***Ṭabiybler It[t]Ifāḳ-ile eyltdIler: “Oğlanuŋ hastalığı ṭabī‘ī degüldür, vehmīdür,” dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). ※ ***Hepimiz bir araya geldik, IttIfāḳ olduḳ...*** (Aḥmed Şerīf 1326 [1908] s. 50).

Osm. **İttifak II** ‘tesadüf’ < Ar. ***Ittifāḳ*** a.m. [/***wfḳ***/ kökünden]. ※※ ***ittifak düş-*** ‘tesadüf olmak’: ※ ***İt[t]ifāḳ düşdI, ol yıl eyü yıl oldı, ḳoyun iki gez ḳuzuladı, yaluŋuzı yoġ-idi, ḳuzulayan ikiz kuzuladı.*** (Ferec 855/1451 v. 51a). ※ ***Ol esnāda ittifāḳ düşer ki ‘ammum şikāra heves ėder. Atlanub cıḳduğınlayın atdan düşer, boyunı üzülür.*** (a.e. v. 73a).

Osm. **İttifak** III (zarf olarak) ‘tesadüfen’ Meninski 1680 I, 43 < ***ittifaka*** veya ***bil-ittifak***. ※ ***İttIfāḳ Baṣra nevāḥīsinde ḥarāmlyler var-idi. Anlaruŋ ḳorḳusından ḫalḳa cihān dar-idi***. (Ferec 855/1451 v. 6b). ※ ***İttIfāḳ bu Mübārek IgIl olduḳları maḥallede imām-idi. Mübārek ṣalavātı bileslne edā ḳılurdı.*** (a.e. v. 57a). ***ittifāk-ı acīb/ittifak-ı garib*** ‘garip bir tesadüf yüzünden’: ※ ***Ol yėrde oturur, ağlar, biy-hüş olur. İttifāḳ-ı ‘acīb Naṣr-ı ‘Ayyār ol maḳāma ėrIşür, gelür, şeh-zādei ṣanur ki ḥammāmdan çıḳmışdur, ṣafrası bulanmışdur.*** (a.e. v. 49b). ※ ***İt(t)Ifāḳ-ı ġarīb, beg ḳızınuŋ bāğına uğradılar, ḳondılar. Ḳıza ḫaber oldı.*** (a.e. v. 8a). ***Ittifāk-ı hasen*** ‘mutlu bir tesadüf sayesinde’: ※ ***İttifāḳ-ı ḥasen ol manẓaraya geldiler ki Ṣābür anda oturmışdur. Ḥālin görür, āvāzın IşItdIler.*** (Ferec 855/1451 v. 120a).

Osm. **ittifākā** ‘tesadüfen’ < Ar. ***ittifāḳan*** a.m. ※ ***İt(t)ifāḳā bir gün şikārdan gelürken şeh-zāde Ṣā‘ide beŋzer bir yigit gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 149b).

Osm. **ittifāḳī** ‘anlaşma üzere’ < ***ittifak*** I + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** I ⊡. ※ ***Beyġām-ber oğlanları beyġām-berler kim ittifāḳī yalan söylediler kimlerdür?*** (Ferec 855/1451 v. 135b).

ittihad/ittihat ‘birlik’ < Ar. ***ittiḥād*** a.m. [/***wḥd***/ kökünden]. ※ ***Ma‘lūm ola ki hevesümüz oldı ki sizüŋ-ile ḳarābet ḥāṣıl ėdevüz, ittiḥādumuz ola, memālik umūrı muntaẓım ola. Benüm oğlancuġum vardur ki tāc u taḫta sezāvārdur*** (Ferec 855/1451 v. 201b).

Osm. **itti̮haz** 'alma, edinme' < Ar. ***itti̮hād̠*** a.m. [/*ʾhd*/ kökünden]. ※ ***İ̮hātün-ı dārü l-mülk-i ʿiffet! Sebeb-i zühd u taḳvā vu ʿuzlet ve bu is[s]üzlikde itti̮hād̠-ı*** (metin: ***ittiḥād-ı) vaṭan u iḳāmet nedür?*** (Ferec 855/1451 v. 66a).

Osm. **ittisāl** 'birbirine bağlanma, birleşme' < Ar. ***ittiṣāl*** a.m. [/*wṣl*/ kökünden]. ※ ***Eger saŋa heves-i ittiṣālüm var-ise, dur, beni dārü l-mülk-i Kişmiyre ilet!*** (Ferec 855/1451 v. 110b).

iv-, b. ***ev-***.

Osm. **ivaz** 'bedel, karşılık' < Ar. ***ʿiwaḍ*** a.m. ※ ***Mālümi, niʿmetümi alduŋ-ise baŋa bunuŋ gibi ʿivaż vėrdüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 33a). ※ ***Ol ṭarafdan müşterīler şeb hengāmda (!) gelürler-idi, ḳumāşlarını yanında yėr yėr ḳorlar, giderler-idi. Ṣabāḥ bu ṭāyife varur, bāzārı begense ḳaranfül yükin yėrinde ḳor-idi, ʿivażını alur-idi, döner-idi.*** (a.e. v. 60b). ※ ***Cāriye Manṣūra geldi, ḥikāyeti söyledi. Manṣūr hibe ʿivażını sulṭāna maṭlab naḥvetinden bir taht-ı muraṣṣaʿ vėribidi.*** (a.e. v. 95a–b). ※ ***Aŋa ̮Husrev dėdi: "Gördüŋ delim renc, | ʿİvāż ol rence bulasın delim genc.*** (Fa̮hrī 1974 s. 361 no. 2157).

ivdir-, b. ***evdir-***.

ivek, b. ***evek***.

AD. **ivet ivet/ivid ivid/ıvıd ıvıd** 'çabuk çabuk' DS 2571 < ***ev-*** + ?? ※ ***Bir de gazete idarehanesinin kapıcısı! Genç, aksi biriydi. Üstüne vazifeymiş gibi ivid ivid sorardı: "Kimi arıyorsun? Niçin arıyorsun? Ne yapacaksın?"*** (Orhan Kemal 1963m s. 21). ※ ***Kadın: "Ihı," dedi, "bekçiler! Şimdi gene ıvıd ıvıd sorarlar, fururlar, döverler, her bişey yaparlar gene..."*** (Orhan Kemal 1949e s. 58).

ivetle-, b. ***evetle-.*** TS 2134

AD. **ivdi-** 'toplamak' DS 2570 < ETk. ***evdi-*** a.m. Clauson 1972 s. 7.

ivid ivid, b. ***ivet ivet***.

iviş-, b. ***eviş-***.

İvlak/Evlak 'Eflak, Balkanlarda Rumence ve Aromunca konuşan ahali; bunların esas memleketi'. ※ ***İvlaḳdan ve Firengden ve Dobrevnikden ve ġayri yėrlerden her ne gelse yüzde iki aḳca alına.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 18a). b. ***Eflak/İflak***.

EOsm. **iy-** 'göndermek' < ETk. ***id̠-*** a.m. Clauson 1972 s. 37–38; krş. ***ıy-***. ※ ***İyib-idi ̮hilʿat Behrām-ı Çūbīn.*** (Fa̮hrī 1974 s. 287 no. 637). ※ ***A̮hı ̮hilʿat ki Hürmüz aŋa iydi...*** (a.e. no. 653). ※ ***İşi iydi ̮haber çün ̮Husrev şāh | Ki Hürmüz ḳaçduġından āgāh...*** (a.e. no. 727). ※ ***Çeri iyem aŋa sen olasın baş.*** (a.e. no. 740). ※ ***Eger bağlap ayağın iyesin sen | Bulasın aṣṣılar ger ḳıyasın sen.*** (a.e. no. 2498).

Osm. **iyādet** 'hastayı ziyaret' < Ar. ***ʿiyāda*** a.m. [/*ʿwd*/ kökünden]. ※ ***Melik-i cin hem-şiyresini ögütledi: "Cāre olmadı. Bārī sormaġa bir gez ʿiyādete var, nola?" dėdi. ʿAvrat bu sözi taḳabbül ėtdi, durdı, meliküŋ ʿiyādetine geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 89b–90a).

iyar, b. ***ayar***.

iycāb, b. ***icab***.

iycār et-, b. ***icar et-***.

iye I, b. ***eğe***.

iye II, b. ***eye***.

iyeği, b. ***eyegü***.

iyi, b. ***eygü***.

iyice, b. ***eyüce***.

iyicene, b. ***eycene***.

iyi et-, **iyi var-**, b. ***eygü***.

iylek, b. ***eğlik***.

AD. **iylen-** 'iyileşmek, şifa bulmak' < ***iyi*** + ***-len-*** genişlemesi, b***. abaplan-*** ⊡. ※ ***"İylenince ben gendülerine voru [= varır] da özür dilerin" dėye veziri savmış.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 15). ※ ***Çocün da͜ hastalığı gėçmiş. Bu da īylenerek sudan çıḳmış.*** (a.e. s. 19).

iymin, b. ***emin***.

İyon 'Eski Yunanlıların bir bölümü' < EYun. ***'Ἴωνες*** (Íōnes) a.m. (çoğul). ***İyon sütunu*** 'EYun. mimarisinde bir sütun tipi': ※ ***Kırık dökük, bir basamağı eksik tahta merdiveni sessizce inip dışarı çıkıyorlar. Sundurmada, İyon sütunlarının önünde durup, önlerinde uzanan mavi denizi ve göğü seyrediyorlar.*** (O. Baydar 1998 s. 45).

iyot (kimya terimlerinden) 'bir elementin adı' < Fr. ***iode*** a.m. < EYun. ***ἰώδης*** (iódēs) 'menekşe renginde'. ※ ***Ormandan esen ılık çam kokusuna, denizin tuzu, iyotu karışıyordu.*** (Yaşar Kemal 1993k s. 45). ※ ***Başımı döndüren, yosun ve iyot kokusuyla dolu, gittikçe daha belirgin bir esinti.*** (U. Kökden 1995 s. 123).

iz b.m. (dokunulan, basılan yerde kalan görünüm) < ETk. ***iz*** a.m. Clauson 1972 s. 277. ※ ***Yürīdi, gördi ki bir ulu yol var. Coḳ ādemī izi var, coḳ ḍavar izi var. Ol yolı dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 32a). ※ ***Ḳanuŋ izni buldı, izledi, iz ucı Örvīyyenüŋ seccādesine vardı.*** (a.e. v. 177a). ***izini bas-*** 'giderken bıraktığı ize basarak geri dönmek': ※ ***İşüŋ bitdi, gėrü dön! İzüŋi basaraḳ ol demür yėre gel.*** (a.e. v. 194b). ***izini izle-*** 'izini sürmek, izlerine bakarak kendisini bulmaya çalışmak, takip etmek' Meninski 1680 I, 593: ※ ***Ve līkin cu sen izledüŋ dėyü izin, | Nite göresin gey kişiler yüzin?.*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340-42 s. 84 no. 1031). ※ ***Rüstem izin izleyen gey er gerek.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 62). ***izini kaybet-*** 'bir kimse hakkında bilgi alamamak': ※ ***Korktuğum başıma gelmişti; Bakırköylünün izini kaybetmiştim.*** (S.M. Alus 1944 s. 28). 'takip edilmemek için hiçbir iz bırakmamaya dikkat etmek': ※ ***Şimdi de kararım şu idi: Ne olur ne olmaz, izi kaybetmek için, gün ağarmadan kahveden çıkmak. Muhacir köyüne gitmek. Oradan bir sırık arabası bulup Mevlane kapısına gelmek. Acuzelerden ve eski tanıdıklardan Topal Esmanın evine düşmek...*** (a.e. s. 188). ※ ***Onlar sık sık evlerini değiştirip izlerini kaybederler. Seni buraya bekçi yapacağım. Şayet eve bir yabancı erkek aldıklarını görürsen, gelip bana haber vereceksin.*** (M. Rona 1944b s. 26). ***izini sür-*** 'izini gözden kaybetmeden takip etmek': ※ ***Bir gece kaçıyorlar. İzci Topal Ali bunların izini sürüyor, bir kayanın kovuğunda sevişirlerken eliyle koymuş gibi buluyor.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 124). ※

Gendinin dosdu olan avrat, gendinin ardına yaḫlaşıp gendinin basdī yėre o–da basaraḳ geliyördü. Şindi Hüsseyin gėri–arḫasına döndü, baḫdı ki gendinin dosdu olan, gendinin izini sürerek geliyör. (A. Caferoğlu 1945 s. 160). ***iz tim*** 'olduğu yer' (?) < ***iz*** ve ?? (krş. ***tim*** 'dip, en alt taraf' DS 3933; krş. ***iz toz***). ※ ***Artık onun izini timini bilen kimseler yoktu.*** (A. Kutlu 1991 s. 42). ***iz toz*** krş. ***iz tim***; aynı tabir AzTk. ADİL II. 370: ※ ***Asker olmuş, gitmiş İstanbula. Yılı günü tamam olmuş, dönmesi gerek ama dönmemiş köye. İzi tozu da bulunmamış. Ne mektubu, ne kendisi...*** (F. Baykurt 1971c s. 280). ***iz tozu*** 'uğurlu birinin bastığı yerin tozu müessir bir göz ilacı sanılırdı' ***Dür ėtme izüŋ tozın gözümden | Zīrā ki naẓar ṣafādur, ey dōst!*** (Ṣafā, M.F. Köprülüzāde 1934 s. 120). ※ ***İzi tozına yüz sür sevdügüŋüŋ, | Göŋül, yüz dürlü ḳıllıḳ ḳıl, gözüŋ aç!*** (Naẓmī 1928 s. 12).

Osm. **îza** 'cevir, incitme' < Ar. ***īẕā*** a.m. ※ ***Kāşif olanlar tekrār tecdīd ėdüb maḥżā cerīmesin almaḳ içün tutub envā'–i ta'addī ve iyẕā ėderler imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1524/931] s. 362).

izafiyet 'Einstein'ın izafilik teorisi' < Ar. ***iḍāfīya*** a.m. [/***ḍwf***/ kökünden]. ※ ***Geceler uzundur, diyelim gece üçte darbe yapacaksın, sen şimdi şeyi de duymamışsındır ki, izafiyet teorisini. Şimdi bekle ki gecenin yarısı saat üç olsun. Hop, insanın canı sıkılır, darbeyi üçte yapacağına birde yapıverir. Her şey o zaman arap saçı gibi birbirine karışır!*** (M. İzgü 1993 s. 52).

Osm. **izar** 'futa, bürünen bez, örtü' < Ar. ***izār*** a.m. Tietze 1958 no. 3. ※ ***Mübārek bir tobra getürdi*** (metinde ***götürdi***)***, yėre ḳodı, icinden iki füta*** (metinde ***ḳüta***) ***cıḳardı , birin bėline bağladı, birin egnine aldı. Zeynü l–aṣnām daḫı izār u ridā buldı, gendü hey'etinde ḳıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 55b). 'duvar halısı': ※ ***Gīvedüz evini dürlü dürlü döşekler–ile, dīvārını izār–ile miyān–sarāyı perdeler–ile bezediler.*** (a.e. v. 59a).

Osm. **i'zaz** 'izzetleme, saygı gösterme' < Ar. ***i'zāz*** a.m. ※ ***Atam geldügin işidüb istiḳbāl ėtdi. Anı i'zāz–ile şehre getürdi, gendü sarāyında ḳondurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 107a). ***i'zaz et–*** 'ağırlamak, saygı göstermek': ※ ***Naṣr–ı 'Ayyār şeh–zādei gördükde 'aẓīm i'zāz ėtdi, gendü evine ḳondurdı, hidmetler eyledi, mürā'atler gösterdi.*** (a.e. v. 49b).

izbandut, b. ***ızbandut***.

izbarço bağı 'direk ve patrisalar gibi armalar üzerinde çalışacak tayfaları oturtup çalışacağı yere çekmekte kullanılan bağ' L. Gürçay 1943 s. 214 < İt. (Venedik diyal.) ***sbalzo*** ve ***bağ.*** Kahane–Tietze 1958 no. 571. ※※

izbe 'basık, loş, nemli, kuytu (oda veya yer)' < Sl. (Rus., Ukr., Bulg., Sırp., Hrv., Sloven.) ***izba*** 'oda, bodrum' Tietze 1957 no. 62. ※ ***Dükkâna girmişler, yukarıdaki kadınlar yerine çıkmışlar. Ah, keşke o nuhuset dükkâna girmez, o yağlı, mundar izbeye çıkamaz olsalarmış!*** (S.M. Alus 1944 s. 180).

izbent, b. ***izment***.

izbet, b. ***izment***.

izbiro (gemici dili) 'muhtelif cisimleri çekmek ve kaldırmak için halattan yapılan sapanlar' L. Gürçay 1943 s. 214 < İt. ***sbirro*** Kahane–Tietze 1958 no. 573. ※※

AD. **izbrilyoz/izbriliyoz** 'bir balık cinsi' < Yun. ***βρίλιος*** (brílyos) < İt. ***briglio*** a.m. D. Georgacas 1978t s. 132 no. 115. ※※

İzdiham 'sıkışma; büyük kalabalık' < Ar. ***izdiḥām*** a.m. ※ ***Çifud yığılub izdiham oldi.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 111 no. 115). ※ ***Bu izdiham bir meyva sepeti veya bir zerzevat torbası hizmeti gören büyük yazma mendillerin buruşuk yüzlerde dolaşmasını mecburî kılıyordu.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 69).

Osm. **izdirad** 'yutma' < Ar. ***izdirād*** a.m. [/***zrd***/ kökünden]. ※ ***Der-ḥāl ṭa'ām getürdiler. Yėdiler. İzdirād vaḳtinde ṭa'ām boġazlarından aşaġa geçdüginleyin "İt oluŋ!" dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102b).

izdivac/izdivaç 'evlenme' < Ar. ***izdivāc*** a.m. ※ ***Birinci Leopold, İspanya'daki Avusturya prensesi Mari-Terez'in desti izdivacına talip olmuş.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 59). ***izdivac-ı tuyür*** 'eski takvimlerde bir günün adı' < ***izdivac*** ve Ar. ***ṭuyür*** 'kuşlar'. ※ ***Hamsinin cemreleri düşmeden "İzdivac-ı tuyur*** (metinde ***tayur***)***" ve "Gars-ı eşcar" günlerine sanki balmumu yapıştırmış.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 30.I.1941).

Osm. **izdiyad** 'çoğalma' < Ar. ***izdiyād*** a.m. ※ ***Kilīde mīr-i livā-yiken üç biŋden ziyāde neferüŋ izdiyādına mücerred dād-īstād içün ekseri kefere bir bölük fecerenüŋ küllī yevmīyeler ile ḥuṣūl-i murādına mürtekib olub hīç lāzım degül-iken biŋ flörī yevmīye ile beytü l-māl-i Müslimīne ġadr-i ṣaḥīḥ ėtdi.*** ('Ālī 1979 (988) 1581 I, 171). ※ ***Farażā pādişāhumuz Sulṭān Murād Ḫān ḥażretleri vālid-i büzürg-vārlarınuŋ cülūs-ı hümāyūnları tārīḫinden bu āne gelince gördürseler, ferden ferden her muḳāṭa'anuŋ izdiyādı ne miḳdār olmışdur dėyü 'taḳayyüd buyursalar, kelāmları bī-me'āl idügi ẓāhir olurdı.*** (a.e. 169).

İzhar 'gösterme' < Ar. ***iẓhār*** a.m. ※ ***Fe-ammā ḥadd-i ẕātinde ṣāḥib-kesel olub mühmel olan ġılmān yā: "Ben nevbetci degülem" dėyü iẓhār-ı ta'allül-i bī-girān eyler yā hüd nāmı ile fülānı çaġırdı, beni çaġırmadı" dėyü söyler.*** ('Ālī 1956 s. 245-246). ***izhār et-*** 'göstermek' ※ ***Nā-gāh bir semā'-ı ḫōş-perdāḫt iẓhār ėtdi ki beni bilküllīye ṣabrdan, 'aḳldan dür ėdüb āvāre vu bī-çāre eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). ※ ***Biri birümüze iẓhār-ı şevḳ-ı kāẕib ėtdük.*** (a.e. v. 102b). ***izhar olun-*** 'beyan olunmak, ilân olunmak': ※ ***Bu havadis ki izhār olunub, | Bu şehrisdanın halki işidub...*** (E. Kömürciyan 1981 s. 116 no. 132).

izin, b. ***izn***.

EOsm. **izin bas-** 'arkasından gitmek, takip etmek' TS 2139 < ***iz*** kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli, b. ***acın*** ⊡ ve ***bas-***. ※※

izle- 'izini takip etmek; takip etmek, arkasından gitmek' Meninski 1680 I, 164 < ***iz*** + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Durdılar, leşker-ile gür-ḫāneye vardılar. Gördiler, çoḳ izi var. İzlediler, dört yaŋa ḍaġılub gözlediler. Öyleye degin ol ḍaġa ėrişdiler, ḥarāmīler-ile buluşdılar, uruşdılar.*** (Ferec v. 7a). ※ ***Ḳanuŋ izni buldı, izledi, iz ucı Örviyyenüŋ seccādesine vardı.*** (Ferec v. 177a)

izmarit I 'bir balık cinsi, Maena vulgaris' Gio. Molino 1641 menola maddesinde < Yun. ***σμαρίδα*** (zmarída) G. Meyer 1893 s. 23, ***σμαρίδι*** (zmaríḏi) a.m. D. Georgacas 1978t s. 133 no. 125. ※※

izmarit II 'içilmiş sigara artığı' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 110 < ***izmarit*** I. ※ ***O sırada cıgaramın izmaritini yere attım. Ben ihtiyatlı adamımdır. İzmariti yere attım mı, öyle bırakmam. Ne olur, ne olmaz, yangın filân çıkabilir. Yanan izmariti ayağımla iyice ezdim.*** (A. Nesin 1988 s. 102).

izmavla, b. ***ızmavla***.

AD. **izme** 'oda içinde yıkanmaḳ için ayrılan yer' DS 2576 < ***izbe*** kelimesinin varyantı. ※※

AD. **izment/izbent/izbet** 'satışlarda beğenilmeyerek satılamayan, zayıf, hastalıklı, sürüden ayırdedilmiş koyun ve başka hayvanlar' DS 2575 < Sırp–Hırv. ***izmet*** a.m. Tietze 1957 no. 63. ※※

İzmid/İzmit/Iznikmid 'Kocaeli ilinin diğer adı' < ***İsmid*** < ***İsminid*** < ***İznikmid*** < ***İsnigimide*** < BizYun. ***εις Νικομήδειαν*** (is Nikomíḏian) a.m. D. Georgacas 1971 s. 114; şehir isimlerindeki ***iz/is*** ön takısı için b. İstanbul ⊡. ※ ***Ẕikr olunan Ṣabancı göli İznikmid Deryāsına aḳub ve nehr–i Ṣaḳarya'dan altı biŋ zirā' yėr harḳ olunub göle cārī ola.*** (Selānikī 1989 (1599) I, 233).

AD. **izmilanka** 'yabani kuşkonmaz, dikenli bir nebat, filizlerinden kaygana yapılır' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 276 < Yun. (diyal.) ***σμιλάκι*** [zmiláki] 'bir çeşit sarmaşık' Ch. Tzitzilis 1987 no. 482. ※※

İzmir 'Türkiyenin Ege kıyısında şehir ve liman' < Yun. ***Σμύρνη*** (Zmírni). ※※

(Kumarbazlar argosu) **izmir** I 'küçük boyda hileli bir zar' H. Kodaman 1944 s. 19 < İzmir. ※※

izmir II 'tavla oyununun bir çeşidi' H. Kodaman 1944 s. 28 < İzmir. ※※

AD. **izmira** 'sivri uçlu testere' DS 2576 < EYun. ***σμινύη*** (sminýē) 'iki uçlu çapa'. İsnat silsilesinde çok eksik var. ※※

izmirna/zminera 'bir deniz canavarı' < Yun. ***σμύραινα*** (zmírena), σμύρνα (zmírna) a.m. D. Georgacas 1978t s. 133 no. 126. ※ ***Kocaman ak sakallı orfozlar, itfaiyeci hortumları gibi uzamış yılan balıkları, izmineralar,... orada toplanmış olacaklardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 66). ※ ***Deniz canavarlarının kaya diplerine sinmişleri, kimleri bekler, dalamak, kanatmak için. İzmirna'nın altın sarısı ile bezeli gövdesine çatal çatal ağzına denizde rastlayıp da avlayacak yiğit var mıdır?*** (Füruzan 1982 s. 181).

İzmit, b. ***İzmid***.

AD. **izmit** 'ağaç oymaya yarayan demir kalem' DS 2576 < Yun. (diyal.) ***σμίλα*** (zmíla) a.m. Ch. Tzitzilis 1987 no. 483. ※※

izn/izin 'müsaade; mezuniyet' < Ar. ***iẕn*** a.m. ※ ***Karım, burnundan kıl aldırmıyan bir tavırla, "işine gelirse" gibi bir kurumla, benden izni alıyor, gideceği yere gidiyordu.*** (S.M. Alus 1944 s. 90). ※ ***Müdüre bir temennah basıp bir kıtır atayım, izini koparıp şöyle iç ferahlatacak, göz nurlandıracak bir seyir yerine gideyim diye düşünürken kapı aralandı.*** (a.e. s. 97). ※ ***İzin ver, bir gececik olsun bize götüreyim. Deniz derya görür, hava alır, yüreği ferahlanır, yüzüne renk gelir!*** (a.e. s. 179). ※ ***Yağlı bir adamdı. Esmer yüzü yuvarlaktı. Bıyıklarına da iyice izin vermişti. Bursan burulacaktı.*** (F. Baykurt 1961o s. 187).

İznebol 'Konya vilayetinde bir yer adı' < BizYun. ***Ζηνωνόπολις*** (Zinonópolis) D. Georgacas 1971 s. 114.

İznik 'Bursa vilayetindeki kasaba' < BizYun. ***εις Νίκαιαν*** (is Níkean) a.m. D. Georgacas 1971 s. 114; şehir isimlerindeki ***iz/is*** ön takısı için b. İstanbul ⊡.

İznikmid, b. ***İzmid***.

izolasyon (inşaat ve elektroteknik terimlerinden) 'tecrit'< Fr. ***isolation*** a.m. < İt. ***isola*** < Lat. ***insula*** 'ada' ※ ***İzolasyon masrafını, 'yalnız kalma ihtiyacı ve hakkı' üzerine attığım kısa bir nutukla ben kabul ettirmiştim.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 41).

Osm. **izz** 'kudret; ululuk, üstünlük' < Ar. ***'izz*** a.m. ※ ***Ḳız 'izz u nāz u iḳbāl, baḫt-ı demsāz-ile geldi, taḫt üzerinde oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 137a). ※ ***Melik-zāde oturdı, hezār 'izz u nāz-ile başını dizi üstüne aldı ve bir ḳac büse ol leb-i la'līn üzerinde ḳodı. Cün Bedī' Seyf ḳoḳusın alub gendüye geldi, gördi ki şeh-zāde Bediy'ülcemāliŋ başını dizine almış, ağlar, gözi yaşı Bediy'üŋ yüzine damlar.*** (a.e. v. 151b).

izzet 'kudret, yüksek paye, hürmetle karşılanan mevki' < Ar. ***'izza*** a.m. ※ ***Feraḫşād cemā'atiyle şāh dergāhına teveccüh eyledi. Şāh sarāyı ḳapusına ḳarşu cıḳdı, 'izzet-i tamm-ile şeh-zādenüŋ öŋine düşdi, aldı, sarāya girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ***izzet(ler) et-*** 'saygı göstermek, hürmet etmek': ※ ***Mübārek ḳarşu geldi, 'izzet eyledi, eyitdi: "İ ulu! Bizüm-ile işüŋ var-ise, buyur, bitürelüm!" dėdi.*** (a.e. v. 53b). ※ ***Bennā 'avratı cün pādişāhı gördi, pādişāh-idügini bildi, ziyrā ferr-i şāhenşāhī yüzinde ẓāhir-idi. Pes pādişāha eyü 'izzetler ėtdi, taḫta gecürdi, elin bağlayub naẓarında durdı.*** (a.e. v. 26a). ***izzet-i nefs/izzetinefs*** 'onur, şeref, haysiyet': ※ ***Daha doğrusu bütün dış görünüşe rağmen kadın serbestliğine henüz ısınamamış, hattâ bu serbestliği mantığına kabul ettirememiş, izzeti nefsine yedirememişti.*** (R.H. Karay 1947 s. 77). ※ ***Ben burada izzetinefsimi koruyorum. Biz ekmek kavgasındayız. Hazindir. Bazan ekmeğin de insanı yediği, izzetinefsimizi yediği oluyor. Kirli ellerden alınan ekmek bu türlüsüdür.*** (F. Erdinç 1955 s. 71). ※ ***"İlyas Bey, siz de meseleyi çok büyültüyorsunuz." -"İzzeti nefsimle kimse oynayamaz!"*** (M. Seyda 1970 I, 277)

J

jabo 'göğüs danteli' < Fr. ***jabot*** a.m. ※ ***Baklava dikişli, şal örneği, gümüş düğmeli ceketinin samur yakasından bluzunun beyaz kolalı dantel "jabo"su görünüyor.*** (Peride Celal 1991 s. 383). ※ ***Fesin altından çıkan saçları, kulaklarını örtecek kadar uzun. O da açık renk bir yelek giymiş, gömleği büzme "jabolu", yakası hafif festonla ceketinin üzerine devriliyor.*** (G. Dino 1991 s. 59–60).

jaguar 'Güney Amerika'ya mahsus bir yaban kedisi türü; Jaguar marka lüks otomobil' < Brezilya yerlilerinden, Portekizceye ve oradan dünya dillerine ve daha sonra Fransızca ***jaguar*** üzerinden Türkçeye girmiştir. ※ ***Ben kontun göğsüne değil, Jaguar'a yan gelip uyumak isterim. Hem de biraz önce geçen Jaguar'daki oğlanın omuzunda!*** (Peride Celal 1978 s. 22).

jakar/AD. **cakar** 'nakışlı şeyleri işlemekte kullanılan, şal dokumaya yarayan tezgâh' DS 847 < Fr. ***jacquard*** a.m. [onu icat eden Joseph Marie Jacquard (1752–1834)'ın soyadından].

jaketatay/jaket atay/caketatay/ceketatay 'bir cins resmî erkek elbisesi' < Fr. ***jaquette à taille*** a.m. (***jaquette*** 'ceket', ***à*** ön takı, ***taille*** 'bel'). ※ ***Hepsinin üzerinde koyu renk elbiseler var. Kimisinde reye pantolon, rengi solmuş jaketatay, kimisinde de smokinimsi ceketlerle altlarında renk renk pantolonlar var.*** (T. Güner 1951 s. 52). ※ ***Pantalonunun arka cebinde telleri dökülmemiş bir fırçası vardı. Evvelâ hiç belirsiz fesini, püskülünü, sonra jaketatayını, pantalonunu süpürürdü.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 43). ※ ***İstasyonda, belli saatte, devletin son hediyesi olan jaket ataylarımız ve melon şapkalarımızla, buluştuk.*** (İ. Tarus 1955 s. 7).

Osm. **jale** 'şebnem' < Fa. ***jāla*** a.m. ※ ***Dudaklarının gerek rikkati ve gerek pembeliğinin parlaklığı birbirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jale damlası gibi görünürdü***. (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 79).

jaluzi b.m. (bir pencere kapama tertibatı) < Fr. ***jalousie*** a.m., asıl manası 'kıskançlık'. ※ ***Birden jaluzileri kapatıp Nadya'ya döndü. Belirgin bir öfke ile ve oldukça sert kapatmıştı.*** (A. Yurdakul 1991 s. 56). ※ ***Rüzgâr jaluzileri kımıldattıkça içeri vuran güneş, yüzünü aydınlatıyordu.*** (A. Yurdakul 1996 s. 70).

jambon 'tütsülenmiş domuz budu' < Fr. ***jambon*** a.m. < Lat. ***gamba*** 'bacak'. ※ ***Yazmak, okumak için. Kahve içerdin bol bol ve karnın acıktığında kendine jambonlu sandviçler yapardın...*** (Peride Celal 1991 s. 437).

jandarma /candarma /AD. **candırma /çandırma /cenderme** 'askerî polis' < ***jandarma.*** Tk.de yalnız yabancı dillerden (ms. Fa., Fr.) alınmış olan

kelimelerde mevcut olan /j/ ünsüzü konuşma dilinde umumiyetle /c/'ye karşılık gelir, krş. ***caket, cenger***. ※ ***Köyün adını hatırlıyamıyorum. Yalnız, yola kadar bizimle gelen jandarma, bu köyün insanlarını dünyanın en inatçı, en vergi vermez, en dik kafalı köylüleri diye anlattıydı.*** (Nâzım Hikmet 1936s s. 51). ※ ***Nizamiye kapısının altında merkezden gelecek candarmayı bekledim***. (Sabahattin Ali 1934 s. 158–159). ※ ***Kasabadan candırmalar gelip götürmüşler Çil oğlanı.*** (A. Alp 1959 s. 85). ※ ... ***öküzünü ine soktu da cendermeleri aldattı.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 5). ***Şu, çandırmaların elleri kelepçeli bir adam soktuğu bina Adliye olmalı.*** (Reşat Enis 1944 s. 100).

jant 'tekerleğin çember kısmı' < Fr. ***jante*** a.m < Lat. (diyal.) ****cambita*** < Kelt. ***cambö*** 'kavis, eğri'. ※ ***Avlunun bir köşesinde, işe yaramaz bir yığın nesnenin yerleştirildiği kuruluğun yalnız bir bölümünü görebIlIyorum. İlk göze çarpanlar eski lâstikler, jantlar ve bir benzin deposu.*** (C. Kavukçu 1997 s. 45).

Japon 'Uzak Doğuda bir memleket adı' < Fr. ***Japon*** a.m. < Jap. ***cih-pen*** 'doğan güneş'. ※ ***Bana Sait Dede tabir etmişler, Şarkta, Garpta, Hindde, Yemende, ÇInde, Japonda, Semerkandda, Buharada ve İranda ve Turanda nam-ı şöhretim var, elimden uçan ile kaçan kurtulmaz.*** (E. Misailidis 1986 s. 101).

japone (terzilikte) 'kol kesimi olmayan (entari veya blûz)' < Fr. ***japonais*** a.m. ※ ***Sıra blûzlara geldi. Nur japone yaptıracaktı kendininkini. Filiz uzun kollu. Uzun kollu olsun da gerekince gereği kadar çemIrlerdI dirseklere doğru.*** (Orhan Kemal 1965f s. 20). ※ ***Şimdi nerelerdeydi o her gece mehtaba çıkan, sandalları neşe dolan insanlar? Ne yakamozların oynaştığı sularda aheste çekilen küreklerin hışırtısı, ne de kiraz dudaklı, japone kollu, balıketinde hanımların hep bir ağızdan söyledikleri o nihavent şarkılar.*** (N. Güngör 1992 s. 7).

jarse, b. ***Jerse***.

jartiyer 'çorapları düz tutmak için kullanılan lâstikli bağ' < Fr. ***jarretière*** a.m. ※ ***İnce askılı, ipek siyah kombinezonu, parlak ipek çorapları, dantelIl pembe jartiyeri vardı. Bütün bunlar pazarları, sevgilisine gittiği günler içindi.*** (Peride Celal 1991 s. 427). ※ ***Yatağının üzerinde duran ateş kırmızısı iç çamaşırlarını, siyah çoraplarını ve jartiyerini giydi.*** (U. İlhan 1993 s. 12).

jelatin 'şeffaf bir madde' < Fr. ***gélatine*** a.m. [***geler*** 'donmak' fiili üzerinde yapılan isim]. ※ ***Bebek, güneşli kıs ikindisinde hiçbir taraftan esintiye uğramadığı için öyle durgun ki nesi varsa —denizi, evleri, ağaçları, yamaçlar ve göğü— renkli jelâtinle dondurulmuşa, elmasiye haline getIrIlmişe benziyor.*** (R.H. Karay 1964 s. 175). ※ ***Çiçekçi, karanfilleri jelâtin kâğıdına sardı güzelce tutuşturdu delikanlının eline. Çiçekleri elinde nasıl götüreceğini hiç düşünmemişti. Utanırdı böyle şeylerden.*** (R. Ilgaz 1962n s. 77).

jeneratör 'elektrik üreten makine, dinamo' < Fr. ***générateur*** a.m. [***générer*** 'üretmek' + ***-ateur***, b. ***adapteur*** ⊡]. ※ ***Yangın kontrol altına alınmış. Alevler, jeneratör dairesinde.*** (A. Yurdakul 1993 s. 251).

jenerik (sinemacılık terimlerinden) 'bir filmde emeği geçen kişilerin adlarının bulunduğu, filmin başında ve sonunda gösterilen liste' < Fr. ***géné-***

rique a.m. ※ ***Belki de akşamın bu büyülü saatlerinde, içinden sessizce akan jeneriğin parıltısına dalmıştır.*** (A. Yurdakul 1996 s. 11).

jeolog 'yerbilimci' < Fr. ***géologue*** a.m. < EYun. ***γῆ*** (gē) 'yer, toprak, arz' ve bilim adamları için kullanılan ***–logue*** eki, b. ***arkeolog*** ⊡. ※ ***Sizin anlıyacağınız, bunun ham maddesini, bütün bu Batman dolayında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı olarak biz çıkarıyoruz. Yani bizim jeologumuz, işte karakız buradadır!*** (F. Erdinç 1973 s. s. 43).

jeoloji 'yerbilim' < Fr. ***géologie*** a.m. < EYun. ***γῆ*** (gē) 'yer, toprak, arz' ve bilim adlarında kullanılan ***–logie*** eki, b. ***antoloji*** ⊡. ※ ***Koskoca jeoloji fakültelerinin harıl harıl jeolog yetiştirdikleri bir memlekette, Duru Göl tünelinin yeraltı güzergâhını bir Alman jeoloğu tespit etmişti.*** (İ. Tarus 1961 s. 97). Tk. kelime ilk defa (1894–95) Hoca Tahsin Efendi'nin '*Tar̤ih–i Tekvīn*' adlı eserinde ***ceolocya*** şeklinde karşımıza çıkar: ※ ***Acaba tarih–i tekvīnin mevkûf ve müteallik olduğu fünûn–ı mütenevvi'a ceolocya ile mi münteha olur?*** (YTEA 1974 I, 164).

jerse/jarse 'bir kumaş cinsi' < Fr. ***jersey*** a.m., Fransa ile İngiltere arasındaki bulunan İngiliz adaların en būyūğū olan Jersey adasının adından; bu kumaş eskiden o adadaki koyunların yūnūnden yapılırdı ve adadaki balıkçılar arasında o yūnden örülmüş kazaklar moda olmuştu. ※ ***Ortada üç tane kız kalmış. Biri sıskacık, pembe jarse etekliğinin uzunluğu bir karış var, yok. Biri bodur, tombiç. Üçüncüsü zenci kırması.*** (A. Nesin 1959s s. 20). ※ ***İşte, ufak tefekliğinden ötürü Fındık Leman dedikleri o komşu da, jerse bir kombinezon çıkageldi.*** (F. Erdinç 1973 s. 64).

jest 'bir dūşūnceyi ifade eden el, kol ya da kafa hareketi; çok beğenilen bir nezaket teklifi veya fedakârlık' < Fr. ***geste*** a.m. ※ ***Vurmak için yapılan hazırlıklar tamamdı Cahit'te. Jestler, mimikler.*** (R. Ilgaz 1996 s. 53). ※ ***"Bak Ahmet, Fuat bizi bu gece evine davet ediyor. Öyle değil mi Fuat?" —"Tabi, tabi! Bir gece de karyolamda siz yatın." Ahmet arkadaşının bu güzel jestinden son derece memnun.*** (B. Gaffar 1953 s. 55).

Jesvit, b. ***cezvit***.

jeton 'telefon etmek için kullanılan marka'< Fr. ***jeton*** a.m. [***jeter*** 'atmak' fillinden isim]. ※ ***Atıf Beyin belediyede bir tanıdığı varmış, daha doğrusu oğlunun arkadaşı, ona telefon ettik ufak jeton atarak genel telefona.*** (M. İzgü 1993 s. 25). ※ ***Nejat'ı aramalıyım. Gazete bayiinden jeton alıyorum.*** (A. Yurdakul 1993 s. 318–319).

jigolo/jigola 'geçimi yaşlı ve zengin bir kadın tarafından sağlanan genç sevgili' < Fr. ***gigolo*** a.m. < Fr. ***gigue*** 'kalça'. ※ ***Āşıktan sonra jigolo! Akşam üstü kocası ile gülerek konuşurken, perdeyi açıp yarı belime kadar sarkıp "Hey sahte kadın!" diye bağıracağım geldi.*** (F.R. Atay 1952 s. 58). ※ ***Bu semtte tövbekâr yankesicilere, yeni hastahaneden çıkmış eroin hastalarına, falcılara, 1900, 1953 senesi orompolarına, eski tulumbacılara, şık, Bobstil haraççılara, jigolalara... rastlamak mümkündür.*** (S.F. Abasıyanık 1954 s. 98). ※ ***"Senin benim için amaç olman çok mu ters görünüyor gözüne? Yok eğer kendini bir jigolo..." "Sus Algüz. Sen böyle birini isteseydin şimdiye kaç tanesini kullanmış, bırakmış olurdun."*** (A. Kutlu 1987 s. 161).

jikle b. ***cikle***.

jiklet/ciklet 'çiklet' TüS < Fr. ***jIclet*** a.m. (***/j/>/c/*** için b. ***abajur*** ⊡), fakat krş. çiklet. ※ ***Cebinden boş bir kibrit kutusu, kirli bir mendil, bir jiklet kâğıdı, küçük paslı bir çakı çıktı.*** (S.V. Örnek 1959 s. 76).

jilet 'cilet, tıraş bıcağı' < Onu 1903 icat eden King Camp Gilette(1855–1932) ve tıraş bıçağı satan Gilette fabrikasının adından b. ***amoroza*** ⊡. ※ ***Ondan sonra da bir jilet, her gün sinekkaydı tıraş...*** (M. İzgü 1993 s. 79). Krş. ***cIlet.***

jimnastik/cImnastik 'idman, egzersiz'< Fr. ***gymnastique*** a.m. < EYun. ***γυμνάσιον*** (gymnásion) 'spor sahası' [< EYun. ***γυμνός*** (gymnós) 'çıplak']; b. ***AdrIatIk*** ve ***akustik*** II ⊡. ※ ***Fizyoterapist olan eşim bana bir jimnastik minderi yaptırdı, egzersizlerimi kâğıda çöpten adamlar çizerek belIrledI.*** (İ. Aral 1998 s. 65). ※ ***Siz idman gibi, jimnastik gibi şeylerden anlar mısınız?*** (İsmail Galip 1932s s. 9). ***cimnastik adım*** (spor tabirlerinden) 'yaylanan adımlarla' (***adım*** kelimesiyle yapılan zarf terkiplerinden, b. ***adım*** II). ※ ***Mu'ayyen bir hedefe ḳoşuyormuşuz gibi cImnastIḳ adım gIdIyorduḳ.*** (H.R. Gürpınar 1929m s. 125).

jips 'alçı taşı' < Fr. ***gypse*** < Lat. ***gypsum*** a.m.

jIvada Tietze 1955 no. 34, b. ***aşivada/aşIvades.***

jIyan 'anason' < Fa. ***jiyān*** a.m. ※ ***Düşmen-I dīn yanlarında peşeyi kem mIḳdār ve gendülerIni şīr-i jiyān bilmekle bu ma'ḳūle kesre mü'eddī oldı.*** (Aḥvāl-i muḥāṣara-ı Peç v. 265b).

joker (kâğıt oyunlarında) 'en büyük koz olarak kullanılan soytarı resimli kâğıt' < Fr. ***joker*** < İng. ***joker*** [***to joke*** 'oynamak' < Lat. ***iocari*** a.m.] ※ ***Oyun ona yıkılacak gibiydi. Hile de yapıyordu ama olmuyordu. Çift joker çalıyor, yine bItemiyordu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 19).

jokey 'yarış atlarına binen kimse' < Fr. ***jockey*** < İng. ***jockey*** a.m. Krş. ***cokey.***

jorjet 'bir kumaş cinsi' < Fr. ***georgette*** a.m. < ***Georgette*** kadın adından. ※ ***Beklerdim, parmaklarım değsin... ona dokunmak | Aşklara dokunmaktı... ten ve jorjet bir temas.*** (Hilmi Yavuz 1992 s. 11).

jöle I 'meyve suyunun şekerle kaynatılmasıyla elde edilmiş şekerleme; et suyunun soğuduktan sonra gevşek, esnek bir kıvam almış durumu' < Fr. ***jelée*** a.m. ※ ***Erzak dolabından bir konserve kedi maması çıkarttı. Ciğer kokan jölelI mama kokusunu duyan kedi çoktan mutfağa koşmuştu.*** (B. Uzuner 1997 s. 29).

jöle II 'saç tuvaletinde kullanılan jelatin' < ***jöle*** I ※ ***Saçların jöleli ve beraberce aldığımız mayoyla plâjlarda adalelI bedenini sergileyeceksin.*** (Z. Ankara 1991 s. 70). ※ ***Artık mahalle berberleri de çok kalabalık oluyor. Herkes saçlarına fırtınada diken olmuş özgürlük havaları verebilmek için saatlerce boyalara, fırçalara, makas ve jölelere tutsak kalıyor; her özgürlük gibi bunun da bedeli pahalı ödeniyor.*** (A. Ağaoğlu 1991 s. 18).

jönprömiye (tiyatroculukta) 'önemli rollerde oynayan genç aktör' < Fr. ***jeune premier*** a.m. [***jeune*** 'genç' ve ***premier*** 'yeni başlayan']. ※ ***İnce yüzlü klâsik İtalyan bir jönprömiyesi benzeri bir genç adam var fotoğrafta.*** (B. Arpad 1974 s. 40).

jüpon ‘elbisenin altına giyilen eteklik’ < Fr. ***jüpon*** a.m. < Ar. ***cubba*** ‘sokakta giyilen üstlük’. ※ ***Süheylâ yeni juponunu giydi, beyazlarını geçirdi sırtına. Ama sırt da göğüs de açıkta kalmıştı.*** (R. Ilgaz 1969g s. 67). ※ ***Geçmiş çağlardaki kadınlar, soluk alıp vermesini bile doğru dürüst bilmezlerdi. Üstüste giydikleri eteklerin, fırfırlı jüponların, soluklarını kesen korselerin altında ne taşıyorlardı? Belki hiçbir şey!*** (Peride Celal 1991 s. 128).

jüri ‘yargıçlar kurulu’ < Fr. ***jury*** < İng. ***jury*** < EFr. ***jurée*** a.m. ※ ***Ben Aziz Nesin'den eleştiri beklerken, savcıdan bir çağırı gelmişti. Bu tür tartışmalarda, savcılar mı jüri başkanı oluyordu?*** (R. Ilgaz 1996 s. 144). ‘müsabakalarda seçiciler kurulu’: ※ ***Adnan'la 1950'lerde tanıştım. Yeditepe dergisinde. H. Bozok'un çıkardığı derginin, sanıyorum bu ilk armağan jürisiydi.*** (V. Günyol 1999 s. 155).

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

Tietze, *"Türkiye Türkçesi Anıtı"* diye nitelendirdiği bu sözlükte, 13. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl sonuna kadar Anadolu ve Rumeli Türkçesinde kullanılmış olan *"eski yahut yeni", "Türkçe'ye ...diğer dillerden giren sözcükleri de", "eski veya yeni, modern veya değil diye ayıklanmadan etimolojik kaynağı belli olan tüm sözcükleri"; "şimdiye kadar hazırlanan sözlüklerde bazı sözcükler kasıtlı olarak alınmış, bazıları ise alınmamış. Benim hazırladığım sözlükte böyle bir şey olmayacak"* diyerek, aldığını belirtmektedir.

Sözlüğün yaklaşık 60 yıl süren tarama evresinde Arap, Latin, Yunan, Gotik ve Ermeni alfabelerinde yazılmış 1.500 kadar Türkçe metin ve bazı sözlükler taranmıştır.

Metinlerden kelime ve deyimler alınırken anlamının ve kullanım biçiminin belirgin olması için bunların içinde geçtiği metin parçası da birlikte aktarılmış, böylece kullanıcının bağlamı görüp kavraması sağlanmıştır. Nadir kelimeler ve nadir anlamlar için bazı sözlüklerden kelime ve deyimler alındığında, kaynak sözlükte verilen karşılıklar da birlikte aktarılmıştır.

Bu sözlüğün maddelerinde, önce en eski verilerle kelimelere ilk olarak hangi kaynakta rastlandığı gösterilmekte, daha sonra değişik dönemlerden veriler sıralanmaktadır. Eğer biliniyor veya açıklanabiliyorsa kelimenin köken açıklaması verilmekte; varsa, değişik anlamları ile diyalektlerde ve argoda kazandığı yeni anlamlar sıralanmaktadır.

Türkçede başka dillerden alıntı olan kelimelerin de kaynağı, yapısı, asıl anlamları ve anlam gelişmeleri gösterilmiş, bunların ne zaman Türkçeye girdiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Gerekli ve mümkün olduğu takdirde kelimelerin türeyiş, yayılım ve anlam değişimlerini açıklamakta yardımcı olabilecek tarihsel ve kültürel olgulara değinilmiştir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TAKIM ISBN

İKİNCİ CİLT ISBN

